> และแลกเปลี่ยนเอาสินค้าที่เหมาะสมสำหรับตลาดต่างประเทศที่สามีของหล่อนมีกำหนดจะไป และโดยทั่วไปแล้ว สร้างประโยชน์ให้อย่างมากด้วยการเจรจาต่อรองของหล่อน[45]

สตรีท้องถิ่นที่ใช้ชีวิตคู่ประเภทนี้ได้อย่างเกิดประโยชน์มากที่สุด เป็นผู้ที่ครองตำแหน่งที่มีความเหมาะสมอย่างยิ่งในแง่ยุทธศาสตร์ทางการพาณิชย์ สตรีเชื้อสายมอญคนหนึ่งในอยุธยา ชื่อโซเอต พะโค เรียกได้ว่าสามารถผูกขาดการค้าระหว่างดัตช์กับไทยไว้ได้ทั้งหมดในทศวรรษ 1640 โดยผ่านความสัมพันธ์ที่เธอมีอยู่กับบรรดาตัวแทนของดัตช์ที่สืบทอดตำแหน่งกันต่อ ๆ มาในนครนี้ ในทางกลับกัน บรรดาตัวแทนชาวดัตช์เหล่านี้ ก็ย่อมไม่สามารถทำอะไรได้ หากว่าปราศจากความสามารถของเธอในการเข้าถึงชนชั้นสูงชาวไทย

โดยสรุป ชีวิตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการปรับเปลี่ยนไปเป็นลักษณะของการค้าอย่างเห็นได้ชัดมากในช่วงเวลาระหว่างคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ประชากรในสัดส่วนมากมายกว้างขวาง ถูกดึงเข้าไปอยู่ในเศรษฐกิจของตลาดนานาชาติในระดับหนึ่ง และได้รับผลกระทบจากความขึ้นลงของตลาดนี้ ช่วงเวลานี้มีวิธีการที่ซับซ้อนสำหรับการลงทุนไปกับการค้า และทำให้แน่นอนว่าจะได้ผลตอบแทนอย่างเพียงพอจากการลงทุนนี้ อย่างไรก็ตาม เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากยุโรปในยุคสมัยใหม่ตอนต้น ตรงที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ค่อนข้างจะขาดการค้ำประกันทางด้านกฎหมาย ที่จะช่วยปกป้องทุนและสินทรัพย์ถาวรที่อยู่ในมือของเอกชนให้พ้นจากอำนาจของรัฐ

รัฐกับการพาณิชย์

รัฐทุกรัฐทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ล้วนแสวงหาทางที่จะดึงดูดการค้าระหว่างชาติกันทั้งสิ้น ยกเว้นกรณีที่โดดเด่นอย่างเป็นที่สังเกตเห็นได้คือแคว้นเวียดนามตอนเหนือ แคว้นนี้อยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์เลและราชวงศ์ตรินห์ และจงใจเน้นเกษตรกรรม โดยสร้างความเสียหายให้แก่การพาณิชย์ไปพร้อม ๆ กัน สุลต่านมันซูรผู้มีชื่อเสียงโด่งดังของเมละกาได้เขียนไว้ในค.ศ. 1468 ว่า “เราได้เรียนรู้ว่า การจะควบคุมท้องทะเลหลวงสีครามได้นั้น คนทั้งหลายต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับการพาณิชย์และการค้า ถึงมาตรว่าประเทศของคนเหล่านี้จะแห้งแล้งไร้พืชผลก็ตามที...ชีวิตหลายชั่วอายุคนที่ผ่านมา

---

[45] Alexander Hamilton, ***A New Account of the East Indies***, 1727, new edn, London, 1930, II. 28.

ล้วน มิได้เคยมีสิ่งของเหลือเฟือดั่งที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้เลย"[46] เนื่องจากไม่มีทางที่รัฐหนึ่งใดจะคิดคาดหวังไปได้ว่า ตนจะสามารถผูกขาดเส้นทางที่เรือสินค้านานาชาติใช้ในการสัญจรผ่านไปมา ซึ่งมีอยู่มากมายนับไม่ถ้วนได้ สิ่งที่ปฏิบัติกันเป็นธรรมดาอยู่ทั่วไป คือท่าเรือต่าง ๆ ต่างแข่งขันระหว่างกันเองเพื่อดึงดูดการค้าด้วยวิธีการดำเนินนโยบายเสรีแบบเปิดประตู วิสาหกิจการค้าของยุโรปในตะวันออกใหญ่โตมากกว่าที่ประเทศของตนมากมาย และชาวยุโรปเหล่านี้กระตือรือร้นที่จะใช้ความเหนือกว่าทางด้านการทหารของตน เพื่อสร้างฐานะผูกขาดในตลาดการค้า การเข้ามาของชาวยุโรปจึงทำให้นโยบายการค้าเสรีของรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับความกดดันอย่างรุนแรง พระประมุขส่วนใหญ่ทรงมองเห็นอันตรายจากการยอมสยบต่อแรงกดดันดังกล่าวนี้ และได้ออกคำประกาศไว้อย่างกังวานชัด เรื่องเสรีภาพในการพาณิชย์ พระประมุขของปีดี (สุมาตราตอนเหนือ) ทรงบอกแก่ชาวโปรตุเกสว่า "ท่าเรือของพระองค์เป็นท่าเรือเสรี บุคคลใด ๆ ล้วนสามารถไปมาได้โดยปลอดภัย" พระประมุขของมากาสซาร์ ทรงกล่าวตำหนิดัตช์เมื่อร้อยปีให้หลังว่า "พระเจ้าทรงสร้างผืนดินและท้องน้ำ ผืนดินนั้น พระองค์แบ่งให้แก่ผู้คนทั้งหลาย แต่ท้องทะเลนั้น ทรงประทานให้ทุกคนใช้ร่วมกัน ไม่เคยมีใครได้ยินว่าสมควรห้ามใครผู้ใด มิให้ล่องเรือไปในท้องทะเล"

ข้อบังคับที่กำหนดให้แก่การค้าและผู้ประกอบการค้าเมื่อพวกเขามาถึงท่าเรือ เป็นอีกเรื่องหนึ่ง การค้านั้น เป็นแหล่งรายได้ที่มั่งคั่ง ทั้งในส่วนเอกชนและรัฐ ทว่าก็มีอันตรายอยู่เสมอ ว่าการบีบเค้นอย่างรุนแรงเกินไป จะเป็นการผลักไสการค้าไปที่อื่น ในที่ซึ่งมีการกำหนดอัตราภาษี ไว้อย่างคงที่ตายตัวและเสมอต้นเสมอปลายนั้น อัตราภาษีดังกล่าวจะมีขึ้นลงอยู่ระหว่างร้อยละ 5 ถึงร้อยละ 10 ทั้งกับสินค้าเข้าและสินค้าออก เจ้าหน้าที่ตามท่าเรือรอรับเรือตั้งแต่ตอนที่ยังอยู่ระหว่างทาง และจะอนุญาตให้สินค้าขึ้นมายังฝั่งได้ ก็เฉพาะภายหลังจากที่ได้กำหนดมูลค่าของสินค้าเพื่อวัตถุประสงค์ในเรื่องการเก็บภาษีอากรเรียบร้อยแล้ว มีเพียงเป็นครั้งคราวเท่านั้น ที่จะมีการยกเว้นภาษีอากรให้กับกลุ่มที่ได้สิทธิพิเศษ (เช่นชาวอังกฤษในมากาสซาร์) ซึ่งก็เพื่อเป็นการตอบแทนแก่บริการอย่างอื่น ๆ ที่พวกเขามีให้แก่องค์ประมุข อย่างไรก็ดี ในทุก ๆ กรณี ต้องมีการถวาย/มอบของขวัญแก่กษัตริย์ อัครมหาเสนาบดีและ*สยาห์บันดาร์* รวมทั้งให้ของกำนัลแก่บุคคลที่มีอิทธิพลคนอื่น ๆ อีกมากมายในรัฐและในฝ่ายบริหารท่าเรือ

เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เอาเลย ที่จะประเมินถึงระดับหรือกระทั่งสัดส่วนของภาษีอากรที่หลั่งไหลเข้ามาสู่องค์ประมุขโดยผ่านการค้าในรูปแบบต่าง ๆ ภาษีที่มอบให้แก่รัฐส่วนใหญ่ มิได้อยู่ในรูปของเงินตรา—กรณีที่โดดเด่นที่สุด คือแรงงานที่จะต้องให้แก่ประมุขของพม่าและสยาม ราษฎรชายในสองรัฐนี้ ต้องทำงานให้แก่กษัตริย์ถึงครึ่งหนึ่งของเวลาทำงานทั้งหมดของพวกเขา ทว่า ภาษีในรูปของเงินตรา ซึ่งเป็นรูปแบบที่สะดวก ใช้จ่ายง่ายกว่านั้น ดูเหมือนว่าจะได้อย่างเป็นกอบเป็นกำจาก

---

[46] Letter to King of Ryukyu, 1 September 1468, in Atsushi Kobata and Mitsugo Matsuda, ***Ryukyuan Relations with Korea and South Sea Countries***, Kyoto, 1969, 111.

การค้าในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยการค้าดังว่านี้ทำรายได้ให้แก่ท้องพระคลังหลวงของรัฐต่าง ๆ อย่างมากในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ยกเว้นในเวียดนาม และอาจรวมถึงพม่าด้วย รายได้นี้ มิได้หลั่งไหลมาจากภาษีอากรและค่าธรรมเนียมที่เกี่ยวข้องกับการค้าอย่างเดียวเท่านั้น หากยังรวมถึงการผูกขาดของกษัตริย์ที่ทรงกำหนดกับสินค้าออกที่ให้ผลตอบแทนมากที่สุดมากมายหลายรายการ นอกจากนี้ยังมีค่าธรรมเนียมที่เก็บจากการค้าภายในประเทศ ภาษีที่เก็บกับตลาดต่าง ๆ และรายได้จากการค้าส่วนพระองค์ขององค์ประมุขเอง ซึ่งได้ฐานะอันมีอภิสิทธิ์ของพระองค์มาช่วยเกื้อหนุน ประมุขทั้งหลายมักทรงยืนกรานให้ผู้ประกอบการค้าซื้อสิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้จากพระองค์ในราคาที่สูงลิบลิ่ว ก่อนที่จะทรงอนุญาตให้พวกเขาเข้าสู่ตลาดในท้องถิ่นได้

ผู้ประกอบการค้าชาวยุโรปที่ขัดเคืองกล่าวอ้างเรื่อง แนวปฏิบัติในการยึดทรัพย์สิน กล่าวคือ การที่ประมุขจะทรงได้รับมรดกทรัพย์สินของทั้งราษฎรของพระองค์เองและชาวต่างชาติ ซึ่งถึงแก่กรรมในเขตปกครองของพระองค์โดยไม่มีทายาท และประมุขผู้ละโมภ ก็ทรงได้ทรัพย์สมบัติโดยวิธีนี้อย่างมากมายจนไม่สามารถบอกได้ แม้จะเป็นที่แน่นอนอย่างไม่มีข้อกังขาว่าแนวปฏิบัติเช่นนี้มีอยู่จริง แต่ชาวต่างชาติพวกนี้คงจะกล่าวถึงความสำคัญของเรื่องนี้มากจนเกินเลยไปจากความเป็นจริง ในสยาม ลาวและพม่านั้น ดูเหมือนจะเป็นที่เข้าใจกันว่า เมื่อข้าราชการถึงแก่กรรมลง กษัตริย์ทรงมีสิทธิรับเอาทรัพย์สินที่ข้าราชการเหล่านั้นสั่งสมไว้ในระหว่างรับราชการกลับคืนมา แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ส่วนที่เข้ามาสู่ท้องพระคลัง ปกติแล้วมีเพียงหนึ่งในสาม อีกหนึ่งในสามหรือกว่านั้น ตกทอดไปสู่ทายาท และที่เหลือนำไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายในการจัดพิธีศพ ทรัพย์สินที่ดินของชาวต่างชาติที่ตายลงในพะโคในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ถูกนำมาแบ่งกันระหว่างท้องพระคลังกับทายาท โดยทางฝ่ายท้องพระคลังยึดไว้หนึ่งในสาม “และไม่เคยปรากฏมีการใช้วิธีการโกงหรือฉ้อฉลแต่อย่างใด ในเรื่องนี้”[47] ในรัฐอิสลามปัญหาค่อนข้างจะออกไปในคำถามที่ว่า มีทายาทชายหรือไม่ หากว่าไม่มี สมบัติพัสถานทั้งหลาย ก็อาจถูกยึดไป ทั้งหมดได้ บรรดาประมุขที่ค่อนไปทางเผด็จการมาก ๆ อย่างเช่นสุลต่านอิสกานดาร์ มุดาแห่งอาเจะห์ (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1607-1636) แน่นอนอย่างไม่มีข้อกังขาว่า ทรงสร้างความมั่งคั่งให้แก่พระองค์เองด้วยการประหารชีวิตผู้ประกอบการค้าและราษฎรที่มั่งคั่ง แล้วยึดสมบัติของพวกเขา อย่างไรก็ดี โดยรวมแล้ว สินทรัพย์ส่วนนี้ไม่สามารถเป็นรายรับของกษัตริย์ในสัดส่วนที่มากอย่างเป็นกอบเป็นกำได้

ลักษณะความเป็นเมืองที่มีชนหลากหลายเชื้อชาติที่พูดภาษาต่าง ๆ กัน อันเป็นลักษณะเฉพาะของเมืองใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หมายถึงการแลกเปลี่ยนเงินเหรียญแบบต่าง ๆ ย่อมมีอยู่อย่างกว้างขวางในตลาด รวมทั้งการแลกเปลี่ยนโดยใช้แร่ทองคำและแร่เงินตามน้ำหนักด้วย ความต้องการสินค้าต่าง ๆ ของจีน มีความสำคัญในการกระตุ้นการพาณิชย์ให้เพิ่มสูงขึ้นเพียงใดนั้น ระบุได้จากการมี

---

[47] “The Voyage and Travel of M. Caesar Fredericke,” in Richard Hakluyt, ed., ***The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation***, London, Everyman’s edn. 1907, III. 268.

เงินตราของจีนหลั่งไหลเข้ามาอย่างมากมาย โดยเริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ทว่ามาเพิ่มในอัตราที่เร่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าและสิบหก เงินตราของจีนดังว่านี้เป็นเหรียญทองแดงราคาถูกมีรูอยู่ตรงกลาง ออกแบบมาเพื่อใช้สำหรับนำมาร้อยเข้าด้วยกันเป็นพวง ๆ พวงละ 200 เหรียญ 600 เหรียญ หรือ 6000 เหรียญ เพื่อความสะดวกในการถือ ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบหก เงินเหรียญดังกล่าวไหลออกจากประเทศมากเสียจนต้องเริ่มนำเอาตะกั่วมาใช้แทน ในราวค.ศ. 1500 เงินเหรียญจีนเหล่านี้ได้กลายเป็นเงินตราสกุลหลักที่ใช้ในตลาดของเมละกา ชวา บรูไนและมาลุกุกันแล้ว ในตอนเหนือของเวียดนาม มีการผลิตเหรียญทองแดงแบบที่คล้ายคลึงกับของจีนนี้ สำหรับใช้ในอาณาบริเวณเวียดนามเหนือ ที่เมละกาในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า มีการผลิตเหรียญที่ทำจากดีบุก และในอาเจะห์ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดมีการผลิตเหรียญตะกั่ว ในสยามและบริเวณริมชายฝั่งทะเลของพม่านั้น เหรียญเหล่านี้มิได้มีบทบาทอย่างเดียวกัน เนื่องจากในสองดินแดนนี้เปลือกหอยเบี้ยได้รับการยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ใช้แทนหน่วยเงินจำนวนน้อย ๆ ที่สะดวก

พระประมุขส่วนใหญ่ล้วนทรงออกเหรียญทองหรือเหรียญเงินของพระองค์เองออกมาเช่นกัน เหรียญเหล่านี้มีมูลค่าสูงกว่าเงินเหรียญปลีกที่กล่าวมาข้างต้น ในรัฐมุสลิมของบริเวณภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในราชอาณาจักรปาซายบริเวณสุมาตราตอนเหนือ มีการผลิตเหรียญ*มาศ* ซึ่งเป็นเหรียญทองคำขนาดเล็ก ขึ้นเป็นเหรียญเงินตราตัวหลัก มาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ และในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด อาเจะห์ ปัตตานี มากาสซาร์และเกดะห์ (ไทรบุรี) ก็ผลิตเหรียญเช่นนี้ของตนขึ้นมาเช่นกัน ปกติแล้ว เหรียญดังกล่าว มีมูลค่าเท่ากับเหรียญจีนหนึ่งพันเหรียญ หรือหนึ่งในสี่ของหนึ่งเหรียญเงินรีอัลของสเปน บนแผ่นดินใหญ่ แร่เงินมีความสำคัญมากกว่า โดยใช้กันตามน้ำหนักมาตรฐานหนึ่ง*ติกัล* (ประมาณ 14 กรัม) ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในท้องถิ่นว่า *เกียต* ในพม่า และ*บาท* ในสยาม สำหรับในพม่านั้น *เกียต*เป็นเพียงน้ำหนักมาตรฐานของแร่เงินเท่านั้น ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด แร่เงิน*เกียต*ค่อย ๆ เข้ามาแทนที่*คานซา* หรือก้อนโลหะผสมระหว่างทองแดงกับตะกั่วหนัก ๆ ซึ่งเคยใช้เป็นมาตรฐานมาก่อน ในสยาม มีการนำแร่เงินทรงกระบอกมางอเป็นรูปไตแล้วประทับตรา นับเป็นสิ่งซึ่งอยู่กึ่งกลางทางก่อนที่จะพัฒนากลายเป็นเงินเหรียญอย่างแท้จริง

รัฐบาลมีภารกิจที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ในอันที่จะจัดการกับการค้าระหว่างประเทศตามเมืองท่าของตน ความคิดที่หลั่งไหลเข้ามาจากต่างแดนก็ดี การนำอาวุธปืนมาใช้ก็ดี อีกทั้งความจำเป็นที่จะต้องเผชิญหน้ากับบริษัทการค้าที่น่าเกรงขามของยุโรป ทั้งหมดนี้ ล้วนก่อให้เกิดความจำเป็นจะต้องมีโครงสร้างของรัฐอย่างที่มีการรวมศูนย์มากกว่านี้และมีการประสานงานกันมากกว่านี้ รัฐที่รวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จำต้องพัฒนาระบบบริหารราชการที่ใหญ่โตยิ่งขึ้นและซับซ้อนยิ่งขึ้น ต้องทำให้ระบบกฎหมายมีหลักเกณฑ์และคาดการณ์ได้ และต้องมีการพัฒนากองทัพที่มีทหารอาชีพประจำการ โดยการพัฒนาในเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าว รัฐเหล่านี้จึงอาจหมายที่จะเอาตัวรอดผ่านพ้นช่วงระยะเวลาที่มีแข่งขันกันขยายอิทธิพลอย่างเอาจริงเอาจังเช่นนี้ไปได้ เราสามารถสำเหนียกแนวโน้มดังกล่าวนี้ได้ในระดับหนึ่ง

การตรากฎหมายของเมละกาในรัชสมัยของสุลต่านมาห์หมุด (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1488-1511) เป็นอาทิ เป็นการตอบสนองอย่างชัดแจ้งต่อความต้องการอย่างยิ่งของประชากรนานาเชื้อชาติที่มีแนวโน้มมุ่งไปที่การประกอบการพาณิชย์ ทั้งนี้เพื่อที่พวกเขาจะได้มีความมั่นคงปลอดภัย ในทรัพย์สินและได้ข้อยุติทางกฎหมายที่เกี่ยวกับการพาณิชย์ ในลักษณะที่พวกเขาจะสามารถพยากรณ์ได้ ประมวลกฎหมายนี้ ได้รับการคัดลอกและแพร่กระจายออกไปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบหกและสิบเจ็ด โดยมีการนำไปใช้ในเมืองที่เป็นศูนย์กลางของมาลาโย-มุสลิมอื่น ๆ อย่างเช่นอาเจะห์ ปาหัง ปัตตานีและเกดะห์ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด อาเจะห์มีศาลประจำเขตสี่ศาล ซึ่งดำเนินการพิจารณาคดีอยู่เป็นประจำ ศาลหนึ่ง เกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดกฎหมายอิสลาม ศาลหนึ่งพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับหนี้สินและมรดก ศาลหนึ่ง พิจารณาคดีที่เกี่ยวกับการลักทรัพย์ ฆาตกรรมและกรณีพิพาทอย่างอื่น ๆ และศาลที่สี่ พิจารณากรณีพิพาทด้านการพาณิชย์ระหว่างผู้ประกอบการค้าทั้งหลาย พัฒนาการของศาลดังกล่าวในรัฐมุสลิมซึ่งมีสุลต่านเป็นประมุข ใช้หลักกฎหมายของอิสลาม แต่ก็มิใช่เฉพาะปัญหาทางด้านศาสนาเท่านั้น หากยังรวมถึงเพื่อจัดการกับปัญหาใหม่ ๆ มากมายในด้านการพาณิชย์ด้วย แนวโน้มที่นำไปสู่การอาศัยแบบแผนของอิสลามอย่างหนักหน่วงยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ นี้ มาถึงจุดสุดยอดในอาเจะห์ ในช่วงรัชสมัยสั้น ๆ ของสุลต่านอิสกานดาร์ ธานี (ค.ศ.1637-1641) รัชสมัยนี้แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการไต่สวนแบบโบราณด้วยการทรมานสิ้นสุดลง และหันมานิยมการใช้พยานตามที่อิสลามสนับสนุน กลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ยังเป็นช่วงเวลาที่เป็นจุดสำคัญในเรื่องการนำกฎหมายอิสลามมาประยุกต์ใช้ในบันเตนและมากาสซาร์ด้วยเช่นกัน

ประมุขในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าสองพระองค์ คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในสยาม (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1448-1488) และกษัตริย์เล ธันห์ ตนในเวียดนาม (ค.ศ.1460-1497) ทรงเป็นนักรวมศูนย์ที่ขะมักเขม้น ทั้งสองพระองค์ทรงประกาศหรือตรากฎหมาย ในลักษณะที่พยายามจัดให้ราษฎรทุกหมู่เหล่า เข้าไปอยู่ในตำแหน่งที่ได้แต่งตั้งให้ ภายในแว่นแคว้นที่มีการจัดระบบบริหารราชการและมีความประสานกลมกลืนกัน ข้าราชการจะได้รับการจัดสรรที่ดินให้ในพื้นที่ที่กำหนดไว้อย่างแน่นอนตามลำดับชั้น อีกทั้งได้รับค่าตอบแทน ซึ่งพวกเขาจะต้องสูญเสียไป เมื่อถูกปลดหรือเมื่อถึงแก่กรรม กษัตริย์พระองค์ต่อ ๆ มาในทั้งสองประเทศ ต่างทรงปล่อยให้ศูนย์กลางอำนาจส่วนบุคคลเกิดขึ้นมาได้อีก และสามารถส่งทอดเป็นมรดกไปถึงลูกหลานได้ กระนั้นทั้งสองรัฐนี้ ยังธำรงการปกครองในแบบบริหารราชการที่มีการรวมศูนย์ไว้ได้ อย่างน้อยก็ในทางทฤษฎี ซึ่งเป็นการดำเนินการก่อนที่ประเทศเพื่อนบ้านของตนจะสร้างระบอบการปกครองแบบรวมศูนย์นี้ขึ้นมาบ้าง สมเด็จพระนารายณ์แห่งอยุธยา (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1656-1688) ทรงมีทรัพยากรด้านการทหารและการเงินไว้ใช้มากกว่ารัฐอื่น ๆ มาก รัฐไทยในตอนนั้น จึงสร้างความประทับใจ แม้กระทั่งแก่ผู้มาเยือนจากฝรั่งเศสสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่สิบสี่ ว่าเป็นแบบอย่างของการปกครองแบบเอกาธิปไตย ดังนี้

> เจ้านายที่ทรงแต่งตั้งข้าราชการ ทรงสามารถทำให้พวกข้าราชการยากไร้สิ้นเนื้อประดาตัวได้ตามพระทัยชอบได้ พระองค์ทรงปลดเขาออกจากตำแหน่งได้ตามแต่จะพอพระทัย...ในการกระจายความรับผิดชอบนั้น พวกเขาให้ความเอาใจใส่กันมากที่สุดในเรื่องความดีความชอบ ประสบการณ์และประโยชน์ตามที่บุคคลนั้นกระทำให้ และมิใช่ตามชาติกำเนิด ซึ่งจะช่วยค้ำประกันว่า ทุก ๆ คน จะประพฤติปฏิบัติตนดั่งที่จะทำให้เจ้านายทรงพระเมตตาได้[48]

ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด มีสิ่งที่ระบุให้เห็นถึงพัฒนาการของระบบบริหารราชการอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ในพม่า พระเจ้าอนอคะเปตลุน (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1606-1628) และ พระเจ้าสะลุน (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1629-1648) ทรงแต่งตั้ง*มโย-หวุ่น* (ข้าหลวง) ขึ้นมาทำหน้าที่เป็นผู้มีอำนาจปกครองหัวเมือง แทนเชื้อพระวงศ์ ตำแหน่ง*มโย-หวุ่น*นี้ มีศักดิ์ต่ำกว่าพวกเจ้านาย นอกจากนั้นยังทรงมอบหมายให้ผู้บัญชาการทหารที่ได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลาง และ “สายลับของกษัตริย์” คอยสอดส่องดูแล*มโย-หวุ่น*ทั้งหลายด้วย ในอาเจะห์ ในรัชสมัยของสุลต่านอิสกานดาร์ มุดา มีการตั้งตำแห่งมนตรีแทนเจ้าผู้ครองที่สืบตำแห่งทางเชื้อสาย โดยมีฐานะเป็นข้าหลวงผู้ปกครองท้องที่ที่อยู่รอบนอกทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของสุมาตรา ทั้งมนตรีและข้าหลวงเหล่านี้ จะถูกถอดถอนทุก ๆ สามปี ในมากาสซาร์สมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด มีการพัฒนาตำแหน่งตามลำดับชั้นขึ้นมาควบคุมดูแลการทำงาน เพื่อวัตถุประสงค์ทางด้านการทหารและการปกครองของช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ ในขณะเดียวกันศูนย์กลางของราชอาณาจักรก็เริ่มมีการบันทึกถึงข้อวินิจฉัยและเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ ลงในบันทึกประจำวันอันแผกพิเศษของทางราชสำนัก ในรัฐต่าง ๆ หลายรัฐ – ที่สำคัญคือพม่า เวียดนามทั้งเหนือและใต้ สยาม และอาเจะห์ มีการสถาปนาแกนของกองทัพอาชีพขึ้น โดยมีการฝึกทหารและจ่ายเงินเดือนให้เป็นประจำ

อันที่จริงแล้ว ตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ปรากฏแนวโน้มที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนที่จะนำไปสู่ความเป็นรัฐราชาธิปไตยโดยสมบูรณ์ ที่เด่นชัดมากที่สุดในบรรดารัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ดำรงความเป็นศูนย์กลางการค้าที่คึกคักต่อมาได้ จนถึงล่วงเข้าสู่กลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ได้แก่ อยุธยา อาเจะห์ บันเตน มากาสซาร์ สาเหตุบางประการของแนวโน้มนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับ “ยุคแห่งราชาธิปไตยโดยสมบูรณ์” ในส่วนอื่น ๆ ของโลก ที่สำคัญคือการนำอาวุธปืนและเรือเดินสมุทรติดอาวุธหนักมาใช้ ซึ่งปกติแล้ว กษัตริย์ทรงเป็นผู้ผูกขาดการใช้ยุทธปัจจัยเหล่านี้ และอีกสาเหตุหนึ่ง คือ ความมั่งคั่งที่ได้มาใหม่ จากการควบคุมท่าเรือ สาเหตุอื่น ๆ ซึ่ง มีลักษณะจำเพาะเจาะจงมากกว่า ได้แก่ แนวทางการดำเนินการค้าอย่างก้าวร้าวของพวกยุโรป ซึ่งบีบบังคับให้ผู้ประกอบการค้าชาวมุสลิมจำต้องแสวงหาผู้คุ้มกันที่มีอิทธิพล เพื่อช่วยให้รอดพ้นจากพวกโปรตุเกสและสเปน ความ

---

[48] M. de Bourges, ***Relation du Voyage de Monseigneur L'evêque de Beryte***, Paris, 1666, 1581-9.

ก้าวร้าวของยุโรปนี้ยังบังคับให้ผู้ประกอบการค้าอิสระทุกคน ต้องแสวงหาการคุ้มครองป้องกันให้รอดพ้นจากเวเรนิกเด อูสต์ อินดิสเช กอมปัญนี (บริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์ หรือวีโอซี) แนวโน้มที่เติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ไปสู่การจัดระบบการค้าแบบผูกขาด ซึ่งส่วนใหญ่แล้วได้รับการกระตุ้นจากดัตช์ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่ง นอกจากนี้พระประมุขทั้งหลาย ยังทรงใช้อิทธิพลจากศาสนา ซึ่งครอบคลุมทั่วสากล (ซึ่งมักใช้ในแบบที่คลุมเครือเสมอ) เพื่อสลัดพระองค์ให้หลุดพ้นจากข้อบังคับต่าง ๆ ที่มีมาแต่เดิม ในเรื่องที่เกี่ยวกับการใช้พระราชอำนาจ

ในสภาวะที่มีการแข่งขันกันอย่างสูงในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดนี้ ดูราวกับว่า ความต้องการให้การค้ามีความมั่นคงปลอดภัย และมีเสรีภาพพร้อมกันไปนั้น ปรากฏว่า เมื่อถึงที่สุดแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่อาจรอมชอมกันได้ ในทางหนึ่ง สังคมแบบพหุนิยม ซึ่งเข้ากันได้เป็นอย่างดีกับการค้าแบบแข่งขัน เป็นพวกแรกที่จะพ่ายแพ้ต่อการเข่นฆ่าของพวกยุโรป – ดังที่เมละกาพ่ายแพ้โปรตุเกสในค.ศ. 1511 และบันดาพ่ายแพ้แก่ดัตช์ในค.ศ. 1621 ในอีกทางหนึ่ง รัฐที่รวบอำนาจมากกว่า ซึ่งมีปฏิกริยาตอบโต้ต่อแรงกดดันนี้ด้วยการลุกขึ้นสู้ ไม่ช้าก็เร็ว ต้องตกเป็นเหยื่อของอำนาจที่บุคคลคนหนึ่งมีมากจนเกินเหตุ อำนาจนี้หากว่าไม่ทำลาย ก็สร้างความเป็นศัตรูกับเจ้าของเรือหรือนายทุนคนสำคัญ

สุลต่านแห่งอาเจะห์ ทรงโอนเอนไปมาอย่างเปิดเผย ระหว่างอันตรายทั้งสองด้านนี้ และนี่เป็นเรื่องน่าสนใจมากเป็นพิเศษ เนื่องจากอาเจะห์เป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่อยู่รอดพ้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดมาได้ โดยที่ไม่ถูกยุโรปเข้าแทรกแซงกิจการอย่างสำคัญ ในทศวรรษ 1580 – หากว่าเราสามารถเชื่อรายงานของฝรั่งเศสในเวลาต่อมาได้ -- มีพ่อค้ากลุ่มหนึ่ง เข้ามามีอิทธิพลเป็นใหญ่อยู่ในอาเจะห์ กลุ่มพ่อค้าหรือ *โอรัง กายา* เหล่านี้ มี “บ้านแข็งแรง ใหญ่ สวยงาม ติดตั้งปืนใหญ่ไว้ที่ประตูและมีทาสจำนวนมาก”[49] นี่เป็นสถานการณ์ซึ่งไม่ต่างจากเมละกาในค.ศ. 1511 หรือ บันเตน ในช่วงที่ดัตช์มาถึงในค.ศ. 1596 สุลต่านอลาอุด-ดิน ริอายัต ซยาห์ อัล-มูกัมมิล ซึ่งเป็นประมุขบันเตน ตั้งแต่ค.ศ.1589 ถึงค.ศ.1604 และพระนัดดาที่ทรงอิทธิพลของพระองค์ คือสุลต่านอิสกานดาร์ มุดา มองเห็นว่า *โอรัง กายา*เหล่านี้ เป็นอันตรายอย่างสำคัญยิ่ง และได้ปราบปรามคนเหล่านี้อย่างไร้ความปรานี ชนชั้นสูงพวกใหม่ ถูกควบคุมอย่างเข้มงวด ด้วยข้อบังคับให้ไปเข้าเฝ้าที่พระราชวังอย่างสม่ำเสมอ ให้ต้องมีทหารองค์รักษ์อาชีพ ประกอบด้วยชาวต่างชาติ และมีข้อห้ามมิให้มีการก่อสร้างโดยใช้อิฐหรือหิน แม้กระนั้น พวกเขาก็ยังคงถูกกษัตริย์รังควานข่มขู่ต่อไปอีก ในค.ศ. 1634 บุคคลซึ่งเป็นผู้นำสามสิบสี่คน ถูกตัดอวัยวะเพศ ทำให้เสียโฉมพิการหรือถูกเฒี่ยน ด้วยข้ออ้างว่าฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติในพระราชวัง สุลต่านอิสกานดาร์ มุดา ทรงกันภัยคุกคามจากต่างชาติไว้ได้ ก็เฉพาะด้วยการขู่ขวัญราษฎรของพระองค์เอง และรวบการค้ามาไว้อยู่ในมือของพระองค์เองเท่านั้น ผลก็คือ ภายหลังจากการสิ้นพระชนม์ของพระองค์ รวมทั้งของราชบุตรเขย ผู้สืบราชสมบัติของพระองค์

---

[49] Augustin de Beaulieu, “Memoire du Voyage aux Indes Orientales”, 110-11, in M. Thévenot, ***Relations de Divers Voyages Curieux***, Paris, 1664-6.

ซึ่งก็ดำรงพระชนม์อยู่มาได้ไม่นาน พวก*โอรัง กายา*ที่ยังรอดชีวิตอยู่ หันมาเลือกสตรีขึ้นเป็นประมุข ไม่ใช่ครั้งเดียว แต่ถึงสี่ครั้งติดต่อกัน ระหว่างค.ศ. 1641 ถึงค.ศ.1699 "ระเบียงของเม็กกะ" เช่นที่รัฐสุลต่านแห่งนี้ชอบเรียกพระองค์เอง ได้แต่งตั้งสตรีขึ้นมาครองบัลลังก์ โดยที่อำนาจที่แท้จริง ถูกส่งผ่านไปยังคณะข้าราชการ-พ่อค้าเพิ่มมากขึ้นไปเรื่อย ๆ การปกครองในช่วงนี้ ค่อนข้างมีเมตตา เป็นระเบียบและส่งเสริมการค้า แต่ก็พ่ายแพ้แก่ดัตช์ ในเรื่องการแข่งขันช่วงชิงการควบคุมบรรดาอดีตเมืองขึ้นซึ่งผลิตพริกไทยและดีบุก อันเป็นพื้นฐานของความมั่งคั่งไพบูลย์ของอาเจะห์ ในระยะยาวแล้ววิธีการสองแนวทางนี้ ต่างไม่สามารถป้องกันความเสื่อมลงทีละน้อยได้

ในเสี้ยวที่สามของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด จะได้เห็นการขยายการผูกขาดของกษัตริย์เพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอในสยาม บันเตน มากาสซาร์ แจมบีและบันจาร์มาซิน เนื่องจากพระประมุขของรัฐเหล่านี้ ทรงพยายามจัดการกับปัญหาบรรยากาศทางเศรษฐกิจที่อำนวยประโยชน์น้อยลง และกับภัยคุกคามทางทหาร ที่มีอยู่อย่างไม่หยุดหย่อน ผู้ประกอบการค้าชาวต่างชาติ ถูกบังคับมากขึ้นเรื่อย ๆ ให้ต้องซื้อสินค้าจากกษัตริย์และตัวแทนของพระองค์ ในราคาที่สูงกว่าราคาตลาด กองเรือของกษัตริย์ได้รับการปรับปรุงให้ทันสมัยขึ้นด้วยความช่วยเหลือของยุโรปและจีน และกอปรขึ้นเป็นการท้าทายครั้งสุดท้ายต่ออิทธิพลของยุโรปในการค้าขายทางทางทะเลที่มีขอบข่ายกว้างขวางใหญ่โต ในสุลาเวสี ระบอบทวิภาพระหว่างราชอาณาจักรแฝดโกวากับทัลโล ซึ่งเคยอยู่ที่ใจกลางของ "สังคมเปิด" ที่เฟื่องฟูของมากาสซาร์ ถูกสุลต่านฮาซานุดดิน (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1654-1669) ทอดทิ้งเสียโดยมากแรงกดดันในช่วงระยะเวลานี้ ทำให้เป็นการยากมากที่สังคมเปิด จะเจริญรุ่งเรืองต่อไปได้ แต่กระนั้นการปกครองในแบบที่รวมศูนย์มากขึ้น ที่เข้ามาแทนที่สังคมแบบเปิดเหล่านี้ โดยตัวของระบอบเองแล้วก็เปราะบางและเต็มไปด้วยผู้ที่เจ็บแค้นที่มีโอกาสจะกลายเป็นผู้ทรยศหักหลังได้

วิกฤติการณ์ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด

ชาวยุโรปมายังเอเชีย เพื่อตามล่าหาเครื่องเทศซึ่งเป็นที่นิยมในตลาดในประเทศบ้านเกิดของตน พวกเขาถือเป็นธุระหน้าที่ที่จะต้องใช้ข้อได้เปรียบทางทหารที่มีอยู่ เพื่อพยายามผูกขาดการค้านี้ โปรตุเกสพิชิตเมละกาได้ในค.ศ. 1511 เนื่องจากเมละกาดูเหมือนจะเป็นเมืองท่าแห่งเดียวที่เป็นแหล่งชุมนุมสินค้าออกทั้งหมดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ "การค้าและการพาณิชย์ระหว่างชาติต่าง ๆ ในระยะหนึ่งพันลี้ก *ไม่ว่าจะอยู่ในมือของใคร จะต้องมายังมะละกา...ใครก็ตามที่เป็นเจ้าครองมะละกา เท่ากับมีมือที่ขย้ำคอหอยของเวนิสอยู่"[50] กระนั้น การบุกรุกของโปรตุเกส ก็มิได้ทำอะไรมากไปกว่าสร้าง

---

* 1 ลี้ก (league) = 3 ไมล์

[50] *Suma Oriental of Tomé Pires*, 286-7.

ความยุ่งเหยิงและคลาดเคลื่อนให้กับการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปเพียงชั่วคราว ทำให้การค้าและพ่อค้าในเมละกา กระจัดกระจายออกไปยังเมืองท่าต่าง ๆ หกแห่ง พิจารณาในระยะยาวแล้ว โปรตุเกสไม่สามารถกำหนดให้มีการผูกขาดการซื้อขายผลิตผลใด ๆ ได้ พวกเขากลายเป็นส่วนเล็ก ๆ อีกส่วนหนึ่ง ภายในองค์รวมที่ซับซ้อนของการพาณิชย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การโจมตีของดัตช์ ที่จุดสำคัญ ๆ ของการค้าเครื่องเทศ มีผลต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพยิ่งกว่ามาก วีโอซีเป็นหนึ่งในบรรดาสถาบันทุนนิยมที่ก้าวหน้ามากที่สุดที่ยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดผลิตขึ้นมา วีโอซีได้พิสูจน์ตนว่ามีความสามารถในการปฏิบัติงานในฐานะที่เป็นวิสาหกิจระดับโลกแห่งแรกของโลก โดยส่งเรือเดินสมุทรหกลำหรือมากกว่าไปยังซีกโลกตะวันออกทุกปี และจัดการเครือข่ายการค้าในขอบข่ายที่กว้างขวางไปทั่วโลก โดยมีฐานอยู่ตามที่มั่นที่เป็นกุญแจสำคัญจำนวนหนึ่ง ที่มั่นแห่งแรกคือปัตตาเวีย ซึ่งแย่งยึดมาจากชาวชวาในค.ศ. 1619 เมื่อชาวชวาโจมตีตอบโต้วีโอซีครั้งใหญ่ในค.ศ. 1629 วีโอซีก็สามารถปกป้องปัตตาเวียไว้ได้อย่างเด็ดขาด ในค.ศ. 1621 วีโอซียึดบันดาและกำจัดพลเมืองของบันดา จากนั้นก็เติมพลเมืองใหม่ให้กับแหล่งลูกจันทน์เทศของโลกแห่งนี้ด้วยชาวไร่ชาวดัตช์ซึ่งเป็นเจ้าของทาส เจ้าของไร่ชาวดัตช์เหล่านี้ จัดส่งผลิตผลทั้งหมดของตนมาขายให้แก่วีโอซี กานพลูของมาลุกุ แพร่หลายออกไปกว้างขวางยิ่งกว่า และใช้เวลานานกว่า กว่าที่ดัตช์จะผูกขาดได้ แต่ดัตช์ก็ทำได้สำเร็จในค.ศ. 1656 ด้วยการทำลายต้นกานพลูทั้งหมด ยกเว้นพวกที่อยู่ในบริเวณอัมบอน ซึ่งพวกเขาควบคุมโดยตรง ต่อจากนั้น ดัตช์ก็เข้าพิชิตเมืองที่เป็นแหล่งรวมสินค้าที่สำคัญยิ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามเมือง – คือเมละกาของโปรตุเกสในค.ศ. 1641 มากาสซาร์ในค.ศ.1666-1669 และบันเตนในค.ศ. 1682 ในขณะเดียวกัน อาเจะห์ก็ไม่เคยได้ฟื้นตัวทางการทหารขึ้นมาได้ หลังจากที่ประสบความล้มเหลวอย่างย่อยยับในการต่อสู้กับเมละกาของโปรตุเกสในค.ศ. 1629 และการปิดล้อมเป็นเวลายาวนานของดัตช์ในทศวรรษ 1650 ก็ทำให้อาเจะห์ไม่สามารถควบคุมดีบุกในเปรักและพริกไทยในสุมาตราตะวันตก อย่างที่เคยทำได้อีกต่อไป เมืองการค้าอื่น ๆ ของอินโดนีเซียส่วนใหญ่ ถูกบังคับให้ต้องตกลงทำการค้าแบบผูกขาดกับวีโอซีภายในค.ศ. 1680 การตัดสินใจของญี่ปุ่นในค.ศ. 1639 ในอันที่จะปฏิเสธมิให้ใครอื่นใดเข้าถึงตลาดและแร่ธาตุต่าง ๆ ของตนได้ ยกเว้นแต่พวกดัตช์และจีน ทำให้บริษัทวีโอซีได้เปรียบอย่างมาก ในการดำเนินธุรกิจในเมืองท่าอื่น ๆ อีกมากมายของเอเชีย

ภาพ 3.3 ที่พักแห่งแรกของดัตช์ที่บันดา เนรา ซึ่งชาวบันดานำลูกจันทน์เทศมาขาย การชั่งลูกจันทน์เทศ ทำเป็นหน่วย*กาติ (kati)* โดยคานน้ำหนักด้วยผ้าและสินค้าอื่น ๆ

จาก ***De Tweede Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indie,*** vol. II, The Hague, Nijhoff for the Linschoten-Vereeniging, 1940.

การทหารและเศรษฐกจของพวกดัตช อยางไรก็ด เรองน่ควรจะมอง โดยเทียบกับภูมหลังของวกฤตการณ์ซึ่งโลกส่วนที่มีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่ต่างกำลังประสบอยู่ในช่วงระหว่างค.ศ. 1620 ถึงประมาณค.ศ. 1680 ด้วย ที่สำคัญคือในยุโรป ตุรกีและจีน ซึ่งช่วงระยะเวลานี้ ปรากฏชัดเจนว่าเป็นช่วงเวลาที่ "ความรุ่งเรืองอันยาวนานในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก" สิ้นสุดลง นอกจากนี้ ยังเป็นช่วงเวลาที่มีลักษณะเฉพาะอยู่ตรงที่ราคาสินค้าต่าง ๆ ตกต่ำลง การปลูกพืชไม่ได้ผล และจำนวนประชากรคงที่หรือลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชากรที่อาศัยอยู่ในเมือง ประกอบกับมีวิกฤติการณ์ทางการเมืองครั้งใหญ่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาเป็นระลอก---ซึ่งในจำนวนนี้ วิกฤติการณ์ที่น่าตื่นตาตื่นใจมากที่สุด ได้แก่การล่มสลายของราชวงศ์เหม็งในจีน สงครามศาสนาในเยอรมนีและการปฏิวัติในอังกฤษ

คำอธิบายถึง "วิกฤติการณ์โดยทั่วไป" ในลักษณะที่ครอบคลุมทั่วทั้งโลกอย่างยิ่งนี้ ก็เป็นเรื่องที่เข้าใจกันน้อยที่สุดด้วยเช่นกัน—นั่นคือ ภาวะลดต่ำลงทีละน้อยของความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นภายในดวงอาทิตย์ ซึ่งทำให้อุณหภูมิในส่วนต่าง ๆ มากมายของซีกโลกเหนือ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดลดต่ำลงเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงจุดต่ำสุด เมื่อราวค.ศ. 1690 ก่อนที่แนวโน้มการเพิ่มความอบอุ่นของ

โลกในยุคสมัยใหม่จะเริ่มขึ้น มีหลักฐานเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ที่เชื่อมโยงความเย็นลงของโลกนี้ว่าเกี่ยวพันกับระดับปริมาณฝนที่ลดลงและทำให้การปลูกพืชผลในซีกโลกเหนือไม่ได้ผล และดังนั้นก็อาจมีความเป็นได้ว่า ทำให้ประชากรลดลงในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด

หากว่า "ยุคน้ำแข็งย่อย ๆ" นี้ ส่งผลกระทบต่อเขตร้อนชื้นอยู่บ้าง ผลกระทบนี้จะเป็นโดยปริมาณฝนลดลงซึ่งเป็นผลลัพธ์จากการที่น้ำของโลก ไปติดขังอยู่บริวณยอดภูเขาน้ำแข็งที่ขั้วโลกในสัดส่วนที่มากขึ้น รวมทั้งผลกระทบจากการเพิ่มความหลากหลายของสภาพดินฟ้าอากาศ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดัชนีในระยะยาวเพียงอย่างเดียวที่บอกถึงปริมาณฝน คือลำดับวงแหวนแห่งปีที่ปรากฏบนต้นไม้ ซึ่งเป็นผลงานที่น่าทึ่งของเบอร์เลจ วงแหวนที่บอกปีเหล่านี้สังเกตได้จากป่าสักทางด้านตะวันออกของชวากลาง ซึ่งบอกให้รู้ถึงปริมาณฝนโดยเปรียบเทียบกันทุกปี ตั้งแต่ค.ศ.1514 ถึงค.ศ.1929[51] วงแหวนปีเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ.1600-1679 ปริมาณฝนในชวาต่ำกว่าระดับมาตรฐานปกติในระยะยาว และเป็นช่วงเวลาที่มองเห็นได้ชัดเจนอย่างยิ่งว่าเลวร้ายที่สุดในบรรดาช่วงเวลาต่าง ๆ ทั้งหมด ยิ่งในช่วงระยะ ค.ศ.1645-ค.ศ.1672 ด้วยแล้ว ไม่มีสักปีเดียว ที่ปริมาณฝนจะมากขึ้นไปจนถึงระดับ "ปกติ" ของยุคสมัยใหม่ หากว่าปรากฏการณ์นี้แผ่กระจายไปกว้างขวางยิ่งกว่าชวา ผลกระทบก็น่าจะปรากฏรุนแรงที่สุด ตรงที่ฤดูแล้งตามบริเวณต่าง ๆ ในอินโดนีเซียตะวันออกและ ฟิลิปปินส์ ขยายยาวนานออกไปจนน่าจะเป็นอันตราย โดยเฉพาะเมื่อบริเวณนี้ความอยู่รอดขึ้นอยู่กับดุลยภาพอันละเอียดอ่อน ของฤดูฝนกับฤดูแล้ง นอกจากนี้ ตามบริเวณต่าง ๆ ซึ่งพึ่งพาอาศัยน้ำจากแม่น้ำขึ้นมาท่วมขังเพื่อการปลูกข้าวนาปี ยังอาจปลูกพืชไม่ได้ผลด้วย

มีรายงานว่าเกิดทุพภิกขภัยและโรคระบาดหลายครั้งในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด โรคระบาดดังกล่าวนี้ คร่าชีวิตประชากรไปในปริมาณสัดส่วนที่สำคัญอย่างมากในหลาย ๆ ส่วนของชวาระหว่างค.ศ.1625-1626 และของสยามในค.ศ. 1659 เป็นไปได้ว่า โรคระบาดครั้งที่ร้ายแรงที่สุดของคริสต์ศตวรรษนี้ เกิดขึ้นในค.ศ. 1665 โดยส่งผลกระทบอย่างรุนแรงที่สุดต่อดินแดนส่วนต่าง ๆ มากมายของอินโดนีเซีย ตามที่ปรากฏในวงปีของเบอร์เลจ ซึ่งแสดงถึงวงปีของต้นไม้ในชวาในระยะเวลาติดต่อกันทั้งหมด 400 ปี ได้พบความจริงในข้อที่ว่า ในค.ศ. 1664 และ 1665 เป็นปีที่แห้งแล้งที่สุด ข้อเท็จจริงนี้บ่งบอกให้ทราบเป็นนัยว่า สภาพดินฟ้าอากาศ อาจมีผลกระทบอย่างสำคัญโดยแท้จริง ในการเพิ่มอัตราการตาย ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นเพราะปลูกพืชไม่ได้ผล ประกอบกับไม่มีแหล่งน้ำดื่มที่สะอาดอย่างพอเพียง

มีเพียงสองบริเวณสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีการนับจำนวนประชากรอย่างต่อเนื่อง คือฟิลิปินส์ของสเปน และบริเวณอัมบอนของมาลุกุ ที่ดัตช์ควบคุมอยู่ ทั้งสองบริเวณนี้ ปรากฏว่ามีประชากรลดต่ำลงอย่างสำคัญมากในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด จากการนับจำนวน*ตริบูโต*ของสเปนในลูซอนและวิสายาส์ ซึ่งเป็นชนที่สเปนเกณฑ์แรงงานและเก็บภาษีจากพวกเขา ปรากฏให้

---

[51] แสดงไว้ให้อ่านได้อย่างสะดวกใน H.H. Lamb, ***Climate: Present, Past and Future***, London, 1977, II. 603-4.

เห็นว่า *ตริบูโต*ลดฮวบลงอย่างน่าตกใจ จาก 166,900 คนในค.ศ. 1591 เหลือ 108,000 คนใน ค.ศ. 1655 ก่อนที่จะเริ่มเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงถัดมา ในเขตอัมบอนและหมู่เกาะลีสที่อยู่ติด ๆ กัน ซึ่งเป็นเขตที่ดัตช์ควบคุมอย่างเข้มงวด เนื่องจากเป็นศูนย์กลางสำหรับการปลูกกานพลูของตน ในบริเวณนี้ประชากรก็ลดต่ำลงในอัตราก้าวหน้าเช่นกัน คือจาก 41,000 คน ในค.ศ. 1634 เหลือต่ำสุดคือ 34,000 คนในค.ศ. 1674 ในขณะที่มีผู้เสนอว่า สงครามและปัญหาการเก็บบันทึกได้อย่างเที่ยงตรงหรือไม่ อาจเป็นเหตุผลที่ทำให้ประชากรในทั้งสองแห่งนี้ลดต่ำลง ทว่าความประจวบเหมาะกันของจำนวนทั้งสองกลุ่มนี้ ชี้ถึงความจำเป็นที่จะต้องใช้คำอธิบายทางด้านเศรษฐกิจและสภาพดินฟ้าอากาศ ในแบบที่กว้างขวางยิ่งกว่านี้[52]

หากว่าสภาพดินฟ้าอากาศไม่เมตตาปรานีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงระยะเวลานี้ สภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจของนานาชาติ ยิ่งโหดร้ายหนักกว่าเสียอีก ราคาสินค้าที่ตกต่ำลงโดยทั่วไปทั้งในยุโรปและเอเชีย สะท้อนให้เห็นที่ผลิตผลต่าง ๆ ที่เป็นสินค้าออกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย พริกไทย ซึ่งเป็นสินค้าออกในปริมาณมากที่สุด เคยขายตามเมืองท่าต่าง ๆ ของอินโดนีเซียในราคาแปดหรือเก้ารีอัลต่อ*พิกุล* โดยถัวเฉลี่ยตลอดช่วงระยะเวลาระหว่าง ค.ศ.1617-1650 ทว่ามาถึงตอนนี้ กลับตกดิ่งฮวบลงไป ทำให้ดัตช์จ่ายค่าพริกไทยในช่วงทศวรรษ 1670 และ 1680 โดยปกติแล้ว ไม่ถึงสี่รีอัล ปริมาณแร่เงินของญี่ปุ่นและอเมริกันที่เข้ามายังเอเชีย ในระยะยาวมาถึงระดับสูงสุดในทศวรรษ 1620 หลังจากนั้น ความตกต่ำของแหล่งแร่เงินจากทั้งสองแหล่งที่จัดส่งให้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยตรงนี้ ก็ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด การส่งออกแร่เงินของญี่ปุ่น จากที่เคยมากถึง 150 ตันต่อปีในทศวรรษ 1620 ลดลงเหลือเพียงหนึ่งในสามของปริมาณดังกล่าวในทศวรรษ 1640 ขณะที่ “กองเรือมนิลา” ของสเปนจากอาคาพุลโก ในช่วงระยะเวลาระหว่าง ค.ศ.1640-1700 ไม่เคยขนแร่เงินได้มากถึงแม้เพียงครึ่งหนึ่งของ 23 ตันต่อปี ซึ่งเป็นค่าเฉลี่ยของที่เคยขนในช่วงทศวรรษ 1620 แม้แต่ “ผู้ชนะ” ในวิกฤติการณ์สมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดเช่นดัตช์และอังกฤษก็ยังขนเงินแท่ง-ทองแท่งไปยังตะวันออกในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษนี้ น้อยกว่าที่เคยทำในทศวรรษ 1620

แม้ว่าส่วนต่าง ๆ เกือบทั้งหมดของเศรษฐกิจโลก จะชะงักลงในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด แต่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับผลกระทบรุนแรงมากเป็นพิเศษ เนื่องจากสัดส่วนที่ดินแดนนี้มีอยู่ในการค้าโลก ลดต่ำลงอย่างเห็นได้ชัด การสั่งสินค้าเข้าของมนิลา มีมูลค่าถัวเฉลี่ย 564,000 เปโซต่อปีตลอดช่วงระยะที่สูงที่สุดระหว่างค.ศ.1616-1645 แต่มาในช่วงค.ศ. 1651-1670 เหลือเพียง 218,000 เปโซต่อปี[53] การแข่งขันของนานาชาติ เพื่อช่วงชิงผลิตผลของภูมิภาคนี้ มีมากที่สุดในช่วงทศวรรษ 1620

---

[52] ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพดินฟ้าอากาศและประชากร มีแสดงให้เห็นอย่างสมบูรณ์ยิ่งกว่านี้ ใน Anthony Reid, “The Seventeenth Century Crisis in Southeast Asia,” MAS, 24, 4 (1990).

[53] คำนวณจาก Pierre Chaunu, ***Les Philippines et le Pacifuque des Ibériques (XVIe, XVIIe, SVIIIe siècles)***, Paris 1960, 78. 82.

ซึ่งเป็นช่วงที่พริกไทยและเครื่องเทศของมาลุกุมีส่วนอยู่กว่าครึ่งหนึ่งของมูลค่าสินค้าเข้าที่ดัตช์ อังกฤษ และโปรตุเกส ซื้อจากเอเชีย รวมทั้งการค้าส่วนใหญ่ระหว่างจีนกับญี่ปุ่น ก็เกิดขึ้นที่เมืองท่าต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยเช่นกัน ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษนี้ ผ้าและครามของอินเดียกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของเอเชีย ที่ส่งไปขายยังยุโรป และเครื่องเทศและพริกไทยของมาลุกุก็เริ่มมีปริมาณตกลง เช่นเดียวกับราคา ที่ร้ายแรงที่สุด คือการผูกขาดที่วีโอซี สร้างไว้ในมาลุกุ และอิทธิพลของวีโอซีในเมืองท่าใหญ่ ๆ ในที่อื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ ได้ลดระดับการแข่งขันด้วยราคาในหมู่ผู้ซื้อลงอย่างมาก กำไรทั้งหมดในการจัดจำหน่ายกานพลูและลูกจันทน์เทศ มาตอนนี้ ต่างหลั่งไหลไปสู่บริษัทวีโอซี ทั้งที่ครั้งหนึ่ง ผลกำไรเหล่านี้ เคยสร้างความคึกคักมีชีวิตชีวาให้แก่เมืองท่าต่าง ๆ ของเอเชีย ที่เรียงรายไปตลอดเส้นทาง จากเทอร์เนตไปจนกระทั่งถึงสุเอซ

ผลกระทบที่เกิดจากรายได้จากสินค้าออกที่ลดลง ปรากฏเห็นได้ชัดในความสามารถ ในการซื้อผ้าจากอินเดียที่ลดต่ำลงในช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษนี้ แม้ว่าดัตช์จะได้ส่วนแบ่งตลาดผ้าอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มมากขึ้นอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยวิธีการควบคุมในแบบที่เกือบจะเป็นการผูกขาดในเมืองท่าหลาย ๆ แห่งของอินโดนีเซีย แต่ในค.ศ.1703 วีโอซีก็ยังขายผ้าในอินโดนีเซีย ได้น้อยกว่าในค.ศ. 1652 ถึงร้อยละ 20[54] ยอดจำหน่ายผ้าของวีโอซีให้แก่เรืออินโดนีเซียที่เดินทางมายังปัตตาเวียเพื่อซื้อผ้าอินเดีย ลดต่ำลงในแนวดิ่งยิ่งกว่านั้นลงไปอีก คือลดลงร้อยละ 43 ในช่วงระหว่าง ค.ศ.1665-1669 และ ค.ศ.1679-1681 และยิ่งลดลงอย่างรวดเร็ว ยิ่งกว่านั้นไปอีกในช่วงระยะเวลายี่สิบปีถัดจากนั้น[55] เนื่องจากการค้าของกุเจรัต อังกฤษและโปรตุเกส ตกลงอย่างรุนแรงยิ่งกว่ามากภายหลังทศวรรษ 1620 จึงไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดที่ว่า ทำไม เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงลดการใช้ผ้าอินเดียลงอย่างน่าประหลาด เรื่องนี้ พิสูจน์ให้เห็นได้จากถ้อยคำของเจ้าหน้าที่ดัตช์ในช่วงสามทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ซึ่งบ่นว่า ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ซื้อผ้าสั่งเข้าที่มีราคาแพงกันอีกต่อไปแล้ว เนื่องจากไม่มีปัญญาจะซื้อได้ พวกเขาจึงฟื้นฟูการปลูกฝ้ายและการทอผ้าของตนเองขึ้นมาแทน

> เนื่องจากประเทศเหล่านี้ แต่ก่อน เคยเจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่าตอนนี้ ชนชาติต่าง ๆ ของที่นี่ส่วนใหญ่แล้ว เสาะหาผ้าโจโรมานเดลและสุรัต [สำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน] มิใช่ในฐานะที่เป็นของฟุ่มเฟือย และจ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ๆ เพื่อผ้าเหล่านั้น...มา

---

[54] ตัวเลขนี้ ข้าพเจ้าได้มาจาก Ruurdje Laarhoven ผู้ซึ่งได้คำนวณว่า ใน ค.ศ. 1652-3 วีโอซีขายผ้าอินเดียในอินโดนีเซีย 314,039 ผืน และใน ค.ศ. 1703—4, 256,458 ผืน

[55] ผสานข้อมูลใน Gabriel Rontoandro, "Commerce et Navigation dans les Mers de l'Insulinde d'après les *Dagh-Register* de Batavia (1624-1682)", ***Archipel***, 35 (1988) 61, กับข้อมูลสำหรับเฉพาะชวาใน Luc Nagtegaal, "Rijden op een Hollandse Tijger. De noordkust van Java en de V.O.C. 1680-1743," Ph.D. thesis, Utrecht University, 1988, 181-2.

> ตอนนี้ บรรดาประเทศที่รายล้อม [อินโดนีเซีย] อยู่ ส่วนใหญ่แล้วยากจนลง และผ้าของชายฝั่งทะเล [โจโรมานเดล] กับผ้าของสุรัต กลายมาเป็นของที่ใช้กันอย่างจำกัดเฉพาะใน หมู่คนมั่งมี[56]

ขณะเมื่อราคาผลิตผลส่งออกทั้งหลายตกลง และแรงกดดันทางทหารของดัตช์ที่กระทำต่อทุกคนที่ปลูกเครื่องเทศและพริกไทยทวีขึ้น ปฏิกริยาต่อต้านพืชที่ปลูกเพื่อการค้า ก็เกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ทุกครั้งที่วีโอซีปิดล้อมเมืองท่าที่ไหนสักแห่ง เพื่อเสาะแสวงหาทางที่จะเอาเปรียบทางการค้า บรรดาผู้อยู่อาศัยก็ไม่มีทางเลือก นอกจากปลูกข้าวและพืชผลที่เป็นอาหารอย่างอื่น ๆ แทนการปลูกพริกไทย ในที่ที่ดัตช์ประสบความสำเร็จในการสร้างอิทธิพลเหนือกว่าได้ ผู้ปลูกพริกไทยและผู้จำหน่ายพริกไทยของที่นั้นจะถูกบังคับให้จำต้องนำพริกไทยมาขายให้ในราคาที่ต่ำอย่างไม่สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจ แม้ในกวีนิพนธ์ของราชสำนักในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด เรายังได้พบหลักฐานที่บอกถึงสภาพความเป็นจริงเกี่ยวกับความไม่แน่นอนนี้ ซึ่งทำให้การปลูกพริกไทยต้องพินาศล่มจมไปในท้ายที่สุด ดังนี้

> ขออย่าได้มีผู้ใดที่ใดในดินแดนนี้ ปลูกพริกไทย ดั่งที่ผู้คนในแจมบีแลปาเล็มบังกระทำกันเลย ดินแดนเหล่านั้น อาจปลูกพริกไทยเพื่อหวังจะได้เงินตรา เพื่อที่จะได้มั่งมีขึ้นจริงแท้อย่างไม่มีข้อกังขาว่า ในท้ายที่สุด พวกเขาจะล่มจม[57]

ความตกต่ำที่มีผลในระยะยาวอย่างรุนแรงมากที่สุดต่อการพาณิชย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่อาจพิจารณาได้ว่ามีสาเหตุโดยตรงที่เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางด้านการพาณิชย์ระหว่างชาติหรือการเปลี่ยนแปลงสภาพดินฟ้าอากาศ เพราะการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นในตอนเริ่มต้นของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ซึ่งเป็นตอนที่ดัชนีอื่น ๆ ยังชี้ถึงความรุ่งเรืองเฟื่องฟูอยู่ แต่ผลสุดท้ายแล้วแล้ว ความตกต่ำนี้นับเป็นการทำลายพื้นที่ที่ส่วนฐานของผู้ที่มีบทบาทอย่างคึกคักทรงพลังมากที่สุดสองราย บนเวทีการพาณิชย์ทางทะเลของภูมิภาคนี้—นั่นคือพวกมอญแห่งพะโคและพวกชวาแห่ง*ปาสิซีร์* (--ชายฝั่งทะเลตอนเหนือของชวา) ภายใต้การปกครองที่สร้างความพินาศย่อยยับของพระเจ้า นันทบุเรง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1581-1599) ทรัพย์สินมากมายเหลือคณาของพะโคและเมืองท่าต่าง ๆ ของพะโคในอ่าวเบงกอล ล้วนมลายหายไปในการรณรงค์อย่างล้างผลาญเพื่อรักษาอาณาจักรที่แผ่ขยายออกไปมากเกินเหตุของกษัตริย์พระองค์ก่อนหน้านี้ คือพระเจ้าบุเรงนอง ในค.ศ. 1599 กรุงพะโคก็ล่มสลายลงในท้ายที่สุด โดยตกเป็นฝ่ายปราชัยกองทัพของตองอูและยะไข่ ซึ่งผนึกกำลังเข้า

---

[56] Governor-General and Council Report of 1693, in Coolhaas, ***Generale Missiven***, 5. 639.

[57] J.J. Ras, ***Hikajat Bandjar: A Study in Malay Historiography***, The Hague, 1968, 330.

ด้วยกัน กองทัพของสองนครนี้ กวาดต้อนประชากรทั้งหมดที่ยังเหลืออยู่ที่ยังสามารถเคลื่อนย้ายได้ รวมทั้งทรัพย์สมบัติทั้งหมดของภูมิภาคชายฝั่งทะเล กลับไปยังบ้านของตน กษัตริย์ยะไข่ ละผู้บัญชาการทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสของพระองค์ คือ เฟลิเป เดอ บริโต ไว้เบื้องหลัง ที่เมืองสิเรียม เพื่อให้ทำหน้าที่เป็นผู้บัญชาการเมืองท่าที่สำคัญที่สุดของภูมิภาคนี้ อย่างไรก็ดี เดอ บริโตได้สร้างป้อมปราการให้กับตนเองขึ้นในเมืองท่านี้ และครองเมืองนี้เสมือนหนึ่งเป็นนครรัฐที่เป็นอิสระไปจนกระทั่งถึงค.ศ.1613 ทั้งนี้ด้วยความช่วยเหลือเล็กน้อยจากพวกโปรตุเกสในเมืองกัว ในช่วงระยะเวลานี้ การค้ากับบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปภายใน ดูเหมือนว่าแทบจะสิ้นสุดลง และการควบคุมเส้นทางที่ให้ผลกำไรอย่างดีตลอดคาบสมุทรนี้ข้ามไปจนถึงอ่าวไทย ก็ผ่านไปตกอยู่กับสยามและตัวแทนที่เป็นมุสลิมอินเดียของสยาม บรรดา ผู้ประกอบการค้าชาวมอญ ซึ่งพบได้เป็นจำนวนมากในเมละกา อาเจะห์และบันเตนในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก เว้นช่วงการเดินทางทางทะเลลงไปเป็นอย่างมาก

เมืองท่าต่าง ๆ ที่กำลังเจริญเติบโตของชายฝั่งทะเลตอนเหนือของชวา ส่งออกข้าวและอาหารอย่างอื่น ๆ ของชวาไปทั่วบริเวณหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับผ้าอินเดียจากอาเจะห์และเมละกาและเครื่องเทศจากบันดาและมาลุกุ ความพยายามอย่างเป็นระบบของดัตช์ ที่จะตัดเส้นโลหิตใหญ่ของการพาณิชย์เหล่านี้ เพื่อสร้างอิทธิพลเป็นใหญ่อยู่ในมาลุกุ และเพื่อโดดเดี่ยวเมละกาของโปรตุเกส คงจะได้บ่อนทำลายเมืองท่าเหล่านี้บ้างในระดับหนึ่ง ที่สำคัญคือ วีโอซีได้ทำลายการขนส่งทางเรือของเชปาราลงในค.ศ. 1618 และเผาเมืองนี้พินาศลงเกือบหมดทั้งเมือง อย่างไรก็ดี *ภัยสำคัญที่คุกคามเมืองต่าง ๆ ในเขตปาสิซีร์* ก็เช่นเดียวกับภัยที่คุกคามเมืองท่าต่าง ๆ ของพวกมอญในพม่า คือเป็นภัยที่มาจากภายใน สุลต่านอากุงแห่งมะตะรัม (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1613-1646) ทรงมุ่งมั่นที่จะสร้างแคว้นที่รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่นครหลวงของพระองค์ใกล้กับยอกยาการ์ตาในยุคสมัยใหม่ พระองค์ได้พิชิตและทำลายล้างลาเซมในค.ศ. 1616 ตูบันในค.ศ. 1619 และกลุ่มนครที่กำลังรุ่งเรืองคือสุราบายา เครซิกและเซดายู ในค.ศ. 1623-1625 สุลต่านอากุงเองมิได้ทรงสนพระทัยเรื่องการค้านัก ยกเว้นการค้าในระดับที่เป็นการผูกขาดการส่งออกข้าวผ่านเชปาราในฐานะที่เป็นอาวุธทางการเมืองเพื่อต้านดัตช์ ผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ คือสุลต่านอมังกุรัตที่ 1 (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1646-1677) ทรงมุ่งมั่นที่จะทำลายล้างการพาณิชย์ทั้งหมดที่มิได้อยู่ภายใต้การควบคุมของพระองค์เอง เนื่องจากการพาณิชย์พวกนี้สามารถนี้นำไปสู่โอกาสที่จะต่อต้านพระองค์ขึ้นมาได้ แน่นอนว่า บรรดาผู้ประกอบการค้าชาวชวา ย่อมจะโยกย้ายการประกอบธุรกิจของตนไปยังศูนย์กลางอื่น ๆ เช่นที่บันจาร์มาซิน บันเตน ปาเล็มบัง ปัตตานีและมากาสซาร์ ซึ่งเป็นที่ที่พวกเขามีแนวโน้มที่จะซึมแทรกรวมเข้าไปอยู่ในชุมชน “มาเลย์” ได้ อย่างไรก็ดี ในบ้านเกิดของพวกเขาเองในชวากลางและชวาตะวันออก มีรายงานในค.ศ. 1677 ว่า พวกชวานั้น “นอกจากจะโง่เขลาเหลือหลายเมื่อยามอยู่ในท้องทะเลแล้ว ตอนนี้ยังไม่มีเรือเดินทะเลของตนเองเลยอีกต่างหาก”[58]

---

[58] อ้างใน B.Schrieke, ***Indonesian Sociological Studies***, The Hague, 1955. I. 79.

ชาวยุโรป ชาวจีน กับกำเนิดของลัทธิทวิภาพ*

ช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ.1400-1630 เป็นช่วงเวลาของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ซึ่งการขยายตัวนี้ทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการค้าโลกที่ทรงพลัง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เพื่อรับเอาเทคนิคการพาณิชย์และทัศนคติด้านสังคมอย่างใหม่ ๆ เข้ามา พ่อค้าชาวจีน อินเดียและอาหรับ แต่งงานและตั้งรกรากอยู่ภายในราชอาณาจักรต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ริมทะเลของภูมิภาคนี้ คนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการลอกเลียนขนบธรรมเนียมของชาติอื่นกับนวัตกรรมซึ่งเป็นเครื่องหมายของช่วงระยะเวลานี้ แม้กระทั่งชาวโปรตุเกสก็ยังสืบเนื่องการดำเนินตามขนบธรรมเนียมนี้ต่อมา ทว่าในระดับที่น้อยกว่าสักหน่อย ดังพยานที่เห็นประจักษ์อยู่จากการที่มีชาวโปรตุเกสหรือยูเรเชียจำนวนมาก ทำงานรับราชการกับพะโค ยะไข่ มากาสซาร์และรัฐอื่น ๆ ในฐานะทหาร พ่อค้า ช่างเทคนิค อย่างไรก็ดี วิกฤติการณ์ซึ่งมีตามมาในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ได้ตอกลิ่มความแบ่งแยกระหว่างชาวยุโรปและชาวจีนฝ่ายหนึ่ง กับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกฝ่ายหนึ่ง ให้ลึกลงไปอีกมาก

ในทางทฤษฎีแล้ว ชาวโปรตุเกสเป็นผู้รับใช้กษัตริย์ของตน ในแบบที่พ่อค้าชาวเอเชียไม่เคยเป็นมาก่อน อย่างไรก็ดี ในทางปฏิบัติแล้ว กษัตริย์โปรตุเกสไม่เคยสามารถควบคุมหรือจ่ายค่าจ้างให้แก่ชาวโปรตุเกสทั้งหมดที่อยู่ในซีกโลกตะวันออกนี้ได้ และยิ่งลูกหลานของคนเหล่านี้ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีความแตกต่างหลากหลายออกไป ยิ่งทำได้ยากหนักขึ้นไปอีก ในเมืองท่าต่าง ๆ ซึ่งกษัตริย์โปรตุเกสทรงควบคุมอยู่ด้วยสายใยอันบอบบางนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับการสนับสนุนทางทหารของชาวโปรตุเกสที่เข้ามามีภูมิลำเนาอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ และดังนั้น ทางการจึงส่งเสริมพวกเขาให้แต่งงานกับสตรีชาวเอเชีย เพื่อว่าจะได้ตั้งรกรากอยู่ภายในกำแพงในฐานะ*คาซาโดส* (ผู้ที่แต่งงานแล้ว) และหาเลี้ยงชีพเองด้วยการค้าโดยส่วนตน ซึ่งปกติแล้ว กระทำโดยเข้าเป็นหุ้นส่วนกับชาวเอเชีย

ดังนั้น ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ชาวโปรตุเกสในเมืองท่าส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงประพฤติปฏิบัติเหมือนกับพ่อค้าชาวเอเชียอย่างมาก ชาวสเปนในฟิลิปปินส์นั้นแตกต่างออกไป และยิ่งผู้ทำงานให้กับวีโอซีที่อยู่ในทั่วทุกหนทุกแห่งแล้ว ยิ่งต่างจากพวกโปรตุเกสหนักเข้าไปอีก เพราะพวกเขาเหล่านี้ ถูกควบคุมอย่างค่อนข้างใกล้ชิดและได้รับค่าจ้างจากส่วนกลาง ส่วนดัตช์นั้นภายหลังการทดลองในลักษณะหยั่งเชิง ในการอนุญาตให้ชาวดัตช์ประกอบการค้าส่วนตัวตามแบบอย่างของโปรตุเกสครั้งหนึ่งแล้ว ทางการดัตช์ก็ได้มีกฎหมายฉบับค.ศ. 1632 และฉบับต่อ ๆ

---

* Dualism – ในความหมายที่ว่าเมื่อมีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น อีกสิ่งหนึ่งมักเกิดขึ้นคู่กันมา และเป็นตัวเทียบให้เห็นสภาพความลักลั่นหรือแตกต่างระหว่างกันที่เกิดขึ้น

มาอีกหลายฉบับ ห้ามเรื่องนี้เอาไว้ แน่นอนว่า มีชาวดัตช์มากมายที่แต่งงานอยู่กินกับคนในท้องถิ่น และมีทายาทเป็นลูกครึ่งออกมาเป็นสังคมหนึ่ง แต่ลูกครึ่งเหล่านี้ ถือตนเองว่าเป็นพวกเดียวกับวีโอซี และแทบไม่มีใครทำงานให้กับรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อันเป็นที่กำเนิดของพวกเขา หรืออาศัยอยู่ในพื้นถิ่น ยิ่งกว่านั้นข้างฝ่ายรัฐพื้นถิ่นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เหล่านี้ก็อยู่ในภาวะที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปด้วย ราชอาณาจักรที่มีความสนใจต่อโลกภายนอก และมีเมืองท่าเป็นแดนอิทธิพลสำคัญ อย่างเช่น มากาสซาร์ บันเตน หรืออยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ รัฐเหล่านี้มีการใช้ภาษายุโรปต่าง ๆ และภาษาอาหรับเป็นภาษาพูดกันอย่างกว้างขวาง และมีการแลกเปลี่ยนความคิดกันอย่างกระตือรือร้น แต่รัฐเหล่านี้ล้วนไม่มีผู้สืบทอด ภายหลังการล่มสลายในช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ.1669 ถึงค.ศ.1688 รัฐบาลผู้ปกครองประเทศเหล่านี้ในสมัยต่อๆ มา เข้ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศน้อยลง มีลักษณะความเป็นสากลด้วยชนนานาชาตินานาภาษาน้อยลง และดังนั้น จึงมีการติดต่อสัมพันธ์กับพัฒนาการ “สมัยใหม่” น้อยลงไปด้วย

ผู้ประกอบการค้าชาวอินเดียและเอเชียตะวันตก อยู่ในหมู่ผู้ที่หายหน้าไปในช่วงเวลาวิกฤตินี้ด้วย ชาวตุรกี เปอร์เซียและอาหรับ เลิกเดินทาง “ใต้ลม” เอาเลย เมื่อเส้นทางสายเครื่องเทศจากอาเจะห์ถึงทะเลแดงล่มสลายลงในช่วงสองทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ชาวกุเจรัตยังคงนำผ้าของตนมาขายที่อาเจะห์ต่อมาจนกระทั่งถึงราวค.ศ. 1700 แม้ว่าจะมีจำนวนน้อยลงมาก หลังจากที่อาเจะห์ถูกดัตช์เข้าโจมตีแหล่งดีบุกและพริกไทยของตนในทศวรรษ 1650 ชาวมุสลิมชูเลียจากชายฝั่งโจโรมานเดลของทมิฬนาทุ เป็นชาวเอเชียกลุ่มสำคัญเพียงกลุ่มเดียว จากกลุ่ม “เหนือลม” ที่ยังคงประกอบการค้าต่อมาจนล่วงเข้าคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด จากนั้น พวกเขาก็เช่นกัน ที่หายเข้าไปรวมอยู่ในหมู่ผู้ประกอบการค้าชาวยุโรปที่หายหน้าไปในช่วงระยะเวลานี้ เหตุผลสำคัญนั้นมีอยู่ว่า ในช่วงท้ายของคริสต์ศตวรรษนี้ ผ้าอินเดียในปริมาณที่น้อยลงที่ใช้กันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะนี้ โดยหลักแล้วเป็นผ้าที่ชาวยุโรปขนส่งมาจากโรงงานและจากป้อมปราการซึ่งดัตช์ โปรตุเกส อังกฤษ ฝรั่งเศสและเดนมาร์ก ก่อตั้งขึ้นทั่วทุกภูมิภาคที่ส่งออกผ้าของอินเดีย

อีกเพียงส่วนเดียวของระบบการค้าทางไกลในเอเชียที่ชาวยุโรปไม่สามารถสร้างรากวางฐานของตนเองขึ้นมาได้ คือการค้ากับจีน นอกจากบริเวณของโปรตุเกสที่อยู่ภายในวงล้อมที่มาเก๊า อันเป็นตัวประกอบปลีกย่อยมาเกือบทุกช่วงสมัยแล้ว ชาวยุโรปจะถูกปฏิเสธอย่างเด็ดขาดไม่ให้ได้เข้าไปประกอบการค้าถึงราชอาณาจักรกลาง แม้เมื่อจีนเปิดนครกวางตุ้ง (กวางโจว) ให้แก่ชาวยุโรปในท้ายที่สุดเมื่อ ค.ศ. 1685 อัตราภาษีศุลกากรแบบเลือกปฏิบัติในลักษณะที่ต่อต้านเรือที่ติดตั้งอุปกรณ์ของยุโรป ก็ทำให้เป็นที่แน่นอนได้ว่า เรือสำเภาตามแบบของจีน จะยังคงเป็นฝ่ายที่ได้ทำการค้าส่วนใหญ่อย่างท่วมท้นของจีนไปอีกร้อยปี นอกจากนี้แล้ว เมื่อประกอบกับการปิดประเทศของญี่ปุ่น ในค.ศ. 1635 โดยต้อนรับเฉพาะเรือสินค้าของดัตช์และจีน การค้าด้วยเรือสำเภาจึงมีข้อได้เปรียบอย่างมาก ในการเข้าถึงแร่ธาตุต่าง ๆ ของญี่ปุ่น ด้วยเหตุผลเหล่านี้ การค้าของจีนส่วนใหญ่ จึงมิได้รับความกระทบกระเทือนจากการแข่งขันของพวกยุโรป ภายหลังจากภาวะเศรษฐกิจซบเซาในกลาง

คริสต์ศตวรรษ อันเป็นผลเนื่องมาจากความล่มสลายของราชวงศ์เหม็งและการต่อสู้อันยาวนานของราชวงศ์แมนจูใหม่ เพื่อสร้างการควบคุมมณฑลต่าง ๆ ที่อยู่ริมทะเลทางตอนใต้ การค้าของจีนกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ได้กลับมาสู่หนทางที่ทวีขึ้นอย่างรวดเร็วในทศวรรษ 1680

นับจากประมาณระยะเดียวกันนี้เป็นต้นมา ชาวยุโรปและชาวเอเชียตะวันตก แทบจะถูกบีบออกไปจากการค้าของอยุธยา กัมพูชาและรัฐเวียดนามทั้งสองจนหมดสิ้น "การปฏิวัติ" ในสยามในค.ศ. 1688 ขับไล่พวกฝรั่งเศสซึ่งแต่ก่อนเคยมีอิทธิพลออกไป พวกฝรั่งเศสเองนั้น ก่อนหน้านี้ก็เป็นฝ่ายที่เข้ามาแทนที่พวกมุสลิมอินเดีย ที่ครองตำแหน่งที่มีอิทธิพลทางการพาณิชย์อยู่ ในรัฐเวียดนามทั้งสอง พม่าและกัมพูชานั้น ดัตช์พยายามอย่างหนักที่จะสร้างเสริมความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้แก่การค้าของตนในช่วงทศวรรษ 1630 และ 1640 แต่เมื่อใกล้จะถึงปลายคริสต์ศตวรรษนี้ พวกเขากับพวกอังกฤษก็ดูเหมือนจะได้พบว่า ผลตอบแทนไม่คุ้มกับข้อจำกัดทางการค้าที่ผู้บริหารประเทศเหล่านี้กำหนดแก่พวกตน—โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชาวยุโรปสามารถเข้าถึงจีนได้โดยตรงแล้ว ดังนั้นการค้าระหว่างประเทศของรัฐเหล่านี้ จึงถูกจีนครอบงำอยู่เรื่อยมาจนตลอดคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด

ในประมาณต้นทศวรรษ 1600 ชาวจีนเป็นกลุ่มผู้ประกอบการค้าที่ใหญ่ที่สุดอยู่แล้วในรัฐทั้งสองของเวียดนาม ฟิลิปปินส์ ปัตตานีและบันเตน ในอยุธยาเมื่อตอนต้นศตวรรษ ชาวจีนน่าจะมีจำนวนมากกว่าชาวมุสลิมอินเดีย แม้ว่าจะมั่งคั่งน้อยกว่า แต่เมื่อถึงตอนสิ้นศตวรรษชาวจีนเป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่ใหญ่ที่สุด คนที่อยู่ในยุคสมัยนี้ประเมินไว้ว่า มีชายชาวจีนผู้ใหญ่อยู่ในอยุธยาราว 3000 คน และในบันเตน ก็มีจำนวนพอ ๆ กัน (สตรีชาวจีนไม่ออกไปอยู่นอกประเทศ) ในมนิลา ชาวจีนมีจำนวน ขึ้น ๆ ลง ๆ ไปตามนโยบายของทางการ แต่ก็มักมีจำนวนสูงกว่าที่อื่น ๆ มาก ท่าเรือของโคชินจีนที่หัว อัน (ใกล้กับดานังสมัยใหม่) เป็นไปได้ว่ามีชาวจีนอยู่ประมาณ 5000 คนในทศวรรษ 1640 และเพิ่มมากขึ้นไปอีก ในตอนปลายศตวรรษ จำนวนนี้ เพิ่มทวีขึ้นเพราะได้คนของฝ่ายที่สนับสนุนเจงเฉงกง (โคซินกา) เข้ามาสมทบ คนเหล่านี้คือกลุ่มต่อต้านการปกครองของฝ่ายแมนจูอันยาวนาน โดยมีฐานที่มั่นอยู่ในทะเล ภายหลังค.ศ. 1685 จำนวนคนจีนยังเพิ่มขึ้นอีก เนื่องการมีการเปิดประตูการค้าทำให้เกิดความค่อนข้างสะดวกในการเดินทางออกจากประเทศจีน

ขณะที่เวลาผ่านไปเรื่อย ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ชาวจีนที่อยู่ตามเมืองท่าต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เหล่านี้ ได้แทรกซึมลึกเข้าไปในดินแดนที่อยู่เบื้องหลังของเมืองศูนย์กลางการค้าใหญ่เข้าไปเรื่อย ๆ ในบันเตนเมื่อราวค.ศ. 1600 ชาวจีนได้เริ่มเข้าไปซื้อพริกไทยในบริเวณตอนในที่อยู่ห่างทะเลลึกเข้าไป ในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว เพื่อนำมาขายต่อ ซึ่งก็มิใช่ขายเฉพาะแก่เพื่อนร่วมชาติของตนเท่านั้น หากยังขายต่อให้แก่ผู้ซื้ออื่น ๆ ซึ่งให้ราคางามด้วย เมื่อถึงทศวรรษ 1630 สภาวการณ์เดียวกันนี้ก็กำลังเกิดขึ้นที่แจมบีและปาเล็มบังเช่นกัน

แรกทีเดียว ชาวยุโรปไม่พอใจกับอิทธิพลที่ชาวจีนมีต่อตลาด แต่ก็ทำใจได้อย่างรวดเร็วกับการมีชาวจีนเป็นคนกลางที่จำเป็นอย่างจะขาดเสียมิได้ ชาวยุโรปส่งผ้าให้แก่ชาวจีนในท้องถิ่นมากขึ้นเรื่อย ๆ และชาวจีนเหล่านี้ ก็อาศัยความช่วยเหลือจากภรรยาหรืออนุภรรยาชาวอินโดนีเซียของตน ขนเข้าไปยัง

บริเวณตอนในเพื่อแลกเปลี่ยนกับพริกไทย คนกลางชาวจีนยังพบได้ในบริเวณลึกเข้าไปตอนใน ๆ ของลาวและกัมพูชา ในทศวรรษ 1640 คนเหล่านี้ เดินทางด้วยเรือพายหรือเกวียนเทียมวัว เพื่อไปซื้อผลิตผลที่แหล่งผลิตในท้องถิ่น ซึ่งมีราคาถูกกว่า

ชาวจีนที่พำนักอยู่ตามนครใหญ่ยังได้รับการนับถืออย่างสูงในฐานะช่างฝีมือด้วย ตัวอย่างเช่น ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวจีนได้รับอนุญาตให้เข้ามาประกอบการค้าในอาเจะห์ได้นั้น มีงานเขียนของแดมเพียร์ที่ได้บรรยายถึง “ช่างกล ช่างไม้ ช่างเชื่อม ช่างเขียนภาพ ฯลฯ” จำนวนมากซึ่งเดินทางมากับเรือเดินสมุทรของจีน และเป็นผู้ที่เปลี่ยนย่านชาวจีนให้กลายเป็นหัวใจของนครที่มีธุรกิจคึกคัก ระหว่างช่วงสองหรือสามเดือนที่พวกเขามาอยู่ที่นั่น [59] นอกจากนี้ ยังมีชาวจีนเข้ามายังภูมิภาคนี้ เพื่อเป็นคนงานในเหมืองแร่เงินและถลุงแร่เงินทางตอนเหนือของพม่า และเป็นคนงานเหมืองทองแดงและถลุงแร่ทองแดงในเวียดนามตอนเหนือ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด คนเหล่านี้เริ่มมีอิทธิพลครอบงำการทำเหมืองดีบุกและเหมืองทองในโลกมาเลย์ กิจกรรมเหล่านี้แต่ก่อน สงวนไว้ให้เฉพาะแก่คนในท้องถิ่นเท่านั้น

ทักษะและพลังงานของชาวจีนที่เข้ามาเสริมนี้ ช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจของท้องถิ่นหรือปิดกั้นเศรษฐกิจของท้องถิ่น นี่เป็นคำถามซึ่งไม่สามารถตอบได้แน่นอนลงไป เช่นเดียวกับในกรณีทักษะและพลังงานของชาวยุโรปที่เข้ามา ทั้งคำตอบดูจะขึ้นอยู่อย่างมาก กับระดับการผสมกลมกลืนเข้ากับท้องถิ่นหรือการขัดขวางการผสมกลมกลืนนี้ กรณีตัวอย่าง “เรือสำเภาทะเลจีนใต้” และกรณีการลอกเลียนเทคนิคและการค้าของชาติอื่น ๆ มาเป็นอันมากในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าและสิบหก เป็นการแสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมการพาณิชย์และชุมชนเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ประโยชน์อย่างมหาศาลจากการติดต่อกับชาวจีนที่อพยพเข้ามา ตราบเท่าที่ชาวจีนยังแต่งงานเข้ามาอยู่ในสังคมท้องถิ่นและรับแบบแผนทางด้านสังคมและศาสนาของท้องถิ่นมาปฏิบัติ ทักษะของชาวจีนก็ย่อมกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนเมืองอย่างใหม่ที่สร้างขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความสะดวกที่มีมากขึ้นในการสัญจรระหว่างประเทศจีนกับนานยางภายหลังค.ศ. 1685 และการที่คนจีนอพยพ เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ย่อมทำให้แนวโน้มอันนำไปสู่การผสมกลมกลืนนี้ลดน้อยลงไป สภาพเช่นนี้ยังขัดขวางชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิให้ได้ทำงานโลหะ ทำเหมืองแร่และทำงานหลอมแร่ต่าง ๆ อีกต่อไป เพราะโลหะเหล่านี้ ชาวจีนสามารถนำเข้ามาในราคาที่ถูกกว่า หรือผลิตในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า

มีหลักฐานอยู่มาก ที่บ่งชี้ว่า การสร้างที่มั่นของชาวสเปนในมนิลา และของชาวดัตช์ในปัตตาเวีย ช่วยทำให้ปฏิสัมพันธ์ของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับคนภายนอก มีลักษณะเป็นทวิภาพมากขึ้น ดังนั้น กิจกรรมด้านเศรษฐกิจของชาวยุโรปและจีน จึงเบนออกจากของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น แน่นอนว่าคำอุทธรณ์ร้องบ่นของชาวยุโรปในระยะแรกเริ่มทีเดียว ที่กล่าวโทษ

---

[59] Dampier, ***Voyages and Discoveries***, 94-5.

อุตสาหกรรมจีนว่า เป็นเหตุให้ทั้งชาวฟิลิปปินส์และชาวสเปน "เกียจคร้าน"[60] ก็สามารถได้ยินได้ฟังกันมาจากดินแดนฟิลิปปินส์นี่เอง

ทั้งมนิลาและปัตตาเวีย ต่างพึ่งพาผู้ประกอบการค้าชาวจีน ในการสั่งเข้าสินค้าอุปโภคบริโภค นอกจากนี้ ยังพึ่งพาชาวจีนในท้องถิ่นในฐานะช่างฝีมือ ผู้ใช้แรงงาน คนปลูกผักผลไม้เพื่อจำหน่าย คนทำขนมอบและบทบาทการผลิตอื่น ๆ อย่างที่เรียกได้ว่า แทบจะทุกบทบาททีเดียว ในปัตตาเวียนั้น ชาวจีนได้รับอนุญาตให้ตั้งรกรากอยู่ภายในกำแพงเมือง และในค.ศ.1699 ชาวจีนมีจำนวนร้อยละ 39 (3679 คน) ของผู้อยู่อาศัยภายในกำแพงเมืองทั้งหมด ในค.ศ.1739 ชาวจีนในเขตกำแพงเมืองเพิ่มจำนวนเป็นร้อยละ 58 ในมนิลา ชาวจีนจำต้องชุมนุมกันอยู่ที่ปาเรียน ซึ่งอยู่นอกกำแพงเมือง ที่ปาเรียนนี้ในค.ศ.1586 มีชาวจีนอยู่แล้ว จำนวน 10,000 คน ชาวดัตช์ และยิ่งชาวสเปนด้วยแล้ว ล้วนผ่านประสบการณ์การโจมตีจากชาวจีน ทั้งสองชาตินี้จึงต่างมีทัศนะทั้งพอใจและเกลียดชังอย่างลึกซึ้งกับการต้องพึ่งพาอาศัยอุตสาหกรรมของชาวจีนที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามา ความตึงเครียดปะทุขึ้นเป็นการกวาดล้างสังหารหมู่ชาวจีนอย่างน่าสยดสยองในทั้งสองนคร (หกครั้งในมนิลา และหนึ่งครั้งในปัตตาเวียเมื่อค.ศ. 1740) แต่ดังที่มอร์กาตั้งข้อสังเกตไว้ หลังจากที่ชาวจีนทั้งในและรอบ ๆ มนิลาถูกสังหารไปแล้ว 23,000 คน เมื่อค.ศ. 1603 ว่า "นครนี้ได้พบว่าตัวเองตกอยู่ในสภาพทุกข์ระทม เนื่องจากเมื่อไม่มีพวกเซงลี้ (ชาวจีน) ก็เลยไม่มีอะไรจะกินและไม่มีรองเท้าจะสวม"[61] ชาวยุโรปรู้ว่า หากไม่มีชาวจีน ตนไม่อาจสร้างนครขึ้นมาได้ ไม่อาจรักษากิจการค้าของตน ทั้งไม่อาจจัดหาสิ่งของมาสนองความต้องการในชีวิตประจำวันของตนได้ ชาวจีนมีข้อดีอย่างใหญ่หลวงตรงที่ว่า นอกจากจะขยันแล้ว ยังรักสงบด้วย ชาวยุโรปเหนือมองเห็นในทันทีว่า ท่าทีอ่อนน้อมที่พวกจีนแสดงต่อพวกผู้ดีชั้นสูงชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เย่อหยิ่ง เปรียบเหมือนกับท่าทีของพวกชาวยิวในยุโรป—" [คนจีน] ก็เหมือนพวกยิว ที่ดำรงชีวิตอยู่อย่างถ่อมตนภายใต้อำนาจพวกเขา แต่ปล้นสมบัติของพวกเขาแล้วส่งกลับไปประเทศจีน"[62]

สำหรับชาวจีนนั้น เสน่ห์ดึงดูดใจของเมืองท่าที่พวกยุโรปควบคุมอยู่ มีเพิ่มเป็นสองทบประการแรก เนื่องจากเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของการค้าระหว่างประเทศ เมืองท่าเหล่านี้จึงทั้งสะดวกและให้ผลกำไรสูง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งยังเป็นแหล่งที่มาของแร่เงินจากอเมริกาและจากญี่ปุ่น ซึ่งเป็นที่ต้องการอย่างยิ่งในประเทศจีน ประการที่สอง เมืองท่าเหล่านี้ ให้สภาพแวดล้อมที่ค่อนข้างมั่นคง ซึ่งชาวจีนหลายคน สามารถเพิ่มความมั่งคั่งและอิทธิพลให้กับตนเองได้อย่างมากโดยไม่จำต้องละเลิก

---

[60] Antonio de Morga, ***Sucesos de las Islas Filipinas***, trans. J.S. Cummins, Cambridge, U.K., Hakluyt Society, 1971, 225; Emma H. Blair and James A. Robertson, ***The Philippine Islands, 1493-1898,*** Cleveland, 1903-9, Vl. 270-1; H. de la Costa, ***Readings in Philippine History***, Manila, 1965, 41.

[61] de Morga, ***Sucesos***, 225.

[62] Scott, "An Exact Discourse", 174.

ความเป็นคนจีน ชาวสเปนนั้น ต่างจากดัตช์ คือพวกเขามักคาดหวังที่จะชักนำให้ชาวจีนหันมานับถือศาสนาคริสต์และตัดผมสั้น ซึ่งทำให้เป็นการยากที่ชาวจีนจะกลับไปยังประเทศจีนได้อีก แต่สำหรับรัฐบาลผู้ปกครองชาวยุโรปทั้งสองชาตินี้ การที่คนจีนยังคงมีความแตกต่างไปจากประชากรส่วนใหญ่ที่อยู่รอบตัวย่อมเป็นความสะดวก และดังนั้น จึงมีประโยชน์ในการทำหน้าที่เป็นคนกลาง โดยไม่ต้องกลัวมีอันตรายว่าคนจีนจะกลายเป็นผู้นำของฝ่ายต่อต้านที่ผสานกำลังกับคนกลุ่มอื่นได้ ปัตตาเวีย มนิลา และเมืองขึ้นของทั้งสองนครนี้ อย่างเช่นเมละกาของดัตช์ มากาสซาร์และเซมารัง และเมืองอิโลอิโลกับแซมบวนกาของสเปน ได้กลายเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายการพาณิชย์อันกว้างขวางของชาวจีน เครือข่ายนี้ช่วยส่งเสริมชาวจีน -- แม้กระทั่งชาวจีนที่อาศัยอยู่ในรัฐที่ชนเอเชียปกครองอยู่ -- ให้รักษาอัตลักษณ์ความเป็นจีนของตนต่อไป

ชาวจีนที่รวมกันอยู่อย่างหนาแน่นในดินแดนที่อยู่ในการควบคุมของเจ้าของถิ่นชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองเช่น ในอยุธยาและไฟโฟนั้น ชุมชนเหล่านี้ใหญ่พอที่จะรักษาความแตกต่างทางวัฒนธรรมของตนไว้ได้เช่นกัน ทว่าบรรดาผู้นำของชาวจีนเหล่านี้ต่างรู้ว่า พวกเขาจะต้องเป็นไทยหรือเวียดนามในระดับหนึ่ง พวกเข้าจึงเข้ารับตำแหน่งเป็นข้าราชการในราชสำนัก เพื่อที่จะปกป้องและพัฒนาผลประโยชน์ของตน ดังนั้น การระบุชาวจีนว่าเป็นเชื้อชาติที่ทำการค้า และระบุชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ว่าเป็นพวกกินตำแหน่งราชการ จึงไม่เคยเป็นความแบ่งแยกที่คมชัดในดินแดนภายใต้การปกครองของเจ้าของถิ่นชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ถึงกระนั้น ลักษณะนี้ก็เริ่มเกิดขึ้นมาอย่างช้า ๆ

การรับผูกขาดภาษีของชาวจีน ดูจะเริ่มขึ้นตามท่าเรือของดัตช์ และแพร่กระจายจากท่าเรือเหล่านี้ไปยังรัฐที่ชาวเอเชียปกครองอยู่ ในระบบการเก็บภาษีอย่างแต่ก่อนนั้น*สยาห์บันดาร์* คือผู้ที่คาดหวังกันเฉพาะแต่พอเป็นพิธีว่าจะนำรายรับทั้งหมดไปถวายกษัตริย์ (ทว่าเขาเก็บของขวัญและผลประโยชน์มากมายเอาไว้เอง) ทว่าตามระบบใหม่ผู้รับผูกขาดการเก็บภาษีอากร จะเก็บภาษีท่าเรือ ภาษีตลาด ภาษีเกลือ ฝิ่นและภาษีการพนัน เพื่อเป็นผลตอบแทนของตนเอง ภายหลังจากที่เสนอจำนวนที่กำหนดแน่นอนให้แก่พระประมุขไว้ล่วงหน้า—ซึ่งบ่อยครั้งเป็นจำนวนที่ต้องประมูลแข่งกัน ชาวดัตช์คุ้นเคยกับระบบเจ้าภาษีแบบนี้ในยุโรปอยู่แล้ว และได้นำระบบนี้มาใช้ในปัตตาเวียในทันที ปรากฏว่าการกระทำเช่นนี้ เป็นวิธีการที่ยอดเยี่ยม คือปล่อยให้ชาวจีนคงนิสัยนักการพาณิชย์ของพวกเขาเองไว้ ในขณะที่ดัตช์เค้นเอาภาษีอย่างหนักจากคนเหล่านี้ ภายในชั่วระยะเวลายี่สิบปีของการก่อตั้งปัตตาเวีย ระบบนี้ก็พัฒนาขึ้นไปจนกระทั่งชาวจีนชั้นนำ ต้องมาประมูลสิทธิผูกขาดในการบริหารกิจการต่าง ๆ กันเป็นประจำทุกปี กิจการดังกล่าว ได้แก่กิจการด่านผ่านทาง ตลาด โรงชั่ง สถานการพนัน โรงมหรสพ ร้านสุราและกิจการด้านการบริการอย่างอื่น ๆ อีกมากมายของของนคร ซึ่งเป็นบริการที่มีค่าตอบแทน เมื่อดัตช์แผ่ขยายอิทธิพลของตนไปยังเมืองท่าอื่น ๆ ในหมู่เกาะ ระบบนี้ก็ตามพวกเขาไปด้วย และในไม่ช้าไม่นานอังกฤษก็เลียนแบบวิธีการเช่นนี้ไปปฏิบัติ

แบบอย่างความสัมพันธ์ทางการเงินระหว่างฝ่ายที่มีอำนาจปกครองทางการเมืองและฝ่ายธุรกิจของชาวจีนเช่นนี้ ให้ประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อผู้ปกครองในพื้นถิ่นเช่นกัน เพราะเครื่องมือในการบริหารราชการของผู้ปกครองท้องถิ่น เพื่อการจัดเก็บภาษีต่าง ๆ ดังกล่าวโดยตรงนั้น มีความไม่พอเพียงยิ่งกว่าของวีโอซีเสียอีก ชาวจีนเริ่มพาระบบนี้ไปถึงชายฝั่งทะเลทางเหนือของชวา อย่างน้อยก็ในช่วงทศวรรษท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ในเมืองท่าส่วนใหญ่ที่ยังอยู่ภายในการควบคุมของชวา ชาวจีนมิได้เป็นแค่*สยาห์บันดาร์*เท่านั้น หากยังได้เป็นเจ้าภาษีท่าเรือ โรงชั่ง สุราและการพนัน และมีบ่อย ๆ ที่รวมถึงการเป็นเจ้าภาษีสินค้าที่ให้กำไรดีเป็นพิเศษในการค้าด้วย ในราวค.ศ. 1700 พระประมุขของชวาทรงเริ่มตั้งด่านเก็บเงินค่าผ่านทางภายใน และให้สิทธิผูกขาดแก่ชาวจีน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการเพิ่มรายรับต่อไปอีกทางหนึ่ง ในสยามในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ชาวจีนเป็นผู้รับผูกขาดภาษีท่าเรือ ภาษีการพนัน การทำเหมืองดีบุกและกระทั่งเป็นข้าหลวงของจังหวัดที่มีการผลิตสูงทางภาคใต้ โดยชาวจีนเหล่านี้ต้องจ่ายเงินให้แก่ท้องพระคลังเป็นรายปีเป็นการตอบแทน

พัฒนาการเรื่องการเก็บภาษีดังกล่าวนี้ เมื่อประกอบกับการที่รัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถอยห่างจากการมีส่วนร่วมในการค้าโดยตรงในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ย่อมทำให้เป็นการง่ายยิ่งขึ้น ที่องค์ประมุข จะถอนตัวออกไปจากธุระเรื่องการพาณิชย์ไปเลยโดยสิ้นเชิง ชาวจีนผู้เป็นเจ้าภาษีนายอากร กลายเป็นอาคันตุกะที่ได้รับการยกย่องในราชสำนัก จนถึงระดับที่เจ้าภาษีเหล่านี้ที่ต้องใช้เครื่องแต่งกาย ภาษาและความสุภาพ อย่างที่เป็นที่ยอมรับได้ในสังคมชั้นสูง พวกเขากลายเป็นนายหน้าทางวัฒนธรรมแบบคลาสสิค ผู้ซึ่งยังจำเป็นต้องรักษาเส้นสายความเกี่ยวพันกับชุมชนชาวจีนในนครต่าง ๆ ไว้เช่นกัน เพื่อจะได้สืบเนื่องการค้าของตนต่อไป พวกเขามิได้แสดงตนเป็นภัยคุกคามโดยตรงต่อองค์ประมุขพื้นถิ่นชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่นที่สมาชิกที่มั่งคั่งและมีความสามารถพิเศษในชุมชนท้องถิ่นมักเป็นอยู่ อย่างไรก็ดี ในระยะยาวแล้ว ย่อมแน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยเลยว่าพัฒนาการของการผูกขาดภาษีของชาวจีนนี้ ขยายช่องว่างระหว่างประชากรพื้นถิ่น กับการพาณิชย์ในขอบข่ายใหญ่โตกว้างขวาง ให้ยิ่งกว้างออกไป สิ่งที่น่าจะเป็นความสำคัญคือ ในบรรดาชนชาติต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นผู้ที่สามารถรักษาพลังใจทางการเป็นผู้ประกอบกิจการให้อยู่รอดมาได้ดีที่สุด คือพวกที่ได้รับผลกระทบน้อยมากจากผูกขาดภาษีของชาวจีน ซึ่งหากว่าไม่เป็นเพราะความห่างไกล เช่น ชาวมินังกาเบา บาตักและโตราชานแล้ว ก็น่าจะเป็นเพราะความเป็นปฏิปักษ์ทางศาสนาและวัฒนธรรม เช่น พวกอาเจะห์ บูคิสและเตาสุค เป็นต้น

การค้าสารเสพย์ติด

สารเสพย์ติด เป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งในระบบการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาเป็นเวลานาน ทว่าในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด การค้าในสาขานี้ขยายออกสู่โลกภายนอกเป็นอันมาก การเคี้ยวหมากพลู

ซึ่งเป็นสารเสพย์ติดอย่างอ่อน ๆ เป็นเครื่องหล่อลื่นทางสังคมที่เก่าแก่ของทั่วทั้งภูมิภาคนี้ การเคี้ยวหมากพลูยังเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับงานพิธีและงานสังคมทุกวาระ รวมทั้งในการระงับความหิวและช่วยในการต่อสู้กับความยากลำบากอย่างอื่น ๆ ในชีวิต คุณสมบัติความเป็นสารเสพย์ติดของเครื่องขบเคี้ยวนี้ ได้จากการผสมผลหมาก (ต้นหมากมีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า *Areca catechu*) ใบพลู (*Piper betel*) สด กับปูนเพียงหยิบมือเข้าด้วยกัน ใบพลูนั้น คงต้องเป็นของขบเคี้ยวกันในขอบข่ายที่กว้างขวาง แป็นอย่างมาก (มีการประเมินว่า ที่ปีนังในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า[63] ชาย หญิง และเด็กทุกคน ใช้ใบพลูกันถึงวันละยี่สิบใบ) ทว่าเนื่องจากใบพลูนี้จำเป็นต้องสด จึงมักปลูกกันในบริเวณที่ใกล้กับตลาดของท้องถิ่นนั้น ๆ ส่วนผลจากต้นหมาก (หรือบีเทลนัต--betelnut) นั้นจะค้าขายกันไปในระยะทางที่ไกลกว่าใบพลูมาก เฉพาะอาเจะห์ (ตอนเหนือของสุมาตรา) แห่งเดียว ส่งหมากออกไปขายที่อินเดีย จีนและมลายู ถึงประมาณ 2500 ตัน ในราวค.ศ. 1800[64] อย่างไรก็ดี สิ่งที่มีผลกระทบใหญ่หลวงที่สุดต่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวยุโรปกับชาวเอเชีย คือสารเสพย์ติดอย่างใหม่ ซึ่งเป็นคู่แข่งของการเคี้ยวหมากพลูนี้

สีเสียด ซึ่งเป็นสารที่ทำให้เนื้อเยื่อหดตัวชนิดหนึ่ง ได้มาจากยางของพืชจำพวกไม้พุ่ม (*Uncaria gambir*) ชนิดหนึ่งซึ่งมีถิ่นกำเนิดอยู่ในสุมาตรา บางครั้งมีการใช้สีเสียดนี้เป็นส่วนผสมอีกอย่างหนึ่งในการเคี้ยวหมากพลู ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด สีเสียดกลายเป็นของจำเป็นในชวาและในที่อื่น ๆ และเมื่อความต้องการสีเสียดสูงขึ้น จึงมีการเปิดศูนย์กลางการปลูกสีเสียดศูนย์ใหม่ขึ้นในทศวรรษ 1740 โดยเป็นการผสานกันระหว่างวิสาหกิจของชาวบูคิสและชาวจีนในหมู่เกาะริออ (ตอนใต้ของสิงคโปร์) ดังที่ผู้เขียนพงศาวดารมาเลย์คนหนึ่ง บรรยายไว้ดังนี้

> ชาวบูคิสและชาวมาเลย์ ปลูกสีเสียด โดยถือครองที่ดินกันหลายร้อยส่วน คนงานที่แปรรูปสีเสียด เป็นชาวจีนที่มาจากเมืองจีน การปลูกสีเสียด ทำให้ริออกลายเป็นเกาะที่มีประชากรมากยิ่งขึ้นไปอีก เรือค้าขายเดินทางมาจากย่านตะวันออกเช่นจากชวาและจากบ้านเกิดของพวกบูคิส มีการนำสินค้าของชวามาแลกเปลี่ยนกับสีเสียด...ตามคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่นั้นว่า "สมัยก่อนโน้น ในริออนั้นดี"[65]

---

[63] James Low, ***The British Settlement of Penang or Prince of Wales Island***, Singapore, 1836, reprinted Singapore, 1972, 72, 125.

[64] George Bennett, ***Wanderings in New South Wales, Batavia Pedir Coast, Singapore and China***, London, 1834, I. 426-7.

[65] Raja Ali Haji ibn **Ahmad**, ***The Precious Gift (Tuhfat al Nafis)***, trans. Virginia Matheson and Barbara Andaya, Kuala Lumpur, 1982, 90-1.

ตลอดคริสต์ศตวรรษถัดมา การปลูกสีเสียด แพร่หลายออกไปยังสิงคโปร์และคาบสมุทรมลายูตอนใต้ ก็ด้วยชาวจีนเป็นสำคัญ อย่างไรก็ดี ตลาดใหม่สำหรับสีเสียดคือยุโรป เนื่องจากในช่วงเวลานั้น ยุโรปได้ค้นพบคุณสมบัติอันน่าทึ่งของสีเสียดเพื่อใช้สำหรับการฟอกหนัง

สเปน เป็นผู้นำยาสูบเข้ามาให้รู้จักกัน ยาสูบเดินทางจากเม็กซิโกมาถึงฟิลิปปินส์ในค.ศ. 1575 ยาสูบแพร่หลายไปอย่างรวดเร็วมาก ดังนั้นจึงมีรายงานว่า ในทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษถัดมา บรรดาพระประมุขในชวาและอาเจะห์ต่างทรงสูบยาสูบโดยใช้กล้องยาสูบขนาดยาว เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด การสูบยาสูบแบบมวนใบยาสูบ กลายเป็นที่นิยมกันในหมู่ชายและหญิงในฟิลิปปินส์ มาลุกุ พม่าและสยาม และในบางส่วนของหมู่เกาะอินโดนีเซีย ยาสูบปลูกขึ้นง่ายในเกือบทุกส่วนของภูมิภาคนี้ และโดยทั่วไปแล้ว ผลิตกันในสวนขนาดเล็ก เพื่อการอุปโภคในท้องถิ่น กระนั้น การซื้อขายยาสูบกันทางทะเลก็มีอยู่มาก ปัตตาเวียบันทึกการนำยาสูบจากชวาเข้ามาสี่สิบสี่ตันในค.ศ. 1659 และในทศวรรษต่อ ๆ มา มีการนำเข้ายาสูบในปริมาณที่มากพอ ๆ กัน จากสถานที่ที่ห่างไปไกลจนถึงเทอร์เนตและมินดาเนา

ในยุโรป มีการเก็บภาษียาสูบกันอยู่เนือง ๆ เนื่องจากเป็นสิ่งที่ไม่ได้รับการยอมรับในหลาย ๆ วงการ และยิ่งกว่านั้น ยังควบคุมได้ง่ายด้วย ชาวยุโรปทดลองทำตามแบบแผนอย่างเดียวกันนี้ในตะวันออก ในค.ศ. 1624 สเปนพยายามผูกขาดการจัดส่งยาสูบและหมากทั้งหมดไปยังมนิลา เพื่อนำผลประโยชน์ที่จะได้มาสร้างสถาบันสอนศาสนาแห่งใหม่ ทว่าโครงการนี้ล้มเหลวลงในไม่ช้า เพราะการต่อต้านของประชาชนและเพราะความยากลำบากในการควบคุม ดัตช์ประสบความสำเร็จมากกว่า โดยในค.ศ. 1626 ดัตช์ให้สิทธิผูกขาดการค้ายาสูบในปัตตาเวีย แก่ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ที่นั่น โดยแลกเปลี่ยนกับค่าตอบแทนเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ดี ความพยายามด้วยความทะเยอทะยานอย่างที่สุดในทิศทางนี้ ส่วนมากแล้ว เป็นแผนการของสเปน ที่จะหาเงินมาใช้ในการบริหารปกครองฟิลิปปินส์ ภายหลังหายนะอันเกิดจากการที่อังกฤษเข้าครอบครองมนิลาในระหว่าง ค.ศ.1762-1764 สเปนดำเนินการด้วยการผูกขาดให้การขายยาสูบทั้งหมดในอาณานิคม เป็นสิทธิ์ของรัฐบาลของกษัตริย์สเปนเท่านั้น ความยากลำบากในการสอดส่องควบคุมไร่ยาสูบขนาดเล็กในจำนวนนับพันไร่ดูจะมีมากมายจนเหลือเกินในตอนแรก แต่ในค.ศ. 1782 สเปนพบวิธีการที่จะโอนการผลิตยาสูบของลูซอนตอนกลางทั้งหมด ให้อยู่ในมอบหมายของผู้รับสัมปทานจากรัฐบาลกษัตริย์เพียงรายเดียว ในมนิลามีการก่อสร้างโรงงานขึ้นแห่งหนึ่ง โดยมี สตรี 5000 คน ทำงานตัดและม้วนใบยาสูบเป็นแท่งซิการ์ โรงงานนี้หากจะนับเป็นรายแห่งแล้ว น่าจะเป็นวิสาหกิจการผลิตที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาคนี้ เมื่อถึงทศวรรษ 1790 คิดกันว่า การผูกขาดยาสูบ คงจะทำให้ท้องพระคลังสเปนมีรายได้กว่า 400,000 เปโซต่อปี หรือมากเป็นสองเท่าของรายได้จากระบบการเก็บภาษีแบบเก่า แม้ว่าลูซอนน่าจะเป็นผู้ผลิตยาสูบที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่การส่งออกโดยถูกต้องตามกฎหมายในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ก็มีอยู่น้อยมาก ส่วนใหญ่แล้ว เป็นผลเนื่องมาจากการจำกัดการค้าอย่างเคร่งครัดของสเปน ถึงกระนั้นก็ดี การผูกขาด

การค้ายาสูบแบบรวมศูนย์นี้ ได้วางพื้นฐานให้แก่อุตสาหกรรมการส่งออกที่สำคัญของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า

ในเวทีสารเสพย์ติดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ฝิ่นเป็นองค์ประกอบที่เล็กมากอยู่เรื่อยมาจนกระทั่งถึงตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดนี้ดัตช์และอังกฤษพบว่า การเปิดตลาดฝิ่นขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะเป็นหนทางที่ให้ประโยชน์อย่างมากเป็นพิเศษ ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มิได้ร่ำรวยจากการขายพริกไทยและเครื่องเทศเพื่อนำเงินมาใช้ซื้อผ้าอินเดียอย่างที่เคยทำในราวค.ศ. 1600 อีกต่อไปแล้ว ดังนั้น เมื่อใกล้จะสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด บริษัทยุโรปจึงได้ประสบความยากลำบากในการขายสินค้าที่เคยเป็นผลิตภัณฑ์หลักนี้ ฝิ่นเป็นสิ่งหนึ่งที่เข้ามาทดแทนให้ ทั้งยังเพิ่มข้อได้เปรียบด้วยค่าโสหุ้ยในการขนส่งต่ำ และส่วนต่างที่เป็นผลกำไรสูงมากเป็นพิเศษ เมื่อดัตช์เข้าควบคุมการค้าสินค้านำเข้าของชวาได้สำเร็จ ด้วยการพิชิตบันเตนในค.ศ. 1682 พวกเขาก็จงใจเริ่มต้นทำให้ฝิ่นเป็นเครื่องอุปโภคอย่างใหม่ของมหาชนในชวา วีโอซีผูกขาดการนำเข้าฝิ่นจากเบงกอล มายังปัตตาเวีย จากนั้น ก็นำออกขายในราคาที่ต่ำกว่าราคาตลาดของแต่ก่อน แก่พ่อค้าผู้ขายปลีกชาวจีน ซึ่งเป็นผู้เผยแพร่สินค้านี้ออกไปทั่วชวา ปริมาณการนำเข้าฝิ่นมายังปัตตาเวีย (เพื่อให้ดัตช์นำออกส่งขายทั่วเอเชียตะวันออก) เพิ่มขึ้นเป็นสามเท่าตัวในช่วงครึ่งศตวรรษถัดมา โดยมีปริมาณเฉลี่ยในช่วงระยะระหว่างค.ศ.1728-1738 ปีละเจ็ดสิบตัน ปริมาณที่ขายในตลาดชวาเพิ่มขึ้นด้วยความรวดเร็วเป็นพิเศษ จาก 4700 เหรียญสเปนต่อปีในทศวรรษ 1670 มาเป็น 83,000 เหรียญ (มูลค่าเทียบเท่ากับแร่เงิน 1404 กิโลกรัม) ในทศวรรษ 1720[66] เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ประมาณการขายถัวเฉลี่ยต่อปีในชวา เพิ่มขึ้นเป็นสามสิบห้าตัน ด้วยราคาขายถึงเกือบสองล้านเหรียญสเปน จอห์น ครอว์เฟิร์ดคิดว่า ปริมาณฝิ่นที่จัดส่งไปขายให้แก่ทั่วทั้งหมู่เกาะอินโดนีเซียส่วนอื่น ๆ ทั้งหมด มีอีก 350 หีบ หรือยี่สิบสองตัน[67] กรรมกรโรงงานน้ำตาลและกรรมกรท่าเรือชาวชวาที่ยากจนเค้นเงินส่วนหนึ่งจากรายได้อันน้อยนิดของตนมาซื้อฝิ่นปริมาณเล็กน้อยเพื่อนำมาสูบ โดยผสมรวมกับยาสูบ เฉพาะชาวจีนและชาวชวาที่มั่งคั่งเท่านั้น จึงจะสามารถมีเงินมากพอที่จะเป็นผู้ติดฝิ่นอย่างแท้จริงได้ อย่างไรก็ดี สำหรับบริษัทดัตช์และอังกฤษที่นำเข้าฝิ่นนั้น ได้ผลกำไรมากเกินกว่าราคาที่ซื้อจากเบงกอล เป็นอัตรา 168 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งสูงกว่าราคาต้นทุนที่เบงกอล 3000 เปอร์เซ็นต์

ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด

เมื่อถึงค.ศ.1700 เมืองที่เป็นแหล่งรวมสินค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิได้เป็นศูนย์กลางของชีวิตด้านการเมืองและวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้อีกต่อไป รัฐใหญ่สองรัฐสุดท้าย ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองท่า คืออา

---

[66] Nagtegaal, “Hollandse Tijger”, 127-8.

[67] *History of the Indian Archipelago*, Edinburgh, 1820, 518-20.

เจะห์และยะโฮร์ ในค.ศ. 1699 ต่างประสบกับความปั่นป่วนวุ่นวายภายในด้วยกันทั้งคู่ ซึ่งผลักไสการค้าไปยังที่อื่น ๆ รัฐต่าง ๆ บนแผ่นดินใหญ่ ซึ่งพึ่งพาอาศัยรายได้จากการค้าน้อยที่สุด จึงเป็นรัฐที่ประสบความสำเร็จมากที่สุดในการจัดการกับวิกฤติการณ์ด้านการพาณิชย์ รัฐเหล่านี้ สร้างเสถียรภาพได้ในระดับหนึ่ง และคงจะมีประชากรเพิ่มขึ้น ภายหลังจากเกิดความวุ่นวายอย่างรุนแรงในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด พม่าสร้างได้ภายหลังจากที่กษัตริย์แห่งอังวะทรงสร้างเสถียรภาพของจักรวรรดิซึ่งมีขนาดลดลงไปมากในราวค.ศ. 1634 เวียดนามสร้างได้ในค.ศ. 1672 ภายหลังจากที่ฝ่ายเหนือและใต้ต่างอ่อนระอากับการทำสงครามระหว่างกัน ส่วนสยามนั้น สร้างได้ในรัชสมัยที่ค่อนข้างสงบของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ และสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (ทั้งสองพระองค์ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1709-1758) รัฐบนแผ่นดินใหญ่เหล่านี้ กลับมาพึ่งพาอาศัยการพาณิชย์ของชาวจีนเป็นหลัก และกระทำได้อย่างถูกต้องที่ไม่ให้ความไว้วางใจแก่ชาวยุโรปซึ่งมีอาวุธอยู่มาก

อย่างไรก็ดี ในระยะยาวแล้ว แม้แต่รัฐเหล่านี้ ก็ยังไม่สามารถดำเนินงานถึงระดับการรวมศูนย์ดั่งที่ได้รับสืบทอดมาจากสมัยที่มั่งคั่งรุ่งเรืองยิ่งกว่าช่วงเวลานี้ได้ ในสยาม เวียดนามเหนือและพม่ามีกฎหมายที่กล่าวหาครั้งแล้วครั้งเล่าว่า แรงงานกำลังตกไปอยู่ในมือของขุนนางและวัด ดังนั้น รัฐบาลของพระมหากษัตริย์จึงไม่ทรงสามารถปฏิบัติราชภารกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ. 1661-1740 บริเวณกยอสีซึ่งเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของพม่าตอนบน ประสบกับภาวะเก็บเกี่ยวพืชผลได้ไม่เพียงพอบ่อยมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากอำนาจการปกครองของกษัตริย์ มีไม่เพียงพอที่จะดูแลให้มีการบำรุงรักษาเส้นทางการชลประทานอีกต่อไป ในเวียดนามเหนือ ความล้มเหลวอย่างเดียวกันของอำนาจแบบรวมศูนย์ นำไปสู่ภาวะทุพภิกขภัย การจลาจล และสิ่งที่นักประวัติศาสตร์เวียดนามถือว่าเป็น “วิกฤติการณ์ที่ลึกซึ้งและสุดจะเยียวยาได้” ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด[68] ในอีกทางหนึ่ง ผู้สังเกตการณ์ชาวยุโรปที่ติดตามความเคลื่อนไหวของรัฐเหล่านี้ในช่วงระยะเวลานี้ กลับมีแนวโน้มที่จะเชื่อว่า ประชาชนในชาติเหล่านี้ยากจนค่นแค้นอย่างยิ่งยวดเพราะ “เผด็จการที่น่าสยดสยอง” ซึ่งทำให้พวกเขาไม่ได้รับผลพวงจากความคิดริเริ่มใด ๆ[69]

กล่าวโดยสรุป รัฐบนแผ่นดินใหญ่ ประสบความสำเร็จในการรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไว้ได้ ด้วยการถอนตัวจากการพาณิชย์นานาชาติ และได้แสดงให้เห็นการยืนยันที่จะควบคุมเกษตรกรรมด้วยระบบบริหารราชการ อย่างไรก็ดี รัฐเหล่านี้ก็มิได้รอดพ้นความยากจนไปได้ และใน

---

[68] Nguyen Khac Vien, ***Vietnam: Une Longue Histoire***, Hanoi, 1987, 109. ดูเช่นกันที่ Lê Thanh Khoi, *Histoire du Vietnam, des Origines à 1858*, Paris, 1987, 303-9

[69] ที่กล่าวไว้ด้วยโวหารจับใจมากที่สุดคือ Pierre Poivre, ***Les Mémoires d'un Voyageur***, ed. Louis Malleret, Paris : EFEO, 1968, 54-8. เช่นเดียวกับ Dampier, ***Voyages***, 32-3; Marcel Le Blanc, ***Histoire de la Revolution du Royaume de Siam, Arrivée en l'Année 1688***, Lyon, 1692, I. 7-13.

ท้ายที่สุด ก็พังทะลายลงภายใต้แอกของระบบบริหารราชการซึ่งมีความซับซ้อนเกินกว่าจะรักษาไว้ได้โดยปราศจาก รายได้จากการค้า

ในส่วนหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความหลงใหลในเสน่ห์ของการพาณิชย์และการปลูกพืชเพื่อการค้า ก็หมดลงไปเช่นกัน มีความพยายามที่จะยืนยันถึงค่านิยม “ที่มีมาแต่ดั้งเดิม” ของการปกครองแบบลดหลั่นไปตามลำดับชั้น ทว่าแทบเป็นไปไม่ได้ ที่จะตัดการพึ่งพาอาศัยท้องทะเลที่มีแต่เรื่องยุ่งยากทิ้งไปได้ ดังนั้น สภาพที่เกิดขึ้นมาแทนที่คือมีการกระจายอำนาจออกไปยังศูนย์กลางเล็ก ๆ และเมืองท่าจำนวนมากขึ้นแทน วีโอซีซึ่งได้ขับไล่คู่แข่งชาวยุโรปออกไปจากฐานที่มั่นที่สำคัญ ๆ ของตน และได้ช่วยทำลายเมืองที่เป็นแหล่งรวมสินค้าของเอเชีย ได้พบว่า ตนเองมีพันธะที่จะต้องใช้จ่ายเงินเป็นค่าการบริหารและการทหารเป็นประจำ เป็นจำนวนสูงเสียจนอยู่ในฐานะเสียเปรียบในทุกๆ แขนง ยกเว้นเฉพาะในส่วนที่ตนเองผูกขาดการค้าไว้ การผูกขาดเป็นเครื่องค้ำประกันว่าบริษัทจะได้ส่วนต่างที่เป็นกำไรสูงมาก—ทว่าส่วนตรงนี้ จะมีความสำคัญลดน้อยถอยลงไปเป็นลำดับ ดังนั้น คริสต์ศตวรรษที่สิบแปด จึงเป็นช่วงเวลาที่เปิดโอกาสให้แก่ผู้ประกอบการค้าอิสระนานาประเภท ซึ่งเป็นผู้ไม่ค่อยได้รับความเอื้อเฟื้อจากศูนย์กลางอำนาจสักเท่าไร ไม่ว่าจะเป็นศูนย์กลางอำนาจของยุโรปหรือของเอเชีย

กลุ่มผู้ประกอบการค้าอิสระที่ประสบความสำเร็จมากที่สุดนั้น คือผู้ประกอบการค้าชาวยุโรปและชาวอาร์มีเนีย คนเหล่านี้มีฐานที่มั่นอยู่ที่บริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของอินเดียเป็นสำคัญ ทว่าบางครั้ง ก็มาตั้งมั่นอยู่ในเมืองท่าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเช่นอาเจะห์ เกดะห์ (ไทรบุรี) ภูเก็ต (จังซีลอน) ตะนาวศรี มะริด และร่างกุ้ง คนเหล่านี้ร่วมมือกับพ่อค้าและกลาสีเรือชาวอินเดียในการขนผ้าและโลหะของอินเดียมายังตามศูนย์กลางที่เล็กมากของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นที่ที่พอทำกำไรได้บ้างเล็กน้อย ที่เคียงข้างมากับคนเหล่านี้ และบางครั้ง ร่วมหุ้นกันในการขนสินค้ามาขาย คือมุสลิมชูเลียจากชายฝั่งโจโรมานเดล ซึ่งมักเป็นบุคคลสำคัญในเมืองท่าเหล่านี้ ทั้งสองพวกนี้ดำเนินการอย่างคึกคักอยู่ในภาคการค้าต่าง ๆ ที่เป็นการค้าระหว่างภายในเอเชียเอง โดยทำกำไรได้น้อยกว่าที่บริษัทของดัตช์หรืออังกฤษสามารถยอมทนได้ อย่างไรก็ดี ทั้งสองได้ประโยชน์จากการหลั่งไหลของทุนของอังกฤษและของอินเดีย เข้าสู่บริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของอินเดีย ทุนดังกล่าวเป็นตัวการช่วยป้อนความต้องการฝ้ายจากภูมิภาคนี้ให้แก่ชาวยุโรป ซึ่งมีความต้องการผ้าฝ้ายอย่างมหาศาล

เลยไปทางตะวันออก ชาวจีนที่ตั้งรกรากอยู่ในท้องถิ่น เป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสูงในการค้าระหว่างเกาะ เนื่องจากคนจีนเหล่านี้มีทุนมากพอที่จะเป็นเจ้าของเรือแบบมาเลย์ลำเล็ก ๆ สำหรับใช้ประกอบการออกจากเมืองท่าทุกแห่งของดัตช์ (ปัตตาเวีย มากาสซาร์ เมละกา เซมารัง สุราบายา ปาดัง) รวมทั้งจากอยุธยาและริออด้วย ระหว่างค.ศ.1722 ถึงค.ศ.1786 เรือที่ชาวจีนเป็นเจ้าของ เพิ่มขึ้นจาก

ร้อยละ 7 เป็นร้อยละ 39 ของเรือทั้งหมดที่เดินทางมาถึงมากาสซาร์[70] ในค.ศ. 1700 การค้าที่ชายฝั่งทะเลชวาตอนเหนือ ยังคงมีเรือมาเลย์และเรือชวามากกว่าเรือของจีน แต่เมื่อถึงค.ศ.1731 ชาวจีนเป็นเจ้าของเรือร้อยละ 62 ของทั้งหมด ที่เดินทางจากภูมิภาคชายฝั่งชวาเหนือไปถึงปัตตาเวีย[71] ยิ่งกว่านั้น ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด การค้าโดยตรงระหว่างเมืองท่าในจีนใต้ กับจีนนานยาง ได้ทวีความเข้มข้นขึ้น โดยในทศวรรษ 1730 การค้านี้ขยายออกไปถึงการค้าข้าว ซึ่งกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สยามส่งไปขายให้กับจีน

ในบรรดาผู้ประกอบการค้าชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากโอกาสที่เปิดให้แก่วิสาหกิจขนาดเล็กได้อย่างกระฉับกระเฉงและมีพลังมากที่สุด คือพวกบูคิสแห่งสุลาเวสีใต้ การรบพุ่งที่ดัตช์และพันธมิตรบูคิสจากโบน ร่วมกันกระทำกับมากาสซาร์ในช่วงระหว่าง ค.ศ.1666-1669 เป็นการรบที่รุนแรง ซึ่งทำลายนครของมากาสซาร์ และขับพ่อค้าเกือบทั้งหมดที่ตั้งรกรากอยู่ในนครนี้ออกไป ในหมู่พ่อค้าเหล่านี้ มีชาวบูคิสที่มีกำเนิดมาจากวาโช ซึ่งยังคงซื่อสัตย์ต่อมากาสซาร์จนถึงที่สุด และดังนั้น จึงได้ถูกเจ้าอารุง ปาลักกาแห่งโบนผู้มีชัยชนะ ปราบปรามอย่างรุนแรงเช่นเดียวกัน ประชาชนวาโชหนีออกจากสุลาเวสีกันไปเป็นพัน ๆ คน ไปก่อตั้งชุมชนใหม่ในชวา สุมาตรา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของบอร์เนียว จากฐานที่มั่นเหล่านี้ในท้ายที่สุดแล้ว ชาววาโชก็สามารถปลดปล่อยบ้านเกิดเมืองนอนของตนให้เป็นอิสระจากการควบคุมของโบนได้ ในค.ศ. 1737 ในระหว่างนี้ พวกวาโชประสบความสำเร็จในฐานะผู้ประกอบการค้าชาวต่างด้าวที่พลัดที่มากกว่าในยามที่ดำเนินการค้ามาจากบ้านเกิดเมืองนอนของตนเองเสียอีก พวกเขาได้รับการต้อนรับเข้าสู่เมืองท่าเล็ก ๆ ของมาเลย์ในบริเวณนี้ เนื่องจากพวกเขานำการค้าและความมั่งคั่งมาด้วย นอกจากนี้ ยังเนื่องจากพวกเขาเป็นนักรบที่แข็งแกร่ง คุ้นเคยกับอาวุธปืนสมัยใหม่และเสื้อเกราะ พวกวาโชจึงกลายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการต่อสู้แย่งชิงอำนาจในบริเวณช่องแคบเมละกาและบอร์เนียว ในขณะเดียวกัน พวกวาโชนี้ก็ครองบทบาทอันสำคัญยิ่งในการค้าที่อยู่ภายในเกาะ แต่ก็แพ้ชาวจีนที่อยู่ตามเมืองท่าของดัตช์ ทว่าชาววาโชก็ครองบทบาทสำคัญของตนเอง ตามเมืองท่าอิสระทุกแห่งที่อยู่ในย่านหมู่เกาะไว้ได้ พวกเขานำเรือแล่นใบออกไปทางเหนือ ไปไกลจนถึงกัมพูชาและซูลู

เนื่องจากโดยทั่วไปแล้ว ชาวบูคิสจะหลีกเลี่ยงค่าธรรมเนียมท่าเรือ ซึ่งดัตช์บังคับเก็บ ดังนั้นชาวบูคิสจึงสามารถดำเนินการอยู่ได้ด้วยส่วนต่างที่เป็นผลกำไรที่ต่ำยิ่งกว่าผู้ประกอบการค้าอิสระคนอื่น ๆ ชาวบูคิสยังมีข้อได้เปรียบอีกอย่างหนึ่ง จากการค้าผ้าฝ้ายที่สตรีในสุลาเวสีตอนใต้เป็นผู้ผลิตอำนาจซื้อที่ลดลงของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ได้ลดการนำเข้าผ้าอินเดียลงอย่างฮวบฮาบ ทว่าส่งเสริมการผลิตฝ้ายและผ้าฝ้ายในท้องถิ่น ชวาเป็นฝ่ายเริ่มบทบาทใน

---

[70] ข้อมูลจาก Heather Sutherland.

[71] คำนวณจาก Nagtegaal, “Hollandse Tijger”. 47.

การเป็นผู้จัดส่งผ้าบาติกและผ้าอื่น ๆ ไปยังเกาะอื่น ๆ ของอินโดนีเซียในช่วงระยะนี้ ทว่าพวกบูคิสประสบความสำเร็จในการเชื่อมช่องว่างนี้มากกว่า ฝ้ายที่ปลูกขึ้นในดินที่มีหินปูนแห้งแล้งของเสลายาร์ กับบิรา ซึ่งอยู่ในบริเวณชายฝั่งทะเลของสุลาเวสีที่อยู่ติด ๆ กัน หรือฝ้ายที่นำเข้ามาจากบาหลี ล้วนเป็นผ้าฝีมือการทอของสตรีในเซลายาร์และวาโช ผ้าเหล่านี้จะทำเป็นโสร่งตาหมากรุกอย่างประณีต และเป็นที่ต้องการของทั่วทั้งย่านหมู่เกาะ ผู้ประกอบการค้าชาวบูคิสขายผ้าเหล่านี้ในราคาเพียงครึ่งหนึ่งของราคาผ้าอินเดียที่อยู่ในมือของวีโอซี ทำให้พวกเขาสามารถแทรกเข้าไปในตลาดทุกหนทุกแห่งได้ ด้วยทุนเพียงน้อยนิด

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด กำไรที่วีโอซีทำได้จากสินค้าที่ตนผูกขาดการค้าอยู่ ไม่เคยได้มากเท่ากับที่เคยได้ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด วีโอซีสำรวจโอกาสลู่ทางการค้าทั่วทุกมุมโลก รวมทั้งที่อังวะและเวียงจันทน์ ซึ่งอยู่เลยแม่น้ำสายสำคัญ ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นไปอีกไกล เมื่อมาถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด วีโอซีทำให้สถานที่ทั้งหลายที่ได้สำรวจไว้ กลายเป็นปราการปกป้องผลประโยชน์ของตน ประดุจว่าสถานที่ทั้งหมดนั้น กอปรกันขึ้นเป็นวิสาหกิจการค้าในระดับกว้างขวางทั่วโลก การพัฒนาด้านต่าง ๆ ที่ให้ผลกำไร ในรอบศตวรรษที่สองของวีโอซี อยู่ที่เกษตรกรรม -- มิใช่การค้า – โดยวีโอซีใช้ประโยชน์จากฐานะที่มีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้นของตนในชวาเช่นเดียวกับที่เพิ่มมากขึ้นในมาลุกุ

ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด มีการปลูกอ้อยเพื่อการส่งออกกันแล้วในบันเตนและบริเวณปัตตาเวีย ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ชาวจีนเป็นผู้ปลูก เมื่อวีโอซีทำลายคู่แข่งบันเตนของตนลงได้ในค.ศ.1684 วีโอซีก็ส่งเสริมการหีบน้ำตาลของชาวจีนในบริเวณตลอดแนวชายฝั่งด้านเหนือของชวาต่อไป โดยตอนนี้ วีโอซีซื้อน้ำตาลเพื่อส่งออกไปยังญี่ปุ่น จีนและยุโรป ผู้ประกอบธุรกิจชาวจีนเหล่านี้ เช่าที่ดินและแรงงานจากเจ้าหน้าที่ปกครองในท้องถิ่นของชวา ในบริเวณตอนเหนือของชวากลาง ในช่วงที่ธุรกิจดำเนินไปอย่างคึกคัก ในค.ศ. 1719 มีคนงานทำงานอยู่ในโรงงานน้ำตาลสามสิบสามโรงในย่านนี้ประมาณ 1800 คน การทำงานของคนเหล่านี้ มีผลเทียบเท่ากับการปฏิบัติงานตามวิธีการเกณฑ์แรงงานที่พวกเขามีข้อผูกมัดอยู่กับพวกผู้ดีชั้นสูง ในบริเวณรอบปัตตาเวีย ซึ่งมีโรงงานรวมกันอยู่หนาแน่นมากที่สุด ประชากรชาวชวาที่อาศัยอยู่บริเวณนี้มาก่อน ถูกไล่ออกไป และเมื่อปรากฏว่าการใช้ทาสนั้น แพงเกินไปสำหรับงานนี้ จึงได้มีการพัฒนาระบบการเกณฑ์ผู้ใช้แรงงานวัยหนุ่มสาวที่ไม่มีที่ดินจากพวกผู้ดีชั้นสูง ในบริเวณปริอันกานตะวันออกเป็นการเกณฑ์เฉพาะ ในช่วงฤดูการผลิต คนงานเหล่านี้ มิได้ทำงานให้เปล่า ๆ โดยเคร่งครัด ทว่าได้รับค่าจ้าง[72] การส่งออกน้ำตาลของวีโอซีเพิ่มขึ้นถึงระดับสูงสุดที่ประมาณ 4400 ตัน ในช่วงระหว่าง ค.ศ.1718-1719 สำหรับช่วงเวลาส่วนที่เหลือของคริสต์ศตวรรษนี้ ส่วนใหญ่แล้ว ตัวเลขใกล้เคียงกับ 1000 ตัน เนื่องจากน้ำตาลจากอินเดีย

[72] Ibid., 134-6.

ตะวันตก (เวสต์อินดิส) ที่ได้จากการปลูกอ้อยของพวกทาส สามารถขนส่งไปขายให้ยุโรปได้ในราคาที่ถูกกว่า

อุตสาหกรรมน้ำตาลขนาดย่อมกว่าของสยามและเวียดนาม แม้ว่าจะส่งออกไปขายให้กับญี่ปุ่นและจีนเป็นสำคัญ แต่ก็ประสบกับปัญหาในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม การเพิ่มการผลิตอย่างน่าตื่นตาตื่นใจได้เริ่มขึ้นในทศวรรษท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษสิบแปดนี้ ส่วนหนึ่งเพื่อการบริโภคภายในท้องถิ่น และอีกส่วนหนึ่ง เพื่อสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นในยุโรปและญี่ปุ่น เมื่อถึงค.ศ.1800 เป็นไปได้ว่า น้ำตาลได้เข้าแทนที่พริกไทย ในฐานะสินค้าออกที่สำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ส่งไปจำหน่ายให้แก่ส่วนอื่น ๆ ที่เหลือของโลก ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดนี้ ชวาของดัตช์และฟิลิปปินส์ของสเปน ต่างส่งออกน้ำตาลกันแห่งละประมาณ 4000 ตัน ทว่าตัวเลขเหล่านี้เป็นเพียงการเริ่มต้นของการเติบโตอย่างมโหฬารที่จะเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า นอกจากนี้ ยังได้มีการสร้างอุตสาหกรรมน้ำตาลของสยามซึ่งมีขนาดย่อมกว่าขึ้นมาใหม่ ในราวช่วงระยะเวลานี้ ภายใต้ราชวงศ์จักรี ซึ่งเป็นราชวงศ์ใหม่* การกว้านซื้ออ้อยและหีบน้ำตาลในบริเวณทั้งสามที่กล่าวมานี้ อยู่ในมือของชาวจีนเกือบทั้งหมด

สำหรับบริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์นั้น ความสำเร็จที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือกาแฟ แฟชั่นใหม่ซึ่งแพร่ระบาดไปทั่วยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ก่อนค.ศ. 1700 กาแฟมีปลูกเฉพาะในประเทศเยเมนเท่านั้น และการปลูกกาแฟทำให้ โมชา ซึ่งเป็นเมืองท่าของประเทศเยเมน มีชื่อเสียงขึ้นมา วีโอซีนำกาแฟมาเผยแพร่ในบริเวณจิเรบอนและปริอันกานของชวาตะวันตกในค.ศ. 1707 และภายในสองทศวรรษ ชวากลายเป็นผู้ผลิตกาแฟชั้นนำของโลก ในกรณีนี้ มิใช่ชาวจีน แต่เป็นพวก ผู้ดีชาวชวาและชาวซุนดา ที่เป็นผู้ดำเนินความริเริ่มในการปลูกต้นกาแฟและนำพืชผลที่ได้ไปขายให้แก่วีโอซีตามราคาที่ตกลงกันไว้ ในเขตที่สูงปริอันกาน ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของปัตตาเวีย มีการปลูกกาแฟกว่าสองล้านต้น และในบริเวณตอนในของจิเรบอน ก็มีปลูกมากเกือบจะเท่ากับปริอันกาน ทว่าความรุ่งเรืองเฟื่องฟูมาถึงระดับสูงสุดในราวค.ศ. 1725 ต่อจากนั้น อุปทานที่มีมากเกินไป ได้ทำให้ราคากาแฟในยุโรปตกต่ำลง และวีโอซีก็ลดความต้องการลงเหลือ 2000 ตันต่อปี นอกจากนี้ ราคากาแฟยังลดไปถึงระดับที่ต่ำเกินกว่าจะสร้างความสนใจแก่ผู้ปลูกพืชผลเพื่อการจำหน่ายโดยอิสระ ดังนั้น ปริมาณตามโควต้า จึงได้มาก็เฉพาะโดยอาศัยการใช้กำลังบังคับเป็นปัจจัยสำคัญ

ประสบการณ์ของวีโอซีเรื่องกาแฟและน้ำตาล และประสบการณ์ของสเปนเรื่องน้ำตาลและยาสูบ ให้การลิ้มรสถึงคุณภาพที่แตกต่างออกไปของจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะกลายเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลเด่นของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า วีโอซีเริ่มต้นซื้อผลผลิตที่สำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปทีละอย่าง ๆ –ตั้งแต่พริกไทย กานพลู ลูกจันทน์เทศ น้ำตาล กาแฟ — โดยซื้อในขณะเมื่อการค้ากำลังรุ่งเรือง และราคาก็สูงพอที่จะล่อใจผู้ปลูกให้เข้ามาอยู่ในเศรษฐกิจระหว่างชาติโดยสมัครใจ

---

* สถาปนาเมื่อ ค.ศ. 1782

ทว่าเมื่อราคาตกลงหรือเมื่อการแข่งขันทวีขึ้น บริษัทยุโรปต่างก็ขยับต่อไป ไปสู่การบังคับซื้อตามราคาซึ่งยังคงให้ผลกำไรแก่บริษัท โดยที่ตนเองก็มีค่าใช้จ่ายประจำสูง แต่ค่าใช้จ่ายนี้ มิใช่ส่วนที่นำมาจ่ายให้กับผู้ปลูก บริษัทยังมักทำสัญญาการจัดส่งพืชผล โดยผ่านคนกลาง ซึ่งเป็นชนชั้นสูงในท้องถิ่น ดังนั้น สำหรับประชากรที่เป็นราษฎรในบังคับของคนชนชั้นสูงพวกนี้แล้ว สัญญาดังกล่าวจึงมักปรากฏอยู่ในรูปของการเกณฑ์แรงงานอยู่เนือง ๆ อังกฤษซึ่งถูกขับออกจากบันเตนเมื่อพวกดัตช์ประสบชัยชนะที่ บันเตนนี้ในค.ศ. 1682 อังกฤษจึงพัฒนารูปแบบการบังคับซื้อพริกไทยที่ฐานที่มั่นแห่งใหม่ของตนในเบนกูเลน (ตะวันตกเฉียงใต้ของสุมาตรา) ขณะเดียวกันดัตช์ก็พัฒนารูปแบบการบังคับซื้อของตนขึ้นโดยผ่านประมุขของบันเตนและปาเล็มบัง ที่พ่ายแพ้แก่ตน

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด หย่อมกิจกรรมการเกษตรซึ่งชาวยุโรปเป็นผู้ส่งเสริมให้ทำขึ้นแทบไม่คุ้มกับการดำเนินชีวิตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความริเริ่มของจีน อย่างเช่นการปลูกสีเสียดในริออและยะโฮร์ การทำเหมืองดีบุกที่บังกา และการทำเหมืองทองของบอร์เนียวตะวันตก ก็ไม่คุ้มค่าเกือบจะพอ ๆ กัน ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มิได้ครวญครางอยู่ภายใต้ผลกระทบจากการกดขี่เหยียบย่ำของตะวันตกหรือการแทรกแซงทางการพาณิชย์ของจีน ชีวิตของพวกเขา มิได้ยากแค้นยิ่งไปกว่าคนยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ทั้งสุขภาพก็มิได้ทรุดโทรมกว่า ความสูงของร่างกาย ก็มิได้ยิ่งหย่อนไปกว่าพวกยุโรปในสมัยนั้นเช่นกัน ในบางแง่ พวกเขาอาจจะมีชีวิตที่ดีกว่าพวกยุโรปเสียด้วยซ้ำ ทั้งนี้เนื่องมาจากสภาพภูมิอากาศ ซึ่งการุณไม่หนาวจัดและไม่ร้อนจัด ความหนาแน่นของประชากรต่ำและกินอาหารอย่างพอดีและมีเหตุมีผล ต่อเมื่อในราวค.ศ. 1800 เมื่อความรุ่งเรืองไพบูลย์ในยุโรปทำให้สุขภาพและความสูงของร่างกายผันขึ้นไปตามครรลองเท่านั้น เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงเริ่มล้าหลังในเรื่องมาตรการสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้ซึ่งใช้วัดสภาพความเป็นอยู่ที่ดี

กระนั้นก็ดี เมื่อถึงค.ศ.1700 ก็เป็นที่กระจ่างชัดแล้วว่า รัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มิได้ดำเนินรอยตามเส้นทางของรัฐในยุโรป การรวมกลุ่มของเมืองในแบบที่ประกอบด้วยชนนานาเชื้อชาตินานาภาษาก็ดี การระดมทุนเอกชนก็ดี การแบ่งความชำนัญพิเศษในงานช่างก็ดี ความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับโลกทางวิทยาศาสตร์ก็ดี ทุกอย่างเหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งสำคัญสำหรับรัฐเหล่านี้ น้อยกว่าที่เคยเป็นเมื่อหนึ่งร้อยปีก่อนหน้านี้ มิใช่มากกว่า เพราะรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หมายที่จะสงวนสิ่งที่ทรงคุณค่าที่พวกเขาถนอมรักเอาไว้เท่าที่จะทำได้ รวมทั้งลักษณะการดำเนินชีวิตอย่างสบาย ๆ และการปกครองที่ลดหลั่นกันตามลำดับชั้นอย่างที่คุ้นเคย รัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เหล่านี้ จึงได้ผละออกจากการติดต่ออย่างใกล้ชิดกับการพาณิชย์ของโลก กับเทคโนโลยีและแนวความคิดซึ่งมีมาพร้อม ๆ กับการติดต่อดังกล่าวนั้น เมื่อการพาณิชย์นี้เริ่มมีความเติบโตอย่างไม่หยุดพัก จนแทบจะไม่มีการขัดจังหวะ นับจากปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดเป็นต้นมา แน่นอนว่าความเติบโตนี้ได้กระตุ้นให้เกิดมีรูปแบบใหม่ ๆ ของชีวิตด้านเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขึ้นมามากมาย อย่างไรก็ดี ส่วนที่สำคัญที่สุดของรูปแบบใหม่ ๆ ในชีวิตเศรษฐกิจเหล่านี้ มิใช่เป็นการตอบสนองของส่วนอื่น ๆ ของรัฐเอเชียที่เหลือนอกจากนี้ หากแต่เป็นการตอบสนองแก่ผู้ประกอบการค้า พวกปล้น ผู้ปลูกพืช

เพื่อจำหน่าย คนทำเหมืองและผู้ผลิตตามซอกซอยต่าง ๆ ในโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อมาถึงตอนนี้ รัฐต่าง ๆ ซึ่งจะต้องเผชิญหน้ากับการโจมตีครั้งใหม่ของตะวันตก จึงล้วนขาดเทคโนโลยี ทุน วิธีการบริหารบ้านเมือง และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติ เช่นที่ปรปักษ์ของรัฐเหล่านี้มีอยู่ และรัฐเหล่านี้จึงจำต้องเดือดร้อนอย่างสาหัสด้วยเหตุนี้

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

ข้อมูลชั้นต้น

แม้ว่าจารึกในยุคก่อนหน้านี้ มักมีข้อมูลที่มีประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ เรื่องการบริจาคสิ่งของให้แก่วัด ความปลอดพ้นจากการเสียภาษีและเรื่องอื่น ๆ ทำนองนี้ ทว่าพงศาวดารต้นฉบับลายมือทั้งหลาย ซึ่งเป็นบันทึกพื้นถิ่นแท้ ๆ และมีอิทธิพลเด่นกว่าบันทึกอื่นใดในช่วงระยะเวลานี้ ไม่ใคร่ได้ให้ความสนใจกับสภาพสังคมหรือเศรษฐกิจนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของปริมาณ เอกสารของพม่าที่หลงเหลือมาจนปัจจุบันนี้ เป็นกรณียกเว้นอยู่บ้าง มีรายงานมากมายจากเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น (*สิต-ตัน—sit-tan*) ที่ได้รับการแปลไว้ใน F.N. Trager and William J. Koenig, *Burmese Sit-tans 1764-1826*, Tucson, 1979. ใน ThanTun, *The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885*, 8 vols (Kyoto: Kyoto Universtity Center for Southeast Asian Studies, 1983-8) ก็แปลราชโองการในหลายหลากเรื่องราวบรรจุไว้เป็นชุด ราชโองการเหล่านี้ เกี่ยวข้องกับเรื่องราวในชีวิตประจำวันและการเก็บภาษี รวมทั้งชีวิตในราชสำนัก ขนบประเพณีในการบริหารท้องถิ่นของเวียดนาม ทำให้เกิดมีการเก็บบันทึกเรื่องที่ดินและข้อมูลอื่น ๆ ที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวง ในบรรดาหนังสือที่ได้รับการตีพิมพ์แต่ยังไม่ได้รับการแปลออกเป็นภาษาอังกฤษนั้น เล่มที่เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่สุดเกี่ยวกับข้อเท็จจริงทางเศรษฐกิจสมัยก่อน ค.ศ. 1800น่าจะได้แก่ผลงานฉบับรวมของ เล ควี ดน คือ Le Quy Don, ***Toān Táp***, 3 vols, Hanoi, Nha Xûat Bân Khoa Học Xã Hội, 1977-8.

บันทึกของจีน เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการทำความเข้าใจการค้าในแบบแผนต่าง ๆ ในหมู่บันทึกที่สำคัญที่สุดนั้น ได้แก่คำบรรยายถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในค.ศ. 1433 ซึ่งเป็นผลลัพธ์มาจากการเดินทัพของเชง โฮ นั่นคือ Ma Yuan, *Ying-yai Sheng-lan*: *"The Overall Survey of the Ocean's Shores"*, trans. J.V.G. Mills, Cambridge, UK: Hakluyt Society, 1970. ข้อมูลของจีนที่มีเรื่องราวสัมพันธ์กับเรื่องนี้อย่างมาก ได้รับการแปลไว้ใน W.P. Groeneveldt, *Historical Notes on Indonesia and Malaysia, Compiled from Chinese Sources*, Batavia, 1880. Repritned Jakarta, 1960. และในงานของร้อคฮิล, วีทลีย์ และวาง กุงวู (Rockhill, Wheatley และ Wang Gungwu) หนังสือที่ยังไม่ได้มี

ผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ ทว่าเป็นผลงานที่สำคัญ คือ Zhang Xie, *Dong Xi Yang Kao* (การศึกษาพิเคราะห์เกี่ยวกับน่านน้ำด้านตะวันออกและตะวันตก ค.ศ. 1617--Studies on the East and West Oceans, 1617) new edition, Beijing, 1981. เอกสารของริวกิวทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการค้ากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงระหว่าง ค.ศ.1425-1638 ได้รับการแปลไว้ใน Atsushi Kobata and Mitsugu Matsuda, *Ryukyuan Relations with Korea and South Sea Countries. An Annotated Translation of Documents in the "Rekido Hoan"*, Kyoto, 1969. เอกสารมากมายของญี่ปุ่นที่เกี่ยวกับการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับการถ่ายทอดออกมาในหนังสือสองเล่ม คือ Iwao Sei'ichi, *Shuinsen Bōekishi No Kenkyū*, Tokyo, 1958. และ Iwao Sei'ichi, *Shuinsen to Nihonmachi*, Tokyo, 1966. สิ่งที่ให้ข้อมูลมีค่ามากมายยิ่งกว่า ได้แก่รายงานที่จัดทำไว้ตามลำดับเวลาเกี่ยวกับเรือสำเภาของจีนที่เดินทางมาถึงนางาซากิในช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ.1640-1740 คือ *Kai Hentai* (Chinese Metamorphosis--การแปลงโฉมใหม่ของจีน) ที่ฮายาชิ ชุนไซ (Hayashi Shunsai) และบุตรชายของเขา ฮายาชิ โฮโก (Hayashi Hoko) ได้รวบรวมขึ้นในสมัยนั้น รายงานดังกล่าวนี้ในฉบับที่ตีพิมพ์ในสมัยใหม่ คือ Ura Ren'ichi, *Kai Hentai*, 3 vols, Tokyo, Toyo Bunko, 1958-9.

พงศาวดารฉบับมาตรฐานของโปรตุเกสและสเปน ล้วนมีข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจอยู่บ้างทุกฉบับ แม้ว่าจะน้อยกว่าที่เราคาดหวัง เมื่อพิจารณาถึงผลประโยชน์ด้านการพาณิชย์ของคนในสองประเทศนี้ ตราบถึงปัจจุบันนี้ แหล่งข้อมูลที่ดีที่สุดของโปรตุเกสเกี่ยวกับเศรษฐกิจและการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ *คือ The Suma Oriental of Tomé Pires*, trans. Armando Cortesão, London: Hakluyt Society, 1944.

เมื่อดัตช์มาถึงในค.ศ. 1596 รายงานด้านเศรษฐกิจมีการปรับปรุงให้ดีขึ้นอย่างน่าประทับใจทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ ตัวแทนของดัตช์ ได้รับคำสั่งให้รายงานอย่างกว้างขวาง ถึงโอกาสลู่ทางทางด้านการค้า ความเคลื่อนไหวของการขนส่งสินค้าทางเรือ ราคาสินค้า และปริมาณการส่งออกและนำเข้า แม้ในบันทึกเกี่ยวกับการเดินทางในระยะแรก ๆ ก็มีข้อมูลที่มีประโยชน์มากมาย บันทึกเหล่านี้ได้รับการรวบรวมขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อการตีพิมพ์ใน *Begin ende Voortgangh van de Vereenigde Neederlandtsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie*, ed. I. Commelin (Amsterdam, 1646). :หนังสือเล่มนี้ ขณะนี้ หน่วยงาน The Linschoten-Vereniging กำลังดำเนินการตรวจแก้ตามขั้นตอนด้วยลักษณาการของผู้ชำนาญการ ที่มีคุณค่ายิ่งกว่านั้น คือความเคลื่อนไหวในการขนส่งสินค้าทางเรือ ซึ่งมีการรายงานอย่างเป็นระบบไว้ใน *Daghregister Gehouden in 't Casteel Batavia, 1642-1682*, 31 vols, Batavia and The Hague, 1887-1931. หนังสือรวมจดหมายโต้ตอบเล่มโตพิเศษของแจน พีเทอร์สซูน โคเอ็น ผู้วางรากฐานของการสร้างสมทรัพย์สมบัติของดัตช์ในซีกโลกตะวันออกนั้น H.T. Colenbrander ได้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก และ คนสุดท้ายที่จัดพิมพ์คือ W.Ph. Coolhaas ในชื่อว่า *Jan Pieterszoon Coen: Bescheiden Omtrent Zijn Bedrijf in Indie,* 7 vols in 8, The Hague, 1919-53. แม้ว่าจดหมายที่ตีพิมพ์ในหนังสือชุดนี้ จะทำให้เราสามารถเข้าถึงเหตุการณ์ใน

ช่วงเวลาไปถึงค.ศ. 1682 ได้ง่ายกว่าช่วงเวลาถัดจากนั้น ทว่าขณะนี้ โครงการใหญ่เพื่อพิมพ์เผยแพร่สิ่งที่เป็นแหล่งข้อมูลของดัตช์ครั้งใหม่ล่าสุด ได้มีการตรวจแก้หนังสือรวมจดหมายที่คณะกรรมการวีโอซีในปัตตาเวียส่งไปยังอัมสเตอร์ดัมเป็นประจำ ไปถึงค.ศ. 1735 หนังสือดังกล่าวคือ W. Ph. Coolhaas, ed., *Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heeren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie*, 7 vols, The Hague, 1960-76. หนังสือชุดนี้มั่งคั่งไปด้วยข้อมูลเกี่ยวกับการค้ามากเป็นพิเศษเช่นกัน

ข้อมูลขั้นที่สอง

การถกเถียงที่ใหญ่ที่สุดในแขนงนี้ วนเวียนอยู่ในหัวข้อความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจของภูมิภาคเอเชียกับกำเนิดของทุนนิยมในยุโรป นักสังคมวิทยาชาวดัตช์สองคน ได้เริ่มต้นเปิดฉากการถกเถียงนี้ในอินโดนีเซีย ตั้งแต่ตอนก่อนสงคราม ในผลงานซึ่งได้กลายมาเป็นหนังสือที่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นในฉบับภาคแปลเป็นภาษาอังกฤษในทศวรรษ 1950 นั่นคือ *Indonesian Sociological Studies: Selected Writings of B. Schrieke*, 2 vols, The Hague, 1955. และ J.C. van Leur, *Indonesian Trade and Society: Essays in Social and Economic History*, The Hague, 1955. ในขณะที่เล่มแรกชี้ถึงความล่มสลายของการขนส่งสินค้าทางเรือของชวาในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด เล่มที่สอง กระตือรือล้นที่จะลดผลกระทบที่เกิดจากวีโอซีให้เหลือน้อยที่สุด และตั้งประเด็นโต้ในเชิงสนับสนุนว่า ในการค้าของเอเชีย มีความต่อเนื่องล่วงเลยเข้าไปในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ทั้งสองแนวนี้ ได้รับการตรวจสอบอย่างไม่ยึดกฎเกณฑ์ในผลงานอีกเล่มหนึ่ง คือ M.A.P. Meilink-Roelofsz, *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, The Hague, 1962. ผลงานเล่มหลังนี้สรุปว่า ผู้ประกอบการค้าชาวเอเชีย มีความหลากหลายมากกว่าที่หนังสือของฟาน เลอร์ (van Leur) ยินยอมให้มี และได้มีความสำคัญลดน้อยลงจริง ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ทว่าแม้ในยามที่เจริญรุ่งเรือง พวกเขาก็ยังขาดสิ่งสำคัญยิ่งที่ผู้ประกอบการค้าชาวยุโรปมีกัน อาทิเช่นขาดกฎหมายที่จะให้ความคุ้มครองทรัพย์สิน เป็นต้น

ผลงานที่จัดทำขึ้นต่อมาในภายหลัง จำต้องมีความซับซ้อนละเอียดประณีตยิ่งขึ้น มีปริมาณมากขึ้น และมีขอบข่ายที่ครอบคลุมถึงทั่วโลกมากขึ้น เนื่องจากธรรมชาติของแหล่งข้อมูลและปัญหาต่าง ๆ ผลงานชิ้นที่ดีที่สุดในจำพวกนี้ จึงมีแนวโน้มที่จะถือว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นส่วนหนึ่งของหน่วยที่ใหญ่กว่า ตัวอย่างที่เด่น ๆ ได้แก่ Vitorino Magalhães-Godinho, *L'economie de L'empire Portugais aux XVe et XVIe Siècles*, Paris, 1969; Pierre Chaunu, *Les Philippines et le Pacifique des Ibériques (XVIe, XVIIe, XVIIIe Siècles); Introduction Methodologique et Indices d'Activité*, Paris, 1960; หนังสือของเค.เอ็น. โชดูรี เกี่ยวกับบริษัทอังกฤษ ได้แก่ K.N. Chaudhuri, *The English East India Company. The Study of an Early Joint-Stock Company 1600-1640*, London, 1965.

และ K.N. Chaudhuri, *The Trading World of Asia and the English East India Company, 1660-1760*, Cambridge, UK, 1978; Niels Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*, Chicago, 1973; Kristof Glamann, *Dutch-Asiatic Trade 1620-1740*, The Hague, 1958; J.R. Bruijn, F.S. Gaastra and I. Schöffer, *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries*, 3 vols, The Hague, 1979-87; R.L. Innes, "The Door Ajar: Japan's Foreign Trade in the seventeenth century", Ph.D. thesis, University of Michigan, 1980; และ G.B. Souza, *The Survival of Empire. Portuguese Trade and Society in China and the South China Sea, 1630-1754*, Cambridge, UK, 1986.

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับของจีน เป็นเรื่องราวที่จัดเรียบเรียงไว้อย่างดีในผลงานหลายเล่ม ได้แก่ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853,* Cambridge, Mass., 1977; Wang Gungwu, *Community and Nation: Essays on Southeast Asia and the Chinese*, Singapore, 1981; John E. Wills, *Pepper, Guns and Parleys: The Dutch East India Company and China 1622-1681*, Cambridge, Mass., 1974; Leonard Blussé, *Strange Company. Chinese Settlers, Mestizo Women, and the Dutch in VOC Batavia*, Dordrecht, 1986; และ Chingho Chen, *Historical Notes on Hôi-An (Faifo),* Carbondale: Southern Illinois University Centre for Vietnamese Studies, 1974. ยังมีผลงานที่ใหม่ยิ่งกว่านี้ไปอีก ที่เกี่ยวกับมหาสมุทรอินเดียในฐานะที่เป็นแดนแห่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่สำคัญคือ K.N. Chaudhuri, *Trade and Civilization in the Indian Ocean. An Economic History from the Rise of Islam to 1750*; S Arasaratnam, *Merchants, Companies and Commerce on the Coromandel Coast, 1650-1740*, Delhi, 1986; A. Das Gupta and M. Pearson, eds, *India and the Indian Ocean 1500-1800*, Calcutta, 1987; Denys Lombard and Jean Aubin, eds. *Merchands et Hommes d'Affaires Asiatiques dans L'Océan Indien et la Mer de Chine 13e-20e Siècles*, Paris: EHESS, 1988.

ผลงานดังกล่าว ได้ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กับเศรษฐกิจโลก และแสดงให้เห็นแบบแผนระยะยาว ของการขยายตัวและการหดตัวทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ดี การทำความเข้าใจเศรษฐกิจเฉพาะทางของภูมิภาคนี้ เราต้องหันไปหานักวิชาการที่คุ้นเคยกับขนบธรรมเนียมทางการเขียนวรรณกรรมของท้องถิ่น และผู้ซึ่งได้ความรู้จากดำเนินงานวิจัยภาคสนาม ที่มีประโยชน์มากเป็นพิเศษในเรื่องที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ Victor Lieberman, *Burmese Administrative Cycles: Anarchy and Conquest, c. 1580-1760*, Princeton, 1984. และ Nguyen Thanh-Nha, *Tableau Économique de Vietnam aux XVIIe et XVIIIe Siècles*, Paris, 1970. งานที่น่าสนใจมากที่สุดบางชิ้นในแนวเรื่องนี้ ขณะนี้ กลุ่มที่เกี่ยวข้อง

กับวารสาร *Archipel* ในปารีส กำลังทำกันอยู่ บุคคลสำคัญในกลุ่มได้แก่ Denys Lombard, Claude Guillot และ Pierre-Yves Manguin วารสารอาคิเปล (*Archipel*) ฉบับพิเศษที่สำคัญ ๆ มุ่งเน้นที่เรื่องราวเกี่ยวกับการค้าการขนส่งสินค้าทางเรือ (ฉบับที่ 18, 1979) และเกี่ยวกับนครต่าง ๆ (ฉบับที่ 36, 1988 และ 37, 1989) ปัญหาเรื่องระบบทาส มีกล่าวไว้ใน Anthony Reid, ed., *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia*, St. Lucia, Queensland, 1983. ขณะนี้ กำลังมีการขุดสมบัติจากคลังเอกสารของดัตช์กันในที่สุด โดยนำมาบรรจุไว้ในวิทยานิพนธ์จำนวนหนึ่งที่เกี่ยวกับภูมิภาคต่าง ๆ เป็นการเฉพาะ ซึ่งในจำนวนนี้ ที่เด่นที่สุดในเรื่องข้อมูลทางเศรษฐกิจ ได้แก่ Gerrit Knaap, *Kruidnagelen en Christenen: De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Bevolking van Ambon 1656-1696*, Dordrecht, 1987; Lucas Nagtegaal, "Rijden op een Hollandse Tijger. De Noordkust van Java en de V.O.C. 1680-1743", Ph.D. thesis, Utrecht University, 1988; Ito Takeshi, "The World of the *Adat Aceh*; A Historical Study of the Sultanate of Aceh", Ph.D. thesis, Australian National University, 1984.

บทที่ 4

พัฒนาการทางด้านศาสนา
ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ประมาณ ค.ศ.1500-ค.ศ.1800

บทนี้ดำเนินเรื่องราวเกี่ยวกับพัฒนาการทางด้านศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากในราว ค.ศ. 1500 เป็นต้นไป เนื้อหาของบทแบ่งออกเป็นห้าส่วน ส่วนแรกอาศัยหลักฐานข้อมูลจากแหล่งยุโรป ซึ่งปรากฏขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก เราใช้หลักฐานเหล่านี้สำรวจลักษณะสำคัญ ๆ ของความเชื่อเดิมของพื้นถิ่น ตามที่ยึดถือปฏิบัติกันในบริเวณต่าง ๆ ซึ่งขณะนั้นยังไม่สู้มีศาสนาโลกเข้ามาเกี่ยวข้อง การตรวจสอบเรื่องการรุกคืบของศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ ซึ่งจะกลายเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบอย่างถึงรากฐานต่อวิวัฒนาการของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคหมู่เกาะ จะประกอบขึ้นเป็นส่วนที่สองและส่วนที่สาม ลักษณาการที่ศาสนาที่เพิ่งเข้ามาใหม่สองศาสนานี้ ปรับตัวให้เข้ากับสภาพท้องถิ่น จะเป็นที่ปรากฏชัดเจนว่า มีความคล้ายคลึงกับการผสมผสานความคิดต่าง ๆ ของศาสนาฮินดู พุทธและขงจื๊อเข้าไว้ในท้องถิ่นในหลาย ๆ แง่ เรื่องนี้ได้อภิปรายไปแล้วในบทที่ 5 ของเล่มหนึ่ง ดังนั้น ส่วนที่สี่จึงประกอบด้วยเรื่องราวหลากหลายแนวทาง ที่ทั่วทั้งภูมิภาคนี้มีเหมือน ๆ กัน เรื่องราวดังกล่าว บังเกิดขึ้นขณะเมื่อศาสนาต่าง ๆ ที่นับว่าเป็นศาสนาโลก แผ่ขยายและเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับฐานที่มั่นของตน บทนี้ จะปิดท้ายด้วยการพิจารณาคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดโดยรวม ในฐานะที่ได้รับการระบุว่าเป็นช่วงเวลาซึ่งมีการกดดันมากอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ความกดดันนี้มีมาทั้งจากภายในและภายนอก และก่อให้เกิดเงื่อนไขอย่างใหม่ขึ้นในสภาวะแวดล้อมทางด้านศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ความเชื่อดั้งเดิมประจำถิ่น

คุณูปการที่สำคัญอย่างหนึ่ง ที่เอื้อแก่การทำความเข้าใจของเราเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมที่เกิดขึ้นภายในถิ่นนี้ปรากฏขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบหกและสิบเจ็ด ช่วงเวลานี้มิสชันนารียุโรป เริ่มเคลื่อนเข้ามาในอาณาบริเวณทางด้านตะวันออกของอินโดนีเซียและที่ฟิลิปปินส์ พื้นที่ดังกล่าวเป็นบริเวณที่ค่อนข้างโดดเดี่ยวและห่างไกลจากความคิดทางด้านศาสนาที่มาจากภายนอก เรื่องราวต่าง ๆ ที่พวกมิสชันนารีรวบรวมไว้ มีอคติทางด้านวัฒนธรรมอย่างเห็นได้ชัด แต่ถึงกระนั้นเรื่องราวพวกนี้ ก็ทำให้นัก

ประวัติศาสตร์ได้ทราบถึงคำบรรยายเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมทางด้านศาสนาของพื้นถิ่น ที่อยู่ภายนอกสภาพแวดล้อมของราชสำนัก คำบรรยายดังกล่าว เป็นหลักฐานร่วมสมัยซึ่งจัดทำขึ้นเป็นครั้งแรกตั้งแต่สมัยนั้น และได้รับการเก็บรักษามาจนกระทั่งปัจจุบัน

สิ่งที่เด่นสะดุดตามากที่สุดในแหล่งข้อมูลยุคต้นของชาวยุโรปเหล่านี้ มิใช่ความผันแปรแตกต่างกันของความเชื่อภายในภูมิภาค ดังที่ผู้สังเกตการณ์ได้กล่าวไว้ หากแต่เป็นความคล้ายคลึงกัน ข้อมูลจากผู้สังเกตการณ์ทุกคน ยืนยันว่า คนธรรมดาสามัญทั้งหญิงและชาย ต่างมีความคิดเห็นว่าโลกธรรมชาตินี้เป็นสิ่งมีชีวิต ความเป็นสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้น เพราะการกระทำของเทวดาอารักษ์ที่มีอยู่อย่างมากมายและกว้างขวาง เทวดาอารักษ์เหล่านี้อาศัยอยู่ตามต้นไม้ แม่น้ำ ถ้ำ ภูเขา และเป็นผู้ที่สามารถมีความเมตตาอย่างใหญ่หลวง หรือมีความเกลียดชังอย่างผิดไปจากสามัญ หากมิใช่เพราะธรรมชาติที่มีชีวิตอันเกิดจากเทวดาอารักษ์เหล่านี้แล้ว เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่อธิบายไม่ได้ เช่นการระเบิดของภูเขาไฟ แผ่นดินไหว โรคระบาด ฝนแล้ง ต้องเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่ง ที่บอกให้รู้ว่าภูติทั้งหลายกำลังพิโรธและจำเป็นต้องเอาใจด้วยการทำบัตรพลีอย่างเหมาะสม การเตรียมอาวุธเพื่อใช้สู้กับความไม่แน่นอนของโชคชะตานั้น ปัจเจกบุคคลทั้งหลาย สามารถแสวงหาความช่วยเหลือได้จากบรรพบุรุษของตน และจากผู้นำและวีรชนในอดีต คนเหล่านี้เมื่อตายไปแล้ว ได้กลายเป็นวิญญาณที่มีอิทธิฤทธิ์ ด้วยอานุภาพของตนเอง แต่ก็มีอยู่บ่อย ๆ ที่มักเชื่อกันว่า ผู้วายชนม์ไปแล้วเหล่านี้เข้าไปสิงอยู่ในร่างของสัตว์ เช่นเสือ จระเข้หรือหมู ในอินโดนีเซียตะวันออก ความเชื่อดังกล่าวมองเห็นได้ชัดเจนเป็นพิเศษ ดังเรื่องที่ชาวโปรตุเกส ผู้หนึ่งเล่าไว้ ซึ่งบรรยายถึงลักษณาการที่คนในมาลุกุ (โมลักกะ) “บูชาเทหวัตถุบนฟากฟ้า ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงดาว พวกเขาเหล่านี้สร้างรูปบูชาขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่บิดาและบรรพบุรุษของตน รูปบูชาเหล่านี้ ทำด้วยไม้และหิน โดยมีใบหน้าเป็นมนุษย์ สุนัข แมวและสัตว์อื่น ๆ”[1]

ปัจจัยที่เป็นกุญแจสำคัญอย่างหนึ่ง ในการสื่อสารกับวิญญาณ คือการเซ่นไหว้ และประกอบพิธีกรรมตามสถานที่ที่กำหนด เช่นบนภูเขาศักดิ์สิทธิ์หรือที่หลุมฝังศพของบรรพบุรุษ การบูชาด้วยอาหาร เครื่องดื่ม ผ้า และสิ่งของที่เป็นสัญลักษณ์บางอย่าง จะพบมากที่สุด แต่ในบางกรณี ถือว่าจำเป็นต้องมีการหลั่งรินโลหิต เพื่อทุเลาความโกรธ หรือเพื่อทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ และเพื่อจะได้รับความกรุณาจากสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง ภายหลังจากที่ฆ่าสัตว์บางชนิดแล้ว – อาจได้แก่ แพะ หมู หรือควาย — หัวของสัตว์เหล่านี้ปกติแล้วจะนำไปถวายแก่วิญญาณ ส่วนผู้ที่เข้าร่วมในพิธี ก็กินเนื้อส่วนที่เหลือในงานเลี้ยงฉลองตามพิธีการ ในโอกาสพิเศษ อาจมีการเซ่นสังเวยด้วยมนุษย์ โดยเหยื่อ ที่จะถูกบูชายันต์นั้น ปกติแล้ว ได้มาจากการบุกปล้นดินแดนเพื่อนบ้าน หรือด้วยการซื้อทาส ตัวอย่างเช่นในวิสายาส์ ผู้คน “มีนิสัยชอบซื้อคนอินดิโอมาจากจังหวัดอื่น ๆ เพื่อใช้เป็นเหยื่อของการ

---

[1] Hubert Th. Th. M. Jacobs, ***A Treatise on the Moluccas (c.1544),*** Rome, 1971, 75.

บูชายันต์สังเวยแก่ปีศาจ"[2] พิธีกรรมและการเซ่นสังเวย เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวิกฤติครั้งใหญ่ของชีวิต คือการเกิด การแต่งงานและการตาย ทว่าพิธีการที่จัดอย่างประณีตมากที่สุด มักเกี่ยวข้องกับการปลงศพ มีการบรรยายอยู่ในหลายสังคมอันเกี่ยวกับการตระเตรียมซากศพอย่างพิถีพิถันเพื่อการฝัง การแต่งกายให้ศพ การจัดหาสิ่งของ อาหาร เครื่องดื่ม เสื้อผ้าและพาหนะ คำบรรยายเหล่านี้ พิสูจน์ถึงความเชื่อในชีวิตหลังความตาย ในชีวิตหลังความตายนี้บุคคลจะมีสถานภาพเทียบเท่ากับสถานะของเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่

ผู้สังเกตการณ์ชาวยุโรปในยุคแรก ๆ ต่างสะดุดใจกับความโดดเด่นของสตรีในพิธีกรรมทางศาสนา แม้ว่าจะมีผู้ชายเข้ารับตำแหน่งสูง ๆ ในพิธีอยู่เช่นกัน เมื่อแรกที่สเปนมาถึงฟิลิปปินส์ พวกเขาได้เห็นหญิงชรา ที่เป็นร่างทรง (เรียกว่า *บาบย์ลัน* ในวิสายาส์และ*กาตาโลนาน* ในบริเวณตากาล็อก) มีหลายสังคมที่ให้ความเคารพเป็นพิเศษ ไม่เฉพาะแก่สตรีเท่านั้น หากรวมถึง "ชาวอินเดียที่แต่งกายเป็นสตรี" ซึ่งหมายถึงชายลักเพศ ที่ทำตัวเป็นผู้หญิง บุคคลเช่นนี้ เป็นสัญลักษณ์ของการผสานอำนาจในการสร้างชีวิตใหม่ของทั้งสองเพศ ชื่อเสียงเกียรติคุณของบุคคลดังกล่าว เกี่ยวเนื่องในระดับมากทีเดียว กับความสามารถของพวกเขา กล่าวคือความสามารถในการรับมือกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งที่เป็นเพศชายและเพศหญิง และการทำหน้าที่เป็นร่างทรงให้วิญญาณได้ประกาศถ้อยคำ ระหว่างบุคคลที่เป็นร่างทรงตกอยู่ในภวังค์ ซึ่งชักนำให้เกิดขึ้นด้วยการท่องมนต์ ร่ายรำและด้วยดนตรีที่บรรเลงด้วยระฆังกลองและฆ้อง พวกเขาจะกลายเป็นสิ่งที่มากเกินกว่ามนุษย์ธรรมดา ทักษะการเป็นร่างทรง ได้รับการยกย่องมากเป็นพิเศษในยามที่มีการเจ็บไข้ได้ป่วยเกิดขึ้น เนื่องจากความเจ็บไข้ได้ป่วยเหล่านี้ ถือว่าเป็นเหตุสืบเนื่องมาจากตัวการที่มิใช่มนุษย์ มิสชันนารีในฟิลิปปินส์บรรยายถึงกรรมวิธีในการรักษาผู้เจ็บป่วย ในกรรมวิธีนี้ผู้นำกระบวนการรักษาที่เป็นสตรี สามารถพูดกับตัวเองด้วยท่วงทีของคนหลาย ๆ แบบ" พร้อมกับเจิมศีรษะของผู้ป่วยด้วยน้ำมันและบอกเขาว่า *อนิโต* (วิญญาณ) จะให้พละกำลังแก่เขา

ความรู้ที่มีลักษณะเป็นความลับ ทำให้บุคคลผู้มีความรู้ดังกล่าว แตกต่างไปจากคนอื่น ๆ ทว่าความรู้เหล่านี้ไม่อาจได้มาโดยปราศจากการสั่งสอน ในปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด มิสชันนารีชาวดัตช์ชื่อวาเลนติจน์ บรรยายถึงการที่เด็ก ๆ ในเซรามถูกนำตัวเข้าไปในป่าครั้งละหลาย ๆ เดือน ในช่วงระหว่างนั้นเด็ก ๆ เหล่านี้ จะได้รับการปลูกฝังความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมอันเป็นอาถรรพ์เพื่อให้มาเป็น "พระหมอผี" พระหมอผีมีทักษะอันเป็นความลับ ดังนั้นจึงสามารถช่วยปกป้องชุมชนให้พ้นจากเหล่าพ่อมดแม่มด พ่อมดแม่มดเหล่านี้ได้เรียนรู้ศิลปะการใช้เวทย์มนต์อย่างเชี่ยวชาญและพร้อมที่จะใช้ความรู้นี้เพื่อแผนการที่มีอันตราย พ่อมดบางคนสามารถเหาะได้ บางคนฆ่าคนได้โดยไม่ต้องยกมือบ้างก็สามารถใช้เครื่องลางที่ทำให้ภรรยาที่เป็นที่รักใคร่อย่างที่สุด ทิ้งสามีไป ในมาลุกุนั้น เรียกผู้ที่อ้างว่าเป็น "แม่มด" ด้วยคำรวมในภาษามาเลย์ว่า *ซอนดี* (ผี) พระหมอผีที่อยู่ในฌาณ มักกล่าวหาแม่มด

---

[2] อ้างใน Pablo Fernandez, ***History of the Church in the Philippines (1521-1898)***, Manila, 1979, 3.

พวกนี้อยู่บ่อย ๆ ว่า เป็นสาเหตุให้เกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยหรือภัยพิบัติอย่างอื่น ๆ "เวลาที่กษัตริย์เจ้าผู้ครองนคร หรือเสนาบดี ล้มป่วย พวกเขาก็สั่งให้ฆ่า*ซอนคี*บางคน[3] พวกมิสชันนารีเล่าว่า มีอยู่ครั้งหนึ่ง คนกว่าหนึ่งร้อยคนถูกฆ่า ด้วยโทษฐานที่เป็น*ซอนคี* สาเหตุเนื่องมาจากองค์พระประมุขเกิดสิ้นพระชนม์ลง[4]

ตามคำบรรยายที่มิสชันนารีเล่าไว้ชุมชนต่าง ๆ ล้วนแวดล้อมไปด้วยผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งมีอยู่มากมายเป็นกองทัพ ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้ บ้างก็มีเมตตา บ้างก็เอาแต่ใจ บ้างก็ร้ายกาจอย่างดื้อ ๆ นอกจากนี้ ชุมชนต่าง ๆ ยังต้องเผชิญกับอันตรายจากปัจจัยความมุ่งร้ายที่อยู่ในรูปของมนุษย์เพิ่มเข้ามาอีก ชุมชนต่าง ๆ ที่พวกมิสชันนารีได้บรรยายไว้เหล่านี้ จึงให้ความสำคัญอย่างมหาศาลกับการเป็นเจ้าของเครื่องลางและวัตถุอื่น ๆ ที่เชื่อว่ามีอำนาจในการปกป้องคุ้มครอง ในหมู่อาวุธต้านอาถรรพ์ที่ได้รับความนิยมยกย่องอย่างกว้างขวางที่สุด ได้แก่หินจากกระเพาะหรือลำไส้ของสัตว์ (เรียกในภาษามาเลย์ว่า *เมสติกา คาลิคา*) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ประเภทหมูป่าและกวาง ทัศนคติที่คล้ายคลึงกันนี้ มีให้กับวัตถุอื่น ๆ ด้วยเช่นหอก กริชและผ้าเก่า ๆ เป็นต้น การมีสิ่งของเหล่านี้ จะทำให้เจ้าของมีอำนาจพิเศษมากเกินกว่ามนุษย์ทั่วไป ตัวอย่างเช่นในอัมบอน กำไลชนิดที่หาได้ยากมาก ซึ่งรู้จักกันในนามของ *มามากูร* และสิ่งอื่น ๆ ได้แก่ หินศักดิ์สิทธิ์ เครื่องลายครามของจีนและเสื้อผ้าที่บรรพบุรุษที่ตายไปแล้วเคยสวม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนได้รับการเก็บรักษาไว้อย่างพิถีพิถันเพื่อไว้ใช้สำหรับปัดเป่าภยันตราย ความฝันและลางต่าง ๆ ก็ได้รับความเชื่อถืออย่างมาก ด้วยเช่นกัน สิ่งเหล่านี้ สามารถเป็นสาร ที่สื่อมาจากโลกที่ไม่ใช่โลกมนุษย์ได้ หากว่าการจามตอนจะออกจากบ้าน เป็นการเตือนถึงโชคร้ายแล้ว สุริยคราสหรือจันทรคราส จะเป็นลางบอกถึงหายนะที่กำลังจะมาเยือนซึ่งรุนแรงมากยิ่งกว่าอีกสักเพียงไร ดัตช์ได้กล่าวไว้ว่า ในเทอร์เนตนั้น ผู้คนเชื่อว่า คราสเป็นลางบอกถึงความตาย หากว่ามิใช่ความตายของญาติของตนเอง ก็เป็นความตายขององค์พระราชาเอง ความหวังที่จะเอาใจอำนาจอันยิ่งใหญ่ที่มีอยู่ในเทหวัตถุบนฟากฟ้านี้เอง ทำให้ผู้คนในมากาสซาร์จึงยังคงเก็บรักษาสิ่งที่เป็นเครื่องหมายแสดงถึงดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ไว้ในบ้านของตน แม้ภายหลังจากที่ทางราชสำนัก รับศาสนาอิสลามเข้ามาแล้ว

หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับแนวปฏิบัติทางศาสนาดั้งเดิมภายในท้องถิ่นของช่วงระยะเวลานี้ในส่วนอื่น ๆ ที่เหลือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิได้มีอย่างกว้างขวางมากเท่ากับในอินโดนีเซียตะวันออกและฟิลิปปินส์ที่ได้กล่าวมา ถึงกระนั้น ก็มองเห็นได้แจ่มแจ้งว่า ธรรมเนียมต่าง ๆ มากมายในโลกส่วนภาคพื้นสมุทรที่พวกมิสชันนารีบรรยายไว้นั้น ครั้งหนึ่ง เคยมีอยู่อย่างดกดื่นทั่วไปในภูมิภาคนี้ ตัวอย่างเช่น การฆ่าสัตว์หรือบางครั้งฆ่ามนุษย์ เพื่อเป็นบัตรพลีแก่ภูติผีวิญญาณ สามารถ

---

[3] Jacobs, ***A Treatise,*** 181.

[4] Georg Schurhammer, ***Francis Xavier. His Life, His Times***, III, trans. M. Joseph Costelloe, Rome: Jesuit Historical Institute, 1980, 92.

พบได้ในพม่า มาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดเป็นอย่างน้อย ทั้ง ๆ ที่พุทธศาสนามีข้อห้ามเรื่องการฆ่าสิ่งมีชีวิต การปฏิบัติตามความเชื่อเหล่านี้แม้ว่าจะหายไปบ้างแล้ว แต่แน่นอนว่าผู้ที่ศึกษาเรื่องราวของยุคสมัยใหม่ ย่อมต้องมองออกว่า ยังมีการปฏิบัติอยู่อีกมากมาย ที่ละม้ายคล้ายคลึงกับสิ่งที่พวกมิสชันนารียุคก่อนบรรยายไว้เกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ ในพื้นถิ่น จะว่าไปแล้ว การศึกษาวัฒนธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรเสีย ก็ต้องเน้นถึงความเหนียวแน่นของความเชื่อดั้งเดิมที่คนในถิ่นนี้มีอยู่ และจำต้องระบุว่า สำหรับสังคมต่าง ๆ มากมาย ความเชื่อเหล่านี้ ยังคงเป็นวิถีการอธิบายโลก ที่ให้ความพอใจอย่างเต็มที่ การศึกษาดังกล่าวยังทำให้ต้องกล่าวเน้นด้วยเช่นกันว่า ทุกศาสนาของโลกซึ่งได้มาตั้งหลักปักฐานลงอย่างมั่นคงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประสบความสำเร็จก็เพราะศาสนาเหล่านี้ ไม่เพียงแต่อลุ่มอล่วยกับทัศนคติที่มีอยู่เดิมเท่านั้น หากยังต่อเติมและส่งเสริมให้อีกด้วย อาทิ เช่น ในพม่า กษัตริย์ยังคงบูชาพระวิญญาณของราชบรรพชนในนามราษฎร ต่อหน้าพระปฏิมาปิดทองด้วยความเชื่อว่า “การคารวะราชบรรพชนอย่างถูกต้องเหมาะสม จะนำความเจริญรุ่งเรืองมาให้”[5] ที่สำคัญก็คือ พิธีการเหล่านี้ จัดกันในวันสำคัญทางพุทธศาสนา แม้ว่าการเซ่นไหว้วิญญาณของญาติที่ตายจากไปแล้ว จะไม่ได้รับความเห็นชอบตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาก็ตาม ในเวียดนาม (ไดเวียด) นั้น ตรงกันข้าม งานคลาสสิคของจีนที่เกี่ยวกับลัทธิขงจื๊อ ได้ยกระดับการคารวะบรรพชนที่ตายไปแล้ว ซึ่งมีอยู่เดิมในท้องถิ่น ให้ขึ้นมาเป็นจุดศูนย์รวมของพิธีกรรมประจำครัวเรือน อเล็กซานเดอร์ แห่งโรดส์ มิสชันนารีนิกายเจซูอิต กล่าวไว้ว่า “ความกตัญญูที่พวกเขาแสดงต่อวิญญาณของเครือญาติมีมากยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ที่เราจะสามารถจินตนาการได้ในยุโรป พวกเขาเพียรพยายามอย่างสุดจะเชื่อได้ ที่จะแสวงหาสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับใช้เป็นที่ฝังศพ...และยอมยุ่งยากเดือดร้อนและทุ่มเทค่าใช้จ่ายอย่างไม่อั้น ในการจัดงานเลี้ยงอาหารให้แก่เหล่าเครือญาติ หลังจากที่ได้ตายไปแล้ว”[6]

ดังจะเห็นว่า สาระที่สำคัญและโดดเด่นในแนวพัฒนาการด้านศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปรากฏอยู่แล้ว ตั้งแต่ก่อนที่ศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์จะเข้ามา ลักษณะสำคัญของระบบความเชื่อดั้งเดิมในพื้นถิ่น คงดำรงอยู่ต่อมาได้ก็เพราะส่วนใหญ่แล้ว ลักษณะเหล่านี้ สามารถอยู่ร่วมกันได้ หรือนำเข้าไปรวมกันได้ กับพิธีกรรมและคำสอนของศาสนาโลก ในแง่หนึ่ง ก็เหมือนกับการสร้างความเป็นพันธมิตรขึ้นระหว่าง “เทพ” ใหม่ กับเทพเก่า นิทานเรื่องหนึ่งที่พบในพม่าและบริเวณต่าง ๆ ของไทย บรรยายถึงแม่พระธรณี ที่ช่วยให้พระพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะต่อกองทัพมารที่ชั่วร้าย ด้วยการบิดน้ำออกจากมวยผมมาท่วมพวกมาร ในพม่า มีการนำความคิดดั้งเดิมกับที่รับจากต่างแดนเข้ามาเชื่อมต่อกับเรื่องนี้ โดยทำเป็นสัญลักษณ์ซึ่งแสดงด้วยภาพพระพุทธเจ้าปางที่ประทับในท่านั่ง พระหัตถ์ขวาแตะพื้นดิน อันเป็นสัญญาณบอกแม่พระธรณีให้เป็นพยานรับรู้ถึงบุญกุศลที่พระองค์ได้ทรงสร้าง

---

[5] Than Tun, trans., ***The Royal Orders of Burma, AD 1598-1885***, Kyoto: Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1983-7, IV. 144.

[6] Solange Hertz, trans., ***Rhodes of Vietman***, Westminster, Maryland, 1966, 59.

มาในชาติก่อน ๆ [7] เช่นเดียวกัน การจัดพิธีการอย่างประณีตและซับซ้อน และการนำคำศัพท์ที่ชวนให้เกิดความครั่นคร้ามเข้ามาใช้ เป็นการยืนยันถึงความสำคัญของธรรมเนียมต่าง ๆ มากมายที่มีมาแต่ดั้งเดิม อาทิเช่น พิธีให้คำสัตย์ปฏิญาณอย่างเป็นทางการต่อฟ้า ตามหลักขงจื๊อเช่นที่ทำในเวียดนามเมื่อคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ในพิธีนี้เราสามารถมองเห็นร่องรอยของพิธีกรรมเพื่อแสดงความจงรักภักดีที่มีอยู่ในสมัยก่อนหน้านี้อยู่เบื้องใต้ โดยพิธีของสมัยก่อนจะมีการเรียกเชิญวิญญาณและการสังเวยสัตว์เป็นเครื่องบัตรพลี พร้อมทั้งดื่มโลหิตสัตว์เหล่านั้นร่วมกัน สำหรับผู้ที่นับถือพุทธศาสนา พิธีให้คำสัตย์ปฏิญาณมีสารัตถะเกี่ยวกับความคิดเรื่อง*กัมมะ* (*กรรม*) และโอกาสความเป็นไปได้ที่จะถูกลงโทษไปจนถึงภพหน้าเพราะการกระทำผิดเข้ามาปะปน พร้อมทั้งช่วยเพิ่มความขลังให้มากขึ้น ดังที่เราจะเห็นได้จากจารึกสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ของราชอาณาจักรสุโขทัยของไทย จารึกนี้บรรยายถึงข้อตกลงกับกษัตริย์เพื่อนบ้าน โดยมีเนื้อความเรียกร้องให้บรรพชนและภูติผู้พิทักษ์ผืนน้ำและถ้ำทั้งหลาย มาเป็นพยานว่า ทุกคนที่ผิดคำสัตย์ปฏิญาณ จะต้องตกนรก และจะ “ไม่มีหวังว่าจะได้เห็นพระพุทธ พระธรรมหรือพระสงฆ์” ในทำนองเดียวกัน เครื่องลางและของขลังซึ่งให้การคุ้มครองป้องกันให้รอดพ้นจากพลังที่เป็นอันตราย จะยิ่งมีประสิทธิภาพมากขึ้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ ดูดซับพลังของความเชื่อจากต่างแดนเข้าไว้ด้วย ในรัฐที่นับถือพุทธศาสนา เครื่องลางของขลังเหล่านี้ โดยทั่วไปแล้ว ทำเป็นรูปพระพุทธเจ้าหรือพระภิกษุที่ได้รับความเคารพนับถือ และพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ก็มักกลายเป็นเครื่องป้องกันราชอาณาจักร เพราะอำนาจพิเศษที่ถือกันว่ามีอยู่ในพระพุทธรูปเหล่านั้น

ความยึดมั่นอยู่กับเรื่องภูติผีวิญญาณ เป็นมรดกสำคัญของความเชื่อเชิงศาสนาที่มีมาแต่ดั้งเดิมในพื้นถิ่นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ภูติวิญญาณพวกนี้ ถูกดึงให้เข้ามาอยู่ในโลกของศาสนาหลักซึ่งเป็นศาสนาที่กษัตริย์และราชสำนักของพระองค์ให้ความอุปถัมภ์มากขึ้นเรื่อย ๆ ในพม่า ที่พำนักอย่างเป็นทางการ ที่*นัต* (ผี/วิญญาณ) ทั้ง 37 ตนสถิตย์อยู่ คือเจดีย์ชเวซิกองที่พุกาม ทว่าองค์ประมุขได้พระราชทานที่ดินให้*นัต*แต่ละตนเป็นการเฉพาะ โด*ยนัต* จะได้รับการเซ่นไหว้จากผู้ที่อาศัยอยู่ในที่ดินดังกล่าวนั้น ในทางกลับกัน เป็นที่คาดหวังว่าวิญญาณ*นัต*เหล่านี้จะต้องรับใช้กษัตริย์และรับรู้อำนาจหน้าที่ทางศีลธรรมของศาสนาประจำราชสำนัก ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทนการที่กษัตริย์ทรงให้การอุปถัมภ์และการที่ประชาชนให้ความเคารพ ในเวียดนาม ผู้รอบรู้ในเรื่องพุทธศาสนาสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ เล่าถึงลักษณาการที่พระแม่ธรณีมาปรากฏตัวต่อหน้ากษัตริย์สมัยก่อนในพระสุบินนิมิต โดยสัญญาว่า การโจมตีจามปาที่พระองค์ทรงวางแผนไว้นั้น จะประสบความสำเร็จ หากว่าพระองค์บวงสรวงนาง พระราชาจึงจัดการทำพิธีบวงสรวงอย่างเหมาะสมโดยทรงได้ความช่วยเหลือ

---

[7] John Ferguson, “The Symbolic Dimensions of the Burmese Sangha,” Ph.D. thesis, Cornell University, 1975, 24. ในวรรณกรรมดั้งเดิมของพุทธศาสนาแนวเถรวาทจากอินเดียและศรีลังกา จะไม่พบการเน้นที่ตำนานอันเกี่ยวกับเทพีแห่งผืนแผ่นดินดังที่พบอยู่ในเอเชียตะวันตกเฉียงใต้

จาก พระภิกษุสงฆ์รูปหนึ่ง และต่อมา ทรงโปรดให้สร้างวัดขึ้นสำหรับใช้เป็นที่บูชา “พระแม่ธรณีของจักรวรรดิ” ขึ้นในราชธานี

มีตำนานต่าง ๆ ที่เล่าในทำนองที่ว่า กระบวนการรวมตัวกันระหว่างการเมืองกับศาสนาเช่นที่กล่าวนี้ บางคราว ก็ถูกต่อต้าน ผู้รู้ท่านเดียวกันนี้ อ้างถึง “เทพที่ยากไร้ขาดแคลน” และ “ปีศาจที่ชั่วร้าย” ที่ไม่ยอมประพฤติปฏิบัติตนในฐานะผู้พิทักษ์ศาสนา และดังนั้น จึงถูกบังคับให้ “จากไปอยู่อีกที่หนึ่งโดยเร็ว”[8] ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ เนื้อหาเรื่องราวที่ปรากฏขึ้นอยู่เนือง ๆ คือการที่ภูติวิญญาณทั้งหลายยอมอยู่ใต้อำนาจของพุทธศาสนา *พงศาวดารผาแดง*จากรัฐเชียงตุงของฉาน เล่าถึงปีศาจตนหนึ่ง ไม่พอใจกับการก่อสร้างนครและได้ “ไปหลอกหลอนพระราชวังทอง ต่อต้านความพยายามของพระประมุขที่จะขับไล่ตนออกไป” มีการนิมนต์พระภิกษุมาสวดมนต์ศักดิ์สิทธิ์ และเพิ่มพลังความแข็งแกร่งแก่ศาสนาอันที่เป็นเคารพสักการะ ทว่าเจ้าปีศาจ “กลับมาหลอกหลอนมากยิ่งขึ้นไปอีก จนทำให้น้ำมนต์เสื่อมความศักดิ์สิทธิ์ ใบไม้เสกเหี่ยวเฉา และฝ่ายภิกขุพ่ายแพ้”[9] สถานการณ์นี้ แก้ตกไปได้ก็ต่อเมื่อมีการนิมนต์พระภิกษุผู้คงแก่เรียนให้มาดำเนินการสร้างความบริสุทธิ์แก่พระศาสนาและพระธรรมคำสอน (*สาสนะ*) ของพระพุทธเจ้า ในค.ศ. 1527 กษัตริย์แห่งล้านช้างทรงไปไกลถึงขั้นห้ามบูชาภูติวิญญาณและสั่งให้ทำลายศาลทุกแห่งที่เกี่ยวข้องกับลัทธิบูชาภูติวิญญาณ *(ผี)* พร้อมกับสร้างวัดในพุทธศาสนาขึ้นในราชธานี ตรงที่ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งศาลของวิญญาณผู้พิทักษ์มาก่อน

แม้จะมีการตั้งคำถามขึ้นเป็นระยะ ๆ ว่า ควรจะเคารพภูติวิญญาณทั้งหลายสักแค่ไหน แต่ก็ดูเหมือนว่า ภูติวิญญาณไม่เคยแสดงทีท่าว่าจะลับหายไปจากชีวิตทางด้านศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่อย่างใด เหตุผลนั้น ดูหมือนอยู่ที่ว่า ความเชื่อเรื่องภูติวิญญาณนี้ เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ในโลกนี้ ในขณะที่ศาสนาใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอนาคต หรือในกรณีของลัทธิขงจื๊อเกี่ยวข้องกับคำถามเรื่องความสำคัญของจักรวาล แต่ความเอาใจใส่ของภูติวิญญาณนั้น สามารถชักจูงมาที่เรื่องราว ที่เป็นธรรมดาสามัญที่สุดได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเจ็บไข้ได้ป่วย หรือการศึกสงคราม ความเสี่ยงในเรื่องการค้าขาย หรือการตั้งครรภ์ ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ชาวฟิลิปปินส์ตากาล็อก ให้คำอธิบายอย่างชัดเจนแก่พวกมิสชันนารีชาวสเปน ถึงความสัมพันธ์ระหว่าง*อนิโต*ผู้ด้อยกว่า กับบาธาลา บาธาลานี้พวกเขาขนานนามว่าคือ ผู้เป็นใหญ่สูงสุดในหมู่ภูติวิญญาณทั้งหลาย พวกเขากล่าวว่า “บาธาลา” นั้น “เป็นเจ้าใหญ่ และไม่มีใครสามารถพูดกับท่านได้ ท่านอาศัยอยู่ในท้องฟ้า แต่*อนิโต*มีนิสัยอย่างที่จะลงมาพูดคุยกับมนุษย์ได้ *อนิโต*จึงเป็นผู้รับใช้บาธาลา และเป็น

---

[8] Keith Taylor, “Authority and Legitimacy in 11th Century Vietnam” in David G. Marr and A.C. Milner, eds, ***Southeast Asia in the 9th to the 14th Centuries***, Canberra and Singapore, 1986, 139-76.

[9] Sao Saimong Mangrai, The Padaeng Chronicle and the Jengtung State Chronicle Translated, Michigan Papers on South and Southeast Asia, University of Michigan, 1981. 113-14.

สื่อกลางในการติดต่อขอความกรุณาจากบาธาลาให้แก่มนุษย์"[10] ทัศนะเกี่ยวกับภูติวิญญาณที่มิได้ต่างจาก ที่กล่าวนี้ ปรากฏอยู่ในพงศาวดารสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าของพม่า พงศาวดารนี้บรรยายว่า ครั้งหนึ่ง มีพระฤาษีองค์หนึ่งแนะนำกษัตริย์พุกามให้ทรงนับถือพระพุทธเจ้าในยามที่พระองค์ทอดพระเนตรไปที่อนาคต แต่เวลาที่ทอดพระเนตรมาที่ปัจจุบัน ให้ทรงนับถือ*นัต*[11] ความคงอยู่ต่อมาของการนับถือภูติวิญญาณ ปรากฏให้เห็นชัดเจนเป็นพิเศษในกรณีของศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ เพราะทั้งสองศาสนานี้ ต่างมีหลักธรรมคำสอนสำคัญที่เน้นถึงการมีพระผู้เป็นเจ้าเป็นที่เคารพบูชาเพียงองค์เดียว ทั้งสองศาสนานี้ จะกลายมาเป็นลัทธิความเชื่อหลักที่ทรงอิทธิพลอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสมุทรในเวลาต่อมา และในตอนนี้ เราจะหันไปพิจารณาถึงประวัติศาสตร์ของส่วนภาคพื้นสมุทรดังกล่าว

การเข้ามาของอิสลาม

การทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ต่อการที่ศาสนาอิสลามแพร่กระจายออกไปอย่างรวดเร็วในคริสต์ศตวรรษที่สิบหกนั้น จำเป็นต้องทบทวนถึงสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ซึ่งความรุดหน้านี้บังเกิดขึ้น อย่างไรก็ดี หลักฐานข้อมูลต่าง ๆ มีลักษณะที่ทำให้การตอบคำถามที่มีความสำคัญ ถึงขั้นพื้นฐานที่สุดเกี่ยวกับการที่อิสลามเข้ามาในบริเวณภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ไม่สามารถกระทำได้ ประการแรก เราไม่มีทางที่จะรู้ได้อย่างแน่นอนว่าเมื่อไรและที่ไหน ที่การเปลี่ยนศาสนาอย่างที่มีความสำคัญยิ่งในท้องถิ่นนี้ บังเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก หลักฐานที่มีอยู่บ่งบอกไปในแนวที่ว่า สุมาตราตอนเหนือ—ซึ่งอยู่ใกล้กับอินเดียและบริเวณที่เป็นหัวใจของอิสลามมากที่สุด--คือสถานที่ที่ศาสนาอิสลามสถาปนาหัวหาดแห่งแรกขึ้น หลักฐานที่บอกว่ามีชุมชนมุสลิมอยู่ในท้องถิ่น มิได้มีปรากฏให้เห็นจนกระทั่งเวลาล่วงมาถึงตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม แม้ว่าชุมชนเหล่านี้ อาจเกิดขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้วเป็นเวลานานก็ได้ มาร์โค โปโล นักเดินทางชาวเวนิส กล่าวถึงมุสลิมในเปอร์ลักในค.ศ. 1292 และที่ปาซาย ซึ่งเป็นดินแดนเพื่อนบ้านอยู่ใกล้เคียงกัน ว่าในดินแดนทั้งสองนี้มีแผ่นหินจารึกเหนือหลุมฝังศพของเชื้อพระวงศ์ที่แกะสลักบอกกาลเวลาไว้ด้วย ฮิจเราะห์ศักราช* 697 (ค.ศ.1297) และได้พบพระนามมุสลิมของสุลต่านมาลิก อัล-ซาลิห์ ("กษัตริย์ผู้ทรงคุณงามความดีมากจนเปรียบเสมือน

---

[10] Emma H. Blair and James A. Robertson, ***The Philippine Islands*, *1493-1898***, Cleveland, 1903-09, V. 144.

[11] Pe Maung Tin and G.H. Luce, eds, and trans, ***The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma***, Rangoon, 80-1.

* ฮิจเราะห์ศักราชเริ่มขึ้นปีที่มูฮัมหมัดเสด็จหนีจากเมกกะไปยังเมดินา (คริสต์ศักราช 622) ในที่นี้ จะใช้คำย่อว่า ฮ.ศ.

นักบุญ") อย่างไรก็ดี เห็นได้ชัดว่า ศาสนาใหม่นี้ มิได้แทรกเข้าไปถึงบริเวณที่อยู่เลยชายฝั่งทะเลเข้าไปข้างใน นักเดินทางจากโมร็อคโคผู้หนึ่ง ชื่อ อิบน์ บาตูตา ได้เข้ามาเยือนสมุทรา-ปาซายในค.ศ. 1345 ระหว่างที่เขาเดินทางจากเบงกอลเพื่อไปยังจีน เขาได้บรรยายถึงที่ที่เขามาเยือนนี้ว่าแถบท่าเรือ เป็นแดนมุสลิม ในแต่บริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปนั้น ยังคง "ป่าเถื่อน ไม่รู้จักศาสนา"

หลักฐานที่ชวาก็มีน้อยเช่นเดียวกัน แผ่นหินจารึกเหนือหลุมฝังศพของสตรีมุสลิมผู้หนึ่ง ซึ่งค้นพบที่เลราน (ใกล้กับสุราบายา) และระบุกาลเวลาไว้ที่ฮ.ศ. 496 หรือ 475 (ค.ศ. 1102 หรือ ค.ศ. 1082) นั้น เชื่อกันโดยทั่วไปว่า เป็นเครื่องหมายที่แสดงให้ทราบว่าเป็นหลุมฝังศพของมุสลิมต่างชาติ มิใช่มุสลิมที่เกิดในท้องถิ่นนี้ ตรงกันข้ามกับแผ่นหินจารึกเหนือหลุมฝังศพของชาวมุสลิมจำนวนหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับศูนย์กลางของอดีตราชอาณาจักรมัชปาหิตในชวาตะวันออก แผ่นจารึกเหล่านี้มีรูปทรงลายสลักตกแต่งและจารึกภาษาชวาโบราณซึ่งบ่งชี้อย่างชัดเจนว่า ผู้ที่ถูกฝังอยู่ ณ ที่นี้ มีกำเนิดเป็นคนในท้องถิ่น แผ่นจารึกเหนือหลุมฝังศพเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้ว มีมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบห้า แต่มีแผ่นหนึ่ง ระบุกาลเวลาที่ศากะศักราช* 1290 (ค.ศ.1368) ในขณะที่อีกสองแผ่น สลักด้วยศากะศักราชเช่นกันแต่เป็นปี 1298 และ 1302 (ค.ศ. 1376 และ 1380) การที่หลุมฝังศพเหล่านี้ อยู่ใกล้กับที่ตั้งของ *กราตอน*** ของมัชปาหิต เพิ่มโอกาสความเป็นไปได้อย่างเด่นชัดว่า มีชาวมุสลิมอยู่ในแวดวงราชสำนักอยู่เป็นจำนวนมากแล้ว และเป็นไปได้ว่า มีอยู่ในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์สมัยเมื่อมัชปาหิตกำลังมีอำนาจรุ่งเรืองสูงสุดด้วย

การค้นพบที่สำคัญประการที่สาม ที่เกี่ยวข้องกับการระบุยุคที่ศาสนาอิสลามเข้ามา ได้จากตรังกานู ซึ่งอยู่ทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู สิ่งที่ค้นพบ ประกอบด้วยหินแท่งหนึ่งซึ่งดูเหมือนว่ามุ่งหมายให้เป็นเสาหลัก สำหรับบันทึกราชโองการที่ประกาศต่อเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นด้านหนึ่ง เป็นพระบัญชาให้ยืนหยัดการสนับสนุนศาสนาอิสลามและคำสอนของสาวกผู้เผยแพร่คำสอนของพระอัลเลาะห์ ฮิจเราะห์ศักราชที่บอกไว้ไม่สมบูรณ์ เนื่องจากแผ่นหินชำรุด ดังนั้น จึงทำให้มีการอ่านฮ.ศ.ไว้ต่าง ๆ กัน ระหว่าง ฮ.ศ.702 ถึง ฮ.ศ.789 (ค.ศ. 1303 ถึงค.ศ. 1387) แม้ว่ากฎหมาย ที่จารึกไว้บนเสาอีกสามด้านที่ยังเหลืออยู่ ไม่สามารถถอดความได้อย่างสมบูรณ์ เนื่องจากพื้นผิวหลุดลอกออกไป แต่ก็มีหลายราชโองการ ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหนี้กับลูกหนี้ ส่วนกฎหมายอื่น ๆ นั้นจะเกี่ยวข้องกับการลงโทษเรื่องการล่วงละเมิดทางเพศและเรื่องการเป็นพยานเท็จ

จะเห็นว่า หลักฐานที่มีอยู่ ซึ่งนำมาใช้สร้างประเด็นการถกเถียงที่เกี่ยวข้องกับยุคที่อิสลามก้าวเข้าสู่บริเวณหมู่เกาะเป็นคราวแรก มิได้มีกว้างขวางนัก คำถามต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสถานที่อันเป็นจุดเริ่มต้นของอิสลาม ยิ่งตอบยากยิ่งไปกว่านั้นอีก แม้ว่ามีบางบริเวณที่ได้รับความเห็นพ้องต้องกัน

---

* Saka ศักราชเป็นศักราชที่เคยใช้กันในอินเดียตอนใต้และส่วนอื่น ๆ บางส่วนของอินเดีย เคยมีผู้สันนิษฐานว่ากษัตริย์กนิษกะ (Kanishka) แห่งจักรวรรดิกุษาณะ (Kushan empire) ทรงกำหนดขึ้นเมื่อค.ศ. 78

** พระราชฐานของกษัตริย์ชวา

โดยทั่วไป ประการแรก เป็นเรื่องกระจ่างชัดที่ว่า ศาสนาอิสลามแพร่กระจายเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเมื่อพ่อค้าชาวมุสลิมเดินทางเข้ามาตามเส้นทางการค้าทางทะเล ซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้กันอยู่เป็นประจำแล้ว ต่อมา ผู้สังเกตการณ์ชาวยุโรปอุทธรณ์ขึ้นว่า "พวกเผยแพร่ศาสนา" อิสลาม "ปลอมแปลง" ตนเองมาในรูปของพ่อค้า ชาวยุโรปเหล่านี้ไม่เข้าใจว่า ในศาสนาอิสลามนั้น ไม่มีชนชั้นอย่างที่เป็นพระ และไม่เข้าใจว่า ตัวศาสนาอิสลามเองนั้น ก็งอกเงยขึ้นมาจากสภาพแวดล้อมที่เป็นชุมชนเมืองการค้า พ่อค้าชาวมุสลิมคุ้นเคยกับการทำธุรกิจภายใต้ร่มเงาความคุ้มครองของกฎหมายมุสลิม จึงเป็นที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าพวกเขานี้เองคือ ผู้ที่เผยแพร่ความเชื่อพื้นฐานของอิสลาม ที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดในสมัยที่มีการดำเนินการเผยแพร่ในระยะแรก ๆ นี้

ในประการที่สอง ขณะเมื่ออิสลามเริ่มเคลื่อนเข้ามาสู่ภูมิภาคนี้ อิทธิพลทางการค้าของอินเดียในน่านน้ำต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความเข้มแข็งอันเป็นที่รู้กันอยู่แล้ว ความเข้มแข็งนี้เป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือ ที่บอกถึงบทบาทของชาวมุสลิมอินเดีย การแพร่กระจายความคิดแนวอิสลามนี้มีการโต้เถียงที่ดำเนินอยู่เป็นเวลาหลายปีทีเดียว ซึ่งบางครั้ง ก็อย่างรุนแรง ในเรื่องที่ว่า ภูมิภาคใดของอินเดีย มีอิทธิพลมากที่สุดในการทำให้เกิดการเปลี่ยนศาสนาของราชสำนักที่เป็นผู้นำทั้งหลายในบริเวณภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ข้อโต้เถียงที่มีน้ำหนักมาก เสนอว่าน่าจะเป็นกุเจรัตในเบงกอลกับบริเวณย่านมุสลิมในอินเดียตอนใต้ เพราะทั้งสองแหล่งนี้ มีความสัมพันธ์ทางการค้าอย่างมั่นคงกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กุเจรัตตกอยู่ใต้การปกครองของมุสลิมในค.ศ. 1287 และการค้าส่วนใหญ่ของที่กุเจรัตนี้ ก็ตกอยู่ในมือของพวกมุสลิม ตามคำของโตเม ปิเรสนั้น ระบุว่าผู้ประกอบการค้าชาวเบงกอล เดินทางมาที่ปาซายอย่างเป็นนิจสินเป็นเวลานานมาแล้ว และในช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม คนเหล่านี้เป็นผู้รับผิดชอบในการผลักดันให้ "กษัตริย์ชาวมัวร์ในวรรณะเบงกอล" ขึ้นมาครองราชบัลลังก์ปาซาย ทว่างานเขียนของมาเลย์ในสมัยหลัง ๆ ทั้งจากปาซายและเมละกา กล่าวถึงผู้เผยแพร่ศาสนาอิสลามที่มาจากมา'บาร์ อันเป็นชื่อที่ใช้เรียกชายฝั่งทะเลโจโรมานเดลอยู่บ่อย ๆ และในเรื่องนี้ ยังมีข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งมาเสริม นั่นคือชาวมุสลิมในอินเดียใต้นั้น เช่นเดียวกับชาวอินโดนีเซีย คือโดยทั่วไปแล้ว ยึดมั่นต่อคำสอนของสำนักชาฟีอี อันที่จริงแล้ว หลักฐานข้อมูลที่เห็นได้ชัดว่าแย้งกันอยู่เหล่านี้ บ่งบอกไปในลักษณะที่ว่า เหตุผลประการหนึ่งที่ว่าทำไม อิสลามจึงมีเสน่ห์ดึงดูดใจมากนักในช่วงระยะแรกเริ่มนี้ ก็เพราะว่าอิทธิพลต่าง ๆ นั้น มาพร้อม ๆ กัน จากหลาย ๆ บริเวณ ทั้งนี้เพราะอินเดียไม่เพียงแต่จะป้อนพ่อค้าที่เป็นครูให้เท่านั้น หากยังทำหน้าที่วางฐานที่ชาวมุสลิมจากบริเวณอื่น ๆ ของโลกมุสลิมจะใช้สร้างความก้าวหน้าต่อไปด้วย

ที่ค่อนข้างถูกละเลยในการอภิปรายเรื่องนี้ คือแหล่งที่น่าจะเป็นไปได้ว่าสัมผัสกับคำสอนของอิสลาม อย่างเช่นจามปา ที่จามปานี้มีผู้ระบุที่ตั้งของแผ่นหินเหนือหลุมฝังศพของชาวมุสลิมสองแผ่นที่มีอายุเก่าแก่มาตั้งแต่ครั้งต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเอ็ด ความเกี่ยวโยงกับจีน ก็อาจมีความสำคัญด้วยเช่นกัน การที่จีนติดต่อทางการค้ากับเปอร์เซียและเอเชียกลาง ชักนำให้เกิดการพัฒนาชุมชนชาวจีน-มุสลิมขึ้นตามเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศจีน ที่สำคัญ

คือกวางตุ้ง (กวางโจว) ในทางกลับกัน การที่ชาวจีนมุสลิมเข้ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้าที่ต้องเดินทางข้ามมหาสมุทร ก็ได้ส่งเสริมให้ชุมชนต่าง ๆ ในต่างแดนเติบใหญ่ขึ้น อาทิเช่นในค.ศ. 1416 มา ฮวน ชาวมุสลิมเชื้อสายจีนปรารภขึ้นว่า ชาวจีนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในชวา มาจากจีนตอนใต้ และว่า พวกเขาเหล่านี้มากมาย เป็นมุสลิม การที่สำนักฮานาฟีมีอิทธิพลโดดเด่นอยู่ในจีน ทำให้นักวิชาการทั้งหลายไม่เต็มใจที่จะมองว่าพ่อค้าชาวจีนมุสลิมเป็นผู้เผยแพร่ศาสนา แต่ทว่าอิทธิพลที่พวกพ่อค้าจีนมุสลิมใช้อยู่นั้น ก็ไม่สามารถละเลยเสียได้ เป็นเวลาหลายร้อยปีทีเดียว ที่มองเห็นกันว่า จีนเป็นเจ้าที่ครองอำนาจเหนือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ และตราที่แสดงความเห็นชอบขององค์จักรพรรดิที่พระราชทานให้แก่ผู้นับถือศาสนาอิสลาม เช่นจากพระจักรพรรดิหย่งเล้อ (ค.ศ.1402-1424) ย่อมต้องมีส่วนช่วยเกื้อหนุนต่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของอิสลามบ้าง

เรื่องที่ว่าชาวจีนมีส่วนเกื้อหนุนการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในชวามากสักในระดับใดนั้น ยังคงต้องถกเถียงกันอีก แม้ว่านักวิชาการส่วนใหญ่จะยอมรับว่า บรรดาผู้ก่อตั้งตระกูลที่เป็นผู้ปกครองดินแดนชายฝั่งทะเลทางด้านเหนือของชวาหลายตระกูล เป็นชาวมุสลิมเชื้อสายจีนที่สมรสกับสตรีในท้องถิ่น อย่างไรก็ดี สายสัมพันธ์ที่จีนมีกับอิสลามในที่อื่น ๆ ในบริเวณภาคพื้นสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น มีชัดเจนยิ่งกว่านี้มาก อาทิเช่นในโจโล ทางใต้ของฟิลิปปินส์ กล่าวกันว่า หนึ่งในบรรดาผู้ก่อตั้งอิสลามท้องถิ่น คือ ผู้ที่ร่วมทางมากับชาวจีนมุสลิม ในขณะที่ในราวค.ศ. 1590 ชาวสเปนคนหนึ่งในบรูไน ได้รับคำบอกเล่าว่า สุลต่านยูซุฟ ซึ่งมาจากดินแดนมาเลย์โดยผ่านมาทางจีน เป็นผู้นำศาสนาอิสลามมาที่บรูไน สุลต่านยูซุฟทรงอภิเษกสมรสกับสตรีชาวจีนผู้มีตระกูลสูง และทรงได้รับการยืนยันความเป็นกษัตริย์แห่งบอร์เนียวจากจักรพรรดิของจีน “ผู้ซึ่งพระองค์ยอมรับว่าเป็นกษัตริย์ที่สูงส่งกว่าพระองค์” บรรดาผู้ปกครองของ บรูไน ทรงสืบเชื้อสายมาจากจากการอภิเษกสมรสนี้[12]

จะเห็นว่า หลักฐานเกี่ยวกับการเข้ามายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของศาสนาอิสลามและจุดเริ่มต้นของการเข้ามานี้ ยังไม่สมบูรณ์ และบางครั้งก็ขัดแย้งกัน ชาวอาหรับรู้จักภูมิภาคนี้มาหลายชั่วอายุคนแล้ว แต่จนเมื่อล่วงเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่สิบสามแล้วเท่านั้น จึงได้มีข้อพิสูจน์ที่ชัดเจนว่ามีการรับเอาศาสนาอิสลามเข้ามาในท้องถิ่น แม้กระทั่งในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบสามนี้ อิทธิพลของอิสลามก็ยังจำกัดอยู่เพียงแค่ตามเมืองท่าต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ตามเส้นทางการค้าริมชายฝั่งทะเล ในขณะที่แทบจะเป็นที่แน่นอนว่า อินเดียเป็นช่องทางการส่งความคิดแนวอิสลามผ่านเข้ามา แต่ครูมุสลิมคนแรก ๆ ซึ่งเป็นพ่อค้าด้วยนั้น น่าจะมาจากหลาย ๆ ส่วนของโลกอิสลามในยุคนั้น การค้นคว้าในอนาคต อาจให้ภาพที่มีรายละเอียดยิ่งกว่านี้ พร้อมบอกได้ว่าชาวมุสลิมเชื้อสายจีน สร้างคุณูปการแก่ชื่อเสียงเกียรติคุณของการนับถือศาสนาอิสลามนี้ไว้อย่างไรบ้าง อย่างไรก็ดี เป็นที่กระจ่างชัดว่า แม้ว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะได้รับอิทธิพลจากพวกชีอะห์อย่างต่อเนื่อง แต่อิสลามสุหนี่ต่างหาก ที่ได้รับ

---

[12] John S. Carroll, “Berunai in the Boxer Codex,” JMBRAS, 55, 2 (1982) 4.

การสถาปนาลงอย่างมั่นคงในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งกระทำพร้อมกับการสถาปนาหนึ่งในสำนักกฎหมายทั้งสี่ คือสำนักกฎหมายชาฟีอีด้วย เรายังทราบด้วยว่า เมื่อถึงช่วงที่อิสลามเริ่มแทรกตัวเข้ามาในภูมิภาคนี้ โครงสร้างที่เป็นหัวใจสำคัญของหลักคำสอนแนวสุหนี่ ได้เข้ามาอยู่ในรูปแบบขั้นสุดท้ายแล้ว ไม่มากก็น้อย และเนื้อความของคัมภีร์กุรอ่านและข้อเขียนเกี่ยวกับเรื่องราวของพระศาสดาที่เล่าสืบเนื่องกันต่อมา ก็ลงหลักกันจนอยู่ตัวดีแล้ว กระนั้น การตีความและตอบสนองต่อคำสอนแนวใหม่ของชนชาติต่าง ๆ ของภูมิภาคนี้ ก็ยังสามารถสร้างคุณประโยชน์ให้แก่กระบวนการซึ่งทำให้อิสลามในย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่นขึ้นมา คุณสมบัติดังกล่าว ยังคงมีอยู่มาจนกระทั่งทุกวันนี้

การเปลี่ยนศาสนาของเมละกา

การที่ประมุขแห่งเมืองท่าเมละกาของชนเชื้อสายมาเลย์ ตัดสินพระทัยรับนับถือศาสนาอิสลาม เป็นหลักหมายที่บอกถึงขั้นตอนสำคัญขั้นตอนหนึ่งในประวัติศาสตร์การขยายตัวของอิสลามเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดูเหมือนว่าเจ้านายพระองค์หนึ่งซึ่งลี้ภัยมาจากปาเล็มบังในราวต้นศตวรรษที่สิบห้าจะทรงเป็นผู้ก่อตั้งเมละกาขึ้น จากนั้นเมืองนี้ ก็เติบโตขึ้นจากการเป็นหมู่บ้านชาวประมงขนาดเล็ก ไปเป็นศูนย์กลางการค้า ซึ่งได้กลายมาเป็นศูนย์รวมการพาณิชย์ประจำบริเวณส่วนภาคพื้นสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย พ่อค้าชาวมุสลิมจากอินเดียที่เข้ามายังภูมิภาคนี้ในจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ คงจะได้ช่วยเพิ่มเกียรติคุณของอิสลามให้สูงขึ้น ในขณะที่ชาวมุสลิมจากอินเดียเอง ก็ถ่ายทอดหลักคำสอนขั้นมูลฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับศาสนานี้ อันที่จริงนั้น มหากาพย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังของมาเลย์เรื่องหนึ่ง ยังถึงกับเล่าว่า พ่อค้าคนหนึ่งจากชายฝั่งทะเลโจโรมานเดลของอินเดีย ได้สอนให้วีรบุรุษท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงโด่งดังของเมละกา คือฮัง ตัวห์ ท่องคัมภีร์กุรอ่านด้วยซ้ำ

มีผู้เสนอแนะถึงช่วงเวลาที่ประมุขของเมละกาเปลี่ยนศาสนากันไว้หลายช่วงหลายตอนด้วยกัน ตั้งแต่ค.ศ. 1409 ไปจนถึงค.ศ.1436 ทว่าปีที่แน่นอนนั้น ยังเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณากันต่อไป ไม่น่าจะเป็นไปได้ว่าผู้ก่อตั้งพระราชวงศ์เองนั้น ทรงเป็นมุสลิม ที่อาจเป็นได้คือ ประมุขพระองค์ที่สาม ทรงพระนามว่าศรีมหาราชามูฮัมหมัด ซยาห์ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1425-1445) เป็นผู้ตัดสินพระทัยที่จะรับนับถือศาสนาอิสลาม[13] คำบรรยายที่ยิ่งใหญ่ถึงเมละกาในภาษามาเลย์ คือ *เซจาราห์ เมลายู* ยอมรับความสำคัญของเหตุการณ์นี้ โดยพรรณนาออกมาในรูปการแสดงปาฏิหาริย์ของพระผู้เป็นเจ้า อันเป็นเรื่องราวตามพระสูตร ซึ่งพบว่ามีอยู่ซ้ำ ๆ กัน ในเรื่องราวของท้องถิ่นอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการเข้ามาของอิสลามกล่าวคือองค์พระศาสดาเอง ได้มาปรากฏกายต่อพระประมุขของเมละกาขณะที่ทรงพระสุบิน

---

[13] หลักฐานยังขัดแย้งกันอยู่ แต่ก็ได้มีการนำมาพิจารณาทบทวนไว้ใน C.H. Wake, “Malacca’s Early Kings and the Reception of Islam,” JSEAH, 5, 2 (1964)

แล้วสอนให้พระองค์นับถือศาสนาอิสลาม (เรียกว่า *ชาฮาดา* แต่ในอินโดนีเซียเรียกว่า *สยาฮาดัต)* พระศาสดาทรงตั้งชื่อมุสลิมให้แก่พระองค์ว่ามูฮัมหมัด และพยากรณ์ว่า วันรุ่งขึ้น จะมีเรือจากเจดดามาถึง เมื่อกษัตริย์ตื่นบรรทม ก็ทรงพบว่า พระองค์ได้ทรงผ่านการสุหนัดแล้ว เหล่าข้าราชบริพารซึ่งเชื่อว่ากษัตริย์ทรงถูกวิญญาณเข้าสิง ต่างอัศจรรย์ใจ เมื่อพระองค์ทรงประกาศซ้ำแล้วซ้ำอีกอย่างต่อเนื่องว่าทรงเลื่อมใสและพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาอิสลาม เย็นวันนั้น เรือจากเจดดาก็มาถึงเมละกาตามกำหนด พร้อมกับนำครูผู้มีชื่อเสียง หรือซายิด คนหนึ่งมาด้วย ซายิดนี้ คือหนึ่งในบรรดาผู้สืบเชื้อสายมาจากองค์พระศาสดาเอง พระประมุขทรงให้การต้อนรับซายิดอย่างสมเกียรติ และในวาระนี้เอง บรรดาหัวหน้าของเมละกา ได้หันมานับถือศาสนาอิสลาม ขณะที่ประชาชนทั้งปวง "ไม่ว่าจะอยู่ในระดับสูงหรือต่ำ" ต่างได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติเช่นเดียวกัน[14]

ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหก โตเม ปิเรส ยอมรับอย่างเต็มอกเต็มใจว่า เหตุผลที่อิสลามประสบความสำเร็จ ก็เพราะประโยชน์ในทางปฏิบัติ มิใช่แรงจูงใจทางจิตวิญญาณ ตามคำบอกเล่าของปิเรส พระประมุขของเมละกาทรงทราบว่า ปาซายที่รับนับถือมุสลิม กลายเป็นเมืองที่มีชีวิตชีวาทางการพาณิชย์ ก็เพราะได้รับการอุปถัมภ์จากพ่อค้าชาวอินเดียที่เป็นมุสลิมเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นพระองค์จึงทรงดำเนินการด้วยก้าวย่างที่มีประสิทธิภาพ เพื่อเลียนแบบความสำเร็จของปาซาย และพระองค์เอง ทรงดึงดูดพวกมุสลิมให้เข้ามายังเมละกา พ่อค้าชาวมุสลิมได้รับอภิสิทธิ์ทางการพาณิชย์ มีการสร้าง ที่พักและมัสยิดให้แก่ชาวมุสลิม ทั้งชาวมุสลิมยังได้รับการต้อนรับที่ราชสำนักด้วย ปิเรสกล่าวต่อไปว่า ภายใต้อิทธิพลของปาซาย กับของพ่อค้ามุสลิมที่โดดเด่นและของเหล่ามูลเลาะห์* ที่มีชื่อเสียง ทั้งที่มาจากดินแดนอาหรับและจากเบงกอล พระประมุขของเมละกาทรงเข้านับถือศาสนาอิสลามขณะเมื่อมีพระชนมายุได้เจ็ดสิบสองพรรษาและได้อภิเษกสมรสกับพระธิดาของกษัตริย์แห่งปาซาย

ในขณะที่นักวิชาการสมัยใหม่ยอมรับความสำคัญของสายสัมพันธ์ทางด้านการค้า แต่พวกเขาก็สนใจมากกว่า กับการอธิบายว่าทำไมอิสลามจึงได้เป็นที่จับใจแก่บรรดาประมุขของมาเลย์ยิ่งนัก เป็นเรื่องมีประโยชน์ที่จะระลึกว่า ในคริสต์ศตวรรษที่สิบห้านั้น ผู้ประกอบการค้าที่เป็นมุสลิม มีอิทธิพลครอบงำเครือข่ายการพาณิชย์ซึ่งแผ่ขยายจากยุโรปมาจนถึงมาลุกุ จึงเห็นได้ชัดว่า กษัตริย์ของเมละกาทรงได้รับประโยชน์จากการเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมมุสลิม ซึ่งรวมถึงพระประมุขของดินแดนอย่างเช่นแคมเบย์หรือเบงกอล เอเดน และฮอร์มุซ คริสต์ศตวรรษที่สิบห้ายังเป็นช่วงเวลาที่เราจะได้เห็นการฟื้นคืนอำนาจของอิสลามขึ้นเป็นการชั่วคราวด้วย ในค.ศ. 1453 ชาวตุรกีแห่งจักรวรรดิอ็อตโตมานภายใต้พระประมุของค์ใหม่ คือเมห์เหม็ดที่สอง ได้เข้ายึดคอนสแตนติโนเปิล (อิสตันบูล) แล้วทรงสร้างนครนี้ขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมและการศึกษาของมุสลิม น่าจะเป็นไปได้อย่างยิ่ง

---

[14] C.C. Brown, ed. and trans., "***Sejarah Melayu,*** or Malay Annals," JMBRAS, 25, 2 and 3 (1952) 41-3.

* Mullah--ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับคำสอนของอิสลาม

ว่า เรื่องราวเกี่ยวกับชัยชนะที่เมห์เหม็ดทรงได้รับในดินแดนต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ได้ซึมซาบผ่านเข้ามายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และแน่นอนว่า ขนบประเพณีของท้องถิ่น ให้ความเคารพยกย่องประมุขของ “รุม” (หมายถึงโรม นั่นคือจักรวรรดิไบแซนเทียม) เช่นเดียวกับที่ให้แก่จักรพรรดิของจีน ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมาถึงตอนนี้ อิทธิพลของความคิดเกี่ยวกับกษัตริยภาพของเปอร์เซีย ซึ่งเน้นถึงความศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ และการยกพระองค์ขึ้นธำรงตำแหน่งที่อยู่สูงกว่ามนุษย์ปุถุชนธรรมดา ได้แพร่ออกไปทั่วโลกอิสลามเป็นส่วนใหญ่ พระประมุขของเมละกา ซึ่งผู้คนเห็นว่าทรงมีอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่แล้ว ขณะนี้ ก็ทรงสามารถเข้ารับตำแหน่งใหม่ ที่เด่นเป็นสง่าน่าเกรงขามอย่างอื่น ๆ ตามแบบของเปอร์เซียได้แล้ว เหรียญกษาปณ์ที่พระประมุขของเมละกาทรงผลิตขึ้น ประกาศว่าองค์ประมุขทรงเป็นสุลต่านและ ซยาห์ ซึ่งเท่ากับยกพระองค์ขึ้นอยู่เหนือเจ้าองค์อื่น ๆ ทั้งปวงในย่านนี้ เจ้าผู้ครองนครในย่านนี้นอกจากปาซายแล้ว ล้วนทรงดำรงตำแหน่งเพียงแค่*ราชา* ซึ่งธรรมดาสามัญกว่า นอกจากนี้ พระประมุขของเมละกายังได้รับการขนานพระนามว่า “ผู้ช่วยเหลือโลกและศาสนา” (*นาสีร์ อัล-ดุนยา วาล-ดิน*) ผู้ช่วยของพระอัลเลาะห์ ผู้ซึ่งทุกคนต้องให้ความเชื่อฟัง ในฐานะที่เป็นพันธะหน้าที่ทางศาสนาประการหนึ่ง[15]

ดังนั้น จึงไม่น่าประหลาดใจ ที่การส่งเสริมศาสนาอิสลามในเมละกา ดำเนินไปภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์ โดยที่องค์ประมุขเอง ต่างก็ทรงส่งเสริมงานการสอนและการเผยแพร่ศาสนาอย่างกระตือรือร้น การสมรสระหว่างชาวมุสลิมและคนนอกศาสนา จัดขึ้นเพื่อดึงคนใหม่ ๆ ให้เปลี่ยนศาสนาเข้ามา และห้ามการออกนอกศาสนา มีการเน้นอยู่เสมอให้ปฏิบัติละหมาดประจำวันตามหน้าที่ระบบกฎหมาย เริ่มเข้าข้างมุสลิมอย่างมากทีเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในฐานะพยาน ประมุขของเมละกาซึ่งสืบราชสมบัติต่อ ๆ มาเป็นลำดับ ล้วนต่างสืบเนื่องการส่งเสริมศาสนาอิสลามในรัฐเพื่อนบ้านด้วยเช่นกัน พระองค์จะทั้งชักจูงและบีบบังคับให้ประมุขของรัฐเหล่านั้น ยอมรับศาสนาใหม่นี้

ภายในช่วงเวลาของคริสต์ศตวรรษที่สิบห้านี้ ในบริเวณภาคพื้นสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างก็ยอมรับว่า เมละกาเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้และค้นคว้าศาสนาอิสลาม โดยมีครูสอนศาสนาที่ได้รับแรงดึงดูดใจจากการอุปถัมภ์ของราชสำนักและโอกาสความเป็นไปได้ในการได้มีลูกศิษย์ลูกหา เนื่องจากภาษามาเลย์เป็นภาษาของการค้า และเนื่องจากเมละกาซึ่งเป็นดินแดนที่ใช้ภาษามาเลย์และเป็นจุดศูนย์รวมของการพาณิชย์ประจำภูมิภาค การแพร่กระจายของอิสลามออกสู่ภายนอก ไปตามเส้นทางการค้า จึงเป็นพัฒนาการตามธรรมชาติ จะว่าไปแล้ว อิสลามเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมมาเลย์มากเสียจนในหลาย ๆ บริเวณ คำว่า *มาสุก เมลายู* (การกลายเป็นชาวมาเลย์) กลายความหมายเป็นการหันมานับถือศาสนาอิสลาม ภาษามาเลย์มีสถานะพิเศษ เพราะอยู่ในฐานะที่เปรียบเสมือนเป็นยานพาหนะที่ใช้ขนส่งลำเลียงคำสั่งสอนตามหลักศาสนาอิสลาม อาทิเช่นในบิมา ในค.ศ. 1645 พระประมุขได้ทรงสั่งให้

---

[15] Ibid., 118; A.C. Milner, “Islam and Malay Kingship,” JRAS, 1 (1981) 46-70.

จดบันทึกในสมุดของราชสำนักด้วยภาษามาเลย์ "เพราะนี่เป็นข้อเขียนซึ่งพระอัลเลาะห์ผู้ทรงอานุภาพยิ่งใหญ่ทรงให้ความเห็นชอบ"[16]

บทบาทของชวาในการเผยแพร่ศาสนาอิสลาม

ความเจริญของเมละกา เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอย่างอื่น ๆ ในชวา ดูเหมือนว่าพระประมุขผู้ปกครองของมัชปาหิต ทรงทราบถึงประโยชน์ต่าง ๆ ที่จะได้รับจากการมีความสัมพันธ์กับราชสำนักต่าง ๆ ที่เป็นมุสลิมในภูมิภาคนี้ ทั้งนี้จากการที่พบว่ามีตำนานหลายเรื่องที่กล่าวถึงสตรีมุสลิมในตระกูลสูง ถูกนำตัวเข้ามาอยู่ใน*กราตอน*ของมัชปาหิต ตำนานกล่าวกันถึงขั้นว่า หลุมฝังศพของสตรีมุสลิมผู้หนึ่งที่พบในชวาตะวันออก ซึ่งมีอายุเก่าแก่มาตั้งแต่ครั้งค.ศ. 1448 เป็นหลุมฝังศพของ "เจ้าหญิง" ซึ่งมาจากจามปา เพื่อมาอภิเษกสมรสกับพระประมุขของมัชปาหิต (ในจามปาตระกูลผู้ประกอบการค้าชั้นนำ ต่างเป็นมุสลิมกันแล้ว) หลักฐานที่หนักแน่นกว่านี้ ที่แสดงถึงอิทธิพลของอิสลามในราชสำนักมัชปาหิตในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ได้จากหลุมฝังศพมุสลิมสี่หลุม ซึ่งอยู่ใกล้กับที่ตั้งนครหลวง มีอายุอยู่ระหว่างค.ศ. 1407 ถึงค.ศ. 1475 หลุมฝังศพเหล่านี้ ล้วนมีลายสลักเป็นรูปดวงอาทิตย์ เมื่อประกอบกับที่ตั้งซึ่งอยู่ใกล้กับ*กราตอน* หลักฐานนี้จึงบ่งชี้ไปในแนวที่ว่า เป็นเครื่องหมายบอกถึงสถานที่ฝังศพของผู้ดีชั้นสูง หรือกระทั่งเป็นพระญาติของกษัตริย์

ในช่วงระยะเวลานี้ บริเวณชายฝั่งทะเลตอนเหนือของชวา ซึ่งอาจมีชุมชนมุสลิมมาตั้งแต่สมัยทศวรรษท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ มีความสำคัญมากขึ้นในด้านเศรษฐกิจ ความสำคัญนี้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการค้าระหว่างเมละกาและหมู่เกาะเครื่องเทศของอินโดนีเซียตะวันออก ที่ขยายกว้างขวางออกไป ปีเรสให้เหตุผลที่ราชตระกูลทั้งหลายที่ปกครองเมืองท่าของชวาเหล่านี้ เข้านับถือศาสนาอิสลาม ว่าเป็นเพราะความเพียรพยายามในการเผยแพร่ศาสนาของสุลต่านมุซาฟาร์แห่งเมละกา เมื่อราวกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า และถึงกับเสนอแนะว่า มีบางกรณี ที่พวกมุสลิมเข้าควบคุมโดยใช้กำลัง ปีเรสมิได้ถือว่าพระประมุขมุสลิมเหล่านี้ เป็นคนชวามาเป็นเวลายาวนาน หากแต่เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากผู้ประกอบการค้าชาวจีน อินเดียและอาหรับ และคนเหล่านี้ เป็นอันมากเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับเมละกา พิจารณาในอีกทางหนึ่ง ขนบประเพณีของชวา อย่างน้อยก็ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ให้เหตุผลแก่การเข้ามาของอิสลามว่าเนื่องมาจากความเพียรพยายามของ*วาลี* (นักบุญ ผู้กระทำการในนามของพระเจ้า) "เก้า" คน ที่เครซิก ซึ่งมีตำนานซึ่งอ้างว่า ตนเป็นเมืองท่าแห่งแรกของชวาที่รับอิสลามเข้ามาพร้อมกับสุราบายา และที่เมืองก็มีบริเวณที่ฝังศพที่ระบุยุคสมัยไว้ว่าอยู่ใน ฮ.ศ. 822 (ค.ศ. 1419) ประชาชนทั่วไปเชื่อกันว่า บริเวณดังกล่าวเป็นเครื่องหมายบอกจุดที่ฝังศพของมาลิก อิบราฮิม หนึ่งในบรรดาบุคคลทั้งเก้าผู้ที่ได้รับความเคารพสักการะมากที่สุดดังกล่าว

---

[16] Henri Chambert-Loir, ***Ceritera Asal Bangsa Jin dan Segala Dewa Dewa***, Bandung, 1985, 11.

สิ่งที่จำหลักอยู่ในเรื่องราวเกี่ยวกับการกระทำอันเป็นปาฏิหาริย์ของ*วาลี*เหล่านี้ เป็นการระบุชี้ว่าหลายคนในจำนวนทั้งเก้านี้ ได้ศึกษาหรืออาศัยอยู่ในเมละกา และมีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้า และเครือข่ายการพาณิชย์เหล่านี้เอง ที่สืบเนื่องการส่งเสริมให้ศาสนาอิสลามแพร่กระจายออกไป เป็นเรื่องธรรมดาที่เส้นทางการค้าจากเมละกาและจากชายฝั่งทะเลตอนเหนือของชวา ย่อมต้องพาชาวมุสลิมไปยังเกาะต่าง ๆ ซึ่งผลิตกานพลู ได้แก่ เกาะติดอร์ เทอร์เนต มาเคียน บาจาน จาอิโลโลและโมตีร์ บรรดากษัตริย์ผู้ครองเกาะเหล่านี้ต่างเปลี่ยนมานับถือมุสลิมในราวกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า เมื่อชาวยุโรปพวกแรกมาถึงในค.ศ. 1512 ประมุขของเทอร์เนตทรงสถาปนาความเป็นใหญ่เหนือบรรดากษัตริย์เพื่อนบ้าน ด้วยการตั้งตนขึ้นครองตำแหน่งสุลต่าน ในเวลาเดียวกันบรรดาผู้เผยแพร่ศาสนาจากเทอร์เนตก็กำลังดำเนินงานเพื่อเผยแพร่ศาสนาอิสลามในบริเวณตอนใต้ของฟิลิปปินส์อยู่แล้ว

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า อิสลามได้สร้างความก้าวหน้าอย่างสำคัญในภูมิภาคนี้ ทว่าในขณะที่เมืองท่าส่วนใหญ่ตามเส้นทางการค้าที่สำคัญระหว่างเมละกากับหมู่เกาะเครื่องเทศ มีชุมชนของผู้ประกอบการค้าชาวมุสลิมตั้งอยู่ แต่ก็มิได้หมายความว่า ประมุขของเมืองชายฝั่งทะเลทั้งหมด จะทรงยอมรับนับถือศาสนานี้กันหมดแล้ว แม้ว่าจะทรงประสบกับอิทธิพลของมุสลิมมานาน การรุกหน้าอย่างแท้จริงของอิสลาม มิได้เกิดขึ้นจนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบหกและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ในช่วงเวลานี้มีปัจจัยต่าง ๆ หลายประการประกอบกัน ซึ่งส่งผลให้ศาสนานี้ มีสถานะมั่นคงอยู่ในบริเวณภาคพื้นสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การแพร่กระจายของอิสลาม

มีเหตุผลหลายประการ ที่ทำให้ผู้คนเปลี่ยนมานับถืออิสลามกันในก้าวจังหวะที่เร่งเร้ายิ่งขึ้นนับจากราวค.ศ. 1500 เป็นต้นไป ประการแรก การพิชิตเมละกาของโปรตุเกสในค.ศ. 1511 เป็นการปิดเมืองท่านี้มิให้ผู้ประกอบการค้าชาวมุสลิมเข้ามาดำเนินการ ดังนั้น ชาวมุสลิมจึงเริ่มไปอุดหนุนสถานที่อื่น ๆ ที่สภาพแวดล้อมทางศาสนา เป็นใจมากกว่า อาเจะห์ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณปลายสุดด้านเหนือของสุมาตรา ดูเหมือนว่าจะรับศาสนาอิสลามเข้ามาในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ และจากนั้นได้พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางสำหรับการค้าของมุสลิมอย่างรวดเร็ว พระประมุขผู้ครองอาเจะห์ กลายเป็นผู้มีชื่อเสียงเลื่องลือว่าทรงเป็นผู้อุปถัมภ์อิสลาม และการรณรงค์ของบรรดาประมุขของอาเจะห์ ก็พาให้ศาสนานี้เผยแพร่ไปตามแนวชายฝั่งทะเลทั้งทางตะวันออกและตะวันตกของสุมาตรา ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากความล่มสลายของเมละกาอีกรายหนึ่ง คือบรูไน ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของบอร์เนียว พระประมุขของบรูไนทรงเปลี่ยนมานับถืออิสลามในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งที่อยู่ระหว่าง ค.ศ.1514 ถึงค.ศ. 1521 และในไม่ช้า ราชสำนักนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้สนับสนุนกิจกรรมการเผยแพร่ศาสนาอิสลามโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ ลำดับเวลาการรุกคืบของอิสลามเข้าไปในฟิลิปปินส์ตอนใต้ ยากที่จะระบุได้แน่นอนลงไปมากยิ่งกว่าที่บรูไนเสียอีก ทว่าก่อนที่พวกสเปนจะเข้ามาในค.ศ. 1565 นั้น

ราชสำนักซูลูและมากินดาเนา ก็อยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์มุสลิมแล้ว และในช่วงนี้ วงศ์วานชาวมุสลิมซึ่งเป็นพระญาติเกี่ยวดองกับกษัตริย์ของบรูไน ก็เข้าควบคุมบริเวณมนิลาไว้แล้วเช่นกัน

พัฒนาการอย่างที่สอง เกิดขึ้นในราวค.ศ. 1527 เมื่อราชอาณาจักรมัชปาหิตซึ่งนับถือศาสนาฮินดู-พุทธ ปราชัยต่อรัฐอิสลามหลายรัฐที่ตั้งอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลตอนเหนือ รัฐเหล่านี้มีเดมักเป็นผู้นำ ในขณะที่ความพ่ายแพ้ของมัชปาหิต มิได้หมายถึงการตัดขาดโดยสิ้นเชิงไปจากครรลองที่ต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ชวา แต่เหตุการณ์นี้ก็เป็นเครื่องหมายบอกถึงอีกขั้นตอนหนึ่งของการแพร่กระจายศาสนาอิสลาม ผู้ปกครองของเดมักตั้งตนขึ้นดำรงตำแหน่งสุลต่านในราวค.ศ. 1524 และก่อนหน้านี้ก็ถือกันอยู่แล้วว่าเดมักเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาอิสลาม ทั้งมัสยิดศักดิ์สิทธิ์ของนครนี้ ก็ได้รับความเคารพสักการะมากเป็นพิเศษ เมื่อมัชปาหิตล่มสลายลงไปแล้ว กองกำลังของเดมักก็ลงสนาม เพื่อยืนยันความเป็นใหญ่ของตนเหนือเมืองท่าที่เป็นเพื่อนบ้านทั้งหลาย บันเตนในชวาตะวันตก ได้พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางของศาสนาอิสลามที่สำคัญแห่งหนึ่ง ภายใต้การอุปถัมภ์ของเดมัก และในไม่ช้า ก็เริ่มผลักดันออกไปสู่ บริเวณลัมปุงของสุมาตรา จากเดมักนี้อีกเช่นกัน ที่อิสลามได้แพร่กระจายไปยังตอนใต้ของบอร์เนียว เมื่อถึงทศวรรษ 1540 กองทัพของเดมักก็ยาตราเข้าสู่ชวาตะวันออก ซึ่งเป็นดินแดนที่อิสลามยังมิได้เข้าไปตั้งหลักปักฐานอย่างมั่นคง แม้ว่าเดมักจะตกต่ำลงในทศวรรษ 1550 แต่เมืองท่าอื่น ๆ ของชวา ยังคงหล่อเลี้ยงความเพียรพยายามที่จะเผยแพร่ศาสนาของชาวมุสลิมนี้ต่อไป ที่มีความสำคัญมากเป็นพิเศษคือเกรซิก และเรื่องราวเกี่ยวกับการเปลี่ยนศาสนาที่ลัมปุง ลอมบอก มากาสซาร์ กูไตและมาลุกุ มักกล่าวถึงครูจากเมืองเกรซิกนี้อยู่เนือง ๆ ในบริเวณส่วนใหญ่ของอินโดนีเซียตะวันออก “กษัตริย์นักพรต” ผู้ได้รับความเคารพสักการะแห่งคีรี ซึ่งอาศัยอยู่บนยอดเขา ห่างจากเกรซิกไปประมาณครึ่งไมล์ ทรงได้รับความนับถือยำเกรงว่าเป็นที่มาของอำนาจเหนือธรรมชาติ เพราะทรงสามารถทำให้แม้กระทั่งคนตายกลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาได้

หลักหมายที่บอกถึงความก้าวหน้าหลักที่สาม มาถึงเมื่อราชอาณาจักรแฝด กัว-ทัลโล (เป็นที่รู้จักกันดีกว่านี้ ในชื่อว่ามากาสซาร์) ในสุลาเวสี เปลี่ยนศาสนา ในขณะที่พงศาวดารของท้องถิ่นสื่อให้เกิดความรู้สึกประทับใจกับนิมิตปาฏิหาริย์ที่ปรากฏขึ้นอย่างกระทันหัน แต่ก็เป็นที่กระจ่างชัดว่า การตัดสินพระทัยของพระประมุข ที่จะรับศาสนาอิสลามเข้ามานั้น เป็นไปอย่างเชื่องช้าและอย่างมีการไตร่ตรอง เมื่อถึงตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด มากาสซาร์เป็นหนึ่งในราชสำนักที่สำคัญเพียงไม่กี่แห่ง ที่อิสลามยังมิได้รับการสถาปนาลงอย่างมั่นคง แม้ว่ามากาสซาร์จะให้การอุปถัมภ์แก่ผู้ประกอบการค้าชาวมุสลิมและงานการเผยแพร่ศาสนาของครูจากอาเจะห์ ชวา ปัตตานีและที่อื่น ๆ ปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการตัดสินใจในท้ายที่สุดนั้น ดูเหมือนจะเป็นการยอมรับอิสลาม เมื่อตอนต้นปี ค.ศ. 1605 ของประมุขแห่งลูวู ราชอาณาจักรที่เก่าแก่ที่สุดและทรงเกียรติคุณมากที่สุดในสุลาเวสี ในวันศุกร์ที่ 9 จุมาดิลาวัล* 1014 (22 กันยายน ค.ศ.1605) กาแรง มาโตอายา ประมุขของทัลโล ทรงท่องคำ

---

* Jumadilawal = เดือนตุลาคม

ประกาศแสดงความเลื่อมใสและพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาอิสลาม จากนั้น ทรงใช้ชื่อใหม่ในภาษาอาหรับ ซึ่งมีความหมายว่า “ที่หนึ่งของอิสลาม” ในขณะเดียวกัน ประมุขของกัว ก็ทรงเข้าดำรงตำแหน่งสุลต่านอาลอดดิน

การอุปถัมภ์ของมากาสซาร์ ทำให้อิสลามมีฐานที่มั่นแห่งใหม่สำหรับการสอนศาสนาในเชิงเผยแพร่ในสุลาเวสีและอินโดนีเซียตะวันออก มากาสซาร์ดำเนินการในแบบอย่างที่สอดคล้องกับธรรมเนียมของอิสลาม คือเชื้อเชิญราชอาณาจักรที่อยู่รอบๆ ให้ยอมรับอิสลาม เมื่อประมุขของราชอาณาจักรเหล่านั้นปฏิเสธ มากาสซาร์ก็ลงมือปฏิบัติการรบอย่างต่อเนื่องกันเป็นลำดับ อย่างที่รู้จักกันในท้องถิ่นว่าสงครามอิสลาม เมื่อถึงค.ศ. 1611 ดินแดนทางตะวันตกเฉียงใต้ของสุลาเวสีทั้งหมด รวมทั้งโบน ซึ่งเป็นคู่แข่งที่เป็นพวกบูคิสของมาร์กาสซาร์ ก็ได้กลายมาเป็นมุสลิม จะมีเฉพาะบริเวณที่เป็นเทือกเขาของโตราชาเท่านั้น ที่มิได้ตกอยู่ใต้อำนาจของมากาสซาร์ เหตุผลที่สำคัญก่อนอื่น ก็เพราะประชาชนที่นี่มองอิสลามว่าเป็นศาสนาของศัตรูแต่ดั้งเดิมของตน ในค.ศ. 1618 มากาสซาร์จัดการโจมตีเกาะซัมบาวาครั้งแรก ในจำนวนหลายครั้ง เพื่อบังคับให้พระประมุขที่ดื้อรั้นในท้องถิ่นยอมรับอิสลาม เมื่อถึงทศวรรษ 1640 ราชอาณาจักรเพื่อนบ้านส่วนใหญ่ ต่างยอมรับความเป็นใหญ่ของมากาสซาร์ และพร้อมกันนั้น ก็รับนับถือศาสนาอิสลามเป็นชาวมุสลิมไปด้วย

เราต้องมองเสน่ห์ดึงดูดใจของอิสลามที่มีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ภายในองค์รวมของพัฒนาการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโลกอิสลามที่กว้างขวางไปกว่าในย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ข้อต่อที่เชื่อมโยงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้ากับดินแดนที่เป็นใจกลางของอิสลามนั้น ดูเหมือนว่าจะเพิ่มความแข็งแกร่งขึ้นอย่างมากในช่วงระยะนี้ เนื่องจากมีแหล่งข้อมูลของท้องถิ่นและของยุโรป กล่าวอยู่เนือง ๆ ถึงครูที่เดินทางมาจากเม็กกะ อียิปต์และอีสตันบูล ครูดังกล่าวนี้ คงจะเป็นผู้สื่อให้ทราบข่าวคราวเกี่ยวกับความรุกหน้าอย่างต่อเนื่องของพวกเติร์กอ็อตโตมาน ซึ่งขณะนี้ ได้เข้าควบคุมศูนย์กลางที่เป็นแดนศักดิ์สิทธิ์ คือเม็กกะ เมดินาและเยรูซาเลม ได้แล้ว ภายใต้การนำของกษัตริย์สุไลมาน ผู้งามสง่า (ค.ศ.1520-1566) กองทัพตุรกีก็เดินหน้าเคลื่อนเข้าสู่คาบสมุทรบอลข่าน พิชิตฮังการีและเปลี่ยนสถานภาพของทะเลเมดิเตอร์เรเนียนให้เป็นประหนึ่งทะเลสาบที่อยู่ภายในวงล้อมของมุสลิม เมื่อถึงค.ศ. 1543 กษัตริย์สุไลมานทรงปราบราชวงศ์แฮบสเบิร์กลงได้ และทรงสถาปนาฝ่ายบริหารส่วนภูมิภาคของอ็อตโตมานขึ้นในฮังการี การที่กษัตริย์สุไลมานทรงขนานนามให้กับพระองค์เองว่าสุลต่านแห่งสุลต่านและทรงเป็นผู้สืบทอดมรดกของอำนาจการปกครองของกาหลิบที่ยิ่งใหญ่นั้น มิใช่ว่าจะไม่มีเหตุผล รายงานเกี่ยวกับชัยชนะของชาวเติร์ก ซึ่งซึมซาบเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยผ่านทางเครือข่ายการค้า คงจะสร้างความประทับใจให้แก่บรรดาพระประมุขในท้องถิ่น และในราวค.ศ. 1548 มีผู้กล่าวอ้างว่าพระประมุขของเดมักทรงกล่าวว่า หากว่าพระองค์ประสบความสำเร็จในการปราบชวาทั้งหมดได้แล้ว จะทรงถือว่าตัวพระองค์เองนั่นคือ “เติร์กที่สอง”[17]

---

[17] H.J. de Graaf and Th.G.Th. Pigeaud, ***De Eerste Moslimse Vorstendommen op Java***, The Hague, 1974,

การปรากฏตัวของทหารรับจ้างและนักเผชิญโชคชาวตุรกี ในบริเวณภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วยเสริมชื่อเสียงอันเป็นตำนานของรุมให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ไม่เฉพาะแต่ชาวตุรกีเหล่านี้จะเป็นพ่อค้าที่กระฉับกระเฉงเท่านั้น หากพวกเขายังมีทักษะทางทหารเป็นพิเศษเสริมเข้ามาด้วย โดยมีความรู้เป็นการเฉพาะในเรื่องปืนคาบศิลาและปืนใหญ่ขนาดใหญ่สำหรับการปิดล้อม กษัตริย์ในท้องถิ่นต่างว่องไวในการฉวยโอกาสจากความรอบรู้ในเรื่องนี้ ทหารเติร์กถูกนำมาสมทบเข้ากับกองทัพของอาเจะห์ แหล่งข้อมูลของโปรตุเกสระบุไว้ว่า อาเจะห์นำทหารเติร์กมาใช้ในการรณรงค์ที่อาเจะห์ทำกับบริเวณต่าง ๆ ของบาตัก เมื่อราวค.ศ. 1537 นอกจากนี้ทหารเติร์กยังรวมอยู่ในกองทัพของอาเจะห์ที่เข้าโจมตีเมละกาของโปรตุเกสอีกหลายครั้ง ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ในทศวรรษ 1560 มีการติดต่อโดยตรงเกิดขึ้นอีก ระหว่างอาเจะห์กับอีสตันบูล เมื่อพระประมุขของอาเจะห์ทรงส่งคณะทูตไปยังราชสำนักอ็อตโตมานเพื่อพยายามดึงความสนใจของสุลต่านอ็อตโตมาน มาที่ปฏิบัติการทหารเพื่อต้านพวกโปรตุเกสซึ่งเป็นคริสเตียน แม้ว่าตุรกีจะมิได้เข้ามีส่วนเกี่ยวข้องในระดับที่เป็นทางการ แต่แน่นอนว่า ตุรกีได้ส่งสารแสดงการสนับสนุนและส่งของขวัญที่มีค่ามาให้อาเจะห์ เช่น ธงและปืนใหญ่ เป็นต้น

พัฒนาการต่าง ๆ ในอินเดียในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ก็มีความสำคัญพอ ๆ กัน เช่นเดียวกับที่อื่น ๆ อำนาจในการพิชิตของอิสลามที่อินเดียนี้ ดูเหมือนว่าจะแสดงให้ประจักษ์ชัดเกินพอ ด้วยการสร้างราชวงศ์มุสลิมใหม่ขึ้น ในค.ศ. 1526 คือราชวงศ์มูกาล (โมกุล) ตลอดระยะเวลาห้าสิบปีถัดจากนั้น ราชวงศ์มูกาล – ที่สำคัญคือในรัชสมัยของพระเจ้าอัคบาร์ (ค.ศ.1556-1605) – ได้ดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพื่อสถาปนาราชอาณาจักรซึ่งจะมีอิทธิพลเหนืออนุทวีปอินเดียในเวลาต่อมา แม้ว่าพระเจ้าอัคบาร์จะทรงเป็นนักเลือกเฟ้นที่จะคงไว้แต่สิ่งที่ทรงเห็นว่าดีที่สุด แต่โดยทางการแล้ว พระเจ้าอัคบาร์ยังทรงเป็นประมุขมุสลิมผู้หนึ่งซึ่งได้รวมขนบประเพณีของฮินดูและเปอร์เซียเข้าด้วยกัน พระกรณียกิจดังกล่าวนี้ช่วยเสริมให้ความเคารพที่ประชาชนมีต่อกษัตริย์อิสลามในอินเดียหนักแน่นขึ้น และยังช่วยให้ตัวอย่างที่โน้มน้าวให้เห็นถึงอำนาจที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์อยู่กับศาสนาอิสลาม เป็นที่คิดกันว่า อิสกานดาร์ มุดาแห่งอาเจะห์ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1607-1636) ทรงได้รับแรงบันดาลใจจาก “มูกาลที่โอฬาร” นี้ และผลงาน*ฮิกายัต อาเจะห์* ซึ่งสาธยายในเชิงสดุดีการกระทำของพระองค์ ก็นำแบบอย่างมาจากผลงานของอินเดียในสมัยเดียวกันนี้ คือ *อัคบารนาม*

การมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของโปรตุเกสและสเปน--ซึ่งมุ่งมั่นไม่แต่เฉพาะเพื่อให้คนพื้นถิ่นเปลี่ยนมาเป็นผู้นับถือคริสเตียนเท่านั้น หากยังเพื่อทำลายอิทธิพลทางการค้าของมุสลิมด้วย แต่เหตุการณ์กลับกลายเป็นว่าการเข้ามาของคนทั้งสองชาตินี้ให้แรงกระตุ้นต่อการแพร่กระจายของอิสลามในหมู่เกาะอินโดนีเซีย ช่วงระยะเวลาหลายทศวรรษที่มีการรบพุ่งกันระหว่างรัฐคริสเตียนและมุสลิมในยุโรปและตะวันออกกลาง ทำให้ได้เห็นว่ามักมีการหันไปอาศัยความคิดเรื่องการทำ

76.

สงครามครูเสดของคริสเตียน และการทำสงครามอันศักดิ์สิทธิ์ของอิสลามอยู่เนือง ๆ ความคิดเหล่านี้ถูกนำเข้ามาสู่ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย อัลบูเคิร์ก ซึ่งเป็นผู้นำการโจมตีเมละกาอย่างประสบความสำเร็จนั้น เป็น ผู้ที่ต่อต้านการร่วมภาคีใด ๆ กับพวกมุสลิมตั้งแต่เริ่มแรก และผลที่ตามมาภายหลังจากการพิชิตครั้งนี้ก็คือ สุเหร่าที่ยิ่งใหญ่ของเมละกา ถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง และผู้ประกอบการค้าชาวมุสลิมทั้งปวง ถูกขับออกไป ในส่วนชาวมุสลิมท้องถิ่นนั้น มีหลายครั้ง ที่ได้พวกเขารับการชักจูงให้เชื่อว่า การต่อต้านพวกโปรตุเกส เป็นบัญชาของพระอัลเลาะห์ ข้อเขียนภาษาชวาสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ลงรายการการให้ความเชื่อฟังต่อข้อเรียกร้องให้ทำสงครามอันศักดิ์สิทธิ์หรือสงครามศาสนา *(จิฮัด)* เป็นหนึ่งในหน้าที่ที่อิสลามบัญญัติไว้ ข้อเขียนนี้ยังเตือนใจชาวมุสลิมอีกด้วยว่า พวกเขาไม่ควรเป็นมิตรกับคนนอกศาสนา “เพราะสิ่งนี้ จะถูกบันทึกประณามไว้ว่าเป็นบาปของเจ้าในโลกนี้ และในโลกหน้า”[18] การต่อสู้ระหว่างอิสลามและคริสเตียน ดูเหมือนว่าจะเด่นชัดเป็นพิเศษในอินโดนีเซียตะวันออก ณ ที่นี้พวก เจซูอิตรายงานถึงการมาของ “พวกพระ” จากเม็กกะ อาเจะห์ บริเวณต่าง ๆ ที่เป็นที่อยู่ของชนเชื้อสาย มาเลย์ และที่อื่น ๆ พวกพระเหล่านี้มาพร้อมกับคำเรียกร้องให้ทำสงครามอันศักดิ์สิทธิ์ ในช่วงปลายศตวรรษ บรรยากาศของการเผชิญหน้ากันรุนแรงหนักขึ้น เมื่อพวกสเปน ซึ่งเพิ่งมาตั้งมั่นในฟิลิปปินส์ได้ใหม่ ๆ ได้เริ่มต้นผลักดันเข้าสู่บริเวณที่พวกมุสลิมมีอิทธิพลครอบงำอยู่ ทางตอนใต้ ในค.ศ. 1578 สุเหร่าบรูไนถูกเผา และเจ้าผู้ครองมากินดาเนาได้รับแจ้งว่า พวกสเปนมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ตัวเขาเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ ดังนั้น จึงนับว่า มี “การแข่งขัน” กันในระดับหนึ่ง ระหว่างศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ โดยผู้สนับสนุนของแต่ละฝ่ายต่างพยายามยืนยันการยึดกุมบริเวณต่าง ๆ บางแห่งไว้ ทั้งที่เป็นการยึดกุมในด้านการพาณิชย์ ด้านการเมืองและด้านจิตวิญญาณ

อย่างไรก็ดี เมื่อได้เน้นถึงแรงกระตุ้นต่าง ๆ ที่ทำให้เปลี่ยนศาสนาแล้ว เราก็ควรเน้นถึงเสน่ห์ดึงดูดที่แท้จริงของอิสลามเองด้วย และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ส่วนที่เป็นรหัสยนัย (หรือความลี้ลับที่ไม่สามารถอธิบายได้) เช่นลัทธิซูฟี (คำนี้น่าจะมาจากคำว่า *ซุฟ* หรือขนสัตว์ ซึ่งใช้ทำเสื้อผ้าอาภรณ์อย่างหยาบ ๆ ของนักพรตมุสลิม) รหัสยนัยสามารถครองพื้นที่อยู่ภายในกระแสหลักของอิสลามได้ เพราะคำสอนของเหล่าซูฟีที่เคร่งครัดในศาสนา บุคคลในกลุ่มซูฟีผู้หนึ่งที่มีความสำคัญอย่างโดดเด่นในบรรดานักเทววิทยามุสลิมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดนั้น ได้แก่อาบู ฮามิด อัล-กาซาลี (ฮ.ศ.450-505 หรือ ค.ศ.1058-1111) นับจากประมาณคริสต์ศตวรรษที่สิบสาม สำนักรหัสยนัยทั้งหลายหรือ*ตาริกา* (หรือ *ตาเรกัต* ในภาษาอินโดนีเซีย) ได้เริ่มพัฒนาขึ้น จุดรวมศูนย์ของสำนักเหล่านี้อยู่ที่คำสอนของผู้นำซูฟีหรือ*เชคห์* ท่านหนึ่ง ท่านผู้นี้ถ่ายทอดคำสอนให้แก่สาวกของท่าน โดยผ่านมาทางเชื้อสายวงศ์ตระกูลที่เชื่อมศิษย์กับครูไปถึงตัวผู้ก่อตั้งสำนักเอง รูปแบบและขนบประเพณีบางอย่างของซูฟีแสดงถึงความเต็มใจในอันที่จะอะลุ่มอล่วยกับความเชื่อที่มีอยู่แล้ว ลัทธิซูฟีจึงได้พัฒนาขึ้นเป็นพาหะที่สำคัญอย่างหนึ่งที่

---

[18] G.W.J. Drewes, ed. and trans., ***The Admonitions of Seh Bari***, The Hague, 1969, 69.

อิสลามใช้เพื่อการเดินทางออกไปเผยแพร่ศาสนานอกดินแดนที่เป็นใจกลาง ครูซูฟีกระจายกันออกไปตามเส้นทางการค้า สมาชิกของ*ตาริกา* ผู้เดินทางอยู่ตามเส้นทางเหล่านี้มักคือผู้ที่ถูกดึงตัวมาจากชุมชนการพาณิชย์ ที่อินเดียลัทธิซูฟีได้พบสภาพแวดล้อมที่มีความเห็นอกเห็นใจเพราะอินเดีย เป็นดินแดนที่มีขนบประเพณีอันยาวนาน ในการให้ความเคารพยำเกรงผู้ทรงศีล เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า มีหลายนิกายที่ได้ที่มั่นที่อินเดีย โดยบางนิกายมีอิทธิพลมากกว่านิกายอื่น ๆ ในภายหลัง นิกายเหล่านี้ได้แก่ กาดิริอิยา ชาตตาริอิยา และนักชาบานดิอิยา ทั้งสามนิกายนี้ ได้รับความนิยมมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยเช่นเดียวกัน

ความคิดแนวรหัสยนัย เป็นส่วนหนึ่งของอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่ครั้งแรกเริ่มทีเดียว ทว่าแหล่งข้อมูลในรูปข้อเขียนที่อยู่ร่วมสมัยดังกล่าว มิได้มีปรากฏเลยจนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ผลงานแนวรหัสยนัยของชวาในช่วงระยะคริสต์ศตวรรษที่สิบหกนี้ ซึ่งยังมีหลงเหลือมาถึงปัจจุบันหลายชิ้น เป็นผลงานอยู่ภายในแนวเครือข่ายของรหัสยนัยแบบนักพรต หรือ “สุขุม” ในจำนวนนี้มีเล่มหนึ่ง กล่าวอ้างถึงผลงานที่ยิ่งใหญ่ของอัล-กาซาลี เพื่อให้การเขียนเกิดความน่าเชื่อถือ ผลงานนี้คือ *การฟื้นฟูศาสตร์ด้านศาสนา (อิห์ยา อูลัม อัล-ดิน)* อย่างไรก็ตาม มีการกล่าวถึงครูซูฟีที่มีชื่อเสียงโด่งดังคนอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่งด้วย โดยครูบางคน อย่างเช่นอิบน์ อัล-อาราบี (ฮ.ศ.560-638 ค.ศ.1165-1240) มีทัศนะที่ก่อให้เกิดการถกเถียงกันมากกว่า อัล-อาราบีผู้นี้ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันมากเป็นพิเศษ ต่อการที่ท่านกำหนดหลัก*วาห์ดาตุล วูจุด* หรือเอกภาพของการดำรงอยู่ หลักคำสอนนี้ เผยให้เห็นว่า แง่มุมต่าง ๆ ที่มีอยู่ มากมายอย่างไม่มีที่สิ้นสุดนั้น เป็นรูปแบบที่มีหลายซับหลายซ้อนของการก่อกำเนิดขึ้นมา ส่วนแนวคิดของท่านเกี่ยวกับมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันเป็นจักรวาลที่ได้จำลองลงมาเป็นการแสดงให้เห็นอย่างสมบูรณ์ว่า ตัวของมนุษย์เองนั้น มาจากองค์พระผู้เป็นเจ้า สถานะของอิบน์ อัล-อาราบีสูงขึ้นอย่างมากในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าและสิบหก และสุลต่านเซลิมที่ 1 แห่งตุรกี ยังถึงกับสั่งให้สร้างอนุสาวรีย์อันเป็นที่บรรจุศพของท่านเสียใหม่ที่ดามัสกัส ดังนั้น จึงมิใช่เรื่องน่าประหลาดใจ ที่จะได้เห็นชื่อของท่าน ถูกนำมาอ้างเป็น ผู้รู้ในตำราของยุคสมัยนี้ อิทธิพลของท่านผู้นี้ ปรากฏชัดเจนมาก ในข้อเขียนของฮัมซาห์ ฟานซูรี ครูท้องถิ่นจากบารุสในสุมาตราตะวันตก ซึ่งเป็นที่ทราบกันว่า เป็นครูผู้มีชีวิตอยู่ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบหก และได้รับการต้อนรับให้เข้าร่วมอยู่ใน*ตาริกา* (สำนัก) ของนิกายกาดิริอิยา ในระหว่างการเยือนนครแบกแดด

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป้าหมายของซูฟี เพื่อการรวมเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับความสมบูรณ์พร้อม ประสมประสานเข้าอย่างง่ายดาย กับทัศนคติที่มีรากฝังลึกอยู่ในวัฒนธรรมของดินแดนนี้ กล่าวคือ ทัศนคติทางวัฒนธรรมอันได้สำเหนียกกันมานานแล้ว ถึงปฏิสัมพันธ์ที่มีอยู่ตลอดเวลาระหว่างโลกของมนุษย์กับโลกของวิญญาณ แนวคิดมากมายที่ปรากฏอยู่ในคำสอนของซูฟี จึงมีจังหวะที่จะได้รับการตอบสนองจากภายในสังคมต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังที่ฮัมซาห์ ฟานซูรี ได้กล่าวไว้ว่า

รัศมีของท่าน เปล่งประกายโชติช่วง
อยู่ในตัวเราทุกคน
ท่านนี่แหละ ที่เป็นทั้งถ้วยและ*อารัค*
อย่ามองหาท่านไกลออกไป เด็กน้อย
หรืออีกตอนหนึ่ง ตามคำกล่าวจากข้อเขียนของชวา
ไม่มีความแตกต่าง
ระหว่างผู้เคารพกับผู้ได้รับความเคารพ

ทั้งสองต่างเป็นท่านเพียงองค์เดียว
ในฐานะที่เป็นชีวิตแห่งจักรวาล
จึงไม่อาจแบ่งแยกได้[19]

ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ น่าจะมีความโน้มเอียงเข้าหาลัทธิซูฟีด้วยเช่นกัน เนื่องจากวิธีการต่าง ๆ ที่ซูฟีใช้ เพื่อให้บรรลุถึงความรู้สึกที่ปลาบปลื้ม ซึ่งเกิดจากการได้รวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า—ได้แก่การร่ายรำ ร้องเพลง ดนตรี การตีกลอง การเพ่งกสิณ การร่าย*ซีกีร์* หรือถ้อยคำ “ที่เป็นมนต์ขลัง” ในรูปของข้อความจากคัมภีร์กุรอ่านหรือคำสวดภาวนาตามพระสูตร – ล้วนคล้ายคลึงกับแนวปฏิบัติตามหลักศาสนาที่ชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างคุ้นเคยกันอยู่แล้ว การที่ลัทธิซูฟีเน้นถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างศิษย์กับครู ซึ่งบ่อยครั้งมักเปรียบว่าเหมือนกับความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกหรือพี่กับน้อง ก็คงจะได้พบกับการยอมรับอย่างเต็มอกเต็มใจในทำนองเดียวกัน สำหรับสังคมที่ยึดขนบประเพณีดังเช่นสังคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ สังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ถือว่าความผูกพันกันในแบบเครือญาติเป็นรากฐานของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

ตำราที่มีอยู่ยังให้ข้อชี้แนะอีกด้วยว่า การทำความเข้าใจลัทธิซูฟีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นได้รับการส่งเสริมให้สะดวกขึ้น เนื่องจากครูในท้องถิ่น ซึ่งอาศัยบารมีจากเส้นสายสัมพันธ์ที่มีอยู่กับปาซาย มินังกาเบา เมละกา ชวาหรือยะโฮร์ ได้ใช้ภาพลักษณ์อย่างที่รู้จักมักคุ้นกันอยู่ เพื่ออธิบายถึงแก่นแท้ของอิสลามแนวรหัสยนัย ครูคนหนึ่งเขียนไว้ว่า “กล่าวกันว่า สายตาของมนุษย์ เปรียบได้กับกะทิซึ่งในระยะยาว จะกลายไปเป็นน้ำมัน หรือเปรียบได้กับกล้วยดิบ ซึ่งจะค่อย ๆ สุกงอมขึ้นทีละน้อย... สายตามนุษย์ ค่อย ๆ สมบูรณ์ขึ้นทีละน้อยด้วยองค์พระผู้เป็นเจ้า จนไม่มีข้อกังขาว่า ดวงตาจะได้

---

[19] *อารัค (Arak)* หมายถึงสุราหมักทำจากข้าว G.W.J. Drewes and L.F. Brakel, ***The Poems of Hamzah Fansuri***, Dordrecht, Holland , and Cinnaminson, U.S.A., 1986, 8; G.W.J. Drewes, “Javanese Poems Dealing with or Attributed to the Saint of Bonan,” BKI, 124, 2 (ค.ศ. 1968) 225. ศาสตราจารย์ เอ.เอช. จอห์นส์ เสนอแนะให้เปลี่ยนคำแปลต้นฉบับเล็กน้อย

มองเห็นสิ่งที่เป็นแก่นแท้"[20] แต่กระนั้น เรายังไม่มีทางที่จะรู้ได้ว่า ผลงานเหล่านี้ มีผู้อ่านกันอย่างกว้างขวางเพียงไร มีบางท่านสันนิษฐานว่า ผู้ที่ศึกษาผลงานเหล่านี้ มีแต่เพียงผู้ที่เป็นชนชั้นสูงในด้านจิตวิญญาณเท่านั้น อย่างไรก็ดี แม้ว่าลัทธิซูฟีจะมีเสน่ห์ชวนให้ประทับใจอย่างเห็นได้ชัด แต่คำสอนของลัทธินี้ โดยการถ่ายทอดด้วยวิธีเล่าต่อ ๆ กันมา น่าจะทำให้คำสอนง่ายขึ้นมาก ตำราเล่มหนึ่งเตือนมิให้ ใช้คำของซูฟีโดยไม่ทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ และอ้าง*ฮาดิธ* (ประเพณี) ที่ว่า "บอกผู้คนในสิ่งที่พวกเขาเข้าใจ ท่านต้องการทำให้พระเจ้าและศาสนาของพระองค์เป็นผู้กล่าวเท็จหรือ?"[21] ยิ่งไปกว่านั้น ขณะที่มีครูผู้มีความรู้สูงสอนอยู่ตามราชสำนักต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ครูอีกจำนวนหนึ่งเป็นธุระอยู่กับ การนำศาสนาอิสลามมาเผยแพร่ให้ชนตามที่ต่าง ๆ ในหมู่เกาะได้รู้จัก ครูเหล่านี้อาจมีความเข้าใจโดยทั่ว ๆ ไป เพียงแค่ความคิดเกี่ยวกับแนวรหัสยนัย อาทิเช่น ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด อิหม่ามแห่ง แจมบี ซึ่งอยู่ทางชายฝั่งด้านตะวันออกของสุมาตรา เป็นพ่อค้าจากปาหัง ส่วนที่อัมบอน พ่อค้าชาวชวาซึ่งอ่านออกเขียนได้ มักพำนักอยู่หนึ่งฤดูกาล เพื่อทำหน้าที่เป็นครูสอนศาสนา ภารกิจประการแรกของโรงเรียนอิสลามที่ก่อตั้งขึ้นตามเมืองท่าการค้าต่าง ๆ คงเพื่อประสิทธิประสาทความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับมุสลิมเช่น สอนถึงการทำพิธีละหมาด และช่วยให้นักเรียนท่องจำข้อความจากคัมภีร์กุรอ่าน มิใช่ริเริ่มการอภิปรายอย่างลึกซึ้งถึงความคิดที่ซับซ้อนจนเกินไป ในขณะที่เราอาจต้องระมัดระวังว่าไม่ควรสรุปรวมไปทั้งหมด โดยอาศัยเฉพาะตำราสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหกที่ปรากฏอยู่เพียงไม่กี่เล่ม เพราะตำราเหล่านี้ อยู่รอดมาได้ด้วยเหตุบังเอิญแท้ ๆ ทว่าตำราเหล่านี้ ได้ให้หลักฐานถึงการเน้นที่เรื่องพื้นฐานของแนวปฏิบัติของอิสลามจริง ๆ เช่น มุสลิมที่ดี ควรปฏิบัติตามคำสั่งสอนของอิสลาม—คือประกอบพิธีละหมาด (*สาลัต*) วันละห้าครั้ง ท่องคัมภีร์กุรอ่าน บริจาคทาน ถือศีลอดในเดือนรามาดาน เดินทางไปแสวงบุญหากว่าเป็นไปได้ และตอบสนองต่อคำเรียกร้องให้ไปร่วมทำสงครามศักดิ์สิทธิ์ ครูมุสลิม ก็เหมือนกับมิสชันนารีคริสเตียนในเวลาต่อมา คือได้พัฒนาปุจฉาวิสัชนา (คำถามคำตอบ) ประเภทหนึ่ง ซึ่งมุ่งหมายเพื่อการตอบคำถามบางประการ ที่คนมักถามกันมากที่สุด เช่นความหมายของคำที่ไม่คุ้นเคย ลักษณะของสวรรค์ และชะตากรรมของคนที่ถูกตัดสินให้ต้องตกนรก การประณามหมูว่าไม่สะอาด ได้รับความเอาใจใส่มากเป็นพิเศษในอินโดนีเซียตะวันออก เพราะอาณาบริเวณนี้เป็นที่ซึ่งแต่ก่อนให้ความเคารพอย่างสูงแก่สัตว์ชนิดนี้ และเป็นรายการอาหารที่สำคัญอย่างหนึ่งในงานเลี้ยงฉลองตามพิธีการต่าง ๆ ในมาลุกุนั้น ชาวสเปนบนเรือของแม็กเจลลันฆ่าหมูทุกตัวที่บรรทุกมากับเรือ เพื่อเอาใจพระราชา "เพราะเวลาที่คนเหล่านั้นบังเอิญเห็นหมูเข้า พวกเขาปิดหน้า เพื่อว่าจะได้ไม่ต้องมองเห็นมันหรือได้กลิ่นของมัน"[22]

---

[20] Drewes, ***The Admonitions***, 69.

[21] A. Johns, "Dakā'ik al-Huruf by'Abd al-Ra' uf of Singkel," JRAS (1955), 69, 72.

[22] Antonio Pigafetta, ***Magellan's Voyage Around the World***, ed. James A. Robertson, Cleveland, 1906, II. 29, 81.

ในขณะเดียวกัน ชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ของอิสลาม อยู่ที่ความสามารถของศาสนานี้ ภายในขีดจำกัดระดับหนึ่ง ที่จะมีขันติธรรมต่อความเชื่อและแนวปฏิบัติสมัยก่อนมุสลิมหลายประการ ทั้งนี้ในทางกลับกัน เนื่องมาจากความจริงในข้อที่ว่า ประมวลกฎหมายและขนบประเพณีของอิสลาม คือ*ชารีอา* นั้นอนุญาตให้มีการตีความตามท้องถิ่นได้บ้าง อันที่จริงแล้ว ประมวลกฎหมายของเมละกา มีอยู่มากที่ประกอบด้วยการลงโทษอาชญากรรมเรื่องเดียวกัน เป็นสองแบบ แบบหนึ่ง เป็นการลงโทษตามธรรมเนียม—ซึ่งปัจจุบันนี้ รวมอยู่ภายใต้คำว่า *อาดัต* ที่ได้มาจากภาษาอาหรับ—และอีกแบบหนึ่ง เป็นไปตาม “กฎของพระอัลเลาะห์” พิธีกรรมดั้งเดิมมากมายที่เกี่ยวข้องกับวิกฤติสำคัญในชีวิต ยังคงเหลืออยู่ต่อมาได้ พิธีกรรมดังกล่าวนี้สามารถทำให้กลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องขึ้นมาได้ โดยคำสวดภาวนาและคำโคลงจากคัมภีร์กุรอ่านซึ่งสวดและกล่าวโดยผู้ที่ได้รับการนับถือว่ามีความรู้ในศาสนา ตัวอย่างเช่น *ทัช อัส-ซาลาติน* ประกาศไว้ว่า ภายหลังการเกิด เป็นหน้าที่ของพ่อแม่ ที่จะต้องแต่งกายให้เด็กโดยใช้เสื้อผ้าที่เหมาะสม จากนั้น ก็ให้ประกาศชวนเชิญมาสู่การละหมาด (*อะซาน*) ที่หูข้างขวา และประกาศความยินดีปรีดาที่มีต่อการละหมาด *(อิกามาห์)* ที่หูข้างซ้าย นอกจากนี้ยังมีการให้ความสำคัญอย่างใหม่แก่การทำสุหนัด ซึ่งถือปฏิบัติกันอยู่แล้วแก่ทั้งสองเพศ ในหลาย ๆ บริเวณของภาคหมู่เกาะใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ดี ในชุมชนอิสลาม การทำสุหนัดถูกยกให้อยู่ในระดับพิธีกรรมที่สำคัญของขั้นตอนการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ชายมุสลิมพวกเขาและครอบครัว จะได้รับเกียรติอย่างมาก เนื่องจากผู้ประกอบพิธีนี้ คือบุคคลสำคัญทางศาสนาที่ได้รับความเคารพ และมักกระทำกันในมัสยิด ครูอิสลามสามารถมีความสำคัญในพิธีการรักษาเยียวยาได้เช่นกัน ตัวอย่างเช่น ในมากาสซาร์

> หากว่าความเจ็บไข้ได้ป่วยบังเกิดขึ้นโดยมิได้มีอันตรายแค่เพียงเล็กน้อย พวกเขามิได้นำตัวไปหาแพทย์ แต่ตรงไปหาพระ เพราะพวกเขาไม่คิดว่า แล้วจากนั้นจะดำเนินไปจากสาเหตุตามธรรมชาติ แต่เพราะพวกเขาคิดกันเอาเองไปว่า เรื่องพวกนี้มีเหตุมาจากวิญญาณอันชั่วร้าย ที่ต้องขับไล่ไปโดยใช้พลังขับไล่วิญญาณและด้วยการสวดภาวนา[23]

อิสลามมีคำศัพท์ใหม่เสนอให้ เป็นศัพท์ที่ใช้เรียกอำนาจที่ชวนให้ครั่นคร้ามของพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดและของผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้กล่าวในนามของพระองค์ คำศัพท์นี้จะเป็นอาวุธที่ทรงพลังอีกอย่างหนึ่งสำหรับใช้ต่อต้านวิญญาณที่มีโอกาสก่อให้เกิดอันตรายได้ ตามคำของคำสวดเก่าแก่จากเปรัก มีว่า

> มูฮัมหมัดผู้ปกป้องคุ้มครองภัยอยู่ข้างข้าพเจ้า
> เฉพาะเมื่อพระอัลเลาะห์ได้รับอันตราย

---

[23] Gervaise, ***An Historical Description***, 140.

ข้าพเจ้าจึงอาจมีอันตรายได้
เฉพาะเมื่อศาสดาของพระองค์ได้รับอันตราย
ข้าพเจ้าจึงอาจมีอันตรายได้[24]

ในขณะเดียวกัน การเริ่มเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับทูตสวรรค์ทั้งหลายทั้งปวง เกี่ยวกับพระศาสดา ตลอดจนครูผู้ทรงคุณธรรมความดี ช่วยขยายจำนวนวีรบุรุษและบุคคลเหนือมนุษย์ ซึ่งศาสนิกสามารถวิงวอนขอความช่วยเหลือ ขอคำแนะนำ และใช้เป็นตัวอย่างในการประพฤติปฏิบัติอย่างเหมาะสมได้ ตัวอย่าง

เช่น ผู้ก่อตั้งนิกายกาดิริอิยา คืออับด์ อัลกาดีร์ อิจีลานี (ฮ.ศ.470-561 หรือ ค.ศ.1077–1166) ได้กลายเป็นเป้าหมายของความเคารพมากเป็นพิเศษ เช่นเดียวกับที่อื่น ๆ ในโลกอิสลาม ส่วนหนึ่งเนื่องจากท่านผู้นี้เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากพระศาสดา บันทึกต้นฉบับจากบันเตน ซึ่งมีอายุเก่าแก่มาตั้งแต่ครั้งต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด บรรยายถึงท่านว่าเป็นผู้ที่เคร่งครัดต่อศาสนาเสียจนกระทั่งตอนที่ยังเป็นเด็กทารก ท่านถึงกับไม่ยอมดื่มนมแม่ในเดือนถือศีลอด ทิวแถวแห่งขบวนวีรบุรุษของอิสลามเหล่านี้ มีเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ด้วยการเสริมชนท้องถิ่นที่ได้รับความเคารพเข้ามาสมทบด้วย อย่างเช่นดาโต๊ะ ริบันดาง ผู้ซึ่งมีตำนานกล่าวอ้างว่า เป็นผู้นำอิสลามเข้ามายังมากาสซาร์และบริเวณโดยรอบ และกล่าวกันว่า เป็นผู้ที่เดินทางมาถึงกูไตด้วยการขี่ปลาฉนากมา

ด้วยวิธีปรับแต่งทำนองนี้ มุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงหันมามองความเชื่อแนวอิสลามอย่างมิใช่เป็นสิ่งที่มาจากต่างแดน หากเป็นส่วนหนึ่งซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวัฒนธรรมของตนเอง ในบริเวณหมู่เกาะทางด้านตะวันตก ก็ละเลิกการเชื่อมโยงอิสลามแต่เฉพาะกับภูมิภาคที่อยู่ชายฝั่งทะเล พร้อมกันนั้น การค้าภายในและการเปลี่ยนศาสนาอย่างคึกคัก ก็พาคำสอนของอิสลามเข้าไปสู่บริเวณที่อยู่ลึกห่างทะเลเข้าไปภายในด้วย ดังจะเห็นได้จากร้อยกรองชิ้นหนึ่งที่เขียนขึ้นในอาเจะห์ในค.ศ. 1679 ซึ่งบรรยายเป็นเค้าโครงถึงการสร้างโลก และกล่าวเป็นนัยถึงวันพิพากษา ร้อยกรองนี้ประพันธ์ขึ้นโดยใช้ภาษาอาเจะห์ มิใช่ภาษามาเลย์ เพราะ “มีน้อยคน [สันนิษฐานว่าเป็นคนที่อยู่ลึกเข้าไปภายใน] ที่รู้ภาษามาเลย์”[25] พงศาวดารฉบับต่าง ๆ ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด อาจระบุให้ผู้เริ่มต้นนำศาสนาอิสลามมาเผยแพร่ คือผู้มีบุญที่มาจากต่างแดนคือ มาจากเม็กกะ ปาซาย เมละกา มินังกาเบา หรือชวา แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีการสมรสระหว่างครูผู้ได้รับความเคารพผู้นี้กับสตรีในท้องถิ่นที่มีกำเนิดสูง ซึ่งเท่ากับเป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับศาสนาใหม่ มีหลายกรณีที่บุคคลดังกล่าว ถูกนำมาเชื่อมโยงกับลักษณะทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งช่วยแยกแยะให้เห็นความแตกต่างที่สังคมหนึ่งแปลกและแตกต่างไปจากบรรดา

---

[24] Richard Winstedt, ***The Malay Magician***, Kuala Lumpur, 1982, 74.

[25] P. Voorhoeve, “Three Old Achehnese Manuscripts,” BSOAS, 14 (1951-2) 337-9.

เพื่อนบ้าน ตัวอย่างเช่นในบรูไน กล่าวกันว่า สุลต่านยูซุฟ ทรงค้นพบการบูร อันเป็นสิ่งที่ทำให้บริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของบอร์เนียวมีชื่อเสียงโด่งดัง ในชวา วาลีอย่างเช่นสุนาน กาลิชาคา ผู้ยิ่งใหญ่เป็นผู้ที่มักมองกันว่า มีความแคล่วคล่องในด้านการประพันธ์ร้อยกรองอันมีจังหวะจะโคนบางประเภท รวมทั้งในด้านการทำกริช การแสดงหนังตะลุง—ทักษะเหล่านี้อยู่ที่ตรงหัวใจแท้ ๆ ของวัฒนธรรมชวาทีเดียว

เมื่อบริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์ก่อตั้งสำนักงานใหญ่ขึ้นที่ปัตตาเวีย (ชายากาตรา) ในค.ศ. 1619 นั้น เป็นเวลาที่เห็นได้ชัดแล้วว่า อิสลามเป็นศาสนาที่กำลังรุ่งเรืองอยู่ในส่วนภาคพื้นสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สเปนเองรับรู้ถึงความจริงข้อนี้ ทั้งหากพวกเขามิได้ยึดมนิลาไว้ได้ในค.ศ. 1571 อิสลามคงจะแทรกไปทั่วหมู่เกาะฟิลิปปินส์ทั้งหมด ข้อคิดเห็นประการหนึ่งเกี่ยวกับชื่อเสียงเกียรติคุณของอิสลาม คือความจริงในข้อที่ว่า ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด พระประมุขบนส่วนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างน้อยสองพระองค์ ทรงเปลี่ยนศาสนา น่าจะด้วยความหวังว่าจะทรงได้พันธมิตรที่มีอิทธิพลมาบ้าง (เช่นเดียวกับพระประมุขอีกมากมายในโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่เป็นเกาะที่ทรงเปลี่ยนศาสนา) ในช่วงเวลาใดสักเวลาหนึ่งระหว่างค.ศ. 1607 ถึงค.ศ. 1676 กษัตริย์ของจามปา ซึ่งเป็นประเทศราชของเวียดนาม ได้กลายเป็นมุสลิม และอิสลามจามปานี้แพร่กระจายไปในระดับที่ชาวจามส่วนใหญ่ กลายเป็นชาวมุสลิมอย่างน้อยก็ในนาม ในกัมพูชา เป็นดินแดนที่ชาวไทยเป็นภัยคุกคามอยู่อย่างต่อเนื่องนั้น ชุมชนผู้ประกอบการค้าชาวจามและมาเลย์มุสลิม ต่างเป็นเครื่องมือของเจ้านายเขมรพระองค์หนึ่ง ในการแย่งราชบัลลังก์จนประสบความสำเร็จ เจ้านายพระองค์นี้ทรงนับถือศาสนาอิสลามและได้ผ่านการทำสุหนัดในราวค.ศ. 1643 เมื่อขึ้นครองราชสมบัติทรงเฉลิมพระนามว่า สุลต่านอิบราฮิม แต่ประชาชนเรียกพระองค์ว่า รามา กุล ซาส หรือ “พระรามผู้ซึ่งรับนับถือศาสนา [อิสลาม]”

อย่างไรก็ดี โดยทั่วไปแล้ว อิสลามสร้างความก้าวหน้า ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ได้ไม่มาก แม้ว่าจะมีชุมชนมุสลิมใหญ่โตอยู่ตามเมืองท่าสำคัญ ๆ เหตุผลที่มองเห็นได้ชัดเจนประการหนึ่ง คือฐานะอันมั่นคงของพุทธศาสนาแนวเถรวาท และการรวมตัวเข้าไปในวัฒนธรรม ท้องถิ่นอย่างกว้างขวางของศาสนานี้ ก่อให้เกิดระบบความเชื่อที่มีลักษณะครอบคลุมทั่วถึงทั้งหมด ซึ่งโยงไปถึงการตอบคำถามต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย รวมทั้งปัญหาชีวิตในชาตินี้อย่างจริงจัง แต่กระนั้นในโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่เป็นเกาะ อิสลามก็ไม่เคยโน้มน้าวผู้คนได้อย่างเต็มที่ ความพยายามที่จะชักจูงประชาชนให้มาเป็นมุสลิม มีบ่อยครั้งที่ประสบกับการต้านทานอย่างมีประสิทธิภาพหรือเพียงแต่เฉยเมยไม่ยินดียินร้าย บาดุยแห่งซุนดาเป็นตัวอย่างหนึ่งของชุมชนดังว่านี้ ชนที่นี่ไม่เคยนับถืออิสลาม แม้ว่าจะอยู่ติดกับบันเตน ความคิดต่าง ๆ ของอิสลาม ยังแพร่กระจายไปตามเกาะต่าง ๆ ของอินโดนีเซียตะวันออกได้อย่างเชื่องช้าเช่นกัน เนื่องจากความโดดเดี่ยวทางด้านภูมิศาสตร์ ซึ่งห่างไกลจากเส้นทางการค้า รวมทั้งยังเนื่องจากความสัมพันธ์ที่หละหลวมอย่างมาก กับเมืองที่เป็นศูนย์กลางของมุสลิม อย่างเช่นเทอร์เนต เป็นสิ่งที่มี

ประโยชน์ที่จะระลึกว่า การปรับให้เป็นอิสลามในอินโดนีเซีย ยังคงดำเนินอย่างสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้ พร้อมทั้งการต้องระลึกว่า ในหลายสังคม ความเชื่อดั้งเดิม ยังคงมีอิทธิพลโดดเด่นยิ่งกว่าศาสนาอิสลาม

บาหลี

ตัวอย่างของสังคมที่มองเห็นได้ชัดเจนว่ามิได้ติดร่างแหไปกับกระแสการรุกหน้าของอิสลาม ได้แก่ บาหลี การมองเพียงผ่าน ๆ ที่ภูมิหลังด้านประวัติศาสตร์ จะช่วยอธิบายได้ว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก บาหลีอยู่ในช่วงเวลาของการสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงทางด้านการเมือง บาหลีถูกมัชปาหิตพิชิตในค.ศ. 1334 ส่งผลให้เกิดการรวมดินแดนของทั้งเกาะเข้าด้วยกัน และต่อมาภายหลังจากมัชปาหิตเสื่อมลงในทศวรรษ 1520 ราชอาณาจักรเกลเกล ก็รับขนบประเพณีการปกครองแบบมีรัฐบาลเดี่ยวเข้ามาใช้ ภายใต้การนำของเกลเกล ชาวบาหลีขยายการควบคุมของตนออกไป จนครอบคลุมไม่เฉพาะแต่เกาะทั้งเกาะเท่านั้น หากยังเลยเข้าไปยังชวาตะวันออกทางด้านหนึ่ง และอีกด้านหนึ่ง ไปไกลถึงลอมบอกและซัมบาวา ในช่วงระยะนี้ มรดกอันมั่งคั่งของมัชปาหิต ถูกจัดรูปเสียใหม่เพื่อสร้างระเบียบทางสังคมที่มีความแผกพิเศษของบาหลี โดยลักษณะเฉพาะตัวนี้จะอยู่ที่การมีระบบวรรณะตามแบบของฮินดู ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วแบ่งออกเป็นสี่วรรณะ ระบบวรรณะของยุคนี้มีข้อบังคับพร้อมทั้ง มีการลงโทษผู้ฝ่าฝืนข้อบังคับของวรรณะด้วย *พราหมณะ* (พราหมณ์ วรรณะนักบวช) *สาเตรีย* (กษัตริย์-นักรบ) และ*เวเสีย* (ผู้สูงศักดิ์) นั้น รู้จักกันในชื่อรวมทั้งกลุ่มว่า *ไตรวงศา* หรือสามวรรณะ ทั้งสามวรรณะนี้แยกต่างหากออกจากประชากรส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นพวก *ศูทร* นอกจากนี้ ยังมีพัฒนาการที่สำคัญ ๆ ทางด้านศาสนาด้วยได้แก่ ความรุ่งเรืองของวัดในท้องถิ่น ซึ่งสามารถถือได้ว่าคืออนุสาวรีย์หินใหญ่ที่ทำให้ประณีตขึ้น การมีศูนย์กลางการประกอบพิธีเชิญเทพทั้งหลายของท้องถิ่น ความเชื่อในบรรพชนและผู้ทรงอำนาจที่จะสร้างความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อเหล่านี้ยังคงเจริญรุ่งเรืองต่อไป ทว่าพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เน้นการบูชาพระศิวะ ดั่งที่ดวงอาทิตย์แสดงให้ประจักษ์ การทำน้ำมนต์ การท่องมนตราที่บันทึกลงไว้ในคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์และการเลี้ยงตามพิธีการ (*คาลุนคาน*) ค่อย ๆ เข้ามาบดบังพุทธศาสนาและการนับถือพระอินทร์ ซึ่งมีมาก่อนหน้านี้ ไปทีละน้อย พระประจำวัด (*ปามังกุ*) ซึ่งหลงเหลือมาจากครั้งอดีตมีบ่อย ๆ ที่ถูกลดตำแหน่งมาอยู่ในสถานะสามัญชน โดยพระชั้นสูงที่นับถือ พระศิวะ (*ปาทานทะ*) ซึ่งมาจากวรรณะพราหมณ์จะเป็นเพียงวรรณะเดียวเท่านั้น ที่เป็นผู้ควบคุมการประกอบพิธีอันเป็นหลักของการปฏิบัติตามคำสอนทางศาสนา

จะเห็นว่า บาหลีซึ่งเผชิญกับการรุกคืบของอิสลามในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ได้เสริมสร้างความมั่นคงทางด้านการเมืองและความมีชีวิตชีวาทางด้านศาสนาให้แก่ตนเอง ในสังคมซึ่งได้พัฒนาวิธีการที่ซับซ้อนและมีวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง สำหรับอธิบายถึงจักรวาลและสถานภาพของมนุษย์ภายในจักรวาลนั้น อิสลามจึงสร้างความคืบหน้าได้แต่เพียงเล็กน้อย ถึงกระนั้นก็ดี คนบาหลีก็

มิได้ต่อต้านอิสลามด้วยแง่มุมเหล่านี้ คนบาหลีที่ไปตั้งรกรากอยู่ในชวา มีแนวโน้มที่จะกลายเป็นมุสลิม และในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด มุสลิมเชื้อสายบาหลีในปัตตาเวีย ก็มีมัสยิดของตนเอง การต่อต้านอิสลามอย่างจริงจัง เกิดขึ้นเมื่อมองเห็นกันว่า อิสลามเป็นเครื่องมือที่พวกชวาหรือคู่แข่งรายอื่น ๆ ใช้เพื่อสร้างความถูกต้องให้แก่ความทะเยอทะยานทางการเมืองของพระประมุขที่เป็นมุสลิมพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ตัวอย่างเช่นเรื่องราวที่เล่ากันต่อ ๆ มาแต่ครั้งโบราณเรื่องหนึ่ง อ้างว่า ในการรบระหว่างเกลเกลกับมากาสซาร์ ซึ่งเป็นมุสลิมอย่างเหนียวแน่น เพื่อแย่งชิงการควบคุมลอมบอกกันนั้น ชาวบาหลีเอามันหมูมาทาหอกของตน อย่างไรก็ดี โดยทั่วไปแล้ว คนบาหลีปฏิบัติต่อศาสนาใหม่เช่นเดียวกับที่เคยกระทำต่ออิทธิพลของชวาในอดีต คือรับบางปัจจัยเข้ามา แต่ก็นำมาประสมกลมกลืนเข้ากับวัฒนธรรมของตนเอง อาทิเช่น มนตราต่าง ๆ ก็สามารถรวมถึงพิธีการเรียกเชิญของอิสลามได้ ในขณะที่บางบริเวณ ผู้คนก็งดเว้นจากการเซ่นสรวงสุราแก่เทพทั้งหลาย กษัตริย์บาหลีมิได้ทรงแสดงการต่อต้าน

ต่อการที่มีชุมชนชาวมุสลิมที่สืบเชื้อสายมาจากชาวมากาสซาร์และชาวมาเลย์ที่เป็นผู้อพยพ ตราบเท่าที่คนเหล่านี้มิได้ละเมิดธรรมเนียมปฏิบัติและข้อบังคับด้านวรรณะที่มีมาแต่เดิมในเรื่องการสมรส มีหมู่บ้านมุสลิมเกิดขึ้นมาหลายหมู่บ้าน ตามสถานที่อย่างเช่นบูเลเลงในภาคเหนือ ซึ่งเป็นการช่วยส่งเสริมกลุ่มชาวบาหลีกลุ่มเล็ก ๆ ที่ทำงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม

ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด รัฐบาหลีภายใต้อำนาจของเกลเกล มีความมั่นใจและมีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้ว่าเกลเกลจะล่มสลายลงในค.ศ. 1651 แต่ฐานที่มั่นทางด้านการเมือง-ศาสนา ซึ่งวิวัฒนาการขึ้นตลอดช่วงระยะเวลา 150 ปีที่ผ่านมา พิสูจน์ให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่าสามารถอยู่รอดผ่านการแตกแยกเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดและคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดได้สำเร็จ อันที่จริงนั้น ได้มีผู้ตั้งประเด็นการโต้เถียงขึ้นมาว่า การแพร่กระจายของราชอาณาจักรต่าง ๆ ที่แข่งขันกันอยู่ในบาหลีนี้ ได้ทำให้เกิดมีศูนย์กลางใหม่ ๆ ในการสร้างสรรค์ความเจริญมั่งคั่งทางด้านวัฒนธรรมขึ้นมา และว่า พิธีกรรมมากมายที่เกี่ยวข้องกับบาหลีในปัจจุบันนี้ อันที่จริงแล้ว ได้พัฒนาขึ้นมาในช่วงระยะเวลานี้ รูปแบบที่เป็นทางเลือกต่าง ๆ มากมายก่ายกองที่เกี่ยวกับศาสนาและศิลปกรรม ซึ่งได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมา ได้เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ในพลังชีวิตอันกระปี้กระเปร่าของสังคมบาหลี ที่มีตกทอดสืบต่อมาอย่างไม่ขาดสาย

การเข้ามาของศาสนาคริสต์

เมื่อกล่าวถึงการเข้ามาของศาสนาคริสต์ ศาสนาโลกศาสนาสุดท้ายที่มาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เรามีหลักฐานที่แน่นอนกว่ากรณีการเข้ามาของอิสลามและศาสนาที่สำคัญศาสนาอื่น แรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลังการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ช่วงเวลาที่ศาสนานี้มาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และลักษณะของหลักคำสอนต่าง ๆ เรื่องเหล่านี้ล้วนทราบกันเป็นอย่างดี ในปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบห้าและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ทวีปยุโรปซึ่งเป็นทวีปของคนนับถือคริสต์ศาสนานิกายคาทอลิกได้รับแรงบันดาลใจจากความเร่าร้อนที่จะเผยแพร่ศาสนา ความเร่าร้อนที่จะเผยแพร่ศาสนานี้ได้รับแรงกระตุ้นจากความตึงเครียด อันเป็นผลจากสงครามที่ยืดเยื้อกับตุรกีอ็อตโตมาน และจากการท้าทายของนิกายโปรเตสแตนท์ รวมทั้งจากความตื่นเต้นที่ได้ค้นพบดินแดนใหม่ “ของคนเถื่อนที่ไม่มีศาสนา” ในเอเชียและอเมริกา ผู้ที่นำหน้ากว่าใครในความเพียรพยายามเพื่อเผยแพร่ศาสนาครั้งใหม่นี้ คือกษัตริย์คาทอลิกของสเปนและของ โปรตุเกส กษัตริย์จากทั้งสองดินแดนนี้ทรงได้รับอิทธิพลอย่างแรงกล้า จากความคิดในแนวทางการมุ่งเผยแพร่ศาสนาอย่างที่กษัตริย์คริสเตียนพึงจะมี ความคิดเช่นนี้โดดเด่นอยู่ในยุคกลาง ในค.ศ. 1493 พระสันตะปาปาทรงมีโองการ กำหนดให้กษัตริย์คาทอลิกทุกพระองค์ ถือเป็นพันธะหน้าที่จะต้อง ส่งเสริมการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ และในปีถัดมา สนธิสัญญาทอร์เดซิลลาส์ ระหว่างสเปนและ โปรตุเกสแบ่งโลกออกเป็นเขตการควบคุมทางจิตวิญญาณสองเขต เขตหนึ่ง มอบให้อยู่ภายใต้อำนาจของกษัตริย์โปรตุเกส และอีกเขตหนึ่ง มอบให้กษัตริย์สเปน ตามความเป็นจริงที่แท้นั้น สมัยนั้นยังไม่ใคร่มีใครรู้จักภูมิศาสตร์ของโลกกันสักเท่าไร ดังนั้น เส้นแบ่งตามที่สนธิสัญญาทอร์เดซิลลาส์กำหนด จึงไม่สามารถระบุไว้อย่างเป็นที่พอใจได้ และเรื่องนี้ จึงกลายเป็นการโต้เถียงทะเลาะวิวาทกันอย่าง รุนแรงระหว่างสเปนกับโปรตุเกส กระนั้นก็ดี สนธิสัญญานี้ช่วยกันมิให้ชาติคาทอลิกอื่นใด เข้ามามีส่วนในการเผยแพร่ศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนกระทั่งเมื่อคณะเผยแพร่ศาสนาโซซิเอเต เดส์ มิสซิองส์ เอตรองแกร์สของฝรั่งเศส มาถึงเวียดนามในค.ศ. 1662 การให้ความอุปถัมภ์แก่กษัตริย์สเปนและโปรตุเกสของพระสันตะปาปา ทำให้กษัตริย์สองพระองค์นี้ ทรงเป็นผู้รับผิดชอบต่อการเปลี่ยนศาสนาของ “คนเถื่อนไร้ศาสนา” และดังนั้น จึงทรงมีส่วนรับผิดชอบต่อการสร้างโบสถ์สร้างวัดต่าง ๆ การแต่งตั้งอาร์คบิชอปและเจ้าหน้าที่ทางศาสนาระดับรอง ๆ ลงไป รวมทั้งทรงรับผิดชอบต่อการให้เงินอุดหนุนการดำเนินความเพียรพยายามเพื่อเผยแพร่ศาสนาด้วย ดังนั้น ศาสนาคริสต์จึงต่างจากศาสนา อื่น ๆ ที่เข้ามายังภูมิภาคนี้ คือได้รับการค้ำจุนสนับสนุนจากความมุ่งมั่นของรัฐบาลฆราวาส ที่ตั้งอยู่ ณ อีกฟากหนึ่งของโลก

คริสเตียนพวกแรก ภายใต้การอุปถัมภ์ของสเปน เดินทางมาถึงฟิลิปปินส์ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1521 คริสเตียนกลุ่มนี้คือ กองเรือที่ยับเยินของแม็กเจลลันที่เข้ามาที่เซบุ ที่เซบุนี้ พวกเขาได้รับการต้อนรับจากผู้นำ คือราชาฮูมาบอน ผู้ซึ่งตกลงยอมรับศาสนาคริสต์พร้อมกับพระชายาและข้าราชบริพาร

อีกแปดร้อยคน ปัจจัยสำคัญที่ชี้ขาดให้ฮูมาบอนทรงตัดสินพระทัยเช่นนี้ ดูเหมือนจะเป็นความวางใจว่าอิทธิพลของศาสนาคริสต์ และความสัมพันธ์กับสเปน คงช่วยให้พระองค์เอาชนะศัตรูและปกป้องพระองค์มิให้ได้รับอันตราย ความสัมพันธ์อย่างใหม่กับชาวยุโรป มิได้มีเพียงแค่การทำพิธีเข้ารับศีลล้างบาป (หรือแบ็บติสม์) และตั้งชื่อคริสเตียนเป็นสัญลักษณ์เท่านั้น หากยังมีพิธีซึ่งแม็กเจลลันกับกษัตริย์ฮูมาบอน (ตอนนี้ได้ชื่อคริสเตียนว่า ดอน คาร์ลอส) ดื่มโลหิตของกันและกัน ซึ่งเท่ากับกลายเป็นพี่น้องกันด้วย

เลยมาทางใต้ โปรตุเกสตอบโต้การเดินทางมาสู่ฟิลิปปินส์ของสเปนด้วยการเสริมสร้างที่มั่นของตนในมาลุกุ ที่มาลุกุนี้กษัตริย์แห่งเทอร์เนตทรงแสดงความสนพระทัยในศาสนาคริสต์มาตั้งแต่ค.ศ. 1512 ในค.ศ. 1522 โปรตุเกสรับคำเชิญจากพระประมุขของเทอร์เนต ให้สร้างป้อมปราการขึ้นในราชอาณาจักรของพระองค์ โดยโปรตุเกสอ้างว่ามาลุกุอยู่ภายในเขตที่สนธิสัญญาทอร์เดซิลลาส์มอบหมายหน้าที่ในการเปลี่ยนศาสนาให้แก่ฝ่ายตน กษัตริย์เทอร์เนตทรงตกลงยินยอมให้โปรตุเกสดำเนินงานเผยแพร่ศาสนา อย่างน้อยก็ในแง่ทฤษฎี แต่ในขณะเดียวกัน พระองค์เองก็ยังคงทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาอิสลามอยู่ โปรตุเกสเต็มใจที่จะอยู่กับความแปลกผิดธรรมดานี้ ด้วยมุ่งมั่นที่จะรักษาการผูกขาดการค้าเครื่องเทศของตน โปรตุเกสไม่เคยให้ความสำคัญเป็นอันดับสูง ๆ แก่การเทศนาสั่งสอนศาสนาคริสต์ พระบาทหลวงระดับ “วิคาร์” และเจ้าพนักงานที่ไม่ได้เป็นนักบวชอีกหลายคนได้รับแต่งตั้งให้มาประจำที่ป้อมเทอร์เนต แม้ว่าจะมีการประกอบพิธีรับศีลล้างบาปอยู่บ้าง ทว่าสมาชิกใหม่ในชุมชน คริสเตียน ก็ได้รับการอบรมเรื่องหลักคำสอนทางศาสนาน้อยมาก และพวกที่เรียกกันว่า “คริสเตียน” นั้น ก็แสดงให้เห็นถึงแนวโน้มว่าจะละทิ้งศาสนานี้ไป อันเป็นเรื่องที่สร้างความลำบากใจกันอยู่

จุดสำคัญในการเผยแพร่ศาสนาของโปรตุเกสในหมู่เกาะอินโดนีเซียมาถึงในค.ศ. 1546 เมื่อฟรานซิส เซเวียร์ ผู้ร่วมก่อตั้งนิกายเจซูอิต เดินทางมาถึง เซเวียร์ใช้เวลาอยู่ในภูมิภาคมาลุกุสองปี และกล่าวกันว่า ท่านผู้นี้ทำให้มี “ผู้เปลี่ยนศาสนา” นับพัน ๆ คน ส่วนใหญ่แล้ว เป็นพวกอาลิฟูรุ ซึ่งเป็นชนเผ่าที่ไม่ใช่มุสลิม อาศัยอยู่ในบริเวณที่ห่างทะเลลึกเข้าไปภายใน อย่างไรก็ตาม ยังคงเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ชัดว่า การขาดความแคล่วคล่องเชี่ยวชาญในภาษาต่าง ๆ ที่เป็นภาษาพื้นถิ่นของบริเวณหมู่เกาะทางด้านตะวันออก ยังคงเป็นอุปสรรคอย่างต่อเนื่อง ในการอธิบายหลักคำสอนของศาสนาคริสต์ แม้ว่า ฟรานซิส เซเวียร์จะได้เข้าแบกรับภาระการแปลผลงานของคริสเตียนเป็นภาษามาเลย์ แต่ท่านก็ได้พบว่า ภาษาที่คิดกันว่าใช้กันอย่างเป็นสากลในถิ่นนี้ กลับไม่เป็นที่รู้จักกันในบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปภายในของเกาะต่าง ๆ มากมายทางตะวันออก จนเมื่อภายหลังจากที่พวกเจซูอิตเข้ารับผิดชอบในการปฏิบัติงานในภูมิภาคนี้แล้วเท่านั้น จึงได้มีการดำเนินความเพียรพยายามเพื่อที่จะแปลตำราคริสเตียนและคำถามคำตอบเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ เป็นภาษาพื้นถิ่นอย่างเช่นภาษาเทอร์เนตและสิออ ทว่าความเพียรพยายามในการเผยแพร่ศาสนาของเซเวียร์ ได้กระตุ้นให้เกิดความสนใจในศาสนาคริสต์อย่างกว้างขวางโดย แท้จริง และเมื่อถึงค.ศ. 1555 มีหมู่บ้านในอัมบอน ที่จัดว่าเป็น “คริสเตียน” แล้ว

สามสิบหมู่บ้าน ถึงกระนั้น การขาดแคลนพระบาทหลวง มีผลให้หลายชุมชน ได้พบว่า ถูกบังคับให้ต้องหันกลับไปพึ่งพาทรัพยากรของตนเอง ยิ่งไปกว่านั้น เนื่องจากพวกโปรตุเกสไม่เคยได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์ของตนอย่างมีประสิทธิภาพ พวกเขาจึงไม่สามารถช่วยเหลือกษัตริย์ในท้องถิ่นที่รับนับถือศาสนาคริสต์ ในการต่อสู้กับศัตรูของพระองค์ (ซึ่งปกติแล้ว เป็นมุสลิม) ตัวอย่างเช่นกษัตริย์แห่งบาจาน ได้ทรงเข้ารับศีลและล้างบาป และได้ชื่อคริสเตียนว่า ดอม ชาวโอ ในค.ศ. 1557 แต่อิทธิพลของคริสเตียนถดถอยลงไป เมื่อพวกโปรตุเกสไม่สามารถปกป้องพระองค์ให้รอดพ้นจากการโจมตีของเทอร์เนตได้ ต่อมาภายหลัง ด้วยแรงกดดันจากเทอร์เนต ดอม ชาวโอจึงต้องทรงประกาศยกเลิกความเป็นคริสเตียนและหันกลับไปนับถือ อิสลาม ประสบการณ์เช่นเดียวกันนี้ เกิดขึ้นในที่อื่น ๆ ด้วย ในค.ศ. 1595 มีผู้ประเมินอย่างมองการณ์ในด้านร้ายว่า ในจำนวนชาวคริสเตียนอัมบอนราว 40,000 คนนั้น เหลือคนที่ยึดมั่นกับศรัทธาของตนอยู่เพียง 3000 คนเท่านั้น สถานการณ์นี้ ถือว่าสิ้นหวังเสียจนพวกเจซูอิตซึ่งปฏิบัติงานอยู่ในมาลุกุเรื่อยมานับตั้งแต่ทศวรรษ 1540 ถึงกับคิดจะทิ้งงาน

คณะทำงานเผยแพร่ศาสนาในมาลุกุ ยิ่งอ่อนกำลังลงไปอีก ภายหลังค.ศ.1605 เมื่อบริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์ (คือเวรีนิกเด อูสต์-อินดิสเช กอมปัญนี หรือวีโอซี) เข้ายึดอัมบอนและขับโปรตุเกสออกไปจากเทอร์เนตและติดอร์ เกาะต่าง ๆ ที่รายล้อมดินแดนดังกล่าว ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวีโอซีมากขึ้นเรื่อย ๆ และพระบาทหลวงเจซูอิตซึ่งประจำอยู่ในอินดิส ก็มีจำนวนลดลงไปเรื่อย ๆ อย่างสม่ำเสมอ เมื่อถึงค.ศ. 1624 มีพระบาทหลวงเจซูอิตเหลืออยู่ในมาลุกุเพียงสิบสองคนเท่านั้น การที่ดัตช์เข้ายึดเมละกาในค.ศ. 1641 ซึ่งขณะนั้น เป็นของโปรตุเกสอยู่ อีกทั้งการทำลายโบสถ์และอารามจำนวนมากมายเท่ากับเป็นการกระหน่ำโจมตีอิทธิพลคาทอลิกในหมู่เกาะอินโดนีเซียต่อไปอีก เมื่อชาวสเปนคนสุดท้ายออกไปจากเทอร์เนตและติดอร์ในค.ศ. 1663 งานการเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกในอินโดนีเซียตะวันออก ก็เหลือจำกัดอยู่เพียงแค่โซลอร์ ฟลอเรสและติมอร์ ซึ่งเป็นแหล่งที่ชาวนิกายโดมินิกันทำงานกันมาตั้งแต่ค.ศ. 1562

คริสเตียนสร้างผลกระทบให้แก่อินโดนีเซีย น้อยกว่าที่สร้างให้แก่ฟิลิปปินส์มาก ส่วนหนึ่งเนื่องจากคณะผู้ทำงานเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกในอินโดนีเซีย ไม่เคยได้รับการสนับสนุนจากรัฐในระดับที่ใกล้เคียงกับที่ในฟิลิปปินส์ อิทธิพลของวีโอซีในอินโดนีเซียในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดและสิบแปด ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมเข้ามาอีก เนื่องจากดัตช์ไม่เคยถือว่าการเปลี่ยนศาสนาของคนในพื้นที่เป็นเป้าหมายหนึ่งในตัวของมันเอง ถึงกระนั้นก็ดี ก็มีความพยายามอยู่บ้าง ที่จะชักจูงผู้คนให้เปลี่ยนศาสนาคริสต์จากนิกายคาทอลิกมาเป็นโปรแตสแตนท์ และกำจัดความเชื่อแบบ “ป่าเถื่อนไร้ศาสนา” ให้หมดไป อาทิเช่นในค.ศ. 1622 ข้าหลวงของวีโอซีในอัมบอน อ้างว่ามีการเผาศาลเจ้าที่สิงสถิตย์ของวิญญาณถึงแปดร้อยแห่ง และริบเครื่องบูชาในศาลเจ้าดังกล่าว มีหลายครั้ง ที่มีการออกคำสั่งเป็นกฎหมาย ขู่ว่าจะลงโทษถึงชีวิตแก่ใครก็ตาม ที่พบว่ายังมีรูปจำลองของ “ปีศาจ” อยู่ในสวนของเขา ยิ่งไปกว่านั้น พวกคริสเตียนในเขตของวีโอซียังได้รับความเกื้อหนุนและเข้าข้างมากกว่าพวกมุสลิมอยู่เสมอ วิถีปฏิบัติเช่นนี้ช่วยส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนศาสนา ในหมู่ชาว

อินโดนีเซียตะวันออกกลุ่มต่าง ๆ กันอยู่บ้าง เสน่ห์ดึงดูดใจของศาสนาคริสต์ มีประจักษ์ชัดเจนเป็นพิเศษ ภายหลังการมีมติอันเป็นหลักหมายที่สำคัญอย่างหนึ่งในค.ศ. 1729 กล่าวคือข้าหลวงใหญ่ได้กำหนดลงไปโดยแน่ชัดว่า เจ้าผู้ครองที่มิได้นับถือคริสเตียน ไม่สามารถลงโทษหัวหน้าที่เป็นคริสเตียนที่อยู่ในบังคับของตนได้ ดูเหมือนว่าข้อกำหนดนี้เอง ที่ชักจูงให้ประมุขพระองค์แรกของโรตี ทรงหันมานับถือศาสนาคริสต์ และกล่าวกันว่า หลังจากนั้นอีกสิบปีเศษ มีคนถึงเจ็ดร้อยคน ภายในบริเวณหนึ่งของโรตี รอคอยที่จะเข้ารับการรับศีลล้างบาปเพื่อเข้าสู่ความเป็นคริสต์ศาสนิกชน เมื่อถึงตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ศาสนาคริสต์จึงตั้งหลักปักฐานลงอย่างมั่นคงอยู่ตามเกาะต่าง ๆ มากมายด้านทางตะวันออก และสำหรับคนหลายกลุ่ม การนับถือศาสนาคริสต์ กลายเป็นกุญแจสำคัญอย่างหนึ่งในการระบุชาติพันธุ์ อาทิเช่น ผู้คนที่โรตี มิได้ให้เหตุผลการเข้ามาของศาสนาคริสต์ว่า เป็นเพราะพวกมิสชันนารียุโรป แต่เป็นด้วยหนึ่งในบรรดาวีรบุรุษในวัฒนธรรมของพวกเขาเองต่างหาก วีรชนคนนี้ ยังเป็นผู้ที่นำศิลปะในการกลั่นน้ำหวานจากปาล์มเข้ามาด้วย น้ำหวานจากปาล์มนี้เป็นผลิตผลซึ่งเศรษฐกิจของพวกเขาพึ่งพาอาศัยอยู่

การสถาปนาศาสนาคริสต์ในฟิลิปปินส์

อาณานิคมของสเปนที่ฟิลิปปินส์นี้ เป็นที่ซึ่งชะตากำหนดให้กลายเป็นสนามที่ยิ่งใหญ่แห่งการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาวสเปนเข้ามายังย่านหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ โดยมองตนเองว่า เป็นผู้ที่ได้รับแต่งตั้งจากสรวงสวรรค์ให้มาเผยแพร่คำสอนของพระคริสต์ในหมู่คนเถื่อนที่ไม่มีศาสนาในทวีปอเมริกาและเอเชีย แนวคิดในการมองตนเองของชาวสเปนเช่นนี้มีอยู่ในระดับที่มากกว่าชาวโปรตุเกสมากมายทีเดียว แม้ว่าการเผชิญหน้ากับชาวฟิลิปปินส์ในเซบุในค.ศ. 1521 จะลงเอยด้วยการต่อสู้รบพุ่งกัน และทำให้แม็กเจลลันถึงแก่ความตาย แต่ก็มีคนมากมายเหลือเกิน ที่เต็มใจยอมรับการรับศีลล้างบาป การที่มีคนเข้ารับนับถือศาสนาใหม่เป็นจำนวนมากเช่นนี้เป็นสัญญาณที่ดีว่าฟิลิปปินส์สามารถกลายเป็นบ่อเกิดที่มั่งคั่งของจิตวิญญาณคริสเตียน ในค.ศ. 1565 ภายหลังจากที่ความเพียรพยายามหลายครั้งประสบความล้มเหลวไปแล้ว กองกำลังของสเปนอีกหน่วยหนึ่ง ภายใต้การบัญชาการของมิเกล โลเปซ เดอ เลกาซปี ได้กลับเข้ามายังเซบุ โดยพาพระบาทหลวงนิกายออกัสติเนียนเข้ามาด้วย ภารกิจของบาทหลวงรูปนี้ มิใช่เพียงเพื่อทำรายงานเกี่ยวกับการเดินทางเท่านั้น แต่ “เพื่อเทศนาคำสอนอันศักดิ์สิทธิ์แก่บรรดาผู้ที่อาศัยอยู่ในดินแดนใหม่เหล่านั้น และเพื่อทำพิธีรับศีลล้างบาปแก่ผู้ที่ยอมรับนับถือศาสนาของเรา”[26] อย่างไรก็ดี ความคุ้นเคยกับพวกโปรตุเกส ตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านไปนับตั้งแต่การมาเยือนของแม็กเจลลัน ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ในท้องถิ่น เกิดความระแวงสงสัยในความตั้งใจของคนผิวขาวมากขึ้น ชาวเซบุสองพันคน ได้เข้าเผชิญหน้ากับเลกาซ

[26] Rafael Lopez tran., ***The Christianisation of the Philippines***, Manila, 1965, 255-6.

ปี โดยสวมเครื่องแต่งกายแบบพร้อมรบมาเต็มที่ ทว่าหอก โล่ ดาบและเกราะที่ทำด้วยเชือก ไม่สามารถช่วยให้พวกเขารักษาความกล้าหาญไว้ได้ เมื่อต้องเผชิญกับปืนคาบศิลาของสเปน กระนั้น ในหมู่บ้านที่กำลังถูกเผาอยู่นั้น คนของเลกาซปี ได้พบหลักฐานที่ชี้ว่า การได้พบศาสนาคริสต์เพียงชั่วครู่ ตามที่แม็กเจลลันได้นำมาเสนอให้เมื่อหนึ่งชั่วอายุคนก่อนหน้านี้ มิได้ถูกลืมเลือนไปเสียทั้งหมด ในหมู่ซากที่เป็นเถ้าถ่านนั้น พวกเขาได้บังเอิญพบรูปปั้นของพระกุมารเยซูซึ่งแม็กเจลลันมอบเป็นของขวัญให้แก่ภรรยาของ หัวหน้าชนพื้นเมืองไว้ก่อนหน้านี้ ตลอดเวลาสี่สิบปีที่ผ่านมา รูปจำลองนี้ได้รับการเก็บรักษาอย่างเอาใจใส่ และเก็บไว้ด้วยความเคารพ เนื่องจากรูปปั้นนี้ เป็น*เทวดา* (เทพ) ที่สร้างปาฏิหาริย์ได้ของคนขาว

ผลสืบเนื่องจากการโจมตีของเลกาซปี คือชุมชนท้องถิ่น ร้องขอสันติภาพ พื้นฐานทางกฎหมายของความเพียรพยายามของสเปนเหล่านี้ เป็นเรื่องที่สเปนคิดขึ้นมาเองว่า ชาวเชบุผู้ซึ่งเข้ารับการถือศีลล้างบาปในค.ศ. 1521 ได้กลายเป็นราษฎรชาวสเปนไปแล้ว ดังนั้น ในตอนนี้ ในฐานะที่เป็น “พวกกบฏ” ทางสเปนจึงขอให้พวกเขา ร้องขออภัยโทษที่ได้ฆ่าแม็กเจลลันและ “ฟื้น” คำปฏิญาณขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งว่า จะจงรักภักดีต่อกษัตริย์สเปนเหมือนเช่นเดิม อย่างไรก็ดี งานการเผยแพร่ศาสนาไม่ได้มีขึ้นเท่าไรนักในช่วงปีแรก ๆ นี้ เนื่องจากชาวสเปนเป็นห่วงเรื่องความอยู่รอดกันเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้สเปนยังไม่มีบาทหลวงมากพอที่จะรับหน้าที่การสอนอย่างต่อเนื่องได้ อีกทั้งในช่วงเวลาขณะนั้น ยังไม่เป็นที่แน่นอนว่า สเปนจะอยู่ในฟิลิปปินส์จริง ๆ หรือไม่ จึงเห็นได้ชัดว่าเป็นการเขลา ที่จะเริ่มต้นการรณรงค์เปลี่ยนศาสนา แล้วจากนั้นสมาชิกชาวคริสเตียนใหม่ต้องถูกทอดทิ้งไป ด้วยเหตุนี้

ในเวลาห้าปีหลังจากที่สเปนมาถึง จึงมีคนเข้ารับศีลล้างบาปกันเพียงราวหนึ่งร้อยคนเท่านั้น ทว่าในค.ศ. 1570 พระเจ้าฟิลิปที่ 2 ได้ทรงตัดสินพระทัยอย่างสำคัญ นั่นคือการที่ทรงยืดมั่นว่า การก่อตั้งอาณานิคมและสร้างความเป็นคริสเตียนขึ้นในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ เป็นภารกิจของสเปน แม้จะมีความจริงที่เห็นได้ชัดในข้อที่ว่า หมู่เกาะฟิลิปปินส์คงจะไม่ได้มีสมบัติมากมายอย่างที่ครั้งหนึ่ง ได้เคยคาดหวังไว้

การยึดครองมนิลาของสเปนในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1571 เป็นเครื่องหมายบอกถึงขั้นตอนใหม่ในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ หัวหน้าท้องถิ่นของมนิลา หลังจากที่ได้เห็นถิ่นฐานของตนกลายเป็นเถ้าถ่านแล้ว จึงยอมตกลงตามสนธิสัญญาซึ่งระบุว่า ตนมิใช่แต่จะยอมรับการคุ้มครองของสเปนเท่านั้น หากยังรับรู้ถึงสิทธิของสเปนที่จะเผยแพร่ความเชื่อแนวคริสเตียนด้วย ในค.ศ. 1578 บาทหลวงนิกายฟรานซิสกันสิบห้ารูป เดินทางมาถึงคาวิเต้ เพื่อสมทบกับบาทหลวงนิกายออกัสตินเนียน โดยมีบาทหลวงนิกายเจซูอิตตามมาเมื่อสามปีให้หลัง จากนั้น ในค.ศ. 1587 ก็มีบาทหลวงโดมินิกันตามมา และต่อด้วยนิกายรีคอลเล็คต์ในค.ศ. 1606 เมื่อถึงค.ศ. 1595 มีมิสชันนารีทำงานอยู่ในฟิลิปปินส์แล้ว 134 คน และประเมินกันว่า มีการทำพิธีรับศีลล้างบาปเกิดขึ้น 288,000 ครั้ง แต่ละนิกาย ได้รับมอบหมายพื้นที่บริเวณหนึ่ง ให้เป็นการเฉพาะสำหรับการเผยแพร่คำสอน จุดมุ่งหมายนั้นก็เพื่อว่า เมื่อศาสนาได้รับการสถาปนาลงมั่นคงดีแล้ว จะส่งมอบพื้นที่ที่ได้เปลี่ยนศาสนาใหม่แล้วนั้น แก่ฆราวาสผู้สอนศาสนา

อย่างไรก็ดี เนื่องจากมีการต่อต้านจากนิกายต่าง ๆ การโอนเขตทางศาสนาให้อยู่ในความดูแลของฆราวาสอย่างเป็นการถาวรเต็มที่ จึงมิได้เคยเกิดขึ้นในฟิลิปปินส์ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดและส่วนใหญ่ของคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด นิกายต่าง ๆ จึงมิได้เพียงแต่ก่อให้เกิดผู้เปลี่ยนศาสนาใหม่ขึ้นมาเท่านั้น หากยังรับหน้าที่ในการรักษาความเป็นคริสเตียนของพวกเขาไว้ด้วย

กระบวนการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในฟิลิปปินส์ ดำเนินตามแบบอย่างที่สเปนเคยกระทำมาก่อนแล้วในเม็กซิโกและอเมริกาใต้ ทั้งบาทหลวงนิกายต่าง ๆ ยังดึงบุคลากรของตนจากทั้งสองดินแดนนี้มายังฟิลิปปินส์ด้วย หนึ่งในบรรดาสิ่งที่เคยกระทำมาก่อนแล้ว ในดินแดนทั้งสองดังกล่าว คือการมอบสิทธิ์*เอ็นโคเมียนดา* (การถือครองที่ดินพร้อมทั้งดูแลผู้คนในที่ดินที่มอบให้) สิทธิ์นี้กษัตริย์ทรงถือครองอยู่ หรือไม่ก็ถือครองโดยบุคคลซึ่งได้รับมอบสิทธิ์ถือครองนี้จากกษัตริย์ โดยมีตำแหน่งเป็น *เอ็นโคเมนเดอโร เอ็นโคเมนเดอโรนี้* มีสิทธิเก็บภาษีจากบริเวณหนึ่ง ๆ ตามที่กำหนด แต่สิ่งที่ *เอ็นโคเมนเดอโร*ต้องกระทำเป็นการตอบแทนคือความรับผิดชอบต่อการทำให้ประชาชนได้ตระหนักรู้ถึงอำนาจอธิปไตยของสเปน และให้ความรู้ขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับศาสนาคริสต์แก่ประชาชนในฟิลิปปินส์ การถือครอง*เอ็นโคเมียนดา*ของเอกชน ค่อย ๆ เลิกไปทีละน้อย แต่ในปีแรก ๆ นั้น *เอ็นโคเมนเดอโร* ซึ่งมักเป็นอดีตทหาร มีบทบาทสำคัญในการบรรเทาการต่อต้านอิทธิพลของสเปนที่มาจากท้องถิ่น และตระเตรียมลู่ทางไว้ให้มิสชันนารีนิกายต่าง ๆ เคลื่อนกำลังกันเข้ามา

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ช่วยให้ผู้คนเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ คือนโยบายย้ายถิ่นฐานของประชากรพื้นถิ่น นโยบายย้ายถิ่นฐานนี้นำแบบอย่างจากที่สเปนกระทำในอเมริกามาเช่นกัน แบบอย่างของชุมชนเครือญาติที่เป็นอิสระ หรือที่เรียกว่า *บารังคาย* ซึ่งเป็นแบบแผนพื้นเมืองที่มีมาแต่ดั้งเดิมของฟิลิปปินส์ ถูกเปลี่ยนไปเป็นแบบที่มีศูนย์กลางหลัก *(กาเบเซรา)* ซึ่งประกอบด้วยโบสถ์ที่พระบาทหลวงชาวสเปนอาศัยอยู่ โบสถ์นี้ล้อมรอบด้วยหมู่บ้าน *(วิซิตา)* ที่อยู่รอบนอกจำนวนหนึ่ง ในวิซิตาเหล่านี้ มีการสร้างโบสถ์เล็ก ๆ ขึ้นไว้เป็นที่สำหรับพระบาทหลวงมาทำพิธีมิสซาที่เป็นการฉลองเป็นครั้งเป็นคราวในบางเวลา ขณะเมื่อพระบาทหลวงชาวสเปนไม่อยู่ คนฟิลิปปินส์ที่เหมาะสมจะได้รับเลือก ให้ประกอบหน้าที่ที่สำคัญตามหลักศาสนาคริสต์ เช่นการรับศีลล้างบาปและเตรียมตัวผู้ที่ป่วยหนักให้พร้อมสำหรับความตาย ปกติแล้ว เพื่อวัตถุประสงค์ในทางปฏิบัติ พระบาทหลวงจะพยายามรวมหมู่บ้านเล็ก ๆ หลาย ๆ แห่งเข้าด้วยกัน และชักจูงให้ผู้คนย้ายเข้ามาอยู่ใกล้กับเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ให้มากขึ้น แต่ความก้าวหน้าในเรื่องนี้เป็นไปอย่างเชื่องช้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งนอกบริเวณตากาล็อก ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ศูนย์กลางที่มีคนอาศัยอยู่เกินสองพันคนมีไม่ถึงยี่สิบแห่ง สภาพเช่นนี้จึงหมายความว่า พระบาทหลวงตามบริเวณที่มีประชากรอาศัยอยู่อย่างเบาบาง อย่างเช่นที่วิสายาส์จำต้องเดินทางอยู่ตลอดเวลา ระหว่างหมู่บ้านที่อยู่โดดเดี่ยว กระนั้น ความยึดมั่นในบทบาทหน้าที่ของสเปน ทำให้แทบหาไม่พบว่าจะมีชุมชนคริสเตียนใดที่ถูกทอดทิ้ง แม้ว่าชาวฟิลิปปินส์ที่ผ่านการรับศีลล้างบาปมาแล้วบางคน อาจได้เห็นพระบาทหลวงเพียงแค่ปีละหนเท่านั้นก็ตาม

นิกายต่าง ๆ ที่เข้ามาสอนศาสนาในฟิลิปปินส์ล้วนต่างมีลักษณะเฉพาะตัวและต่างมีสิ่งที่ตนเองห่วงใยเป็นสำคัญ ทว่านิกายเหล่านี้ มีสิ่งที่คล้ายคลึงกันอยู่มากมาย เนื่องจากทุกคนที่เกี่ยวข้อง ล้วนเป็นชาวสเปน ซึ่งทำงานภายใต้ทิศทางที่กษัตริย์สเปนทรงเป็นผู้กำหนดและพวกเขายังอาศัยประสบการณ์ของหมู่คณะชาวสเปนที่ไปเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในอเมริกาอย่างหนักหน่วงด้วย ตัวอย่างเช่น มิสชันนารีในฟิลิปปินส์ได้เรียนรู้ว่า สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งยวดคือเขาจะต้องเปลี่ยนความเชื่อทางศาสนาของเหล่าผู้เป็นหัวหน้า เพื่อจะได้ชนะใจพวกลูกน้อง ในฟิลิปปินส์ ผู้นำที่ผ่านพิธีรับศีลล้างบาปมาแล้วในท้องถิ่น ซึ่งรวมกลุ่มเข้าด้วยกันเป็น*ปรินซิปาเล* (ชนชั้นที่มีความสำคัญ) ได้กลายเป็นเครื่องมือที่ตอกย้ำการบริหารของสเปน และช่วยพาผู้ตามของพวกเขา ให้เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจปกครองของคริสต์จักรและกษัตริย์สเปน ประชาชนเองเป็นผู้กล่าวว่า “หากว่าบิดาของพวกเขา ต่างกลายเป็นคริสเตียนกันหมด พวกเขาจะทำตนเป็นอื่นไปได้อย่างไรกัน”[27]

มิสชันนารีในสเปนใหม่ (นิว สเปน) ได้ค้นพบมานานแล้วว่า วิธีที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดที่จะเปลี่ยนความเชื่อทางศาสนาของผู้นำในท้องถิ่น คือต้องสอนความคิดแนวคริสเตียนให้แก่บรรดาลูก ๆ ของเขา โดยให้ความเอาใจใส่เป็นพิเศษกับบุตรชายของหัวหน้า ในที่ต่าง ๆ หลายแห่งในฟิลิปปินส์ นิกายต่าง ๆ ได้ก่อตั้งโรงเรียนขึ้นเพื่อสอนหลักคำสอนแนวคาทอลิกแก่เยาวชน โดยแต่ละชั้น จะเน้นเฉพาะที่หัวข้อใดหัวข้อหนึ่ง อย่างเช่นพระแม่มารี เป็นต้น เมื่อพวกนักเรียนเรียนจบทุกชั้นแล้ว ก็ถือว่าพร้อมที่จะเข้าพิธีรับศีลล้างบาป มีบ่อยครั้งที่ทั้งครอบครัวเข้าพิธีรับศีลล้างบาปพร้อมกัน โดยใช้เด็ก ๆ เป็นผู้ตระเตรียมความพร้อมให้แก่ผู้ใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากพระบาทหลวงจะไม่ทำพิธีรับศีลล้างบาปให้แก่ผู้ใหญ่ นอกเสียจากว่าพวกเขาจะสามารถท่องคำสวดภาวนาขั้นพื้นฐานได้จากความทรงจำ และแสดงให้เห็นว่ามีความรู้เกี่ยวกับพันธะหน้าที่ที่สำคัญของชาวคริสต์อยู่บ้าง การจะทำให้บรรลุถึงเป้าหมายนี้มีการใช้ประโยชน์จากดนตรีอยู่มาก เพราะดนตรีนั้น เป็นส่วนหนึ่งที่แยกออกเสียมิได้จากพิธีกรรมดั้งเดิมของคนถิ่นนี้ ชาวสเปนได้พบว่า ชาวฟิลิปปินส์ ก็เหมือนกับชนเชื้อชาติอื่น ๆ ในอินโดนีเซีย ตะวันออกและทวีปอเมริกา คือเรียนรู้ที่จะท่องบัญญัติสิบประการได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งคำสวดวิงวอนพระผู้เป็นเจ้าและพิธีสวดบูชาส่วนอื่น ๆ หากว่าได้แปลถ้อยคำเหล่านี้ออกเป็นภาษาของพวกเขาเอง แล้วนำมาร้องเป็นเพลง พวกมิสชันนารีสังเกตเห็นด้วยความยินดีปรีดาว่า ประชาชน “ร้องเพลงที่เป็นหลักคำสอน” ในบ้านของตัวเอง หรือในขณะที่ทำงานในไร่นา บาทหลวงรูปหนึ่ง ที่เพิ่งกลับจากพิธีมิสซา รู้สึกทึ่งที่ได้ยินหญิงชาวบ้านนำคำสอนที่ท่านเพิ่งเทศน์ไป “มาร้องเป็นเพลง” โดยที่เธอนำคำสอนนั้น มาทำให้เป็นถ้อยคำที่คล้องจองกัน แล้วเติมทำนองเพลงดั้งเดิมเข้าไป คำสอนเหล่านี้ เทศน์ด้วยภาษาประจำวันของชาวพื้นถิ่น โดยเทศน์ต่อจากการกล่าวคำมิสซาด้วยภาษาลาตินแล้ว โดยทั่วไปแล้ว คำสอนเหล่านี้เกี่ยวข้องกับหัวข้อใดหัวข้อหนึ่งในจำนวนสี่หัวข้อ คือ ความเป็นอมตะของวิญญาณ ความมีอยู่ของพระเจ้า ผลตอบแทนที่รอคอยชาวคริสเตียนในชาติหน้า และนรก อันเป็นสถานที่ที่มี

---

[27] Pedro Chirino, ***The Philippines in 1600***, trans. Ramon Echevarria, Manila, 1969, 337.

ความเจ็บปวดไม่มีที่สิ้นสุด บ่อยครั้งที่ใช้รูปภาพมาช่วยอธิบาย รูปภาพมีประโยชน์มากเป็นพิเศษสำหรับพระบาทหลวงผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับภาษาท้องถิ่นอย่างจำกัด

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของความสำเร็จของศาสนาคริสต์ คือความจริงในข้อที่ว่า พิธีกรรมทางศาสนา มีสิ่งที่ผู้คนในวัฒนธรรมฟิลิปินส์คุ้นเคยอยู่ ในหลาย ๆ แง่มุม การรับศีลมหาสนิท หรือการรับเอาร่างกายและโลหิตของพระคริสต์ เข้ามารวมอยู่ในตัว เป็นเสมือนเสียงสะท้อนของการกินเลี้ยงตามประเพณีของพื้นถิ่น คำแปลตำราคริสเตียนเป็นภาษาตากาล็อก ก็พูดถึงพิธีรับศีลมหาสนิทว่าเป็นที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ อีกทั้งยังเป็นที่มาของความกล้าหาญ พละกำลังและศักยภาพ การรับพลานุภาพของความเป็นคริสเตียน อีกหนทางหนึ่ง คือพิธีรับศีลล้างบาปด้วยน้ำ น้ำนั้น เป็นส่วนหนึ่งที่เป็นแก่นสำคัญของพิธีกรรมบูชาภูติผีเสมอมา และน้ำศักดิ์สิทธิ์ของชาวคริสเตียนนั้น ก็ถือกันโดยทั่วไปอย่างกว้างขวางว่า เป็นสิ่งที่ช่วยเยียวยารักษาทั้งร่างกายและวิญญาณ พระบาทหลวงเองนั้น ก็ใช้ประโยชน์จากความเชื่อนี้ ด้วยการจงใจทำให้พิธีรับศีลล้างบาป เป็นวาระที่เคร่งขรึมที่สุดอย่างเท่าที่จะเป็นไปได้ และด้วยการใช้น้ำศักดิ์สิทธิ์อย่างไม่มีข้อจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประพรมให้แก่ผู้ป่วย การประพรมน้ำ การท่องคำสวดภาวนาเป็นภาษาลาติน และการทำเครื่องหมายไม้กางเขนเป็นพิธีกรรมที่ส่งผลให้เกิดความประทับใจ และเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่นอกเหนือไปจากการรักษาเยียวยาของ *บาเบย์ลัน* แม้พิธีรับศีลแบบคริสเตียนอาจมิได้ทำให้หายจากโรค แต่ศรัทธาในประสิทธิผลของน้ำศักดิ์สิทธิ์ก็ยังคงมีอยู่ ดังที่ชายคนหนึ่งกล่าวไว้ ว่า “ผมรู้ว่า ด้วยน้ำที่คุณพ่อประพรมลงบนตัวพวกเขา [เด็กที่ป่วย] จะทำให้พวกเขาได้ขึ้นสวรรค์”[28] การรับศีลล้างบาปมีข้อได้เปรียบในยามที่ยังอยู่ในโลกนี้เพิ่มเข้ามาอีกด้วย เนื่องจากการรับศีลนี้ยังหมายถึงว่า บุคคล จะมี*กอมปาเดร*หรือพ่อแม่ทูนหัว ผู้ซึ่งได้รับมอบหมายให้มีความรับผิดชอบเป็นพิเศษ ต่อความเป็นอยู่ที่ดีทางด้านจิตวิญญาณของบุคคลนั้น อย่างไรก็ดี ชาวฟิลิปปินส์ได้ขยายความสัมพันธ์นี้ โดยเชื่อมโยงพ่อแม่ทูนหัวมิใช่เฉพาะกับพ่อและแม่ของเด็กเท่านั้น หากยังรวมถึงครอบครัวทั้งหมดของเขาด้วย ปกติแล้ว พ่อแม่ทูนหัวนั้น จะเลือกคนที่มีสถานะทางสังคมสูงกว่า ดังนั้น ความเป็นพ่อแม่ร่วมตามพิธี (*กอมปาดราซโก*) จึงวิวัฒนาการขึ้นเป็นความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้พึ่งพา ซึ่งทั้งสองฝ่าย มีพันธะหน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

แหล่งที่มาของพลานุภาพในความเป็นคริสเตียนอีกอย่างหนึ่ง คือกลุ่มบุคคลซึ่งจัดให้อยู่ในวงศ์บุคคลที่ได้รับการเคารพบูชาในศาสนาซึ่งมีอยู่อย่างกว้างขวาง แนวคิดนี้คริสเตียนเป็นผู้นำเข้ามาในสังคมที่มีแนวความคิดเรื่องการบูชาวิญญาณฝังอยู่อย่างลึกซึ้ง เหล่านักบุญโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักบุญที่คริสต์จักรในท้องถิ่นสร้างโบสถ์อุทิศถวายให้ กลายมาเป็นบุคคลที่มองกันว่าเป็นเสมือนบรรพชนที่มีความเห็นอกเห็นใจ และสามารถเข้าถึงได้ ใครก็ตามล้วนสามารถขอความช่วยเหลือจากเหล่านักบุญนี้ได้ด้วยการถวายของขวัญที่เหมาะสมและวิงวอนอย่างถ่อมตน อีกทั้งชื่อของนักบุญเหล่านี้ ยังสามารถ

---

[28] Ana Maria Madrigal Llorente, ***A Blending of Cultures: the Batanes, 1686-1898***, Manila, 1983, 60.

อัญเชิญให้มาเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันได้ ดังคำอธิบายบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า "ใช้อาวุธนี้ [ได้แก่พระนามพระเยซูและพระแม่มารี] แล้วอย่าปล่อยไป เพื่อที่ท่านจะได้มีชัยชนะศัตรูของท่าน"[29] สร้อยลูกประคำ ไม้กางเขน คัมภีร์ไบเบิ้ลและเหรียญศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ที่ได้รับการสวดให้ศีลให้พรจากพระบาทหลวง กลายเป็นเครื่องลางของขลังที่มีอานุภาพ และเขตในครอบครองของพระบาทหลวง—ได้แก่ที่พักอาศัย บริเวณสุสานคริสเตียนที่อยู่ใกล้ ๆ และที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใดคือโบสถ์ – ล้วนเป็นจุดที่มีอำนาจพิเศษ ในแหล่งที่อยู่อาศัยแห่งหนึ่ง เมื่อมีการย้ายโบสถ์ไปยังบริเวณที่สูงขึ้นเพื่อหลีกเลี่ยงภาวะน้ำท่วม ผู้คนก็พากันย้ายบ้านมายังที่ตั้งโบสถ์แห่งใหม่นั้นทันที เหตุผลนั้น พวกเขากล่าวว่า พวกเขาหวาดกลัวปีศาจซึ่งเพ่นพ่านไปทั่วเมืองเก่าในตอนกลางคืน เนื่องจากตอนนี้ ไม่มีทั้งโบสถ์ทั้งไม้กางเขน

การพบกันระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับคำสอนตามหลักศาสนาคริสต์ มีการประนีประนอมกันอยู่ในระดับสูงทีเดียว ตัวอย่างเช่น ชาวฟิลิปปินส์ค่อย ๆ ยอมรับความคิดแนวคริสเตียนทีละน้อยในเรื่องการมีภรรยาคนเดียว และความไม่อาจลบล้างได้ของการสมรส แม้ว่า เรื่องนี้ก่อให้เกิดความตึงเครียดอยู่บ้าง ในสังคมที่ซึ่งการหย่าร้างเป็นเรื่องค่อนข้างสะดวก และที่ซึ่งบรรดาหัวหน้าที่มั่งคั่ง ปกติแล้ว จะมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน อย่างไรก็ดี ในขณะเดียวกัน มีการทำให้การนับถือศาสนาคริสต์มีความเป็นฟิลิปปินส์เพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ในหลาย ๆ แง่ อาทิเช่น ชาวฟิลิปปินส์บางคนเชื่อว่า บุคคลไม่พึงถ่มน้ำลาย หรืออาบน้ำ หรือกินเนื้อ เป็นเวลาสามวัน ก่อนเข้าทำพิธีรับศีลมหาสนิท ในขณะที่ตัวพิธีการนั้นเอง กลายเป็นโอกาสสำหรับสตรีโดยเฉพาะ ที่จะแสดงความมั่งคั่งให้เห็นที่เครื่องแต่งกายและ

อัญมณี การแสดงออกเช่นนี้เป็นสิ่งที่เคยทำกันมาจนคุ้นเคยในพิธี*มานกานิโต* (พิธีบูชาวิญญาณ) ซึ่งจัดขึ้นสำหรับงานหมั้นหรือการรวบรวมผลเก็บเกี่ยว ในระหว่างการตั้งขนมปังสำหรับพิธีรับศีลมหาสนิทนั้น อาจถึงขั้นมีการจุดประทัดก็ได้ โดยทั่วไปแล้ว วันสำคัญทางศาสนากำหนดให้เป็นวันเทศกาลเฉลิมฉลองและสังสรรค์ โดยผู้คนทุกเพศทุกวัยจะมาร่วมชุมนุมกันภายหลังการสวดสร้อยประคำแล้ว มีผู้สังเกตการณ์ในมนิลา ตั้งข้อสังเกตว่า ผู้คน "หาความสำราญกันด้วยการเต้นรำ ร้องเพลงและเล่นกีฬาที่ห้าวหาญและไม่น่าดู"[30]

ไม่มีข้อที่อาจสงสัยได้เลยว่า การประนีประนอมในลักษณะนี้ เป็นเหตุให้พวกมิสชันนารีเกิดความกังวล บาทหลวงในนิกายฟรานซิสกันและโดมินิกัน ดึงดันมากเป็นพิเศษในข้อที่ว่า วัฒนธรรมที่มิใช่เป็นคริสเตียนนั้น เป็นผลงานของพวกปีศาจ และการยอมจำทนด้วยใจกว้าง เป็นการทรยศต่อหลักการของคริสเตียน โดยทั่วไปแล้ว พวกบาทหลวงก็ทำเช่นเดียวกับที่ทำในทวีปอเมริกา คือ

---

[29] Vincente L. Rafael, ***Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule***, Ithaca and London, 1988, 120.

[30] Fernandez, ***The Church in the Philippines***, 164.

หลีกเลี่ยงการแปลแนวคิดที่เป็นหลักคำสอนสำคัญ ๆ ด้วยความพยายามที่จะหลีกเลี่ยงความสับสนกับความเชื่อของคนพื้นถิ่น อาทิเช่น มีการใช้คำภาษาสเปน “ดิออส” สำหรับพระเจ้า แทนที่จะใช้คำพื้นถิ่นใด ๆ ที่มีความหมายเหมือนกัน หลักการเดียวกันนี้ นำมาใช้กับคำอื่น ๆ ด้วย เช่น องค์สาม* พระวิญญาณ พระเมตตา บาปและนรก มีการดำเนินความพยายามเป็นพิเศษ เพื่อถอนรากถอนโคนการเซ่นไหว้ภูติวิญญาณ หนึ่งในขั้นตอนแรก ๆ เพื่อเปลี่ยนความเชื่อทางศาสนาของชุมชนหมู่บ้าน คือการยืนกราน ให้ทำลาย “รูปเจว็ด” ศาลเจ้าหรือแท่นบูชาเก่า และเมื่อชาวคริสเตียนที่ผ่านการรับศีลล้างบาปแล้ว มาสารภาพบาป พวกเขาจะถูกซักไซร้อย่างเข้มงวดว่าได้ไปรับการรักษาจากพ่อมดหมอผีหรือมีความเชื่อและกล่าวคำสบถสาบานโดยอ้างความฝันหรือไม่ หรือว่าได้เซ่นไหว้ถวายสิ่งของให้แก่ภูติวิญญาณหรือไม่ คำสอนในรูปคำถามคำตอบฉบับแปล อย่างเช่นคำสอนภาษาตากาล็อกเล่มหนึ่งในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหก กล่าวถึงปัญหาเรื่องการบูชาภูติผีโดยตรง ว่า “คริสเตียน ท่านได้ผ่านการรับศีลล้างบาปมาแล้ว...เหตุไฉนจึงไปปรึกษา*อนิโต*ในยามที่เจ็บป่วย สิ่งไม่มีชีวิตจะให้ชีวิตได้หรือ เมื่อท่านทำงานในไร่นา ทำไมท่านจึงทำพิธีเซ่นไหว้ จะมีใครไหนอื่น ที่ทำให้ต้นข้าวเติบโต หากมิใช่องค์พระผู้เป็นเจ้า[31] แต่ถึงจะมีความเพียรพยายามจากพวกมิสชันนารี ความเชื่อเก่า ๆ ก็ยังคงมีอยู่ต่อไป เมล็ดพันธุ์ข้าว อาจถูกนำมาให้บาทหลวงสวดให้พร และไม้กางเขน ก็อาจตั้งอยู่ตามไร่นาในฐานะผู้พิทักษ์ปกป้อง ทั้งในช่วงเวลาเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว ก็เป็นวาระโอกาสสำหรับการมาชุมนุมกันด้วย และเป็นช่วงที่จะมีการเซ่นไหว้ ถวายหมูหรือไก่แก่ภูติวิญญาณ และปลุกบรรพชนผู้ล่วงลับไปแล้วให้ลุกขึ้นมา ด้วยการสวดมนต์และด้วยการทำพิธีร่ายรำอันศักดิ์สิทธิ์ เช่นเดียวกับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่น ๆ ชาวฟิลิปปินส์ยังคงเซ่นไหว้ถวายของบูชาอยู่ เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าจะได้รับความร่วมมือจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ว่าในยามเก็บผลไม้ ตัดไม้หรือเก็บหน่อไม้ ในค.ศ. 1731 พระบาทหลวงในนิกายโรมันคาทอลิกรูปหนึ่ง บ่นอุทธรณ์ว่า วิธีการจับขโมยที่ยอมรับกันนั้น คือการนำเอากรรไกรเล่มหนึ่ง วางตั้งไว้บนฉากที่เป็นรูปไม้กางเขนของท่านนักบุญแอนดรูว์แล้วเอาสร้อยประคำแขวนไว้ จากนั้นก็กล่าวชื่อของผู้ต้องสงสัยซ้ำ ๆ กัน การสั่นของฉาก คือสิ่งที่บ่งชี้ถึงผู้กระทำผิด

เป็นธรรมดาที่เราจะต้องใช้ความระมัดระวังในการกล่าวถึงประสบการณ์การเปลี่ยนศาสนาของชาวฟิลิปปินส์ กล่าวคือเราไม่บังควรที่จะกล่าวในแบบเหมารวมว่าเป็นอย่างเดียวกันหมด เพราะทัศนคติเชิงวัฒนธรรมที่ใช้อธิบายเหตุผลที่คำสอนแนวคริสเตียนในบริเวณหนึ่ง ได้รับการยอมรับนั้นอาจไม่จำเป็นว่าสามารถใช้ได้กับอีกบริเวณหนึ่ง[32] กระนั้น ไม่ว่าเหตุผลที่รองรับความสำเร็จของพวก

---

* หรือ Trinity ประกอบด้วยพระบิดา พระบุตร พระจิต

[31] Antonio M. Rosales, ***A Study of a Sixteenth Century Tagalog Manuscript on the Ten Commandments: Its Significance and Implications***, Quezon City, 1984, 35, 39.

[32] ดู Rafael, ***Contracting Colonialism*** เพื่อการศึกษาอย่างน่าสนใจ เกี่ยวกับบทบาทที่ภาษาและการแปลหนังสือต่าง ๆ มีผลต่อการยอมรับศาสนาคริสต์ของชนตากาล็อก

มิสชันนารีจะเป็นเช่นไร แต่เป็นที่ปรากฏชัดเจนว่า ในช่วงระยะหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด กระบวนการปรับเปลี่ยนทำให้ศาสนาคริสต์สามารถลงรากฐานได้อย่างมั่นคงในบริเวณครึ่งที่อยู่ส่วนเหนือของฟิลิปปินส์ ในทางกลับกัน ความสำเร็จนี้ก็ส่งเสริมให้สเปนลงมือดำเนินงานการเผยแพร่ศาสนาต่อไปใหม่ในตอนใต้ ในค.ศ. 1635 มีการสร้างป้อมขึ้นในแซมบวนกา และจากฐานที่มั่นนี้ พวกเจซูอิตสามารถเจรจาทำสนธิสัญญาสันติภาพ ซึ่งอนุญาตให้พวกเขาเข้าดำเนินงานการสอนศาสนาคริสต์ในบริเวณที่ผู้คนนับถือศาสนามุสลิม แต่ระดับการบังคับที่มีควบคู่ไปกับการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ทำให้การต่อต้านอิทธิพลของสเปนจากมุสลิมหนักหน่วงยิ่งขึ้น ในช่วงทศวรรษ 1650 สุลต่านกูดารัตแห่งมากินดาเนา ซึ่งเป็นศูนย์กลางที่ทรงอำนาจ ที่ตั้งอยู่บนเกาะมินดาเนา ได้ประกาศ*จิฮัด** และผู้ที่สืบราชสมบัติต่อพระองค์ ก็ยังคงได้รับการรำลึกถึงใน*ฆุตบา* (การเทศนาที่แสดงระหว่างการละหมาดในวันศุกร์) ในฐานะพระประมุขผู้ที่ได้ต่อสู้กับพวกนอกศาสนาชาวสเปน การโจมตีบริเวณที่ สเปนยึดครองอยู่อย่างต่อเนื่องของดัตช์ การสูญเสียเทอร์เนตและติดอร์ และภัยจากการปล้นทำลายมนิลาของโคซินก้า ทำให้เจ้าหน้าที่ปกครองของสเปนต้องปิดป้อมแซมบวนกาลงในค.ศ. 1663 การแบ่งแยกหมู่เกาะฟิลิปปินส์ออกเป็นฝ่ายคริสเตียนกับมุสลิม ได้รับการยอมรับกันโดยนัยอยู่ครึ่งคริสต์ศตวรรษ

งานเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในเวียดนาม

คนในเวียดนาม รู้จักศาสนาคริสต์มาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบหก เพราะในค.ศ. 1533 มีการกล่าวถึงศาสนาที่อิกนาติอัส เป็นผู้สอน ท่านผู้นี้คือ “บุรุษแห่งมหาสมุทร” ซึ่งสันนิษฐานว่ามาจากเมละกา นับจากค.ศ. 1580 เป็นต้นมา มีตัวแทนผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์จากหลายนิกาย เดินทางผ่านเข้ามาในเวียดนาม หรือใช้เวลาอยู่ในเวียดนามระยะหนึ่ง โบสถ์แห่งแรก สร้างขึ้นในดานัง เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1615 ผู้สร้างคือฟรานซิส บูโซมี ซึ่งมาจากมาเก๊า การสอนของท่านผู้นี้ ทำให้ในปีแรกมีผู้เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์สามร้อยคน อย่างไรก็ดี การเริ่มต้นดำเนินความเพียรพยายามเพื่อเปลี่ยนให้ผู้คนหันมานับถือศาสนาคริสต์นั้น ได้ระบุเวลาไว้อย่างเหมาะสมว่าคือปี 1624 เมื่ออเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์เดินทางเข้ามาพร้อมกับพระบาทหลวงนิกายเจซูอิตซึ่งถูกขับออกมาจากญี่ปุ่นอีกหลายคน สามปีถัดมา บาทหลวงอเล็กซานเดอร์ถูกส่งตัวไปยังดินแดนในปกครองของราชวงศ์ตรินห์ทางภาคเหนือ เพื่อก่อตั้งโบสถ์ขึ้นเผยแพร่ศาสนาที่นั่น สามปีให้หลังเมื่อเจ้าหน้าที่ปกครองปิดโบสถ์นี้ ท่านทำให้ชาวเวียดนามเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์แล้วเกือบเจ็ดพันคน เมื่อถึงค.ศ. 1640 กล่าวกันว่า มีผู้นับถือศาสนาคริสต์อยู่ในดินแดนของฝ่ายเหงียน 39,000 คน ส่วนในบริเวณที่อยู่ภายใต้การปกครองของฝ่ายตรินห์ มีอยู่ 82,000 คน

---

* jihad—สงครามศาสนาหรือสงครามศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งชาวมุสลิมทุกคนต้องเข้าร่วม

กระบวนการ “เปลี่ยนศาสนา” ในเวียดนามในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด จากมุมมองของคนพื้นถิ่น ยังคงเป็นเรื่องที่ต้องสำรวจตรวจสอบกันอีก อย่างไรก็ดี มีเหตุผลหลายประการ ซึ่งให้คำอธิบายอย่างน้อยก็ส่วนหนึ่งถึงความสำเร็จของศาสนาคริสต์ในระยะแรก เช่นเดียวกับในฟิลิปปินส์ พระบาทหลวงในเวียดนาม ยอมรับรู้ถึงความจำเป็นที่จะต้องดึงดูดผู้มีกำเนิดในตระกูลสูง ให้หันมานับถือศาสนาคริสต์ ดังนั้น จึงได้มีความยินดีปรีดากันมาก เมื่อเจ้าหญิงในอันดับสูงสุดพระองค์หนึ่ง ในราชสำนักเหงียนทางซีกใต้ ทรงเข้าพิธีรับศีลล้างบาป และได้ทรงชักชวนคนอื่น ๆ ให้กระทำตามอย่างพระองค์ อย่างไรก็ดี สิ่งที่มีความสำคัญยิ่งกว่านั้น คือความจริงในข้อที่ว่า มิสชันนารีผู้เผยแพร่ศาสนานิกายเจซูอิตนั้น เช่นเดียวกับมิสชันนารีอื่น ๆ ในโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคหมู่เกาะ คือเป็นผู้ให้ความสำคัญอย่างใหญ่หลวงต่อการเรียนรู้ภาษาของท้องถิ่น และต่อการเทศนาสั่งสอนประชาชนโดยตรง การปรับใช้อักขระโรมันกับภาษาเวียดนามของบาทหลวงอเล็กซานเดอร์ เพื่อให้อยู่ในรูปแบบที่เรียกว่า *กวอค งู* ทำให้บรรดามิสชันนารีสามารถเรียนรู้ภาษาเวียดนามได้เร็วขึ้น แม้ว่าข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ที่แจกจ่ายให้แก่ผู้มีศรัทธาทั้งหลาย จะยังคงเขียนด้วยอักขระจีน หรือ *นอม* (แบบตัวเขียนที่ประชาชนชาวเวียดนามใช้กัน) อยู่ก็ตาม ที่แตกต่างจากฟิลิปปินส์มากยิ่งไปกว่านี้ คือพระบาทหลวงนิกายเจซูอิตในเวียดนาม มีความเห็นว่า การมีพระบาทหลวงที่เป็นชาวพื้นเมืองที่เข้มแข็ง เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการส่งเสริมศาสนา เมื่อถึงตอนกลางศตวรรษ จึงมีสถาบันฝึกสอนพระบาทหลวงตั้งขึ้นแล้วหนึ่งแห่ง โดยมีผู้เรียนหนึ่งร้อยคน นอกจากนี้ การสอนในแบบถาม-ตอบกันด้วยภาษาเวียดนามที่สถาบันนี้ ยังรวมถึงการให้ความรู้เบื้องต้นด้านการแพทย์ และการสนับสนุนให้เดินทางโยกย้ายไปทั่วชนบทของเวียดนามเพื่อเผยแพร่คำสอนของศาสนาคริสต์ การฝึกฝนอย่างหนักการทำความเข้าใจกับหลักคำสอนของศาสนาคริสต์และการอุทิศตนในศาสนกิจ ช่วยส่งเสริมให้คนเวียดนามเปลี่ยนมานับถือคริสเตียน แม้ว่าจะมีพระบาทหลวงชาวยุโรปอยู่ในจำนวนที่จำกัดมาก อาทิ เช่น ในระหว่างที่เกิดโรคระบาดครั้งหนึ่ง ชาวเวียดนามที่เป็นผู้ช่วยในการประกอบพิธีทางศาสนาหกคนที่บาทหลวงนิกายเจซูอิตจัดให้ พร้อมกับอาวุธของศาสนาคริสต์—นั่นคือไม้กางเขน น้ำศักดิ์สิทธิ์ เทียนศักดิ์สิทธิ์ ใบปาล์มที่ได้รับการสวดให้พร กับภาพพระแม่มารี—ได้เดินทางไปถึงบริเวณที่เกิดเหตุ เพื่อทำสงครามกับปีศาจร้าย ซึ่งพวกเขากล่าวโทษว่าเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ยากดังกล่าวขึ้นมา เมื่อโรคระบาดนั้นทุเลาลง ผู้คนในท้องถิ่นก็พากันเชื่อมั่นในอำนาจของศาสนาคริสต์ จนผู้นำของท้องถิ่น เปลี่ยนความเชื่อ หันมานับถือศาสนาคริสต์

ความเป็นศัตรูที่ผู้นำทั้งฝ่ายเหงียนและฝ่ายตรินห์ มีต่อศาสนาคริสต์ซึ่งเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ มิได้ทำให้ความเร่าร้อนที่จะเผยแพร่ศาสนาคริสต์บรรเทาลง ตรงกันข้าม ความหวังที่จะพลีชีพเพื่อศาสนากลับยิ่งเพิ่มขึ้น ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นก็เท่ากับพวกเขาได้รับการสวมมงกุฎเป็นผู้ยอมสละชีพเพื่อศาสนา เรื่องราวที่อเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ได้เล่าไว้ เมื่อท่านเดินทางกลับไปยังฝรั่งเศสแล้ว กระตุ้นให้เกิดความสนใจอย่างแรงกล้าขึ้นในฝรั่งเศส ไม่แต่เฉพาะในหมู่นักบวชเท่านั้น หากยังรวมถึงผู้ที่หวังจะขยายการพาณิชย์ของฝรั่งเศสในเอเชียด้วย เมื่อชาวฝรั่งเศสต้องเผชิญกับการคัดค้านอย่างรุนแรงจาก

พวกโปรตุเกส ต่อการบุกรุกเข้าไปยังดินแดนซึ่งพวกโปรตุเกสถือว่าได้มอบหมายให้แก่พวกตนไว้แล้ว ในค.ศ. 1494 ชาวฝรั่งเศสเหล่านี้จึงก่อตั้งสมาคมโซซิเอเต เดส์ มิสซิองส์ เอตรองแกร์สขึ้นในค.ศ. 1658 อย่างไรก็ดีมีบาทหลวงบางคนแย้งว่า หากไม่มีความสัมพันธ์ทางการพาณิชย์ที่มั่นคงแน่นหนา การเผยแพร่คำสอนของศาสนาคริสต์คงไม่ประสบความสำเร็จ ดังนั้นจึงไม่ใช่เหตุบังเอิญที่ในค.ศ. 1664 บริษัท กอมปันนี เดส์ อินดีส เอ เดอ ลินโดชีน ได้รับอนุญาตอย่างเป็นทางการให้ไปเป็นผู้ส่งเสริมการพาณิชย์ของฝรั่งเศสทางฟากตะวันออกของแหลมกู๊ดโฮป

บาทหลวงพวกแรก ๆ ที่มิสซิองส์ เอตรองแกร์สส่งไป ออกเดินทางจากฝรั่งเศสในค.ศ. 1660 ท่านเหล่านี้มิได้ไปตั้งฐานที่มั่นอยู่ในเวียดนาม หากแต่ไปตั้งในที่ซึ่งมีสภาพแวดล้อมที่มีความเห็นอกเห็นใจมากกว่า คือที่อยุธยา จากฐานที่อยุธยาจะมีการจัดส่งตัวแทนเข้าไปยังเวียดนาม กัมพูชาและลาว เช่นเดียวกับบาทหลวงในนิกายเจซูอิต สมาชิกของมิสซิองส์ เอตรองแกร์ส ยึดมั่นกับการส่งเสริมให้มีนักบวชที่เป็นชาวพื้นถิ่นเวียดนาม และในค.ศ. 1666 ได้มีการเปิดสถาบันฝึกอบรมขึ้นในอยุธยา เพื่อฝึกฝนผู้ที่จะมาเป็นพระบาทหลวง เมื่อถึงค.ศ. 1700 มีพระบาทหลวงชาวเวียดนามแล้วสี่สิบห้าคน และยังถึงกับมีผู้เสนอแนะว่า บางคนอาจได้รับแต่งตั้งให้มีสมณศักดิ์เป็นบิชอปในไม่ช้า ในบริเวณตอนเหนือ ได้มีการจัดตั้งสำนักแม่ชีคอนแวนต์สำหรับสตรีเวียดนามขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะส่งเสริม “ความรักและความเคารพต่อความบริสุทธิ์” ใน “ราชอาณาจักรแห่งความมืดมน” นี้[33]

เช่นเดียวกับในที่อื่น ๆ ในเอเชีย สิ่งที่เหล่ามิชชันนารีห่วงใยเป็นสำคัญ คือระดับความผ่อนปรนที่ควรจะมีให้กับความเชื่อของท้องถิ่น สภาซีนอด องค์ประชุมของพระบาทหลวง ที่มิสซิองส์ เอตรองแกร์สจัดประชุมขึ้นที่ไฟโฟในค.ศ. 1682 ได้ประณามการตั้ง*ธาน* (แท่นบูชาบรรพชนส่วนบุคคล) ในบ้านของคริสต์ศาสนิกชนอย่างรุนแรง เหตุการณ์นี้ เหมือนหนึ่งเป็นลางบอกถึงเหตุการณ์

การถกเถียงที่จะมีขึ้นในประเทศจีนในเวลาต่อมา สภาซีนอดปฏิเสธคำวิงวอนของบรรดาผู้ซักถามชาวเวียดนาม ซึ่งหลายคนที่ได้รับการชักจูงให้เปลี่ยนศาสนาโดยบาทหลวงนิกายเจซูอิต ซึ่งใจกว้างกว่า ทว่ากรณีพิพาทดังกล่าว เป็นเพียงหนึ่งในข้อพิจารณาหลาย ๆ ประการ ที่ทำให้กระบวนการเปลี่ยนศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด เป็นเรื่องที่ยากยิ่งกว่าที่เคยเป็นในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดมาก เมื่อถึงตอนนี้ ความเห็นอกเห็นใจที่ผู้คนในฝรั่งเศส มีต่อความเพียรพยายามในการเผยแพร่ศาสนามีน้อยลงไปเป็นลำดับ และเมื่อขาดทรัพยากรด้านการเงิน งานของสมาคมมิสซิองส์ เอตรองแกร์สก็ทำได้ลำบากมาก การทะเลาะเบาะแว้งกันด้วยเรื่องเขตอำนาจการปกครองของศาสนจักร ไม่ได้ช่วยให้สถานการณ์ดีขึ้น และเพื่อไกล่เกลี่ยข้อพิพาทนี้ พระสันตะปาปาจึงทรงตัดสินในท้ายที่สุดในค.ศ. 1738 ว่า พวกเจซูอิต ควรปฏิบัติงานในบริเวณที่อยู่ภายใต้การปกครองของฝ่ายตรินห์ ส่วนสมาคมฯ ให้ปฏิบัติงานในบริเวณที่อยู่ใต้การปกครองของฝ่ายเหงียน อย่างไรก็ดี ปัจจัยชี้ขาดอยู่ที่ความเป็นอริที่มี

---

[33] อ้างใน Georges Taboulet, ***La Geste Française en Indochine,*** I, Paris, 1955. 35.

มากขึ้นจากทางการเวียดนาม ก่อนหน้านี้ พวกมิสชันนารีสามารถดำรงอยู่ได้ เนื่องจากองค์ประมุขของเวียดนามทรงปรารถนาที่จะได้อภิสิทธิ์ทางการค้า หรือฉวยโอกาสจากเทคโนโลยีทางทหารของยุโรป ดังนั้น การขัดขวางและกลั่นแกล้ง จึงมีขึ้นเป็นระยะ ๆ สลับกับช่วงปล่อยเสรี ซึ่งเป็นยามที่มิชชันนารีจะได้รับการรับรองอย่างดี อาทิเช่น ในค.ศ. 1682 พระบาทหลวงได้กล่าวถึงเสรีภาพในการสอนศาสนาคริสต์ ว่ามีอยู่ในเขตการปกครองของฝ่ายเหงียน อันที่จริงแล้ว ช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่ คริสเตียนก็ได้รับการต้อนรับอยู่ที่ราชสำนักจีนเช่นกัน เนื่องจากชาวคริสเตียนเป็นผู้มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคนิค เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในจีน มิสชันนารีในเวียดนามก็เผชิญกับทัศนคติที่ดึงดันมากยิ่งขึ้นทำนองเดียวกัน และในค.ศ. 1750 มิสชันนารีถูกขับออกไปจากเวียดนามเกือบหมด แม้ว่าการประเมินจำนวนคนที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ในตอนนั้น อาจเป็นการอวดอ้างเกินความเป็นจริง แต่ความผูกพันในศาสนาคริสต์ ที่พบในหมู่ชาวเวียดนามเป็นอันมาก ยังคงมีอยู่ต่อมาและผงาดขึ้นใหม่ ในฐานะปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่ง ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า

ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนา

เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด แผนที่ทางศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีรูปลักษณ์อย่างที่ผู้สังเกตการณ์สมัยใหม่จะนึกออกได้ พุทธศาสนานิกายเถรวาท ได้รับการสถาปนาลงอย่างมั่นคงเป็นอันดีในพม่า ไทย ลาวและกัมพูชา ส่วนศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ ก็มีที่มั่นอย่างดีในโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคหมู่เกาะ ในเวียดนาม การผสมผสานระหว่างพุทธศาสนานิกายมหายาน ลัทธิเต๋าและลัทธิขงจื๊อที่ได้รับความนิยม ยังคงดำเนินต่อไปในระดับหมู่บ้าน โดยมีศาสนาคริสต์แทรกอยู่เป็นหย่อม เล็ก ๆ ส่วนในระดับชนชั้นสูงนั้น มีการฟื้นฟูการเน้นหนักกันใหม่ ที่ลัทธิขงจื๊อ พัฒนาการเหล่านี้แม้จะส่งผลให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้แบ่งแยกออกเป็นเขตศาสนาต่าง ๆ กัน แต่กระบวนการผ่อนปรนเพื่อให้เข้ากันและการสร้างความเป็นปึกแผ่น ก็เผยให้เห็นถึงสิ่งที่เป็นความหมกมุ่นครุ่นคิดที่มีอยู่ร่วมกันในระดับต่าง ๆ การตรวจสอบถึงเรื่องนี้อาจดำเนินไปในทางที่เหมือนกับเป็นการร่างประวัติศาสตร์ศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้าไว้ด้วยกันอยู่สักหน่อย

การเรียกร้องให้ปฏิรูป

ลักษณะอย่างหนึ่งของประวัติศาสตร์ศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือการเรียกร้องเป็นระยะ ๆ ให้มีการปฏิรูป ในระดับหนึ่ง ประเพณีการปฏิรูปนี้ เริ่มต้นจากความจริงในข้อที่ว่า แหล่งความรู้ของทุกศาสนาที่เข้ามาในภูมิภาคนี้ มีพื้นฐานอยู่ที่ตำราหรืองานเขียนที่ได้รับความเคารพนับถือ ซึ่งผู้เชี่ยวชาญสามารถนำมาใช้ค้นคว้าสอบสวน และนำมาใช้สนับสนุนหรือหักล้างธรรมเนียมหรือความคิดอย่างใด

อย่างหนึ่งได้ นอกจากตำราเหล่านี้แล้ว ยังมีตำนานที่มีติดมากับเหล่านักปราชญ์ ท่านศาสดา เทพต่าง ๆ และท่านผู้รู้ ซึ่งต่างก็ทรงสถานภาพทางความรู้ของตนเอง และบ่อยครั้งที่มักถือกันว่า ความรู้เหล่านี้เป็นองค์สัจจะที่ไม่อาจโต้แย้งได้ การผสมผสานกันระหว่างการทรงคุณความรู้อันน่าเชื่อถือของตำรากับเรื่องเล่าขานที่มีมาแต่โบราณซึ่งได้รับความนิยมจากประชาชน ย่อมเป็นธรรมดาที่จะส่งผลให้เกิดขอบข่ายอันกว้างขวางสำหรับการถกเถียงประเด็นปัญหาต่าง ๆ ในเกือบทุกเรื่อง แม้กระทั่งประเด็นปัญหาซึ่งในทางทฤษฎีแล้ว มีผู้รู้ทางด้านศาสนาตัดสินไปแล้วเมื่อหลายชั่วอายุคนก่อนก็ตาม ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่จะมีการประณามแนวปฏิบัติที่ยอมรับกันอยู่โดยทั่วไปว่า ขัดแย้งต่อการตีความศาสนา “อย่างถูกต้อง” วงจรการปฏิรูปที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า เป็นสิ่งที่ได้รับการส่งเสริมให้เกิดขึ้นเพราะศาสนาโลกทุกศาสนา ต่างมีความเชื่อเหมือน ๆ กันว่า ชีวิตด้านศีลธรรมและจิตวิญญาณของสังคม ถูกคุกคามอยู่ตลอดเวลา ไม่มากก็น้อย จากค่านิยมที่เสื่อมทรามลงไปเรื่อย ๆ นอกจากนี้ ทุกศาสนาโลกยังวางทัศนะที่ตรงกันว่า กระบวนการนี้ สามารถดึงให้ย้อนกลับมาได้ หรือชะลอให้ช้าลงได้ ด้วยการย้อนกลับไปหาคำสอนที่บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งปนเปื้อน ของศรัทธาความเชื่อแต่ดั้งเดิม ดั่งที่แสดงให้ปรากฏอยู่ในตำราอันศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งไปกว่านั้น เรายังสามารถกล่าวได้ด้วยว่า ในช่วงระยะเวลาระหว่าง ค.ศ. 1500 ถึงค.ศ. 1800 เป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในเอเชียโดยทั่วไปในหลาย ๆ บริเวณ ลักษณาการของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ช่วยเสริมความเชื่อที่ว่า สังคมอยู่ในสภาวะที่เสื่อมทราม เมื่อเกิดกรณีเช่นที่กล่าวนี้ ต่างรู้สึกกันว่า ทางแก้มีเพียงอย่างเดียวคือต้องชำระความเชื่อทางศาสนาให้สะอาดบริสุทธิ์

ดังนั้น รากเหง้าของขบวนการเพื่อการปฏิรูปศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงสามารถสืบย้อนไปถึงสาเหตุต่าง ๆ ได้หลายประการ และควรจะมองสาเหตุเหล่านี้ว่า เป็นการตอบสนองทั้งต่อพัฒนาการที่กว้างขวาง และต่อเหตุการณ์จำเพาะ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ตัวอย่างของพุทธศาสนา เป็นกรณีในประเด็นนี้ สำหรับพุทธศาสนิกชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ศรีลังกา (ซีลอน) คือดินแดนที่ยืนหยัดในฐานะแหล่งกำเนิดของขนบประเพณีและจารีตทางศาสนามาเป็นเวลานานแล้ว มีหลายครั้งหลายหน ที่เมื่อพิจารณาเห็นกันว่า จำเป็นที่จะต้องฟื้นฟู*สาสนะ* (สาระสำคัญโดยรวมของคำสอนของพุทธศาสนา) กันใหม่ พระมหากษัตริย์จะทรงส่งพระภิกษุไปรับการบวชใหม่อีกครั้งหนึ่งที่ศรีลังกา เพื่อจะได้เข้าสู่ขนบประเพณีที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น มีพระภิกษุสงฆ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จำนวนมากที่เราสามารถสืบสาววงศ์วานทางด้านจิตวิญญาณของท่านได้ โดยผ่านทางครูของท่านซึ่ง ย้อนกลับไปได้ถึงบุคคลที่ดีเลิศในศรีลังกาหรืออินเดีย ท่านเหล่านี้มีชื่อเสียงเพราะภูมิปัญญาและความเคร่งครัดในการปฏิบัติธรรม สายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงอยู่กับศรีลังกา มีความแข็งแกร่งมากเป็นพิเศษในพม่า และได้รับการเกื้อหนุนเป็นพิเศษ จากกษัตริย์มอญ คือพระเจ้าธรรมเจติ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1472-1492) อย่างไรก็ดี นับตั้งแต่ค.ศ. 1518 มา การรักษาสายสัมพันธ์เหล่านี้ ตกอยู่ภายใต้แรงกดดัน เมื่อโปรตุเกสโจมตีชายฝั่งทะเลของศรีลังกาครั้งแล้วครั้งเล่า โปรตุเกสกระทำการปล้นวัด เปลี่ยนวัดวาอารามทั้งหลายให้กลายเป็นศูนย์กลางสำหรับการประกอบพิธีตามแนวคาทอลิก

และเปลี่ยนศาสนาความเชื่อของชนในศรีลังกา ด้วยวิธีการอันชวนให้ตั้งคำถามอย่างยิ่ง ในค.ศ. 1560 พวกโปรตุเกสได้ยึดพระธาตุที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด คือพระเขี้ยวแก้ว แล้วนำมาบดให้เป็นผง ต่อหน้าสาธารณชน สถานการณ์นี้ยิ่งเลวร้ายลงไปอีก เนื่องจากพวกโปรตุเกสเข้ามายังศรีลังกาในช่วงเวลาที่กำลังมีความขัดแย้งภายในอยู่ และประมุขของราชอาณาจักรต่าง ๆ จับอาวุธขึ้นห้ำหั่นกัน เมื่อถึงช่วงยี่สิบห้าปีสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่สิบหก จึงเป็นไปไม่ได้แล้ว ที่จะระบุตัวพระภิกษุที่ได้รับการบวชอย่างถูกต้องแม้เพียงห้ารูป แม้ว่ากษัตริย์ที่ทรงนับถือพุทธศาสนาที่เมืองแคนดีจะทรงเข้าต่อสู้เพื่อสร้างเอกภาพในประเทศ และยั้งพวกยุโรปไว้ กระนั้นผู้บัญชาการกองทัพคนหนึ่ง ยังกล่าวในค.ศ. 1630 ว่า "ศาสนาของเราพินาศแล้ว"[34]

พุทธศาสนิกชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะทราบถึงปัญหาที่ท้าทายพุทธศาสนาในศรีลังกาในระดับใดนั้น ไม่เป็นที่แน่นอน แม้จะเป็นที่ทราบกันว่า ในค.ศ. 1568 พระประมุขของพม่า คือพระเจ้าบุเรงนอง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1551-1581) ทรงต้อนรับคณะผู้แทนสงฆ์จากศรีลังกา ซึ่งเป็นดินแดนที่พระองค์ได้พระชายามาองค์หนึ่งด้วย ตามพงศาวดารที่เขียนขึ้นในเวลาต่อมานั้น พระองค์ถึงกับส่งทหารที่ดีที่สุดบางคน ไปช่วยเชื้อพระวงศ์แห่งโคลอมโบด้วยซ้ำ อย่างไรก็ดี สถานการณ์ในพม่าเองต่างหาก ที่น่าจะวุ่นวายมากที่สุด

พงศาวดารของพม่า รำลึกถึงปีต้น ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ว่าเป็นช่วงเวลาที่เป็นหายนะ เป็นยามที่เกิดศึกสงครามอย่างยืดเยื้อระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่เป็นคู่แข่งชิงชัยกัน ซึ่งนำไปสู่การทำลายวัดวาอาราม และสร้างความเสียหายแก่โบราณวัตถุที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในค.ศ.1539 กษัตริย์ฉาน ทรงไปไกลถึงขั้นสังหารพระภิกษุ 360 รูปในบริเวณรอบ ๆ อังวะ พระเจ้าบุเรงนองทรงเพียรพยายามที่จะฟื้นฟูพลังของพุทธศาสนาด้วยการริเริ่มก่อสร้างอาคารทางศาสนา คัดลอกตำราต่าง ๆ รวบรวมโบราณวัตถุและชำระสะสางกฎหมายที่เกี่ยวกับศาสนา มีการให้ความเอาใจใส่มากเป็นพิเศษแก่ภาวะความเป็นพระภิกษุสงฆ์ แม้พระเจ้าบุเรงนองจะทรงอุปถัมภ์การอุปสมบทหมู่ แต่พระองค์ยังทรงมีพระบัญชาให้บรรดาพระภิกษุมาเข้ารับการตรวจสอบด้วย เพื่อให้แน่พระทัยว่าเป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวทางด้านศาสนามากเพียงพอ งานเผยแพร่ศาสนาก็เป็นเรื่องที่ทรงให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก ๆ เช่นกัน เมื่อไรก็ตามที่ทรงพิชิตบริเวณที่เป็นที่อาศัยของชนภูเขาได้ จะมีการส่งพระภิกษุไป "แก้ไขความไม่ถูกทำนองคลองธรรม" เช่นการฆ่าสัตว์บูชายันต์เป็นต้น แม้ว่าพระราชโองการต่าง ๆ ของพระเจ้าบุเรงนอง แสดงให้เห็นว่าทรงให้ความเคารพแก่บรรดา*นัต*ตามสมควร แต่เป็นที่กระจ่างชัดว่า *นัต*ก็มีหน้าที่ที่ต้องให้ความช่วยเหลือแก่กษัตริย์ด้วย ในค.ศ. 1569 พระเจ้าบุเรงนองทรงเรียกร้องให้*นัต*ช่วยเหลือให้พระองค์ "มีชัยชนะหัวหน้าของอยุธยา* ผู้ซึ่งเป็นศัตรูตัวฉกาจของศาสนา โดยเร็ว" และถึงกับบอกแก่ภูติผู้พิทักษ์ที่สำคัญ ๆ ทั้งหลาย (รวมทั้งมหาคีรี หรือ "ราชา" ของพวก*นัต*) ว่า หากว่า

---

[34] George Davison Winius, ***The Fatal History of Portuguese Ceylon***, Cambridge, Mass., 1971, 28.

* ต้นฉบับใช้คำว่า Bangkok ซึ่งน่าจะเป็นความคลาดเคลื่อน

พวกภูติวิญญาณเหล่านี้ ไม่ช่วยเหลือพระองค์ในการต่อสู้กับพวกไทยแล้ว พระองค์จะเผาศาลของพวกเขาเหล่านั้นให้หมด"[35]

พระประมุขของพม่าและสยาม อาจจะทรงรู้สึกเช่นเดียวกันว่า การลงมือกระทำการอย่างเร่งด่วน เป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากจุดวิกฤติในประวัติศาสตร์ศาสนาใกล้เข้ามาแล้ว ทั้งสองประเทศต่างใช้ปฏิทินเดียวกัน ซึ่งเริ่มต้นในเดือนมีนาคม ค.ศ. 638 และปีที่หนึ่งพันของรอบปฏิทินนี้ มีกำหนดจะมาถึงในค.ศ. 1638 ความวุ่นวายทางการเมืองในประเทศทั้งสอง ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบหกอาจเป็นสิ่งที่ช่วยโหมความรู้สึกว่า เวลาอันสำคัญยิ่ง กำลังจะมาถึงแล้ว และความสำคัญคงจะเพิ่มยิ่งขึ้นไปอีก เพราะปีครบรอบสหัสวรรษใกล้จะมาถึงแล้ว ตัวอย่างเช่น ในอยุธยามีการพยากรณ์ถึงกาลสิ้นสุดของโลกออกมาก่อนหน้านี้ และช่วงนี้ก็มีรายงานเกี่ยวกับลางร้ายต่าง ๆ ที่น่าประหวั่นพรั่นพรึงออกมาให้ทราบกัน ได้แก่ มีผู้พบช้างพิการผิดปกติ เจดีย์ของวัดที่มีชื่อเสียงพังทะลายลงมา และพวกพราหมณ์พยากรณ์ถึงการสวรรคตของพระราชา

พระประมุขของอยุธยา คือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1629-1656) ทรงพบทางแก้ไขปัญหา ด้วยการจัดระเบียบปฏิทินเสียใหม่ ซึ่งจะทำให้ปีค.ศ.1638 มีนามอันเป็นมงคลยิ่งขึ้น พงศาวดารต่าง ๆ เล่าว่า เมื่อ "พม่าที่ชั่วช้าเลวทราม" ไม่ยอมตามข้อเสนอของพระองค์ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงทรงหันไปใช้พิธีกรรมเพื่อแก้ไขกาลเวลา มีการสร้างรูปจำลองสวรรค์ตามแบบฮินดูที่ใหญ่โตมโหฬารขึ้นที่นอกพระราชวัง โดยมีพระอินทร์กับเทพอื่น ๆ ประทับอยู่บนยอดเขามหาเมรุ พระองค์ทรงนำพระพุทธรูปกับสำเนาพระไตรปิฎกฉบับหนึ่ง ขึ้นไปตั้งไว้บนยอดเขานั้นด้วย "เมื่อถึงเวลาอันเป็นมหามงคล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว…เสด็จขึ้นภูเขาเมรุ…[และ] ทรงกราบ

พระรัตนตรัย [คือพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์] …วิงวอนให้ประทานสิ่งที่ทรงขอ จากนั้นพระองค์ก็ยกพระหัตถ์ทั้งสองขึ้นลบอักขระที่เขียนศักราชเก่าทิ้งไป"[36]

ในกรุงอังวะ นครหลวงของพม่า ดูเหมือนว่าจะมีการให้ความสำคัญแก่การชำระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์มากกว่า โดยถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการปกครอง ที่พระเจ้าสะลุน (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1629-1648) กำลังดำเนินอยู่ พระองค์ทรงกังวลกับความเป็นอิสระของคณะสงฆ์บางคณะและกับการที่คณะสงฆ์เหล่านี้ มีอำนาจการควบคุมทรัพย์สินและกำลังคนเพิ่มขึ้น พระองค์จึงทรงมีพระราชโองการให้จดทะเบียนโฉนดที่ดิน และจะทรงริบที่ดินและสิ่งปลูกสร้างของวัด กรณีที่ไม่ปรากฏชัดเจนในเรื่องกรรมสิทธิ์ มีการดำเนินความพยายามเพื่อให้ส่วนกลาง เข้าถึงรายได้ของวัดได้

---

[35] Than Tun, ***Royal Orders***, II. 7-8.

[36] O. Frankfurter, "A Proposed Change in the Siamese Era Chulasakaraj 1000 (A.D. 1638)" ***T'oung Pao***, Second Series 8 (1907) 99-104.

มากขึ้น และจำกัดการบวชให้แก่เฉพาะผู้ที่ได้พิสูจน์ให้เห็นว่ามีจิตใจฝักใฝ่ต่อศาสนาอย่างแท้จริง ในขณะเดียวกัน การปฏิรูปเหล่านี้อาจเป็นการสะท้อนถึงอิทธิพลของนิกายมหาวิหารที่มีชื่อเสียง นิกายนี้นำมาจากพะโคเมื่อราวค.ศ. 1608 กำเนิดของนิกายนี้สืบย้อนไปถึงมหาวิหาร (วิหารที่ยิ่งใหญ่) ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของหลักจารีตดั้งเดิมในศรีลังกา ในค.ศ. 1637 มีคำสั่งให้ขับ "พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นภัย" ทั้งปวงออกจากความเป็นพระสงฆ์ และได้มีการดำเนินความเพียรพยายามที่จะกันมิให้พระภิกษุสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรรมที่เกี่ยวกับภูติวิญญาณทั้งหลาย หรือในเรื่องธุรกิจ นอกจากนี้ ยังดูเหมือนว่ามีการรื้อฟื้นความเพียรพยายามเพื่อจำกัดการบูชาภูติวิญญาณ อาทิเช่น ราชโองการฉบับหนึ่ง ระบุว่า มีสตรีคนหนึ่ง ไม่อาจรับผลบุญที่ควรได้จากการสร้างอาคารหลังหนึ่งในบริเวณวัดได้อย่างเต็มที่ ในเมื่อเธอผู้นั้นยินยอมให้มีการเซ่นไหว้ภูติวิญญาณต่าง ๆ ในระหว่างการก่อสร้าง ความเพียรพยายามเพื่อที่จะสร้างความบริสุทธิ์ให้แก่ศาสนาทั้งหลายเหล่านี้ ได้รับรางวัลตอบแทน เพราะในค.ศ. 1638 ได้มีการค้นพบรอยพระพุทธบาทสองรอยใกล้กับกรุงอังวะ การค้นพบนี้ถือเป็นนิมิตอันเป็นมงคลมากเป็นพิเศษ เมื่อพระเจ้าสะลุนทรงดำรงพระชนม์ชีพผ่านพ้นปีครบรอบสหัสวรรษมาได้ ทรงมีพระราชโองการให้จัดงานแสดงความรื่นเริงทั่วประเทศ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองก็ทรงกระทำเช่นกัน[37]

การเน้นที่การปฏิบัติตนให้สอดคล้องกันกับกฎหมายอิสลาม และการปฏิบัติหน้าที่ทางศาสนาโดยเคร่งครัด ซึ่งชาวยุโรปเป็นอันมากสังเกตเห็นในบริเวณภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในตอนเปลี่ยนคริสต์ศตวรรษที่สิบหก อาจมีเหตุผลส่วนหนึ่ง มาจากข้อพิจารณาในเรื่องปฏิทิน เนื่องจากวันครบรอบหนึ่งพันปีของการสิ้นพระชนม์ของพระศาสดา ในฮ.ศ.1011 (ค.ศ. 1602-1603) กำลังใกล้เข้ามา ในอินเดีย ผู้นับถือรหัสยลัทธิในยุคคริสต์ศตวรรษที่สิบหกเชื่อว่า พระศาสดาคงไม่อยู่ในหลุมฝังศพนานเกินหนึ่งพันปี และเชื่อว่า วันที่มาห์ดี (พระศาสดาองค์ถัดไป) และวันพิพากษา – วันที่แต่ละบุคคลจะต้องรับโทษหรือรางวัลในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่ได้ทำมาในชีวิต -- กำลังใกล้เข้ามาแล้ว กษัตริย์อัคบาร์เองนั้น เป็นที่ทราบกันว่า ทรงจัดงานรำลึกถึงวาระครบรอบหนึ่งพันปีของการสิ้นพระชนม์ของพระศาสดา ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม การผ่านวาระครบรอบสหัสวรรษ ได้ทำให้มีการเน้นมากขึ้นไปอีก ถึงความจำเป็นที่จะต้องเพิ่มพลังความมีชีวิตชีวาอย่างเยาว์วัยให้แก่ศาสนา ปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบหกและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ได้เกิดมีการปฏิรูปศาสนาอิสลามนิกายซูฟีของเชคห์อาห์หมัด ศรีฮินดี (ฮ.ศ. 970-1034 หรือ ค.ศ. 1564-1624) คำเรียกร้องของท่านผู้นี้ ให้กลับไปสู่ชารีอาและการปฏิรูปของสำนักนิกายนักชาบานดิอิยา ทำให้ท่านได้ชื่อว่าเป็น "ผู้ปฏิสังขรณ์ (มูจาดดิด) แห่งสหัสวรรษที่สอง" ท่านได้กล่าวว่า ภารกิจของกษัตริย์ คือการทุ่มเทพลังงานไปกับการซ่อมบำรุงศาสนาให้กลับคืนสู่ภาวะบริสุทธิ์ดังเดิม และส่งเสริมคำสอนของพระศาสดา แรงกระตุ้นให้เน้นที่ความเชื่อและหลักปฏิบัติตามจารีตดั้งเดิมนี้อีกแรงหนึ่ง ได้จากการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ออรังเซบ

---

[37] Jeremias van Vliet, ***A Short History of the Kings of Siam***, trans. Leonard Y. Andaya, ed. D.K. Wyatt, Bangkok: Siam Society, 1975, 96; Than Tun, *Royal Orders*, I and II, passim.

พระประมุขแห่งราชวงศ์มูกาล ในค.ศ. 1658 พระองค์ทรงให้คำสาบานว่าจะทำให้ชีวิตของราษฎร มีความลงรอยไปกับคัมภีร์กุรอ่านให้มากขึ้น ผู้รู้ท่านหนึ่งเขียนไว้ว่า "นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของพวกเขา ที่เหล่าเชื้อพระวงศ์มูกาลได้สังเกตเห็นความเป็นมุสลิมที่เคร่งครัด ในองค์พระจักรพรรดิ"[38]

ความรู้สึกของผู้คนที่ว่าว่าตนกำลังดำรงชีวิตอยู่ในช่วงเวลาอันสำคัญยิ่ง ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในอินเดียนั้น ย่อมต้องแทรกซึมเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้บ้าง เนื่องจากทั้งสองดินแดนมีความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างกันเป็นเวลายาวนาน อันที่จริงนั้น บรรดาครูชาวอินโดนีเซียมิได้ละเลยเรื่องการเน้นถึงวันพิพากษาตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์กุรอ่าน ดังคำกล่าวในข้อเขียนภาษาชวาสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหกเล่มหนึ่งระบุว่า เมื่อถึงวาระนี้ ทุกสิ่งทุกอย่าง จะถูกนำมาชั่งบนตาชั่ง และพระอัลเลาะห์จะทรงบัญชาให้จับทุกคนที่พบว่า มิได้ปฏิบัติตามพันธะหน้าที่ทางศาสนาของตน มัดแล้วโยนเข้าไปในไฟนรก ณ ที่นี้พวกเขาจะถูกมหาพญานาคขบกัดอยู่หนึ่งร้อยปี "ใครก็ตามที่ไม่เชื่อเรื่องนี้ เป็นคนนอกศาสนา"[39] ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบหก พระประมุขหลายพระองค์ อาทิเช่นสุลต่านบาอาบุลเลาะห์ แห่งเทอร์เนต ทรงแสดงความเคร่งครัดศรัทธาในศาสนาด้วยการฉลองพระองค์ด้วยเสื้อผ้าแบบอาหรับ ด้วยการอุปถัมภ์ครูผู้สอนศาสนา ทรงห้ามการบันเทิงต่าง ๆ เช่นการชนไก่เป็นต้นและทรงเผยแพร่ศาสนาอย่างกระฉับกระเฉง ชาวอังกฤษในอาเจะห์ผู้หนึ่งรายงานไว้ในค.ศ. 1599 ว่า ทุก ๆ ปี กษัตริย์และเหล่าเสนาบดีของพระองค์ จะเข้าไปในมัสยิด "เพื่อดูว่าพระเมสไซอาส์ เสด็จลงมาโปรดหรือยัง"[40]

อันที่จริงนั้น ดินแดนที่มีอารมณ์การปฏิรูปของต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดปรากฏให้เห็นชัดเจนมากที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือที่อาเจะห์ ที่อาเจะห์นี้ แนวคิดของอิบน์ อัล'อาราบีเรื่อง *วูจัดดิอิยา* หรือลำดับชั้นต่าง ๆ ของคุณสมบัติที่ลดหลั่นลงมาจากความสมบูรณ์ มีอิทธิพลต่อการกำหนดแนวความคิดของชัมซุดดิน (ถึงแก่กรรม ค.ศ. 1630) ครูจากปาซายในสุมาตราตอนเหนือ ท่านผู้นี้ได้เข้ารับตำแหน่งอย่างสูงในราชสำนักอาเจะห์ ในรัชสมัยของสุลต่านอิสกานดาร์ มุดา อย่างไรก็ดี ลัทธิเอกนิยม (monism) ที่เป็นพื้นฐานของเทวปรัชญาของอิบน์-อัล'อาราบีก็กระตุ้นให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ขึ้นในหมู่ผู้เชื่อถือในรหัสยลัทธิด้วยเช่น เชคห์อาห์หมัด ศรีฮินดี เป็นต้น เมื่อนูร์ อัล-ดิน อัล-รานิรี ครูจากกุเจรัตเดินทางเข้ามาในค.ศ. 1637 อาเจะห์ก็ได้รับผลกระทบจากการโต้เถียงเรื่องพวกนี้ด้วยเช่นกัน แม้อัล-รานิรีจะเอ่ยนามของอิบน์อัล'อาราบีด้วยความเคารพ แต่ท่านผู้นี้ก็เชื่อว่า คำสอนของอิบน์อัล'อาราบีถูกชัมซุดดินและนักรหัสยลัทธิอื่น ๆ ในอาเจะห์ นำมาบิดเบือนอย่างเป็นอันตราย ดังนั้น ท่านจึงได้ดำเนินการรณรงค์ต่อต้านผู้ที่ท่านเห็นว่าเป็น*ซินดิก* (พวกนอกรีต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่มีคำสอนที่

---

[38] Stanley Lane-Poole, ***Mediaeval India under Mohammedan Rule***, Delhi, 1963, 254.

[39] Drewes, ***The Admonitions***, 69.

[40] Sayid Alhar Abbas Rizvi, ***Muslim Revivalist Movements in Northern India***, Agra University, 1965, 64-78, 262; Samuel Purchas, ***Purchas His Pilgrimes***, II, Glasgow, 1905, 323.

ก่อให้เกิดอันตรายแก่รัฐ) อัล-รานิรีเขียนไว้ว่า "ข้าพเจ้าได้กล่าวแก่พวกเขาว่า ท่านได้อ้างว่าตนเองเป็นเทพ...แต่อันที่จริงนั้น ท่านเป็นพวกที่อยู่ในกลุ่มที่ไม่มีศรัทธา *(กาฟีร์)*" [เมื่อพวกเขาได้ยินเช่นนี้] ใบหน้าของพวกเขาก็เผยให้เห็นถึงความรู้สึกขุ่นเคือง พวกเขาก้มศีรษะ เพราะ แน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยว่า พวกเขาเป็นพวกที่นับถือพระเจ้าหลายองค์"[41]

เห็นได้ชัดว่า การประณามขนบประเพณีการสอนแบบซูฟีของอัล-รานิรี ได้รับการสนับสนุนจากพระประมุขของอาเจะห์อยู่ระยะหนึ่ง เพราะมีการเผาหนังสือกันอย่างกว้างขวาง และมีรายงานเรื่องการประหารชีวิตผู้ที่ยังคงดื้อรั้น[42] ไม่น่าประหลาดใจแต่อย่างใดที่การรณรงค์นี้ สร้างความบาดหมางให้เกิดขึ้นแก่ชาวมุสลิมมากมายในท้องถิ่น และในค.ศ. 1644 อัล-รานิรีก็ออกจากอาเจะห์ไปอย่างกระทันหัน ด้วยแรงกดดันจากสาวกในสำนักของชัมซุดดิน ซึ่งถูกมินังกาเบายุยง

การกลับมาของนักรหัสยลัทธิอาเจะห์อีกคนหนึ่งในค.ศ. 1661 คืออับดุลรอฟ (ประมาณค.ศ. 1617-1690) มิได้มีกรณีการโต้เถียงในข้อขัดแย้งเช่นที่กล่าวข้างต้นมารุมล้อม ท่านผู้นี้ได้ไปศึกษาเล่าเรียนอยู่ในเม็กกะถึงสิบเก้าปี ท่านได้รับมอบอำนาจหน้าที่ในการเผยแพร่แนวทางของ*ตาริกา*ชาตตาริอิยาในภูมิภาคนี้ การที่ท่านยังคงเป็นบุคคลที่มีความสำคัญ เพราะท่านเป็นผู้ที่ทราบดีถึงความกังวลและปัญหาของชาวมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ท่านอับดุลรอฟนี้เอง ที่เป็นผู้ผลิตผลงานที่เชื่อกันว่าเป็น*ตาฟซีร์* หรือข้อคิดเห็นเกี่ยวกับคัมภีร์กุรอ่านฉบับแรก เป็นภาษามาเลย์ (อันที่จริงแล้ว เป็นคำแปลจากผลงานภาษาอาหรับที่ได้รับความนิยมชิ้นหนึ่ง) รวมทั้งการผลิตตำราภาษาอาหรับอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่งออกมา ในภาคภาษามาเลย์ ที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใด คือท่านเสียอกเสียใจกับคำกล่าวหาของผู้ที่ไม่มีศรัทธา ซึ่งได้สร้างแรงกดดันซึ่งเป็นปัญหาและความกังวลเช่นที่กล่าวให้แก่อิสลามในท้องถิ่น ท่านได้เขียนไว้ว่า "เป็นอันตรายที่จะกล่าวหาผู้อื่นว่า *กุฟร์* [ผู้ไร้ศรัทธา] หากว่าท่านทำเช่นนั้นและมันเป็นความจริง ไฉนจึงต้องไปเปลืองถ้อยคำกับมันด้วยเล่า และหากว่าไม่จริง คำกล่าวหาเช่นนั้น ก็จะแว้งกลับมาหาตัวท่านเอง"[43] อิทธิพลของอับดุลรอฟยังคงมีอยู่สืบต่อมาอีกนาน ภายหลังมรณกรรมของท่าน เนื่องจากกล่าวกันว่าศิษย์ของท่านผู้หนึ่ง คือเชค บุรานัดดิน ได้นำความรู้เกี่ยวกับ*ตาริกา* ชาตตาริอิยาไปยังชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของสุมาตรา และจากสุมาตรา ความรู้เกี่ยวกับนิกายนี้ได้เคลื่อนขึ้นไปทางเหนือ เข้าไปในบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปตอนในของมินังกาเบา

---

[41] Syed Muhammad Naguib al-Attas, ***Rānīrī and the Wujūdiyyah of 17th Century Acheh***, Singapore, 1966, 16.

[42] มีผู้เสนอว่า แนวคิดของ อัล-รานิรีสะท้อนถึงทัศนคติของอิสลามในอินเดีย คำเสนอแนะนี้ปรากฏให้เห็นจากการสอดแทรกข้อความสรรเสริญออรังเซบ ซึ่งมีผู้ไม่เปิดเผยนาม ได้นำเอามาบรรจุไว้ในงานอันมีชื่อเสียงมากที่สุดของอัล-รานิรี คือบูสถาน อัล ซาลาติน (Bustan al'salatin) ดู Catherine Grinter, "Book IV of the Bustan us–Salatin by Nuruddin al-Raniri: A Study from the Manuscripts of a 17th-Century Malay Work Written in North Sumatra," Ph.D.thesis, University of London, 1979, 27, 51-2.

[43] Johns, "Dakai'k al-Huruf," 56.

ยังมีความพยายามที่จะ “ชำระ” ศาสนาอิสลาม “ให้บริสุทธิ์” ในที่อื่น ๆ ของบริเวณภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในสุลาเวสี ระหว่างค.ศ. 1631 ถึงค.ศ. 1644 ลา มาดดาเรมเมง สุลต่านแห่งโบน ทรงพยายามโดยไม่ประสบความสำเร็จ ที่จะใช้กฎหมาย*ชารีอา*ตรงตามตัวอักษร พระองค์ทรงห้ามแนวปฏิบัติในเชิงไสยศาสตร์ทั้งหมด ทรงขับไล่*บิสสุ* (พระดั้งเดิมของพื้นถิ่น ปกติแล้วเป็นชายลักเพศที่ชอบแต่งกายและวางกริยาเป็นหญิง) และทรงปลดปล่อยทาส เมื่ออเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์มาถึงมากาสซาร์ในค.ศ. 1646 ท่านได้รายงานว่า สตรีที่มากาสซาร์ ใช้ผ้าคลุมหน้าในที่สาธารณะ ในเกดะห์ (ไทรบุรี) ซึ่งอยู่คนละฟากทะเล มีการเรียบเรียงข้อบัญญัติเกี่ยวกับกฎหมายขึ้นในค.ศ. 1667 โดยตั้งข้อสังเกตเป็นการเฉพาะว่า ควรจะมีการทำทะเบียน “นักการพนัน นักชนไก่ นักสูบฝิ่น ผู้เมาสุรา ผู้นับถือต้นไม้และก้อนหิน และผู้ที่มิได้ไปมัสยิดเอาไว้”[44] ในแจมบี กล่าวกันว่า ผู้คน “ในปัจจุบัน เคร่งศาสนาเสียจนคนธรรมดาสามัญก็เหมือนกับพระสันตะปาปาเข้าไปครึ่งหนึ่งแล้ว ยิ่งชนชั้นสูงแล้ว เหมือนทั้งหมดเลยทีเดียว” กษัตริย์เองทรงขอจากปัตตาเวีย “หนังสือสะอาด ๆ ที่ไม่ได้เย็บเล่ม มีส่วนที่เป็นกรอบทองว่างไว้สำหรับให้ทรงเขียนกฎหมายใหม่ ๆ และโอวาทประจำวัน”[45]

อารมณ์ที่เปลี่ยนไปในแจมบี น่าจะสะท้อนให้เห็นได้ที่ราชสำนักของเจ้าที่มีอำนาจครอบงำแจมบีอยู่ คือราชอาณาจักรมะตะรัมในชวากลาง ที่มะตะรัมนี้ องค์ประมุข คือสุลต่านอากุง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1613-1646) ได้ทรงใช้พระนามมุสลิมนี้ในค.ศ. 1641 มีผู้บรรยายว่า พระองค์เสด็จไปมัสยิดเป็นประจำทุกวันศุกร์และทรงเป็นผู้ถือศีลอดที่ซื่อตรงอย่างยิ่ง ในค.ศ. 1633 พระองค์ได้ทรงดำเนินก้าวสำคัญในการผสานปฏิทินชวากับอิสลามเข้าด้วยกัน รัฐที่มีชื่อเสียงยิ่งกว่า ในเรื่องการอุปถัมภ์จารีตดั้งเดิมของอิสลาม คือบันเตน พระประมุขแห่งบันเตนทรงได้รับพระนามสุลต่านจากเม็กกะในค.ศ. 1638 สุลต่านอากุงแห่งบันเตน (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1651-1683) ก็ทรงได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการจากเม็กกะเช่นเดียวกัน และโอรสของพระองค์ ก็ได้เสด็จไปประกอบพิธีฮัจญ์สองครั้ง ที่บันเตนนี้เป็นเรื่องธรรมดาสามัญของราชสำนักที่จะสวมเครื่องแต่งกายแบบอาหรับแทนที่จะแต่งแบบชวา และในช่วงที่มีพิธีทางศาสนา จะมีการแบกธงจากเม็กกะในขบวนแห่รอบ ๆ นคร เพื่อเป็นการชำระล้างนครให้ปลอดจากอิทธิพลอันชั่วร้าย สุลต่านอากุงทรงห้ามการใช้ฝิ่นและการดื่มสุรา พระองค์ทรงมีชื่อเสียงว่าเคร่งครัดมากถึงขนาดที่จะไม่ทรงใช้เครื่องเทศปรุงรสอาหารของพระองค์ อารมณ์เคร่งศาสนาอย่างแรงกล้าในบันเตน ได้รับการส่งเสริมโดยการมาของครูผู้มีเกียรติแห่งมากาซาร์ คือ เชคห์ ยูซุฟ ท่านผู้นี้เป็นปราชญ์ผู้ได้รับความเคารพยกย่องและเป็นปรปักษ์ผู้ต่อต้านดัตช์อย่างเร่าร้อน เชคห์ ยูซุฟไปเมกกะในค.ศ. 1644 ขณะที่ท่านยังหนุ่ม และมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนกับนูร์ อัล-ดิน อัล-รานิรีด้วย เมื่อกลับมายังสุลาเวสีในค.ศ. 1678 ท่านตกใจกับระดับการ

---

[44] R.O. Winstedt, ***A History of Classical Malay Literature***, Kuala Lumpur, 1969, 169.

[45] P.A. Tiele, ***Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel***, II, The Hague, 1890, 458 fn.2.

สูบฝิ่น การบูชาภูติวิญญาณและการพอกพูนของสิ่งที่ขัดต่ออิสลามอย่างอื่น ๆ และหลังจากที่พยายามปฏิรูปแนวการปฏิบัติตนตามหลักศาสนาอิสลามในท้องถิ่นโดยไม่ประสบความสำเร็จแล้ว ท่านจึงเดินทางมายังบันเตน

ช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด แนวโน้มในการปฏิรูปปรากฏขึ้นในเวียดนามด้วยเช่นกัน โดยมีการฟื้นฟูการเน้นให้ศาสนาขงจื๊อ เป็นลัทธิอุดมการณ์ของรัฐ ในเวียดนามส่วนเหนือนั้น การฟื้นฟูนี้มีสาเหตุส่วนหนึ่งเนื่องจากความปรารถนาของผู้ทำหน้าที่เป็นประมุขที่แท้จริง คือตรินห์ ธัค ที่จะอ้างสิทธิ์ในการใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงสิทธิธรรมทางการเมืองในยามที่ต้องเผชิญการท้าทายจากฝ่ายเหงียน รวมทั้งตรินห์ ธัค ยังต้องการที่จะสนับสนุนกลุ่มคนที่มีความรู้สูงเพื่อประโยชน์ในการต่อต้านตระกูลนักรบที่ทรงอิทธิพลทั้งหลาย บรรดาผู้นำฝ่ายตรินห์เอง โดยส่วนตัวจะยึดมั่นกับคำสอนของขงจื๊อในระดับใดนั้น มิได้มีการยืนยันมั่นคง แต่ดูเหมือน พวกเขาจะได้พบว่าศาสนาขงจื๊อเป็นเครื่องมือการ ปกครองที่มีประโยชน์ ในเรื่องนี้ พวกเขาได้รับการสนับสนุนจากบรรดานักอักษรศาสตร์ชาวเวียดนาม ซึ่งรู้สึกว่า ความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับลัทธิขงจื๊อเสื่อมทรามลงในช่วงระยะเวลาหลายปีที่ได้มีการทำสงครามกลางเมืองกันระหว่างตระกูลเหงียนและตรินห์ ซึ่งส่งผลให้การบริหารประเทศแบ่งออกเป็นสองส่วน ต้นตออีกอย่างหนึ่งที่ทำให้นักปราชญ์ของศาสนาขงจื๊อเป็นกังวล ก็คือความนิยมในพุทธศาสนา ซึ่งแพร่หลายยิ่งขึ้น มิใช่เฉพาะแต่ในหมู่ชาวบ้านเท่านั้น เล ธันห์ ตน ซึ่งครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1619 ถึงค.ศ. 1662 ก็ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนผู้เคร่งครัด นอกจากนี้ยังเป็นที่ทราบกันด้วยว่า ทรงเป็นผู้สนใจศาสนาคริสต์ และความสำเร็จของมิสชันนารีผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ในเวียดนาม ก็เป็นอีกแนวโน้มหนึ่งซึ่งอาจเป็นเหตุให้เกิดความไม่สบายใจขึ้นภายในแวดวงเล็ก ๆ ของนักอักษรศาสตร์ขงจื๊อเหล่านี้

ขณะนี้ ยังไม่ทราบกันว่า ปฏิสัมพันธ์ไม่ว่าในเรื่องใด ระหว่างปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาขงจื๊อของจีนกับของเวียดนาม ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดนั้นมีอยู่หรือไม่ ชาวเวียดนามที่ได้รับการศึกษาตามขนบประเพณีในแบบคลาสิค มีความเชื่อตรงกันกับชาวจีนที่ได้รับการศึกษาในแนวเดียวกันหรือไม่ว่า ราชวงศ์เหม็งที่ล่มสลายลงในค.ศ. 1644 นั้น มีเหตุเนื่องมาจากความตกต่ำทางด้านศีลธรรม และถึงแม้นักวิชาการเวียดนามจะมีความเชื่อเช่นเดียวกับนักวิชาการจีน นักวิชาการเวียดตามพวกนี้นำบทเรียนนี้ไปปรับใช้กับเวียดนามหรือไม่ อย่างไรก็ดี เห็นได้ชัดว่า ปราชญ์ทางด้านศาสนาขงจื๊อชาวเวียดนาม ต่างมองตนเองว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปฏิรูป และการปฏิรูปนี้ ฝ่ายบริหารจะมีชัยชนะเหนือฝ่ายทหาร ในดินแดนตอนเหนือซึ่งพวกตรินห์ควบคุมอยู่นั้น ได้มีการจัดระบบการบริหารท้องถิ่นเสียใหม่ โดยทำให้แผนกต่าง ๆ มีลำดับชั้นการปกครองลดหลั่นกันอย่างเคร่งครัด มีการทำกฎหมายให้เป็นระบบ ในลักษณาการซึ่งเพียรพยายามเสริมสร้างค่านิยมแนวขงจื๊อ (ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ประสบความสำเร็จ) ภายในระบบการปกครองแบบใหม่ ซึ่งกำลังวิวัฒนาการขึ้นในฝ่ายตระกูลเหงียนก็กำลังมีการดำเนินการเช่นเดียวกันนี้อยู่ ทว่าในระดับที่น้อยกว่า เจ้าหน้าที่ของทางการ ได้รับคำสั่งให้

สวมเสื้อผ้าที่เหมาะสมกับตำแหน่ง และชายทุกคน ได้รับการเร่งเร้าให้คอยห้ามปรามขัดขวางสตรีของตน มิให้ปรนเปรอตนเองอย่างฟุ่มเฟือย มีแรงกดดันมากขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อปรามชาวบ้านให้เลิก “นิสัยเลว ๆ” เช่นการชนไก่ การพนัน การใช้เวทมนต์ การสำส่อน และการเคี้ยวหมาก เป็นต้น นอกจากนี้ ประมุขของเวียดนามยังเพียรพยายามที่จะยืนยันอิทธิพลของตนที่มีอยู่เหนือศาสนาที่ได้รับความนิยมจากประชาชนด้วย มีการดำเนินความพยายามเพื่อกำจัดวิถีปฏิบัติในแนวคริสเตียน เช่นการสวมไม้กางเขน พุทธศาสนาก็ตกเป็นเป้าของการโจมตีเช่นกัน ธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาคือ ราชสำนักจะเป็นผู้ “แต่งตั้ง” ภูติผู้พิทักษ์ในท้องถิ่น ดังตัวอย่าง ในค.ศ. 1722 มีเทพยดาอารักษ์ประจำหมู่บ้าน 2511 องค์ที่ได้รับความเห็นชอบและรับรองจากกษัตริย์

การแข่งขันกันทางด้านศาสนา

ปัญหาอีกประการหนึ่ง ที่กลายเป็นเรื่องสำคัญที่เด่นขึ้นมาในช่วงระยะเวลานี้ คือการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันระหว่างศาสนาต่าง ๆ ความเป็นอริแต่ครั้งก่อนเก่า ผุดขึ้นมาให้เห็นใหม่ หรือไม่เช่นนั้น ก็มีการสร้างความเป็นศัตรูอย่างใหม่ขึ้นมา ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ มักใช้ถ้อยคำในเชิงศาสนามาทุ่มเถียงกัน พร้อมกันนั้นต่างฝ่ายต่างก็พยายามระบุอัตลักษณ์ของตนเอง ด้วยการกำหนดแนวแบ่งแยกระหว่าง “ผู้นับถือศาสนา” กับ “ผู้ไม่นับถือศาสนา” ความขัดแย้งที่ยืดเยื้อยาวนานที่สุด เกิดขึ้นระหว่างศาสนาคริสต์กับศาสนาอิสลาม หนึ่งร้อยปีภายหลังการล่มสลายของเมละกา พวกคริสเตียนก็ยังคงสามารถกู่เสียงประกาศศึกในนามของศาสนาอยู่เช่นนั้น อาทิเช่น ในค.ศ. 1634 มีการตีพิมพ์กวีนิพนธ์ภาษาโปรตุเกสเรื่อง *มาลักกา กองกวิสตาดา* (การพิชิตเมละกา) เนื้อความบรรยายถึงปัญหาความขัดแย้งของโปรตุเกสในบริเวณย่านหมู่เกาะว่าเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้อย่างต่อเนื่อง กับพวกที่ “เป็นปฏิปักษ์ต่อพระคริสต์” -- “และเมื่อปราบพวก ตุรกี เปอร์เซียและมุสลิม ให้พ่ายแพ้ลงแล้ว ยุคทองจะกลับคืนมาสู่โลก” ความระแวงมุสลิม สร้างความยุ่งยากเดือดร้อนให้กับโปรตุเกสในการติดต่อค้าขายกับชาวอินโดนีเซีย ปัญหาความระแวงเหล่านี้ ชาวยุโรปเหนือก็รับถ่ายทอดไว้เป็นอันมากด้วย ชาวยุโรปเหนือมาถึงย่านหมู่เกาะในช่วงที่คริสต์ศาสนิกชนทั่วไป กำลังเปี่ยมไปด้วยความกลัวว่า การฟื้นกำลังของอิสลาม จะเป็นสิ่งที่บอกให้รู้ถึงการมาถึงจุดจบของโลกคริสเตียน แม้ในอังกฤษ ยังมีโหราจารย์บางคนพยากรณ์ว่า ชัยชนะของตุรกีจากเยอรมนีถึงคอร์นวอลล์ เป็นสัญญาณที่บอกว่าวันพิพากษากำลังจะมาถึง แน่นอนว่า ดัตช์มีแนวโน้มที่จะมองความสัมพันธ์ของตนกับมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในรูปของการบรรจบกันระหว่างสองขนบประเพณีที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน และแม้ว่าดัตช์แสดงตนอยู่เสมอว่าเป็นผู้ประกอบการค้าธรรมดาสามัญ แต่วีโอซีเองนั้น ก็เป็นหน่อที่แตกแขนงมาจากวัฒนธรรมที่เป็นคริสเตียนอย่างเหนียวแน่น พิธีการต่าง ๆ ของคริสต์จักร มีบทบาทสำคัญในชีวิต แม้กระทั่งชีวิตที่ด่านนอกที่โดดเดี่ยวที่สุดของดัตช์ และชัยชนะใด ๆ ที่มีเหนือศัตรูในท้องถิ่น จะ

ได้รับการเฉลิมฉลองกันทั่วไปในปัตตาเวีย ในฐานะที่เป็นข้อพิสูจน์โดยตรงถึงอำนาจของพระผู้เป็นเจ้าของชาวคริสต์

แสนยานุภาพทางทหารของดัตช์ เป็นที่ประจักษ์ชัดในค.ศ. 1628 เมื่อสุลต่านอากุงแห่งมะตะรัมทรงดำเนินการโจมตีปัตตาเวีย ทว่าไม่ประสบความสำเร็จ เมื่อการณรงค์ล้มเหลว จึงมีความเพียรพยายามที่จะชักจูงบรรดาพระประมุขมุสลิม ให้แยกความเป็นศัตรูเก่า ๆ ออกไปเสียก่อน และร่วมกันดำเนินงานเพื่อต่อต้านศัตรูร่วมกัน ในค.ศ. 1652 บรรดาครูมุสลิมที่มีอิทธิพล ได้ชักจูงพระโอรสของสุลต่านอากุง คือสุลต่านอมังกุรัตที่ 1 (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1646-1677) ให้ทรงล้มเลิกแผนการที่จะโจมตีบันเตน และหันมาเป็นพันธมิตรกับบันเตนและมากาสซาร์เพื่อโจมตีวีโอซีแทน ในประมาณช่วงเวลาเดียวกันนี้มีรายงานในอินโดนีเซียตะวันออก ถึงคำทำนายที่พยากรณ์ว่า ดัตช์ จะถูกขับออกไปจากชวา และรัฐอินโดนีเซียบางรัฐได้รับประเพณีอิสลามมาปฏิบัติ นั่นคือประเพณีที่ว่า สันติภาพใด ๆ ระหว่างมุสลิมและคริสเตียนนั้น สามารถมีได้เพียงเป็นการชั่วคราวเท่านั้น ในค.ศ. 1659 พระประมุขของบันเตนทรงบอกกล่าวแก่ข้าหลวงใหญ่ ถึงคำปฏิญาณที่พระองค์ให้ได้ไว้แก่ทูตคนหนึ่งจากเม็กกะ ซึ่งในคำปฏิญาณนั้น พระองค์ได้ทรงสาบานไว้ว่าจะทำสงครามกับพวกคริสเตียนทุก ๆ สิบปี สุลต่านอัมสเตอร์ดัมแห่งเทอร์เนต ผู้ซึ่งพระนามที่พระองค์รับมาใช้นั้น เป็นสัญลักษณ์บอกถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวีโอซีโดยแท้ กระนั้นพระองค์ยังได้ทรงพยายามที่จะจัดตั้งองค์กรรวมชาวอิสลามเพื่อต่อต้านดัตช์ โดยทรงบอกแก่พระประมุขมุสลิมเพื่อนบ้านว่า ดัตช์มีความตั้งใจที่จะนำศาสนาคริสต์มาเผยแพร่ในซูลู มินดาเนา และบันเตนกับที่อื่น ๆ

ความเพียรพยายามที่จะก่อตั้งกลุ่มพันธมิตรขึ้นมาต่อต้านดัตช์อย่างโอฬารทั้งหมดนี้ ล้มเหลวโดยสิ้นเชิง การรบพุ่งระหว่างบันเตนกับมะตะรัม เริ่มเกิดขึ้นใหม่อีกครั้งในค.ศ. 1657 และมากาสซาร์ก็ยังไม่สามารถหาพวกมาสนับสนุนการต่อต้านวีโอซีได้ ตลอดคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ชัยชนะของดัตช์ ทบทวีขึ้น ในค.ศ. 1659 วีโอซีโจมตีปาเล็มบังและได้ชัยชนะ ปาเล็มบังเป็นเมืองท่าที่สำคัญด้านการค้าในบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของสุมาตรา ในค.ศ. 1667-1668 วีโอซีส่งกองทหารไปยับยั้งการขยายอำนาจของอาเจะห์ วีโอซีพิชิตมากาสซาร์ได้ ในค.ศ. 1669 นับเป็นเหตุการณ์ซึ่งมีผลให้เกิดความตระหนกตกใจไปทั่วย่านหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประมุขของแจมบีทรงแสดงความรู้สึกของชาวมุสลิมท้องถิ่นมากมาย ให้เห็นด้วยการกรรแสง “เมื่อทรงได้ข่าวความปราชัยอย่างน่ากลัวของมาตุภูมิอันมีชื่อเสียงของอิสลาม” *ซยาอีร์ เปรัง เมงกาซาร์* บรรยายการต่อสู้กับดัตช์ว่าเป็นสงครามศาสนา โดยกวีผู้นิพนธ์สงวนคำประณามที่รุนแรงที่สุดไว้ให้แก่ “พวกนอกรีต” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พวกบูคิสและบูตอน ซึ่งเป็นผู้ที่ต่อสู้กับศัตรูดั้งเดิมของตน โดยเข้าอยู่ฝ่ายเดียวกับดัตช์

การที่มีพวกคริสเตียนมาอยู่ในบริเวณหมู่เกาะ แน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยว่า ส่งเสริมให้จิตสำนึกในความผูกพันเป็นพวกเดียวกันด้านศาสนา ทวีสูงขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด อารมณ์ทำนองเดียวกันนี้ปรากฏอยู่ในเวียดนามเช่นกัน เหตุผลที่ศาสนาคริสต์มีเสน่ห์ดึงดูดใจอยู่ในดินแดนนี้ยังไม่กระจ่างชัดเสียทีเดียว แม้ว่าการโยกย้ายถิ่นที่มีสาเหตุเนื่องมาจากสงครามกลางเมือง และการ

ละเลยความรู้ด้านขงจื๊อซึ่งเป็นผลมาจากการอพยพย้ายถิ่นนี้ อาจเป็นคำตอบส่วนหนึ่งก็ตามที จำนวนผู้ที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาใหม่ สร้างความกังวลให้แก่ผู้นับถือศาสนาขงจื๊อชาวเวียดนามมากมาย คนเหล่านี้รู้สึกว่า แนวปฏิบัติของต่างชาติเหล่านี้ จะนำไปสู่ความเสื่อมในเรื่องการบูชาบรรพบุรุษและละเลย คุณธรรมความกตัญญูที่บุตรธิดาพึงมีต่อบุพการี เรื่องนี้จะมีผลพัวพันอย่างร้ายแรง ในรัฐที่ซึ่งความสัมพันธ์ของราษฎรกับจักรพรรดิ ถูกเปรียบให้เทียบเท่ากับความสัมพันธ์ระหว่างบุตรกับบิดา ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีความหวาดกลัวอย่างแท้จริงว่า ศาสนาคริสต์อาจเป็นข้ออ้างอย่างหนึ่ง ที่พวกยุโรปจะนำมาใช้ในการยึดเวียดนาม ดังที่ได้กระทำมาแล้วในฟิลิปปินส์

ความไม่ไว้วางใจมิสชันนารีที่เผยแพร่ศาสนาคริสต์ ซึ่งเป็นผู้ที่มักถูกกล่าวหาอยู่บ่อย ๆ ว่าเป็นผู้ทำเวทมนต์ มีอยู่ในเวียดนามมาตั้งแต่เริ่มแรก ทว่าในไม่ช้า ความเป็นปฏิปักษ์นี้ขยายไปถึงตัวบุคคลผู้เลือกที่จะดำเนินรอยตามคำสอนแนวใหม่ แม้ว่าผู้ที่เปลี่ยนไปดำเนินตามคำสอนแนวใหม่นี้ มีหลายคนที่เป็นบุคคลที่มีชาติกำเนิดสูง ทั้งฝ่ายเหงียนและฝ่ายตรินห์ ต่างเพียรพยายามจำกัดการแพร่กระจายของศาสนาคริสต์ ด้วยการห้ามเผยแพร่ศาสนา ห้ามการเทศนาสั่งสอน และดำเนินมาตรการต่อต้านคริสเตียนต่าง ๆ นานา เป็นระยะ ๆ เริ่มแรกก็เพียงแต่ห้ามผู้ที่เปลี่ยนศาสนา มิให้แสดงศรัทธาของตนด้วยการนำรูปจำลอง ไม้กางเขนและลูกประคำมาคล้องคอ แต่ในไม่ช้า บทลงโทษก็รุนแรงมากขึ้น อาทิ เช่นในค.ศ. 1645 พวกเหงียนได้ประหารชีวิตผู้ที่ช่วยเตรียมตัวให้แก่ผู้ที่จะเข้าพิธีรับศีลล้างบาปสองคน

แม้พระประมุขของเวียดนามทั้งสองฝ่ายจะทรงระแวงศาสนาคริสต์ แต่ทั้งสองพระองค์ยังแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ทรงยินดีต้อนรับการแลกเปลี่ยนทางการพาณิชย์กับชาวยุโรป นอกจากนี้ยังทรงกระตือรือร้นที่จะรับทักษะใหม่ ๆ เข้ามาด้วย การจ้างชาวยุโรปสัญชาติต่าง ๆ มาให้คำแนะนำเรื่องการผลิตอาวุธ ก็กระทำอยู่ในทั้งสองราชสำนัก แนวการมองชาวยุโรปว่าเป็นทั้งผู้มีความรู้ที่มีประโยชน์และมีลัทธิอุดมการณ์ในการทำลายล้างอย่างเป็นอันตราย เป็นสิ่งที่อธิบายถึงโชคชะตาที่ผันผวนไปมา ของบรรดามิสชันนารี ซึ่งจะเป็นผู้ที่ได้รับความโปรดปรานอย่างเป็นทางการ สลับกับการเป็นเป้าของความไม่พอใจอย่างที่สุด แต่ความพยายามที่จะแยกการค้าและความรู้ที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาออกจากวัฒนธรรมของยุโรปด้านอื่น ๆ ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า ไม่อาจปฏิบัติได้อย่างยิ่ง ดังที่เราได้เห็นแล้วว่า องค์กรโซซิเอเต เดส์ มิสซิองส์ เอตรองแกร์สได้รับการสนับสนุนจากผลประโยชน์ทางด้านการพาณิชย์ และมิสชันนารี ก็มักเข้ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้าอย่างคึกคักอยู่เนือง ๆ ในปีหลัง ๆ พวกเจซูอิตถูกกล่าวหาอยู่บ่อย ๆ ว่าปลอมแปลงตัวมาเป็นผู้ประกอบการค้า เพื่อที่จะได้หาประโยชน์จากความโอนอ่อนผ่อนปรนที่ทางการแสดงต่อการพาณิชย์ การค้นพบเพทุบายในการเลี่ยงประเภทนี้ ยิ่งเติมเชื้อเพลิงแห่งความเป็นศัตรูที่ฝ่ายตรินห์มีต่อพวกคริสเตียนทั้งปวงให้รุนแรงมากขึ้นไปอีก ไม่ว่าจะเป็นคริสเตียนที่มาจากที่ใดก็ตาม และในค.ศ. 1712 ฝ่ายตรินห์ได้มีคำสั่งให้สลักข้อความว่า “ศิษย์ของศาสนาดัตช์” ไว้ที่หน้าผากของชาวเวียดนามที่เปลี่ยนศาสนา ซึ่งได้พบว่าเป็นผู้กระทำความผิด

ความรู้สึกต่อต้านคริสเตียนที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับในเวียดนามเมื่อช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดนี้ ควรพิจารณาทาบไปกับภูมิหลังของความคลี่คลายของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กว้างขวางไปทั่วทั้ง

เอเชียตะวันออก ในญี่ปุ่นการห้ามสอนศาสนาคริสต์ของฮิเดโยชิในค.ศ. 1587 มีผลบังคับใช้ในสมัยของโตกูกาวาอย่างรุนแรงและเคร่งครัดยิ่งกว่าเดิมมาก ในขณะที่ในจีนนั้น นับจากราวค.ศ. 1600 เป็นต้นมา มีการเขียนตำราต่อต้านศาสนาคริสต์ออกมาเป็นจำนวนมาก ภายหลังการล่มสลายของราชวงศ์เหม็งในค.ศ. 1644 ราชสำนักจีนมีความระแวงสงสัยความคิดใหม่ ๆ เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ที่สำคัญก่อนอื่นก็เพราะราชวงศ์ชิง ให้การเน้นที่ความเชื่อและหลักปฏิบัติแนวขงจื้อใหม่ที่เคร่งครัดของสำนักชูสี ในค.ศ. 1724 มีการเพิกถอนราชโองการที่แสดงขันติธรรมและการผ่อนผันของพระจักรพรรดิอย่างกระทันหัน และนับตั้งแต่นั้นมา ก็ถือกันว่า ศาสนาคริสต์เป็นลัทธิความเชื่อนอกรีตนอกรอย ในเวียดนาม ซึ่งได้รับอิทธิพลด้านภูมิปัญญาและศาสนาจากจีนมากมายเหลือเกินนั้น ความไม่ไว้วางใจศาสนาคริสต์ก็มีอิทธิพลขึ้นมาเช่นกัน แม้กระทั่งการเผยแพร่ศาสนาแบบหลบซ่อน ก็ยังปรากฏว่ายิ่งทำไม่ได้หนักขึ้นไปอีก เมื่อรัฐบาลเหงียนขับพวกมิสชันนารีออกจากประเทศอีกครั้งหนึ่งในค.ศ. 1750 นั้น ส่วนหนึ่งเพราะความกลัวว่า พวกยุโรป อาจจะกำลังวางแผนการโจมตีอยู่ก็ได้ -- เป็นไปได้ว่า ด้วยการร่วมสมคบกับฝ่ายตรินห์ อย่างไรก็ดี ตามคำบอกเล่าอีกรายหนึ่ง ระบุว่า เรื่องนี้ เป็นผลลัพธ์เนื่องมาจากจดหมายฉบับหนึ่ง ที่ได้รับจาก “พระจีนที่มีชื่อเสียง” ที่เคี่ยวเข็ญให้ฝ่ายเหงียน เลียนแบบตามตัวอย่างที่จักรพรรดิแห่งจีนทรงทำไว้[46]

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนานิกายเถรวาทและศาสนาที่สำคัญอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นเหมือนบางสิ่งที่ตรงกันข้ามกัน จริงอยู่พระเจ้าบุเรงนองทรงห้ามพวกมุสลิมมิให้นำสัตว์มาฆ่าบูชายันต์ และมีพระราชประสงค์ให้พวกเขาฟังคำสั่งสอนของพุทธศาสนา แต่โดยทั่วไปแล้ว ผู้สังเกตการณ์ต่างสะดุดใจกับทัศนคติที่ปล่อยวางที่ชาวพุทธมีต่อศาสนาอื่น ๆ จากถ้อยคำของกัปตันเรือเดินสมุทรชาวอังกฤษคนหนึ่ง ระบุว่า “พวกเขาถือว่า ทุกศาสนาที่สอนให้คนเป็นคนดี ล้วนเป็นศาสนาที่ดี...และว่า เทพทั้งหลายทรงพอใจกับการนับถือบูชาในแบบต่าง ๆ กัน”[47] บุคคลภายนอกพากันเข้าใจผิดว่า ความมีขันติธรรมนี้ เป็นด้วยชาวพุทธการขาดความยึดมั่นต่อพุทธศาสนา และตลอดคริสต์ศตวรรษที่สิบหกและสิบเจ็ด บุคคลภายนอกพวกนี้มีความหวังที่จะเปลี่ยนให้พวกเขาหันมานับถือศาสนาคริสต์หรืออิสลามกันอยู่เป็นระยะ ๆ ตัวอย่างเช่นในค.ศ. 1686 การกบฏที่ประสบความล้มเหลวบังเกิดขึ้นในอยุธยา ผู้นำการกบฏนี้ คือทหารรับจ้างชาวมากาสซาร์ (มักกะสัน) ซึ่งมุ่งหมายที่จะอัญเชิญพระอนุชาต่างมารดาขององค์พระประมุข ขึ้นมาครองราชบัลลังก์ หากว่าพระองค์จะทรงยอมรับศาสนาอิสลาม ทว่าในกรณีพระประมุขของกัมพูชาซึ่งทรงรับนับถือศาสนาอิสลามเมื่อราวค.ศ. 1643 นั้น เป็นกรณียกเว้น ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบหก พุทธศาสนาในเขมร ดูเหมือนว่าเจริญรุ่งเรือง และมิสชันนารีชาวโปรตุเกสพวกแรกที่ไปเยือนกัมพูชาระหว่างค.ศ.1555-1556 ได้พบสถาบันสงฆ์ซึ่งมีการจัดตั้งอย่างดี สี่สิบปีให้หลัง บาทหลวงนิกายโดมินิกันรูปหนึ่งของสเปนประเมินว่า เฉพาะที่ใน

---

[46] Taboulet, ***La Geste Française***, 99.

[47] Alexander Hamilton, ***A New Account of the East Indie***s, ed. William Foster, London, 1930, II. 30.

พนมเปญแห่งเดียว มีพระภิกษุสงฆ์อยู่ 1500 รูป อย่างไรก็ดี การโจมตีจากไทย ทำให้ความอ่อนแอด้านการทหารของเขมรเป็นที่ปรากฏชัด พระประมุขของกัมพูชาได้ทรงกล่าวไว้ก่อนหน้านี้แล้วว่า พระองค์อาจทรงเต็มพระทัยที่จะรับนับถือศาสนาคริสต์ เพื่อแลกเปลี่ยนกับความช่วยเหลือ และการที่พระองค์ทรงเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม จึงน่าที่จะพิจารณาในบริบทเดียวกันนี้ได้ ยิ่งไปกว่านั้น ยังมองเห็นได้ชัดเจนด้วยว่า ชาวเขมรประสบความยากลำบากในการที่จะอธิบายว่า ทำไมกษัตริย์ถึงได้ทรงกระทำการแบบนี้ พงศาวดารฉบับต่าง ๆ ให้เหตุผลว่าเป็นเพราะทรงมีความรักอย่างท่วมท้นต่อพระมเหสีชาวมาเลย์และเพราะอำนาจการสะกดของเวทย์มนต์มาเลย์ พงศาวดารเหล่านี้กล่าวต่อไปว่า ผลที่เกิดขึ้นตามมานั้น มีหนักหน่วงรุนแรง เนื่องจากองค์ประมุขทรงล้มเหลว ต่อการปฏิบัติพระราชกรณียกิจและต่อการปกป้องคุ้มครองสถาบันสงฆ์ เป็นเหตุให้พุทธศาสนาของเขมรเสื่อมลง พุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาได้ ก็ต่อเมื่อเกิดรัฐประหาร ซึ่งทำให้มีการอัญเชิญกษัตริย์ที่ทรงเป็นพุทธศาสนิกขึ้นมาครองราชบัลลังก์อีกครั้งหนึ่ง

กษัตริย์ที่ทรงนับถือพุทธศาสนาแนวเถรวาทพระองค์อื่น ๆ อาจทรงมองศาสนาต่างด้าวด้วยความสนพระทัยและด้วยความมีขันติธรรม แต่ไม่เคยมีพระองค์ใด ทรงยอมให้ถูกชักจูงจนละวางจากพุทธศาสนาได้สำเร็จ ตัวอย่างที่ดีที่แสดงถึงสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมให้เกิดความมีขันติธรรมนี้ พบได้ในอยุธยา ณ ที่นี้มิสชันนารีคาทอลิกได้รับอนุญาตให้สอนศาสนามาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหก อีกกว่าหนึ่งร้อยปีต่อมาอยุธยาได้รับเลือกให้เป็นที่ตั้งสำนักงานใหญ่ของโซซิเอเต เดส์ มิสซิองส์ เอตรองแกร์ส และหลักฐานบันทึกของฝรั่งเศส ก็รับรู้ด้วยความซาบซึ้งที่สมเด็จพระนารายณ์ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1656-1688) พระราชทานวัสดุก่อสร้างให้ใช้สำหรับสร้างโบสถ์ขึ้น ณ บริเวณชาน พระนคร มีหลักฐานที่กล่าวถึงการเปิดสถาบันฝึกสอนพระบาทหลวงและโรงเรียนซึ่งมีการสอนศาสนาให้แก่ “เด็ก ๆ ลูกหลานของชาวโคชินจีนและชาวตังเกี๋ย” ขณะที่พระบาทหลวงก็ศึกษาภาษาสยามและภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในตำราพุทธศาสนาแนวเถรวาท ในค.ศ. 1667 มีเจ้าพนักงานในราชสำนักคนหนึ่งกับภรรยาของเขา เข้าพิธีรับศีลล้างบาปเป็นชาวคริสต์[48] มีความ เป็นไปได้ถึงกระทั่งว่า การติดต่อกับมิสชันนารี อาจส่งอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์แนวใหม่ในภาษาไทย ประวัติศาสตร์แนวใหม่นี้ ซึ่งรู้จักกันในนาม*พงศาวดาร* มีทิศทางที่มุ่งไปที่เรื่องทางโลกย์มากกว่าข้อเขียนแบบ*ตำนาน* ที่เคยเขียนมาแต่ดั้งเดิม พงศาวดารจะบรรยายประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักร ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสภาพแวดล้อมโดยทั่วๆ ไป มิใช่ภายในสภาพแวดล้อมของพุทธศาสนาล้วน ๆ ทว่าพัฒนาการดังกล่าว ไม่ควรบดบังความจริงในข้อที่ว่า กษัตริย์ของอยุธยาไม่เคยทรงกังขาเลยว่า พุทธศาสนาเหนือกว่าคริสต์ศาสนา ซึ่งมีพระบาทหลวงเป็นผู้ที่ดื่มเหล้าองุ่นและไม่ถือโทษกับการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต พระประมุขเฉกเช่นสมเด็จพระนารายณ์ทรงสามารถแสดงความสน

---

[48] Adrien Launay, ***Histoire de la Mission de Siam 1662-1811***, Documents Historiques, I, Paris, 1920, 17.

พระทัยอย่างมีชีวิตชีวาทั้งแก่ศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม แต่ความหวังที่จะให้พระองค์ทรงเปลี่ยนศาสนานั้น เป็นเรื่องเพ้อฝัน

ศาสนากับกษัตริยภาพ

เนื้อหาแนวที่สาม ซึ่งมีอยู่โดยตลอดในประวัติศาสตร์ศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับกษัตริยภาพ ทุกศาสนาที่เข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากภายนอกล้วนมีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับพระประมุขผู้ครองแคว้นและราชสำนัก และดังนั้น จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งที่แยกออกเสียมิได้จากแวดวงอิทธิพลของอำนาจทางการเมืองทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด แนวคิดดั้งเดิมในพื้นถิ่นเกี่ยวกับผู้นำกล่าวคือ การอยู่ในฐานะที่เป็นผู้อาวุโสของตระกูล ผู้ซึ่งบังเอิญมี “โชค” ได้เป็นผู้ครอบครองวัตถุที่ทรงฤทธิ์ และการมีความสัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งทำให้เขาอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าเพื่อนมนุษย์นั้น สถานภาพเช่นนี้ ได้รับการส่งเสริมให้มีมากยิ่งขึ้นไปอีกด้วยความคิดและคำศัพท์ ที่นำมาจากศาสนาที่รับเข้ามาจากภายนอก อาทิเช่น ในหมู่ชาวมาเลย์ อำนาจพิเศษของกษัตริย์ซึ่งจะลงโทษผู้กระทำผิดในโทษฐานกบฏ ซึ่งแต่ก่อนจัดจำพวกไว้ภายในคำภาษาสันสกฤตว่า *ศักตี* นั้น มาตอนนี้ สื่อด้วยคำภาษาอาหรับว่า *ดอลัต* ในชวาก็เช่นกัน มีการใช้คำที่มาจากภาษาอาหรับว่า *วาห์ยู* หมายถึง “การเผยความกระจ่างจากพระอัลเลาะห์” ชาวชวาใช้คำนี้ในความหมายว่าแสงสว่างที่ทำให้นัยน์ตาพร่า ซึ่งหมายถึงกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรม นอกจากนี้แล้ว ศาสนาโลกยังนำองค์ความคิดเห็นที่น่าเกรงขาม ที่สั่งสมมาตลอดเวลานับร้อย ๆ ปีเข้ามาด้วย ความคิดเห็นเหล่านี้ เกี่ยวข้องกับหน้าที่ขององค์ประมุข และบรรทัดฐานต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ตัดสินว่า รัชสมัยไหน “ดี” หรือรัชสมัยไหน “เลว” ในขณะที่ดินแดนแต่ละแห่งจะมีขนบประเพณีและคำศัพท์ที่ต่างกันไป แต่ความคล้ายคลึงกันก็มีเป็นฐานรองรับอยู่ กษัตริย์ทุกพระองค์ไม่ว่าจะทรงนับถือศาสนาคริสต์หรือว่ามุสลิม พุทธหรือว่าขงจื๊อ ในเชิงอุดมคติแล้ว พระองค์ไม่เพียงแต่จะต้องทรงประพฤติและกระทำตนในฐานะที่เป็นผู้เกื้อหนุนศาสนาเท่านั้น หากยังต้องทรงเป็นตัวอย่างของความมีคุณธรรมที่เคร่งครัดทั้งในด้านศีลธรรมและด้านจิตวิญญาณอีกด้วย ด้วยการประพฤติพระองค์เช่นที่กล่าวนี้ กษัตริย์จะทรงรักษาระเบียบโลกในทางโลกย์ไว้ได้ พร้อมกับรักษาความสอดคล้องกลมกลืนกับโลกที่มองไม่เห็น ซึ่งจะส่งผลบุญให้พระองค์ได้รับความซื่อสัตย์และความเชื่อฟังจากบรรดาราษฎรของพระองค์เป็นการตอบแทน ด้วยแนวคิดดังกล่าว คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเน้นว่า กษัตริย์ควรได้รับความนิยมจากราษฎร “ด้วยองค์แห่งความนิยมสี่ประการ” ได้แก่ความมีน้ำพระทัยกว้างขวาง ความกรุณา ความยุติธรรมและความไม่โอนเอียงไปทางข้างหนึ่งข้างใดโดยเฉพาะ ทั่วราชอาณาจักรของพระองค์ ศาสนาและประชาชนพึงได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชู ไม่ควรมี

การกระทำผิดกันทั่วไป และควรบริจาคทรัพย์ให้แก่ใครก็ตามที่ยากจน[49] ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับการสั่งสอนว่า ผู้ปกครองที่เคร่งศาสนาซึ่งปกครองบ้านเมืองอย่างฉลาด จะได้รับผลตอบแทน แต่กษัตริย์ผู้ไม่สามารถปฏิบัติราชภารกิจที่พึงกระทำของพระองค์ได้ ในท้ายที่สุดแล้ว จะถูกลงโทษ หากว่ามิใช่การลงโทษด้วยการไม่ยอมรับของราษฎรของพระองค์ ก็จะด้วยการไปเกิดใหม่เป็นสิ่งมีชีวิตที่ต่ำต้อยลงไป หรือมิฉะนั้น ก็ถูกสาปแช่งในวันพิพากษา ดังที่อัล-กาซาลี นักคิดที่สำคัญที่สุดของศาสนาอิสลามในยุคกลาง ได้แสดงทัศนะของมุสลิมไว้ดังนี้คือ "บุคคลที่ใกล้ชิดกับพระผู้เป็นเจ้ามากที่สุด คือสุลต่านผู้เที่ยงธรรม และบุคคลที่ได้รับความเกลียดชังและเหยียดหยามมากที่สุด คือสุลต่านที่ไม่เป็นธรรม...สุลต่านผู้ไม่มีความเที่ยงธรรม จะได้รับการทรมานอย่างรุนแรงที่สุดในวันคืนชีพ"[50]

กระนั้นก็ดี สิ่งที่เป็นเสมือนหนึ่งความผูกพันกันตามสัญญาระหว่างพระประมุขและราษฎรมักถูก บดบังด้วยสถานภาพที่สูงส่งในการวางพระองค์ของกษัตริย์แห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งในเรื่องนี้ ศาสนาเอง ก็เป็นผู้ให้การเกื้อหนุนและส่งเสริมโดยตรง พระประมุขในสังคมพุทธศาสนาแนวเถรวาท ทรงได้รับมรดกความคิดทางศานาซึ่งผสมด้วยความคิดทางการเมือง อันว่าด้วย*จักรวัติ* (หรือจักรพรรดิราช) *จักรวัติ*หรือกษัตริย์ของจักรวาลนี้คือ ผู้ที่ตระเตรียมโลกให้พร้อมสำหรับการเสด็จมาถึงของพระพุทธเจ้าองค์ต่อมา กษัตริย์พม่าทุกพระองค์ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด เมื่อสวรรคต ล้วนทรงได้รับเกียรติด้วยพิธีศพในฐานะกษัตริย์ของจักรวาล และการปฏิเสธขององค์ประมุข ที่จะยอมรับการอ้างความเป็น*จักรวัติ*ของเพื่อนบ้าน มักเป็นบทโหมโรงก่อนที่จะมีการทำศึกสงครามกันอย่างยืดเยื้อ นอกจากนี้แล้ว ชื่อประจำรัชสมัย ที่พระประมุขในรัฐพุทธศาสนาทรงนำมาใช้ ก็เป็นการประกาศพระองค์เองขึ้นเป็น *ธรรมราชา* หรือกษัตริย์แห่งกฎข้อบังคับ [ในพุทธศาสนา] ด้วยเช่นกัน *ธรรมราชา* นี้มีความคล้ายคลึงที่สามารถเปรียบได้กับเทพในศาสนาฮินดู เช่นพระศิวะ พระวิษณุและพระอินทร์ หนังสือเรื่อง "ไตรภูมิกถา" ซึ่งเจ้านายไทยพระองค์หนึ่งนิพนธ์ขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ระบุอย่างไม่มีข้อกังขาว่า กษัตริย์ที่ทรงเคร่งครัดในศาสนานั้น "เรียกขานกันว่า *เทวตา* [ผู้เหนือมนุษย์] ด้วยความเห็นพ้องของปวงชน"[51] ตามแบบฉบับที่คล้ายคลึงกันนี้ กษัตริย์มุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นเดียวกับกษัตริย์อัคบาร์แห่งอินเดีย ก็อาจนำความคิดแนวรหัสยลัทธิเรื่องมนุษย์ผู้สมบูรณ์แบบตามที่พระอัลเลาะห์ทรงปรารถนาที่จะให้มนุษย์รู้จักพระองค์--มาใช้กับพระองค์เองด้วย กวีนิพนธ์ของฮัมซาห์ ฟานซูรี จึงได้กล่าวถึงกษัตริย์แห่งอาเจะห์ว่าทรงเป็น "บุคคลที่พระอัลเลาะห์ทรงเลือกสมบูรณ์พร้อมที่จะเป็นผู้ร่วมศาสนาและร่วมมีจิตวิญญาณกับองค์พระอัลเลาะห์" พระประมุขทั้งหลายต่างรับบทบาทเป็นผู้นำในการประกอบพิธีทางศาสนาของมหาชน และพระนามของสุลต่านกับการ

---

[49] อ้างใน Robert Lester, ***Theravada Buddhism in Southeast Asia***, Ann Arbor, 1973, 62-5.

[50] F.R.C. Bagley, trans., ***Ghazālī's Book of Counsel for Kings (Naṣīḥat al-Mulūk),*** London, 1964, 14-15.

[51] Frank E. Reynolds and Mani B. Reynolds, trans., ***Three Worlds According to King Ruang***, Berkeley, 1982, 217.

ร่ายถึงราชกิจของพระองค์ จะรวมอยู่ในการเทศนาระหว่างการละหมาดในวันศุกร์และในวันเทศกาลทางศาสนาด้วย ในเวียดนามนั้น แนวโน้มที่จะถือว่ากษัตริย์ทรงมีอำนาจพิเศษ อาจเป็นการชดเชยขีดจำกัดต่าง ๆ ซึ่งศาสนาขงจื๊อกำหนดให้กับสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์ที่องค์ประมุขพึงมี รวมทั้งเป็นการชดเชยกับการที่กษัตริย์ถูกกันออกไปจากบทบาททางการเมือง ในช่วงที่มีการปกครองในลักษณะที่เหมือนโชกุนในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดและสิบแปด ตัวอย่างเช่น กษัตริย์ที่ทรงเป็นพุทธศาสนิกที่เคร่งครัดอย่างเล ธันห์ ตน นั้น เชื่อกันโดยทั่วไปว่า ทรงเป็นภาคจุติใหม่ของพระประมุขที่เคร่งครัดในศาสนาในราชวงศ์ลี ซึ่งมีชีวิตอยู่เมื่อสี่ร้อยปีก่อนหน้านั้น

ภาษา สัญลักษณ์ และพิธีกรรมที่ได้รับมาจากขนบประเพณีทางด้านศาสนา ทุกอย่างล้วนกอปรขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของคลังแสงแห่งเกียรติคุณในความเป็นกษัตริย์ คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ และวัตถุที่มีฤทธานุภาพทางศาสนา เช่นช้างเผือก ธงจากเม็กกะ น้ำมนต์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องราชกกุธภัณฑ์อันเป็นเครื่องหมายของกษัตริย์ และผู้ที่มีสิ่งเหล่านี้อยู่ในครอบครอง คือผู้เปี่ยมไปด้วยอำนาจเหนือธรรมชาติ งานพิธีของราชสำนักในหลาย ๆ แง่ คือรูปแบบหนึ่งของพิธีกรรมทางศาสนา ชาวดัตช์ผู้หนึ่งที่อาศัยอยู่ในอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด บรรยายถึงพระราชกิจที่มีความเคร่งครัดในศาสนา ซึ่งเป็นการยืนยันอีกครั้งหนึ่ง ถึงสิทธิธรรมของกษัตริย์ “ทุก ๆ ปี...กษัตริย์สยามจะปรากฏพระองค์ทางน้ำและทางบก ให้ประชาราษฎรได้เห็นในฉลองพระองค์เต็มยศ ระหว่างที่เสด็จไปยังวัดที่สำคัญแห่งบรรดาเทพ เพื่อถวายเครื่องสักการะบูชาที่วัดเหล่านั้น เพื่อประโยชน์สุขของพระองค์เองและของราชอาณาจักร”[52] ในพม่าและสยาม พระภิกษุสงฆ์เข้ารับหน้าที่หลายอย่างในงานพิธีที่แต่ก่อนพราหมณ์เป็นผู้ปฏิบัติ ในค.ศ. 1693 ทูตฝรั่งเศสคนหนึ่ง กล่าวอ้างอิงถึง “การปฏิญาณว่าจะจงรักภักดี” ที่ราชสำนักอยุธยา ว่าประกอบด้วย “การกลืนน้ำซึ่งบรรดาตะละแปง (Talapin -- คือพระภิกษุสงฆ์) ได้กล่าวคำสาปแช่งไว้ สำหรับคนที่ดื่มแล้ว และมิได้ถวายความจงรักภักดีที่จะต้องมีต่อกษัตริย์ของตน” ในเวียดนาม ปราชญ์ด้านขงจื๊อก็เป็นผู้รับผิดชอบทำนองเดียวกัน ต่อการดำเนินการจัดสร้างแท่นบูชาเพื่ออุทิศแด่ดวงวิญญาณของบรรพชน เบื้องหน้าแท่นบูชานี้ คือสถานที่ให้สัตย์สาบานว่าจะจงรักภักดีต่อพระประมุข *อูลามา* ผู้รู้ในศาสนาอิสลาม ก็ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในราชสำนักของดินแดนหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นกัน ตัวอย่างเช่นคำบรรยายถึง*อาดัต*ของกษัตริย์มาเลย์ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดฉบับหนึ่ง กล่าวถึงตำแหน่งสำคัญที่มอบให้แก่*กาดี (kadi*--ดาโต๊ะ* ผู้มีอำนาจหน้าที่สำคัญในศาสนาอิสลาม) ในการประกอบพิธีโบราณ เช่นการโคลงพระนาภีของสมเด็จ พระราชินีเมื่อทรงพระครรภ์ได้เจ็ดเดือน (*เมเลงกาง เปรุต*) เป็นต้น

---

[52] Joost Schouten, ***A Description of the Government, Might, Religion, Customs, Traffick and Other Remarkable Affairs in the Kingdom of Siam***, Bangkok: Siam Society, 1986, 128.

* ดาโต๊ะหรือตุลาการของศาสนาอิสลาม

ผู้รอบรู้เรื่องศาสนาที่รายล้อมองค์ประมุขอยู่ เป็นผู้มีอิทธิพลครอบงำการปกครองบ้านเมืองในส่วนที่การรู้หนังสือเป็นเรื่องจำเป็น อาทิเช่น พวกเขาคือผู้ที่ร่างหลักกฎหมายต่าง ๆ เป็นผู้ปรับแต่งแบบอย่างต่าง ๆ ของอินเดีย จีน หรืออาหรับ ให้เข้ากับสภาพของท้องถิ่น และถกเถียงโต้แย้งกับผู้ที่ปกป้องขนบธรรมเนียมดั้งเดิม ชาวมอญ พม่า ไทยและลาว รวมทั้งไทยล้านนาและเขมร ล้วนต่างมี*ธัมมถัต (dhammathat)* ซึ่งเป็นกฎหมายพระมนูที่รับมาจากศาสนาฮินดูในแบบฉบับของตนเอง** ราชโองการฉบับหนึ่งของพม่าในค.ศ.1607 ระบุไว้อย่างจำเพาะเจาะจงว่า ตุลาการควรจะทบทวนข้อพิจารณากับกฎหมาย*ธรรมถัต*เหล่านี้เสียก่อนก่อนที่จะตัดสินลงโทษ ราชสำนักในรัฐมุสลิมที่ใช้กฎ*ชารีอา*อาจมิได้มีอยู่อย่างดกดื่นก็จริง แต่ตำราชวาสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหกฉบับหนึ่ง ได้ประกาศไว้อย่างชัดเจนว่า "เป็นความไร้ศรัทธา หากว่าเมื่อใดมีคนเข้าเกี่ยวข้องกับคดีความและ [ไม่ยอมที่จะ] ตกลงข้อพิพาทตามหลักกฎหมายของอิสลาม...และยืนกรานที่จะนำเรื่องไปหาตุลาการนอกศาสนา" ผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนา เป็นผู้ผลิตงานพงศาวดารที่สำคัญด้วยเช่นกัน พงศาวดารเหล่านี้ เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ของประเทศ โดยสืบย้อนความเกี่ยวพันของประวัติศาสตร์ของประเทศไปถึงศูนย์กลางที่ยิ่งใหญ่ของศาสนาที่อยู่ไกลโพ้น และบางครั้งบางคราว ก็โยงไปถึงองค์ผู้ก่อตั้งศาสนาเองเลยทีเดียว ด้วยเหตุนี้ ในข้อเขียนของพม่าสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า *พงศาวดารหอแก้ว* จึงได้ ปรากฏว่ากษัตริย์ของพม่า ทรงสืบเชื้อสายโดยตรงมาจากพระพุทธเจ้า และในลักษณาการเดียวกัน *บุสถาน อัล-ซาลาติน* ของอัล-รานิรี ก็นำอาเจะห์เข้าไปตั้งมั่นอยู่ภายในประวัติศาสตร์ของโลกอิสลาม ในเรื่องราวที่เกี่ยวกับอดีตเหล่านี้ พระประมุขและราชบรรพชนของพระองค์ ล้วนได้รับการบรรยายว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแพร่ศาสนา อาทิเช่น ตำราเล่มหนึ่งจากสุลาเวสีระบุว่า องค์กษัตริย์นั่นเอง มิใช่ครูผู้ทรงคุณธรรมของพระองค์ ที่ได้รับเมตตาจากภาพนิมิตของพระศาสดา ซึ่งทรงมาบัญชาให้พระองค์ "รับนับถือศาสนาอิสลามและนำคนอื่น ๆ มาสู่ความศรัทธาในศาสนาเดียวกันนี้ อีกทั้งทำสงครามกับผู้ที่ขัดขวางเราในเรื่องนี้"[53]

การปกครองอย่างมีลำดับชั้นในวงการศาสนา เป็นแรงสนับสนุนซึ่งให้ความช่วยเหลือในภาคปฏิบัติแก่พระประมุข ในการปกครองบ้านเมือง ตัวอย่างที่ชัดตรงมากที่สุดในความเป็นพันธมิตรนี้น่าจะได้สัมพันธภาพระหว่างศาสนจักรกับรัฐในพื้นที่ที่นับถือศาสนาคริสต์ของฟิลิปปินส์ ในพิลิปปินส์ข้าหลวงที่มนิลา เป็นผู้ทรงอำนาจสูงสุดในอาณานิคม เพราะมีฐานะที่เป็นตัวแทนของกษัตริย์สเปน แต่อาร์คบิช็อปและประมุขของกลุ่มพระบาทหลวงนิกายต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นสมาชิกอยู่ใน*จุนตา เด ออโตริดาเดส์* หรือคณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นมาเพื่อให้คำปรึกษาแก่ข้าหลวง มีหลายวาระ ที่อาร์คบิชอป ถึงกับปฏิบัติหน้าที่เป็นข้าหลวง ในยามที่ตำแหน่งนี้ว่างลง ในระดับจังหวัดนั้น พระบาทหลวง

** ได้แก่คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของไทย พระธรรมสัตถัมของมอญ หรือพระธัมมถัตของพม่า

[53] อ้างใน Russell Jones, "Ten Conversion Myths from Indonesia" in Nehemia Levtzion, ***Conversion to Islam***, New York and London, 1979, 150.

ในกลุ่มนิกายต่าง ๆ ปฏิบัติงานร่วมกับ*อัลคัลเด มายอร์* (ข้าหลวงใหญ่ – ประจำจังหวัด) ชาวสเปน พร้อมกับคาดหวังให้*โกเบอร์นาดอร์ซิลโลส์* (ข้าหลวงน้อย – หรือนายกเทศมนตรี) ชาวฟิลิปปินส์ ร่วมมือกับพระบาทหลวงในเขตศาสนานั้น ๆ เนื่องจากมีฆราวาสชาวสเปนที่อาศัยอยู่นอกมนิลามีอยู่ค่อนข้างน้อย พระบาทหลวงจึงเป็นตัวแทนของอำนาจการปกครองของกษัตริย์สเปน พระบาทหลวงเป็นครูในโรงเรียนท้องถิ่น ทำหน้าที่รวมรวมข้อมูลสถิติต่าง ๆ และช่วยเก็บภาษี พระบาทหลวงยังเป็นผู้ควบคุมดูแลเรื่องการซ่อมแซมสะพานและถนน ร่างกฎเกณฑ์เบื้องต้นและอำนวยการปกป้องเมืองจากการโจมตีของชนเผ่าชาวเขาหรือของพวกมุสลิมจากทางใต้ ส่วนในที่อื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระบบลดหลั่นตามลำดับชั้นของฝ่ายศาสนา โดยปกติแล้ว ก็ให้การสนับสนุนพระประมุขพอ ๆ กับที่ฟิลิปปินส์ เพราะถึงอย่างไร องค์ประมุขนั้น ก็คือผู้อุปถัมภ์กิจกรรมทางด้านศาสนาที่สำคัญที่สุด ในดินแดนที่นับถือศาสนาอิสลาม เจ้าหน้าที่มุสลิมระดับสูง ซึ่งมีชื่อเสียงที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีความรู้สูงกว่าคนทั่วไป และปกติแล้ว ก็มีความเกี่ยวดองกับพระประมุขโดยการสมรสนั้น คนเหล่านี้จะเป็นบุคคลระดับผู้นำภายในรัฐบาลด้วย มากาสซาร์ ซึ่งเป็นดินแดนที่มีสภาศาสนาพิเศษ เรียกว่า *สารัต* นั้น สุลต่านฮาซานุดดินของรัฐนี้ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1653-1669) เมื่อทรงออกรับพวกดัตช์จะทรงมี *อูลามา* ของพระองค์รายล้อมอยู่โดยรอบ และในค.ศ. 1699 เมื่อได้มีการลงมติกันว่า จะไม่ให้พระราชินีปกครองอาเจะห์อีกต่อไป ผู้ที่สืบราชสมบัติเป็นสุลต่านต่อมา คือบุตรชายของ*กาดี* นั่นเอง ในสภาวการณ์ปกติธรรมดานั้น กษัตริย์ทรงสามารถวางพระทัยได้ว่าจะได้รับการสนับสนุนจากบรรดาผู้ที่มีตำแหน่งทางศาสนาที่พระองค์ทรงเป็นผู้แต่งตั้งผู้สังเกตการณ์ชาวสเปนในบรูไนในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบหก บรรยายว่า *กาดี เบซาร์* (ตุลาการใหญ่) แนะนำให้ขุนนางชั้นสูงทุกคน เชื่อฟังรัชทายาทซึ่งจะทรงเป็นผู้รับสืบทอดราชอาณาจักร “ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้ที่ยิ่งใหญ่กว่าคน อื่น ๆ ”[54]

ในราชอาณาจักรที่นับถือพุทธศาสนา พระประมุขก็ทรงพึ่งพาอาศัยการดำเนินงานของพระภิกษุสงฆ์อย่างหนักหน่วงทำนองเดียวกับที่อื่น ๆ ที่กล่าวมา พระภิกษุสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูถวายพระอักษร เป็นทูต เป็นอาลักษณ์และเป็นที่ปรึกษา ในทางกลับกัน พระภิกษุสงฆ์ก็ได้รับอภิสิทธิ์ต่าง ๆ รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์ ไม่ต้องมาทำงานให้กษัตริย์โดยไม่ได้รับค่าจ้างอย่างราษฎรทั่วไป อาคันตุกะชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งซึ่งมาเยือนอยุธยาในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดได้กล่าววิจารณ์ไว้ว่า การสงเคราะห์ประเภทนี้แหละ ที่เกื้อหนุนให้ผู้ชายจำนวนมาก ไปบวชเป็นพระ เครือข่ายที่กว้างขวางของวัดวาอารามและสถาบันทางศาสนาที่กษัตริย์รัชกาลต่าง ๆ ทรงก่อตั้งสืบเนื่องกันต่อมา ช่วยขยายแขนของรัฐบาลกลางออกไปทั่วประเทศ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์และสามเณร ซึ่งมีระดับพรรษา ตามลำดับชั้น*ศักดินา*ลดหลั่นกันเหมือนอย่างราษฎรของอยุธยาทั่วไป[55] การบริจาคแก่ทางศาสนาของกษัตริย์ มีผลในเชิง

---

[54] Carroll, “Berunai in the Boxer Codex,” 11.

[55] ระดับศักดินาเหล่านี้ มีสะท้อนอยู่ในการแบ่งสรรที่ดินในเชิงทฤษฎี สำหรับปลูกข้าว การแบ่งสรรนี้ มีพื้นฐานอยู่ที่

ลดอำนาจของเจ้าผู้ครองในส่วนภูมิภาคด้วยเช่นกัน ดังในกรณีของพัทลุง จังหวัดที่อยู่ทางใต้ของสยาม ซึ่งกษัตริย์อยุธยาพระราชทานที่ดินและผู้คนเป็นจำนวนมาก เพื่อค้ำจุนสถาบันสงฆ์ที่นั่น ศาสนายังสามารถนำมาใช้สร้างหรือเสริมความผูกพันระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ให้แข็งแกร่งขึ้นด้วย ตัวอย่างเช่นกษัตริย์ลาวพระองค์หนึ่ง ทรงมีความกระตือรือล้นที่จะขยายอำนาจการควบคุมของพระองค์ไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลจากนครหลวง พระองค์จึงทรงเป็นผู้อุปถัมภ์การจัดพิธีอุปสมบทบุตรชายของบุคคลสำคัญ ๆ ในท้องถิ่น เพื่อว่าพระองค์จะทรงได้รับความจงรักภักดีจากบิดาของพวกเขา

อำนาจการปกครองที่กษัตริย์ทรงมีอยู่ในวงการศาสนา สามารถเสริมให้มากยิ่งขึ้นต่อไปได้อีก เมื่อมีการเรียกร้องให้องค์ประมุขทรงตัดสินความไม่ลงรอยกันระหว่างกลุ่มศาสนาต่าง ๆ บทบาทการเป็นสื่อกลางการไกล่เกลี่ยนี้ มีความสำคัญมากเป็นพิเศษในพม่าและสยาม เพราะในสองแดนนี้ดูเหมือนไม่มีพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่ได้รับการยอมรับในหมู่พระภิกษุสงฆ์ปรากฏขึ้นจนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ทว่าที่มีอยู่ดูเหมือนจะได้แก่ *สังฆราช* หรือ “ประมุขของหมู่สงฆ์” จำนวนหนึ่ง ท่านเหล่านี้เป็นพระภิกษุอาวุโสซึ่งดูเหมือนมีศานุศิษย์อยู่ในพื้นที่เฉพาะย่านอยู่บ้าง การจากปราศจากอำนาจปกครองทางศาสนาที่เป็นหนึ่งเดียว ทำให้กรณีพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่าง (อาทิเช่น) พระที่ “จำพรรษาอยู่ในหมู่บ้าน” กับพระที่ “จำพรรษาอยู่ในป่า” * ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัตรปฏิบัติ จำเป็นต้องอาศัยการไกล่เกลี่ยจากในวังอยู่เนือง ๆ ในพม่านั้น มีแหล่งข้อมูลแห่งหนึ่งกล่าวถึงพระภิกษุในหมู่บ้านรูปหนึ่ง ยุยงให้บรรดาศานุศิษย์ของตนเผาตำราของพระภิกษุที่จำพรรษาอยู่ในป่า ทว่าการกระทำนี้ถูกหยุดยั้งเอาไว้ ด้วยการเข้าแทรกแซงของพระราชา แม้ในหมู่พระ “หมู่บ้าน” ซึ่งมีความยึดมั่นต่อธรรมเนียมเก่ามากกว่า ปัญหาในเรื่องดังเช่น การใช้ภาษาที่ถูกต้อง การครองจีวร การวางท่าและวางตนอย่างเหมาะสม เป็นต้น ก็ยังสามารถก่อให้เกิดความแตกแยกอย่างลึกซึ้งได้ ในต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด มีราชโองการฉบับหนึ่งจากพม่า กล่าวอ้างถึงกรณีพิพาทกันอย่างมากระหว่าง “พระตีกลอง” กับ “พระหมุนโคม” รวมทั้งข้อโต้แย้งต่าง ๆ เกี่ยวกับชนิดของจีวรที่ควรสวมใส่ เห็นได้ชัดว่า พระประมุขทรงพยายามทำให้เกิดการประนีประนอม ด้วยการทรงประกาศว่า พระภิกษุสงฆ์สามารถครองจีวร ในรูปแบบใดก็ได้ และตราบเท่าที่พระภิกษุสงฆ์ดำเนินชีวิตอย่างดีแล้ว จะเป็นสำนักนิกายไหน ก็ไม่สำคัญ[56]

แม้กระนั้น ความสัมพันธ์แบบเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันตามปกติระหว่างราชอาณาจักรกับศาสนจักร ก็ยังมีความตึงเครียดอยู่โดยธรรมชาติ เพราะเมื่อศาสนาที่สถาปนาอย่างมั่นคงแล้วนี้ ขยายที่มั่นทางจิตวิญญาณของตนออกไป ศาสนาก็มักควบคุมประชาชนและดินแดนไว้ด้วย ดังนั้น ศาสนา

ความห่างไกลในเชิงสังคมที่บุคคลนั้น ๆ ห่างจากพระราชา

* หรือระหว่างฝ่ายคันถธุระ (คามวาสี) และฝ่ายวิปัสสนาธุระ (อรัญวาสี)

[56] Than Tun, ***Royal Order***, II. 9.

จึงสามารถร่วมมือกับพระประมุขได้พร้อม ๆ กับการมีโอกาสที่จะเป็นคู่แข่งของพระประมุขได้ด้วยเช่นกัน ในทางกลับกัน เรื่องนี้ทำให้เกิดประเด็นในข้อที่ว่า อำนาจการปกครองของพระราชานั้น ขยายเข้าไปถึงเขตอิทธิพลของศาสนามากเพียงไร มีหลายครั้งหลายคราว ที่ความตึงเครียดระหว่างพระประมุขกับผู้นำทางศาสนารุนแรงมากจนถึงกับปะทุออกมาเป็นการเผชิญหน้ากันอย่างเปิดเผย ในกรณีเช่นนี้ พระประมุขสามารถถูกกล่าวหาได้ว่าทรงละทิ้งพันธะหน้าที่ทางศาสนาของพระองค์ และมีการเรียกร้องเรื่องความรับผิดชอบทางศาสนาไปยังผู้ที่มีอำนาจสูงกว่า หรือหลักการที่ยิ่งใหญ่กว่า ดังกรณีเช่น*ทัช อัส-ซาลาติน* ตำราของอาเจะห์ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด เกี่ยวกับศิลปะการบริหารบ้านเมือง ตั้งประเด็นไว้ว่า กษัตริย์ผู้มิได้ทรงปฏิบัติตามหลักกฎหมายของพระอัลเลาะห์ เป็นศัตรูของพระอัลเลาะห์ และดังนั้น จึงเป็นพันธะหน้าที่ที่จะต้องต่อต้านกษัตริย์พระองค์นั้น ผู้รอบรู้หลักศาสนาขงจื๊อชาวเวียดนาม สามารถอ้างข้อเขียนของปรัชญาเมธีเม่งจื๊อ (372-289 ปีก่อนคริสต์กาล) ผู้ซึ่งยืนกรานว่า ราชภารกิจของพระประมุข คือการจัดให้มี “การปกครองอย่างมีเมตตา” และว่า หากพระองค์ไม่ทรงสามารถทำเช่นนั้นได้ การปลงพระชนม์กษัตริย์ก็เป็นเรื่องที่ชอบธรรม

ในขณะที่สภาวการณ์แวดล้อมที่เป็นที่มาของความขัดแย้งในแต่ละกรณี เห็นได้ชัดว่ามีความแตกต่างกันไปได้อย่างมากมาย แต่เราสามารถกล่าวได้ว่า ความสามารถของกษัตริย์ ที่จะเหนี่ยวรั้งอิทธิพลของผู้ทรงอำนาจในวงการศาสนา มีปัญหามากเป็นพิเศษในบริเวณที่นับถืออิสลาม อิสลามไม่มี “ความเป็นพระ” อย่างที่อื่น ๆ และศูนย์กลางของกิจกรรมทางศาสนาของแต่ละท้องถิ่น ล้วนรักษาขนบประเพณีในเรื่องความเป็นอิสระไว้อย่างเข้มแข็ง กรณีสุดโต่งที่ทำให้กษัตริย์ทรงขัดเคืองพระทัยเกิดขึ้นในมะตะรัมในค.ศ. 1648 เมื่อสุลต่านอมังกุรัตที่ 1 ทรงดำเนินการปราบปรามฝ่ายต่อต้าน ด้วยการสังหาร “ผู้มีอำนาจหน้าที่สูงสุด” ของอิสลามประมาณสองพันคน ที่ได้ไปเข้าพวกกับพระอนุชาของพระองค์ แน่นอนว่าการกระทำเช่นนี้ เท่ากับพระองค์เพียงแต่เพิ่มเชื้อการต่อต้านพระองค์เองให้ทวีความรุนแรงขึ้นอีกเท่านั้นเอง ตรงกันข้าม กับรัฐที่นับถือพุทธศาสนา และในฟิลิปปินส์ ในดินแดนดังกล่าวนี้ สถาบันทางศาสนาโดยทั่วไปแล้ว จะรวมตัวเข้ากับเครือข่ายที่ตอบสนองต่อผู้มีอำนาจสูงกว่าผู้ปกครองระดับท้องถิ่น พระประมุขของรัฐที่นับถือพุทธศาสนานั้น ทรงสามารถออกโองการให้ชำระความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ได้ ด้วยการอ้างสถานภาพความเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองศาสนาของพระองค์ ดังนั้น จึงทำให้ทรงสามารถริบที่ดินและทรัพย์สินของวัดต่าง ๆ ได้ และขับพระภิกษุสงฆ์ที่แก่พรรษาแต่ไม่ร่วมมือ ออกไปจากนิกายและกู้อำนาจการควบคุมกำลังคนที่สูญไปของพระองค์กลับคืนมาได้ ตัวอย่างเช่นในค.ศ. 1684 สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระบรมราชโองการออกมาว่าพระภิกษุในอยุธยารูปใดที่ไม่สามารถอ่านตำราภาษาบาลีบางเล่มได้ ก็ให้ขับออกไป ไม่กี่วันต่อมา ผู้สังเกตการณ์ชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า “มีคนเป็นพัน ๆ คน ที่ยังครองจีวรอย่างพระภิกษุสงฆ์แต่ไปทำงานอยู่ตามไร่นา ในโรงทำอิฐและแบกรับความยากลำบากซึ่งความไม่รู้ของพวกเขานำมา

ให้"[57] กษัตริย์ สเปน ทรงต้องเผชิญปัญหาพิพาทที่เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า ระหว่างผู้มีอำนาจการปกครองฝ่ายศาสนากับฝ่ายฆราวาส เป็นปัญหาพิพาทเกี่ยวกับเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างอำนาจของฆราวาสกับของศาสนา แต่พระองค์สามารถดำเนินการที่รุนแรงยิ่งกว่ากษัตริย์อยุธยาไปอีก ในค.ศ. 1768 พระบาทหลวงในนิกายเจซูอิต ถูกขับออกจากเขตอิทธิพลของสเปนทั้งหมด เพราะถูกระแวงว่าไม่จงรักภักดี อย่างไรก็ดี โดยรวมแล้ว ศาสนจักรในฟิลิปปินส์ได้พิสูจน์ตนเองว่า สามารถครองตัวสู้กับรัฐบาลได้ และในค.ศ. 1781 ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งที่มาเยือนฟิลิปปินส์ ได้กล่าววิจารณ์ถึงอิทธิพลอันใหญ่หลวงของพระบาทหลวงว่า "พระบาทหลวงเหล่านี้ เป็นนายของประเทศ และมีอำนาจเด็ดขาดอยู่ในฟิลิปปินส์มากยิ่งกว่าองค์พระมหากษัตริย์เองเสียอีก"[58]

ศาสนากับการต่อต้านการปกครอง

คำวิจารณ์ข้างต้น นำไปสู่ข้อพิจารณาประการที่สี่—กล่าวคือลักษณาการที่ศาสนา ซึ่งปกติแล้วสนับสนุนอำนาจการปกครองของฆราวาส สามารถให้แรงบันดาลใจแก่การก่อจลาจลเพื่อต่อต้านอำนาจการปกครองนั้นได้เช่นกัน ในช่วงระยะเวลาที่เรากำลังพิจารณาอยู่นี้ ภัยสำคัญที่คุกคามฐานะของพระประมุข มิได้มาจากสถาบันศาสนาที่เป็นทางการ ซึ่งปกติแล้ว มีความผูกพันกับองค์ประมุขอย่างเหนียวแน่น การท้าทายอย่างแท้จริงมาจากผู้นำทางศาสนาเป็นรายบุคคล บุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีจุดยืนอยู่นอกนิกายที่ได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐอย่างเป็นทางการ และมีสถานภาพที่ได้มาจากขนบประเพณีท้องถิ่นดั้งเดิม ในยามที่เกิดความวุ่นวายในสังคม ประชาชนสามารถมองเห็นว่า เขาเป็นผู้มีอำนาจปกครองที่เป็นทางเลือกและชอบธรรม ทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความเชื่อที่ว่า แม้บุคคลที่มีกำเนิดต่ำต้อยก็สามารถมีอำนาจพิเศษเหนือคนธรรมดาได้ และการอ้างตนว่ามีความสัมพันธ์พิเศษกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ สามารถก่อให้เกิดขบวนการทางศาสนาส่วนท้องถิ่นขึ้นมาได้อย่าฉับพลัน ในยุคสมัยซึ่งคำพยากรณ์ ความฝัน เวทมนต์ เครื่องลางของขลัง การอวดอ้างว่าอยู่ยงคงกระพันและการแสดงปาฏิหาริย์อย่างลับ ๆ จัดว่าเป็นอาวุธที่มีพลัง ดังในกรณีของเวียดนาม ในสมัยที่ราชวงศ์ตกต่ำในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ผู้เฝ้าพระเจดีย์องค์ที่สร้างปาฏิหาริย์ได้อ้างตนว่าเป็นทายาทผู้สืบสกุลของวงศ์เตริน และเป็นพระอินทร์กลับชาติมาเกิด บุคคลผู้นี้ ได้เป็นผู้นำการกบฏซึ่งมีคนหลายพันคนเข้าร่วม อำนาจดึงดูดใจของเขามีรุนแรงเสียจนกระทั่งเขาสามารถเรียกตนเองว่า กษัตริย์แห่งไดเวียดได้เป็นระยะเวลาสั้น ๆ ในค.ศ. 1581 เมื่ออยุธยาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า มีนักพรตผู้หนึ่ง เป็นผู้นำการจลาจล

---

[57] Nicolas Gervaise, ***Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam***, Paris, 1688, reprinted Bangkok 1929, 83.

[58] อ้างใน Peter Gowing, ***Islands under the Cross: The Story of the Church in the Philippines***, Manila, 1967, 72.

ซึ่งเกิดขึ้นในชนบทที่อยู่ใกล้เคียง อีกครั้งหนึ่ง ภายหลังจาก “การปฏิวัติพระราชวัง” ในอยุธยาในค.ศ. 1688 ชาวลาวคนหนึ่ง ซึ่งตั้งตนเป็น *“ผู้มีบุญ”* ประสบความสำเร็จในการชักจูงให้เจ้าเมืองโคราชเชื่อว่าเขาเป็น ผู้มีอำนาจวิเศษจนถึงกับเป็นการไร้ผลที่จะพยายามจับกุมตัวเขา ข้อเขียนจากพระราชพงศาวดารต่าง ๆ ระบุว่า มีการส้องสุมผู้คนกว่าสี่พันคน ช้างแปดสิบสี่เชือกและม้ากว่าหนึ่งร้อยตัว ในนามของกองกำลังฝ่ายกบฏ ก่อนที่จะกองกำลังนี้จะถูกบังคับให้ต้องยอมจำนนในที่สุด

บุคคลในลักษณะเช่นนี้ ยังสามารถได้รับการฟูมฟักขึ้นมาได้เช่นกัน จากขนบประเพณีที่เกี่ยวกับพระผู้ที่จะมาโปรดในกาลข้างหน้า ซึ่งมีอยู่ในศาสนาโลกทุกศาสนา อาทิเช่นพุทธศาสนา เชื่อกันว่า วันหนึ่ง พระพุทธเจ้าในอนาคต คือพระเมตไตรย จะเสด็จลงมายังโลกเพื่อแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งสุดท้าย และทำให้ทุกคนที่ฟัง สามารถบรรลุถึงนิพพานได้ในชาตินี้เลย แทนที่จะต้องไปเกิดใหม่อีกจำนวนนับครั้งไม่ถ้วน แม้ว่าตำราพุทธศาสนาจะระบุไว้อย่างเจาะจงว่า กาลเวลาต้องผ่านไปอีกหลายยุคยาวนานมาก กว่าพระเมตไตรยจะมาปรากฏ แต่ข่าวลือก็เกิดขึ้นอยู่อย่างไม่หยุดหย่อน ว่าเหตุการณ์นี้ อาจเกิดขึ้นเร็วกว่าที่ได้มีการพยากรณ์ไว้แต่เดิมมาก มาห์ดี พระศาสดาองค์ต่อไปของมุสลิม มีความเกี่ยวข้องมากที่สุดกับอิสลามในนิกายชีอะห์ ทว่าความเชื่อโดยทั่วไปในหมู่มุสลิมนิกายสุหนี่ ก็นำ*ฮาดิธ*จำนวนมากเข้ามารวมด้วย *ฮาดิธ*ที่ว่านี้ ให้สัญญาว่าผู้นำทางศาสนาที่ยิ่งใหญ่ หรืออาจจะเป็นผู้นำหลายคนติดต่อกัน จะรวมชาวมุสลิมเข้าด้วยกันและฟื้นฟูศาสนานี้ขึ้นมาใหม่ ในช่วงเวลาที่ผู้คนรู้สึกว่าหมดหนทาง ความหวังเหล่านี้ ถูกนำมายึดติดอยู่กับบุคคลที่ได้รับความเคารพเชิดชูได้โดยง่าย เมื่อบุคคลเหล่านี้พยากรณ์ว่ายุคใหม่จะมาถึง และความลำบากยากแค้นในปัจจุบันนี้จะสิ้นสุดลง

ในโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสุมทร นับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบหกเป็นต้นมา มีการกล่าวถึงการกบฏอันมี “บุคคลผู้มีบุญญาภินิหาร” เป็นผู้นำไว้มากมาย ส่วนหนึ่ง เรื่องนี้เป็นการทำงานของแหล่งข้อมูลของดัตช์และสเปน เนื่องจากชาวยุโรป มีแนวโน้มที่จะสังเกตและบันทึกเหตุการณ์ดังกล่าว มากกว่าพระราชพงศาวดาร อย่างไรก็ดี ดูเหมือนจะเป็นไปได้เช่นกันว่า การจลาจลประเภทนี้ อันที่จริงแล้ว เกิดขึ้นจนเป็นเรื่องธรรมดาอยู่มากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นสมุทรในช่วงเวลานี้ เนื่องจากการเข้ามาของพวกยุโรป ส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางทางด้านเศรษฐกิจและสังคม และการปรากฏตัวของพวกยุโรปนี้ ยังทำให้เกิดมูลเหตุอันใหม่ของความไม่พอใจในหมู่ประชาชน ฟิลิปปินส์ เป็นตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด ศาสนาคริสต์ชนิดที่บางครั้ง เป็นการยัดเยียดให้กับชนฟิลิปปินส์ ถูกนำมาเชื่อมโยงเข้ากับคำเรียกร้องต้องการอย่างหนักหน่วงยิ่งขึ้นจากรัฐบาลอาณานิคม เนิ่นตั้งแต่เมื่อค.ศ. 1574 ระหว่างที่ชาวจีนกลุ่มหนึ่งโจมตีมนิลา ประชาชนท้องถิ่นได้หันไปเล่นงานโบสถ์ที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านตอนโดที่อยู่ใกล้กับมนิลา โดยทำลายหรือขโมยเครื่องประดับศักดิ์สิทธิ์ เสื้อพิธีและโบราณวัตถุต่าง ๆ บรรดาผู้ประกอบพิธีตามความเชื่อโบราณหรือ*บาเบย์ลัน* ผู้ซึ่งพบว่าตัวเองเป็นเป้าโดยตรงของการโฆษณาชวนเชื่อของพวกคริสเตียน ตอบโต้ด้วยการบุกปล้นสำนักชีและโบสถ์ในท้องถิ่น โดยมักดำเนินการจากสถานที่หลบภัยในหุบเขา เมื่อถึง

ทศวรรษ 1660 มีการจลาจลต่อต้านพวกสเปนเกิดขึ้นแล้วหลายครั้ง ซึ่งในจำนวนนี้ หลายครั้ง มีผู้นำทางศาสนาดั้งเดิมเป็นผู้นำ สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับขบวนการเหล่านี้ คือปริมาณที่สัญลักษณ์ของคริสเตียนถูกนำมารวมเข้ากับคำศัพท์ที่ใช้เพื่อแสดงการต่อต้าน อาทิเช่น ในการจลาจลครั้งหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นที่โบฮอล ผู้นำการจลาจลอ้างว่าเขาก็สามารถสร้างปาฏิหาริย์ได้เหมือนอย่างพระคริสต์เช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนน้ำให้เป็นเหล้าองุ่น ชุบความเยาว์วัยให้แก่คนชรา และทำให้คนตายกลับมีชีวิต การลุกฮือครั้งหนึ่งที่เกิดขึ้นในปาเนย์ มีพระที่เป็นชายลักเพศชาวพื้นเมืองเป็นผู้นำ ทางสเปนบรรยายถึงชายผู้นี้ว่า เป็น “หมอผีและพระที่มีชื่อเสียงของพวกปีศาจ” ซึ่งแต่งกายด้วยเสื้อผ้าของสตรี ผู้นำการจลาจลนี้อ้างว่าได้รับคำสั่งจากบรรพชน และได้ตั้งชื่อผู้ช่วยคนหนึ่งของตนว่าพระบุตร ตั้งชื่อผู้ช่วยอีกคนหนึ่งว่า พระจิต และอีกคนหนึ่งซึ่งให้ชื่อว่า “มาเรีย ซานทิสิมา” เป็น “โสเภณีไร้ยางอาย” (สันนิษฐานว่าเป็นหมอผีสตรี) ขบวนการของเขามีสาวกผู้เผยแพร่คำสอน ทั้งยังมีบิช็อปและสันตะปาปา ส่วนตัวเขาเอง เข้ารับตำแหน่งเป็น “พระบิดาผู้เป็นนิรันดร์”[59]

เป้าหมายของการจลาจลภายในท้องถิ่นของฟิลิปปินส์เหล่านี้ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดกล่าวออกมาแต่เพียงคลุมเครือเท่านั้น แต่เห็นได้ชัดว่าพวกเขาปฏิเสธที่จะจ่ายภาษี ปฏิเสธที่จะสละแรงงานไปทำงานให้โดยไม่รับค่าจ้างและไม่ยอมอยู่ใต้บังคับบัญชาของสเปน อันที่จริงแล้ว บรรดาผู้นำการจลาจลเหล่านี้ กำลังหาทางที่จะทำให้เวลาย้อนกลับไป และเพียรพยายามที่จะรื้อฟื้นสังคมดั่งที่เคยเป็นมาก่อนที่พวกสเปนจะมาถึง กระนั้น ในขณะที่การโจมตีอาจจะกระทำกับบรรดาพระบาทหลวงและสิ่งปลูกสร้างทางศาสนา ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของการปกครองของสเปน แต่ก็แทบไม่มีการปฏิเสธศาสนาคริสต์ในฐานะที่เป็นศาสนาคริสต์ ผู้นำของการจลาจลที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่งที่ปานกาสินานในค.ศ. 1660-1661 หนึ่งในบรรดา*ปรินซิปาเลีย* ซึ่งมีชื่อว่า ดอน แอนเดรส มาลอง ยังคอยดูแลให้สาวกของตนไปเข้าฟังมิสซาและรับศีลมหาสนิท เขากล่าวว่า พวกเขา “มิได้มีความปรารถนาที่จะละทิ้งความเชื่อถือศรัทธาในองค์พระเยซูคริสต์ ซึ่งพวกเขาได้ยอมรับแล้วในตอนที่รับศีลล้างบาป... และจะสละชีวิตเพื่อปกป้องศาสนาคริสต์ และด้วยความช่วยเหลือขององค์พระผู้เป็นเจ้า พวกเขาจะยังคงเป็นบุตรที่ซื่อสัตย์แห่งคริสต์จักรไปจนกว่าจะตาย”[60]

เหตุผลอย่างหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังความล้มเหลวของการกบฏครั้งนี้และครั้งอื่น ๆ คือการขาดการประสานงานกันระหว่างบริเวณที่อยู่ติด ๆ กัน การกบฏของมาลอง ประจวบตรงพอดีกับการกบฏของพวกอื่น ๆ ในปามปานกาและอิโลคอส แต่ชาวปามปานกาน ไปทำความตกลงกับสเปนโดยที่มาลองไม่รู้ ประการที่สอง เฉพาะในสภาพที่ยากแค้นลำเค็ญอย่างผิดปกติธรรมดา และการมีผู้นำอย่างพิเศษเท่านั้น จึงจะสามารถธำรงการต่อต้านอย่างมีประสิทธิภาพไว้ได้ สเปนกล่าววิจารณ์ว่า การกบฏตาม

---

[59] Eric Anderson, “Traditions in Conflict: Filipino Responses to Spanish Colonialism, 1565-1665,” Ph.D. thesis, University of Sydney, 1977, 146-7.

[60] Rosario Mendoza Cortes, ***Pangasinan, 1572-1800***, Quezon City, 1974. 155.

แบบฉบับนั้น จะเริ่มจืดจางลงภายหลังจากที่เวลาผ่านไปไม่ถึงเดือน และขณะที่พวกที่สนับสนุนการกบฏมลายหายไป พวก*ปรินซิปาเลีย*ในท้องถิ่นเอง ก็เริ่มส่งทหารมาเสริมกองกำลังของสเปน ตอนที่ตัวมาลองเองถูกจับกุมตัวนั้น ก็เป็นด้วยความช่วยเหลือของสายลับที่เป็นชาวพื้นเมือง ดังนั้น การปราบปรามขบวนการดังกล่าว จึงมิใช่เรื่องยาก ขบวนการอาจมีชาวฟิลิปปินส์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยหลายร้อยคน แต่ทหารสเปนหมู่หนึ่ง ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากทหารเกณฑ์ที่เป็นชาวพื้นเมือง ก็เพียงพอแล้ว ที่จะปราบฝ่ายต่อต้านให้ราบคาบ

ปกติแล้ว ผู้นำของศาสนาหลัก มักมองขบวนการอิสระด้วยความหวาดระแวง อาทิเช่น ในค.ศ. 1681 ชายสองคนเดินทางกลับจากปัตตาเวียมาถึงอัมบอน พร้อมกับคำสอนศาสนาอิสลามแนวใหม่ที่มุ่งเน้นที่การนับ*ตาสบิห์* (สร้อยลูกประคำ) ซึ่งประกอบด้วยลูกประคำสองร้อยเม็ด แต่ละเม็ด ตรงกับบทสวดภาษาอาหรับบทหนึ่งโดยเฉพาะ ทั้งสองบอกผู้มีใจศรัทธาว่า การสวดในแบบที่กำหนดให้ตามพิธีที่แน่นอนนั้น จะทำให้ทั้งตัวผู้สวด รวมถึงบรรพชนของพวกเขา ได้ขึ้นสวรรค์ สมาชิกใหม่ ถูกพาไปโกนศีรษะ ได้รับชื่อใหม่ ได้ลงไปอาบน้ำในแม่น้ำ แล้วจากนั้น ก็ได้รับการยอมรับเข้าสู่ชุมชน ทว่าขบวนการใหม่นี้ กระตุ้นความโกรธของ*อูลามา*ในท้องถิ่น ซึ่งประกาศว่าสิ่งที่กระทำเหล่านี้ขัดต่อขนบประเพณีของอิสลาม พวกเขาไปร้องเรียนกับวีโอซีโดยได้รับการสนับสนุนจากบรรดาหัวหน้าหมู่บ้าน สภาแห่งปัตตาเวียพิจารณาว่า การเน้นเรื่องการสวดภาวนา “อย่างไม่สมควร” ของขบวนการนี้ไม่เพียงแต่จะเป็นอันตรายต่อการทำงานตามปกติธรรมดาเท่านั้น หากยังรวมถึงการปฏิบัติหน้าที่การทำงานตามที่ถูกเกณฑ์ด้วย ผลก็คือ มีการประกาศว่าขบวนการนี้นอกรีต และผู้นำของขบวนการถูกขับออกจากศาสนา

ชวา เป็นดินแดนที่ได้รับผลกระทบจากการเข้ามาของพวกยุโรปรุนแรงที่สุด และการจลาจลที่เกิดขึ้นในชวาในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด มีผลกระทบไปไกล ชวามีความคิดและความเชื่อมานมนาน เกี่ยวกับบุคคลผู้มีบุญญาภินิหาร ซึ่งมีตั้งแต่ผู้พิทักษ์หลุมฝังศพอันศักดิ์สิทธิ์ไปจนถึงฤาษีและครูผู้เร่ร่อน ความคิดและความเชื่อเหล่านี้ ทำให้ชวาเป็นแหล่งรวมบรรดาผู้ที่มีโอกาสเป็นผู้นำนักต่อต้าน หากว่าผู้นำเหล่านี้และสาวกของพวกเขา สร้างพันธมิตรกับพระญาติที่มีความไม่พอพระทัยของพระประมุขได้ พวกเขาก็สามารถลุกขึ้นมาท้าทายอำนาจการปกครองขององค์ประมุขได้อย่างจริงจัง ตัวอย่างเช่นในค.ศ. 1630 มีการจลาจลเกิดขึ้นในชวากลาง โดยบรรดาผู้ก่อการซึ่งเป็นสาวกของบุคคลผู้มีบุญญาภินิหารในท้องถิ่น ได้รับการสนับสนุนจากสาขาหนึ่งของราชตระกูล การลุกฮือครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะเข้าสวมตำแหน่งแทนสุลต่านอากุง และถูกปราบให้สงบลงด้วยการใช้กำลัง ทว่าอิทธิพลที่ดัตช์มีต่อชวาซึ่งมากขึ้นเป็นลำดับ มีความหมายถึงว่า ความไม่สงบที่ประชาชนก่อขึ้นนั้น บ่อยครั้งที่อยู่ในรูปของขบวนการ “ต่อต้าน-*กาฟีร์*” ซึ่งจะมีการเสริมความคิดจำเพาะแบบของชวาเข้าไปด้วย อาทิเช่นแนวคิดเรื่องกษัตริย์ผู้ทรงความยุติธรรม หรือระตู อะดิล ผู้ซึ่งจะนำพาไปสู่ยุคใหม่แห่งสันติภาพและความมั่งคั่งไพบูลย์

ปัจจัยเหล่านี้ เข้ามาบรรจบกันในทศวรรษ 1670 ในระหว่างการกบฏเพื่อต่อต้านอมังกุรัต การกบฏครั้งนี้นำโดยเชื้อพระองค์จากมาดูราพระองค์หนึ่ง คือเจ้าตรูนาชัย ผู้ได้ทรงสร้างพันธมิตรกับมกุฎราชกุมารของมะตะรัมไว้ก่อนแล้ว การสนับสนุนของประชาชนที่มีให้กับเจ้าตรูนาชัยนี้ ส่วนใหญ่แล้ว สามารถสืบย้อนไปถึงการอภิเษกสมรสของพระองค์กับธิดาของปาเนมบาฮาน กาโจราน บุคคลผู้มีบุญญาภินิหารที่ได้รับความเคารพ และไปถึงการสนับสนุนที่พระองค์ทรงได้รับจากสุนานแห่งคีรี ผู้มีอำนาจทางศาสนาอีกคนหนึ่งจากชวาตะวันออก มีคำพยากรณ์ที่ทำนายว่าเจ้าตรูนาชัยจะทรงได้รับชัยชนะในท้ายที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับพระประสงค์ของพระอัลเลาะห์ คำทำนายยังระบุถึงดัตช์ว่าเป็นศัตรูคนสำคัญ สุนาน คีรี ถึงกับกล่าวว่า ชวาจะไม่เจริญรุ่งเรือง จนกว่าพวกนอกศาสนาอิสลามจะถูกขับออกไป ความรู้สึกถึงวิกฤติการณ์ที่กำลังจะมาถึง ลึกซึ้งยิ่งขึ้นเมื่อปีที่ 1600 ของชวา (ค.ศ. 1677) กำลังใกล้เข้ามา เนื่องจากเชื่อกันโดยทั่วไปว่า ตอนสิ้นสุดศตวรรษของชวา จะมีเหตุการณ์สำคัญบังเกิดให้เห็นเช่นการล่มสลายของราชวงศ์เป็นต้น ลางร้ายต่าง ๆ เช่นการระเบิดของภูเขาไฟเมราปี ก็ตีความกันว่าเป็นสัญญาณบอกให้รู้ว่า วันพิพากษากำลังจะมาถึง องค์มกุฎราชกุมารแห่งบันเตนเอง ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ในเมกกะ ทรงส่งสารกลับมาบอกว่า สงครามชวา เป็นสัญญาณอย่างหนึ่ง ที่บอกให้รู้ว่า กาลสิ้นสุดของโลกกำลังใกล้เข้ามาแล้ว ในบรรยากาศเช่นนี้ จึงเป็นการง่ายที่จะคิดกันไปว่า เมื่อราชวงศ์ล่มสลายลงตามที่คาดไว้ เจ้าตรูนาชัย จะทรงเป็นผู้นำยุคใหม่เข้ามา และแน่นอนอย่างไม่อาจมีข้อสงสัยได้มากนัก ในข้อที่ว่า อมังกุรัตคงจะทรงปราชัยแน่ หากว่าไม่ได้รับการสนับสนุนจากดัตช์ การสืบราชสมบัติของอมังกุรัตที่ 2 ต่อมาในค.ศ. 1677 มิได้มีผลอะไรมากนักต่อการแก้ไขการต่อต้านที่ประชาชนมีต่อราชวงศ์นี้ และในปีถัดมา พระองค์ก็ถูกจู่โจมทำร้าย ด้วยน้ำมือของผู้มีบุญญาภินิหาร ซึ่งได้ชื่อว่า คงกระพัน ที่มาพร้อมกับสาวกที่ติดอาวุธครบมืออีกสี่สิบคน

ความรู้สึกถึงวิกฤติการณ์แพร่ออกไปยังบริเวณอื่น ๆ ของภาคหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ว่าจะเห็นได้ชัดว่า การประท้วงของที่ชวานี้ กระทำเพื่อต่อต้านดัตช์โดยตรง มากกว่าจะต่อต้านพระประมุข ซึ่งทรงเป็นพันธมิตรอยู่กับดัตช์ ทางด้านตะวันตก “ผู้ทรงคุณธรรม” ชาวมินังกาเบาคนหนึ่ง ปรากฏตัวขึ้นใกล้กับ เมละกา ในค.ศ. 1677 พร้อมด้วยกำลังพลเกือบสี่พันนายจากเรมเบอ นานิง และบริเวณอื่น ๆ วีโอซีสกัดจดหมายได้หลายฉบับ ทั้งจากบริเวณเหล่านี้ และในสุมาตรา ข้อความในจดหมายเรียกร้องให้ชาวมุสลิมทั้งปวง จับดาบขึ้นต่อต้านชาวดัตช์ที่เป็นพวกนอกศาสนา และสัญญาว่าทุกคนที่ตายในการรบครั้งนี้ จะถูกส่งไปสู่สวรรค์ในทันที ที่น่ากังวลมากกว่านี้ คืออีกขบวนการหนึ่งที่มีชาวมินังกาเบาเป็นผู้นำคือ สุลต่านอาห์หมัด ซยาห์ ที่เรียกกันว่า ราชศักตี เจ้านายพระองค์นี้ ทรงกล่าวอ้างเมื่อค.ศ. 1685 ว่า พระอัลเลาะห์ทรงมอบหมายให้พระองค์ขับไล่ชาวดัตช์ออกไปให้หมด สิ่งที่ทำให้พระองค์แตกต่างจากบุคคลผู้มีบุญญาภินิหารคนอื่น ๆ คือวิสัยทัศน์ของพระองค์ที่จะสร้างพันธมิตรอย่างกว้างขวางทั่วอาณาบริเวณหมู่เกาะ มีการส่งสารไปยังสยาม อาเจะห์ สุมาตราตะวันตก บอร์เนียว และเห็นได้ชัดว่า พระองค์ทรงพยายายามที่จะสถาปนาการติดต่อกับอมังกุรัตและสุระปตีด้วย

สุระปตีนั้น เป็นอดีตทาสชาวบาหลี ซึ่งถือกันว่า เป็นบุคคลผู้มีบุญญาภินิหารคนหนึ่ง และได้เคยครอบครองดินแดนเอกราชอยู่ในชวาตะวันออก ระหว่างค.ศ. 1686 ถึงค.ศ. 1707

แม้ศาสนาจะมีบทบาทสำคัญในการเปล่งประกาศการประท้วงของประชาชนในบริเวณที่นับถืออิสลามของภาคหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ก็ตาม แต่ศาสนาก็มิได้มีบทบาทมากเพียงพอที่จะได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่โดยไม่มีการแบ่งแยก เพื่อต่อต้านชาวยุโรปและพระประมุขในท้องถิ่นที่ชาวยุโรปสนับสนุนอยู่ การจำคุกหรือความตายของผู้นำคนหนึ่ง สามารถส่งผลให้เกิดการสลายตัวของกลุ่มผู้สนับสนุนเขาได้อย่างรวดเร็ว ถึงกระนั้นก็ตาม แทบไม่มีขบวนการดังกล่าวอันใดเลยที่เราสามารถดูแคลนได้ว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย บทเรียนที่เป็นตัวตนที่เห็นได้ มีให้เห็นในค.ศ. 1735 ที่สุราบายา ที่สุราบายานี้บุคคลผู้มีบุญญาภินิหารคนหนึ่ง ชื่อว่า มังกุนชัย อาศัยอยู่บนเขานอกเมือง พร้อมด้วยสาวกอีกประมาณยี่สิบคน มังกุนชัยเชื่อว่า เขาได้รับมอบหมายความรับผิดชอบ ให้เข้ายึดสุราบายาและปกป้องศาสนาอิสลาม มังกุนชัยเริ่มวางแผนการโจมตีเจ้าหน้าที่ของวีโอซี ผู้สำเร็จราชการชาวดัตช์ เมื่อได้ข่าวการคบคิดนี้ จึงได้ไปตกลงร่วมมือกันกับอุปราชชวาแห่งสุราบายา และสั่งให้ถล่มยอดเขาที่เป็นที่พักของมังกุนชัย การโจมตีครั้งนี้ ใช้คนถึงเก้าร้อยคน มังกุนชัยถูกสังหารในระหว่างการโจมตี ทหารชวาเชื่อในความอยู่ยงคงกระพันของเขามากเสียจนร่างของเขาถูกแทงถึงกว่าหนึ่งร้อยครั้ง[61]

สถานภาพของสตรี

ยังมีข้อพิจารณาอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเผยให้เห็นจากการได้ศึกษาเรื่องพัฒนาการทางด้านศาสนามาจนถึงค.ศ. 1800 คือบทบาทต่อส่วนรวมของสตรีที่ถดถอยลง ไม่มีศาสนาโลกศาสนาใดที่เข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วางหลักพื้นฐานอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร ให้สตรีเข้ามีส่วนร่วมในพิธีกรรมทางศาสนาในระดับสูงสุด ประมวลกฎหมายสมัยราชวงศ์เลของเวียดนาม อาจให้สิทธิแก่สตรีมากกว่าประมวลกฎหมายของราชวงศ์ถังในจีน แต่สถานภาพทางกฎหมายของสตรีนั้น อยู่ต่ำกว่าของบุรุษที่อยู่ในชั้นสังคมเดียวกันเสมอ ดังจะเห็นได้จากสตรีพี่น้องตระกูลตรึง ซึ่งเป็นผู้นำการกบฏต่อต้านจีนใน ค.ศ. 43 ประชาชนทั่วไปยึดถือให้สตรีพี่น้องเหล่านี้ เป็นเทพและมีวัดประจำลัทธิของตนเอง ทว่าเรื่องราวของสตรีเหล่านี้ ปรากฏในประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวขงจื๊อในลักษณาการซึ่งถูกสามีของพวกนางบดบังรัศมีไว้ ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการยอมรับกันเช่นกันว่าสตรีต่ำกว่าบุรุษ และพึงต้องเกิดเป็นชายเสียก่อน จึงจะสามารถใฝ่ฝันเพื่อก้าวขึ้นไปเป็นอริยบุคคลในขั้นที่สูงส่งกว่านี้ได้ พุทธศาสนายุคต้น ๆ อนุญาตให้สตรีมีบทบาททางด้านศาสนาอย่างมีประสิทธิภาพ ทว่า

---

[61] Luc Nagtegaal, “Rijden op een Hollandse Tijger. De Noordkust van Java en de V.O.C. 1680-1742,” Ph.D. thesis, Utrecht University, 1988, 211.

ขนบประเพณีในการบวชพระภิกษุณีได้สูญหายไปตั้งแต่ราวตอนต้น ๆ ของสหัสวรรษปัจจุบัน ในพม่าสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า มี*สังฆราช* ที่เป็นสตรีอยู่องค์หนึ่ง ทว่าสองร้อยปีต่อมา มีผู้สังเกตการณ์ในอยุธยากล่าวว่า แม้ว่ามีสตรีซึ่งใช้ชีวิตโดยตัดขาดจากโลกภายนอก และปฏิบัติตามพระวินัยที่คล้ายคลึงกับของพระภิกษุสงฆ์ แต่สตรีเหล่านั้น ก็ยังมิใช่สมาชิกที่สมบูรณ์ของหมู่สงฆ์

ศาสนาคริสต์ยังคงซื่อตรงต่อขนบประเพณีแนวพอลีน ซึ่งห้ามอ่อนน้อมยอมจำนนต่อสตรีในข้อหนึ่ง เนื่องจากพระผู้เป็นเจ้าทรงสร้างผู้หญิงหลังผู้ชาย และอีกข้อหนึ่งเพื่อเป็นการลงโทษต่อบาปที่อีฟทำไว้ ในขณะที่มิสชันนารีผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยืนกรานอย่างจริงจังเรื่องการมีสามี-ภรรยาคนเดียว และถือเป็นเงื่อนไขก่อนการเข้าพิธีรับศีลล้างบาป แต่มิสชันนารีเหล่านี้ก็มั่นใจพอ ๆ กันว่า มีเฉพาะในสวรรค์เท่านั้น ที่สตรีจะมีความเสมอภาคทางจิตวิญญาณเท่ากับบุรุษได้ สำหรับสตรีชาวพื้นถิ่นที่เคร่งศาสนานั้น โอกาสที่เธอจะพัฒนาชีวิตทางศาสนาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นมีอยู่เพียงเล็กน้อย แม้ว่าจะมีแม่ชีชาวสเปนคนแรก ๆ เดินทางมาถึงตั้งแต่ค.ศ. 1621 ก็ตาม ความริเริ่มอย่างหนึ่งในทิศทางนี้ เกิดขึ้นในค.ศ. 1684 ที่มนิลา เมื่อลูกครึ่งจีน-สเปนคนหนึ่ง ได้ก่อตั้ง*บีอาตริโอ* หรือมูลนิธิเพื่อสตรีชาวพื้นเมืองที่เคร่งศาสนา (*บีอาตาส*) สตรีผู้เคร่งศาสนาเหล่านี้ สวมเครื่องแต่งกายแบบผู้ทรงศีล และดำเนินชีวิตอย่างอุทิศตนแก่ศาสนา โดยปฏิบัติตามแบบอย่างของท่านนักบุญอิกนาติอัสแห่งโลโยลา แม้ว่าสถานภาพของสตรีผู้ทรงศีลเหล่านี้จะด้อยกว่า แต่ก็ยังคงเป็นที่กระจ่างชัดว่าการเข้ามีส่วนร่วมของสตรี สร้างคุณูปการอย่างสำคัญให้แก่วิวัฒนาการของศาสนาคริสต์ซึ่งได้รับความนิยมในหมู่ประชาชนทั่วไปในฟิลิปปินส์ พวกมิสชันนารีมักกล่าวถึงความเคร่ง ครัดในศาสนาของชาวฟิลิปปินส์ ชาวฟิลิปปินส์เหล่านี้เข้ารับบทบาทสำคัญในงานฉลองต่าง ๆ ของ คริสเตียนและในงานเทศกาลต่าง ๆ ของโบสถ์ ตัวอย่างเช่น ในเขตปกครองของศาสนาหนึ่งในนิววา เซโกเวีย เป็นธรรมเนียมที่จะให้สตรีเป็นผู้ถือรูปจำลองของพระแม่มารี ระหว่างงานแห่แหนของวันอาทิตย์ อีสเตอร์ ผู้มีอำนาจปกครองของฝ่ายศาสนาได้พบว่า ยากที่จะกำจัดธรรมเนียมนี้ให้หมดไปได้ ในท้ายที่สุดจึงได้ระบุว่าอย่างน้อย ผู้มีใจศรัทธาเหล่านี้ ควรจะต้องสวมเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายในแบบที่สมควร

อิสลามก็เน้นถึงฐานะที่ด้อยกว่าของสตรีเช่นกัน ผู้ชายมีอำนาจเหนือผู้หญิง เนื่องจากพระอัลเลาะห์ทรงสร้างให้ฝ่ายหนึ่งเหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง และดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของภรรยาที่จะต้องให้กำเนิดบุตรธิดาและคงสภาพความเป็นเพื่อนผู้ช่วยเหลือที่ซื่อสัตย์แก่สามี ข้อเขียนในต้นฉบับลายมือภาษามาเลย์ฉบับหนึ่ง บรรยายถึงภรรยาที่ซื่อสัตย์มากเป็นพิเศษ พร้อมสั่งสอนให้ผู้รับฟังปฏิบัติตามอย่างสตรีผู้นี้ “สตรีที่รักสามีของตนประพฤติตนเช่นนี้ เราเหล่าสตรีผู้มีศรัทธาเชื่อถือในศาสนา ก็ควรอุทิศตนให้แก่สามี ด้วยความหวังว่า เราจะได้รับความเมตตาจากพระอัลเลาะห์และได้รับการยกย่องสรรเสริญในภายหลัง”[62] เป็นความจริงอย่างแน่นอนที่ว่า สตรีมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มี

---

[62] Russell Jones, ed. and trans., ***Hikayat Sultan Ibrahim bin Adham***, Berkeley: Center for South and Southeast Asian Studies, University of California, 1985, 173-5.

เสรีภาพมากกว่าสตรีมุสลิมในอินเดียหรือในดินแดนของชาวอาหรับ แต่ความสำคัญของสตรีในพิธีกรรมทางศาสนาดั้งเดิมของพื้นถิ่น ซึ่งเป็นที่สะดุดใจแก่มิสชันนารีผู้สอนศาสนาในระยะแรก ๆ นั้น ปรากฏว่ามีน้อยลงเรื่อย ๆ เมื่อการประกอบพิธีทางศาสนาในที่ชุมนุมชน กลายเป็นพิธีซึ่งผู้ชายทำกันเป็นส่วนใหญ่ ดังเช่นในบรูไนสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหก "ประชาชนสามัญที่ไปยังมัสยิด ไม่มีสตรีไปเลย มีแต่ผู้ชายเท่านั้นที่ไป" ในมากาสซาร์ สตรีมีมัสยิดของตนเอง แต่มีภรรยาของ*อูลามา*ชั้นนำคนหนึ่ง บังอาจเข้าไปยังสถานที่ทำละหมาดของสาธารณชนทั่วไปในวันถือศีลอด สามีของเธอเห็นว่ามัสยิดแห่งนั้น ถูกดูหมิ่นเสียจนกระทั่ง "เขาจับมือภรรยา และประกาศหย่าเธอต่อหน้าสาธารณชน ในฐานะผู้ไม่คู่ควรแก่การเป็นภรรยาของผู้พร่ำสอนกฎ"[63]

สถานะดั้งเดิมของสตรีในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิใช่ว่าจะแย่งชิงไปเสียได้ง่าย ๆ ทว่าสตรีมีแนวโน้มที่จะถูกขับให้ไปอยู่ในแวดวงของหมอผีและการเซ่นสังเวยภูติวิญญาณมากขึ้นเรื่อย ๆ ขณะที่ตำแหน่งสูง ๆ ของศาสนาที่มีบทบาทสำคัญและโดดเด่น จะสงวนไว้สำหรับผู้ชาย ในกระบวนการซึ่งเป็นไปในรูปนี้ สถานภาพของหมอผี ทั้งที่เป็นสตรีและชายลักเพศ จึงตกต่ำลง ศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ คัดค้านการรักร่วมเพศอย่างรุนแรง ซึ่งบ่อยครั้งมักเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญของศาสนาในพื้นถิ่นที่มีมาแต่ดั้งเดิม เช่น*บิสสุ*ในบูคิส-มากาสซาร์ และในพม่า ผู้ที่เป็นร่างทรงวิญญาณอยู่ในหมู่ผู้ที่ระบุไว้โดยเฉพาะ ที่จะต้องกันไม่ให้เข้ามาอยู่ในสภาแห่งรัฐ หรือ*ฮลัตดอว์* กัปตันเรือชาวอังกฤษสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดคนหนึ่ง บรรยายถึงสตรีและ "กระเทย" ที่งานเลี้ยงของพม่าแห่งหนึ่ง "ร่ายรำถวายทวยเทพของโลก"[64] ทว่าการเซ่นไหว้วิญญาณในระดับราชสำนัก ซึ่งพราหมณ์และพระภิกษุเป็นผู้ควบคุมดูแลพิธีกรรมนั้น มีสิ่งสำคัญที่ขาดหายไป คือ*นัต กาดอว์* (ภรรยาของ*นัต*) เนื่องจากช่วงเวลานี้ สตรีเป็นผู้ปฏิบัติการหลักด้านการใช้เวทมนต์ของ "หมู่บ้าน" ซึ่งตรงข้ามกับของ "ราชสำนัก" ที่จะไม่ใช้สตรี สตรีจึงมีแนวโน้มมากยิ่งขึ้นมาก ที่จะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้กระทำพิธีที่ไม่เป็นที่ยอมรับ เช่นการใช้เวทย์มนต์ของแม่มดด้วยความมุ่งร้ายที่จะก่อให้เกิดอันตราย เป็นต้น กฎหมายของพม่าฉบับหนึ่งในค.ศ. 1785 ยังมีคำสั่งไว้อย่างละเอียดเรื่องการนำตัวผู้หญิงจุ่มลงในน้ำ "เพื่อพิสูจน์ว่า นางเป็นแม่มดผู้ใช้เวทย์มนต์หรือไม่"[65]

การนิยามสถานภาพของสตรีที่กระทำขึ้นใหม่ เห็นได้ชัดว่า มีนัยที่เกี่ยวพันไปถึงการใช้อำนาจทางการเมือง แม้ว่าหลักฐานจะมีอยู่น้อย แต่ข้อมูลในแหล่งหลักฐานเหล่านี้ ล้วนบ่งบอกไปในแนวทางที่ว่า ในพื้นที่ส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความคิดเรื่องความเป็นคู่ของชาย-หญิง ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่กอปรขึ้นเป็นความครบถ้วนสมบูรณ์ ซึมซาบอยู่ในแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ มาตั้งแต่ยุคแรกเริ่มแล้ว ความคิดเรื่องกษัตริยภาพของฮินดู ช่วยเสริมให้ความคิดนี้แข็งแกร่ง

---

[63] Gervaise, ***A Historical Description***, 158-9

[64] Hamilton, ***A New Account of the East Indies***, II. 31.

[65] Than Tun, ***Royal Orders***, IV. 102.

ขึ้นในหลาย ๆ แง่ และในราชอาณาจักรที่รับ วัฒนธรรมอินเดียเข้ามาในยุคต้น ๆ ก็ถือว่าการสังวาสของกษัตริย์และราชินี – ซึ่งเป็นผู้แบกรับ*ศักตี*ของกษัตริย์นั้น – เป็นพิธีกรรมแนวรหัสยลัทธิซึ่งจำเป็นยิ่งสำหรับความอุดมสมบูรณ์ของอาณาจักร ในสังคมยุคต้น ๆ ของหลาย ๆ สังคม ก็มีความคิดเห็นปรากฏอยู่เช่นกันว่า กษัตริยภาพนั้นเหมาะที่จะเป็นของชายที่ได้ครอบครองสตรีที่อยู่ในลำดับชั้นที่สูงที่สุดของชุมชน ทั้งร่างกายของสตรีผู้นี้ ก็เป็นสัญลักษณ์ที่บอกถึงตัวดินแดนนั้นเองด้วย มีนักวิชาการท่านหนึ่ง ซึ่งพิจารณาเห็นว่า ในพม่ายุคต้นนั้น "แม้ว่าผู้ชายจะยึดกุมอำนาจทางการเมืองไว้ แต่อำนาจก็ส่งผ่านมาทางสตรี"[66] แม้จะมิใช่กรณีที่เกิดขึ้นบ่อยจนเป็นสามัญ แต่บางครั้งบางคราว ก็มีความเป็นไปได้ที่สตรี (ปกติแล้วจะได้แก่พระมเหสีหม้ายหรือสมเด็จพระพันปี) จะขึ้นครองราชย์ด้วยสิทธิ์ของตนเอง ในช่วงระยะเวลาที่เรากำลังพิจารณากันอยู่นี้ กรณีเช่นนี้ไม่ปรากฏให้เห็นอีกแล้วในรัฐของส่วนแผ่นดินใหญ่ แต่ในรัฐส่วนภาคพื้นสมุทรนั้น มีราชอาณาจักรสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดอยู่จำนวนหนึ่ง ที่สำคัญคืออาเจะห์ ที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระประมุขที่เป็นสตรีหลายพระองค์ ในราชสำนักอิสลาม เรื่องนี้ต้องชักนำให้เกิดการวิพากษ์บางอย่างจาก*อูลามา*บ้าง เพราะท่านเหล่านี้ ยึดถือทัศนะของมุสลิมที่มีอยู่อย่างแพร่หลายว่า "สตรีไม่อาจได้รับอนุญาตให้ครองอำนาจได้ เนื่องจากพวกนางเป็นผู้สวมผ้าคลุมหน้า และมิได้มีสติปัญญาครบถ้วนสมบูรณ์"[67] ในค.ศ. 1699 บันทึกประจำปีของอาเจะห์อ้างว่า มี*ฟัตวา* ผู้หนึ่งเข้ามาจากเมกกะ พร้อมกับออกโองการว่า ณ บัดนี้ ไม่อาจอนุญาตให้สตรีเป็นประมุขผู้ครองแคว้นได้ เนื่องจากขัดกับกฎหมายของพระอัลเลาะห์ แม้ว่านักประวัติศาสตร์ยังสามารถหาเอกสารมายืนยันได้ถึงอิทธิพลของสตรีที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องในทุกระดับสังคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ที่มิได้ปรากฏให้เห็นก็คือ สถานภาพของสตรี ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นด้วยการที่ศาสนาสำคัญ ๆ ของโลก แพร่หลายเข้ามาในภูมิภาคนี้

คริสต์ศตวรรษที่สิบแปด

การแบ่งยุคสมัยนั้น ในระดับหนึ่งมักทำกันอย่างไม่มีหลักเกณฑ์อยู่เสมอ แต่สำหรับยุคคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด มีข้อคิดบางประเด็นที่เราต้องจัดให้เป็นช่วงเวลาที่น่าสนใจมากเป็นพิเศษในแง่วิวัฒนาการของประวัติศาสตร์ศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สร้างความปั่นป่วนวุ่นวายก็ดี สงครามกลางเมืองก็ดี การล่มสลายของราชวงศ์ก็ดี อีกทั้งการขยายตัวของอิทธิพลของ ยุโรป ทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนเกื้อหนุนให้เกิดการวางทัศนะที่ว่า ช่วงระยะเวลานี้ ส่วนใหญ่แล้ว เป็นช่วงเวลาของการแตกแยกกันเป็นส่วนเล็กส่วนน้อย หากว่ามิใช่เป็นยุคของความเสื่อมทรามอย่างแน่ชัดลงไป กระนั้น เมื่อได้พิจารณาถึงพัฒนาการต่าง ๆ ทางด้านศาสนา ข้อบ่งชี้จะโน้มไปใน

---

[66] J.S. Furnivall, "Matriarchal Vestiges in Burma," ***Journal of the Burma Research Society***, 1, 1 (1911) 21.

[67] John A. Williams, ***Themes of Islamic Civilization***, Berkeley and London, 1975, 105.

แนวที่ว่า พลังของฝ่ายต่าง ๆ ที่เห็นได้ชัดว่า กำลังแตกกระจายจนไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเหล่านี้ ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มองว่าคือความจำเป็นที่จะต้องมีกิจกรรมทางด้านศาสนาในแบบที่ปรับปรุงใหม่ ดังนั้น คริสต์ศตวรรษที่สิบแปด จึงได้ปรากฏไม่แต่เฉพาะเพียงการยืนยันอีกครั้งหนึ่ง ถึงความยึดมั่นผูกพันกับอดีตเท่านั้น หากยังรวมถึงการคิดหาวิธีการแก้ไขปัญหาแบบใหม่ ๆ เพื่อใช้จัดการกับแรงกดดันทางสังคมและเศรษฐกิจ ที่มีมากอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ในเวียดนาม ราชสำนักตรินห์สูญเสียที่มั่นทางเหนือของตนไปอย่างสม่ำเสมอ ส่วนรัฐบาลกลางภายใต้ราชวงศ์เหงียนซึ่งอยู่ทางใต้ ก็อ่อนแอลงเป็นลำดับด้วยเช่นกัน ทว่าในระดับที่น้อยกว่าตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด มีการจลาจลเกิดขึ้นทั่วไป ความนิยมที่ประชาชนมีต่อพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์ เป็นดัชนีที่บ่งชี้ถึงความไม่พอใจของชาวนาที่มีต่อความเพียรพยายามของชนชั้นสูงที่จะเสริมสร้างความแข็งแกร่งของศาสนาขงจื๊อ และในช่วงระยะเวลานี้ วัดในพุทธศาสนาก็มักทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมของการแสดงความไม่พอใจอยู่เนือง ๆ โดยในบางครั้ง พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้รวบรวมศานุศิษย์ของตน จัดตั้งขึ้นเป็นกองกำลังติดอาวุธ พวกกบฏมักตั้งคำถามกับค่านิยมแนวขงจื๊อที่ได้รับการยอมรับอยู่เนือง ๆ รวมทั้งเยาะเย้ยปราชญ์ผู้รอบรู้หลักศาสนาขงจื๊อ ทำร้ายพวกขุนนาง และถึงขั้นล้อเลียนองค์จักรพรรดิ อย่างไรก็ดี พวกข้าราชการที่มีการศึกษา โดยทั่วไปแล้ว พิจารณาเห็นว่า สาเหตุของสิ่งเลวร้ายทั้งหลายที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมเหล่านี้ คือความล่มสลายของสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์ที่วางระเบียบไว้อย่างเหมาะสม ซึ่งศาสนาขงจื๊อใหม่ได้เชิดชูขึ้นเป็นหลักการของจักรวาล เหล่านักปราชญ์เป็นอันมากต่างก็รู้สึกเช่นกันว่า ทางแก้ไขอย่างเดียวคือการกบฏ ทั้งนี้ ดังที่นักปราชญ์ท่านหนึ่งกล่าวว่าเป็นเพราะ “ความคิดทั้งหลายที่เกี่ยวกับการจัดลำดับชั้นและเกี่ยวกับสิ่งที่ทรงคุณค่า ได้มลายหายไปหมดเป็นเวลาเนิ่นนานมาแล้ว”[68] พี่น้องไตเซิน ซึ่งเป็นผู้นำการกบฏครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นในค.ศ. 1771 นั้น แม้ว่าจะมีภูมิหลังเป็นชาวนา แต่คนเหล่านี้ก็รับนักปราชญ์ยุคโบราณที่บรรดาจักรพรรดิทรงยกย่องไว้ในข้อเขียนแนวขงจื๊อ มาเป็นแบบอย่างของตน อันที่จริงแล้ว ที่ปรึกษาคนสำคัญของพวกไตเซิน เปรียบตัวเองว่าเหมือนกับยี ยิน นักปฏิรูปที่มีชื่อเสียงในตำราคลาสสิค ผู้ซึ่งเคยกล่าวไว้ว่า เขาสามารถช่วยให้พระประมุของค์ไหน ๆ ให้เป็นกษัตริย์นักปราชญ์ได้ทั้งนั้น ในคริสต์ศตวรรษถัดมา ศาสนาขงจื๊อที่ราชสำนักสนับสนุน รุ่งเรืองเฟื่องฟูขึ้นมาใหม่ในเวียดนาม กระนั้น การเน้นของไตเซิน ที่ความสำคัญของประชาชนในการปฏิบัติงานของรัฐ และคำประกาศของพวกเขาถึงความเสมอภาคระหว่างคนร่ำรวยกับคนยากจน ก็เป็นลางบอกถึงจุดจบในท้ายที่สุดของระเบียบแบบเก่า สิ่งสำคัญที่พึงตระหนักก็คือ ในบรรดาระบบความเชื่อที่รับมาจากต่างแดนนั้น ศาสนาขงจื๊อหยั่งรากลงในระดับหมู่บ้านได้อย่างตื้นเขินที่สุด ในท้ายที่สุดแล้ว ศาสนานี้ก็สาปสูญไป แม้ว่าจะได้รับการอุปถัมภ์จากชนชั้นสูงมานานนับร้อย ๆ ปี

---

[68] อ้างใน Thomas Hodgkin, *Vietnam. The Revolutionary Path*, London, 1981, 80.

คริสต์ศตวรรษที่สิบแปดยังเป็นช่วงเวลาวิกฤติในประวัติศาสตร์ของอิสลามด้วยเช่นเดียวกัน เมื่อจักรวรรดิอ็อตโตมานเสื่อมสลายลง นครเม็กกะและเมดินาอันศักดิ์สิทธิ์ จึงได้ยืนหยัดความเป็นอิสระของตนอีกครั้งหนึ่ง และความสามารถของสองนครนี้ ที่จะดำเนินการในฐานะศูนย์กลางสำคัญของการศึกษาอิสลาม ก็ได้รับการส่งเสริมให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น เมื่อการส่งสินค้าไปขายยังนานาชาติโดยทางทะเลขยายกว้างออกไป ชาวมุสลิมที่สามารถไปเยือนเม็กกะและเมดินา "แดนศักดิ์สิทธิ์" (*หะระเมย์น*) ทั้งสองแห่ง จึงมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยไปในฐานะผู้แสวงบุญหรือไปอยู่เป็นระยะเวลานานกว่าเพื่อการศึกษา ที่สองนครนี้พวกเขาสามารถเลือกที่จะศึกษาภายใต้นักปราชญ์ผู้รอบรู้ของหะระเมย์นได้อย่างหลากหลาย ปราชญ์ผู้รอบรู้เหล่านี้เป็นชายจากประเทศมุสลิมต่าง ๆ หลายประเทศ คนเหล่านี้ผูกพันกันด้วยความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างศิษย์กับครู และมีทัศนะคล้ายคลึงกันในเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา สิ่งที่ครูหะระเมย์นหลายคนให้ความสนใจเป็นสำคัญ คือการส่งเสริมให้มีการตรวจสอบแหล่งข้อมูลของอิสลามยุคต้น ๆ กันใหม่ แทนที่จะเพียงยอมรับคำตัดสินของคณะนักปราชญ์ผู้รอบรู้ในเรื่องศาสนาอิสลามของก่อนหน้านี้ เช่นเดียวกับนักปฏิรูปส่วนใหญ่ พวกเขาเหล่านี้มีความห่วงใยเป็นพิเศษในเรื่องการสร้างความบริสุทธิ์ให้แก่สังคม ด้วยการกำจัดสิ่งต่าง ๆ ที่พอกพูนขึ้นมาโดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากคัมภีร์กุรอ่านหรือจากกฎหมายของมุสลิม คนเหล่านี้มีแนวคิดต่อต้านรหัสยลัทธิที่มีรูปแบบค่อนไปในแนวเอกนิยม (Monism) พวกเขาจึงไปเข้าสังกัดกับ*ตาริกา ตาริกา*นี้เป็นที่ทราบกันว่ามีความยึดมั่นที่จะปฏิรูปนิกายซูฟี ครูระดับนำหลายคนในหะระเมย์น เป็นสมาชิกของนักชาบานดิอิยาห์ ซึ่งยังคงดำเนินบทบาทของตนเองต่อไป ในฐานะผู้สนับสนุนให้ยึดมั่นต่อ*ชารีอา*อย่างเคร่งครัด

สภาพแวดล้อมของเมกกะและเมดินา เห็นได้ชัดว่ามีผลกระทบในเชิงหล่อหลอมความคิดความอ่านให้แก่นักศึกษามุสลิมจากต่างแดนมากมาย ที่ได้มาศึกษาที่นี่ ตัวอย่างที่สำคัญเด่นได้แก่เชคห์ วาลิยุลลาห์ จากเดลี (ฮ.ศ.1113-1176 หรือ ค.ศ.1702-1762) ซึ่งกลับจากเม็กกะเพื่อไปดำเนินงานสืบทอดประเพณีอย่างเดียวกันกับอาห์หมัด สีร์ไฮนด์ เชคห์ วาลิยุลลาห์ ประณามความเสื่อมที่เห็นในอิสลามสมัยนั้น แต่ก็คิดคะเนด้วยเช่นกันว่า ลัทธิซูฟีที่ได้รับการซักฟอกให้บริสุทธิ์ ซึ่งช่วยส่งเสริม*ชารีอา* อยู่ด้วยนั้น เป็นส่วนหนึ่งที่แยกออกเสียมิได้จากชีวิตของมุสลิม เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับอิทธิพลอย่างแรงกล้า จากคำสอนของผู้นำที่กระฉับกระเฉง มีพลังทว่าเคร่งครัดในศาสนายิ่งนัก จากอาระเบีย คือมูฮัมหมัด อิบน์ อับด์ อัล-วาห์ฮับ (ฮ.ศ.1115-1201 หรือ ค.ศ.1703-1787) ท่านผู้นี้เคยศึกษาอยู่ในเม็กกะเช่นกัน ระหว่างที่อยู่เม็กกะท่านกลายเป็นบุคคลที่สร้างข้อโต้แย้งให้ถกเถียงกันมาก เนื่องจากท่านเรียกร้องให้ปรับสร้างสังคมมุสลิมขึ้นใหม่ทั้งหมด ในทางด้านสังคมและศีลธรรม รวมทั้งยังประณาม คำสอนและแนวปฏิบัติมากมายของนิกายซูฟี เช่นการบูชานักบุญต่าง ๆ และการแสดงความเคารพต่อหลุมฝังศพที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น นอกจากนี้ ท่านยังโจมตีการยอมรับความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวทางศาสนาเช่นที่มีอยู่แล้วโดยไม่ตั้งคำถาม กฎหมายแท้ ๆ ที่บริสุทธิ์และมีมาแต่ดั้งเดิม จะต้องเป็นหลักพื้นฐานให้แก่ศรัทธาที่ได้รับการฟื้นฟูให้เกิดความแข็งแกร่งของชาวมุสลิม

อิทธิพลของนิกายวาห์ฮับ (วาห์หะบี) มีร่องรอยให้สืบพบที่มินังกาเบาในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทว่าการสัญจรไปมาระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับดินแดนต่าง ๆ ที่เป็นหัวใจของอิสลาม มีเพิ่มขึ้นเรื่อยมาอย่างสม่ำเสมอตลอดคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ส่วนหนึ่ง เป็นเพราะการคมนาคมที่ ปรับปรุงดีขึ้น และการติดต่อสัมพันธ์ในเรื่องการขนส่งสินค้า ทว่าปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือจำนวนชาวอาหรับ ซึ่งขณะนี้ เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในภูมิภาคนี้มากขึ้น ที่ล้ำหน้ากว่าใครในหมู่ผู้อพยพย้ายถิ่นเหล่านี้ คือตระกูลผู้มีกำเนิดสูง (เจ้า) หรือซายิด (หรือเซย์ยิด) จากฮาดรามอต สมาชิกของตระกูลซายิดที่เด่น ๆ เคลื่อนย้ายออกจากแถบชายฝั่งทะเลของเยเมนที่แห้งแล้ง มาตั้งหลักปักฐานอย่างมั่นคงตลอดแนวจากแอฟริกาใต้จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากพวกซายิดเหล่านี้ยังคงรักษาความสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่นกับดินแดนบ้านเกิดเมืองนอน พวกเขาจึงเป็นผู้วางข้อต่อที่เชื่อมโยงบรรดาปราชญ์ผู้รอบรู้จากส่วนต่าง ๆ มากมายของโลกอิสลามเข้าด้วยกัน

พวกซายิดหาทางมาจนถึงย่านหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พวกเขาได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติเสมอ เนื่องจากซายิดคือผู้สืบเชื้อสายมาจากท่านศาสดา พวกเขามีความรู้ภาษาอาหรับที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างแตกฉาน ทั้งยังแสดงตนว่ามีความรู้ความชำนาญในทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นของอิสลามอีกด้วย อย่างไรก็ดี นับจากกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดเป็นต้นมา การเอ่ยถึงซายิดจากอาหรับ ดูจะปรากฏในบันทึกหลักฐานต่าง ๆ บ่อยยิ่งขึ้น พวกซายิดเป็นที่ต้องการของสตรีสูงศักดิ์ เพื่อให้มาเป็นสามี พวกเขาจึงมีอิทธิพลขึ้นอย่างรวดเร็วจนมากเกินกว่าจำนวนซายิดที่มีอยู่ ในช่วงขณะนี้ ซายิดคือผู้ที่เข้าดำรงตำแหน่ง*กาดี*อยู่บ่อย ๆ และปฏิบัติหน้าที่ในฐานะทูตและที่ปรึกษาของกษัตริย์ เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ราชตระกูลส่วนใหญ่ของภาคหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทางด้านตะวันตก ล้วนมีสายโลหิตของซายิดปะปนอยู่ และชุมชนชาวอาหรับ ก็เติบใหญ่ขึ้นตามเมืองท่าต่าง ๆ ของอาเจะห์ ไทรบุรี เมละกา ปัตตาเวีย ชายฝั่งทะเลตอนเหนือของชวา ริอ ปาเล็มบัง และในถิ่นฐานของชาวอังกฤษแห่งใหม่ในปีนัง ผู้ก่อตั้งราชวงศ์ที่เมมปาวา มาตานและปอนติอานักในบอร์เนียวตะวันตกและในซิอักในสุมาตรา ล้วนเป็นพวกตระกูลซายิดนี้เอง

อิทธิพลของซายิดที่เติบใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ จะส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของอิสลามในอินโดนีเซียอย่างใหญ่หลวงต่อไป ปกติแล้วพวกเขาเข้ามายังย่านที่เป็นหมู่เกาะนี้ในฐานะผู้ประกอบการค้า มิใช่ผู้เผยแพร่ศาสนา แต่ก็มีมากมายที่ได้รับการว่าจ้างให้มาเป็นครู การปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามหลักศาสนาอิสลามของพวกเขา สร้างความประทับใจให้แก่ผู้คนเสมอ อาทิเช่นในเมละกา ชาวอาหรับมีมัสยิดของตนเอง เพื่อว่าพวกเขาจะได้สามารถรักษาขนบประเพณีการประกอบพิธีทางศาสนาของตนเองไว้ได้

ผลงานที่ศึกษาอย่างครบถ้วน ถึงลักษณาการที่อินโดนีเซียตอบสนองต่ออิทธิพลใหม่ ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดเหล่านี้ ยังไม่มีผู้เขียนขึ้นมา วิชากฎหมายเป็นพื้นฐานของการศึกษาของอิสลามเสมอมา ทว่าเมื่อถึงทศวรรษ 1780 ดูเหมือนว่า โรงเรียนอิสลามทั้งหลายในมินังกาเบา ต่างยิ่งเน้นมากขึ้น ที่การสอนกฎหมายของมุสลิมและการนำกฎหมายเหล่านี้มาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ มีศูนย์กลางเพื่อการสอนในแนวปฏิรูปที่สำคัญอีกศูนย์กลางหนึ่ง ปรากฏขึ้นใน ปาเล็มบัง ราชสำนักที่มั่งคั่ง ได้ให้การอุปถัมภ์นักวิชาการมุสลิมผู้รอบรู้ให้แก่ศูนย์นี้จำนวนหนึ่ง นักวิชาการเหล่านี้แสดงความห่วงใยต่อสิ่งที่พวกเขาพิจารณาเห็นว่า เป็นความเสื่อมของอิสลามในท้องถิ่น ผู้ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันมากที่สุดในหมู่ผู้รอบรู้เหล่านี้ คืออับดุลซาหมัด กล่าวกันว่าท่านผู้นี้เป็นบุตรของเชคห์แห่งเยเมนผู้หนึ่งซึ่งได้มาเป็น*มุฟติ* (ผู้เชี่ยวชาญเรื่องกฎหมายอิสลาม) ในไทรบุรี กับสตรีผู้สูงศักดิ์ของปาเล็มบัง อับดุลซาหมัดเดินทางไปเม็กกะขณะที่ยังหนุ่ม และแม้จะไม่เป็นที่ทราบกันว่าท่านกลับไปยังปาเล็มบังหรือไม่ แต่ข้อเขียนของท่านในภาษามาเลย์ ซึ่งประกอบด้วยบทสรุปจาก คำบรรยายของนักวิชาการผู้รอบรู้ของเม็กกะและการแปลผลงานภาษาอาหรับที่มีชื่อเสียง ทำให้ท่านกลายเป็นบุคคลที่ทรงอิทธิพลขึ้นมา ผู้คนในดินแดนหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รู้จัก*ตาริกา* ซามานิอิยาห์ ก็โดยผ่านอับดุลซาหมัดผู้นี้

อับดุลซาหมัดทุ่มเทพลังงานอย่างมาก ไปที่การปรับปรุงแนวปฏิบัติและการทำความเข้าใจอิสลามในหมู่เพื่อนร่วมชาติของท่าน หนึ่งในบรรดาผลงานที่ทำให้ท่านมีชื่อเสียงโด่งดังมากที่สุด คือการถ่ายทอดบทคัดย่อผลงานเรื่อง *การฟื้นฟูศาสนศาสตร์ (The Revival of the Religious Sciences)* ของอัล-กาซาลี ออกเป็นภาษามาเลย์ ผลงานอีกชิ้นหนึ่ง มีชื่อว่า “ของขวัญที่ส่งถึงบรรดาผู้ที่ปรารถนาให้เผยถึงแก่นของศรัทธาของมุสลิม” ผลงานนี้ทุ่มเทความเอาใจใส่อย่างมาก ให้แก่นิยามของคำว่า “ศรัทธา” โดยย้ำเน้นว่า สิ่งใดก็ตามที่เบี่ยงเบนไปจากคัมภีร์กุรอ่านหรือเรื่องราวที่เล่าขานกันต่อมาว่าเป็นของศาสดา หรือมิตรสหายของท่าน เป็นรูปแบบของ*บิดอะ* หรือนวัตกรรมที่ไม่อาจยอมรับได้ ท่านชิงชังธรรมเนียมการเซ่นไหว้วิญญาณที่มีอยู่แพร่หลาย โดยให้เหตุผลว่าสิ้นเปลืองและไม่เกิดประโยชน์ เนื่องจากไม่มีหลักฐานที่พิสูจน์ว่า บรรพชนทั้งหลาย ยังคงมีชีวิตอยู่ ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวครั้งโบราณ หรือกระทั่งการแถลงประกาศของผู้อาวุโสทั้งหลาย ไม่สามารถจะนำมาถือว่าเป็นข้อพิสูจน์ได้ บรรดาผู้ที่อ้างว่า ถูกวิญญาณเข้าสิง เพียงแต่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของพลังอันชั่วร้ายเท่านั้น พวกเขาไม่ควรถูกเรียกตัวมาในกรณีที่เกิดความเจ็บไข้ได้ป่วย เนื่องจาก “การเยียวยา” ของพวกเขา มิได้มีสิ่งใดเกี่ยวข้องกับการบำบัดรักษาทางการแพทย์ ท่านยังได้เจาะจงหยิบยกผู้ชายที่สวมเสื้อผ้าของสตรีและทำงานของสตรี ขึ้นมากล่าวประณามเป็นการเฉพาะ ซึ่งเป็นการอ้างอย่างมองเห็นได้ชัดเจน ถึงกลุ่มลักเพศที่มีอยู่รอดจากสมัยก่อนมาจนถึงตอนนี้

การรุกล้ำของมหาอำนาจตะวันตกเข้าไปในตะวันออกกลาง รวมทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้น่าจะอยู่เบื้องหลังความสนใจในสงครามศาสนาของชาวมุสลิมในสมัยนี้ และอับดุลซาหมัดเอง ก็ได้ผลิตข้อเขียนที่แสดงความคิดเห็นในหัวข้อนี้ออกมาชิ้นหนึ่งในภาษาอาหรับ ถึงขณะนี้ ชวากลางถูกแบ่งออกเป็นสองราชอาณาจักรแล้ว คือยอกยาการ์ตาและสุระการ์ตา ซึ่งทั้งสองต่างอยู่ในฐานะประเทศราชของวีโอซี หลักฐานบ่งบอกไปในแนวที่ว่า ชาวชวาเอง ก็กำลังพยายามที่จะแก้ไขปัญหาความตึงเครียดที่ติดมากับความเกี่ยวพันที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นกับวีโอซี ในค.ศ. 1774 ในตอนเริ่มต้นศตวรรษใหม่ของชวา มกุฎราชกุมารแห่งยอกยาการ์ตาได้ทรงนิพนธ์กวีนิพนธ์ขึ้นมาบทหนึ่ง ซึ่งมองวัฒนธรรมชวาว่า

ในท้ายที่สุดแล้ว จะกลืนพวกดัตช์ ผู้ซึ่งจะรับศาสนาอิสลามในบั้นปลาย แม้ว่าหลักฐานจากราชสำนักชวากลางจะบ่งบอกถึงการยึดมั่นอย่างมีจิตสำนึกต่อแบบแผนของอิสลามอย่างที่ยอมรับกันอยู่ แต่การร่วมมือกับดัตช์ ก็เห็นได้ชัดว่า เป็นที่มาของความผิดหวังของชาวมุสลิมจำนวนมาก ในค.ศ. 1772 ในจดหมายแนะนำตัวนักเดินทางสองคนที่เดินทางกลับมายังชวา อับดุลซาหมัดได้กล่าวเตือนสุลต่านแห่งยอกยาการ์ตา ถึงขนบประเพณีตามคัมภีร์กุรอ่านที่ว่า ผู้ที่เสียชีวิตในสงครามศาสนานั้น ไม่ตาย แต่มีชีวิตอยู่ ส่วนในจดหมายอีกฉบับหนึ่ง ที่มีผู้เขียนส่งมาในเวลาเดียวกัน ได้จัดส่งธงจากเม็กกะมาพร้อมกันด้วย ธงนี้สุลต่านสามารถนำไปใช้ต่อสู้กับศัตรูของพระองค์ “และผู้ไม่มีศรัทธาทั้งปวง” ได้จดหมายฉบับหนึ่งจากเม็กกะถึงสุระการ์ตา ในหลายปีถัดมา กล่าวหาประมุขว่ามิได้เป็นอะไรที่ยิ่งหย่อนไปกว่า “กษัตริย์ของปีศาจ” และผู้ทอดทิ้งศรัทธาและหลักการ “เช่นนั้นแล้ว พวกยุโรปก็จะมีอำนาจมากยิ่งกว่าพระอัลเลาะห์จริง ๆ กระนั้นหรือ?”[69]

การกล่าวย้ำคำเรียกร้องให้ทำสงครามศาสนา ตามที่นักปฏิรูปสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดมากมายได้เปล่งประกาศออกมา กระตุ้นให้เกิดการตอบสนองอย่างรุนแรงในดินแดนที่อยู่ภายนอกชวา ปีแรก ๆ ของศตวรรษมุสลิมที่สิบสาม ซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อค.ศ. 1785 ได้ปรากฏการโจมตีชาวยุโรปอย่างรุนแรงหลายครั้ง การโจมตีนี้บางครั้ง ได้แรงบันดาลใจมาจากศาสนา ราชา ฮะญี เชื้อพระวงศ์ชาวบูคิสจากริออ ผู้ซึ่งถือกันว่า ทรงเป็น*เกรามัต* หรือนักบุญที่มีชีวิต แม้ในยามที่ยังดำรงพระชนม์อยู่ได้เข้าปิดล้อมเมละกา ตำราภาษามาเลย์เล่มหนึ่ง บรรยายว่าพระองค์ทรงเข้าสู่การรบขณะที่อ่านผลงานทางศาสนา และหลังจากที่สิ้นพระชนม์ในการต่อสู้แล้ว ทรงได้รับการต้อนรับเข้าอยู่ในหมู่ผู้ได้รับประทานพรใน “ฐานะผู้ที่พลีชีพเพื่อศาสนา…ในสงครามของพระอัลเลาะห์” หกปีต่อมา ในค.ศ. 1790 มีเสียงเรียกร้องจากปีนัง ถึง “ชาวมุสลิมทั้งปวง” ให้มาขับไล่พวกอังกฤษออกไปจากปีนัง ซึ่งในขณะนั้นกล่าวกันว่า เรือเดินสมุทรของมาเลย์ ก็กำลังระดมพลอยู่ทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก เพื่อโจมตี เมละกาของดัตช์ ทว่ามิใช่แต่เฉพาะชาวยุโรปเท่านั้น ที่เป็นเป้าหมายของความรู้สึกของชาวอิสลามมีรายงานในระยะเวลาเดียวกันว่า *ฮัจญี*หลายร้อยคน โดยมีเชคห์จากเม็กกะคนหนึ่ง เป็นผู้นำกำลังส้องสุมผู้คนในไทรบุรีเพื่อทำสงครามกับชาวสยามซึ่งเป็นพวกนอกศาสนา การเผชิญหน้ากันที่มีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ยังมีปรากฏในฟิลิปปินส์ตอนใต้ ซึ่งเป็นดินแดนที่ความเป็นศัตรูระหว่างมุสลิมกับคริสเตียน ยังคงมีสืบ ต่อมาจนตลอดคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด แต่พร้อมกันนั้นพระบาทหลวงชาวสเปนก็พยายามผลักดัน กิจกรรมการ เผยแพร่ศาสนาของตนเข้าไปในบริเวณที่อยู่ทางใต้ ซึ่งอยู่ในบังคับของสุลต่านแห่งซูลูด้วย อารมณ์ต่อสู้ที่มีมากขึ้นของอิสลาม เมื่อรวมเข้ากับเศรษฐกิจที่ของซูลูกำลังขยายตัว ทำให้การบุกปล้นทาสที่นับถือศาสนาคริสเตียนในวิสายาส์เพิ่มขึ้น เหตุการณ์นี้เป็นการเติมเชื้อให้ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างคริสเตียนกับมุสลิมที่กำลังดำเนินอยู่ ยิ่งรุนแรงหนักยิ่งขึ้นไปอีก

---

[69] Ann Kumar, “Javanese Court Society and Politics in the Late Eighteenth Century: The Record of A Lady Soldier,” Part I, ***Indonesia***, 29 (April 1980) 69.

ชาวฟิลิปปินส์ที่นับถือศาสนาคริสต์ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ไม่เหมือนกับพวกอิสลาม กล่าวคือชาวฟิลิปปินส์เหล่านี้ยังคงโดดเดี่ยวจากอิทธิพลของภายนอกอยู่ ดังนั้น ส่วนใหญ่แล้ว พวกเขาจึงมิได้สัมผัสกับลัทธิการปฏิรูปในสเปนในยุคบูร์บอง ลัทธิการปฏิรูปนี้ตั้งต้นถามคำถามกับความเชื่อทางไสยศาสตร์และความไม่รับรู้ความรู้ใด ๆ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกของสเปน นอกจากนี้ ศาสนาคาทอลิกของสเปนยังปราศจากแนวโน้มที่เป็นเสรีนิยม ซึ่งสืบเนื่องมาจากความจริงในข้อที่ว่า ในหมู่พระบาทหลวงชาวสเปนที่เข้ามาอยู่ในคณะผู้เผยแพร่ศาสนาในช่วงระยะเวลานี้ โดยทั่วไปแล้ว เป็นผู้ขาดความยึดมั่นและขาดการฝึกฝนอย่างพระบาทหลวงรุ่นก่อนและวัตถุประสงค์อันสูงส่งที่เคยมีในปีแรก ๆ ที่จะสั่งสอนให้คนเป็นคริสต์ศาสนิกชน ก็เห็นได้ชัดว่าถดถอย ลงไป แต่นอกจากเหนือจากนี้แล้ว คริสต์จักรในฟิลิปปินส์ยังต่อต้านการเปลี่ยนแปลง เพราะสถาบันนี้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาในสภาพแวดล้อมของการเป็นอาณานิคม ในอดีต พระบาทหลวงทั้งหลายมักเข้าพวกเป็นพันธมิตรกับชาวฟิลิปปินส์เพื่อต่อต้านเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลอยู่บ่อย ๆ แต่มาตอนนี้คริสต์จักรเข้าถือสิทธิ์ยึดครองที่ดินมากขึ้นเรื่อย ๆ เรียกร้องแรงงานจากชนพื้นเมืองโดยไม่ให้ค่าตอบแทน และใช้อำนาจทางศาสนาไปในทางที่ผิด ปัจจัยเหล่านี้ย่อมมีความหมายว่า พวกพระบาทหลวงเอง ก็ถูกมองอยู่บ่อย ๆ ว่าเป็นผู้กดขี่ ในค.ศ. 1745 การก่อความวุ่นวายของชาวนาอุบัติขึ้นในบริเวณมนิลา การก่อความวุ่นวายครั้งนี้เป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นการแสดงออกซึ่งความไม่พอใจของชาวฟิลิปปินส์ต่อคำสั่งต่าง ๆ ของทางคริสต์จักร ในขอบข่ายใหญ่โตเป็นครั้งแรก การก่อความวุ่นวายครั้งนี้ มีอายุสั้น ทว่าความโกรธแค้นของชาวฟิลิปปินส์ได้ขยายไปสู่เรื่องอื่น ๆ ที่สำคัญมากกว่าอื่นใดคือปัญหาที่เกี่ยวเนื่องกับการบวชคนพื้นถิ่น แม้ว่าคริสต์จักร จะยอมรับมานานแล้วว่า หนึ่งในบรรดาความรับผิดชอบที่สำคัญของตน คือการฝึกฝนพระบาทหลวงที่เป็นคนพื้นถิ่น ทว่าความก้าวหน้าในเรื่องนี้มิได้เกิดขึ้น ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด อย่างไรก็ดี เมื่อถึงทศวรรษ 1750 ปัญหาการขาดแคลนพระบาทหลวงที่มีอยู่อย่างอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับแรงกดดันจากกษัตริย์สเปนและจากพระบาทหลวงที่มีความคิดแนวเสรีนิยม บีบบังคับให้พระบาทหลวงต้องรับชาวฟิลิปปินส์ให้เข้ามาช่วยเหลืออยู่บ้าง ชาวฟิลิปปินส์เริ่มได้รับการฝึกให้ทำพิธีแบบพระบาทหลวงแต่อยู่ในฐานะฆราวาสนอกนิกายโดยไม่ได้บวช และเมื่อมาถึงตอนนี้ สถาบันที่ฝึกฝนคนท้องถิ่นที่มีสิทธิ์สมัครเข้าเป็นพระบาทหลวงในมนิลามีขึ้นมาแล้วอย่างน้อยสี่แห่ง และในจำนวนเขตศาสนาทั้งหมด 569 แห่ง มี 142 แห่งที่มีฆราวาสที่เป็นคนพื้นถิ่นเป็นหัวหน้า กระนั้นคณะพระบาทหลวงชาวสเปนยังคงยืนกรานที่จะไม่ให้คนพื้นถิ่นเข้ารับการบวชเป็นพระบาทหลวงอย่างสมบูรณ์ ส่วนหนึ่งเนื่องจากความปรารถนาที่จะปกป้องฐานะของตนเอง และอีกส่วนหนึ่ง เกิดจากความเชื่อที่ฝังลึกว่า ชาวฟิลิปปินส์นั้น เป็นผู้ที่ไม่เหมาะกับหน้าที่ของพระบาทหลวงอย่างครบถ้วนโดยกำเนิด ผลลัพธ์ประการหนึ่งก็คือ ในขณะที่ผู้ทำพิธีทางศาสนาเช่นพระบาทหลวงซึ่งมีฐานะเป็นฆราวาส เป็นชาวฟิลิปปินส์กันเกือบทั้งหมด แต่คณะพระบาทหลวงผู้เผยแพร่ศาสนา ก็ยังคงเป็นชาวสเปนอย่างปราศจากสำนึกในความละอายต่อบาปข้าหลวงในจังหวัดต่าง ๆ ยังคงไม่สามารถกระทำการได้หากว่าปราศจากความร่วมมือของพระ

บาทหลวง พวก *ปรินซิปาเล* ก็จำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจากพระบาทหลวง ในการรับรองตำแหน่ง มีการร้องเรียนเกิดขึ้นหลายกรณีซึ่งเป็นเรื่องการใช้อภิสิทธิ์ที่มีมาแต่เดิมในทางมิชอบของคณะพระบาทหลวง

ในบรรยากาศที่มีความรู้สึกต่อต้านสเปนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เหล่านี้ การยึดมนิลาของพวกอังกฤษในค.ศ. 1762 จึงได้รับการแซร่ซ้องจากชาวฟิลิปปินส์บางคนว่าเป็นเครื่องหมายบอกถึงการสิ้นสุดของยุคสเปน และการยึดกุมคริสต์จักรที่สเปนควบคุมอยู่ พวกเขากล่าวว่า ประชาชนยินดีปรีดาเพราะขณะนี้ "ไม่มีกษัตริย์ พระบาทหลวงหรือข้าหลวงอีกต่อไปแล้ว" ดิเอโก สิลาง บุคคลที่เป็นหลักสำคัญในการกบฏต่อต้านชาวสเปน ซึ่งอุบัติขึ้นมาในตอนนี้ เป็นผู้ที่เคยทำงานให้กับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองของสเปนมาก่อน เขาบังเกิดความเชื่อว่า ถึงเวลาอันสมควรแล้ว ที่ชาวฟิลิปปินส์จะทวงสิทธิในการควบคุมประเทศของตนทางการเมืองกลับคืนมา เมื่อถึงปลาย ค.ศ.1762 เขาสถาปนารัฐบาลของเขาเองขึ้นมาได้ในบริเวณที่ใกล้กับเมืองวิกาน และได้ประกาศโครงการซึ่งประกอบด้วยการกำจัดเจ้าหน้าที่ที่กดขี่และการมีอิสรภาพปลอดจากการเสียภาษี แรกทีเดียวนั้น เขาพยายามชักจูงพระบาทหลวงให้มาเข้าพวกกับแนวทางของเขา แต่พวกบาทหลวงถือว่าสิลางเป็นพ่อมด และกล่าวหาเขาว่ายินยอมผ่อนปรนให้กับบรรดาพันธมิตรจากภูเขาของเขาในสิ่งที่ "นอกรีต" จนเลยเถิด พวกเคร่งศาสนาก็เกิดความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ขึ้นมาเช่นกัน เมื่อสิลางกล่าวอ้างตนว่าอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเยซูแห่งนาซาเรธ โดยตัวเขาเองนั้น เปรียบเหมือนกับ *คาโบ มายอร์* (พันจ่าเอก) ยิ่งไปกว่านั้น สิลางยังตีความหน้าที่ของ คริสเตียนตามแบบของตนเองอีกด้วย อาทิเช่น ไม่มีใครสามารถชักจูงให้เขาสารภาพบาปได้และตราบเท่าที่เกี่ยวข้องกับศาสนจักรแล้ว เขาไม่เคยเข้าร่วมในพิธีมิสซาอย่างครบถ้วน เนื่องจากเขาไม่เคยอยู่ในภาวะที่สำนึกในพระเมตตาของพระผู้เป็นเจ้าเลย เหตุเพราะท่าทีและทัศนคติที่เกิดจากตัวของเขาเอง ดิเอโก สิลางจึงดูจะประสบความล้มเหลวในการทำความเข้าใจถึงสิ่งที่ทำให้พวกพระบาทหลวงครอบงำชาวฟิลิปปินส์ไว้ได้ และความสามารถของพระบาทหลวง ที่จะใช้การปฏิเสธการทำพิธีรับศีลมหาสนิท เป็นวิธีการเพื่อบังคับให้ชาวฟิลิปปินส์ยอมเชื่อฟังพวกตน เมื่อเขาถูกสังหารในที่สุดในค.ศ. 1762 นั้นก็เป็นด้วยคำสั่งของพระบาทหลวงกลุ่มหนึ่ง บาทหลวงเหล่านี้ได้มอบเครื่องลางอันศักดิ์สิทธิ์แก่ผู้ที่พวกเขามอบหมายให้ไปลอบสังหาร เพื่อค้ำประกันความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจนี้

ในค.ศ. 1764 สนธิสัญญาปารีสได้ฟื้นฟูการบริหารประเทศฟิลิปปินส์ของสเปนขึ้นมาใหม่ ทว่าเหตุการณ์ในช่วงระหว่างค.ศ.1762-1763 ในฟิลิปปินส์ ก่อให้เกิดผลลัพธ์ในบางประการ นับจากค.ศ.1767 เป็นต้นมา มีความเพียรพยายามที่จะมอบหมายให้ฆราวาสชาวพื้นถิ่น ผู้ทำพิธีอย่างพระบาทหลวง เข้าดูแลเขตศาสนาต่าง ๆ ซึ่งก่อนหน้านี้ คณะพระบาทหลวงนิกายต่าง ๆ เป็นผู้ควบคุมอยู่ อย่างไรก็ดี การทดลองนี้ประสบความล้มเหลว เนื่องจากมีการนำชาวฟิลิปปินส์ที่ไม่รู้หนังสือและไม่ได้รับการฝึกฝน จำนวนมาก เข้ารับตำแหน่งที่มีอำนาจอย่างกระทันหัน จนในตอนนั้น มีสำนวนที่พูดเย้ยกันว่า หาคนมาพายเรือให้กับเรือที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลไม่ได้ เพราะ "อาร์คบิชอบจับ

พวกเขาไปบวชเสียหมด"[70] ชาวฟิลิปปินส์เองก็ร้องเรียนอย่างไม่หยุดหย่อน เรื่องพฤติกรรมต่าง ๆ นานา ๆ ของพระบาทหลวงที่เพิ่งได้รับการแต่งตั้งใหม่ ๆ –เป็นต้นว่าพวกเขาเข้าข้างญาติ ใช้สถานที่อยู่ประจำตำแหน่งเป็นที่จัดงานเลี้ยงสังสรรค์ บีบเค้นเอาเงินเดือนและค่าธรรมเนียมต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ผลลัพธ์ที่เป็นเคราะห์ร้ายมากที่สุดของการทดลองนี้คือ ดูเหมือนว่า จะเป็นการยืนยันถึงคำกล่าวอ้างที่ว่า ชาวฟิลิปปินส์ไม่มีความถนัดอย่างแท้จริงในด้านนี้ และไม่สามารถปล่อยให้เข้ารับผิดชอบงานด้านศาสนาที่สำคัญ ๆ ได้ ในทางกลับกัน ความดุดันยิ่งขึ้นของทัศนคติของชาวสเปน เกื้อหนุนให้ความเป็นปฏิปักษ์ในหมู่ชาวฟิลิปปินส์ ต่อการยึดกุมศาสนกิจของชาวสเปนเด่นชัดยิ่งขึ้น ในค.ศ. 1775 ฆราวาส ผู้ทำพิธีอย่างบาทหลวงคนหนึ่งซึ่งเป็นชาวซามาร์ ไปไกลถึงขั้นที่จะพัฒนาศาสนาของเขาเองขึ้นมา โดยเขากล่าวว่า ในศาสนาใหม่นี้ชาวอินดิโอจะได้รับการบวช แม้ว่าเขาจะอ่านไม่ออกเขียนไม่ ได้ และว่าศาสนาใหม่จะไม่ใช้เครื่องใช้ในการประกอบพิธีทางศาสนาของพวกสเปนอีกต่อไป พระบาทหลวงชาวสเปนรูปหนึ่งพร้อมที่จะถือว่า การบุกปล้นซามาร์ของพวกโมโร เป็นเรื่องดีที่ซ่อนโฉมอยู่ในเรื่องร้าย เขากล่าวว่า เพราะไม่เช่นนั้นแล้ว ทั้งคำสั่งของกษัตริย์หรือคำตักเตือนจากพระบาทหลวงทั้งหลาย คงไม่สามารถชักจูงให้ผู้คนมาตั้งรกรากอยู่ใกล้กับเมืองได้

โลกพุทธศาสนานิกายเถรวาท ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดโดดเด่นขึ้นมาในฐานะช่วงเวลาที่สำคัญทำนองเดียวกัน ในศรีลังกา คณะสงฆ์เสื่อมลงในช่วงระยะเวลาสองร้อยปีที่ถูกโปรตุเกสและดัตช์ยึดครอง และการปราศจากพิธีบวชที่ถูกต้องเหมาะสม มีความหมายว่า พระภิกษุสงฆ์จำนวนมากมีสถานภาพกลับคืนไปสู่ความเป็นฆราวาสไปแล้ว ถึงขั้นที่กล่าวกันว่า บนเกาะศรีลังกาทั้งเกาะ มีคนที่ยังรู้ภาษาบาลีเหลืออยู่เพียงคนเดียว ท่ามกลางภูมิหลังเช่นนี้ มีขบวนการของนักฟื้นฟูชาวสิงหลพัฒนาขึ้นมา ขบวนการนี้เน้นที่ความเคร่งครัดในศาสนา ความยากจน และความรู้เรื่องพระธรรมคำสอน ผู้นำของขบวนการนี้ คือสามเณร วาลิวิตา สารนามการ (ซึ่งมีอายุพรรษาสูง) ท่านผู้นี้มีแรงบันดาลใจจากความหวังว่า จะสถาปนาขนบประเพณีการบวชพระ(*อุปสมบท*)ในศรีลังกา ที่สูญไปขึ้นมาใหม่ พระวาลิวิตา สารนามการ ได้ชักจูงประมุขของแคนดี คือกีรติ ศรี ราชาสิมหะ (ค.ศ.1747-1782) ให้ส่งคณะสมณทูตไปยังสยาม

การตัดสินใจที่จะส่งคณะทูตมาสยามครั้งนี้ โดยตัวของการตัดสินใจ เป็นการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับภาวะที่สมบูรณ์และดีงามของคณะสงฆ์ของไทย ขณะเมื่ออเล็กซานเดอร์ แฮมิลตันมาเยือนสยามในค.ศ. 1720 นั้น เขาได้กล่าวถึงจำนวน "วัดและพระ" และเขาคิดว่าบริเวณแถว ๆ อยุธยาน่าจะมี "ผู้ถือบวชหรือตลับปอย (Tallapoy)" ได้มากถึง 50,000 รูป ที่นี่มีความเพียรพยายามถึงกับจะยับยั้งกิจกรรมของพระบาทหลวงในศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกด้วย เป็นไปได้ว่าเพราะพวก

---

[70] J.L. Phelan, *The Hispanization of the Philippines: Spanish Aims and Filipino Responses, 1565-1700*, Madison, 1956, 84-9.

คริสเตียนขอยกเว้นจากการดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา จาก ค.ศ.1730 มา มีข้อห้าม อย่างน้อยก็ในทางทฤษฎี ว่าการเขียนหนังสือเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ ไม่ว่าจะด้วยภาษาไทยหรือด้วยภาษาบาลีอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องที่ผิดกฎหมาย การเทศนาสั่งสอนหลักศาสนาคริสต์แก่ผู้นับถือพุทธศาสนา หรือการพยายามล่อลวงพวกเขาให้เปลี่ยนศาสนา หรือวิพากษ์วิจารณ์พุทธศาสนาในที่สาธารณะก็เป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (ค.ศ. 1733-1758) ยังคงได้รับจดจำและรำลึกว่าเป็นยุคทองของการอุปถัมภ์พุทธศาสนาของกษัตริย์ และกษัตริย์ทรงเคร่งครัดในพุทธศาสนามากเสียจนทรงปฏิเสธที่จะพระราชทานตำแหน่งขุนนางให้แก่ผู้ที่ไม่เคยบวชเป็นพระภิกษุมาก่อน ชื่อเสียงซึ่งอยุธยาได้รับในโลกพุทธศาสนาแนวเถรวาท ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน เมื่อคณะสมณทูตเดินทางออกจากศรีลังกาในที่สุดใน ค.ศ. 1753 หลังจากที่ประสบความล้มเหลวมาสองครั้ง คณะทูตมาพร้อมด้วยคำขอร้องให้ส่งพระภิกษุชาวไทยคณะหนึ่ง ไปฟื้นฟูขนบประเพณีการอุปสมบทที่ขาดตอนไป ทูตสิงหลคนหนึ่งบรรยายถึงความงดงามและอลังการที่อยุธยาให้การต้อนรับคณะทูต ตอนที่พวกเขาได้รับการต้อนรับจากพระภิกษุระดับผู้นำ คือพระอุปาลีมหาเถระ ซึ่งมีผู้แบกขึ้นเกี้ยวมา และมีขบวนแห่ซึ่งมีการอัญเชิญพระพุทธรูปทองคำมาพร้อมกับธง ดนตรี คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ และเครื่องบูชาต่าง ๆ ควบคู่มาด้วย ผลลัพธ์ต่อมา คือ มีการจัดส่งคณะพระภิกษุสงฆ์ยี่สิบห้ารูป อันมีพระอุปาลีมหาเถระเป็นหัวหน้า ไปยังศรีลังกา และศรีลังกาก็ให้การต้อนรับด้วยความยินดีปรีดาอย่างยิ่ง ตลอดระยะเวลาสามปีที่พำนักอยู่ที่ศรีลังกา พระอุปาลีมหาเถระได้จัดการบวชพระเจ็ดร้อยรูปและสามเณรสามพันรูป และพระวาลิวิตาสารนามการเอง ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นพระสังฆราช ต่อมามีสมณทูตอีกคณะหนึ่งเดินทางไป และในช่วงนี้พระภิกษุชาวไทย “ได้ฝึกสอนพระ [ศรีลังกา] หลายสิ่งหลายอย่างเกี่ยวกับศาสนา เช่นการทำสมาธิให้จิตว่าง” ซึ่งคณะสงฆ์ในสยามได้พัฒนาขึ้น การแลกเปลี่ยนระหว่างศรีลังกากับสยามในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดนี้เอง ได้วางรากฐานให้แก่การพัฒนานิกายที่ใหญ่ที่สุดในศรีลังกาปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่ รู้จักกันในชื่อว่า สยามนิกาย[71]

อย่างไรก็ดี เป็นที่ประจักษ์ในอยุธยาในไม่ช้าว่า บรรยากาศทางศาสนา แม้ขณะที่กำลังเจริญรุ่งเรือง ก็สามารถเสื่อมลงได้อย่างรวดเร็ว ในยามที่มีความแตกแยกทางการเมือง อันที่จริงแล้ว สิ่งนี้ปรากฏให้เห็นอยู่แล้วในพม่า ความแบ่งแยกของคณะสงฆ์ในพม่าเกิดขึ้น เพราะผลกระทบกระเทือนจากความเสื่อมของราชวงศ์ตองอู ทั้งผู้คนพม่าสมัยนั้น ก็กล่าวโทษว่า เรื่องร้าย ๆ ทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นกับประเทศ มีเหตุมาจากการขาดคุณธรรมและความดีขององค์ประมุข ช่วงเวลาวิกฤตินี้ ย่อมหนี

---

[71] P.E. Pieris, ***Religious Intercourse between Ceylon and Siam in the Eighteenth Century. I. An Account of King Kirti Sri's Embassy to Siam in Saka 1672 (AD 1750),*** Bangkok, 1908, 37-8; Urmila Phadnis, ***Religion and Politics in Sri Lanka***, London, 1976, 48; Rev. Siddhartha Buddharakhita Thera, ***Syamupadasampada,*** printed as ***Religious Intercourse between Ceylon and Siam in the Eighteenth Century***, II, Bangkok, 1914, 66-7.

ไม่พ้นที่จะต้องปรากฏมีผู้นำที่มีพรสวรรค์ในการดึงดูดใจคนจำนวนมาก ผุดขึ้นมาจำนวนไม่น้อย ผู้นำเหล่านี้ให้ความหวังในการแก้ไขปัญหาความทุกข์ยากของมุนษยชาติด้วยวิธีการอันแผกพิเศษ พระภิกษุสงฆ์รูปหนึ่งอ้างว่า คนที่มาเป็นศิษย์ของตน และยอมรับการตีความพุทธศาสนาตามแบบของตน จะกลายเป็น*โสดาบัน (sotapanna*--ผู้ชนะกระแสธาร) ไปโดยอัตโนมัติ โดยที่บุคคลนั้นจะเกิดใหม่อย่างมากที่สุดเพียงเจ็ดชาติเท่านั้น ก็จะบรรลุถึงภาวะ*นิพพาน* ขบวนการในรูปแบบดังกล่าวนี้แน่นอนอย่างไม่มีข้อสงสัยว่า ได้รับการหล่อเลี้ยงจากคำพยากรณ์ที่แพร่กระจายอยู่อย่างกว้างขวางในขณะนั้น โดยคำพยากรณ์นี้ทำนายว่า ยุคของความวุ่นวายยุ่งเหยิง จะตามมาด้วยการปรากฏพระมหากษัตริย์ที่โดดเด่นขึ้นในพะโค และพระองค์จะเป็นผู้นำมาซึ่งยุคแห่งความเจริญมั่งคั่งซึ่งผู้คนอยู่กันอย่างสมบูรณ์พูนสุข มีรายงานกล่าวออกมาว่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองได้เคยตรัสไว้ว่า พระโพธิสัตว์จะปรากฏพระองค์อย่างน้อยภายในพุทธศักราช 2290 (ค.ศ.1746) ประมาณกึ่งกลางของช่วงเวลาห้าพันปี อันเป็นชั่วอายุขัยของศาสนาตามที่ได้ทรงทำนายไว้ เห็นได้ชัดว่ามีคนมากมายคิดเห็นว่า การปรากฏตัวของอดีตพระภิกษุสงฆ์ สมิงทอ พุทธเกสี ซึ่งเชื่อกันว่า มี “ความรู้เกี่ยวกับเวทมนต์ คาถา การเสกเป่า และการไล่ผี” และมีอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ทำให้เขาอยู่ยงคงกระพัน เป็นการแสดงให้เห็นว่า พุทธทำนายดังกล่าว ได้บรรลุผลเป็นความจริงขึ้นมาแล้ว และในค.ศ. 1740 เขาก็ได้รับการประกาศสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งพะโค คำสัญญาของสมิงทอ พุทธเกสีเรื่องการฟื้นฟูศาสนาและชีวิตใหม่ที่มั่งคั่งและสุขสบาย มีผลมากเพียงพอที่จะดึงดูดผู้คนให้เข้ามาเป็นบริวารของเขาได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ผู้คนเหล่านี้มาจากที่ต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง แต่ในค.ศ. 1747 อดีตพระภิกษุผู้นี้ถูกปลดลงจากบัลลังก์ อย่างไรก็ดี กองกำลังฝ่ายต่าง ๆ ของพะโค ก็ยังคงกดดันอังวะอย่างต่อเนื่อง และในค.ศ. 1752 กรุงอังวะก็แตก เมื่อพม่าฟื้นตัวขึ้นมาจนพิชิตอยุธยาได้ในค.ศ. 1767 แล้ว หลังจากนั้นสยามก็เป็นดินอันอุดมที่จะเพาะบ่มขบวนการทางศาสนาใหม่ ๆ ขึ้นมา ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับพม่าก่อนหน้านี้ ในสวางคบุรี จังหวัดซึ่งอยู่ทางตอนเหนือ มีเหล่าพระภิกษุที่แหวกคอกออกไป พระภิกษุเหล่านี้ซึ่งนำโดยพระฝางเข้าควบคุมอำนาจไว้และยกเลิกข้อกำหนดพื้นฐานบางประการของคณะสงฆ์ พระภิกษุเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะไม่นำพาต่อ*พระวินัย*และใช้ชีวิตแบบเดียวกับฆราวาสเท่านั้น หากยังนำเอายศตำแหน่งแบบทหารมาใช้ และแสวงหาอำนาจในทางโลกย์ กระทั่งถึงกับพยายามขยายอำนาจเข้าไปในพิษณุโลกเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกันด้วย

บรรดาผู้นำที่ยิ่งใหญ่ที่ปรากฏตัวขึ้นในสยามและพม่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดเป็นผลิตผลของสภาพแวดล้อมเช่นนี้ เมื่อผู้ก่อตั้งราชวงศ์กอนบองในพม่า ทรงเข้ารับสมญานามว่า อลอง มินตะยาคี (อลองพญา) หรือหน่อพระพุทธเจ้า และแสดงพระองค์ว่าเป็น*จักรวัติ* (จักรพรรดิราช) หรือพระประมุขของจักรวาล พระนามนี้ ทำให้การรณรงค์ต่าง ๆ ของพระองค์ เปี่ยมไปด้วยความสำคัญเยี่ยงพระผู้มาโปรด สงครามที่พระองค์ทรงกระทำกับอยุธยา เป็นความถูกต้องและชอบธรรมด้วยข้ออ้างว่า พระศาสนาที่อยุธยา มิได้ “เบ่งบานและโชติช่วง” ในขณะที่พระโอรสของพระองค์ คือ พระเจ้าโพธิพญา (หรือพระเจ้าปดุง) (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1782-1819) ก็แสดงให้เห็นว่าการโจมตี

ยะไข่ของพระองค์ เป็นสงครามศาสนาที่กระทำในนามพุทธศาสนา นอกจากนี้แล้ว พระเจ้าโพธิพญายังทรงเพียรพยายามที่จะประกาศพระองค์ว่าเป็นพระผู้มาโปรด ซึ่งชาวพม่ารอคอยอยู่ เมื่อได้ทรงแถลงว่าระยะเวลาห้าพันปีของพระศาสนาผ่านไปแล้ว พระองค์จึงได้ทรงประกาศว่าพระองค์มิใช่แต่เฉพาะจะเป็นพระเมตไตรยเท่านั้น หากยังเป็น*จักรวัติ*พระองค์หนึ่งด้วย เหตุการณ์ต่าง ๆ ในพม่า อาจส่งอิทธิพลถึงพัฒนาการต่าง ๆ ในสยาม ในสยามสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงรวมประเทศเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่งภายหลังค.ศ.1767 พระองค์ทรงใฝ่ฝันที่จะได้มีสถานภาพเป็น*จักรวัติ* โดยแสดงความปรารถนาที่จะทรงเป็นผู้ที่ “ยิ่งใหญ่ยิ่งกว่ากษัตริย์แห่งอังวะ” พระองค์ทรงตั้งพระทัยที่จะบรรลุให้ถึงสภาวะที่บริสุทธ์ยิ่งขึ้นโดยการฝึกวินัยทางกายให้หนักหน่วงขึ้น พระองค์ศึกษาเทคนิคของแนวรหัสยลัทธิต่าง ๆ และในท้ายที่สุด ทรงประกาศว่าพระองค์บรรลุถึงสถานภาพของ “ผู้ชนะกระแสธาร” แล้ว ดังที่มองเห็นได้จากพระวรกายของพระองค์เอง ซึ่งมีเครื่องหมายหลายอย่างที่บอกถึงพระพุทธเจ้าที่กำลังจะมาตรัส[72]

แม้ว่าเรื่องราวเกี่ยวกับพัฒนาการต่าง ๆ ของพุทธศาสนาในลาวและเขมรในช่วงเวลาขณะที่ประเทศทั้งสองอ่อนน้อมมากขึ้นเรื่อย ๆ ต่อเพื่อนบ้านที่มีอำนาจมากกว่า ไม่ใคร่เป็นทราบกันเท่าไรนัก แต่ดูเหมือนกันว่า มีเจ้านายลาวบางพระองค์ ตอบสนองในทางบวก ต่อพระวิสัยทัศน์ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งมองพระองค์เองว่าทรงเป็นผู้นำของประชาคมพุทธศาสนาที่กว้างขวาง อย่างไรก็ดี เป็นที่กระจ่างชัดว่า คำเรียกร้องให้พระภิกษุยอมรับว่าพระองค์ทรงเป็นพระอริยบุคคลที่มีความเหนือกว่าทางด้านจิตวิญญาณ เป็นตัวเร่งให้ทรงเกิดความขัดแย้งอย่างใหญ่หลวงกับคณะสงฆ์ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสั่งให้เฆี่ยนพระภิกษุห้าร้อยรูปและพิพากษาให้ไปทำงานที่ต่ำต้อย เพื่อเป็นการลงโทษที่พระภิกษุเหล่านี้ไม่ยอมกราบไหว้พระองค์ ความเป็นปฏิปักษ์ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกระตุ้นให้เกิดขึ้นภายในหมู่สงฆ์ระดับต่าง ๆ เป็นเรื่องที่มองกันว่า คือเหตุที่ทำให้พระองค์ต้องหมดพระราชอำนาจลงในค.ศ. 1782 เช่นเดียวกัน อีกไม่กี่ปีต่อมา เมื่อพระเจ้าโพธิพญาทรงแสดงพระองค์ว่าเป็น พระเมตไตรย พระองค์ก็ต้องทรงเผชิญการต่อต้านจากหมู่สงฆ์อย่างรุนแรงจนมีผลให้พระองค์ถูกบีบบังคับอย่างกว้างขวาง ให้ต้องละเลิกคำกล่าวอ้างของพระองค์เสีย

ความคลี่คลายของเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าว ไม่ควรบดบังความจริงในข้อที่ว่า กษัตริย์เหล่านี้ล้วนทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในแบบดั้งเดิมที่ทำกันเป็นประเพณี ในเกือบทุกด้าน พระองค์จะทรงยกย่อง พระภิกษุผู้ทรงคุณความรู้ จะโปรดให้มีการคัดลอกพระไตรปิฎก สร้างวัดและอุปถัมภ์การอุปสมบท พระเจ้าอลองพญาทรงพยายามปฏิรูปแนวการประกอบพิธีทางพุทธศาสนาและกำจัดลัทธินิกายต่าง ๆ ที่เบี่ยงเบนออกไปจากแนวของพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังได้ทรงสั่งให้แก้ไข

---

[72] Craig J. Reynolds, “The Buddhist Monkhood in Nineteenth Century Thailand,” Ph.D. Thesis, Cornell University, 1973, 32-3. การวิจัยของดร.เรย์โนลส์บ่งบอกไปในเชิงที่ว่า พระเจ้าตากสินอาจทรงถึงขั้นได้รับอิทธิพลจากแนวปฏิบัติของพวกซูฟีตามหลักรหัสยลัทธิที่ทรงเรียนรู้จากตำราภาษามาเลย์ และมีพระภิกษุสงฆ์รูปหนึ่งจากทางใต้ ได้ขึ้นมาเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยของพระองค์

ปรับปรุงประมวลกฎหมาย*ธัมมถัต* ที่พยายามกำจัดความไม่เสมอภาคในทางกฎหมาย อันเนื่องมาจากระบบชนชั้น พร้อมกันนั้นได้ทรงริเริ่มแนวทางที่มีจริยธรรมและมนุษยธรรมมากยิ่งขึ้น เพื่อใช้แทนการใช้ข้อห้ามตามแบบพิธีกรรมแบบของพราหมณ์ ที่เคยทำกันมาก่อน พระเจ้าโพธิพญาก็ทรงกระทำเช่นเดียวกัน พระองค์ทรงย้ำมิให้มีการเล่นการพนันและเสพย์ของมึนเมา และทรงส่งพระภิกษุออกไปเผยแพร่ศาสนายังบริเวณห่างไกล เช่นเดียวกับประมุของค์ก่อน ๆ พระเจ้าโพธิพญาทรงมีความห่วงใยมากเป็นพิเศษกับความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่สงฆ์ พระองค์ทรงพยายามยุติข้อถกเถียงเรื่องจีวร ด้วยการมีพระบัญชาในเชิงสนับสนุนฝ่ายที่ห่มจีวรแบบคลุมทั้งสองไหล่ ในขณะเดียวกัน ทรงจัดระบบคณะสงฆ์เสียใหม่ โดยแต่งตั้งพระภิกษุที่ทรงโปรด ไปประจำยังวัดชั้นนำ ทรงแต่งตั้งครูของพระองค์เองขึ้นเป็นพระสังฆราช และก่อตั้งเถรสภาเพื่อดูแลกิจการทางด้านศาสนา มีการจัดส่งเจ้าพนักงานคนหนึ่งเป็นตัวแทนไปควบคุมดูแลและจดบันทึกเกี่ยวกับที่ดินของวัด เพื่อเป็นการจำกัดที่ดินที่วัดต่าง ๆ สะสมไว้ เจ้าพนักงานอีกตำแหน่งหนึ่ง กำหนดให้รับผิดชอบต่อการรักษาวินัยของพระภิกษุสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีการกำหนดหลักสูตรการศึกษาพร้อมกับตำราที่แน่นอนสำหรับพระภิกษุสงฆ์ โดยมีการสอบทุก ๆ เดือน เพื่อให้แน่นอนว่าพระภิกษุสงฆ์ มีพื้นฐานแน่นหนาในเรื่องความรู้เกี่ยวกับ*พระวินัย* ผู้ที่สอบตก จะถูกสึกหรือขับออกจากวัด พระราชโองการฉบับหนึ่งประกาศว่า “ไม่เป็นการถูกต้อง ที่พระสงฆ์จะอยู่เปล่า ๆ โดยไม่ได้ทำอะไร นอกจากหลีกเลี่ยงการทำบาปและสำราญใจกับอาหารที่ได้มาเปล่า ๆ”

ความเพียรพยายามของพระเจ้าโพธิพญาที่จะผสานความแตกแยกในหมู่สงฆ์ ประสบความสำเร็จแค่เพียงบางส่วนเท่านั้น พระองค์เองทรงเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาหลายเรื่อง และดูเหมือนว่า จะมิได้ทรงแสดงความเป็นผู้นำอย่างที่จำเป็นสำหรับขจัดความแตกแยกในหมู่สงฆ์ ซึ่งมีความเป็นมาที่ซับซ้อนและยาวนาน บางครั้งทรงถูกบีบให้จำต้องขับพระภิกษุผู้มีอาวุโสออกไปจากพุทธศาสนา ความไม่สงบในวงการพุทธศาสนาในพม่านั้น ปรากฏให้ประจักษ์ได้จากนิกายสุดโต่งต่าง ๆ ที่งอกงามอย่างเห็นได้ชัดภายในพุทธศาสนาในช่วงระยะเวลานี้ หนึ่งในบรรดากลุ่มดังกล่าวเป็นที่รู้จักกันในนามซอว์ติ นิกายนี้ ปฏิเสธการแสดงความเคารพสักการะพระพุทธรูปและพระภิกษุสงฆ์ และปฏิเสธเรื่องการกลับชาติมาเกิด สิ่งที่นิกายนี้เทศนาสั่งสอนเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของเทพสูงสุด คือผู้สร้างสรรค์โลก แม้ว่าพวกผู้นำจะถูกจับกุม แต่นิกายอื่น ๆ ก็ยังคงมีปรากฏขึ้นในระดับหมู่บ้าน ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ในยามที่ราชอาณาจักรต้องเผชิญกับความไม่พอใจของชาวนาและความล้มเหลวทางด้านการทหาร พระเจ้าโพธิพญาทรงดูเหมือนว่าจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับกลุ่มฆราวาสอีกกลุ่มหนึ่ง คือกลุ่มปรมัต กลุ่มปรมัตนี้เน้นเรื่องการทำสมาธิและปรัชญาการไตร่ตรองที่คล้ายคลึงไปทางพุทธศาสนานิกายมหายาน กระนั้นก็ดีแม้ว่าจะมีกลุ่มต่าง ๆ แพร่หลายอยู่เช่นนี้ หรือเป็นไปได้ว่าเนื่องจากมีกลุ่มต่าง ๆ แพร่หลายอยู่เช่นนี้ พม่าจึงยังคงรักษาชื่อเสียงของประเทศในฐานะศูนย์กลางของกิจกรรมทางพุทธศาสนาไว้ได้ และเมื่อประมุขของแคนดี ผู้ทรงเป็นองค์อุปถัมภกของ

สยามนิกาย ทรงห้ามชนในวรรณะต่ำ มิให้บวชเป็นพระอยู่ในหมู่ชาวสิงหล พวกเขาเหล่านี้ ก็หาทางมาบวชกันที่อมรปุระ นครหลวงของพม่า

สยามนั้น ตรงกันข้าม คือให้ภาพที่แตกต่างออกไป กษัตริย์ที่ทรงดำรงอยู่ในสมัยเดียวกับพระเจ้าโพธิพญา คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1782-1809) พระองค์ทรงโดดเด่นขึ้นมาในฐานะที่น่าจะเป็นได้ว่าทรงเป็นนักปฏิรูปพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของศตวรรษนี้ ทั้งนี้ด้วยทรงเชื่อว่า ความเสื่อมของศีลธรรม เป็นสิ่งที่ชักนำไปสู่ความพินาศของอยุธยา พระองค์จึงทรงยืนยันถึงหน้าที่ทางศาสนาของฆราวาส โดยส่งเสริมการแปลผลงานภาษาบาลีที่สำคัญ ๆ ออกเป็นภาษาไทย เช่น “มิลินทรปัญหา” เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปที่ไม่สามารถอ่านผลงานต้นฉบับจะได้อ่าน ที่ยิ่งมีความสำคัญมากกว่านั้น คือการฟื้นฟูวินัยในหมู่สงฆ์ ทรงโปรดให้เปิดสถาบันสงฆ์ขึ้นที่วัดหลวง คือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีบุคคลผู้รอบรู้จากหน่วยงานราชบัณฑิต มาเป็นครูผู้สอน ในค.ศ. 1801 มีการสึกพระภิกษุสงฆ์ที่สร้างความเสื่อมเสีย 128 รูป พระเหล่านี้ ถูกสึกและส่งไปทำงานหนักเพื่อเป็นการลงโทษในฐานที่บกพร่องทั้งในเรื่องความประพฤติและความรู้ สิ่งที่ทรงให้ความห่วงใยเป็นสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือการจำกัดพัฒนาการของกลุ่มที่อยู่รอบนอก พระองค์ได้ทรงออกกฎหมายซึ่งมุ่งหมายเพื่อควบคุมนักพรตที่เร่ร่อน และบุคคลซึ่ง “ได้รับการยกย่องสรรเสริญว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ” มิให้พยายามแย่งชิงราชบัลลังก์ มีข้อบังคับให้พระสงฆ์ทุกรูป ต้องจัดหาใบสุทธิที่ระบุชื่อ ชื่อวัดและสมณศักดิ์ ไว้ประจำตัว และหากว่าประสงค์ที่จะเดินทางไปยังอีกเขตหนึ่งเพื่อการเทศนาสั่งสอน ก็จะต้องแสดงเอกสารดังกล่าว เพื่อพิสูจน์ว่า ได้ผ่านการบวชอย่างถูกต้องมาแล้วจริง นอกจากนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังได้ทรงจัดการกับปัญหาการเข้ามีส่วนเกี่ยวข้องของกษัตริย์ในกรณีพิพาทในคณะสงฆ์ ซึ่งอาจสร้างความแตกแยกขึ้นได้ แม้ว่าประมวลกฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์ของพระองค์ จะแสดงถึงความห่วงใยที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง ต่อความดีงามของหมู่สงฆ์ แต่ก็มองเห็นได้ชัดเจนว่า ไม่ทรงเต็มพระทัยเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาเรื่องการตีความหลักคำสอนทางศาสนา ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีราชบัญชาว่า กษัตริย์ไม่พึงเข้าแทรกแซงข้อพิพาททางศาสนา จนกว่าเรื่องราวดังกล่าวนั้น จะได้ผ่านการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางในหมู่พระเถระที่มีสมณศักดิ์สูงสุดเสียก่อน ในเรื่องพระราชพิธีต่าง ๆ นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเพียรพยายามที่จะเน้นถึงพิธีสงฆ์มากกว่าพิธีพราหมณ์และพิธีที่เกี่ยวกับภูติวิญญาณ โดยทรงเตือนบรรดาขุนนางข้าราชการว่า พวกเขาควรให้ความเคารพตามสมควรแก่ภูติวิญญาณทั้งหลาย แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ควรให้ความสำคัญแก่สิ่งเหล่านี้มากกว่าพุทธศาสนา ระหว่างพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ก็ควรจะประกอบพิธีทางพุทธศาสนา ก่อนที่จะบวงสรวงภูติผีเจ้าที่และดวงวิญญาณของพระประมุขทั้งหลายในอดีต ส่วนเรื่องการบูชาศิวลึงค์นั้น เนื่องจากพระธรรมคำสอน มิได้กล่าวไว้ดังนั้นจึงควรทำลายเสีย

มาตรการสืบเนื่องอีกประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสนับสนุน คือการจัดประชุมคณะสงฆ์ครั้งใหญ่ เพื่อจัดทำพระไตรปิฎกภาษาบาลี หรือคำสอนของพุทธศาสนา

ฉบับที่ผ่านสังคายนาอย่างครบถ้วนออกมา ภารกิจครั้งนี้ ดำเนินการจนลุล่วงในช่วงระหว่างค.ศ. 1788-1789 ภายใต้การควบคุมดูแลของบรรดาพระภิกษุชั้นนำ และโดยได้รับการสนับสนุนด้านการเงินและการเข้ามีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชบริพารในราชสำนัก ความสำคัญของเหตุการณ์นี้ จะสามารถเข้าใจได้อย่างดีที่สุด หากได้ตระหนักว่า การประชุมสังคายนาเช่นนี้ครั้งล่าสุดก่อนหน้านี้ มีขึ้นที่เชียงใหม่ ในค.ศ. 1475 และตำราต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลลัพธ์มาจากความทรงเพียรพยายามของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในครั้งนี้ ยังคงอยู่ในหมู่ผลงานมาตรฐานที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของไทย พระเกียรติคุณแห่งรัชสมัยของพระองค์เพิ่มพูนขึ้น เมื่อวรรณกรรม*ไตรภูมิ* ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับจักรวาลอันประกอบด้วยสามโลก เสร็จสมบูรณ์ลง ผลงานเล่มนี้ เป็นการถอดความผลงานเดิมสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบสี่ ในภาคที่ให้ความสำคัญแก่มนุษยชาติมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน เช่นเดียวกับบทบาทของกษัตริย์ ซึ่งโดดเด่นขึ้นและกษัตริย์แห่งสากลผู้ทรงสร้างบุญกุศลก็ทรงได้รับการทูลอัญเชิญให้ขึ้นไปประทับอยู่ “ณ ระดับสูงสุดของโลก”

การขัดเกลาระเบียบดั้งเดิมเหล่านี้ ซึ่งดำเนินไปตลอดระยะเวลาเกือบสามสิบปี ทำให้รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดจุฬาโลก ปกแผ่ไปด้วยสำนึกแห่งเป้าประสงค์ทางด้านศาสนา และทำให้พุทธศาสนาของไทย เปี่ยมไปด้วยพลังซึ่งธำรงอยู่เรื่อยมาจนถึงยุคสมัยใหม่ ความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้นในหมู่สงฆ์ และความสัมพันธ์ฉันมิตรที่เพิ่มพูนยิ่งขึ้นระหว่างพระประมุขกับพระภิกษุสงฆ์ ส่งผลให้คณะสงฆ์ของสยาม ประสบการแบ่งแยกภายในน้อยกว่าคณะสงฆ์ในพม่ายิ่งไปกว่านั้น ยังมีผู้แสดงความคิดเห็นด้วยว่า การปฏิรูปศาสนาในช่วงระยะเวลาที่กล่าวถึงนี้ เป็นเรื่องสำคัญและโดดเด่นอย่างมากเนื่องจากมิได้เป็นแค่ความพยายามที่จะกลับคืนไปสู่ขนบประเพณี “อันบริสุทธิ์” เยี่ยงในอดีตเพียงอย่างเดียวเท่านั้น การเน้นมากขึ้นที่ความมีเหตุผลของมนุษย์ก็ดี การใช้ความสามารถในการวิพากษ์วิจารณ์อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนก็ดี ตลอดจนการทบทวนกันใหม่ ถึงความสัมพันธ์ของมนุษยชาติกับจักรวาล ทั้งหมดนี้ล้วนแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงในด้านภูมิปัญญาอย่างแท้จริง นับเป็น “การปฏิวัติอย่างแยบคาย” ซึ่งวางพื้นฐานอันแน่นหนาสำหรับการเผชิญปัญหาท้าท้ายต่าง ๆ ท้าทายซึ่งสังคมไทยต้องประสบในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า[73]

---

[73] David K. Wyatt, “The ‘Subtle Revolution’ of King Rama I of Siam,” in David K. Wyatt and Alexander Woodside, eds, ***Moral Order and the Question of Change: Essays on Southeast Asian Thought***, New Haven: Yale University Southeast Asia Studies Monograph no. 24. 1982.

บทสรุป

ช่วงเวลาสามร้อยปีที่ได้สำรวจในบทนี้ เป็นช่วงเวลาที่พัฒนาการด้านศาสนาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก การที่มีข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ทั้งจากแหล่งยุโรปและที่เป็นของพื้นถิ่นเอง ทำให้เราสามารถอภิปรายพัฒนาการในเรื่องต่าง ๆ ได้มากมาย และได้รายละเอียดมากกว่าที่สามารถเป็นไปได้ในช่วงระยะเวลาก่อนหน้านี้ ตัวอย่างเช่น บันทึกเรื่องราวของพวกมิสชันนารีผู้เผยแพร่ศาสนา ให้คุณูปการอย่างสำคัญแก่เรา ทำให้เราได้ความเข้าใจเรื่องความเชื่อต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิมในพื้นถิ่น ซึ่งเมื่อป้อนเข้าไปสมทบแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ทั้งจากแผ่นดินใหญ่และจากบริเวณส่วนที่เป็นเกาะ ก็ทำให้เราได้ความกระจ่างเกี่ยวกับกระบวนการที่ศาสนาต่าง ๆ ของโลก ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ศาสนาอิสลาม มาถึงก่อนช่วงเวลาที่เราพิจารณากันอยู่นี้ แต่ด้วยเหตุผลต่าง ๆ หลายประการ จำเพาะในคริสต์ศตวรรษที่สิบหกนี้เอง ที่ทำให้การขยายตัวของอิสลามเข้าไปยังอาณาบริเวณหมู่เกาะ เริ่มทวีจังหวะของการก้าวมากขึ้น เรื่องนี้ เกิดขึ้นประจวบตรงพอดีกับการเข้ามาของศาสนาคริสต์ อันเป็นศาสนาโลกศาสนาสุดท้าย ที่เข้ามาในภูมิภาคนี้ และศาสนานี้กลายเป็นการท้าทายอย่างสำคัญต่อการที่ศาสนาอิสลาม จะแทรกตัวเข้าสู่โลกหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันในเรื่องหลักคำสอน แต่ความเชื่อที่รับมาจากต่างแดนเหล่านี้ ก็ล้วนติดข้องอยู่กับปัญหาต่าง ๆ ที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งหลายเรื่อง ได้อภิปรายไว้ในที่นี้แล้ว – ได้แก่ ปัญหาการคงรักษาหลักการพื้นฐานทางศาสนาไว้ เมื่อเผชิญกับการปรับแต่งอย่างต่อเนื่อง ให้เข้ากันได้กับธรรมเนียมของชนพื้นถิ่น ปัญหาความสัมพันธ์กับศาสนาที่สำคัญอื่น ๆ ปัญหาความเกี่ยวพันกันระหว่างศาสนากับอำนาจการปกครอง ตลอดจนปัญหาบทบาทซึ่งสตรีจะพึงมี ปัญหาเหล่านี้ ไม่มีปัญหาใดเลยที่ได้แก้ไขลงได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งยังคงโผล่ขึ้นมาเป็นเรื่องราวให้ถกเถียงกันอยู่อีกเป็นครั้งคราว อย่างไรก็ดี สิ่งที่เหตุการณ์ต่าง ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดได้สาธิตให้เห็น คือสมรรถนะของชนชาติต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่จะหาแรงบันดาลใจทั้งจากภายในและภายนอกภูมิภาค เพื่อนำมาใช้กำหนดลักษณะการตอบสนองของตน ต่อปัญหาท้าทายของยุคสมัย

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

ในช่วงหลัง ๆ มานี้ มีผลงานการศึกษาพิเคราะห์ถึงพัฒนาการด้านศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดขึ้นมากมาย แต่ทว่าผลงานที่เกี่ยวข้องจำเพาะกับช่วงเวลาระหว่างค.ศ. 1500-1800 นี้ มีค่อนข้างน้อย

ข้อมูลที่เกี่ยวข้องมากมาย มีอยู่ในประวัติศาสตร์การเมืองของช่วงระยะเวลานี้ ซึ่งขอให้ผู้อ่านดูในข้อเขียนบรรณานุกรมบทที่ 2 ของเล่ม 2 นี้ ข้างล่างนี้ เราได้ให้รายชื่อหนังสือและบทความที่คัดสรรมาแล้ว ซึ่งขยายข้อมูลที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้นให้กว้างขวางออกไป ทว่าควรจะดูการอ้างอิงที่ได้ทำไว้ในข้อเขียนบรรณานุกรมของบทที่ 5 ในเล่ม 1 และบทที่ 4 ในเล่ม 3 และบทที่ 4 ในเล่ม 4 ด้วย

ศาสนาคริสต์

พึงสังเกตว่า เรื่องราวของมิสชันนารีผู้เผยแพร่ศาสนาในยุคแรก ๆ นั้น มีคำบรรยายอย่างละเอียดที่สุดเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมและความเชื่อดั้งเดิมของชนพื้นถิ่นรวมอยู่ด้วย แต่ขณะนี้ ยังไม่มีผลงานการศึกษาพิเคราะห์อย่างสมบูรณ์ในภาคภาษาอังกฤษ เกี่ยวกับความเพียรพยายามเพื่อเผยแพร่ศาสนาของชาวโปรตุเกสในอินโดนีเซีย แหล่งข้อมูลที่เป็นพื้นฐานของสมัยนี้ คือ Artur Basilio de Sá, ed., *Documentaçã*o *Para a Histó*ria *das Missõ*es *do Padroado Portugê*s *do Oriente*, 5 vols, Lisbon, 1955-8. ผลงานการศึกษาพิเคราะห์บริเวณหมู่เกาะทางด้านตะวันตกอย่างกว้าง ๆ ได้แก่ Fr Manuel Teixeira, *The Portuguese Missions in Malacca and Singapore (1511-1958)*, 3 vols, Lisbon, 1961-3. หนังสือเล่มที่สาม ของ Georg Schurhammer, *Francis Xavier. His Life. His Times*, trans. M. Joseph Costelloe, Rome: Jesuit Historical Institute, 1980 ซึ่งให้ข้อมูลที่มีรายละเอียดเกี่ยวกับช่วงที่มีการสถาปนานิกายเจซูอิตในอินโดนีเซีย งานการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของบาทหลวงนิกายฟรานซิสกัน มีบรรยายอยู่ใน Fr Achilles Meersman, *The Franciscans in the Indonesian Archipelago*, Louvain, 1967. ดูเช่นกันที่ C. Wessels, *De Geschiedenis der R.K. Missie in Amboina Vanaf Haar Stichting Door Den H. Franciscus Xaverius Tot Haar Vernietiging Door de O.I. Compagnie 1546-1605*, Nijmegen-Utrecht, 1926. และ B.J.J. Visser, *Onder Portuguese-Spaansche Vlag: De Katholieke Missie van Indonesië 1511-1605*, Amsterdam, 1925. หนังสือที่ให้ข้อมูลที่มีประโยชน์เกี่ยวกับศาสนาคริสต์ในอินโดนีเซียตะวันออก ในสมัยวีโอซี ได้แก่ J. Fox, *The Harvest of the Palm*, Cambridge, Mass., 1977; เช่นเดียวกับ Gerrit Knaap, "Kruidnagelen en Christenen. De Vereenigde Oost-Indische Compagnie en de Bevolking van Ambon 1656-1696," Ph.D. thesis, Utrecht University, 1985.

สำหรับฟิลิปปินส์ งานนิพนธ์ที่เป็นข้อมูลชั้นสอง มีอยู่กว้างขวาง ทว่ามีคุณภาพต่าง ๆ กันไป แหล่งข้อมูลขั้นปฐมภูมิที่ดีที่สุดเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมในพื้นถิ่น รวมทั้งกระบวนการการเผยแพร่ศาสนา คือ E.H. Blair and J.A. Robertson, *The Philippine Islands, 1493-1898*, 55 vols, Cleveland, 1903-9. ที่เป็นการศึกษาพิเคราะห์อย่างกว้าง ๆ ได้แก่ Peter Gowing, *Islands under the Cross. The*

Story of the Church in the Philippines, Manila, 1967; Nicholas Cushner, *Spain in the Philippines. From Conquest to Revolution*, Quezon City: Ateneo de Manila University, 1971; Miguel A. Bernad, *The Christianization of the Philippines. Problems and Perspectives,* Manila, 1972; H. de la Costa, *Church and State: The Philippine Experience*, Manila, 1978; Pablo Fernandez, *History of the Church in the Philippines (1521-1898),* Manila, 1979. หนังสือ Gerald Anderson, ed., *Studies on Philippines Church History*, Ithaca and London, 1968. บรรจุบทความหลายเรื่องที่เกี่ยวกับหัวข้อเรื่องจำเพาะต่าง ๆ H. de la Costa, *The Jesuits in the Philippines 1581-1768*, Cambridge, Mass., 1961. เป็นการศึกษาพิเคราะห์อย่างละเอียดที่สุด เกี่ยวกับนิกายที่สำคัญนิกายหนึ่ง Eric Anderson, "Traditions in Conflict. Filipino Responses to Spanish Colonialism, 1565-1665," Ph.D. thesis, University of Sydney, 1977. บรรจุข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจลาจลในยุคแรก ๆ ซึ่งรับเอาระบบสัญลักษณ์ของคริสเตียนมาใช้ Dennis Roth, "The Friar Estates of the Philippines," Ph.D. thesis, University of Oregon, 1974. พิจารณาถึงภูมิหลังของการจลาจลในค.ศ. 1745 และ David Routledge, *Diego Silang and the Origins of Philippines Nationalism*, Quezon City, 1979. พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิลางกับผู้มีอำนาจในคริสต์ศาสนจักร ผลงานการวิเคราะห์อย่างน่าทึ่งเกี่ยวกับลักษณาการที่แสดงออกถึงการเปลี่ยนศาสนา คือ Vincente Rafael, *Contracting Colonialism. Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule*, Ithaca and London, 1988. ผลงานอีกเล่มหนึ่ง คือ Antonio Rosales, *A Study of a Sixteenth Century Tagalog Manuscript on the Ten Commandments; Its Sinificance and Implications*, Quezon City, 1984. ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเอกสารแปลฉบับหนึ่ง

เรื่องราวที่มีประโยชน์เกี่ยวกับศาสนาคริสต์ในเวียดนามที่เขียนขึ้นในช่วงระหว่างค.ศ. 1500 ถึงค.ศ. 1800 นี้ มีบรรจุอยู่งานของเล็กซานเดอร์ แห่งโรดส์ ดูเป็นตัวอย่างเช่น *Rhodes of Vietnam*, trans. Solange Herz, Westminster, Maryland, 1960. หนังสือที่คัดสรรเอกสารและข้อคิดเห็นที่มีประโยชน์มารวมไว้ ได้แก่ Georges Taboulet, ed., *La Geste Française en Indochine*, Paris, 1955. ดูเช่นกันที่ Adrien Launay, *Histoire de la Mission de Cochinchine 1658-1823*, 3 vols, Paris, 1923-5. และ *Histoire de la Mission du Tonkin*, Paris, 1927. ลอเนย์ยังมีผลงานที่ว่าด้วยการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทยอีกเล่มหนึ่ง คือ *Histoire de la Mission de Siam*, *1662-1881*, 2 vols, Paris, 1920.

ศาสนาขงจื๊อ

ยังมีสิ่งที่จะต้องทำอีกมาก ในการทำความเข้าใจกับบรรยากาศด้านภูมิปัญญาของเวียดนามในช่วงเวลานี้ ผลงานที่สร้างการเริ่มต้นที่สำคัญ คือ Keith Taylor, "The Literati Revival in Seventeenth Century

Vietnam," JSEAS, 18, 1 (1987). การอภิปรายที่มีประโยชน์เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างจีนกับเวียดนาม มีพบอยู่ใน Edgar Wickberg, ed., *Historical Interaction of China and Vietnam: Institutional and Cultural Themes,* Lawrence: Center for East Asian Studies, University of Kansas, 1969. และใน Alexander Woodside, "History, Structure and Revolution in Vietnam," *International Political Science Review*, 10, 2 (1989).

ศาสนาอิสลาม

หนังสืออ้างอิงที่จำเป็นอย่างจะขาดเสียมิได้เล่มหนึ่งในจำนวนหลายเล่มที่ได้รับการตีพิมพ์ออกมาแล้วและที่ยังอยู่ในระหว่างการจัดทำ คือ H.A.R. Gibb, C.E. Bosworth et al., eds, *The Encyclopaedia of Islam*, new edn, Leiden and London, 1960-.ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลสำเร็จรูป ที่ประกอบด้วยบทความเฉพาะเรื่อง เกี่ยวกับทุกหัวข้อและทุกบุคคลก็ว่าได้ ที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม

ในส่วนที่เกี่ยวกับอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น มีการถกเถียงกันมากมาย เกี่ยวกับลักษณะและจังหวะเวลาที่ศาสนาอิสลามมาถึงบริเวณส่วนที่เป็นหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การรวบรวมและผสานทัศนคติที่แพร่หลายอยู่ขณะนี้เข้าไว้ด้วยกันอย่างรอบคอบ มีอยู่ใน M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, London, 1981. ดูเช่นกันที่ G.W.J. Drewes, "New Light on the Coming of Islam to Indonesia ?," BKI 124, 4 (1968). และ S.O. Robson, "Java at the Crossroads; Aspects of Javanese Cultural History in the 14th and 15th Centuries," BKI 137, 2 and 3 (1981). การสำรวจช่วงระยะเวลาก่อนจะถึงยุคสมัยใหม่อย่างกว้าง ๆ สามารถพบได้ใน P.M. Holt et al., eds, *The Cambridge History of Islam*, II, Cambridge, UK, 1970. หนังสือที่บรรจุความเรียงที่มีประโยชน์เกี่ยวกับภูมิภาคนี้ คือ Raphael Israeli and Anthony H. Johns, eds, *Islam in Asia*, II, Jerusalem, 1984. เช่นเดียวกับ M.B. Hooker, eds. *Islam in Southeast Asia*, Leiden, 1983. บทความที่มีคุณค่าจำนวนหนึ่ง รวมทั้ง Merle Ricklefs, "Six Centuries of Islamization in Java" และ A.C. Milner, "Islam and Malay Kingship" ได้รับการนำมาตีพิมพ์ซ้ำใน Ahmad Ibrahim et al., eds, *Readings on Islam in Southeast Asia*, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1985.

งานพื้นฐานเกี่ยวกับลัทธิซูฟีในหมู่เกาะอินโดนีเซีย คือ A.H. Johns, "Malay Sufism as Illustrated in an Anonymous Collection of 17th Century Tracts," JMBRAS, 30, 2 (1957) ผลงานที่ได้รับการตีพิมพ์ของเขาตลอดสองทศวรรษหลังนี้ ครอบคลุมหัวข้อต่าง ๆ มากมาย แต่เกื้อหนุนเป็นการเฉพาะแก่ความรู้ของเรา เกี่ยวกับความเกี่ยวพันระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตะวันออกกลาง ดูเป็นตัวอย่างเช่น "Islam in Southeast Asia; Reflections and New Directions," *Indonesia*, 19 (April 1975) จี.ดับบลิว.เจ. ดรูวส์ (G.W.J. Drewes) เป็นบรรณาธิการตรวจแก้งานเขียนเกี่ยวกับมุสลิมแนว

รหัสยลัทธิยุคต้น ๆ หลายเล่ม ซึ่งช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงคำสอนในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหก ดู *Een Javaanse Primbon uit de Zestiende Eeuw*, Leiden, 1954; *The Admonitions of Seh Bari: A 16th Century Javanese Muslim Text Attributed to the Saint of Bonan*, The Hague, 1969; *An Early Javanese Code of Muslim Ethics*, The Hague, 1978.

ปราชญ์ผู้รอบรู้เกี่ยวกับศาสนาอิสลามในอาเจะห์ยุคต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด เป็นหัวข้อของผลงานการศึกษาพิเคราะห์ของหลาย ๆ เล่ม ผลงานที่ไม่ยอมรับคำวิจารณ์ของอัล-รานิรี เกี่ยวกับรหัสยลัทธิในท้องถิ่นได้แก่ หนังสือดังต่อไปนี้ คือ G.W.J. Drewes and L.F. Brakel, *The Poems of Hamzah Fansuri*, Dordrecht, Holland and Cinnaminson, USA, 1986; C.A.O. van Nieuwenhuize, *Samsu'l-din van Pasai, Bijdrage tot de Kennis der Sumatranaasche Mystiek*, Leiden, 1945; Syed Muhammad Naguib al Attas, *Rānīrī and the Wujūdiyyah of 17th Century Acheh*, Singapore, 1966. ผลงาน A.H. Johns, "Daḳā'ik al-Huruf by 'Abd al-Ra'uf of Singkel," JRAS (1955) 55-73, 139-158 และ P.Riddell, "'Abd al-Ra'uf's *Tarjuman al-mustafid*," Ph.D. thesis, Australian National University, 1984 พิจารณางานของปราชญ์ชั้นนำของมาเลย์ในสมัยนั้น

การศึกษากระบวนการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในสุลาเวสีกระทำไว้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน ดู J. Noorduyn, "De Islamisering van Makasar," BKI, 112, 3 (1956); Leonard Andaya, "Kingship-*Adat* Rivalry and the Role of Islam in South Sulawesi," JSEAS, 15, 1 (1984); Henri Chambert-Loir, "Dato ri Bandang. Legendes de I'islamisation de la Région de Célébes-Sud," *Archipel*, 29, 1 (1985); Christian Pelras, "Religion, Tradition and the Dynamics of Islamization in South Sulawesi," *Archipel*, 29, 1 (1985).

สำหรับมินังกาเบา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ดู Christine Dobbin, *Islamic Revivalism in a Changing Peasant Economy, 1784-1847*, London and Malmö: Scandinavian Institute of Asian Studies, 1983. ผลงานตีพิมพ์ J.Kathirithamby-Wells, "Ahmad Shah ibn Iskandar and the Late 17th Century 'Holy War' in Indonesia," JMBRAS, 43, 1 (1970) เป็นกรณีศึกษาเกี่ยวกับนักพรตคนหนึ่ง เช่นเดียวกับ Ann Kumar, *Surapati. Man and Legend*, Leiden, 1976.

การอภิปรายถึงสภาพแวดล้อมในปาเล็มบังในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด จะพบใน G.W.J. Drewes, *Directions for Travellers on the Mystic Path*, BKI, 81, The Hague, 1977. ดูเช่นกันใน G.W.J. Drewes, Further Data Concerning 'Abd al-Samad al-Palimbani," BKI, 132, 2 and 3 (1976).

หนังสือที่มีเนื้อหาครอบคลุมมากที่สุดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของศาสนาอิสลามในฟิลิปปินส์ คือ Cesar A. Majul, *Muslims in the Philippines*, Quezon City, 1973. เกี่ยวกับจามปา ดู Pierre Yves Manguin, "The Introduction of Islam into Champa," JMBRAS, 58, 1 (1985).

พัฒนาการต่าง ๆ ของศาสนาอิสลามในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด มีอภิปรายอยู่ใน Thomas Naff and Roger Owen, eds, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Carbondale and Edwardsville, 1977 และ John O. Voll, *Islam: Continuity and Change in the Modern World*, Boulder, 1982.

บาหลี

สำหรับผลงานด้านประวัติศาสตร์รุ่นล่า เกี่ยวกับวัฒนธรรมบาหลี ดู Adrian Vickers, *Bali: A Paradise Created*, Melbourne, 1989 และอีกชิ้นหนึ่งโดยผู้เขียนคนเดียวกันคือ "Hinduism and Islam in Indonesia. Bali and the Pasisir World," *Indonesia*, 43 (October 1987). ผลงานสองชิ้นนี้ ควรจะได้รับการเสริมด้วย David Stuart-Fox, "Pura Besakih: A Study of Balinese Religion and Society," Ph.D. thesis, Australian National University, 1987.

พุทธศาสนา

มีข้อมูลมากมายเกี่ยวกับพุทธศาสนานิกายเถรวาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงยุคสมัยนี้ แต่รายชื่อที่คัดสรรมาเสนอข้างล่างนี้ เน้นผลงานซึ่งประกอบด้วยข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับช่วงเวลาที่อภิปรายในบทนี้โดยตรง Robert E. Lester, *Theravada Buddhism in Southeast Asia*, Ann Arbor, 1973 ให้ความรู้เบื้องต้นอย่างกระชับ ทว่ารอบคอบ Bardwell L. Smith, *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos and Burma*, Chamberburg, 1978 บรรจุข้อเขียนที่เกี่ยวข้องจำนวนหนึ่ง Milford E. Spiro, *Burmese Supernaturalism*, Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1967 ให้ความรู้เบื้องต้นที่มีขอบข่ายกว้างขวางเกี่ยวกับการนับถือภูติผีวิญญาณและความสัมพันธ์ของของการนับถือลัทธินี้กับพุทธศาสนาของพม่า ในขณะที่ผลงานอีกเล่มหนึ่ง คือ Miharranjan Ray, *An Introduction to the Study of Theravada Buddhism in Burma*, University of Calcutta, 1946 ยังคงเป็นหนังสืออ้างอิงที่เป็นพื้นฐานอยู่ หนังสือดังต่อไปนี้ คือ E. Michael Mendelson, *Sangha and State in Burma: A Study of Monastic Sectarianism and Leadership*, Ithaca, 1975; Donald E. Smith, *Religion and Politics in Burma*, Princeton, 1965; John Palmer Ferguson, "The Symbolic Dimensions of the Burmese Sangha," Ph.D. thesis, Cornell University, 1975 สามารถนำมาใช้อ่านประกอบร่วมกันเพื่อจะได้สื่อความรู้สึกถึงสถานภาพที่กำลังอยู่ในระหว่างวิวัฒนาการของพระภิกษุสงฆ์ในพม่า ข้อโต้แย้งที่ให้พลังกระตุ้น ที่สามารถนำมาเสริมหนังสือเหล่านี้ได้ มีเสนออยู่ใน E.

Sarkisyanz, *Buddhist Backgrounds of the Burmese Revolution*, The Hague, 1965. เกี่ยวกับการปฏิรูปพระสงฆ์ ดู Michael Aung-Thwin, "The Role of *Sasana* Reform in Burmese History: Economic Dimensions of a Religious Purification," JAS, 38 (1979) และการตอบสนอง ใน Victor Lieberman, "The Political Significance of Religious Wealth in Burmese History: Some Further Thoughts," JAS, 39 (1980). การศึกษาพิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพุทธศาสนาของไทยในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า มีอยู่เพียงจำนวนจำกัด Yoneo Ishii, *Sangha, State and Society: Thai Buddhism in History*, Kyoto, Center for Southeast Asian Studies, 1986 ให้ความรู้เบื้องต้นอย่างกว้าง ๆ หนังสือเล่มเล็กของพระองค์เจ้าธานีนิวัติ คือ *A History of Buddhism in Siam*, Bangkok: Siam Society, 1969 ให้ภาพอย่างแจ่มชัดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของพุทธศาสนาของไทย หนังสือเล่มนี้ เขียนขึ้นสำหรับบรรจุใน *Encyclopaedia of Buddhism* ซึ่งยังจัดทำไม่เสร็จ พัฒนาการต่าง ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดที่อภิปรายอย่างลุ่มลึกคือผลงาน Craig J. Reynolds, "The Buddhist Monkhood in Nineteenth Century Thailand," Ph.D. thesis, Cornell University, 1972. การแลกเปลี่ยนสมณทูตระหว่างสยามกับซีลอน (ศรีลังกา) ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด เป็นหัวข้อเรื่องของ P.E. Pieris, *Religious Intercourse between Ceylon and Siam in the Eighteenth Century,* I*: An Account of King Kirti Sri's Embassy to Siam in Saka 1672 **(A.D. 1750),*** Bangkok, 1908 and II: *The Adoption of the Siamese Order of Priesthood in Ceylon, Saka Era 1673 (A.D. 1751),* Bangkok, 1914. ปรากฏการณ์เรื่องบุคคลผู้มีบุญญาภินิหารทั้งหลาย มีอภิปรายอยู่ใน Charles F. Keyes, "Millennialism and Theravada Buddhism," JAS, 26, 2 (1977) และ Yoneo Ishii, "A Note on Buddhistic Millenarian Revolts in Northeastern Siam," JSEAS, 6, 2 (1975).

บทที่ 5

ยุคของการเปลี่ยนผ่าน :
จากกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด
สู่ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า

การแข่งขันระหว่างรัฐกับสภาพความเป็นวงจร

ความหลากหลายทางด้านภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมและเชื้อชาติ ทำให้การพิจารณาประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยรวมอย่างกว้าง ๆ เป็นภารกิจที่ยากลำบาก แม้กระทั่งการแยกศึกษาเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งของภูมิภาคเพียงแค่ส่วนเดียว ก็ยังพบปัญหาความหลากหลายแบบเดียวกัน ทั้งนี้ด้วยความแตกต่างที่มีอยู่ อาทิเช่น ระหว่างพวกฉานกับพวกมอญในพม่า ระหว่างชาวเวียดนามกับชาวเขมรในคาบสมุทรอินโดจีน ระหว่างชาวตากาล็อกกับชาวโมโรในฟิลิปปินส์ และระหว่างชาวมาเลย์ที่อยู่ชายฝั่งทะเลกับชาวบาตักที่อยู่บนเขาทางตอนเหนือของสุมาตรา สิ่งที่มีอยู่ในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของระหว่างดินแดนต่างๆและของภายในดินแดนเฉพาะส่วนต่าง ๆ เหล่านี้มีภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนดอยู่มากทีเดียว เวียดนามที่นับถือศาสนาขงจื๊อ กับฟิลิปปินส์ที่นับถือศาสนาคริสต์ ทั้งสองดินแดนนี้ตั้งอยู่ในบริเวณรอบนอกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับเป็นการยืนยันถึงความสำคัญของที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ภายใต้ความแตกต่างที่ห่อหุ้มอยู่อย่างสะดุดตาเช่นนี้ สังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังมีรากฐานของขนบประเพณีต่าง ๆ ร่วมกันอยู่อย่างเด่นชัด ได้แก่ แบบแผนการสืบสกุล การจัดโครงสร้างทางสังคมและระบบความเชื่อ ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับความห่วงกังวลที่แผ่คลุมเหนือทุกอย่างที่เกี่ยวกับเรื่องการบริหารทรัพยากรภายในสภาพแวดล้อมเฉพาะส่วนของตน เมื่อเวลาผ่านไป การผสานคุณลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ให้เข้ากับอิทธิพลจากภายนอกที่เข้ามา ในระดับต่าง ๆ กัน ได้เพิ่มมิติที่สองให้แก่อัตลักษณ์ของสังคมในยุคก่อนจะถึงยุคสมัยใหม่ การตอบสนองของพม่าและของไทยต่อพุทธศาสนานิกายเถรวาทนั้น แตกต่างกันอยู่ เช่นเดียวกับการตอบสนองของชาวชวาและชาวโลกมาเลย์ต่ออิสลาม ปัจจัยด้านยุโรป เสริมมิติที่สามให้กับวิวัฒนาการของสังคมเหล่านี้ การแทรกตัวเข้ามาของยุโรปนั้น อันที่จริงแล้ว ถือกันว่า เป็นเหตุการณ์ที่เป็นเส้นแบ่งที่สำคัญยิ่ง กล่าวคือการที่ยุโรปรุกล้ำเข้ามาในบริเวณส่วนภาคพื้นทะเลก่อนหน้านี้นั้น เป็นสิ่งที่ทำให้พัฒนาการของส่วนภาคพื้นทะเลกับของส่วนแผ่นดินใหญ่ มีความแตกต่างห่างไกลกันออกไปมากยิ่งขึ้น ทว่าการแบ่งแยกเป็นสองส่วนคือส่วน

ที่แย้งกันอยู่ระหว่างระบบการบริหารในระบอบอาณานิคมและระบบการบริหารในแบบดั้งเดิมของพื้นถิ่นนี้ เมื่อพิจารณาในแง่ของผลกระทบทางสังคม ทั้งสองส่วนนี้แยกออกจากกันจริง ๆ มากน้อยเพียงใด

นับจากกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดเป็นต้นมา ระบอบการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้พลังของราชวงศ์ใหม่ ๆ บนแผ่นดินใหญ่กับในชวากลางมาเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ และกิจกรรมของภูมิภาคส่วนภาคพื้นทะเล ก็มีจังหวะก้าวที่เร่งขึ้นอันเนื่องมาจากการบริหารแบบอาณานิคมของดัตช์และสเปน ยุคใหม่เป็นยุคแห่งการเติบโตและการแผ่ขยายโดยทั่วไปอย่างเป็นสากล การขยายพรมแดนของพื้นที่ในอาณาเขต ที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการควบคุมด้านการบริหารและการมีกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ขณะที่กระบวนการนี้ดำเนินอยู่ เค้าโครงอย่างคร่าว ๆ ของรัฐชาติในอนาคต และโครงสร้างทางด้านวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ของรัฐชาติเหล่านี้ ก็เป็นรูปเป็นรอยขึ้นมาลาง ๆ ในเวลาเดียวกัน ดินแดนที่เป็นอาณานิคม และดินแดนที่แผกพิเศษในหมู่มหาอำนาจที่เป็นอิสระ คือสยาม ก็เข้ามาอยู่ภายในกระแสหลักของพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจของนานาชาติ ทว่ากิจการด้านสังคมภายในดินแดนเหล่านี้ ก็มิได้แตกต่างจากดินแดนอื่นโดยทั่วไปที่อยู่ภายใต้การปกครองแบบใช้อำนาจเด็ดขาดดั้งเดิมของพื้นถิ่น สิ่งที่ผู้มีอำนาจปกครองทั้งของพื้นถิ่นเองและของอาณานิคม หมกมุ่นครุ่นคิดเป็นสำคัญนั้น คือเรื่องการแสวงหาความมั่นคงปลอดภัยและการบริหารจัดการทรัพยากรทางวัตถุและกำลังคนที่มีอยู่น้อยอย่างขาดแคลน เพื่อให้ได้ผลผลิตและผลกำไรที่เพิ่มขึ้น จุดมุ่งหมายเหล่านี้สำเร็จลงได้ก็ด้วยวิธีการอันหลากหลาย ประกอบด้วยการควบคุมโดยใช้กำลังอาวุธ การใช้ลัทธิอุดมการณ์ การสั่งการในเชิงบริหาร และโดยการคมนาคมที่ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น ขณะเดียวกับที่กระบวนการนี้กำลังดำเนินอยู่ ประชาคมของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ได้เคลื่อนเข้าสู่ช่วงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงที่จะนำไปสู่ยุคสมัยใหม่

ในส่วนภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตอนก่อนจะสิ้นคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดอิทธิพลของตะวันตก ทั้งอิทธิพลโดยตรงและโดยอ้อมกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาขึ้นตามศูนย์กลางชายฝั่งทะเลที่เจริญมั่งคั่ง ในส่วนแผ่นดินใหญ่เมื่อเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในส่วนหมู่เกาะดังกล่าวเหล่านี้แล้ว ยังถือได้ว่า กำลังฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งกำหนดวงจรของการเปลี่ยนแปลงยังคงเป็นสิ่งที่มาจากภายใน ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ความรีรอที่จะกระทำการใด ๆ ของพม่าสมัยราชวงศ์ตองอู ของอยุธยาและของเวียดนามสมัยราชวงศ์เล เกิดจากความหวาดระแวงและความระมัดระวังขึ้น ซึ่งนักเผชิญโชคในด้านการค้า บริษัทการค้าและครูมิสชันนารี กระตุ้นให้เกิดขึ้นในช่วงภายหลังจากที่กึ่งกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ดผ่านพ้นไปได้ไม่นาน ประเทศเหล่านี้ ต่อต้านการที่ตะวันตกจะเข้ามาพัวพันภายในประเทศ เรื่องนี้ มีความหมายว่า ขณะที่อำนาจดั้งเดิมในพื้นถิ่นในส่วนภาคหมู่เกาะ ขึ้นมาถึงจุดหยุดนิ่งหรือเสื่อมลงโดยทั่วไปในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดนั้น บนแผ่นดินใหญ่พลังที่ผลักดันให้มีการรวมตัวกันเข้าอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นวงจร ก็เริ่มเพิ่มกำลังแรงขึ้นจนเต็มที่ พลังแรงกระตุ้นใหม่ ๆ ที่บังเกิดขึ้นเหล่านี้ได้รับแรงขับเคลื่อนจากกำลังที่ซับซ้อนในหลาย ๆ ด้าน ผลกระทบจากการเพิ่มจำนวนประชากรและการเคลื่อนย้ายของประชากร ซึ่งสั่งสมทบทวี

ขึ้น ประกอบกับนานาปัญหาที่สัมพันธ์กันอยู่ ได้แก่ปัญหาเกี่ยวกับการระดมทรัพยากรและการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจ ความสุกงอมและเฟื่องฟูขึ้นของอุดมการณ์ด้านศาสนาและการเมือง และการสั่งซื้ออาวุธของตะวันตกเข้ามา ผลกระทบและปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ ให้แรงส่งแก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ จนทำให้ส่วนแผ่นดินใหญ่นี้เข้ามาสู่ยุคอันไพศาลและตระการตามากที่สุดแห่งความเป็นรัฐและการรวมศูนย์ในแบบฉบับของพื้นถิ่นเอง

ตลอดช่วงระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาในระหว่างการวางรากฐานของราชวงศ์ท้าย ๆ ที่มีเอกราชในการปกครอง – คือราชวงศ์กอนบอง (ค.ศ.1752-1885) ราชวงศ์จักรี (ค.ศ.1782--) และราชวงศ์เหงียน (ค.ศ.1802-1945) – พลังแห่งการผนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและพลังแห่งอำนาจทางการปกครองที่มีอยู่เดิม ถูกนำมาใช้อย่างเต็มที่ เพื่อสร้างความเจริญและแผ่ขยายอำนาจทางภูมิศาสตร์ไปจนถึงระดับสูงสุดเท่าที่จะสูงได้ แรงผลักดันจากภายในของที่ราบลุ่มแม่น้ำอิระวดี แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำแดง (แม่น้ำฮอง) ได้ปูฐานของความขัดแย้งขึ้นในระหว่างราชอาณาจักรต่าง ๆ ของพม่า สยามและเวียดนาม ซึ่งแต่ละราชอาณาจักรต่างหมายที่จะทำให้เกิดการสร้างเอกภาพทางการเมือง ราชอาณาจักรเหล่านี้ ขยายอาณาเขตออกไปทางบริเวณชายฝั่ง กับบริเวณลุ่มแม่น้ำ ซึ่งอยู่ในแนวที่ค่อนข้างจะเป็นแนวเหนือ-ใต้อย่างคร่าว ๆ ที่เป็นลิ่มแทรกอยู่ระหว่างบริเวณที่กำลังสร้างรูปโฉมทางการเมืองโดยมีพื้นที่ภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนดนี้ คือกัมพูชาและแคว้นต่าง ๆ ของลาว ซึ่งล้อมรอบด้วยแผ่นดิน โดยไม่มีส่วนที่ติดกับทะเล ดินแดนทั้งสองนี้ได้รับความอัปยศ และความเสียหายที่เป็นผลสืบเนื่องจากการที่พรมแดนต้องหดตัวร่นเข้ามา ทั้งยังประสบกับความไร้เสถียรภาพอย่างไม่หยุดหย่อนในฐานะที่เป็นรัฐกันชน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐ ยิ่งซ้ำร้ายหนักลง และไม่เคยแก้ไขให้ตกไปได้อย่างถาวร ปัญหาเหล่านี้เป็นผลที่เนื่องมาจากตัวธรรมชาติของอำนาจการปกครองทางการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง ซึ่งมาถึงจุดสูงสุดยอดของการจัดลำดับอำนาจที่ลดหลั่นกันโดยมีฐานอยู่ที่ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ ในเมื่ออำนาจเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน ชะตาของแว่นแคว้นเหล่านี้ จึงผันผวนขึ้นลงไปตามการขยายและการหดตัวของอาณาเขต การปราศจากพรมแดนที่กำหนดไว้อย่างตายตัว อิทธิพลของศูนย์กลางจึงถดถอยลงไปตามระยะทางที่ห่างจากศูนย์กลางนั้น ความซื่อสัตย์จงรักภักดีของบริเวณที่อยู่รอบนอก ไม่แน่นแฟ้นเท่ากับที่อื่น ๆ แม้ว่าในช่วงระยะเวลาที่เราพิจารณาอยู่นี้ บริเวณรอบนอกเหล่านี้จะถูกดึงเข้ามาใกล้กับศูนย์กลางอำนาจมากกว่าในยุคใด ๆ ที่ผ่านมา ส่วนใหญ่แล้ว ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพื้นที่ในภูมิภาค รวมทั้งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้านเศรษฐกิจและด้านศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวทางดินแดน ได้เข้ามาแทนที่การแบ่งแยกตามชาติพันธุ์ เช่นการแบ่งแยกระหว่างชนชาติพันธุ์ฉาน พม่าและมอญ หรือระหว่างไทย เขมรและลาว ในระหว่างชาติพันธุ์เหล่านี้ ความซื่อสัตย์และความเป็นข้าไท กลั่นออกมาได้อย่างประสบความสำเร็จมากกว่าที่พื้นผิวด้านศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งฉาบเชื่อม อยู่ระหว่างชาวไทยกับมาเลย์ หรือระหว่างชาวเขมรกับเวียดนาม รากฐานของสามราชวงศ์ที่ตั้งขึ้นใหม่บนส่วนแผ่นดินใหญ่ ได้ทำให้เค้าโครงสำคัญเบื้องต้นของภูมิภาค

นี้ เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา โดยละเว้นเรื่องการสร้างความแน่นอนเรื่องพรมแดนไว้ ให้เป็นเรื่องของยุคจักรวรรดินิยม ยุโรปที่กำลังจะมาถึง

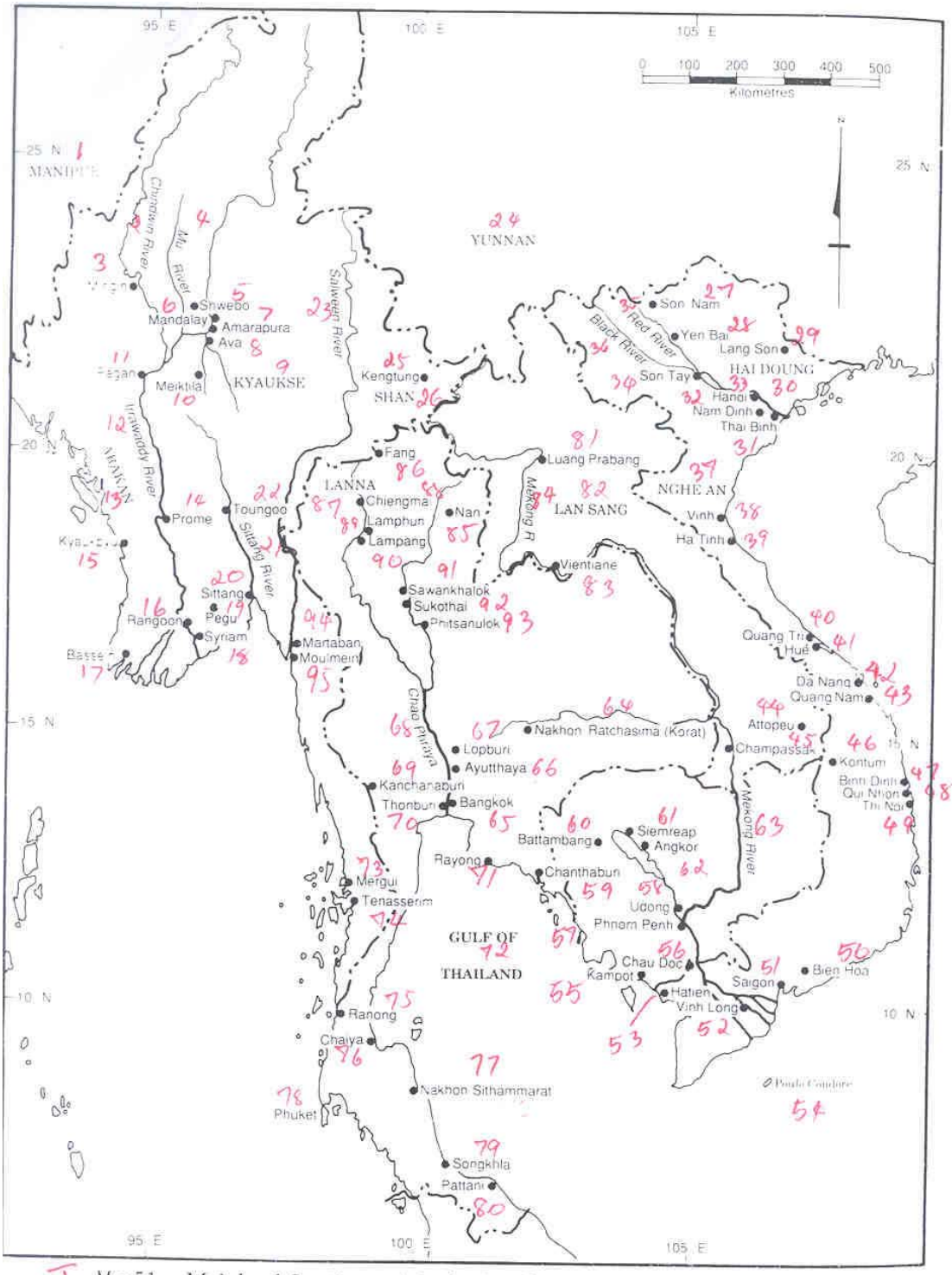

Map 5.1 Mainland Southeast Asia during the early nineteenth century.

1. เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ในสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า

1. มณีปุระ
2. แม่น้ำชินดวิน
3. มินคุน
4. แม่น้ำมู
5. ชเวโบ
6. มันดะเลย์
7. อมรปุระ
8. อังวะ
9. กยอสี
10. เมอิคติลา
11. พุกาม
12. แม่น้ำอิระวดี
13. ยะไข่
14. แปร
15. กยอคปยู
16. ร่างกุ้ง
17. บาสเซน
18. สิเรียม
19. พะโค
20. สะโตง
21. แม่น้ำสะโตง
22. ตองอู
23. แม่น้ำสาละวิน
24. ยูนนาน
25. เกงตุง (เชียงตุง)
26. ฉาน
27. ซอน นาม
28. เยน บาย
29. ลาง ซอน
30. ไฮ ดอง
31. ไธ บินห์
32. นาม ดินห์
33. ฮานอย
34. ซอน เตย์
35. แม่น้ำดำ
36. แม่น้ำแดง
37. เง อัน
38. วินห์
39. ฮา ตินห์
40. กวาง ตรี
41. เว้
42. ดา นัง
43. กวางหนำ
44. อัตปือ
45. จัมปาศักดิ์
46. กอนตัม
47. บินห์ ดินห์
48. ควีเนิน
49. ไท นอย
50. เบียน หัว
51. ไซ่ง่อน
52. วินห์ ลอง
53. ฮาเตียน (บันทายมาศ)
54. ปูโล กอนดอร์
55. กัมโพช
56. โจดก
57. พนมเปญ
58. อุดง
59. จันทบุรี
60. พระตะบอง
61. เสียมเรียบ

63. แม่น้ำโขง
64. นครราชสีมา (โคราช)
65. บางกอก
66. อยุธยา
67. ลพบุรี
68. แม่น้ำเจ้าพระยา
69. กาญจนบุรี
70. ธนบุรี
71. ระยอง
72. อ่าวไทย
73. มะริด
74. ตะนาวศรี
75. ระนอง
76. ไชยา
77. นครศรีธรรมราช
78. ภูเก็ต
79. สงขลา
80. ปัตตานี
81. หลวงพระบาง
82. ล้านช้าง
83. เวียงจันทน์
84. แม่น้ำโขง
85. น่าน
86. ฝาง
87. ล้านนา
88. เชียงใหม่
89. ลำพูน
90. ลำปาง
91. สวรรคโลก
92. สุโขทัย
93. พิษณุโลก
94. เมาะตะมะ
95. มะละแหม่ง

พลังแห่งการรวมตัวกันของราชวงศ์ :
ศาสนา บารมี กับการควบคุมทรัพยากร

เช่นเดียวกับในภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ และด้านศาสนาเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นอย่างมากสำหรับการขยายอาณาเขต และการรวมอาณาเขตเข้าด้วยกันอย่างเป็นปึกแผ่นของดินแดนภายในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิระวดี-สาละวินและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดินแดนภายในลุ่มแม่น้ำทั้งสองนี้ ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนานิกายเถรวาทมาตั้งแต่สมัยพุกามและสมัยอยุธยาเป็นอย่างน้อย ทว่ากระบวนการแผ่ขยายอาณาเขตและการสร้างความเป็นปึกแผ่นนี้ ได้กลายเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงการสถาปนาความเป็นใหญ่เหนือชาติอื่นของพม่าและของไทยทีละน้อย ในบริเวณลุ่มแม่น้ำทั้งสองดังกล่าว

แก่นของอำนาจทางการเมือง อยู่ที่การควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพของพระประมุข และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ ที่ศูนย์กลาง พระประมุขในรัฐพุทธศาสนานิกายเถรวาท ทรงมีบทบาทในฐานะบ่อเกิดของสายธารแห่งความยุติธรรมและอำนาจ บทบาทนี้ได้รับการเชิดชูขึ้นเป็นอุดมคติที่เลอเลิศ ภายในแนวคิดเรื่อง *ธรรมราชา*และ*จักรวัติ* (จักรพรรดิราช) พระประมุขทรงมีหน้าที่ที่ต้องยกระดับ*กรรม* (ผลบุญ) ของพระองค์ โดยกระทำแต่สิ่งที่กอปรด้วยความเอื้อเฟื้อการุณ (*ทานะ*) และด้วยการสร้างกฎหมายที่สอดคล้องกับ*ธรรมะ* (คำสอนในพุทธศาสนา) ทว่าการเร่งเพื่อเพิ่มและขยายบทบาทนี้ภายในหมู่ประชาราษฎรที่เป็นประชาคมใหญ่ ทำให้พระองค์ทรงจำต้องรับบทบาทของ*จักรวัติ* หรือกษัตริย์แห่งจักรวาล พระประมุขของรัฐที่นับถือพุทธนิกายเถรวาทบนแผ่นดินใหญ่ทรงบริหารจัดการทรัพยากรด้านแรงงานและวัตถุ ในสภาพแวดล้อมของพระองค์ภายในโครงสร้างของปรัชญาดังกล่าว พระบารมีในบุคลิกภาพอันเป็นพรสวรรค์ส่วนพระองค์ขององค์พระประมุข เป็นองค์ประกอบที่จำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะทำให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบทบาททางด้านจิตวิญญาณกับทางโลกย์ของพระองค์ประสบความสำเร็จลงได้ด้วยดี

การที่พระประมุขทรงมีบทบาทเป็นแกนกลางในการบริหารจัดการทรัพยากร หายนะทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ ในรัชสมัยของพระเจ้าปินดาเล (ค.ศ.1648-1661) และพระเจ้าปแย (ค.ศ.1661-1672) ในพม่า จึงเป็นผลลัพธ์ที่ถูกต้องตามหลักเหตุผล เมื่อพระราชอำนาจและประสิทธิภาพในการบริหารของกษัตริย์ ลดน้อยถอยลงไป และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเกษตรกรรมถูกทอดทิ้ง ความผันแปรไปในทางเสื่อมยังคงดิ่งลงเรื่อยมาตลอดหลายรัชกาลของพระประมุขผู้สืบราชสมบัติต่อ ๆ มา จนกระทั่งมาลงเอยในค.ศ.1752 ด้วยการพิชิตกรุงอังวะของพวกมอญ[1] ในเวลาเดียวกัน อยุธยาก็ได้

---

[1] V.B. Lieberman, ***Burmese Administration Cycles: Anarchy and Conquest, c.1580-1760***, Princeton, 1984, 142-55, 176-7.

แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้ง ถึงการเลื่อนไถลลงสู่เบื้องต่ำในด้านการเมืองภายใน ทว่าไม่รุนแรงน่าตกใจเท่ากับที่พม่า สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1733-1758) ไม่ทรงสามารถหยุดยั้งการสูญเสียกำลังพลของกษัตริย์ (*ไพร่หลวง*) ไปเพิ่มกำลังพลของส่วนบุคคล (*ไพร่สม*) ในหมู่เจ้านายและขุนนาง ภาวะเช่นนี้ทำลายพลังอำนาจที่เข้มแข็งของพระประมุข และเปิดโอกาสให้เกิดการคบคิดวางแผนการทางการเมืองขึ้นในราชสำนัก [2] ความอ่อนแอที่นครหลวง ทำให้เกิดพลังเหวี่ยงออกจากศูนย์กลางในเชิงสนับสนุนให้เกิดการกระจายศูนย์กลางของอำนาจ และการอ้างสิทธิ์ในผลประโยชน์ของภูมิภาคที่รองลงไปและของหัวเมืองต่าง ๆ เมื่อใกล้ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด อังวะประสบความเดือดร้อนเพราะถูกพวกฉานและมณีปุระบุกเข้าปล้นอยู่เนือง ๆ ขณะที่มอญ ก็ขึ้นมามีอำนาจในระยะเวลาสั้น ๆ อยู่ทางใต้ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่พะโค (ค.ศ.1740-1752) ในอยุธยา การแบ่งแยกอำนาจทำนองเดียวกันนี้ บังเกิดขึ้นภายในราชอาณาจักร เพราะความล้มเหลวของสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ (หรือพระเจ้าเอกทัศน์ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1758-1767) ที่จะปกป้องพระนครหลวงของพระองค์ให้รอดพ้นจากการรุกรานของพม่า ที่สร้างความหายนะให้กับประเทศ ความล้มเหลวนี้ส่งผลให้มีการกระจายศูนย์อำนาจออกไปอยู่ที่พิษณุโลก สวรรคโลก นครศรีธรรมราช พิมายและจันทบุรี

*ธรรมะ*เป็นกฎสากลแห่งความถูกต้อง ความยุติธรรมและศีลธรรม เชื่อกันว่า การทอดทิ้ง *ธรรมะ* ที่ได้รับการเทิดทูนอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้า จะพาให้ราชวงศ์ไปสู่หายนะ ในทางกลับกัน การแสดงการเชิดชูหลักการดังกล่าว ได้กลายเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งสำหรับผู้ริเริ่มก่อตั้งราชวงศ์ใหม่ในพม่าและสยาม มิได้มีการกำหนดเงื่อนไขการสืบสันตติวงศ์ภายในราชตระกูลไว้อย่างแน่ชัดทั้งในแง่เชื้อสายหรือลำดับก่อนหลังโดยใช้ยศศักดิ์ หรือความอาวุโสเป็นเกณฑ์ ทว่าในสภาวะที่เป็นปกติธรรมดานั้น ราชโอรสที่เกิดจากพระมารดาหรือพระสนมที่มีเชื้อเจ้าอยู่ในฐานะที่ได้รับเลือกมากกว่า อย่างไรก็ดี ในยามที่มีการท้าทายความเป็นกษัตริย์เกิดขึ้น เพราะราชวงศ์สูญเสียความน่าเชื่อถือ ก็มีช่องทางเปิดให้แก่การสรรหาผู้นำจากแหล่งใหม่ ๆ ซึ่งกันข้อจำกัดด้านเชื้อชาติและชนชั้นทิ้งไป ในพม่า สมิงทอ บุรุษผู้มีกำเนิดเป็นชาวกะเหรี่ยงกเว่ เป็นผู้นำในการก่อปฏิกิริยาของชาวมอญตอนใต้ต่อความล่มสลายของอังวะ โดยมีผู้สนับสนุนประกอบด้วยชนหลายเชื้อชาติหลายภาษา สมิงทอได้รับการแซ่ซ้องให้เป็นประมุขที่พะโคในค.ศ.1740[3] ผู้ที่สืบราชสมบัติต่อมาคือขุนนางกรมช้างเชื้อสายฉาน (ไทยใหญ่) นามว่า พญาทละ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1747-1757) พญาทละถูกมังอองไจยะ ขับออกจากตำแหน่ง มังอองไจยะ ผู้นี้เป็นผู้นำของหมู่บ้านมุก-โซ-โบ (ชเวโบ) ที่อยู่ห่างไกล ทว่าเมื่อตั้งตนเป็นใหญ่ในนามอลองพญา พระองค์จึงก่อตั้งราชวงศ์กอนบองขึ้นที่กรุงอังวะ ในสยาม พระยาตากบุรุษ

---

[2] Akin Rabibhadana, “The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873,” Data Paper no. 74, Southeast Asian Program, Cornell University, 1969, 36-9.

[3] N. Brailey, “A Re-investigation of the Gwe of Eighteenth Century Burma,” JSEAS, 1, 2 (1970); Lieberman, ***Burmese Adminstrative Cycles***, 217.

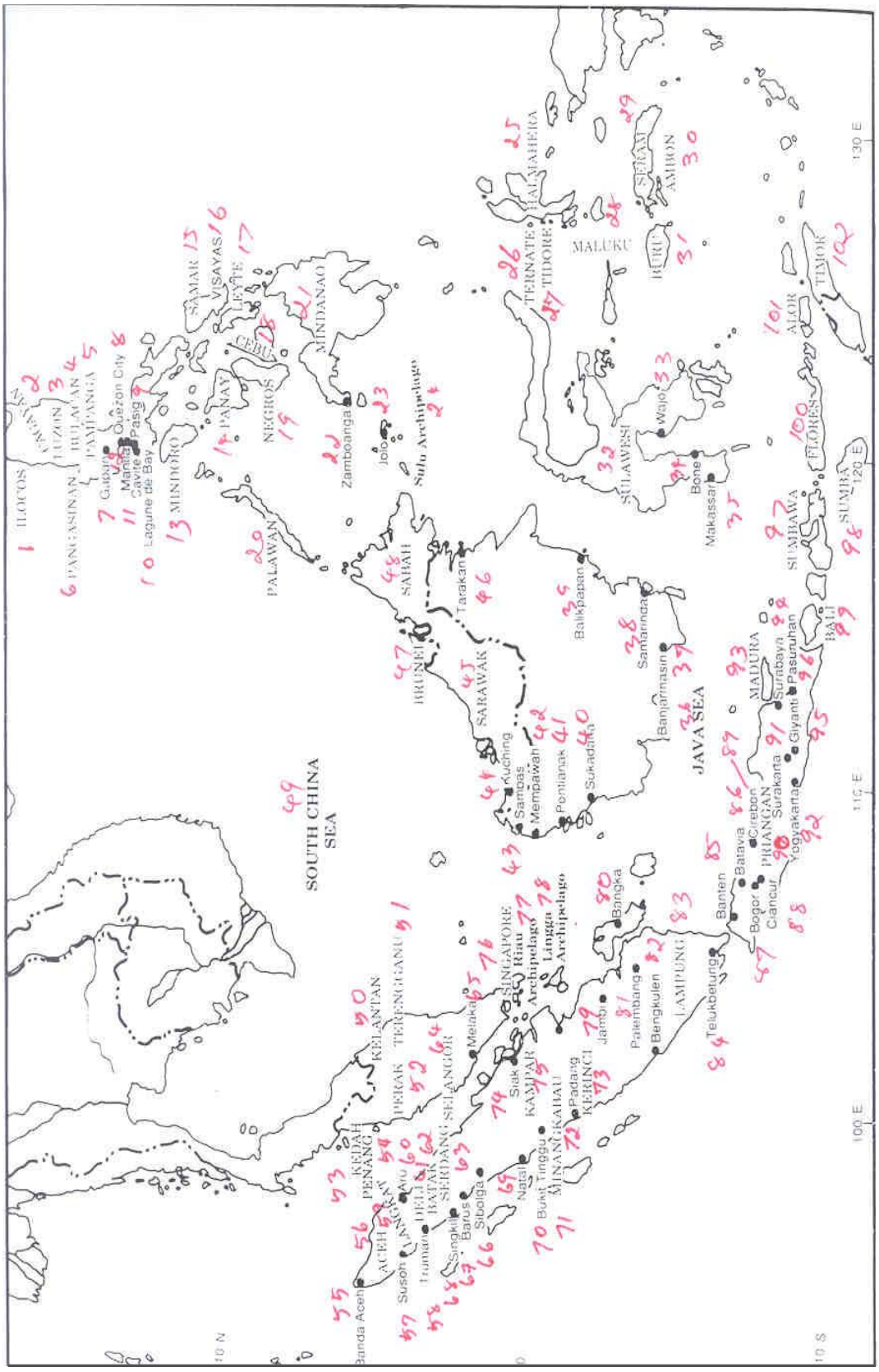

1 Map 5.2 Island Southeast Asia during the early nineteenth century.

1. แผนที่ 5.2 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคหมู่เกาะสมัยต้นคริสต์ที่สิบเก้า

1.อิโลคอส	2. จาคายาน	3. ลูซอน
4. บูลาคาน	5. ปามปานกา	6. ปานกาสินาน
7. กาปาน	8. เกซอน ซิตี้	9. ปาสิค
10. ลากูน เดอ เบย์	11. คาวิเต้	12. มนิลา
13. มินโดโร	14. ปาเนย์	15. ซามาร์
16. วิสายาส์	17. เลย์เต	18. เซบุ
19.นีครอส	20. พาลาวัน	21. มินดาเนา
22.แซมบวนกา	23.โจโล	24. หมู่เกาะซูลู
25. ฮัลมาฮีรา	26. เทอร์เนต	27. ติดอร์
28. มาลุกุ	29. เซรัม	30. อัมบอน
31. บุรุ	32. สุลาเวสี	33. วาโซ
34. โบน	35. มากาสซาร์	36. ทะเลเซวา
37. บันจาร์มาซิน	38. ซามารินดา	39. บาลิกปาปาน
40. สุกาดานา	41. ปอนติอานัก	42. เมมปาวาห์
43. แซมบาส	44. กูชิง	45. ซาราวัก
46.ตารากาน	47. บรูไน	48. ซาบาห์
49. ทะเลจีนใต้	50. กลันตัง	51. ตรังกานู
52. เปรัก	53. ไทรบุรี	54. ปีนัง
55. บันดา อาเจะห์	56. อาเจะห์	57. ซูโซะห์
58. ตรูมาน	59. ลางคัต	60. อารุ
61. เดลี	62. บาตัก	63. เซอร์ดัง
64. เสลังงอร์	65. เมละกา	66. สิโบลกา
67. บารุส	68. ซิงกิล	69. นาตัล
70. บูกิต ติงกุ	71. มินังกาเบา	72. ปาดัง
73. เกรินจี	74. ซิอัก	75. กัมปาร์
76. สิงคโปร์	77. หมู่เกาะริออ	78. หมู่เกาะลิงคะ
79. แจมบี	80. บางกา	81. ปาเล็มบัง
82. เบนกูเลน	83. ลัมปุง	84. เตลุกเบตุง
85. บันเตน	86.ปัตตาเวีย	87. โบกอร์
88. เจียนชูร์	89. จิเรบอน	90. ปริอันกาน
91. สุระการ์ตา	92. ยอกยาการ์ตา	93. มาดูรา

94. สุราบายา	95. คิยานติ	96. ปาสุรูฮัน
97. ซัมบาวา	98. ซัมบา	99. บาหลี
100. ฟลอเรส	101. อาลอร์	102. ติมอร์

ผู้ขึ้นมามีอำนาจภายหลังการล่มสลายของอยุธยาในค.ศ.1767 และได้ก่อตั้งราชธานีใหม่ขึ้นที่ธนบุรี เป็นบุตรชายของพ่อค้าชาวจีนที่มั่งคั่งและมีอิทธิพล ผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ คือพระบาทสมเด็จพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1782-1809) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงย้ายราชธานีไปยังฝั่งตรงข้ามของแม่น้ำเจ้าพระยาทางตะวันออกคือที่บางกอก และทรงสถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้น ทำนองเดียวกันพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงมีความสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้าชาวจีนชั้นสูงที่มีอิทธิพลสำคัญมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยผ่านทางพระราชมารดา ซึ่งทรงพระนามว่าดาวเรือง[4] ความสัมพันธ์กับชุมชนพ่อค้าต่างชาติของราชวงศ์จักรี ได้รับการเสริมให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้นโดยผ่านทางพระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศเหล้านภาลัย (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1809-1824) คือสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ ซึ่งทรงเป็นสมาชิกในตระกูลบุนนาคที่มีชื่อเสียงและอิทธิพลโดดเด่น ต้นตระกูลนี้ เป็นพ่อค้าชาวเปอร์เซีย

ความองอาจสามารถทางกายของพญาทละและพระเจ้าอลองพญา กับภารกิจด้านการทหารของพระยาตากสินและพระยาจักรี เป็นบัตรผ่านทางที่สำคัญที่ใช้นำไปสู่ความเป็นผู้นำ แต่ในขณะเดียวกันการเสริมความสามารถดังกล่าวโดยใช้บารมีส่วนบุคคล ในการดึงดูดใจผู้คน ก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการระดมกำลังพลและการทำให้สถานภาพความเป็น*จักรวัติ* กลายเป็นจริงขึ้นมาได้ กล่าวกันว่า สัญญาณจากสวรรค์ในตอนที่ประสูติ เป็นลางบอกถึงความยิ่งใหญ่ในอนาคตของพระเจ้าอลองพญา และก่อนที่อังวะจะล่มสลายในค.ศ.1752 ก็มีข่าวลือว่าพระองค์ทรงมี “กลิ่นกษัตริย์อยู่กับรอบพระองค์”[5]

ในการสถาปนาอำนาจของกษัตริย์นั้น เงื่อนไขที่สำคัญยิ่งต่อกระบวนการสร้างสิทธิธรรม คือการควบคุมฐานทรัพยากรที่ศูนย์กลาง ก่อนที่พระเจ้าอลองพญาจะทรงขึ้นมามีอำนาจนั้น ความตกต่ำเสื่อมโทรมของภูมิภาคเกษตรกรรมที่เป็นแกนหลักในลุ่มแม่น้ำกยอสี ซึ่งสืบเนื่องมาจากการทอดทิ้งไม่เอาใจใส่ดูแลเรื่องการชลประทานและทุพภิกขภัย ได้ผลักดันให้ประชากรอพยพลงมาทางใต้และมายังยะไข่ ดังนั้น พระประมุขของค์ใหม่จึงได้ทรงสถาปนาราชธานีของพระองค์ขึ้นที่ชเวโบ เมืองที่อยู่ภายในบริเวณซึ่งเป็นศูนย์รวมฐานทรัพยากรในเขตลุ่มน้ำมู เมื่อได้มีการรวมพม่าตอนล่างเข้ามา และเมื่อประเทศชาติได้กลับคืนสู่ภาวะที่มีเสถียรภาพขึ้นมาบ้างแล้ว กยอสีซึ่งเป็นดินแดนที่เป็นใจกลาง

---

[4] K. Wenk, ***The Restoration of Thailand Under Rama I, 1782-1809***, Tucson: Association of Asian Studies, University of Arizona, 1968, 1-2; D.K. Wyatt, ***Thailand, A Short History***, New Haven, 1982, 161-2.

[5] Arthur P. Phayre, ***History of Burma…from the Earliest Times to the End of the First War with British India***, 1883, reprinted New York, 1969, 149-50; Lieberman, ***Burmese Administrative Cycles***, 235.

ของพม่ามาแต่เดิมจึงฟื้นฟูความเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาได้อีก การฟื้นฟูดังกล่าวสร้างแรงจูงใจให้รื้อฟื้นอังวะขึ้นมาเป็นราชธานีอีกครั้งหนึ่ง ภายใต้การปกครองพระเจ้าฉินบูชิน (หรือพระเจ้ามังระครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1763– 1776)

เงื่อนไขเรื่องการควบคุมทรัพยากรทำนองเดียวกันนี้ ส่งอิทธิพลถึงการจัดระบบการเมืองใหม่และการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นให้เข้มแข็งภายใต้การปกครองของพระประมุขของสยาม เมื่อทรงเผชิญกับการทำลายล้างอยุธยาด้วยฝีมือพม่าในค.ศ.1767 และการสูญเสียประชากรเพราะถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยเป็นพัน ๆ คน สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงหาทางที่จะปูฐานทรัพยากรให้มั่นคง โดยอาศัยกิจกรรมของชาวจีนแต้จิ๋ว*ที่อยู่ทางใต้ การขาดแคลนแรงงานและความพลิกผันอย่างสำคัญในด้านการค้าต่างประเทศกับจีน นับตั้งแต่เมื่ออิทธิพลทางการพาณิชย์ของพวกยุโรปเสื่อมลงในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของคริสต์ศตวรรษก่อน ชักนำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินหันไปเอาพระทัยใส่กับการพัฒนาชุมชนชาวจีนขึ้นที่ฝั่งตรงข้ามของธนบุรี พระองค์ทรงสถาปนาการติดต่อกับชาวจีนเหล่านี้ไว้ก่อนแล้วที่ระยอง ซึ่งอยู่ในบริเวณอ่าวไทย พวกคนจีนช่วยจัดหาผู้คนมาทำงานระบายน้ำในบริเวณที่ชื้นแฉะและตระเตรียมบริเวณใหม่ ๆ สำหรับการเพาะปลูก รวมทั้งจัดหาผู้ที่มีทักษะในด้านช่างไม้และการก่อสร้างอาคารมาให้ การย้ายราชธานีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไปยังชัยภูมิที่ดีกว่าทางฝั่งด้านตะวันออกที่บางกอก ส่งเสริมการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาและการค้าอย่างมหาศาล อีกทั้งช่วยส่งเสริมให้ตลาดการค้าอิฐและกระเบื้องของจีนขยายตัวขึ้น การขาดแคลนข้าวอย่างรุนแรงในตอนต้นยุคบางกอกทำให้จำเป็นต้องอาศัยเสบียงที่จัดส่งมาจากคาบสมุทรมลายู ทว่าเมื่อถึงทศวรรษ 1780 พืชผลที่เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าตัว ทำให้สยามสามารถกลับมาส่งข้าวเป็นสินค้าออกไปยังจีนได้ โดยพ่อค้าชาวเฉิงไฮ * เข้ารับบทบาทที่ทรงอิทธิพลในการค้าส่วนนี้[6]

ในพม่า ในช่วงที่พระเจ้าอลองพญาทรงเพียรพยายามผนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตลอดลุ่มแม่น้ำอิระวดีนั้น พระองค์มิได้ประเมินความสำคัญของบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ไว้น้อยเกินไปเลย บริเวณนี้เป็นจุดที่เป็นทางเข้าขององค์ประกอบที่สำคัญยิ่งสองประการสำหรับการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของประเทศ นั่นคือพุทธศาสนานิกายเถรวาทและอาวุธของตะวันตก ยิ่งไปกว่านั้น บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำนี้ ยังเป็นศูนย์รวมการต่อต้านของพวกมอญอีกด้วย ในการก่อตั้งเมืองศูนย์กลางการค้าที่นครตาคอนอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานนามใหม่ว่าร่างกุ้งในค.ศ.1755นั้น พระองค์ทรงคาดหมายที่จะทำลายอำนาจของพวกมอญที่พะโคให้ได้ผล พร้อมกับได้

---

* เป็นอำเภอหนึ่งอยู่ในเมืองเฉาโจว (แต้จิ๋ว) ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเป็นภูมิสำเนาเดิมของพระบิดาของสมเด็จพระเจ้าตากสิน

[6] Hong Lysa, ***Thailand in the Nineteenth Century, Evolution of the Economy and Society***, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1984, 47; Sarasin Viraphol, ***Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853***, Cambridge, Mass.: Council of East Asian Studies, 1977, 109.

เข้าถึงแหล่งอาวุธของตะวันตกที่สิเรียมอย่างสะดวก การทาบทามเพื่อขอซื้อปืนใหญ่จากอังกฤษไม่ประสบความสำเร็จ ทำให้พระเจ้าอลองพญาทรงไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากหันกลับมาที่ทรัพยากรกำลังคน โดยทรงเกณฑ์จากชาวพม่าที่ยังจงรักภักดีทางเหนือ เพื่อปราบพวกมอญ เนื่องจากโคลนเลนที่แม่น้ำพัดพามา ได้ปิดกั้นทางเข้าออกพะโค และเริ่มที่จะสร้างผลกระทบเสียหายไปถึงสิเรียม การย้ายเมืองท่าไปยังร่างกุ้งของพระเจ้าอลองพญา จึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมในทางปฏิบัติและในเรื่องเวลา[7] แต่กระนั้น การย้ายราชธานีลงไปทางใต้พร้อมกันไปด้วย เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ยังคงทำหน้าที่เป็นทางระบายสินค้าออกสู่ชายแดนที่สำคัญให้กับเขตแล้ง ทว่าแรงจูงใจทางด้านเศรษฐกิจนั้น ไม่เพียงพอที่จะชดเชยความเสียหายอันเกิดจากมาเลเรียและความไร้เสถียรภาพทางด้านการเมือง แม้ว่าพม่าจะดำเนินความเพียรพยามยามในการทำให้เกิดความคุ้นเคยระหว่างสองวัฒนธรรม แต่ความเป็นปฏิปักษ์ของพวกมอญ ก็ยังปรากฏชัดเจนในรูปของการกบฏไม่ต่ำกว่าหกครั้งในระหว่างที่ราชวงศ์ กอนบองปกครองอยู่ ในด้านยุทธศาสตร์ก็เช่นกัน การที่นครหลวงจะต้องตั้งอยู่ตรงกลางในบริเวณที่ราบตอนเหนือก็เป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างที่สุด อันที่จริงแล้ว การบุกโจมตีจากมณีปุระและอาการที่ส่อถึงความไม่สงบในหมู่พวกฉานทางตอนเหนือ บีบบังคับให้พระเจ้าอลองพญาทรงต้องระงับการส่งทหารลงไปทางใต้เพื่อย้อนกลับมายังภาคเหนือ ยิ่งกว่านั้น การที่เมืองหลวงตั้งอยู่ใกล้กับเส้นทางการค้าที่สำคัญเพื่อไปสู่ยูนนาน พร้อม ๆ กับการเข้าถึงอู่ข้าวทั้งหลาย—คือบริเวณที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำกยอสีและแม่น้ำมู รวมทั้งในย่านเมืองแปรทางตอนใต้—ก็เป็นเงื่อนไขที่ขัดขวางการโยกย้ายเมืองหลวงไปยังบริเวณชายฝั่งทะเลอยู่แล้ว

ภูมิภาคที่เป็นแกนของพม่าในภาคเหนือนั้น แยกขาดออกไปจากบริเวณชายฝั่งทะเล ยกเว้นช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เมื่อราชธานีตั้งอยู่ที่พะโคในรัชสมัยของพระเจ้าบุเรงนอง (ค.ศ.1551-1581) และของราชโอรสของพระองค์ คือพระเจ้านันบุเรง (ค.ศ.1581-1599) สภาพดังกล่าว เป็นเงื่อนไขที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากกรณีของราชวงศ์จักรี ซึ่งได้ดำเนินการรวมเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับข้าว เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับการค้ากับต่างประเทศ ในพม่าสิ่งสำคัญที่ยับยั้งการขยายตัวของเศรษฐกิจที่มีข้าวเป็นหลักในระยะต้น ๆ ในบริเวณปากแม่น้ำ ดูเหมือนจะเป็นการห้ามการส่งออกข้าวและขนย้ายเครื่องอุปโภคบริโภค – อันเป็นสิ่งที่เรียกเก็บในฐานะที่เป็นภาษี--ไปยังเขตที่แห้งแล้งทางเหนือ บริเวณทางเหนือดังกล่าวนี้ ประสบการขาดแคลนกำลังคนและเสบียงอาหารอย่างหนัก เพราะการสงครามที่หนักหน่วงในรัชสมัยของพระประมุของค์แรก ๆ ในราชวงศ์กอนบอง การขาดแรงจูงใจด้านเศรษฐกิจ ประกอบกับการเสี่ยงอันตรายจากโรคมาเลเรียในบริเวณที่เพิ่งบุกเบิกใหม่ มีผลจำกัดบริเวณการปลูกข้าว ให้รวมเป็นกระจุกอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ เมื่อถึงค.ศ. 1830 บริเวณที่มีการปลูกข้าวในบริเวณพม่าตอนล่าง จึงมีพื้นที่ทั้งหมดไม่เกิน 260,000 เฮคทาร์* ต่างจากในเขตแห้งแล้งทางเหนือ ซึ่งมีอยู่ 1 ล้านเฮคทาร์[8] ทว่า

---

[7] B.R. Pearn, ***A History of Rangoon***, Rangoon, 1939, 41-8.

* 1 เฮคทาร์ = 10,000 ตารางเมตร

แม้จะมีความแตกต่างระหว่างบริเวณชายฝั่งกับส่วนที่อยู่ลึกเข้าไปภายใน แต่เศรษฐกิจทั่วลุ่มแม่น้ำอันกว้างขวางก็รวมตัวอย่างมีประสิทธิภาพ เห็นได้จากการดำเนินการทางการค้า ซึ่งมีมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ การขายที่ดินประมาณ 97 เปอร์เซ็นต์ ในช่วงระหว่างค.ศ.1750-1830 จึงกระทำกันโดยใช้แร่เงินอย่างเดียวเท่านั้น[9] เมื่อถึงทศวรรษท้าย ๆ ก่อนการพิชิตของอังกฤษในค.ศ.1852 ความไม่ทัดเทียมกันระหว่างบริเวณชายฝั่งทะเลและบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปภายใน มีความเด่นชัดน้อยลง เศรษฐกิจในบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ เติบโตขึ้นเป็นอันมากและก้าวขึ้นเป็นอู่ข้าวที่สำคัญของราชวงศ์กอนบอง[10]

พุทธจักรวรรดินิยม

นโยบายแนวจักรวรรดินิยมของพม่าในช่วงระยะเวลานี้ -- ซึ่งขัดกับหลักเหตุผลด้านเศรษฐกิจและการเมืองอยู่เนือง ๆ -- มีพื้นฐานอยู่ที่ปรัชญาที่ว่า เป้าหมายขั้นสูงสุดของรัฐพุทธศาสนา คือการแผ่ *ธรรมะ* โดยพระประมุขทรงเป็นเครื่องมือสำคัญ ซึ่งหากว่าจำเป็น ก็ให้ใช้กำลังเข้าพิชิตดินแดน การกระทำด้วยความเมตตากรุณา อย่างเช่นการบรรเทาความหิวโหยและความเสียหายที่เกิดจากสงคราม อันเป็นความเพียรพยายามของพระเจ้าอลองพญาและพระเจ้าตากสินในตอนเริ่มต้นรัชกาลของทั้งสอง พระองค์ มีผลให้ทั้งสองพระองค์ได้รับความจงรักภักดีอย่างกว้างขวาง ทว่าการที่ทั้งสองพระองค์ในระยะหลังมิได้ทรงคำนึงถึงความรู้สึกของประชาชน ทั้งยังทรงอ้างว่ามีสถานภาพเท่ากับพระโพธิสัตว์ ได้ทำให้ทรงเกิดความบาดหมางกับคณะสงฆ์และประชากร[11] ขณะที่พระเจ้าอลองพญาทรงยกทัพมาถึงหน้าประตูทางเข้าพระนครอยุธยา พระองค์ได้ทรงหว่านล้อมให้ไทยยอมจำนน โดยอ้างว่า

---

[8] V. Lieberman, “Secular Trends in Burmese Economic History, c. 1350-1830,” paper presented to the Conference on Southeast Asia in the Fifteenth to Eighteenth Centuries, organized by the Social Science Research Council and Universidate Nova de Lisboa, December 1989, 7.

[9] Ibid., 16.

[10] M. Adas, ***The Burmese Delta: Economic Development and Social Change on an Asian Rice Frontier, 1852-1941***, Madison, 1974, 20-2.

[11] C.J. Reynolds , “The Buddhist Monkhood in Nineteenth-Century Thailand,” Ph.D. thesis, Cornell University, 1973, 32-4; J.G. Koenig, “Journal of a Voyage from India to Siam and Malacca in 1779,” ***Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society***, XXVI (1894) 164-5; B.J. Terwiel, ***A History of Modern Thailand 1767-1942***, St Lucia, Queensland, 1983, 56-7.

ทรงเป็น*อริมิตติยา* (arimittiya) หรือพระพุทธเจ้าในอนาคต* คำหว่านล้อมนี้ก่อให้เกิดการเย้ยหยันและหมดความน่าเชื่อถือในสายตาของคนไทย[12]

การใช้กำลังทหารของพระประมุขในราชวงศ์กอนบองยุคต้น ๆ นั้น สามารถอ้างได้ว่า ทรงมีจุดมุ่งหมายเพื่อรักษาความอ่อนน้อมและความจงรักภักดี ซึ่งต่างจากความจำเป็นที่จะต้องทรงปราบปรามชนเผ่าต่าง ๆ ตามแนวชายแดนอย่างมาก แต่การส่งทหารไปนอกอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำออกไป ทำให้ทรัพยากรชนิดต่าง ๆ ของพม่า ร่อยหรอลงไปมาก รัฐของชนชาติฉาน ซึ่งปลูกข้าวนาดำมีความสำคัญต่อพม่าทางด้านเศรษฐกิจ รัฐฉานเหล่านี้ยังเป็นส่วนเกื้อหนุนในเรื่องกำลังคนสำหรับใช้ในการกำราบพวกมอญให้อยู่ในความสงบ กำลังคนของฉานเป็นปัจจัยอันแข็งแกร่งที่สนับสนุนการกดพวกมอญลงเป็นข้าทาสด้วย ในทำนองเดียวกัน การยึดเชียงใหม่ในค.ศ.1762 ก็ทำให้ฝ่ายพม่ามีข้อได้เปรียบในด้านกำลังพล พม่าใช้กำลังพลที่เพิ่มขึ้นนี้ โจมตีอยุธยาจนได้ชัยชนะในค.ศ.1767 ทว่าดังที่ได้พิสูจน์ให้เห็น พม่ามีค่าเสียหายอันหนักหน่วงที่ต้องจ่ายต่อการเกิดความยุ่งเหยิงทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ การเข้าแทรกแซงในรัฐฉานและรัฐลาว พาพม่าขึ้นไปจนถึงพรมแดนของจีน และลงเอยด้วยการกระทบกระทั่งบาดหมางกับอุปราชของจีนในเรื่องสถานภาพของเชียงตุง พม่าในรัชสมัยของพระเจ้าฉินบูชิน (มังระ) ได้ต่อสู้ปัดป้องการรุกรานของจีนถึงสี่ครั้ง ซึ่งใหญ่ขึ้นกว่าเดิมทุกครั้ง และพม่าสามารถรักษารัฐฉานไว้ได้ อย่างไรก็ดี เหตุการณ์เหล่านี้ ทำให้การค้าทางบกกับทางยูนนานที่ให้ผลตอบแทนแก่พม่าอย่างสูงต้องหยุดชะงักลงไป การค้าดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่แล้ว เป็นการนำฝ้ายไปแลกเปลี่ยนกับไหม การรบพุ่งนี้ยังมีผลให้พม่าสิ้นเปลืองทรัพยากรต่าง ๆ อย่างหนัก ทั้งนี้ยังไม่นับการลงทุนไปกับรูปบูชาที่ทำด้วยทองคำและเงินจำนวนนับพัน ๆ รูปเพื่อประดิษฐาน ณ โบสถ์และวิหารต่าง ๆ ที่ชเวซิกอง (พุกาม) และชเวดากอง (ร่างกุ้ง) จุดมุ่งหมายก็เพื่อขจัดปัดเป่าการแก้แค้นของสวรรค์ เพราะตอนที่ถูกคุกคามจากจีน พม่าเกิดแผ่นดินไหวซึ่งเป็นลางบอกเหตุ [13] การที่พระประมุขทรงควบคุมกำลังพลและทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้ในช่วงระยะเวลานี้ได้รับการยืนยันในคำโอ้อวดของพระเจ้าฉินบูชิน ดังที่มีบันทึกอยู่ในจารึกหลักค.ศ. 1768 ที่ชเวซิกองว่าพระองค์ทรงสามารถสร้างราชธานีอังวะขึ้นมาใหม่ได้ ภายในเวลา 106 วัน[14]

---

* พระศรีอาริยเมตไตรย

[12] Maung Htin Aung, ***A History of Burma***, New York, 1967, 169; J.P. Ferguson, "The Symbolic Dimensions of the Burmese Sangha," Ph.D. thesis, Cornell University, 1975, 183-4.

[13] Phayre, 198.

[14] Ma Yi Yi, "A Bibliographical Essay on the Burmese Sources for the History of the Konbaung Period, 1752-1885, paper presented to the First International Conference of Southeast Asian Historians, Singapore, 1961, 4.

ในรัชสมัยของพระเจ้าสินธู (จิงกูจา) ผู้นิ่งเฉย (ค.ศ.1776-1782) พม่าได้พักจากสงครามในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เพราะกษัตริย์ทรงหันไปพึ่งพิงศาสนา หลังจากนั้นรัฐบาลของพระเจ้าโพธิพญา (หรือพระเจ้าปดุงครองราชย์ระหว่างค.ศ.1782-1819) ก็ได้แสดงให้เห็นถึงจุดสูงสุดของความทะเยอทะยานทางจักรวรรดินิยมของพม่า การโจมตีของยะไข่ ถูกพระเจ้าโพธิพญาตอบโต้ด้วยการเข้าพิชิตเมืองนี้ได้ในค.ศ.1784 ทว่าการที่พระเจ้าโพธิพญาทรงขยายพรมแดนของพม่าออกไปประชิดกับอินเดียของอังกฤษนั้น ก็เท่ากับเป็นการเปิดทางให้กับการเข้าแทรกแซงจากภายนอกในเวลาต่อมา เมื่อสงครามกับยะไข่สิ้นสุดลง ได้มีการกวาดต้อนเชลยประมาณ 20,000 คน พร้อมกับชะลอพระพุทธรูปมหามุนีขนาดใหญ่โตมโหฬารออกมาโดยผ่านทางช่องเขายะไข่ ทว่าสิ่งเหล่านี้ แทบจะชดเชยกันไม่ได้ กับความบาดเจ็บล้มตายที่เกิดจากการส่งกองทหารออกไปรบ ตัวอย่างเช่น ผู้ชายที่ถูกเกณฑ์ไปในกองทัพที่ส่งไปรบกับสยามในค.ศ.1785 และ 1786 ซึ่งประเมินว่ามีจำนวน 200,000 คนนั้น สูญไปเพราะโรคภัยไข้เจ็บหรือการหนีทหารถึงประมาณ 40 เปอร์เซ็นต์[15] พระประมุขทรงบีบเค้นเอาแรงงานภาคบังคับจากพวกฉาน มอญและพม่า เพื่อนำมาสนองความทะเยอทะยานทางจิตวิญญาณของพระองค์ โดยมิได้ทรงคำนึงถึงความยุ่งเหยิงที่สงครามนำมาให้กับกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ และการต้องสูญเสียประชากรโดยทั่วไป พระเจ้าโพธิพญายังทรงเฉลิมฉลองคำกล่าวอ้างการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตของพระองค์ ด้วยการสร้างระฆังขึ้นที่มินคุน ซึ่งมีขนาดเป็นรองก็เฉพาะระฆังที่เครมลิน* เท่านั้น นอกจากนี้ก็ยังมีเจดีย์ที่สร้างไม่เสร็จ เจดีย์นี้มีความสูงห้าสิบเมตร – ซึ่งเป็นเพียงแค่หนึ่งในสามของความสูงที่ทรงวางแผนไว้ แต่แรก ผลกระทบจากการเกณฑ์แรงงาน มาถึงจุดวิกฤติในค.ศ.1795 ด้วยการขยายระบบชลประทานและอ่างเก็บน้ำเมอิคติลาครั้งสำคัญ งานก่อสร้างนี้สร้างความเสียหายชนิดที่เรียกได้ว่าแผ่ไปทั่วทั้งราชอาณาจักร เกษตรกรรมประสบความยุ่งยากอย่างรุนแรง และเมื่อประกอบกับช่วงฤดูแล้งที่ต่อเนื่อง ก็ทำให้เกิดความอดอยากขาดแคลนขึ้นในช่วงค.ศ. 1805 ทุพภิกขภัยนี้ ยืดเยื้อยาวนานถึงเกือบสิบปี[16] ใน ค.ศ.1809 ขณะที่ความหิวโหย การอพยพหลบหนีและโจรผู้ร้าย ซึ่งมีอยู่แพร่หลายทั่วไป ทวีขึ้นถึงจุดสุดยอดนั้น พระเจ้าโพธิพญาได้ทรงเริ่มดำเนินการโจมตีสยามจากห้าด้าน นับเป็นการโจมตีครั้งใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยทำมา การโจมตีนี้ ส่วนใหญ่แล้วประสบความล้มเหลว ยกเว้นความสำเร็จในการรักษาเมืองท่ามะริดและตะนาวศรีให้รอดพ้นจากความเพียรพยายามของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่จะครอบครองเมืองเหล่านี้ต่อไป การรบครั้งนี้

---

[15] F.N. Trager and W.J. Koenig, ***Burmese Sit-Tàns, 1764-1826: Records of Rural Life and Adminstration***, Association of Asian Studies Monograph, no. XXXVI, Tucson, 1979, 29-30.

* ระฆังที่ใหญ่ที่สุดในโลกอยู่ที่พระราชวังเครมลิน มอสโก ประเทศรัสเซีย ผู้หล่อระฆังนี้คือ บิดาและบุตรสกุลโมโตริน (Motorin) หล่อขึ้นเมื่อค.ศ. 1735

[16] W.J. Koenig, "The Early Kón-Baung Polity, 1752-1819: A Study of Politics, Administration and Social Organization in Burma," Ph.D. thesis, University of London, 1978, 87-8.

ทำให้ความเพียรพยายามในแนวจักรวรรดินิยมของพม่า หยุดชะงักลงเพราะการขาดแคลนทรัพยากรอย่างที่สุด

ในการเปลี่ยนรัฐไปเป็นกลไกเพื่อการทำสงครามที่ใหญ่โตกว้างขวางนั้น พระเจ้าโพธิพญาทรงกระทำโดยกำหนดให้มีการจัดเก็บภาษีอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น วิธีการที่ทรงทำคือตรวจสอบการทุจริตในการปฏิบัติหน้าที่ในการบริหารและการตัดสินคดีความของ*ฮลัตดอว์* เพื่อเป้าหมายเดียวกันนี้ พระองค์ทรงโปรดให้มีการสำรวจประชากร ตรวจตราพรมแดนและผลผลิตในช่วงรัชสมัยการปกครองของพระองค์ [17] การปฏิรูปศาสนาหรือการชำระมลทินคณะสงฆ์ มีส่วนเกื้อหนุนให้รายได้ของกษัตริย์เพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน พระองค์ทรงกระทำโดยตรวจสอบการเลี่ยงภาษี ที่ใช้วิธีอำพรางให้สินทรัพย์ส่วนบุคคล ที่ต้องเสียภาษีนั้นกลายเป็นที่ดินที่อยู่ในความดูแลของพระสงฆ์[18] ชัยชนะทางทหารที่ได้มาด้วยเลือดเนื้อของประชาชน ได้รับการเฉลิมฉลองด้วยงานสถาปัตยกรรม งานก่อสร้างเหล่านี้ใหญ่โตเกินความจำเป็น ทั้งยังใช้แรงงานที่บีบเค้นจากประชาชนมากยิ่งขึ้นไปอีก ภาระอันหนักหน่วงในการทำงานซึ่งซ้ำร้ายหนักขึ้นเพราะความโลภของเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น ผลักดันให้ชาวยะไข่ก่อการกบฏขึ้นในค.ศ. 1794 ซึ่งเป็นผลให้คนนับพัน ๆ หลบหนีไปยังอยู่ที่จิตตะกอง อันเป็นการเร่งปฏิกิริยาทางการทูตจากอังกฤษให้มีมาเร็วขึ้น บางพวกไปเสาะหาที่ลี้ภัยในพื้นที่ของไทยและฉาน โอกาสในการทำงานรับจ้าง โค่นต้นไม้ที่ร่างกุ้งยิ่งทำให้มีทางออกมากขึ้นสำหรับผู้ที่ไม่พอใจ งานโค่นต้นไม้ที่ร่างกุ้งนี้เพื่อสนองอุตสาหกรรมการต่อเรือที่กำลังเติบโตในกัลกัตตา

การใช้พระราชอำนาจโดยเด็ดขาดของพระเจ้าโพธิพญา ทำให้พระองค์ทรงบาดหมางกับส่วนอื่น ๆ ของประชาคมด้วยเช่นกัน อำนาจเด็ดขาดนี้เป็นตัวนำพาพม่าให้เดินไปบนเส้นทางแห่งความเสื่อมอย่างมองเห็นได้ชัดเจน โดยที่ไม่อาจทำให้ฟื้นคืนสภาพขึ้นมาได้ แม้ภายใต้การปกครองของประมุขผู้ทรงภูมิธรรมยิ่งกว่า คือพระเจ้ามินดง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1853-1878) มาตรการที่รุนแรงที่พระเจ้าโพธิพญาทรงใช้กับผู้บัญชาการทหารที่กระด้างกระเดื่องไม่มีความแตกต่างกับมาตรการที่รุนแรงที่ทรงใช้กับพระสงฆ์ที่อยู่นอกรีตนอกรอย พระเจ้าโพธิพญาทรงยุติการโต้เถียงที่มีมายาวนานเกี่ยวกับวิธีการห่มจีวรของพระสงฆ์ ด้วยการสนับสนุนฝ่ายที่ให้ห่ม “สองไหล่” ทั้งนี้ โดยถือเป็นส่วนหนึ่งของโครงการสร้างความบริสุทธิ์แก่ศาสนา สำนักงานของพระภิกษุระดับเจ้าคณะ ซึ่งพระเจ้าอลองพญาได้ทรงโปรดให้สร้างขึ้น ได้รับการปรับแต่งเพื่อให้ผู้ที่ดำรงตำแหน่ง ปฏิบัติงานโดยปรึกษาหารือกับสภาสงฆ์ซึ่งก่อตั้งขึ้นใหม่ การทำบุญเลี้ยงพระนับพัน ๆ องค์ของพระเจ้าโพธิพญา การก่อสร้างเจดีย์ของพระองค์ในเมืองต่าง ๆ ประมาณ 250 เมือง และวิถีปฏิบัติแบบนักพรตของ

---

[17] Trager and Koenig, 53.

[18] M. Aung-Thwin, “The Role of *Sasana* Reform in Burmese History; Economic Dimensions of a Religious Purification,” JAS, 38, 4 (1979) 674; V.B. Lieberman, “The Political Significance of Religious Wealth in Burmese History: Some Further Thoughts,” JAS, 39, 4 (1980) 768.

พระองค์ ช่วยปลดเปลื้องพระองค์จากความผิดในโทษฐานที่ละเลยกิจการด้านเศรษฐกิจไม่ได้เท่าไรนัก ผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์พระองค์อย่างรุนแรงที่สุด คือกลุ่มฆราวาสนักปฏิรูป ซึ่งยึดถือแนวคิดในแบบปฏิวัติ โดยไม่เน้นที่แง่มุมทางวัตถุในการทำบุญ คนพวกนี้ถูกลงโทษ ทว่าพระเจ้าโพธิพญาทรงไม่มีหนทางที่จะบังคับให้คณะสงฆ์ยอมรับคำอ้างของพระองค์ว่าทรงเป็นเทพได้[19]

แม้พระเจ้าโพธิพญาและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งดำรงพระชนม์อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน จะทรงมีรากฐานด้านสถาบันที่คล้ายคลึงกันอยู่หลายประเด็น และมีความสำเร็จที่สามารถเปรียบกันได้ ในเรื่องการผลักดันพรมแดนของอาณาจักรของทั้งสองพระองค์ ออกไปสุดขอบเขตอย่างเต็มที่เท่าที่จะทำได้ แต่พม่ากับสยาม ก็อยู่บนหนทางที่แตกต่างกัน โครงการขยายดินแดนของพม่า ไปตามบริเวณแอ่งลำน้ำที่มีลักษณะเหมือนนิ้วมือ และบริเวณสุดขอบแนวชายฝั่งทะเล รวมทั้งบริเวณที่พาดข้ามดินแดนรัฐฉานและลาว มิได้มีจุดศูนย์รวมตามธรรมชาติอยู่ที่อังวะ ตรงกันข้ามกับของสยาม กิจกรรมทางทหารของไทย แผ่กระจายออกจากบางกอกขึ้นไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาและลงมาทางอ่าวไทยจนถึงคอคอดกระ ด้วยความสะดวกมากกว่า ไทยยังมีข้อได้เปรียบ ตรงที่ไม่มีความขัดแย้งเรื่องเชื้อชาติที่สำคัญอยู่ภายในเขตที่เป็นแกนกลาง ต่างจากพม่าซึ่งเผชิญกับการท้าทายจากชาวมอญ นอกจากนี้ยังอาจเป็นได้ว่า พระประมุขของราชวงศ์จักรียังทรงมีความทรงจำที่สดใหม่ เกี่ยวกับจุดจบอันเป็นเคราะห์ร้ายของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่มีมูลเหตุมาจากการที่ทรงคิดไปเองว่า ทรงมีความสำเร็จด้านจิตวิญญาณแล้ว ดังนั้น พระประมุขในราชวงศ์จักรีจึงทรงพอพระทัยกับการตีความบทบาทของกษัตริย์ในฐานะ*จักรวัติ* อย่างถ่อมพระองค์มากกว่ากษัตริย์พม่า ความริเริ่มทางทหารของกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี -- ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ถูกกระตุ้นจากการขยายอำนาจของพม่าและเวียดนามจากปีกนอก -- เกี่ยวข้องกับการดึงรัฐลาวที่อยู่ทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ กัมพูชาที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ และรัฐมาเลย์ที่อยู่ทางตอนเหนือของคาบสมุทรมลายู เข้ามาอยู่ภายใต้อิทธิพลครอบงำของไทย

การขยายดินแดนของไทย เกิดขึ้นตามมาภายหลังการดำเนินนโยบายสร้างเสริมความเป็นปึกแผ่นอย่างมั่นคงและเป็นระบบภายในราชอาณาจักร ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ต่างจากกรณีของพม่า สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเริ่มต้นโครงการสร้างความสงบราบคาบ โดยทรงกำจัดคู่แข่งของพระองค์ที่พิษณุโลกและฝาง จนสามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในภูมิภาคที่เป็นแกนกลางได้สำเร็จ ความสงบราบคาบตามโครงการนี้จึงก่อให้เกิดวงกลมที่สมบูรณ์ขึ้นมา วงกลมดังกล่าว ประกอบด้วยจังหวัดที่รายรอบอยู่ตามพรมแดน และมีความผูกพันในด้านการบริหารกับส่วนกลางอย่างแน่นแฟ้น ความสำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวจีนในบริเวณอ่าวไทย ดึงความสนพระทัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมาที่ดินแดนทางตอนใต้เป็นครั้งแรก พระองค์ทรงดึงนครศรีธรรมราชและสงขลา ให้เข้ามาอยู่ภายใต้อิทธิพล การครอบงำของไทย และธำรงให้ดินแดนทั้งสองนี้มีฐานะเป็นจังหวัดกึ่งอิสระ โดยที่สงขลา

---

[19] Ferguson, 202-4.

นั้นทรงให้ข้าหลวงชาวจีนเป็นผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุด[20] ทางภาคเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือนั้น เนื่องจากในรัชสมัยของพระเจ้าสินธู (จิงกูจา) พม่าระงับกิจกรรมทางทหารไว้เป็นการชั่วคราว ไทยจึงมีโอกาสเข้าควบคุมเชียงใหม่ ในค.ศ.1776 แม้ว่าเชียงใหม่จะสูญเสียสมบัติและผู้คนไปมากมายเพราะการรบพุ่งระหว่างไทย-พม่า ที่มีขึ้นอยู่เนือง ๆ แต่เชียงใหม่ ก็ได้ผงาดขึ้นมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในฐานะ*เมือง* (จังหวัด) ที่ทรงอิทธิพลมากที่สุดทั้งยังทำหน้าที่ที่ควบคุมดูแลเมืองเล็กเมืองน้อยทางเหนือ เช่นเดียวกับที่นครศรีธรรมราชและสงขลาควบคุมดูแลเมืองเล็กเมืองน้อยที่อยู่ทางใต้[21] ข้าหลวงประจำจังหวัดต่าง ๆ ได้รับการแต่งตั้งจากทางกรุงเทพฯ โดยบุตรชายของข้าหลวงตามจังหวัดเหล่านี้ ต่างเข้ามาอยู่กันที่ราชธานี ในฐานะมหาดเล็กหลวง ซึ่งเท่ากับเป็นตัวประกันทางการเมืองโดยแท้

เลยจากวงจังหวัดชั้นนอกของไทยออกไป ทางตะวันออกเฉียงเหนือมีเมืองสำคัญคือ จัมปาศักดิ์และเวียงจันทน์ และทางภาคตะวันออกเฉียงใต้มีเสียมเรียบและอัตปือ ดินแดนของทั้งสองภาคนี้ กอปรขึ้นเป็นเขตกันชน โดยมีประมุขในท้องถิ่นปกครองอยู่ในฐานะประเทศราชภายใต้อำนาจของไทย เวียงจันทน์กับหลวงพระบาง ซึ่งเข้มแข็งที่สุดในบรรดารัฐลาวทั้งหลาย มิได้ยอมอ่อนน้อมอย่างเต็มที่ ทว่าการแข่งขันชิงดีชิงเด่นระหว่างสองรัฐนี้ ถูกสยามนำมาใช้ประโยชน์อย่างบังเกิดผลเป็นอย่างดี หลวงพระบางยุติความสัมพันธ์กับพม่าในค.ศ.1778 และส่ง “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” มายังกรุงเทพฯ เช่นเดียวกับที่ส่งบรรณาการไปให้แก่จีน ระหว่างค.ศ.1791-1792 ความระแวงในความจงรักภักดีของหลวง พระบาง เป็นเหตุให้สยามกดหลวงพระบางให้แสดงการยอมจำนนโดยสิ้นเชิง โดยใช้กำลังทหารจาก เวียงจันทน์ ในค.ศ.1797, 1799 และ 1803 เวียงจันทน์ยังคงให้การสนับสนุนสยามซึ่งต่อต้านความเพียรพยายามของพม่า ที่จะยึดรัฐลาวที่อยู่ทางเหนือกลับคืนไป สถานะความเป็นรัฐกันชนของเวียงจันทน์ โดยในขณะเดียวกันมีเวียดนามขยายอิทธิพลอยู่ทางปีกด้านตะวันออกนั้น ชักนำให้เวียงจันทน์ต้องหันไปสวามิภักดิ์กับทั้งสองฟาก ซึ่งคล้ายคลึงกันมากกับวิธีการของกัมพูชาเวียงจันทน์เข้าเป็นพันธมิตรกับผู้นำฝ่ายเหงียน คือพระเจ้ายาลอง ในการต่อต้านพวกไตเซิน และในระหว่างค.ศ.1804-1817 เวียงจันทร์ได้ส่งบรรณาการซึ่งประกอบด้วย ช้าง ม้า นอแรด งาช้าง และอบเชย ไปให้เวียดนามทุก ๆ สามปี[22] การที่เวียงจันทน์ยุติการส่งบรรณาการมาให้กับไทยในช่วงระยะนี้ อาจมีเหตุผลเนื่องมาจากความกังวลของประมุข คือเจ้าอนุ (อนุวงศ์) ที่จะเสริมสร้างอำนาจของ

---

[20] Chenglo A. Cheng, “Mac Thien Tu and Phrayataksin, A Survey on Their Political Stand, Conflicts and Background,” ***Procedings of the Seventh Conference of the International Association of the Historians of Asia***, Bangkok, 1977, 1538.

[21] L.M. Gresick, “Kingship and Political Integration in Traditional Siam, 1767-1824,” Ph.D. thesis, Cornell University, 1976, 126-7, 129.

[22] D.K. Wyatt, “Siam and Laos, 1767-1827,” JSEAH, 4, 2 (1963) 27.

ตนให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ในยามที่เผชิญกับอำนาจการครอบงำของไทย และความพยายามที่จะกลืนชาติอาทิเช่นนโยบายการสัก ซึ่งประกาศใช้เป็นกฎหมายในค.ศ.1824[23]

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียงจันทน์ มาถึงจุดวิกฤติในไม่ช้า เจ้าอนุรู้สึกว่าตนถูกหยามจากการที่ไทยไม่รับรองว่าจะแต่งตั้งบุตรชายของตนขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองจัมปาศักดิ์ เจ้าอนุหวังที่จะให้การแต่งตั้งนี้เป็นรางวัลตอบแทนความช่วยเหลือที่เจ้าอนุให้แก่ไทยในการรบกับแว่นแคว้นต่าง ๆ ของลาวทางตอนเหนือ เจ้าอนุจึงเตรียมการก่อการกบฏ การเดินทัพเพื่อมาโจมตีกรุงเทพฯอย่างห้าวหาญในค.ศ.1827นั้น เจ้าอนุคำนวณให้ประจวบพอดีกับช่วงที่มีข่าวลือซึ่งไม่สู้จะมีมูลว่าอังกฤษจะโจมตีราชธานีของไทย การตอบโต้อย่างรุนแรงของไทยที่มีตามมา สร้างความหายนะถึงขั้นอุกฤษฏ์แก่กำลังของลาว ประชากรลาวทางฝั่งซ้ายทั้งหมดของแม่น้ำโขง สูญสิ้นจนไม่เหลือเพราะถูกสังหารหมู่และกวาดต้อนไปเป็นเชลยจำนวนมาก เหตุการณ์นี้ ประกอบกับการทำลายล้างและยกเลิกความเป็นนครของเวียงจันทน์ ได้กลายเป็นความเจ็บปวดฝังใจอยู่ในความทรงจำของผู้รักชาติชาวลาวต่อมา ที่ปลายสุดคอคอดกระซึ่งเป็นบริเวณริมขอบนอกของสยามนั้น ความแตกต่างด้านศาสนาและวัฒนธรรม ยิ่งเพิ่มทวีจิตใจที่ใฝ่เอกราชของเจ้าประเทศราชที่อยู่ห่างไกลเหล่านี้ ให้รุนแรงมากขึ้น ตรังกานู เปรักและไทรบุรี ส่งบรรณาการมาให้เฉพาะเมื่อถูกบังคับเท่านั้น และปัตตานีที่ก่อการกระด้างกระเดื่องก็ ต้องถูกสยบลงในค.ศ.1791

หากไม่นับขอบนอกที่ประกอบด้วยรัฐเอกราชและรัฐกึ่งเอกราช (*ประเทศราช*หรือ*เมืองขึ้น*) ที่ต้องส่งบรรณาการแล้ว การบริหารของไทย มีพื้นฐานอยู่ที่การควบคุมกำลังคน ขนาดของจังหวัดกำหนดขึ้นอย่างคร่าว ๆ ด้วยสัดส่วนในเชิงกลับกับความหนาแน่นของประชากร ซึ่งโดยทั่วไปแล้วมีจำนวนลดลงไปตามระยะห่างจากศูนย์กลางไปถึงบริเวณรอบนอก[24] ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดินแดนต่าง ๆ ได้รับการจัดจำแนกประเภทอย่างเป็นระเบียบ ตามความมากน้อยของอำนาจการบริหารที่ทางกรุงเทพฯ ใช้กับดินแดนเหล่านั้น รัฐบรรณาการทางคาบสมุทร ที่บริเวณรอบนอกของราชอาณาจักร กับกัมพูชา มีความเป็นอิสระมากที่สุด โดยมีสถานะเป็นเมืองชั้นหนึ่ง (เมืองเอก) จังหวัดที่เหลือ ถูกแบ่งออกเป็นเมืองชั้นสอง (เมืองโท) สามและสี่ (เมืองตรีและเมืองจัตวา) สงขลา นครศรีธรรมราชและพระตะบอง-เสียมเรียบ ในฐานะเมืองหลวงที่พรมแดน มีสถานะเป็นเมืองชั้นสอง แคว้นที่มีเจ้าปกครองของตนเองคือ เชียงใหม่ เวียงจันทน์ จัมปาศักดิ์และปัตตานี จัดอยู่ในประเภทเมืองชั้นสาม แคว้นเหล่านี้ มีพันธะต้องส่งบรรณาการ กำลังคนและปฏิบัติหน้าที่ทางทหาร และยอมให้ไทยเข้าแทรกแซงกิจการภายในได้ตามที่ต้องการ จังหวัดที่เหลืออยู่ใน

---

[23] B. Terwiel, “Tattooing in Thailand’s History,” JRAS, (1979) 158; Mayoury and Pheuiphanh Ngaosyvathn, “Lao Historiography and Historians: Case Study of the War between Bangkok and Lao in 1827,” JSEAS, 20, 1 (1989) 58-9.

[24] L. Sternstein, “The Distribution of Thai Centres at Mid-nineteenth Century,” JSEAH, 7, 1 (1966) 66-72..

บริเวณแกนกลางของราชอาณาจักรอยุธยาเดิม และอยู่ภายในการควบคุมโดยตรงของเมืองหลวง จัดเป็นเมืองชั้นสี่ ระดับการรวมดินแดนเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่ได้บรรลุถึงนั้น มองเห็นได้เด่นชัด อาทิเช่น การที่พิษณุโลกและนครศรีธรรมราชถูกลดระดับ ให้ลงมาอยู่ในสถานะเป็นเมืองชั้นสามและชั้นสองตามลำดับ จากที่เคยเป็นเมืองชั้นหนึ่งในสมัยอยุธยา[25] การจัดลำดับชั้นการบริหารของราชอาณาจักรไทย เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องกระทำเพื่อให้เกิดเสถียรภาพ ในขณะเดียวกัน ก็เป็นการค้ำประกันการทำงานของกลไกเพื่อการระดมทรัพยากร การรวมศูนย์ในระดับที่สูงขึ้น ช่วยให้สามารถหาประโยชน์ได้อย่างเป็นระบบ จากแหล่งทรัพย์สินและกำลังคนที่อยู่บริเวณรอบนอกเข้ามาสู่ศูนย์กลาง โดยปริมาณการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์เพิ่มขึ้นตามสัดส่วนจากวงนอกจนถึงศูนย์กลาง จังหวัดที่อยู่ภายใต้การบริหารโดยตรง ถูกกำหนดให้มีพันธะรับผิดชอบทางด้านเศรษฐกิจ มากยิ่งกว่าดินแดนประเทศราชที่อยู่เลยออกไป การเสริมสร้างความจงรักภักดีแก่ราชธานีถูกกระทำให้เป็นสถาบันขึ้นมาด้วยพิธี “ถือน้ำพระพิพัฒน์ สัตยา” ประจำปี สำหรับเมืองที่อยู่ภายในเขตที่เป็นดินแดนของสยาม ส่วนรัฐประเทศราชทั้งหลายนั้น มีพันธะเพิ่มเติมที่จะต้องส่ง “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” มาให้เป็นระยะ ๆ[26] จะเห็นว่า ความจงรักภักดีที่รักษาไว้ด้วยการใช้กำลัง มิใช่การยอมอ่อนน้อมโดยสมัครใจ ได้รับการหล่อเลี้ยงอย่างระมัดระวังด้วยความช่วยเหลือทางการทหาร และการปกป้องคุ้มครองในยามที่เกิดวิกฤติการณ์ หากการไกล่เกลี่ยประนีประนอมไม่บังเกิดผล การบีบบังคับก็เป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่พ้น ดังที่เป็นกรณีที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ กับบรรดารัฐมาเลย์ทางตอนเหนือของคาบสมุทรมลายู

สถานภาพความเป็นรัฐกันชนและการสวามิภักดิ์ควบสองทาง

ความผูกพันกับอดีตอันรุ่งเรืองของเขมรและกับพุทธศาสนานิกายเถรวาท ที่ไทยและกัมพูชามีอยู่ร่วมกัน เป็นเหตุผลที่อธิบายถึงลักษณะการแสดงความเป็นใหญ่แบบพ่อกับลูก (ปิตาธิปไตย) ที่ไทยกระทำกับกัมพูชาที่อ่อนแอกว่า ในช่วงที่การผลักดันเพื่อขยายอำนาจเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำโขงของเวียดนามเริ่มมีพลังขับเคลื่อนในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด อิทธิพลของไทยที่อุดง ราชธานีของเขมรค่อย ๆ หมดไปภายหลังการล่มสลายของอยุธยา แต่ในไม่ช้า ก็ได้รับการรื้อฟื้นคืนมาใหม่ ซึ่งในช่วงเวลานี้ความสนใจของเวียดนามเบนออกไปจากกิจการของกัมพูชา เนื่องจากเกิดการกบฏไตเซิน (ค.ศ.1771-1802) (ดูหน้า 347) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงให้ที่หลบภัยแก่นักองค์เอง ซึ่งหนีสงครามกลางเมืองในกัมพูชาเข้ามาและแก่เจ้าในราชวงศ์เหงียน คือ เหงียน อันห์ (องเชียงสือ) ซึ่งหนีพวกกบฏไตเซินเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเช่นกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงได้ความสวามิภักดิ์จากเจ้าจากทั้งสองประเทศนี้ นักองค์เองช่วยให้พระบาทสมเด็จ

---

[25] Gesick, 25-6; Wyatt, ***Thailand***, 158.

[26] Gesick, 37-8.

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในการหาหนทางที่จะฟื้นฟูการปกครองในระบบอุปถัมภ์ของไทยในกัมพูชา ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ทรงถือว่า เจ้าฟ้าหนุ่มพระองค์นี้เป็น "มณีที่มีค่าอย่างเปรียบมิได้" และได้ทรงเลี้ยงดู "ประดุจโอรสบุญธรรมของพระองค์เอง" เมื่อนักองค์เองมีชันษาสมควร ก็ได้ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอย่างเป็นทางการที่อุดง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1794-1797) ระหว่างนั้น เหงียนอันห์ ซึ่งได้รับการสนับสนุนเรื่องเสบียงกรังและอาวุธจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เพื่อต่อต้านพวกไตเซิน ก็ได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ในไซ่ง่อนในค.ศ.1788 เจ้าเหงียนอันห์ทรงยอมรับรู้ถึงความเป็นประเทศราชอย่างซื่อสัตย์ ด้วยการส่ง "ต้นไม้เงินและต้นไม้ทอง" มาถวายในค.ศ. 1788, 1790, 1795, 1797 และ 1801 ซึ่งพระประมุขของไทยก็ทรงตอบสนองด้วยของขวัญมีค่ามากมายเช่นผ้าไหม ม้า อานม้า และฆ้อง อย่างไรก็ดี การส่งบรรณาการนี้หยุดลงอย่างกระทันหัน เมื่อทรงขึ้นครองราชบัลลังก์เป็นจักรพรรดิยาลองที่เว้ในค.ศ.1802 จักรพรรดิยาลองยังคงแสดงความกตัญญูอย่างลึกซึ้งต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ด้วยการส่งของขวัญฟุ่มเฟือยจำพวกทองและเงินแท่งมายังราชสำนักไทย ข้าวของเหล่านี้คือสิ่งที่ใช้แทน "ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง" สัญลักษณ์ของประเทศราช ซึ่งพระองค์ไม่พร้อมที่จะถวายอีกต่อไปแล้ว การอ้างพระองค์ของจักรพรรดิยาลองว่าทรงมีสถานภาพเท่าเทียมกับประมุขของไทย มีประจักษ์ให้เห็นในการถวายคำแนะนำที่ทรงส่งให้กับอดีตองค์ผู้ให้การอุปถัมภ์พระองค์ เรื่องความสมควรแต่งตั้งรัชทายาทพระองค์ใหม่ที่กรุงเทพฯ เมื่อองค์ที่ดำรงตำแหน่งอยู่เดิมนั้น ทิวงคตลงในค.ศ.1804[27]

อิทธิพลของไทยในกัมพูชาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าที่ปราศเสถียรภาพ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเปราะบางของความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ ในช่วงความวุ่นวายทางการเมือง ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากแต่ละรัชสมัยในกัมพูชาสิ้นสุดลง จะมีการเข้าแทรกแซงทางการทหารของมหาอำนาจที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่ และมหาอำนาจมักสถาปนาสิ่งที่เป็นเสมือนเสถียรภาพขึ้นมา แต่เมื่อเวลาผ่านไป สันติภาพก็ปั่นป่วนด้วยกำลังฝ่ายต่าง ๆ ที่แตกแยกกันภายใน เท่ากับเป็นการริเริ่มให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวงจรใหม่ขึ้นมา บรรดาผู้นำของกัมพูชา ขาดทางเลือกด้านเศรษฐกิจที่พระประมุขของราชวงศ์จักรีและราชวงศ์เหงียนมีอยู่ สำหรับใช้สร้างอำนาจที่มีเอกราชขึ้นมาใหม่ ศักยภาพที่จะสร้างความก้าวหน้าด้านการพาณิชย์ภายในภูมิภาค ถูกทำลายลงอย่างรุนแรง เมื่อดินแดนบริเวณชายฝั่งทะเล ซึ่งอยู่ตอนใต้ของพนมเปญ ต้องสูญเสียให้แก่ฝ่ายเวียดนามไป ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า มีผู้บรรยายถึงท่าเรือที่เป็นหลักสำคัญของกัมพูชา คือกัมโพช ไว้ว่า ขาดชีวิตชีวาและความชุลมุนวุ่นวาย "มีบ้านอย่างมากที่สุดเพียง 300 หลัง"[28] กัมพูชามีประชากรเบา

---

[27] Chaophraya Thiphakorawong, ***The Dynastic Chronicles, Bangkok Era, The First Reign***, ed. and trans. Thadeus and Chadin Flood, Tokyo, 1978, I. 272-3.

[28] H. Mouhot, ***Travels in Siam, Cambodia and Laos,*** *1858-60*, London, 1864, repr. Singapore, 1989, I. 180.

บาง และส่วนใหญ่แล้วประเทศ พึ่งพาอาศัยเศรษฐกิจแบบพอประทังชีพ โดยไม่มีกำลังคน ทรัพย์สิน และอาวุธ ที่จำเป็นที่จะทำให้เกิดการใช้อำนาจการปกครองแบบรวมศูนย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แม้จะเป็นได้ว่ากัมพูชามีความอดกลั้นกับพวกไทยมากกว่า เพราะมีความผูกพันทางด้านวัฒนธรรมร่วมกันอยู่ แต่ชาวกัมพูชาก็มิได้พอใจกับภาพลักษณ์ของ “พี่ชาย” ผู้ให้ความอุปถัมภ์ เช่นเดียวกับที่กัมพูชาไม่พอใจภารกิจของชาวเวียดนามที่ต้องการทำให้ชาวกัมพูชาเป็นผู้มีอารยธรรมขึ้นมาโดยการพยายามบังคับให้กัมพูชาปกครองตามแบบแผนของศาสนาขงจื๊อ เวียดนามเพลามือการเข้าแทรกแซงในกิจการของกัมพูชาลงในช่วงที่เกิดกบฏ ไตเซินภายในประเทศตน แต่ก็มาพลุ่งขึ้นสูงสุดอีกครั้งหนึ่งด้วยการรุกอย่างทรงพลังลงมาทางใต้ใน รัชสมัยของจักรพรรดิยาลอง กัมพูชาต้องตกอยู่ระหว่างกลางของอิทธิพลสองขั้ว ดังนั้น จึงได้ดำเนินนโยบายสวามิภักดิ์ควบสองทาง หรือใช้ภาพลักษณ์การเป็นนก “สองหัว” ทว่าสายตาของนก เต็มอกเต็มใจที่จะทอดลงมาทางกรุงเทพฯ มากกว่า การเอนเอียงเข้าหาราชธานีของไทย ซึ่งตรงข้ามกับความ รู้สึกอึดอัดที่มีต่อทางเว้ แสดงให้เห็นอย่างตรงชัดในบรรณาการประจำปีอย่างไม่เป็นทางการ ที่เขมร ส่งมายังกรุงเทพฯ แต่กับเว้ เขมรส่งคณะทูตอย่างเป็นทางการแค่สามปีต่อหนึ่งครั้ง[29]

ความลุ่มลึกของความรู้สึกต่อต้านเวียดนามของกัมพูชา แสดงออกที่การจลาจลในค.ศ.1820 ซึ่งมีพระภิกษุชื่อไก่จากบาพนม เป็นผู้นำ การจลาจลนี้ คล้ายคลึงกันมากกับการกบฏต่อต้านอาณานิคมที่เกิดขึ้นในฟิลิปปินส์และในชวาในช่วงเวลาเดียวกัน เป็นการกบฏที่ถูกกระตุ้นขึ้นจากการถูกเกณฑ์แรงงานและความกดดันทางด้านเศรษฐกิจ (ดูหน้า 365-66) การจลาจลของพระไก่ มีจุดเริ่มต้นเมื่อเวียดนามเกณฑ์ชาวกัมพูชาประมาณหนึ่งพันคน จากกำลังแรงงานทั้งหมดที่มีอยู่ 50,000 คน เพื่อไปทำงานก่อสร้างคลองวินห์เต ซึ่งมีความยาวประมาณ 40 กิโลเมตร จากฮาเตียน (บันทายมาศ) ไปยังนครโจดก (โจพู) อย่างไรก็ดี การขูดรีดแรงงานชาวกัมพูชาของเพื่อนบ้านที่ทรงอิทธิพล มิใช่ว่าจะไม่เคยมีมาก่อน พงศาวดารของไทยสมัยค.ศ. 1783 รายงานถึงการเกณฑ์ชาวกัมพูชามากกว่านี้ถึงสิบเท่า เพื่อไปก่อสร้างคลองรอบกรุงทางฝั่งซ้ายของกรุงเทพฯ[30] เรื่องนี้น่าจะชี้บอกในทางที่ว่า การเกณฑ์แรงงานของเวียดนามเพื่อก่อสร้างคลองวินห์เต ให้โอกาสแก่ชาวเขมรที่จะก่อการกบฏ มากกว่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการกบฏ อันเป็นผลตามมาจากการเกณฑ์แรงงานครั้งนี้ แม้ว่าขบวนการนี้ จะดึงดูดผู้สนับสนุนได้อย่างกว้างขวาง แต่ความปราชัยในท้ายที่สุดของพระไก่ มีการแจงเหตุผลเอาไว้ในงานพรรณนาร้อยกรอง ซึ่งเขียนขึ้นในค.ศ.1869 เป็นการร้อยกรองขึ้นสำหรับให้ชนทั่วไปได้ท่องและจดจำกันตามแบบฉบับของ

---

[29] D.P. Chandler, “Cambodia Before the French: Politics in a Tributary Kingdom, 1794-1848,” Ph.D. thesis, Michigan University, 1973, 64-8.

[30] D.P. Chandler, ***A History of Cambodia***, Boulder, 1983, 120-1; Thiphakorawong, l. 58.

ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เหตุผลระบุว่า ความปราชัยของพระไก่ เป็นผลเนื่องมาจากหมดบุญกุศลและสิ้นบารมี[31]

> แม้ว่าประชาชนจะยังเห็นท่านเป็นที่พึ่ง แต่การกระทำผิดที่พวกเขาทุกคนได้ทำลงไป ก็มิอาจหลีกหนีไปได้พ้น ในแบบเดียวกันกับทิดไก่ ตอนท่านยังเป็นพระ ท่านได้บุญกุศลมามากมาย ภายหลังจากสิ่งที่ท่านทำผ่านพ้นไป บุญกุศลก็จางหายไป และตอนนี้ ท่านไม่มีอำนาจพิเศษใด ๆ ท่านกลายเป็นคนธรรมดาสามัญ เกียรติยศของท่านมิได้ยิ่งใหญ่อีกต่อไปแล้ว ความชำนาญของท่าน ไร้ผล...คราวนี้ ในยามที่ศัตรูใกล้เข้ามา ไม่มีบุญกุศลมาอวยชัยให้พร บริวารของท่าน ไม่สามารถโจมตีหรือยิงอาวุธของตัวเองได้แล้ว...

กระนั้น การกบฏครั้งนี้ก็ทิ้งความทรงจำที่มิอาจลบเลือนได้ ซึ่งเก็บไว้ในเรื่องราวพื้นบ้านของชาวกัมพูชา เกี่ยวกับการปกครองอย่างไม่ถูกไม่ควรของเวียดนาม[32]

ปฏิกิริยาในท้องถิ่น ปรากฏเด่นขึ้นมาอีกครั้งในค.ศ.1840 หลังจากเริ่มมีการสำรวจสำมะโนประชากรและพรมแดน จุดมุ่งหมายก็เพื่อให้การจัดเก็บภาษีและการระดมพลมีประสิทธิภาพมากขึ้น มาตรการเหล่านี้และมาตรการอื่น ๆ เพื่อปรับให้เข้าหาเวียดนาม ถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามกษัตริย์ พุทธศาสนาและโครงสร้างทางสังคมของกัมพูชา ผู้ริเริ่มการกบฏต่อต้านเวียดนามของประชาชน ได้แก่ *ออกญา* หรือพวกขุนนางที่มีตำแหน่งสูง คนเหล่านี้มองตนเองว่าเป็นผู้ปกป้องขนบประเพณีเขมร การปฏิรูปของเวียดนามซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีและการจัดทำบันทึกหลักฐานต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการเก็บสะสมข้าว ทำให้เวียดนามตั้งข้อเรียกร้องอย่างหนักหน่วงกับพวก*ออกญา* ซึ่งเป็นผู้บริหาร*สรุก* (เขตหรืออำเภอ) ภายในปริบทของระบบอุปถัมภ์ทางการเมืองของกัมพูชาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงนั้น การที่เวียดนามยุติการแทรกแซงในค.ศ. 1847 และ ในเวลาต่อมา นักองค์ด้วงก็หันกลับไปสวามิภักดิ์กับสยามใหม่อีกครั้งหนึ่ง เป็นเพียงสิ่งที่อยู่ระหว่างความหวังของชาวนา ที่จะมีพระผู้มาโปรด กับความหวาดหวั่นของชนชั้นสูงเดิม การขึ้นครองราชย์ของนักองค์ด้วง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1848-1860) ซึ่งไทยทำพิธีมอบตำแหน่งให้* ที่อุดง

---

[31] D.P. Chandler, "An anti-Vietnamese Rebellion in Early Nineteenth Century Cambodia: Pre-Colonial Imperialism and Pre-Nationalist Response," JSEAS, 6, 1 (1975) 21.

[32] Chandler, "Cambodia Before the French," 103.

* พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้พระยาเพชรพิชัยคุมสุพรรณบัตรกับเครื่องราชอิสริยยศเพื่อตั้งให้เป็นสมเด็จพระหิริรักษ์รามาบดี

โดย ที่ทางเว้ก็มอบตราอันเป็นเครื่องหมายของอำนาจให้ด้วยนั้น ทำให้กัมพูชาได้ชื่อว่ากลับคืนไปสู่การสวามิภักดิ์ควบสองทาง พร้อมกับนำมาซึ่ง “ยุคทอง” ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ [33]

วิกฤติการณ์ด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

การฉกฉวยประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองจากกัมพูชาของเวียดนาม เป็นอาการที่ส่อให้เห็นได้โดยตรงถึงวิกฤติการณ์ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกภายในเวียดนาม วิกฤติการณ์ดังกล่าว มีสาเหตุจากปัญหาเรื่องการกระจายการถือครองที่ดิน ความไร้เสถียรภาพทางด้านการเมืองและความอ่อนแอของสถาบัน จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นและแรงกดดันในเรื่องที่ดิน กลายเป็นปัญหาที่หนักหน่วงยิ่งขึ้นเนื่องจากการเกิดเจ้าที่ดินใหญ่และการปราศจากเสถียรภาพทางสังคม-เศรษฐกิจ ปัญหาสองประการหลังนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากสงครามกลางเมืองและการต่อต้านภาระการเสียภาษีที่หนักหน่วง เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบห้า ผลรวมของปัจจัยเหล่านี้ เป็นตัวเร่งที่ผลักดันให้เวียดนามเข้าสู่ดินแดนของจามและเขมรให้เร็วยิ่งขึ้น การแบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่ายในหมู่ตระกูลที่แข่งขันชิงดีชิงเด่นกัน และการที่อิทธิพลของตระกูลตรินห์ ครอบงำราชสำนักเลที่ฮานอย ชักนำให้ตระกูลเหงียนดำเนินการแยกตัวออกในค.ศ.1626 โดยฝ่ายเหงียนได้ประกาศอย่างเปิดเผยว่าจะหาทางระบายความทะเยอทะยานของพวกตนกับดินแดนที่อยู่ในเขตชายขอบด้านใต้ ตระกูลเหงียนสถาปนาเมืองหลวงของตนขึ้นที่เมืองเว้ พวกเขาใช้วิธีการก่อตั้งอาณานิคมทหาร (*ดอน เดียน*) ขึ้นเพื่อรองรับการขยายดินแดนทางด้านใต้ของตน เมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ข้อจำกัดในด้านสภาพแวดล้อมของที่ราบชายฝั่งทะเลแคบ ๆ ของอันหนำ ทำให้มีการอพยพย้ายถิ่นมาออกันอยู่ที่ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง[34] เมื่อถึงค.ศ. 1760 มีจังหวัดที่อยู่บริเวณปากแม่น้ำหกจังหวัด เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าตระกูลเหงียน ปัญหาด้านเศรษฐกิจของทางใต้นั้น เห็นได้ชัดว่า รุนแรงน้อยกว่า เพราะทางใต้นี้ มีโอกาสมากกว่า ที่จะเปิดดินแดนใหม่ ๆ และดำเนินกิจกรรมด้านการพาณิชย์ที่ควีเนิน และที่เมืองตามบริเวณปากแม่น้ำ เช่นที่ฮาเตียนและวินห์ลอง เป็นต้น กระนั้น การใช้อำนาจในฐานะเจ้าศักดินาในรูปการเก็บภาษี การเกณฑ์แรงงาน ภาวะการเป็นทาสติดที่ดินและการบุกรุกที่ดินที่เป็นของส่วนกลาง เป็นแอกที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชนทั่วไป ทั้งในดินแดนที่อยู่ในความควบคุมของพวกตรินห์และของพวกเหงียน ความเจ็บแค้นเหล่านี้เป็นเชื้อให้ชาวนาลุกขึ้นมาต่อต้านครั้งแล้วครั้งเล่า ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการต่อต้านการกดขี่ภายใน หรือต่อต้านการบงการจากจีน ล้วนต่างเสริมให้เนื้อหาประวัติศาสตร์ของเวียดนามโดยตลอดเป็นเรื่องการดิ้นรนให้เป็นอิสระจากพันธนาการที่ผูกมัดอยู่

---

[33] Chandler, ***History of Cambodia***, 128-36.

[34] M. Cotter, Towards a Social History of Vietnamese Southward Movement,” JSEAH, 9, 1 (1968) 14-15, 18-19.

การหลบหนี เป็นวิธีการที่ใช้กันอยู่ทั่วไปเพื่อหลีกเลี่ยงภาระการจ่ายภาษี และการสำรวจสำมะโนประชากรในค.ศ.1725 เพื่อการจัดเก็บภาษีอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นนั้น ส่งผลให้เกิดการจลาจลครั้งใหญ่ขึ้นมา การเก็บภาษีที่สร้างความเดือดร้อนอย่างหนักหน่วง การทอดทิ้งไม่ใส่ใจดูแลเรื่องการชลประทาน และภัยธรรมชาติ ลงเอยด้วยการเกิดทุพภิกขภัยขึ้นในราวสิบปีต่อมา โดยประชาชนต่างพากันร่อนเร่พเนจรและกระจัดกระจายกันออกไป จนเกิดการล้มตายกันอยู่ทั่วไป[35] ความไร้ประสิทธิภาพและความเสื่อมทรามของการปกครองของเจ้าศักดินาเป็นที่รับรู้กันมากขึ้น รวมทั้งการฉ้อราษฎร์บังหลวงของพวกข้าราชการ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะการซื้อตำแหน่งของพวกขุนนาง สภาพเช่นนี้หนุนนำให้เกิดพลังจิตวิญญาณแนวใหม่ ที่ก่อให้เกิดการตั้งคำถามและประเมินค่านิยมที่มีมาแต่ดั้งเดิมกันใหม่ คำวิจารณ์อุดมการณ์ของขุนนางตามแนวคิดของขงจื๊อในเชิงเย้ยหยันและตรงชัด แสดงออกในรูปของงานร้อยกรองชื่อว่า “ผ่านมาทางวัดชิน” ของเหงียน ดู (ค.ศ.1765-1820)[36]

หนังแกะเก่าขาดพาดอยู่บนหลัง
เขาดุ่มเดิน ลากห่อสัมภาระกลับมาบ้าน
เมียไม่ยอมละจากหูกทอผ้า
น้องสาวไม่ปรุงอาหารให้กิน
พ่อแม่ไม่ชำเลืองมองมาสักหน
ทำเหมือนกับเขาเป็นคนที่เดินทางผ่านมา
ยามโชคไม่เหลียวแลใคร
คนในสายเลือดเดียวกันก็ไม่เหลียวแลเขาด้วยเหมือนกัน
แต่เมื่อเวลาสำคัญของซูชินมาถึง
ตราตำแหน่งหกตรา ห้อยอยู่ที่ผ้าคาดเอว
แหวนหยกเป็นคู่ ๆ แท่งทองคำ—เป็นตัน ๆ
รถม้าของเขา พาของมีค่าเหล่านี้ไปที่ประตูบ้านหลังเก่าของเขา
พ่อแม่มารอรับที่ประตูหมู่บ้าน
เมียครั่นคร้าม เมียงมองเขาอย่างอาย ๆ ด้วยสายตาชื่นชม
น้องสาวคุกเข่าลงต้อนรับ
เขาได้บรรลุถึงความใฝ่ฝันที่มีมาชั่วชีวิตของเขาแล้ว
“เจ้าทุกคนนับถือข้าในตอนนี้—ไยจึงไม่ทำมาก่อน”…

---

[35] J. Chesneaux, ***Contribution à l’histoire de la Nation Vietnamienne***, Paris, 1955, 49; Thomas Hodgkin, ***Vietnam: The Revolutionary Path***, New York, 1981, 79.

[36] Huỳnh Sanh Thông, ed. and trans., ***The Heritage of Vietnamese Poetry***, New Haven, 1979, 53-4.

การเกิดค่านิยมใหม่ ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่อัตลักษณ์ของชาวเวียดนาม มากกว่าที่จะโน้มไปทางจีน ปรากฏให้เห็นที่การใช้อักขระ*นอม*ของเวียดนาม เพื่อเขียนร้อยแก้วและร้อยกรอง และมีการประเมินความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กันใหม่ ในลักษณะที่มีการวิพากษ์ ผิดกับก่อนหน้านี้ซึ่งจะพิจารณาจากมุมมองของศาสนาขงจื๊อ ตัวอย่างอันหนึ่งคือ การยืนยันถึงการมีตัวตนของสตรีเพศภายในสังคมเวียดนาม ซึ่งประจักษ์ชัดในการแสดงความเศร้าโศกซึ่งกวีหญิงในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด โฮ ซวง ฮวง บรรยายไว้ในเรื่อง “การร่วมสามีเดียวกัน”[37]

คนหนึ่งหุ้มอยู่ในผ้าห่มอุ่น
อีกคนหนึ่งหนาวจนตัวแข็ง
การมีสามีร่วมกันจงพินาศ!
เจ้าโชคดีที่ได้เขามาบ้าง
เขาคงจะมาสักเดือนละสองครั้ง
หรือน้อยกว่านั้น
โอ้--การต่อสู้---เพื่อสิ่งนี้!
ถูกทำให้เป็นเหมือนกึ่งบริวาร หญิงรับใช้ที่ไม่ได้ค่าจ้าง
หากว่ารู้เช่นนี้
ก็คงจะอยู่เป็นโสดแล้ว

การหาทางที่จะแสดงออกซึ่งความเป็นตัวของตัวเองและการแสวงหาอัตลักษณ์ประจำชาติ ทวีขึ้นเพราะความไม่สงบโดยทั่วไปทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ ที่มีมาตลอดระยะเวลาเกือบสี่ทศวรรษ (1730-1760) การจลาจลที่จำกัดวงอยู่เฉพาะท้องถิ่น ทว่ามีพลัง เกิดขึ้นตามบริเวณต่าง ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากความยากจนอย่างรุนแรงที่สุด ได้แก่บริเวณย่านใจกลางของสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดง บริเวณจังหวัดซอนเตย์ จังหวัดไฮเยือง และจังหวัดซอนนาม ความรู้สึกสูญเสียความคาดหวัง แพร่กระจายออกไปแม้ในหมู่ชนชั้นที่มิใช่ชาวนา อาทิเช่น ปราชญ์ชื่อ เหงียน ฮิว เกิ่ว ได้เป็นผู้นำการจลาจลในค.ศ.1743 ในจังหวัดไฮเยือง ชุมชนพ่อค้าและชนกลุ่มน้อย ขยายกระแสของความไม่พอใจอันเนื่องจากการกำหนดภาษีการค้าตามใจชอบของพวกตรินห์[38] ภาษีเหล่านี้ รวมถึงภาษีทางอ้อมที่จัดเก็บกับสินค้าที่จำเป็นสำหรับอุตสาหกรรมในท้องถิ่น ได้แก่ แร่ธาตุต่าง ๆ เกลือ ถ่าน และดินประสิว และภาษีทางตรงที่จัดเก็บกับสินค้าส่งออก ซึ่งส่งผลกระทบกระเทือนถึงการผลิตครั่งและผ้าไหม[39]

---

[37] Nguyen Ngoc Bich, ed. and trans. ***A Thousand Years of Vietnamese Poetry***, New York, 1975, 118.

[38] Chesneaux, 49; Hodgkin, 82-4.

[39] Hodgkin, 79; Le Thanh Khoi, ***Le Viêt-Nam, Histoire et Civilisation***, Paris, 1955, 254-6.

สิ่งที่สำคัญคือความรู้สึกต่อต้านพวกขุนนาง ซึ่งมารวมตัวกันในชัยภูมิที่อยู่ตรงกลางคือ ที่ไตเซิน สถานที่นี้เป็นแหล่งให้บริการด้านการค้าหมากระหว่างควีเนิน ที่อยู่ตรงชายฝั่งทะเล กับกอนตัม ซึ่งอยู่ในภูมิภาคของชนกลุ่มน้อยเผ่าม้งและเผ่าบาห์นาร์ ผู้นำการกบฏไตเซินคือ พี่น้องตระกูลเหงียนสามคน เช่นเดียวกับผู้ให้การสนับสนุนพวกเขาจำนวนมาก ทั้งสามพี่น้องเป็นบุคคลที่มีประสบการณ์หลากหลายและมีความสามารถพิเศษในด้านต่าง ๆ กัน พี่คนโตชื่อ ย้ากเป็นผู้ประกอบการค้าหมากและเคยเป็นผู้จัดเก็บภาษีมาก่อน ส่วนน้องคนสุดท้องชื่อ ลือ เป็นพระ ทว่าคนที่มีอัจฉริยภาพในด้านการทหารและมีพรสวรรค์ในการดึงดูดใจคน คือ เว้ ซึ่งเป็นน้องคนกลางผู้ซึ่ง “เสียงพูดไพเราะราวกับระฆังและหน้าตาใสสว่างเหมือนกับสายฟ้า”[40] เมื่อได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง ในไม่ช้า ฝ่ายกบฏก็เริ่มมีกำลังรุกรุดหน้าขึ้น ฝ่ายกบฏทำลายอำนาจของราชวงศ์เหงียนซึ่งอ่อนกำลังลงแล้ว เพราะการบริหารงานที่ผิดพลาดของชัว โว เวือง และเพราะกรณีพิพาทเรื่องการสืบสันตติวงศ์ ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังการสิ้นพระชนม์ของชัว โว เวือง ในค.ศ.1765[41] เมื่อถึงค.ศ. 1778 ฝ่ายไตเซินเข้าควบคุมดินแดนทางใต้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งไซ่ง่อน ทว่าชัยชนะนี้ไม่สมบูรณ์เพราะเหงียน อันห์ นัดดาของชัว โว เวือง หนีรอดไปได้ ซึ่งเป็นการปูทางให้แก่ขบวนการต่อต้านการปฏิวัติของไตเซินในเวลาต่อมา

ทางเหนือ ข้อพิพาทเรื่องการสืบสันตติวงศ์ในหมู่ราชวงศ์ตรินห์ และวิกฤติการณ์ด้านเศรษฐกิจซึ่งซ้ำร้ายหนักขึ้นเพราะทุพภิกขภัย ทำให้เหงียน เว้ มีชัยชนะอย่างง่ายดายในค.ศ.1766 ภายหลังจากแบ่งแยกมาเกือบสองร้อยปี เวียดนามก็ได้รวมตัวกันใหม่อีกครั้งหนึ่งอย่างมีประสิทธิภาพ มีข้อยกเว้นเฉพาะบริเวณทางใต้บางส่วน ซึ่งเหงียน อันห์ ยังคงยึดครองอยู่ ในค.ศ.1788 เหงียน เว้ได้ปัดป้องความเพียรพยายามของจีนที่จะเข้ายึดฮานอยในนามราชวงศ์ตรินห์ จากนั้นได้ประกาศตนขึ้นเป็นจักรพรรดิทรงพระนามว่า กวางตรึง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1788-1792) ไตเซินยังไม่เต็มใจ ที่จะตัดขาดจากอดีตอย่างสิ้นเชิง ซึ่งเห็นได้จากการรื้อฟื้นความสัมพันธ์แบบบรรณาการกับจีน พร้อมกับได้พยายามปฏิรูปโดยกระทำภายในโครงสร้างของขนบประเพณีที่มีอยู่ ความเพียรพยายามในการปฏิรูปการเกษตรกระทำโดยการจัดสรรที่ดินใหม่ ในแบบที่เคยทำมา และโดยการนำที่ดินที่ทิ้งว่างไว้มาใช้เพาะปลูก ในขณะเดียวกัน มีการริเริ่มนำวิธีลงทะเบียนจัดตั้งชุมชน เพื่อชักจูงให้ประชากรมากมายที่ยังอยู่ไม่เป็นที่ ให้ตั้งรกรากอย่างเป็นหลักแหล่ง[42] มีการเพียรพยายามเพื่อประนีประนอมระหว่างขนบประเพณีดั้งเดิม กับการแสดงตัวของอัตลักษณ์ใหม่ในพื้นถิ่นที่เกิดขึ้น ธรรมเนียมปฏิบัติแบบชาวเวียดนาม รวมทั้งการเคี้ยวหมาก การไว้ผมยาวและสวมเครื่องแต่งกายประจำถิ่น ได้รับการอนุญาตอย่างเป็นทางการ ยกเว้นในศาล ในทำนองเดียวกัน ระบบการสอบเพื่อเข้ารับราชการเป็นขุนนางแบบจีนที่

---

[40] Hodgkin, 85.

[41] Le Thanh Khoi, 296-7.

[42] Hodgkin, 91.

เคยทำมาแต่เดิม ก็ยังคงรักษาไว้ ทว่ามีข้อบังคับให้ผู้สอบต้องมีความคล่องแคล่วในการเรียบเรียงงานร้อยแก้วและร้อยกรองในภาษา*นอม*ด้วย

แง่มุมที่สำคัญของการปฏิรูปไตเซิน คือการเปิดเสรีในด้านการพาณิชย์และอุตสาหกรรม มีการริเริ่มใช้ระบบเงินตราที่เป็นเอกภาพเหมือนกันทั้งหมด เพื่ออำนวยความสะดวกในการค้า การเติบโตของแรงงานรับจ้าง ในบริเวณศูนย์กลางทางการพาณิชย์ที่สำคัญ ๆ อย่างเช่นฮานอย ไฟโฟ (กวาง หนำ) บินห์ หัวและไซ่ง่อน เป็นเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นว่ามีเงินสดใช้จ่ายหมุนเวียนมากขึ้น และมีการพัฒนาไปสู่ระบบเงินตรา ภาวะเหล่านี้ ปรากฏในเวียดนามเป็นเวลานานก่อนที่พัฒนาการทำนองเดียวกันนี้จะเกิดขึ้นในพม่าและสยาม มีการเปิดเหมืองขุดแร่ และก่อตั้งวิสาหกิจการต่อเรือ โรงงานผลิตยุทโธปกรณ์ โรงงานกระดาษและวิสาหกิจด้านการพิมพ์ พัฒนาการเหล่านี้ เมื่อผสานเข้ากับการขจัดหรือลดภาษีผลผลิตทางการเกษตรในท้องถิ่น รวมทั้งการเปิดเสรีทางการค้าที่พรมแดนและการค้าทางทะเลกับจีน ทำให้ระบอบการปกครองเป็นระยะเวลาสามสิบห้าปีของไตเซิน เป็นยุคแห่งความเติบโตทางการพาณิชย์ที่สำคัญ ชุมชนผู้ประกอบการค้ายุคก่อนทุนนิยมก็ปรากฏขึ้นในยุคนี้[43] กวีชื่อเหงียน ฮิว เลือง ได้เขียนภาพความประทับใจที่ได้รับจากสภาพเหตุการณ์ที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงและกิจกรรม ไว้ในค.ศ.1802 ดังนี้ [44]

> ควันจากเตาปูนขาวของธัค กอย ป่ายปีนขึ้นเป็นวงเกลียวหนาทึบ
> คลื่นม้วนตัวพร้อมกับส่งเสียงกึกก้อง มาบนกระแสน้ำเชี่ยวของแม่น้ำนัต เทียว
> ที่ลอยละล่องอยู่ที่ริมลูกกรงของดูอัว เนียว คือใบเรือสำเภาของพ่อค้า ที่เบียดกันชิด ราวกับปีกของผีเสื้อ…
> ในหมู่บ้านเยน ท้าย มีเสียงสากกระแทกกระดาษ แทรกอยู่ในหมอกยามราตรี…

แม้ว่าการปฏิรูปภายใต้รัชสมัยของพระเจ้ากวางตรึง จะเริ่มต้นอย่างน่าประทับใจ แต่การปรับโครงสร้างของสังคมใหม่อย่างถอนรากฐาน เพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินเพื่อการเพาะปลูกที่เรื้อรังเรื่อยมาโดยตลอดก็มิได้เกิดขึ้น การค้าและกิจกรรมด้านการพาณิชย์ ยังคงอยู่ในระยะเริ่มต้น และปัญหาพื้นฐานทางด้านเกษตรกรรม ก็ยังคงมีอยู่ การขาดผู้นำที่เข้มแข็งภายหลังการสวรรคตของพระเจ้ากวางตรึง เมื่อพระชนมายุได้สามสิบเก้าพรรษาในค.ศ.1792 มีส่วนเกื้อหนุนให้ขบวนการต่อต้านการปฏิวัติของเหงียน อันห์ ประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ดี เหงียน อันห์ได้ชัยชนะในขั้นแรกเริ่ม ก็ด้วยความช่วยเหลือจากโจรสลัดชาวจีนและทหารรับจ้างชาวกัมพูชา จากนั้น ภายหลังจากยึดไซ่ง่อนได้ในค.ศ.1788 เหงียน อันห์ ก็ได้รับการสนับสนุนจากพ่อค้าฝรั่งเศสผู้หวังผลประโยชน์ด้านการ

---

[43] Chesneaux, 61-2.

[44] อ้างไว้ใน Hodgkin , 91.

พาณิชย์ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระในคริสต์ศาสนานิกายคาทอลิก คือปีแอร์ ปีจ์โน เดอ เบเฮน บิชอปแห่งอาดรอง เหงียน อันห์ยึดควีเนินได้ในค.ศ.1799 และยึดนครหลวงของไตเซินที่เว้ ได้ในค.ศ.1801

เหงียน อันห์เฉลิมพระนามว่า ยาลอง ซึ่งได้มาจากการรวมเอาชื่อยา ดินห์ (ไซ่ง่อน) กับธางลอง (ฮานอย) เข้าด้วยกัน พระองค์ทรงใช้พระนามนี้เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์บอกถึงการรวมส่วนเหนือกับใต้เข้าด้วยกันเป็นครั้งแรก ภายใต้ชื่อประเทศเวียดนาม ในแง่นโยบาย รัฐบาลเหงียนแสดงให้เห็นว่าเอนเอียงไปในทางที่จะคืนสิทธิให้แก่ชนชั้นสูงและขุนนางข้าราชการที่มีที่ดินตามแบบแผนของศาสนาขงจื๊อ ทั้งนี้ เพื่อให้คนเหล่านี้เป็นฐานสนับสนุนพระราชอำนาจของกษัตริย์ ระบอบการใช้พระราชอำนาจโดยเด็ดขาดของกษัตริย์ซึ่งเป็นผลลัพธ์ของพระราโชบายดังกล่าวของพระเจ้ายาลอง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1802-1820) และผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ คือพระเจ้ามินห์มาง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1820-1841) ทำให้เวียดนามมีการรวมศูนย์อำนาจในระดับที่มากยิ่งกว่าที่มีในจีนเสียอีก ในรัชสมัยของพระเจ้ายาลอง มีเจ้าผู้ทรงอิทธิพลส่วนภูมิภาคอยู่สองคน คนหนึ่งอยู่ในฮานอย และอีกคนหนึ่ง อยู่ในตัวบุคคลที่มีอำนาจในไซ่ง่อน คือเล วัน เดียต ทั้งสองต่างแผ่อิทธิพลอย่างไม่มีการยับยั้งในถิ่นของตน ทว่าอำนาจของทั้งคู่ ถูกกำจัดในรัชสมัยของมินห์มาง ในรัชสมัยนี้ ประเทศซึ่งมีประชากรอยู่ประมาณแปดล้านคน ถูกแบ่งออกเป็น 31 จังหวัด (*ดินห์*) และ 283 เขตหรืออำเภอ (*เหวี่ยน*) ส่วนการปกครองที่แบ่งออกแล้วนี้อยู่ในการควบคุมจากศูนย์กลาง ทั้งนี้ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารข้าหลวงระดับจังหวัด (*ตวน ฟู้*) คนหนึ่งต่างทำหน้าที่ควบคุมดูแลการบริหารของสอง หรือสามจังหวัด กลไกการบริหารที่แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางนี้ อาจเปรียบเทียบได้กับจีนในยุคของราชวงศ์ชิง ซึ่งมีประชากรในราวประมาณ 350 ล้านคน และแบ่งออกเป็นเขตต่าง ๆ ประมาณ 1500 เขต[45]

แม้ว่าชาวเวียดนามจะอาศัยแบบอย่างของจีนเป็นแรงบันดาลใจ แต่เวียดนามก็ไม่พอใจกับการแผ่อิทธิพลเข้าครอบงำของจีน ความไม่พอใจนี้แสดงอย่างประจักษ์ชัด โดยการที่เวียดนามไม่ยอมใช้วิธีการบริหารของราชวงศ์จีนหนึ่งใดโดยเฉพาะเป็นแม่แบบ ระบบการบริหารของราชวงศ์เหงียนนี้ปรับปรุงมาจากระบบบริหารของสถาบันต่าง ๆ ของจีนและเป็นระบบบริหารซึ่งเอื้อประโยชน์อย่างมากที่สุดแก่การใช้พระราชอำนาจของกษัตริย์และการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง[46] หลักสำคัญของโครงสร้างการบริหารของราชวงศ์เหงียนนี้มาจากลัทธิขงจื๊อใหม่ ทั้งนี้เป็นปฏิกิริยาที่ราชวงศ์เหงียนมีต่อระบอบการปกครองของไตเซิน และวัฒนธรรมทางศาสนาในแบบที่หลากหลายที่ไตเซินอุปถัมภ์อยู่ อันที่จริงนั้น ราชโองการต่าง ๆ ของพระเจ้ายาลอง กำหนดบทลงโทษแก่ผู้ปฏิบัติศาสนกิจตามแบบของ

---

[45] A.B. Woodside, ***Vietnam and the Chinese Model: A Comparative Study of Nguyễn and Ch'ing Civil Government in the First Half of the Nineteenth Century***, Cambridge, Mass., 1971, 23, 84-5, 142-6.

[46] D.G. Marr, ***Vietnamese Anticolonialism, 1885-1925***, Berkeley, 1971, 19-20.

เต๋าและพุทธศาสนาไว้อย่างรุนแรง[47] การรับสถาปัตยกรรมจีนเป็นต้นแบบสำหรับสร้างกลุ่มอาคารพระราชวังและการก่อสร้างป้อมปราการในแบบโวบัน ยิ่งเป็นการแยกชนชั้นปกครองให้เหินห่างไกลออกไปจากชนชั้นชาวนามากยิ่งขึ้นไปอีก

ศูนย์กลางการบริหารทั้งหลาย มิได้พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางการพาณิชย์ที่มีลักษณะเป็นชุมชนเมือง ยกเว้นเฉพาะนครใหญ่และเมืองท่าสำคัญ ๆ และการค้าขายในปริมาณมาก ๆ ยังคงทำกันตามบริเวณชุมทางที่แม่น้ำหลายสายไหลมาบรรจบกัน[48] สิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการค้า คือการที่กษัตริย์ทรงผูกขาดการค้าผลิตผลที่มีมูลค่าสูง อย่างเช่นงาช้าง เขากวาง อบเชย กระวานและผงทองคำ ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ทรงเก็บรวบรวมจากชนภูเขา ในฐานะส่วย[49] การผูกขาดของกษัตริย์ทำนองเดียวกันนี้ ส่งผลกระทบต่อการผลิตผ้าไหมและสำริด ระบบบริหารราชการที่แผ่อิทธิพลไปอย่างกว้างขวาง ส่งผลให้ช่างฝีมือและกลุ่มผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ อยู่ในการควบคุมของรัฐบาลอย่างเข้มงวด และทำให้คนมากมายหลายกลุ่ม ต้องเลิกกิจการไป ที่เป็นอันตรายต่อวิสาหกิจเอกชนมากพอ ๆ กัน คือการกำหนดทิศทางของทักษะและวัตถุดิบ ให้มีจุดมุ่งหมายสอดคล้องกับโรงงานของพระจักรพรรดิที่เว้ สภาพการณ์เหล่านี้ ประกอบกับภาษีการค้าและใบอนุญาตที่เข้มงวดต่อการส่งออกข้าว เกลือและโลหะเป็นตัวการยับยั้งมิให้การพัฒนาทางการพาณิชย์มีโอกาสเริ่มต้นขึ้นเสียตั้งแต่ก่อนหน้านี้[50] รัฐผูกขาดการทำเหมืองและให้ขุนนางที่ทรงโปรดและผู้ประกอบการชาวจีนเช่าเพื่อดำเนินการ ผู้ประกอบการชาวจีนซึ่งประเมินตัวเลขไว้ในทศวรรษ 1820 ว่ามีอยู่ในราว 40,000 คน[51]นั้น ยังคงมีอิทธิพลครอบงำการค้าส่วนสำคัญที่ทำกับจีน พ่อค้าที่เป็นคนพื้นถิ่นดั้งเดิมถูกจำกัดให้ค้าได้เฉพาะการค้าภายในประเทศซึ่งให้ผลกำไรน้อยกว่า

ในด้านเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพของมวลชน ยังคงเป็นเช่นเดิมโดยมิได้มีการปรับปรุงให้ดีขึ้น แม้ว่าราชวงศ์เหงียนจะริเริ่มการจ่ายเงินเดือนและบำนาญแก่ขุนนางและข้าราชการ แทนการให้สิทธิในที่ดินและในการเก็บภาษี[52] แต่ปัญหาเรื่องการไร้ที่ดินทำกินก็ยังคงมีอยู่ การจดทะเบียนที่ดิน (*เดีย โบ*) และจัดทำบันทึกด้านสำมะโนประชากร (*ดินห์ บา*) อย่างพิถีพิถัน ซึ่งทำกันเป็นประจำทุกปี นับตั้งแต่ค.ศ. 1807 ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการบริหาร ช่วยวางพื้นฐานที่

---

[47] Truong Buu Lam, ***New Lamps for Old***, Institute of Southeast Asian Studies Occasional Paper no. 66, Singapore, 1982, 4-5; Hodgkin, 108.

[48] Chesneaux, 77-8.

[49] J. White, ***A Voyage to Cochin China***, London, 1824; reprinted with an introduction by M. Osborne, Kuala Lumpur, 1972, 249-50; Chesneaux, 78.

[50] Hodgkin, 113; A. Lamb, "Crawfurd's Report on the State of the Annamese Empire," ***The Mandarin Road to Old Huế***, London, 1970, 263.

[51] Woodside, 31-2, 272-3; Lamb, 257.

[52] J. Buttinger, ***Vietnam: A Dragon Embattled***, New York, 1967, 279-80.

สำคัญให้แก่การจัดเก็บภาษี ทว่าการคำนวณภาษีอย่างซับซ้อนตามแบบอย่างของจีน มิได้สัมพันธ์กันกับขนาดของหมู่บ้านของเวียดนามและจำนวนประชากรที่มีน้อยกว่าอย่างมากทีเดียว[53] ยิ่งไปกว่านั้น รายรับที่เพิ่มขึ้นจากการเก็บภาษีอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ก็เพียงแค่พอคุ้มกับการบำรุงรักษากลไกของระบบราชการที่ใหญ่โตขึ้นเท่านั้น ประสิทธิภาพที่สูงขึ้นของระบบราชการ ช่วยเพิ่มปริมาณการเกณฑ์แรงงานและค่ารัชชูปการ—ซึ่งพวกผู้ดีชั้นสูงและขุนนางจะได้รับการยกเว้น -- จึงเท่ากับเป็นการผลักภาระให้แก่ชาวไร่ชาวนา ประมาณหนึ่งในสามของประชากรชายทั้งหมด ต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานโดยไม่ได้รับค่าจ้างปีละหกสิบวันหรือมากกว่านั้น[54] ระบบนี้ น่าจะเคร่งครัดกว่าระบบที่ใช้อยู่ในสยามในสมัยเดียวกัน และเป็นเหตุให้สตรีต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกส่วนของวิสาหกิจเอกชนอย่างเป็นที่เห็นได้เด่นชัด ทั้งในด้านการเพาะปลูก อุตสาหกรรมและการพาณิชย์[55]

การเกณฑ์แรงงานนั้น นอกจากเพื่อให้มาทำงานก่อสร้างและบำรุงรักษาสิ่งปลูกสร้างของส่วนรวมแล้ว ยังต้องเข้าทำงานในโครงการทหารที่สำคัญของยุคเหงียน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการก่อสร้างป้อมปราการ เรือรบและคลังสรรพาวุธ วิธีการเกณฑ์ทหารและเทคโนโลยีในด้านการทหารในสมัยเหงียน เป็นแบบเดิมที่ยังคงรักษาอยู่ โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง วิธีการเกณฑ์คนให้มาทำงานในกองทัพบกและกองทัพเรือทำกันมาแต่ดั้งเดิม ด้วยการดึงพวกเกษตรกรออกจากส่วนการเพาะปลูกและการประมงนี้ ปรากฏชัดว่าสร้างความเสียหายให้แก่เศรษฐกิจ นอกจากนี้แล้ว ยังทำให้ส่วนการป้องกันประเทศต้องขาดความเป็นวิชาชีพ—ความเป็นวิชาชีพนี้เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัย ในส่วนพระเจ้ายาลองและพระเจ้ามินห์มางนั้น พระองค์ไม่เคยขาดความสนใจในเทคโนโลยีของตะวันตก กองเรือขนาดใหญ่ของพระเจ้ายาลองที่เมืองเว้ ประกอบด้วยเรือที่ ติดใบเรือรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นเรือที่สร้างขึ้นตามแบบอย่างของยุโรป และมีปืนใหญ่ติดตั้งไว้ พระเจ้ามินห์มางทรงแสดงให้เห็นว่า โปรดปรานเรือกลไฟยิ่งนัก พระองค์จึงทรงก่อตั้งโรงงานขึ้น เพื่อลอกเลียนแบบเรือกลไฟของตะวันตก การลงทุนนี้ประสบความล้มเหลว ซึ่งเป็นการเผยให้เห็นว่าขนบประเพณีการศึกษาในแนวอนุรักษนิยมของศาสนาขงจื๊อ ไม่อาจปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยได้ การศึกษาในแบบขงจื๊อ เป็นการมุ่งเข้าสู้เงื่อนไขและความจำเป็นที่ล้าสมัยไปนานแล้ว ทหารในสมัยเหงียนนี้ มีความน่าประทับใจด้วย “เครื่องแต่งกาย อาวุธและวินัยตามแบบอย่างของตะวันตก” เช่นเดียวกับป้อมปราการต่าง ๆ สำหรับกิจการทหาร[56] ทว่าในด้านยุทธการและเทคโนโลยีแล้ว พวกเวียดนามจัดว่าล้าหลัง เมื่อเปรียบกับกองทัพของตะวันตกในสมัยเดียวกัน บรรดานายทหารระดับนายพลของเวียดนาม มีความเชื่ออยู่กับ “การป้องกันอยู่กับที่ ในขณะที่เทคโนโลยีการสร้างและใช้

---

[53] Woodside, 163-4.

[54] Lamb, 266.

[55] Ibid., 270; White, 215-16, 245.

[56] Lamb, 267-8.

อาวุธปืนของยุโรป กำลังก้าวหน้าไปในระดับเร่งรุด ทั้งในแง่แสนยานุภาพ พิสัยและความคล่องตัวที่เพิ่มขึ้นมา..."[57] การพัฒนาทางด้านการทหารและเทคโนโลยีนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อป้องกันการต่อต้านภายในและปราบปรามการรุกฮือของชาวนาเป็นส่วนใหญ่

ภายในชั่วระยะเวลาแทบไม่ถึงสองทศวรรษของการปกครองของราชวงศ์เหงียน เวียดนามก็เข้าไปสู่วงจรที่มีอยู่มาแต่ไหนแต่ไรอีกหนหนึ่ง นั่นคือวงจรความไม่พอใจของมวลชน ความไม่พอใจของมวลชนครั้งนี้ถูกกระตุ้นจากความอดอยากขาดแคลนและโรคระบาด อันเป็นผลจากภาวะน้ำท่วมฝนแล้งและการล้างผลาญของศัตรูพืช การจลาจลที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น 73 ครั้งในรัชสมัยของพระเจ้ายาลองเพิ่มขึ้นเป็นในราว 234 ครั้ง ในสมัยการปกครองของพระเจ้ามินห์มาง[58] เพราะความไร้เสถียรภาพภายในประเทศและความตระหนักถึงความไร้สมรรถภาพของพระองค์ที่จะต้านทานแรงกดดันของตะวันตก พระเจ้ามินห์มางจึงทรงหันหลังให้กับพวกยุโรป โดยทรงบอกปัดความสัมพันธ์ข้องเกี่ยวกับพวกฝรั่งเศสที่เคยมีก่อนหน้านี้ เมื่อถึงรัชสมัยของพระเจ้าเทียวตรี (ค.ศ.1841-1847) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่จักรวรรดินิยมฝรั่งเศสนำกำลังเข้าสมทบกับคริสต์จักรคาทอลิกนั้น สภาพอันย่ำแย่ของเวียดนามแตกต่างอย่างคมชัดจากความมั่นคงของสยาม ซึ่งเริ่มต้นมาจาก "การปฏิวัติอย่างแยบคาย" ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แม้พระเจ้ามินห์มางเอง ก็ทรงประจักษ์เป็นอันดีอยู่ว่าข้อบกพร่องต่าง ๆ ของระบบการสอบความรู้เพื่อเข้ารับราชการตามหลักลัทธิขงจื๊อนั้น ตัดโอกาสที่จะทำให้เกิดการปรับตัวให้เข้ากับความจำเป็นที่เปลี่ยนแปลงไป และกับปัญหาท้าทายที่กำลังเพิ่มขึ้นอยู่ทุกขณะ ดังที่เหงียน เตรือง โต พระบาทหลวงนิกายคาทอลิกจากเงอัน ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในทศวรรษ 1860 ว่า[59]

> ดูที่ญี่ปุ่นและเกาหลี...หากว่าเราจะศึกษาเรื่องที่สอดคล้องกับภาวะของยุคสมัยปัจจุบัน – อาทิ เช่น แผนการสัประยุทธ์ หรือวิธีการสร้างป้อมปราการและยิงปืนใหญ่ แทนที่จะมุ่งความเพียรพยายามและเวลาของเราไปกับการขัดเกลาลีลาหรือตกแต่งประดับประดาวิธีการเขียนอักขระให้งดงาม – แล้วดังนั้น เราก็น่าจะอยู่ในฐานะที่จะต้านทานศัตรูของเราได้

การปฏิรูปวิธีคิดและการปรับปรุงให้ทันสมัย

นักวิชาการท่านหนึ่ง บรรยายถึงช่วงเวลาที่สำคัญในการเปลี่ยนทิศทางทางด้านภูมิปัญญาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งสยามว่า แตกต่างจากของเวียดนามอย่างเด่นชัด การ

---

[57] Marr, 23.

[58] Hodgkin, 114.

[59] Quoted Hodgkin, 120.

ปฏิวัติของสยามนั้นเป็นไปใน “ทำนองของ ‘การปฏิรูป’ พุทธศาสนา” แต่การปฏิรูปนี้ ต่างจากการปฏิรูปศาสนาในยุโรป เพราะมิได้ทำให้เกิดความขัดแย้งหรือกระทบกระทั่งกันในระดับสถาบัน[60] สมเด็จพระเจ้าตากสินและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในฐานะที่ทรงเป็นบุคคลที่ยิ่งใหญ่ที่ได้รับเลือกสรรหรือ*มหาสัมมตะ (mah sammata)* * อันเป็นบทบาทของพระประมุขที่เป็นพุทธศาสนิก—ต่างทรงมีส่วนในการแก้ไขปัญหาเพื่อฟื้นฟูความเสื่อมของศีลธรรม เพราะทั้งสองพระองค์ทรงมีความเชื่อว่านี่คือเหตุที่ทำให้อยุธยาประสบหายนะ ขณะที่ความเพียรพยายามของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่จะปฏิบัติหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในส่วนนี้ให้สำเร็จลุล่วง เป็นการละเมิดแนวคิดดั้งเดิมของกษัตริยภาพ เพราะทรงอ้างพระองค์ว่าเป็นพระอรหันต์นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเสริมสร้างบทบาททางจิตวิญญาณของกษัตริย์ได้อย่างประสบความสำเร็จ ด้วยการสถาปนาความสัมพันธ์อย่างมีเหตุผลกับประชาคมพุทธศาสนาโดยทั่วไป ภายในปริบทของโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงรักษาความร่วมมือกับคณะสงฆ์ --ซึ่งเป็นผู้ควบคุมดูแลการศึกษาภายในสังคมพุทธ --ไว้อย่างมั่นคง ทั้งนี้ เพื่อจะได้ทรงกำจัดความเบี่ยงเบนไปจากความอันควร พร้อมกับหันมาประยุกต์ใช้คำสั่งสอนทางศาสนาอย่างมีความหมาย การที่พระประมุขที่ทรงเป็นพุทธศาสนิกเช่นพระเจ้าอลองพญาหรือสมเด็จพระเจ้าตากสิน จะทรงรับภาระในการรวบรวมพระคัมภีร์และบทบัญญัติทางศาสนา มิใช่เรื่องที่ผิดธรรมดาแต่อย่างใด แต่สำหรับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น พระองค์ทรงโปรดให้พระภิกษุ 218 รูปและฆราวาสผู้รอบรู้ 32 คน มาร่วมกันสังคายนา พระไตรปิฎกหรือคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ที่วัดนิพพานาราม** ซึ่งอยู่ในบริเวณพระราชวัง ที่ได้โปรดให้ดำเนินการด้วยความริเริ่มของพระองค์ด้วยเช่นกัน คือการเรียบเรียง*ไตรภูมิ* (สามโลก) – ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับจักรวาลตามแนวคิดของสยาม – ฉบับใหม่ ให้เสร็จสมบูรณ์ลง นอกจากนี้ ยังโปรดให้มีการประพันธ์เรื่อง*รามายณะ*ขึ้นใหม่ ในชื่อว่า *รามเกียรติ์* ซึ่งเป็นการนำเค้ามูลของมหากาพย์อินเดียมาปรับแต่งให้เข้ากับความหมายของสภาพแวดล้อมของไทย การปฏิวัติทางความคิดอย่างแยบคายที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงริเริ่มขึ้นนี้เอง เป็นการปูพื้นฐานให้แก่เจ้าฟ้ามงกุฎ ในช่วงต่อมาที่จะทรงปรับตัวให้รับกับ

---

[60] D.K. Wyatt, “The ‘Subtle Revolution’ of King Rama I of Siam,” in A.B. Woodside and D.K. Wyatt, eds, ***Moral Order and the Question of Change: Essays on Southeast Asian Thought***, New Haven: Yale University Southeast Asia Studies Monograph no. 24, 1982, 40, 42-3.

* หรือมหาสมมติราช คือ การเป็นราชาโดยฝูงชนแต่งตั้งขึ้นอันต่างจากคติของราชอาณาจักรที่นับถือฮินดูซึ่งถือว่ากษัตริย์คืออวตารของพระผู้เป็นเจ้า

** เพื่องานสังคนายนาพระไตรปิฎกนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงเปลี่ยนนามจากวัดนิพพานารามเป็นวัดศรีสรรเพ็ชญดาราม และต่อมาเมื่อได้ทรงโปรดให้ประชุมพระราชคณะเพื่อสอบไล่พระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรที่วัดนี้อีก จึงได้ทรงเปลี่ยนนามวัดนี้อีกครั้งหนึ่งว่า วัดมหาธาตุราชวรวิหาร

อิทธิพลของตะวันตกได้อย่างน่าประทับใจในช่วงระหว่างการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ.1824-1851) ในช่วงเวลา ดังกล่าว เจ้าฟ้ามงกุฎกับกลุ่มเจ้านายระดับสูง ได้ทรงศึกษาภาษาและวิทยาการแขนงต่าง ๆ ของทางตะวันตก ขณะที่ปราชญ์ผู้รอบรู้ด้านพระพุทธศาสนาก็บุกเบิกงานด้านการพิจารณาหลักธรรมเนียมในพุทธศาสนาที่ปฏิบัติกันมาแต่เดิมอย่างพินิจพิเคราะห์ โดยการเทียบเคียงและแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดกับพุทธศาสนิกชาวสิงหล วิชาความรู้จากทั้งสองกระแส ถูกนำมาผสานให้ลงรอยกันโดยปราศจากความลำบากยุ่งยาก ภายในธรรมยุติกนิกาย ธรรมยุติกนิกายนี้ยังคงอยู่ภายในกรอบโครงการศึกษาและค้นคว้าทางด้านพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ที่กระทำกันมาแต่ดั้งเดิม การฟื้นฟูพุทธศาสนาครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้กลับมาสู่ความเป็นสากล ทว่าเป็นการเปิดช่องทางโดยมิได้ตั้งใจ สำหรับการซึมซับความรู้ทางวิทยาศาสตร์และการใช้เหตุผลตามแบบของตะวันตกเข้ามา โดยไม่สูญเสียวัฒนธรรมและขนบประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิม การไต่สวนเพื่อแสวงหาความรู้เกี่ยวกับศาสนาและวิทยาศาสตร์ของตะวันตก เป็นไปในลักษณะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเชิงวิภาษวิธีกับคนจากซีกโลกตะวันตก ซึ่งได้รับการบันทึกไว้ในหนังสือที่ได้รับการตีพิมพ์เป็นเล่มแรกของสยาม คือ *กิจจานุกิจ* (ตำราอธิบายถึงสิ่งต่าง ๆ) การไต่สวนเพื่อความรู้ในลักษณะนี้กอปรขึ้นเป็นส่วนหนึ่งที่ไม่อาจแยกออกได้กับการเปลี่ยนผ่านทางด้านภูมิปัญญา[61]

ภาวะแวดล้อมที่มีความมั่นคงทางด้านการเมืองและ เศรษฐกิจ มีความสำคัญต่อการหาทางออกให้กับแนวคิดเชิงภูมิปัญญาที่ค้านกันอยู่ซึ่งเป็นปัญหาที่รัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงเวลานี้ต้องเผชิญอยู่ ความสำคัญของภาวะแวดล้อมที่มั่นคงดังกล่าวนี้ ปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน ในความพยายามที่จะปฏิรูปของพระเจ้ามินดง กษัตริย์แห่งพม่า (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1853-1878) ความพยายามของพระเจ้ามินดงนี้ไม่ประสบความสำเร็จมากเท่ากับของสยาม พระเจ้ามินดงทรงมีภูมิหลังที่คล้ายกับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือทรงเคยผนวชเป็นพระภิกษุมาก่อน พระองค์จึงทรงขวนขวายเพื่อหาทางเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันพุทธศาสนานิกายเถรวาท ขณะเดียวกันก็ทรงส่งเสริมการเรียนรู้และนวัตกรรมด้านเทคโนโลยีของตะวันตก ด้วยการเริ่มนำมาใช้เรือกลไฟมาใช้ขึ้น-ล่องในลำแม่น้ำ ทรงนำเรือปืนมาใช้และมีการวางสายโทรเลข การพยายามของพระองค์เหล่านี้กระทำในจังหวะก้าวที่ใกล้เคียงกับในสยาม ทว่าพระเจ้ามินดง ทรงประสบความล้มเหลวในการเชื่อมผสานระหว่างโครงการปรับปรุงให้ทันสมัย กับการปรับเปลี่ยนรูปแบบความคิดในด้านพุทธศาสนาพรสวรรค์ในการคิดตรองของพระเจ้ามินดง นับว่ามีจำกัด เมื่อเปรียบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ สภาวการณ์แวดล้อม ยังเป็นอุปสรรคอย่างร้ายแรงอีกด้วย หนึ่งในปัจจัยที่สำคัญ ๆ เหล่านั้น ได้แก่ความจำเป็นที่จะต้องมีความข้องเกี่ยวและสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดระหว่างชนชั้นข้าราชการกับชนชั้นสูง อันจะทำให้ชุมชนของชนชั้นหัวกะทิที่เข้มแข็งพัฒนาขึ้นมาได้ เช่นเดียวกับที่

---

[61] C.J. Reynolds, “Buddhist Cosmography in Thai History, with Special Reference to Nineteenth-Century Cultural Change,” JAS, 35, 2 (1976) 209-10, 214-15.

ได้เกิดขึ้นในสยาม นอกจากนี้ การที่ชนชั้นสูงของประเทศไม่คิดอ่านทำการค้า ประกอบกับความไม่มั่นคงในตำแหน่งหน้าที่การงานของพวกข้าราชการ ยังส่งผลให้ทั้งชนชั้นสูงและข้าราชการต่างต้องพึ่งพาอาศัยความโปรดปรานของกษัตริย์ที่ทรงครองราชย์อยู่ในขณะนั้น ซึ่งเป็นเรื่องล่อแหลม ภาวะเช่นนี้ หล่อเลี้ยงความไร้เสถียรภาพทางการเมืองและการคบคิดกบฏให้เกิดขึ้นอย่างไม่หยุดหย่อน ที่มีความสำคัญไม่แพ้กัน คือภัยคุกคามจากอังกฤษซึ่งกำลังทวีสูงขึ้นทุกที และความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิงในด้านการทูตระหว่างอังกฤษและพม่า การที่พระเจ้ามินดงทรงสูญเสียการควบคุมนครร่างกุ้งและบริเวณพม่าตอนล่าง ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการพัฒนาอย่างรวดเร็ว กับการที่พระองค์เอง เสด็จประทับอยู่อย่างโดดเดี่ยวที่นครมันดะเลย์ เป็นข้อเท็จจริงที่ทำให้มองเห็นได้อย่างเด่นชัดว่า แตกต่างจากความสำเร็จอันตระการตาของพระประมุขแห่งราชวงศ์จักรียุคต้น ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

รากฐานด้านเศรษฐกิจที่สมเด็จพระเจ้าตากสินและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงวางไว้ ได้รับการเสริมสร้างให้เข้มแข็งขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1809-1824) รากฐานนี้ได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างเต็มที่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1824-1851) สมเด็จพระเจ้าตากสินและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงร่างข้อจำกัดด้านภาษีและกิจกรรมด้านการพาณิชย์ของชาวยุโรป ข้อจำกัดเหล่านี้ส่งผลให้การค้ากับจีน สามารถพัฒนาขึ้นได้จนเต็มตามสมรรถนะอย่างครบถ้วนที่สุดภายในกรอบโครงของการค้าในระบบบรรณาการกับจีนนี้ สยามสามารถขยายการนำข้าว ไม้ฝาง ไม้พะยูง ดีบุก พริกไทย กระวาน รง นอแรดและขี้ผึ้ง เพื่อไปแลกเปลี่ยนกับผ้าไหม เครื่องลายคราม กระดาษ ชา และดินประสิว ในเวลาเดียวกัน การริเริ่มปลูกพืชเพื่อการค้าช่วยให้สยามรักษาจังหวะก้าวในการพัฒนาเศรษฐกิจได้เท่าเทียมกับเศรษฐกิจของอาณานิคมในฟิลิปินส์และอินโดนีเซีย การผลิตอ้อยและพริกไทยของสยาม ขยายกว้างขวางขึ้นจนตัวเลขประเมินของการค้าผูกขาดของหลวง เพิ่มขึ้นเป็นลำดับจาก 35,000 หาบ* จนถึง 40,000 หาบ ในค.ศ.1822[62] การปลูกยาสูบซึ่งเพิ่งเริ่มมีการนำเข้ามาเผยแพร่ใหม่ ๆ ได้ผลมากเกินกว่าการบริโภคภายในประเทศภายในเวลาไม่นาน ทำให้สยามสามารถส่งยาสูบออกไปขายยังกัมพูชาและโคชินจีนได้[63] นอกจากนี้ ยังได้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมการทำน้ำตาลและการถลุงแร่เหล็กขึ้นมา กิจกรรมเหล่านี้ รวมทั้งการทำเหมืองดีบุก มีพื้นฐานอยู่ที่วิสาหกิจของชาวจีน ซึ่งได้รับการส่งเสริมให้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศ ชาวจีนเหล่านี้ได้รับยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงานและเกณฑ์ทหาร ทั้งการเสียค่ารัชชูปการประจำปี ก็เป็นจำนวนน้อยกว่าที่ชายไทยต้องจ่ายแทน

---

* 1 หาบ = 133 1/3 ปอนด์ หรือ 60.48 กิโลกรัม

[62] J. Crawfurd, ***Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China***, London, 1828; reprinted with an introduction by D.K. Wyatt, Kuala Lumpur, 1967, 381.

[63] J. Crawfurd, ***The Crawfurd Papers***, Bangkok, 1915, 112.

การถูกเกณฑ์แรงงานอย่างมาก[64] ชาวจีนจึงมีเสรีภาพที่จำเป็นสำหรับการดำเนินกิจกรรมเพื่อการปลูกพืชเพื่อการค้าและประกอบธุรกิจได้ ในเวลาเดียวกันสินค้าที่ค้าในปริมาณมาก ๆ กับจีน นอกเหนือไปจากข้าว เช่นพริกไทยและน้ำตาลที่เพิ่มขึ้นนี้ ยังช่วยส่งเสริม อุตสาหกรรมการต่อเรืออีกด้วย การต่อเรือไม้สักปีหนึ่ง ๆ มีประมาณแปดถึงสิบลำ เรือเหล่านี้ มีขนาดระวางใหญ่ได้ถึง 1000 ตัน หรือเกือบสองเท่าของขนาดเรือซึ่งเคยสร้างกันเมื่อหนึ่งศตวรรษก่อนหน้านี้[65] แม้ว่าผลิตผลทางการเกษตรซึ่งทวีขึ้นจากกิจกรรมด้านเศรษฐกิจอย่างใหม่ ยังคงส่งไปขายยังตลาดเดิม ๆ ในจีน กัมพูชาและดินแดนเพื่อนบ้านอื่น ๆ ในสัดส่วนที่นับว่ามากทีเดียว แต่สินค้าบางอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำตาล ก็ได้เดินทางเข้าสู่ตลาดโลกในปริมาณที่มากขึ้นเป็นลำดับ ทั้งนี้โดยผ่านไปทางสิงคโปร์

นอกเหนือจากการจัดหาแรงงานรับจ้างชาวจีนมาทำงานหักล้างถางพง ตลอดจนงานในโครงการก่อสร้างและการประกอบอาชีพที่ค่อนไปทางด้านงานฝีมือแล้ว ไทยยังดำเนินมาตรการเพื่อส่งเสริมการเติบโตของตลาดแรงงานเสรีโดยการปรับปรุงระบบการเกณฑ์แรงงานแต่ดั้งเดิมด้วยพันธะหน้าที่ของราษฎรที่เป็นเสรีชน หรือ*ไพร่* ที่ต้องถูกเกณฑ์เข้าทำงานให้แก่รัฐเป็นประจำได้รับการลดระยะเวลาลงจากหกเดือนลงเหลือสามเดือน โดยรัฐบาลพอใจกับการได้รับเงินตราหรือผลผลิตทางการเกษตร เป็นค่าทดแทนแรงงานเกณฑ์ ซึ่งทำให้ระบบอุปถัมภ์คลายความเคร่งครัดลงไป[66] พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอาศัยรากฐานที่กษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ วางไว้แล้ว ก่อโครงสร้างถาวรของเศรษฐกิจสมัยใหม่ขึ้น ด้วยการสร้างกองเรือพาณิชย์ และริเริ่มใช้เรือแบบที่มีใบเรือเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและมีขนาดใหญ่กว่าเดิม การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เป็นสัญญาณบอกถึงการสิ้นสุดการค้าโดยเรือสำเภาของของจีน การค้าในแบบบรรณาการก็ค่อย ๆ หายไปทีละน้อย เพราะมีความนิยมการพาณิชย์นานาชาติแบบทันสมัย ที่เป็นทางเลือกใหม่เข้ามาแทนที่[67] การค้าในสาขาใหม่คือการค้ากับสิงคโปร์ (ก่อตั้งขึ้นเมื่อค.ศ.1819) ได้รับแรงกระตุ้นจากความต้องการอาวุธของทางตะวันตก และจากปัจจัยอื่น ๆ ที่สืบเนื่องมาจากความเติบโตทางเศรษฐกิจ การค้านี้ส่งเสริมให้เกิดการหันใช้ระบบเงินตรากันมากขึ้น เมื่อถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า สยามมีรูปลักษณ์ภายนอกอย่างรัฐที่ทันสมัยและใส่ใจกับการมุ่งแสวงหารายรับที่เป็นเงินสดอย่างมีประสิทธิภาพ ตรงข้ามกับพม่า พระเจ้ามินดงทรงยึดกุมการพาณิชย์ส่วนใหญ่ไว้ ขณะที่สยามค่อย ๆ กำจัดการผูกขาดของกษัตริย์ลงไปทีละน้อย และสนับสนุนการมอบสิทธิการเก็บภาษีแก่ชาวจีนหรือข้าราชการไทย โดยแลกกับค่าธรรมเนียมที่กำหนด

---

[64] Terweil, ***History of Modern Thailand,*** 116.

[65] Crawfurd Papers, 117-18; Viraphol, 181, 323 n.5.

[66] Akin Rabibhadana, "Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period," in G.W. Skinner and A.T. Kirsch, eds, ***Change and Persistence in Thai Society: Essays in Honour of Lauriston Sharp,*** Ithaca, 1975, 117-18; W. Vella, ***Siam Under Rama III, 1824-1851***, New York:Association for Asian Studies, 1957, 19-21.

[67] Viraphol, 186-7, 229-30.

ไว้อย่างแน่นอน การให้สัมปทานสิทธิการเก็บภาษีนี้ ครอบคลุมถึงสิทธิการเก็บภาษีส่งออกสินค้าที่ฟุ่มเฟือยและภาษี ส่งออกพืชผลที่ปลูกเพื่อการค้าทุกชนิด ภาษีการค้าภายในประเทศ ตลอดจนภาษีการพนันและการบริโภคน้ำตาลเมา[68]

ที่ดำเนินควบคู่มากับการเติบโตทางการพาณิชย์ดังที่กล่าวข้างต้น คือการปรับโครงสร้างทางสังคมอย่างสำคัญยิ่ง พระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่ทรงส่งเสริมในบุคคลในราชวงศ์และชนชั้นข้าราชการ เพิ่มรายได้ด้วยการค้าขาย ได้รับการส่งเสริมต่อไปอีก จากผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศเหล้านภาลัย กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (หรือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลาต่อมา) ทรงดำรงตำแหน่งที่ทรงอำนาจในฐานะ *พระคลัง*หรือเสนาบดีผู้ดูแลกิจการต่างประเทศ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การที่ทรงเป็นหุ้นส่วนกับดิศ บุนนาค ผู้มีอิทธิพลและมีชื่อเสียง ทำให้ทรงมีบทบาทอย่างสำคัญในการพัฒนาการค้ากับจีน ทั้งเพื่อผลกำไรของทางการ รวมทั้งผลกำไรในส่วนพระองค์[69] พระบรมราโชบายเข้ามีส่วนร่วมในการค้าดังกล่าว นอกจากลดภาระในการบำรุงเลี้ยงระบอบกษัตริย์แล้ว ยังนำราชสำนักเข้าไปอยู่ในกระแสหลักของชนชั้นสูงที่ทำการค้า อันเป็นชนชั้นที่กำลังเกิดขึ้นใหม่ อิทธิพลของคนเหล่านี้ ไม่เพียงแต่จะมาจากกำลังคนเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป หากยังได้จากทรัพย์สินอีกด้วย[70] เมื่อถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวจีนก็ได้โอกาสเท่า ๆ กับชาวไทย ที่จะซื้อที่ดิน ทรัพย์สินและเรือ โดยกระบวนการนี้ พวกเขาจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่มีรกรากถาวร ชาวจีนจำนวนมากสมรสกับคนไทย และมีหนทางที่จะเข้าดำรงตำแหน่งทางราชการได้ บางคนไต่เต้าขึ้นไปถึงตำแหน่งข้าหลวง [71] การเข้าสู่เศรษฐกิจสมัยใหม่อย่างสม่ำเสมอของสยาม เป็นที่ประจักษ์ชัดในการสำรวจสำมะโนประชากรในค.ศ.1848 การดำเนินการสำรวจครั้งนี้ก็เพื่อจัดระเบียบและหาประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น มิใช่จากการเกณฑ์แรงงาน แต่ด้วยการเก็บภาษีเป็นเงินสด แก่นของความรุ่งโรจน์ของอยุธยา ที่ดึงมาจากการสังเคราะห์ขนบประเพณีเดิมกับการเปลี่ยนแปลง ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่อย่างมีจินตนาการด้วยฝีมือของพระประมุขในราชวงศ์จักรี ภายในปริบทของยุคใหม่

---

[68] Viraphol, 204-5, 207, 215-19, 234-5; Joseph P.L. Jiang, "The Chinese in Thailand: Past and Present," JSEAH, 7, 1 (1966) 43-4; C.L. Keeton 3rd, ***King Thebaw and the Ecological Rape of Burma***, Delhi, 1974, 7-8.

[69] Viraphol, 192.

[70] Rabibhadana, "Clientship and Class Structure," 117-19.

[71] G.W. Skinner, ***Chinese Society in Thailand, An Analytical History***, Ithaca, 1957, 19, 21-2.

ความเสื่อมของอำนาจการปกครองแบบดั้งเดิม

ในอาณาบริเวณต่าง ๆ ของอินโดนีเซียที่ดัตช์เป็นผู้บริหาร เป็นอาณาบริเวณที่มีเศรษฐกิจแบบอาณานิคม พื้นฐานของเศรษฐกิจอาณานิคมเหล่านี้อยู่ที่การส่งออกผลิตผลทางการเกษตรให้กับตลาด ยุโรปเป็นหลัก เมื่อย่างเข้าคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ดัตช์เริ่มผูกขาดการค้ากาแฟ การผูกขาดนี้ ได้ขยายต่อไปเป็นการเพาะปลูกแบบบังคับ ในชวา การสละอำนาจอธิปไตยเหนือมะตะรัมของพระเจ้าปากุบุวานที่ 2 (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1726-1749) ขณะที่กำลังจะสิ้นพระชนม์ ทำให้บริษัทเวรีนิก เด อูสต์-อินดิสเช กอมปัญนี (บริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์ หรือวีโอซี) มีโอกาสใช้อำนาจในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เพื่อเพิ่มการเก็บสำรองสินค้ากาแฟ ไม้ซุง ครามและข้าว การเก็บสำรองนี้กระทำในรูปแบบการเผื่อสำหรับกรณีฉุกเฉินและการบังคับซื้อ ทั้งนี้ นอกจากจะจ่ายค่ากาแฟด้วยราคาต่ำแล้ว วีโอซียังพยายามจัดการกับความผันผวนของตลาดกาแฟ โดยการใช้นโยบายขยายและทำลาย สลับกันไป นโยบายนี้ปรากฏให้เห็นว่าสร้างความปั่นป่วนวุ่นวายทางเศรษฐกิจ ความต้องการหลีกเลี่ยงการเพาะปลูกตามที่ถูกบังคับ เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้ประชากรโยกย้ายไปยังศูนย์กลางที่เป็นชุมชนเมืองทางชายฝั่งทะเลตอนเหนือ ประชากรเหล่านี้เข้าดำเนินกิจกรรมทางการพาณิชย์ขนาดเล็ก ลักลอบขนสินค้าและทำงานรับจ้าง เช่นโค่นซุงเป็นต้น กระนั้นก็ดี การเคลื่อนย้ายของประชากรออกจากบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปภายใน และจากทางตะวันตกซึ่งถูกสงครามทำลายล้าง ดูจะลดน้อยถอยลง เมื่อบ้านเมืองค่อยมีสันติภาพขึ้นมาบ้าง ในช่วงระหว่างค.ศ.1757 ถึง ค.ศ. 1825[72] พระประมุขของชวาทรงต้องจ่ายค่ายุติสงครามนี้อย่างหนักหน่วง *มานจานาคร* หรืออำเภอที่อยู่รอบนอกราชของอาณาจักรมะตะรัมต้องถูกยกให้อยู่ในความควบคุมของดัตช์โดยตรง ส่วนที่เหลือ ในบริเวณที่เป็นแกนด้านใน ที่ยังอยู่นอกการควบคุม ซึ่งประกอบด้วยนครรัฐหรือ *เกชาเวน* ถูกแบ่งปันกันระหว่างยอกยาการ์ตากับ สุระการ์ตา ตามสนธิสัญญากิยานติฉบับค.ศ. 1755 การแบ่งยังกระทำต่อไปอีกในภายหลัง ซึ่งทำให้เกิดการก่อตั้งราชสำนักที่เป็นสาขาขึ้นมา ได้แก่มังกุเนการา (ค.ศ.1757) และราชสำนักปากุอาลามาน (ค.ศ.1813)

แม้ว่าเศรษฐกิจของชวาทางชายฝั่งทะเลตอนเหนือ ขณะที่อยู่ใต้อิทธิพลของวีโอซี จะปรับตัวอย่างรวดเร็วให้เข้ากับการเพาะปลูกพืชเพื่อการค้าสำหรับตลาดโลก แต่ความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่เชื่อมโยงระหว่างชายฝั่งทะเลกับบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปข้างใน ก็ยังคงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งยวดสำหรับการแก้ไขปัญหาการแข่งขันชิงดีชิงเด่นทางการเมืองและเศรษฐกิจ ปัญหาท้าทายซึ่งสุลต่านอากุง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1613-1646) ทรงต้องเผชิญจากผู้สำเร็จราชการแผ่นดินของเมืองท่าทางการค้าที่เจริญมั่งคั่ง

---

[72] M.C. Ricklefs, “Some Statistical Evidence on Javanese Social, Economic and Demographic History in the Later Seventeenth and Eighteenth Centuries,” MAS, 20, 1 (1986) 29-30.

ทาง*ปาซิซีร์* (ชายฝั่งทะเลด้านเหนือ) นั้น เมื่อถึงรัชสมัยของสุลต่านอมังกุรัตที่ 1 (ค.ศ.1646-1677) การท้าทายนี้กลายเป็นมาจากวีโอซี ซึ่งพยายามเข้าควบคุมเมืองท่าเหล่านี้ การที่สุลต่านอมังกุรัตที่ 2 (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1676-1703) ทรงยอมยกสิทธิทางการค้าให้แก่วีโอซีเพื่อแลกเปลี่ยนกับความเป็นพันธมิตรทางการเมือง เป็นเครื่องหมายบอกถึงการเริ่มต้นวงจรใหม่ ของความขัดแย้งภายในมะตะรัม ความ ขัดแย้งนี้อยู่ในรูปแบบสงครามสืบสันตติวงศ์ในชวา ซึ่งวนเวียนอยู่รายรอบปัญหาเรื่องบูรณภาพแห่งดินแดนของมะตะรัม เจ้ามังกุภูมี ซึ่งทรงคัดค้านการที่พระเชษฐาของพระองค์ คือสุลต่านปากุบุวาน ที่ 2 (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1726-1749) ทรงให้เช่าชายฝั่งทะเลตอนเหนือแก่วีโอซี เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการแบ่งแยกราชอาณาจักรที่เก่าแก่นี้ ทั้งนี้เพื่อเปลี่ยนสถานภาพของพระองค์ไปเป็นสุลต่านฮาเมงกุ บุวานที่ 1 แห่งยอกยาการ์ตา(ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1749-1792)

รัฐสุลต่านใหม่ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยอกยาการ์ตา มีความเจริญก้าวหน้าและมั่งคั่งไพบูลย์และปัญหาต่างๆที่เกิดจากการแบ่งดินแดนระหว่างรัฐเหล่านี้ ซึ่งเป็นปัญหาเกี่ยวข้องกับเขตแดน กฎหมายและอำนาจศาล ได้รับการแก้ไขให้ลุล่วงอย่างค่อยเป็นค่อยไป การนำระเบียบการสืบสันตติวงศ์ที่มีกฎเกณฑ์แน่นอนมาใช้ ช่วยค้ำประกันเสถียรภาพโดยทั่วไปของราชสำนักต่าง ๆ แต่การแข่งขันกันเองในหมู่ราชสำนักเหล่านี้ ก็ตัดโอกาสความเป็นไปได้ใด ๆ ที่จะมีการรวมตัวเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในขณะเดียวกัน การจะให้รัฐเหล่านี้ยอมรับในเชิงอุดมการณ์กับสภาพของราชอาณาจักรที่มีการแบ่งแยกอย่างถาวร ภายใต้การคุ้มครองของดัตช์ ก็ปรากฏว่าเป็นเรื่องยาก ราชสำนักของสุลต่านฮาเมงกุบุวาน ที่ 1 นี้เอง เป็นผู้ดำเนินความพยายามเพื่อแก้ไขวิกฤติการณ์นี้โดยใช้วิธีการที่คุ้นเคยกันดีคือการสร้างงานวรรณกรรมประเภทตำนาน ก่อนหน้านี้ ราชสำนักที่มะตะรัม ได้เป็นผู้ริเริ่มพลิกแพลงการเขียนตำนานให้สอดคล้องกับการเริ่มต้นความสัมพันธ์ของดัตช์กับชวา ได้แก่ตำนานเรื่อง*เซรัต บารอน ซาเคนเดอร์* ตำนานอีกเรื่องหนึ่ง คือ *เซรัต สุรยา ราชา* ซึ่งมกุฎราชกุมารแห่งยอกยาการ์ตา (ต่อมาภายหลัง ทรง พระนามว่า สุลต่านฮาเมงกุบุวานที่ 2 ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1792-1810, 1811-1812, 1826-1828) นิพนธ์ขึ้น ตำนานเรื่องนี้เป็นการประกาศถึงการรวมราชอาณาจักรเข้าด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งการเปลี่ยนมานับถืออิสลามของดัตช์[73] ข้อเขียนชวาทั้งสองเล่มนี้ มิได้ยอมรับว่าตนยอมอ่อนน้อมต่อดัตช์ ใน*เซรัต สุรยา ราชา* มีคำพยากรณ์เกี่ยวกับการต่อสู้ของยอกยาการ์ตากับดัตช์ คำพยากรณ์นี้กล่าวว่า ชาวยอกยาการ์ต้าจะได้รับการสนับสนุนจากกองกำลังทางจิตวิญญาณของอิสลามและกางเจง ระตู กิดูล หรือ นไย ลารา กิดูล ผู้ซึ่งเป็นเทพธิดาแห่งทะเลใต้ คำพยากรณ์นี้ เป็นการมองการณ์ล่วงหน้าได้อย่างน่าประหลาดใจถึงสงครามชวา (ค.ศ.1825-1830) ที่กำลังจะเกิดขึ้นในเวลาอันใกล้

---

[73] T.G.Th. Pigeaud, ***The Literature of Java***, The Hague: Koninklijk Instituut voor Taal-, Landen Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 1967, I. 162-3; M.C. Ricklefs, ***Jogjakarta Under Sultan Mangkubumi, 1749-1792***, Oxford, 1974, 188-211; ***A History of Modern Indonesia***, London, 1981, 97.

แม้จะมีความยุ่งยากในการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการแทรกแซงของดัตช์ แต่การสงครามที่หมดไป ช่วยส่งเสริมการเพิ่มผลผลิตและการเพิ่มจำนวนประชากร ในชวาและมาดูรา ประเมินกันว่า ประชากรมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็นสามเท่าตัว จาก 1.5 ล้านคนในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด มาเป็น 4.6 ล้าน ในค.ศ.1815[74] ตัวเลขนี้ สูงเกินกว่าตัวเลข 3 ล้านคน ของประเทศสยามในช่วงเวลาเดียวกันโดยประมาณ[75] และ 2.5 ล้านคนในพม่า จะมีเฉพาะเวียดนามเท่านั้น ที่มีประชากรสูงกว่า คือมีจำนวนประชากรโดยประมาณ 7-8 ล้านคน ทว่าเวียดนามอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ใหญ่กว่าชวาอย่างน้อยสองเท่าตัว[76]

เกษตรกรรมจำยอม

การบังคับมีส่วนอยู่ในระดับไม่น้อยทีเดียว ที่ทำให้ผลิตผลในชวาเพิ่มขึ้น การเพาะปลูกภาคบังคับ ที่วีโอซีนำมาใช้ต้านการขาดแรงจูงใจในการเพาะปลูก โดยตัวของนโยบายเองแล้ว มิใช่ความคิดใหม่แต่อย่างใด ระบบดังกล่าว ซึ่งกำหนดให้ชายผู้ใหญ่ทุกคน หรือครอบครัวหน่วยย่อยที่สุดที่ประกอบด้วยเฉพาะพ่อ-แม่-ลูก ปลูกต้นพริกไทยตามจำนวนที่กำหนด เคยบังคับให้ทำกันมาก่อนแล้ว โดยพระประมุขของบันเตน เมื่อช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด ในครั้งนั้นการควบคุมดูแลการเพาะปลูกและการลงโทษผู้ที่ไม่ปฏิบัติตาม รวมทั้งการเก็บรวบรวมและชำระค่าผลผลิต ยกให้เป็นหน้าที่ของฝ่ายบริหารตามลำดับชั้นของชาวพื้นถิ่นที่มีอยู่แต่เดิม วิธีการนี้เป็นแบบอย่างที่ดัตช์นำมาใช้เพื่อบังคับการปลูกพืชผลเฉพาะเพื่อการค้าในชวาในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด และเป็นแบบอย่างที่อังกฤษซึ่งเป็นคู่แข่งของดัตช์ ก็นำมาใช้ในเบนกูเลนด้วย นโยบายซึ่งกำหนดให้ฝ่ายยุโรปเป็นผู้

---

[74] M.C. Ricklefs, "The Javanese in the Eighteenth and Nineteenth Centuries," in D.G.E. Hall, ***A History of South-East Asia, London***, 1981, 509; Sir Stamford Raffles, ***A History of Java***, London, 1817, reprinted with an introduction by J. Bastin, Kuala Lumpur, 1965, I. 63.

[75] Jiang, 41.

[76] H. Burney, "On the Population of the Burmese Empire," ***Journal of the Burma Research Society***, 31 (1941), reprinted 1977, 343; Koenig, "The Early Kón-Baung Polity," 97-8; Lieberman, ***Burmese Administrative Cycles***, 20-1; Woodside, ***Vietnam and the Chinese Model***, 158-9. หนังสือของ Widjojo Nitisastro, ***Population Trends in Indonesia***, Ithaca, 1970. ระบุว่า ตัวเลขของแรฟเฟิลส์ (Raffles) นั้น แม้ว่าจะแม่นยำกว่าตัวเลขของคนอื่น ๆ แต่ก็ "ประเมินไว้ต่ำเกินไปมาก" Kees van der Meer ได้ประเมินตัวเลขสำหรับ ค.ศ. 1820 เอาไว้สูงกว่านี้มาก คือ 4.6 ล้านคนสำหรับประเทศไทย และ 13.7 ล้านคน สำหรับอินโดนีเซีย ดู "A Comparison of Factors Influencing Economic Development in Thailand and Indonesia, 1870-1940," in A. Maddison and Gé Prince, eds, ***Economic Growth in Indonesia, 1820-1940***, Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-en Volkenkunde, 137 (Dordrecht-Holland, 1989) 280.

ควบคุมดูแล ด้วยการให้เจ้าหน้าที่ของบริษัทมาสำรวจตรวจสอบเป็นระยะ ๆ ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของกลไกดั้งเดิมให้สูงขึ้น ทว่าในขณะเดียวกัน จะขจัดเครื่องคุ้มครองป้องกันการกดขี่บีบบังคับอย่างที่เคยมีมาเป็นธรรมเนียมด้วย บริเวณต่าง ๆ ในย่านสุมาตราตะวันตก ลัมปุงและบันเตน ซึ่งแรกเริ่มเดิมทีเป็นที่ที่เคยทำการเกษตรในแบบทำไร่เลื่อนลอยมาก่อน และมีเศรษฐกิจในแบบพอเลี้ยงตนนั้น บัดนี้ถูกนำเข้ามาอยู่ภายในข่ายงานการแลกเปลี่ยนทางการตลาดนานาชาติ และส่งผลให้เกิดความคลาดเคลื่อนทางด้านสังคม -เศรษฐกิจอย่างรุนแรง การเพาะปลูกพืชเพื่อขายเอาเงินมาซื้อสินค้าจากต่างแดนอย่างเช่นผ้าและเกลือ และการหมุนเวียน*ลาดัง* หรือการทำนาบนเนินเขา เป็นเรื่องยากมากขึ้นเรื่อย ๆ ภายใต้การเพาะปลูกในระบบบังคับ ซึ่งบีบให้คนมากมาย จำต้องตั้งรกรากอยู่กับที่เป็นการถาวร โดยทั่วไปแล้ว การเพาะปลูกพืชเพื่อการจำหน่ายโดยเฉพาะ ช่วยส่งเสริมการผลิตข้าวและส่งเสริมการเพิ่มประชากรเฉพาะในบริเวณที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกแบบ*ซาวาห์** แต่สำหรับ ในบริเวณที่ดินไม่สู้ดี ซึ่งไม่เหมาะกับ*ซาวาห์* เช่นชวาตะวันตก และสุมาตราตะวันตกของอังกฤษ ประชากรก็ต้องหันมาพึ่งพาอาศัยข้าว หนักหน่วงมากขึ้นทุกที ข้าวเหล่านี้พวกเขาซื้อหามาด้วยค่าตอบแทนอันน้อยนิดที่ได้จากการปลูกพืชเพื่อขายให้กับบริษัท ในบริเวณเหล่านี้ หนี้สินและการหนีของประชากร มีดกดื่นมากกว่าที่อื่น ในชวานั้น โดยทั่วไปแล้ว การผลิตข้าวมิได้สอดคล้องทันกันกับการเพิ่มของจำนวนประชากรและการส่งออกพืชผลในช่วงระหว่างค.ศ.1795-1810 และค.ศ. 1830-1850 แม้ว่าจะมีการขยายการเพาะปลูกแบบ*ซาวาห์*ในแคว้นต่าง ๆ ออกไป (ดูหน้า 366) และปริมาณการผลิตข้าวต่อหน่วยโดยรวมเพิ่มขึ้น แต่พื้นที่*ซาวาห์*ต่อครัวเรือนและการบริโภคข้าวของประชากรต่อคนต่อปีนั้น อันที่จริงแล้ว ลดน้อยลง[77]

อำนาจรัฐของพื้นถิ่นเองในการขูดรีดผลิตผลทางการเกษตรและแรงงานที่กระทำกันในชวามาแต่ดั้งเดิม คือสิ่งที่เกื้อหนุนการสร้างกลไกอาณานิคมที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นบนเกาะชวา สภาวะเช่นนี้ต่างจากโครงสร้างทางด้านสังคม-เศรษฐกิจแบบชนเผ่าที่เรียบง่าย ที่จะพบในบริเวณตะวันตกและตอนใต้ของสุมาตรา ซึ่งตกอยู่ใต้การปกครองของอังกฤษและดัตช์ ตามลำดับ กระนั้นก็ดีทุกขั้นตอนของพัฒนาการของพื้นถิ่นในอดีต ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ คอยช่วยปกป้องสิทธิส่วนบุคคลและสร้างความสมัครสมานและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่สังคมอยู่เสมอมา ความสัมพันธ์แบบที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในระบบอุปถัมภ์ระหว่าง*กอลา* (บ่าว) กับ*กุสตี* (นาย) ในชวา และระหว่าง*อานักบัวห์* (ผู้พึ่งพา) และ*เกตัว* (หัวหน้า) ในโลกมาเลย์ ถูกทำลายลงทีละน้อย ๆ เมื่อบรรดาหัวหน้าและเจ้าหน้าที่พื้นถิ่น กลายเป็นตัวแทนในการควบคุมของยุโรป ความสัมพันธ์ที่มีมาเป็นประเพณีแต่ดั้งเดิม

---

* sawah แปลว่าเปียก หมายถึงการเพาะปลูกที่ต้องอาศัยน้ำท่วมขังในชั่วระยะเวลาหนึ่ง เช่นการปลูกข้าวนาดำเป็นต้น

[77] P. Boomgaard, “Java’s Agricultural Production, 1775-1875,” in ***Economic Growth in Indonesia***, 109-17.

เหล่านี้ อ่อนแอลงตามสัดส่วนการขูดรีดแรงงานที่เพิ่มขึ้นของบรรดาหัวหน้าที่กระทำในนามบริษัท อาทิเช่น มีผู้คำนวณว่า ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ในเขตตำบลปาสุรุฮานในชวาตะวันออก หนึ่งในห้าของกำลังคนซึ่งถูกมอบหมายให้ไปปลูกกาแฟนั้น มีข้อผูกมัดให้ต้องไปทำงานบริการให้แก่ส่วนรวม บริการแก่ส่วนรวมดังว่านั้น รวมถึงการฝัดข้าวสำหรับเป็นเสบียงให้แก่บริษัท ปฏิบัติหน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชน ส่งจดหมายและไปรษณีย์ภัณฑ์ และทำงานรับใช้เป็นการส่วนตัวแก่เจ้าหน้าที่ของชวาตามลำดับชั้นต่าง ๆ ทั้งหมด[78] ชาวชวา ซึ่งแรกทีเดียวพบว่าการผลิตกาแฟให้ผลกำไรดี ในไม่ช้าก็ได้ค้นพบว่าเป็นภาระที่พวกเขาแบกรับด้วยความไม่พอใจ ทัศนคติของชาวพื้นเมืองที่มีต่อการผูกขาดของบริษัทในดินแดนที่อังกฤษบริหารอยู่ในสุมาตราตะวันตก ก็มิได้แตกต่างกัน การขนส่งพริกไทย ในภูมิประเทศที่ทุรกันดาร ไม่ว่าจะด้วยการใช้กำลังกายหรือขนส่งทางแพไปตามแม่น้ำที่อันตราย โดยทั่วไปแล้ว มิได้ให้ผลกำไรแก่เกษตรกร ผู้เพาะปลูก ความยากลำบากเหล่านี้ ยิ่งรุนแรงหนักขึ้นเพราะเจ้าหน้าที่ของบริษัทยังครอบครองการค้าเครื่องอุปโภคบริโภคภายในประเทศเสียทั้งหมด เป็นผลให้เกิดความเป็นหนี้เป็นสินตามมา และสำหรับในชวา ความยากลำบาก รุนแรงขึ้นเพราะการแทรกตัวของคนจีน เข้าไปในโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจอย่างใหม่

ในสยาม สังคมให้ความอะลุ่มอล่วยแก่ชาวจีน ทว่าในชวานั้นตรงกันข้าม ความแตกต่างในด้านศาสนา และความเพียรพยายามของดัตช์ ที่จะใช้คนจีนเป็นตัวแทนที่ไม่เกี่ยวข้องกับทางการเมือง โดยแทนที่การเป็นตัวแทนทางด้านการพาณิชย์เช่นที่เคยเป็นมาแต่เดิม ส่งเสริมให้ชาวจีนพัฒนาตนเองขึ้นเป็นชุมชนที่แปลกแยกออกไป การที่ชาวจีนมีอำนาจขึ้นมาทางด้านการค้าระหว่างเกาะและภายในเกาะภายใต้การอุปถัมภ์ของวีโอซี มีส่วนปูพื้นฐานให้กับปัญหาเชื้อชาติและความไม่เสมอภาคเท่าเทียมกันทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งสืบเนื่องมาจนล่วงถึงคริสต์ศตวรรษปัจจุบัน ทุนทางการพาณิชย์ซึ่งชาวจีนสั่งสมไว้ ถูกนำไปลงทุนเสียเป็นอันมาก ในที่ดินที่รัฐบาลดัตช์ในชวาตะวันตกและชวาเหนือนำมาแบ่งให้เช่า พร้อมด้วยแรงงานที่จำเป็นสำหรับการปลูกอ้อยและหีบน้ำตาล และการปลูกกาแฟ การค้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดหาแรงงานมาสนองตามความต้องการนี้ กลายเป็นการผูกขาดของคนจีนไป โดยที่พวกเขาเหล่านี้ ก็เป็นผู้ควบคุมด่านภาษีและเป็นเจ้าภาษีนายอากร รวมทั้งภาษีที่เก็บจากฝิ่นและการพนันด้วย เจ้าหน้าที่ของดัตช์ ชาวจีนและ*ปริยายี* (เจ้าหน้าที่) ชาวชวา ต่างเป็นหุ้นส่วนกันภายในการขูดรีดอย่างเป็นไปตามลำดับชั้น โดยมีพวกหัวหน้าที่เป็นชนพื้นถิ่น อยู่ในตำแหน่งสุดท้าย ในลำดับการแทะเล็มนี้[79]

---

[78] Raffles, I. 150-1.

[79] James R. Rush, "Social Control and Influence in Nineteenth-Century Indonesia: Opium Farms and the Chinese of Java," ***Indonesia***, 35 (1983) 53-61.

การเคลื่อนย้ายของประชากรไปยังบริเวณที่สภาพการณ์ค่อยสะดวกสบายขึ้นหน่อย อาทิเช่น ในเขตบูอิเตนซอร์ก ซึ่งมีสิ่งอำนวยความสะดวกในด้านการคมนาคมและคลังสินค้าดีกว่า—หรือในที่ซึ่งมีสภาพดินดีกว่า มิใช่เป็นเรื่องแปลกไปจากสามัญ ในช่วงเวลาที่ทุกข์ยากสาหัส อันเนื่องมาจากการกดขี่บังคับหรือเพราะเกิดโรคระบาดอย่างเช่นไข้ทรพิษ การอพยพหนีกันเป็นการใหญ่จะกระทำกันจนเป็นกิจวัตร เกษตรกรที่ทำงานอยู่ในระบบการเพาะปลูกภาคบังคับของพวกยุโรป ในสุมาตราตะวันตกและชวา มักหาทางหลบเข้าไปอยู่ในบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปภายใน ซึ่งไม่มีความมั่นคงปลอดภัยในด้านเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพื่อรอคอยให้สถานการณ์ดีขึ้น เกรินจีเป็นสถานที่สำหรับหนีไปจากเขตต่าง ๆ ของเบนกูเลนที่พวกอังกฤษบริหารอยู่ ในค.ศ.1840 เอดูอาร์ด ดูเวส เดกเกอร์ ซึ่งขณะนั้นทำงานอยู่ในชวาตะวันตก ตั้งข้อสังเกตว่า ผู้คนอพยพลี้ภัยกันมาจากเขตเลบัก ในภูมิภาคปริอันกานของชวาตะวันตก ซึ่งมีชื่อกระฉ่อนว่ากดขี่นัก[80] อย่างไรก็ดี เมื่อการเพาะปลูกขยายกว้างออกไปและประชากรในชวาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด การหันไปใช้วิธีการหนี กลายเป็นเรื่องที่ไม่สู้เหมาะเหมือนอย่างเคย

ความล้มเหลวในการปฏิรูป: กบฏและสงคราม

ผู้อำนวยการของบริษัทอีสต์อินเดียทั้งของดัตช์และของอังกฤษ ต่างไม่ทราบถึงการฉ้อราษฎร์บังหลวงที่มีอยู่ในระบบการเพาะปลูกภาคบังคับ ตลอดจนผลกระทบที่สร้างความอ่อนเปลี้ยให้แก่วิสาหกิจของชาวนา คำสั่งจากผู้มีอำนาจในเมืองแม่ที่เป็นศูนย์บัญชาการ ให้ปรับปรุงระบบการชำระเงินโดยให้มีความซื่อสัตย์และให้เป็นไปตามระเบียบมากกว่านี้ โดยทั่วไปแล้ว ไม่ได้รับการใส่ใจแยแส ความเพียรพยายามของข้าหลวงใหญ่จี.ดับเบิลยู บารอน ฟาน อิมฮอฟ (ค.ศ.1743-1752) ในเรื่องการจัดระเบียบการชำระเงินและลดการขูดรีดนั้น ในระยะยาวแล้ว ไร้ประสิทธิภาพพอ ๆ กับความเพียรพยายามในการปฏิรูป ซึ่ง ในเรื่องการปฏิรูปนั้น ขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้บริหารที่เบนกูเลน ในช่วงทศวรรษ 1770 เซาทำด้วยความแข็งขันเอาจริงเอาจังยิ่งกว่าเรื่องจัดระเบียบการเงินเสียอีก ในชวานั้น สงครามนโปเลียนก่อให้เกิด โอกาสในการดำเนินความเพียรพยายามอย่างจริงจังเพื่อการปฏิรูป พร้อมทั้งมีกรอบโครงทางความคิดที่มีแนวคิดอย่างใหม่เกิดขึ้น แต่ไม่ว่าจะในหมู่ผู้บริหารในตะวันออกหรือบรรดานักคิดเสรีในยุโรป ต่างพิจารณาเรื่องความมีมนุษยธรรมอย่างใหม่นี้ เฉพาะที่อยู่ภายในเงื่อนไขของผลผลิตและผลกำไรที่เพิ่มขึ้นเท่านั้น เดิร์ก ฟาน โฮเกนดอร์ป ในฐานะสมาชิกของคณะกรรมาธิการเพื่อการปฏิรูปในค.ศ. 1803 ได้เสนอให้จัดให้มีแรงจูงใจที่เหมาะสมเพื่อให้เกษตรกรทำงานกันอย่างอุตสาหะยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยต้องสอดคล้องกับเป้าหมายที่กล่าวข้างต้น ผลก็คือ ข้อเสนอนี้ได้กลายเป็นหลักการสำคัญของ

---

[80] Multatuli, ***Max Havelaar***, New York, 1927, repirnted with a foreword by J. Kathirithamby-Wells, Kuala Lumpur, 1984, 133.

นักปฏิรูปสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ในอีกราวห้าสิบปีต่อมา ที่จะกำจัด*คัลตุรร์สเตลเซล (cultuurstelsel)* นักปฏิรูปดังกล่าวนี้ได้แก่ เซอร์ทอมัส สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ ขณะที่เขาดำรงตำแหน่งรองข้าหลวงใหญ่ของชวา (ค.ศ.1811-1816) และดับเบิลยู. อาร์. บารอน ฟาน โอเวลล์ ผู้ซึ่งเป็นหัวหอกในการเคลื่อนไหวในเรื่องนี้ในเนเธอร์แลนส์ เสรีภาพในการเพาะปลูกและการขายผลผลิต ซึ่งเป็นหัวใจของนโยบายเสรีนิยม กำหนดอย่างชี้ชัดให้ต้องดำเนินการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม-การบริหารอย่างถอนราก และจะต้องแบกรับความเสี่ยงด้านการเงิน ซึ่งเจ้าหน้าที่อาณานิคม พบว่า ยากจะคุ้มกับการที่เอาตัวเองเข้าไปผูกมัด ดังนั้น คณะกรรมาธิการการปฏิรูปที่มีเอส.ซี. เนเดอร์เบิร์กห์ เป็นประธาน จึงใช้วิธีการประนีประนอมเพื่อพยายามกำจัดการใช้อำนาจในทางมิชอบภายในระบบการเพาะปลูกภาคบังคับ โดยข้าหลวงใหญ่เฮอร์มาน วิลเลม ดาเอนเดลส์ (ค.ศ.1808-1811) ก็ดำเนินการเช่นเดียวกันนี้ในเวลาต่อมา สำหรับดาเอนเดลส์นั้น ความที่เป็นทหารจัด นโยบายใหม่ จึงหมายถึงการควบคุมอย่างเข้มงวดยิ่งขึ้น โดยวิธีบริหารงานโดยตรงและปรับปรุงการคมนาคมให้ดีขึ้นด้วยความช่วยเหลือจากการก่อสร้างถนนบริเวณชายฝั่งทะเล จากอันเชอร์ทางตะวันตก ไปยังปาสุรุฮานทางตะวันออก ในท้ายที่สุด อุดมการณ์ที่ดูจะแตกต่างกันของดาเอนเดลส์ ผู้ถือเอาผลลัพธ์ที่ได้เป็นหลัก กับของแรฟเฟิลส์ผู้มองการณ์ไกล ก็ได้พบสิ่งที่เห็นพ้องต้องกัน นั่นคือการรักษาการบังคับซื้อไว้ เช่นเดียวกับการขายและให้เช่าที่ดินแก่ชาว ยุโรปและชาวจีน และการเข้าแทรกแซงในสถาบันที่มีมาแต่เดิม โดยใช้วิธีลดอำนาจของบรรดาผู้สำเร็จราชการชาวพื้นเมือง[81]

นโยบายต่าง ๆ เพื่อเพิ่มรายรับ เป็นสิ่งที่มีควบคู่มาโดยธรรมชาติกับการขยายและเสริมสร้างอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ว่าจะในดินแดนที่เป็นเอกราชหรือดินแดนที่พวกยุโรปบริหารอยู่ในตอนเปลี่ยนศตวรรษ รัฐบาลที่แตกต่างกันมาก เช่นรัฐบาลที่ใช้ระบบการปกครองแบบโบราณของพระเจ้าโพธิพญา (ปดุง) ในพม่า กับศูนย์กลางการทดลองทางเศรษฐกิจในแนวเสรีนิยมอันมีปัตตาเวียเป็นหัวหอก ต่างดำเนินการสำรวจสำมะโนประชากรและสำรวจพรมแดน แม้ว่าปัตตาเวียในสมัยที่แรฟเฟิลส์เป็นข้าหลวงใหญ่ จะได้พยายามประเมินค่าภาษีอย่างเป็นธรรม แต่ความยุ่งยากในภาคปฏิบัติที่เกี่ยวข้อง ก็น่าจะเหมือนกับที่พม่า นโยบายทำความตกลงกับผู้เพาะปลูกเป็นรายบุคคลของแรฟเฟิลส์โดยผ่านหัวหน้า*เทศา (*หมู่บ้าน) นั้น อันที่จริงแล้ว ขัดต่อแนวปฏิบัติที่มีมาแต่เดิม พอ ๆ กับวิธีการอันทรงประสิทธิภาพในการเก็บภาษีที่ราชวงศ์เหงียน บังคับใช้กับกัมพูชา นั่นคือวิธีการซึ่งโดยหลักการแล้ว แยกผู้สำเร็จราชการออกไป โดยมิให้เกี่ยวข้องกับการเก็บภาษีและชดเชยด้วยการให้ที่ดินและเงินเดือน ทั้งนี้ เพื่อกำจัดโอกาสในการฉ้อราษฎร์บังหลวง ทว่าในทางปฏิบัติ กระบวนการ “ลดความ

---

[81] J.Bastin, ***The Native Policies of Sir Stamford Raffles in Java and Sumatra***, Oxford, 1957, 39-40, 63; ***Raffles' Ideas on the Land Rent System in Java and the Mackenzie Land Tenure Commission,*** Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-en Volkenkunde, XIV, The Hague, 1954, 74-92; H.R.C. Wright, ***East-Indian Economic Problems of the Age of Cornwallis and Raffles***, London, 1961, 71, 81, 86-7.

เป็นระบบฟิวดัลลง" ปรากฏผลออกมาว่า ทำได้ผลน้อยกว่าความพยายามของกษัตริย์เหงียนในสมัยเดียวกัน กล่าวคือการพยายามของกษัตริย์เหงียนที่จะเปลี่ยนขุนนางตามแบบอย่างของจีนในประเทศของพระองค์ ไปเป็นเจ้าหน้าที่ผู้รับเงินเดือน[82]

เป็นเรื่องตลกที่ขำไม่ออกที่ผลตกค้างจากความเร่าร้อนในการปฏิวัติในฝรั่งเศส ซึ่งแพร่ระบาดมาถึงผู้บริหารชาวยุโรปในชวาในระดับหนึ่ง ส่งผลออกมาในรูปของการคงสภาวะการเพาะปลูกและการใช้แรงงานแบบบังคับ ให้ดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ และในบางกรณีกลับยิ่งรุนแรงหนักขึ้น ช่วงเวลานี้เป็นเวลาเดียวกันพอดีกับพันธะหน้าที่ของพลเมืองสยาม ที่จะต้องทำงานโดยไม่ได้รับค่าจ้าง อันเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจแต่ดั้งเดิมของประเทศนี้ ถูกลดลงไปครึ่งหนึ่ง โดยหันไปสนับสนุนการว่าจ้างแรงงานแทน การก่อสร้างทางผ่านช่องเขาปุนจักระหว่างโบกอร์และเจียนชูร์ ในชวา ประเมินกันว่าค่าชีวิตคนไปถึง 500 คน จากเพียงเขตเดียวเท่านั้น[83] และมีผู้คำนวณว่า การเกณฑ์คนมาทำงานที่ต้องใช้แรงงานอย่างหนักในการโค่นต้นสักในบริเวณชายฝั่งทะเลด้านเหนือ เพิ่มขึ้นจากชาย 1600 คน ในค.ศ.1776 มาเป็น 5050 คน ในค.ศ.1809[84] สภาพเหล่านี้ เปรียบกันได้บ้างกับการบังคับใช้แรงงานที่พระเจ้าโพธิพญาทรงเค้นจากพวกฉาน มอญและยะไข่ เพื่อก่อสร้างเจดีย์ที่มินคุน เมื่อสงครามนโปเลียนสิ้นสุดลงและตลาดผลผลิตทางการเกษตรจากเขตร้อนคืนชีพขึ้นมาใหม่ รัฐบาลอาณานิคมของดัตช์ก็ได้เข้ามาพื้นฟูโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่รับทอดมาจากวีโอซี ทว่ารากฐานสำหรับการปกครองโดยตรงที่ดาเอนเดลส์และแรฟเฟิลส์วางไว้ กลับเปิดทางให้แก่การดำเนินการเพื่อผลประโยชน์ของรัฐบาลอย่างกระฉับกระเฉงและละเอียดถี่ถ้วนมากยิ่งขึ้น การประท้วงและการกบฏในชวา ที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ เพื่อต่อต้านการแทรกแซงกิจการด้านการเมืองและเศรษฐกิจของตัวแทนจากภายนอก มีลู่ทางชัดเจนว่าจะต้องขยายตัวไปเป็นสงครามใหญ่ครั้งสุดท้ายขึ้นอย่างแน่นอน แล้วแต่ว่าจะเกิดขึ้นเมื่อไรเท่านั้น

ข้อพิพาทในกรณีการสืบราชสมบัติ อันเป็นลักษณะอย่างหนึ่งที่ฝังอยู่ในการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเกิดขึ้นจากการขาดกฎที่ชัดเจนเกี่ยวกับลำดับความเป็นผู้ทรงสิทธิ์ เป็นหนึ่งในบรรดาปัจจัยต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยให้ดัตช์ขึ้นมามีอำนาจในชวา การใช้กลยุทธทางการเมืองของดัตช์และการสนับสนุนทางทหารที่ดัตช์ให้แก่พันธมิตรในท้องถิ่นต่าง ๆ ทำให้บ้านเมืองมีเสถียรภาพมากขึ้น ทว่าการขูดรีดทางด้านเศรษฐกิจ ได้ก่อให้เกิดต้นตอของความไม่พอใจอย่างใหม่ขึ้นมา ความไม่พอใจนี้

---

[82] Woodside, ***Vietnam and the Chinese Model***, 79-80.

[83] E.S. de Klerck, ***History of the Netherlands East Indies***, Rotterdam, 1938, reprinted Amsterdam, 1975,II.25.

[84] P. Boomgaard, "Forest Management and Exploitation in Colonial Java," ***Journal of Forest History***, in press.

ค่อย ๆ ทวีความรุนแรงขึ้นทีละน้อย พลังความไม่พอใจทางสังคมและการเมือง ในบริเวณต่าง ๆ อย่างเช่นบันเตนและจิเรบอน ซึ่งเป็นบริเวณที่ได้รับผลกระทบรุนแรงที่สุดจากการเพาะปลูกภาคบังคับ ส่งผลให้ชนส่วนต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกันอยู่ภายในสังคม รวมตัวกันเข้าเป็นกลุ่มพันธมิตรอาสาสมัครเร็วกว่าที่อื่นใดทั้งหมด ความไม่พอใจที่มีต่อพันธมิตรของบริษัท คือระตู ซาริฟา ในบันเตน เป็นเหตุให้ทั้งสามัญชนและผู้ดีชั้นสูง ต่างร่วมกันชูธงกบฏภายใต้การบังคับบัญชาของผู้นำทางศาสนาที่มีนามว่า กิอาย ตาปา ขบวนการนี้ถูกทำลายอย่างย่อยยับในค.ศ.1751 ทว่าความไม่พอใจได้แพร่กระจายไปถึงลัมปุง และบริเวณที่สูงในปัตตาเวีย ซึ่งเป็นเมืองและอาณาบริเวณที่ไร่นาของชาวยุโรปถูกทำลายลง การบังคับให้ปลูกกาแฟ แทนพริกไทยซึ่งชาวบันเตนปลูกมานานจนคุ้นเคย และการเกณฑ์คนไปทำงานใช้แรงงานอย่างหนัก ตามที่ดาเอนเดลส์เรียกร้องต้องการ ก่อให้เกิดกบฏขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งลงเอยด้วยการสละราชสมบัติของสุลต่านในค.ศ.1813[85] ในจิเรบอน ปัญหาการบริหารที่ผิดพลาด ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด มีปัญหาโรคระบาดที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ เข้ามาเสริมเป็นผลให้ประชากรลดน้อยลงขณะที่ประชากรของทั้งเกาะโดยรวมในช่วงเวลานี้ เพิ่มขึ้นมากอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ในค.ศ.1800 ชาวนาที่ไม่พอใจ ได้รวมพลังเข้ากับเจ้านายในท้องถิ่นพระองค์หนึ่ง ซึ่งถูกตัดสิทธิ์การรับมรดก ต่อมา ในค.ศ.1811 ขุนนางคนหนึ่ง คือบาคุส รานคิน ได้เป็นผู้นำชาวนาให้ก่อการกบฏ โดยกลุ่มกบฏเจาะจงระบายความโกรธแค้นกับชาวยุโรปและชาวจีนที่เป็นเจ้าของไร่นาขนาดใหญ่โดยเฉพาะ

ในแว่นแคว้นต่าง ๆ ของชวานั้น โดยรวมแล้ว มีความเจริญมั่งคั่งในระยะแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของสุลต่านฮาเมงกุบุวานที่ 1 ผู้ทรงปกครองด้วยหลักภูมิธรรมบริเวณดังกล่าวนี้ มีส่วนในการเพิ่มจำนวนประชากรโดยรวมของทั้งเกาะในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด โดยมีจำนวนประชากรอยู่ในราวหนึ่งในสามของจำนวนประชากรทั้งหมดบนเกาะชวา เมื่อประชากรเพิ่มขึ้น และในฐานะที่ชวากลางเคยมีบทบาทในการเป็นยุ้งฉางที่เป็นหลักสำคัญของเกาะนี้มาแต่เดิม การเพาะปลูกจึงได้ขยายกว้างออกไปในอัตราที่สูงอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน มีผู้คำนวณว่า ในช่วงระยะเวลาสิบปี ระหว่างค.ศ.1796 ถึง ค.ศ.1806 การเพาะปลูกแบบ*ซาวาห์* ขยายกว้างออกไปรอบ ๆ ยอกยาการ์ตา ราวร้อยละ 25[86] อย่างไรก็ดี ภาระการเสียภาษีและการเกณฑ์แรงงานส่งผลในเชิงขัดขวางพัฒนาการเหล่านี้ ภายในเวลาไม่ช้านาน นอกจากการตั้งข้อเรียกร้องให้เกณฑ์คนมาทำงานอย่างหนักในโครงการก่อสร้างอย่างกว้างขวางของพระองค์แล้ว ในค.ศ.1802 สุลต่านฮาเมงกุบุวานที่ 2 ยังได้ทรงดำเนินมาตรการเพื่อเพิ่มภาษีด้วยการลดขนาดที่ดิน หรือ *จาจา* ที่อนุญาตให้ครอบครัวหนึ่ง ๆ มีได้ โดยมิได้ทรงลดภาษีลงตามสัดส่วนของขนาดที่ดินที่ลดลง การผนวกดินแดน

---

[85] Raffles, II. 241-3; de Klerck, I. 381-4; II. 15-17, 44.

[86] P.B.R. Carey, ***Babad Dipanagara, An Account of the Outbreak of the Java War (1825-30),*** Monograph 9, Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, Kuala Lumpur, 1981, xxxviii.

ทางชายฝั่งทะเลด้านเหนือของดาเอนเดลส์ในค.ศ.1811 และการสูญเสียค่าเช่าที่ดินที่บริษัทเคยจ่ายให้มาตั้งแต่ 1746 อันเป็นผลสืบเนื่องต่อจากการผนวกดินแดน เป็นเหตุให้พระประมุขจำเป็นต้องหาแหล่งรายได้ที่เป็นทางเลือก ในทำนองเดียวกัน บรรดาผู้ดีมีศักดิ์มากมายก็สูญเสียรายได้จากที่ดินตามศักดินาของตนไปเช่นกัน เนื่องจากถูกแรฟเฟิลส์ บังคับซื้อที่ดินบริเวณ*มานจานาคร* (ดินแดนด้านนอก)

ปัญหาที่เกิดกับบริเวณต่าง ๆ ที่กว้างขวางยิ่งกว่า คือ ปัญหาการตั้งด่านภาษีขึ้นอย่างแพร่หลายและระบบการให้สิทธิผูกขาดภาษี ซึ่งอยู่ในการควบคุมของชาวจีน ทั้งนี้เกิดจากความเพียรพยายามของผู้มีอำนาจการปกครองทั้งชาวยุโรปและชวา ที่จะเพิ่มส่วนแบ่งรายรับด้านภาษีของตน การค้าภายในได้รับผลกระทบจากการมีด่านภาษีจำนวนมากดังกล่าว ราคาสินค้าสูงขึ้น การเก็บเกี่ยวที่ได้ผลน้อยในค.ศ.1821 และการเกิดอหิวาตกโรคระบาดในระยะเดียวกัน—ทำให้วิกฤติการณ์ชาวนา พลุ่งขึ้นอย่างสูงอีกครั้งหนึ่ง โรคระบาดนี้มีกำเนิดมาจากอินเดียและส่งผลกระทบถึงสยาม กัมพูชา รัฐลาวบางรัฐและโคชินจีนมากพอ ๆ กัน[87]-- ข้าหลวงใหญ่จี.เอ.จี. พีเอช. ฟาน เดอ คาเพลเลน พยายามที่จะยุติการใช้อำนาจในทางมิชอบ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการให้เช่าที่ดินแก่เอกชนในชวากลาง ความพยายามนี้ส่งผลให้เจ้าที่ดินที่เป็นพวกผู้ดีชั้นสูง สูญเสียรายได้ ทั้งยังต้องแบกรับภาระในการจ่ายค่าชดเชยภาษี สภาวะเช่นนี้ ยิ่งขยายความบาดหมางให้กว้างออกไปอีก นอกจากความไร้เสถียรภาพโดยทั่วไปแล้ว ราชสำนักทั้งสองยังอ่อนแอลงไปอีกด้วย ทั้งนี้เพราะความเสื่อมทางศีลธรรมและการคบคิดทำลายกันทางการเมือง ซึ่งพวกดัตช์ก็มีส่วนร่วมอยู่ด้วยไม่น้อย จุดศูนย์กลางพายุที่ชะเง้อมอยู่ กระหน่ำลงที่ยอกยาการ์ตา ที่ยอกยาการ์ตา เจ้านายพระองค์หนึ่งของราชสำนักคือเจ้าทิพนคร ทรงลุกขึ้นมาประกาศสนับสนุนครรลองแห่งความยุติธรรม และการกลับคืนไปสู่อุดมคติของศาสนาและขนบประเพณีอันดีงาม

สงครามแย่งสิทธิ์การสืบราชสมบัติในสังคมเกษตรกรรม มักมีต้นกำเนิดจากความไม่สงบของชาวนา ผู้นำที่ปรากฏตัวขึ้นมาจากความไม่สงบนี้ จะเข้ารับบทบาทความเป็นผู้มีบารมี ที่ปรุงแต่งขึ้นจากตำนานเล่าขานที่ได้รับความนิยมและความเชื่อทางด้านศาสนา ในสงครามชวา เจ้าทิพนคร ผู้ทรงอาศัยพลังทางจิตวิญญาณจากตำนานชวาอย่างมากมายนั้น ทรงถือกำเนิดเป็น*ระตู ปาเนเตค ปานาตาคาวา* หรือ เจ้าผู้พิทักษ์ศาสนาและทรงได้รับการสนับสนุนจาก*สันตรี* (ชนชั้นสูงในวงการศาสนา) ซึ่งอยู่ภายใต้การนำของกิอาย มาชา การที่ชวามีการติดต่อสัมพันธ์กับอาระเบียมากขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ชักนำให้ชวาเข้ามาสังกัดอยู่กับขบวนการวาห์หะบีแนวปฏิรูป เช่นเดียวกับชาวโลกมุสลิมอื่น ๆ พร้อมกันนั้นพวกเขาก็เปลี่ยนสงครามชวา ไปเป็น*จิฮัด* (สงครามศักดิ์สิทธิ์) สงครามนี้มีเป้าหมายที่ดัตช์ มากเท่า ๆ กับที่พวก*มูรตัด* หรือชาวชวาผู้ที่ทอดทิ้งศาสนา ดัตช์ต้องดำเนินยุทธศาสตร์และใช้แสนยานุภาพทางทหารของตนอยู่ถึงห้าปี กว่าจะเอาชนะพลังทางจิตวิญญาณของพวกกบฏเหล่านี้ได้ เมื่อมีการนำ “ระบบการเพาะปลูก” มาใช้ในตอนสิ้นสุดสงครามในค.ศ.1830

---

[87] Crawfurd, ***Embassy***, 455.

นโยบายเศรษฐกิจที่ไม่มีความกระจ่างของดัตช์ในชวา ก็เข้าสู่ช่วงเวลาของขั้นตอนสุดท้าย ในระหว่างนั้น ในบริเวณที่สูงของมินังกาเบา ซึ่งยังคงเป็นบริเวณที่เป็นอิสระจากการควบคุมของดัตช์ เสียงของความไม่พอใจในด้านสังคมและศาสนา ก็หาทางแสดงออกซึ่งจะกลายมาเป็นขบวนการปาดรีในตอนต้นศตวรรษที่สิบเก้า

การค้า ความแตกแยกเป็นส่วนเล็กส่วนน้อยในทางการเมือง กับปัญหาความล่อแหลมทางศีลธรรม

แม้การเข้าแทรกแซงในชวาอย่างไม่มีการยับยั้งของดัตช์ในชวา จะผลักดันให้เกิดปฏิกิริยาในรูปของสงครามชวา แต่การนิ่งเฉยของดัตช์ในที่อื่น ๆ กลับเปิดทางให้วิสาหกิจการพาณิชย์ของอังกฤษ แทรกเข้ามา การแทรกเข้ามาของอังกฤษนี้สร้างเงื่อนไขที่ทำให้เกิดปฏิกิริยาทางสังคมในทำนองเดียวกับในชวาอย่างน่าประหลาด นับตั้งแต่ที่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษถูกขับออกไปจากบันเตนในค.ศ. 1682 กิจกรรมของอังกฤษในย่านหมู่เกาะ ก็จำกัดอยู่เฉพาะที่เบนกูเลนและชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของสุมาตรา ขณะเดียวกัน การค้าส่วนเอกชนของอังกฤษและการค้าของรัฐ ซึ่งเจ้าหน้าที่ของบริษัทในมัทราสและเบนกูเลน ต่างมีหุ้นส่วนอยู่เป็นอันมาก ก็ยังคงรักษาอิทธิพลด้านการพาณิชย์ของอังกฤษในภูมิภาคนี้ไว้ได้ในปริมาณที่มากทีเดียว ส่วนใหญ่แล้ว ด้วยการนำเข้าผ้าของอินเดีย เพื่อมาแลกเปลี่ยนกับเครื่องเทศ ดีบุกและพริกไทย การค้าในส่วนของรัฐก็โดดเด่นมากยิ่งขึ้น เพราะการค้าของจีนที่ขยายตัวขึ้น และความหาได้ง่ายขึ้นของฝิ่นเบงกอล ภายหลังชัยชนะที่ ปลาสซีย์ในค.ศ.1760 ฝิ่นเบงกอลนี้ คือสินค้าที่อังกฤษนำมาใช้แลกเปลี่ยนกับผลผลิตของหมู่เกาะ เช่นดีบุก พริกไทย รังนกและปลิงทะเล ซึ่งเหมาะสำหรับนำไปขายที่กวางตุ้ง เมืองต่าง ๆ ที่เหมาะที่จะเข้ามาแวะได้อย่างสะดวกระหว่างเดินทางไปยังจีน เจริญมั่งคั่งขึ้นบนพื้นฐานของการค้านี้ เมืองเหล่านี้ได้แก่ ริออและตรังกานูซึ่งตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของหมู่เกาะ และซูลูซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออก ขณะเดียวกันการค้านี้ ก็กระตุ้นให้เกิดเส้นทางการค้าภายในกับชาวมาเลย์และชาวบูคิสด้วย นอกจากการแพร่กระจายของการค้าผ้าและฝิ่นแล้ว ยังมีการค้าที่สำคัญในด้านอาวุธด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับซูลู ซูลูให้การสนับสนุนกิจกรรมการจู่โจมจับคนมาเป็นทาสของชาวอิรานัน ชาวอิรานันนั้น ต้องการแรงงานทาสมาใช้สำหรับเก็บรวมรวมผลิตผลจากท้องทะเล ระดับความเติบโตของการค้านี้ เป็นที่ประจักษ์ได้จากการที่โจโลสั่งซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์ในทศวรรษ 1780 การสั่งซื้อเพียงหนเดียวนั้น ครอบคลุมถึงปืนใหญ่มีแท่นหมุนสิบสองกระบอก ปืนคาบศิลา 600 กระบอก ปืนพก 100 กระบอก และดินปืนบรรจุถังละ 25 ปอนด์ (11 กิโลกรัม) หนึ่ง พันถัง ที่น่าประทับใจพอ ๆ กัน คือการเพิ่มการนำเข้าฝิ่น จากปีละหกหีบใน

ตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า มาเป็นประมาณสามสิบห้าหีบ ภายหลังจากที่เวลาผ่านไปเพียงยี่สิบปีเท่านั้น[88]

ข้อจำกัดของการค้าในแบบผูกขาดของดัตช์ และความไม่ลงรอยกันระหว่างชาวมาเลย์กับบูคิสในคาบสมุทรมลายู ทำให้การโหมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้ประกอบการค้าภาครัฐของอังกฤษส่งผลให้เกิดแรงกระตุ้นอย่างใหม่แก่พวกที่มีอำนาจมาแต่เดิมในพื้นถิ่นของบริเวณหมู่เกาะทางตะวันตก เช่นเดียวกับซูลู ริออและตรังกานูก้าวขึ้นถึงสุดยอดของความเติบโตทางเศรษฐกิจ ด้วยบทบาทในการให้บริการแก่การค้าภาครัฐของอังกฤษ สินค้าผ้าและฝิ่นที่ผู้ประกอบการค้าภาครัฐที่ริออนำเข้ามา ถูกนำไปแลกเปลี่ยนกับดีบุกของบางกาและของคาบสมุทร พริกไทยและผลิตผลจากป่าของสุมาตรา รวมทั้งสีเสียดที่ปลูกในท้องถิ่น อาเจะห์ สลังงอร์และเกดะห์ เป็นเมืองท่าที่พลอยได้รับประโยชน์จากการค้าภาครัฐนี้ อาทิเช่น ในค.ศ.1767 ผู้ประกอบการค้าส่วนเอกชนซึ่งส่วนใหญ่แล้วดำเนินการจากที่กัลกัตตา ได้นำฝิ่นมาจำหน่ายในช่องแคบเมละกา ที่อาเจะห์ กัวลา สลังงอร์และริออรวมทั้งสิ้นประมาณ 500 หีบ[89] ตรงกันข้ามกับการค้าเสรีที่ก่อตัวขึ้นที่ริออ การค้าของดินแดนที่อยู่เบื้องหลังทะเลและภูมิภาคครอบนอก มักถูกองค์กรวิสาหกิจของยุโรปแผ่อิทธิพลครอบงำ องค์กรเหล่านี้ดำเนินการโดยสมรู้ร่วมคิดกันกับพระประมุขในท้องถิ่น ในอาเจะห์มีผู้กล่าวหาว่าการค้าของอาเจะห์ในทศวรรษ 1770 เป็นการค้าผูกขาดของสุลต่าน โดยสุลต่านทรงเข้าเป็นหุ้นส่วนกับองค์กรโควัน ฮอร์รอปของมัทราส ความหวังว่าจะช่วงชิงการค้าที่ให้ผลตอบแทนอย่างสูงนี้ให้แก่บริษัทของอังกฤษทำให้เริ่มมีการหาทำเลสำหรับการตั้งรกรากของชาวอังกฤษ จนเป็นผลให้ฟรานซิส ไลท์ ผู้ประกอบการค้าให้แก่ภาครัฐชั้นนำคนหนึ่ง ก่อตั้งปีนังขึ้นในค.ศ.1786 ปีนังดำเนินรอยตามอย่างการเข้าครอบครองริออของดัตช์ ที่กระทำขึ้นเมื่อสองปีก่อนหน้านี้ โดยปีนังได้เข้าดำเนินบทบาทในฐานะศูนย์การจำหน่ายฝิ่นของบริษัท ในย่านหมู่เกาะเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ปริมาณการบริโภคฝิ่นมีสูงถึงประมาณ 1000 หีบ[90] เมืองท่านาตัลและตาปานูลีซึ่งอยู่ในเขตสุมาตราตะวันตก เป็นเมืองท่าที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการค้าที่ให้ผลตอบแทนสูงแก่พ่อค้าอังกฤษทั้งพ่อค้าฝ่ายเอกชนและพ่อค้าที่ทำงานให้บริษัทที่เบนกูเลน ปีนังได้กลายเป็นเช่นเมืองในสุมาตราตะวันตกเหล่านี้ กล่าวคือทำหน้าที่เป็นจุดศูนย์รวมของความเป็นหุ้นส่วนทางการเมืองและการพาณิชย์จำนวนนับไม่ถ้วน ระหว่างผู้ประกอบการค้าชาวอังกฤษที่ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะตัวแทนของบริษัท—เช่น ฟรานซิส ไลท์—ฝ่ายหนึ่ง และพระประมุขของท้องถิ่นกับตัวแทนการค้าของพระองค์ทั้งที่เป็นชาวพื้นเมืองและชาวยุโรปอีกฝ่ายหนึ่ง

---

[88] J.F. Warren, ***The Sulu Zone, 1768-1898***, Singapore, 1981, 48-9.

[89] J. Kathirithamby-Wells, ***The British West Sumatran Presidency, 1760-85: Problems of Early Colonial Enterprise***, Kuala Lumpur, 1977, 145-6.

[90] Wright, 170.

ที่ตรังกานู การปลูกพริกไทยขยายกว้างขวางออกไปมาก เพื่อเสริมการค้าภาครัฐของอังกฤษ และเมื่อถึงทศวรรษ 1780 ผลผลิตพริกไทยในตรังกานูในปีหนึ่ง ๆ ได้อยู่ระหว่าง13,000 ถึง 17,000 หาบ สินค้าที่อังกฤษนำไปแลกเปลี่ยนกับพริกไทยนี้คือฝิ่น[91] เนื่องจากสัญญาทางการค้ามีความสำคัญต่อรายได้และการได้รับการจัดส่งอาวุธเพื่อความมั่นคงปลอดภัยให้แก่ประเทศ พระประมุขในท้องถิ่นจึงเห็นคุณค่าของการติดต่อสัมพันธ์กับพ่อค้าอังกฤษผู้ประกอบการค้าให้แก่รัฐ เพราะคนเหล่านี้มีเส้นสายที่ทรงอิทธิพลอยู่กับรัฐบาลเบงกอล บรรดาพระประมุขในท้องถิ่นเมื่อต้องเผชิญปัญหาต่าง ๆ ได้แก่ ความไม่มั่นคงปลอดภัยอันเนื่องจากภัยคุกคามจากไทยทางภาคเหนือ การแข่งขันระหว่างมาเลย์-บูคิสซึ่งมีรากฐานที่ฝังลึก และข้อจำกัดของการค้าในลักษณะผูกขาดของดัตช์ในบริเวณช่องแคบ บรรดาพระประมุขในท้องถิ่นจึงได้เริ่มมองเห็นอย่างรวดเร็วว่า อังกฤษมีโอกาสที่จะเป็นพันธมิตรของตนได้ แต่ก็เป็นที่ประจักษ์ชัดมากขึ้นเรื่อย ๆ แก่ประมุขในท้องถิ่นว่าอังกฤษคงจะไม่พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือทางทหาร ดังในกรณีของสุลต่านแห่งเกดะห์ (ไทรบุรี) ซึ่งได้ทรงขอร้องอังกฤษให้ช่วยปกป้อง คุ้มครองพระองค์ให้พ้นจากสยาม แต่อังกฤษมิได้ตอบสนอง ทว่าการพาณิชย์ระหว่างกันที่เติบโตขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการก่อตั้งสิงคโปร์ในค.ศ.1819 ได้ช่วยส่งเสริมให้อำนาจของมาเลย์ที่แตกแยกออกเป็นส่วนเล็กส่วนน้อยในคาบสมุทรและในสุมาตราตะวันออกให้เติบโตขึ้น

สำหรับรัฐต่าง ๆ ในสุมาตราตะวันออก—โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ซิอัก อินทรคีรีและกัมปาร์—ปีนังกับสิงคโปร์เป็นทางออกของสินค้าผลิตผลเกษตรจากบริเวณตอนในของมินังกาเบา ที่มีเสน่ห์ให้มาสู่ตน โดยหลีกเลี่ยงการควบคุมแบบผูกขาดของดัตช์ที่ปาดัง อันที่จริงแล้ว การค้านี้มีเสน่ห์น่าประทับใจมากเสียจนเกิดการกระตุ้นให้มีการเพาะปลูกกาแฟและสีเสียดขึ้นในภูมิภาคอาคัมและลิมาปูลุห์ โกตะที่อยู่บนเขา รวมทั้งกระตุ้นการขยายการปลูกพริกไทยที่ชายฝั่งทะเลของสุมาตราตะวันออก ในบริเวณระหว่างลางคัตและอาซาฮาน และในบริเวณจากซูโซะห์ไปถึงซิงกิล ทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก บริเวณชายฝั่งทะเลเหล่านี้ อยู่ภายใต้อิทธิพลของสุลต่านแห่งซิอักและอาเจะห์โดยจากลางคัตจนถึงอาซาฮานอยู่ภายใต้การปกครองของสุลต่านแห่งซิอัก และจากซูโซะห์จนถึงซิงกิลทางด้านตะวันตก อยู่ในการปกครองของอาเจะห์ แต่ทั้งหมดนี้ก็เป็นเพียงการปกครองแต่ในนามเท่านั้น ทว่าความอ่อนแอของอำนาจการปกครองของกษัตริย์และโอกาสความเป็นไปได้ใหม่ๆ ทางการพาณิชย์ ทำให้มีผู้ดำเนินการสุ่มเสี่ยงทางการเมืองกันอย่างแพร่หลาย โดยผู้สุ่มเสี่ยงเหล่านี้มีทุน อาวุธและเรือของยุโรปเป็นตัวสนับสนุน พวกหัวหน้าที่กล้าได้กล้าเสียในท้องถิ่น เปิดพื้นที่ทำไร่ใหม่ ๆ ซึ่งดึงดูดประชากรของมินังกาเบาและบาตักที่อยู่บริเวณตอนในให้ออกมายังชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก และในทำนองเดียวกัน ก็มีผู้อพยพชาวอาเจะห์โยกย้ายจากบริเวณตอนเหนือ ลงมายังชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก

---

[91] Shaharil Talib, “The Port and Polity of Terengganu during the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Realizing its Potential,” in J. Kathirithamby-Wells and J. Villiers, eds, ***The Southeast Asian Port and Polity: Rise and Demise***, Singapore, 1989, 215.

การค้าที่ให้ผลตอบแทนสูงนี้ เกี่ยวข้องกับการซื้อพืชผลที่ปลูกเพื่อการค้าและการขายผ้า ฝิ่น และสิ่งของเครื่องใช้อย่างอื่น ๆ สำหรับการทำไร่ทำนา ด้วยเหตุนี้ การค้าของฝ่ายเอกชนอังกฤษ จึงมีผลประโยชน์เกี่ยวข้อง และส่วนได้ส่วนเสียต่อการที่จะรักษาเมืองท่าที่อยู่ริมชายฝั่งทะเลให้เป็นเอกราช และอังกฤษก็ได้ช่วยเหลือคนระดับผู้นำของเมืองเหล่านี้ ให้ท้าทายอำนาจของส่วนกลาง กรณีที่โดดเด่นได้แก่กรณีของลิวเบ ดาปา หัวหน้าชาวอาเจะห์ที่ซิงกิลและตรูมาน ผู้ซึ่งคบคิดร่วมมือกับชาวอังกฤษที่อาศัยอยู่ที่นาตัลผู้หนึ่งคือจอห์น พรินซ์ จอห์น พรินซ์ผู้นี้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งของจอห์น พาลเมอร์ พ่อค้าในกัลกัตตาที่มั่งคั่ง[92] หลังจากที่ก่อตั้งสิงคโปร์ได้ไม่นาน พวกผู้นำในพื้นที่ที่เป็นชาวอาเจะห์ หรือ

อูลีบาลาง ก็ลงมือดำเนินการอย่างจริงจังโดยร่วมมือกับกลุ่มพ่อค้าในปีนัง เพื่อปลดสุลต่านจอฮาร์ อัล-อาลัม (ครองราชย์ระหว่าง 1819-1823) ออกจากตำแหน่ง และสนับสนุนให้ไซเอด อาลาม บุตรชายของไซเอด ฮุสเซน พ่อค้าท้องถิ่นที่มั่งคั่ง ผู้หนึ่งขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทน แผนการนี้ประสบความล้มเหลว แต่ก็เป็นการบอกให้รู้ได้อย่างชัดเจนเกินพอ ถึงความล้มละลายของอำนาจกษัตริย์ที่มีมาแต่เดิม

เมื่ออำนาจทางด้านการเมืองของผู้ปกครองมาเลย์สลายลงหลังจากดัตช์เข้ายึดครองริออ ในค.ศ. 1784 โอกาสสำหรับกิจกรรมเพื่อการค้าและการประกอบการต่าง ๆ ก็เพิ่มขึ้นทั่วไปในขอบข่ายที่ใหญ่โตอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ทว่าราชาปลีกย่อยมากมาย และบรรดาผู้ยิ่งใหญ่ด้านการค้าพริกไทยทั้งหลาย ซึ่งผงาดขึ้นมาในหมู่ราชาเหล่านี้ ก็ทำให้ผลกำไรและสถานภาพของตนตกอยู่ในสภาพเสี่ยงอย่างมาก เพราะการจัดการด้านการติดต่อและการตั้งกลุ่มพันธมิตรเป็นไปในลักษณะที่ไม่ชัดเจนซึ่งชวนให้เคลือบแคลง เมื่อปราศจากผู้มีอำนาจที่ใช้อาวุธอย่างถูกต้องตามกฎหมาย พวก*โอรัง ลาอุต* (ชาวทะเล) ก็หันกลับไปปล้นอีก ผู้ที่ตกเป็นเหยื่อของพวกเขา คือเรือและชุมชนผู้ปลูกพืชผล เพื่อการค้าที่อยู่โดดเดี่ยวตามชายฝั่งทะเลสุมาตราและที่บันจาร์มาซิน กับตามเหมืองดีบุกที่แซมบาสและบางกา คนเหล่านี้ถูกจับเพื่อส่งไปขายเป็นทาส พวก*โอรัง ลาอุต* เป็นพลังทางการเมืองที่สำคัญกลุ่มหนึ่ง ในการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันในท้องถิ่น คนพวกนี้เข้าเป็นพันธมิตรกับ*อานัก ราชา* หรือพวกเจ้าที่ถูกปลดหรือถูกขับออกจากตำแหน่ง ซึ่งทำให้พวกเขามีความสำคัญเพิ่มขึ้นและดำเนินกิจกรรมได้ใหญ่โตยิ่งขึ้น ความไร้เสถียรภาพทางการเมืองที่ซิอัก ซึ่งเกิดจากการพิพาทโต้เถียงกันเรื่องการสืบราชสมบัติจนถึงตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด เปิดโอกาสให้แก่การคิดหักหลังและการปล้นสะดม ซึ่งบางครั้ง ก็ด้วยการเป็นหุ้นส่วนกับนักเสี่ยงโชคทางการเมืองชาวอาหรับ ในค.ศ.1787 สุลต่านมาห์หมุดแห่งริออ ได้หันไปขอความช่วยเหลือจากอิรานัน เพื่อล้างแค้นที่ถูกดัตช์หยามเช่นเดียวกันในอีกสี่ปีต่อมาสุลต่านอับดุลลาห์แห่งเกดะห์ผู้เคราะห์ร้าย ก็ได้ไปขอความช่วยเหลือจากอิรานัน เพื่อ แก้แค้นพวกอังกฤษที่อยู่ที่ปีนัง

---

[92] Lee Kam Hing, “Acheh’s Relations with the British, 1760-1819,” M.A. thesis, University of Malaya, 1969, 80-7.

เรือสินค้าของยุโรปจำนวนนับไม่ถ้วน ซึ่งตระเวนอยู่ตามท่าเรือต่าง ๆ ที่ตั้งกระจายอยู่ทั่วไปในย่านหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ล้วนติดอาวุธไว้ดีกว่า และดังนั้น จึงเสี่ยงน้อยกว่าเรือเล็ก ๆ ของชนพื้นถิ่น เรือยุโรปเหล่านี้ก้าวหน้าขึ้นบนความไร้เสถียรภาพของสภาวการณ์ เรือเหล่านี้พบโอกาสที่พร้อมสรรพที่พวกเขาจะหว่านมิตรภาพและสร้างพันธมิตรกับผู้นำในท้องถิ่น รวมทั้งกับหัวหน้าซ่องโจรสลัด เพื่อการค้าที่ให้ผลกำไร รวมทั้งเพื่อการนำอาวุธไปแลกกับทาส การค้าอย่างผิดกฎหมายซึ่งส่วนใหญ่แล้วพัฒนาขึ้นเพื่อหลีกเลี่ยงข้อจำกัดในเชิงผูกขาดของดัตช์ ได้กลายเป็นประหนึ่งโลหิตที่หล่อเลี้ยงการค้าต้องห้ามระหว่างปีนังกับพวกโจรสลัดแห่งหมู่เกาะลิงคะให้ดำรงอยู่ได้

กฎข้อบังคับที่เกี่ยวกับการค้าและการปราบปรามโจรสลัด ซึ่งแรฟเฟิลส์เป็นผู้เริ่มให้การสนับสนุน นำไปสู่การเกิดระเบียบอย่างใหม่ทั้งหมดขึ้นมา ระเบียบใหม่นี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการยึดมั่นต่อการรักษาผลประโยชน์ของทางการอังกฤษในภูมิภาคนี้อย่างเต็มที่ยิ่งขึ้น สำหรับดัตช์แล้ว ชวา

สุมาตราและบางกา ยังคงเป็นบริเวณที่เป็นหลักสำคัญในการดำเนินงานของตนอยู่ อาณาบริเวณที่อยู่เลยออกไป ซึ่งประสบปัญหาการแบ่งแยกเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยในทางการเมืองและมีการแข่งขันชิงดีชิงเด่นเพื่อทำลายล้างซึ่งกันและกันนั้น มิได้แสดงท่าทีว่าจะท้าทายผลประโยชน์ของดัตช์ที่จริงจังแต่อย่างใด ทว่ากิจกรรมของพวกยุโรปที่เป็นคู่แข่งและการหาประโยชน์อย่างเป็นการท้าทายข้อห้ามในเชิงผูกขาดของดัตช์นั้นเป็นการรุกล้ำที่ทำให้ปัตตาเวียต้องหันมาให้ความเอาใจใส่ เพราะฉะนั้นศูนย์กลางของอำนาจส่วนท้องถิ่นที่ยังเหลือตกค้างอยู่ในบาหลี บอร์เนียว (ปอนติอานัก, เมมปาวาและแซมบาส) สุลาเวสีใต้ ปาเล็มบังและแจมบี จึงพลอยถูกนำเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของดัตช์ด้วย

อาณาบริเวณที่อยู่ภายนอกเขตที่ดัตช์ควบคุมโดยตรงซึ่งเป็นบริเวณที่ปราศจากอำนาจการปกครองที่เข้มแข็งของชนพื้นถิ่น มีการตั้งตนขึ้นเป็นหัวหน้ากลุ่มชนในระดับภูมิภาคมากมาย สภาพเช่นนี้ นับว่าเหมาะสมแก่การเสี่ยงโชคทางพาณิชย์ที่ดีเลิศของยุคสมัยนั้นอย่างไม่มีครั้งใดเสมอเหมือน แม้จะมีการปล้นเรือสินค้าและหมู่บ้านตามชายฝั่งทะเล แต่ความล่มสลายของการผูกขาดโดยกษัตริย์ ได้ก่อให้เกิดโอกาสมากมาย สำหรับการดำเนินกิจการของเอกชนอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน การทำไร่พริกไทยตามชายฝั่งทะเลสุมาตราด้านตะวันออก และไร่กาแฟและไร่สีเสียดในบริเวณที่อยู่ลึกเข้าไปในมินังกาเบา กลายเป็นแหล่งที่มาของความมั่งคั่งแหล่งใหม่ พัฒนาการของเศรษฐกิจบนพื้นฐานการทำไร่ขนาดใหญ่ ได้สร้างชุมชนผู้ประกอบการค้าที่มีความสำคัญ เป็นชุมชนการค้าที่เกี่ยวข้องกับการขนส่งผลผลิตไปยังปีนังและสิงคโปร์ สภาพเช่นนี้ห่างไกลกันอย่างมากทีเดียวจากพวกที่มั่งคั่งขึ้นมาด้วยการลักลอบขนดีบุกไปจากบางกา ความเจริญรุ่งเรืองที่เกิดขึ้นแก่ผู้เพาะปลูกและผู้ประกอบการค้า มีความหมายสองนัยกล่าวคือ การหมุนเวียนโภคทรัพย์ที่เพิ่มขึ้น ได้นำมาซึ่งการพึ่งพาอาศัยเศรษฐกิจแบบตลาด ตลาดนี้ถูกครอบงำโดยการขายฝิ่นและขายอาวุธอย่างปราศจากเลือกสรรหรือแยกแยะ กับการค้าผ้าและเครื่องอุปโภคบริโภคอื่น ๆ ในอีกทางหนึ่งเงินสดที่หาได้ง่ายและความเสื่อมสลายของค่านิยมที่มีมาแต่ดั้งเดิม มีผลพัวพันกับปัญหาสังคมอย่างกว้างขวาง คนงานตามไร่ ซึ่ง

เป็นผู้อพยพย้ายถิ่นมาจากที่อื่น และบรรดาผู้ประกอบการค้าที่เดินทางไปตามที่ต่าง ๆ เป็นประจำ ต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลที่พาไปสู่ทางเสื่อมได้ง่าย ศูนย์กลางที่เป็นชุมชนเมืองมากมาย มีสถานการพนันและการสูบฝิ่น ไว้สำหรับให้บริการแก่ชาวไร่เหล่านี้

การค้าระหว่างประเทศที่เพิ่มขึ้น เปิดให้เห็นโลกทัศน์ทางความคิดของชนชั้นสูงในวงการศาสนาภายในสังคมมาเลย์ซึ่งยึดมั่นอยู่กับจารีตประเพณี ความมั่งคั่งที่มากขึ้นและการรุกล้ำอย่างสม่ำเสมอของ*ซายิด* แห่งฮาดรามอต ได้พาโลกอาหรับให้เข้ามาใกล้ชิดกับภาคหมู่เกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น อาทิเช่นพระประมุขของสลังงอร์ ทรงเข้ามาลองเชิงในการค้าฝิ่น ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงกระตือรือร้นกับการปฏิบัติหน้าที่เพื่อศาสนา ด้วยการหาทางให้ชาวมุสลิมที่เป็น *อูลามา* ได้โดยสารเรืออังกฤษไปประกอบพิธีฮัจญ์[93] ความเชื่อที่ว่า ความเสื่อมทางศีลธรรม กำลังส่งผลกระทบต่อโลกมาเลย์ ทวีความรุนแรงขึ้นภายใต้อิทธิพลของวาห์หะบีแนวปฏิรูป ซึ่งกำลังแผ่ขยายไปทั่วโลกมุสลิมอยู่ในขณะนั้น ดังตัวอย่างที่เห็นได้จากกวีนิพนธ์ของชาวอาเจะห์ คือ*ฮิกายัต รานโต* ซึ่งคร่ำครวญถึงความสูญเสียค่านิยมแนวอิสลามในหมู่ผู้ปลูกพริกไทยของภูมิภาคต่าง ๆ ตามชายฝั่งทะเลไว้ดังนี้[94]

แม้จะทำการค้า แต่ผู้เคร่งศาสนามากมายก็ยังคิดดอกเบี้ยสูบเลือด
พวกเขาค้าฝิ่นและค้าเงิน เพื่อว่า
จะได้มีกำไรเสมอ
แม้จะมีหลักทรัพย์ค้ำประกันอยู่ในมือ แต่พวกเขาก็ยังคิดดอกเบี้ย
และนี่พี่น้องเอ๋ย คือการสูบเลือด
พวกเขาตัดฝิ่นที่ชั่งแล้วออกไปส่วนหนึ่ง
และสิ่งนี้ เป็นบาปอันใหญ่หลวง
ในหมู่เจ้าของร้านค้า มีการฝ่าฝืน
กฎหมาย ทั้งโลกหลงผิดกันไปหมดแล้ว...
ทันทีที่มาถึงซึ่ง*รานโต* (ranto) พวกเขาก็ละเลยพิธี
การทำละหมาด และทอดทิ้งพระผู้เป็นเจ้าอย่างสิ้นเชิง

ในหมู่ชาวมาเลย์ พวกเขามีความรับรู้กันมากขึ้นเรื่อย ๆ ถึงบทบาทของตนเองภายในชุมชนอิสลามโดยทั่วไป ขบวนการปาดรี ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในค.ศ.1803 เป็นความพยายามเพื่อการปฏิรูปสังคม

---

[93] W. Marsden, ***A Grammar of the Malayan Language***, London, 1812, 150-1.

[94] G.W.J. Drewes, ***Two Achehnese Poems: Hikajat Ranto and Hikajat Teungku Di Meuke,"*** Bibliotheca Indonesica, 20, Koniklijk Instituut voor Taal-, Land-en Volkenkunde, The Hague, 1980, 15.

อย่างมีประสิทธิภาพ ขบวนการนี้สนับสนุนการกำจัดการพนัน การชนไก่ การสูบฝิ่น การดื่มสุรา การกินหมาก และใช้ยาสูบ และกระทั่งสนับสนุนการห้ามสวมใส่เครื่องประดับทองคำ การยึดแนวจารีตนิยมของขบวนการปาดรีเช่นนี้ ต่างจากการปฏิรูปพุทธศาสนาซึ่งเจ้าฟ้ามงกุฎทรงวางแผนดำเนินการอย่างเป็นผลสำเร็จในสยาม การปฏิรูปของพระองค์ช่วยให้เกิดการผสานความเชื่อทางศาสนาของไทยให้ลงรอยไปกับหลักเหตุผลนิยมของทางตะวันตก ในขณะที่ขบวนการปาดรีมีหลักปฏิบัติและความเชื่อซึ่งต่อต้านการประนีประนอมทุกอย่าง การที่พวกปาดรีสร้างความบาดหมางกับราชวงศ์และผู้นำตามเชื้อสายหรือ*เปงฮูลู* ที่ตานาห์ ดาตาร์ เท่ากับปาดรีเอื้ออำนวยให้ดัตช์เข้าแทรกแซงโดยไม่ได้ตั้งใจ การแทรกแซงนี้ นำไปสู่การเริ่มต้นการปกครองทางอ้อม ซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์ในการผูกขาดการค้ากาแฟ ภายหลังเมื่อสงครามสิ้นสุดลง (1821-1838)[95]สงครามชวาและสงครามปาดรี ทำให้กองกำลังของฝ่ายชนพื้นถิ่นอ่อนเปลี้ย โดยที่ปัญหาข้อขัดแย้งในด้านศีลธรรมของพวกเขา ก็ยังแก้ไขไม่ตก ขณะเดียวกันซากส่วนที่เหลือของนโยบายที่มีมาแต่ดั้งเดิมของชวา ก็หลบลี้ไปอยู่กับขบวนการฟื้นฟูวัฒนธรรมซึ่งสนใจแต่เฉพาะเรื่องภายในของตน วัฒนธรรมทางการเมืองของมาเลย์ดั้งเดิมที่เหลือตกค้างอยู่ที่ริออ ก็มัวใส่ใจอยู่อย่างมากกับการสร้างนิกาย*อาดัต* ที่เก่าแก่และอิสลามขึ้นมาใหม่[96]

ลัทธิทวิภาพทางเศรษฐกิจ

ฟิลิปปินส์ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจใน “ยุคแห่งการเปลี่ยนผ่าน” อย่างลึกซึ้งเช่นเดียวกับส่วนอื่น ๆ ทุกหนทุกแห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงเวลาหลายทศวรรษที่มีความสำคัญนี้ สิ่งที่ปรากฏให้เห็นก็คือ ความโดดเดี่ยวของฟิลิปปินส์จากกระแสแหลักของพัฒนาการต่าง ๆ ในภูมิภาค ถูกกัดกร่อนไปทีละน้อย แต่ก่อนมาจนกระทั่งถึงช่วงระยะเวลานี้ อัตลักษณ์ไม่ว่าจะในรูปใด ซึ่งฟิลิปปินส์มีรวมอยู่กับอินโดนีเซียของดัตช์ในฐานะที่เป็นอาณานิคมเช่นเดียวกันนั้น ล้วนเป็นความผิวเผินที่ปรากฏให้เห็นแต่ภายนอก มากกว่าจะเป็นสิ่งที่แท้จริง ความผูกพันและรับผิดชอบที่สเปนมีต่อฟิลิปปินส์ก็เหมือนเช่นที่ดัตช์มีต่อชวาและอินโดนีเซียตะวันออก คือถูกปรับแต่งให้เหมาะกับการตักตวงผลกำไรมาสู่มหาอำนาจเมืองแม่ในยุโรป ถึงอย่างไรก็ตาม ความแตกต่างที่สำคัญก็ยังมีอยู่ กล่าวคือ ขณะที่ดัตช์ตักตวงผลกำไรจากการจัดระบบผูกขาดผลผลิตทางการเกษตรและการส่งออกผลิตผลเหล่านี้ ความหมกมุ่นครุ่นคิดของสเปนในฟิลิปปินส์นับจากปี 1565

---

[95] C. Dobbin, ***Islamic Revivalism in a Changing Peasant Economy: Central Sumatra, 1784-1847***, Scandinavian Institute of Asian Studies, no. 47, London and Malmö, 1983, 136-7, 228.

[96] B. Andaya and V. Matheson, “Islamic Thought and Malay Tradition: The Writings of Raja Ali Haji of Riau (1809-c.1870),” in A. Reid and D. Marr, eds, ***Perceptions of the Past in Southeast Asia***, Kuala Lumpur, 1979, 121-3.

เป็นต้นมา แทบจะเป็นเรื่องการค้าระหว่างอาคาพุลโกกับมนิลาเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ความมุ่งอยู่แต่เรื่องนี้ มีผลให้เศรษฐกิจภายในของฟิลิปปินส์โดดเดี่ยวและด้อยพัฒนา[97] มีผู้คำนวณว่า กว่าสองร้อยปีก่อนที่การค้าทางเรือของสเปนจะล่มสลายลงในท้ายที่สุดในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้านั้น มีชาวสเปนที่เป็นเจ้าของไร่นา (*ฮาเซียนดา*) ไม่เกินห้าหรือหกคน ไม่ว่าจะเป็นในช่วงเวลาใด[98] สภาพที่คล้ายคลึงกันมากขึ้นกับดินแดนชวาและอินโดนีเซียตะวันออกที่ดัตช์บริหาร เพิ่งปรากฏให้เห็นในตอนเปลี่ยนศตวรรษ เมื่อสเปนดำเนินนโยบายปฏิรูปเศรษฐกิจในอาณานิคมต่าง ๆ ของตน นโยบายใหม่นี้ส่วนหนึ่งได้รับแรงผลักดันจากพลังความคิดและจิตใจที่จะปฏิวัติที่มีอยู่ในดินแดนยุโรป และอีกส่วนหนึ่ง เนื่องมาจากเหตุฉุกเฉินในเรื่องการเงิน ซึ่งทำให้สเปนต้องปรับทิศทางทางด้านเศรษฐกิจเสียใหม่

การแบ่งแยกจากกันเป็นสองขั้ว ระหว่างความเติบโตของการค้ากับต่างประเทศและความหยุดอยู่กับที่ของเศรษฐกิจภายในประเทศของฟิลิปปินส์ มีสาเหตุมาจากเนื้อแท้ของการค้าทางเรือของสเปนเอง การค้าทางเรือนี้เกี่ยวข้องจำเพาะแต่กับการแลกเปลี่ยนที่กระทำกันที่มนิลา คือการนำแร่เงินเม็กซิกันมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าของจีน ได้แก่ผ้าไหม เครื่องลายคราม หวีและสิ่งละอันพันละน้อย ที่มีจุดหมายปลายทางอยู่ที่ตลาดในสเปนใหม่และในยุโรป โดยมีสินค้าท้องถิ่น คือทอง ฝ้ายและขี้ผึ้ง เสริมเข้ามาในปริมาณเล็กน้อยเท่านั้น [99] ชาวจีนเป็นผู้ควบคุมข่ายการค้าระหว่างกวางตุ้ง-มนิลา และการค้าในส่วนของมนิลา-อาคาพุลโกก็เป็นอภิสิทธิ์ของชนชั้นข้าราชการชาวสเปน (*เพนินซูลาเร*) ที่อาศัยอยู่ในมนิลา ภายในโครงสร้างการค้าเช่นนี้ ฟิลิปปินส์จึงมิได้มีบทบาทโดยตรงอยู่ในการค้าระหว่างประเทศแต่อย่างใด

นอกนครหลวงออกไป กิจการต่าง ๆ ถูกปล่อยให้ตกอยู่ในมือของ*อัลคัลเดส์ มายอรส์* หรือข้าหลวงประจำจังหวัด ส่วนความเพียรพยายามในการเผยแพร่คริสต์ศาสนา เป็นงานของตัวแทนผู้ดำเนินงานสอนศาสนาของสเปน ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในรูปของ “ผู้ประจำการ” หรือผู้ช่วยพระบาทหลวง พวกหัวหน้าหมู่บ้าน (*ดาตู*) ที่หันมานับถือศาสนาคริสต์และบรรดาญาติของ พวกเขา (*ปรินซิปาเลส์*) ขายที่ดินแปลงใหญ่ ๆ ของชุมชนหรือ*บารังคาย*ให้แก่พระบาทหลวง ที่ดินเหล่านี้ ถูกกลืนเข้าไปใน*เอ็นโคเมียนดา* หรือระบบการมอบที่ดินที่มีมาแต่เดิมเพื่อให้ผู้รับมอบนำไปใช้เก็บผลประโยชน์และแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่ผู้มอบ การมอบให้ก็เพื่อเป็นรางวัลที่ได้ถวายการรับใช้กษัตริย์สเปน การเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ของ*ดาตู*ยังเป็นการช่วยค้ำประกันการสืบมรดกสถานภาพของตนต่อไปยังลูกหลานและการได้รับยกเว้นภาษีพร้อมทั้งเพื่อเป็นการตอบแทนที่ดาตูทำให้ *บารังคาย* คงไว้ซึ่งความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสเปน ในทางกลับกัน ผู้ที่อาศัยอยู่ใน*บารังคาย* ก็ต้องจ่าย

---

[97] W.L. Schurz, ***The Manila Galleon***, New York, 1939, reprinted 1959, 38-43.

[98] D.M. Roth, “The Friar Estates of the Philippines,” Ph.D. thesis, University of Oregon, 1974, 33.

[99] C. Benitez, “Philippine Progress Prior to 1898,” with Tomas De Comyn, ***State of the Philippines in 1810***, trans. W. Walton, Filipiniana Book Guild, XV, Manila, 1969, 183.

บรรณาการ ซึ่งปกติแล้ว อยู่ในรูปอาหารเครื่องอุปโภค และการรับใช้ด้านแรงงานแก่สเปน โดยฝ่ายสเปนแสดงอย่างโอ้อวดว่าเป็นการแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครองและความช่วยเหลือในเรื่องจิตวิญญาณที่ชาวบ้านเหล่านี้ได้รับจากผู้ถือครอง*เอ็นโคเมียนดา* ระบบการขูดรีดแรงงานและส่งบรรณาการหรือส่วยนี้ โดยทั่วไปแล้ว คล้ายคลึงกับที่มีอยู่ในบริเวณที่มีการบริหารปกครองในแบบดั้งเดิม ในส่วนอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ดี ความแตกต่างกันมีอยู่อย่างหนึ่ง กล่าวคือภายใต้การปกครองของสเปนนั้น ไม่มีความสัมพันธ์แบบตอบสนองซึ่งกันและกันระหว่างผู้ให้ความอุปถัมภ์กับผู้ที่อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์เช่นนี้เป็นการคุ้มครองผลประโยชน์ที่มีอยู่ร่วมกัน ตามจารีตประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิม ระหว่าง*ดาตู*กับสมาชิกของ*บารังคาย อัลคัลเดส์ มายอรส์*หรือข้าหลวงประจำจังหวัดนั้น แม้ว่าจะได้รับมอบหมายให้ควบคุมดูแลทั่วทั้งจังหวัด และเรียกได้ว่ามีอำนาจในการปกครองโดยอิสระ แต่คนเหล่านี้ก็มิได้เห็นแก่ผลประโยชน์ของคนท้องถิ่นแต่อย่างใด พวกเขามุ่งกระทำแต่กิจการทางการเมืองและการพาณิชย์ของมนิลาและโลกไอบีเรียโดยทั่วไป พวกเขาจึงมิได้รับรู้ถึงการทุจริตภายในจังหวัด นับจากปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบหกเป็นต้นมา การขายที่ดินส่วนกลางของชุมชนให้แก่ลูกครึ่งจีน-สเปนและชาวสเปนบางคน ยิ่งทำให้ปัญหาต่าง ๆ รุนแรงหนักขึ้น การรีดนาทาเร้นส่วยและการเกณฑ์แรงงานมากจนเกินเหตุ รวมทั้งการเก็บดอกเบี้ยเงินกู้ในอัตราสูง เป็นภาระที่หนักหนาสาหัสพอ ๆ กับที่ชาวนาในชวาภายใต้การปกครองของพวกดัตช์ประสบอยู่

ความไม่พอใจกับการบุกรุกที่ดินของตากาล็อก ปรากฏออกมาในรูปของการจลาจลอย่างรุนแรงในค.ศ. 1745 ในบริเวณที่ดินของพระบาทหลวงนิกายออกัสติเนียนที่มีย์ซาปาน ตอนเหนือของลากูนา เดอ เบย์ การจลาจลนี้ แผ่ลามไปถึงคาวิเต้ ตอนโดและบูลาคาน คนกว่า 6000 คน ในอาณาบริเวณดังกล่าวจับอาวุธขึ้นมา โดยหมายที่จะกอบกู้ที่ดินส่วนกลางของชุมชนซึ่งพวกเขาถือว่าเป็นทรัพย์สินของบรรพชนกลับคืนมา ในระหว่างการเจรจาเพื่อตกลงกันนั้น เปโดร คาลเดรอน เฮนริเกซ์ ผู้พิพากษาคนหนึ่งของ*ออเดียนเซีย* (ศาลสูง) แห่งมนิลา ซึ่งเห็นใจต่อคำเรียกร้องของฝ่ายตากาล็อก ได้แสดงให้เห็นว่าแนวทางของพวกกบฏมีความถูกต้องชอบธรรม ถึงกระนั้น พลังแห่งการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจที่เลี่ยงไม่พ้น ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาถัดมาภายหลังช่วงกลางของคริสต์ศตวรรษนี้ ก็จะซ้ำเติมปัญหาของชาวนาให้รุนแรงหนักขึ้น มากกว่าจะทำให้บรรเทาเบาบางลง[1]

การปรับทิศทางเศรษฐกิจ

เป็นเรื่องตลกขำไม่ออก ที่แม้ว่าอิทธิพลจากภายนอกและการปกครองโดยตรงในฟิลิปปินส์ จะดำเนินอย่างลึกซึ้งยิ่งกว่าในภูมิภาคที่ดัตช์ปกครองอยู่ แต่เศรษฐกิจภายในฟิลิปปินส์ ไม่อาจเกี่ยวพันกับ

---

[1] N.P. Cushner, ***Landed Estates in the Colonial Philippines,*** New Haven: Yale University Southeast Asian Studies Monograph no. 20, 1976, 59-66; Roth, 118-21.

พัฒนาการด้านการพาณิชย์ของสเปนน้อยยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ได้ การยึดครองมนิลาของอังกฤษ (ค.ศ. 1762-1764) และการยึดเรือ*ซานติซิมา ตรินิแดด* ที่อยู่ระหว่างการเดินทางออกไป พร้อมกับขนเงินไปด้วยประมาณสามล้านเปโซ[2] เผยให้เห็นถึงความอ่อนแอของเศรษฐกิจฟิลิปปินส์ ซึ่งอาศัยแต่เพียงการเข้ามาและการจากไปของเรือสเปนในแต่ละปี ซึ่งมีจำนวนไม่เกินสองลำ ในอีกทางหนึ่ง การเปิดให้มนิลาติดต่อค้าขายกับต่างประเทศในช่วงระยะเวลานี้ แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการพัฒนา การส่งออกของท้องถิ่นที่แฝงอยู่[3] นอกจากนี้ การยึดครองของอังกฤษ ยังได้ปลดเปลื้องความไม่พอใจต่อการทุจริต การผูกขาด และการคดโกงของชนชั้นข้าราชการสเปน กับความไม่แยแสและไร้น้ำใจของพวกพระบาทหลวงตามจังหวัดต่าง ๆ ที่คุกรุ่นอยู่ในใจของชาวนามานาน การจลาจล*อินดิโอ* เกิดขึ้นในจังหวัดต่าง ๆ ประมาณสิบจังหวัด ทว่าครั้งที่รุนแรงที่สุดนั้น เกิดขึ้นในอิโลคอสโดยมีดิเอโก ซิลางเป็นผู้นำ[4] การจลาจลที่เกิดขึ้นสร้างความเสียหายต่อชื่อเสียงเกียรติยศของสเปน และบีบบังคับให้สเปนต้องประเมินนโยบายของตนใหม่ เพื่อให้มั่นใจว่าจะกู้อำนาจของตนคืนมาได้เป็นผลสำเร็จ ผู้ที่คิดอ่านจะดำเนินการปฏิรูปนี้ คือข้าหลวงดอน เปโดร มานูเอล เดอ อารานเดีย (ค.ศ.1754-1759) ทั้งนี้โดยได้รับการสนับสนุนจากพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 3 (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1757-1788) ผู้ทรงมีปรัชญาพาณิชยนิยมอันปราชญ์เปรื่อง

การปฏิรูปที่สำคัญสองอย่าง ที่รัฐบาลสเปนเลือกเฟ้นออกมาดำเนินการ คือการลดอำนาจการดูแลเขตศาสนาต่าง ๆ ของพระบาทหลวง และเพิ่มการพึ่งพาตนเองในด้านเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ให้มากขึ้น อย่างแรกนั้น ได้รับการสนับสนุนจากข้าหลวงดอน ซิมง เดอ อันดา อี ซาลาซาร์ (ค.ศ.1762-1764, 1770-1776) และส่งผลให้มีการฟ้องร้องพวกพระบาทหลวงในข้อหากดขี่ ละเลยหน้าที่ทางจิตวิญญาณ และละเลยความรับผิดชอบด้านการศึกษา ซึ่งรวมทั้งในเรื่องการสอนภาษาสเปนให้แก่พวก*อินดิโอ*ทั้งหลายด้วย การปฏิรูปเหล่านี้ สอดคล้องกับความรู้สึกต่อต้านพระบาทหลวงของพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 3 ในค.ศ.1767 พระองค์ทรงขับพวกเจซูอิตออกจากจักรวรรดิสเปนทั้งหมด[5] พระบาทหลวงจากนิกายอื่น ๆ มีจำนวนไม่มากพอ จึงทำให้เกิดนโยบายการเข้าควบคุมศาสนจักรโดยฆราวาสขึ้นมา เมื่อถึงค.ศ.1770 เขตที่อยู่ในความปกครองของศาสนจักร เกือบครึ่งหนึ่งของทั้งหมด ตกอยู่ในมือของฆราวาส[6] พวก*อินดิโอ*ที่ได้รับการเลื่อนตำแหน่งอย่างรวดเร็ว กับพระบาทหลวงเชื้อสายลูกครึ่งสเปน ซึ่งมิได้เตรียมพร้อมที่จะรับภารกิจ มิได้ปรับปรุงสิ่งที่พระบาทหลวงรุ่นก่อนทำไว้ให้ดีขึ้นแต่อย่างใด อคติต่าง ๆ ที่ความไม่พร้อมนี้ก่อให้เกิดขึ้น เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดช่องว่างระหว่างพระบาทหลวง

---

[2] Schurz, 189.

[3] K.Lightfoot, ***The Philippines***, London, 1973, 84.

[4] E.H. Blair and J.A. Robertson, ***The Philippine Islands, 1493-1898,*** Cleveland, 1907, XLIX. 300-5; G.F. Zaide, ***Philippine Political and Cultural History***, Manila, 1957, II. 13, 16.

[5] Blair and Robertson, L. 269-77.

[6] Roth, 56.

ชาว*อินดิโอ*กับชาวสเปน ซึ่งขยายกว้างขึ้นทีละน้อย เรื่องนี้มีนัยทางเมืองที่สำคัญอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังค.ศ. 1826 เมื่อพระเจ้าเฟอร์ดินานด์ที่ 7 ทรงคืนเขตการปกครองของศาสนจักรกลับไปให้พระบาทหลวงเป็นผู้ควบคุมเกือบทั้งหมด

ในส่วนเศรษฐกิจนั้น การสูญเสียการค้าทางเรือของสเปน บังคับให้สเปนต้องดำเนินนโยบายซึ่งประกอบด้วยการตัดขาดจากอดีตอย่างเด็ดขาดยิ่งกว่าในด้านศาสนจักร เมื่อถึงตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดนั้น การค้าทางเรือของสเปนแสดงร่องรอยของความอ่อนแอออกมาให้เห็นแล้ว เรื่องนี้ ส่วนหนึ่ง เกิดขึ้นเพราะความนิยมผ้าฝ้ายของอังกฤษและอินเดีย ที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ผ้าไหมจีนซึ่งเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งมาแต่ไหนแต่ไร จึงมีความต้องการลดลงไปตามสัดส่วน เพื่อปรับปรุงบรรยากาศทางการค้า ข้าหลวงโฮเซ บาสโก อี วาร์กาส (ค.ศ.1778-1787) ได้ก่อตั้งสมาคมพ่อค้า (*กอนซุลาโด*) เพื่อควบคุมดูแลการค้าทั้งหมด ในค.ศ.1785 ได้มีการก่อตั้ง*รีอัล กอมปาเนีย ดา ฟิลิปินาส์* หรือราชสมาคมแห่งฟิลิปปินส์) สมาคมนี้ฟรานซิสโก ลีอันโดร เดอ เวียนา เคยแนะนำให้ตั้งขึ้นเมื่อยี่สิบก่อนหน้านี้ เป้าหมายของสมาคมนี้ คือเพื่อพัฒนาศักยภาพด้านเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ และสนับสนุนให้มีการติดต่อสัมพันธ์ทางการพาณิชย์กับสเปนโดยตรง การเปิดเสรีทางการค้า ประสบการต่อต้านอย่างแข็งขันจากบรรดาพ่อค้าในมนิลา ราชสมาคมถูกกันออกไปจากการค้าระหว่างอาคาพุลโก-มนิลา และการเปิดรับเรือต่างชาติของมนิลาในช่วงระหว่างค.ศ.1789 ถึงค.ศ.1794 ถูกจำกัดให้เปิดรับเฉพาะเรือที่ขนสินค้าของเอเชียเท่านั้น[7] การปฏิวัติในเม็กซิโกในค.ศ.1820 ส่งผลกระทบกระเทือนอย่างรุนแรงถึงขั้นหายนะ ต่อการค้าระหว่างมนิลา-อาคาพุลโกซึ่งกำลังทรุดโทรมอยู่ และฟิลิปปินส์จะมาเปิดการค้ากับโลกภายนอกอย่างเต็มที่จริง ๆ ก็ ในค.ศ.1834

สิ่งที่สำคัญยิ่งต่อการปรับปรุงเศรษฐกิจภายใน คือการปฏิรูปการเกษตร ข้าหลวงบาสโกก่อตั้งสมาคมเกษตรกรรมขึ้นในค.ศ.1781 เพื่อวางพื้นฐานสำหรับการปฏิรูปนี้ สมาคมได้แจกจ่ายข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจการเกษตรและเสนอให้ส่งเสริมการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ เครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรและเครื่องปั่นฝ้าย สมาคมยังได้ส่งเสริมการเพาะปลูกพืชผลเพื่อการจำหน่าย เช่นครามและพริกไทย และส่งเสริมการผลิตไหมและป่าน ราชสมาคมแห่งฟิลิปปินส์ ยังช่วยส่งเสริมให้มีการผลิตพืชผลเพื่อการค้าอย่างใหญ่โตอีกแรงหนึ่งโดยช่วยด้านเงินลงทุน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับการผลิตน้ำตาล และส่งเสริมอุตสาหกรรม ที่กำลังอยู่ในระยะเริ่มต้นเช่นอุตสาหกรรมสิ่งทอเป็นต้น การยกเลิกการห้ามชาวจีนมิให้อพยพเข้ามาใน ค.ศ.1778 โดยรับผู้ที่เป็นแหล่งแรงงานที่มีศักยภาพเข้ามา มีส่วนช่วยอย่างมากให้เกษตรกรรมขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ระหว่างค.ศ.1786 ถึงค.ศ.1800 มีการส่งออกน้ำตาลกว่า 240,000 หาบ การปลูกอ้อยนั้น แม้ว่าจะกระทำอย่างหนาแน่นในปามปานกาและปานกาสินาน แต่ก็ยังขยายตัวต่อไปอีกในที่อื่น ๆ และในค.ศ.1854 การส่งออกน้ำตาล ได้เพิ่มขึ้นเป็น 762,643 หาบ[8]

---

[7] Benitez, 190-2.

[8] N.P. Cushner, ***Spain in the Philippines: From Conquest to Revolution***, Quezon City, 1970, 192, 201.

การควบคุมดูแลประชากรจีนของรัฐบาลสเปนนั้น จะอนุญาตให้เฉพาะคนจีนที่นับถือศาสนาคริสต์เท่านั้น ที่มีอภิสิทธิ์ในการเช่าที่ดิน เดินทางได้อย่างเสรี และเสียภาษีรัชชูปการในอัตราต่ำกว่า วิธีการนี้ส่งเสริมให้มีชุมชนลูกครึ่งจีนเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ในแง่วัฒนธรรมแล้ว ชุมชนดังกล่าวเทียบกันไม่ได้กับชุมชนชาวจีนในอินโดนีเซียของดัตช์ และอาจเปรียบกันได้แค่เฉพาะกับชุมชนของชาวไทยเชื้อสายจีนในสยามเท่านั้น การนับถือศาสนาและมีวัฒนธรรมสเปนร่วมกัน ทำให้พวกลูกครึ่งเหล่านี้ มีอัตลักษณ์ร่วมกันกับพวก*อินดิโอ* แม้ว่าสถานภาพทางเศรษฐกิจจะแยกคนสองพวกนี้ออกจากกัน พวกลูกครึ่งเหล่านี้ต่างจากชาวจีนแท้ ชาวจีนแท้จะถูกจำกัดให้พักอาศัยอยู่เฉพาะในมนิลา อันเป็นที่ซึ่งพวกเขาเข้าทำงานเกี่ยวข้องกับการพาณิชย์ การค้าปลีกและทำงานฝีมือต่าง ๆ แต่พวกลูกครึ่งต่างใช้อภิสิทธิ์ ที่ตนมีอยู่ ขยายวิสาหกิจการพาณิชย์ของตนออกไปนอกเมืองใหญ่ เข้าไปยังจังหวัดต่าง ๆ พวกเขาเช่าที่ดินตามจังหวัดต่าง ๆ ในบริเวณตอนกลางของเกาะลูซอน ได้แก่จังหวัดตอนโด บูลาคาน และจังหวัดปามปานกา เพื่อเพาะปลูกพืชที่ปลูกส่วนใหญ่ได้แก่ ข้าว อ้อยและคราม การดำเนินการของพวกเขานั้น มีทั้งแบบที่นำไปให้พวก*อินดิโอ*เช่าช่วง หรือไม่ก็ให้เพาะปลูกบนที่ดินเหล่านั้นภายใต้ระบบ *กาซามาฮาน* ซึ่งผู้เพาะปลูกได้ส่วนแบ่งพืชผลในอัตราร้อยละตามที่กำหนด[9] การให้พวก*อินดิโอ*กู้เงินไปใช้สำหรับซื้อเมล็ดพันธุ์ เครื่องจักรและว่าจ้างคนตามฤดูกาลในชั่วระยะเวลาระหว่างการปลูกและการเก็บเกี่ยว เปิดโอกาสที่สะดวกให้เจ้าหนี้ (คือพวกลูกครึ่ง) ได้สิทธิในที่ดินโดยวิธียึดทรัพย์สินเพื่อทดแทนหนี้ที่ค้างชำระ พวกลูกครึ่งยังมีบทบาทสำคัญในการจัดซื้อและขนส่งพืชผลไปยังนครหลวงด้วยเช่นกัน พวกเขาสามารถแข่งขันการค้าตามแนวทางนี้กับพวกข้าหลวงประจำจังหวัดต่าง ๆ อย่างเป็นผลสำเร็จ[10] นอกจากจะได้ผูกขาดการเก็บภาษีการพนันและฝิ่นแล้ว พวกลูกครึ่งยังแทรกตัวเข้าไปในเศรษฐกิจทุนนิยมนานาชาติที่กำลังพัฒนา โดยเข้ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการลงทุนของชาวอเมริกันและชาวอังกฤษ ในวิสาหกิจการทำไร่ขนาดใหญ่

ผลประโยชน์ด้านการพาณิชย์ของอังกฤษในฟิลิปปินส์ มีข้อได้เปรียบมาตั้งแต่เริ่มดำเนินการตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด การดำเนินการเริ่มขึ้นเมื่อตัวแทนผู้ประกอบการค้าภาครัฐของอังกฤษเริ่มต้นนำเข้าฝ้ายจากโจโรมานเดลในอินเดียเข้ามาในมนิลา โดยใช้การค้าเอเชียเป็นฉากบังหน้า เพื่อหลีกเลี่ยงข้อบังคับของสเปน[11] นับจากกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าเป็นต้นมา ผู้ประกอบการด้านเกษตรกรรมของอังกฤษเช่นนิโคลาส โลนีย์ แห่งบริษัท เคอร์ แอนด์ คอมปานี ได้จ่ายเงินล่วงหน้าเป็นค่าพืชผลและเครื่องจักรสำหรับการผลิตน้ำตาล เนื้อมะพร้าวแห้ง กาแฟและป่าน ความสะดวกด้านการเงินที่พวกผู้ประกอบการชาวอังกฤษเสนอให้ ในรูปการให้เงินล่วงหน้าสำหรับธุรกิจขายส่ง เป็นการช่วยเหลือพวกลูกครึ่งให้ดำเนินกิจกรรมทางการพาณิชย์ ที่เกี่ยวข้องกับการซื้อ การขนส่งและการ

---

[9] E. Wickberg, ***The Chinese in Philippine Life, 1850-98***, New Haven, 1965, 23-30.

[10] Ibid., 29-30; J. Larkin, ***The Pampangans, Colonial Society in a Philippine Province***, Berkeley, 1972, 51-4.

[11] H. Furber, ***Rival Empires of Trade in the Orient, 1600-1800***, Minneapolis, 1976, 217-20.

จำหน่ายสินค้าระหว่างมนิลากับจังหวัดต่าง ๆ การดำเนินงานเช่นนี้ เท่ากับเป็นการหลบเลี่ยงกฎหมายตามนโยบายต่อต้านต่างชาติอย่างดื้อรั้นของรัฐบาล สเปน—เช่นกฎหมายห้ามชาวต่างชาติประกอบการค้าตามต่างจังหวัด ที่ออกมาในค.ศ.1828 เป็นต้น เพื่อเป็นการกีดกันผู้ประกอบการด้านการพาณิชย์ที่เป็นชาวยุโรปและเป็นลูกครึ่ง ต่างดำเนินบทบาทในแบบที่ส่งเสริมกัน มิใช่แข่งขันกัน โดยพวกยุโรปนั้นไปได้ดีกว่าในด้านการธนาคารและการพาณิชย์ระหว่างชาติ เมื่อถึงค.ศ.1859 มีบริษัทต่างชาติอยู่ในมนิลาถึงสิบห้าบริษัท ซึ่งในจำนวนนี้ เป็นบริษัทของอังกฤษเจ็ดบริษัทและบริษัทของอเมริกัน สามบริษัท

วิสาหกิจเอกชนที่ประสบความสำเร็จ ให้ประโยชน์แก่ชาวฟิลิปปินส์เพียงเล็กน้อย การขูดรีดในแบบทุนนิยมตามไร่ขนาดใหญ่ที่เอกชนเป็นผู้จัดการ ร่วมไปกับการเพาะปลูกภาคบังคับที่ต้องทำให้กับทางรัฐบาล เสริมให้เกิดความป่วยไข้ทางเศรษฐกิจซึ่งระบาดออกไปอย่างแพร่หลายในหมู่เกษตรกร ระบบการเพาะปลูกภาคบังคับ ที่นำมาใช้ในหุบเขาระหว่างแม่น้ำจาคายาน กาปาน ในจังหวัดปามปานกาและเกาะมารินดูเก เป็นเครื่องรองรับการผูกขาดการค้ายาสูบของสเปน การค้านี้ให้ผลกำไรมากเสียจนเมื่อถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ฟิลิปปินส์สามารถมีความเป็นอิสระทางด้านการเงินได้ ภายใต้ระบบนี้ แต่ละครอบครัวจะต้องปลูกต้นยาสูบ 40,000 ต้น เพื่อขายให้เฉพาะแก่รัฐบาลเท่านั้น หากว่าขาดหกตกหล่น ก็จะต้องเสียค่าปรับ ขณะที่ส่วนที่เกินจากโควต้าที่กำหนดไว้จะถูกทำลายอย่างเป็นระบบ การตรวจตราของรัฐบาล ให้การค้ำประกันว่าจะไม่มีการเก็บพืชผลส่วนใดเอาไว้ แม้ว่าเป็นการเก็บเพื่อการบริโภคของตนเอง การขโมยสิ่งของจากบ้านของคนเพาะปลูกในระหว่างดำเนินการค้นหายาสูบที่อาจซุกซ่อนไว้ และการทดแทนการชำระเงินสดด้วยตั๋วสัญญาใช้เงินซึ่งไม่เคยมีการจ่ายเงินตามตั๋ว เป็นเรื่องที่มีอยู่โดยทั่วไปเป็นสามัญ เกษตรกรผู้เพาะปลูกได้รับผลตอบแทนที่ย่ำแย่จากการปลูกยาสูบ และรวมทั้งจากการผลิต*วีโน อี นิปา* (น้ำตาลเมา ทำจากลูกจาก) ให้กับหน่วยงานผูกขาดของรัฐบาลซึ่งก่อตั้งขึ้นในค.ศ.1786 โดยพึ่งพาอาศัยวัตถุดิบหลักที่ซื้อจากตลาดเสรี สภาพการณ์เช่นนี้ ส่งเสริมให้มีการลักลอบขนสินค้าโดยผิดกฎหมายและการค้าในตลาดมืด มีคนจำนวนมากหนีไปหางานรับจ้างทำกัน ส่วนใหญ่แล้ว หนีไปที่มนิลา[12]

ชีวิตของชาวฟิลิปปินส์มิได้ดีขึ้นอย่างมากมายอันใดนัก แม้สำหรับพวก*อินดิโอ*ที่อยู่นอกระบบการเพาะปลูกภาคบังคับ ภายใต้การบริหารของพวกสเปนนั้น แต่ละครอบครัวมีหน้าที่ต้องจ่ายภาษีหรือค่ารัชชูปการ ที่จัดเก็บจากผลผลิตทางการเกษตร ระบบนี้ ยังเปิดช่องให้มีการใช้อำนาจในทางมิชอบได้มากมายหลายประการ ในปามปานกา ซึ่งมีน้ำตาลมากจนขึ้นชื่อมาจนกระทั่งถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า กลับต้องจ่ายภาษีในรูปของข้าว ซึ่งจัดส่งไปยังมนิลา แรงจูงใจให้เกษตรกรทำการเกษตรนั้น โดยทั่วไปแล้ว มีน้อยมาก เนื่องจากระบบ*วานดาลา* ซึ่งบังคับให้ผู้เพาะปลูกต้องขายผลิตผลโดยได้ค่าตอบแทนเพียงแค่พอเป็นพิธีกับตั๋วสัญญาใช้เงิน รวมทั้งต้องให้*โปโล* หรือให้แรงงาน

---

[12] Blair and Robertson, LVII. 118-19; Comyn, ***State of the Philippines***, 55-63.

เกณฑ์โดยไม่ได้รับค่าตอบแทน นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่กระทบกระเทือนความเป็นอยู่ของเกษตรกรอีก เป็นต้นว่าภาวะน้ำท่วมซึ่งเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ และความเสียหายที่เกิดจากแมลงซึ่งทำลายนาข้าว[13]

วิวัฒนาการของอัตลักษณ์ “แห่งชาติ”

ความไม่พอใจกับสภาพเศรษฐกิจ มีมากเกินกว่าเรื่องความทุกข์ยากชาวนา การเข้ามาของ*เพนินซูลาร*หรืออีกนัยหนึ่ง ชาวสเปนที่เกิดในคาบสมุทรไอบีเรียที่ถูกขับออกมาจากลาตินอเมริกาจำนวนมาก เพราะความล้มเหลวของพวกเขาในกิจกรรมการเป็นผู้ประกอบการในขอบข่ายใหญ่โตในยุโรป เป็นเหตุให้พวกเขาเข้ามาแข่งขันกับประชากรชาว*อินดิโอ* และกับพวกลูกครึ่งสเปน พวกลูกครึ่งนั้น แต่เดิมมาดำรงตำแหน่งระดับล่าง ๆ ในระบบราชการ ทว่าได้พบว่าตัวเองถูกพวก *เพนินซูลาร*เข้ามาแย่งที่ พวก *เพนินซูลาร*เหล่านี้ ถือตนว่าอยู่ในลำดับชั้นทางสังคมที่สูงกว่าพวกลูกครึ่ง ความขัดแย้งกระทบกระทั่งในทำนองเดียวกันนี้ เกิดขึ้นระหว่างชุมชนพระบาทหลวงชาวสเปน และบาทหลวงชาวพื้นถิ่น พระบาทหลวงชาวสเปนเหล่านี้เป็นผู้ที่ลี้ภัยมาจากสเปนซึ่งขณะนั้นกำลังต่อต้านพระบาทหลวงและมาอาศัยอยู่ในฟิลิปปินส์ ส่วนพระบาทหลวงชาวพื้นถิ่น ก็กำลังพยายามเรียกร้องเพื่อให้ได้มาซึ่งความเสมอภาคเท่าเทียมกับพระบาทหลวงชาวสเปน ความตึงเครียดทวีขึ้นเป็นวงกว้างภายในช่วงชั้นที่ประกอบด้วยลูกครึ่งและพวก*อินดิโอ*ที่มีการศึกษา อย่างกว้างขวาง คนเหล่านี้คือกลุ่มชนชั้นสูงซึ่งวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่ เรียกว่า กลุ่ม*อิลัสตราโด* พวกเขาอ้างสิทธิที่จะมีโอกาสเท่าเทียมกับชาวสเปน ความไม่พอใจแผ่คลุมไปถึงชีวิตของคนในชุมชนชาวพื้นถิ่นทั่วทั้งดินแดน รวมทั้งในกองทัพ และเป็นจุดเริ่มต้นในการสำแดงความรู้สึกต่อต้านคนต่างชาติ โรคไข้ทรพิษที่ระบาดขึ้นในมนิลาในค.ศ.1820 ซึ่งรุนแรงมากเป็นพิเศษในบริเวณลุ่มแม่น้ำปาสิก ได้จุดชนวนให้เกิดปฏิกิริยาในเชิงปฏิปักษ์ที่ส่วนใหญ่แล้ว มุ่งไปที่ชีวิตและทรัพย์สินของชาวจีน[14] การกบฏที่ทรงพลังอันมีโปลินาริโอ เด ลา ครูซ เป็นผู้นำเกิดขึ้นในค.ศ.1841 การกบฏนี้มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องเชื้อชาติเช่นเดียวกัน เดลาครูซนั้น ถูกขัดขวางมิให้ได้เข้ามาทำหน้าที่นักบวชอยู่ในคณะพระบาทหลวง ตามที่เขาใฝ่ฝัน[15]

การส่งเสริมอัตลักษณ์ใหม่ของฟิลิปปินส์ในหมู่คนในชั้น*อิลัสตราโด* พร้อมทั้งการเปล่งความไม่พอใจของพวกเขาให้เป็นที่รับรู้ ทวีพลังขึ้นในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า คนเหล่านี้แม้จะมีจำนวนน้อยแต่ก็ทรงอิทธิพล สภาพการณ์อันเป็นปัจจัยรากฐานนี้ สร้างความสมัครสมานอย่าง

---

[13] Lafond de Lurcy, “An Economic Plan, from ‘Quinze Ans de Voyages Autour du Monde’,” in ***Travel Acoounts of the Islands, 1832-58,*** Filipiniana Book Guild, XXII, Manila, 1974, 28, 32.

[14] Blair and Robertson, LI. 39.

[15] Ibid., LII. 92-3 n, 37, 101.

ใหม่ให้แก่สังคมมากยิ่งกว่าสิ่งอื่นใดทั้งหมด สังคมนี้ ร้าวรานด้วยพลังทางเศรษฐกิจที่แบ่งแยกผู้มีเงินและผู้มีที่ดินที่มีกำเนิดต่าง ๆ กัน ออกจากมวลชนชาว*อินดิโอ*ที่ยากจนกว่า ปัญหาหมักหมมทางสังคม-เศรษฐกิจ ซึ่งเกิดมาจากการปกครองของสเปน—อันต่างจากการควบคุมกิจการอาณานิคมของดัตช์ในอินโดนีเซีย ซึ่งมีประสิทธิภาพมากกว่า—เอื้อให้การพัฒนาขบวนการของประชาชนเกิดขึ้นมาแต่เนิ่น ขบวนการนี้มีพื้นฐานอยู่ที่วัฒนธรรมฮิสปานิค(สเปน)แบบฟิลิปปินส์ที่พวกเขามีอยู่ร่วมกัน ความสำคัญ

ของปรากฏการณ์ด้านวัฒนธรรมนี้ ปรากฏชัดเจนมากเป็นพิเศษที่การกันพวกโมโรออกไปจากกระบวนการประวัติศาสตร์ซึ่งอยู่ในกระแสเดียวกัน พวกโมโรถูกกันออกไปเพราะพวกเขามีแนวทางทางด้านศาสนาและเศรษฐกิจในทิศทางที่แตกต่างออกไป

บทสรุป

เมื่อถึงทศวรรษต้น ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กำลังจวนแจที่จะถึงขั้นสุดท้ายของการรุกรานของพวกยุโรป กำลังฝ่ายชนพื้นถิ่น มิได้ระย่อลงแม้แต่น้อย และในบางกรณีเข้มแข็งยิ่งกว่าช่วงที่เผชิญหน้ากับพวกตะวันตกในตอนแรกเริ่มเสียอีก บนแผ่นดินใหญ่นั้น การยืนหยัดในทางวัฒนธรรมของพม่า ไทยและเวียดนาม และการขยายดินแดนของรัฐเหล่านี้ ประสบผลสำเร็จ ในการรวมศูนย์การบริหารและการสร้างเอกภาพในด้านวัฒนธรรมอยู่บ้าง ทั้งนี้ โดยได้รับแรงส่งเสริมจากอุดมการณ์ทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม แม้ว่าชาติเหล่านี้จะได้รับความช่วยเหลือจากอาวุธของตะวันตกในระดับหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่แล้ว พวกเขาทำได้สำเร็จโดยผ่านความคิดริเริ่มของ ท้องถิ่นและความเติบโตภายในที่ขึ้นถึงระดับสูงสุด ด้วยวุฒิภาวะทางการเมืองที่แก่กล้าขึ้น และด้วยวิวัฒนาการจากความเป็นรัฐไปสู่สถานภาพที่เป็นชาติ พระประมุขของพม่า ไทยและเวียดนาม ทรงตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่ทวีขึ้นอย่างรวดเร็วของโลกภายนอก พระประมุขผู้ทรงมีความห่วงใยกับลักษณะของการตอบสนองของพระองค์เอง จะเป็นผู้ทำให้เกิดพัฒนาการภายในประเทศและนโยบายต่อภายนอกในระดับที่มากทีเดียว การอะลุ่มอล่วยและการปรับตัวของไทย กับความไม่ไว้วางใจตะวันตกของเวียดนาม เป็นปฏิกิริยาในทางบวก พม่าในรัชสมัยของพระเจ้ามินดง ทุลักทุเลไปมาอยู่ระหว่างการอยู่อย่างโดดเดี่ยวและความพยายามอย่างไร้ผล ที่จะปรับประเทศให้ทันสมัย ขณะที่กัมพูชาและ รัฐต่าง ๆ ในลาว ไม่สู้จะมีที่ให้กับความคิดริเริ่ม และถูกเพื่อนบ้านที่มีอำนาจ บีบบังคับให้ต้องอยู่อย่าง โดดเดี่ยว

ในส่วนที่เป็นเกาะของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาอำนาจชวาและบาหลี ซึ่งถูกพวกดัตช์ทอนให้อ่อนกำลังลง ต่างหันมาพะวงอยู่กับเรื่องภายในและกับการสร้างตำนานโดยย่อส่วนเอาไว้ในอุดมการณ์ที่โอฬารของ “รัฐที่เป็นฐานเวทีการแสดง” ในบริเวณต่าง ๆ อย่างเช่น*มานจานาคร*ของชวา และฟิลิปปินส์ ซึ่งต่างตกอยู่ภายใต้การปกครองแบบอาณานิคมมานานแล้ว และต้องประสบความเดือดร้อน

จากความแข็งกร้าวของระบบผูกขาด บริเวณเหล่านี้แอกทางเศรษฐกิจ ได้ให้ความหมายอย่างใหม่แก่อัตลักษณ์ด้านวัฒนธรรมและศาสนา พร้อมกับนำยุคแห่งการประท้วง การจลาจลและสงครามเข้ามา ในเวลาเดียวกันส่วนหมู่เกาะบริเวณที่อยู่ใกล้กับเส้นทางหลักในการพาณิชย์ จะมีจิตวิญญาณของวิสาหกิจทางการพาณิชย์ อย่างใหม่ปรากฏขึ้น ทว่าปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ขัดขวางมิให้จิตวิญญาณใหม่นี้มีโอกาสเบ่งบานขึ้นมา แต่ละส่วนที่เป็นองค์ประกอบของภูมิภาคนี้ ล้วนต่างแสดงออกมาอย่างชัดแจ้งถึงการตอบสนองต่อพลังที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นั่นคือพลังแห่งการสร้างความทันสมัยและการล่วงละเมิดของตะวันตก ไม่ว่าการตอบสนองนั้น จะทำให้ดีขึ้นหรือเลวลง

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

พม่า

ความสำคัญของระบบอุปถัมภ์ ระบบทาสและการเก็บภาษีในพม่า ทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง ทำให้ผลงาน M. Aung-Thwin, “Hierarchy and Order in Pre-Colonial Burma,” JSEAS, 15, 2 (1984) เป็นเรื่องที่จำเป็นต้องอ่าน เพื่อทำความเข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ที่มีอยู่ต่อกันระหว่างการเมืองกับกิจการด้านสังคม-เศรษฐกิจ การเปรียบเทียบความคิดและสถาบันทาสในพม่าและไทย พบได้ใน F.K. Lehman, “Freedom and Bondage in Traditional Burma and Thailand,” JSEAS, 15, 2 (1984). เรื่องราวที่มีรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดระบบงานและอิทธิพลขององค์กรทางศาสนา พบได้ใน J.P. Ferguson, “The Symbolic Dimensions of the Burmese Sanga,” Ph.D. thesis, Cornell University, 1975. ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารคณะสงฆ์ อภิปรายอยู่ใน Aung-Thwin, “The Role of ***Sasana*** Reform in Burmese History: Economic Dimensions of a Religious Purification,” JAS, 38, 4 (.1979) และ V.B. Lieberman, “The Political Significance of Religious Wealth in Burmese History: Some Further Thoughts,” JAS, 39, 4 (1980).

ประวัติศาสตร์โดยทั่วไปเกี่ยวกับช่วงระยะเวลาที่พิจารณานี้ โดยเน้นในด้านเศรษฐกิจ มีอยู่ใน W.J. Koenig, “The Early Kòn-Baung Polity, 1752-1819: A Study of Politics, Administration and Social Organization,” Ph.D. thesis, University of London, 1978. การที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขาดข้อมูลที่แน่ชัดจากแหล่งพื้นถิ่นอยู่มาก ขัดขวางการศึกษาในรายละเอียด ถึงระบบการบริหารและเศรษฐกิจในช่วงระยะเวลาก่อนจะถึงยุคอาณานิคม ทว่าบันทึกเกี่ยวกับการบริหารของพม่า หรือ*สิ-เตน **(si-t n)*** เป็นกรณียกเว้นที่สำคัญ บันทึกเหล่านี้ มีฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษที่ทำให้สามารถเข้าถึงได้ ดังหาได้ใน F.N. Trager and W.J. Koenig, eds, ***Burmese Si-T ns, 1764-1826, Records of Rural Life and***

Administration**,** Tucson, 1979. ความสำคัญของการต่อสู้แข่งขันกันระหว่างมอญ-พม่า พร้อมการอ้างอิงถึงความไม่เท่าเทียมกันในด้านประชากรและเศรษฐกิจ ได้รับการตีความอย่างมีจินตนาการใน M. Adas, “Imperialistic Rhetoric and Modern Historiography: The study of Lower Burma before and after Conquest,” JSEAS, 3,2 (1972).

ไทย

การศึกษาถึงการจัดองค์กรด้านสังคม-เศรษฐกิจของสยามในช่วงระยะเวลานี้ มีอยู่ใน A. Rabibhadana, “Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873,” Data Paper, no.74, Cornell Southeast Asia Program. การบรรยายอย่างกระชับกว่านี้ มีอยู่ใน G.W. Skinner and A.T. Kirsch, eds. “Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period,” in ***Change and Persistence in Thai Society, Essays in Honour of L. Sharp*****,** Ithaca, 1975. ผลงานการตีความในระยะล่ากว่านั้น คือ B. Terwiel, “Bondage and Slavery in Nineteenth Century Siam,” in ***Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia*****,** ed.A. Reid, St Lucia, Queensland, 1983.

หัวข้อเรื่องการปฏิรูปอย่างถึงพื้นฐานภายในคณะสงฆ์ ในฐานะบทโหมโรงก่อนที่จะมีการปรับปรุงให้ทันสมัย มีอภิปรายอยู่ใน C.J. Reynolds, “Buddhist Cosmography in Thai History, with Special Reference to Nineteenth Century Cultural Change,” JAS, 15, 2 (1976). และ D.K. Wyatt, “The ‘Subtle Revolution’ of King Rama I of Siam,” in ***Moral Order and Question of Change*****,** A. Woodside and D.K. Wyatt, eds, New Haven: Yale University Southeast Asia Studies Monograph no. 24, 1982.

การศึกษาถึงแต่ละรัชสมัยโดยเฉพาะ มีอยู่ใน K. Wenk, ***The Restroration of Thailand under Rama I, 1782-1809,*** Tucson: Association of Asian Studies, 1968. และ W.F. Vella, ***Siam Under Rama III, 1824-1851*****,** New York: Monograph for the Association of Asian Studies, no. 4, 1957. ผลงานที่ให้การศึกษาพิเคราะห์อย่างลุ่มลึกถึงโครงสร้างของกระบวนการดำเนินงานของสถาบันกษัตริย์ของไทย ในฐานะที่เป็นสถาบันการบริหารสถาบันหนึ่งในช่วงระยะเวลาที่สำรวจนี้ ได้แก่ L. Gesick, “Kingship and Political Integration in Traditional Siam, 1767-1824,” Ph.D. thesis, Cornell University, 1976.

งานมาตรฐานเกี่ยวกับชาวจีนในประเทศไทย คือ G.W. Skinnner, ***Chinese Society in Thailand: An Analytical History*****,** Ithaca, 1957. นอกจากนั้นแล้ว ยังมีผลงานของเจ.เจียง ที่เอาใจใส่กับบทบาทของชาวจีนในเศรษฐกิจของไทยด้วย ใน J.Jiang, “The Chinese in Thailand: Past and Present,” JSEAH, 7, 1 (1966). หนังสือเล่มนี้เสริมการศึกษาพิเคราะห์อย่างมีการยืนยันแน่ชัดของ ส. วีรผล คือ S. Viraphol, ***Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*****,** Cambridge, Mass.,

1977 และของเจ. คุชแมน คือ J. Cushman, “Fields from the Sea: Chinese Junk Trade with Siam During the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries,” Ph.D. thesis, Cornell University, 1975. ในบรรดาเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางของชาวยุโรปในช่วงระยะเวลานี้ งานที่มีข้อมูลมากมายเกี่ยวกับการพาณิชย์และเศรษฐกิจของไทย จะได้แก่ ***The Crawfurd Papers*** ซึ่งหอสมุดแห่งชาติ วชิรญาณในกรุงเทพฯได้จัดพิมพ์ขึ้นในค.ศ. 1915 รวมทั้งเรื่องราวโดยผู้เขียนคนเดียวกัน ในชื่อเรื่อง ***Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China,*** London, 1828 repinted Kuala Lumpur, 1967. แหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้มากกว่านี้ ในเรื่องตัวเลขเกี่ยวกับภาษีอากร คือ E.Roberts, ***Embassy to the Eastern Courts of Cochin China, Siam and Muscat During the Years 1832-34,*** New York, 1837. การประเมินแหล่งข้อมูลที่จัดทำไว้ในสมัยต้น ๆ เหล่านี้ มีอยู่ใน B.J. Terwiel, ***A History of Modern Thailand, 1767-1942*****,** St Lucia, Queensland, 1983. ผลงาน Hong Lysa, ***Thailand in the Nineteenth Century: Evolution of the Economy and Society*****,** Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1984 ใช้แหล่งข้อมูลของไทย ในการนำเสนอเรื่องราวอย่างรอบด้านเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ ในด้านเศรษฐกิจของยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เกี่ยวข้องกับการขยายการค้า การหมุนเวียนของเงินตราที่เพิ่มขึ้นและวิวัฒนาการของโครงสร้างใหม่ในเรื่องภาษีอากร

ผลงานที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสยามกับบรรดารัฐประเทศราชในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ได้ดีที่สุด คือ W.F. Vella, ***Siam Under Rama III*****, *1824-51,*** New York, 1957. มุมมองจากทางฝ่ายไทยในเรื่องการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ มีนำเสนออยู่ใน Chaophraya Thiphakorawong, ***The Dynastic Chronicles, Bangkok Era, The First Reign*****,** trans. and ed. Thadeus and Chadin Flood, I, Tokyo: Center of East Asian Studies, 1978. สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทย-ลาว ที่นำไปสู่การทำลายเวียงจันทน์ ดู D.K. Wyatt, “Siam and Laos, 1767-1827,” JSEAH, 4, 2 (1963). เหตุการณ์หลังนี้ มีมุมมองของนักชาตินิยมปรากฏในผลงานที่เพิ่งออกมาไม่นานนี้ คือ Mayoury and Pheuiphanh Ngaosyvathn, “Lao Historiography and Historian: Case Study of the War between Bangkok and Lao in 1827,” JSEAS, 20, 1, (1989).

กัมพูชา

D. Chandler, ***A History of Cambodia*****,** Boulder, 1983 เป็นผลงานมาตรฐาน ผลงานการวิเคราะห์ช่วงระยะเวลาที่พิจารณากันนี้ที่ละเอียดยิ่งกว่า โดยผู้เขียนคนเดียวกัน คือ “Cambodia Before the French: Politics in a Tributary Kingdom, 1794-1848,” Ph.D. thesis, University of Michigan, 1973 และ “An Anti-Vietnamese Rebellion in Early Nineteenth Century Cambodia,” JSEAS, 6, 1 (1975).

เวียดนาม

J. Chesneaux, ***Contribution a l'Histoire de la Nation Vietnamienne*****,** Paris, 1955, Le Thanh Khoi*,* ***Viet-Nam, Histoire et Civilisation*****,** Paris, 1955 และ Nguyen Khac Vien, ***Histoire Du Vietnam*****,** Paris, 1974 เป็นผลงานที่ให้ความรู้พื้นฐานอย่างดี T. Hodgkin, ***Vietnam: the Revolutionary Path*****,** New York, 1981 เสนอเรื่องราวที่ทันสมัยด้วยความเห็นอกเห็นใจเกษตรกร A. Woodside, ***Vietnam and the Chinese Model****,* Cambridge, Mass., 1971 เป็นการวิเคราะห์ในเชิงวิชาการ เกี่ยวกับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมและระบบราชการของจีน ที่มีต่อเวียดนาม

ผลลัพธ์อย่างหนึ่งจากการที่อังกฤษให้ความสนใจแก่แผ่นดินใหญ่ในจังหวะก้าวที่เร็วขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ก็คือ อนุทินและรายงานต่าง ๆ ของคณะผู้เผยแพร่ศาสนา ที่ให้เรื่องราวที่เห็นมาด้วยตามากมาย เกี่ยวกับการค้าและสังคม ผลงานรวบรวมรายงานดังกล่าวที่นำมาใช้ประโยชน์ได้สะดวก มีอยู่ใน A. Lamb, ***The Mandarin Road to Old Hu*** **,** London, 1970. การแสดงออกอย่างชัดแจ้งถึงความรู้สึกของประชาชนทั่วไปเกี่ยวกับการเมืองและปัญหาสังคมในงานร้อยกรอง ช่วยให้เข้าถึงความรู้สึกของชาวเวียดนามได้อย่างสะดวก Huynh Sanh Thong, ***The Heritage of Vietnamese Poetry*****,** New Haven: 1979 เป็นหนังสือรวมผลงานกวีนิพนธ์ประกอบคำอธิบายที่ดีในภาคภาษาอังกฤษ

ฟิลิปปินส์

ประวัติการพัฒนาสังคม-เศรษฐกิจในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดและสิบเก้า ในฉบับรวม ยังไม่มีใครเขียนขึ้นมา ผลงานที่ให้คำบรรยายอย่างดีเกี่ยวกับประวัติการบริหารประเทศของช่วงระยะเวลาที่พิจารณาในหนังสือเล่มนี้ ได้แก่ E.G. Robles, ***The Philippines in the 19th Century*****,** Quezon City, 1969. ส่วนเล่มที่ให้คำบรรยายอย่างละเอียดและมีชีวิตชีวาที่สุดเกี่ยวกับการค้าระหว่างมนิลา-อาคาพุลโก ได้แก่ W.L. Schurz, ***The Manila Galleon*****,** New York, 1939, reprinted 1959. เรื่องราวในเชิงสถิติ เกี่ยวกับความเสื่อมของการค้านี้ มีอยู่ใน W.E. Cheong, "The Decline of Manila as a Spanish Entrepôt in the Far East. 1785-1826: Its Impact on the Pattern of Southeast Asian Trade," JSEAS, 2, 2 (1971).

ในแนวรบด้านไร่นานั้น ที่ดิน-สิ่งปลูกสร้างของพระบาทหลวงและปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกร ซึ่งนำไปสู่การกบฏใน ค.ศ. 1745 มีอภิปรายอยู่ใน D.M. Roth, "Friar Estates of the Philippines," Ph.D. thesis, Oregon University, 1974. ส่วนผลงานที่มุ่งประเด็นไปที่ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดตอนโด ได้แก่ N.P. Cushner, ***Landed Estates in the Colonial Philippines*****,** New Haven, 1976. การศึกษาพิเคราะห์ปัญหาไร่นาในอีกแห่งหนึ่ง มีอยู่ใน J.A. Larkin, ***The Pampangans: Colonial***

Society in a Philippine Province**,** Berkeley, 1972. สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับการจัดระบบงานในการผูกขาดการค้ายาสูบของรัฐบาล ดู E.C. de Jesus, ***The Tobacco Monopoly in the Philippines: Bureaucratic Enterprise and Social Change 1766-1880.,*** Quezon City, 1980.

หลักฐานในรูปเอกสาร ใน E.H. Blair and J.A. Robertson, ***The Philippine Islands,*** **1493-1898,** 55 vols, Cleveland, 1903-9 ให้มุมมองที่น่าสนใจอย่างลุ่มลึกเข้าไปถึงเหตุการณ์ที่เป็นกุญแจสำคัญทั้งหลาย ในส่วนที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทาง มีคำแปลจากภาษาฝรั่งเศสและสเปนที่สมาคมหนังสือมนิลา ฟิลิปิเนียนา (Manila Filipiniana Book Guild หรือ FBG) ตีพิมพ์เผยแพร่ ผลงานที่เกี่ยวข้องกับช่วงระยะเวลาที่พิจารณาในหนังสือเล่มนี้มากที่สุด คือ Tomas de Comyn, ***State of the Philippines in 1810*****,** FBG, XV, Manila, 1969; J. Bowring, ***A Visit to the Philippine Islands*****,** London, 1859 และมีบางส่วนที่เกี่ยวข้องอยู่ใน J. White, **A Voyage to Cochin China,** London, 1824, reprinted Kuala Lumpur, 1972.

ผลงานที่สืบค้นไปถึงช่วงแรกที่ชาวจีนบุกแทรกเข้ามาในฟิลิปปินส์ ได้แก่ E.K. Wickberg, "The Chinese Mestizo in Philippine History," JSEAH, 5. 1 (1964) ผลงานทั้งสองชิ้น คือ M.C. Guerrero, "The Political Background," และ M.L. Diaz-Trechuelo, "The Economic Background" ตีพิมพ์อยู่ใน ***The Chinese in the Philippines 1770-1893,*** ed. A. Felix, Manila: Historical Conservation Society, XVI, 1969. สำหรับในช่วงระยะเวลาต่อมา จะพบเรื่องราวที่มีเนื้อหาหนักกว่าได้ใน E. Wickberg, ***The Chinese in Philippine Life, 1850-98,*** New Haven, 1965.

ชวาและมาดูรา

Sir Stamford Raffles, ***History of Java*****,** London, 1817, reprinted Kuala Lumpur, 1965, 2 vols และ J.S. Furnivall, ***Netherlands India: A Study of Plural Economy*****,** Cambridge, UK, 1939, reprinted 1967 เป็นหนังสืออ้างอิงมาตรฐานสำหรับช่วงระยะเวลาที่พิจารณาในหนังสือเล่มนี้ ตัวแทนของผลงานทางวิชาการที่ทันสมัย เป็นการสำรวจอย่างกว้าง ๆ ของเอ็ม.ซี. ริคเลฟส์ (M.C. Ricklefs) เรื่อง ***"The Javanese in the Eighteenth and Nineteenth Centuries,"*** ซึ่งตีพิมพ์อยู่ในหนังสือ D.G.E. Hall, ***History of Southeast Asia*****,** London, 1981 และบทที่ 9 และ 10 ในผลงานของผู้เขียนคนเดียวกัน เรื่อง ***A History of Modern Indonesia*****,** London, 1981. การศึกษาอย่างละเอียดกว่านี้ มีอยู่ในเอกสารเฉพาะเรื่องของเขา คือเรื่อง ***Jogjakarta under Sultan Mangkubumi, 1749-1792*****,** London, 1974. การสำรวจแง่มุมทางด้านสังคม-วัฒนธรรม มีอยู่ในงานเขียนที่เร้าใจของดี.เอช.เบอร์เกอร์ คือ D.H. Burger,

Sociologisch-Economische Geschiedenis van Indonesia**,** intro. J.S. Wigboldus, 2 vols, Amsterdam, 1975; ***Structural Changes in Javanese Society: The Village Sphere/The Supra-Village Sphere,*** trans. L. Palmier, Ithaca: Cornell Indonesia Project, 1956-7; และผลงานที่มีการโต้เถียงกันมาก คือ C. Geertz, ***Agricultural Involution: The Processes of Ecological Change in Indonesia*****,** Berkeley, 1963.

สำหรับในยุคอังกฤษนั้น ผลงานที่ครอบคลุมถึงพื้นฐานส่วนที่เป็นหลักสำคัญ มีอยู่ใน J. Bastin, ***The Native Policies of Stamford Raffles in Java and Sumatra*****,** Oxford, 1957; "Raffles' Ideas on the Land-Rent System in Java and the Mackenzie Land Tenure Commission," VKI, 14 (1954); และ H.R.C. Wright, ***East-Indian Economic Problems of the Age of Cornwallis and Raffles*****,** London, 1961.

ผลงานการศึกษาพิเคราะห์อย่างทันสมัยของพี.บี.อาร์. คาเรย์ (P.B.R. Carey) ได้มาจากการค้นคว้างานนิพนธ์ในภาษาดัตช์เกี่ยวกับสงครามชวา ซึ่งมีอยู่มากมาย (1825-30) และนับเป็นการศึกษาวิจัย อย่างละเอียดถี่ถ้วน ดู P.B.R. Carey, "The Origins of the Java War," ***English Historical Review,*** vol. XCI, no. 358; "The Cultural Ecology of Early Nineteenth Century Java: Pangeran Dipanagara, A Case Study," Occasional Paper, no. 24, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1979 และ ***Babad Dipanagara: An account of the Outbreak of the Java War (1825-1830),*** MBRAS Monograph, no. 9, Kuala Lumpur, 1981.

การศึกษาระบบการเพาะปลูกในระยะแรก ๆ มีผลงานใหม่เข้ามาแทนที่ คือ C. Fasseur, Kultuurstelsel en Koloniale Baten: De Nederlandse Exploitatie van Java 1840-60, Leiden, 1975; Robert Van Niel, "Measurement of Change under the Cultivation System in Java, 1837-51," ***Indonesia*****,** 14 (1972), และ "The Effect of Export Cultivation in Nineteenth Century Java," MAS, 15, 1 (1981). สำหรับการศึกษาบริเวณต่าง ๆ อย่างเจาะจงเฉพาะบริเวณ ดู R.E. Elson, ***Javanese Peasants and the Colonial Sugar Industry: Impact and Change in an East Javanese Residency, 1830-40*****,** Singapore, 1984, และ C. Fasseur, "Organisatie en Sociaal-Economische Betekenis van de Gouvernements-Suikerkultuur in Enkele Residenties op Java Omstreeks 1850," BKI, 133, 2-3 (1977). ผลงานที่เกี่ยวข้องกับการอภิปรายถึงทฤษฎี "เศรษฐกิจทวิภาพ" คือ ***Indonesian Economics: The Concept of Dualism in Theory and Practice,*** The Hague, 1960. สำหรับการประเมินการผลิตในเชิงสถิติในระยะหลัง และการประเมินแง่มุมต่าง ๆ ในทฤษฎี "ความถดถอยทางการเกษตร" ของเกียรซ์ (Geertz) ดู Peter Boomgaard, "Java's Agricultural Production, 1775-1875," in ***Economic Growth in Indonesia, 1820-1940,*** VKI, 137, Dordrecht, 1989. ผลงานเรื่อง ***Changing Economy in Indonesia, I: Indonesia's Export Crops, 1816-1940*** ซึ่งแมนสเวลต์ (W.M.F. Mansvelt) ริเริ่มขึ้น และได้ผ่านการ

ตรวจแก้และสานต่อโดย P. Crutzberg, The Hague, 1975 ผลงานนี้ให้ข้อมูลเชิงสถิติเกี่ยวกับสินค้าออกของชวา

สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับวิสาหกิจของจีนในชวา ดู J. Bastin, "The Chinese Estates in East-Java during the British Administration," ***Indonesi ,*** 7 (1954); Onghokham, "The Peranakan Officers' Families in Nineteenth-Century Java," in ***Papers of the Dutch-Indonesian Historical Conference, Lage Vuursche, The Netherlands, June 1980,*** Leiden and Jakarta, 1982 และ J.R. Rush, "Social Control and Influence in Ninteenth Century Indonesia: Opium Farms and the Chinese in Java," ***Indonesia,*** 35 (1983).

สุมาตราและโลกมาเลย์

J. Marsden, ***History of Sumatra,*** London, 1811, reprinted Kuala Lumpur, 1966 และ E.M. Loeb, ***Sumatra, Its History and People,*** Vienna, 1935 ให้ประวัติในเรื่องชาติพันธุ์ที่สำคัญ ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ในยุคสมัยใหม่ ส่วนใหญ่แล้ว เกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้านการเมืองและการพาณิชย์ของยุโรปบนเกาะนี้ ผลงานเหล่านี้ ได้แก่ J. Kathirithamby-Wells, ***The British West Sumatran Presidency (1760-85): Problems of Early Colonial Enterprise,*** Kuala Lumpur, 1977; J. Bastin, "Palembang in 1811 and 1812," in ***Essays on Indonesian and Malaysian History,*** Singapore, 1961; Lee Kam Hing, "Acheh's Relations with the British, 1760-1819," M.A. thesis, University of Malaya, Kuala Lumpur, and J.W. Gould, ***Americans in Sumatra,*** The Hague, 1961.

ซี. ดอบบิน (C. Dobbin) บุกเบิกเส้นทางใหม่ ในการศึกษาพิเคราะห์สงครามปาดรีไว้อย่างน่าชื่นชม นั่นคือ ***Islamic Revivalism in a Changing Peasant Economy, Central Sumatra, 1784-1847,*** London and Malmö, 1983. บทความที่มีพลังสร้างสรรค์ของเธอ เรื่อง "Economic Change in Minangkabau as a Factor in the Rise in the Padri Movement, 1784-1830," ***Indonesia,*** 23 (1977) สืบย้อนความสัมพันธ์ทางด้านการพาณิชย์ ที่ได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ ระหว่างสุมาตราตอนกลางและตะวันออก กับคาบสมุทรมลายู สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับการอพยพย้ายถิ่นในมินังกาเบาในระยะต้น ๆ ดู T. Kato, ***Matriliny and Migration: Evolving Minangkabau Traditions in Indonesia,*** Ithaca, 1982. ส่วนผลงาน E. Graves, ***The Minangkabau Response to Dutch Colonial Rule in the Nineteenth Century,*** Cornell University Modern Indonesian Project, Monograph Series, no. 60, Ithaca, 1981 นั้นเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับผลกระทบที่การปกครองแบบอาณานิคมยุคต้น มีต่อสังคม มินังกาเบา

เมื่อเปรียบกับพวกที่เกี่ยวกับอาเจะห์และมินังกาเบาแล้ว การเขียนประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยบริเวณอื่น ๆ ของสุมาตรามีอยู่น้อย มีเรื่องราวที่ดีเกี่ยวกับสุมาตราตะวันออกในยุคสมัยนี้อยู่ใน J. Anderson,

Mission to the East Coast of Sumatra*,** reprinted Kuala Lumpur, 1971. ที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องอยู่ด้วย เช่นกันคือ A.C. Milner, ***Kerajaan: Malay Political Culture on the Eve of Colonial Rule*,** Tucson, 1982. ข้อเขียนที่อภิปรายถึงการจัดระบบสังคม-การเมือง ได้แก่ L. Castles, "Statelessness and Stateforming Tendencies among the Bataks before Colonial Rule," in ***Pre-Colonial State Systems in Southeast Asia*,** ed. A.J.S. Reid and L. Castles, MBRAS Monograph, no. 6 Kuala Lumpur, 1975. ในผลงาน W.R. van Hoëvell, "De Lampoengsche Distrikten op het Eiland Sumatra," ***Tijdschrift voor Neerlands-Indi , 14, 1 (1852), และ H.D. Canne, ***"Bijdrage tot de Geschiedenis de Lampongs,"*** TBG, 11 (1862) มีเรื่องราวเกี่ยวกับลัมปุงอยู่เล็กน้อย นอกเหนือจากเรื่องราวเกี่ยวกับ*อาดัต (adat)* และโครงสร้างของการบริหารในสมัยกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ความสนใจ "ผ้าเรือ" ในระยะหลัง ๆ นี้ดึงดูดความสนใจของนักวิชาการมายังบริเวณนี้และสุมาตราตะวันตกเฉียงใต้ ดู Tos van Dijk and Nico de Jonge, ***Ship Cloths of the Lampung, South Sumatra*,** Amsterdam, 1980, และ M. Gittinger, "A Study of Ship Cloths of South Sumatra," Ph.D. thesis, Columbia University, 1972.

Tuhfat-al-Nafis*,** ed. V. Matheson and B. Andaya, Kuala Lumpur, 1982 เป็นผลงานชิ้นที่จำเป็นอย่างจะขาดเสียมิได้ สำหรับประวัติศาสตร์ของโลกมาเลย์ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ยะโฮร์-ริออ นอกจากนี้แล้ว พงศาวดารร้อยกรองในภาษามาเลย์ที่เกี่ยวกับสุมาตราที่จัดพิมพ์ในปีหลัง ๆ นี้ก็มีเรื่องที่เกี่ยวข้องอยู่ ทั้งนี้ รวมถึง M.O. Woelders, "Het Sultanaat Palembang, 1811-1825"; VKI, 72 (1975); G.W.J. Drewes, ed. and trans., ***Hikajat Potjut Muhamat: An Achehnese Epic*,** Bibliotheca Indonesica, 19, The Hague, 1979; ***Two Achehnese Poems: Hikajat Ranto and Hikajat Teungku Di Meuk , Bibliotheca Indonesica, 20, The Hague, 1980; J. Kathirithamby-Wells and Muhammad Yusoff Hashim, ed. and trans., ***The Syair Mukomuko: Some Historical Aspects of a Nineteenth Century Sumatran Court Chronicle*,** MBRAS Monograph no. 13, Kuala Lumpur, 1985; และ D.J. Goudie, ed. and trans., ***Syair Perang Siak*,** MBRAS, Monograph no. 17, Kuala Lumpur, 1989.

สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับความเจริญเติบโตของการพาณิชย์และพวกโจรสลัดในโลกมาเลย์ N. Tarling, ***Piracy and Politics in the Malay World*,** Melbourne, 1963 ให้ภูมิหลังทั่วไปอย่างดี D.K. Bassett, "Anglo-Malay Relations, 1786-1795," JMBRAS, 38, 2 (1965); "British Commercial and Strategic Interest in the Malay Peninsula during the Late Eighteenth Century," ***Malaysian and Indonesian Studies*,** Oxford, 1964; และD. Lewis, "The Growth of the Country Trade to the Straits of Malacca, 1760-1777," JMBRAS, 43, 2 (1970) ชี้ถึงความสำคัญของการค้าของอังกฤษในบริเวณนี้ H.R.C. Wright, "Tin, Trade and Dominion," in ***East-Indian Economic Problems of the Age of Cornwallis and Raffles*,** London, 1961 เสนอมุมมองที่ลุ่มลึกอย่างน่าสนใจ ซึ่งยังต้องสำรวจ กันให้เต็มที่

ประวัติศาสตร์ของรัฐมาเลย์แต่ละรัฐ ที่อ้างถึงในข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรมบทที่ 2 เน้นถึงความไร้เสถียรภาพทางการเมืองและความแตกแยกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อย ที่มีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ยกเว้นตรังกานูและริออ ซึ่งเป็นกระจุกเล็ก ๆ ที่มีความสำคัญทางการค้าและเป็นที่ซึ่งพลังทางสังคมวัฒนธรรมของมาเลย์ มาบรรจบกัน ดู Shaharil Talib, "The Port and Polity of Terengganu during the Eighteenth and Nineteenth Centuries," in ***The Southeast Asian Port and Polity: Rise and Demise***, ed. J. Kathirithamby-Wells and J. Villiers, Singapore, 1990; E. Netscher, **De Nederlanders in Djohor en Siak, 1602 tot 1865,** Batavia, 1870; "Bijdragen tot de Geschiedenis van het Rijk van Lingga en Riouw," TBG, IV (1855); V. Matheson, "Mahmud, Sultan of Riau and Lingga (1823-64),"***Indonesia*****,** 13 (1972) และ B.W. Andaya and V. Matheson, "Islamic Thought and Malay Tradition: The Writings of Raja Ali Haji of Riau (c.1809-1870)," in A.J.S. Reid and D. Marr, eds, ***Perceptions of the Past in Southeast Asia*****,** Singapore, 1979. ผลงานชิ้นหนึ่ง ที่ให้คำบรรยายที่มีประโยชน์เกี่ยวกับกิจการของชาวจีนในยะโฮร์ คือ C.Trocki, ***Prince of Pirates: The Temenggongs and the Development of Johor and Singapore, 1784-1885*****,** Singapore, 1979.

หมู่เกาะทางตะวันออก

E.S. de Klerck, ***History of the Netherlands East Indies*****,** Rotterdam, 1938, reprinted Amsterdam 1975 ให้ความเอาใจใส่อย่างยุติธรรมแก่ "หมู่เกาะรอบนอก" โดยเน้นในส่วนของซีกตะวันออกไว้ในบทที่ 14 แม้จะพิจารณาจากมุมมองของอาณานิคมก็ตามที สำหรับการสร้างแนวคิดเกี่ยวกับบริเวณนี้ ในฐานะที่บริเวณนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอินโดนีเซีย ดู G.J. Resink, ***Indonesia's History between the Myths: Essays on Legal History and Historical Theory,*** The Hague, 1968. ส่วนผลงานที่ให้ทัศนะของในสมัยนี้เกี่ยวกับภูมิภาคนี้คือ T. Forrest, ***A Voyage to New Guinea, and the Moluccas, from Balambangan…1774-1776*****,** London, 1779 reprinted Kuala Lumpur, 1969, และ H.T. Fry, ***Alexander Dalrymple (1737-1808) and the Expansion of British Trade,*** London, 1970.

สำหรับผลงานการศึกษาบอร์เนียวตะวันตกในยุคสมัยใหม่ ดู J. Jackson, ***Chinese in the West Borneo Gold Fields: A Study in Cultural Geography*****,** Occasional Papars in Geography, no. 15, University of Hull, 1970; Wang Tai Peng, "The Origins of the Chinese ***Kongsi*** with Special Reference to West Borneo," M.A. Thesis, Australian National University, 1977; และ J. van Goor, "Seapower, Trade and State-Formation: Pontianak and the Dutch," in ***Trading Companies in Asia, 1600-1800*****,** ed. J. van Goor, Amsterdam, 1986. ผลงานการศึกษาที่น่าประทับใจ คือ J.

Warren, ***The Sulu Zone, 1768-1898*****,** Singapore, 1981 ช่วยเพิ่มความรู้เกี่ยวกับซูลูอย่างมาก ผลงานชิ้นอื่น ๆ เกี่ยวกับองค์ประกอบแต่ละส่วน ๆ ของภูมิภาคนี้ในยุคสมัยใหม่ได้แก่ H.J. de Graaf, ***De Geschiedenis van Ambon en de Zuid-Molukken,*** Franeker, 1977; J. Fox*,* ***Harvest of the Palm: Ecological Change in Eastern Indonesia*****,** London, 1977; และ C. Geertz, ***Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali*****,** Princeton, 1980.

ดรรชนี

กฎอิสลาม ดู ระบบกฎหมาย

กระดาษ

กรุงเทพฯ (บางกอก)

กลันตัน (Kelantan)

กลุ่มซอว์ติ (Zawti)

กลุ่มปรมัต (Paramat)

กลุ่มอินโด-โปรตุเกส

กวางตรึง (Quang-trung)

กวางตุ้งหรือแคนตัน (Canton)

กษัตริยภาพและรัฐ

- การใช้อำนาจอย่างเด็ดขาด
- การปกครองตามลำดับชั้นของกษัตริย์และรัฐต่าง ๆ
- การปลดกษัตริย์ออกจากตำแหน่งและการสืบราชสมบัติ
- การริเริ่มก่อตั้งรัฐ
- การสร้างความเป็นเทพให้แก่กษัตริย์
- ความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิมกับ
- ท้องพระคลังและรายได้
- ธรรมเนียมปฏิบัติในพระราชวัง
- แนวคิดเรื่องราชอาณาจักร
- บทบาทของสตรี
- พลังและอำนาจหน้าที่ทางด้านการเมือง
- รัฐชาติ
- *ดูเช่นกันที่* ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าอธิราชและเจ้าประเทศราช

กอนตัม (Kontum)

กอนบอง (Konbaung), ราชวงศ์

กัตบ์ (Qutb)

กัมปาร์ (Kampar)

กัมพูชา (Cambodia):
การเก็บภาษี
การค้า
การรับราชการ
การสร้างสภาพเมือง
กำลังคน
ชนกลุ่มน้อย
ชนชั้นในสังคม
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประชากร
ประวัติศาสตร์
พืชผลที่ปลูกเพื่อจำหน่าย
พุทธศาสนา
ลัทธิความเชื่อครั้งดึกดำบรรพ์
วรรณคดี
ศาสนาคริสต์
เศรษฐกิจข้าว
สำมะโนประชากร
อิสลาม
ดูเช่นกันที่ พระนคร
กัมโพช (Kampot)
กัลกัตตา (Calcutta)
กัว (Goa)
กัวลา สลังงอร์ (Kuala Selangor)
กาปาน (Gapan)
กามา, วาสโก ดา (Gama, Vasco da) ดู ดา กามา, วาสโก
การกบฏและการปฏิรูปไตเซิน (Tayson)
การกินเนื้อคน
การเก็บภาษี
การจ่ายภาษีในรูปข้าว

ภาษีการค้า
ภาษีการพนัน
ภาษีเกลือ
ภาษีขนส่งสินค้าทางเรือ
ภาษี*แซงโตรัม* (sanctorum)
ภาษีดินประสิว
ภาษีตลาด
ภาษีถ่าน
ภาษีทางอ้อม
ภาษีท่าเรือ
ภาษีที่ดิน
ภาษีฝิ่น
ภาษีรัชชูปการ
ภาษีแร่ธาตุและโลหะ
ภาษีสุรา
ระบบเจ้าภาษีนายอากร
ระบบ*เอ็นโคเมียนดาส์* (encomiendas)
ดูเช่นกันที่ ภาษีศุลกากรและชื่อประเทศ
การขนส่งทางถนน
การขลิบอวัยวะเพศ
การค้าแบบเสรีและการปกป้องและกีดกันทางการค้า
การค้าเรือสเปน *ดู* การค้าและการพาณิชย์
การค้าและการพาณิชย์:
การค้าของกษัตริย์
การค้าในตลาดมืด
การค้าแบบลักลอบนำเข้า
การค้าภายในประเทศและการค้าในระบบบรรณาการ *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
การค้าย่านบอลติค (Baltic)
การค้าระหว่างประเทศ
การค้าระหว่างปัตตาเวีย-จีน
การค้าเร่

การค้าเรือสเปน
การทำให้เป็นการพาณิชย์
กิจกรรมของผู้ประกอบการ
วิสาหกิจขนาดย่อม
*ดูเช่นกันที่*ชื่อประเทศและนครต่าง ๆ
การเมี่ยน
การจัดประชุมคณะสงฆ์ครั้งใหญ่
การจัดส่งน้ำ:
เขื่อน
คันกั้นน้ำ คลองและระบบการระบายน้ำ
น้ำดื่ม
บ่อน้ำและอ่างเก็บน้ำ
แรงงาน
การจัดให้เข้าหลักเหตุผล
การชนไก่
การใช้อำนาจอย่างเด็ดขาด ดู กษัตริยภาพและรัฐ
การดื่มสุราและการเมาสุรา ดู อัลกอฮอล์
การเดินทางไปแสวงบุญ ดู ชาวมุสลิม
“การเดินทางสมัยเหม็ง” (“Ming voyages”)
การเดินเรือ:
ลมสินค้า
เวลาในการเดินทาง
การตอน
การต่อเรือ:
การเติบโตของ
ค่าใช้จ่าย
เทคนิค
เทคโนโลยี
ศูนย์กลาง
การติดสินบน ดู การทุจริต
การถือครองที่ดิน:

การขายและโอนมอบ
การเช่า
การแบ่งสรรที่ดิน
เกษตรกรผู้เช่าที่นา
ของส่วนรวม
ความเป็นเจ้าของของเอกชน
ที่ดินขนาดใหญ่
สิทธิ
ดูเช่นกันที่ วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด; *ชื่อประเทศต่าง ๆ*
การทรมาน
การทำสวน:
น้ำหวานจากปาล์ม
ผัก
มะพร้าว
ลูกหมาก
สาคู
หมากและพลู
ดูเช่นกันที่ ข้าว; น้ำตาล
การทำสวนเพื่อการจำหน่าย
การทุจริต
ดูเช่นกันที่ ชื่อประเทศและนครต่าง ๆ
การธนาคารและบริการด้านนายหน้า ดู ระบบการเงิน
การบูร
การแบ่งชาติเหยียดผิว
การแบ่งแยกและความสัมพันธ์ระหว่างชนต่างชาติพันธุ์
ดูเช่นกันที่ การแบ่งชาติเหยียดผิว
การประมง:
กิจกรรม
ดูเช่นกันที่ อาหาร
การปลูกกาแฟ
การปลูกฝ้าย

การปลูกสีเสียด
การผลิตเหล็กกล้า
การฝังศพ
    วิถีปฏิบัติ
    สตรี
    สิ่งของที่ใส่ลงในหลุมฝังศพ
    สุสาน
การพนัน
การฟอกหนัง
การฟ้อนรำ
การมีคู่สมรสคนเดียว
การมีภรรยาหลายคน
การร้องเพลง
การลงโทษประหารชีวิต
การละครหรือการแสดง
การลุกฮือของชาวนา
    ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศและชื่อการก่อการลุกฮือแต่ละครั้ง
การลุกฮือที่ปานกาสินาน
    ดูเช่นกันที่ ฟิลิปปินส์
การศึกสงคราม:
    กษัตริยภาพกับศาสนา
    กองทัพเรือ
    กองทัพและเทคโนโลยีทางการทหาร
    การกบฏและการลุกฮือ
    การเก็บภาษี
    การครอบงำของจีนและความไม่พอใจกับการครอบงำของจีน
    การต่อเรือ
    การทุจริต
    การแบ่งแยกระหว่างเหนือ-ใต้ ในอนาคต
    การปรับปรุงให้ทันสมัยและเทคโนโลยีของตะวันตก
    การพัฒนาที่ดิน

การรับราชการและระบบราชการ
การสร้างชุมชนเมือง
เกษตรกรรมและเศรษฐกิจข้าว
ความไร้เสถียรภาพทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ
เงินตรา
จารึกภาษาเวียดนาม
เจ้าหน้าที่ศาลและพิธีการในศาล
ชนชั้นในสังคม
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
บริการด้านการแพทย์
บันทึกหลักฐานเกี่ยวกับสำมะโนประชากร
ประชากร
ประวัติศาสตร์ *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
ฝรั่งเศสกับ
พุทธศาสนา
ระบบกฎหมาย
ระบบการปกครอง
ระบบการสอบของรัฐ
รายรับ
แรงงานเกณฑ์
วัฒนธรรม
ศาสนาขงจื๊อ
ศาสนาคริสต์
เศรษฐกิจและการค้า
สาธารณูปโภค
อุตสาหกรรม
อุตสาหกรรมและการค้าน้ำตาล
ดูเช่นกันที่ ชื่อราชวงศ์ ชื่อราชอาณาจักรและชื่อบุคคลต่าง ๆ
การสมรส
กษัตริยภาพกับศาสนา

การขยายและความเสื่อม
การสร้างชุมชนเมือง
ประชากร
ประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม
เศรษฐกิจ
อิสลาม
ดูเช่นกันที่ การหย่าร้าง; การสมรสข้ามชาติพันธุ์
การสมรสข้ามชาติพันธุ์ *ดูเช่นกันที่* การสมรส
การสร้างความเป็นเทพให้แก่กษัตริย์ ดู กษัตริยภาพและรัฐ
การสร้างสภาพชุมชนเมือง ดู นครใหญ่และเมือง
การสัก
การสำรวจและการค้นพบทางทะเล
ดูเช่นกันที่ชื่อสถานที่และบุคคลต่าง ๆ
การสื่อสารคมนาคม
การหย่าร้าง
การหลอมโลหะ
กาแรง มาโตอายา(Karaeng Matoaya)
กาเล (Gale), ประเทศศรีลังกา
กาฬโรค
กำแพงเพชร (Kamphaengpet)
กำยาน
กิจกรรมของผู้ประกอบการ ดู การค้าและการพาณิชย์
กิอาย ตาปา (Kiai Tapa)
กิอาย มาชา (Kiai Maja)
กีรติ ศรี ราชาสิมหะ (Kirti Sri Rajasimha), ประมุขแห่งแคนดี
กุเจรัต (Gujerat), ประเทศอินเดีย
กุรอ่าน (Koran) *ดูเช่นกันที่* อิสลาม ; ชาวมุสลิม
กูดารัต (Qudarat), สุลต่านแห่งมากินดาเนา
กูไต (Kutai)
เกดะห์ (Kedah):

การค้า
ชุมชนผู้อพยพ
ประชากร
ประวัติศาสตร์
ระบบกฎหมาย
อิสลาม
เกรินจี (Kerinci)
เกลือ
เกษตรกรรม:
การเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล
การควบคุมของทางการ
การปลูกพืชผลเพื่อจำหน่าย
การพัฒนาที่ดิน
การเพาะปลูกโดยแบบเคลื่อนย้ายไปเป็นวงจร
การเพาะปลูกแบบ*ซาวาห์ (sawah)*
การเพาะปลูกภาคบังคับ
การหมุนเวียนสลับเปลี่ยนสถานที่*ลาดัง* (ladang – การทำนาบนเนินเขา)
ความตกต่ำและวิกฤติการณ์
เครื่องมือ, สมัยใหม่
ดูเช่นกันที่ ข้าว; *ชื่อประเทศและภูมิภาคต่าง ๆ*
แรงงาน
เกาหลี (Korea)
เกาะกานเคียน (Kangian Island)
เกาะจาอิโลโล (Jailolo Island)
เกาะซัมบาวา (Sumbawa Island)
เกาะซามาร์ (Samar Island)
เกาะเซียนตัน (Siantan Island)
เกาะติดอร์ (Tidor Island)
เกาะเทอร์เนต (Ternate Island):
การเข้ามาและการควบคุมของโปรตุเกส
การปลูกและการค้ายาสูบ

การมีภรรยาหลายคน
การยึดเกาะเทอร์เนตของวีโอซี
ความเชื่อของประชาชน
ถิ่นกำเนิดของต้นกานพลู
ศาสนาคริสต์
อิสลาม
เกาะไนลากา (Nailaka Island)
เกาะบาจาน (Bacan Island)
เกาะปาเนย์ (Panay Island)
เกาะมาเคียน (Makian Island)
เกาะมาดูรา (Madura Island)
เกาะมารินดูเก (Marinduque Island)
เกาะโมตีร์ (Motir Island)
เกาะรัน (Run Island)
เกาะโรตี (Roti Island)
เกาะลอมบอก (Lombok Island)
เกียว-ชี (Giao-chi) ดู เวียดนาม
โกโนเรีย
โกวา (Gowa), ราชอาณาจักร
ไก่ (Kai), พระภิกษุชาวกัมพูชาผู้นำการจลาจล
ขบวนการปาดรี (Padri)
ข้าว:
การค้าข้าว
การชลประทาน
การเพาะปลูก
ความขาดแคลน
เทคนิคการปลูกข้าวนาดำ
ปริมาณแรงงานที่ใช้
ผลผลิตส่วนเกิน
ดูเช่นกันที่ เกษตรกรรม; อาหาร; การจัดส่งน้ำ; *ชื่อประเทศต่าง ๆ*
ขี้ผึ้ง

เขากวาง
เขื่อน ดู การจัดส่งน้ำ
ไข้ทรพิษ
ครอบครัว:
ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูก
แบบเดี่ยว
ครอว์เฟิร์ด, จอห์น (Crawfurd, John)
คราม
คริสต์จักรคาทอลิก:
การขัดขืนการเปลี่ยนแปลง
การใช้ภาษาลาตินและภาษาพื้นเมือง
การทำพิธีรับศีลล้างบาป
การบูชาในวัดพุทธ
การเปลี่ยนศาสนา
การแปลคำสวดคำสอน
การเผยแพร่และเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์
การศึกษาและการสอน
ความก้าวหน้าของ
ความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น
ความเป็นปฏิปักษ์และการโจมตี
นิกายโปรเตสแตนท์
นโยบายการแยกกิจการศาสนาออกจากกิจการบ้านเมือง
โบสถ์และโรงสวด
พระบาทหลวง
พระบาทหลวงที่เป็นคนพื้นถิ่น
พิธีกรรมและพิธีการ
มิสชันนารีผู้เผยแพร่ศาสนา
แม่ชี
สำนักชีและโรงเรียนสอนศาสนา
อุปกรณ์เครื่องใช้ทางศาสนา
ดูเช่นกันที่ ผู้นับถือนิกายออกัสตินเนียน; ศาสนาคริสต์; ผู้นับถือนิกายโดมินิกัน; เจซูอิต;

คลองรอบกรุง (Ropkrung)
คลองวินห์เต (Vinh Te Canal)
คลังสินค้า หรือ “กุดัง” (gudang)
ความเชื่อและขนบประเพณี:
การบูชาเทหวัตถุบนฟากฟ้า
การบูชาบรรพบุรุษ
การสังเวยด้วยชีวิตมนุษย์
การอยู่ร่วมกันของศาสนาต่าง ๆ ของโลกกับ
เทพและภูติวิญญาณ
บทบาทของสตรี
พิธีกรรมและการเซ่นไหว้
รูปบูชาและเครื่องลางของขลัง
ดูเช่นกันที่ การฝังศพ; ลัทธิการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างความอุดมสมบูรณ์;
พัฒนาการทางศาสนา; *ชื่อประเทศและศาสนาต่าง ๆ*
ความเป็นข้าประเทศราช ดู ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าอธิราชและเจ้าประเทศราช
ความมั่งคั่งและทรัพย์สิน:
ของกษัตริย์
จากการผลิต
จากการพาณิชย์
ในรูปแบบที่เคลื่อนย้ายได้
ดูเช่นกันที่ วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด; *ชื่อประเทศต่าง ๆ*
ความไม่แน่นอนของสภาพดินฟ้าอากาศ
ความรู้หนังสือ
ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าอธิราชและเจ้าประเทศราช:
การปฏิญาณแสดงความสวามิภักดิ์ต่อหน้าสาธารณชน
ความเป็นจริงทางการเมือง
ความสัมพันธ์ในลักษณะผู้อุปถัมภ์-ผู้รับการอุปถัมภ์
ความแห้งแล้ง
ควิเนิน (Qui Nhon)
คาวิเต้ (Cavite)
คีรี (Giri)

เครซิก (Gresik)
เครมลิน (Kremlin), มอสโก
เคราลา (Kerala), อินเดีย
เครือข่ายการค้า:
กลไกและเครือข่ายการค้า
ระบบแลกเปลี่ยน
ดูเช่นกัน ที่ชื่อประเทศและนครต่าง ๆ
เครื่องดนตรี:
ฆ้อง
เครื่องเทศ:
กระวาน
กานพลู *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
การค้า *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
การผลิต
ดอกจันทน์เทศ
พริกไทย
ราคาพริกไทย
แรงงาน
ลูกจันทน์เทศ
อบเชย
เครื่องเพชรพลอย:
คทา
เครื่องประดับส่วนบุคคล
อัญมณี
เครื่องลายคราม
เครื่องหอม
เคอร์ แอนด์ คอมปานี (Ker&Company)
แคนดี (Kandy)
โคชิน (Cochin)
โคชินจีน (Cochinchina)
โคราช (Korat)

โควัน ฮอร์รอป (Gowan Horrop)
โคเอ็น, แจน พีเทอส์ซูน (Coen, Jan Pieterszoon)
ฆ้อง
งาช้าง ดู ช้าง
งูเห่า
เงอัน (Nghe-an)
เงิน:
ก้อนแร่
เครื่องประดับมีค่า
ในฐานะเงินตราที่ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย
ในฐานะสินค้า
ผลผลิต
ดูเช่นกันที่ แท่งเงินแท่งทอง; เงินตรา
เงินกู้
เงินตรา
การทำธุรกิจโดยใช้เงินสด
เงินเหรียญของจีน
เบี้ยเปลือกหอย
ผ้าอินเดีย
ผู้รับแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ
เหรียญเงินของชวา
ดูเช่นกันที่ ทองคำ; เงิน
จอฮาร์ อัล-อาลัม (Jauhar al-Alam), สุลต่าน
จักรวรรดิของโปรตุเกสในเอเชีย:
การแข่งขันกับฝรั่งเศส
การแข่งขันกับมุสลิม
การค้าของเอกชน
การค้าเครื่องเทศ
การแบ่งโลกระหว่างสเปนกับโปรตุเกส
การปะทะกับวีโอซี
กิจกรรมด้านการเมือง

ข้อจำกัดเรื่องการค้าของญี่ปุ่น
เทคโนโลยีทางการทหาร
แนวปฏิบัติเรื่องการสมรสในท้องถิ่น
ระแวงชาวมุสลิม
รากฐาน
แรงจูงใจในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์
ลัทธิทุนนิยมและการลงทุนโดยรัฐ
ส่งเสริมการสมรสระหว่างชนต่างเชื้อชาติ
ดูเช่นกันที่ ชาวยูเรเชีย; กลุ่มอินโด-โปรตุเกส; เมละกา
จักรวรรดิเขมร (Khmer empire):
การรณรงค์ทางทหารและการปล้น
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
อิสลาม
จักรวรรดิแมนจู (Manchu)
จักรวรรดิอ็อตโตมาน (Ottoman):
กองทัพและเทคโนโลยีทางการทหาร
ความตกต่ำทางการทหารและการเมือง
ความพลิกผันในเชิงทรุดของเศรษฐกิจ
บรรณาการ
ประวัติศาสตร์
จักรวาล
จัดดาลอร์ (Cuddalor)
จันทบุรี
จัมบี (Jambi):
กองทัพเรือ
การค้าและการพาณิชย์
ประวัติศาสตร์และการเมือง
เศรษฐกิจพริกไทย
อิสลาม
จัมเบย์ (Cambay)

จัมปาศักดิ์ (Champassak)
จาการ์ตา (Jakarta) ดู ชายากาตรา (Jayakatra)
จานนานอร์ (Cannanore)
จามปา (Champa):
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง
หลักฐานทางด้านโบราณคดีและจารึก
อิสลาม
ดูเช่นกันที่ ชื่อบุคคล หัวข้อ จังหวัดและภูมิภาคต่าง ๆ
จาลิจัต (Calicut)
จิตตะกอง (Chittagong)
จิเรบอน (Cirebon)
จีน:
การเก็บภาษี
การขนส่งสินค้าทางเรือ
การต่อเรือ
การผลิตและการใช้อาวุธปืน
การพาณิชย์และการค้า
การอพยพย้ายถิ่น
ความยากจน
ความรู้สึกว่าเป็นผู้เหนือกว่า
เงื่อนไขของ “ของขวัญและบรรณาการ”
นวัตกรรมทางด้านเทคโนโลยี
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประชากร
พม่ากับ
ระบบการปกครอง
วัฒนธรรม
วิกฤติการณ์ด้านเศรษฐกิจ
ศาสนาขงจื๊อ
ศาสนาคริสต์

อิสลาม
จุมาดิลาวัล (Jumadilawal)
เจง จื้อหลง (Zheng Zhilong)
เจง เฉงกง (“โคซินกา” – Zheng Chenggon – “Coxinga”)
เจซูอิต
เจดีย์
เจดีย์ชเวซิกอง (Shwezigon)
เจนไฮ (Zhenhai)
เจมส์ที่ 1 (James) แห่งประเทศอังกฤษ
เจรูซาเลม
เจษฎาบดินทร์, พระองค์เจ้า ดู นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอนุ (อนุวงศ์ - Chao Anu หรือAnuvong)
เจียนจูร์ (Cianjur)
โจ ดก (โจ พู – Chau Doc – Chau Phu)
โจร
ดูเช่นกันที่ โจรสลัด
โจรสลัด
ดู โจร
โจโรมานเดล (Coromandel), ประเทศอินเดีย
โจโล (Jolo)
ฉินบูชิน (Hsinbiyushin), พระเจ้า
เฉาโจว (Chaozhou)
เฉิ่งไฮ (Ch’eng-hai)
เฉือนโจว (Quanzhou)
ชนชั้นในสังคม:
ชนชั้นผู้ดีนักอักษรศาสตร์
ชนชั้นสูง
ชนชั้น*อิลัสตราโด (Illustrado)*
ช่างฝีมือ
ชนชั้นกลาง
ชนชั้นขุนนาง

ชาวนา
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศต่าง ๆ
ชวา (Java):
กองทัพกับเทคโนโลยีทางการทหาร
การกบฏ
การเก็บภาษี
การค้าเครื่องเทศ
การต่อเรือ
การแบ่งเป็นสองขั้ว ระหว่างเกาะที่อยู่นอก ๆ ออกไป กับชวา
การปกครอง
การปกครองของดัตช์
การปฏิรูปแนวเสรีนิยม
การปลูกคราม
การเพาะปลูกภาคบังคับ
การรับสินบนและการทุจริต
ข้าราชการ
โครงสร้างทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ
งานสาธารณูปโภค
เงินตรา
ชนชั้นในสังคม
ชวาตะวันตก
ชวาตะวันออก
ถนน
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
พืชผลที่ปลูกเพื่อจำหน่าย
ระบบกฎหมาย
รายได้และความมั่งคั่งของกษัตริย์
แรงงานเกณฑ์
วัฒนธรรม

ศาสนา
เศรษฐกิจกับการค้า
เศรษฐกิจข้าว
เศรษฐกิจยาสูบ
สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
อิสลาม
อุตสาหกรรมกาแฟ
อุตสาหกรรมน้ำตาล
อุตสาหกรรมไม้ซุง
ชเวโบ (Shwebo)
ช่องเขาปุนจัก (Puncak Pass)
ช่องเขายะไข่ (Arakan Pass)
ช่องแคบซุนดา (Sunda Strait)
ช่องแคบเมละกา หรือมะละกา (Straits of Melaka – Malacca)
ชัมซุดดิน (Shamsuddin)
ชัว โว เวือง (Chua Vo Vuong)
ชา
ช้าง
งาช้าง
ในฐานะบรรณาการ
เผือก
พิการผิดปกติ
สงคราม
ชาปารา (Japara), เชปารา (Jepara)
ชาฟีอี (Shāfi'ītes)
ชายฝั่งทะเลมะละบาร์ (Malabar coast)
ชายากาตรา (จาการ์ตา)
ดูเช่นกันที่ ปัตตาเวีย
ชาร์ลส์ที่ 3 แห่งสเปน
ชาวจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้:

การผสมกลมกลืน
การสมรสข้ามเชื้อชาติ
การสูบฝิ่น
กิจกรรมด้านการขนส่งสินค้าทางเรือ
ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับฝ่ายปกครอง
ความไม่พอใจและการสังหารหมู่ชาวจีน
ความสำเร็จของ
เครื่องแต่งกายและนิสัย
ช่างฝีมือ
ธุรกิจกับผลประโยชน์ด้านการเงิน *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
ในฐานะกรรมกร
เปรียบเทียบกับชาวยิวในยุโรป
ผู้ที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์
ผู้ที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม
ผู้มีทรัพย์
ลักษณะเฉพาะตัว
อัตลักษณ์ด้านชาติพันธุ์
อาชีพ
อิสลาม
ชาวญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ชาวเดนมาร์ค
ชาวฝรั่งเศส
ชาวมุสลิม (Muslims):
การเดินทางไปแสวงบุญยังเม็กกะ
ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างผู้นับถือศาสนาอิสลามกับศาสนาคริสต์
ชาวโมโร (ชาวฟิลิปปินส์ผู้นับถือศาสนาอิสลาม)
ชุมชนการค้าในท้องถิ่น
นักบุญมุสลิม
ผู้ประกอบการค้าและกลาสีเรือ
ดูเช่นกันที่ อิสลาม
ชาวโมโร ดู ชาวมุสลิม

ชาวยุโรปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้:
การเข้ามาและผลกระทบ
ความรู้ความชำนาญด้านเทคโนโลยี
ดูเช่นกันที่ชื่อเชื้อชาติ ชื่อประเทศและนครต่าง ๆ
ชาวยูเรเชีย
ชาวเวนิส (Vienetian)
ชาวอังกฤษ ดู บริษัทอีสต์อินเดีย (อังกฤษ)
ชาวอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ชาวอิรานัน (Iranun)
ชาวฮักกา (Hakka)
ชิอะห์ (Shī'ites)
ชุมชนชาวอาหรับในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้:
ผู้ประกอบการค้า
ผู้รู้ชาวมุสลิม
ชุมชนลูกครึ่ง
ดูเช่นกันที่ชื่อนครและประเทศต่าง ๆ
ชุมชนหมู่บ้าน
เชคห์ บุรานัดดิน (Shaykh Burhanuddin)
เชคห์ ยูซุฟ (Shaykh Yusuf)
เชคห์ วาลิยุลลาห์ (Shaykh Waliyullah)
เชคห์ อาห์หมัด ศรีฮินดี (Syaikh Ahmad Sirhindi หรือ Shaykh Ahmad Sirhindi)
เชบุ (Cebu)
เชลยศึก ดู ทาส
เชียงตุง (Kengtung)
เชียงราย
เชียงใหม่:
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
หลักฐานในรูปข้อเขียน
ซยาอีร์ เปรัง เมงกาซาร์ (Syair Perang Mengkasar), กวีนิพนธ์
ซอน เตย์ (Son Tay)

ซอน นาม (Son Nam)
ซอมเบาปู (Sombaopu)
ซาน โตเม (San Tomé)
ซานติซิมา ตรินิแดด, เรือ (Santisima Trinidad)
ซามานิอิยาห์ (Samaniyyah)
ซิการ์ ดู ยาสูบ
ซิมง เดอ ลา ลูแบร์ (Loubère, Simon de la)
ซิลาง, ดิเอโก (Silang, Diego)
ซิอัก (Siak)
ซุนดาน้อย (Lesser Sundas)
ซูโซะห์ (Susoh)
ซูลู (Sulu)
เซจาราห์ เมลายู (Sejarah Melayu)
เซดายู (Sedayu)
เซมารัง (Semarang)
เซรัต บารอน ซาเคนเดอร์ (Sĕrat Baron Sakendher)
เซรัต สุรยา ราชา (Sĕrat Surya Raja)
เซราม (Ceram)
เซลิมที่ 1 (Selim I)
เซเวียร์, ฟรานซิส (Xavier, Francis)
แซมบวนกา (Zamboanga)
แซมบาส (Sambas)
โซซิเอเต เดส์ มิสซิองส์ เอตรองแกร์ส (Société des Missions Etrangeres)
โซลอร์ (Solor)
โซเอต พะโค (Soet Pegu)
ไซ่ง่อน (ยา ดินห์ – Saigon , Gia Dinh)
ไซเอด อาลาม (Syed Alam)
ไซเอด ฮุสเซน (Syed Hussein)
ญี่ปุ่น:
การขับพวกเจซูอิต
การค้า

การส่งออกแร่เงิน
ข้อจำกัดเกี่ยวกับการค้ากับต่างประเทศ
ประวัติศาสตร์และการเมือง
เปรียบกับเวียดนาม
ศาสนาคริสต์
ดอกจันทน์เทศ *ดู* เครื่องเทศ
ดอกเบี้ยและการขูดรีด
ดูเช่นกันที่ ระบบการเงิน
ดอม ชาวโอ (Dom João)
ดัตช์:
การเข้ามา
การสมรสข้ามเชื้อชาติ
ชาวไร่ที่เป็นเจ้าของทาสในบันดา
เสรีชน
ดูเช่นกันที่ เนเธอร์แลนส์
ดา กามา, วาสโก (da Gama, Vasco)
ดา ครูซ, ชาวโอ (Da Cruz, João)
ดาโต๊ะ รี บันดาง (Dato ri Bandang)
ดานัง (Danang)
ดาวเรือง (Dan Ruang)
ดาเอนเดลส์, เฮอร์มาน วิลเลม (Daendels, Herman Willem)
ดินประสิว
ดินปืน *ดูเช่นกันที่* อาวุธปืน
ดิยอน (Dijon)
ดิว (Diu)
ดิศ บุนนาค (Dit Bunnag)
ดีบุก:
การค้า
การทำเหมือง
แหล่ง
เด็ก

เดกเกอร์, เอดูอาร์ด ดูเวส (Dekker, Eduard Douwes)
เดมัก (ชวา – Demak – Java)
เดอ บริโต, เฟลิเป (de Brito, Felipe)
เดอ บาร์โรส์, ชาวโอ (de Barros, João)
เดอ เบเฮน, ปีแอร์ ปีจ์โน (de Behaine, Pierre Pigneau)
เดอ ลากาซปี, มิเกล โลเปซ ดู เลกาซปี, มิเกล โลเปซ เดอ
เดอ เล ครูซ, อโปลินาริโอ (de la Cruz, Apolinario)
เดอ วิลลาโลบอส, ราย โลเปซ ดู วิลลาโลบอส, ราย โลเปซ เดอ
เดอ เวียนา, ฟรานซิสโก ลีอันโดร (de Viana, Francisco Leandro)
เดอ อันดา อี ซาลาซาร์, ดอน ซิมง (de Anda y Salazar, Don Simón)
เดอ อัลบูเคิร์ก, อัฟฟอนโซ (de Albuquerque, Affonso)
เดอ อารานเดีย, ดอน เปโดร มานูเอล (de Arandia, Don Pedro Manuel)
เดอลา ลูแบร์, ซิมง ดู ลูแบร์, ซิมง เดอ ลา
แดมเพียร์, ดับเบิลยู. (Dampier, W.)
โดมินิกัน
ไดเวียด (Dai Viet) ดู เวียดนาม
ตระกูลซายิด (Sayid)
ตระกูลโบคาร์โร (Bocarro)
ตรังกานู (Terengganu)
ตราวานจอร์ (Travancore)
ตรินห์ (Trinh)
ตรินห์ ธัค (Trinh Thac)
ตรูนาชัย (Trunajaya)
ตรูมาน (Truman)
ตลาด
ตองอู (Toungoo), ราชวงศ์
ตอนโด, หมู่บ้าน (Tondo)
ตะนาวศรี (Tenasserim)
ตะเบงชเวตี้ (Tabinshwehti)
ตะวันออกกลาง
ตากสิน, สมเด็จพระเจ้า

ตากาล็อก, บริเวณ/ย่าน (Tagalog)
ตาคอน (Dagon) ดู ร่างกุ้ง (Rangoon)
ตานาห์ ดาตาร์ (Tanah Datar)
ตาปานูลี (Tapanuli)
ติมอร์ (Timor)
ตุรกีและชาวเติร์ก ดู จักรวรรดิอ็อตโตมาน
ตูบัน (Tuban)
เตริน (Tran), ราชวงศ์
โตกูกาวา, โชกุนแห่งตระกูล (Tokugawa shogunate)
โตราชา (Toraja)
ไตรภูมิ (Traiphum หรือ Traibhumi)
ไต้หวัน (Taiwan)
วีโอซี ขับพวกสเปนออกไป
อุตสาหกรรมและการค้าน้ำตาล
ถนน
ดูเช่นกันที่ชื่อนครและประเทศต่าง ๆ
ถัง (Tang), ราชวงศ์
ทมิฬ นาทุ (Tamil Nadu)
ทรงธรรม, สมเด็จพระเจ้า (Sontham)
ทรัพย์สินเอกชน
ทวาย (Tavoy)
ทองคำ:
ก้อนแร่
การทำเหมือง
เครื่องประดับมีค่า
ในฐานะเงินตราที่ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย
ในฐานะสินค้า
ผง
ดูเช่นกันที่ แท่งทอง; เงินตรา
ทัช อัส ซาลาติน (Taj us-Salatin)
ทัลโล (Tallo)

ทางสัญจรทางน้ำ:
ดูเช่นกันที่ชื่อแม่น้ำและมหาสมุทรต่าง ๆ
ท้ายสระ, สมเด็จพระเจ้า (Thai Sa)
ทาส:
การกลมกลืนเข้ากับประชากร
การค้าทาส
การบุกจับคนมาเป็นทาส
การปลดปล่อย
เชลยศึก
ทาสในเมืองใหญ่
ทาสหนี้สิน
อาวุธสำหรับแลกเปลี่ยนกับทาส
ดูเช่นกันที่ แรงงาน
ทาสหนี้สิน ดู ทาส
ทำแท้ง, การ
ทิพนคร (Dipanagara)
ที่ชื้นแฉะ
ที่ราบริมชายฝั่งทะเลของอันหนำ (Annamite)
ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ที่ราบลุ่มแม่น้ำฮอง
ทุพภิกขภัย
ทูมาซิก (Tumasik) ดู สิงคโปร์
เทพฮินดู:
พระวิษณุ
พระศิวะ
พระอินทร์
เทวปรัชญา
เทศกาลและงานเลี้ยงฉลอง:
งานพิธีทางศาสนา
เทศกาลระดับชาติหรือของสาธารณชนส่วนใหญ่
ดูเช่นกันที่ ความเชื่อและขนบประเพณี

เทียวตรี,พระเจ้า (Thieu-tri)
แท่งเงินแท่งทอง
โทรเลข
ธนบุรี (Thonburi)
ธรรมเจติ (Dhammaceti), พระเจ้า
ธรรมยุติกนิกาย
ธางลอง (Thang-long) *ดูเช่นกันที่* ฮานอย
นครวัด (Angkor Wat)
นครศรีธรรมราช (Nakhon Sithammarat)
นครใหญ่และเมือง:
การควบคุมและอิทธิพลของยุโรป
ความชั่วร้ายเลวทราม
ชาวยุโรปในท่ามกลางวงล้อมของชนชาติอื่น
ชุมชนลูกครึ่ง
นครริมทะเล
นครหลวงทางการพาณิชย์
ประชากร
ประชากรชาวจีน
ประชากรชาวเอเชีย
ประชาชนท้องถิ่น
ลักษณะที่เป็นหลักสำคัญกับรูปโฉมที่ปรากฏ
วัฒนธรรมแบบชุมชนเมือง
ศูนย์กลางการปลูกพืชเพื่อการจำหน่าย
สถาปัตยกรรมแบบยุโรป
ดูเช่นกันที่ ชื่อเมืองต่าง ๆ
นเรศวร, สมเด็จพระ (Naresuan)
นอแรด
ดูเช่นกันที่ พฤติกรรมทางเพศ
นักบุญอิกนาติอัสแห่งโลโยลา (Saint Ignatius of Layola)
นักองค์ด้วง (Ang Duong)
นักองค์เอง (Ang Eng)

นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ
นันทบุเรง (Nandabayin)
นาคปัตนาม (Nagapatnam, Nagapattinam)
นางบำเรอ ดู พฤติกรรมทางเพศ
นางาซากิ (Nagasaki)
นาตัล (Natal), สุมาตรา
นานยาง (Nanyang)
นานิง (Naning)
นารายณ์, สมเด็จพระ (Narai)
น้ำตกโขน (Khone)
น้ำตาล:
การค้า
การบริโภคในท้องถิ่น
การปลูกอ้อย
การแปรรูป
น้ำตาลของอินเดียตะวันตกที่ใช้แรงงานทาสในการปลูกอ้อย
แรงงาน
แหล่งผลิต
น้ำตาลเมา ดู อัลกอฮอล์
น้ำท่วม
น้ำหนักและการชั่งตวงวัด
นิกายกาดิริอิยา (Qādiriyya)
นิกายชาตตาริอิยา (Shaṭṭāriyya)
นิกายต่าง ๆ ของศาสนาอิสลาม *ดูชื่อนิกายต่าง ๆ*
นิกายนักชาบานดิอิยา (Nagshabandiyya order)
นิกายมหาวิหาร (Mahāvihāra)
นิกายวาห์ฮับหรือวาห์หะบี (Wahhābism)
นิวกินี(New Guinea):
ชาวปาปวน (Papuans)
นิววา เซโกเวีย (Neuva Segovia)
นูร์ อัล-ดิน อัล-รานิรี(Nūr al-Dīn al-Rānīrī)

เนกอมโบ (Negombo)
เนเครี เซมบิลัน (Negeri Sembilan)
เนเดอร์เบิร์คห์, เอส.ซี. (Naderburgh, S.C.)
เนเธอร์แลนส์ (Netherlands, The)

เนเปิลส์ (Naples)
แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการเวนคืนที่ดิน
ดูเช่นกันที่ ระบบกฎหมาย
บรมโกศ, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (Borommakot)
บรมไตรโลกนาถ, สมเด็จพระ (Borommatrailokanat)
บริเวณต่าง ๆ ในอินโดนีเซีย:
การเข้ามาของกองเรือดัตช์
การค้า
การปลูกกาแฟ
การผูกขาดการค้าของวีโอซี
การพัฒนาที่ดิน
การพัฒนาเศรษฐกิจ
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
เรือและการต่อเรือ
ศาสนาคริสต์
สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
อิสลาม
ดูเช่นกันที่ภูมิภาคและหน่วยพื้นที่ต่าง ๆ
บริษัทกอมปันนี ดีส อินเดส เอ เดอ ลินโดชีน (Compagnie des Indes et de l'Indochine)
บริษัทร่วมหุ้น
ดูเช่นกันที่ บริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์; บริษัทอีสต์อินเดีย (อังกฤษ)
บริษัทอีสต์อินเดีย (อังกฤษ):
การก่อตั้งและโครงสร้าง
การแข่งขันกับวีโอซี
การคบคิดของอังกฤษกับผู้ปกครองในท้องถิ่น
การค้าส่วนเอกชนของเจ้าหน้าที่บริษัท

การค้าฝิ่น
การโจมตีบริษัทของมุสลิม
การปฏิรูปแนวเสรีนิยม
การยึดครองมนิลา
นโยบายด้านเกษตร-เศรษฐกิจ
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ย้ายไปอินเดีย
หมู่เกาะมาเลย์-อินโดนีเซีย
*ดูเช่นกันที่*เบนกูเลน (Benkulen); ผู้ประกอบการค้าให้แก่รัฐ; สุมาตรา
บริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์ (Dutch East India Company):
กลุ่มพันธมิตรต่อต้านดัตช์อย่างโอฬาร
“กองทุนอินดีส”
กับศาสนาคริสต์
การกบฏที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนา และ
การก่อตั้ง
การค้าฝิ่น
การค้าและการเมือง *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
การบริหาร
การปฏิรูปแนวเสรีนิยม
การเพาะปลูกภาคบังคับ
การสมรสกับนโยบายที่เกี่ยวกับเพศ
การเสี่ยงลงทุนกับน้ำตาล
กำจัดคู่แข่ง
กำไร
นำระบบ*กะปีตัน* (kapitan) มาใช้
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก
บริเวณที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยตรง
เปรียบเทียบการปกครองของสเปนกับของดัตช์

ล้ม
วิกฤติการณ์ด้านเศรษฐกิจกับ
สงครามนโปเลียนกับ
สิทธิสภาพนอกอาณาเขต
อุตสาหกรรมและการผูกขาดการค้ากาแฟ
ดูเช่นกันที่ ปัตตาเวีย
บรูไน (Brunei):
กษัตริยภาพและศาสนา
การค้า
การทุจริต
การบูร
การเยือนของแม็กเจลลัน (Magellan)
เงินตรา
ประชากร
ประวัติศาสตร์
รายรับและภาษี
วัฒนธรรม
อิสลาม
บอมเบย์ (Bombay)
บอร์เนียว (Borneo):
การค้าและการส่งสินค้าทางเรือ
การทำเหมืองทอง
การบูร
การปลูกและการค้าเครื่องเทศ
ประชากร
ประวัติศาสตร์
เรือและการต่อเรือ
ลัทธิการบูชาที่มีมาแต่ดั้งเดิม
วัฒนธรรม
อิสลาม
บันจาร์มาซิน (Banjarmasin)

บันเตน (Banten):
กองทัพเรือ
การเก็บภาษี
การปลูกกาแฟ
การปลูกและการค้าพริกไทย
การปลูกอ้อย
การพาณิชย์และการค้า
การเพาะปลูกภาคบังคับ
ชนกลุ่มน้อย
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
ภาษีในรูปการเกณฑ์แรงงาน
ระบบกฎหมาย
เรือและการต่อเรือ
บา พนม (Ba Phnom)
บาคุส รานคิน (Bagus Rangin), ผู้นำการกบฏ
บางกา (Bangka)
บาบัด ทานาห์ ยาวี (Babad Tanah Jawi, The), พงศาวดารคำกลอน
บารุส (Barus)
บาลัมบันกัน (Balambangan)
บาลาซอร์ (Balasore)
บาสโก อี วาร์กาส, โฮเซ (Basco y Vargas, José)
บาหลี (Bali):
การผลิตฝ้าย
ชนชั้นในสังคม
ประชากร
พุทธศาสนา
วัฒนธรรม
ศาสนาฮินดู
บาอาบุลเลาะห์ (Baabullah), สุลต่านแห่งเทอร์เนต (Ternate)

บำนาญ
บินห์ หัว (Binh Hoa)
บิมา (Bima)
บิรา (Bira)
บุนนาค (Bunnag), ตระกูล
บุเรงนอง (Bayinnaung)
บุสถาน อัล-ซาลาติน (Bustan al-Salatin)
บูโซมี, ฟรานซิส (Buzomi, Francis)
บูตอน (Buton)
บูลาคาน (Bulacan)
บูเลเลง (Buleleng)
บูอิเตนซอร์ก (Buitenzorg), เขต
เบงกอล (Bengal):
การค้าฝิ่น
ผู้ประกอบการค้าให้แก่ประเทศกับ
ศูนย์กลางการค้า
อิสลาม
เบนกูเลน (Benkulen)
เบอร์เลจ, -- (Berlage,--)
โบกอร์ (Bogor)
โบน (Bone)
โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา:
โบสถ์วิหารและรูปบูชา
พระธาตุ
โบฮอล (Bohol)
ใบพลู ดู การทำสวน
ปฏิทินชวา
ปฏิทินทางพุทธศาสนา
ปฏิทินอิสลาม
ปแย, พระเจ้า (Pye)
ประชากร:

การเพิ่มจำนวน
การแพร่กระจายออกไปยังที่ต่าง ๆ
การอพยพย้ายถิ่นภายในประเทศ
ความถดถอย
ความยืนยาวของอายุขัย
ความหนาแน่น
นครใหญ่และรัฐต่าง ๆ
เปรียบเทียบสภาพความเป็นอยู่ที่ดีระหว่างชาวยุโรปกับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
อัตราการเกิด
อัตราการตาย
อุปทานอาหาร
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศต่าง ๆ
ประเทศไทย:
กองทัพ
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
อาวุธที่มีมาแต่ครั้งดั้งเดิม
อาวุธปืน
ดูเช่นกันที่ สยาม
ประเทศอังกฤษ
ประปานจา (Prapanca)
ประมวลกฎหมายทางทะเลของมาเลย์ (*"อันดัง อันดัง ลาอุต"* – Malay Maritime Code – "Undang-undang Laut")
คาบสมุทรมลายู (Malay):
การทำเหมืองดีบุก
การพาณิชย์และการค้า
เกษตรกรรมและเศรษฐกิจข้าว
เงินตรา
ทรัพยากรพริกไทยและการค้าพริกไทย
ประชากร

ประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม
หลักฐานด้านจารึก
ประมวลกฎหมายธัมมถัต (Dhammathat)
ประสาททอง, สมเด็จพระเจ้า (Prasat Thong)
ปริมาณฝน
ปริอันกาน (Priangan)
ปลาสซีย์ (Plassey)
ปลิงทะเล
ปอ
ปอนติอานัก (Pontianak)
ป้อมปราการชนิดโวบัน (Vauban)
ปัตตานี (Pattani):
การพาณิชย์และการค้า
เงินตรา
ชนกลุ่มน้อย
ชาวโปรตุเกสใน
ชาวอังกฤษใน
ประชากร
ประวัติศาสตร์
ระบบกฎหมาย
เสบียงอาหาร
อัคคีภัย
อิสลาม
ปัตตาเวีย (Batavia):
ก่อตั้ง
การเก็บภาษี
การค้าและการขนส่งสินค้าทางเรือ
การโจมตีปัตตาเวียของมุสลิม
การปฏิรูปแนวเสรีนิยม
การผูกขาดการค้ายาสูบแบบรวมเข้าสู่ศูนย์กลาง

กำลังทหาร
ความเป็นปฏิปักษ์ด้วยเหตุผลเรื่องเชื้อชาติ
โครงสร้างทางการเมืองและกฎหมาย
ชุมชนผู้อพยพย้ายถิ่นและประชาชนท้องถิ่น
ชุมชนลูกครึ่ง
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประชากร
ระบบกฎหมาย
ระบบ*กะปิตัน* (Kapitan)
ลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏ
เศรษฐกิจน้ำตาล
สำนักงานการค้าของวีโอซี
อิสลาม
อีไอซีใน
ปากุบุวานที่ 2 (Pakubuwana II)
ปากุอาลามาน (Pakualaman)
ปาจัง (Pajang)
ปาซาย (Pasai)
ปาดัง (Padang)
ปาติห์ ยูนุส (Patih Yunus)
ปานกาสินาน (Pangasinan)
ปาเนมบาฮาน กาโจราน (Panembahan Kajoran)
ปามปานกา (Pampanga)
ป่าไม้สัก
ปารีส (Paris)
ปาเล็มบัง (Palembang):
ความตกต่ำ
ชุมชนผู้อพยพ
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด

ในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก
แรงงานเกณฑ์
อิสลาม
ปาสุรุฮาน, เขต (Pasuruhan)
ปาหัง (Pahang), ประเทศมาเลเซีย
ปีดี (Pidie)
ปินดาเล, พระเจ้า (Pindale)
ปีเรส, โตเม (Pires, Tomé)
ปีนัง (Penang)
ปีปลี (Pipli), เมือง
เปรัก (Perak), ประเทศมาเลเซีย
เปรู (Peru)
เปอร์เซีย(Persia) และชาวเปอร์เซีย
เปอร์ลัก (Perlak)
แปร (Prome)
โปรตุเกส
โปรเตสแตนท์
ดูเช่นกันที่ คริสต์จักรคาทอลิก; ศาสนาคริสต์
โปโล, มาร์โค (Polo, Marco)
ผม
ผลิตผลทางการเกษตร *ดูเช่นกันที่* การทำสวน; ข้าว
ผัก ดู การทำสวน
ผู้นับถือนิกายออกัสติเนียน (Augustinians)
ผู้ประกอบการค้าชาวมุสลิมชูเลีย (Chulia)
ผู้ประกอบการค้าชาวอาร์มีเนีย (Armenian)
ผู้ประกอบการค้าที่นับถือศาสนาฮินดู
ผู้ประกอบการค้าให้กับรัฐ
ดูเช่นกันที่ บริษัทอีสต์อินเดีย (ของอังกฤษ)
แผ่นดินไหว
ฝรั่งเศส:
การปฏิวัติฝรั่งเศส

การเพิ่มจำนวนประชากร
ของขวัญจากไทยที่ถวายแก่พระเจ้าหลุยส์ที่สิบสี่
ข้อเปรียบเทียบต่าง ๆ
เทคโนโลยีทางการทหาร
ผลประโยชน์ด้านการพาณิชย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ลัทธิจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส
ดูเช่นกันที่ สงครามนโปเลียน
ฝาง (Fang)
ฝิ่น
การค้า
การติด
พงศาวดารผาแดง (Padaeng Chronicle)
พงศาวดารหอแก้ว (Glass Palace Chronicle)
พญาทละ (Binnya Dala)
พนมเปญ (Phnom Penh)
พม่า:
กองทัพบกและกองทัพเรือ
การกบฏ
การเก็บภาษี
การแทรกแซงของอังกฤษ
การปฏิรูปการปกครองและการปฏิรูปแรงงาน
การรับราชการและระบบราชการ
การสร้างความทันสมัยและเทคโนโลยีของตะวันตก
การสร้างสภาพเมือง
การสำรวจรังวัดที่ดิน
การสำรวจสำมะโนประชากร
กิจกรรมด้านการพาณิชย์
เกษตรกรรมและเศรษฐกิจข้าว
ความเสื่อม
เงินตรา
ชนชั้นในสังคม

เทคโนโลยีทางการทหาร
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
บริการด้านโทรเลข
ประชากร
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
ภาษีในรูปแรงงานเกณฑ์
ระบบกฎหมาย
ระบบกษัตริยภาพกับศาสนา
รายได้
เรือและการต่อเรือ
แรงงาน
วัฒนธรรม
เศรษฐกิจ
สาธารณูปโภค
อิสลาม
อุตสาหกรรมไม้ซุง
ดูเช่นกันที่ พุกาม (Pagan)

พระ:
การชำระให้บริสุทธิ์และการลงโทษ
การทุจริต
การบวชและการบวชใหม่
การศึกษาและการเรียนรู้
ความอาวุโส
ปัญหาเรื่องกำลังพล
พระป่า
รัฐกับ
รายรับและการครอบครองสมบัติ
ลักษณะการดำเนินชีวิตและลักษณะที่ปรากฏภายนอก
ดูเช่นกันที่ วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด; *ชื่อศาสนา ประเทศและภูมิภาคต่าง ๆ*

พระตะบอง (Battambang)

พระนคร:
ความเสื่อม
ประวัติศาสตร์และการเมือง
วัฒนธรรม
ดูเช่นกันที่ กัมพูชา
พระบาทหลวงนิกายฟรานซิสกัน ดู ฟรานซิสกัน
พระฝาง (Phra Fang)
พระยอดฟ้า (Phra Yot Chau)
พระยาจักรี (Phraya Chakri)
พระยาตาก (สิน) (Phraya Taksin)
พริกไทย ดู เครื่องเทศ
พรินซ์, จอห์น (Prince, John)
พฤติกรรมทางเพศ:
การมีนางบำเรอ
การมีเพศสัมพันธ์ก่อนการสมรส
ความสัมพันธ์เชิงชู้สาว
ความสำส่อน
ดูเช่นกันที่ รักร่วมเพศ; โสเภณี; ลักเพศ (กระเทย)
พะโค (Pegu):
พุทธศาสนา
การพาณิชย์
อุตสาหกรรมอาวุธปืน
ประวัติศาสตร์
ประชากร
การต่อเรือ
การเก็บภาษี
พัฒนาการทางศาสนา
กระบวนการเอื้ออำนวยและเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคง
การแข่งขันระหว่างศาสนา
“การสังเคราะห์” (รวม) ศาสนาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน
การอุปถัมภ์ศาสนา

กิจกรรมในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด
ข้อมูลจากแหล่งยุโรป
คำเรียกร้องให้ปฏิรูป
ปัจจัยเกื้อหนุนแก่การพัฒนาศาสนาและความก้าวหน้าของพัฒนาการทางด้านศาสนา
ศาสนากับกษัตริยภาพ
ศาสนากับการกบฏ
ศาสนาระดับโลก
สถานภาพของสตรี
ดูเช่นกันที่ ความเชื่อและขนบประเพณี; *ชื่อประเทศและชื่อศาสนาต่าง ๆ*
พัทลุง (Phattalung)
พาลเมอร์, จอห์น (Palmer, John)
พิกัดอัตราภาษีศุลกากร ดู ภาษีศุลกากร
พิมาย (Phimai)
พิษณุโลก (Phitsanulok)
พุกาม (Pagan):
ประชากร
ประวัติศาสตร์
ลัทธิความเชื่อครั้งดึกดำบรรพ์
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ
พุทธศาสนา:
การปฏิรูป
ความก้าวหน้า
เถรวาท *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
เทพ
นิกาย
แนวคิดเรื่องกษัตริยภาพใน
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด
พิธีสวดและการอุทิศตน
มหายาน
สถานภาพของสตรี
หลักคำสอนและคัมภีร์

ดูเช่นกันที่ การฝังศพ; พระ; วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด; *ชื่อนิกายและประเทศต่าง ๆ*
โพธิพญา, พระเจ้า (Bodawpaya)
ฟรานซิสกัน (Franciscans)
ฟลอริส, พีเทอร์ (Floris, Peter)
ฟลอเรส (Flores)
ฟอลคอน, คอนสแตนติน (Phoulkon, Constantine)
ฟาน ดีเมน, อันโทนิโอ (Van Diemen, Antonio)
ฟาน เดอ คาเพลเลน, จี.เอ.จี. พีเอช. (Van de Capellen, G.A.G. Ph.)
ฟาน ฟลีต หรือ วันวลิต (Van Vliet,--)
ฟาน อิมฮอฟ, จี.ดับเบิลยู บารอน ((Van Imhoff, G.W. baron)
ฟาน โฮเกนดอร์ป, เดิร์ก (Van Hogendorp, Dirk)
ฟาน โฮเวลล์, ดับเบิลยู. อาร์. บารอน (Van Hoevell, W.R. baron)
ฟิลิปที่ 2 (Philip II) แห่งสเปน
ฟิลิปปินส์ (Philippines):
การเก็บภาษี
การค้า
การทุจริต
การแบ่งแยกระหว่างคริสเตียน-มุสลิม
การปกครองของสเปน *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
การปฏิรูปด้านเศรษฐกิจและศาสนา
การผลิตสิ่งทอ
การเพาะปลูกภาคบังคับ
การรับราชการและระบบราชการ
เกษตรกรรม
ความเชื่อของประชาชน
ความทุกข์ยากและการกบฏของชาวฟิลิปปินส์
โครงสร้างการปกครองและการพาณิชย์
ชนชั้น*ปรินซิปาเลีย* (Principalia)
ชุมชนลูกครึ่ง
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
บทบาทของพระคาทอลิก

ประชากร
ประวัติศาสตร์
เปรียบเทียบกับอินโดนีเซียของดัตช์
เปลี่ยนชื่อ
ผลประโยชน์ด้านการพาณิชย์ของอังกฤษ
พืชผลที่ปลูกเพื่อการจำหน่าย
เพนิซูลาเร (Peninsulares)
ภาษา
เรือและการต่อเรือ
แรงงานเกณฑ์
วัฒนธรรม
ศาสนากับอำนาจเหนือท้องถิ่น
ศาสนาคริสต์
เศรษฐกิจ
สภาพทางนิเวศน์วิทยา
อิสลาม
อุตสาหกรรมน้ำตาล
ดูเช่นกันที่ คริสต์จักรคาทอลิก; ลูซอน; มนิลา
ฟูเจียน (Fujian)
เฟลิปเป (Felipe), เจ้าชายแห่งสเปน
เฟอร์ดินานด์ที่ 7 (Ferdinand VII) แห่งสเปน
ไฟ-โฟ (กวางหนำหรือเมืองหัว-อันในปัจจุบัน – Fai-fo, Quang Nam, Hoi An)
ภาโม (Bhamo)
ภาวะเงินเฟ้อ
ภาษา:
การแพร่กระจายและจำนวน
มาเลย์ในฐานะภาษากลาง
ภาษาและกลุ่มชนเชื้อชาติต่าง ๆ:
กลุ่มชาวสยาม
กลุ่มบาตัก (Batak)
กลุ่มบาห์นาร์ (Bahnar)

กลุ่มบิซายาส์ (Bisayas)

กลุ่มม้ง (Muong)

กลุ่มมณีปุระ (Manipuri)

กลุ่มละว้า (Lawa)

กลุ่มลาว (Lao)

กลุ่มสุกุ ปินทะห์ (Suku Pindah)

กลุ่มอาบุง (Abung)

ชนชาวปาเซมาห์ (Pasemah)

ชนเผ่าขุน (Khun)

ชาวเตาสุค (Tausug)

ชาวโตราชาน (Torajan)

ชาวบาดุย (Badui)

ชาวบูคิส (Bugis)*ปรากฏเนือง ๆ ใน*

ชาวเบนดาฮารา (Bendahara)

ชาวปามปานกาน (Pampangan)

ชาวมูเซอ (Lahus)

ชาวยะไข่

ชาวลู (Lu)

ชาววาโช (Wajo)

ชาวอาลิฟูรุ (Alifuru)

พัฒนาการเกี่ยวกับการผสมกลมกลืนชนต่างชาติ

ภาษาตากาล็อก (Tagalog)

ภาษาเทอร์เนต (Ternatan)

ภาษาบาลี (Pali)

ภาษาและชนชาวกะเหรี่ยง (Karen)

ภาษาและชนชาวคะฉิ่น (Kachin)

ภาษาและชนชาวจาม (Cham)

ภาษาและชนชาวฉาน (Shan)

ภาษาและชนชาวฉิ่น (Chin)

ภาษาและชนชาวไท (Tai)

ภาษาและชนชาวปาปัว (Papuan)

ภาษาและชนชาวมอญ-เขมร (Mon-Khmer)
ภาษาและชนชาวมินังกาเบา (Minangkabau)
ภาษาและชนชาวอิบาน (Iban)
ภาษาและชาวพม่ากับประชาชนเชื้อชาติต่าง ๆ ในประเทศพม่า
ภาษาและประชาชนชาวมาลาโย-โพลีนีเซียน (Malayo-Polynesian)
ภาษาสิออ (Siau)
โอรัง ลาอุต (orang laut – ชาวทะเลเชื้อชาติต่าง ๆ ที่มิใช่มาเลย์)
ดูเช่นกันที่ ประชากร; ชื่อภาษาและประเทศต่าง ๆ
ภาษีศุลกากร
ภูเก็ต (Phuket)
ภูเขาไฟ
ภูเขามหาเมรุ (Mount Mahāmeru)
ภูมิภาคกยอสี (Kyaukse)
ภูมิภาคกวางหนำ (Quang Nam)
ภูมิภาคกวางดอง (Guangdong), ประเทศจีน
ภูมิภาคลัมปุง (Lampung)
มงกุฎ, เจ้าฟ้า (Mongkut, prince)
มณฑลเจ้อเจียง (Zhejiang province)
มณฑลยูนนาน (Yunnan Province)
มนิลา (Manila):
การค้าระหว่างอาคาพุลโกกับมนิลา
การปกครองของสเปน
การผูกขาดการค้ายาสูบแบบรวบเข้าสู่ศูนย์กลาง
การพาณิชย์
การยึดครองของอังกฤษ
กำลังทหาร
ไข้ทรพิษระบาด
ความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติ
โครงสร้างทางการเมืองและกฎหมาย
ชุมชนผู้อพยพและชุมชนชนท้องถิ่น
ชุมชนลูกครึ่ง

ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
บทบาททางด้านวัฒนธรรม-ศาสนา
บริษัทต่างชาติ
ลักษณะที่ปรากฏภายนอก
ดูเช่นกันที่ คริสต์จักรคาทอลิก; ฟิลิปปินส์; วิสาหกิจของสเปนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
มะตะรัม (Mataram)
กษัตริยภาพกับศาสนา
กองทัพกับเทคโนโลยีทางการทหาร
การขยายและความเสื่อม
การสร้างชุมชนเมือง
ประชากร
ประวัติศาสตร์
วัฒนธรรม
เศรษฐกิจ
อิสลาม
มะริดหรือเมอร์กุย (Mergui)
มะละกา (Malacca) ดู เมละกา
มะสุลิปัตนาม (Masulipatnam)
มัค ดัง ดึง (Mac Dang Dung)
มังกุนชัย (Mangunjaya)
มังกุเนการา (Mangkunegara)
มังกุภูมี (Mengkubumi) ดู ฮาเมงกุบุวานที่ 1
มังอองไจยะ (Maung Aung Zeya)
มัชปาหิต (Majapahit):
ความตกต่ำ
ประวัติศาสตร์
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
อิสลาม
มัทราส (Madras)
มันซูร (Mansur), สุลต่านแห่งเมละกา
มันดะเลย์ (Mandalay)

มา ฮวน (Ma Huan)
มากาลฮาอีส-กอดินโย (Magalhães-Godinho)
มากินดาเนา (Magindanao)
มาเก๊า (Macao)
มาตาน (Matan)
มานชุตา (Manjuta)
มานูเอล (Manuel), กษัตริย์แห่งโปรตุเกส
มาลอง, ดอน แอนเดรส (Malong, Don Andres)
มาลักกา กองกวิสตาดา (Malacca Conquistada)
มาลาเรีย
มาลิก อัล-ซาลิห์ (Malik al-Salih)
มาลิก อิบราฮิม (Malik Ibrahim)
มาลุกุ (Maluku)
การนับถือศาสนาคริสเตียน
เงินตรา
ทรัพยากรและการค้าเครื่องเทศ
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง
อิสลาม
มาห์ดี (Mahdi)
มาห์หมุด (Mahmud), สุลต่านแห่งริออ
มาห์หมุด (Mahmud),สุลต่านแห่งเมละกา
มินคุน (Mingun)
มินดง, พระเจ้า (Mindon Min)
มินดาเนา (Mindanao)
มินห์มาง (Minh-mang)
มีย์ซาปาน (Meysapan)
มุก-โซ-โบ (Mok-hso-bo)ดู ชเวโบ
มุซาฟาร์ (Muzafar), สุลต่านแห่งเมละกา
มู้ซง (Mu-tsung), จักรพรรดิ
มูส์, ปอล (Mus, Paul)

มูฮัมหมัด อิบน์ อับด์ อัล-วาห์ฮับ (Muḥammad ibn’ Abd al-Wahhāb)
เม็กกะ (Mecca)
เม็กซิโก (Mexico)
เม็กซิโก ซิตี้ (Mexico City)
เม่งจื๊อ (Mencius)
เมดินา (Medina)
เมตซ์ (Metz)
เมมปาวา (Mempawa)
เมละกะ (มะละกา) Melaka (Malacca):
การเก็บภาษี
การเข้ายึดและการปกครองของดัตซ์
การค้าและการขนส่งทางเรือ
การโจมตีของรัฐอิสลาม
การพิชิตของโปรตุเกส
กำลังทหาร
โครงสร้างทางการเมืองและกฎหมาย
เงินตรา
ชนชาติกลุ่มน้อย
ชุมชนลูกครึ่ง
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง
ระบบกะปิตัน (kapitan)
ลักษณะที่ปรากฏภายนอก
ศาสนาคริสต์
อิสลาม
อุปทานอาหาร
เมห์เหม็ดที่ 2 (Mehmed II)
เมาะตะมะ (Martaban)
แม็กเจลลัน, เฟอร์ดินานด์ (Magellan, Ferdinand)
แม่น้ำโขง (Mekong River)
แม่น้ำจิลิวุง (Ciliwung)

แม่น้ำเจ้าพระยา
แม่น้ำแดง (Red River) ดู แม่น้ำฮอง (Hong River)
แม่น้ำมู (Mu River)
แม่น้ำสะโตง (Sittang River)
แม่น้ำอิระวดี
แม่น้ำฮอง (แม่น้ำแดง – Hong River – Red River)
โมชา (Mocha)
ไม้จันทน์
ไม้ฝาง
ไม้พะยูง
ไม้หอม
ยอกยาการ์ตา (Yogyakarta)
ยะไข่ (Arakan)
ยะโฮร์ (Johor):
กองทัพ
การค้า
การปลูกสีเสียด
บทบาทของ *โอรัง ลาอุต*
ประวัติศาสตร์และการเมือง
อิสลาม
ยา ดินห์ (Gia Dinh) ดู ไซ่ง่อน
ยามาดา (Yamada)
ยาลอง (Gia-long)
ยาสูบ
ยี ยิน (Yi Yin)
ยุโรป:
การค้า
การค้าเครื่องเทศ
การนำเข้าสีเสียด
การปฏิรูปศาสนา
การสร้างชุมชนเมือง

ความหยุดนิ่งในด้านเศรษฐกิจ
เงินและการค้าแท่งเงิน
ดินปืน
ประชากร
เปรียบเทียบความเป็นอยู่ที่ดีระหว่างชาวยุโรปและชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ภาษีและการนำเข้ายาสูบ
ยุคแห่งการค้นพบ
สงครามกับตุรกีอ็อตโตมัน
เหล็กและเหล็กกล้า
อัศวินผู้มีอาวุธ
อาวุธปืน
ดูเช่นกันที่ชื่อนครและประเทศต่าง ๆ
ยูซุฟ (Yusuf), สุลต่าน
เยเมน (Yemen)
เย้อกัง (ไฮเชง – Yuegang, Haicheng)
เยอรมนี
รง
รหัสยลัทธิ
ระฆัง
ระตู ซาริฟา (Ratu Sarifa)
ระตู อะดิล (Ratu Adil)
ระบบกฎหมาย:
กฎในพุทธศาสนา
กฎพระมนู (Manu)
กฎหมายและประมวลกฎหมาย
กฎอิสลาม
การตั้งกฎแบบไร้หลักเกณฑ์
การไต่สวนด้วยการทรมาน
ธรรมเนียมดั้งเดิม
ศาล
สถานภาพทางกฎหมายของสตรี

ระบบการเก็บภาษีผ่านด่าน
ระบบการเงิน:
กลุ่มวรรณะพ่อค้าวาณิช
การธนาคารและบริการด้านนายหน้า
การบริจาค
ตั๋วสัญญาใช้เงิน
ระบบ*วานดาลา* (vandala)
เอกสารการสั่งชำระเงิน (letter of credit)
ดูเช่นกันที่ หนี้สิน; ดอกเบี้ยและการขูดรีด; เงินกู้
ระบบราชการ
ดูเช่นกันที่ชื่อประเทศต่าง ๆ
ระบบวรรณะของฮินดู
ระบอบทุนนิยมกับทุน:
“กองทุนอินดีส” (“Indies Funds”)
การขูดรีดเอารัดเอาเปรียบ
การมุ่งเน้นและการพัฒนา
การลงทุนในการขนส่งสินค้าทางเรือ
การลงทุนในด้านการค้า
การลงทุนในอุตสาหกรรมน้ำตาล
ชุมชนพ่อค้ายุคก่อนทุนนิยม
ลัทธิทุนนิยมโดยรัฐ
สินเชื่อที่ให้ล่วงหน้าเป็นค่าพืชผล
ดูเช่นกันที่ โภคทรัพย์
ระยอง (Rayong)
รักร่วมเพศ
รังนก
รัฐ, แนวคิดเกี่ยวกับรัฐ ดู กษัตริยภาพกับรัฐ
รัฐชาติ ดู กษัตริยภาพกับรัฐ
รัฐต่าง ๆ ในบอลข่าน (Balkan)
ร่างกุ้ง (Rangoon)
รางชวงศ์บูร์บอง (Bourbon)

ราช ศักติ (Rāja Śakti) ดู อาห์หมัด ซยาห์, สุลต่าน (Ahmd Syah)
ราชวงศ์จักรี (Chakri)
ราชวงศ์ชิง (Ching, Qing)
ราชวงศ์มัค (Mac)
ราชวงศ์มูกาล หรือโมกุล (Mughal)
ราชวงศ์ลี (Ly)
ราชวงศ์เล (Le)
ราชวงศ์เหม็ง (Ming)
ราชวงศ์แฮบสเบิร์ก (Habsburg)
ราชสมาคมแห่งฟิลิปปินส์ (Royal Company of the Philippines)
ราชอาณาจักรเกลเกล (Gelgel)
ราชอาณาจักรไทย *ดูชื่อราชอาณาจักรต่าง ๆ*
ราชอาณาจักรมอญ (Mon):
ประวัติศาสตร์
พุทธศาสนา
ราชอาณาจักรมากาสซาร์ (Makassar):
กษัตริยภาพกับศาสนา
กองกำลังติดอาวุธและเทคโนโลยีทางการทหาร
การค้าทาส
การค้าและการขนส่งสินค้าทางเรือ
การปกครอง
การปรากฏตัวผงาดขึ้นมา
ความปราชัยและการอพยพย้ายถิ่นอย่างมโหฬาร
เงินตรา
ชนกลุ่มน้อย
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง
ไฟไหม้
ระบบกฎหมาย
อิสลาม
ราชอาณาจักรมินังกาเบา (Minangkabau):

กฎหมายมรดกและการอพยพย้ายถิ่น
เทคโนโลยีทางการทหาร
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประวัติศาสตร์
ศาสนากับการกบฏ
เศรษฐกิจและการค้า
อิสลาม
ราชอาณาจักรล้านช้าง (Lan Sang)
ราชอาณาจักรล้านนา (Lan Na)
ราชา ฮะญี (Raja Haji)

ราชา ฮูมาบอน(Raja Humabon)
ร้านสุรา
รามเกียรต์ (Rāmākian)
รามา กุล ซาส (Rama Cul Sas) ดู อิบราฮิม (Ibrahim), สุลต่าน
รามาธิบดีที่สอง, สมเด็จพระ (Ramathibodi)
รามายณะ (Rāmāyaṇa, The)
ริวกิว (Ryukyu)
ริออ (Riau):
การค้าและการขนส่งสินค้าทางเรือ
การปลูกสีเสียด
กิจกรรมของชาวอังกฤษ
ชาวจีนใน
ชุมชนชาวอาหรับ
ประวัติศาสตร์และการเมือง
อิสลาม
รีคอลเล็คต์ (Recollects)
รีอัล กอมปาเนีย ดา ฟิลิปีนาส์ (Real Compania da Filipinas) ดู ราชสมาคมแห่งฟิลิปปินส์
เรมบัง (Rembang)
เรมเบอ (Rembau)
เรือและการขนส่งสินค้าทางเรือ:

กลาสีเรือ
การแล่นเรือใบ
ความเจริญของ
ช่วงเวลาที่ใช้ในการเดินทาง
พ่อค้าติดอาวุธ
เรือ “จังค์”, เรือสำเภา
เรือกลไฟ
เรือ*ชวน* (chaun)
เรือ*ชอง* (jong)
เรือทั่ว ๆ ไปและเรือพาย
เรือที่ขับเคลื่อนทั้งด้วยใบเรือและฝีพาย
เรือบิน
เรือพ่อค้า
เรือรบ
เสบียงกรังและผู้จัดหา
หลักฐานทางด้านโบราณคดี
ดูเช่นกันที่ โจรสลัด
เรืออัปปาง
แรงงาน:
กลุ่มอาชีพและทักษะ
การควบคุมกำลังคน
คนงานตามฤดูกาล
คนงานในไร่ขนาดใหญ่
เชลยศึก
ทาส
ผู้หลบหนี
แรงงานรับจ้าง
ไร้ทักษะ
อุปทาน
อุปสงค์
ดูเช่นกันที่ชื่ออุตสาหกรรมและประเทศต่าง ๆ

แรงงานเกณฑ์

*ดูเช่นกันที่*ชื่อประเทศต่าง ๆ

แรฟเฟิลส์, เซอร์ทอมัส สแตมฟอร์ด (Raffles, Sir Thomas Stamford)

โรค

ดูเช่นกันที่ โรคระบาด; *ชื่อโรคต่าง ๆ*

โรคระบาด

*ดูเช่นกันที่*ชื่อโรคต่าง ๆ

โรงชั่ง

โรงพยาบาล

ไรมส์ (Rheims), เมือง

ล้มละลาย

ลอนดอน (London)

ละแวก (Lovek)

ลักเพศ (กระเทย)

ลัทธิการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างความอุดมสมบูรณ์:

ความอุดมสมบูรณ์ในอาณาจักร

ที่มาของความอุดมสมบูรณ์ (นาค – nagas)

เทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์

อนุสรณ์สถานและสัญลักษณ์ประจำลัทธิ (ลึงค์)

ลัทธิขงจื๊อใหม่ (neo-Confucianism) ดู ศาสนาขงจื๊อ

ลัทธิคาลวินิสม์ (Calvinism)

ลัทธิจักรวรรดินิยมยุโรป

ลัทธิซูฟี (Sufism)

ลัทธิเต๋า (Taoism)

ลัทธิพาณิชยนิยม (mercantilism)

ลัทธิเอกนิยม (monism)

ลา มาดดาเรมเมง (La Maddaremmeng), สุลต่านแห่งโบน (Bone)

ลากูนา เดอ เบย์ (Laguna de Bay)

ลางคัต (Langkat)

ลาเซม (Lasem)

ลาตินอเมริกา ดู อเมริกาของสเปน

ลาว:
กษัตริยภาพกับศาสนา
การค้า
เทคโนโลยีทางการทหาร
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด
ประชากร
ประวัติศาสตร์
พืชผลที่ปลูกเพื่อจำหน่าย
พุทธศาสนา
เวียดนามกับ
ศาสนาคริสต์
สภาพทางด้านนิเวศน์วิทยา
ดูเช่นกันที่ ภาษาและกลุ่มชนเชื้อชาติต่าง ๆ; ประชากร
ลำดับความเป็นผู้ทรงสิทธิ์ในการสืบราชสมบัติ
ลิกอร์ (Ligor)
ลิงคี (Linggi)
ลิมาปูลุห์ โกตะ (Limapuluh Kota), ภูมิภาค
ลิวเบ ดาปา (Leubẹ Dapa)
ลิสบอน (Lisbon)
ลีอันโดร เดอ เวียนา, ฟรานซิสโก (Leandro de Viana, Francisco) ดู เดอ เวียนา, ฟรานซิสโก
ลุ่มแม่น้ำโขง (Mekong)
ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (Manam basin หรือ Menam Basin)
ลุ่มแม่น้ำปาสิก (Pasig River valley)
ลุ่มแม่น้ำอิระวดี (Irrawaddy)
ลูซอน (Luzon):
การค้า
การปกครองของสเปน
การปลูกฝ้าย
การปลูกยาสูบ
เกษตรกรรม

ชุมชนลูกครึ่ง
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประชากร
เศรษฐกิจข้าว
ลูวู (Luwu) ราชอาณาจักร
เล ธันห์ ตน (Le Thanh Ton)
เล วาน เดียต (Lavan Duyet)
เลกาซปี, มิเกล โลเปซ เดอ (Legazpi, Miguel Lopez de)
เลราน (Leran)
เลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ
โลนีย์, นิโคลาส (Loney, Nicholas)
โลเปซ เดอ เลกาซปี, มิเกล (Lopez de Legazpi, Miguel) ดู เลกาซปี, มิเกล โลเปซ เดอ
โลหะและเครื่องโลหะ
ดูเช่นกันที่ชื่อโลหะต่าง ๆ
ไลท์, ฟรานซิส (Light, Francis)
วงจรทางธุรกิจ ดู เศรษฐกิจ
วรรณคดี *ดูชื่อผลงานวรรณคดีต่าง ๆ*
วัด ดู วัดและเศรษฐกิจ – การเมือง แบบอิงวัด
วัดชเวดากอง (Shwedagon)
วัดนิพพานาราม (Nipphanaram)
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว)
วัดและเศรษฐกิจ-การเมืองแบบอิงวัด:
การดูหมิ่นวัด
การบริจาคที่ดิน
ในฐานะศูนย์รวมของความไม่พอใจ
แรงงาน
อำนาจรัฐกับ
*ดูเช่นกันที่*พระ; *ชื่อวัด ศาสนาและประเทศต่าง ๆ*
วาร์กาส, โฮเซ บาสโก อี (Vargas, Jose Basco y) ดู บาสโก อี วาร์กาส, โฮเซ
วาลิวิตา สารนามการ (Valivita Saranamkara)
วาเลนติจน์ (Valentijn,--)

วิกาน (Vigan), เมือง
วิเซนต์, ชาวโอ (Vicente, Joāo)
วินห์ ลอง (Vinh Long)
วิลลาโลบอส, ราย โลเปซ เดอ (Villalobos, Ruy Lopez de)
วิสายาส์ (Visayas)
วิสาหกิจของสเปนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้:
การเข้ามาและการติดต่อในระยะแรก
การควบคุมและค่าจ้างจากส่วนกลาง
การทำให้คนหันมานับถือศาสนาคริสต์
การแบ่งโลกระหว่างสเปนกับโปรตุเกส
การปฏิรูปเศรษฐกิจ
การผูกขาดการค้ายาสูบ
กิจกรรมทางการเมือง
ความรู้สึกต่อต้านสเปน
เปรียบเทียบการปกครองของสเปนกับดัตช์
แรงจูงใจและความคิดริเริ่มในด้านการค้า
ดูเช่นกันที่ คริสต์จักรคาทอลิก; มนิลา; ลูซอน; ฟิลิปปินส์; วิสายาส์
วิสาหกิจเอกชน ดู เศรษฐกิจ
วีโอซี (VOC) ดู บริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์
วูด, ดับเบิลยู.เอ.อาร์. (Wood, W.A.R.)
เว้ (Hué)
เวนิส (Venice)
เวรีนิกเด อูสต์ อินดิสเช กอมปัญนี (วีโอซี – Verenigde Oost-Indische Compagnie – VOC)
ดู บริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์
เวียงจันทน์ (Vientiane)
เวียดนาม (Vietnam):
กษัตริยภาพกับศาสนา
กองทัพเรือ
กองทัพและเทคโนโลยีทางการทหาร
การกบฏและการลุกฮือ
การเก็บภาษี

การครอบงำของจีนและความไม่พอใจกับการครอบงำจีน
การต่อเรือ
การทุจริต
การแบ่งแยกระหว่างเหนือ-ใต้ ในอนาคต
การปรับปรุงให้ทันสมัยและเทคโนโลยีของตะวันตก
การพัฒนาที่ดิน
การรับราชการและระบบราชการ
การสร้างชุมชนเมือง
เกษตรกรรมและเศรษฐกิจข้าว
ความไร้เสถียรภาพทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ
เงินตรา
จารึกภาษาเวียดนาม
เจ้าหน้าที่ศาลและพิธีการในศาล
ชนชั้นในสังคม
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
บริการด้านการแพทย์
บันทึกหลักฐานเกี่ยวกับสำมะโนประชากร
ประชากร
ประวัติศาสตร์ *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
ฝรั่งเศสกับ
พุทธศาสนา
ระบบกฎหมาย
ระบบการปกครอง
ระบบการสอบของรัฐ
รายรับ
แรงงานเกณฑ์
วัฒนธรรม
ศาสนาขงจื๊อ
ศาสนาคริสต์
เศรษฐกิจและการค้า
สาธารณูปโภค

อุตสาหกรรม
อุตสาหกรรมและการค้าน้ำตาล
ดูเช่นกันที่ ชื่อราชวงศ์ ชื่อราชอาณาจักรและชื่อบุคคลต่าง ๆ
ศรีธรรมราช (Sithammarat)
ศรีมหาราชา มูฮัมหมัด ซยาห์ (Sri Maharaja Muhammad Syah)
ศรีลังกา (Sri Lanka):
ความรู้หนังสือ
ความสัมพันธ์กับพม่า
ศูนย์กลางของพุทธศาสนา
ศาสนาขงจื๊อ:
การเขียนประวัติศาสตร์
ความก้าวหน้า
ความไม่พอใจและความตกต่ำ
จริยธรรมและศีลธรรม
แนวคิดเรื่องกษัตริยภาพใน
ปรัชญา
รัฐกับ
ลัทธิขงจื๊อใหม่
สถานภาพของสตรี
ศาสนาคริสต์:
การเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ขนบประเพณีแนวพอลีน (Pauline)
ความนิยม
ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างมุสลิม-คริสเตียน
ความไม่ไว้วางใจต่อ
แนวคิดเรื่องกษัตริยภาพใน
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด
ศิลปวัตถุที่เกี่ยวข้องกับศาสนา
สถานภาพของสตรี
ดูเช่นกันที่ คริสต์จักรคาทอลิก; นิกายโปรเตสแตนท์
ศาสนาพราหมณ์และพราหมณ์ ดู ศาสนาฮินดู

ศาสนาฮินดู:
การรับนับถือและการแพร่กระจายของ
แนวคิดเรื่องกษัตริยภาพใน
ศาสนาพราหมณ์และพราหมณ์
ไศวะนิกาย
ดูเช่นกันที่ พระ; วัดและเศรษฐกิจ-การเมือแบบอิงวัด
ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม
ดูเช่นกันที่ วัดและเศรษฐกิจการเมืองแบบอิงวัด; *ชื่อวัดและชื่อประเทศต่าง ๆ*
เศรษฐกิจ:
*ดูเช่นกันที่ชื่อ*ประเทศและดินแดนต่าง ๆ
ลัทธิจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจ
วงจรของธุรกิจ
วิสาหกิจเอกชน
เศรษฐกิจแบบตลาด
สงขลา (Songkhla)
สงครามชวา
สงครามนโปเลียน
สงครามปาดรี
สงครามระหว่างพม่า-สยาม
สงครามอิสลาม
สตรี:
การควบคุมกำลังคน
การแต่งกายและการวางตัว
การแลกเปลี่ยนของ
งานในโรงงาน
ชีวิตทางเพศ
บทบาทและสถานภาพ
สถานภาพในศาสนาต่าง ๆ
สตรีพี่น้องตระกูลตรึง (Trung)
สนธิสัญญากิยานติ (Treaty of Giyanti)
สนธิสัญญาทอร์เดซิลลาส์ (Treat of Tordesillas)

สนธิสัญญาปารีส (Treaty of Paris)
สเปน:
การประหัตประหารผู้นับถือนิกายคาลวินิสต์ (Calvinist)
การอ้างสิทธิในดินแดนมาลุกุ
ความสัมพันธ์ระหว่างคริสต์จักรกับผู้มีอำนาจในฝ่ายฆราวาส
นโยบายทางการพาณิชย์
รายได้จากลาตินอเมริกา
สนธิสัญญาทอร์เดซิลลาส์ (Treaty of Tordesillas)
สมิงทอ พุทธ เกสี (Smin Dhaw Buddha Kesi)
สมุทรา-ปาซาย (Samudra-Pasai)
สยาม:
กษัตริยภาพกับศาสนา
กองทัพเรือ
กองทัพและเทคโนโลยีทางการทหาร
การเก็บภาษี
การค้าและการพาณิชย์
การพัฒนาที่ดิน
การรับราชการและระบบราชการ
การสร้างความทันสมัยและเทคโนโลยีของตะวันตก
การสร้างชุมชนเมือง
คริสต์ศาสนา
เงินตรา
ชนชาติกลุ่มน้อยใน
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง
พืชผลที่ปลูกเพื่อการจำหน่าย
พุทธศาสนา
ยาสูบ
ระบบกฎหมาย
รายรับ

เรือและการต่อเรือ
แรงงาน
แรงงานเกณฑ์
วัฒนธรรม
เศรษฐกิจข้าว
สาธารณูปโภค
สำมะโนประชากร
อุตสาหกรรมการผลิต
อุตสาหกรรมน้ำตาล
ดูเช่นกันที่ ประเทศไทย
สยามนิกาย
สลังงอร์ (Selangor)
สวรรคโลก (Sawankhalok)
สวางคบุรี (Sawangburi)
สะลุน, พระเจ้า (Thalun)
สัตกะออน (Satgaon), เมืองท่า
สัตว์:
สายพันธุ์ต่าง ๆ
ดูเช่นกันที่ สัตว์เลี้ยง; ช้าง
สัตว์เลี้ยง:
ม้า
สัมปทานการเก็บภาษีการพนัน
สาคู ดู การทำสวน
สารเสพย์ติด
ดูเช่นกันที่ชื่อยาเสพย์ติดต่าง ๆ
สำนักชู สี (Chu Hsi)
สำนักสิงหล (Sinhalese)
สำริด, การมาถึงและการใช้
สิงคโปร์ (Singapore)
สิงคุ, พระเจ้า (Singu)
สิ่งปลูกสร้าง

ที่พักอาศัยชั่วคราว
บ้านที่มั่นคงแข็งแรง
วัสดุก่อสร้างและสไตล์
ศาลที่สถิตย์วิญญาณของบรรพบุรุษ
สินค้า
ของแปลกใหม่
ผลิตผลจากป่า
ผลิตผลภายในท้องถิ่น
สินค้านำเข้าและสินค้าเสริมบารมี
อาหาร
ดูเช่นกันที่ชื่อผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ
สินค้าที่ขนส่งมากับเรือ:
การทำธุรกิจ
เจ้าของเรือ
ระบบการค้าแบบคอมเมนดา (commenda -- มีผู้รับมอบหมายในการดูแลสินค้าที่จัดส่งไปกับเรือ)
ลูกเรือ
ส่วนแบ่งสินค้า
สิเรียม (Syriam)
สีย้อม
สุขภาพ
ดูเช่นกันที่ โรค; โรคระบาด
สุโขทัย (Sukothai)
สุนาน กาลิชาคา (Sunan Kalijaga)
สุนาน คีรี (Sunan Giri)
สุมาตรา (Sumatra):
การเข้าปกครองของอังกฤษ
การค้า
การทุจริต
การแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่ายทางการเมือง
การปกครองของดัตช์

การปลูกกาแฟ
การปลูกสีเสียด
การเพาะปลูกภาคบังคับ
การอพยพย้ายถิ่นของชาวบูคิส
โครงสร้างทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ
ชุมชนมินังกาเบา
ทรัพยากรและการค้าเครื่องเทศ
เทคโนโลยีทางการทหาร
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ประชากร
พืชผลที่ปลูกเพื่อการจำหน่าย
ลัทธิการบูชาที่มีมาแต่ครั้งดั้งเดิม
อิสลาม
สุระการ์ตา (Surakarta)
สุรัต (Surat), ประเทศอินเดีย
สุราบายา (Surabaya):
การขนส่งสินค้าทางเรือ
เทคโนโลยีทางการทหาร
ประชากร
ประวัติศาสตร์
ศาสนาและการกบฏ
อิสลาม
สุราหมักทำจากข้าว ดู อัลกอฮอล์
สุริยวงศา, เจ้า (Soulignavongsa)
สุริยามรินทร์, สมเด็จพระที่นั่ง (Suriyamarin)
สุลาเวสี (Sulawesi):
กษัตริยภาพกับศาสนา
การค้า
การปกครองของดัตช์
การปลูกยาสูบ
การผลิต

ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง
เศรษฐกิจข้าว
อาวุธปืน
อิสลาม
สุไลมานผู้งามสง่า (Suleiman the Magnificent)
สุสาน ดู การฝังศพ
สุหนี่ (Sunnites)
สุเหร่า
เส้นทางการค้า:
ระหว่างประเทศ
เส้นทางการค้าที่สำคัญยิ่งของมุสลิม
เส้นทางทะเลของมณฑลฟูเจียน (Fujian)
เส้นทางทะเลระหว่างยุโรป-เอเชีย
ดูเช่นกันที่ การขนส่งทางถนน; เส้นทางสัญจรทางน้ำ
เสนาปตี (Senapati)
เสรีภาพในการเพาะปลูกและการจำหน่าย
เสลายาร์ (Selayar)
เสียมเรียบ (Siemreap)
เสื้อผ้าและเครื่องแต่งกาย:
ความแปลกเด่นตามท้องถิ่น
เจ้าพนักงาน
ชวา
แบบอย่างและวัสดุ
ผ้าคลุมหน้า
พระ
สตรี
อาหรับ
โสเภณี
ดูเช่นกันที่ พฤติกรรมทางเพศ
หนิงโป (Ningbo)

หนี้สิน
หมู่เกาบันดา (Banda)
หมู่เกาะเครื่องเทศ ดู เกาะมาเคียน; มาลุกุ; เกาะโมตีร์; เกาะเทอร์เนต; เกาะติดอร์
หมู่เกาะลีส (Lease Islands)
หมู่บ้าน
ดูเช่นกันที่ ชุมชนหมู่บ้าน
หย่งเล้อ (Yung-lo)
หลวงพระบาง (Luang Prabang)
หลุยส์ที่ 14 (Louis XIV), แห่งฝรั่งเศส
หวาย
หอสมุดวชิรญาณ (Vajiranana Library ในกรุงเทพฯ)
หะระเมย์น (Haramayn)
ดูเช่นกันที่ เม็กกะ; เมดินา
หุบเขาจาคายาน (Cagayan)
เหงียน คิม (Nguyen Kim)
เหงียน ดู (Nguyen Du)
เหงียน เตรือง โต (Nguyen Truong To)
เหงียน ย๊าก (Nguyen Nhac)
เหงียน ลือ (Nguyen Lu)
เหงียน เว้ (Nguyen Hue) ดู กวาง-ตรึง
เหงียน อันห์ (Nguyen Anh) ดู ยาลอง
เหงียน ฮิว เกิ่ว (Nguyen Huu Cau)
เหงียน ฮิว เลือง (Nguyen Huy Luong)
เหงียน, ราชวงศ์ (Nguyen dynasty) *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
เหล็ก:
การผลิตและต้นทุน
การค้า
โหราจารย์
อนอคะเปตลุน (Anuakpetlun)
อนุสรณสถานบุโรพุทโธ (Borobuḍur) *ดูเช่นกันที่* พุทธศาสนา
อบเชย ดู เครื่องเทศ

อมรปุระ (Amarapura, Amerapurah)
อมังกุรัตที่ 1 (Amangkurat I)
อมังกุรัตที่ 2 (Amangkurat II)
อเมริกาของสเปน
อยุธยา (Ayutthaya):
กษัตริยภาพและศาสนา
กองทัพกับเทคโนโลยีทางการทหาร
การค้าและการขนส่งสินค้าทางเรือ
การปกครองและการปฏิรูปแรงงาน
การผลิตสินค้า
การล้อมและความพินาศของ
คริสต์ศาสนา
ความเชื่อของประชาชน
ชุมชนชาวต่างชาติ
ปรวัติศาสตร์และการเมือง
ประชากร
พุทธศาสนา
ไฟไหม้นคร
ระบบกฎหมาย
ลักษณะทางกายภาพของนครที่ปรากฏให้เห็น
วัฒนธรรม
ศาสนากับการกบฏ
เศรษฐกิจข้าว
อิสลาม
อลอง มินตะยาคี (Alaung Mintayagi)
อลองพญา (Alaungpaya)
อลา อุด-ดิน ริอายัต ซยาห์ อัล-มูกัมมิล (Ala' ud-din Ri'ayat Syah al-Mukammil)
อเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ (Alexander of Rhodes)
อหิวาต์
ออมเมนลันเดน (Ommenlanden) ของปัตตาเวีย
ออรังเซบ (Aurangzeb), ประมุขในราชวงศ์มูกาล

อัคคีภัยและการป้องกัน
อัคบาร์ (Akbar)
อัคบารนาม (Akbarnāma)
อังวะ (Ava) :
การพาณิชย์
การฟื้นตัว
ความเสื่อมและความพินาศ
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเจ็ด *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบหก
ประชากร
พุทธศาสนา
อัตปือ (Attopeu)
อันเชอร์ (Anjer)
‘อับด์ อัลกาดีร์-อิ จิลานี (‘Abd al-Qudir I-Jilāni)
อับดุลซาหมัด (Abdulsamad)
อับดุลรอฟ (Abdulrauf)
อัมบอน (Ambon)
อัมโบอินา (Amboina)
อัมรินทรามาตย์, สมเด็จพระ (Amarin)
อัมสเตอร์ดัม (Amsterdam)
อัมสเตอร์ดัม, สุลต่านแห่งเทอร์เนต (Ternate)
อัลกอฮอล์:
การดื่มสุราและการเมาสุรา
น้ำตาลเมา
น้ำตาลเมาทำจากลูกจาก
เบียร์
สุราหมักทำจากข้าว
อัล-กาซาลี (al-Ghazālī)
อัลดุลลาห์ (Abdullah), สุลต่านแห่งเกดะห์ (Kedah)
อัลบูเคิร์ก, อัฟฟอนโซ เดอ, *ดู เดอ อัลบูเคิร์ก, อัฟฟอนโซ*

อัล-รานิรี (al-Rānīrī)
อากุง (Agung), สุลต่านแห่งบันเตน (Banten)
อากุง, สุลต่านแห่งมะตะรัม (Mataram)
อาคัม (Agam)
อาคาพุลโก (Acapulco)
อ่างเก็บน้ำเมอิคติลา (Meiktila) และระบบการชลประทาน
อาเจะห์ (Acheh):
กองทัพกับเทคโนโลยีทางการทหาร
การค้าและการผลิตงานฝีมือ
การปกครอง
การพาณิชย์และการค้า
การสร้างเมือง
กำเนิดและความเจริญ
ความเสื่อม
เงินตรา
ประชากร
ประวัติศาสตร์และการเมือง *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
พริกไทยกับเศรษฐกิจดีบุก
ไฟไหม้
ระบบกฎหมาย
ระบบกษัตริย์กับศาสนา
วัฒนธรรม
อิสลาม
อุปทานด้านอาหาร
อาชญากรรมและอาชญากร
อาซาฮาน (Asahan)
อานม้า
อาบู ฮามิด อัล-กาซาลี (Abū Ḥāmid al-Ghazālī)
อาระเบีย (Arabia)
อารุง ปาลักกา (Arung Palakka), ผู้นำของบูคิส
อารู (Aru)

อาลอดดิน (Alauddin), สุลต่านแห่งกัว (Goa)
อ่าวไทย
อ่าวเมาะตะมะ (Martaban)
อาวุธ, แบบดั้งเดิม *ปรากฏเนือง ๆ ใน*
ดูเช่นกันที่ อาวุธปืน; ดินปืน
อาวุธปืน:
การค้า
การผลิตและเทคโนโลยี
การผลิตอย่างเป็นอุตสาหกรรม
คุณภาพ
ชนิดและขนาด
ลักษณะทางจิตวิญญาณ
อุตสาหกรรมในท้องถิ่น
ดูเช่นกันที่ อาวุธ, แบบดั้งเดิม; ดินปืน; *ชื่อประเทศและภูมิภาคต่าง ๆ*
อาห์หมัด ซยาห์ (Ahmad Syah), สุลต่าน
อาห์หมัด สีร์ไฮนด์ (Ahmad Sirhind)
อาหาร:
แกง
อาหารของพระราชา
อาหารทะเล
อาหารหลัก
ดูเช่นกันที่ การทำสวน; ข้าว
อิกนาติอัส (Ignatius)
อิฐและกระเบื้อง
อินดีสตะวันตก (West Indies)
อินเดีย:
กษัตริยภาพกับศาสนา
การค้า
เกษตรกรรม
ประชากร
ศาสนาฮินดู

อาวุธปืน
อิสลาม
อินทรคีรี (Inderagiri)
อิบน์ บาตูตา (Ibn Batuta)
อิบน์ อัล-‘อาราบี (Ibn al-‘Arabī)
อิบราฮิม (Ibrahim), สุลต่าน
อิโลคอส (Ilocos)
อิโลอิโล (Iloilo)
อิสกานดาร์ ธานี (Iskandar Thani)
อิสกานดาร์ มุดา (Iskandar Muda)
อิสตันบูล (Istanbul)
อิสลาม:
กับอาวุธปืน
การเข้ามาและการแพร่กระจาย
การตรวจสอบใหม่และการปฏิรูป
การเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม
การศึกษาและการสอน
งานการเผยแพร่ศาสนา
จิฮัด (jihad), สงครามศาสนา
แนวคิดเรื่องกษัตริยภาพใน
แนวปฏิบัติและพิธีกรรมทางศาสนา
ในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด-ต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า
ในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด
บทบาทของผู้ประกอบการค้าชาวมุสลิม
บทบาทของภาษามาเลย์
มูลเลาะห์ (mullah)
สถานภาพของสตรี
หลักคำสอน
หลักฐานด้านโบราณคดีและจารึก
ดูเช่นกันที่ กุรอ่าน; *ชื่อนิกาย; ชื่อประเทศและหัวข้อต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้หัวข้อ*มุสลิม
อิเอมิตสุ (Iemitsu), โชกุน

อิเอยะสุ (Ieyasu), โชกุน
อียิปต์
อีไอซี ดู บริษัทอีสต์อินเดีย (อังกฤษ)
อุตสาหกรรมการทำเหมืองแร่
อุตสาหกรรมการพิมพ์
อุตสาหกรรมไม้ซุง
อุตสาหกรรมสิ่งทอ
ผ้าจีน
ผ้าบาติก
ผ้าปัก
ผ้าฝ้าย
ผ้าฝ้ายโจโรมานเดล (Coromandel)
ผ้าอินเดีย
ฝ้ายอังกฤษ
สิ่งทอ
โสร่ง
ไหมจีน
อุปาลีมหาเถระ (Upali Maha Thera)
อู กาลา (U Kala)
อูดง (Udong)
อู่ทอง, พระเจ้า (U Thong)
เอกาทศรถ, สมเด็จพระ (Ekathotsarat)
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้:
การเขียนประวัติศาสตร์
การเปลี่ยนผ่านและการปรับตัวเข้ากับสภาพการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา
บรรยากาศทางด้านเศรษฐกิจและสังคมและการเปลี่ยนแปลง
พัฒนาการทางการเมือง
พัฒนาการทางด้านศาสนา
สภาพทางนิเวศน์วิทยา
ดูเช่นกันที่ ภาษาและกลุ่มชนเชื้อชาติต่าง ๆ; ประชากร
เอเดน (Aden)

เอสตาโด ดา อินเดีย (Estado da India) ดู จักรวรรดิของโปรตุเกสในเอเชีย

เอ้หมึง (Amoy)

แอ่งสาละวิน (Salween)

ฮวน-วัง (Huan-wang) ดู ภูมิภาคกวางหนำ (Quang Nam)

ฮอร์มุซ (Hormuz)

ฮัง ตัวห์ (Hgang Tuah)

ฮังการี

ฮัจญ์ (Hadji) ดู มุสลิม, การเดินทางไปแสวงบุญยังเม็กกะ

ฮัมซาห์ ฟานซูรี (Hamzah Fansuri)

ฮาซานุดดิน (Hasanuddin), สุลต่าน

ฮาดรามอต (Hadramaut)

ฮาเตียน (Hatian)

ฮานอย (Hanoi)

ดูเช่นกันที่ ธางลอง (Thang-long)

ฮาเมงกุบุวานที่ 1 (Hamengkubuwana I)

ฮาเมงกุบุวานที่ 2 (Hamengkubuwana II)

ฮิกายัต รานโต (Hikayat Ranto)

ฮิกายัต อาเจะห์ (Hikayat Acheh)

ฮิกายัต ฮัง ตัวห์ (Hikayat Hang Tuah)

ฮิเดโยชิ (Hideyoshi)

ฮูกห์ลี (Hooghly), เมือง

เฮนริเกซ์, เปโดร คาลเดรอน (Henŕiquez, Pedro Calderón)

เฮนรีนักเดินเรือ (Henry, the Navigator)

แฮมิลตัน, อเล็กซานเดอร์ (Hamiltion, Alexander)

โฮ ซวง ฮวง (Ho Xuan Huong)

โฮจิมินห์ ซิตี้ (Ho Chi Minh City)

ไฮเยือง (Hai Duong), จังหวัด

โครงการแปล The Cambridge History of Southeast Asia (เล่มสาม)

โดย มัทนา เกษกมล
มัทนี เกษกมล

พฤษภาคม 2547

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ฉบับเคมบริดจ์
เล่มสาม

จากประมาณค.ศ.1800 ถึง

ทศวรรษ 1930

นิโคลาส ทาร์ลิ่ง

บรรณาธิการ

มัทนา เกษกมล

มัทนี เกษกมล

ผู้แปล

มัทนา เกษกมล

บรรณาธิการแปล

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์*

เล่มหนึ่ง จากยุคเริ่มแรกถึงประมาณ ค.ศ.1500

บทที่ 1 การเขียนประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เจ. ดี. เลกเก)

บทที่ 2 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (พีเทอร์ เบลล์วูด)

บทที่ 3 ราชอาณาจักรยุคเริ่มแรก (คีธ ดับเบิลยู. เทย์เล่อร์)

บทที่ 4 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคต้น (เคนเนท อาร์. ฮอลล์)

บทที่ 5 ศาสนาและความเชื่อของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนประมาณ ค.ศ.1500 (เจ. ดี. เดอ กาสปารีส์ และ ไอ. ดับเบิลยู. แมบเบตต์)

เล่มสอง จากประมาณ ค.ศ.1500 ถึงประมาณ ค.ศ.1800

บทที่ 1 ปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกและการปรับแปลงภายในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เลียวนาร์ด วาย. แอนดายา)

บทที่ 2 พัฒนาการทางการเมืองระหว่างคริสต์ศตวรษที่ 16-18 (บาร์บารา วัตสัน แอนดายา)

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจประมาณ ค.ศ.1400 ถึงประมาณค.ศ.1800 (แอนโธนี รีด)

บทที่ 4 พัฒนาการทางศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ค.ศ.1500 ถึงประมาณ ค.ศ.1800 (บาร์บารา วัตสัน แอนดายา และ โยเนียว อิชิอิ)

บทที่ 5 ยุคของการเปลี่ยนผ่าน : จากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 (เจ. เคทิริแทมบี-เวลส์)

เล่มสาม จากประมาณ ค.ศ.1800 ถึงทศวรรษ 1930

บทที่ 1 การสถาปนาระบอบอาณานิคม (นิโคลาส ทาร์ลิ่ง)

บทที่ 2 โครงสร้างทางการเมือง ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 (คาร์ล เอ. ทรอคคี)

บทที่ 3 ภาวะการพาณิชย์ระหว่างประเทศ รัฐ และสังคม อันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม (โรเบิร์ต อี. เอลสัน)

บทที่ 4 ศาสนากับขบวนการต่อต้านอาณานิคม (เรย์นัลโด อิลเอโต)

บทที่ 5 ลัทธิชาตินิยมและการปฏิรูปศาสนาแนวสมัยใหม่นิยม (พอล กราทอสกา และเบน แบตสัน)

เล่มสี่ จากสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน

บทที่ 1 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยามสงครามและยามสงบ : อวสานของจักรวรรดิเจ้าอาณานิคมจากยุโรป (เอ. เจ. สต็อคเวลล์)

บทที่ 2 โครงสร้างทางการเมืองของรัฐเอกราช (หยง มุน ฉง)

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ (นอร์แมน จี. โอเวน)

บทที่ 4 การเปลี่ยนแปลงทางด้านศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัย (พอล สแตนจ์)

บทที่ 5 ลัทธิภูมิภาคนิยมและลัทธิชาตินิยม (ซี. เอ็ม. เทิร์นบัลล์) บรรณานุกรม (พอล กราทอสกา)

---

* ศักราชที่ใช้ในต้นฉบับภาษาอังกฤษของหนังสือชุดนี้ เป็นคริสต์ศักราชทั้งหมด แต่ในการเขียนจะหลีกเลี่ยงการระบุคำว่าคริสต์ศักราช โดยเขียนแต่เฉพาะตัวเลขหรือหากเลี่ยงไม่ได้ก็จะใช้คำว่าศักราชที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป (Common Era หรือ C.E.) เช่น ศตวรรษที่ 15 ของศักราชที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป สำหรับการแปลเป็นภาษาไทยนั้น ผู้แปลกำกับด้วยคำว่า ค.ศ. ไว้เพื่อไม่ให้เกิดความสับสน

สารบัญ

	หน้า
แผนที่	ง
คำย่อ	จ
คำนำฉบับปกอ่อน	ฉ
บทนำ	1
บทที่ 1 การสถาปนาระบอบการปกครองแบบอาณานิคม โดย *นิโคลาส ทาร์ลิ่ง, มหาวิทยาลัยโอ๊คแลนด์, นิวซีแลนด์*	4
บทบาทของชาวอังกฤษ	11
อาณาจักรของชาวดัตช์ในหมู่เกาะอินโดนีเซีย	17
อำนาจการปกครองแบบราช แบบบริษัท และดินแดนในอาณัติของอังกฤษในบอร์เนียว	31
ซูลูกับฟิลิปปินส์	36
มลายูในการครอบครองของอังกฤษ (บริทิชมาลายา)	40
อังกฤษกับพม่า	48
อังกฤษ ฝรั่งเศส และเวียดนาม	58
เอกราชของสยาม	65
นโยบายของมหาอำนาจตะวันตก	75
นโยบายของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	85
ปฏิสัมพันธ์และการโอนอ่อนผ่อนตาม	101
ระบอบการปกครองอาณานิคม	108
ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม	110
บทที่ 2 โครงสร้างทางการเมืองในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าและต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ โดย *คาร์ล เอ. ทรอคคี, มหาวิทยาลัยควีนสแลนด์เทคโนโลยี*	114
การร่วมมือช่วยเหลือของชนพื้นถิ่น	127

หน้า

การปกครองโดยตรงและโดยอ้อม 137
กฎหมายและความเป็นระเบียบ 148
สังคมพหุภาพ 159
สยามกับพม่า 172
ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม 185

บทที่ 3 ภาวะการพาณิชย์ระหว่างประเทศ รัฐ และสังคมอันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดย *โรเบิร์ต อี. เอลสัน มหาวิทยาลัยกริฟฟิธ, ออสเตรเลีย* 191
รัฐและสังคมสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า 191
นายทุนผู้ประกอบการค้าจากซีกโลกตะวันตก 199
การพัฒนาการพาณิชย์นานาชาติ ตั้งแต่ประมาณค.ศ.1820 201
การสร้างระเบียบใหม่ ตั้งแต่ประมาณ ค.ศ.1850 207
ขั้นตอนที่หนึ่ง--ลัทธิเสรีนิยม 209
ขั้นตอนที่สอง—จากลัทธิเสรีนิยมไปสู่การจัดการ 221
รัฐสมัยใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 224
การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมในแง่มุมต่าง ๆ 237
ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ทั่วโลก 271
บทสรุป 278
ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม 280

บทที่ 4 ศาสนากับขบวนการต่อต้านอาณานิคม โดย *เรย์นัล โด อิลเอโต มหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย* 285
ภูมิทัศน์ทางศาสนา-การเมือง 288
ขบวนการต่อต้านอาณานิคม นับจากค.ศ.1850 เป็นต้นมา 310
ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม 355

หน้า

บทที่ 5 ลัทธิชาตินิยมกับการปฏิรูปศาสนาแนวสมัยใหม่นิยม โดย *พอล กราทอสกา และเบน แบตสัน มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์* 362

ลัทธิชาตินิยมโดยใช้พื้นที่เป็นหลัก 374

ลัทธิชาตินิยมโดยชาติพันธุ์ (ลัทธิเชื้อชาติพันธุ์นิยม) 422

การเลือกที่จะจงรักภักดีต่อผู้ปกครองอาณานิคม 459

บทสรุป 460

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม 462

ดรรชนี 471

แผนที่

		หน้า
1.1	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่	7
1.2	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเล	13
1.3	คาบสมุทรมลายู	20
2.1	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเลระหว่างค.ศ.1880-1930	116
2.2	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ระหว่างค.ศ.1880-1930	120
3.1	การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่บางแห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างค.ศ.1800-1942	196

คำย่อ*

BKI	*Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de Tall -, Land-en Volkenkunde,'s-*Gravenhage.
ISEAS	*Institute of Southeast Asian Studies***,** Singapore.
JAS	*Journal of Asian Studies,* Ann Arbor.
JMBRAS	*Journal of the Malay/Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society,* Kuala Lumpur.
JSEAH	*Journal of Southeast Asian History,* Singapore**.**
JSEAS	*Journal of Southeast Asian Studies***,** Singapore.
JSS	*Journal of the Siam Society,* Bangkok.
MAS	*Modern Asian Studies,* Cambridge, UK.

* คำย่อเหล่านี้ส่วนใหญ่ปรากฏในข้อเขียนบรรณานุกรมและเชิงอรรถ อนึ่ง เชิงอรรถที่ใส่ด้วยเครื่องหมายดอกจันตลอดทั้งเล่มเป็นคำอธิบายเสริมของผู้แปล และมิได้มีอยู่ในต้นฉบับภาษาอังกฤษ ขอให้ผู้อ่านโปรดเข้าใจตามนี้ด้วย

คำนำฉบับปกอ่อน

โครงการประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของเคมบริดจ์มีแนวคิดที่อยู่ควบคู่กันมาสองแนว คือหนึ่งแนวคิดทางประวัติศาสตร์ของเคมบริดจ์เอง และสอง แนวคิดที่ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยแนวพิจารณาแบบใหม่นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

ประวัติศาสตร์ของเคมบริดจ์ได้สร้างมาตรฐานอย่างสูงแก่งานวิชาการที่เกิดจากการร่วมมือกัน และให้แบบอย่างการเขียนประวัติศาสตร์ที่มีความยาวหลาย ๆ เล่มแก่โลกที่พูดและอ่านภาษาอังกฤษตั้งแต่ต้นศตวรรษสืบมา *Cambridge Modern History* ชุดแรกในความยาว 16 เล่ม พิมพ์ออกมาระหว่าง ค.ศ. 1902 - 1912 หลังจากนั้นก็ติดตามมาด้วยประวัติศาสตร์ของเคมบริดจ์ยุคโบราณ ยุคกลาง ประวัติศาสตร์อินเดียและอื่น ๆ

โครงการของเคมบริดจ์โดยคนรุ่นใหม่ต่อมายังคงสร้างผลงานบนรากฐานที่วางไว้นี้ ผลงานที่เคมบริดจ์เพิ่งทำเสร็จสิ้นลงคือ ประวัติศาสตร์แอฟริกา ลาตินอเมริกาและชาวหมู่เกาะต่าง ๆ ในมหาสมุทรแปซิฟิค ที่อยู่ระหว่างดำเนินการอย่างรุดหน้าคือ ประวัติศาสตร์จีนและญี่ปุ่นและประวัติศาสตร์อินเดียฉบับใหม่ แบบแผนและขนาดของผลงานเหล่านี้อาจผิดแผกกันไป แต่ลักษณะเด่นที่สำคัญๆ และการใช้นักวิชาการหลาย ๆ คนร่วมกันเขียนเป็นสิ่งที่ยังคงไว้

ความสนใจเริ่มแรกของเคมบริดจ์มุ่งไปที่ยุโรป แม้ว่าจะเป็นการศึกษาที่ค่อนข้างเริ่มด้วยกลิ่นอายของการสอบประมวลรายวิชาในระดับปริญญาตรีเกียรตินิยมอันเก่าแก่ของเคมบริดจ์คือ "การขยายอำนาจของยุโรป" แต่เราก็เคลื่อนออกจากพื้นภูมิของยุโรปมากกว่าประวัติศาสตร์ในฉบับของอ๊อกซ์ฟอร์ดที่มักเขียนโดยนักวิชาการที่ทรงภูมิความรู้อย่างเยี่ยมยอดเพียงคนเดียว กระนั้นเรายังทิ้งช่องว่างซึ่งการสอบประมวลรายวิชาของเคมบริดจ์มิได้ปล่อยไว้คือ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การมองว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นภูมิภาคโดยรวมเกิดขึ้นเป็นเวลาช้านานมาแล้วแม้โดยการใช้คำอื่นก็ตาม คำว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นชื่อที่ใช้เรียกกันทั่วไปในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 และได้รับการยอมรับอย่างตระหนักกันเป็นอย่างดีถึงความเป็นภูมิภาคที่เป็นหนึ่งเดียว โดยไม่มีการด่วนตัดสินคุณลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียวนั้น กระนั้นการวิจัยและงานเขียนทางวิชาการได้แสดงให้เห็นว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มิได้เป็นเพียงชื่อเรียกทางภูมิศาสตร์เท่านั้น

ผลงานประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ผ่านมามีอยู่มากมายทีเดียว ส่วนมากเป็นผลงานที่เขียนโดยบุคคลคนเดียว ผลงานที่ยิ่งใหญ่ของ ดี.จี.อี. ฮอลล์ ผู้ล่วงลับไปแล้วย้อนไปถึงปี 1955 แต่ก็ผ่านการพิมพ์ออกมาอีกหลายครั้ง ผลงานอื่น ๆ ได้แก่ *South-east Asia : A Short History,* London, 1954 ของ

บี. แฮริสัน *A Concise History of Southeast Asia,* 1966 ของนิโคลาส ทาร์ลิ่ง และ *In Search of Southeast Asia,* 1971 โดย ดี. เจ. สไตนเบิร์ก และคนอื่น ๆ ผู้เขียนผลงานเหล่านี้ต้องเผชิญกับภาระงานที่ยากยิ่ง อันเนื่องมาจากความหลากหลาย ทางด้านภาษาของภูมิภาคนี้ ปริมาณหลักฐานที่อยู่ในระดับสอง และช่องว่างที่พบในหลักฐานเหล่านั้น

ถึงจะมีความหลากหลายเช่นนี้ก็ตาม เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังดูจะเปิดทางให้กับแนวทางการศึกษาของเคมบริดจ์ ประวัติศาสตร์ชั้นครูในความยาวเพียงเล่มเดียวมีอยู่แล้วและแบบอื่น ๆ ก็มีความพยายามกระทำมาก่อนแล้ว ผลงานที่จบภายในเล่มเดียวโดยมีนักวิชาการหลาย ๆ คนร่วมกันเขียนก็ประสบผลสำเร็จมาแล้ว แต่ประวัติศาสตร์ที่มากไปด้วยเนื้อหายิ่งกว่า และเขียนโดยนักวิชาการจำนวนมาก ยังไม่เคยมีการพยายามมาก่อน

ในช่วงอายุของคนรุ่นที่แล้ว มีงานเขียนเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย แต่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ยังมิได้พัฒนาอย่างเต็มที่ในแง่ที่ว่า บางด้านค่อนข้างได้รับการใส่ใจศึกษาค้นคว้าและปรับปรุงให้ดีขึ้นเป็นอย่างดี แต่บางด้านกลับไม่ได้รับความสนใจ งานเขียนทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับภูมิภาคมีเนื้อหามากขึ้น และศึกษาอย่างลุ่มลึกมากขึ้น ทว่าผลงานเหล่านี้มุ่งไปที่บางประเทศหรือบางวัฒนธรรมโดยเฉพาะและยังทิ้งช่องว่างเหลือไว้อีกเป็นอันมาก การใช้ผู้เชี่ยวชาญหลาย ๆ คนจึงอาจเป็นการช่วยให้เกิดการนำผลงานทั้งหมดมารวมกัน และดังนั้นจะเป็นทั้งการวางรากฐานและชี้ช่องทางแก่การสร้างงานวิจัยต่อไป

แนวทางการศึกษาของเคมบริดจ์เป็นการเสนอทั้งคำเตือนและการเชิญชวน อุปสรรคในวิถีการทำงานประวัติศาสตร์เชิงปฏิบัติมีมากพอ ๆกับประวัติศาสตร์ยุโรปของเคมบริดจ์เล่มแรก ซึ่งมีปัญหาที่ยากเกินกว่าจะควบคุมได้ หรือเขียนได้ไม่จบ แต่ข้อสรุปที่จะช่วยชี้แนวทางให้แก่นักวิชาการท่านอื่น ๆ ก็ต้องพิมพ์ออกมาภายในช่วงเวลาที่พอเหมาะ ผลงานต้องไม่มีความยาวมากจนเกินไป และต้องไม่ใช้คนเขียนมากจนเกินไป

อย่างไรก็ดีข้อชี้แนะเชิงปฏิบัติในลักษณะที่ว่านี้สอดคล้องกับข้อพิจารณาทางด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ งานประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ดีพอมีอยู่บ้าง ที่เป็นประวัติศาสตร์ของบางประเทศโดยเฉพาะที่ดี ๆ ก็มีอยู่เช่นกัน แต่ดูเหมือนว่าประวัติศาสตร์ที่เริ่มจากฐานของภูมิภาคและศึกษาโดยใช้ภูมิภาคเป็นหลักยังไม่มีอยู่เลย การศึกษาในแนวทางนี้จึงดูควรค่าแก่การกระทำโดยคุณลักษณะของงานเอง พร้อมทั้งเป็นการสร้างความเชื่อมโยงด้านเนื้อหาและการวางรูปแบบให้แก่หนังสืออีกด้วย

ในเกือบทุก ๆ กรณี แม้ในบทที่เป็นผลงานเขียนมากกว่าหนึ่งคน ผู้เขียนถูกดึงออกจากสาขาเฉพาะที่ตนชำนาญ ผู้เขียนเหล่านี้พร้อมที่จะเสี่ยงด้วยรู้ว่า ถึงจะระมัดระวังสักเท่าใด พวกเขาก็ยังอาจถูกผู้เชี่ยวชาญจับผิดจนได้ แต่ถึงกระนั้นพวกเขาก็ตระหนักดีถึงคุณค่าของการพยายามสำรวจในภาพรวม

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว ผู้เขียนรู้สึกว่า การท้าทายด้วยแนวทางการศึกษาจากฐานของภูมิภาคคุ้มค่าแก่การผละออกมาจากการวิจัยที่อยู่กับที่ในแบบเดิม ๆ แม้จะเสี่ยงอันตรายอยู่ก็ตาม

นักวิชาการที่ได้รับเชิญให้เขียนผลงานในฉบับเคมบริดจ์นี้ต่างยอมรับว่า บ่อยครั้งที่พบว่าได้ก้าวออกจากข่ายงานที่ตีพิมพ์และสร้างชื่อเสียงให้แก่ตนมาแล้ว อย่างไรก็ดีประวัติศาสตร์แนวใหม่ ย่อมให้โอกาสแก่พวกเขา ที่จะขยายไปสู่ส่วนอื่น ๆ ของภูมิภาคและใช้ภูมิภาคเป็นหลักในการศึกษาและเปรียบเทียบ หรือในหลาย ๆ กรณี หลายคนอาจได้กระทำอยู่แล้วในการสอน สำนักพิมพ์ต้องการงานประวัติศาสตร์ที่กระตุ้นให้คิดค้นต่อไปมากกว่าการเสนอคำตอบสุดท้าย ผู้เขียนผลงานยังต้องเตรียมใจให้พร้อมรับกับการต้องพึ่งพาหลักฐานที่ตีพิมพ์แล้วอย่างมาก หรือพึ่งพาหลักฐานชั้นสองในส่วนที่จำเป็น ส่วนผู้อ่านต้องไม่คิดหวังที่จะได้งานเขียนอย่างลึกซึ้งเท่าเทียมกันตลอดทั่วทั้งภูมิภาค แม้ว่าหลักฐานจะมีอยู่ก็ตาม

ในขณะเดียวกัน บรรณาธิการและผู้เขียนผลงาน ต่างต้องประสบปัญหาเรื่องการแบ่งยุคสมัยเช่นเดียวกับนักประวัติศาสตร์อื่น ๆ แน่นอนเรื่องนี้เป็นข้อถกเถียงที่เกิดขึ้นอยู่เสมอและ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากการแบ่งยุคนั้นดูเหมือนเป็นผลมาจาก หรือมุ่งไปที่การเน้นในเรื่องเฉพาะบางเรื่อง ในกรณีของประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวโน้มที่อดกระทำกันไม่ได้คือการใช้ลำดับเวลาและเหตุการณ์ที่สร้างขึ้นจากผลกระทบของพลังจากภายนอกจนเกินควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากชาติยุโรป โครงสร้างประวัติศาสตร์แบบที่เรากระทำอยู่นี้ ก็มิได้ปลอดจากการถูกวิพากษ์ว่าสร้างขึ้นจากอิทธิพลของพลังจากภายนอก ทว่า ผู้เขียนก็ได้พยายามท้าทายแนวทางนั้นอย่างเท่าที่จะทำได้ โดยจะไม่ยอมรับการใช้แนวทางตามนัยดังว่านั้นโดยดุษณี

การสุ่มเสี่ยงทำนองเดียวกันนี้เกิดขึ้นเช่นกันกับการแบ่งเนื้อหาออกเป็นบท ๆ ขอบข่ายของงานในลักษณะที่เรากระทำอยู่นี้ยิ่งทำให้การแบ่งบทยากลำบากขึ้น แต่ก็ยิ่งทำให้เกิดความจำเป็นมากขึ้น การแบ่งบทบางตอนดูจะตัดแบ่งสิ่งที่ควรมองด้วยกันอย่างเป็นภาพรวม และบางครั้งอาจเป็นผลให้ต้องนำเนื้อหาที่กล่าวแล้วมากล่าวซ้ำอีก สิ่งนี้เรายอมให้เกิดขึ้นเมื่อเห็นว่าจำเป็น กระนั้นการดำเนินเรื่องไปตามแนวคิดหลักบางประการตลอดทั้งเล่มยังสามารถทำได้ โดยไม่ถึงกับต้องอ่านกันเพียงแค่เรื่องราวตามลำดับศักราชต่อ ๆ กันมา กรอบลำดับเวลาและเหตุการณ์แบ่งออกเป็นสี่ช่วงและการแบ่งบทโดยทั่วไปก็จัดลำดับทำนองเดียวกัน ดังนั้นผลงานนี้ในแง่หนึ่งสามารถอ่านได้ตั้งแต่ต้นต่อ ๆ กันไป หรือจะเลือกอ่านส่วนใดก่อนก็ได้

เราละเว้นบางหัวข้อซึ่งรวมถึงการศึกษาด้านศิลปกรรม วรรณกรรม และดนตรีไปโดยสิ้นเชิง จุดเน้นของงานอยู่ที่ประวัติศาสตร์การเมือง ศาสนา สังคม และเศรษฐกิจ กระนั้นยังเป็นเรื่องยากที่จะมองหาประวัติศาสตร์ของเฉพาะประเทศและของชนเฉพาะกลุ่ม ผลงานมิได้ตั้งใจเสนอเรื่องเฉพาะเหล่านั้น อย่างไรก็ดี เราได้เสนอแนวทางแก่ผู้ต้องการศึกษาเรื่องเหล่านี้ ด้วยเครื่องมือที่ให้ไว้ คือ เชิงอรรถ และ

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรมที่มีอยู่ทุกบท รวมทั้งการสำรวจทางด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์ รายชื่อต่าง ๆ ในบรรณานุกรม และดรรชนี

* * *

ผลงานนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ.1992 ในรูปปกแข็ง 2 เล่ม ฉบับปกอ่อนเป็นการพิมพ์ซ้ำจากฉบับปกแข็ง แต่แบ่งออกเป็น 4 เล่ม โดยมีการปรับปรุงเนื้อหาบ้างเล็กน้อย แม้ฉบับพิมพ์ 2 เล่ม ได้รับการต้อนรับจากผู้อ่านอย่างกว้างขวาง แต่เรายังหวังให้การพิมพ์ในรูปแบบใหม่นี้เข้าถึงผู้อ่านได้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สอนและผู้เรียนเรื่องราวของภูมิภาคจะหาอ่านได้อย่างพร้อมสรรพยิ่งขึ้น รวมทั้งผู้ที่เพียง สนใจใคร่รู้เท่านั้นด้วย ฉบับปกอ่อนทั้ง 4 เล่มนี้สามารถอ่านได้แต่เพียงลำพัง แม้ว่าโดยอันที่จริงเนื้อหาของทั้ง 4 เล่ม มิใช่เป็นเพียงการรวมแต่ละตอนเข้าด้วยกันก็ตาม

เล่มหนึ่งประกอบด้วยข้อเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และภาคแรกในเล่มหนึ่งของฉบับพิมพ์ครั้งแรก “จากยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงประมาณค.ศ.1500” เล่มสองเป็นเนื้อหาของภาคสองของเล่มหนึ่งในฉบับพิมพ์ครั้งแรก ซึ่งครอบคลุมช่วงเวลาจากประมาณ ค.ศ.1500 ถึงประมาณ ค.ศ.1800 เล่มสามที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้ครอบคลุมเรื่องราวในภูมิภาคจากประมาณ ค.ศ.1800 ถึงทศวรรษ 1930 และเล่มสี่จากสงครามโลกครั้งที่สองถึงปลายทศวรรษ 1980 เล่มสี่ยังมีบรรณานุกรมที่รวมรายการบรรณานุกรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนต่าง ๆ อีกด้วย

การอภิปรายถึงผลงานชุดนี้ ทั้งในระหว่างจัดทำและภายหลังจากจัดทำเสร็จแล้ว ได้ทำให้มีการตั้งคำถามขึ้นมาทั้งที่เกี่ยวกับแนวทางการศึกษาในแบบภูมิภาคโดยรวมและเรื่องการแบ่งยุค คำถามเหล่านี้ เป็นเรื่องที่นักประวัติศาสตร์และผู้อ่านผลงานประวัติศาสตร์ทั้งหลาย ต่างให้ความสนใจกันอย่างไม่มีวันเลิกรา ทว่าคำตอบที่ได้อาจมิได้เหมาะสมที่ทำให้เลิกรากันไปได้ ผลงานเล่มสองเข้าร่วมอภิปรายเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุค “ต้นสมัยใหม่” และได้ตั้งคำถามว่า ภูมิภาคนี้ มีการรวมตัวอย่างเป็นกลุ่มก้อนพอที่เราจะบากบั่นศึกษาพิเคราะห์ร่วมกันอย่างเป็นหนึ่งเดียวได้หรือไม่ และเกี่ยวโยงซึ่งกันและกันมากพอที่จะจัดแบ่งยุคสมัยร่วมกันได้อย่างเหมาะสมหรือไม่ ความรู้สึกที่มีอยู่ทั่วไปในขณะนี้คือ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ยังคงเป็นแนวคิดที่มีประโยชน์ หากว่าเราไม่ให้ความสำคัญกับเรื่องความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของภูมิภาคให้มากจนเกินไปนัก จนถือเป็นโอกาสอันดี ที่จะเปรียบเทียบไปจนถึงความแตกต่างระหว่างประวัติศาสตร์ของรัฐทั้งหลายที่อยู่บนภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ กับบรรดารัฐที่อยู่ตามหมู่เกาะ หรือปล่อยให้ตัวเราเอง นำประสบการณ์จำเพาะของรัฐเหล่านี้ ไปเปรียบเทียบกับประสบการณ์ของรัฐในภูมิภาคอื่น ๆ ของทวีปเอเชียและกับตัวทวีปยุโรปในยุค “สมัยใหม่ตอนต้น” คณะผู้อภิปรายเห็นพ้องต้องกันเช่นเดียวกัน

ว่า การแบ่งยุคสมควรที่จะกำหนดขึ้นโดยพิจารณาผลกระทบจากปัจจัยภายนอก ซึ่งรวมถึงการพาณิชย์ของจีนกับของยุโรป แต่ก็ต้องพิจารณาถึงปัจจัยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากความริเริ่มภายในภูมิภาคเองด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการแข่งขันกันระหว่างรัฐต่าง ๆ บนแผ่นดินใหญ่ การวางข้อสรุปเช่นนี้ แม้ว่าเป็นเพียงการทดลองเพียงคร่าว ๆ แต่ก็ทำให้เรามีโอกาสสร้างผลงานประวัติศาสตร์ของภูมิภาคที่มีการจำแนกความแตกต่างให้เห็นได้อย่างเหมาะสมยิ่งขึ้น และจำกัดความเสี่ยงต่อการที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะ ยังคงเป็นเขตจำเพาะของชนบางกลุ่มบางเชื้อชาติภายในการศึกษาประวัติศาสตร์โดยรวม นอกจากนี้ เรายังมีโอกาสบรรลุถึงข้อสรุปที่มีเหตุผลหนักแน่นเกี่ยวกับผลกระทบของชาวยุโรป พร้อมกับยอมรับว่า ผลกระทบเหล่านี้ แตกต่างกันไปตามสถานที่ต่าง ๆ ภายในภูมิภาค และแตกต่างกันไปตามช่วงเวลา

การศึกษาพิเคราะห์ถึงยุคที่เป็นเนื้อหาของเล่มที่สามนี้ ประสบปัญหาดังที่กล่าวข้างต้นเช่นกัน ในบทความอันมีชื่อเสียงเรื่อง “ว่าด้วยโอกาสความเป็นไปได้ ในการเขียนประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคสมัยใหม่ อย่างเป็นเอกเทศเฉพาะภูมิภาคนี้” (“On the possibility of an autonomous history of modern Southeast Asia” *Journal of Southeast Aisan Studies* 2, 2, July 1961, pp. 72-102) จอห์น สเมล ระบุไว้ว่า ในขณะที่นักวิชาการผู้บุกเบิกชาวดัตช์ เจ.ซี. ฟาน เลอร์ มองเห็นดุลยภาพในแนวใหม่ และที่ดีกว่า ระหว่างปัจจัยที่เกี่ยวกับดัตช์และอินโดนีเซีย ในประวัติศาสตร์ของยุคสมัยตอนต้น แต่ฟาน เลอร์ก็กล่าวถึงคริสต์สตวรรษที่สิบเก้าและยี่สิบแต่เพียงเล็กน้อย -- อย่างไรก็ดีข้อความดังกล่าวนี้ ก็มีความนัยแทรกอยู่ว่า “โลกอินโดนีเซีย มีความสำคัญน้อยลงเรื่อยไปเป็นลำดับ” และดังนั้น เราจึง “มีเหตุผลและความต้องการน้อยลง ในอันที่จะมองดูสิ่งต่าง ๆ จากมุมมองที่ยึดอินโดนีเซียเป็นศูนย์กลาง” (หน้า 84)

แน่นอนว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงเวลาดังกล่าว ตกอยู่ภายใต้การปกครองของยุโรปในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยภูมิภาคทั้งมวล ได้รับผลกระทบจากสิ่งที่ฟาน เลอร์เรียกว่า “ยาพิษที่มีมนต์ขลังอย่างน่าพิศวงของระบอบทุนนิยมสมัยใหม่” (*Indonesian Trade and Society,* The Hague and Bandung: van Hoeve, 1955, p. 285.) ข้อเขียนส่วนใหญ่เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ล้วนมีแนวโน้มที่จะสะท้อนให้เห็นว่า เป็นข้อเขียนที่ได้รับแรงเสริมจากความต้องการที่จะป่าวประโคมถึงชัยชนะของยุโรป หรือไม่เช่นนั้น ก็ได้รับแรงเสริมจากการรวมพลังของบรรดา ผู้เป็นปฏิปักษ์ของยุโรป ทั้งนี้ อาจเป็นการเขียนที่จงใจสะท้อนภาพให้เห็นเช่นนั้น หรืออาจเกิดขึ้นโดยมิได้ตั้งใจก็ได้ ชัยชนะของเอกราช เย้ายวนให้นักประวัติศาสตร์ทั้งหลาย ลดความสำคัญของบทบาทของชาวยุโรปลงจนเกินสมควรในระยะแรก แต่กระนั้น การได้รับเอกราชนี้ก็กระตุ้นให้นักประวัติศาสตร์เหล่านี้ ศึกษาปรปักษ์ของยุโรปอย่างรอบด้านยิ่งขึ้นด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ ที่จะจำแนกความแตกต่างที่มีอยู่ในหมู่ชาวยุโรปทั้งหลาย รวมทั้งแยกแยะคู่ปรปักษ์ของยุโรปออกเป็นฝ่ายราชวงศ์กับฝ่ายสามัญชน หรือแยกแยะ

ออกเป็นฝ่ายที่ปรารถนาที่จะร่วมมือช่วยเหลือพวกยุโรป อย่างน้อยก็เป็นการชั่วคราว กับฝ่ายที่ประสงค์จะต่อต้าน ในอีกทางหนึ่งอาจแยกแยะเป็นฝ่ายที่พึ่งพาอาศัยการสนับสนุนจากภายนอกมากสักหน่อย กับฝ่ายที่อาศัยทรัพยากรของตนเองมากกว่า

ทั้ง “ยาพิษที่มีมนต์ขลังอย่างน่าพิศวง” ดังว่า มิได้ส่งผลกระทบแก่ทุกรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเท่าเทียมกันหรือพร้อม ๆ กันด้วย นักประวัติศาสตร์มีแนวโน้มที่จะยอมรับให้ช่วงเวลาในราวค.ศ. 1870 เป็นเครื่องหมายที่บอกถึงการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการที่ทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กลายเป็นผู้จัดป้อนแร่ธาตุนานาชนิด วัตถุดิบและสินค้าต่าง ๆ ให้แก่ตลาดโลก โดยในขณะเดียวกัน ก็มิได้ยุติการจัดส่งสินค้าจำพวกผลิตผลจากป่าและจากทะเล ให้แก่ตลาดในที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตลาดในเอเชีย ทว่าค.ศ. 1870 นี้ เป็นเพียงการประมาณอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น เพราะการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มีความลักลั่นกันอยู่มาก ซึ่งทั้งนี้ เป็นผลลัพธ์ที่เนื่องมาจากลักษณะของการกระจายทรัพยากร และเนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลซึ่งแตกต่างกันออกไปในแต่ละรัฐ จริงอยู่ ไม่มีรัฐบาลของอาณานิคมชุดใด ที่มีทีท่าว่าจะดำเนินขั้นตอนใด ๆ ที่จำเป็นเพื่อกระตุ้นให้มีการสร้างอุตสาหกรรมขึ้นภายในประเทศ ประเทศไทยซึ่งไม่ได้เป็นอาณานิคม ก็ยึดถือทัศนะนี้เช่นกัน ทัศนะเช่นนี้ ในส่วนหนึ่ง ดังที่เอียน บราวน์ ได้ชี้ให้เห็นในผลงานเรื่อง *เศรษฐกิจและชนชั้นสูงของสยามประมาณ ค.ศ.1890-1920* (*The Elite and the Economy in Siam, c. 1890-1920.* Singapore: Oxford University Press, 1988) ว่า เกิดขึ้นเนื่องจากไทยต้องการธำรงรักษาเอกราชของตนเองไว้ อย่างไรก็ดี ในช่วงเวลาที่คั่นอยู่ระหว่างสงครามโลกทั้งสองครั้ง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ส่วนต่าง ๆ ของเนเธอร์แลนส์ อินเดียและอินโดจีนเอง ต่างก็เป็นฝ่ายที่ทำให้เกิดความแตกต่างกันในแง่นี้ขึ้นมาเองด้วย

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลง ทั้งในแง่การเมืองและเศรษฐกิจ บ่งบอกเป็นนัยด้วยว่า ช่วงเวลาที่สาธยายไว้ในหนังสือเล่มนี้ เช่นเดียวกับในเล่มสอง ซึ่งกล่าวถึงช่วงเวลาก่อนหน้านี้ คือจะเป็นผลดี หากยอมรับเสียแต่โดยดีว่า การแบ่งยุคของเรา จำต้องมีความเหลื่อมล้ำกันอยู่ มิได้ตรงเผงแน่นอนลง ไปเสียทีเดียว อนึ่ง การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ซึ่งเหมารวมไปทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต้องไม่ทำให้เราเน้นถึงความคล้ายคลึงกันให้มากจนเกินไป แม้ว่าการกระทำดังกล่าว จะทำให้เราสามารถมองเห็นภูมิภาคได้อย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อนจนสามารถศึกษาพิเคราะห์ได้อย่างเป็นที่น่าพอใจ แต่ขณะเดียวกัน ก็ไม่บังควรชักนำให้เราหลีกเลี่ยงการเปรียบเทียบกับพัฒนาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายนอกภูมิภาคไปเสีย นักประวัติศาสตร์ที่เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับจักรวรรดิ มักละเลยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กันบ่อยเกินไป ทั้ง ๆ ที่ภูมิภาคนี้ มีการปกครองแบบจักรวรรดินานาชนิดนานาประเภทอยู่อย่างกว้างขวาง การศึกษาพิเคราะห์ประวัติศาสตร์ด้านเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กระทำกันอย่างละเอียดละออยิ่งขึ้น – ซึ่งส่วนหนึ่ง ถูกกระตุ้นจากปฏิกริยาต่อสภาวะที่นักวิชาการมักหมกหมุ่นอยู่กับปัญหาการเมือง ใน

ระหว่างการต่อสู้เพื่อก่อตั้งรัฐเอกราชจนเกินไป และแน่นอนอย่างไม่มีข้อกังขาเช่นกันว่า อีกส่วนหนึ่ง เกิดจากการได้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของบริเวณนี้ จนกลายเป็น "ยุคแห่งการพาณิชย์" ยุคใหม่ การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอย่างละเอียดลออดังกล่าว ทำให้เกิดความคิดขึ้นมาด้วยเช่นกันว่า ประวัติศาสตร์ของภูมิภาค อาจช่วยให้เกิดการอภิปรายและถกเถียงกันอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการสองประการ ได้แก่การสถาปนารัฐอาณานิคม และการแพร่กระจาย "ยาพิษที่มีมนต์ขลังอย่างน่าพิศวง" ในบทความที่กล่าวถึงการขยายอิทธิพลของชาวดัตช์ในอินโดนีเซีย เจ. ทอมัส ลินด์แบลด ได้เสนอแนะให้เรามองหา ปฏิสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่นให้มากเท่า ๆ กับที่มองหาที่ส่วนกลาง หรือไม่เช่นนั้น ก็มองหาให้มากยิ่งกว่า ("Economic Aspects of the Dutch Expansion in Indonsia, 1870-1914", *Modern Asia Studies* 23, 1, 1989, pp.1-23.) หนังสือเล่มใหม่ของเขา เรื่อง *การลงทุนของต่างชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ (Foreign Investment in Southeast Asia in the Twentieth Century* Basingstoke: Macmillan, 1998)—ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาข้อเขียนชิ้นแรก ๆ ในหัวข้อนี้ ภายในผลงานชุดที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยใหม่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสำนักพิมพ์แม็คมิลแลนกับมหาวิทยาลัยแห่งชาติของออสเตรเลีย ได้ร่วมกันจัดพิมพ์เผยแพร่ออกมา—ก็ตั้งต้นด้วยประเด็นเดียวกันนี้ (หน้า 12)

เมื่อ*ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์* ตีพิมพ์ออกมาเป็นครั้งแรก มีบทวิจารณ์ชิ้นหนึ่งเสนอแนะว่า บทแรกที่อยู่ในเล่มสามนี้ "น่าจะได้รับการกล่าวขวัญอย่างยกย่องมากยิ่งกว่านี้ หากรวมอยู่ในผลงานที่รวมบทความเกี่ยวกับนโยบายของจักรวรรดิอังกฤษ" (*Journal of the Economic and Social History of the Orient* 40, 1997, p. 113.) เป็นไปได้ว่าความรับรู้เกี่ยวกับอิทธิพลของอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ อาจทำให้ข้าพเจ้าเน้นถึงเรื่องนี้มากจนเกินไป การถกเถียงที่น่าสนใจมีขึ้นในหมู่นักประวัติศาสตร์ชาวดัตช์ โดยมีจุดมุ่งเน้นอยู่ที่ผลงานดังเช่นหนังสือเรื่อง "*เนเธอร์แลนส์และการเติบโตของลัทธิจักรวรรดินิยมสมัยใหม่*" (*The Netherlands and the Rise of Modern Imperialism* Oxford: Berg, 1991) ของมาอาร์เตน กุยเตนบรูเวอร์ (Maarten Kuitenbrouwer) ซึ่งเอลส์เบธ โลเคอร์-สโคลเทน (Elsbeth Locher-Scholten) ได้นำมาสรุปความลงไว้ในข้อเขียนที่มีชื่อเรื่องว่า "การขยายอำนาจของดัตช์ในหมู่เกาะอินโดนีเซียเมื่อประมาณค.ศ.1900 กับการอภิปรายที่ว่าด้วยลัทธิจักรวรรดินิยม" ("Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate" *Journal of Southeast Asian Studies* 25, 1, March 1994, pp. 91-111). ทว่าในการอธิบายถึงลัทธิจักรวรรดินิยมของดัตช์ในอินโดนีเซีย ได้มีการยกเหตุผลขึ้นมาอ้างไว้อย่างน้อยประการหนึ่ง ว่าเป็นเพราะ "ปราศจาก 'ปัจจัยต่างชาติ'" "ในฐานะที่ดัตช์เป็น 'คนแคระ' ในหมู่ชาวยุโรป แต่เป็น 'ยักษ์ใหญ่' ในเรื่องอาณานิคม" ดังนั้น ดัตช์จึงมักต้องพึ่งพาอาศัยอังกฤษให้ช่วยปกป้องและต้องร่วมมือกับอังกฤษเสมอมา (หน้า 100)

ประวัติศาสตร์ของลัทธิจักรวรรดินิยมอังกฤษ แน่นอนว่า ไม่ได้เป็นหัวข้อสำคัญของหนังสือที่กล่าวมา หนังสือของข้าพเจ้า *เรื่อง การล่มสลายของจักรวรรดิอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้* (*The Fall of Imperial Britain in Southeast Asi,a* Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1993) มีประเด็นสำคัญตรงที่ว่า ประสบการณ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น จะว่าไปแล้ว เป็นเพียงส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ของลัทธิจักรวรรดินิยมอังกฤษ การอภิปรายถึงลัทธิจักรวรรดินิยมอังกฤษ จึงย่อมช่วยให้เกิดความเข้าใจประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยเช่นกัน และเมื่อผลงานในชื่อเรื่อง*ว่า ประวัติศาสตร์จักรวรรดิอังกฤษฉบับ อ๊อกซ์ฟอร์ด* (*Oxford History of the British Empire*) เสร็จสิ้นลง ก็น่าจะให้มุมมองเพิ่มขึ้นมาอีก ผลงานเล่มหลังนี้ โทนี สต็อคเวลล์ เป็นผู้เขียนเรื่องราวในส่วนที่เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของช่วงนี้ โทนี สต็อคเวลล์ เป็นผู้เขียนคนหนึ่ง ในเล่มที่สี่ ของ*ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์* นี้ด้วย

คาร์ล ทรอคคี ผู้เขียนบทที่สองของเล่มสามนี้ เป็นหนึ่งในบรรดานักวิชาการหลายท่านที่ชักชวนให้ใส่ใจกับความสำคัญของสัมปทานการเก็บภาษีในรัฐต่าง ๆ ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เรื่องนี้ เป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นได้ในทันใด ถึงความอ่อนแอในด้านการปกครองของรัฐเหล่านี้ และขณะเดียวกัน ก็ให้คุณูปการแก่การสร้างทุน ซึ่งส่งเสริมให้มีการเปิดเหมืองเพื่อขุดหาแร่ดีบุกในมลายู นี่เป็นตัวอย่างหนึ่ง นอกจากนี้แล้ว สัมปทานภาษียังเป็นตัวอย่างที่แสดงถึงปฏิสัมพันธ์ใน “ระดับจุลภาค” ระหว่างการเมืองกับเศรษฐกิจ ซึ่งลินด์แบลดได้เน้นไว้ หนึ่งในบรรดาผลงานระยะล่าสุดในแขนงนี้ ได้แก่ *กำเนิดและสลายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากร : ชนชั้นผู้นำทางด้านธุรกิจและการก่อตัวของรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่* (*The Rise and Fall of Revenue Farming: Business Elites and the Emergence of the Modern State in Southeast Asia*) หนังสือนี้มีจอห์น บุตเชอร์ และโฮเวิร์ด ดิค เป็นบรรณาธิการ (New York: St Martin’s Press, 1993)

เอลสัน ผู้เขียนบทที่สามของเล่มสามนี้ เป็นผู้ที่ร่วมเขียนผลงานเฉพาะหัวข้อ ในโครงการซึ่งเป็นการร่วมมือกันระหว่างสำนักพิมพ์แม็กมิลลันกับมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย หนังสือของโครงการเล่มใหม่ของเขา คือ *การสิ้นสุดอาชีพของเกษตรกรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้* (*The End of the Peasantry in Southeast Asia,* 1997) เอลสันให้การยอมรับอีกครั้งหนึ่งถึง "อันตรายที่มีอยู่เสมอ” ในการศึกษาพิเคราะห์ในระดับภูมิภาคถึง “เรื่องที่เลยพ้นไปจากความชำนาญเฉพาะทางของตน” (หน้า xix) สิ่งที่มาช่วยชดเชยคือการศึกษาพิเคราะห์ ที่สาธยายถึงบทบาทของเกษตรกรในยุคของเรา ในลักษณะครอบคลุมโดยรวม ในขณะเดียวกัน ก็ไม่ตัดโอกาสที่จะระบุรายละเอียดอย่างเฉพาะเจาะจงลงไป เพราะยุคนี้เป็นยุคที่ “แรงงานและการผลิตของเกษตรกร ช่วยหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของภูมิภาค อย่างไม่เคยมีมาก่อน” ผลงานยังบอกเป็นนัยถึงจุดจบของบทบาทนี้ เพียงเมื่อไม่กี่ทศวรรษมานี้เอง ด้วยการกล่าวว่า “ทายาทของเกษตรกร

สมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ยังคงอาศัยอยู่ในชนบท ทว่าไม่ได้อยู่อย่างถาวร ไม่ได้มีจุดรวมศูนย์อยู่ที่ชนบท และไม่ได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับท้องถิ่นเหมือนเช่นบรรพชนรุ่นก่อน ๆของพวกเขา" [หน้า xxii] โครงการดังกล่าวนี้ ยังรวมถึงงานเขียนเกี่ยวกับประเทศหนึ่ง ๆ รวมทั้งผลงานเขียนที่พิจารณาภูมิภาคโดยรวมด้วย หนังสือเฉพาะประเทศเล่มแรกของโครงการ คือ *เศรษฐกิจอินโดนีเซียในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าและยี่สิบ* (*The Indonesian Economy in the Nineteenth and Twentieth Century,* 1998) ของแอนน์ บูธ ได้ช่วยเพิ่มเนื้อหาสาระอย่างมากมาย ให้กับผลงานที่ออกมาระยะหลัง ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นประเทศที่ใหญ่ที่สุดของภูมิภาค

นอกจากนี้แล้ว อินโดนีเซียยังเป็นประเทศที่ดึงดูดความสนใจได้มากที่สุด จากบรรดาผู้ที่ศึกษาเรื่องลัทธิชาตินิยมและขบวนการชาตินิยมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในหมู่บุคคลเหล่านี้ มีนักวิชาการชาวญี่ปุ่นรวมอยู่ด้วยหลายคน พวกเขานำรูปแบบอย่างใหม่เข้ามา ซึ่งอาจเป็นได้ว่า เป็นลักษณะสำคัญที่จะอยู่ยงไปอีกนาน แม้ว่าเพื่อนร่วมงานของเรา เบน แบตสัน ผู้ล่วงลับ จะไม่สามารถสร้างคุณูปการให้แก่เรื่องนี้อีกต่อไปแล้วอย่างน่าเสียดาย แต่การโต้เถียงอย่างคึกคักเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมไทย ก็มีขึ้นมาแล้วเช่นกัน โดยในส่วนหนึ่ง ได้รับแรงผลักดันมาจากการฟื้นฟู "วาทกรรมอย่างถึงรากเหง้า" ในทศวรรษ 1970 และนอกจากนี้ ยังได้รับอิทธิพลในระยะหลังถัดมา จากทัศนะแนวรื้อถอนโครงสร้างของยุคหลังสมัยมาร์กซิสต์ (post-Marxist deconstructionism) รวมทั้งอิทธิพลที่เกิดจาก ผลงานเรื่อง *การเขียนแผนที่ของสยาม* (*Siam Mapped*) ของธงชัย วินิจกุล (Honolulu: University of Hawaii Press, 1994) การถกเถียงในหมู่นักประวัติศาสตร์ของฟิลิปปินส์ เริ่มขึ้นอีกครั้ง ทั้งในท่ามกลางสาธารณชนทั่วไปและในกลุ่มนักวิชาการเฉพาะด้าน ทั้งนี้เนื่องจากได้รับแรงกระตุ้นมาจากการเฉลิมฉลองวาระครบรอบหนึ่งร้อยปีของการปฏิวัติ

ในผลงานบุกเบิกเรื่อง *ปาซีออนและการปฏิวัติ* (*Pasyon and Revolution,* Quezon City: Ateneo de Manila Press, 1979) เรย์นัลโด อิลเอโต ได้เข้าแบกรับภาระงานเขียนในแบบที่พิจารณาครอบคลุมทั้งภูมิภาค ในหัวข้อที่เขาได้เคยขับเคี่ยวมาก่อนแล้ว ทว่าในตอนนี้พิจารณาเฉพาะกรณีของประเทศฟิลิปปินส์ ในผลงานดังกล่าว เขาได้เพียรพยายามที่จะแยกแยะความแตกต่างระหว่างลัทธิชาตินิยมของชนชั้นสูงกับความใฝ่ฝันที่จะมีพระผู้มาโปรดของ "มวลชน" ผลงานดังกล่าว ได้รับการโต้แย้งในส่วนรายละเอียดไปแล้ว ด้วยผลงานของเกลนน์ เมย์ เรื่อง *การสร้างวีรบุรุษ : การฟื้นชีวิตอันเดรส โบนิฟาซิโอขึ้นมาใหม่เมื่อเขาสิ้นชีพไปแล้ว* (*Inventing a Hero. The Posthumous Re-creation of Andres Bonifacio* Madion: Center for Southeast Asian Studies, University of Wisconsin, 1996) ทว่าเนื้อหาโดยรวมยังใช้การได้อยู่ งานเกี่ยวกับประเทศอื่น ๆ อาทิเช่น ผลงานของซาร์โตโน (Sartono) เกี่ยวกับอินโดนีเซีย และผลงานของฮิว-ทาม- โฮ ไท (Hue-Tam-Ho Tai) เกี่ยวกับเวียดนาม เน้นความสำคัญของความเชื่อเรื่องผู้มีบุญที่จะมาโปรด ซึ่งมีอยู่ในภูมิภาคนี้ นอกจากนี้แล้ว เรื่องนี้ยังเป็นหัวข้อที่เตือนใจเราอีกครั้งหนึ่ง ให้ระลึกว่า

ในขณะที่ประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นหน่วยที่เหมาะสมในการศึกษาพิเคราะห์ ทว่า เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็มีประสบการณ์ร่วมกันกับภูมิภาคอื่น ๆ ของโลกด้วย

นิโคลาส ทาร์ลิ่ง 1999

บทนำ

ผลงานเล่มนี้ กล่าวถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงระยะเวลาระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด จนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง บทแรก ซึ่งในแง่หนึ่ง อาจถือได้ว่าเป็นส่วนที่เสริมความสมบูรณ์ให้กับบทสุดท้ายของผลงานเล่มก่อน เป็นการบรรยายถึงการนำส่วนต่าง ๆ เกือบทั้งหมดของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เข้ามารวมอยู่ภายในพรมแดนของจักรวรรดิยุโรป พร้อมทั้งพยายามที่จะแจกแจงถึงเหตุผลที่ทำให้เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ บทต่อ ๆ มา บรรยายถึงโครงสร้างทางการเมือง ชีวิตด้านสังคมและเศรษฐกิจ และศาสนาและวัฒนธรรมภาคประชาชนของภูมิภาคนี้ บทสุดท้าย เป็นการอภิปรายเรื่องลัทธิชาตินิยมและขบวนการต่าง ๆ ที่ดำเนินกิจกรรมตามแนวทางของลัทธิชาตินิยม

ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ ชาวดัตช์และสเปนได้เข้ามาสร้างฐานที่มั่นของตนขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเล เมื่อถึงตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า มีเฉพาะสยาม (ประเทศไทย) เท่านั้น ที่ยังอยู่ภายนอกจักรวรรดิของมหาอำนาจต่างถิ่นอย่างเป็นทางการ ประเทศมหาอำนาจเหล่านี้พยายามหลีกเลี่ยงการปะทะกันในระหว่างพวกตน ด้วยการตกลงกำหนดพรมแดนของพื้นที่ในครอบครองของตน ในการทำความตกลงดังกล่าว ประเทศมหาอำนาจเหล่านี้ คำนึงถึงประวัติศาสตร์ของก่อนหน้านี้กับเงื่อนไขในปัจจุบันของดินแดนและชนชาติต่าง ๆ ที่พวกเขาเข้าอ้างสิทธิในการปกครองอยู่บ้าง ไม่มากก็น้อย กระนั้น พรมแดนเหล่านี้ ก็มีความคงที่แน่นอนในระดับที่ผิดไปจากปกติวิสัยที่เป็นอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

บทที่หนึ่งบรรยายถึงผลลัพธ์ที่ปรากฏขึ้นจากเรื่องราวเหล่านี้ นอกจากนี้ยังเพียรพยายามที่จะบรรยายถึงกระบวนการที่ทำให้บรรลุถึงผลลัพธ์ดังกล่าว โดยมุ่งพิจารณาที่บทบาทของผู้ปกครองและประชาชนชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งชาวยุโรปภายในกระบวนการนี้ ภายในโครงสร้างที่กำลังก่อตัวขึ้นมานี้ เราจะได้เห็นปฏิสัมพันธ์ในขั้นต่อไปอีก ซึ่งเป็นความเพียรพยายามของมนุษย์ในหลากหลายสาขา เรื่องราวเหล่านี้ ในแง่หนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า เป็นเนื้อหาของบทต่อ ๆ ไปของหนังสือการ จัดสรรเนื้อหาของแต่ละบทดำเนินไปตามแนวการพิจารณา เช่นที่ทำมาในเล่มที่ 1 และเล่มที่ 2 บทที่ 5 ก็เช่นเดียวกัน เป็นการศึกษาการก่อตัวของลัทธิชาตินิยมภายในกรอบโครงของระบอบอาณานิคม และระบบการบริหารกิจการรัฐของยุคจักรวรรดินิยม ในภาวะที่ถูกท้าทาย

ภายในกรอบโครงที่กำลังจะก่อตัวขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว โครงสร้างทางการเมืองแบบใหม่ได้รับการสถาปนาขึ้นมา หัวข้อนี้ เป็นประเด็นหลักของบทที่ 2 โครงสร้างทางการเมืองแบบ ต่าง ๆ ที่ประเทศภายนอกภูมิภาคเข้ามาก่อตั้งขึ้นนี้ ล้วนมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจและอยู่ในแบบของระบบบริหารราชการ ทว่ายังคงจำเป็นต้องอาศัยการร่วมมือกับชนชั้นสูงในหมู่ประชากรชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ เมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ รัฐสามารถเอื้อมไปถึงชีวิตที่ดำเนินอยู่โดยปกติของทุกคนที่อาศัยอยู่ในรัฐ ในระดับและความต่อเนื่องที่แทบไม่เคยได้รู้จักกันมาก่อนในภูมิภาคนี้

สภาพการณ์เช่นนี้ เกิดขึ้นกับสยาม และกับดินแดนอื่น ๆ ที่มหาอำนาจจากต่างถิ่นเข้ามายึดครอง แต่การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและการวางระบบการบริหารราชการ ก็ไม่จำเป็นว่าจะต้องก่อให้เกิดความสอดคล้องเป็นแบบแผนเดียวกันขึ้นมา ไม่ว่าจะในสยามหรือที่อื่นๆ ในบางกรณี ถึงกับมีความสมัครสมานรวมตัวกันเป็นสถาบันในระดับใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นกับสิ่งที่ต่อมามองเห็นกันว่าเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ที่อยู่ภายในอาณาจักรซึ่งประกอบด้วย “คนส่วนใหญ่”

ความคลี่คลายของเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งหมดที่ได้บรรยายไว้ในบทที่ 1 และ 2 ไม่อาจเป็นที่เข้าใจได้ หากไม่พิจารณาถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่แวดล้อมอยู่ เรื่องนี้เป็นหัวข้อของบทที่ 3 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับผลกระทบจากการพาณิชย์นานาชาติมานานแล้ว ในช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ. 1800 จนถึงช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกครั้งใหญ่ การพาณิชย์นานาชาติยิ่งส่งผลกระทบต่อภูมิภาครุนแรงมากอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังค.ศ. 1850 ผลกระทบเหล่านี้เป็นผลลัพธ์จากพัฒนาการของการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการผลักดันของระบอบทุนนิยมตะวันตก สภาวะเช่นนี้ เกื้อหนุนให้อำนาจรัฐเติบใหญ่ขึ้น รวมทั้งส่งเสริมให้เกิดการรวมอำนาจรัฐเข้าสู่ศูนย์กลางและการจัดระบบการบริหารราชการในระดับที่สูงขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน เปลี่ยนแปลงไป ผู้คนอพยพย้ายถิ่นเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้นไปถึงระดับใหม่ เช่นเดียวกับการอพยพย้ายถิ่นอย่างขนานใหญ่ซึ่งเกิดขึ้นภายใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง เมืองใหญ่ขยายตัวกว้างขวางออกไป ทั้งยังมักก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ผิดสุขอนามัยมากเกินกว่าปกติ แต่ทั้งนี้ก็มิใช่ว่าจะมีการอุตสาหกรรมเกิดขึ้นอย่างเป็นล่ำเป็นสันแต่อย่างใด เมื่อช่วงระยะเวลาอันยาวนานที่เศรษฐกิจโลกขยายตัวสิ้นสุดลงในทศวรรษ 1930 ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจแบบคับแคบและต้อง พึ่งพา ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็เผยตัวออกมา คนจนเป็นผู้ที่ถูกกระหน่ำอย่างรุนแรงมากที่สุด

การแทรกซึมของชาวยุโรปที่ทวีความรุนแรงขึ้นก็ดี การเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นทางการเมืองของรัฐที่ทรงอิทธิพลก็ดี ตลอดจนการแปลงรูปโฉมทางเศรษฐกิจ ล้วนเป็นจุดเด่นของช่วงระยะเวลาตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าเป็นต้นมา จุดเด่นของยุคนี้ อีกประการหนึ่งคือการเกิดขบวนการต่อต้าน การจลาจลและการกระทำที่แสดงถึงการแข็งข้อนานัปการขึ้นมาอย่างมากมาย เรื่องราวเหล่านี้ คือประเด็นสำคัญของบทที่ 4 บทนี้ พยายามนำเสนอเหตุการณ์ตามที่เกิดขึ้น กล่าวคือจะมิใช่การแสดงให้เห็นว่าเป็นความวุ่นวายหรือการบุกปล้นของผู้หาเหตุผลมาแก้ตัวเรื่องการพิชิตดินแดนอาณานิคม ทั้งมิใช่กระทั่งการนำเสนอในฐานะสิ่งที่บอกล่วงหน้า ว่าจะมีขบวนการต่อต้านที่ทันสมัยกว่าเกิดขึ้นในเวลาต่อมา ขบวนการดังกล่าวนี้ได้รับการพิจารณาในแง่ความคิด การรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลง ความเป็นชุมชนและความเป็นผู้นำ ศาสนาเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่เน้นหนักในบทนี้ โดยจะมองว่าศาสนาคือ หลักเกณฑ์ที่สำคัญยิ่งซึ่งเหล่าชาวไร่ชาวนา นำมาใช้อธิบายประสบการณ์ของพวกเขา

ขบวนการประชาชนของช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าและต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบสอดแทรกอยู่ในขบวนการชาตินิยมที่ทันสมัยกว่า ทว่ามิได้เกิดขึ้นพร้อมกัน ขบวนการชาตินิยมที่ทันสมัยกว่าเหล่านี้เกิดขึ้นภายในโครงสร้างอาณานิคม ลัทธิชาตินิยมและทางเลือกอื่น ๆ ของลัทธินี้เป็นหัวข้อของบทที่ 5 ในบทนี้ จะมีการตั้งประเด็นว่า ยังมีทางเลือกอื่น ๆ นอกเหนือจากขบวนการชาตินิยมที่ มุ่งหมายจะเข้าควบคุมรัฐอาณานิคม และในท้ายที่สุดแล้ว พวกทางเลือกอื่น ๆ เหล่านี้สามารถทำได้สำเร็จภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทางเลือกเหล่านี้ได้แก่ เหล่าผู้สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ขบวนการของนักชาตินิยมอื่น ๆ ในหมู่ชนกลุ่มน้อย และขบวนการที่เพียรหาทางก้าวให้พ้นไปจากพรมแดนที่ถูกกำหนดขึ้นโดยคนจากภายนอกในสมัยจักรวรรดิเรืองอำนาจ มหาอำนาจอาณานิคมแต่ละประเทศ ต่างมีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อขบวนการเหล่านี้ในลักษณาการที่ต่างกันไป แต่มหาอำนาจทุกประเทศก็ล้วนถูกมหาอำนาจที่อยู่นอกภูมิภาคอีกรายหนึ่ง มากวาดออกไปให้พ้นทาง

บทที่ 1

การสถาปนาระบอบการปกครองแบบอาณานิคม

นับจากปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดเป็นต้นมา การเข้าเกี่ยวข้องกับชาวยุโรป และกับสิ่งต่าง ๆ และความคิดต่าง ๆ ที่เป็นของยุโรป ของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นและส่งผลกระทบต่อดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งมวล ทว่าระดับความเข้มข้นของการเข้าเกี่ยวข้องนั้น แตกต่างกันไปตามสถานที่และตามชนชาติ ความเกี่ยวข้องนี้ เพิ่มขึ้นไปตามกาลเวลา ทว่ามิได้เพิ่มขึ้นในจังหวะก้าวที่สม่ำเสมอกันไปโดยตลอด ทั้งยังดำเนินไปในรูปแบบที่แตกต่างกันไปด้วย ยิ่งกว่านั้น การเกี่ยวข้องนี้ยังมักเป็นในลักษณะ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน มากกว่าจะเป็นเพียงความริเริ่มและการท้าทายของตะวันตก กับการตอบสนองของคนพื้นถิ่น ทั้งความริเริ่มและการท้าทายนี้ก็มิใช่ว่าจะมาจากตะวันตกเพียงเท่านั้น หากยังมาจากชนพวกอื่น ๆ ที่เข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย แม้บางแง่อาจกล่าวได้ว่า ชนพวกอื่น ๆ ที่ว่านี้ ก็ได้รับแรงกระตุ้นจากความริเริ่มและการท้าทายของตะวันตกด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่นศาสนาอิสลาม ซึ่งยึดกุมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่เป็นหมู่เกาะไว้ได้แน่นหนายิ่งขึ้นตั้งแต่ช่วงก่อนหน้าที่ชาวยุโรป จะเข้ามาแสวงประโยชน์ ทั้งนี้เพราะการสื่อสารคมนาคมที่ดีขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับดินแดนอันเป็นถิ่นกำเนิดของอิสลาม แนบแน่นยิ่งขึ้น ซึ่งเหตุนี้ ยังผลให้อิสลามเข้ามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้ง กับการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายในด้านสังคมและการเมือง ซึ่งกำลังดำเนินอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขณะนั้น

ในช่วงระยะเวลานี้ สมรรถนะของยุโรปที่จะสร้างผลกระทบต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มขึ้นในหลาย ๆ ปัจจัย ประการแรก การเปลี่ยนแปลงไปเป็นประเทศอุตสาหกรรมของยุโรปเพิ่มพูนอำนาจทางเศรษฐกิจและศักยภาพทางด้านการเมืองของประเทศในทวีปนี้ แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงของนานาประเทศในยุโรปเหล่านี้ ดำเนินไปในอัตราที่ต่างกัน และมีระดับความครบถ้วนสมบูรณ์แตกต่างกันไป ก็ตาม ประการที่สอง การปรับปรุงการสื่อสารคมนาคมอย่างกว้างขวางทั่วโลก – ได้แก่การ ริเริ่มใช้เรือกลไฟ การสร้างทางรถไฟ การขุดคลองสุเอซและการพัฒนาโทรเลขไฟฟ้า – สิ่งเหล่านี้ เชื่อมโยงโลกให้ใกล้ชิดกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้น ประการที่สาม รัฐต่าง ๆ ในยุโรป แต่ละรัฐต่างมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น สามารถควบคุมประชากรของตนและกำกับการใช้ทรัพยากรภายในรัฐของตนได้มากขึ้น ประการที่สี่ แม้ว่า (หรือเนื่องจาก) รัฐต่าง ๆ ในยุโรป ต่างมีสิ่งที่เหมือนกันอยู่มาก รัฐเหล่านี้จึงกระทบกระทั่งและขัดแย้งกันและกัน และการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันของรัฐเหล่านี้ในต่างแดนซึ่งส่งผลกระทบต่อโชคชะตาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานแล้วนั้น ผลกระทบนี้ยังคงดำเนินต่อไปเหมือนเช่นแต่ก่อน ทว่าในลักษณาการใหม่ ๆ รัฐในซีก

โลกตะวันตกมีแสนยานุภาพมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน รัฐเหล่านี้ก็มีความเป็นประชาธิปไตยกันมากขึ้นด้วย ทว่าในระดับที่แตกต่างกันไป ปัจจัยประการที่ห้า การแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันในหมู่รัฐต่าง ๆ จะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น พร้อมกับลดความสามารถในการปฏิบัติการอย่างยืดหยุ่นของรัฐเหล่านี้ แต่เรื่องนี้มิได้จำเป็นว่าจะต้องมีผลในเชิงต้านวิถีดำเนินการในแนวจักรวรรดินิยมไปด้วย นอกจากนี้ การแข่งขันยังอาจทำให้รัฐต่าง ๆ เหล่านี้ จำต้องยึดมั่นต่อนโยบายแผ่ขยายอำนาจอย่างไม่อาจหวนกลับคืนได้ มากยิ่งขึ้น และทำให้นโยบายเหล่านี้ กลายไปเป็นภารกิจที่รัฐบาลยากจะละวางได้ ประการที่หก อำนาจที่ยุโรปมีอยู่เหนืออินเดียและจีน ซึ่งเป็นศูนย์กลางประชากรและเป็นเพื่อนบ้านที่ยิ่งใหญ่ ที่มีอิทธิพลต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานในหลาย ๆ ทาง ได้เพิ่มพูนสมรรถนะของชาวยุโรปที่จะสร้างอิทธิพลต่อ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ให้สูงขึ้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอินเดียและจีน มิได้ขจัดอิทธิพลของสองรัฐนี้ หากแต่ทำให้อิทธิพลดังกล่าว มีมาในรูปแบบใหม่ ๆ ส่วนการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของญี่ปุ่น ก็เป็นทั้งแรงบันดาลใจและภัยคุกคามพร้อม ๆ กันไป ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ มีผลต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน ในองค์ประกอบต่าง ๆ กัน และในลักษณาการที่ต่าง ๆ กันไป

อย่างไรก็ดี ผลที่ปรากฏออกมา มิได้เป็นเพียงผลลัพธ์ของปัจจัยใด ๆ ที่กล่าวมา ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยเดี่ยวหรือหลาย ๆ ปัจจัย ประกอบเข้าด้วยกัน บนเวทีนี้ ยังมีผู้แสดงอื่น ๆ อีก ทั้งที่มาจาก อาระเบีย อันเป็นดินแดนที่เป็นหัวใจของอิสลาม ซึ่งขณะนี้ มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันยิ่งขึ้น และที่มาจากสหรัฐ ซึ่งเป็นประเทศมหาอำนาจทางการพาณิชย์ที่มีเอกราชมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด สหรัฐเปลี่ยนเป็นประเทศอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วในช่วงหลัง ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า พร้อมกับพัฒนาความทะเยอทะยานฝันใฝ่ในแนวจักรวรรดินิยมขึ้นมาเมื่อสิ้นคริสต์ศตวรรษนี้ นอกจากนี้ ยังมีชนชาติต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง พวกเขาเหล่านี้ ทั้งในระดับประชาชนทั่วไปหรือในระดับของชนชั้นสูง ได้สร้างปฏิสัมพันธ์กับชาวยุโรปและชนชาติอื่น ๆ ในแบบต่าง ๆ กัน ทั้งต่อสู้ต่อต้าน เอาใจ ปรับเข้าหา หันไปหาประโยชน์หรือนำเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ ด้วยวิสัยทัศน์ ภูมิปัญญาหรือไหวพริบ ไม่มากก็น้อย เป้าหมายของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราว แม้ว่าจะมิได้กำหนดไว้ชัดเจนเท่ากับเป้าหมายของชาวยุโรป แน่นอนว่าพวกเขาประสบกับการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อน ยากที่จะประเมินค่าได้ โครงสร้างของรัฐเช่นที่เป็นอยู่ขณะนั้น ส่วนใหญ่แล้ว ไม่สามารถรับมือกับแรงกดดันที่มีเข้ามาได้ อำนาจการปกครองจากส่วนกลางที่มีอยู่ จึงล่มสลายลง สิ่งที่เข้ามาแทนที่ คือการมีพื้นที่ที่มีขอบเขตที่แน่นอนซึ่งเกิดจากความสะดวก เป็นพื้นที่ที่ชาวยุโรปเป็นผู้กำหนดมากกว่าชาวเอเชีย ทั้งนี้ เพื่อหลีกเลี่ยงข้อพิพาทที่จะมีในหมู่ชาวยุโรปเองเป็นสำคัญ และอำนาจการปกครองแบบใหม่นี้ อย่างน้อย ในส่วนสำคัญ ก็มาจากภายนอก

แผนที่ทางการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถูกวาดขึ้นใหม่ ในลักษณะที่ภูมิภาคนี้เกือบทั้งหมด ถูกนำมาแบ่งสรรปันส่วนกันในหมู่มหาอำนาจยุโรป กระบวนการกำหนดพรมแดน เป็นกระบวนการที่ยืดเยื้อ ใช้เวลานาน กว่ากระบวนการนี้จะเสร็จสมบูรณ์ลงได้ –แม้เฉพาะที่ตัวแผนที่ โดย

ไม่นับเรื่องผืนดิน—ก็เมื่อล่วงเข้ามาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบแล้ว อย่างไรก็ดี เส้นแบ่งเขตแดนหลัก ๆ ส่วนใหญ่แล้ว ปรากฏชัดเจนมาตั้งแต่ค.ศ. 1870 ก่อนที่การเปลี่ยนแปลงเป็นอุตสาหกรรมจะส่งผลกระทบให้ได้รู้สึกกันอย่างเต็มที่ เฉพาะดินแดนส่วนขอบ ๆ สักหน่อยเท่านั้น ที่ยังต้องมีการแบ่งสรรกันใหม่ ความเป็นขอบนั้น เป็นในแง่ภูมิศาสตร์มากกว่าการเมือง การจัดแบ่งสรรกันใหม่ ก็ยังคงกระตุ้นให้เกิดข้อพิพาทในหมู่มหาอำนาจจักรวรรดินิยม ที่สามารถกลายเป็นเรื่องใหญ่ขึ้นมาได้ ถึงหากว่าข้อพิพาทเหล่านี้จะไม่บานปลายออกไปเป็นเรื่องใหญ่ หรือว่าแก้ไขตกลงกันได้รวดเร็ว ผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมา ก็ยังคงมีความสำคัญต่อชนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งมีความสำคัญต่อมหาอำนาจจักรวรรดินิยมเหล่านั้นเองด้วย และในท้ายที่สุดแล้ว ก็มีความสำคัญต่อฝ่ายที่สืบทอดรับช่วงอำนาจต่อจากพวกเขา

I. แผนที่ 1.1 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่

1. อัสสัม
2. มณีปุระ
3. มันดะเลย์
4. ยะไข่
5. รัฐฉาน
6. ตังเกี๋ย
7. พะโค
8. ลาว
9. เนกราอิส
10. ร่างกุ้ง
11. แม่น้ำเจ้าพระยา
12. สยาม
13. แม่น้ำโขง
14. เว้
15. ตูราเน (ดานัง)
16. หมู่เกาะอันดามัน
17. ตะนาวศรี
18. อยุธยา
19. กรุงเทพฯ
20. เสียมเรียบ
21. มะริด
22. พระตะบอง
23. กัมพูชา
24. โคชินจีน
25. คอคอดกระ
26. ไซ่ง่อน
27. ปัตตานี
28. อาเจะห์
29. ปีนัง
30. เมละกา
31. หมู่เกาะนาตูนา
32. สิงคโปร์
33. ริออ
34. กูชิง
35. ซาราวัก

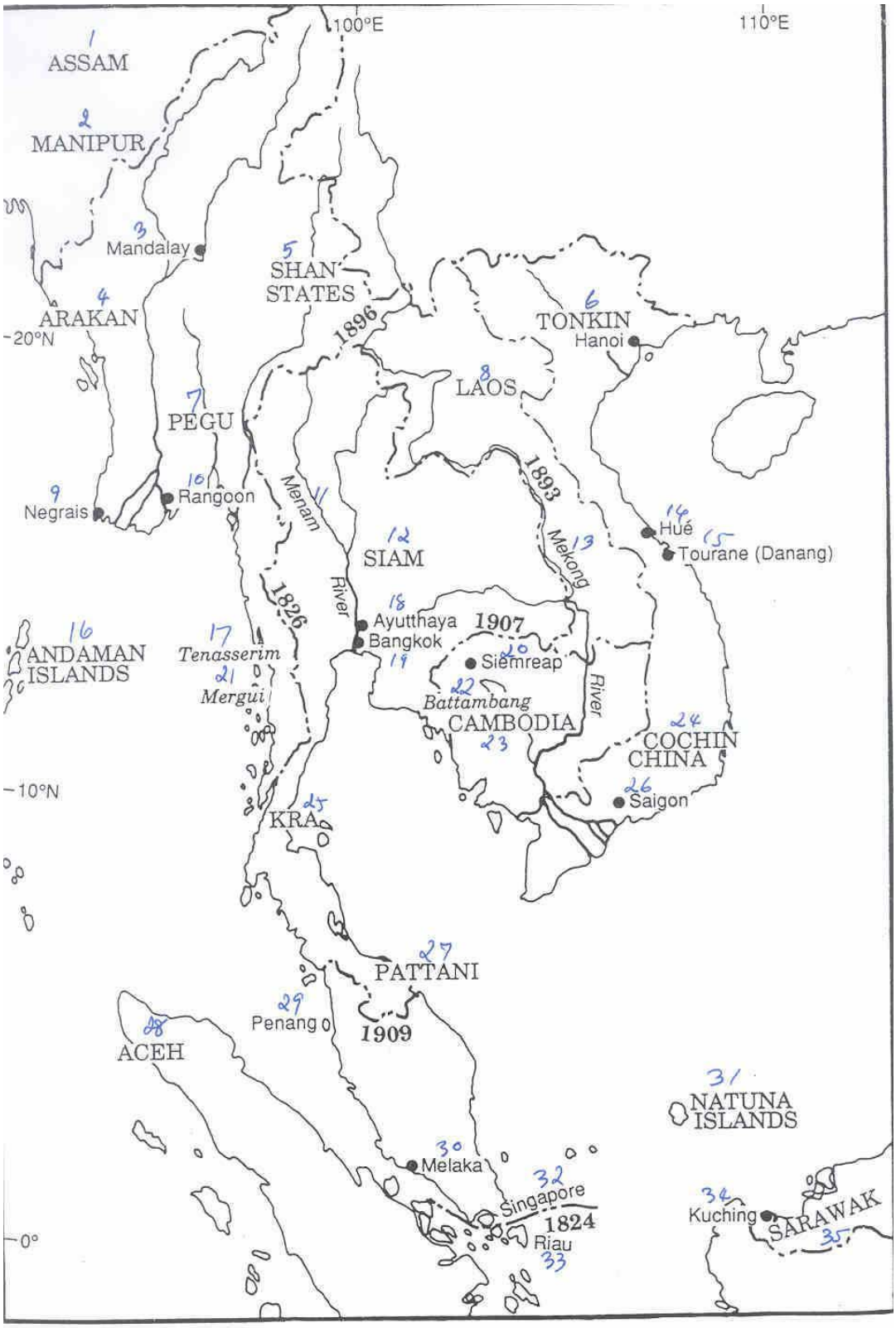

Map 1.1 Mainland Southeast Asia

ในการกำหนดพรมแดนต่าง ๆ นั้น ทำให้เกิดสิ่งที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัวเอง ในยุโรป แนวคิดเรื่องพรมแดนนี้ เกี่ยวข้องกับราษฎรและพลเมือง ในเงื่อนไขของถิ่นที่อยู่ทางภูมิศาสตร์ มากกว่าความสวามิภักดิ์โดยส่วนตัว และรัฐก็อ้างสิทธิในการเก็บภาษีและกำหนดพันธะหน้าที่แก่ประชาชนบนพื้นฐานที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล เรื่องเหล่านี้ ขัดกันอย่างมาก กับแนวปฏิบัติที่เคยมีมาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคหมู่เกาะ ที่ซึ่งพรมแดนทางภูมิศาสตร์เท่าที่มีอยู่นั้น อาจระบุได้เฉพาะเพียงอย่างคลุมเครือเท่านั้น สิ่งที่มักมีความสำคัญมากกว่าภายในรัฐ แม้กระทั่งภายในรัฐใหญ่ ๆ คือ ความสวามิภักดิ์โดยส่วนตัว ความสัมพันธ์ในแบบอุปถัมภ์ สายสัมพันธ์ที่แยกกันระหว่างราชสำนักกับส่วนแกนฝ่ายหนึ่ง กับราชสำนักกับบริเวณรอบนอก อีกฝ่ายหนึ่ง สิ่งที่มักมีความสำคัญในหมู่รัฐต่าง ๆ มากกว่า คือการจัดลำดับชนชั้นที่ลักลั่น เพราะความซ้ำซ้อนกัน โดยประชาชนต้องให้ความภักดีควบพร้อมกันทั้งสองฟากพรมแดนที่ซ้ำซ้อนกันอยู่นั้น โครงสร้างเช่นนี้ เป็นการสะท้อนให้เห็นสภาพในอดีตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อย่างดีทีเดียว ทว่าแนวคิดที่ชาวยุโรปพยายามนำมาประยุกต์ใช้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ยังขัดกับสภาพที่เป็นอยู่ในยุโรปขณะนั้นเช่นกัน การสร้างพรมแดนต่าง ๆ ขึ้นมาในยุโรป กินเวลายาวนาน พรมแดนมักเป็นผลลัพธ์ของการต่อสู้ และภายในพรมแดนเหล่านั้นได้มีการสร้างเสริมความภักดีใหม่ ๆ ขึ้นมา ความภักดีที่มีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นั้น เป็นความภักดีที่มีต่อตัวรัฐ รัฐซึ่งเป็นตัวแทนของชาติและชื่อของชาตินั้น ๆ กลายเป็นสิ่งที่ยอมรับกัน โดยรัฐบาลของชาติ ทำหน้าที่เป็นฝ่ายปกครอง ลัทธิอุดมการณ์เช่นนี้ ไม่อาจปรับใช้กับดินแดนอาณานิคมได้เลย ทั้งยังไม่มีสิ่งใดที่เห็นได้อย่างแน่ชัดว่าจะใช้ทดแทนกันได้ มหาอำนาจอาณานิคม ไม่เพียงแต่ใช้ประโยชน์จากแนวคิดที่นำมาจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่แตกต่างออกไปเท่านั้น หากอันที่จริงแล้ว ยังนำมาจากระบบที่พวกเขาเองก็มิได้ใช้อยู่เช่นกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นแบบยุโรปเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ การกำหนดพรมแดนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กระทำขึ้น เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาข้อพิพาทในหมู่มหาอำนาจยุโรป ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ พรมแดนดังกล่าว มิได้มีสัมพันธ์อย่างมั่นคงกับสภาพความเป็นจริงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ชนชาติ หรือแม้กระทั่งสัมพันธ์กับสภาพความเป็นจริงทางด้านภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณขอบที่อยู่ริมนอก แนวคิดเรื่องพรมแดนของชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยทั่วไปแล้ว เป็นการนำมาใช้กับดินแดนที่มิได้มีแนวคิดเรื่องชาติที่สอดคล้องกัน ที่เพิ่มขึ้นไปอีกคือนำมาใช้กันอย่างไร้หลักเกณฑ์อีกด้วย เนื่องจากกำหนดขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในที่อื่น ๆ

รัฐบาลใหม่ที่เข้ามาปกครองอาณานิคม มักนำการกล่าวอ้างสิทธิในฐานะรัฐที่เป็นใหญ่เหนือรัฐอื่น ๆ ที่เคยมีมาแต่เดิม มาใช้ให้เป็นประโยชน์ หรือหาทางนำคำกล่าวอ้างนั้นมาใช้ประโยชน์ในรูปแบบอันใหม่ ทั้งนี้ ด้วยความจำเป็นหรือด้วยจุดมุ่งหมายบางประการ ความจงรักภักดีตามแบบแผนเก่า การบริหารประเทศแบบเก่า ก็ถูกนำมาใช้ประโยชน์เช่นกัน ในขณะเดียวกัน รัฐบาลใหม่เหล่านี้ ยังปรับเปลี่ยนรูปโฉมของแบบแผนเก่า ๆ เหล่านี้เสียใหม่ ในยามที่รัฐบาลค่อนข้างเฉื่อยชาไม่กระทำการ

ใด ๆ ความขัดแย้งไม่ลงรอยกันก็มีความสำคัญน้อยลงไป แต่ในชั่วเวลานี้ รัฐบาลใหม่เหล่านี้จะเป็นรัฐบาลของ “ผู้มีอำนาจชี้ขาด” และเป็นรัฐที่มี “กฎและระเบียบ” ในระดับหนึ่งไม่มากก็น้อย อำนาจการปกครองเก่าของส่วนกลาง อาจมีการเปลี่ยนแปลงไป ทั้งในด้านภูมิศาสตร์ และทั้งในด้านการเมือง ทว่ารัฐบาลใหม่ก็อาจยังคงปฏิบัติหน้าที่ได้ในแนวทางที่จำกัด โดยรับแนวปฏิบัติทั้งในแบบของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และทั้งแบบของยุโรปมาใช้ และด้วยเหตุที่รัฐบาลเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างจำกัด รัฐบาลเหล่านี้จึงสามารถมอบหมายบทบาทพิเศษแก่ตนเองได้ –อย่างน้อยก็ในสายตาของตนเอง และอาจรวมถึงในสายตาของราษฎรที่อยู่ใต้บังคับตนด้วย—บทบาทดังกล่าวนี้คือพวกเขาเข้ามาก็เพื่อมาช่วยลดความตึงเครียดระหว่าง “ฝ่ายที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกัน และฝ่ายที่มีความประสงค์ไม่ลงรอยกัน” อันเป็นลักษณะที่อเล็กซานเดอร์ ดาลริมเพิลกล่าวไว้ว่า บรรดาประเทศอาณานิคม ต่างมีแนวโน้มที่จะมีกันมาก[1] รัฐบาลของอาณานิคมดังกล่าวเชื่อว่า ตนเองเข้ามายุติการปกครองแบบทรราชย์ บางครั้งรัฐบาลเหล่านี้ กล่าวอ้างอย่างฮึกเหิมมากยิ่งกว่านี้

ในยามที่รัฐบาลของอาณานิคมกระฉับกระเฉงกันมากขึ้น และตั้งคำถามว่า ความจงรักภักดีที่มีมาแต่ก่อนนั้น จะยังคงนำมาใช้ประโยชน์ได้หรือเปล่า -- ความตึงเครียดก็จะมีให้รู้สึกกันมากขึ้น—และยิ่งมีมากขึ้นไปกว่านั้นอีก ในยามที่รัฐบาลเหล่านี้ ยุติการกระทำการอย่างผู้ทรงสิทธิ์ชี้ขาด—แล้วตั้งคำถามอีกว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว จะสามารถหน่วงเหนี่ยวให้ชนชาติต่าง ๆ อยู่ภายในโครงสร้างของอาณานิคมได้หรือไม่ คำถามนั้นแน่นอนว่า เกิดขึ้นพร้อมกับความเคลื่อนไหวในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบเพื่อไปสู่การเข้ามีส่วนร่วมในโครงสร้างส่วนกลางของคนพื้นถิ่น ความเคลื่อนไหวดังกล่าว ถูกกำหนดมาจากการเมืองของเมืองแม่ที่เป็นเจ้าอาณานิคม ทว่าก็ถูกกำหนดมาจากการเปลี่ยนแปลงของอาณานิคมด้วยเช่นกัน ดินแดนภายในอาณานิคมมักมีลักษณะแตกแยกไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาก และความตึงเครียดจึงยิ่งมีมากขึ้น ทั้งนี้ เพียงเพราะมหาอำนาจใช้วิธีการปฏิบัติตามสภาพการของสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า และความปรารถนาที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกันในหมู่ชาวยุโรปเท่านั้น ชนกลุ่มน้อย สามารถดำรงชีวิตอยู่เคียงข้างรัฐบาลที่เฉื่อยชาได้ ชนกลุ่มน้อยสามารถยอมรับการใช้อำนาจชี้ขาดที่มาจากคนต่างชาติได้ แต่ชนกลุ่มน้อย จะสามารถยอมรับการปกครองของชนส่วนใหญ่ได้หรือไม่?

แนวคิดเรื่องชาติ พัฒนาขึ้นมาในยุโรป เพื่อสนองแนวคิดเรื่องรัฐของยุโรป แนวคิดนี้ก่อให้เกิดการต่อสู้ขึ้นในยุโรปอยู่พอแรง แนวคิดนี้ให้อาวุธแก่ชนกลุ่มใหญ่และชนกลุ่มน้อย ให้อาวุธแก่ผู้ที่ใคร่จะเปลี่ยนพรมแดน และผู้ที่ยืนกรานไม่ยอมให้เปลี่ยนแปลงพรมแดน รวมทั้งยังให้อาวุธแก่ผู้ท้าทายอำนาจการปกครอง และแก่ผู้เชิดชูอำนาจการปกครองนั้นด้วย ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวคิดดังกล่าว สร้างความแตกแยกขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับที่ทำให้เกิดความสมัครสมานเป็น

---

[1] “Enquiry into the Most Advantageous Place for a Capital to the Oriental Polynesia,” February 1764, Borneo Factory Records G/4/1, India Office Library.

อันหนึ่งอันเดียวกัน ทว่าเนื่องจากขบวนการต่าง ๆ สามารถท้าทายชาวยุโรปได้ในระยะแรก ความแตกแยกจึงมักถูกเก็บอย่างเงียบงันไว้ก่อน ขบวนการชาตินิยมที่กำลังก้าวขึ้นมา จึงสามารถหาทางลดความสำคัญของความตึงเครียดลงได้ แม้ว่าฝ่ายปกครอง ซึ่งเป็นคนต่างชาติ อาจชี้ให้เห็นและถึงกับเน้นความสำคัญของความตึงเครียดนั้นขึ้นมา เพื่อจะได้รักษาบทบาทของตนไว้ ความตึงเครียดสามารถทวีความรุนแรงขึ้นมาได้ เมื่อยุโรปถอนตัวออกไป และผู้ที่สืบอำนาจแทนที่ พยายามหาทางปกครองดินแดนเหล่านี้ ในฐานะที่เป็นรัฐชาติที่มีพรมแดนอันเป็นผลพวงที่เกิดมาจากความสะดวกในการปกครองอาณานิคมเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น อำนาจในการปกครองจึงเป็นปัญหาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เพราะรัฐที่เกิดขึ้นสืบต่อมา จำต้องถูกเปลี่ยนไปเป็นรัฐชาติ

ดังนั้น การสร้างพรมแดนจึงได้มีตำแหน่งสำคัญอยู่ในเรื่องราวประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า การที่ตัวพรมแดนเป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวยุโรปกับชาวเอเชีย ตัวพรมแดนเองจึงได้กลายมาเป็นกรอบโครงสร้างสำหรับการสืบเนื่องปฏิสัมพันธ์กัน ต่อไปด้วย นอกจากนี้ การสร้างพรมแดนยังมีความสำคัญในฐานะปัจจัยหนึ่งในประวัติศาสตร์ของขบวนการชาตินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบและประวัติศาสตร์ของรัฐในช่วงหลังยุคอาณานิคมด้วย

คริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เป็นยุคแห่งการอพยพย้ายถิ่นมากยิ่งกว่ายุคอื่นใด การเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในยุคนี้ กระตุ้นหรือเร่งขบวนการของประชาชน ให้ขยายตัวขึ้นในขอบข่ายใหญ่โตอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ชาวยุโรปทิ้งทวีปยุโรปมาช่วยเสริมกำลังหรือสร้างรัฐใหม่ ๆ ขึ้นในที่อื่น ๆ ทั้งในอเมริกา ออสเตรเลีย แอฟริกา และในทวีปที่มากันน้อยกว่าที่อื่น ๆ มาก คือ เอเชีย ทว่าเมื่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ ทวีจังหวะก้าวที่รวดเร็วยิ่งขึ้น ชนเชื้อชาติอื่น ๆ ก็โยกย้ายกันเข้ามาในเอเชียในจำนวนเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับเช่นกัน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรองรับชาวอินเดียและชาวจีนเสมอมานั้น มาตอนนี้ ยิ่งรับชนทั้งสองชาตินี้เข้ามาในขอบข่ายอันใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในดินแดนต่าง ๆ ซึ่งอังกฤษเข้ามาปกครอง นอกจากนี้ ยังมีการอพยพย้ายถิ่นภายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายในพรมแดนต่าง ๆ ที่กำลังอยู่ในระหว่างการกำหนดขึ้น และมีการอพยพข้ามพรมแดนดังกล่าวนั้นด้วย กรณีนี้ก็อีกเช่นกัน มิใช่เป็นสิ่งใหม่ทีเดียวนัก สำหรับผู้ปกครองอาณานิคมแล้ว การโยกย้ายเหล่านี้ มิได้ก่อปัญหาให้เท่าไรนัก ทั้งยังให้ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจและการเมืองด้วย ดังเช่นที่เคยเป็นมาแล้ว ทว่าเมื่อมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ การโยกย้ายเหล่านี้ ทำให้เป็นการยากยิ่งขึ้น ที่จะสถาปนาระบบการเมืองที่ให้ประชาชนได้เข้ามีส่วนร่วม หรือแม้กระทั่งการสถาปนาอำนาจการปกครองจากศูนย์กลาง ที่ได้รับการยอมรับว่ามีอำนาจในการปกครองในระดับทั่วทั้งชาติ

บทบาทของชาวอังกฤษ

หากว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับยุโรปมีรูปแบบที่หลากหลายกันไป ในหมู่ชาวยุโรปเองก็ต้องมีการแบ่งแยกกันอยู่เช่นกัน การแข่งขันชิงดีชิงเด่น เป็นปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้ชาวยุโรปแผ่ขยายอำนาจ และโดยส่วนใหญ่แล้ว ยังเป็นปัจจัยที่กระตุ้นให้พวกเขาขยายอำนาจต่อไป ทว่าการแจกแจงอำนาจในหมู่ชาวยุโรปซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ๆ นั้นส่งผลกระทบด้วยเช่นกันต่อกระบวนการสร้างพรมแดนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และผลที่ปรากฏออกมา สภาพการณ์เช่นนี้ ในแง่หนึ่ง อาจตีความได้ว่าเป็นผลลัพธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ที่ชาวยุโรปมีอยู่ร่วมกัน ทว่าส่งผลกระทบที่แตกต่างกัน ในช่วงเวลาส่วนใหญ่ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า อังกฤษเป็นรัฐที่มีอำนาจมากยิ่งกว่ารัฐใด ๆ ในยุโรป และดังนั้น ก็เท่ากับมีอำนาจมากกว่ารัฐใด ๆ ในโลกด้วย ฝรั่งเศสแสดงการท้าทายอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด แต่ก็พ่ายแพ้อังกฤษในสงครามทางทะเลในค.ศ. 1805 และในสงครามทางบกในค.ศ. 1815 ความมั่นคงทางการเมืองที่อังกฤษมีอยู่ในยุโรป ทำให้อังกฤษได้เป็นผู้นำในด้านการปฏิวัติ อุตสาหกรรมด้วยเช่นกัน การปฏิวัติอุตสาหกรรมยิ่งทำให้อังกฤษมีความเข้มแข็งมากขึ้นไปอีก ทั้งยังเป็นตัวกำหนดรูปแบบการใช้อำนาจของอังกฤษอีกด้วย ผลประโยชน์ของอังกฤษในต่างแดน กลายเป็นเรื่องที่มีความสำคัญทางด้านการพาณิชย์และเศรษฐกิจมากยิ่งกว่าทางด้านดินแดนและการเมือง อังกฤษมองเห็นว่า การเข้าครอบครองอินเดียในแง่ดินแดนของตน ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงก่อนหน้านี้ เป็นสิ่งที่จำเป็น ทว่านี่เป็นกรณียกเว้นที่ต่างออกไป ในที่อื่น ๆ ผลรวมของการมีชัยภูมิที่เหมาะสมในด้านยุทธศาสตร์ร่วมไปกับการมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมือง น่าจะเพียงพอที่จะปกป้องผลประโยชน์ของตนได้ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อังกฤษแสวงหาความมั่นคงและเสถียรภาพ โดยไม่จำเป็นต้องแสวงหาทางเข้าปกครอง แม้ว่ารัฐอื่นอาจรู้สึกถึงอำนาจของอังกฤษในแบบอื่น ๆ อยู่ก็ตามที

แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ย่อมเป็นธรรมดาที่จะได้รับผลกระทบอย่างมากมายจากอิทธิพลและผลประโยชน์ของอังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่อังกฤษมีอำนาจยิ่งกว่าชาติอื่นใด ชาวอังกฤษมิได้ใช้อำนาจที่เหนือกว่านั้นเพื่อกำจัดคู่แข่งชาวยุโรป หากใช้เพื่อหน่วงเหนี่ยวยับยั้งพวกคู่แข่งเหล่านั้นเสียมากกว่า เนเธอร์แลนส์และสเปนในระยะนี้เป็นรัฐเล็ก ๆ อยู่ในยุโรป สองรัฐนี้ ถูกปล่อยให้มีที่ทางอย่างเป็นล่ำเป็นสันอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พร้อมกับการอ้างสิทธิเป็นเจ้าของดินแดนต่าง ๆ โดยอังกฤษมิได้มีทีท่าว่าจะแสดงการท้าทาย แต่ทั้งนี้เนเธอร์แลนส์และสเปนมีทางเลือกที่จะใช้สิทธิเหล่านี้ ตามจังหวะเวลาที่ตนเห็นสมควร โดยมีข้อแม้ว่า ต้องไม่ทำลายผลประโยชน์ของอังกฤษ แม้กระทั่งฝรั่งเศสซึ่งเป็นคู่แข่งของอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ก็มิได้ถูกขัดขวางเมื่อฝรั่งเศสเข้าไปดำเนินการเสี่ยงโชคในเวียดนาม ในคริสต์ศตวรรษก่อน ๆ การแข่งขันชิงดีชิงเด่นในหมู่ชาวยุโรป แทบไม่เคยมีผลที่เป็นประโยชน์แก่รัฐใน

เอเชีย การแข่งขันกระตุ้นชาวยุโรปให้ดำเนินการรุดหน้าต่อไป แต่ในขณะเดียวกัน โอกาสในการยุแยงให้ชาวยุโรปทะเลาะกันเอง ก็มักเป็นเรื่องเพ้อฝันอยู่บ่อย ๆ ทั้งยังอาจเป็นได้ว่า แบบแผนใหม่ของความสัมพันธ์ภายในทวีปยุโรป ยิ่งให้โอกาสน้อยลงไปอีก ความจริงในข้อที่ว่า ประเทศเล็ก ๆ ในยุโรปสามารถหวังได้ว่าอังกฤษจะมีความอดกลั้นนั้น อันที่จริงแล้ว อาจมีความหมายถึงว่า ประเทศเหล่านั้นสามารถอดกลั้นในการบังคับใช้สิทธิของตนเอง หรือในการสถาปนาการยึดครองโดยพฤตินัย ในบริเวณที่ยังไม่จำเป็นในทันทีขณะนั้น ดังนั้น การปกครองตนเอง ซึ่งประมุขชาวพื้นเมืองอาจมีอยู่จึงค่อนข้างเป็นภาพลวงตา ประมุขเหล่านี้มิได้มีโอกาสอย่างแท้จริง ที่จะยุแยงให้อังกฤษบาดหมางกับประเทศเล็ก ๆ และสถานะของประมุขเหล่านี้ ในฐานะผู้แสดงอิสระบนเวทีระหว่างประเทศ ก็ถดถอยลงเพราะวิธีการชนิดกึ่งร่วมกันครอบครองเช่นนี้ อังกฤษกำหนดระเบียบตามวาระให้กับประเทศเล็ก ๆ ของยุโรปไว้ รวมทั้งกำหนดให้แก่รัฐในพื้นถิ่นด้วยเช่นกัน สยาม (ประเทศไทย) เท่านั้น ที่ยังคงรักษาเอกราชที่แท้จริงเอาไว้ได้ ในตอนที่สิ้นสุดช่วงเวลานี้ สยามมองเห็นว่า เรื่องนี้มิใช่การยุแยงต่างชาติประเทศหนึ่ง ให้บาดหมางกับอีกประเทศหนึ่งอีกต่อไปแล้ว หากแต่เป็นเรื่องของการทำความตกลงกับอังกฤษ และสยามก็สามารถทำเช่นนั้นได้จริง ๆ อิทธิพลและผลประโยชน์ของอังกฤษ มักเป็นสิ่งที่ตัดสินชี้ขาดในเรื่องการกำหนดพรมแดนของรัฐใหม่ ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม รวมทั้งในการกำหนดสถานที่ตั้งขององค์อำนาจการปกครองส่วนกลาง ขึ้นภายในพรมแดนเหล่านั้น รวมกระทั่งถึงการกำหนดโยบายที่ฝ่ายปกครองเหล่านั้นนำมาใช้ปฏิบัติและดำเนินการอีกด้วย

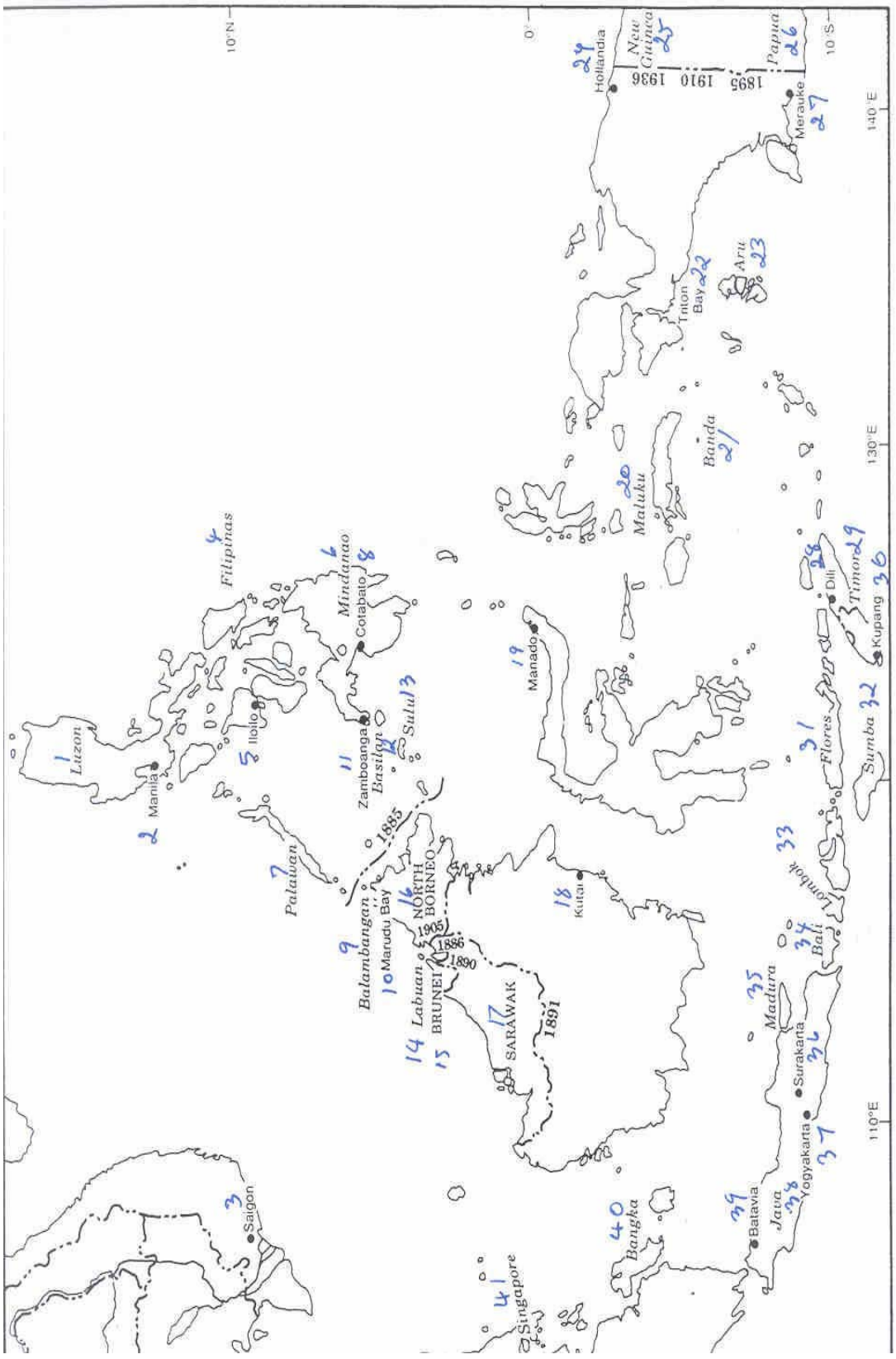

1 Map 1.2 Island Southeast Asia

I. แผนที่ 1.2 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาคพื้นทะเล

1. ลูซอน
2. มนิลา
3. ไซง่อน
4. ฟิลิปินาส
5. อิโลโล
6. มินดาเนา
7. พาลาวัน
8. โจตาบาโต
9. บาลัมบานคาน
10. อ่าวมารุดุ
11. แซมบวนกา
12. บาซิลัน
13. ซูลู
14. ลาบวน
15. บรูไน
16. บอร์เนียวเหนือ
17. ซาราวัก
18. กูไต
19. มานาโด
20. มาลุกุ
21. บันดา
22. อ่าวตริตอน
23. อารุ
24. ฮอลลันเดีย
25. นิวกินี
26. ปาปัว
27. เมรอเก
28. ดิลี
29. ติมอร์
30. กูปาง
31. ฟลอเรส
32. ซัมบา
33. ลอมบอก
34. บาหลี
35. มาดูรา
36. สุระการ์ตา
37. ยอกยาการ์ตา
38. ชวา
39. ปัตตาเวีย
40. บางกา
41. สิงคโปร์

การท้าทายแบบแผนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ตั้งมั่นอยู่แล้วนี้ เกิดขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า การท้าทายนี้มิได้เป็นผลลัพธ์อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงและความตึงเครียดภายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเดียวเท่านั้น ทั้งยังมิใช่เป็นส่วนสำคัญเสียด้วยซ้ำ การท้าทายดังกล่าว สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงในยุโรปและในโลกโดยรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการท้าทายอำนาจของอังกฤษจากภายนอก พร้อมทั้งการเปลี่ยนแปลงไปสู่อุตสาหกรรม ซึ่งส่งผลกระทบไปถึงส่วนอื่น ๆ ของยุโรปและของโลก และอังกฤษ และรวมทั้งยุโรปเอง ต่างก็สูญเสียความเป็นที่หนึ่งอันแผกพิเศษของตนไป ทว่าเมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ก็เป็นอันตกลงกันได้แล้วว่า ใครจะครองอำนาจปกครอง ณ บริเวณที่สำคัญ ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และการแข่งขันที่ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ในช่วงเวลานี้ ก็ส่งผลกระทบเฉพาะบริเวณรอบ ๆ พรมแดนเท่านั้น ในช่วงนี้ อังกฤษปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว จากการอดกลั้นต่อคนอื่น ๆ มาเป็นการประนีประนอมกับพวกเขา องค์ประชุมที่ว่าด้วยแอฟริกาและแอฟริกาตะวันตก ที่จัดขึ้นที่เบอร์ลินในค.ศ. 1884-1885 ซึ่งประกอบด้วยประเทศในยุโรป ตุรกี และสหรัฐ ได้วางหลักการไว้ข้อหนึ่งว่า รัฐในยุโรป จะยอมรับพรมแดนที่คู่แข่งของตนกำหนดขึ้น หากว่า การอ้างสิทธิ์ของคู่แข่งเหล่านั้น มีการยึดครองที่มีประสิทธิภาพมาสนับสนุน การแข่งขันชิงดีชิงเด่นที่ปะทุขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง จึงมิได้เกิดประโยชน์แก่อำนาจการปกครองตนเองของพื้นถิ่นมากไปกว่าตอนที่ได้ลดลงไปก่อนหน้านี้ เป็นที่เห็นได้ชัดอย่างแท้จริงว่า การแข่งขันนี้นำมาซึ่งการสถาปนาการควบคุมจากภายนอก การแข่งขันที่ทวีความรุนแรงขึ้นในยุโรป และการปรากฏตัวของประเทศที่มิใช่ยุโรปขึ้นมา อันได้แก่สหรัฐและญี่ปุ่น ก่อให้เกิดผลอย่างเดียวกัน สหรัฐนั้น เร่งเร้าให้อังกฤษและฝรั่งเศสประนีประนอมกัน พร้อมกับช่วยกำหนดพรมแดนของพม่า มลายู อินโดจีนและสยาม ผลรวมของปัจจัยต่าง ๆ กลุ่มหนึ่ง ช่วยทำให้เกิดความมั่นใจว่า สหรัฐจะเข้ามาแทนที่สเปนในฟิลิปปินส์ และอำนาจการปกครองของรัฐสุลต่านโมโร ก็ถูกทำลายลงในที่สุด ทว่าในแง่หนึ่ง อาจตีความได้ว่า เป็นการปรับแต่งระบบที่ได้พัฒนาขึ้นในช่วงที่อังกฤษเป็นใหญ่อยู่ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ระบบดังกล่าวถูกโค่นล้มลงก็ต่อเมื่อญี่ปุ่นบุกโจมตีในค.ศ. 1941-1942 เท่านั้น

การสร้างพรมแดนใหม่ขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้านั้น ในบางแง่อาจถือได้ว่า ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของอังกฤษ และการตัดสินใจนั้น ได้รับผลกระทบมาจากคุณลักษณะของผลประโยชน์ของอังกฤษที่มีอยู่กว้างขวางทั่วโลก ผลประโยชน์ดังกล่าวนี้ โดยแก่นแท้แล้ว เป็นเรื่องเศรษฐกิจ การตัดสินใจของอังกฤษยังได้รับผลกระทบจากปัจจัยอื่น ๆ ความปรารถนาของอังกฤษที่จะให้ยุโรปมีเสถียรภาพ การเข้ายึดดินแดนราชในอินเดีย และความสำคัญที่อังกฤษมีให้แก่การค้าระหว่างตนกับจีน ปัจจัยที่อังกฤษห่วงใยทั้งหลายเหล่านี้ มีผลต่อทัศนะที่อังกฤษ มีต่อส่วนต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นไปในแนวทางที่แตกต่างกัน ผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมา จึงแตกต่างกันด้วยเหตุผลนี้ ทว่าก็มีเหตุผลอื่น ๆ รวมอยู่ด้วย คือส่วนใหญ่แล้วขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของ

อังกฤษกับประเทศในยุโรปเฉพาะเป็นรายประเทศ สำหรับประเทศเล็ก ๆ นั้น อังกฤษมีแนวโน้มที่จะไม่เข้าไปแทนที่ แต่ให้ความยินยอมอย่างลับ ๆ ต่อความเป็นจักรวรรดินิยมของประเทศเล็ก ๆ เหล่านี้ ทั้งนี้เพื่อกันท่าประเทศจักรวรรดินิยมอื่นใดที่อาจเป็นภัยคุกคามอังกฤษมากกว่า และพร้อมกันนั้นอาจเป็นการลดความต้องการของประเทศเหล่านั้น ที่จะสถาปนาการควบคุมอย่างเต็มที่ในทันที อย่างไรก็ดี การขัดขวางประเทศใหญ่ ๆ ของยุโรปนั้น อังกฤษอาจต้องดำเนินขั้นตอนการป้องกันที่มีลักษณะตรงชัดมากกว่า ทว่าไม่จำเป็นต้องหมายถึงการขับไล่ออกไป

ดังนั้น เราจึงต้องนำทัศนคติและนโยบายของมหาอำนาจยุโรปอื่น ๆ มาพิจารณาด้วย ดัตช์เป็นมหาอำนาจซึ่งเห็นได้อย่างเด่นชัดว่าไม่อยู่ในฐานะที่จะกำหนดเงื่อนไขอันใดได้ จากการที่อังกฤษพิชิตดินแดนยึดครองของดัตช์ได้และถอยกลับออกไป แต่เหตุการณ์นี้ยิ่งทำให้ดัตช์เกิดมุมานะหนักขึ้นไปอีก ที่จะเอาใจจดจ่ออยู่ที่ชวา และที่บริเวณอื่นที่ดัตช์สามารถสร้างผลกำไรได้ รวมทั้งทำให้ดัตช์ต้องมุ่งมั่นที่การพัฒนา ที่สันติภาพและที่ความเป็นระเบียบเรียบร้อย *ออนฮูดิง* หรือการสละละวางหมู่เกาะที่อยู่รอบนอก ดัตช์สามารถทำได้ ทั้งยังต้องการที่จะทำเช่นนั้นด้วย ทว่าการแข่งขันที่มีเพิ่มขึ้นในช่วงหลัง ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า รวมทั้งโอกาสและลู่ทางใหม่ ๆ ในด้านเศรษฐกิจ กระตุ้นให้ดัตช์ขยายจักรวรรดิของตนให้กว้างออกไป ความกังวลของดัตช์ในส่วนที่เกี่ยวกับอิสลาม ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่ง โดยทั่วไปแล้ว ดัตช์พยายามหลีกเลี่ยงการยั่วยุอิสลาม เช่นเดียวกับที่ได้กระทำมาในศตวรรษก่อน ๆ และการสงครามกับอาเจะห์ ก็เป็นปัญหาท้าทายที่ดัตช์พบว่ายากที่จะจัดการได้ สเปน เป็นอีกประเทศหนึ่งซึ่งอังกฤษเป็นผู้เน้นให้เห็นถึงความอ่อนแอ ด้วยการเข้ายึดมนิลาในค.ศ. 1762 สเปนตระหนักดีว่าตนก็เป็นผู้ที่ต้องพึ่งพาอาศัยชาวอังกฤษเช่นกัน สเปนยอมเปิดโอกาสให้อังกฤษเข้าดำเนินการทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญ ในลูซอนและวิสายาส์ การแข่งขันของนานาชาติในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า และการท้าทายจากอิสลาม ชักนำสเปนให้ดำเนินความเพียรพยายามที่ต้องเสียเลือดเนื้อ ทว่าขาดความมุ่งมั่นที่จะทำให้การอ้างสิทธิในดินแดนโมโรของตนเกิดประสิทธิผล ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ฝรั่งเศสมองเห็นว่า การทำธุรกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นหนทางหนึ่ง ที่ตนจะได้รับเป็นการชดเชยต่อการที่อังกฤษประสบความสำเร็จในอินเดียและจีน การที่ฝรั่งเศสรื้อฟื้นความสนใจเวียดนามขึ้นมาใหม่ในทศวรรษ 1850 โดยที่อังกฤษไม่คัดค้าน เป็นสิ่งที่ช่วยตอบสนองความต้องการที่จะสำแดงความยิ่งใหญ่ของฝรั่งเศสในดินแดนโพ้นทะเล ความสนใจในเวียดนามดูเหมือนว่าจะยิ่งจำเป็นมากขึ้นในสมัยสาธารณรัฐที่สาม ซึ่งเป็นช่วงที่ฐานะของฝรั่งเศสในยุโรป กำลังถูกท้าทาย

โอกาสและลู่ทางต่าง ๆ สำหรับรัฐยุโรปเหล่านี้ มิได้มีเฉพาะอังกฤษเท่านั้นที่เป็นผู้กำหนด ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็มีส่วนอยู่ด้วย รัฐของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาจได้พยายามที่จะปรับตัวให้เข้ากับสภาวการณ์ใหม่ ๆ หรือ พวกเขาอาจมิได้พยายามปรับ หากว่าได้พยายามปรับ พวกเขาอาจประสบความล้มเหลวก็ได้ และหากว่าเริ่มดำเนินการปรับตัวไปแล้ว รัฐเหล่านี้อาจจะมิได้ตระหนักว่าจำเป็นต้องมีการปรับตัวต่อไปอีก ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้านั้น ดูเหมือนว่า รัฐต่าง ๆ ในเอเชีย คงต้องสร้างความทันสมัยขึ้น เพื่อความอยู่รอด ทั้งรัฐเหล่านี้ อาจจำเป็นต้องอาศัยอิทธิพลของ

ยุโรปอยู่ไม่มากก็น้อย เพื่อทำให้เกิดความมั่นใจว่า พวกเขาได้สร้างความทันสมัยขึ้นมาจริง ๆ การสร้างความทันสมัยนั้น โดยตัวของมันเองแล้ว อาจคือการทำลายอำนาจปกครองที่เก่าแก่มาแต่ครั้งโบราณลง โดยไม่มีการนำสิ่งอื่นมาแทนที่ และเป็นการทำให้รัฐเหล่านี้ยิ่งอ่อนแอลง มากกว่าจะแข็งแกร่งขึ้น ทางเลือกอาจได้แก่การแบ่งดินแดนออกเป็นส่วน ๆ ทีละน้อย ซึ่งโดยการแบ่งแยกนั้น ย่อมทำให้โครงสร้างที่เป็นแกนอ่อนแอลง หากว่าผลลัพธ์จากอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่างนี้ เป็นตัวกำหนดฐานะของรัฐเหล่านี้ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เช่นนั้นแล้ว แรงกดดันอย่างใหม่ที่มีมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจของนานาชาติและการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันในด้านการเมือง ก็อาจนำมาซึ่งการสิ้นสลายในท้ายที่สุด

อาณาจักรของชาวดัตช์ในหมู่เกาะอินโดนีเซีย

ในระหว่างที่อังกฤษเข้ามายึดครองเพียงเฉพาะแค่ป้อมมาร์ลโบโรในสุมาตราตะวันตกนั้น มีประเทศจากยุโรปสองประเทศมาตั้งหลักปักฐานลงอย่างมั่นคงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว ตั้งแต่ตอนเริ่มต้นของช่วงเวลาที่พิจารณา ในหนังสือเล่มนี้ คือดัตช์และสเปน จักรวรรดิของทั้งสองชาตินี้มีลักษณะแตกต่างกัน ของดัตช์นั้น มิได้มีแผ่การควบคุมออกไปอย่างกว้างขวาง ทว่าความมุ่งมั่นของอังกฤษที่จะไม่ท้าทายความเป็นใหญ่ของพวกดัตช์ในบริเวณหมู่เกาะในทันที ทั้งไม่ยินยอมให้ชาติอื่นใดมาท้าทายด้วยนั้น ช่วยให้ชาวดัตช์สถาปนาอำนาจของตนได้ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า และลดโอกาสความเป็นไปได้ที่รัฐอินโดนีเซียทั้งหลาย จะรักษาเอกราชของตนไว้ได้ ความบาดหมางเป็นครั้งคราวที่เกิดขึ้นระหว่างดัตช์และอังกฤษเป็นตัวกระตุ้นให้ดัตช์มุ่งมั่นดำเนินการต่อไป แม้ว่าปกติแล้ว ดัตช์จะมัดระวังที่จะให้โอกาสและลู่ทางในด้านการพาณิชย์แก่พ่อค้าอังกฤษอยู่ก็ตาม ที่เป็นเรื่องปกติทั่วไปยิ่งกว่านั้นก็คือ ความสัมพันธ์นี้ ทำให้ดัตช์ผัดผ่อนการสร้างจักรวรรดิของตนออกไปก่อน จนกว่าตนจะเข้มแข็งมากพอ หรือจนกระทั่งพบว่า จำเป็นหรือเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าจะกระทำ เนื่องจากมีความเสี่ยงว่าจะมีผู้อื่นมาแทรกแซง หรือมีความเสี่ยงเนื่องจากความต้องการและความเร่งเร้าของตนเอง ในระหว่างนี้ รัฐต่าง ๆ ใน เอเชียจึงอาจมีเสรีภาพที่ปลอดพ้นจากการแทรกแซงของดัตช์ในทางปฏิบัติ ทว่าเป็นเสรีภาพที่ชวนให้เข้าใจผิด

ในทศวรรษท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ชาวดัตช์ยังคงรักษาจักรวรรดิที่กว้างขวางไปทั่วเอเชียไว้ได้ โดยมีปัตตาเวีย (จาการ์ตา) เป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิ แต่การยึดครองของดัตช์นี้แม้กระทั่งที่บริเวณมาเลเซีย-อินโดนีเซีย ก็ยังห่างไกลจากการปกครองดินแดนอยู่มาก ความล้มเหลวของดัตช์ที่จะแข่งขันในการค้าฝิ่นและสิ่งทอในเอเชีย และความตกต่ำในด้านการค้าเครื่องเทศ ทำให้บริษัทเวเรนิกเด อูสต์-อินดิสเช กอมปัญนี (วีโอซีหรือบริษัทดัตช์อีสต์อินเดีย) เพ่งความสนใจอยู่ที่ชวา

และค่อนข้างที่จะมองย่านคาบสมุทรและหมู่เกาะในฐานะด่านนอกที่คอยปกป้องจักรวรรดิของตนในแดนนี้ แต่ไม่ว่าจะในกรณีใดก็ตาม ส่วนใหญ่แล้ว ฐานะของดัตช์ขึ้นอยู่กับข้อตกลงและสนธิสัญญาที่ดัตช์ทำกับรัฐพื้นถิ่น เป็นข้อตกลงและสนธิสัญญาอันเกี่ยวกับปัญหาเรื่องการพาณิชย์มากกว่าปัญหาเรื่องการปกครอง หรือเกี่ยวกับการจัดส่งผลผลิตทางการเกษตร มากกว่าการโอนอำนาจอธิปไตย สิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อวีโอซี และส่งผลให้แก่รัฐในพื้นถิ่นด้วย คือการกันคู่แข่งชาวยุโรปออกไป ในเรื่องนี้ดัตช์หาทางสร้างความมั่นใจบนกระดาษเพราะเห็นว่า เป็นเรื่องยากกว่ามาก ที่จะทำให้เกิดความมั่นใจได้ในทางปฏิบัติ เฮนรี ดุนดาส รัฐบุรุษชาวอังกฤษกล่าวว่า “พวกดัตช์กลัวว่า การสื่อสารที่เราอาจมีกับคนพื้นเมือง จะวางรากฐานให้คนพื้นเมืองสลัดตนเองให้หลุดจากการต้องพึ่งพาอย่างน่าสังเวชที่ผูกพวกเขาไว้กับพวกดัตช์”[2] อังกฤษมีพื้นฐานทางการพาณิชย์ที่เหมาะแก่การขยายการสื่อสารดังกล่าวออกไป เนื่องจากอิทธิพลทางการค้าของอังกฤษกับเอเชีย และภายในเอเชีย โดยผ่านทางผู้ประกอบการค้าให้แก่รัฐ ดีขึ้นมากแล้ว และบริษัทอีสต์อินเดียก็ต้องการสินค้าของย่านหมู่เกาะ เพื่อขยายการค้าของตนกับจีนให้กว้างขวางออกไปอีก แต่ก็มีเหตุผลอย่างอื่น ๆ ที่ยับยั้งมิให้อังกฤษตั้งตนเป็นปฏิปักษ์กับดัตช์ในท่ามกลางการแข่งขันของพวกยุโรปขณะนั้น สิ่งที่สำคัญคืออังกฤษต้องไม่ผลักไสให้ดัตช์ตกไปอยู่ในมือของพวกฝรั่งเศส ซึ่งจะเป็นการขยายภัยคุกคามของคนเหล่านี้เข้าไปยังเขตอิทธิพลใหม่ของอังกฤษในอินเดีย พร้อมกับทำลายการค้าของอังกฤษกับจีน และดังนั้นเท่ากับสร้างความเสียหายให้แก่ความมั่นคงของอังกฤษเอง สนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับดัตช์ฉบับปีค.ศ. 1784 มิได้ไปไกลเกินกว่าการรับรองสิทธิการเดินเรือในน่านน้ำย่านตะวันออก อังกฤษยังคงอยู่ที่สุมาตราตะวันตก และมิได้ขยายการท้าทายทางการเมืองของตนออกไป ยกเว้นเฉพาะที่บริเวณรอบนอกของอำนาจของดัตช์ ด้วยการยึดปีนังมาจากสุลต่านแห่งเกดะห์ (ไทรบุรี) ในค.ศ. 1786

กระนั้น รัฐบาลนิยมฝรั่งเศส ก็ยังดำรงอยู่ในสาธารณรัฐดัตช์มาได้จนกระทั่งมีการแทรกแซงจากอังกฤษและปรัสเซียในค.ศ. 1787 จากนั้น อังกฤษก็ได้เพียรพยายามที่จะปรับผลประโยชน์ของตนในหมู่เกาะอินดีส ให้อยู่ในสถานะใหม่ อังกฤษคิดว่า การยอมรับรู้ถึงผลประโยชน์ของดัตช์พร้อมกันไปด้วย จะทำให้บรรลุถึงความเห็นพ้องต้องกันในตะวันออกและในยุโรปได้ อังกฤษหวังไว้เช่นนั้น แนวคิดของอังกฤษนี้คือการกำหนดเขตแดนในลักษณะหนึ่ง แนวคิดดังกล่าวนี้ ปรากฏขึ้นมาเป็นครั้งแรก แต่มิใช่ครั้งสุดท้าย กล่าวคือดัตช์ควรยังคงอยู่ในอาณานิคมต่าง ๆ ของตนในส่วนทวีปอินเดียและคาบสมุทรมลายูต่อไป ส่วนอังกฤษจะยึดฐานทัพเรือตรินโคมาลีในซีลอน (ศรีลังกา) ไว้ แต่วีโอซีควรจะโอนสิทธิในดินแดนริออ ซึ่งเพิ่งยึดมาจากสุลต่านแห่งยะโฮร์-ลิงคะมาเมื่อไม่นานมานี้ ให้แก่อังกฤษ สภาพการณ์เช่นนี้ จะทำให้การเดินเรือของอังกฤษเพื่อไปยังจีนได้รับความคุ้มครอง และทำให้อังกฤษมีแหล่งรวมสินค้าสำหรับการค้าของตนในย่านหมู่เกาะ ส่วนดัตช์ก็จะได้รับการค้ำประกันการผูกขาดการค้าเครื่องเทศเป็นการตอบแทน โดยพ่อค้าชาวอังกฤษ จะไม่ดำเนินการเลยจากจุดปลายสุดทางด้าน

---

[2] อ้างไว้ใน H.Furber, ***Henry Dundas, First Viscount Melville, 1742-1811,*** Oxford, 1931, 103.

ตะวันออกของสุมาตราไปทางตะวันออกและจะไม่มีการตั้งอาณานิคมของอังกฤษในอาณาบริเวณที่เลยไปจากจุดนี้ด้วย ความคิดของอังกฤษเหล่านี้แม้แต่รัฐบาลดัตช์ที่มีความเป็นมิตร ก็ยังไม่อาจยอมรับได้ และการเจรจาก็ล้มเหลวลง

ในสงครามนโปเลียนที่เกิดขึ้นตามมา สาธารณรัฐดัตช์ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของฝรั่งเศสอีกครั้งหนึ่ง และชาวอังกฤษก็เข้ายึดอาณานิคมของดัตช์ในอินเดีย ซีลอนและย่านหมู่เกาะไว้เป็นอันมาก และในท้ายที่สุด อังกฤษก็เข้ายึดชวาในค.ศ. 1811 ความปราชัยของฝรั่งเศสในสงครามนี้และการสถาปนาราชอาณาจักรแห่งเนเธอร์แลนส์ขึ้นมาใหม่ เป็นสัญญาณบอกถึงการฟื้นฟูดินแดนทั้งหมดของดัตช์ยกเว้นพวกที่อยู่ในซีลอนและที่แหลมกู๊ดโฮป ทว่าในอนุสัญญาฉบับปีค.ศ. 1814 มิได้มีข้อกำหนดสำหรับการตกลงข้อพิพาทเหนือดินแดนย่านหมู่เกาะที่มีมาตั้งแต่ก่อนสงครามเอาไว้ อันที่จริงแล้ว เมื่อถึง ค.ศ. 1814 บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ ก็ยังมิได้มีความสนใจอย่างแท้จริงต่อการค้าเครื่องเทศ ไม่สนใจแม้กระทั่งการค้าในย่านหมู่เกาะโดยทั่วไป เนื่องจากขณะนี้ ฝิ่นของอินเดียเปิดช่องทางให้อังกฤษได้ไปลงทุนกับใบชาในกวางตุ้งได้อย่างเป็นล่ำเป็นสัน ทว่ารัฐบาลเฉพาะกาลของชวาโดยสแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ และการเปิดการค้าออกสู่ตะวันออกภายใต้สัมปทานของบริษัทปีค.ศ. 1813 ทำให้บรรดาพ่อค้าอังกฤษ ที่มีความสนใจที่จะจำหน่ายสิ่งทอของอังกฤษและซื้อกาแฟพากันไปตั้งปักหลักฐานอยู่บนเกาะชวา พ่อค้าเหล่านี้ มองการฟื้นฟูอำนาจอธิปไตยของดัตช์ในชวาและโอกาสที่ดัตช์จะฟื้นฟูนโยบายกีดกันการค้าขึ้นมาใหม่ด้วยความกังวล ภายหลังการฟื้นฟูอาณานิคมดัตช์ขึ้นมาใหม่ในค.ศ. 1816 ข้าหลวงใหญ่ของดัตช์ก็เริ่มต้น ต่ออายุสนธิสัญญาและข้อตกลงต่าง ๆ กับรัฐพื้นเมืองที่อยู่นอกชวาออกไป การกระทำดังกล่าว กระตุ้นให้เกิดความหวาดหวั่นขึ้นในหมู่ผู้ประกอบการค้าให้แก่รัฐของอังกฤษ บรรดาพ่อค้าและเจ้าหน้าที่ที่ปีนังก็หวั่นวิตกทำนองเดียวกัน

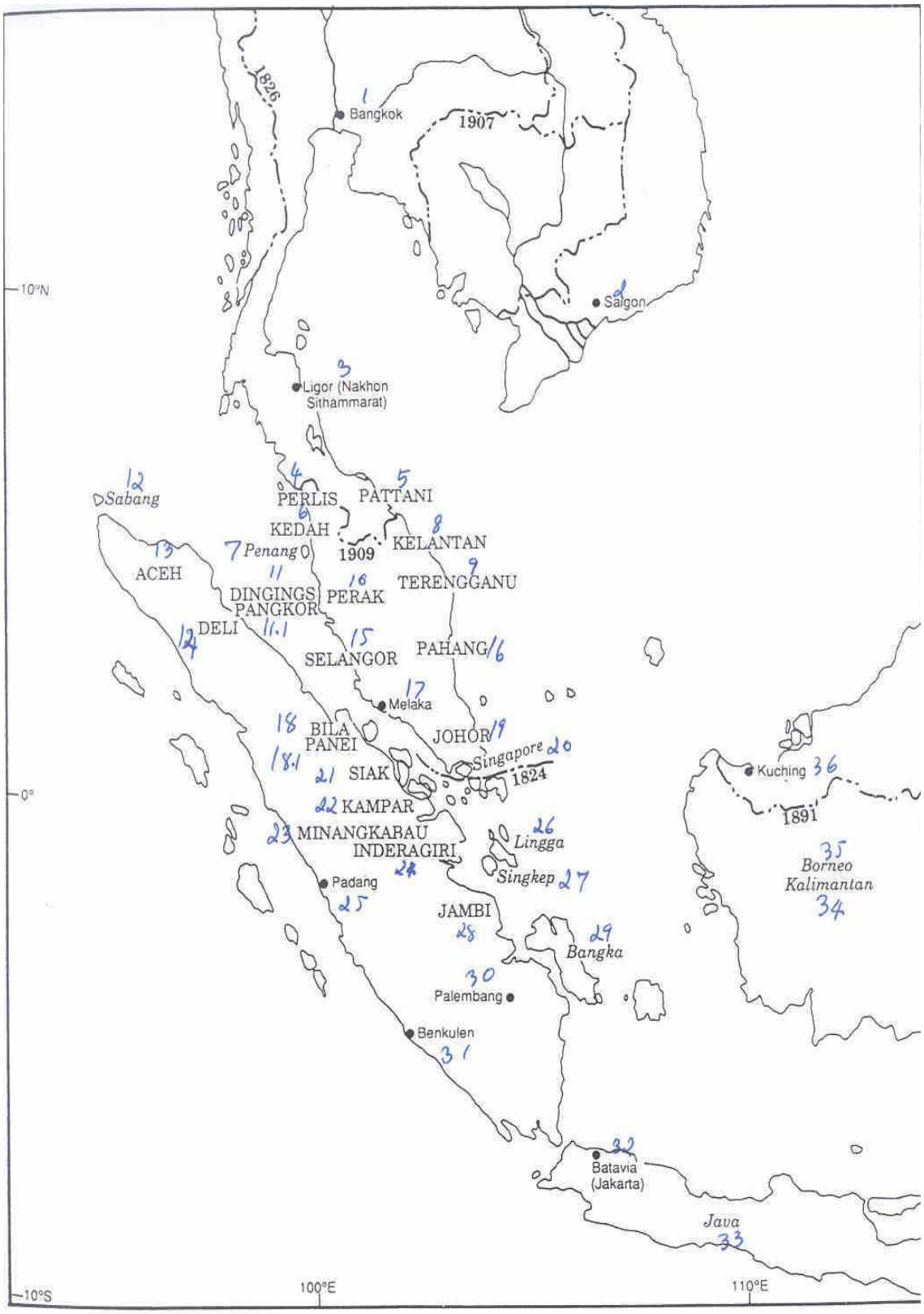

Map 1.3 The Malay Peninsula

I. แผนที่ 1.3 คาบสมุทรมลายู

1. กรุงเทพฯ
2. ไชง่อน
3. ลิกอร์ (นครศรีธรรมราช)
4. ปะลิส
5. ปัตตานี
6. เกดะห์ (ไทรบุรี)
7. ปีนัง
8. กลันตัน
9. ตรังกานู
10. เปรัก
11. ดิงกิงส์

11.1 ปังกอร์

12. ซาบาง
13. อาเจะห์
14. เดลี
15. สลังงอร์
16. ปะหัง
17. เมละกา
18. บิลา

18.1 ปาเน

19. ยะโฮร์
20. สิงคโปร์
21. ซิอัก
22. กัมปาร์
23. มินังกาเบา
24. อินทรคีรี
25. ปาดัง
26. ลิงคะ
27. สิงเกป
29. บางกา
30. ปาเล็มบัง
31. เบนกูเลน
32. ปัตตาเวีย (จาการ์ตา)
33. ชวา
34. กาลิมันตัน
35. บอร์เนียว
36. กูชิง
37. ชวา

28. แจมบี

เช่นเดียวกับดุนดาสในสมัยก่อนหน้านี้ แรฟเฟิลส์ได้ชี้ให้เห็นถึงความอ่อนแอของฐานะของดัตช์ในย่านหมู่เกาะ ทว่าด้วยความรู้สึกถึงความรับผิดชอบที่กว้างขวางกว่า แรฟเฟิลส์เชื่อว่า อังกฤษควรจะค้ำประกันการค้าและอิทธิพลของตนในย่านหมู่เกาะด้วยการก่อตั้งอาณานิคมขึ้นมาเอง และทำสนธิสัญญากับประมุขของอินโดนีเซีย อันที่จริงแล้ว อังกฤษน่าจะรักษา "สิทธิโดยทั่วไปในการควบคุมดูแล และเข้าแทรกแซงรัฐมลายูทั้งปวง" ด้วยการทำให้ข้าหลวงใหญ่ของบริษัทในอินเดีย เป็น "ภัฏระ"* เพื่อที่อังกฤษจะได้สนับสนุนค้ำจุนผู้ทรงอำนาจปกครองโดยชอบธรรม ปราบปรามโจรสลัด จำกัดการผูกขาดการค้าและควบคุมการลักลอบค้าอาวุธ[3] ทัศนะเหล่านี้ ไม่ได้รับการยอมรับในลอนดอน ในค.ศ. 1815 กรรมาธิการลับของคณะผู้อำนวยการ ไม่ให้ความเห็นชอบสนธิสัญญาที่แรฟเฟิลส์ทำไว้ โดยกล่าวว่า "ข้อผูกพันดังกล่าว ไม่สมควรและไม่รอบคอบ...คิดหมายจะให้รัฐบาลอังกฤษเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาภายในของรัฐเหล่านั้น และเกี่ยวข้องกับการแข่งขันที่รัฐเหล่านั้นกระทำต่อกันและกันอย่างต่อเนื่อง"[4] ย้อนกลับไปที่ย่านหมู่เกาะ ที่ป้อมมาร์ลโบโร แรฟเฟิลส์ปรับแต่งแผนการของเขา มิใช่เลิกรา ข้อโต้แย้งประการหนึ่งที่เขานำมาใช้สร้างความประทับใจแก่ผู้บังคับบัญชาของเขาในอินเดีย ในตอนนี้ ก็คือ ความสำคัญของการปกป้องเส้นทางเดินเรือไปจีน ด้วยเหตุนี้ เขาจึงได้รับอำนาจหน้าที่ ซึ่งเขานำมาใช้ในการทำสนธิสัญญาไมตรีกับสุลต่านแห่งอาเจะห์ ในค.ศ. 1819 อาเจะห์ตั้งอยู่ที่ปลายด้านหนึ่งของช่องแคบเมละกา (มะละกา) และยังเป็นรัฐเอกราชอยู่ แรฟเฟิลส์ยังได้รับสิทธิจากเจ้าแห่งยะโฮร์ เพื่อสร้างสำนักงานตัวแทนขึ้นบนเกาะสิงคโปร์ ซึ่งอยู่ที่อีกปลายด้านหนึ่งของช่องแคบด้วย

กรรมาธิการลับไม่เห็นด้วยกับ "การขยายระบบพันธมิตรย่อยออกไปยังหมู่เกาะทางด้านตะวันออก ไม่ว่าจะในระดับใด ระบบดังกล่าว ดูจะกว้างขวางมากเกินไปอยู่แล้วในอินเดีย"[5] ทว่าตอนนี้ อังกฤษจะต้องตัดสินใจแล้วว่าจะดำเนินการอย่างไรกับหมู่เกาะ และรัฐบาลอังกฤษ ก็ดำเนินการไปสู่สิ่งที่เป็นทำนองการปักปันเขตแดนอย่างมีเงื่อนไขอีกครั้งหนึ่ง แผนการของแรฟเฟิลส์ต้องนำมาใช้ มิใช่เพื่อโค่นล้มจักรวรรดิดัตช์ แต่เพื่อกดดันให้ดัตช์ประนีประนอมอีกครั้งหนึ่ง การประนีประนอมที่กระทำอย่างสืบเนื่อง สามารถทำให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของอังกฤษในท้องถิ่น

---

* Batara หมายถึง Lord หรือเจ้าผู้เป็นใหญ่

[3] Sophia Raffles, ***Memoir of the Life and Public Services of Sir Thomas Stamford Raffles***, London, 1830, 59ff.

[4] อ้างใน John Bastin, "Raffles and British Policy in the Indian Archipelago, 1811-1816," JMBRAS, 37, 1 (May 1954) 100-3.

[5] Secret Committee to Governor-General, 22 May 1819, Board's Drafts of Secret Letters to India, First Series, L/PS/5/543, 5, India Office Library, London.

ได้ ในทัศนะของรัฐมนตรีต่างประเทศ ลอร์ด คาสเซิลร่าห์ รัฐบาลไม่สามารถ “ดูดาย” กับการที่การค้าของอังกฤษ “ถูก

กันออกไป” จากย่านหมู่เกาะ “ในทางปฏิบัติ” ได้ ทั้งไม่อาจดูดายยอมให้ดัตช์ควบคุม “กุญแจสำคัญที่ไขเข้าสู่ช่องแคบมะละกา” อย่างสมบูรณ์ได้ ลู่ทางสำหรับการประนีประนอม จะได้รับผลกระทบจากคำถามเบื้องต้นเกี่ยวกับ “ขอบเขตของสิทธิที่รัฐบาลแห่งเนเธอร์แลนส์ในน่านน้ำตะวันออกกล่าวอ้างว่ามีอยู่” พวกดัตช์จะต้อง

> แยกแยะว่าสิทธิอันนี้ ตั้งอยู่บนความเป็นเจ้าของอย่างเคร่งครัดมากเพียงไร การผ่อนปรนจากเจ้าในพื้นถิ่น มีมากเพียงไร และรัฐบาลเนเธอร์แลนส์ เสนอที่จะพิจารณาให้ยับยั้งหรือปรับเปลี่ยนสิทธิและอำนาจในการปกครองของรัฐนั้น ต่อราษฎรในบังคับของมหาอำนาจอื่น ๆ ที่มาเยี่ยมเยือนน่านน้ำเหล่านั้นอยู่เนือง ๆ โดยใช้สิ่งใดกำหนดขอบเขตในแง่ของพื้นที่ หรือด้วยการใช้กฎการดำเนินความสัมพันธ์อย่างไร[6]

คาสเซิลร่าห์เขียนไว้ว่า กษัตริย์ดัตช์ อาจทรง “ถือว่าชวาและดินแดนในยึดครองเก่าอื่น ๆ ของพระองค์อยู่ภายในอำนาจอธิปไตยของเจ้าอาณานิคมโดยตรง ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้ แน่นอนว่า พระองค์ก็จะทรงสถาปนาระบบซึ่งทรงเห็นว่าฉลาดที่สุด ทว่าตามความเห็นของข้าพเจ้าแล้ว ถึงอย่างไรก็ไม่ควรฉลาดและรอบคอบกับผลประโยชน์ของตนเองในลักษณะที่เป็นการค้าในแบบผูกขาด” นอกเหนือจากข้อจำกัดเหล่านี้แล้ว พระองค์ควรทำความเข้าใจกับประเทศอังกฤษ “ซึ่งอาจเปิดการค้าของชนพื้นเมืองในหมู่เกาะอื่น ๆ ให้มีการแข่งขันอย่างเป็นธรรมและเป็นมิตร โดยไม่มีการสร้างอำนาจเหนือกว่าผู้ใดทางทหารหรือการเมืองในน่านน้ำเหล่านั้น ทั้งนี้เพื่อถ่วงดุลกับสิ่งซึ่งดัตช์กระทำอยู่ในขณะนี้ และได้กระทำมานานแล้ว”[7]

การโต้ตอบกันไปมาเหล่านี้ ยุ่งยากซับซ้อนเพราะความกังวลถึงมหาอำนาจอื่น ๆ แรฟเฟิลส์โต้แย้งในเชิงสนับสนุนให้ดำเนินนโยบายที่กระฉับกระเฉง แต่ถ้าหากอังกฤษแสดงการท้าทายต่อดัตช์ ชาติอื่น ๆ ก็อาจดำเนินรอยตามอย่างอังกฤษ และเมื่อเป็นเช่นนั้น ก็อาจสร้างความเสียหายแก่ผลประโยชน์ของอังกฤษได้ ผู้เจรจาคนหนึ่งของอังกฤษเห็นว่า เป็นการยากที่จะยืนยันสิทธิใด ๆ ของอังกฤษ ในเรื่องการพาณิชย์กับบรรดารัฐอินโดนีเซีย ที่มีความสัมพันธ์ตามสัญญาอยู่กับดัตช์

---

[6] Castlereagh to Clancarty, 13 Aug. 1819, secret, FO 37/107, Public Record Office, London; H.T. Conlenbrander, ed., ***Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840***, ’s-Gravenhage, 1915-21, 8, 1. 130-2.

[7] Castlereagh to Clancarty, 13 Aug. 1819, private, FO 37/107; ***Gedenkstukken***, 8, 1. 132-3.

> โดยในขณะเดียวกัน มิได้ยอมรับสิทธิอันเสมอภาคของชาติยุโรปอื่น ๆ และของพวกอเมริกันที่ขอมีส่วนแบ่งด้วยเช่นกัน ในเมื่อรัฐบาลอังกฤษพิจารณาเห็นว่า นโยบายขยายวิสาหกิจ ต่าง ๆ หรือสายสัมพันธ์ของอังกฤษในหมู่เกาะตะวันออก ควรไปให้ไกลที่สุดเท่าที่ข้อเรียกร้องเบื้องต้นของเราควรจะไปได้ แต่อย่างน้อยที่สุดเท่าที่ผ่านมาจนถึงขณะนี้ ก็ยังเป็นที่น่ากังขาอย่างยิ่งนั้น จึงน่าจะเป็นว่า ....ควรเป็นการกำหนดเงื่อนไขว่า ดัตช์จะไม่สร้างข้อผูกพันใหม่ใด ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่เกี่ยวกับเกาะบอร์เนียว[8]

อันที่จริงแล้ว ดัตช์ประสงค์ที่จะหลีกเลี่ยงมิให้มีการสอบสวนไปถึง “เอกสารแสดงกรรมสิทธิ์” ของพวกเขา ดังนั้น ในขณะที่อังกฤษยอมรับการผูกขาดการค้าเครื่องเทศในหมู่เกาะมาลุกุ (โมลักกะ) ของดัตช์ ตามที่แจกแจงไว้—เพราะถึงอย่างไร เครื่องเทศอย่างดีที่ดัตช์ผลิตขึ้นมา ขณะนี้ ก็มีผลิตอยู่นอกหมู่เกาะอินโดนีเซียด้วยเช่นกัน—ดัตช์เห็นพ้องด้วยว่า หลังจากนั้นแล้ว ทั้งสองประเทศ ไม่ควรทำสนธิสัญญากับประเทศใด ๆ ในพื้นถิ่นน่านน้ำตะวันออก “โดยมุ่งหมายเพื่อกีดกันการค้าของอีกฝ่ายหนึ่งออกไปจากเมืองท่าของประเทศพื้นถิ่นดังกล่าว ทั้งด้วยการแสดงออกอย่างชัดแจ้งหรือด้วยการกำหนดอัตราภาษีที่ไม่เสมอภาค และหากว่าในสนธิสัญญาใด ๆ ที่ฝ่ายใดมีอยู่ในขณะนี้ มีมาตราซึ่งจัดอยู่ในข่ายที่ทำให้มีผลเช่นนั้น ก็สมควรยกเลิกมาตราดังกล่าวเสีย เมื่อตกลงทำสนธิสัญญาฉบับปัจจุบันนี้” ข้อความนี้ ได้กลายมาเป็นมาตรา 3 ของสนธิสัญญาซึ่งทำกันในท้ายที่สุดในวันที่ 17 มีนาคม 1824 มาตรา 2 ของสนธิสัญญาดังกล่าว กำหนดให้การค้าของดัตช์ “ได้รับความคุ้มครองเช่นที่การค้าของอังกฤษได้รับในเมืองท่าต่าง ๆ ของอินเดีย” และในอาณานิคมของดัตช์ อนุญาตให้มีกำแพงภาษีคุ้มครอง ซึ่งต้องมีขีดจำกัด มาตราเหล่านี้ มิได้กระจ่างชัด ทว่าไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ การที่จะระบุจุดยืนอย่างละเอียดลออจนเกินไป โดยไม่กระตุ้นให้ประเทศอื่น ๆ เกิดความระแวงขึ้นมา เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ “สถานการณ์ซึ่งเราและฝ่ายดัตช์ยืนหยัดเข้าหากันนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความยุ่งยากของเรา” จอร์จ แคนนิ่ง หนึ่งในบรรดาผู้แทนที่มีอำนาจเต็มกล่าว “การที่เราทั้งสองต่างอยู่ในฐานะของผู้ทรงอำนาจแห่งซีกโลกตะวันออก ในสายตาของโลกส่วนที่เหลือ เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่สนับสนุนให้เราต้องยุติสิ่งที่ค่อนข้างเป็นความยุ่งยากของเราโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้”[9] เราต้องหลีกเลี่ยงการท้าทายดัตช์ เพราะรู้สึกกันว่า การกระทำเช่นนี้อาจเท่ากับเป็นการเชื้อเชิญให้ประเทศใหญ่ ๆ อื่น ๆ ในบริเวณที่ขนาบข้างเส้นทางเดินเรือไปยังจีน เข้ามาแทรกแซง แต่การทำความตกลงกับดัตช์อย่างมองเห็นได้ ชัดเจนมากเกินไปหรือใกล้ชิดมากเกินไป อาจยั่วยุให้ประเทศอื่น ๆ เข้ามาแทรกแซงได้ ก่อนสงคราม ประเทศอื่นในกรณีนี้ มีอยู่เพียงประเทศเดียว คือฝรั่งเศส มาตอนนี้ เมื่อฝรั่งเศสปราชัย

---

[8] Memorandum, n.d., Dutch Records, 1/2/31, India Office Library.

[9] Note by Canning on Courtenay's Memorandum of 15 Jan. 1824, Dutch Records, I/2/32.

ไปแล้ว แม้ว่าจะมิได้ถึงกับถูกกำจัดไป ประเทศอื่น ๆ ก็แทรกตัวเข้ามายังเอเชียแล้ว รวมทั้งอเมริกัน บทบาทของรัสเซียในฐานะประเทศผู้มีชัยชนะในยุโรปและความสนใจญี่ปุ่นของรัสเซีย ถึงกับก่อให้เกิดคำถามเกี่ยวกับการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องของรัสเซียอีก เมื่อถึงจุดนี้ การแทรกแซง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงน้อย กว่าโอกาสที่อาจเกิดขึ้นในกาลข้างหน้าได้ นั่นคือ ถ้อยแถลงอย่างห้าวหาญของผู้เป็นใหญ่ อาจยั่วยุให้เกิดการท้าทายขึ้นมาได้ แต่หากมิได้มีถ้อยแถลงดังกล่าว การท้าทายก็เป็นสิ่งที่สามารถหลีกเลี่ยงได้

ข้อพิจารณาอย่างเดียวกันนี้ สร้างความกระจ่างให้แก่มาตราอื่น ๆ ในสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824 ทีแรกนั้น ฝ่ายดัตช์คัดค้านการยึดครองสิงคโปร์ของอังกฤษ แต่แล้วก็ยอมรับในท้ายที่สุด นอกจากนี้ ยังเสนอที่จะออกจากเมละกาด้วย โดยมีข้อแม้ว่าอังกฤษก็ต้องออกจากสุมาตราด้วย เอ.อาร์. ฟิลด์ ในฐานะที่เป็นตัวแทนผู้มีอำนาจเต็มของฝ่ายดัตช์ ใช้คำพูดว่า ให้ต่างฝ่ายต่างลากเส้นแบ่งเขตอาณานิคมของตนผ่าช่องแคบเมละกาและผ่านตอนเหนือของริออ ในสนธิสัญญาดังกล่าว เส้นแบ่งที่เสนอนั้น ถูกแทนที่ด้วยมาตราต่าง ๆ ซึ่งมีผลต่อการแบ่งเขตเช่นที่กล่าวนี้ ทว่าด้วยถ้อยคำที่ต่างออกไป เผื่อว่าจะกระตุ้นความริษยาจากผู้อื่นน้อยลง ความไม่ลงรอยกันเกิดขึ้นในกรณีดินแดนอาเจะห์ ซึ่งมีความสำคัญเพราะมีที่ตั้งอยู่ตรงหัวของช่องแคบ นโยบายของอังกฤษตอนนี้ คือสละสุมาตราทั้งหมดให้แก่ฝ่ายดัตช์ และยิ่งดัตช์ควบคุมสุมาตราได้อย่างมีประสิทธิภาพมากเท่าไร ก็จะยิ่งสามารถกันมหาอำนาจใหญ่อื่น ๆ ออกไปได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ดี ความที่แรฟเฟิลส์เพิ่งทำสนธิสัญญามิตรภาพกับสุลต่านแห่งอาเจะห์มาหยก ๆ จึงทำให้เกิดปัญหายุ่งยากขึ้นมา ซึ่งปัญหานี้ สามารถกำจัดไปได้ก็เฉพาะด้วยการรวมข้อกำหนดต่าง ๆ มาบรรจุไว้ในบันทึกแนบท้ายสนธิสัญญาดังกล่าว ข้อกำหนดดังกล่าวมีผลผูกพันให้ฝ่ายดัตช์ต้องสร้างความมั่นคงในอาเจะห์ โดยไม่ล่วงละเมิดเอกราชของอาเจะห์

เส้นแบ่งของฟิลด์ กับมาตราที่ว่าด้วยการไม่แทรกแซงที่นำมาใช้แทนที่เส้นแบ่งดังกล่าว มิได้ยืดไปไกลถึงบอร์เนียว แม้ว่าฟิลด์เชื่อมั่นว่า บอร์เนียวจะต้องถูกละไว้ให้กับฝ่ายดัตช์ ทว่าเรื่องนี้ มิได้มีระบุไว้ในสนธิสัญญา ส่วนหนึ่งเพราะเกรงว่ารัฐสภาของอังกฤษอาจคัดค้านการ “ทอดทิ้ง” บอร์เนียว รวมทั้งสุมาตรา และอีกเช่นกัน อีกส่วนหนึ่ง เนื่องมาจากเกรงว่าความตกลงอย่างยืดขยายระหว่างอังกฤษกับดัตช์เช่นนั้น หากแสดงออกมาชัดแจ้งนัก อาจกระตุ้นให้เกิดความริษยาขึ้นในหมู่ประเทศอื่น ๆ ขึ้นมาได้ อันที่จริงนั้น ผู้มีอำนาจเต็มฝ่ายอังกฤษคงจะรู้สึกว่า ข้อตกลงต่าง ๆ ที่ได้ทำไว้ เกี่ยวกับรัฐที่ระบุอยู่ในสนธิสัญญา ขจัดความจำเป็นเรื่องการ “เปิดโล่ง” เกาะบอร์เนียว ดังที่ได้เอ่ยไว้แล้วก่อนหน้านี้

สนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824 เป็นการกำหนดเขตแดนในรูปแบบหนึ่ง กล่าวคือ มีผลในการกันฝ่ายดัตช์ออกไปจากคาบสมุทร พร้อมกับยอมรับอิทธิพลความเป็นใหญ่ของฝ่ายดัตช์ในย่านหมู่เกาะ สนธิสัญญานี้ไม่ควรมองว่าเป็นขั้นตอนหนึ่ง ที่ก้าวหน้าไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ล่วงหน้า เพราะยังมีสิ่งที่ทิ้งค้างไว้อยู่เป็นอันมาก และเป็นหัวข้อที่จะเจรจาโต้แย้งกัน ทั้งยังไม่มีการตัดสินใจอย่างชัดแจ้ง

ว่าจะมีการตั้งอาณาจักรขึ้นมาสองแห่ง อย่างไรก็ดี ช่องทางเลือกบางอย่าง ถูกปิดไปแล้ว การป้องปรามล่วงหน้ากรณีการเข้ามาของมหาอำนาจอื่น ๆ แม้ว่าจะมิได้ระบุแสดงไว้ในสนธิสัญญา แต่ก็ยังคงแสดงอิทธิพลอยู่ต่อไป ความหวั่นเกรงการเข้ามาของมหาอำนาจเหล่านี้ ยังคงเป็นตัวหน่วงเหนี่ยวอังกฤษ มิให้จัดการกับความสัมพันธ์ระหว่างดัตช์กับรัฐอินโดนีเซียทั้งหลาย และมหาอำนาจอื่น ๆ โดยรวมแล้ว ก็เคารพความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับดัตช์ โดยมิได้ตระหนักเสมอไปว่า สนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824 มีจุดอ่อนอยู่ในถ้อยคำ ข้อตกลงต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลกระทบกระเทือนรัฐต่าง ๆ ในพื้นถิ่นนี้หนักหน่วงยิ่งขึ้นไปอีก อังกฤษไม่มีทีท่าว่าจะวางตนร่วมกับรัฐพื้นถิ่นเพื่อเป็นปฏิปักษ์กับดัตช์ โอกาสที่รัฐในย่านนี้จะประพฤติปฏิบัติตนในฐานะตัวละครในเวทีระหว่างประเทศ หรือสามารถเข้าดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศที่สาม ก็หมดไปเพราะความหวงแหนของดัตช์ ประกอบกับการยินยอมอยู่ในทีของอังกฤษและความระมัดระวังตัวของยุโรป ทว่าในขณะเดียวกัน ฐานะที่อ่อนแอลงของรัฐอินโดนีเซียทั้งหลายอาจไม่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน พวกดัตช์ซึ่งมีอังกฤษค้ำประกันอยู่ คงจะสามารถหลีกเลี่ยงการเข้าแทรกแซงอย่างแท้จริงได้

บรรดาพ่อค้าที่ปีนังและสิงคโปร์ คัดค้านการขยายอิทธิพลของดัตช์ ไม่ว่าจะในเงื่อนไขอย่างไร แม้ว่าดัตช์จะมิได้มีมาตรการกีดกันการค้าควบคู่มาด้วยก็ตาม เนื่องจากพวกเขามองเห็นว่าดัตช์เป็นภัยคุกคามเส้นทางการนำสินค้าเข้าสู่แหล่งรวมสินค้าของตน และทำให้ขอบข่ายการประกอบการของตนหดแคบลงไป พ่อค้าเหล่านี้ มีความเห็นแตกต่างจากแรฟเฟิลส์--ผู้ซึ่งคัดค้านอำนาจของพวกดัตช์ แต่ก็ต้องการปฏิรูปโลกมาเลย์และยุติการแบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย--ใช่แต่เท่านั้น พ่อค้าเหล่านี้ยังมีความเห็นต่างไปจากรัฐบาลในลอนดอน ซึ่งอยากให้ประเทศเล็ก ๆ จากยุโรปมาเป็นรัฐบาลบริหารงานประจำอยู่ที่นี่ จะอย่างไรก็ตาม มีอยู่ระยะหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ฝ่ายดัตช์หลีกเลี่ยงการขยายอิทธิพลออกไป กล่าวคือ พวกเขาเข้าไปพัวพันอยู่ในสงครามชวาในทศวรรษ 1820 จากนั้น ก็ในการต่อสู้แยกตัวของเบลเยียม* ภายหลังค.ศ. 1830 เหตุการณ์ทั้งสองนี้ และความต้องการรายได้ ดึงความสนใจของดัตช์ให้มารวมอยู่ที่ชวา ที่ชวานี้ดัตช์ได้พัฒนาระบบการเพาะปลูกแบบใช้แรงงานบังคับขึ้นมา และนอกจากนี้ ยังได้สร้างตลาดสำหรับสิ่งทอของดัตช์ด้วย แม้จะขัดกับสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824 อย่างไรก็ดี ดัตช์ถูกดึงให้เข้าไปพัวพันในสุมาตราตะวันตกเพราะความริเริ่มที่มาจากท้องถิ่น ปัตตาเวียมีแผนการที่ไม่สู้ใหญ่นัก แต่ปาดังมีแผนการแบบนักขยายอำนาจ ส่วนเจ้าหน้าที่ที่ปาดัง ก็สามารถขอความช่วยเหลือจากผู้บังคับบัญชา ให้ยอมรับสิ่งที่ล่วงแล้วไปแล้วได้

เมื่อดัตช์กลับเข้ามายังปาดังภายหลังจากการยึดครองของอังกฤษ ดัตช์ได้ผูกมัดตนเองกับภารกิจเพื่อช่วยเหลือพวก*เปงฮูลู* (หัวหน้า) ของมินังกาเบา ในการสู้กับพวกปาดรี นักปฏิรูปศาสนาตามแนววาห์หะบี ในค.ศ. 1824 ในขณะที่สงครามชวากำลังดำเนินอยู่ ดัตช์ได้ทำความตกลงกับบอนด์

---

* เบลเยี่ยม (เนเธอร์แลนส์ตอนใต้) ถูกรวมเข้ากับฮอลแลนด์ (เนเธอร์แลนส์เหนือ) ใน ค.ศ. 1815 การต่อสู้เพื่อการแยกตัวที่ดำเนินเรื่อยมา ปะทุขึ้นเป็นการปฏิวัติและการประกาศเอกราชในเวลาต่อมาในค.ศ. 1830

โจล ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีอำนาจรับผิดชอบของปาดรีในส่วนกลาง เมื่อสงครามสิ้นสุดลง ข้าหลวงใหญ่ฟาน เดน บอสช์ สนับสนุนให้รักษาการยอมรับอำนาจการปกครองของดัตช์ทั่วทั้งย่านหมู่เกาะ ในสุมาตรานั้น บอสช์คิดว่า การครอบครองเมืองท่า บริเวณปากแม่น้ำ กับบางเมืองที่เป็นตลาด ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณที่ลึกเข้าไปตามที่เลือกสรร ก็จะเป็นการเพียงพอแล้วสำหรับฝ่ายดัตช์ เพราะเป้าหมายนั้น ควรเป็นการหลีกเลี่ยงการเข้าแทรกแซงโดยตรง และมุ่งเน้นที่การส่งเสริม “กิจกรรมที่ก่อให้เกิดกำไร”[10] ทว่าในสุมาตราตะวันตกนั้น เขาเห็นด้วยว่า จะต้องสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นมาใหม่ ความคิดพิลึกพิลั่นอย่างหนึ่งนั้น ก็คือการใช้เซนท็อต (Sentot) และลูกน้องชาวชวาบางคน แต่เรื่องนี้ปรากฏว่า ไม่บังเกิดผล จากค.ศ. 1837 มา มีการทำสงครามเพื่อปราบปรามพวกปาดรีอย่างจริงจัง และมินังกาเบา ก็ถูกนำมารวมเข้าไว้ในอาณาจักรของดัตช์

การค้าหลั่งไหลจากบริเวณตอนในมาสู่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกนี้ แจมบียอมรับความเป็นใหญ่ของดัตช์ในค.ศ. 1833-1834 อินทรคีรี ตามมาในค.ศ. 1838 จากนั้น ปาเน และบิลา กับสุลต่านอิสเมลแห่งซิอัก ก็มาขอความคุ้มครองจากดัตช์ พ่อค้าที่อยู่ในอาณานิคมย่านช่องแคบ* หรือสเตรท เซทเทิลเมนท์ พากันประท้วง เป็นเรื่องค่อนข้างน่าประหลาดใจที่กระทรวงต่างประเทศในลอนดอน เข้าข้างพ่อค้าเหล่านี้ ในกรณีของซิอักนั้น ดูเหมือนว่าอังกฤษจะเผชิญหน้ากับภัยคุกคามจากการพิชิตดินแดนของดัตช์ เนื่องจากไม่มีการระบุอย่างตรงชัดเรื่องการพิชิตดินแดนอยู่ในตัวสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824 ซึ่งต่างจากกระบวนการทำสนธิสัญญา ดังนั้น อังกฤษจึงได้พยายามที่จะตอบโต้กรณีนี้ด้วยการรื้อฟื้นสนธิสัญญากับสุลต่าน ที่ได้ทำไว้ในนามของรัฐบาลปีนังในค.ศ. 1818 ในกรณีของแจมบีที่เป็นเพื่อนบ้านอยู่ติดกัน แน่นอนว่าอังกฤษเผชิญกับคำถามเกี่ยวกับสนธิสัญญาที่เนเธอร์แลนส์ทำไว้กับประเทศพื้นถิ่นประเทศหนึ่ง กระทรวงการต่างประเทศเกิดความงุนงงและถามขึ้นว่า สมมุติว่าดัตช์เกิดจะอ้างอำนาจอธิปไตยตามสนธิสัญญาเช่นที่อาจจะอ้างด้วยการเข้าพิชิตดินแดน เช่นนั้นแล้ว จะสามารถกำหนดเงื่อนไขให้กับการใช้อำนาจหน้าที่ของดัตช์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการค้ากับต่างประเทศได้หรือไม่ แน่นอนว่า ฝ่ายดัตช์อ้างว่า ข้อกำหนดตามมาตราที่ 3 ของสนธิสัญญา 1824 ใช้กับกรณีดังกล่าวไม่ได้ แม้ว่า เจ. ซี. โบด ผู้รอบคอบ ซึ่งรับตำแหน่งต่อจากฟาน

---

[10] Elizabeth E. Graves, “The Ever Vitorious Buffalo: How the Minangkabau of Indonesia Solved Their ‘Colonial Question’,” Ph.D. Thesis, University of Wisconsin, 1971, 144.

* Straits Settlements อาณานิคมของอังกฤษ (ในที่นี้ใช้ชื่อเรียกว่า “อาณานิคมย่านช่องแคบ”) ในบริเวณช่องแคบเมละกา ประกอบด้วยดินแดน 4 แห่ง คือ สิงคโปร์ (ซึ่งรวมทั้งหมู่เกาะโคคอสและเกาะคริสต์มาสในมหาสมุทรอินเดีย) ปีนัง (ประกอบด้วยเกาะปีนังในช่องแคบเมละกากับมณฑลเวลสลีย์ในมลายูส่วนแผ่นดินใหญ่) เมละกาในมลายู และบริเวณบาบอน มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 3512 ตารางกิโลเมตร ระหว่างเกิดเหตุที่ระบุในเนื้อหาตอนนี้ (ค.ศ.1800 ถึงทศวรรษ 1930) อาณานิคมย่านช่องแคบยังคงอยู่ในความควบคุมของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ (บริษัทยังไม่ยุบเลิกจนกระทั่งค.ศ. 1858)

เดน บอสช์ จะถอนตัวออกจากชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกไปเป็นการชั่วคราว พาลเมอร์สตัน รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษ มีแนวโน้มที่จะเห็นพ้องด้วยว่า เฉพาะมาตราที่ 2 มาตราเดียวเท่านั้น ที่ใช้กับกรณีนี้ และดังนั้น คำถามเรื่องอำนาจอธิปไตย -- ซึ่งในตอนแรก ถูกหยิบยกขึ้นมาเพราะปัญหาเรื่องการพิชิตดินแดน และต่อจากนั้น ก็ถูกนำมาตั้งคำถามโดยสัมพันธ์กับสนธิสัญญาต่าง ๆ -- ก็เข้าแทนที่พื้นฐานของการประนีประนอมปีค.ศ. 1824 มาตอนนี้ การแยกแยะความแตกต่างที่พยายามสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความคิดของคาสเซิลร่าห์ ระหว่างรัฐที่ระบุอยู่ในสนธิสัญญากับดินแดนในครอบครอง ก็พร่าเลือนไป

อย่างไรก็ตาม ภายใต้แรงกดดันของระบบการเพาะปลูก และการกีดกันการค้าของดัตช์ ทำให้อังกฤษได้พบว่า มาตราที่สอง ช่วยคุ้มครองการค้าของอังกฤษในอาณานิคมของดัตช์เพียงเล็กน้อย กระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษ เพียรพยายามที่จะสนับสนุนการดำเนินการของพ่อค้าในชวา ในช่วงภาวะเศรษฐกิจถดถอยในทศวรรษ 1830 ผลประโยชน์ของพ่อค้าเหล่านี้ สัมพันธ์อยู่กับผลประโยชน์ของผู้ผลิตสิ่งทอที่สำคัญในอังกฤษ ความล้มเหลวของอังกฤษที่จะได้รับความพอใจอย่างแท้จริงจากฝ่ายดัตช์ในเรื่องนี้ เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้กระทรวงการต่างประเทศตัดสินใจรับคำร้องจากพ่อค้าในอาณานิคมย่านช่องแคบ เมื่อถึงค.ศ.1838 ทัศนะอย่างเป็นทางการของอังกฤษเปลี่ยนไปจากทัศนะเมื่อสมัยค.ศ. 1824 ไปแล้ว มีการระบุว่า “การขยายอิทธิพลของดัตช์ หรือการขยายการครอบครองดินแดน มีความน่าจะเป็นไปได้ในทุก ๆ ทางว่า จะทำให้เกิดผลสะท้อนที่สร้างความเสียหายแก่ผลประโยชน์ของอังกฤษ และสมควรที่รัฐบาลของประเทศนี้ จะจับตามองด้วยความไม่ไว้วางใจ”[11] ในทศวรรษ 1840 ดูเหมือนมีความเป็นไปได้ว่าจะมีการโต้แย้งเรื่องการปักปันเขตแดนเมื่อสมัย 1824 อย่างตรงชัดยิ่งขึ้น เพราะดูราวกับว่า บรรดานักเผชิญโชคจะปรากฏตัวขึ้นตามซอกมุมต่าง ๆ ที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ซึ่งดัตช์เคยรู้สึกว่า เป็นที่ที่ตนสามารถทิ้งร้างไว้ได้โดยปลอดภัย หรือตามบริเวณที่ก้ำกึ่งอยู่ระหว่างดินแดนในอิทธิพลจริง ๆ ของดัตช์และดินแดนที่ดัตช์มีโอกาสที่จะขยายอิทธิพลไปถึงก็มีนักเผชิญโชคปรากฏอยู่ ดังนั้นในช่วงขณะนี้ แม้ว่าจะขัดกับสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824 หรืออาจจะเนื่องจากการพิพาทโต้เถียงกันในเรื่องนี้ ดัตช์จึงเกรงว่านักเผชิญโชคเหล่านี้ อาจได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นทางการ โบดสั่งการให้สำรวจเอกสารสิทธิและสัญญาต่าง ๆ ของดัตช์ รวมทั้งมีการส่งกรรมาธิการพิเศษไปจัดการปิดช่องว่างที่ปรากฏออกมา อย่างไรก็ดี โดยทั่วไปแล้ว ทั้งหมดนี้ เป็นเพียงการเอาเอกสารมาปะหน้าไว้เท่านั้น เพราะแทบจะไม่ได้มีการเข้ายึดครองตามมา และเจ้าผู้ครองชาวพื้นเมือง ก็ยังคงมีแนวโน้มที่จะมองข้อตกลงต่าง ๆ ว่าเป็นเหมือนสนธิสัญญามากกว่าจะเป็นการโอนอำนาจการควบคุม ในบาหลี มีการดำเนินการที่มีพลังกว่าที่อื่น ที่บาหลีนี้ กรรมาธิการของดัตช์ทำสนธิสัญญาไว้เฉพาะด้วยคำสัญญาด้วยปากเท่านั้น ว่าจะช่วยเหลือในการต่อสู้กับราชอาณาจักรมะตะรัมในลอมบอก เมื่อไม่มีความช่วยเหลือ ก็เท่ากับไม่มีการให้สัตยาบันแก่สนธิสัญญา ดัตช์ส่ง

---

[11] Strangways to Barrow, 9 Jan. 1838, FO 37/213.

ทหารไปสามครั้ง เพื่อจัดการกับบรรดาราชาของบาหลี ทว่าก็ยังคงไม่มีการยึดครองตามมา การรื้อฟื้นการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันขึ้นมาใหม่ระหว่างอังกฤษกับดัตช์ สามารถมีผลให้รัฐอินโดนีเซียทั้งหลาย มีความเป็นอิสระน้อยลงไปได้จริง ๆ นอกเสียจากว่าอังกฤษพร้อมที่จะยกเลิกการตกลงในปีค.ศ. 1824 เพียงแค่ความประหวั่นใจว่า อังกฤษอาจทำดังว่า ก็ทำให้ดัตช์ขมีขมันยืนยันการอ้างสิทธิในรัฐอินโดนีเซีย และในบางกรณีดัตช์สถาปนาการควบคุมรัฐเหล่านั้นอย่างเป็นทางการมากยิ่งขึ้น

อันที่จริงแล้ว การท้าทายดัตช์ของอังกฤษ ไม่เคยไปถึงไหน ทั้งยังทำไปได้ไม่นานด้วย สภาพเศรษฐกิจโดยรวมที่ปรับปรุงดีขึ้นในตอนกลางศตวรรษ มีความหมายว่า รัฐบาลของอังกฤษได้รับแรงกดดันภายในประเทศน้อยลง และรัฐบาลของดัตช์ภายหลังค.ศ. 1848 อันมีธอร์เบค ผู้มีความคิดแนวเสรีนิยมเป็นผู้นำ ก็เริ่มทำให้ระบบการบริหารประเทศ เป็นไปในแนวเสรีนิยม สภาพการณ์ดังกล่าวมิได้ขจัดคำค้านจากอาณานิคมย่านช่องแคบ ต่อการขยายอิทธิพลของดัตช์ในสุมาตรา เมื่อมีการต่อสัญญากันใหม่ในทศวรรษ 1860 ในทศวรรษ 1850 นโยบายของดัตช์ส่วนใหญ่ ยังคงมีลักษณะสงบเสงี่ยมอยู่ต่อไป ทว่าภายหลังจากที่มีชาวอังกฤษคนหนึ่งตอบสนองต่อคำร้องขอความช่วยเหลือ พวกดัตช์ก็ได้ทำสนธิสัญญากับซิอักในค.ศ. 1858 และภายใต้สนธิสัญญานี้ ดัตช์กล่าวอ้างสิทธิในเมืองขึ้นของดินแดนที่อยู่เลยขึ้นไปทางเหนือในปีถัด ๆ มา ข้าหลวงออร์เฟอร์ คาเวนาจ สนับสนุนการประท้วงของพวกที่อยู่ในอาณานิคมย่านช่องแคบ ทว่ากระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งนิยมให้มีการปกครองของยุโรปอย่างเป็นระเบียบมากกว่า ก็ใช้พวกเขาเพื่อทำให้ต้องมีการปักปันเขตแดนกันใหม่ นั่นก็คือสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ.1871 ตามสนธิสัญญานี้ คำค้านทุกประการต่อการควบคุมดินแดนของดัตช์ในสุมาตรา ถูกถอนออกไป เพื่อเป็นการตอบแทนกับการที่ดัตช์ยอมเปิดประตูการค้า เรื่องการปรากฏตัวของประเทศจักรวรรดินิยมอื่น ๆ ในย่านนี้ มาบัดนี้ มีความเป็นสมมุติฐานน้อยยิ่งกว่าที่เคยเป็นในทศวรรษ 1820 สภาพนี้ยิ่งยืนยันความถูกต้องของแนวทางดำเนินการของอังกฤษในสมัยก่อนยุคของพาลเมอร์สตัน โดยทั่วไปแล้ว อังกฤษพอใจให้เป็นการขยายอิทธิพลของดัตช์ มากกว่าปล่อยให้มหาอำนาจอื่น ๆ เข้ามาแทรกแซงในย่านหมู่เกาะ ดังที่ ลอร์ด โวดเฮาส์ ปลัดกระทรวงการต่างประเทศได้เขียนไว้ในค.ศ. 1860 ว่า

> ข้าพเจ้าเชื่อว่า นโยบายสนธิสัญญาของมร.แคนนิ่ง เป็นนโยบายที่สุขุมที่สุด กล่าวคือ ปล่อยให้ดัตช์เอาหมู่เกาะทางตะวันออกไป…นโยบายครองอาณานิคมแต่ผู้เดียวของดัตช์ แน่นอนอย่างไม่มีข้อกังขาว่าเป็นนโยบายที่ชั่วร้าย ทว่าในระยะหลังนี้ ได้ผ่อนคลายลงมาก…ข้าพเจ้ารู้สึกว่าจะเป็นประโยชน์มากในหลาย ๆ แง่ ที่จะให้ดัตช์เป็นเจ้าของย่านหมู่เกาะนี้ หากว่าย่านนี้มิได้ตกอยู่ในกำมือของดัตช์ มันก็จะตกอยู่ภายใต้อำนาจของมหาอำนาจทางทะเลชาติอื่น คาดว่าจะเป็นพวกฝรั่งเศส นอกเสียจากว่าเราจะเอามาครองเสียเอง หากว่าพวกฝรั่งเศสมีจักรวรรดิทาง

ตะวันออกเช่นนั้นขึ้นมา ก็อาจจะเป็นอันตรายอย่างแท้จริงต่ออินเดียและออสเตรเลียได้ ทว่าดัตช์นั้น อ่อนแอเกินว่าจะทำให้เราตระหนกตกใจ และจะต้องให้ยังคงอ่อนแอเช่นนั้นต่อไป[12]

หนทางที่ดัตช์ใช้เพื่อให้ได้ฉันทานุมัติจากอังกฤษอีกครั้งหนึ่งนั้น ตอนนี้ ดัตช์นำมาปรับใช้กับมหาอำนาจอื่น ๆ จากทวีปยุโรป ที่แทรกเข้ามาในย่านนี้ด้วยเช่นกัน โดยนโยบายเปิดประตู (open-door policy) มหาอำนาจเหล่านี้ก็เช่นเดียวกับอังกฤษ คือมิได้มีทีท่าว่าจะท้าทายดัตช์ในเรื่องดินแดนกันนัก หากพวกเขาได้พบว่า นโยบายของดัตช์ เป็นที่ยอมรับได้ในทางพาณิชย์ การที่บริเวณนี้มีลักษณะความเป็นนานาชาติต่อมาอีกจนถึงทศวรรษ 1870 และ 1880 และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้วยการเข้ามาของเยอรมัน เป็นปัจจัยที่เร่งเร้าดัตช์อีกครั้งหนึ่ง ให้ดัตช์เสริมสร้างสิทธิที่ตนกล่าวอ้างไว้ให้หนักแน่นยิ่งขึ้น โอกาสทางด้านเศรษฐกิจและความทะเยอทะยานของคนในท้องถิ่น ก็ส่งผลในเชิงกระตุ้นดัตช์ด้วยเช่นเดียวกัน รัฐต่าง ๆ ในย่านนี้ ต่างสูญเสียความเป็นอิสระ ที่ตนเคยมีมาก่อนครั้งก่อนหน้านี้ ดัตช์พอใจกับการอ้างสิทธิ์ตามเอกสารในหลาย ๆ สถานที่ ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ด้วยความยินยอมของอังกฤษ อาทิเช่น ปีถัดจากการประชุมที่เบอร์ลิน เจ.เอ. ลีฟริงค์ ซึ่งถูกส่งมาสืบสวนข่าวลือเรื่องความมั่งคั่งของลอมบอก ได้เร่งเร้าให้ยุตินโยบาย “ดูดายด้วยใจเมตตา”[13] อย่างไรก็ดี ในค.ศ. 1887 พระราชา (ของลอมบอก) ทรงปฏิเสธที่จะทำสนธิสัญญาภาคผนวกเพิ่มเติมและยอมรับตัวแทนของดัตช์ คณะมนตรีในปัตตาเวียเร่งเร้าให้กระทำการอย่างเด็ดขาด มิฉะนั้นแล้ว จะดูเหมือนว่า อาเจะห์ฝ่าฝืนอำนาจของดัตช์ได้สำเร็จ ข้าหลวงใหญ่ไพแน็คเกอร์ ตัดสินใจให้ตักเตือน หาไม่แล้ว การใช้กำลังจะส่งผลให้เกิดการปะทะกันอย่างยืดเยื้ออีกครั้งหนึ่ง ทว่า พวกสาสัค ได้ลุกฮือขึ้นก่อการกระด้างกระเดื่องต่อพระราชาในภาคตะวันออกของเกาะนี้ และเจ้าหน้าที่ทางการของดัตช์ในท้องถิ่น ก็ได้หาทางที่จะยั่วยุให้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายขึ้นมา ข้าหลวงใหญ่คนถัดมา อนุมัติให้ส่งกองทหารเข้าไป กองทหารนี้ประสบความสำเร็จมาได้ด้วยความยากลำบาก

ส่วนใหญ่แล้ว รัฐต่าง ๆ ในอินโดนีเซียสูญเสียเอกราชไปทีละขั้นอย่างเป็นขั้นตอน แต่ละขั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับปัจจัยด้านต่าง ๆ ได้แก่ สนธิสัญญา การกดดันจากดัตช์ การยินยอมจากอังกฤษ การไม่แทรกแซงหรือขู่ว่าจะแทรกแซงของชาติอื่น และความไร้สมรรถภาพของตนเอง รัฐเหล่านี้ค่อย ๆ ถูกรวมเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเนเธอร์แลนส์ทีละน้อย ๆ “ความอ่อนแอภายในและอย่างถึงรากเหง้า” ของดัตช์ กลับกลายไปเป็นสิ่งที่อย่างน้อยก็คล้ายคลึงกับความเข้มแข็ง ทว่าอาเจะห์มีขนบประเพณีของความเป็นอิสระอยู่ ซึ่งแข็งแกร่งขึ้นด้วยอิสลาม และมิได้เข้ามีส่วนเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงในระบบสนธิสัญญา การขัดขวางของอังกฤษในค.ศ. 1824 ก็ทำให้เป็นการยากเป็นพิเศษ

---

[12] Memorandum by Wodehouse, 18 Aug. 1860, FO12/28.

[13] Alfons van der Kraan, ***Lombok: Conquest, Colonization and Underdevelopment 1870-1940***, Singapore, 31-2.

สำหรับดัตช์ ที่จะรวมอาเจะห์เข้ามาอยู่ในอาณาจักรของตน ซึ่งเหมือนกับว่า รวบจากตอนบนลงมา เมื่อถึงช่วงที่ทำสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1871 อาเจะห์ยังคงเป็นอิสระอยู่ และเมื่อพิจารณาภายในสภาพที่การแข่งขันแย่งชิงอาณานิคมกำลังขยายตัวเช่นนี้แล้ว เรื่องนี้ก็เป็นที่น่าวิตกอยู่ "การอ้างสิทธิในการกันผู้อื่นออกไป โดย ผู้นั้นจะไม่รับภาระหรือไม่สามารถ รับภาระในจัดการสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง ในระยะยาวแล้ว จะไม่อาจรักษาสิทธินั้นเองไว้ได้...และเป็นอันตรายอย่างที่สุด อย่างน้อยที่สุด สำหรับมหาอำนาจขนาดเล็ก "[14] ดัตช์ใช้วิธีปฏิบัติการในแบบที่พวกเขาจะต้องอลักเอลื่อในกรณีที่เกี่ยวกับลอมบอก "นโยบายที่คลุมเครือเป็นสองนัยของอัตเจะห์ (อาเจะห์) ต่อรัฐบาลเนเธอร์แลนส์ จะต้องสิ้นสุดลง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสุมาตราแล้ว รัฐนี้ ยังคงเป็นจุดอ่อนของเรา ตราบใดที่รัฐนี้มิได้ยอมรับอำนาจอธิปไตยของเราการแทรกแซงของต่างชาติ ก็จะยังคงเป็นอากัปกริยาที่น่ากลัวสำหรับเราต่อไปเหมือนกับดาบของดาโมคลีส"[15] *

ก่อนหน้านี้ ในสมัยของข้าหลวงใหญ่ปาสุด ดัตช์พยายามที่จะสร้างมิตรภาพโดยไม่มีการอ้างถึงอำนาจอธิปไตย ทว่าการที่ดัตช์รุกคืบมาทีละนิดละหน่อยทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก ระหว่างการต่อสู้กับปาดรี ทำให้การพัฒนามิตรภาพในแบบนี้เป็นเรื่องยาก และการที่ดัตช์อ้างสิทธิเหนือบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ตามสนธิสัญญาซิอักฉบับปีค.ศ. 1858 ก็เป็นการท้าทายต่อชาวอาเจะห์โดยตรง สงครามอาเจะห์ซึ่งเป็นผลตามมาภายหลังค.ศ. 1873 แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติพิเศษของรัฐสุลต่าน แห่งนี้ และคุณสมบัติพิเศษของบทบาทของอิสลาม ทว่าเรื่องนี้แสดงให้ดัตช์ได้เห็นด้วยเช่นกัน ถึงความสำคัญโดยทั่วไป ต่อการไม่แทรกแซงของชาติอื่น และอธิบายด้วยว่า ทำไมโดยปกติดัตช์จึงได้นิยมกระบวนการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางการเมืองอย่างต่อเนื่อง ยิ่งกว่าโดยการใช้กระบวนการทางทหาร อันที่จริงแล้ว ดัตช์มิได้มีชัยชนะอย่างสมบูรณ์ การต่อสู้เป็นเวลานาน ช่วยปรับแต่งรูปโฉมของนโยบายของดัตช์ต่ออิสลามโดยทั่วไปเสียใหม่ และช่วยส่งเสริมความเพียรพยายามของดัตช์ ในอันที่จะใช้เหตุผลในการพินิจพิจารณาอาณาจักรที่ตนได้ก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีเช่นนี้ ในกระบวนการที่เกิดขึ้นอังกฤษก็มิได้คัดค้านการละเมิดมาตรา 3 ของสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824

---

[14] Gericke and Van Bosse to the King, 19 Apr. 1871, อ้างใน A.J.S. Reid, ***The Contest for North Sumatra***, Kuala Lumpur, 1969, 86.

[15] Loudon to Van de Putte, 25 Feb. 1873, quoted ibid., 95.

* Damocles ตำนานเกี่ยวกับการแสดงอุปมาอุปมัยถึงอันตรายอันล่อแหลม เมื่อกษัตริย์ดิโอนิซิอุส ทรงให้ดาโมคลีสไปนั่งบนราชบัลลังก์กษัตริย์ ทว่าเหนือบัลลังก์นั้น มีดาบเล่มใหญ่คมกล้า แขวนไว้ด้วยด้ายเส้นบาง พร้อมจะขาดและปล่อยให้ดาบลงมาสังหารผู้ที่นั่งอยู่บนบัลลังก์ได้ทุกเมื่อ

อำนาจการปกครองแบบราช แบบบริษัท และดินแดนในอาณัติของอังกฤษในบอร์เนียว

น่าจะเป็นได้ว่าในค.ศ. 1824 อังกฤษตั้งใจให้ดัตช์เข้ามีอำนาจเป็นใหญ่อยู่ในย่านหมู่เกาะ ให้เป็นใหญ่แม้กระทั่งในบอร์เนียว ก่อนหน้านี้ อังกฤษสนใจภูมิภาคบรูไน-ซูลู แต่ในทศวรรษ 1840 ความริเริ่มส่วนบุคคลผสมกับความไม่พอใจนโยบายของดัตช์ในที่อื่น ๆ ได้นำอังกฤษกลับมายังบอร์เนียว รัฐบาลอังกฤษ ก่อตั้งอาณานิคมลาบวนขึ้น และทำสนธิสัญญาฉบับหนึ่งกับบรูไน อังกฤษหลีกเลี่ยงการรับช่วงการยึดครองซาราวัก ซึ่งตระกูลบรุค ได้สร้างอำนาจการปกครองแบบราช (raj) ของตนเองขึ้นมา ในทศวรรษ 1880 อังกฤษก่อตั้งดินแดนในอารักขาของตนขึ้น ซึ่งประกอบด้วยซาราวัก ดินแดนของบริษัทบริทิชนอร์ธบอร์เนียว (หรือบริษัทบอร์เนียวเหนือของอังกฤษ) ที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นมาใหม่ และส่วนที่ยังเหลืออยู่ของบรูไน อังกฤษแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการ (Resident) ให้มาประจำอยู่ในรัฐสุลต่านแห่งนี้ใน ค.ศ. 1905 ฝ่ายดัตช์ได้สถาปนาการควบคุมส่วนที่เหลือของบอร์เนียวอย่างเข้มงวดยิ่งขึ้น ส่วนหนึ่งเพราะถูกยั่วยุจากธุรกิจของบรุคและเพราะอังกฤษได้ก่อตั้งบริษัทดังกล่าวขึ้น

การเปลี่ยนแปลงนโยบายของอังกฤษต่อดัตช์ในบอร์เนียวอย่างเห็นได้ชัด ส่วนหนึ่ง เกิดจากการแตกแยกเป็นบางส่วนระหว่าง “เจ้าอาณานิคมชั้นพิเศษ” คู่นี้ในทศวรรษ 1830 กล่าวคือ นโยบายของดัตช์ ได้ชักนำให้พาลเมอร์สตันประกาศว่า การขยายอิทธิพลของดัตช์โดยทั่วไป ไม่เป็นคุณแก่อังกฤษ แต่จำเป็นต้องมีบางสิ่งบางอย่างที่แน่ชัดกว่านี้ อังกฤษจึงจะสามารถทำให้การเปลี่ยนแปลงนโยบายเช่นนั้นของดัตช์เป็นไปในทางที่อังกฤษจะเข้าแทรกแซงได้ บอร์เนียวเหนือกลายเป็นดินแดนที่ได้รับความสนใจมากขึ้น เมื่ออังกฤษเปิดการค้ากับจีน และเมื่อมีการพัฒนาการคมนาคมด้วยยานพาหนะที่ใช้ไอน้ำ ทั้งนี้ เนื่องจากบอร์เนียวมีถ่านหิน ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือการเข้าแทรกแซงดินแดนนี้โดยส่วนตัวของเจมส์ บรุค และการสนับสนุนจากประชาชนที่บรุคสามารถยึดกุมไว้ได้ในชั่วระยะเวลาหนึ่ง เจมส์ บรุคเป็นนักเชิญโชคที่มีประสิทธิภาพที่สุดในบรรดานักเผชิญโชคทั้งหลายในดินแดนที่ไม่มีใครประกาศเป็นเจ้าของ ดินแดนพวกนี้ยังมีที่หลงเหลืออยู่ระหว่างดินแดนส่วนที่เป็นของระบอบจักรวรรดินิยมของดัตช์จริง ๆ กับส่วนที่มีโอกาสที่จะเป็นได้ กระนั้นก็ดี การเปลี่ยนแปลงนโยบายอย่างเป็นทางการของอังกฤษ ก็มีอยู่อย่างจำกัด และความตึงเครียดระหว่างบรุคกับรัฐบาลอังกฤษก็มีอยู่อย่างต่อเนื่อง เมื่อดัตช์ถูกกันออกไปแล้ว อังกฤษก็จำเป็นต้องคอยปัดป้องการเข้าแทรกแซงของประเทศอื่นๆ ด้วยวิธีการอย่างอื่น ๆ ทว่าอังกฤษมิได้กระตือรือร้นที่จะแบกภาระการรับผิดชอบเพิ่มขึ้น ทั้งอังกฤษก็ไม่เต็มใจหรือไม่สามารถที่จะเข้าแทนที่หรือทอดทิ้งบรุคได้ อังกฤษจึงกระวนกระวายกับการคอยขัดขวางไม่ให้ถูกบรุคลากให้ถลำลงไปมากกว่านี้

เป้าหมายแต่แรกเริ่มของเจมส์ บรุคนั้น ก็เพื่อลบล้างนโยบายสมัยปีค.ศ. 1824 เขาต้องการฟื้นฟูแนวคิดของแรฟเฟิลส์เรื่องจักรวรรดิอังกฤษในย่านหมู่เกาะ ด้วยการเข้าแทรกแซงในอาณาบริเวณ

ที่อำนาจของดัตช์อ่อนแอหรือไม่มีอยู่ พร้อมทั้งปฏิรูปและรักษารัฐที่มีอยู่เดิมในถิ่นนี้ไว้ เนื่องจากรัฐสุลต่านแห่งบรูไนไม่ได้อยู่ในฐานะที่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับดัตช์ รัฐนี้จึงกลายเป็นสนามของการดำเนินกิจกรรมและการสนับสนุนให้แก่บรุค บรุควางแผนในทันทีที่จะโต้แย้งและแสดงให้เห็นความถูกต้องและความมีเหตุผลของนโยบายของเขา ด้วยการเข้าแทรกแซงดินแดนในอาณัติของบรูไนคือซาราวัก บรุคมีแผนที่จะปรับโครงสร้างของระบบการปกครองของซาราวักเสียใหม่ เพื่อว่ากฎและระเบียบ จะได้รับการสถาปนาลงอย่างมั่งคง และการค้าจะได้เฟื่องฟูขึ้น อำนาจของอังกฤษอาจเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื่องจากอังกฤษมีพันธกรณีอยู่กับการปราบโจรสลัด ซึ่งระบุรวมไว้ในสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824 และโดยทั่วไปแล้ว ถือกันว่าเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของกองทัพเรืออังกฤษ การสนับสนุนพันธมิตรที่เป็นชาวพื้นเมืองของบรุคในบรูไนเอง สามารถเป็นสิ่งที่ถูกต้องสมควรได้ ด้วยการโต้แย้งเช่นเดียวกันว่า ภูมิภาคบรูไนมีถ่านหินซึ่งอังกฤษต้องการ บรุคยังได้ไปก่อการรณรงค์ขึ้นในประเทศอังกฤษ ด้วยความช่วยเหลือของคนอื่น ๆ โดยบรุคมีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างอิทธิพลต่อรัฐบาล ด้วยการเน้นถึงเป้าหมายในด้านการพาณิชย์และด้านมนุษยธรรมของการดำเนินการดังกล่าว รัฐบาลอังกฤษไม่ได้เข้าครอบครองซาราวัก แต่ก็ได้ให้การสนับสนุนแก่บรุคซึ่งเป็นราชาแห่งซาราวักมาตั้งแต่ค.ศ. 1841 อยู่บ้าง การสนับสนุนที่รัฐบาลอังกฤษให้แก่บรุค มิใช่โดยผ่านกิจกรรมนาวี แต่ด้วยการแต่งตั้งเขาเป็นตัวแทนในการติดต่อตกลงกับสุลต่านแห่งบรูไนในค.ศ. 1844 การแทรกแซงนี้ก่อให้เกิดวิกฤติการณ์กับชนชั้นสูงของบรูไนในค.ศ. 1846 อันมีผลไปสู่อีกขั้นตอนหนึ่งของการเข้าแทรกแซงของอังกฤษ ณ เวลานี้ ลาบวนถูกกำหนดให้กลายเป็นอาณานิคม และสนธิสัญญาอังกฤษที่ทำกับสุลต่านในค.ศ. 1847 ก็กำหนดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตขึ้นในระดับหนึ่งและมีข้อกำหนดที่ ขัดขวางการยกดินแดนให้กับประเทศอื่น แม้ว่าอังกฤษจะยังคงไม่เข้ายึดครองบรูไน แต่ก็มองเห็นได้ ชัดเจนว่า บรูไนกำลังสูญเสียสภาพคล่องในการดำเนินงาน เช่นเดียวกับรัฐอื่น ๆ ที่อยู่ในเขตอิทธิพลของดัตช์

ดูเหมือนว่าบรุคพอจะมีโอกาสอยู่บ้าง ที่จะหาแรงมาช่วยสนับสนุนแผนการตามแนวคิดแรฟเฟิลส์ของเขาต่อไปได้อีก คำสั่งที่มอบให้แก่เขาในฐานะกรรมาธิการและกงสุลใหญ่ของสุลต่านและหัวหน้าอิสระแห่งบอร์เนียวในค.ศ. 1848 ระบุว่า ตำแหน่งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อ “ให้การพาณิชย์ของอังกฤษได้รับการสนับสนุนและการคุ้มครอง…ซึ่งจำเป็นมากเป็นพิเศษในน่านน้ำต่าง ๆ ในแถบอินเดียอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากมีโจรสลัดชุกชุม…และด้วยเหตุผลที่เนื่องมาจากมีการละเมิดอำนาจปกครองของเนเธอร์แลนส์ในย่านหมู่เกาะอินเดีย”[16] แต่การตั้งคำถามขึ้นมาเกี่ยวกับการใช้อำนาจกองทัพเรือของอังกฤษไปในทางที่ไม่ถูกต้องซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ โดยการยุแยงของราชา ก็ช่วยเสริมแรงความกังขาเกี่ยวกับนโยบายขยายอิทธิพลออกไปให้มากยิ่งขึ้น ซึ่งไม่ว่าจะในกรณีใดก็ตาม เงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่กำลังมีการปรับปรุงดีขึ้นโดยทั่วไป ย่อมทำให้นโยบายแผ่ขยายอิทธิพลกลายเป็นเรื่องที่มีความเร่งด่วน

---

[16] Palmerston to Brooke, 23 Feb. 1848, FO 12/6.

น้อยลง นโยบายใด ๆ ที่มีมติมหาชนเกี่ยวข้องอยู่ด้วยในระดับหนึ่งนั้น ย่อมทำให้นโยบายดังกล่าวมีแนวโน้มที่ต้องเปลี่ยนแปลงไป หากว่ามหาชนเปลี่ยนความคิดเห็น และเมื่อรัฐบาลชุดใหม่ แต่งตั้งคณะกรรมาธิการการสอบสวนขึ้นในค.ศ. 1853 นโยบายซึ่งไม่เคยได้ผ่านการอนุมัติอย่างสมบูรณ์ ก็แทบจะถูกทอดทิ้งไปโดยสิ้นเชิง

อย่างไรก็ดี บรุคมิได้ถูกลิดรอนอำนาจการปกครองแบบราชของเขา แม้ว่าจะเป็นการผิดปกติวิสัยที่ราษฎรชาวอังกฤษจะกลายเป็นประมุขผู้ครองรัฐด้วยสิทธิของตนเอง เมื่อไม่สามารถสร้างอิทธิพลต่อบรูไนได้ บรุคก็เพียรพยายามเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อที่จะขยายพรมแดนของดินแดนในอำนาจปกครองของตนออกไปโดยสร้างความเสียหายให้แก่บรูไน และถือว่าซาราวักเป็นรัฐเอกราชรัฐหนึ่ง ดังนั้น อาณาจักรของบรุคจึงอาศัยการเข้าไปแทนที่อาณาจักรของบรูไน บรุคเกณฑ์ผู้นำชาวมาลาโย-มุสลิมในท้องถิ่นมาเป็นพวกของตน โดยระดมพลังของศัตรูของอิบานในอดีตมาช่วยด้วย รวมทั้งพลังของฝ่ายที่ยิ่งขัดแย้งกันอยู่มากยิ่งไปอีก นั่นคือผู้อพยพชาวจีน นอกจากนี้ อาณาจักรของบรุคยังอาศัยอำนาจของอังกฤษด้วย แม้ว่าในความสัมพันธ์กับอังกฤษ จะมีความตึงเครียดและความผิดปกตินานัปการอยู่ รัฐบาลอังกฤษคงจะไม่ผลักไสเขาออกไป เพราะเท่ากับย้อนกลับมายังค.ศ. 1824 – มติมหาชนคงไม่ไปไกลถึงขั้นนั้น – และรัฐบาลก็ยึดมั่นต่อการปกป้องชีวิตและผลประโยชน์ของราษฎรอังกฤษอยู่ แม้ว่าจะไม่สนับสนุนการครองอำนาจปกครองดินแดนราชอย่างเป็นอิสระก็ตาม ทั้งอังกฤษก็มิได้ต้องการให้ประเทศอื่นใดก้าวเข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทะเลจีนใต้มีความล่อแหลมมากขึ้น เพราะฝรั่งเศสเข้าไปตั้งมั่นอยู่ในอินโดจีน มีบางครั้งบางคราว ที่ราชาบรุค ขู่ว่าจะไปหาความสนับสนุนจากที่อื่น ภาวะที่ดูจะขัดแย้งกันอยู่นี้ ก่อให้เกิดสิ่งที่เป็นทำนองการรับรองระบอบการปกครองแบบราชของบรุค ด้วยการแต่งตั้งกงสุลอังกฤษคนหนึ่งไปประจำอยู่ในกูชิงในค.ศ. 1863 ทั้งนี้ ด้วยการสนับสนุนอย่างอุตสาหะจากเพื่อน ๆ ที่มีตำแหน่งสูง ๆ ของเขา

ผู้ที่สืบทอดอำนาจต่อจากราชาเจมส์ บรุค คือชาร์ลส์ บรุค หลานชายของเขา ชาร์ลส์ บรุค มีความรู้จักยับยั้งชั่งใจน้อยกว่า ในเรื่องการผลักดันให้ขยายอิทธิพลของซาราวัก เพราะชาร์ลส์ บรุคมิได้มีความผูกพันอย่างโรแมนติคใด ๆ ต่อรัฐสุลต่านแบบเก่า ซึ่งราชาคนก่อนมีอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย ยิ่งกว่านั้น บรูไนเองยังเปิดโอกาสให้แก่การขยายอิทธิพลเข้าไปด้วย บรูไนเป็นอาณาจักรซึ่งส่วนหนึ่งสร้างขึ้นบนการยับยั้งและถ่วงดุลกันระหว่างภูมิภาคและระหว่างชนเชื้อชาติต่าง ๆ ดังนั้น ความสูญเสียที่เกิดจากการรุกคืบของซาราวัก จึงทำให้หลักการยับยั้งและถ่วงดุลระหว่างกันนี้ ยากจะใช้การได้มากขึ้น ทว่ารัฐบาลอังกฤษต้องการอย่างมากที่จะหลีกเลี่ยงการขยายตัวของอำนาจปกครองแบบราชที่ผิดปกตินี้ และได้นำสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1847 มาคัดค้านการยึดครองดินแดนบารามที่ราชาบรุคองค์ใหม่ มุ่งหมายจะกระทำในค.ศ. 1868 อย่างไรก็ดี ความอ่อนแอของบรูไน ทำให้เป็นการยากที่จะรักษานโยบายการแทรกแซงประเภทที่เป็นไปในทางลบนี้ เพราะถึงอย่างไร ประเทศอื่น ๆ ก็อาจเข้าแทรกแซงได้ ทั้งที่ขัดต่อสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1847 นักเผชิญโชคจากสหรัฐบางคน มาได้สัมปทานจากรัฐสุลต่านนี้บ้างแล้ว อย่างไรก็ดี การให้สัมปทานดังกล่าว เปิดทางให้อังกฤษเดินหน้าต่อไป

สัมปทานใหม่ ๆ ที่อังกฤษได้รับนำไปสู่การก่อตั้งบริษัทบริทิช นอร์ธ บอร์เนียว รัฐบาลอังกฤษขณะนั้นกำลังแสวงหาหนทางที่ได้ผลมากยิ่งขึ้นที่จะกันบุคคลอื่น ๆ ออกไปโดยไม่ต้องเผชิญหน้ากับพวกเขาโดยตรง รัฐบาลต้องการให้มีการวางกฎและความเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น ในขณะเดียวกันก็จำกัดความรับผิดชอบของตนเองไว้ รัฐบาลจึงได้ตราพระบรมราชานุญาตใบอนุญาตก่อตั้งบริษัทในค.ศ. 1881 ดังนั้น บรูไนจึงยิ่งมีขนาดเล็กลงไปอีก รัฐบาลอังกฤษมองการณ์ไว้ว่า รัฐนี้จะสูญหายไปทั้งหมดความตกลงเรื่องดินแดนอารักขาที่ทำกับทั้งสามรัฐ คือซาราวัก บอร์เนียวเหนือ (ซาบาห์) และบรูไน ในค.ศ. 1888 มิได้มุ่งหมายเพื่อป้องกันเรื่องนี้ ความตกลงดังกล่าว มีเพื่อกีดกันผู้อื่นมิให้เข้ามาแทรกแซงกลางคัน และสร้างความเสียหายแก่การแบ่งสรรปันส่วนดินแดนเหล่านี้กันอย่างปลอดภัยและเป็นระเบียบ

แม้ว่าจะถูกลดขนาดลงไปอีก แต่บรูไนก็มิได้สูญหายไปจากแผนที่ ส่วนหนึ่ง เป็นผลมาจากการตัดสินใจของอังกฤษ และอีกส่วนหนึ่ง เป็นการตัดสินใจของบรูไนเอง ด้วยความไม่พอใจต่อการตราพระบรมราชาอนุญาตตั้งบริษัท ราชาชาร์ลส์จึงได้รุกคืบต่อไป ทว่าการเข้ายึดลิมบางของเขาในค.ศ. 1890 ได้ช่วยให้สุลต่านฮาชิมแห่งบรูไน ทรงผนึกกำลังต่อต้านการเสียดินแดนต่อไปอีก และนโยบายของพระองค์ที่ยุยงให้ราชาชาร์ลส์ไปแข่งขันชิงชัยกับบริษัท ก็จัดว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ทว่าถึงอย่างไรพระองค์ก็คงจะไม่ได้สร้างชัยชนะให้แก่บรูไนในช่วงสุดท้ายนี้อยู่ดี หากมิได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงในส่วนของอังกฤษ นับจากปลายทศวรรษ 1870 มา เจ้าหน้าที่บางคนในกระทรวงอาณานิคม เกิดความคิดขึ้นมาว่า การสำแดงอำนาจของอังกฤษในบอร์เนียวอย่างสม่ำเสมอกว่านี้ เป็นสิ่งจำเป็น ทีแรก พวกเขาพิจารณาเห็นว่า เรื่องนี้สามารถทำให้สำเร็จได้โดยผ่านระบอบราช และแสดงความไม่พอใจต่อการก่อตั้งบริษัท ซึ่งเป็นระบอบการปกครองชนิดผิดไปจากสามัญอีกระบอบหนึ่ง ในทศวรรษ 1890 ดูเหมือนว่าจะมีโอกาสลู่ทางอย่างใหม่เกิดขึ้นมา นั่นคือ การสร้างระบบการเมืองขึ้นในบอร์เนียว ตามแนวทางของระบบที่ได้พัฒนาขึ้นบนคาบสมุทรมลายู การแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการของอังกฤษมาปกครองดินแดนในบรูไน มีจุดมุ่งหมายที่จะให้เป็นก้าวแรก ในแง่หนึ่งนั้น อังกฤษ ก็คงจะแทนที่ความวิปริตผิดปกติชุดหนึ่ง ด้วยความวิปริตอีกชุดหนึ่ง นั่นคือสหพันธ์รัฐอันประกอบด้วยดินแดนต่าง ๆ ที่ อังกฤษปกครองอยู่โดยอ้อม เรื่องนี้ อังกฤษทำไม่สำเร็จ แต่ก็ได้สร้างความวิปริตผิดปกติต่อไปอีกอย่างหนึ่ง ตอนนี้ มีระบอบการปกครองอยู่ในบอร์เนียวเหนือสามระบอบ ทุกระบอบล้วนเป็นระบอบของอังกฤษ ในแง่ที่ต่าง ๆ กันออกไป โดยที่แต่ละระบอบ มีองค์ประกอบแตกต่างกัน และมิได้ถูกผลักดันให้เข้ามารวมกันเหมือนอย่างสหพันธรัฐมลายู ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่ส่วนที่เหลือจากบรูไนที่แตกออกไปเป็นสองสาขา สามารถดำเนินการเพื่อจุดมุ่งทางการเมืองที่แตกต่างไปจากของซาราวักและซาบาห์ได้ น้ำมันเป็นตัวการที่จะทำให้ยิ่งแตกต่างออกไปได้มากกว่านี้ไปอีก

ในหมู่พวกดัตช์นั้น *ออนธูดิง* (การละวาง) มีอยู่อย่างดกดื่นในทศวรรษ 1830 ในค.ศ. 1838 เจ้าหน้าที่ระดับอาวุโสในบอร์เนียว ถูกห้ามมิให้ย่างเท้าออกไปนอกบริเวณที่อยู่ติด ๆ กับที่พักของตน

กิจกรรมต่าง ๆ ของบรุค และของนักเผชิญโชคชาวอังกฤษอีกผู้หนึ่ง คือ เออร์สคิน มูร์เรย์ ที่กูไตกระตุ้นให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบาย "บอร์เนียวได้กลายเป็นศูนย์รวมของวิสาหกิจการเก็งกำไรทุกประเภท" เจ. ซี. โบด คร่ำครวญไว้เช่นนี้[17] ดัตช์ไม่เพียงแต่ประท้วงเท่านั้น หากยังหาทางที่จะยืนยันฐานะของตนในบอร์เนียวเช่นเดียวกับที่อื่น ๆ (ด้วยถือคติว่า) "ผู้ที่กระเหม็ดกระแหม่ในยามหว่านเมล็ดย่อมไม่สามารถคาดหวังจะเก็บเกี่ยวพืชผลอันอุดมได้"[18] ดังนั้น ดัตช์จึงทำสนธิสัญญากับรัฐต่าง ๆ ที่อยู่ทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกหลายฉบับ และได้ให้มีการจัดตั้ง "รัฐบาลแห่งบอร์เนียว" ขึ้นในค.ศ. 1846 ในฐานะที่เป็นอากับปกริยาเพื่อแสดงออกให้รู้ว่าต่อต้านการแทรกแซงของต่างชาติ นอกจากนี้ดัตช์ยังไม่ยินดียินร้ายกับบริษัทบริทิช นอร์ธ บอร์เนียว อีกด้วย แม้ว่าในท้ายที่สุดแล้ว ดัตช์ยินยอมทำความตกลงฉบับปีค.ศ. 1891 ซึ่งมุ่งหมายเพื่อกำหนดพรมแดนระหว่างดินแดนต่าง ๆ ที่พวกเขาอ้างสิทธิกับดินแดนในอารักขาสามแห่ง ที่อังกฤษได้ก่อตั้งขึ้นแล้วในขณะนี้ ธุรกรรมของบริษัทยังเร่งให้มีการกำหนดเขตแดนที่เกี่ยวข้องกับสเปนและรัฐสุลต่านแห่งซูลูด้วยเช่นเดียวกัน

ซูลูกับฟิลิปปินส์

เมื่อถึงตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด สเปนซึ่งปะทะกับซูลูอยู่บ่อย ๆ มีฐานะเป็นประเทศมหาอำนาจย่อย ๆ ประเทศหนึ่ง โดยทั่วไปแล้ว การปรากฏตัวของสเปนมิได้เป็นเหตุให้อังกฤษเกิดความกังวลแต่อย่างใด ทั้งมิตรภาพของสเปน ก็เป็นที่พึงปรารถนาอยู่ในยุโรป การอ้างสิทธิของสเปนในการครอบครองดินแดนเป็นเจ้าจักรวรรดิในฟิลิปปินส์ ได้รับการยอมรับอย่างยำเกรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ สเปน - เช่นเดียวกับดัตช์ - อนุญาตให้ชาวอังกฤษได้มีโอกาสทางการค้าอย่างแท้จริง อาจเป็นได้ว่า สเปนมีความพร้อมที่จะยินยอมต่ออังกฤษมากยิ่งกว่าดัตช์ เนื่องจากการครอบครองเป็นเจ้าจักรวรรดิของสเปนนั้น มีพื้นฐานอยู่บนหลักการที่แตกต่างไปจากดัตช์ มีเฉพาะในซูลูเท่านั้น ที่อังกฤษเกิดความเย้ายวนใจ โดยคิดหมายที่จะสนับสนุนให้ชนพื้นเมืองเป็นอิสระจากสเปน ทว่าความรู้สึกนี้ มีขึ้นเพียงอย่างอ่อน ๆ และในชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น อย่างไรก็ดี ในท้ายที่สุดแล้ว ทางเลือกที่บรรดาประเทศมหาอำนาจทั้งหลายเห็นพ้องต้องกัน คือการแบ่งสรรปันส่วนกัน การเข้าแทรกแซงของมหาอำนาจชาติใหม่ กระตุ้นให้มีการกำหนดเขตแดนและขยายจักรวรรดิเก่าของสเปน ของอังกฤษ และของดัตช์ในภูมิภาคนี้ออกไปรอบ ๆ เช่นเดียวกับในที่อื่น ๆ ดังนั้นไม่แต่เฉพาะนโยบายของอังกฤษเท่านั้น ที่มีส่วนกำหนดชะตากรรมของซูลู ผู้ที่ปกครองฟิลิปปินส์ คือชาวสเปน ก็มีส่วนอยู่ด้วยเช่นกัน

---

[17] อ้างใน G. Irwin, Nineteenth-Century Borneo, The Hague, 1955, 155.

[18] เป็นถ้อยคำของโรซุสเซน (Rochussen) ibid. หน้า 156.

และตั้งแต่ค.ศ. 1898 เป็นต้นมา ก็มีชาวอเมริกันเพิ่มเข้ามา ชาวอเมริกัน จะได้เข้ามาครองอำนาจร่วมกันกับนักชาตินิยม ซึ่งส่วนใหญ่มาจากลูซอนและวิสายาส์ในเวลาต่อมาด้วย

ความสัมพันธ์ของอังกฤษกับชาวสเปนในฟิลิปปินส์ มีความคล้ายคลึงเปรียบกันได้กับความสัมพันธ์ของอังกฤษกับชาวดัตช์ในอินโดนีเซีย เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด สเปนโดยตัวของสเปนเอง ไม่ได้เป็นภัยต่ออังกฤษอีกต่อไปแล้ว ทว่าสเปนสามารถตกเป็นเหยื่อและเป็นสินทรัพย์ให้แก่คู่แข่งของอังกฤษ คือฝรั่งเศสได้ ในสงครามเจ็ดปี (ค.ศ.1756-1763) อังกฤษเข้ายึดมนิลาไว้ได้ ทว่ามิได้ยึดครองไว้ สิ่งที่สำคัญคืออังกฤษต้องฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่ดีกับสเปนในยุโรปขึ้นมาหากว่าเป็นไปได้ และนโยบายของอังกฤษในดินแดนโพ้นทะเล ก็จำเป็นต้องคำนึงถึงเรื่องนี้ไว้ด้วย อย่างไรก็ดี สเปนยังไม่ลืมเลือนบทเรียนที่เคยได้รับ สเปนต้องการเสริมสร้างการใช้อำนาจอย่างเด็ดขาด แต่ก็ใช้ภูมิปัญญาของยุคแห่งความรู้แจ้งเข้าปรับปรุงสภาพการณ์ต่าง ๆ ให้ดีขึ้น* กล่าวคือ หากว่าสเปนจะรักษาดินแดนต่าง ๆ ของตนไว้ได้ สเปนก็จะต้องปกครองดินแดนเหล่านั้นอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังจะต้องพัฒนาดินแดนเหล่านั้น หรือแม้แต่เปิดดินแดนของตนให้แก่การค้าของต่างชาติด้วย แนวคิดนี้ย่อมรวมถึงการค้าของชาวอังกฤษ รวมทั้งของชาติอื่น ๆ ด้วย โดยส่วนหนึ่ง เพื่อให้ชาติอื่น ๆ นี้ มาคานดุลกับอังกฤษ ทว่าก็ควรเป็นกรณีซึ่งอังกฤษต้องยอมให้อย่างไม่อาจบ่นอุทธรณ์ได้

แม้ว่าสเปนจะไม่ได้ทำสนธิสัญญากับอังกฤษเหมือนเช่นสนธิสัญญาในค.ศ. 1824 ทว่าสเปนก็เป็นเช่นเดียวกับดัตช์ คือทั้งเปิดประตูการค้าและเสริมสร้างการควบคุมดินแดนในอาณัติของตนให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนายิ่งขึ้น การเปิดนครมนิลามีขึ้นอย่างเป็นทางการในค.ศ. 1834 ทว่า ในทางปฏิบัติแล้วมนิลาเปิดมาก่อนหน้านี้แล้ว เมืองท่าอื่น ๆ เปิดตามมาในค.ศ. 1855 พ่อค้าชาวอังกฤษดำเนินธุรกิจได้ดีเป็นพิเศษ เพราะไม่มีการแข่งขันอย่างมีประสิทธิภาพจากสเปนอยู่เกือบหนึ่งร้อยปี ชาวอังกฤษส่งออกข้าวจากลูซอนก่อน ต่อจากนั้นก็หันไปส่งออกน้ำตาลจากวิสายาส์ การพัฒนาการค้าส่งออก ช่วยกระตุ้นการพัฒนาชนชั้นสูงผู้มั่งคั่งร่ำรวย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกลูกครึ่ง ชาวสเปนบางคนมองเห็นความขัดแย้งในนโยบายของพวกตน ขั้นตอนต่าง ๆ ที่ใช้เพื่อสร้างความมั่นคงแก่บทบาทของ สเปน กลับเป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้เกิดการท้าทายแบบใหม่ ๆ ต่อบทบาทนั้น ซินิบาลโด เด มาส พยากรณ์ไว้ว่า อาณานิคมคงจะ “ปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระโดยใช้ความรุนแรง อย่างที่จะทำให้ต้องสูญเสียทรัพย์สินและชีวิตคนอย่างมากมาย”[19]

ขณะเดียวกัน การผนึกอำนาจการควบคุมของสเปนให้แข็งแกร่งขึ้น ก็ดำเนินต่อไปโดยส่งผลให้ปรากฏออกมาบ้าง การปกครองโดยวิถีทางการเมืองร่วมไปกับการทหาร ขยายเข้าไปถึงบริเวณตอน

---

* คือ แนวคิดที่เรียกว่า Enlightened Despotism เป็นแนวคิดของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่จะปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมให้ดีขึ้น ทั้งนี้โดยใช้วิชาการความรู้ของยุคแห่งความรู้แจ้ง แนวคิดนี้แผ่กระจายไปทั่วยุโรปสมัยครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด

[19] บทคัดลอกใน E.H. Blair and J.A. Robertson,eds, ***The Philippine Islands***, Cleveland, 1903-9, LII, 89.

ในของลูซอนซึ่งมีพื้นที่เป็นคลื่นภูเขา การนำเรือกลไฟมาใช้ ก็ทำให้วิสายาส์ได้รับการคุ้มกันจากการถูกปล้นจู่โจมเพื่อจับคนมาเป็นทาส ซึ่งหมู่เกาะนี้ ผจญมาอย่างเหลือจะรับได้ ทว่าหมู่เกาะทางใต้ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของผู้โจมตีมากมาย มิได้มีการเข้าควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ ฐานที่มั่นบนเกาะมินดาเนา ได้รับการขยายออกไปมาก และรัฐสุลต่านมินดาเนาที่มีมาแต่ครั้งโบราณ ก็ถูกกำจัดจนหมดสิ้น อย่างไรก็ดี ในหมู่เกาะซูลูนั้น สภาพแตกต่างออกไป

ที่ซูลูนี้เช่นเดียวกับในบางส่วนของอินโดนีเซีย คืออยู่ในสภาพไตรภาคี อังกฤษมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วย แต่อังกฤษก็มิได้หนุนหลังสเปนตรง ๆ เหมือนเช่นทางเหนือ อันที่จริงแล้ว สเปนมีความหวาดหวั่นต่อพวกอังกฤษอยู่ ความหวาดหวั่นนี้ ผลักดันให้เสปนดำเนินการแบบผสม คือยืนยันในเรื่องการควบคุมพลเมือง ร่วมไปกับการโอนอ่อนให้กับมหาอำนาจต่างชาติในด้านการทูต การยืนยันเรื่องการควบคุม ไม่สามารถสร้างฐานะที่มั่นคงให้แก่สเปนในรัฐสุลต่านซูลูได้ ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างชาติที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์กับรัฐสุลต่านที่เป็นอิสลาม เป็นมรดกตกค้างมาจากอดีต ทั้งสเปนก็มิได้ประสบความสำเร็จในแบบของดัตช์ ซึ่งมีเครือข่ายการหลอกล่อทำสนธิสัญญาสัมพันธภาพกับดินแดนซึ่งไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ คือการตัดแบ่งรัฐออกเป็นส่วน ๆ สเปนและซูลูทำสนธิสัญญาระหว่างกันหลายฉบับ แต่ความไม่ไว้วางใจที่มีกันอยู่ทั้งสองฝ่าย ก็ลดประสิทธิผลที่จะเกิดจากสนธิสัญญาดังกล่าวลงไป การจู่โจมด้วยกำลังทหารเป็นพัก ๆ ไม่ได้ช่วยสนับสนุน ทั้งโดยการจู่โจมเอง ก็มิได้เกิดผลถึงขั้นเด็ดขาด ยิ่งกว่านั้น ชาวซูลูยังสามารถดำเนินความสัมพันธ์กับชาติอื่น ๆ ได้ รวมทั้งอังกฤษ เพราะไม่ได้ถูกห้ามตามระเบียบของสนธิสัญญา เหมือนเช่นสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824 แม้เมื่ออังกฤษ และรวมทั้งมหาอำนาจชาติอื่น ๆ ทอดทิ้งให้ชาวซูลูอยู่กันตามยถากรรมในท้ายที่สุดนั้น สเปนก็มิได้เข้าควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ

เจ้าหน้าที่ทางการของอังกฤษบางคน มีความสนใจตั้งแต่แรกเริ่มของช่วงเวลานี้แล้วที่จะจำกัดการควบคุมของสเปนในดินแดนโมโร และตั้งหลักปักฐานลง ณ อาณาบริเวณนี้เสียเอง ก่อนที่อังกฤษจะพิชิตมนิลาได้ อเล็กซานเดอร์ ดาลริมเพิล ตัวแทนของรัฐบาลมัทราสของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ หาทางยึดบาลัมบานกานมาได้ และหลังจากที่ยกมนิลาคืนกลับไปให้สเปนแล้ว และหลังจากที่รีรออยู่เป็นเวลานาน บริษัทก็ตัดสินใจที่จะยึดครองหมู่เกาะดังกล่าวไว้เป็นฐานสำหรับการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การตั้งอาณานิคมขึ้น ณ ที่นี้สิ้นสุดลงในเวลาไม่นานในค.ศ. 1775 ด้วยการถูกโจมตีจากพวกซูลู ซึ่งเป็นไปได้ว่าซูลูได้รับการสนับสนุนจากการคบคิดวางแผนของสเปน ดินแดนนี้ถูกอังกฤษยึดครองอีกครั้งหนึ่งเป็นการชั่วคราว ในช่วงสงครามนโปเลียน และแรฟเฟิลส์ก็มีความสนใจบริเวณนี้เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณอ่าวมารุดุในบอร์เนียวเหนือ บริเวณนี้ดึงดูดความสนใจของเจมส์ บรุค อยู่เช่นกัน และแม้ว่าบรุคจะมุ่งเอาใจใส่กับซาราวักและบรูไน แต่เขาก็มิได้ลืมเลือนส่วนที่อยู่ทางเหนือนี้แต่อย่างใด ในค.ศ. 1849 บรุคไปเยือนซูลูในฐานะกรรมาธิการ และได้ทำสนธิสัญญากับสุลต่านซูลูตามแนวเดียวกับที่เขาเพิ่งทำกับบรูไนไปหยก ๆ สเปนประท้วงการทำสนธิสัญญา รัฐบาลอังกฤษมิได้ให้สัตยาบัน สนธิสัญญาดังกล่าว รัฐบาลอังกฤษได้รับผลกระทบจากคำวิพากษ์ที่มีต่อบรุค

เช่นเดียวกับในกรณีที่เกิดขึ้นในที่อื่น ๆ นอกจากนี้ รัฐบาลอังกฤษยังประสงค์ที่จะหลีกเลี่ยงการสร้างความขัดเคืองแก่สเปนด้วย เพราะความสำคัญที่สเปนมีอยู่ในยุโรป อันที่จริงแล้ว สเปนเองก็ได้ชี้ให้เห็นว่า ฝรั่งเศสเลิกล้มความคิดที่จะท้าทายในกรณีบาซิลันไปแล้ว

การสุ่มเสี่ยงของบรุค ผลักดันให้สเปนส่งกองทหารชุดใหม่ไปยังซูลู ทว่าสเปนมิได้สถาปนาการควบคุมขึ้นอย่างเป็นประจำและสม่ำเสมอแต่อย่างใด โจรสลัด การแทรกซึมของลัทธิฟื้นฟูของพวกอิสลาม ภัยคุกคามจากประเทศอื่น ๆ –โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักฐานที่แสดงถึงความสนใจของเยอรมัน—ทั้งหมดนี้ กระตุ้นให้สเปนกระทำการในซูลูต่อไปในทศวรรษ 1870 โดยใช้ความรุนแรงอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน วิกฤติการณ์ที่เกิดกับรัฐสุลต่านแห่งนี้เอง ทำให้ผู้ได้รับสัมปทานในบอร์เนียวเหนือ ได้*ปาจัก* หรือสัญญาเช่าดินแดนอาณานิคมที่สุลต่านทรงอ้างการเป็นเจ้าของในบอร์เนียวเหนือ และในระยะแรกเริ่ม บริษัทซึ่งได้รับสิทธิพิเศษอย่างเป็นทางการ ก็ถูกมองว่าเป็นผู้ปกครองในนามสุลต่านแห่งบรูไนและซูลู ในค.ศ. 1885 มีการแบ่งสรรปันส่วนกันต่อไปอีก ตามความตกลงที่ทำกันในหมู่ประเทศยุโรป สเปนอาสาว่าจะไม่สนับสนุนการอ้างสิทธิเหนือดินแดนบอร์เนียวเหนือของสุลต่านแห่งซูลู อังกฤษแม้ว่าจะไม่พอใจกับการต่อต้านอิสลามโดยใช้ความรุนแรงของสเปน แต่อังกฤษก็เลิกล้มความเพียรพยายามอย่างครึ่ง ๆ กลาง ๆ ของตน ที่จะรักษาเอกราชของสุลต่าน และได้ประนีประนอมไปเป็นบางส่วนแล้วในพิธีสารฉบับปีค.ศ. 1877 การตกลงระหว่างอังกฤษและสเปนกระทำกันด้วยความเต็มอกเต็มใจมากขึ้น เพราะความสนใจของเยอรมันในบริเวณนี้ เยอรมันประท้วงการกระทำที่รุนแรงของสเปน และยืนกรานว่าตนเพียงแต่ต้องการการค้ำประกันโอกาสในการเข้าทำการค้าเท่านั้น อังกฤษเอาออไปกับเรื่องนี้ด้วย เพื่อว่าจะได้รักษาการค้ำประกันดังกล่าวให้คงมีอยู่ แต่ขณะเดียวกัน อังกฤษก็คอยกีดกั้นมิให้เยอรมันกระทำการเกินเลยไปกว่านั้นด้วย อย่างไรก็ดี ผลลัพธ์ที่ปรากฏ กลับกลายเป็นการกระตุ้นสเปนให้ดำเนินความเพียรพยายามที่จะสถาปนาการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นไปอีก ทว่าก็ยังไม่ประสบความสำเร็จอยู่ดี ดาลริมเพิล บรุคและคนอื่น ๆ ได้พูดถึงการสนับสนุนให้ซูลูดำรงความเป็นกลางไว้ ทว่าการแบ่งสรรปันส่วนและการกลืนดินแดนบางส่วนก็เกิดขึ้นตามมา สาเหตุสำคัญก็เพราะอังกฤษไม่พร้อมที่จะท้าทายสเปน และอังกฤษนิยมสเปนมากกว่าเยอรมัน

อังกฤษสนใจผลลัพธ์ของสงครามระหว่างสเปนกับอเมริกันในฟิลิปปินส์ (ค.ศ.1898) ด้วยเช่นกัน การต่อต้านภายใน เกิดขึ้นประจวบกันพอดีกับการแทรกแซงเข้ามาของต่างชาติ ดังเช่นที่สเปนกลัวอยู่ เหตุการณ์ครั้งนี้ คล้ายกับที่เคยเกิดมาแล้วในระดับหนึ่ง ในตอนที่อังกฤษยึดครองมนิลาในทศวรรษ 1760 ทว่ามาคราวนี้ มิใช่เป็นการแทรกแซงของอังกฤษ แต่มาจากอเมริกัน โอกาสที่จะต้านทานการแทรกแซงอย่างมีประสิทธิภาพนั้น มีอยู่น้อย ทั้งอังกฤษก็เข้ามาสอดแทรกไม่ได้ด้วย เพราะอิทธิพลความเป็นใหญ่ที่เคยมีอยู่ บุบสลายไปเสียแล้ว ทางออกที่น่าพอใจสำหรับอังกฤษคือปล่อยให้สเปนควบคุมต่อไป หากการควบคุมของสเปนเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เช่นนั้นแล้ว ทัศนะของคนอังกฤษก็เห็นว่า การควบคุมของอเมริกัน ยังจะดีเสียกว่าการควบคุมของเยอรมัน ในเหตุการณ์นี้ เยอรมันได้หมู่

เกาะแคโรไลนส์กับเพลลิวส์ไป ส่วนอเมริกันได้ฟิลิปปินส์ ทว่าในลูซอนนั้น อเมริกันจำต้องต่อสู้กับการต่อต้านของพวกชาตินิยม ซึ่งอเมริกันควบคุมไว้ได้ ด้วยการใช้ความรุนแรงประกอบกับการยินยอมผ่อนปรนกับอำนาจและวัฒนธรรมเดิม ในดินแดนโมโรนั้นแรกทีเดียว อเมริกันทำสนธิสัญญาฉบับใหม่กับสุลต่านแห่งซูลู เพียงเพื่อจะดำเนินการยืนยันการควบคุมโดยตรงในภายหลัง ซึ่งอันที่จริงแล้วก็ใช้ความรุนแรงเป็นอันมากอีกครั้งหนึ่ง และเหลืออำนาจทางศาสนาแต่พอเป็นพิธีไว้ให้แก่สุลต่าน เมื่อสุลต่านจามาล-อัล-คิรามสิ้นพระชนม์ในค.ศ. 1936 รัฐบาลชาตินิยมของเกซอนปฏิเสธที่จะรับรองผู้สืบราชสมบัติ ซึ่งเท่ากับว่า รัฐสุลต่านนี้ สิ้นการดำรงอยู่อีกต่อไป ยกเว้นเฉพาะที่เกี่ยวกับการอ้างสิทธิในดินแดนบอร์เนียวเหนือ ทว่าดินแดนดังกล่าว มิได้ถูกนำมารวมเข้าอยู่ในฟิลิปปินส์อย่างสมบูรณ์ ในทศวรรษ 1920 มีการเจรจาเกี่ยวกับการแยกดินแดนเหล่านี้ และมีชาวอังกฤษคนหนึ่ง ฝันถึงการรวมเป็นหนึ่งเดียวในสหพันธรัฐซูลู ซึ่งมีบางแง่ที่กล่าวได้ว่า เป็นข้อเสนอเก่าเรื่องความเป็นกลาง แต่ออกมาในสำนวนใหม่ ทว่าไม่ว่าข้อเสนอใหม่หรือเก่าล้วนเป็นข้อเสนอที่ “เพ้อฝัน” พอ ๆ กัน[20]

เยอรมันยินยอมต่อการตกลงเรื่องซูลูในทศวรรษ 1880 อย่างไม่เต็มใจ ช่วงเวลานี้เป็นระยะของการเผชิญโชคด้านอาณานิคมของบิสมาร์ค และเป็นช่วงการประชุมที่เบอร์ลิน การประชุมครั้งนี้เอื้ออำนวยให้อังกฤษก่อตั้งดินแดนในอารักขาขึ้นในบอร์เนียว และมีผลนำไปสู่การตกลงเรื่องพรมแดนของบอร์เนียวกับดัตช์ในค.ศ. 1891 กิจกรรมของเยอรมันยังช่วยกำหนดพรมแดนอีกแห่งหนึ่งด้วยนโยบายด้านอาณานิคมของบิสมาร์ค ส่งผลให้เยอรมันเข้ามาดำเนินการในนิวกินี การแสดงความสนใจของเยอรมัน ส่งผลในเชิงเร่งให้ควีนสแลนด์ผนวกชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงใต้เข้าไว้ และมีการชักธงของอังกฤษขึ้นที่พอร์ต มอร์สบี ในตอนปลายค.ศ. 1884 การตกลงกับเยอรมัน มีตามมาในค.ศ. 1885 ดัตช์อ้างสิทธิในบริเวณฟากตะวันตกของดินแดนนี้ ส่วนหนึ่งในฐานะที่เป็นทรัพย์สินตามสิทธิของสุลต่านแห่งติดอร์ และในค.ศ. 1828 ด้วยความหวั่นเกรงความเคลื่อนไหวของอังกฤษในออสเตรเลียตอนเหนือ ดัตช์จึงได้ก่อตั้งอาณานิคมขึ้นที่อ่าวตริตอน ในปลายทศวรรษ 1840 ดัตช์ก็เข้าถือสิทธิในบริเวณตอนใน ทั้งนี้ก็ด้วยความหวั่นเกรงอังกฤษอีกเช่นกัน ในค.ศ. 1895 ดัตช์ได้บรรลุถึงความตกลงเรื่องเขตแดนกับอังกฤษ และเยอรมันก็ยอมรับเส้นแบ่งเขตแดนที่ 141 องศาตะวันออกด้วยเช่นกัน สิ่งที่กลายมาเป็นพรมแดนหลังยุคอาณานิคมอีกพรมแดนหนึ่ง ได้รับการสถาปนาขึ้นตามความตกลงในหมู่มหาอำาจนักล่าอาณานิคม ในค.ศ. 1902 ดัตช์ได้ก่อตั้งด่านขึ้นที่เมรอเก ซึ่งมุ่งหมายเพื่อที่จะยับยั้งการบุกปล้นของชนเผ่าตูเครีมิให้เข้ามาในเขตแดนของตน ขณะนี้ อาณาจักรของดัตช์ได้ขยายออกไปตามสำนวนอย่างที่นักชาตินิยมจะพูดกันว่า ขยายจากซาบางไปถึงเมรอเก

---

[20] N. Tarling, ***Sulu and Sabah***, Kuala Lumpur, 1978, 323-4.

มลายูในการครอบครองของอังกฤษ (บริทิชมาลายา)

สิ่งที่มีบทบาทในการกำหนดนโยบายของอังกฤษที่มีต่อคาบสมุทรมลายูนั้นได้แก่ ความระแวงบางอย่างต่อความตั้งใจของเยอรมัน ทว่า ที่แน่นอนกว่านั้น คือความประสงค์ของอังกฤษที่จะดำเนินการตามขั้นตอนเพื่อป้องกันการแทรกแซงของต่างชาติเอาไว้ล่วงหน้า ที่คาบสมุทรมลายูอังกฤษได้ทำความตกลงกับดัตช์ในค.ศ. 1824 เฉกเช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ ที่เคยมีอิทธิพลอยู่ในย่านหมู่เกาะมาก่อน การทำความตกลงนี้เป็นอุบายของอังกฤษที่จะกันให้ดัตช์ออกไปจากดินแดนซึ่งพวกเขาเกี่ยวข้องมานาน แต่หากว่าโชคชะตาของย่านหมู่เกาะกับคาบสมุทร จะต้องแยกออกจากกันอย่างทั้งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนนั้น ก็มิใช่จะหมายความว่า อังกฤษมีความจำเป็นต้องสถาปนาอำนาจการปกครองของตนขึ้นในย่านคาบสมุทร ทั้งถึงหากว่ามี สิ่งนั้น ก็มิได้เป็นตัวกำหนดรูปแบบของการปกครองดังกล่าวอยู่ดี ผลประโยชน์ของอังกฤษ ได้รับการสนองตอบอย่างพอเพียงโดยไม่จำเป็นต้องมีดินแดนนี้ อย่างน้อยก็ในระยะหนึ่ง เพราะอังกฤษมีปีนัง ซึ่งยึดมาได้ในค.ศ. 1786 เมละกา ซึ่งถูกโอนมาให้อังกฤษในท้ายที่สุดในค.ศ. 1824 และสิงคโปร์ ซึ่งอังกฤษเข้ายึดครองมาตั้งแต่ค.ศ. 1819 จึงเท่ากับว่าอังกฤษคุมช่องแคบนี้ไว้แล้ว อังกฤษมิได้สนใจดินแดนที่ลึกเข้าไปภายในในแง่เศรษฐกิจมากนักจนกระทั่งทศวรรษ 1840 เป็นต้นมา เมื่อเกิดมีความต้องการดีบุกกันขึ้นมาใหม่ และในตอนเปลี่ยนศตวรรษ เมื่อความต้องการยางพาราบังเกิดขึ้น ความเสี่ยงว่ามหาอำนาจอื่น ๆ จาก ยุโรปจะเข้าแทรกแซงในดินแดนแถบนี้มิได้เกิดขึ้นเป็นเวลาหลายทศวรรษด้วย เพราะอิทธิพลของอังกฤษในอาณานิคมย่านช่องแคบ (สเตรทเซทเทิลเมนท์) ก็มีแนวโน้มที่จะทำให้บรรดาประเทศจากยุโรปหลีกเลี่ยงย่านนี้อยู่ดี

อย่างไรก็ดี เช่นเดียวกับในย่านหมู่เกาะ ความตระหนักก็มีกันอยู่ ว่าสถานการณ์ด้านการเมืองในคาบสุมทร มีลักษณะเป็นไตรภาคี กล่าวคือ มีความเกี่ยวข้องอยู่กับอังกฤษ รัฐมลายู และกับอีกรัฐหนึ่ง ซึ่งในกรณีนี้ มิใช่รัฐในยุโรป แต่เป็นรัฐในเอเชีย คือสยาม การแทรกแซงในคาบสมุทรมลายูของอังกฤษ ส่วนหนึ่ง ถูกกำหนดจากการสำเหนียกในความสัมพันธ์ที่คาบสมุทรนี้มีอยู่กับสยาม และถูกกำหนดมาจากนโยบายที่สยามเองดำเนินอยู่ในโลกที่มีอาณานิคมเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทีแรกนั้น ผลกระทบจากสภาพการณ์เช่นนี้ ส่งเสริมให้เกิดการผลักรัฐมลายูออกไปจากแวดวงนานาชาติยิ่งขึ้นไปอีก และในท้ายที่สุด ก่อให้เกิดการแบ่งสรรปันส่วนดินแดน ทว่าถึงจะมีความไม่เหมาะสมในแง่ของประวัติศาสตร์และเชื้อชาติอยู่ก็ตาม แต่การแบ่งสรรปันส่วนนี้ก็ยังก่อให้เกิดพรมแดนของรัฐในสมัยภายหลังยุคอาณานิคมขึ้นมาอยู่นั่นเอง ในแง่หนึ่ง สถานการณ์นี้ เป็นมากยิ่งกว่าไตรภาคีเสียอีก สยามนั้น ทั้งมองตัวเองและถูกมองว่าเป็นรัฐที่อยู่ในแวดวงนานาชาติที่กว้างใหญ่กว่า ประการแรก คือแวดวงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบเก่า ซึ่งจีนมีอิทธิพลครอบงำอยู่ ประการที่

สอง คือแวดวงของจักรวรรดินิยมแบบใหม่ ดังนั้น ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นแก่คาบสมุทรมลายูจึงอธิบายได้ไม่สมบูรณ์เต็มที่ หากไม่มีการสำรวจถึงฐานะของสยาม

นอกจากนี้ ยังอธิบายได้ไม่สมบูรณ์ด้วย หากไม่ยอมรับว่า แม้อังกฤษจะหลีกเลี่ยงการแทรกแซงในคาบสมุทรอย่างเป็นทางการมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1870 และในกรณีของรัฐส่วนใหญ่การหลีกเลี่ยงการแทรกแซงนี้ ยังดำเนินมาหลังกว่านั้นไปอีก แต่ถึงกระนั้นอังกฤษก็ได้เข้าแทรกแซงในลักษณาการอื่น ๆ ซึ่งเป็นทางการน้อยกว่า การปรากฏตัวอยู่ในอาณานิคมย่านช่องแคบของอังกฤษช่วยกันมิให้รัฐในคาบสมุทรติดต่อกับประเทศยุโรปชาติอื่น ๆ ใช่แต่เท่านั้น พ่อค้าในท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ผลประโยชน์ของชาวจีนในท้องถิ่น พวกผู้ดีชาวมาเลย์และองค์ประมุขผู้ครองรัฐทั้งหลาย ต่างนำอาณานิคมย่านช่องแคบของอังกฤษไปผูกติดเข้าด้วยกันกับรัฐบางรัฐ สภาวะเช่นนี้เป็นปัจจัยที่ช่วยกำหนดรูปแบบและขอบข่ายของการแทรกแซง รวมทั้งจังหวะก้าวของการเข้ามาแทรกแซงด้วย รัฐสุลต่านมลายูที่ได้รับอิทธิพลจากอังกฤษทั้งหลาย ซึ่งเป็นรัฐที่จะเป็นตัวกำหนดเค้าโครงของมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบนั้น ล้วนก่อร่างสร้างตัวขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า

ในสงครามฝรั่งเศส อาณานิคมของดัตช์ในเมละกาถูกยึด และการส่งคืนตามที่กำหนดไว้ล่วงหน้าภายใต้อนุสัญญาฉบับปีค.ศ. 1814 กระตุ้นให้เจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษที่ปีนัง บังเกิดความสนใจต่อชะตากรรมของรัฐต่าง ๆ ที่เป็นเพื่อนบ้านติดกัน ทั้งนี้ เพราะดัตช์อาจหาทางสร้างการผูกขาดการค้าดีบุกจากเปรักและสลังงอร์ขึ้นมาใหม่ก็ได้ ทว่าไทยก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่ง สำหรับพวกไทยแล้ว เกดะห์ (ไทรบุรี) มีความสำคัญในด้านยุทธศาสตร์ เมื่อพิจารณาถึงการต่อสู้อันยาวนานที่ไทยมีอยู่กับพม่า ทั้งการแสดงความยืนหยัดของราชวงศ์ใหม่และความทะเยอทะยานของอุปราชทางใต้ของสยามที่นครศรีธรรมราช (ลิกอร์) ต่างส่งเสริมให้ไทยขยายความสัมพันธ์ในแบบบรรณาการของตน ให้เลยจากนครศรีธรรมราชต่อไปอีก พระประมุขของเกดะห์ทรงหวังไว้ว่า จะได้รับการสนับสนุนจากอังกฤษแน่นอน เพราะอุตส่าห์ยกปีนังให้อังกฤษไปแล้ว และต่อมาภายหลัง ยังได้ยกมณฑลเวลส์ลีย์ (สมารังไพร) ซึ่งเป็นดินแดนส่วนหนึ่งที่อยู่บนแผ่นดินใหญ่ (ตรงกันข้ามกับเกาะปีนัง) ให้ไปอีก แต่ก็ปรากฏว่าไม่มีประโยชน์ ในค.ศ. 1816 สุลต่านแห่งเกดะห์ ในฐานะที่เป็นประเทศราชของสยามทรงได้รับคำสั่งให้บุกเปรักเพื่อบังคับให้ส่งบรรณาการ และพระองค์ปฏิเสธที่จะให้ความเห็นชอบแก่การยกปังกอร์ให้บริษัทเพื่อใช้เป็นสถานีสำหรับการค้าดีบุกในดินแดนนั้น ตามที่เจ้าหน้าที่ทางการคนหนึ่งของปีนัง คือ จอห์น แอนเดอร์สัน เสนอแนะ

ในค.ศ. 1821 พวกไทยก็บุกเกดะห์เสียเอง เจ้าหน้าที่บางคนในปีนัง สนับสนุนให้แทรกแซงเพื่อขัดขวางไทย ด้วยเหตุผลว่า

> เราได้กลายมาเป็นประเทศที่เป็นใหญ่อยู่ทางด้านนี้ของอินเดียแล้ว และเราก็ควรจะถือตาชั่งแห่งความยุติธรรมไว้ในมือเรา เพื่อปกป้องผู้มีกำลังอ่อนแอกว่า มิให้ผู้ที่แข็งแรงกว่า มายื้อแย่งสมบัติไป เราควรเป็นสื่อกลางระหว่างพวกเขาในทุกวาระ ในยามที่การแทรกแซงของ

> เราสามารถก่อให้บังเกิดผลลัพธ์ออกมาได้ และแม้กระทั่งเปล่งสำเนียงด้วยท่วงทำนองของอำนาจที่มีเหนือกว่า ในบางครั้งบางคราวเพื่อยับยั้งการอ้างสิทธิอันมากเกินสมควรของรัฐต่าง ๆ[21]

แอนเดอร์สันเอง เสนอแนะให้แต่งตั้งผู้สำเร็จราชการประจำเกดะห์ ตามแบบอย่างของพันธมิตรในเครือของอินเดีย ทว่ารัฐบาลในอินเดียซึ่งตอนนั้น มีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองย่านช่องแคบโดยตรง ปฏิเสธที่จะให้ความเห็นชอบต่อการดำเนินนโยบายในคาบสมุทรโดยใช้นโยบายที่ตนใช้อยู่ในอนุทวีปอินเดีย หรือใช้โครงสร้างทางการเมืองที่อนุทวีปใช้อยู่ แม้ว่าในเวลานั้นข้าหลวง โรเบิร์ต ฟุลเลอร์ตันจะให้เหตุผลว่าการกำจัดพวกดัตช์ออกไปจากเมละกาภายใต้สนธิสัญญาฉบับปีค.ศ. 1824 รังแต่จะเปิดทางให้กับไทยอย่างเต็มที่มากขึ้นไปอีกเท่านั้น

อย่างไรก็ดี สงครามระหว่างบริษัทกับพม่า ได้นำไปสู่การเจรจาระหว่างอังกฤษกับไทยในกรุงเทพฯ ก่อนที่การเจรจาจะเริ่มขึ้น แอนเดอร์สันถูกส่งตัวไปยังเปรักและสลังงอร์ และสุลต่านของเปรัก เสนอแก่แอนเดอร์สันว่าจะยกปังกอร์ให้ อย่างไรก็ดี ที่กรุงเทพฯ ผู้ร่วมเจรจาคือเฮนรี เบอร์นีย์ รักษาผลประโยชน์ของอังกฤษไว้ได้น้อยกว่าที่ผู้มีอำนาจในปีนังต้องการ ปัตตานี ซึ่งไทยล่วงล้ำเข้าไปแล้ว ไม่ได้ถูกนำเข้ามาอภิปรายกันด้วย แม้ว่าฝ่ายไทยยอมตกลงที่จะไม่ขัดขวางการค้าของกลันตังและตรังกานู ซึ่งเป็นดินแดนที่ไทยอ้างสิทธิไว้ด้วย ดังนั้น จึงเป็นผลให้มีการกำหนดเขตที่เป็นทำนองพรมแดนขึ้นมา สุลต่านแห่งเกดะห์ ซึ่งไทยปลดออกจากตำแหน่ง ก็ไม่ได้มีการแต่งตั้งขึ้นมาใหม่ ส่วนสุลต่านแห่งเปรักก็ถูกปล่อยให้ตัดสินพระทัยเองว่าจะส่งบรรณาการให้สยามต่อไปหรือไม่ ตัวแทนอังกฤษคนต่อมาที่ส่งมาจากปีนัง คือ เจมส์ โลว์ ชักจูงพระองค์มิให้ทำเช่นนั้น และอังกฤษเข้ารักษาดินแดนปังกอร์ที่สุลต่านทรงเสนอให้ไว้ อย่างไรก็ดีความตกลงนี้ ไม่ได้รับความเห็นชอบในกัลกัตตา เช่นเดียวกับปฏิบัติการทางทหาร-กองทัพเรือ ที่มีต่อมา ปฏิบัติการทางทหารนี้มุ่งโจมตีโจรสลัดที่อยู่ชายฝั่งทะเลของเปรัก แต่ก็มีจุดมุ่งหมายที่จะช่วยเหลือพระประมุขของเปรักพร้อมกันไปด้วย ข้าหลวงใหญ่ ในคณะมนตรียืนกรานว่า ภารกิจที่สำคัญ ที่สุด คือการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับสยาม ซึ่งตอนนี้ มีพื้นฐานอยู่ที่สนธิสัญญาเบอร์นีย์ ฉบับ ปีค.ศ. 1826

กระนั้น ในปีต่อ ๆ มา เจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจหน้าที่ของอังกฤษในย่านช่องแคบ ก็ยังคงเข้าแทรกแซงในรัฐมลายู แต่พวกเขาเข้าแทรกแซงได้ ด้วยวิธีการทางอ้อมเท่านั้น และความเพียรพยายามของพวกเขา ก็มุ่งหมายที่จะให้บังเกิดผลในเชิงปกปักรักษารัฐต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ ด้วยการดำเนินงานกับรัฐเหล่านี้และโดยผ่านรัฐเหล่านี้ อันที่จริงแล้ว พวกเขาเพิ่มพูนอิทธิพลของพระประมุขของรัฐเหล่านี้อย่างน้อยก็บางพระองค์ ผู้ที่มีปฏิกิริยาในทางบวกต่อการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น และต่อการ

---

[21] บันทึกการประชุมโดย Clubley, 16 Sept. 1823, Straits Setltlements Factory Records G/34/91, India Office Library.

ทาบทามของพวกเขา โดยทั่วไปแล้ว กระบวนการนี้ ทำให้ยิ่งมีทีท่าเป็นไปได้มากขึ้นว่า ความร่วมมือกันในอนาคตระหว่างอังกฤษกับคาบสมุทร จะมีศูนย์รวมอยู่ที่ความสัมพันธ์กับบรรดาพระประมุขของรัฐมลายู ทว่าความสัมพันธ์เหล่านี้ เมื่อพัฒนาต่อไป จะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละรัฐ

ในสนธิสัญญาเบอร์นีย์นั้น อังกฤษมิได้ประสบความล้มเหลวเฉพาะเรื่องการหาทางรื้อฟื้นคืนตำแหน่งให้สุลต่านแห่งเกดะห์อย่างเดียวเท่านั้น หากยังสร้างพันธะผูกพันตนเองไว้ด้วยว่าจะต้องกันพระองค์ให้ออกไปจากบริเวณรัฐสุลต่านแห่งนี้อีกด้วย พันธะนี้อังกฤษทำไม่สำเร็จ และเจ้าหน้าที่อังกฤษในท้องถิ่นยังได้ร่วมมือกับไทยในการโจมตีรัฐสุลต่านเกดะห์ที่อยู่ในความปกครองของไทยนี้สองครั้งเนื่องจากบริวารของสุลต่านได้ก่อการ “เยี่ยงโจรสลัด” ขึ้นในค.ศ. 1831 และ 1838 การโจมตีทั้งสองครั้งนี้ มีส่วนช่วยโน้มน้าวให้ไทยเปลี่ยนนโยบายของตน และทัศนคติของอังกฤษ ก็ทำให้เป็นการสะดวกยิ่งขึ้นสำหรับไทย ที่จะยอมรับการไกล่เกลี่ยของข้าหลวงบอนแฮม ซึ่งนำไปสู่การแต่งตั้งสุลต่านเกดะห์ให้กลับเข้ามามีฐานะเป็นพระประมุขของประเทศราชที่อยู่ใต้อำนาจของไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1824-1853) ทรงประกาศว่า “อังกฤษเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ เราได้ทำสนธิสัญญากับอังกฤษแล้ว อังกฤษได้แสดงให้เห็นแล้วว่า มีความยึดมั่นต่อพันธะหน้าที่ทางศีลธรรมมากเพียงพอ และมิได้มีทีท่าว่าจะดำเนินมาตรการอันไม่บังควรใด ๆ”[22] ด้วยเหตุนี้ เกดะห์จึงเป็นตัวแทนที่แสดงถึงการร่วมเฉลี่ยอำนาจการปกครองกันสามฝ่าย ตามแบบฉบับของตนเอง นั่นคือ มีไทยเป็นเจ้าครองความเป็นใหญ่ มีการปกครองของชาวมาเลย์ และมีอิทธิพลจากอังกฤษ ในกลันตังและตรังกานูนั้น เบอร์นีย์ได้หลีกเลี่ยงการยอมรับถึงอำนาจความเป็นใหญ่ของไทยอย่างแน่นอนลงไป อังกฤษพยายามปัดป้องมิให้ไทยเข้ามาใช้อำนาจเป็นใหญ่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการสำแดงกำลังของกองทัพเรือต่อต้านโจรสลัดให้เห็นกันอย่างชัดเจนในตอนต้นทศวรรษ 1830 แต่อังกฤษพยายามสร้างอิทธิพลน้อยกว่าที่ทำในเกดะห์

ในยะโฮร์ อังกฤษแสดงอิทธิพลมากขึ้น องค์ประมุขของยะโฮร์คือ อิบราฮิม ประทับอยู่ที่เกาะสิงคโปร์ และพระองค์ก็ทรงมองเห็นข้อได้เปรียบในการเกี่ยวข้องและมีความสัมพันธ์กับการค้าและอิทธิพลของอังกฤษเช่นกัน พระองค์ทรงดำเนินงานร่วมกับบรรดาพ่อค้า ในการพัฒนารัฐ และดำเนินงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ปกครองอังกฤษ ในการปราบโจรสลัด พระองค์ยังได้ทรงโน้มน้าวให้เพื่อนบ้าน คือประมุขแห่งปาหัง ให้ดำเนินงานปราบโจรสลัดและต่อต้านการค้าทาสด้วยเช่นกัน อันที่จริงแล้ว นับตั้งแต่ช่วงเวลานี้ไป พระประมุขของยะโฮร์ส่วนที่อยู่บนคาบสมุทร ทรงมีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับอังกฤษ แม้ว่าจะถูกประมุขชาวมาเลย์อื่น ๆ มองว่าเป็นผู้ดีใหม่ก็ตามที อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ดังกล่าว มีส่วนกระตุ้นในทางอ้อมให้เกิดการกระทบกระทั่งกับไทยขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และความสัมพันธ์แบบไตรภาคีนี้ต้องมีการปรับแต่งกันใหม่

---

[22] อ้างใน Kobkua Suwannathat-Pian, ***Thai-Malay Relations***, Singapore, 1988, 90.

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับอิบราฮิมแห่งยะโฮร์ เพื่อเป็นหนทางในการแผ่สันติภาพและความเป็นระเบียบในคาบสมุทร ในระดับหนึ่งไม่บังเกิดผลดังที่ตั้งใจไว้ พระประมุของค์อื่นๆ ทรงริษยาฐานะพิเศษของอิบราฮิม ทายาทของสุลต่านแห่งยะโฮร์องค์เก่า ซึ่งแรฟเฟิลส์ให้การรับรอง เพื่อใช้เป็นเครื่องยืนยันการยึดครองสิงคโปร์ ต้องได้รับการซื้อตัวออกจากสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. 1855 ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือ ประมุขแห่งตรังกานู คือโอมาร์ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1839-1876) ซึ่งมีความต้องการอย่างมากที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์เองกับอังกฤษขึ้นมาบ้าง ไม่พอใจที่อังกฤษมุ่งความสนใจให้กับอิบราฮิม ข้าหลวงอี.เอ. บลันเดลล์ ต้องการที่จะตอบสนองโอมาร์ เขาหว่านล้อมให้รัฐบาลอินเดียอนุมัติ “การเยี่ยมเยือนราชาผู้มีเอกราชที่อยู่รอบ ๆ เราเป็นครั้งคราว ซึ่งเท่ากับสถาปนาการติดต่อสัมพันธ์อย่างเป็นมิตรมากยิ่งขึ้น และกำจัดการความเข้าใจผิดหรืออุปสรรคใด ๆ ที่อาจมีอยู่ การเยี่ยมเยือนดังกล่าว ควรปลอดจากลักษณะที่เป็นการเมืองโดยสิ้นเชิง และกระทำกันเพียงเพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงถึงมิตรภาพและสัมพันธไมตรีเท่านั้น”[23] เขายังเสนอแนะด้วยว่า สุลต่านโอมาร์ น่าจะส่งโอรสบางพระองค์ไปรับการศึกษาที่สิงคโปร์ ที่สิงคโปร์นี้สาธุคุณบี.พี. คีสเบอร์รี ได้ก่อตั้งโรงเรียนสำหรับชนผู้ดีชั้นสูงขึ้นต่างหาก ภายในโรงเรียนประจำของท่าน พระประมุขของเกดะห์และยะโฮร์ ก็ทรงส่งทายาทของพระองค์มาเรียนอยู่ที่นี่ด้วย

สงครามกลางเมืองในปาหัง *เป็นเครื่องทดสอบนโยบายนี้ เพราะอิบราฮิมและโอมาร์ ทรงเข้าแทรกแซงด้วยการเข้าช่วยเหลือคนละฝ่ายที่กำลังเป็นปฏิปักษ์ต่อกันอยู่ ผู้ที่รับตำแหน่งสืบต่อจากบลันเดลล์ คือคาเวนาจวิพากษ์อิบราฮิมในระยะแรก แต่ต่อมาก็สนับสนุนอิบราฮิม โอมาร์ซึ่งเคยหวาดหวั่นพวกไทยมาก่อน ก็เปลี่ยนทัศนคติไป คาเวนาจสั่งการให้กองทัพเรือโจมตีตรังกานูในเดือนพฤศจิกายน 1862 การโจมตีครั้งนี้ ช่วยส่งผลให้เกิดการจัดระเบียบใหม่ขึ้นในคาบสมุทร แม้ว่าจะมิใช่ชนิดที่คาเวนาจพยายามสร้างขึ้นก็ตาม แม้ว่าจะถูกโจมตี แต่ศัตรูของอิบราฮิมที่โอมาร์แห่งตรังกานูทรงให้การสนับสนุนก็ยังได้ชัยชนะในปาหัง ส่วนหนึ่ง ด้วยการเรียกร้องการสนับสนุนจากอดีตสุลต่านแห่งลิงคะ ทายาทของพระประมุขของจักรวรรดิยะโฮร์เก่า และในท้ายที่สุด อิบราฮิมเองก็ทรงยอมรับเขตพรมแดนที่เปลี่ยนแปลงแก้ไขใหม่ ระหว่างปาหังกับรัฐยะโฮร์ของพระองค์ การโจมตีครั้งนี้ยังเป็นเหตุให้อังกฤษยอมรับการอ้างสิทธิความเป็นใหญ่ของไทยในตรังกานู อันเป็นสิ่งที่อังกฤษหลีกเลี่ยงที่จะรับรู้อย่างแจ้งชัดมาก่อนหน้านี้ เพราะเมื่อไทยประท้วง รัฐบาลอังกฤษก็รับฟัง ยิ่งกว่านั้น กระทรวง

---

[23] Blundell to Secretary, 27 May 1856, Board’s Collections 189619, p. 67, F/4/2/2692, India Office Library.

* เป็นสงครามแย่งชิงราชสมบัติ โดยพระญาติของสุลต่านโอมาร์แห่งตรังกานูเป็นตัวตั้งตัวตีเพื่อล้มอำนาจของสุลต่านองค์ใหม่แห่งปาหัง อังกฤษ (เจ้าหน้าที่ที่ทำงานในภูมิภาคนี้) ไม่พอใจบทบาทของตรังกานูและเชื่อว่าไทยมีส่วนให้การสนับสนุน การระดมยิงตรังกานูของอังกฤษในส่วนหนึ่งเป็นเพราะอังกฤษถือว่ารัฐนี้ รวมทั้งรัฐอื่น ๆ ที่ไทยอ้างสิทธิ์ เป็นรัฐอิสระ ซึ่งทำให้ไทยต้องส่งคำประท้วงไปที่รัฐบาลอังกฤษในลอนดอน

อาณานิคมซึ่งรับผิดชอบต่ออาณานิคมย่านช่องแคบภายหลังค.ศ. 1867 ยังเพิกเฉยต่อมรดกตกค้างที่ผู้ที่ทำหน้าที่มาก่อนตน คือ บริษัทกับกระทรวงอินเดีย ได้สร้างไว้ ผู้ว่าการกระทรวงอาณานิคม คือ แฮรี ออร์ด พบว่าเป็นการสะดวกที่จะดำเนินงานโดยผ่านทางไทย แม้ว่าโอมาร์จะได้พยายามเลียนแบบอิบราฮิม—ผู้ซึ่งเปิดการติดต่อโดยตรงกับลอนดอนในค.ศ.1866—แต่เมื่อมาถึงตอนนี้ รัฐที่อยู่ทางตอนเหนือของคาบสมุทร จะได้รับการมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของสมบัติที่เป็นมรดกตกทอดของสยาม สยามเองเมื่อถึงตอนนี้ ก็มีตัวแทนอย่างเป็นทางการของรัฐบาลอังกฤษไปประจำอยู่ แม้แต่ออร์ดก็ยังระบุว่าเงื่อนไขที่ตกลงกันเกี่ยวกับเกดะห์ ตรังกานูและกลันตังนั้น ส่วนใหญ่แล้ว เป็นผลลัพธ์มาจากความเป็นใหญ่ของไทย

ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในค.ศ.1862 ซึ่งตามมาด้วยการเปลี่ยนแปลงไปสู่การปกครองของกระทรวงอาณานิคม ทำให้ทัศนคติที่มีมาแต่เดิม เกี่ยวกับรัฐทางตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งสยามอ้างสิทธิความเป็นเจ้าใหญ่อยู่เปลี่ยนแปลงไป และยังทำให้มีการตีความลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างไม่ถูกต้อง ซึ่งก่อให้เกิดสภาพเช่นที่เป็นอยู่ขึ้นในรัฐเหล่านี้ อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงทัศนคตินี้ ก็มิได้ทำลายสิ่งที่ประวัติศาสตร์ได้สร้างขึ้นมาก่อนหน้านั้น รัฐทางเหนือได้รับการปกปักรักษาให้รอดพ้นจากการเข้ายึดครองของสยาม และพระประมุขของรัฐเหล่านี้ ก็มีตำแหน่งแห่งที่อยู่ในแบบแผนของความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับไทย การโอนสิทธิของสยามเหนือรัฐเหล่านี้ให้แก่อังกฤษในท้ายที่สุด และฐานะที่ปรึกษาที่เหล่าพระประมุขเข้ารับในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ จึงเท่ากับว่าได้รับการตระเตรียมขึ้นตั้งแต่ในสมัยของผู้อำนวยการบริษัทและกระทรวงอินเดีย แม้ว่าการจัดระเบียบและทัศนคติต่าง ๆ จะเปลี่ยนแปลงไปในทศวรรษ 1860 แต่เรื่องนี้ก็มิได้บดบังความผูกพันข้องเกี่ยวในระยะยาว ที่อังกฤษมีอยู่กับพระประมุขชาวมาเลย์ ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว ก็ส่งผลมาถึงทางใต้ของแนวปัตตานี ซึ่งเบอร์นีย์มองเห็นว่าเป็นขอบเขตของการเจรจา

ไม่ว่าต้นตอของความเป็นระเบียบเรียบร้อยของรัฐทางเหนือจะเป็นอะไรก็ตาม ความหมายมีอยู่ว่า ออร์ดได้เข้าไปเกี่ยวข้องผูกพันกับเปรักและสลังงอร์มากขึ้น รัฐทั้งสองมีโครงสร้างที่มีประสิทธิภาพด้อยกว่า และพระประมุขก็มีประสิทธิภาพด้อยกว่า แต่คำสั่งของเจ้าหน้าที่ระดับสูง ได้ป้องกันมิให้มีการแทรกแซงแม้ในขอบข่ายที่จำเป็นต่อการจัดการกับปัญหา ซึ่งเกิดจากการขยายตัวของการทำเหมืองดีบุกและการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีนเข้ามาตั้งแต่ในทศวรรษ 1840 คาเวนาจ ออกอุบายที่จะเข้าแทรกแซงในเปรักในค.ศ. 1862 โดยอาศัยสนธิสัญญาแอนเดอร์สันฉบับปีค.ศ. 1825 เป็นพื้นฐาน ทว่าแม้ว่าเขาจะเร่งเร้าขออำนาจเพิ่มขึ้น แต่เขาก็ไม่ได้รับการอนุมัติจากผู้บังคับบัญชา ออร์ดเองก็ไม่ได้รับอนุมัติเช่นกัน จนกระทั่งถึงค.ศ.1873 กระทรวงอาณานิคมจึงได้มอบอำนาจให้ผู้ที่รับตำแหน่งคนต่อมา คือเซอร์แอนดรูว์ คลาร์ค ให้พิจารณาเรื่องการเข้าแทรกแซงรัฐทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก

ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดว่า เหตุจูงใจของกระทรวงอาณานิคม ย่อมรวมถึงความห่วงใยต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย อันเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการค้า ยิ่งกว่านั้น กระทรวงฯ ยังมีความกังวลต่อโอกาสความเป็นไปได้ที่ต่างชาติจะเข้าแทรกแซงด้วย การแทรกแซงของต่างชาติย่อมบ่อนทำลายการ

ควบคุมย่านช่องแคบในแง่ยุทธศาสตร์ของอังกฤษ ซึ่งเป็นความสำเร็จที่สำคัญอย่างหนึ่งของปีค.ศ. 1824 การแทรกแซงของต่างชาติไม่น่าที่จะเกิดขึ้น ในเมื่อเป็นที่ปรากฏว่าอังกฤษมีอิทธิพลครอบงำอยู่ ธุรกิจของเอกชน ซึ่งได้ประโยชน์จากสภาวะที่ปราศการแข่งขันของต่างชาติ อาจขยายความเสี่ยงในเรื่องนี้ให้มากเกินกว่าความเป็นจริง หลักฐานที่บอกถึงความสนใจภูมิภาคนี้อย่างแท้จริงในส่วนของชาวยุโรปชาติอื่น ๆ ก็ไม่ปรากฏเช่นกัน ในค.ศ.1870 มีข่าวลือว่า สมาพันธ์รัฐเยอรมันภาคเหนือ กำลังแสวงหาสถานที่ที่จะใช้เป็นฐานปฏิบัติการให้แก่ทัพเรือของตนสักแห่งหนึ่งในบริเวณปังกอร์ แต่ก็มองเห็นได้ว่าเรื่องนี้ ไม่มีอะไรมากไปกว่าข่าวลือ และไม่มีใครถือเป็นเรื่องจริงจัง เป็นไปได้ว่าไม่จำเป็นต้องมีหลักฐานที่แน่ชัด ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อตั้งอาณาจักรไรช์ที่สองของเยอรมัน (ค.ศ.1871) อาจกระตุ้นให้เกิดความหวั่นวิตกขึ้นมา หรืออย่างน้อย ก็ชวนให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการป้องกันไว้ล่วงหน้า เพียงเท่านี้ก็อาจเพียงพอแล้ว ที่จะเป็น เหตุให้เกิดแรงกระตุ้นขึ้นในโลกซึ่งเป็นที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่ากำลังมีการเปลี่ยนแปลงและโลกซึ่งความแน่นอนเก่า ๆ กำลังถูกทำลายลง อย่างไรก็ตาม ความกังวลของลอร์ด คิมเบอร์ลีย์ (และของลอร์ดโวดเฮาส์ ก่อนหน้านี้) ต่อการปรากฏตัวของเยอรมันในซูลู จากต้นทศวรรษ 1870 เป็นต้นมา อาจทำให้เขารู้สึกมากขึ้นว่าจำเป็นต้องเตรียมการป้องกันย่านคาบสมุทรนี้

ทัศนคติของรัฐมนตรีกระทรวงอาณานิคม ที่ให้มีการก่อตั้งบริษัทบอร์เนียวเหนือขึ้นมานั้น เป็นอีกความเคลื่อนไหวหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า เขามองเห็นความเกี่ยวพันระหว่างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในภูมิภาคซูลูกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคคาบสมุทร เป้าหมายหลักนั้น คือการรักษาบอร์เนียวเหนือให้เป็นอิสระจากประเทศอื่น ๆ ประเทศที่มีความเป็นไปได้ว่าจะเข้ามาครอบครองบอร์เนียวเหนือรายหนึ่งคือเยอรมนี และสิ่งที่ใช้เป็นข้อคัดค้านสำคัญประการหนึ่งคือ โครงสร้างภาษีศุลกากรใหม่ของเยอรมนีที่เพิ่งนำมาใช้ อีกปัญหาหนึ่งเป็นเรื่องความมั่นคง “เยอรมนีมิใช่รัฐที่อ่อนแอเหมือนเช่นเนเธอร์แลนส์ ซึ่งเราสามารถสร้างอิทธิพลโน้มน้าวได้โดยง่าย และการมาปรากฏตัวของเยอรมนีใกล้กับคาบสมุทรมลายู อาจทำให้สถานะของเราอ่อนแอลงและอลักเอลื่อขึ้นมาอย่างรุนแรง ด้วยการทำให้ชนพื้นเมืองเกิดความคิดโลเลวุ่นวายขึ้นมาได้”[24] “ชาวเยอรมันจะเป็นเพื่อนบ้านที่มีแสนยานุภาพมากเกินไป และการมาปรากฏตัวอยู่ในบอร์เนียว จะส่งอิทธิพลที่สร้างความยุ่งยากขึ้นในคาบสมุทรมลายู”[25] คิมเบอร์ลีย์มองเห็นว่า ความมั่นคงปลอดภัยของผลประโยชน์ของอังกฤษในสองภูมิภาคนี้ เป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ หากว่ามีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับบอร์เนียว ข้อโต้แย้งเหล่านั้น ก็ต้องเกี่ยวข้องกับคาบสมุทรมลายูด้วย อย่างไรก็ดี ดูเหมือนว่า ไม่มีความจำเป็นที่อังกฤษจะต้องเข้าแทรกแซงในรัฐต่าง ๆ หลายรัฐ อย่างน้อยก็ในขณะนี้ อาทิเช่นยะโฮร์ และรัฐต่าง ๆ “ของสยาม” ก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าส่วน

---

[24] Memorandum by Kimberley, 13 July 1880, FO12/55; CO 144/54 [10768], Public Record Office, London.

[25] Memorandum, 22 Oct. 1880, PRO 30/29/143, Public Record Office, London.

หนึ่ง จะเนื่องมาจากความห่วงใยต่อการรักษาเอกราชของสยามเอง ซึ่งรัฐอื่น ๆ อาจเข้ามาบ่อนทำลายได้ หากว่าอังกฤษชี้ทางให้

จะเห็นว่า การแทรกแซงของอังกฤษถูกจำกัดให้อยู่เฉพาะในขอบเขตทางภูมิศาสตร์ อังกฤษไปไกลเพียงเท่าที่จำเป็นเท่านั้น นอกจากนี้แล้ว การแทรกแซงยังถูกจำกัดในด้านรูปแบบด้วย ข้อตกลงปังกอร์ในค.ศ. 1874 เกี่ยวข้องกับการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการ ชาวอังกฤษ (Resident) ซึ่งจะให้คำแนะนำที่พระประมุขของรัฐเหล่านี้ ต้องนำไปปฏิบัติทุกเรื่อง ยกเว้นเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาและขนบธรรมเนียม ความคิดดังกล่าว มีอยู่กับแอนเดอร์สันในทศวรรษ 1820 และมีภูมิหลังมาจากอินเดีย แต่สิ่งที่อยู่ในความนึกคิดของทางการอย่างแน่นอน คือกรณีตัวอย่างของยะโฮร์ พระประมุขของรัฐยะโฮร์นี้ ดูเหมือนว่าทรงพร้อมที่จะยอมรับคำแนะนำอย่างไม่เป็นทางการมากกว่า อันที่จริงแล้ว ประสบการณ์และ เงื่อนไขของรัฐต่าง ๆ ทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกนั้น มีความแตกต่างกันอยู่ และสมมุติฐานที่ว่า เฉพาะการให้คำแนะนำก็น่าจะเพียงพอแล้ว แม้จะเป็นคำแนะนำที่มีพื้นฐานอย่างเป็นทางการมากขึ้น ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นความผิดพลาด อย่างไรก็ดี การสังหารผู้สำเร็จราชการคนแรกในเปรัก เจ.ดับเบิลยู. เบิร์ช กระตุ้นให้อังกฤษต้องส่งกองทหารมาลงโทษ ที่ดูจะขัดกันอยู่ก็คือ การกระทำนี้กลับเป็นคุณคือการให้คงรักษาขนบประเพณีเรื่องการแนะนำและชี้แนะไว้ กระทรวงอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลอร์ด คาร์นาร์วอน กล่าวโทษว่าวิกฤติการณ์ที่เกิดขึ้น มิใช่ความผิดของกระทรวงฯ หรือของคลาร์ค หากเป็นความผิดของผู้ที่ดำรงตำแหน่งต่อจากเขา คือเจอร์วัวส์ ซึ่งสนับสนุนให้ผนวกดินแดน และปฏิเสธที่จะยอมรับว่า แผนการที่ผู้สำเร็จราชการคิดไว้แต่แรกนั้น ไม่รัดกุมพอ สงครามเปรักโดยตัวของสงครามเอง เป็นการสอนบทเรียนให้ ซึ่งมีความหมายว่า คำแนะนำคงได้รับการยอมรับ และความคิดนั้นย่อมได้รับการยึดถือและปกป้องไว้ เนื่องจากมิใช่แนวปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ขนบประเพณีที่สร้างขึ้นมาก่อนค.ศ. 1867 ก็ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของแบบแผนของมลายูสมัยคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ การแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการที่มีประสบการณ์ยาวนานมาประจำที่บรูไน อาจเป็นได้ว่ามีส่วนสร้างคุณูปการที่เอื้อความสำเร็จของระบบดังกล่าว และวิธีการนี้ได้นำมาประยุกต์ใช้กับปาหังในค.ศ. 1888 ขณะเมื่อประเทศยุโรปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยรวม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวยุโรปที่ได้รับสัมปทานอยู่ในปาหัง ต่างพากันดำเนินกิจกรรมเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ อย่างไรก็ตาม กิจกรรมที่ปาหัง ได้ก่อให้เกิดความตึงเครียดและความวุ่นวายขึ้นมา เหตุการณ์นี้ ช่วยนำไปสู่การก่อตั้งสหพันธรัฐมลายูขึ้นในค.ศ. 1895 แม้ว่าจะมีบางคนที่มองเห็นว่าสหพันธรัฐนี้เป็นแบบอย่างสำหรับบอร์เนียว แต่อันที่จริงแล้ว สหพันธรัฐนี้ได้สร้างรัฐบาลส่วนกลางขึ้นมา ซึ่งทำให้แนวคิดเรื่องการแนะนำ ยิ่งเป็นเรื่องเพ้อฝันมากกว่าความเป็นจริง เมื่อสยามโอนสิทธิเหนือรัฐทางเหนือมาให้ในค.ศ. 1909 รัฐเหล่านี้ ก็ยอมรับที่ปรึกษา มิใช่ผู้สำเร็จราชการ ทั้งยังรับด้วยความไม่เต็มใจอย่างยิ่ง และรัฐเหล่านี้ก็มิได้เข้าเป็นสมาชิกในสิ่งที่เรียกกันว่า สหพันธรัฐ

อังกฤษกับพม่า

นโยบายของอังกฤษต่อมลายู ได้รับผลกระทบจากผลประโยชน์ที่อังกฤษมีอยู่ในอินเดียและจีน ผลประโยชน์ในอินเดียนั้น ส่งผลกระทบต่อทัศนคติที่อังกฤษมีต่อพม่าลึกซึ้งยิ่งกว่ามาก ทว่าทัศนคติของอังกฤษดังกล่าวก็ถูกกำหนดมาจากทัศนคติของกษัตริย์พม่าด้วยเช่นกัน ปัญหาต่าง ๆ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการค้า และที่ร้ายแรงยิ่งกว่า คือปัญหาการแทรกแซงของต่างชาติที่อาจเกิดขึ้นได้ ทว่าทัศนคติที่แต่ละฝ่ายมีต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ดูจะทำให้เกิดความยุ่งยากที่มากยิ่งไปกว่าเรื่องการแทรกแซงของต่างชาติเสียอีก อังกฤษสร้างระบอบการปกครองดินแดนที่เรียกว่าราชขึ้นในอินเดีย การปกครองในระบอบนี้มีข้อบังคับของตนเอง สำหรับการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ซึ่งแตกต่างโดยแท้จริง จากการดำเนินนโยบายต่างประเทศของอังกฤษเอง ภายในอินเดียนั้น ราชสามารถคาดหมายได้ว่าจะไม่มีการท้าทายอำนาจ ราชยืนกรานให้ผู้ที่อยู่ภายในพรมแดนของตนมีความเชื่อฟัง ทัศนคติของชาวพม่า – โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาถึงความสำเร็จของราชวงศ์อลองพญา—มีลักษณะกร้าวเกินกว่าจะเหมาะเจาะไปกับแบบแผนดังกล่าวได้ ความแตกต่างเหล่านี้ เป็นสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังความขัดแย้งซึ่งเป็นลักษณะที่โดดเด่นของครรลองของความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่า ผลลัพธ์ก็คือการผนวกราชอาณาจักรพม่าเข้ากับจักรวรรดิอินเดียทีละขั้น มีอยู่ระยะหนึ่ง ที่ดูเหมือนว่าเป็นไปได้ ที่พม่าจะสามารถปกปักรักษาแกนกลางของราชอาณาจักรอันเก่าแก่ให้ธำรงความเป็นเอกราชไว้ได้ แต่ถึงแม้ พระเจ้ามินดง (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1853-1878) ไม่ทรงเต็มพระทัยที่จะยอมรับการเป็นเบี้ยล่างในระดับที่ถูกกำหนดมาให้อย่างพิลึกพิลั่น รัชกาลของกษัตริย์องค์ที่สืบราชสมบัติต่อพระองค์ ซึ่งสุขุมน้อยกว่า ก็อยู่ในช่วงระยะที่ตรงกันพอดีกับช่วงที่เกิดความไร้เสถียรภาพขึ้นในเวทีระหว่างประเทศโดย ทั่วไป และเป็นช่วงระยะเวลาที่ฝรั่งเศสมีการขยายตัวมากเป็นพิเศษด้วย สภาพเช่นนี้กระตุ้นให้อังกฤษดำเนินมาตรการที่เป็นการป้องกันไว้ล่วงหน้า

การติดต่อกับพม่าของอังกฤษ ถูกดัตช์จำกัดขอบเขตไว้ในสมัยที่ดัตช์มีอิทธิพลอยู่ในเอเชียส่วนที่หันหน้าออกสู่ทะเล ต่อจากนั้น การติดต่อกับพม่าของอังกฤษนี้ก็ได้รับผลกระทบจากการแข่งขันกับฝรั่งเศสในอนุทวีปอินเดียในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด การสร้างอำนาจการปกครองของอังกฤษขึ้นในอินเดียในเวลาต่อมา สร้างผลกระทบกระเทือนอย่างใหญ่หลวงต่อความสัมพันธ์ที่อังกฤษมีอยู่กับราชอาณาจักรที่พระเจ้าอลองพญากำลังสร้างขึ้นมาใหม่ และเป็นราชอาณาจักรที่ได้ปราบปรามการกบฏของพวกมอญลงในทศวรรษ 1740 ภัยคุกคามของฝรั่งเศส เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการกระทำอีกครั้งหนึ่ง เพราะฝรั่งเศสอาจสร้างผลเสียหายต่อความมั่นคงของอินเดียที่อังกฤษปกครองอยู่ได้ โดยดำเนินการจากฐานที่มั่นที่ฝรั่งเศสมีอยู่ในพม่าตอนใต้ การที่ฝรั่งเศสมาตั้งหลักปักฐานลงที่สิเรียม กระตุ้นให้อังกฤษเข้ามาตั้งมั่นอยู่ที่เนกราอิส การต่อต้านของพระเจ้าอลองพญา (ครองราชย์ระหว่างค.ศ. 1752-1760) ต่อทั้งสองกรณี และการล่มสลายของอำนาจของฝรั่งเศสในอินเดีย เป็นอันยุติการติดต่อสัมพันธ์

ของอังกฤษไปในที่สุด แม้ว่าฝรั่งเศสจะเป็นฝ่ายได้ใช้ฐานทัพที่มะริดและร่างกุ้งในสงครามครั้งถัดมา อังกฤษก็มีความสัมพันธ์กับพม่าเพียงไม่มากนักในช่วงปีถัด ๆ มา ทว่าในขณะที่อำนาจของอังกฤษในอินเดียขยายออกไปนั้น กษัตริย์พม่าทรงเข้าพิชิตยะไข่ ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากที่ทรงเข้าปล้นและทำลายอยุธยาลงแล้ว การพิชิตยะไข่ได้นำสองจักรวรรดิให้กลับมาติดต่อกันอีกครั้งหนึ่ง ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาในตอนนี้ ซึ่งในตัวของปัญหาเองก็ยุ่งยากอยู่แล้ว ยิ่งยุ่งยากหนักขึ้นเพราะทัศนคติทางการเมืองที่ยึดถืออยู่ในช่วงเวลาระหว่างที่เกิดเหตุการณ์เหล่านี้

ปัญหาหนึ่ง เกิดมาจากการพิชิตยะไข่เอง ผู้ลี้ภัยต่างอพยพหนีกันเข้ามาในดินแดนของอังกฤษ อังกฤษไม่เต็มใจที่จะส่งผู้ลี้ภัยเหล่านี้กลับคืนไป แต่อังกฤษก็ไม่สามารถขัดขวางมิให้คนเหล่านี้ใช้ดินแดนของอังกฤษเป็นฐานในการต่อสู้ตอบโต้กับพม่าได้ สงครามครั้งใหม่ที่เกิดกับฝรั่งเศส ชักนำให้ข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษ พยายามที่จะปรับปรุงความสัมพันธ์กับราชสำนักพม่า ด้วยการส่งไมเคิล ไซมส์ ไปปฏิบัติภารกิจเข้าเฝ้าพระเจ้าโพธิพญา (หรือพระเจ้าปดุงครองราชย์ระหว่างค.ศ.1782-1819) ไซมส์ได้รับคำบอกว่า พม่าไม่สามารถติดต่อกับรัฐบาลระดับรองอย่างเบงกอลได้ ไซมส์จึงได้เตือนเจ้าหน้าที่ของบริษัทที่เบงกอลถึง “ความหยิ่งผยองอันเป็นลักษณะเฉพาะตัวและความยะโสอย่างไม่มีขอบเขต” ของชาวพม่า ซึ่งอาจนำไปสู่การกระทำในลักษณะก้าวร้าวต่อไปอีก กล่าวคือ คนพม่านั้นมี “ความเห็นฟุ้งซ่านในเรื่องอำนาจของตนเอง” ให้ความเคารพต่ออำนาจของอังกฤษน้อยกว่าอำนาจของตัวอนุทวีปเอง ไซมส์คิดว่า อังกฤษควรจะ “ให้การอนุโลมอย่างมีเหตุผลต่อหลักการที่ผิดพลาดของพวกเขา” รักษาความเข้าใจอันดีระหว่างกันไว้ ทว่าหลีกเลี่ยงการติดต่อสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เพราะ “เป็นผลประโยชน์ของเราที่จะธำรงรักษาเอกราชของพวกเขาไว้ และปกป้องเอกราชนั้นมิให้ถูกล่วงละเมิดจากต่างชาติ”[26] ด้วยคำแนะนำของวิลเลียม ฟรังคลิน ข้าหลวงใหญ่เวลส์ลีย์ จึงได้พิจารณาในเวลาต่อมา ว่าจะสร้าง “พันธมิตรแบบห่าง ๆ” กับพม่าขึ้น ตามแบบอย่างของอินเดีย และไซมส์ก็ถูกส่งตัวไปปฏิบัติภารกิจเป็นหนที่สอง เรื่องนี้ ไร้ผลโดยสิ้นเชิง พม่าภาคภูมิใจกับความสำเร็จของตนเอง และหาทางที่จะหลีกเลี่ยงการติดต่อสัมพันธ์กับอังกฤษและกับเบงกอล แม้ว่าพวกเขาจะระแวงแผนการของอังกฤษอยู่ด้วยเช่นกันก็ตาม

อังกฤษกระวนกระวายอย่างมากกับการที่จะหยุดยั้งอิทธิพลของฝรั่งเศส หากว่าพม่าสืบเนื่องความมีเอกราชต่อไป ก็อาจค้ำประกันการขัดขวางอิทธิพลฝรั่งเศสได้อย่างเพียงพอ อันจะเป็นการคุ้มกันจักรวรรดิของอังกฤษในอินเดีย มิให้ต้องติดต่อโดยตรงกับมหาอำนาจต่างชาติอื่นใด ทว่าจริง ๆ แล้วอังกฤษต้องการมากกว่านั้น ดังที่ไซมส์ได้กล่าวไว้ แม้กระทั่งตั้งแต่ตอนที่เขาไปเยือนพม่าครั้งแรกว่าอังกฤษนั้น ต้องการพิทักษ์เอกราชของพม่า แต่ทั้งนี้อังกฤษก็ไม่สามารถยอมรับการท้าทายจากชาวพม่าเองได้ เพราะการท้าทายนี้อาจเป็นตัวอย่าง ซึ่งมีผลในเชิงทำลายความสัมพันธ์ในระดับตัวแทนที่อังกฤษดำเนินอยู่ในอนุทวีปเองด้วย ชาวพม่าสามารถยึดทัศนะการมองโลกของตนไว้ ก็เฉพาะเมื่อเก็บงำทัศนะ

---

[26] M. Symes, *An Account of an Embassy to the Kingdom of Ava*, London, 1800, 463-4.

นั้นไว้ในความโดดเดี่ยวจากโลก ซึ่งไม่สามารถดำรงอยู่ได้อีกต่อไปแล้ว แม้กระทั่งความสัมพันธ์อย่างห่างเหินชนิดที่ไซมส์มองการณ์ไว้ตั้งแต่ทีแรกนั้น เมื่อมาถึงตอนนี้ ก็ล้าสมัยไปเสียแล้ว ความได้ดุลอย่างใหม่จะสามารถบรรลุถึงได้หรือไม่ หากว่าทั้งสองรัฐต่างมีแนวคิดที่แตกต่างกันอย่างยิ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่เหมาะสม ตัวแทนของอังกฤษจากอินเดียคนถัดมา คือ จอห์น แคนนิ่ง รายงานว่า กษัตริย์พม่ามิได้ทรงโปรดพวกฝรั่งเศสเลย อย่างมากที่สุดนั้น พม่าจะมองว่า ฝรั่งเศสเป็นตัวถ่วงอำนาจของอังกฤษ แต่ไม่ว่าในกรณีใดก็ตาม ในไม่ช้า ฝรั่งเศสก็ต้องพ่ายแพ้อีกครั้งหนึ่ง มุมมองของพม่าอีกประการหนึ่งก็ยังคงเหมือนเดิม "ดูเหมือนว่า [กษัตริย์พม่า] ทรงปฏิบัติประดุจว่าไม่มีชาติใดในโลกจะมาเทียบเท่าได้...พระองค์จะพระราชทานสิ่งของที่ต้องการให้ แต่จะไม่ทรงทำสนธิสัญญาด้วย"[27] ข้าหลวงใหญ่ในคณะมนตรี กล่าววิจารณ์อย่างเป็นลางในค.ศ. 1812 ว่า "เรื่องนี้อาจเอื้ออำนวยประโยชน์แก่ความสงบร่มเย็นของดินแดนทางตะวันออกของเราในอนาคต" หากว่ารัฐบาลพม่า "ถูกชักจูงให้ประเมินความยิ่งใหญ่ของแสนยานุภาพของเราและความอ่อนแอของตนเองอย่างถูกต้อง"[28]

แม้ว่าปัญหาเรื่องผู้อพยพชาวยะไข่จะจางลงไปแล้ว แต่ปัญหาพรมแดนก็เพิ่มเข้ามาในอัสสัม มณีปุระ จาจาร์ ในเดือนมีนาคม 1824 ข้าหลวงใหญ่แอมเฮิร์สต์ ชิงประกาศสงครามกับพม่า ก่อนที่จะมีการรุกรานจากพม่า ตามที่พม่าคุยไว้ แอมเฮิร์สต์แสดงทัศนคติดังที่มีอยู่ก่อนหน้านี้ในกัลกัตตาว่า "ไม่อาจคาดคะเนเสถียรภาพอันถาวรอย่างวางใจได้...จากความก้าวร้าวของชาวพม่า จนกว่าชนชาตินั้นจะสามารถรู้สึกได้ถึงผลสะท้อนของการที่พวกเขายั่วยุรัฐบาลอังกฤษ ให้หันเหออกไปจากนโยบายอันมีท่วงทำนองรักสงบที่อังกฤษได้ดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งบัดนี้"[29] เป้าหมายสำคัญของสงครามครั้งนี้ มิใช่เพื่อให้ได้มาซึ่งดินแดน แต่ "เพื่อสร้างความประทับใจถึงอำนาจและทรัพยากรของจักรวรรดิอังกฤษในอินเดีย ซึ่งจะมีผลขัดขวางราชสำนักแห่งอังวะ มิให้พยายามสร้างความยุ่งยากแก่ความสัมพันธ์ฉันมิตรขึ้นมาอีก ผลลัพธ์ของการสัประยุทธ์ครั้งนี้ อาจช่วยสถาปนาความสัมพันธ์นี้ขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง"[30] แอมเฮิร์สต์พยายามหาความสมดุล ในลักษณะที่ "ชาวพม่าต้องถูกลงโทษอย่างเพียงพอ เพื่อว่าพวกเขาจะไม่สร้างปัญหาให้แก่ความมั่นคงของอังกฤษอีก แต่กระนั้น ก็มิได้มากเสียจนทำให้พวกเขากลายเป็นศัตรูที่ถาวรและไร้เหตุผล ซึ่งจะเป็นปัญหาเรื้อรังในอนาคต"[31]

การยุทธที่อำนวยการไม่ดีในระยะแรก มิได้ก่อให้เกิดชัยชนะในทันที เงื่อนไขของสันติภาพเป็นผลลัพธ์ที่ก้าวขึ้นมาจากการยืนยันข้อพิสูจน์อย่างเป็นรูปธรรมถึงความสำเร็จของอังกฤษ นั่นคือ หา

---

[27] อ้างใน D.G.E. Hall, ***Europe and Burma***, London, 1945, 96.

[28] อ้างใน G.P. Ramachandra, "Anglo-Burmese Relations, 1795-1826," Ph.D. Thesis, University of Hull, 1977, 279.

[29] อ้างไว้ใน G.P. Ramachandra, "The Outbreak of the First Anglo-Burmese War," JMBRAS, 51, 2 (1978) 82.

[30] อ้างใน Ramachandra, "Anglo-Burmese Relations," 391.

[31] L. Kitzan, "Lord Amherst and Pegu: The Annexation Issue, 1824-1826," JSEAS, 8, 2 (1977) 182.

ไม่แล้ว “รัฐทั้งหลายในอินเดีย อาจเกิดความเย้ายวนใจที่จะเชื่อว่า ในที่สุดแล้ว รัฐบาลอังกฤษก็ได้เผชิญกับศัตรูที่ตนไม่สามารถจัดการให้สยบลงได้”[32] สงครามระหว่างอังกฤษ-พม่าครั้งแรก ลงเอยด้วยสนธิสัญญายานดาโบ ซึ่งจัดทำได้สำเร็จในที่สุดในค.ศ. 1826 ตามสนธิสัญญาฉบับนี้ พม่า ยอมยกยะไข่ อัสสัมและตะนาวศรีให้ แก่อังกฤษ และตกลงที่จะยุติการแทรกแซงในมณีปุระและจาจาร์ นอกจากนี้ พม่ายังตกลงที่จะจ่ายค่าปฏิกรรมสงคราม รับรองผู้สำเร็จราชการ (เรสิเดนท์) *ที่อังวะ และส่งทูตคนหนึ่งไปประจำที่กัลกัตตา โดยข้อตกลงนี้เท่ากับว่า อังกฤษได้คุ้มกันจักรวรรดิของตนบนอนุทวีป ให้พ้นจากการท้าทายของต่างชาติและความทระนงของชนพื้นเมือง ด้วยการยึดดินแดนชายฝั่งทะเลของพม่าไว้เป็นอันมาก ทว่าเหตุการณ์นี้ มิได้สอดคล้องไปกับความสัมพันธ์ฉันมิตรกับส่วนที่เหลือของพม่า เว้นเสียแต่ พม่าจะยอมรับความนัยที่ความพ่ายแพ้ของตนย่อมพัวพันไปถึง ดังที่แอมเฮิร์สต์ได้มองการณ์ไว้ อันที่จริงแล้ว ทัศนคติอย่างเก่าของพม่ายังคงดำรงอยู่

จอห์น ครอว์เฟิร์ดถูกส่งตัวไปติดตามความคืบหน้าของสนธิสัญญาพาณิชย์ ครอว์เฟิร์ดแนะนำว่าไม่ควรแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการ เพราะตัวผู้สำเร็จราชการจะกลายเป็นเป้าของความไม่ไว้วางใจ สำหรับรัฐบาลซึ่ง “โง่เขลาและขี้ระแวงอย่างสุดจะบรรยาย”[33] วางตัวเหินห่างไว้จะเป็นการดีกว่า เนื่องจากทางเลือกนั้น มิใช่การคล้อยตาม แต่เป็นการขัดแย้ง อยู่ไกล ๆ ให้ชาวพม่าสามารถระเริงไปกับความฝันเฟื่องของตนเองจะเป็นการดีกว่า อย่างไรก็ดี ข้อพิพาทที่เกิดขึ้นตามแนวพรมแดนใหม่ ชักนำให้บริษัทแก้ไขนโยบายของครอว์เฟิร์ดเสียใหม่ – เพื่อที่ว่าอาจสามารถหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ซึ่งถึงอย่างไรก็ย่อมเกิดขึ้นอยู่ดีได้ – เบอร์นีย์ได้รับมอบหมายให้เข้าไปยังอังวะในค.ศ. 1830 มีการตกลงกันเรื่องพรมแดนของมณีปุระ โดยพม่าเป็นฝ่ายได้เปรียบ แต่เรื่องค่าปฏิกรรมสงคราม ยังคงค้างอยู่ แม้ว่าเบอร์นีย์จะสามารถสถาปนาความสัมพันธ์อันดีได้ แต่พระเจ้าพะคยีดอ (หรือพระเจ้าจักกายแมง) ก็ยังคงทรง “เปี่ยมไปด้วยความทระนงและหยิ่งลำพองอย่างไม่อาจควบคุมได้เป็นที่สุด…ไม่เต็มพระทัยอย่างยิ่งที่จะยอมรับว่า รัฐบาลอังกฤษเท่าเทียมกับรัฐบาลของพระองค์ ในด้านความเข้มแข็งและความทระนง” สำหรับพระองค์แล้ว การมีผู้สำเร็จราชการมาประจำอยู่เป็น “หลักฐานแสดงถึงความเหนือกว่าของเรา และเป็นเครื่องหมายของการเป็นข้าทาสและการเป็นประเทศราช”[34] พระองค์มีพระราชดำริถูกต้องในแง่หนึ่ง คือไม่มีพระประสงค์ให้ใครมาเตือนให้พระองค์ระลึกถึงเรื่องนี้

กษัตริย์ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ คือพระเจ้าสารวดี (หรือพระเจ้าแสรกแมงครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1838-1846) ทรงมองการณ์ผิดสภาพความเป็นจริงในลักษณาการที่ต่างออกไป คือทรงปฏิเสธที่จะผูกมัดพระองค์กับสนธิสัญญาที่กษัตริย์พระองค์ก่อนได้ทรงทำไว้ “เราตั้งใจว่า จะวาง

---

[32] อ้างใน Ramachandra, “Anglo-Burmese Relations,” 433.

* Resident (ของอังกฤษ) ผู้ทำหน้าที่กำกับนโยบายและให้คำปรึกษา

[33] อ้างใน W.S. Desai, *History of the British Residency in Burma 1826-1840*, Rangoon, 1939, 50.

[34] อ้างใน Desai, 71, 196.

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสอง บนพื้นฐานเดียวกับที่เคยเป็นมา ก่อนหน้ารัชสมัยของกษัตริย์พระองค์ก่อน ผู้ทรงพลาดพลั้งไปทำสงครามกับท่าน และการกระทำทั้งหมดนั้น เราปรารถนาที่จะให้ลบล้างและลืมเลือนเสีย"[35] เบอร์นีย์ออกจากนครหลวงพม่าไปในที่สุด เขาคิดว่าควรทำให้กษัตริย์ได้ทรงรับรู้ถึงสนธิสัญญาและอำนาจหน้าที่ของข้าหลวงใหญ่ ซึ่งหากว่าจำเป็น ก็ต้องใช้กำลังกัน อังกฤษฉวยโอกาสนี้ "สร้างอิทธิพลอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น และเข้าควบคุมราชสำนักอังวะ และปรับความสัมพันธ์ของเรากับประเทศนี้ ให้มีพื้นฐานที่แน่นหนาและมั่นคงมากยิ่งขึ้น"[36] ผู้ที่มารับงานต่อจากเบอร์นีย์ คือเบนสัน ก็สนับสนุนการใช้กำลังเช่นกัน ลอร์ด ออคแลนด์ ข้าหลวงใหญ่ คัดค้านการใช้กำลัง อังกฤษจำต้อง "ให้การอนุโลมกับอคติและความทระนงอย่างดื้อรั้นของราชวงศ์ใหม่ ซึ่งยึดถือขนบประเพณีที่น่ารังเกียจของสมัยก่อน และโอ้อวดถึงความมุ่งมั่นที่จะหันกลับไปหาขนบประเพณีเหล่านั้น ในการดำเนินการติดต่อสัมพันธ์กับต่างชาติ"[37] ยิ่งไปกว่านั้น อังกฤษยังมีปัญหาที่ใหญ่กว่าอยู่ทางพรมแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือ อันที่จริงนั้น ความกังวลของออคแลนด์ต่ออัฟกานิสถาน ชักนำให้รัฐบาลอินเดีย ละความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่า ไปอีกครั้งหนึ่ง ตามหลักการวางตัวให้เหินห่างไว้

ทว่าการแยกตัวออกไปอย่างสิ้นเชิง ไม่อาจเป็นไปได้ ทั้งนี้เพราะทั้งสองประเทศมีการค้าและมีการติดต่อระหว่างกันที่พรมแดน และมีความเป็นไปได้อยู่ตลอดเวลาว่า การขยายข้อพิพาทให้ใหญ่โตขึ้นมา จะรื้อฟื้นปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่าขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งปัญหานี้สงครามอัฟกานิสถานทำให้หยุดลงไปอย่างไม่สงบ สงครามระหว่างอังกฤษและพม่า ครั้งที่สอง เกิดขึ้นมาจริง ๆ เพราะความขัดแย้งระหว่างพ่อค้าชาวอังกฤษกับข้าหลวงของพม่าในร่างกุ้ง ซึ่งเรื่องนี้เจ้าหน้าที่ทางการที่เบงกอล กระทำการอย่างหนักแน่นและผู้บังคับการเรืออารมณ์ร้อนคนหนึ่ง ก็กระทำการอย่างโอหัง สงครามครั้งนี้ เป็นหัวข้อของหนังสือวิจารณ์เล่มเล็ก ๆ ของริชาร์ด คอบเดน ชื่อเรื่อง "สงครามในอินเดียเกิดขึ้นได้อย่างไร" (How War are Got up in India) ส่วนลอร์ด ดัลฮูซี ข้าหลวงใหญ่ แม้ว่าจะวางตัวสนับสนุนการผนวกดินแดนขณะที่อยู่ในอินเดีย แต่เมื่ออยู่ในพม่า เขากลับเป็นนักสร้างจักรวรรดิที่ก้าวร้าวน้อยกว่าการเป็นผู้ปกป้องเกียรติภูมิของอังกฤษในอนุทวีป ดัลฮูซีส่งเสริมแนวคิดเรื่องนโยบายที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องผลประโยชน์ด้านการพาณิชย์และด้านการผลิตที่อินเดีย เขากล่าวว่า "รัฐบาลแห่งอินเดีย ไม่อาจยินยอมให้ตนเองสนับสนุนทัศนคติว่าตนมีความต่ำต้อยกว่ารัฐพื้นเมืองหนึ่งใดได้แม้แต่วันเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต่ำต้อยกว่าราชสำนักอังวะ ทั้งนี้ โดยสอดคล้องกับความปลอดภัยของตนเอง" "เราไม่อาจยินยอมให้ใครในตะวันออก มาขับไล่ไสส่งเรา

---

[35] อ้างใน Dasai, 296.

[36] อ้างใน Desai, 309.

[37] อ้างใน Desai, 390.

ได้"[38] สงครามครั้งที่สอง ดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งกว่าครั้งแรกมาก ทว่าครั้งนี้ มีสิ่งใดที่เป็นตัวแทนแสดงถึงชัยชนะของอังกฤษ ดัลฮูซีเชื่อว่า การยึดครองพะโค ซึ่งไม่คิดจะทำเมื่อสิ้นสุดสงครามครั้งแรก มาตอนนี้ เป็น "มาตรการอย่างเดียว ที่เพียงพอสำหรับการลงโทษพม่า สำหรับชดเชยกับค่าใช้จ่ายต่าง ๆ และสำหรับการค้ำประกันสันติภาพในอนาคต ด้วยการลิดรอนอำนาจของพม่า"[39] เจ้าหน้าที่ทางลอนดอน ต้องการให้ทำสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับพม่าด้วย ทว่าดัลฮูซีคิดว่าเป็นเรื่องเกินความจำเป็น หนำซ้ำยังจะเป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทกันต่อไปอีก ยิ่งไปกว่านั้น พม่าคงไม่ยอมลงนามในสนธิสัญญาง่าย ๆ โดยไม่มีการยกทัพต่อไปถึงนครหลวงของพวกเขา ซึ่งเป็นไปได้ว่าการทำเช่นนี้ จะเกี่ยวโยงไปถึงการยึดครองพม่าทั้งประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องยากลำบากและสิ้นเปลือง

นโยบายของดัลฮูซีแสดงให้เห็นในเหตุการณ์ที่ดำเนินต่อมา กล่าวคือ กษัตริย์พระองค์ใหม่ของพม่า ไม่ต้องลงพระนามในสนธิสัญญา ไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ สิ่งที่ข้าหลวงใหญ่บอกให้เข้าใจอย่างชัดเจนก็คือ ขณะที่การยึดครองส่วนที่เหลือของพม่า จะเป็นภาระหนักสำหรับอังกฤษ แต่เรื่องนี้ก็ไม่มีความจำเป็น เนื่องจากราชอาณาจักรส่วนที่เหลือ มีทีท่าว่าจะยอมเชื่อฟังอยู่แล้ว แม้ว่าอังกฤษจะมิได้ทำสนธิสัญญาใด ๆ กับพม่า แต่พระเจ้ามินดง ก็ได้ทรงเพียรพยายามที่จะพัฒนาความสัมพันธ์อันดีกับอังกฤษ การแลกเปลี่ยนคณะทูตเพื่อการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างนครหลวงของพม่ากับกัลกัตตามีขึ้นในช่วงค.ศ. 1854-1855 และมีการทำสนธิสัญญาพาณิชย์ฉบับใหม่ในค.ศ. 1861 และค.ศ. 1867 พัฒนาการเหล่านี้ส่งผลให้มีเรือกลไฟแล่นทวนแม่น้ำอิระวดีขึ้นไป และทำให้การค้าของอังกฤษเข้าไปถึงจีนได้ทางประตูหลัง นอกจากนี้ พระเจ้ามินดงยังทรงดำเนินมาตรการ "ปรับปรุงประเทศให้มีลักษณะเป็นตะวันตกในเชิงป้องกัน"[40] ด้วย โดยตัวของการดำเนินงานเองแล้ว มาตรการเหล่านี้ไม่มีอะไรที่จะทำให้อังกฤษต้องเป็นกังวลแต่อย่างใด ที่เสี่ยงอันตรายมากกว่า คือการตัดสินพระทัยของพระเจ้ามินดงที่จะพัฒนาความสัมพันธ์กับมหาอำนาจอื่น ๆ คณะทูตที่พระเจ้ามินดงทรงส่งไปยังสหรัฐในค.ศ. 1857 มิได้ส่งผลให้มีการทำสนธิสัญญาใด ๆ คณะทูตที่ส่งไปยังยุโรปในค.ศ. 1872-1873 ได้นำไปสู่การทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับฝรั่งเศส แม้ว่าในตอนแรก ฝรั่งเศสจะมิได้ให้สัตยาบัน เนื่องจากอังกฤษเป็นกังวลกับความต้องการอาวุธและพันธมิตรร่วมป้องกันและร่วมต่อต้านของพระเจ้ามินดง ในค.ศ. 1874 พม่าทาบทามไปยังรัสเซีย โดยพระเจ้ามินดงทรงยืนยันสถานภาพของพม่า ในฐานะที่เป็นประเทศเอกราช ทว่าพระองค์ก็ทรงเสี่ยงกับการสูญเสียส่วนที่เหลือของประเทศ เนื่องจากอังกฤษถือว่าพม่ามีเอกราชไม่สมบูรณ์ และหากว่าไม่ต้องการจะสูญเสียเอกราชไปเสียทั้งหมด ชาวพม่าก็ต้องยอมรับเรื่องนี้ แม้ว่าจะไม่ถึงกับแสดงออกอย่างเป็นทางการก็ตาม

---

[38] อ้างใน D.G.E. Hall, ed., *The Dalhousie-Phayre Correspondence 1852-1856*, London, 1932, pp. xviii, xix.

[39] อ้างใน ibid., p. xxv.

[40] Oliver B. Pollak, *Empires in Collision: Anglo-Burmese Relations in the Mid-nineteenth Century*, Westport, 1979, 113-4.

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่ายังเสื่อมทรามลงไปเพราะ “ปัญหารองเท้า” ด้วยอีกเรื่องหนึ่ง โดยทั่วไปแล้ว ทูตอังกฤษจะถอดรองเท้าก่อนเข้าร่วมพระราชพิธีรับรอง ทว่ามีอยู่ครั้งหนึ่ง ทูตคนหนึ่งทำให้เกิดเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมาในค.ศ. 1875 ว่า อังกฤษไม่สามารถปฏิบัติเช่นนี้ต่อไปได้ ในขณะที่นับจากค.ศ. 1862 มา อังกฤษมีผู้สำเร็จราชการอยู่ที่มันดะเลย์ อันเป็นนครหลวงของพม่าสมัยพระเจ้ามินดง ผลก็คือ พระองค์ทรงมีโอกาสน้อยลง ที่จะแก้ไขปัญหานี้ภายหลังค.ศ. 1875 ในค.ศ. 1897 ผู้สำเร็จราชการถูกถอนออกไปจากพม่าหลังจากเกิดกรณีฆาตกรรมเซอร์ แอล. คาวาจนารีในคาบูล หนทางเปิดกว้างสำหรับการคบคิดในราชสำนักมากกว่าที่เคย ทั้งยังเปิดทางให้แก่นักเผชิญโชคและผู้ได้รับสัมปทานชาวยุโรปที่กำลังแทรกตัวเข้ามาในส่วนที่ยังเป็นอิสระของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับด้วยเช่นกัน

กษัตริย์พระองค์ใหม่ คือ พระเจ้าธีบอว์ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1878-1885) ทรงพลาดโอกาสที่น่าจะเป็นโอกาสที่ดีที่สุดไป ในการทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่า กลับมาอยู่บนพื้นฐานที่น่าพอใจ ลอร์ด ไรพอน ได้เสนอให้ทำสนธิสัญญาพาณิชย์กันระหว่างอินเดียกับพม่า และทำสนธิสัญญามิตรภาพระหว่างสมเด็จพระราชินีวิคทอเรียกับพระเจ้าธีบอว์ สนธิสัญญาเหล่านี้อย่างน้อยที่สุด ก็น่าจะสนองความต้องการของพม่า ที่จะเชื่อมการติดต่อกับลอนดอน ดังที่พระเจ้ามินดงทรงกล่าวชี้ว่า เป็นสิ่งที่สยามมีอยู่ โอกาสของพม่าสูญไป เพราะพวกที่อยู่ที่มันดะเลย์ต่อต้านการปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่า การที่อังกฤษเรียกตัวผู้สำเร็จราชการกลับไป เป็นการชี้ถึงการท้าทายเช่นที่อังกฤษกำลังเผชิญอยู่ในอียิปต์ และเป็นเหตุผลที่จะไม่มีการดำเนินการให้คืบหน้าต่อไปอีก พม่าเติมความหุนหันให้กับความไม่สุขุม ด้วยการส่งคณะทูตไปยังยุโรป การเจรจาของพม่าในฝรั่งเศสกระตุ้นให้อังกฤษเกิดความระแวงขึ้นมา สนธิสัญญาที่พม่าทำกับฝรั่งเศสในค.ศ. 1873 ได้รับสัตยาบัน ทั้งยังมีอนุสัญญาพาณิชย์ฉบับเสริม ซึ่งจูลส์ เฟอร์รี่ หวังว่าอังกฤษจะตีความว่าเป็น “ความปรารถนาของฝรั่งเศส ที่จะบรรลุถึงบางสิ่งบางอย่าง ในพม่าตอนเหนือที่มีเอกราช ซึ่งเป็นดินแดนที่พม่าหวงแหนอิทธิพลของตนยิ่งนัก เรื่องนี้จะทำให้พม่าโอนอ่อนต่อการแลกเปลี่ยนมากยิ่งขึ้น อันจะทำให้เราสามารถรักษาข้อได้เปรียบในสยามไว้ได้ หากว่ามีโอกาสเกิดขึ้นมา หรืออย่างน้อย ก็เป็นหนทางที่จะเหนี่ยวรั้งพวกอังกฤษในคาบสมุทรมลายู”[41]

ยิ่งไปกว่านั้น ในเดือนมกราคม ค.ศ.1855 เฟอร์รี่ได้มอบหนังสือลับฉบับหนึ่งแก่อัครราชทูตพม่า เสนอที่จะจัดเตรียมการเพื่อจัดส่งอาวุธให้พม่า เมื่อฝรั่งเศสปราบปรามตังเกี๋ยได้ราบคาบแล้ว หนังสือดังกล่าว ถูกนำออกเผยแพร่สู่สาธารณชนในเวลาต่อมาในปีนั้น ทั้งนี้ด้วยความเพียรพยายามของอันเดรอิโน กงสุลอิตาเลียนในมันดะเลย์ อันเดรอิโนทำหน้าที่เป็นตัวแทนให้แก่บริษัทบอมเบย์-เบอร์ม่าห์ ทิมเบอร์ และบริษัทอิระวดีฟลอตติลลาด้วย อันเดรอิโนจึงมีเหตุผลของตนเองต่อจุดประสงค์

---

[41] ถ้อยแถลงของฟรองซัวส์ เดอลอนเซิล (Francois Deloncle) 1897 อ้างใน P.J.N. Tuck, ***French Catholic Missionaries and the Politics of Imperialism in Vietnam, 1857-1914***, Liverpool, 1987, 233.

ที่จะบ่อนทำลายการติดต่อของฝรั่งเศส อังกฤษตกลงใจยื่นคำขาด ลอร์ด แรนดอล์ฟ เชอร์ชิลล์ ประกาศว่า

> การคบคิดของฝรั่งเศสบังคับให้เรามุ่งไปที่พม่า แต่ก็ด้วยปัจจัยนี้เอง เราคงจะปฏิบัติต่อธีบอว์ด้วยความละเลยไปอย่างมากทีเดียว...หากว่าในท้ายที่สุดแล้วท่านเติมพม่าเข้าไว้ในเขตอำนาจของท่านอย่างสมบูรณ์ ก่อนที่ชาติยุโรปจะมีเวลาลงเมล็ดเพื่อหว่านสิทธิใด ๆ – ยิ่งเวลาที่จะให้เมล็ดพืชนี้เติบโตด้วยแล้ว ยิ่งมีน้อยลงไปอีก – ก็แน่นอนอย่างไม่มีข้อกังขาว่า ท่านได้ป้องกันที่จะมิให้มีการยืนยันในสิทธิดังกล่าวไปตลอดกาล หรือมีการพยายามที่จะตระเตรียมหนทางเพื่อยืนยันสิทธิดังกล่าว[42]

ชนวนในการยื่นคำขาดนี้ คือข้อพิพาทด้านการพาณิชย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับสัญญาเช่าของบริษัทบอมเบย์-เบอร์มาห์ ทิมเบอร์ ทว่าสิ่งที่ทางการอังกฤษห่วงใยเป็นสำคัญคือเรื่องยุทธศาสตร์ ในมันดะเลย์ มีนักเก็งกำไรและผู้ได้สัมปทานชาวฝรั่งเศสและชาวอิตาเลียนอยู่ ทว่ากิจกรรมของคนเหล่านี้ซึ่งกระตุ้นให้อังกฤษเกิดความกังวล เกี่ยวพันกับเรื่องการเมืองมากกว่าเรื่องการพาณิชย์ แม้ว่าดี.พี. ซิงกัล ผู้ล่วงลับไปแล้ว จะได้นำเสนอข้อโต้แย้งต่าง ๆ แต่เบาะแสที่ชี้ถึงนโยบายของอังกฤษนั้น ฮิวจ์ ทิงเกอร์ ชี้ประเด็นไว้ว่า เป็นสิ่งที่ได้จากคำกล่าวของลอร์ด เคอร์ซอน ในเวลาต่อมา ที่ว่า

> อินเดียเปรียบเสมือนป้อมปราการ...โดยมีทิวเขาเป็นกำแพงกั้น....เลยกำแพงเหล่านี้ออกไป...มีเนินที่แผ่กว้างออกและเอียงลาดไปในมิติและความกว้างที่แตกต่างกันไป เราไม่ต้องการยึดครองอินเดีย แต่เราไม่อาจอยู่ในฐานะที่จะปล่อยให้ศัตรูของเราเข้ายึดครองไปได้ เราพอใจ ที่จะยอมให้อินเดียตกอยู่ในมือของพันธมิตรและมิตรของเรา แต่ถ้าหากคู่แข่งและอิทธิพลอันไม่เป็นมิตรแก่เราเล็ดลอดเข้ามาถึงอินเดีย...เราก็ถูกบังคับให้จำต้องแทรกแซง[43]

สงครามระหว่างอังกฤษและพม่าครั้งที่สาม เกี่ยวข้องกับ “ลัทธิจักรวรรดินิยม” มากพอ ๆ กับปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิดสงครามครั้งนี้ นั่นคือการเติบโตของการแข่งขันทางด้านการเมืองและการล่าสัมปทานของยุโรป ทว่าที่มองเห็นได้ชัดเจนยิ่งกว่านั้นก็คือ สงครามนี้เกี่ยวข้องกับปัญหาทางการเมืองในอินเดียที่มีมานานมากกว่าจะเกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวที่มีอยู่ในมติมหาชนชาวอังกฤษ พม่าต้องไม่ท้าทายเกียรติภูมิของอังกฤษ และยิ่งกว่านั้น ต้องไม่เป็นเวทีของกิจกรรมของมหาอำนาจอีกประเทศหนึ่ง

---

[42] อ้างใน G. Keeton, ***King Thebaw and the Ecological Rape of Burma***, Delhi, 1974, 243.

[43] อ้างใน H. Tinker, Reviewing D.P. Singhal, ***The Annexation of Upper Burma***, JSEAH 1, 2 (1960) 106.

ในสมัยที่อังกฤษมีอิทธิพลเป็นเจ้าโลกอยู่นั้น ฐานะของพม่าไม่มั่นคงเสมอมา เนื่องจากผู้ปกครองของอินเดียต้องการให้พม่าดำรงฐานะที่ต่ำกว่าประเทศเอกราชที่สมบูรณ์ ความล้มเหลวต่อการกระทำเช่นนั้น นำไปสู่การถูกตัดแบ่งพม่าออกเป็นส่วน ๆ การปรากฏตัวของคู่แข่งชาวยุโรปในเวลาต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ทำให้พม่าเกิดความเย้ายวนใจ มิใช่ที่จะฉวยโอกาส แต่ที่จะพยายามยุแยงให้ชาวต่างชาติอื่น ๆเป็นปฏิปักษ์กับประมุขผู้ครองอินเดีย ซึ่งเรื่องนี้ มีแต่จะนำหายนะมาให้ แผนการของเฟอร์รี่มิได้ก่อให้เกิดผลลัพธ์ใด ๆ แก่ฝรั่งเศส หากนำไปสู่อวสานของเอกราชของพม่า

ในสงครามระหว่างอังกฤษและพม่าครั้งที่สาม ซึ่งกินเวลานานสองสัปดาห์นั้น กองกำลังของอังกฤษ-อินเดีย เข้ายึดครองมันดะเลย์อย่างรวดเร็ว และพระเจ้าธีบอว์ก็ได้รับการทูลเชิญให้เสด็จออกนอกประเทศ ลอร์ด ดัฟเฟริน อุปราชแห่งอินเดีย ในตอนนี้เผชิญกับปัญหาซึ่งดัลฮูซีเคยหลีกเลี่ยงมาแล้ว คำตอบของเขาคือการผนวกดินแดน มิใช่สร้างรัฐในอารักขา สภาพสูญญากาศแห่งอำนาจเกิดขึ้นในมันดะเลย์ และเป็นสิ่งจำเป็นที่อังกฤษจะต้องหาทางเติมเต็มเพื่อต่อต้านการคบคิดของยุโรป อุปราชยังคิดอีกด้วยว่า การผนวกดินแดนเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะรักษาสันติภาพและความมั่งคั่งไพบูลย์ ทว่าเขาคิดผิด เพราะสิ่งที่จะต้องกระทำต่อมาคือ โครงการสร้างความสงบในระยะยาว สนอดกราส ซึ่งต่อสู้ในสงครามระหว่างอังกฤษและพม่าครั้งแรก กล่าวติเตียนบรรดาผู้ที่คิดว่า การพิชิตราชธานี “จะส่งผลดีต่อโลกตะวันออกทั้งมวล”[44] ดัลฮูซี ข้าหลวงใหญ่สมัยสงครามครั้งที่สอง คิดว่า การเข้าครอบครองพม่าทั้งหมด จะ “เป็นอันตรายอย่างที่สุดแก่ผลประโยชน์ของรัฐบาลอังกฤษ”[45] ทัศนะที่ตรงกันข้ามก็คือ ชาวพม่ารอคอยที่จะได้รับการปลดปล่อยด้วยน้ำมือของอังกฤษ นายพลจัตวาจอร์จ ไวท์ ซึ่งเดินทางมากับกองทหารในสงครามครั้งที่สาม ยอมรับอีกครั้งหนึ่งว่าเป็นเรื่องที่ผิด “เป็นความผิดพลาดที่จะถือว่า ประชาชนเหล่านี้ รอคอยการผนวกดินแดนด้วยความกระวนกระวาย ยิ่งข้าพเจ้าได้เห็นและได้ยินมากเท่าไร ข้าพเจ้าก็ยิ่งเชื่อมากขึ้นเท่านั้นว่า พวกเขามีความซื่อสัตย์ต่อราชวงศ์อลองพญาอย่างมาก ตามแบบสบาย ๆ ของพวกเขา”[46] เซอร์ชาร์ลส์ ครอส์ธเวต กล่าวว่า “ชนกลุ่มน้อยจำนวนมากทีเดียวในหมู่ประชากร ไม่ต้องการเรา นี่พูดอย่างน้อยที่สุดแล้ว”[47] ทายาทของราชวงศ์อลองพญา ทั้งที่เป็นทายาทจริงและที่อวดอ้าง กับผู้นำในท้องถิ่นบางคน ได้ขึ้นเป็นผู้นำเพื่อต่อต้านอังกฤษกันอยู่บ้าง และอังกฤษก็ไม่สามารถมองการต่อต้านเหล่านี้ว่าเป็นเพียงการปล้นสะดมได้ หากจะมองการณ์ตามสภาพความเป็นจริง ในพม่าตอนล่าง ก็มีปฏิกิริยาต่อต้านอังกฤษด้วยเช่นกัน

---

[44] J.J. Snodgrass, ***The Burmese War***, London, 1827, 284.

[45] อ้างใน Muhammad Shamsher Ali, “The Beginnings of British Rule in Upper Burma,” Ph.D Thesis, London University, 1976, 139.

[46] อ้างใน ibid., 41.

[47] อ้างใน M.Aung-Thwin, “The British ‘Pacification of Burma’”, JSEAS, 16, 2 (1985) 250.

การสถาปนาการควบคุมของอังกฤษในบริเวณชายแดน เป็นกระบวนการที่ยืดเยื้อเช่นเดียวกัน อาทิเช่น ประมุขของรัฐฉาน ยังส่งบรรณาการมายังราชสำนักพม่า แม้ว่าอิทธิพลของราชสำนักพม่าจะตกต่ำลงแล้ว ในช่วงปีท้าย ๆ ของราชวงศ์ ความสัมพันธ์ของรัฐฉานกับผู้ปกครองคนใหม่ ยังจะต้องมีการกำหนดให้แน่นอนลงไป นโยบายโดยทั่วไปของอังกฤษ นับตั้งแต่แรกเริ่มทีเดียว คือการอนุญาตให้รัฐเหล่านี้ปกครองตนเอง “ตราบเท่าที่พวกเขาปกครองดี ส่งเสริมการค้าและจ่ายบรรณาการพอสมควร”[48] แม้ว่าจะมีการต่อต้านบ้างในตอนแรก แต่ภายในเดือนเมษายน ค.ศ.1888 ความสวามิภักดิ์ก็สามารถสร้างขึ้นมาได้บนพื้นฐานของนโยบายดังที่ได้กล่าวนี้ “ท่าทีของเหล่าเชื้อพระวงศ์ในรัฐฉาน… ก็เหมือนกับทีมนักฟุตบอลแบบซ็อกเกอร์ผีมือค่อนข้างดีที่ได้พบว่า ตัวเองมาอยู่ในสนามอเมริกันฟุตบอลอย่างกระทันหัน” เพราะตอนนี้ มันดะเลย์อยู่ในกำมือของผู้ที่แตกต่างออกไปมาก อังกฤษตั้งต้นกำหนดพรมแดน อ้างสิทธิเป็นเจ้าของหรือปฏิเสธสิทธิในบริเวณต่าง ๆ “ตามความจำเป็นของช่วงเวลาขณะนั้น… อังกฤษยกสิทธิของพม่าออกมาแสดง ในยามที่เหมาะใจตน หรือเพิกเฉยต่อคำกล่าวอ้างดังกล่าว ในยามที่จำเป็น”[49]

เรื่องพรมแดนเองก็ต้องทำความตกลงกับจีนและฝรั่งเศส จีนถือว่าพม่าเป็นรัฐบรรณาการของตน ทว่าอังกฤษกังวลต่อการที่จะหลีกเลี่ยงการวิวาท ในอนุสัญญาฉบับเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1886 อังกฤษตกลงว่าจะส่งคณะทูตไปจีนเป็นเวลาสิบปี บนพื้นฐานของความเสมอภาค ไม่ว่าจะในกรณีใดก็ตาม จีนไม่อยู่ในฐานะที่จะลงมือกระทำการ และมองเห็นว่าอังกฤษเป็นพันธมิตรที่จะช่วยต้านฝรั่งเศส กษัตริย์พม่าทำลายโอกาสที่จะอยู่รอดเพราะไม่ยอมปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของอังกฤษ แต่ความหวังของกษัตริย์พม่าที่จะอยู่รอด ก็เลือนลางลงเพราะปัจจัยการรุกคืบของประเทศฝรั่งเศสในเวียดนามด้วยเช่นกัน เรื่องนี้มีความเกี่ยวข้องกับจีนอยู่ด้วยเช่นกัน และด้วยเหตุนี้โดยแท้ทีเดียวที่ทำให้จีนเข้าทำสงครามกับฝรั่งเศส

อังกฤษ ฝรั่งเศส และเวียดนาม

ฝรั่งเศสแสดงความสนใจเวียดนาม เมื่ออังกฤษเริ่มกันพวกเขาออกจากอินเดีย การแบ่งแยกและสงครามกลางเมืองในเวียดนามเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ดูเหมือนว่าจะให้โอกาสแก่ชาวฝรั่งเศส ทว่าทันทีที่พระจักรพรรดิยาลอง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1802-1819) ทรงรวมจักรวรรดิเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง พระองค์ทรงหาทางที่จะลดการติดต่อกับต่างชาติลง แม้แต่กับชาวฝรั่งเศส บรรดาผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ยิ่งดำเนินการไกลไปกว่านั้นอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความเพียร

---

[48] อ้างใน Ali, 179.

[49] Chao Tzang Yawnghwe, ***The Shan of Burma***, Singapore, 1987, 76-8.

พยายามที่จะกันผู้สอนศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกออกไป การเปิดประเทศจีน พาเรือรบของฝรั่งเศสเข้ามาในย่านนี้ ฝรั่งเศสไม่มีการพาณิชย์ที่ต้องปกป้องคุ้มครองเท่าไรนัก แต่ฝรั่งเศสเป็นห่วงเรื่องศักดิ์ศรีของตน เรือรบเหล่านี้จึงได้รับมอบหมายให้คุ้มครองชาวคริสเตียน การกระทบกระทั่งที่เกิดขึ้นตามมา อังกฤษมิได้เข้าแทรกแซง อังกฤษส่งคณะทูตและคณะผู้แทนการค้าไปยังเวียดนามหลายคณะทั้งตอนก่อนและภายหลังการเปิดประเทศจีน แต่การตอบสนองจากเวียดนามเป็นไปในทางลบ แม้ว่าอังกฤษจะเพียรพยายามลดภาพลักษณ์ของอินเดียที่ก้าวร้าวลงไปแล้ว อังกฤษตัดสินใจว่า การลงทุนของฝรั่งเศสเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ ตราบเท่าที่ฝรั่งเศสมิได้รุกล้ำเอกราชของสยามและลาว เพราะเท่ากับเป็นการรุกล้ำความมั่นคงของผลประโยชน์ของอังกฤษในพม่า อินเดียและมลายู

เช่นเดียวกับในพม่า การแข่งขันชิงดีชิงเด่นระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส เป็นพื้นภูมิให้แก่การแทรกแซงของยุโรปในเวียดนามในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ในการแข่งขันกับอังกฤษนั้น ฝรั่งเศสมิได้มองเฉพาะที่ภูมิภาคต่าง ๆ ของชาวมอญทางตอนล่างของพม่าเท่านั้น หากยังรวมถึงดินแดนของพวกเหงียนด้วย คณะทูตของฝรั่งเศสที่ส่งไปเวียดนามในค.ศ.1748-1751 พยายามติดต่อกับโว-เวือง ประมุขของฝ่ายใต้ เพื่อขอตั้งสำนักงานตัวแทนขึ้นในอ่าวดานัง และขอให้ยกเลิกการห้ามสอนศาสนาคริสต์ ความสำเร็จของอังกฤษในอินเดียและจีน ยังคงเป็นการเชื้อเชิญให้ฝรั่งเศสมุ่งเอาใจใส่กับเวียดนามต่อไป เวอร์เจนส์ มีความเห็นว่า ฝรั่งเศสควรจะชิงดักหน้าอังกฤษในโคชินจีน ซึ่งเป็นชื่อที่ใช้เรียกเวียดนามใต้ โดยตั้งประเด็นโต้แย้งว่า

> หากว่าอังกฤษตัดสินใจกับสถานที่นั้นก่อนเรา เราจะถูกกันออกไปตลอดกาล และเราจะสูญเสียที่มั่นอันสำคัญในส่วนนั้นของเอเชีย ซึ่งน่าจะทำให้เราเป็นใหญ่ได้ ด้วยการเข้าสกัดขัดขวางการค้าของอังกฤษกับจีนในยามสงคราม ด้วยการปกป้องตัวเราเองตลอดทั่วอินเดียทั้งหมด และด้วยการทำให้ชาวอังกฤษอยู่ในสภาพกระวนกระวายอย่างต่อเนื่อง[50]

อังกฤษตัดสินใจส่งคณะทูตไปยังโคชินจีนจริง ๆ แต่ถึงแม้การแข่งขันชิงดีชิงเด่นของพวกยุโรป มีทีท่าว่าจะทำให้ราชอาณาจักรที่มีเอกราชในเอเชียต้องเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทว่าอันที่จริงแล้ว การที่ฝรั่งเศสเข้ามีส่วนร่วมในสงครามในอเมริกาเหนือ ช่วยดึงความสนใจของฝรั่งเศสให้เขวออกไป ในขณะที่เวียดนาม ซึ่งนับตั้งแต่ตอนเริ่มต้นการกบฏของไตเซิน (ค.ศ.1771-1802) ก็ดูจะปั่นป่วนวุ่นวายเกินกว่าจะฉุดรั้งให้อังกฤษยังคงมีความสนใจในด้านการพาณิชย์ ด้วยการหาหนทางใหม่ ๆ ไปสู่จีนจากทางใต้

พระนัดดาของโว-เวือง คือเหงียน อันห์ พยายามติดต่อขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสในการต่อสู้กับพวกไตเซิน แม้ว่าฝรั่งเศสจะได้อาณานิคมของตนในอินเดีย ที่สูญไปในสงครามอเมริกันกลับคืนมา แต่เจ้าหน้าที่ที่ประจำอยู่ในอินเดีย มีความระมัดระวังมากกว่าผู้ใต้บังคับบัญชาทั่วไปมักเป็น

---

[50] อ้างใน A. Lamb, *The Mandarin Road to Old Hué*, London, 1970. 64.

กัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสไม่เต็มใจที่จะเข้าไปก้าวก่าย อย่างไรก็ดี ด้วยแรงกดดันจากมิสชันนารี รัฐบาลของพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 จึงได้ทำสนธิสัญญากับคณะทูตของราชวงศ์เหงียนในปารีส ในค.ศ.1787 ในสนธิสัญญานี้ฝรั่งเศสเสนอความช่วยเหลือเป็นการตอบแทนที่ฝ่ายเวียดนามยกเมืองดานังให้ เนื่องจากความไม่เต็มใจของเจ้าหน้าที่ที่ปอนดิเชอรี่ สนธิสัญญานี้จึงมิได้ส่งผลให้มีการให้ความช่วยเหลืออย่างเป็นทางการในที่สุด ทว่า ปิญโน นายกสมาคมโซซิเอเต เดส์ มิสซิองส์ เอตรองแกร์ส สามารถจัดหาอาสาสมัครที่จะให้ความช่วยเหลือเพื่อเป้าหมายของพวกเหงียนมาได้บ้าง

การช่วยเหลือนี้น่าจะไม่จำเป็น และเหงียน อันห์ ซึ่งได้ขึ้นเป็นจักรพรรดิยาลอง ก็คงจะทรงมีชัยชนะอยู่ดี อย่างไรก็ดี แม้กระทั่งในใจของฝ่ายผู้ที่เห็นว่าอาจมีส่วนช่วยได้นั้น ก็ยังมีแนวโน้มที่จะเชื่อมโยงการแบ่งแยกในเวียดนามเข้ากับการแทรกแซงของต่างชาติ ซึ่งก็เป็นการส่งเสริมแนวโน้มการนำความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศไปสัมพันธ์กับการแยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยว ชาวเวียดนามก็เหมือนกับชาวพม่า คือพวกเขาตระหนักถึงชัยชนะของอังกฤษในอินเดีย ชาวเวียดนามยังตระหนักรู้อยู่เช่นกันว่า การแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันในยุโรป อาจเป็นชนวนยั่วยุให้มีการแทรกแซงเกิดขึ้น เหมือนเช่นที่เกิดกับอินเดีย ทว่าความหมกมุ่นครุ่นคิดในเรื่องลัทธิอุดมการณ์ของพระประมุขของเวียดนามมีมากจนเกินเลยไปจากข้อพิจารณาทางด้านยุทธศาสตร์ดังกล่าว และทำให้เป็นการยากที่จะหยั่งถึงความแตกต่างของทัศนคติของยุโรปชาติต่าง ๆ และความเปลี่ยนแปลงของทัศนคติในหมู่ชาวยุโรปเหล่านั้น และที่ยิ่งยากมากขึ้นไปอีกคือการที่จะฉวยโอกาสใช้ประโยชน์จากความแตกต่างและเปลี่ยนแปลงทัศนคติดังกล่าว ความสนใจของอังกฤษในเวียดนาม มีขอบเขตจำกัดเพียงแค่กันให้พวกฝรั่งเศส ออกไป และอาจเป็นได้ว่า มีเรื่องการเปิดโอกาสในด้านการค้าด้วยอีกเรื่องหนึ่ง เวียดนามไม่เหมือนกับพม่า คืออยู่เลยออกไปจากขอบเขตของข้อพิจารณาส่วนที่เกี่ยวกับอินเดียและปริมณฑลที่เป็นเกียรติภูมิของอินเดีย หากเวียดนามปรับตัวให้คล้อยตามความต้องการของอังกฤษ เวียดนามคงจะสามารถดำเนินการอย่างอลุ่มอล่วยกับการมีเอกราช หรือแม้กระทั่งทำให้เวียดนามมีเอกราชอยู่ได้ ทว่าเมื่ออังกฤษได้รับการตอบสนองในทางลบจากเวียดนาม และผิดหวังจากเรื่องการค้า อังกฤษจึงต้องเลิกท่าทีเป็นปฏิปักษ์กับการตั้งอาณานิคมของฝรั่งเศส โดยมีข้อแม้เพียงว่า อาณานิคมนั้นต้องอยู่ภายในขอบเขตจำกัด

เวลส์ลีย์กระวนกระวายอย่างมากที่จะปัดป้องไม่ให้ฝรั่งเศสมาสร้างอิทธิพลอยู่ในเวียดนามซึ่งเพิ่งมีการรวมตัวเข้าด้วยกันใหม่ ๆ เวลส์ลีย์จึงส่งคณะทูตโรเบิร์ตส์ไปเฝ้าจักรพรรดิยาลอง ทว่าทั้งในช่วงเวลานั้นและภายหลังสงครามฝรั่งเศส ชาวเวียดนามมิได้เปิดทางให้มีการพัฒนาอิทธิพลของฝรั่งเศสต่อไป และผู้สืบราชสมบัติจากต่อจากจักรพรรดิยาลองคือพระเจ้ามินห์มาง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1820-1840) ก็ได้ทรงพยายามที่จะจำกัดการทำงานของพวกมิสชันนารีอย่างจริงจัง อังกฤษส่งทูตไปอีกคนหนึ่ง คือ ครอว์เฟิร์ด ในค.ศ.1822 ครอว์เฟิร์ดไม่ประสบความสำเร็จ และพระเจ้ามินห์มางก็ทรงดำเนินการไปไกลยิ่งกว่ากษัตริย์พม่าไปเสียอีก คือทรงปฏิเสธไม่ยอมต้อนรับครอเฟิร์ด ด้วยเหตุผลว่า เขาเป็นตัวแทนที่ข้าหลวงใหญ่ส่งมาเท่านั้น อังกฤษไม่ได้ดำเนินการต่อไปแต่อย่างใด

วัตถุประสงค์ของอังกฤษในเวียดนาม แตกต่างจากวัตถุประสงค์ที่อังกฤษมีอยู่ในพม่า เวียดนามนั้น ดังที่ ครอว์เฟิร์ดกล่าวไว้ ว่า "ห่างไกลจากเขตอิทธิพลของการเมืองอินเดียของเรา"[51] อิทธิพลของฝรั่งเศสเรียกได้ว่าไม่ได้มีอยู่อย่างเป็นตัวตน เวียดนามอยู่ในฐานะที่ขึ้นกับจีนเช่นกัน การสร้างความขัดเคืองให้แก่จีน เป็นเรื่องที่อังกฤษไม่พึงปรารถนา เพราะหาไม่แล้ว จะเป็นผลให้การค้าชาของบริษัทที่กวางตุ้ง ได้รับความยุ่งยาก หากเป็นในพม่า ครอว์เฟิร์ดก็คงจะแนะนำให้วางตัวเหินห่างออกไป ในกรณีของเวียดนาม เขาแนะนำอย่างที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงยิ่งกว่านั้น คือเพียงส่งคณะทูตจากรัฐบาลของพระมหากษัตริย์ไปเจริญสัมพันธไมตรีเป็นครั้งคราว การกระทำเช่นนี้ อาจช่วยส่งเสริมการค้ากับจีนในทางอ้อม ทว่าอังกฤษไม่มีความจำเป็นอย่างแท้จริงที่จะต้องเพิ่มการติดต่อทางการพาณิชย์กับเวียดนามอีกต่อไป เนื่องจากอังกฤษมีฝิ่นที่คอยเสริมการลงทุนของตนในจีนอยู่ ดังนั้น อังกฤษจึงมิได้มีการเคลื่อนไหวแต่อย่างใด

ความสัมพันธ์ของอังกฤษกับจีนที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการชี้ถึงนัยความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของอังกฤษกับบรรรดารัฐที่มองตนเองและถูกมองว่าเป็นเมืองขึ้นของจีนด้วย บริษัทสูญเสียการผูกขาดของตนในค.ศ.1833 และภายใต้แรงกดดันจากการค้าเสรี ความสัมพันธ์ได้เสื่อมทรามลงจนเกิดเป็นสงครามระหว่างอังกฤษ-จีนครั้งแรก ผลลัพธ์อย่างหนึ่งคือ มีการทำ "สนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค" เป็นฉบับแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า มีการเปิดเมืองท่าตามที่ระบุในสนธิสัญญา มีการให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต จำกัดพิกัดอัตราภาษีศุลกากร และมีการยึดฮ่องกง ชาร์ลส์ กุตซลาฟ อดีตมิสชันนารีเสนอขึ้นว่า ตอนนี้ เป็นเวลาอันสมควรที่รัฐบาลของพระมหากษัตริย์ จะส่งคณะทูตชุดใหม่ไปยังเวียดนาม เซอร์จอห์น ดาวิส ผู้บังคับบัญชาของเขา สนับสนุนความคิดนี้ โดยกล่าวว่า "ชาติที่อยู่เลยไปจากแม่น้ำคงคาของทวีปเอเชีย มีนิสัยที่จะมองจีนด้วยความเกรงขามแกมนับถือ ตัวอย่างที่เกิดกับจีนเมื่อเร็ว ๆ นี้ จึงอาจส่งอิทธิพลต่อเวียดนามให้สนองตอบอย่างน่าพอใจเป็นที่ยิ่ง ในกรณีที่มีการทาบทามใด ๆ จากฝ่ายเรา ที่จะนำไปสู่ความสัมพันธ์ข้องเกี่ยวที่ขยายกว้างออกไป"[52] ทว่าคณะทูตที่ดาวิสนำไปในค.ศ.1847 ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์อันใดโดยสิ้นเชิง ฝนที่ตกลงมาอย่างหนัก ทำให้ฝ่ายเวียดนามมีข้ออ้างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้ดาวิสไปเยือนเมืองเว้ อันเป็นนครหลวงของฝ่ายเหงียน ว่า "เราจะ…จากกันอย่างน้อยก็ด้วยอัธยาศรัยไมตรีอันดี และหากว่ามิได้มีการสร้างความก้าวหน้าต่อไปอีก ก็คงจะเป็นไปได้ว่า อาจเป็นผลเนื่องมาจากความรู้สึกที่ฝังอยู่ในใจต่อพฤติกรรมของชาวฝรั่งเศสเมื่อไม่นานมานี้ ซึ่งได้สร้างไว้ให้กับประชาชนที่ระมัดระวังและขลาดกลัวเหล่านี้"[53]

---

[51] John Crawfurd, *Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin China*, London, 1830, I. 473.

[52] Davis to Aberdeen 1 Aug. 1845, FO 17/100.

[53] Davis to Palmerston, 26 Oct. 1847, FO 17/130.

มีฝ่ายที่สามเข้ามาเกี่ยวข้องโดยแท้จริงในกรณีนี้ เหตุผลหนึ่งคือกิจกรรมของพวกคาทอลิกที่ดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง ในด้านการเผยแพร่ศาสนา ซึ่งขัดกับกฎระเบียบที่ราชวงศ์เหงียนกำหนดไว้อย่างเคร่งครัด เรือของอเมริกัน เข้าแทรกแซงโดยใช้ความรุนแรง ในค.ศ.1845 เพื่อสนับสนุนฝ่ายมิสชันนารี ที่สำคัญกว่านั้นคือฝรั่งเศส ฝรั่งเศสไม่มีการค้าอยู่ในเอเชียตะวันออก แต่ก็เช่นเดียวกับอเมริกัน คือ นับตั้งแต่เปิดประเทศจีน ฝรั่งเศสมีเรือเข้ามา ยิ่งไปกว่านั้น เมื่ออังกฤษยึดครองฮ่องกง ทำให้ดูเหมือนว่าจำเป็นที่ฝรั่งเศส จะต้องมีฐานที่มั่นอยู่ในน่านน้ำของเอเชียตะวันออกเช่นกัน สถานที่ที่มีโอกาสเป็นไปได้คือบาซิลัน เกาะที่อยู่ในบริเวณตอนใต้ของฟิลิปปินส์ แต่ก็ถูกตัดสิทธิ์ออกไปเพราะสเปนคัดค้าน อีกแห่งหนึ่งที่เป็นไปได้ คือการยึดกุมดานังไว้ เมืองนี้ ฝรั่งเศสอ้างว่าเวียดนามได้ยกให้แก่ตนแล้วเมื่อ ค.ศ. 1787 จะอย่างไรก็ตาม กองทัพเรือฝรั่งเศสได้ดำเนินการสนับสนุนพวกมิสชันนารี และดานังก็เป็นสถานที่ที่เกิดเหตุร้ายที่ดาวิสกล่าวถึง ก่อนหน้านี้ ดาวิสหวังไว้ว่า เหตุการณ์นี้ จะช่วยสนับสนุนภารกิจของเขา ทว่าทั้งสงครามจีนและทั้งการกระทำของฝรั่งเศสและอเมริกัน ได้ชักจูงให้พระประมุขของเวียดนาม ทรงยึดมั่นต่อนโยบายโดดเดี่ยวตนเองอย่างหนักแน่นยิ่งขึ้น โดยทรงนำมาใช้กับทุกประเทศโดยไม่เลือกหน้า ไม่น่าประหลาดใจเสียทีเดียว ที่พระประมุขของเวียดนามมิได้ทรงแยกแยะว่านโยบายของอังกฤษ มีความแตกต่างอยู่บ้าง อังกฤษขยายอำนาจในที่อื่น ๆ มาแล้ว ดังนั้น อังกฤษอาจจะกระทำเช่นนั้นในเวียดนามด้วยก็ได้ แต่ไม่มีข้อสงสัยแต่อย่างใดในข้อที่ว่า ลัทธิอุดมการณ์และความกลัวการถูกล้มล้าง บดบังมิให้เวียดนามได้มองเห็นรูปการณ์ว่า โดยทั่วไปแล้ว อังกฤษมีแสนยานุภาพเหนือกว่า และมีความอดกลั้นต่อเวียดนามมากเป็นพิเศษ และลัทธิอุดมการณ์กับความกลัวการล้มล้างระบอบการปกครองนี้ ยังลดโอกาสความเป็นไปได้ที่เวียดนามจะปรับปรุงความสัมพันธ์กับอังกฤษ ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมเพิ่มพลังความสนใจของอังกฤษต่อเอกราชของเวียดนาม การโดดเดี่ยวมิใช่นโยบายที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง เช่นเดียวกับการยุแยงให้ชาติยุโรปชาติหนึ่ง แตกคอกับอีกชาติหนึ่งทางเลือกที่ดี ที่สุดคือการทำความตกลงกับอังกฤษ แต่สำหรับชาวเวียดนามแล้ว เช่นเดียวกับชาวพม่า คือได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า เป็นไปไม่ได้ แม้ว่าจะด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน

ปัจจัยที่คล้ายคลึงกันส่งผลกระทบต่อชะตาของจอห์น บาวริง ในฐานะที่บาวริงเป็นผู้ควบคุมดูแลการค้าที่ฮ่องกง เขาได้รับช่วงคำสั่งให้เปิดประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออก บาวริงประสบความสำเร็จมาแล้วในสยาม เขาส่งทอมัส เวด ให้มาสำรวจลู่ทางที่จะได้รับการต้อนรับอย่างดีจากชาวเวียดนาม

ลักษณาการการตอบรับต่อคำประกาศนี้ จะทำให้ข้าพเจ้าสามารถตัดสินได้ว่า จะเป็นการดีที่สุดหรือไม่ หากว่าข้าพเจ้าจะดำเนินการไปโดยลำพัง หรือรอเวลาจนกว่ารัฐมนตรีของฝรั่งเศสและสหรัฐ จะสามารถร่วมทางไปกับข้าพเจ้าได้ ข้าพเจ้าสมัครใจที่จะคิดว่า การปรากฏตัวของ

> ฝรั่งเศสและอเมริกัน อาจเป็นอุปสรรคขัดขวางอย่างหนึ่ง และมิใช่ปัจจัยที่เอื้ออำนวยความสะดวกให้แก่การดำเนินการตามแนวทางของข้าพเจ้า[54]

เวดขึ้นบกไปกับผู้ติดตามเพียงคนเดียว และเข้าพำนักอยู่ในเวียดนาม "ข้าพเจ้ามีความหวังอยู่ว่า เมื่อเจ้าหน้าที่ทางการพบว่าข้าพเจ้าปักหลักอยู่บนฝั่งเรียบร้อยแล้ว พวกเขาก็คงจะส่งข้าพเจ้าต่อไปยังเมืองหลวง หรือไม่เช่นนั้น ก็พาข้าพเจ้าไปติดต่อกับใครสักคน ซึ่งอัครมหาเสนาบดีส่งมาเป็นตัวแทนเพื่อรับหนังสือ [ของบาวริง] ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าต้องผิดหวัง"[55] บาวริงตั้งข้อสังเกตว่า "จิตใจที่รังเกียจและกีดกันคนภายนอกอย่างเดียวกันนี้ เป็นลักษณะเฉพาะตัวของประชากรชาวอินโดจีนทั้งหมด ที่อยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำคงคา และสำแดงออกมาในทุกรูปแบบที่เป็นไปได้"[56]

เมื่อผิดหวังจากวิธีการตามแนวของอังกฤษล้วน ๆ มาตอนนี้ บาวริงจึงพร้อมที่จะร่วมมือกับฝรั่งเศส อย่างไรก็ดี นโยบายของฝรั่งเศส ก็ชักจะมีลักษณะสุดโต่งขึ้นทุกที ฝรั่งเศสหันมาใช้ความรุนแรงเพื่อให้มั่นใจว่า เวียดนามจะรับหนังสือจากทูตของตน ในเวลาต่อมาในปีเดียวกัน จักรพรรดิตือ-ดึก (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1848-1883) ทรงสั่งให้ตัดศีรษะบิชอปชาวสเปนเพื่อปรามพวกที่เหลือ จักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ทรงกำลังพิจารณาข้อเสนอของพวกมิสชันนารีที่ให้ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงในเวียดนามอยู่แล้ว และเหตุการณ์นี้ ก็ให้โอกาสอันเหมาะสม คณะกรรมาธิการที่จักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ทรงแต่งตั้งขึ้น ให้เหตุผลในเชิงสนับสนุนการขยายอำนาจ

> อิทธิพลของสภาพการณ์ต่าง ๆ ดูเหมือนจะกักกันฝรั่งเศสให้อยู่แต่เฉพาะในดินแดนในทวีปยุโรป เท่าที่ฝรั่งเศสมีอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่น่าจะยอมรับได้ หากว่าถูกปฏิเสธมิให้ขยายดินแดนในยุโรปแล้ว ยังถูกบังคับให้ต้องจำกัดสมรรถนะในการปฏิบัติการ ให้อยู่เฉพาะภายในขอบเขตจำกัดแคบ ๆ ในขณะที่ชาติทางทะเลอื่น ๆ ต่างพยายามเสริมสร้างอำนาจและทรัพยากรของตนในภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งดูเหมือนว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงเก็บสงวนไว้สำหรับรองรับสมรรถนะอย่างเหลือล้นของยุโรป ในการขยายอำนาจ

ชาติทางทะเลอื่น ๆ สามารถเข้าร่วมในการค้าได้ การต่อต้าน หากว่ามีอยู่ จะถูกตอบโต้ ชาวเวียดนามเองคงจะยินดีกับการปกครองของฝรั่งเศสด้วยเช่นกัน เพราะ "การปกครองของเรา จะเป็นการปลดปล่อยพวกเขา ให้พ้นจากแอกที่น่าชิงชัง"[57] คณะกรรมาธิการเห็นว่าควรยึดดานังไว้เพื่อค้ำประกัน

---

[54] Bowring to Clarendon, 7 May 1855, FO 17/229.

[55] Memorandum in Wade to Bowring, 17 Sept. 1855, FO 17/233.

[56] Bowring to Clarendon, 8 Oct. 1855, FO 17/233.

[57] อ้างใน Tuck, 49-52.

ว่าจะมีการปฏิบัติตามสนธิสัญญา สนธิสัญญานี้กำหนดให้เวียดนามคุ้มครองป้องกันมิสชันนารี ให้สัมปทานการพาณิชย์ และให้จ่ายค่าปฏิกรรมสงคราม

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1858 กองทหารร่วมฝรั่งเศส-สเปน เข้ายึดดานังไว้ แต่ไม่สามารถโจมตีเว้โดยทางบกได้ กองทหารจึงเดินทางต่อไปยังไซ่ง่อนแทน โดยยึดไซ่ง่อนได้ในตอนต้นปีค.ศ.1859 ฝรั่งเศสเริ่มเพ่งความสนใจที่การก่อตั้งอาณานิคมขึ้นในตอนใต้ แม้ว่าจะมีการประท้วงจากบรรดามิสชันนารี ซึ่งต้องการให้กองกำลังไปปฏิบัติการในที่อื่น และเชื่อว่า จะมีการลุกฮือขึ้นต่อต้านราชวงศ์เหงียนในตอนเหนือ ถึงกระนั้น อังกฤษก็มิได้แสดงการคัดค้าน ซึ่งก็เป็นไปตามที่คณะกรรมาธิการคาดการณ์ไว้ ความสัมพันธ์แบบสามฝ่าย กลายไปเป็นความสัมพันธ์แบบสองฝ่าย ซึ่งเวียดนามเป็นฝ่ายเสียเปรียบ

ในฮ่องกง หนังสือพิมพ์รีจิสเตอร์ ถึงกับประกาศว่า ความไม่ไว้วางใจกันระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสในสมัยของปิญโน ได้ตายไปแล้ว

> เราอาจกังขาในความสำเร็จของความตกลงทางการพาณิชย์ใด ๆ ที่ตูราเน [ดานัง] ทว่าหากเป็นการตกลงเพื่อสร้างข้อต่อเชื่อมโยงสายโซ่ของการติดต่อสัมพันธ์ของยุโรปกับโลกตะวันออกแล้ว หรือหากว่าเป็นการตกลงเพื่อช่วยแพร่กระจายอารยธรรมของตะวันตกและนโยบายแนวเสรีนิยมมากยิ่งขึ้นในส่วนนี้ของโลกแล้ว มิใช่เฉพาะฝรั่งเศสประเทศเดียวเท่านั้น หากได้แก่ยุโรปที่ทำการค้าทั้งมวล ต่างจะได้รับประโยชน์จากการดำเนินการตามขั้นตอนนี้ และเราซึ่งอยู่ในบรรดาฝ่ายอื่น ๆ ทั้งหมด ก็ควรเป็นพวกแรก ที่กล่าวอวยพรให้ปฏิบัติการทหารในครั้งนี้ประสบความสำเร็จ แม้ว่ามูลเหตุจูงใจที่ก่อกำเนิดปฏิบัติการนี้ขึ้นมาในตอนแรก จะเป็นดั่งขัดขวางอำนาจของเราเองก็ตาม[58]

ท่าทีอย่างเป็นทางการของอังกฤษ มิได้แตกต่างไปจากนี้ เป้าหมายนั้นก็เพื่อสร้างเงื่อนไขที่มีเสถียรภาพสำหรับการค้าของอังกฤษ เมื่อเวียดนามไม่ยอมตอบสนอง อังกฤษก็สามารถยอมรับฝรั่งเศสได้ “ฝรั่งเศสมีใจปรารถนาที่จะไปตั้งตัวอยู่ที่นั่นมานานแล้ว” บาวริงเขียนไว้เช่นนี้ “เหตุการณ์นี้ มีแนวโน้มที่จะทำให้การค้าขยายกว้างออกไป และอาจเป็นได้ว่าไม่มีละแวกใด ที่จะสามารถกระทำการอันเป็นพิษเป็นภัยต่อผลประโยชน์ของเราได้น้อยยิ่งไปกว่าที่นี่แล้ว”[59] ในยุโรป อังกฤษพยายามหาทางที่จะค้นให้พบ “เป้าหมายเร้นลับ” ของฝรั่งเศส หากว่าฝรั่งเศสมีอยู่ เอกอัครราชทูตอังกฤษ แสดงความห่วงใยเป็นสำคัญกับศาสนาคริสต์ที่มิใช่คาทอลิกในเวียดนาม อังกฤษมิได้มีความสนใจในการพาณิชย์ของเวียดนามเป็นพิเศษ และเวียดนามก็ไม่อาจทำให้อังกฤษเกิดความสนใจใยดีกับเอกราชทางการเมือง

---

[58] *Hong Kong Register*, 31 Aug., 7 Sept. 1858.

[59] อ้างใน N. Tarling, *Imperial Britain in South-East Asia*, Kuala Lumpur, 1975, 124-5.

ของตนได้ ไม่มีเหตุผลอันดีใด ๆ ที่อังกฤษจะทำลายความสัมพันธ์ที่ดีกับฝรั่งเศสในยุโรป ด้วยการรับเอามูลเหตุเกี่ยวกับเวียดนามมาคำนึง การสุ่มเสี่ยงของฝรั่งเศสในเวียดนาม อาจมีข้อดีอยู่ ส่วนข้อเสียต่าง ๆ นั้น สามารถจัดการขัดขวางได้

เอกสารบันทึกช่วยจำที่จัดส่งให้แก่รัฐบาลอินเดียภายหลังการยึดดานัง บ่งชี้ไปในแนวที่ว่า การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส จะเป็นการเปิดเวียดนามสำหรับการค้า การขยายอิทธิพลนั้น ต้องกำกับให้อยู่ภายในขอบเขตที่แน่นอน ทว่ายินยอมให้ได้ ตราบใดที่สยามและลาวยังคงเป็นอิสระจากฝรั่งเศส กองเรือฝรั่งเศสในดานัง อาจยับยั้งกองเรือของรัสเซียทางเหนือไว้ได้โดยแท้ ส่วนเชอร์บูร์ก ที่อยู่ทางตะวันออก ก็มิใช่ “สาเหตุที่จะทำให้เกิดความกระวนกระวายที่ร้ายแรงอันใด”[60] อย่างไรก็ดี กระทรวงทหารเรือของอังกฤษ จะได้พบว่า การตั้งหลักปักฐานของฝรั่งเศสที่บนฟากหนึ่งของเส้นทางเดินเรือไปยังจีน ช่วยเพิ่มความสำคัญให้แก่ลาบวนและบอร์เนียวเหนือที่อยู่อีกฟากหนึ่ง อาจเป็นได้ว่า ผลกระทบสำคัญที่ปฏิบัติการทหารของฝรั่งเศสส่งถึงนโยบายของอังกฤษในทันทีนั้น อันที่จริงแล้ว คือการเสริมสร้างความสนใจในบอร์เนียวเหนือ ซึ่งขณะนั้น ยังโอนเอนแปรเปลี่ยนอยู่ไปมา อย่างไรก็ดี ในระยะที่ยาวนานกว่านั้น ดูเหมือนว่า ฝรั่งเศสจะทะลวงผ่านเกินไปกว่าขอบเขตด้านดินแดนที่อังกฤษให้ความเห็นชอบไว้

ฝรั่งเศสยึดจังหวัดทางตะวันออกของโคชินจีนไว้สามจังหวัด ต่อจากนั้น ก็เข้ายึดจังหวัดทางตะวันตก ด้วยความริเริ่มของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสในพื้นที่ การยึดครองไม่ได้ประสบกับการต่อต้านใด ๆ จากราชวงศ์ แม้ว่าจะถูกต่อต้านจากขบวนการใต้ดินอยู่มาก เจ้าหน้าที่อาณานิคม ได้รับการโน้มน้าวให้ย้ายขึ้นไปทางเหนือในทศวรรษ 1870 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพวกเขาตระหนักว่า แม่น้ำแดง (แม่น้ำฮอง) อาจเป็นเส้นทางที่เข้าถึงจีนได้ ส่วนแม่น้ำโขงนั้นดูดาร์ต เดอ ลาเกร นายทหารยศเรือโทชาวฝรั่งเศส ได้แสดงให้เห็นแล้วว่าไม่สามารถไปได้ และนอกจากนี้ ยังเนื่องจากว่าพวกเขาหวั่นเกรงพวกเยอรมันด้วย ทีแรก ปารีสหาทางที่จะเหนี่ยวรั้งพวกเยอรมันไว้ แต่ต่อมา ก็กำจัดเครื่องเหนี่ยวรั้งของตนในค.ศ.1882 กองกำลังปฏิบัติการย่อยของฝรั่งเศสถูกส่งไปจัดการความไม่สงบที่ขัดขวางการสัญจรในแม่น้ำแดง และอีกครั้งหนึ่ง ในปีถัดมา กองกำลังถูกส่งไปอีกเพื่อรักษาการควบคุมบริเวณตอนล่างของตังเกี๋ย ฝรั่งเศสสถาปนาดินแดนในอารักขาที่มีประสิทธิภาพขึ้นควบคุมส่วนที่เหลือของเวียดนามอย่างเป็นการท้าทายจีน ซึ่งทางเว้ได้ไปยื่นอุทธรณ์ร้องเรียนไว้ การครอบครองตังเกี๋ยพร้อมกับยึดสิทธิของเวียดนาม ชักพาฝรั่งเศสเข้าสู่ลาว และรับช่วงการต่อสู้กับสยามจากลาว เมื่อถึงค.ศ.1893 ดูเหมือนว่าวิกฤติการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเอกราชของสยามเอง กำลังจะเกิดขึ้นอยู่รอมร่อ อังกฤษจึงได้หันมาใส่ใจในเรื่องนี้

---

[60] อ้างใน B.L. Evans, “The Attitudes and Policies of Great Britain and China towards French Expansion in Cochin-China, Cambodia, Annam and Tongking 1858-83,” Ph.D. thesis, University of London, 1961, 41.

เอกราชของสยาม

สยามมีลักษณะพิเศษตรงที่รักษาเอกราชของตนไว้ได้ตลอดสมัยอาณานิคม เรื่องนี้เป็นผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ที่สยามมีต่อนโยบายของอังกฤษ สยามพร้อมที่จะประนีประนอม และความต้องการของอังกฤษในสยาม ก็ไม่เร่งด่วนเท่ากับในพม่า และไม่จำเป็นมากเท่ากับในเวียดนาม แรกทีเดียว อังกฤษมีความยับยั้ง เพราะอังกฤษพยายามหลีกเลี่ยงการขยายอาณาเขตในแบบอย่างของอินเดียอยู่ รวมทั้งอังกฤษยังได้พยายามหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งที่อาจเป็นอันตรายต่อการค้ากับจีน ซึ่งสยามส่งบรรณาการไปเป็นประจำ เหมือนเช่นที่เวียดนามกระทำอยู่ เจ้าหน้าที่ของอังกฤษในพื้นที่ ต้องการดำเนินนโยบายในคาบสมุทรมลายู ในลักษณะที่เผชิญโชคมากขึ้น ทว่าโดยรวมแล้ว ถูกผู้บังคับบัญชาทัดทานไว้ ในขณะเดียวกัน สนธิสัญญาเบอร์นีย์ฉบับปีค.ศ.1826 ก็แสดงให้เห็นว่า ฝ่ายไทยมิได้ปฏิเสธไปเสียทั้งหมดทุกอย่าง การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับจีน บ่งชี้เป็นนัยว่าจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นีย์ ทว่าก็อีกครั้งหนึ่ง ที่อังกฤษเกิดความกังขา และแม้ว่าจะได้ส่งเซอร์เจมส์ บรุคมายังสยาม ชาวสยามก็มิได้รับข้อเสนอที่มากเกินควรที่บรุคเสนอให้ ผลลัพธ์คือการเจรจาอย่างสันติ เพื่อทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ในค.ศ.1855 สยามกระทำเช่นเดียวกับดัตช์และสเปน ดัตช์และสเปนซื้อความต่อเนื่องในการครองความเป็นใหญ่ของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่สยามซื้อเอกราชของตนเอง—ด้วย “สนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค” สยามยังพยายามจำกัดขอบเขตการพึ่งพาอังกฤษไว้โดยไม่ทำลายการค้ำประกันที่จะได้จากความสัมพันธ์กับประเทศที่เข้มแข็งที่สุดของตะวันตก และโดยการพัฒนาความสัมพันธ์กับประเทศอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้แล้ว สยามยังจ่ายค่าเอกราชของตนด้วยดินแดนที่อยู่ในกัมพูชา ในลาว และในมลายูอีกด้วย กระนั้นสยามก็ยังแสวงหาทางที่จะปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในด้านการป้องกันอย่างมีประสิทธิภาพด้วย และอีกครั้งหนึ่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยดังกล่าวนี้กระทำโดยพึ่งพาอาศัยที่ปรึกษาจากอังกฤษเป็นสำคัญ แต่สยามก็มิใช่มีเฉพาะที่ปรึกษาจากอังกฤษแห่งเดียวเท่านั้น

หากจะยืมถ้อยคำของครอว์เฟิร์ด สยามนั้น อยู่ “ภายในรั้วการทูตอินเดียของเรา” โดยพิจารณาจากความสนใจของอังกฤษที่มีต่อบรรดารัฐ “ประเทศราช” ที่อยู่บริเวณตอนเหนือของมลายู แต่ครอเฟิร์ดรู้สึกว่า การแต่งตั้งทูตอังกฤษมาประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ ราชธานีของไทย รังแต่จะเป็นเหตุให้เกิดความหงุดหงิดรำคาญใจ “ทะเลในเสี้ยวหนึ่ง กับเทือกเขาและป่าไม้ที่เข้าไปทำอะไรไม่ได้อีกเสี้ยวหนึ่ง สองสิ่งนี้เป็นเครื่องกีดขวางเราอยู่ ซึ่งเมื่อประกอบเข้ากับความกลัวและความสุขุมรอบคอบของรัฐบาลสยามแล้ว มีทีท่าที่เป็นไปได้อย่างเต็มที่ว่า จะช่วยให้เรารักษาสันติภาพกับชนชาตินี้ต่อไปได้

เป็นเวลานาน”[61] ฝ่ายปกครองสูงสุด (Supreme Government) ในกัลกัตตา ข้องใจอยู่อย่างมาก กับการส่งเบอร์นีย์มายังกรุงเทพ

> การขยายดินแดนอาณานิคมของเรา และความสัมพันธ์ทางการเมืองกับชาติทางฟากอินโดจีน จะต้องถูกติฉินอย่างจริงจัง และเสื่อมลงไปเท่าที่ครรลองของเหตุการณ์และความรุนแรงของสภาพการณ์ ต่าง ๆ จะเปิดโอกาสให้ ทั้งนี้โดยพิจารณาถึงลักษณะอันแผกพิเศษของรัฐเหล่านี้ ความไม่ไว้วางใจอย่างยิ่งของรัฐเหล่านี้ต่ออำนาจและความปรารถนาของเรา และเมื่อพิจารณาว่ารัฐเหล่านี้ อยู่ใกล้ชิดติดอยู่กับประเทศจีน[62]

แต่ข้าหลวงใหญ่ก็ส่งคณะทูตเบอร์นีย์ไป ทั้งนี้เกิดขึ้นภายใต้แรงกระตุ้นจากสงครามกับพม่า ซึ่งมีส่วนเป็นการทูตอินเดียอยู่อย่างมาก แม้ว่าจะไม่มีการแต่งตั้งทูตอังกฤษมาประจำในกรุงเทพ แต่ก็ได้มีการทำสนธิสัญญาที่พยายามวางระเบียบการพาณิชย์ขึ้นในกรุงเทพฯ และตกลงกันเรื่องสถานะของรัฐมลายูภายในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างไทยและอังกฤษ แอมเฮิร์สต์ซึ่งใฝ่วิวาทกับพม่า สั่งการให้เจ้าหน้าที่ที่ปีนัง ปฏิบัติตามความตกลงที่ทำไว้กับสยามอย่างระมัดระวัง เขากล่าวว่า เจ้าหน้าที่ในปีนังต้องไม่กล่าวเกินความเป็นจริงเรื่องอันตรายที่เกี่ยวข้องกับการที่ชาวสยามอยู่ใกล้กับอาณานิคมของเรา

> นับแต่นี้ไป เป้าหมายของนโยบายระดับชาติเพียงอย่างเดียวของเราที่เกี่ยวเนื่องกับสยาม ควรเป็นความเพียรพยายามที่จะบรรเทาความไม่ไว้วางใจของพวกเขาต่อเจตนาในบั้นปลายของเรา …และทำให้ได้มาซึ่งข้อได้เปรียบทางการพาณิชย์ในทุกระดับเท่าที่สามารถบรรลุถึงได้ จากความสัมพันธ์ กับพวกเขา ทั้งนี้เราต้องมีวิธีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับพวกเขาอย่างมีความอดกลั้นและประนีประนอมอย่างที่สุด ต้องใช้ความนุ่มนวลทั้งในด้านภาษาและการกระทำ เราต้องขวนขวายในความพยายามที่จะพัฒนาความเข้าใจกันฉันมิตรกับราชสำนักและข้าหลวงตามจังหวัดต่าง ๆ ที่อยู่ในละแวกใกล้เคียงกับเรา และเหนือสิ่งอื่นใด เราต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของสนธิสัญญาซึ่งกำหนดความสัมพันธ์ของเราในอนาคตอย่างซื่อสัตย์และรอบคอบ[63]

---

[61] Crawfurd, I. 472.

[62] Governor-General in Council to Governor in Council, 19 Nov. 1824, Straits Settlements Factory Records, G/34/99.

[63] Governor-General in Council to Governor in Council, 23 July 1827, Straits Settlements Factory Records, G/34/142.

ในแง่ความสัมพันธ์กับจีน สยามมีสถานะที่อยู่ภายใต้ความเป็นใหญ่ของจีน ทำให้อังกฤษมีเหตุผลที่จะต้องใช้ความอดกลั้น เช่นเดียวกับกรณีของเวียดนาม แต่กรณีของสยามขณะนี้ กลายเป็นเรื่องการรักษาความตกลงที่ทำกันไว้ มิใช่การทำลายความโดดเดี่ยว เช่นในกรณีของเวียดนาม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับจีน เป็นเหตุผลประการหนึ่งที่สนับสนุนให้อังกฤษเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับสยาม รวมทั้งความสัมพันธ์กับเวียดนามและญี่ปุ่นด้วย การค้าของอังกฤษพัฒนาขึ้นที่กรุงเทพฯ ชั่วระยะหนึ่ง แม้ว่าพ่อค้าชาวอังกฤษจะบ่นอุทธรณ์เรื่องการผูกขาดและภาษีปากเรือในอัตราสูง พ่อค้าอังกฤษคนหนึ่ง คือโรเบิร์ต ฮันเตอร์ ถึงกับมีปากเสียงกับทางรัฐบาลไทย กุตซลาฟให้เหตุผลสนับสนุนการส่งคณะทูตมายังกรุงเทพฯ เพื่อหาทางแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นีย์ ในส่วนที่เกี่ยวกับการพาณิชย์ อย่างไรก็ดี คณะกรรมาธิการที่อินเดียไม่เต็มใจที่จะนำความสัมพันธ์ที่สนธิสัญญาเบอรนีย์สถาปนาขึ้นเข้าไปเสี่ยง สนธิสัญญาเบอร์นีย์ “เพียงพอสำหรับเป้าหมายเรื่องการค้าและมิตรภาพ” คณะกรรมาธิการยังกังขากับ “นโยบายนำข้อได้เปรียบที่ได้มาตามสนธิสัญญาในปัจจุบัน เข้าไปเสี่ยงกับความพยายามเพื่อให้ได้ข้อได้เปรียบยิ่งขึ้นภายใต้ข้อตกลงใหม่”[64] ทว่าพ่อค้าสิงคโปร์กลับเร่งรัดให้ทำตามความคิดดังกล่าว และคณะกรรมาธิการอินเดียก็ต้องยินยอมอย่างไม่เต็มใจ พาลเมอร์สตันก็ยอมรับความคิดนี้เช่นกันว่า เซอร์เจมส์ บรุค ซึ่งขณะนั้น เป็นกรรมาธิการและเป็นกุงสุลใหญ่อยู่ในบอร์เนียว ควรรับภาระอันนี้ และเขาก็ได้รับคำสั่งที่ครอบคลุมไปถึงเวียดนามด้วย

คำสั่งเหล่านี้ มอบอำนาจให้บรุคไปเยือนสยาม หากบรุคคิดว่า “อาจสามารถทำความตกลงบางอย่าง ที่จะมีผลให้มีการปรับปรุงความสัมพันธ์ด้านการพาณิชย์ระหว่างอังกฤษกับประเทศนั้น” มีข้อเสนอแนะว่า ข้อกำหนดด้านการพาณิชย์ น่าจะมีลักษณะสอดคล้องไปกับข้อกำหนดที่ทำไว้กับ “รัฐที่มีอารยธรรมไม่สมบูรณ์” อื่น ๆ เช่น จีนและตุรกี ข้อกำหนดอื่น ๆ ควรเปิดช่องให้คนในบังคับอังกฤษที่พำนักอาศัยอยู่ในไทย มี “สิทธิอย่างไม่จำกัด” ที่จะประกอบพิธีทางศาสนาคริสต์และให้ “เจ้าหน้าที่ทางการของอังกฤษเท่านั้น มีอำนาจทางศาลเหนือคนในบังคับอังกฤษ” เช่นเดียวกับที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญาบรูไนของบรุคฉบับปีค.ศ.1847 ในการดำเนินการเจรจากับชาวสยามและเวียดนามนั้น บรุคต้อง “ระมัดระวังอย่างยิ่งที่จะไม่เข้าไปพัวพันกับข้อพิพาทหรือการดำเนินขั้นตอนใด ๆ ที่มีลักษณะ มุ่งร้าย ซึ่งจะทำให้สถานภาพของเราในสยามหรือในโคจินจีน เลวร้ายยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ หรือซึ่งอาจผลักดันให้รัฐบาลของสมเด็จพระบรมราชินีนาถจำต้องหันไปใช้มาตรการเชิงบังคับเพื่อให้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลง”[65]

บรุคเองนั้น ทีแรกก็ดูเหมือนจะคิดไว้ก่อนแล้ว ว่าจะสถาปนาความสัมพันธ์กับกษัตริย์พระองค์ใหม่ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่เขาได้พยายามสร้างขึ้นที่ บรูไน

---

[64] Ripon to Aberdeen, 11 Mar. 1846, FO 17/117.

[65] Palmerston to Brooke, 18 Dec. 1849, FO 69/1.

> ข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่า ควรให้เวลาแก่การดำเนินงานเพื่อไกล่เกลี่ยประนีประนอม อคติในเรื่องต่าง ๆ ของพวกเขาควรได้รับการกำจัดออกอย่างค่อยเป็นค่อยไป มิใช่ทำให้ปั่นป่วนวุ่นวายอย่างรุนแรง ข้าพเจ้าเห็นว่า ในเมื่อเราผัดผ่อนมาสามสิบปีแล้ว โดยมิได้ทำอะไรลงไประหว่างที่ดำเนินนโยบายนี้ เราอาจรอจนกว่ากษัตริย์จะสวรรคตเสียก่อน แล้วจึงสร้างระเบียบสำหรับสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่ ที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ย่อมเป็นการดีที่เราจะเตรียมการสำหรับการเปลี่ยนแปลง และอัญเชิญกษัตริย์*ของเราเอง* (คือเจ้าฟ้ามงกุฎ) ขึ้นมาครองบัลลังก์...นับว่าเป็นสุภาพบุรุษผู้ทรงคุณวุฒิอย่างสูง สำหรับชาติกึ่งอนารยชนเช่นนี้[66]

แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ซึ่งยังครองบัลลังก์อยู่ ทรงคัดค้านการทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ พระองค์ทรงถามอย่างแดกดันว่า ทำไมจึงจำเป็นต้องทำด้วย ในเมื่อพระองค์ทรงมีสนธิสัญญาอยู่กับบริษัทแล้วฉบับหนึ่ง บรุคได้รับการสนับสนุนให้ยื่นข้อเสนออย่างเป็นทางการ ซึ่งก็ถูกปฏิเสธ เพราะบรรดาเสนาบดีของสยาม "ไม่เคยพบเคยเห็นผู้ใดมาเจรจาความบ้านเมืองราวกับครูบาอาจารย์มาสั่งสอนบังคับบัญชาเหมือนน้ำท่วมป่าท่วมทุ่ง"[67] เมื่อถึงตอนนี้ ผู้เป็นทูตจึงเสนอโครงการที่แตกต่างออกไป

> ความหวังที่จะรักษาสันติภาพด้วยนโยบายที่เหมาะสม—ด้วยการยินยอม อ่อนน้อม ด้วยการไม่ยินดียินร้าย หรือด้วยแนวทางอื่นใด ที่มิใช่ด้วยการรักษาสิทธิอย่างมั่นคง หรือมิใช่ด้วยการใช้อำนาจอย่างเป็นธรรม -- ล้วนเป็นทั้งความหลงละเมอและความโหดร้าย และหลังจากต้องพบกับความอลักเอลื่อและการต้องสละเกียรติภูมิอันดีอยู่เป็นเวลานานปี สิ่งที่จะพามาคือสงครามนองเลือด
>
> การยึดมั่นต่อหลักการนี้ ได้ยกจักรวรรดิอินเดียของเราให้สูงขึ้น และได้สถาปนาอำนาจแห่งความคิด ซึ่งธำรงรักษาหลักการไว้ การเบี่ยงเบนไปจากหลักการนี้ เป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ของเรากับสยาม อยู่ในสภาพที่น่าสลดใจเช่นในปัจจุบันนี้...ไม่มีแนวทางอื่นใดที่เปิดไว้ให้แก่รัฐบาลของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เว้นเสียแต่การเรียกร้อง...สนธิสัญญาที่มีความเสมอภาคยิ่งขึ้น โดยสอดคล้องกับที่ชาติที่มีอารยะถือปฏิบัติอยู่ หรือมิฉะนั้น ก็ถอนคนในบังคับอังกฤษทั้งปวงและทรัพย์สินของพวกเขา ออกไปจากสยาม

---

[66] Brooke to Stuart, 17 June 1850, in John C. Templer, ed., ***The Private Letters of Sir James Brooke***, London, 1853, II. 304.

[67] อ้างใน W.F. Vella, ***Siam under Rama III***, New York, 1957, 139.

> หากว่าคำเรียกร้องอันชอบธรรมที่เร่งเร้าอย่างหนักแน่นนี้ถูกปฏิเสธ เราก็ควรจะสำแดงกำลังโดยทันทีเพื่อบังคับให้พวกเขาปฏิบัติตามคำเรียกร้อง ด้วยการทำลายแนวป้องกันที่แม่น้ำอย่างรวดเร็ว อันจะทำให้เราอยู่ในตำแหน่งที่ควบคุมราชธานีไว้ได้ และด้วยการฟื้นฟูเพื่อให้เรากลับมาสู่ฐานะแห่งอำนาจบัญชาการอย่างเหมาะสม เราก็จะสามารถกอบกู้อดีตคืนมาได้พร้อมด้วยการค้ำประกันสันติภาพสำหรับอนาคต อีกทั้งประโยชน์นานัปการที่จะได้จากการพาณิชย์ที่มีความสำคัญที่สุด และที่กำลังเติบใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ [68]

บรุคให้เหตุผลโต้แย้งเช่นเดียวกับที่เจ้าหน้าที่ปีนังเคยให้ไว้ในค.ศ.1823 ว่า ไม่ควรนำสยามเข้ามาอยู่ภายในรั้วรอบขอบเขตของการทูตอินเดีย แต่ควรอย่างยิ่งที่จะปฏิบัติต่อสยามตามเกณฑ์ของอนุทวีป ในเรื่องความคิดและเกียรติภูมิ

บรุคเลิกล้มแผนการที่จะไปเวียดนามโดยสิ้นเชิง เขาให้เหตุผลว่าอังกฤษสมควรเข้าแทรกแซงในกัมพูชา โดยกล่าวว่า กัมพูชาต้องเป็นเสมือนหนึ่งบรูไนแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่

> กัมพูชา...เป็นเสาหลักของนโยบายของเราในประเทศเหล่านี้—กษัตริย์ของราชอาณาจักรที่เก่าแก่แห่งนี้ พร้อมที่จะกระโจนลงมาอยู่ภายใต้การคุ้มครองของชาติยุโรปชาติใดก็ได้ ที่จะช่วยให้พระองค์รอดพ้นจากศัตรูที่ไม่มีความปรานี คือชาวสยามและชาวโคชินจีน เราอาจทำสนธิสัญญากับกษัตริย์พระองค์นี้ โดยค้ำประกันเอกราชของพระองค์ ในเวลาเดียวกับที่เรากำลังปฏิบัติการต่อกรกับสยาม ส่วนที่เหลือของราชอาณาจักรอันงดงามของพระองค์จะได้รับการปกปักรักษาไว้ ซึ่งจะเป็นการเปิดการค้าที่ให้ผลกำไร จากนั้นแล้ว เราอาจพิจารณาดำเนินการกับชาวโคชินจีนอย่างเหมาะสม ด้วยการตั้งคำถามกับสิทธิอันใดของพวกเขา ที่จะมาขัดขวางการค้านำเข้าและส่งออกของอังกฤษในกัมพูชา...[69]

รัฐบาลอังกฤษมิได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของบรุค หากแต่หลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรงที่บรุคสนับสนุน ในส่วนของสยามนั้น รัฐบาลอังกฤษประสงค์ที่จะรอการเปลี่ยนพระประมุข มากกว่าจะหันมาใช้วิธีสำแดงกำลังในเชิงใฝ่สงคราม แนวปฏิบัติเช่นนี้ สอดคล้องกับแนวโน้มของนโยบายของอังกฤษต่อสยาม ตามที่เจ้าหน้าที่ของอินเดียและคณะกรรมาธิการอินเดียถือปฏิบัติอยู่ บรุคได้รับแจ้งว่าหากว่าเขาไม่ประสบความสำเร็จ อย่างน้อย เขาก็ไม่ควรทำให้เกิดความจำเป็นที่รัฐบาลจะต้องปฏิบัติการลงโทษ คณะกรรมาธิการอินเดียคัดค้านการเจรจาใด ๆ ที่อาจนำความสัมพันธ์กับดินแดนของ ผู้เดินทัพไปเสี่ยงกับผลประโยชน์ที่ยังน่ากังขา กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษให้ความ

---

[68] Brooke to Palmerston, 5 Oct. 1850, FO 69/1.

[69] Brooke to Palmerston, 5 Oct. 1850, Confidential, FO 69/1.

ยินยอมต่อปฏิบัติการดังกล่าวอย่างไม่เต็มใจในที่สุด ทว่าขณะเดียวกัน ก็รับช่วงความไม่เต็มใจบางส่วน ในอันที่จะดำเนินการสุ่มเสี่ยงทางการเมืองเข้ามาด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีความรู้สึกกันอยู่อย่างกว้างขวาง ดังที่ บรุคเองก็รู้สึกในทีแรก ว่า ไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ การขึ้นครองบัลลังก์ของกษัตริย์พระองค์ใหม่ในสยาม จะนำมาซึ่งแนวนโยบายที่เป็นเสรีนิยมมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับสยาม จะขยายกว้างขวางออกไปจากที่มีมาในสมัยของเบอร์นีย์ กล่าวคือ ความคับแคบของพวกเขาจะมีอยู่เพียงชั่วคราวเท่านั้น และมิใช่สาเหตุที่จะต้องเข้าไปแทรกขัดด้วยกำลังรุนแรง ชาวไทยได้ประโยชน์จากการตัดสินพระทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนหน้านี้ ตรงที่พวกเขาสามารถหลีกเลี่ยงผลที่ตามมาจากการตัดสินพระทัยของพระองค์ในช่วงหลังไปได้ แต่โอกาสลู่ทางที่เจ้าฟ้ามงกุฎจะทรงขึ้นครองราชย์ก็เป็นเรื่องที่มีความสำคัญเช่นเดียวกัน ดังที่บุตรของเสนาบดีพระคลังได้กล่าวแก่บรุคว่า กษัตริย์พระองค์ใหม่ “เข้าพระทัยอย่างเต็มที่ถึงความสัมพันธ์กับนานาชาติ… หลังจากนั้นไปแล้ว การติดต่อสัมพันธ์หรือการตั้งกงสุล อาจดำเนินการด้วยลักษณาการที่สะดวกยิ่งกว่าที่เคยเป็นมาก่อน”[70] แม้ว่าการโจมตีบรุคในส่วนที่เกี่ยวกับนโยบายบอร์เนียวของเขา จะมีผลให้เขาไม่ได้เดินทางมา แต่อันที่จริงแล้ว ได้มีคำสั่งถึงเจ้าหน้าที่ที่ฮ่องกงออกมาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งบาวริงเป็นผู้ปฏิบัติภารกิจตามคำสั่งนี้ได้อย่างประสบความสำเร็จ และได้มีการลงนามทำสนธิสัญญากันในค.ศ.1855

บาวริงเล่าอย่างค่อนข้างเกินความเป็นจริงแก่เอดการ์ บุตรชายของเขาว่า สนธิสัญญาฉบับนี้นำสยาม “เข้าสู่อาณาจักรที่สดใส แห่งความหวังและการค้าอย่างสันติ”[71] สนธิสัญญานี้ นำระบบภาษีส่งออกและนำเข้า มาแทนที่ภาษีปากเรือและการผูกขาด เปิดการค้าข้าว และเปิดช่องทางให้มีการแต่งตั้งกงสุลและให้อังกฤษได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทว่าสำหรับสยามแล้ว “อาณาจักรที่สดใสแห่งความหวัง” เป็นเรื่องการเมืองเช่นเดียวกับเรื่องการค้า คนไทยทำความตกลงกับประเทศที่เป็นใหญ่ อยู่ในเอเชียอีกครั้งหนึ่ง และดังนั้น ก็เท่ากับให้การค้ำประกันสำหรับอนาคตแก่ตนเอง ซึ่งต่างจากชาวเวียดนาม เป็นที่คาดหมายกันว่า ฝรั่งเศสและสหรัฐจะส่งคณะทูตเข้ามายังสยามด้วยเช่นกัน สมุหพระกลาโหมกล่าวว่า ท่านยินดีที่บาวริงมาถึงก่อน เพราะชาวไทย “ไว้วางใจว่า เขาจะเป็นผู้บุกเบิกให้มีการเปิดความสัมพันธ์อย่างใหม่ระหว่างชาวไทยกับตะวันตก เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมสามารถคาดหวังได้ว่า จะมีการจัดดำเนินการอย่างเป็นที่พึงพอใจแก่สยาม และยังพอเพียงที่จะสนองข้อเรียกร้องต้องการของประเทศตะวันตกชาติอื่น ๆ ที่อาจมีมาในภายหลัง”[72] ชาวไทยสำเหนียกในธรรมชาติของการแข่งขัน ชิงดีชิงเด่นของชาติยุโรปได้อย่างถูกต้องยิ่งกว่าชนชาติอื่น ๆ ชาวไทยมองออกว่า มาถึงตอนนี้ พวกเขาไม่สามารถยุแยงประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกง่ายดายแล้ว การ

---

[70] Letter to Brooke, 23 Apr. 1851, FO 69/3.

[71] Bowring to E. Bowring, 13 Apr. 1855, English Mss. 1228/125, Hohn Rylands Library, Manchester.

[72] อ้างใน Tarling, ***Imperial Britain***, 180.

ยอมรับสภาพว่ามหาอำนาจชาติหนึ่ง เข้มแข็งยิ่งกว่าชาติอื่นๆ และทำความตกลงกับชาตินั้นเสียก็คงจะจำกัดสิ่งที่ชาติอื่น ๆ สามารถเรียกร้องต้องการไว้ได้ อังกฤษได้ผลประโยชน์ด้านยุทธศาสตร์และโอกาสทางการค้า เป็นการตอบแทนกับการยอมรับรู้ถึงเอกราชของสยาม แม้ว่าที่จุดหัวเลี้ยวหัวต่อนี้มิได้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงด้านดินแดนแต่อย่างใด แต่การตกลงนี้ ก็มิได้ต่างจากที่อังกฤษทำกับผู้มีอำนาจชาวยุโรปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนที่เป็นเกาะ ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ อย่างไรก็ตาม ในกรณีนี้ สนธิสัญญาดังกล่าว มีพื้นฐานอยู่ที่แบบอย่างอัน “ไม่เสมอภาค” ที่ได้นำมาใช้กับรัฐซึ่ง “มีอารยธรรมที่ยังไม่สมบูรณ์” เรื่องนี้ได้ถูกขยายความให้ใหญ่โตขึ้นในปีถัดมา ด้วยการเจรจาของพาร์คส์

อย่างไรก็ดี พาร์คส์ได้เชิญพระราชสาส์นจากสมเด็จพระราชินีวิคทอเรียมาถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1851-1868) ซึ่งเป็นการลด “ความไม่เสมอภาค” ของสยามลงไป พระราชสาส์นนั้น “สร้างความซาบซึ้งพระทัยและทำให้ทรงปลาบปลื้มในความ ใฝ่ฝันของพระองค์”[73] อันที่จริงแล้ว ความใฝ่ฝันของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป้าหมายของการอ่อนโอนที่ได้ทรงกระทำนั้นก็เพื่อให้สยามได้รับการรับรองในฐานะรัฐเอกราชในหมู่ชาติยุโรป ในเรื่องนี้ พระองค์ประสบความสำเร็จ และดังนั้น รัฐของพระองค์ จึงมีโอกาสที่จะอยู่รอดได้ดีกว่าพม่าหรือเวียดนาม เวียดนามไม่รับโอกาสที่เสนอให้ ส่วนพม่า มิได้มีโอกาสดังกล่าวก่อนที่จะได้รับการหยิบยื่นข้อเสนอที่ถูกเมินของไรพอน

สนธิสัญญาฉบับปีค.ศ.1855 พาการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น ๆ ตามมาด้วย มีการตั้งตัวแทนคนหนึ่งของอังกฤษมาประจำที่กรุงเทพฯ และกรุงเทพฯมีการสถาปนาการติดต่อโดยตรงกับลอนดอน แม้สนธิสัญญาบาวริงจะมิได้ครอบคลุมถึงมลายู แต่ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและไทย ในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไป สำหรับรัฐบาลของอาณานิคมย่านช่องแคบ การติดต่อโดยตรงกับรัฐมลายูที่อยู่ทางเหนือ กลายเป็นเรื่องยากลำบากยิ่งขึ้น และการถล่มตรังกานู ก็บีบบังคับให้รัฐบาลจำต้องเปลี่ยนแปลงทัศนะอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นไปอีก เพราะสยามมีการติดต่อกับรัฐบาลที่ลอนดอน ความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดซึ่งเกิดขึ้นจากการโจมตีนี้ชั่วระยะหนึ่งส่งเสริมโอกาสให้ฝรั่งเศสก้าวเข้าไปในกัมพูชา ฝรั่งเศสซึ่งตอนนี้ มีฐานที่มั่นอยู่ในเวียดนามตอนใต้ ได้ท้าทายผลประโยชน์ของสยามในกัมพูชา ด้วยการเสนอให้ความคุ้มครองแก่กษัตริย์ของกัมพูชา ซึ่งพระองค์ทรงรับอย่างไม่เต็มพระทัย อันที่จริงแล้ว กระทรวงอินเดียเอง พร้อมที่จะยอมรับผลที่ปรากฏออกมาเช่นนี้ เนื่องจากฝรั่งเศส มิได้เคลื่อนย้ายเข้าสู่ตัวดินแดนสยามเอง หรือเข้ามาในลาว สำหรับอังกฤษแล้ว สยามได้กลายเป็นกันชน มิใช่ดินแดนของผู้เดินทัพ ในค.ศ.1867 สยามยอมยกเลิกการอ้างสิทธิเหนือดินแดนกัมพูชา เพื่อแลกกับจังหวัดพระตะบองและพระนคร (นครวัด) ชาวกัมพูชาไม่พอใจกับเรื่องนี้ ทว่านั่น

---

[73] Parkes to Clarendon, 22 May 1856, FO 69/5.

เป็นสิ่งที่อังกฤษก็ยอมรับได้เช่นกัน และแล้ว อีกส่วนหนึ่งของแบบแผนของความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับตะวันตก ก็ได้รับการกำหนดลงไว้ จนกระทั่งถึงช่วงเปลี่ยนศตวรรษ

ในระหว่างนั้น การรุกคืบของฝรั่งเศสเข้าสู่เวียดนามตอนกลางและตอนเหนือ ได้ทำให้ความเข้าใจกันในเรื่องมลายูเปลี่ยนแปลงไป ถึงหากสยามจะตกอยู่ใต้อิทธิพลของฝรั่งเศส ความมั่นคงของมลายูตอนเหนือ ก็คงถูกคุกคามอยู่ดี อย่างไรก็ดี ฝ่ายไทยประสงค์ที่จะรักษาการอ้างสิทธิเหนือรัฐเหล่านี้ต่อไป และหากอังกฤษโต้แย้งสิทธิดังกล่าว ก็อาจเป็นการกระตุ้นให้ไทยเกิดความเป็นปฏิปักษ์ขึ้นมา และหันไปหาฝรั่งเศสได้ หากว่าจะมิใช่เป็นการส่งเสริมให้ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายท้าทายไทยในที่อื่น ๆ ซึ่งไม่เหมือนกับกรณีที่ฝรั่งเศสใช้วิกฤติการณ์ตรังกานูเป็นโอกาสในการเคลื่อนกำลังเข้าสู่กัมพูชา ฉะนั้น เพื่อเสริมสร้าง อิทธิพลของอังกฤษให้แข็งแกร่งขึ้นโดยมิให้เกิดความบาดหมางกับไทย อังกฤษจึงวางรูปลักษณ์อย่างใหม่แก่ความสัมพันธ์สามฝ่ายในรัฐมลายูตอนเหนือบางรัฐ โดยการแต่งตั้งที่ปรึกษาประจำที่ปีนัง ให้ไปเป็นกงสุลประจำเกดะห์และปะลิส

การเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสในลาว ก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ขึ้นแก่สยาม และแก่อังกฤษไปในขณะเดียวกันด้วย อังกฤษมองเห็นว่าสยามเป็นรัฐกันชน และในตอนนี้ไม่ได้เป็นกันชนให้แค่ผลประโยชน์ของอังกฤษในมลายูและพม่าตอนล่างเท่านั้น หากยังรวมถึงพม่าตอนเหนือ ซึ่งอังกฤษเพิ่งพิชิตไว้ก่อนหน้านี้ไม่นาน ปาวี ราชทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ระบุเมื่อเดือนมีนาคม 1893 ว่า ฝรั่งเศสตั้งใจที่จะยืนยันสิทธิเหนือดินแดนทั้งหมดที่อยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำโขง และการสำแดงกำลังนาวีของฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ในเดือนกรกฎาคม มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ไทยยอมโอนอ่อนผ่อนตาม อังกฤษเร่งเร้าให้สยามยอมรับคำเรียกร้องของฝรั่งเศส เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงมิให้ฝรั่งเศสยาตราทัพเข้ามา ขณะเดียวกัน อังกฤษได้พยายามที่จะยับยั้งฝรั่งเศสไว้ด้วย รัฐบาลฝรั่งเศสยอมตกลงที่จะสถาปนาเขตกันชนขึ้นในภาคเหนือ ในดินแดนที่แผ่ขยายไปถึงทางตะวันออกของแม่น้ำโขง ดินแดนนี้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐฉาน ซึ่งเป็นประเทศราชของพม่า และตอนนี้เป็นของอังกฤษ ฝ่ายไทยต้องสละสิทธิที่มีอยู่เหนือดินแดนลาวทางตะวันออกของแม่น้ำโขง แต่ฝรั่งเศสจะไม่ได้เมืองพระตะบองและเสียมเรียบไป ลอร์ด โรสเบอรี่ กล่าวแสดงความยินดีกับตัวเองว่า “การยอมสละออกไปเช่นนี้ เป็นปฏิบัติการอันประเสริฐ”[74] จากนั้น อังกฤษได้พยายามหาทางสร้างดินแดนกันชนตามที่ได้สัญญาไว้ แต่ก็ไม่บังเกิดผล และแทนที่จะสร้างกันชน อังกฤษเองกลับต้องยอมสละสิทธิในดินแดนทางตะวันออกของแม่น้ำโขงในค.ศ.1896 ทำให้แม่น้ำสายนี้ เป็นพรมแดนของลาวและพม่า สิ่งที่อังกฤษได้รับจากฝรั่งเศสเป็นการตอบแทนคือการค้ำประกันเอกราชของดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นั่นคือแต่ละประเทศ ต่างตกลงกันว่าจะไม่รุกคืบต่อมาโดยไม่ได้รับความยินยอมจากอีกฝ่ายหนึ่ง อย่างไรก็ดี ทางฝ่ายไทยอาจต้องสรุปว่า อังกฤษเลิกให้การสนับสนุนตนตามที่คาดหวังไว้เสียแล้วอย่างกระทันหัน อันที่จริงนั้น ความตกลงนี้ อาจเป็นสัญญาณบอกถึงอำนาจที่ลดน้อยถอยลงของอังกฤษได้เช่นกัน กล่าวคือคำ

---

[74] อ้างใน Chandran Jeshurun, *The Contest for Siam 1889-1902*, Kuala Lumpur, 1977, 49.

รับประกันจากมหาอำนาจชาติสำคัญ ไม่พอเพียงอีกต่อไปแล้ว อังกฤษจำต้องประนีประนอมกับมหาอำนาจชาติอื่น ๆ ด้วย แต่สิ่งนี้ก็มิได้ ค้ำประกันเอกราชของเอเชียได้มากไปกว่าการแข่งขันชิงชัยกันในระหว่างชาติยุโรป ทั้งบางทีอาจเป็นคำสัญญาที่เชื่อได้น้อยยิ่งกว่าเสียอีก

อย่างไรก็ดี อังกฤษตระหนักว่า ความตกลงฉบับปีค.ศ.1896 นั้น มิได้ครอบคลุมถึงสิ่งที่ตนกังวลอยู่เกี่ยวกับคาบสมุทร โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนเหนือของรัฐมลายูทั้งหลาย ซึ่งเป็นดินแดนที่มีผลประโยชน์เกี่ยวกับคลองที่ผ่านคอคอดกระเพิ่มเข้ามาด้วย ฝรั่งเศสอาจไม่แทรกแซงเข้ามาในบริเวณนี้ แต่เมื่อการแข่งขันของพวกยุโรปทวีความเข้มข้นเข้า มหาอำนาจชาติอื่นอาจแทรกเข้ามาได้ กิจกรรมของเยอรมันในตอนนี้ ทำให้อังกฤษเกิดความกังวลขึ้นมาใหม่ และมีลักษณะที่เป็นจริงมากยิ่งขึ้น ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1897 อังกฤษทำความตกลงลับกับสยาม ตามความตกลงนี้ สยามสัญญาว่า จะไม่ให้สิทธิใด ๆ ที่มีอยู่บนคาบสมุทรให้แก่ประเทศใดโดยปราศจากความยินยอมของอังกฤษ สิ่งที่สยามได้รับเป็นการตอบแทนคือคำสัญญาจากอังกฤษว่าจะสนับสนุนสยามในการต่อต้านความพยายามใด ๆ ของประเทศที่สาม ที่จะเข้ามาแสวงการครอบครองดินแดนเหล่านี้ นอกจากนี้ สยามยังตกลงมอบสิทธิทางการค้า ในบริเวณนี้ซึ่งขึ้นอยู่กับความเห็นชอบของอังกฤษแต่ผู้เดียว เพื่อเอาใจความรู้สึกอ่อนไหวของฝ่ายไทย ความตกลงฉบับนี้จึงเก็บไว้เป็นความลับอย่างมาก กระทั่งไม่สามารถแจ้งให้เซอร์แฟรงค์ สเวตเทนแฮม ซึ่งเป็นข้าหลวงของอาณานิคมย่านช่องแคบอยู่ในขณะนั้นทราบได้ แม้ว่าทางกระทรวงอาณานิคมจะทราบอยู่ “แต่เราเสแสร้งว่าเราไม่ทราบว่า เซอร์แฟรงค์ สเวนเทนแฮมทราบถึงสนธิสัญญาดังกล่าวหรือไม่”[75]

พัฒนาการของคาบสมุทร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบจากความเฟื่องฟูของยางพารา นำไปสู่การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและไทยที่เกี่ยวกับรัฐมลายูตอนเหนือต่อไปอีก สเวตเทนแฮมวางแผนที่จะช่วยเหลือสยามทำความตกลงอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรกับสุลต่านของรัฐเหล่านี้ เพื่อให้สยามมีสถานะในดินแดนเหล่านี้โดยนิตินัย หากสยามจ้างเจ้าหน้าที่อังกฤษไปเป็นผู้ให้คำปรึกษาประจำในรัฐเหล่านี้ ข้อตกลงนี้ส่งผลออกมาเป็นคำประกาศร่วมฉบับปีค.ศ.1902* ซึ่งเป็นการกำหนดสูตรใหม่ ในการแบ่งปันอำนาจทางการเมืองกันสามฝ่ายในรัฐเหล่านี้ แน่นอนว่า ความตกลงดังกล่าวมิได้ครอบคลุมถึงปัตตานี และสุลต่านแห่งตรังกานูก็ไม่ยอมรับที่ปรึกษาที่ไทยแต่งตั้ง สิ่งที่สุลต่านทรงแสวงหาคือ ความสัมพันธ์ดังเช่นที่ยะโฮร์มีกับอังกฤษ

ไม่ว่าจะในกรณีใดก็ตาม ความตกลงเหล่านี้ ล้วนพิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นสิ่งไม่ถาวรด้วยกันทั้งสิ้น ความคลี่คลายของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในยุโรป บีบบังคับให้ฝรั่งเศสและอังกฤษ ต้องดำเนินการอย่าง

---

[75] อ้างใน Suwannathat-Pian, 155n.

* ตามข้อตกลงนี้ไทยเป็นผู้แต่งตั้งที่ปรึกษา (ชาวอังกฤษในสังกัดรัฐบาลไทย) ไปประจำในรัฐเหล่านี้ แต่ต้องได้รับความเห็นชอบจากอังกฤษก่อน

ประสานกันใกล้ชิดยิ่งขึ้น และในค.ศ.1904 ประเทศที่เคยเป็นคู่แข่งกันในอดีต ได้ทำความตกลงกัน ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาพิพาทหลายประการในต่างแดน ในกรณีของสยามนั้น ความตกลงดังกล่าว ยืนยันอีกครั้งหนึ่งถึงความเข้าใจที่ทำไว้ในค.ศ.1896 "อังกฤษกล่าวแก่ฝรั่งเศสว่า 'ท่านปอกลอกมัน ทางด้านหนึ่ง ข้าพเจ้าจะปอกลอกมันทางอีกด้านหนึ่ง สำหรับตรงกลางนั้น เราอาจทิ้งไว้ก่อน ในตอนนี้'"[76] น่าจะเป็นว่าบรรณาธิการของนิตยสารแบล็ควูดส์ ใช้ถ้อยคำฉากถางมากกว่าที่ควรจะเป็น เพราะลุ่ม แม่น้ำเจ้าพระยายังคงไม่มีใครไปแตะต้องต่อไปอีก ทว่าส่วนที่อยู่รอบนอกของสยามมิใช่เช่นนั้น ในปีเดียวกันนั้น ฝรั่งเศสเข้ายึดส่วนต่าง ๆ ของหลวงพระบางทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง สามปีต่อมา ฝรั่งเศสคืนดินแดนที่ยึดไปเหล่านี้กลับคืนมาเป็นบางส่วน ในขณะที่สยามยอมยกจังหวัด เสียมเรียบและพระตะบองของกัมพูชากลับคืนไปให้ นอกจากนี้ ฝรั่งเศสยังลดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของตนในสยามลงไปด้วย อังกฤษกระทำการปรับแต่งทำนองเดียวกัน ในเวลาต่อมา ข้อจำกัดใน ค.ศ.1897 เรื่องสิทธิพิเศษด้านการพาณิชย์ ได้ปรากฏให้เห็นว่าไม่สะดวกต่อฝ่ายไทย ไทยต้องการ เงินทุนมาสนับสนุนการสร้างทางรถไฟ ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้แก่ ราชอาณาจักร ไทยต้องการให้ลดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ เหล่านี้ ไทยจึงยอมยกสิทธิใน รัฐมลายูตอนเหนือให้กับอังกฤษ แม้ว่า ชาวอังกฤษในรัฐมลายู เหล่านี้มีภารกิจที่ต้องเจรจากับบรรดา พระประมุขของรัฐเหล่านี้ซึ่งอังกฤษได้กระทำบางสิ่งบางอย่าง เพื่อรักษาเอกราชไว้ให้ ฝ่ายไทยได้ตัดสินใจว่า ดินแดนรอบนอกนั้น สามารถใช้ต่อรองได้ เพื่อแลกกับ ความเสมอภาคที่เพิ่มขึ้น และไทยก็ยังคงรักษาสมรรถนะในการกระทำเหล่านี้ไว้ได้ ในขณะที่รัฐที่เล็ก กว่า คือลาว กัมพูชา มลายู จำต้องยอมจำนนต่อการถูกตัดแบ่งดินแดนออกไปและต่อการเปลี่ยนแปลง เจ้าที่ตนต้องขึ้นสังกัด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1868-1910) เคยมีพระราชดำริที่จะรวมประเทศราชของสยามเข้าในโครงการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและการ ปรับปรุงให้ทันสมัย มาตอนนี้พระองค์ทรงละทิ้งพระราชดำริดังกล่าวแล้ว สิ่งที่มีความสำคัญเป็น อันดับแรก ไปอยู่ที่เรื่องอื่นเสียแล้ว

ด้วยความตกลงฉบับนี้ ฝ่ายไทยปรับตัวเข้ากับโลก เป็นโลกที่ความยิ่งใหญ่ของอังกฤษ ยิ่งถูก ทอนลงไปอีก พร้อมไปกันนั้นการแบ่งปันอำนาจกันสามฝ่ายในรัฐที่อยู่บริเวณคาบสมุทร ก็สิ้นสุดลง ด้วย ปัตตานียังคงเป็นส่วนหนึ่งของสยาม รัฐมลายูที่อยู่ทางใต้ลงไปกลายเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ มองเห็นกันมากขึ้นเรื่อย ๆ ว่ามีฐานะเป็นมลายูในครอบครองของอังกฤษหรือบริทิชมาลายา แม้ว่าจะ มิได้มีระบบการเป็นแว่นแคว้นทางการเมืองปรากฏให้เห็นอย่างเป็นทางการเลยแม้แต่รัฐเดียวก็ตาม

---

[76] อ้างใน R.S. Stetson, "Siam's Diplomacy of Independence, 1855-1909," Ph.D. Thesis, New York University, 1969, 176n.

นโยบายของมหาอำนาจตะวันตก

การวิเคราะห์นโยบายของตะวันตก จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการพิจารณาถึงแรงกระตุ้นและเหตุจูงใจที่อยู่เบื้องหลังนโยบายดังกล่าว ได้แก่การพิจารณาถึงกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอันที่จริงแล้วกลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้ก็ส่งผลกระทบถึงตัวนโยบายด้วย นอกจากนี้ ยังต้องพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทางเลือกต่าง ๆ ที่มีให้กับผู้กำหนดนโยบาย ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอยู่ ข่าวสารข้อมูลที่หามาได้ และรวมทั้งความเข้าใจที่ได้บรรลุถึง

โดยทั่วไปแล้ว ชาวยุโรป ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญจากทางตะวันตกในช่วงระยะเวลาส่วนใหญ่ของคริสต์ศตวรรษนี้ ได้รับแรงผลักดันจากความแข็งแกร่งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ พร้อมทั้งข้อได้เปรียบทางด้านยุทธศาสตร์ ซึ่งเพิ่มมากขึ้นนับตั้งแต่แรกที่ชาวยุโรปเหล่านี้ประสบความสำเร็จในเอเชีย ข้อได้เปรียบของชาวยุโรปยิ่งเพิ่มมากขึ้นไปอีกเพราะการปฏิวัติอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี ซึ่งส่งเสริมสมรรถนะในการระดมทรัพยากรของพวกเขา ชาวยุโรปปรารถนาจะก่อร่างสร้างตัวขึ้นบนข้อได้เปรียบเหล่านี้ นอกจากนี้ ชาวยุโรปยังได้รับแรงผลักดันจากวัตถุประสงค์อย่างอื่น ๆ ซึ่งมิใช่เพียงเฉพาะสิ่งที่ถูกต้องตามหลักเหตุผลเท่านั้น ทั้งยังมิใช่เฉพาะเพียงสิ่งที่เป็นผลิตผลของการแสวงหาทรัพย์และอำนาจเท่านั้น แม้ว่าสิ่งเหล่านี้ จะเกี่ยวโยงกับความสำเร็จของพวกเขาและกับความปรารถนาของพวกเขาในการก่อร่างสร้างตัวอยู่ก็ตาม วัตถุประสงค์ดังกล่าวนั้น อาจได้แก่เพื่อเปลี่ยนศาสนาของผู้คนเพื่อสร้างความศิวิไลซ์ และเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมของยุโรป ชาวยุโรปยังได้รับแรงผลักดันและแรงจูงใจจากการแข่งขันระหว่างกันเองด้วยเช่นกัน การแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันนี้ เป็นปัจจัยที่กำกับการวางแผนดำเนินการของยุโรปในดินแดนโพ้นทะเลเสมอมา

ในส่วนที่เป็นใจกลางสำคัญของช่วงเวลาที่พิจารณากันนี้ (ค.ศ.1800-1940) การแข่งขันกระทำกันได้ไม่เต็มที่ เพราะอังกฤษครองอิทธิพลเป็นใหญ่อยู่ในหมู่ชาวตะวันตกและในโลกโดยรวม แน่นอนว่ามิใช่เรื่องที่ผิดไปจากสามัญ ที่อังกฤษโดยส่วนเปรียบเทียบแล้วจะดำเนินนโยบายในลักษณะที่ไม่สู้ก้าวร้าว รุนแรงในช่วงระยะเวลานี้ นอกจากนี้ ความสำเร็จทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นข้อได้เปรียบที่ได้มาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมแต่เนิ่น ยังชักนำให้อังกฤษดำเนินการทางการเมืองอย่างพอเหมาะพอควรด้วย ผลลัพธ์ก็คือแนวโน้มที่อังกฤษจะหน่วงเหนี่ยวประเทศยุโรปชาติอื่น ๆและดูแลชาติที่ไม่ใช่ยุโรปอื่น ๆ ที่อยู่นอกรัศมีของตน ให้ปรับปรุงตนเองให้ทันสมัย อังกฤษมีสิ่งที่เสมือนอำนาจที่ครอบงำอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นอำนาจที่สามารถจะกำหนดหรือสร้างอิทธิพลต่อนโยบายของผู้อื่น แต่โดยทั่วไปแล้ว อังกฤษมิได้เข้าควบคุมด้วยตนเอง แต่ปล่อยให้ผู้อื่นทุ่มเทเวลาไปกับการเสริมสร้างความเข้มแข็ง ปรับปรุงตนเองให้ทันสมัยหรือแบ่งปันดินแดน ทั้งนี้แตกต่างกันไปตามแต่กรณี จะว่าไปแล้ว อินเดียก็ส่งผลกระทบต่อนโยบายของอังกฤษเช่นกัน ความจำเป็นทางการเมืองและทางยุทธศาสตร์ของอินเดีย แตกต่างอย่างมากทีเดียวจากของประเทศที่เป็นมหาอำนาจทาง

อุตสาหกรรมและการพาณิชย์นี้ แม้ว่าอินเดียจะได้สร้างคุณูปการให้แก่ความสำเร็จของประเทศมหาอำนาจนี้อยู่ด้วยก็ตาม อังกฤษจำต้องดำเนินการให้อินเดียมีความมั่นคงในการปกครองดินแดนและปกป้องให้อินเดียพ้นจากภัยความมุ่งร้ายของต่างชาติ ด้วยเหตุนี้ นโยบายของอังกฤษต่อพม่า จึงแตกต่างไปจากนโยบายที่อังกฤษดำเนินอยู่ในที่อื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอย่างยิ่ง ความสนใจจีนของอังกฤษ ส่งผลกระทบต่อทัศนะของอังกฤษต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยเช่นกัน อันที่จริงแล้ว ประเทศจีนไม่น่าจะกลายเป็นอินเดียแห่งที่สอง ทว่าการค้าของจีนและเส้นทางไปสู่จีน เป็นสิ่งสำคัญ ปัจจัยเหล่านี้ก่อให้เกิดความสนใจด้านยุทธศาสตร์ขึ้นในช่องแคบเมละกาและทะเลจีนใต้ และนอกจากนี้แล้ว ยังส่งเสริมให้อังกฤษดำเนินนโยบายที่ไม่สู้ก้าวร้าวในสยามและเวียดนามด้วย อย่างน้อยก็ชั่วระยะหนึ่ง

นโยบายที่ไม่รุนแรงโดยส่วนเปรียบเทียบของอังกฤษเช่นนี้มิใช่ว่าชาติยุโรปอื่น ๆ ที่มาตั้งหลักปักฐานอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะร่วมใช้นโยบายนี้ด้วย ชาติเหล่านี้ ถูกบังคับให้จำต้องปฏิบัติต่อการค้าของอังกฤษอย่างเป็นธรรม แต่ชาติที่มีอำนาจด้อยกว่า ที่อยู่ภายใต้เงาของชาติที่มีอำนาจเหนือกว่า อย่างเนเธอร์แลนส์ เกิดความเย้ายวนใจที่จะดำเนินแนวปฏิบัติเชิงบังคับในด้านเศรษฐกิจ เช่น ระบบการเพาะปลูกภาคบังคับ ในแง่การเมืองแล้ว ชาติเล็ก ๆ สามารถพึ่งพาอาศัยการค้ำประกันโดยทั่วไปจากอังกฤษได้ทั้งนั้น แต่ช่วงเวลาแห่งความไม่แน่นอน สามารถนำไปสู่การกระทำอย่างไม่คงเส้นคงวาและกระทั่งเป็นการใช้ความรุนแรงได้ การกระทำดังว่านี้ มีเพิ่มขึ้นในซูลูเช่นเดียวกับในอาเจะห์ เมื่ออิทธิพลความเป็นใหญ่ของอังกฤษถดถอยลง และประเทศอื่น ๆ ดูเหมือนจะสามารถเข้ามาแทรกแซงได้ สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้ เป็นผลกระทบบางประการที่เกิดจากการปล่อยให้โลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนหมู่เกาะ ตกอยู่ในมือของชาติเล็ก ๆ จากยุโรป ฝรั่งเศสมิใช่ประเทศเล็ก ทว่าวิสาหกิจของชาวฝรั่งเศสบนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ ยังคงได้รับแรงผลักดันมาจากความต้องการที่จะยืนหยัดในความยิ่งใหญ่ของตนในยุโรป พวกเขารับรู้อย่างถูกต้องว่า อังกฤษคงจะไม่ขัดขวางการสุ่มเสี่ยงของตน ในเรื่องเศรษฐกิจ

ในส่วนชาติตะวันตกทั้งมวล ผู้สร้างนโยบาย มิใช่มีเฉพาะแต่รัฐบาลกลางเท่านั้น และบางครั้งรัฐบาลกลางก็มิได้เป็นหลักสำคัญในการกำหนดนโยบายเสียด้วยซ้ำ ทว่า มีบ่อยครั้งที่รัฐบาลเหล่านี้คาดหวังให้รัฐบาลชาติตะวันตกอื่น ๆ ตอบสนองด้วยความฉับไวและสอดคล้องกันอย่างเต็มที่ ทั้งที่ตนเองก็มิได้แสดงท่าทีเช่นนั้น ผลลัพธ์ประการหนึ่งคือ การให้ความสำคัญต่อแนวทางดำเนินการหลัก ๆ สามารถแตกต่างกันออกไปได้ หรืออาจถึงขั้นขัดแย้งกันเสียด้วยซ้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงก่อนที่การสื่อสารคมนาคมข้ามโลก จะเริ่มยับยั้งความริเริ่มของท้องถิ่นและส่งเสริมการเข้ามามีบทบาทมากขึ้นของจากรัฐบาลที่อยู่ในเมืองหลวง การปกครองมีอยู่หลายระดับ และประเทศจากตะวันตกทั้งหลายก็อยู่ในลักษณะนี้เช่นกัน นั่นคือ มีอังกฤษอยู่ที่คาบสมุทร ดัตช์อยู่ที่หมู่เกาะด้านนอก ๆ สเปนอยู่ในฟิลิปปินส์ และฝรั่งเศสอยู่ในอินโดจีน เจ้าหน้าที่ของชาติตะวันตกในพื้นที่มีแนวโน้มที่จะดำเนินการเกินเลยไปจาก คำสั่งที่ได้รับ หรือกระทั่งกระทำการโดยฝ่าฝืนต่อการยับยั้งห้ามปรามของผู้บังคับบัญชา

นอกจากนี้ ยังมีความตึงเครียดเกิดขึ้นระหว่างผลประโยชน์ของทางการกับของพ่อค้า ซึ่งก็มีระดับที่แตกต่างกันไปอีกเช่นกัน ฝ่ายการปกครองและฝ่ายการพาณิชย์ อาจมีทัศนะแตกต่างกันในเรื่องลำดับความสำคัญของสิ่งต่าง ๆ และวัตถุประสงค์ของการแทรกแซง ตัวอย่างเช่นกรณีความสัมพันธ์ของอาณานิคมอังกฤษย่านช่องแคบกับสุมาตรา บรรดาพ่อค้ามีความสนใจที่จะรักษาสถานภาพเดิม ซึ่งทางการไม่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ในระยะยาว การขยายตัวของเศรษฐกิจยุโรปและการแทรกตัวเข้าไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วงต่อ ๆ มาของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ได้ขยายบทบาทของผลประโยชน์ของเอกชนให้กว้างขวางออกไป กล่าวคือ การขอหรือรับสัมปทานต่าง ๆ นั้นอาจได้รับหรืออาจไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลก็ได้ ทั้งรัฐบาลในพื้นที่หรือรัฐบาลส่วนกลาง ผลประโยชน์ที่แตกต่างกันในบางแง่ เป็นประหนึ่งพรมแดน ที่อาจอยู่ติดกัน แต่มิได้อยู่ร่วมกัน ในขณะที่อังกฤษมีอิทธิพลเป็นใหญ่กว่าชาติใด ๆ อยู่นั้น ชาติอื่น ๆ จะไม่รู้สึกว่าถูกกดดันให้ต้องขยายการควบคุมของตน นักเผชิญโชคทั้งหลาย มีช่องทางที่จะดำเนินการเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง – แม้กระทั่งในกรณีของราชาบรุค ซึ่งสร้างระบอบอาณานิคมย่อย ๆ ของตนเองขึ้นมา ผลกระทบจากกรณีต่าง ๆ ส่วนใหญ่แล้ว ออกมาในลักษณะเป็นการชักนำให้ประเทศอาณานิคมที่อยู่ติด ๆ กัน ขยายพรมแดนออกไปอย่างจริงจัง ทศวรรษท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เปิดโอกาสในระดับต่าง ๆ ที่กว้างขวางแก่วิสาหกิจของเอกชน ผู้รับสัมปทาน ผู้ค้าปืน ที่ปรึกษาด้านกฎหมาย จนกระทั่งได้มีการบรรลุถึงการประนีประนอมกันในระลอกใหม่ ระหว่างประเทศมหาอำนาจเก่าและมหาอำนาจใหม่ และเกิดการสถาปนาพรมแดนใหม่ขึ้นมา หรือเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่พรมแดนเก่าต่อไป

การเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สะท้อนให้เห็นอย่างแท้จริงที่การเปลี่ยนแปลงดุลของผลประโยชน์และของอำนาจการปกครองภายในรัฐต่าง ๆ รวมทั้งสะท้อนให้เห็นเช่นกันในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างกัน ก่อนหน้าประมาณค.ศ. 1870 ความเป็นผู้มีอำนาจเหนือกว่าผู้ใดของอังกฤษเป็นที่ประจักษ์อย่างชัดเจน ทว่าภายหลังค.ศ. 1870 การท้าทายอำนาจของอังกฤษ ทั้งที่หวั่นเกรงว่าจะเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นจริงมีเพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นผลลัพธ์ที่เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายใน ยุโรป อีกส่วนหนึ่งเป็นผลลัพธ์จากความเปลี่ยนแปลงการกระจายอำนาจในทางเศรษฐกิจอันที่จริงนั้น การปฏิวัติอุตสาหกรรมเป็นอีกปัจจัยหนึ่ง เมื่อถึงค.ศ.1870 ประเทศอื่น ๆ ไม่เฉพาะประเทศในยุโรปเท่านั้น ต่างดำเนินรอยตามตัวอย่างของอังกฤษ หรือล้ำหน้าอังกฤษไป โดยมีอยู่บ่อย ๆ ที่ประเทศเหล่านี้ดำเนินนโยบายกีดกันทางการค้า เพื่อที่จะได้ตามอังกฤษให้ทัน ทั้งสองปัจจัยนี้ ทำให้การแข่งขันกันมีมากขึ้นในดินแดนโพ้นทะเล การอุปถัมภ์ที่จะได้รับจากประเทศมหาอำนาจที่ทรงอิทธิพล มีน้อยลง เพราะประเทศมหาอำนาจเอง ก็ถูกกระตุ้นให้ต้องประนีประนอมกับชาติอื่นๆ การแบ่งดินแดนและการกำหนดเขตแดนอย่างเป็นทางการที่มากยิ่งขึ้น มีตามมาภายใต้กฎซึ่งมหาอำนาจเองได้ให้การรับรองอย่างเป็นทางการที่เบอร์ลิน การเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ต่างได้รับผลกระทบจากการพัฒนาการสื่อสารคมนาคมด้วยกันทั้งคู่ รวมทั้งจากการเปิดคลองสุเอซในค.ศ.1869 และจากการเชื่อมต่อระบบโทรเลขในค.ศ. 1870-1871 ในแง่เศรษฐกิจนั้น ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลที่กระตุ้น

ให้การเปิดภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดำเนินไปเร็วขึ้น และทำให้ความสัมพันธ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับตลาดโลก กระชับแน่นขึ้น ส่วนผลกระทบในแง่การเมืองนั้น ทำให้กำลังแรงที่มาจากรัฐบาลในเมืองแม่มีมากยิ่ง โดยที่รัฐบาลเมืองแม่เอง ก็ได้รับแรงกดดันจากกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มที่มีพลังกดดันซึ่งมีหลากหลายประเภทมากขึ้นเรื่อย ๆ รวมทั้งแรงกดดันจากความก้าวหน้าของระบอบประชาธิปไตย ในประเทศบ้านเกิดของตน ซึ่งในดินแดนโพ้นทะเลมักเป็นเรื่องที่จะไม่มีการผ่อนปรน รัฐบาลดัตช์ต่อต้านการทำสงครามกับอาเจะห์ แต่ก็พบว่าเป็นการยากที่จะดำเนินแนวสันติภาพ ในทันทีที่สงครามเริ่มขึ้น เหตุการณ์ต่าง ๆ ในเอเชีย สามารถส่งอิทธิพลไปถึงประเทศเมืองแม่ได้เช่นกัน เฟอร์รี่ผู้นำ ฝรั่งเศสสูญเสียอำนาจเพราะเหตุการณ์ในเวียดนาม และสงครามระหว่างอังกฤษและพม่าครั้งที่สาม ก็เป็นประเด็นในการเลือกตั้งของอังกฤษ

ประเทศตะวันตก ต่างใช้ทางเลือกที่แตกต่างกันไป ส่วนหนึ่งเป็นผลลัพธ์ของกระบวนการที่ได้กล่าวมาเหล่านี้ แม้ว่าจะเป็นผลลัพธ์ของนโยบายและปฏิกริยาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยเช่นกันก็ตาม แน่นอนว่า มีแบบแผนให้มหาอำนาจได้เลือกอยู่หลายแบบด้วยกัน ในหลายศตวรรษก่อนหน้านี้—แม้กระทั่งในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ชาวยุโรปตกลงกับรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในเงื่อนไขที่เสมอภาคในบางแง่ โดยบางครั้ง อาจไร้ความปรานี ทว่าหาได้ยากมาก ที่จะกระทำอย่างเป็นผู้อุปถัมภ์ การณ์เป็นเช่นนี้ แม้กระทั่งในย่านหมู่เกาะ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชาวยุโรปมากกว่าบนแผ่นดินใหญ่ เมื่ออำนาจของยุโรปเพิ่มขึ้น และรัฐในเอเชียประสบความล้มเหลวในการรับมือกับแรงกดดันทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจที่พวกเขาตกเป็นเบี้ยล่าง ทางเลือกอื่น ๆ ก็เปิดขึ้นมา ทางเลือกหนึ่งที่ ยุโรปอาจกระทำได้แก่การแบ่งแยกรัฐ อีกทางเลือกหนึ่งคือปกป้องหรือเข้าปกครองแล้วปฏิรูป การแบ่งดินแดน มิใช่ทางเลือกของรัฐที่มีอำนาจมากเสมอไป ตรงกันข้ามน่าที่จะเป็นวิธีการของรัฐที่มีอำนาจน้อย ดังเช่นที่ดัตช์เก็บเล็กเก็บน้อยที่บริเวณรอบนอกของอาเจะห์ เพราะเข้าครอบงำที่ศูนย์กลางไม่สำเร็จ ซึ่งยิ่งทำให้ลู่ทางที่จะเข้าสู่ศูนย์กลางในท้ายที่สุด ยิ่งยากลำบากมากขึ้นไปอีก ส่วนวิธีเข้าปกป้องคุ้มครองก็ไม่จำเป็นว่าจะนำไปสู่การปฏิรูปตามแบบอย่างของแรฟเฟิลส์เสมอไป วิธีนี้อาจเป็นเพียงหนทางที่สะดวกในการเข้าควบคุม และอ้างสิทธิในดินแดนเพิ่มเติม ดังกรณีที่ฝรั่งเศสยึดสิทธิเหนือดินแดนลาวและกัมพูชามาจากเวียดนาม

สำหรับนโยบายของอังกฤษ อย่างน้อยในอาณาบริเวณที่อยู่ภายนอกเขตที่มอบหมายกลาย ๆ ให้แก่ดัตช์หรือสเปน จะเน้นหนักที่การทำนุบำรุงและปฏิรูปรัฐในเอเชีย บางรัฐก็ปฏิรูปตนเอง เช่น สยาม ซึ่งดำเนินการได้อย่างประสบความสำเร็จมากที่สุด บางรัฐ การปฏิรูปไม่สมบูรณ์เท่า และไม่ได้ผลยืนนานถาวรเท่า ทว่าความพยายามปฏิรูปนี้มิได้รับการต้อนรับเสมอไป การปฏิรูปอาจคุกคามผลประโยชน์ของอังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากการปฏิรูปนี้เกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะสร้างความหลากหลายให้แก่สัมพันธภาพที่มีกับนานาประเทศ ภายในสภาพแวดล้อมของการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันของยุโรป ทว่าแม้กระทั่งในพม่า อังกฤษก็หาทางที่จะลดความเป็นรัฐเอกราชของพม่าลงมากกว่าจะกลืนดินแดนพม่าให้เข้ามาอยู่ในจักรวรรดิของตน จนเมื่อประสบความล้มเหลวแล้วเท่านั้น อังกฤษ

จึงหันมาใช้วิธีการแบ่งแยกและรวมดินแดนเข้าไว้ในจักรวรรดิตน ในมลายู อังกฤษยอมรับให้บูรณภาพของรัฐต่าง ๆ ดำเนินต่อไป และเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ก็ได้พัฒนาความสัมพันธ์กับรัฐเหล่านี้ไว้เรื่อยมา ความสัมพันธ์กับรัฐเหล่านี้ ดำรงอยู่ผ่านพ้นการเปลี่ยนแปลงในทศวรรษ 1870 และอังกฤษก็ได้ช่วยเหลือในการสร้างรัฐเหล่านี้ด้วย ในบางแง่ ซาราวัก ซึ่งเป็นรัฐพื้นเมือง ดังที่เจมส์ บรุคได้กล่าวอ้างอย่างโกรธเคืองในบางครั้งบางคราว แต่อังกฤษก็ไม่สามารถยอมให้ซาราวักดำเนินการอย่างมีเอกราชในระดับสูงสุดได้ นั่นคือด้วยการไปขอความคุ้มครองจากรัฐยุโรปอีกรัฐหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่แล้วแผนการที่ไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงซึ่งราชาองค์แรกได้พัฒนาขึ้นตามแนวทางเหล่านี้ ไม่ได้รับการสนับสนุนจากบรรดาญาติมิตรของท่านราชา และมิได้รับการปฏิบัติให้บังเกิดเป็นผลออกมา ในท้ายที่สุด อังกฤษจึงได้นำรูปแบบของดินแดนในอารักขามาใช้กับซาราวัก เช่นที่ได้กระทำกับบอร์เนียวเหนือ และยินยอมให้ผู้ทำหน้าที่ปกครองมีความเป็นอิสระในระดับที่กว้างขวางมาก ซึ่งก็สร้างความยุ่งยากลำบากใจแก่อังกฤษในตอนท้าย ในส่วนที่เกี่ยวกับบริเวณอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในย่านหมู่เกาะ เจ้าหน้าที่ของทางการ และในกรณีที่ไม่บ่อยเท่าคือพ่อค้า มองเห็นข้อได้เปรียบในการจัดระเบียบตามที่คาดหวังว่าจะได้จากการขยายอำนาจการปกครองของอาณานิคม เมื่ออังกฤษได้ให้ความเห็นชอบต่อการแสดงอำนาจนั้นแล้ว ทัศนะอย่างเดียวกันนี้ ใช้ได้เช่นกันกับเวียดนาม แม้ในส่วนที่เป็นผลประโยชน์ของเอกชน กล่าวคือภายหลังจากเวียดนามมิได้แสดงอาการตอบสนองในทางบวกต่อความริเริ่มของอังกฤษแล้ว อังกฤษก็ไม่คัดค้านเมื่อฝรั่งเศสเริ่มวางรากฐานของตนเองขึ้นในเวียดนาม

การสถาปนาอำนาจการปกครองแบบอาณานิคม โดยตัวของการปกครองเองแล้ว มักเป็นเป้าหมายที่พึงปรารถนา เรื่องนี้ สำหรับประเทศยุโรปชาติอื่น ๆ รวมทั้งสำหรับเจ้าหน้าที่ปกครองทั้งในเมืองแม่และในพื้นที่เป็นสิ่งที่ที่มองเห็นได้ชัดเจนยิ่งกว่าของอังกฤษ อย่างน้อยก็ในระยะยาว ดัตช์มุ่งมั่นกับการขยายอาณาเขตของเนเธอร์แลนส์อินเดียออกไปเรื่อยๆ และสเปนก็มุ่งมั่นกับการควบคุมฟิลิปปินส์ทั้งหมด การมีเขตครอบครองในอินโดจีนของฝรั่งเศสนั้น รัฐบาลสมัยสาธารณรัฐที่สามมองเห็นว่าเป็นการชดเชยความผิดหวังที่ตนได้รับในยุโรปและในที่อื่น ๆ แม้เป้าหมายของฝรั่งเศสอาจแตกต่างไปจากของอังกฤษ แต่ฝรั่งเศสก็ยอมรับรู้ว่า เป้าหมายเหล่านี้ ยากยิ่งที่จะสำเร็จลงได้ด้วยการใช้กำลังเพียงอย่างเดียว วิธีการที่ฝรั่งเศสนำมาใช้ อันที่จริงแล้วมิได้ต่างจากของอังกฤษ แม้ว่าเป้าหมายอาจจะแตกต่างกันก็ตามที

บางช่วงเวลาชาวยุโรปทุกชาติ และรวมทั้งอเมริกันด้วย จะใช้ความรุนแรงอย่างมากซึ่งเกิดขึ้นในพม่าและอินโดจีน ในฟิลิปปินส์และเนเธอร์แลนส์อินเดีย ทว่าการใช้กำลังนี้จะนำมาใช้ในส่วนที่สัมพันธ์กับวิธีการอื่น ๆ หรือเมื่อวิธีการอื่น ๆ ใช้ไม่ได้ผลแล้ว อังกฤษเลิกใช้การทูตในพม่าและหันมาใช้การทำสงครามในค.ศ.1824 และอีกครั้งหนึ่งในค.ศ.1852 ด้วยความหวังว่า ตนจะสามารถกระตุ้นให้มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติได้ ซึ่งเรื่องนี้เป็นเป้าหมายหลักของอังกฤษมาโดยตลอด ตรงข้ามกับดัตช์ซึ่งแสวงหาหนทางที่จะรวมชาติพื้นถิ่นเข้ามาอยู่ในเนเธอร์แลนส์อินเดียให้มากขึ้นเป็นลำดับ แต่ก็เช่นกัน การใช้กำลังเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวิธีการของดัตช์ ความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของดัตช์นั้น อันที่

จริงแล้ว ได้มาในช่วงที่มีการประสานการดำเนินงานทางการทูต ร่วมไปกับความเป็นไปได้ที่จะใช้กำลัง และการตัดขาดมิให้รัฐพื้นถิ่นได้มีการติดต่อกับนานาประเทศ การใช้กำลังเป็นการสารภาพถึงความ ล้มเหลว เป็นเรื่องที่สิ้นเปลืองและสร้างความเสียหาย ดังในกรณีของอาเจะห์ ซึ่งปรากฏให้เห็นอย่างน่าระทึกใจ ที่อาเจะห์นี้ ดัตช์พลาดพลั้งไปอยู่ในสภาพเดียวกับที่สเปนเผชิญอยู่ในซูลูและไม่เคยหนีไปได้พ้น โดยทั่วไปแล้ว มหาอำนาจยุโรปหวังว่า การใช้กำลังในขอบเขตจำกัด หรือการขู่ว่าจะใช้กำลัง อาจเพียงพอแล้ว ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตามที่พวกตนต้องการ และทำให้เกิดมีเครื่องมือทางการปกครองและการบริหารขึ้นในพื้นถิ่น ในแบบอย่างที่พวกจำเป็นต้องมีไว้

ชาวยุโรปมีแสนยานุภาพทางทะเล เรือกลไฟทำให้พวกเขาแข็งแกร่งยิ่งขึ้น ในดินแดนที่ต้องใช้กำลังทางบกนั้น โดยทั่วไปแล้ว ยุทโธปกรณ์มิได้จัดหามาจากทางเมืองแม่เพียงที่เดียวเท่านั้น อังกฤษมีทรัพยากรด้านกองทัพชาวอินเดียที่ดีเยี่ยม มหาอำนาจอื่น ๆ ซึ่งอยู่ในสภาพที่ล่อแหลมมากกว่า มีแนวโน้มไปทางเดียวกับอังกฤษในอินเดียภายหลังการกบฏครั้งใหญ่* คือพึ่งพาอาศัยปัจจัยที่อยู่ตามบริเวณรอบนอกหรือชนกลุ่มน้อย ซึ่งมีความสามารถเทียบเท่าชนเชื้อสายนักรบแห่งบริทิชอินเดีย ในยุคอาณานิคม องค์ประกอบทางสังคมสองกลุ่ม คือพวกผู้ดีเก่าหรือผู้ดีใหม่กลายมามีความหมายอย่างเดียวกับการปกครองแบบอาณานิคม และชนกลุ่มน้อย คือผู้ที่มาเป็นทหารให้กับรัฐบาลอาณานิคม ไม่เป็นที่น่าประหลาดใจที่ต่อมา อาจพบว่าชนทั้งสองพวกนี้เป็นกลุ่มที่ยากที่สุดที่จะปรับตัวให้เข้ากันได้กับการปกครองของรัฐที่สืบทอดมาจากดินแดนที่อยู่ในฐานะอาณานิคม

ประการสุดท้าย เป็นที่กระจ่างชัดว่า สิ่งที่สร้างพลังกระตุ้นให้แก่ชาวยุโรป และส่งผลถึงการกระทำของพวกเขา คือข้อมูลข่าวสาร ที่พวกเขาได้รับและความหยั่งคิดที่พวกเขานำมาใช้กับการเลือกสรรและประเมินข้อมูลข่าวสารดังกล่าว ในบางกรณี อาจมีการจงใจตีความข้อมูลข่าวสารอย่างไม่ถูกต้อง การกระทำอันเป็นโจรสลัด เป็นกรณีหนึ่งในประเด็นนี้ เหตุผลหนึ่งที่ทำให้มีการใช้คำว่าโจรสลัดกันอยู่เนือง ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ก็ด้วยความมุ่งมั่นของอังกฤษ ที่จะปราบปรามโจรสลัด การกระทำอันเป็นโจรสลัด เป็นอุปสรรคขัดขวางการค้า และการปราบปรามโจรสลัด จะส่งเสริมกฎและระเบียบในน่านน้ำต่าง ๆ สนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและดัตช์ฉบับปีค.ศ.1824 เปิดโอกาสให้มีการร่วมมือกันต่อต้านโจรสลัด รัฐและประมุขของรัฐอื่น ๆ เข้าร่วมดำเนินงานต่อต้านโจรสลัดนี้ด้วย เช่นสุลต่านแห่งบรูไน โดยสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ.1847 กองทัพเรือสามารถเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องและมีการจ่ายเงินค่าหัว เนื่องจากอังกฤษมีอำนาจอยู่อย่างมาก ทว่านโยบายของอังกฤษกลับค่อนข้างสงบเสงี่ยม ดังนั้น ผู้ที่ประสงค์จะใช้ประโยชน์จากเรื่องนี้ จึงมักเกิดความเย้ายวนได้โดยง่ายที่จะใช้คำโจรสลัดนี้อย่างค่อนข้างกว้างขวาง นับตั้งแต่การใช้คำนี้กับความพยายามของสุลต่านแห่งอาเจะห์ ที่จะสถาปนาการค้าในเมืองที่เป็นแหล่งรวมสินค้า ไปจนถึงการโจมตีแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่เป็นแกน

---

* คือการกบฏของทหารซีปอยระหว่างค.ศ.1857-1858 ทหารซีปอยนี้ คือชาวพื้นเมืองอินเดียที่ได้รับการฝึกหัดยุทธวิธีตามแบบของยุโรป

ในซาราวักของพวกอิบาน หรือใช้กับการปล้นสะดมและการค้าทาสของอิลานันและบาลานินีแห่งหมู่เกาะซูลูและบอร์เนียวเหนือ แม้ว่าจริง ๆ แล้ว เรื่องเหล่านี้อาจเป็นวิสาหกิจเพื่อการก่อสร้างรัฐขึ้นมาก็ได้

ชาวยุโรปของสมัยนั้นเอง ก็ยังโต้เถียงกันเรื่องการใช้คำนี้ อาทิเช่น ระหว่างการพิจารณาคดีชาวอิลานันที่ถูกจับกุม หรือในการวิพากษ์เจมส์ บรุค การเรียกผู้ที่กระทำการซึ่งได้รับอำนาจมอบหมายจากสุลต่านแห่งซูลูว่า เป็นโจรสลัดนั้น เหมาะสมแล้วละหรือ ผู้ที่ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ต่อการขยายอำนาจของราชแห่งซาราวักนั้น ถือว่ามีคุณลักษณะเพียงพอแล้วหรือ ที่จะปฏิบัติต่อเขาอย่างโจรสลัด อันที่จริงแล้ว ปัญหานี้มิใช่เป็นเพียงการจงใจใช้คำโจรสลัดอย่างผิด ๆ คำถามซึ่งคนร่วมสมัยถามกันนั้น เป็นเครื่องหมายบอกถึงการขยายระบบกฎหมายของยุโรป ออกไปตามเกาะต่าง ๆ และการตอบสนองต่อการกระทำของยุโรป ก็อาจเป็นชนวนก่อให้เกิดการกระทำต่อไปอีก หากว่าสุลต่านแห่งซูลูเป็นผู้อนุญาตให้มีการกระทำเยี่ยงโจรสลัด สุลต่านไม่สมควรต้องเป็นผู้รับผิดชอบดอกหรือ หรือว่าเรื่องนี้เป็นความรับผิดชอบของสเปน

โจรสลัดนั้น เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในยุโรปก่อนหน้านี้ อาจเป็นรูปแบบหนึ่งของการทำสงครามทางทะเล เป็นสงครามเพื่อการใช้อำนาจการปกครองของรัฐที่ตั้งมั่นอยู่แล้ว หรือเพื่อสถาปนาอำนาจของรัฐใหม่ หรือเพื่อนำกลุ่มการเมืองกลุ่มหนึ่งมาแทนที่อีกกลุ่มหนึ่ง ก็ได้ คนในสมัยนั้นเอง ต่างก็รับรู้กันอยู่ว่า การหาทางที่จะปราบโจรสลัดนั้น เท่ากับว่า พวกเขาเข้าไปแทรกแซงในกระบวนการทางการเมือง มีหลายครั้งหลายครา ที่พวกเขาต้องปฏิเสธสิทธิอันชอบธรรมมิใช่เฉพาะของรัฐต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องพร้อมทั้งวัตถุประสงค์ของรัฐเหล่านั้นเท่านั้น หากยังรวมถึงพลวัตของการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกันด้วย การปราบโจรสลัด จึงเป็นเรื่องการแทนที่รัฐที่มีอยู่แล้ว หรือการปฏิรูปรัฐเหล่านั้น

ผลลัพธ์ที่ต้องการ อาจส่งอิทธิพลต่อการวิเคราะห์ถึงต้นกำเนิดของปัญหาก็ได้ แรฟเฟิลส์ให้เหตุผลว่า โจรสลัดมีกำเนิดจากความเสื่อมของรัฐดั้งเดิมในพื้นถิ่น ความเสื่อมนี้เป็นผลลัพธ์ของการรุกรานและการผูกขาดการค้าของดัตช์ บรุคกับคนอื่น ๆ ก็ดำเนินการตามแนวทางการพิจารณาของแรฟเฟิลส์นี้ โดยสนับสนุนนโยบายสร้างความเป็นระเบียบด้วยการฟื้นฟูอำนาจของพื้นถิ่น เหตุผลของแรฟเฟิลส์เป็นเรื่องที่น่าพิจารณา ยิ่งกว่าความคิดที่ว่า ชาวมาเลย์เป็นโจรสลัด “โดยสันดาน” ทั้งยังช่วยให้นักประวัติศาสตร์สืบค้นเข้าไปถึงวัตถุประสงค์และกระบวนการปราบปรามโจรสลัดอีกด้วย แต่ก็อีกนั่นแหละ การกล่าวคลุมไปทั้งหมดเป็นเรื่องอันตราย โจรสลัดของจักรวรรดิยะโฮร์ มองเห็นได้ชัดว่าเกี่ยวข้องกับการ “แตกรัฐบาลใหญ่เป็นรัฐบาลย่อย ๆ ”[77] ทว่าการปล่อยปละโจรสลัดที่แสดงออกอย่างโจ่งแจ้ง ทำให้เตเมงกอง อิบราฮิม มีแหล่งที่มาของอำนาจที่เป็นทางเลือกอีกทางหนึ่ง แต่การวิเคราะห์นี้ เหมาะสมกับซูลูน้อยกว่า ในซูลูการเป็นโจรสลัด กลายเป็นแหล่งที่มาของอำนาจและทรัพย์สิน

[77] Owen to Ibbetson, 24 Oct. 1830, Board’s Collections 52586, p. 119, F/4/1331.

เนื่องจากดังที่วอร์เรน ได้แสดงให้เห็นแล้ว[78]ว่า โจรสลัดสามารถทำให้รัฐสุลต่านซูลูได้ประชากรมาในรูปแบบการจู่โจมจับคนมาเป็นทาส อันเป็นการค้าจุนการค้าระหว่างบอร์เนียวกับจีนมากว่าครึ่งศตวรรษ แน่นอนว่าเรื่องนี้ยังเป็นความเสื่อมทรามลง ในแง่ของเป้าหมายที่ใหญ่กว่าของรัฐสุลต่านโมโรในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหกและสิบเจ็ด แต่ในบางแง่ สิ่งนี้คือการตอบสนองในเชิงสร้างสรรค์ต่อเงื่อนไขของปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดและต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ซูลูมั่งคั่งไพบูลย์ขึ้นมาอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่ความสัมพันธ์ของซูลูกับโจรสลัดและการจู่โจมจับคนมาเป็นทาส มิได้บ่งบอกว่า จะสามารถปัดป้องมิให้ความเสื่อมทรามดำเนินต่อไปอีกได้ เพราะเรื่องนี้เพิ่มความคลุมเครือให้กับความสัมพันธ์ที่มีอยู่กับอังกฤษให้มากยิ่งขึ้นไปอีก และทำให้สเปนมีข้อโต้แย้งที่จะนำมาค้านอังกฤษและค้านพวกซูลูเองได้

แน่นอนว่า ในกรณีเรื่องความเป็นโจรสลัด เมื่อนำกฎหมายนานาชาติมาประยุกต์ โดยทั่วไปแล้ว ย่อมมีผลทำให้รัฐเอกราชที่เกี่ยวข้องในเอเชีย เสียเปรียบ และโดยทั่วไป แม้ว่าจะมิใช่เสมอไปมีผลให้โจรสลัดเสียเปรียบด้วย อันที่จริงนั้น ส่วนใหญ่แล้ว กฎหมายเข้าข้างฝ่ายยุโรปในเรื่องนี้เช่นเดียวกับในกรณี อื่น ๆ ยิ่งไปกว่านั้น ชาวยุโรปยังสามารถเรียกร้องให้ใช้กฎหมายระหว่างประเทศหรือไม่นำพาต่อกฎหมายดังกล่าวตามที่เห็นสะดวก สุลต่านแห่งอาเจะห์ไม่สามารถปิดท่าเรือได้ แต่แรฟเฟิลส์ทำได้ อังกฤษสามารถขัดขวางหรือยอมอนุโลมให้สเปนปิดล้อมซูลูได้ ตามที่สเปนเห็นว่าสมควร เป็นไปได้ที่จะโต้แย้งว่า การปรับใช้กฎหมายระหว่างประเทศ ในยุคของลัทธิการยึดถือตามที่เห็น (positivist) * ในตัวของมันเองแล้ว คือหมากตัวหนึ่งของลัทธิจักรวรรดินิยม กระนั้น ก็มีอยู่ในบางครั้งบางคราว ที่การใช้กฎหมายสามารถยับยั้งชาวยุโรปได้ ด้วยการนำมากำกับการแข่งขันระหว่างพวกตนกันเอง และแก้ไขความตึงเครียดในหมู่เจ้าหน้าที่ของตน — เช่นกรณีข้าหลวงปีนังกับผู้พิพากษาประจำเมือง ทะเลาะกันเรื่องการปฏิบัติต่อเกดะห์—หรือระหว่างเจ้าหน้าที่ของทางการกับผลประโยชน์ส่วนเอกชน หรือในหมู่ผลประโยชน์ส่วนเอกชนด้วยกันเอง นอกจากนี้ กฎหมายยังสามารถปลุกเร้าให้พวกเขาดำเนินการเกินเลยต่อไปได้ เพราะโจรสลัด มักถูกถ่วงน้ำ แทนที่จะนำตัวไปพิจารณาคดี เราพบว่า มีนักกฎหมายถวายคำแนะนำแก่ พระประมุขของท้องถิ่น — เช่นเจ.ซี.มิตเชลล์ ในกรณีของลอมบอก—แม้ว่าจะไม่ได้ก่อให้เกิดผลที่น่าพอใจเสมอไป เพราะในกรณีนี้ กลับเร่งเร้าให้ดัตช์ดำเนินการต่อไปอีก

มีท่วงทำนองที่เป็นความคิดเห็นผิด ๆ ในทางกลับกันเช่นกัน ว่ารัฐเอเชีย เป็นรัฐตามความหมายของยุโรปและว่า อำนาจส่วนกลางของรัฐเอเชีย มีประสิทธิภาพเช่นที่ชาวยุโรปชอบคิดว่ารัฐของตนเองมีอยู่ ดังนั้น พวกที่ไม่มีความคิดรุนแรง ก็อาจคาดหวังจากรัฐเหล่านี้มากเกินไป และก็

---

[78] J.F. Warren, ***The Sulu Zone 1768-1898***, Singapore, 1981.

* แนวคิดตามหลักวิทยาศาสตร์ที่ว่า สิ่งที่เป็นจริงและเป็นความรู้ที่ยอมรับได้ คือสิ่งที่มนุษย์รับรู้ได้ด้วยอายตนะทั้ง 5 (ตา หู จมูก ลิ้น และสัมผัส) และสามารถศึกษาและตรวจสอบได้ด้วยการวัด การนับ และการสังเกต

ต้องผิดหวัง นักปฏิรูปอาจต้องไปไกลเกินกว่าที่พวกเขาต้องการ พวกสุดโต่งอาจเรียกร้องมากเกินไป และยินดีปรีดากับผลที่ปรากฏออกมา แต่ความรับรู้ถึงความอ่อนแอของรัฐเหล่านี้ ก็อาจมากเกินกว่าความเป็นจริงไปได้เช่นกัน หากว่าอำนาจส่วนกลางของรัฐเหล่านี้อ่อนแอ ก็มิได้เป็นเหตุผลสืบเนื่องตามมาว่ารัฐจะต้องอ่อนแอไปด้วย ผู้พิชิตอาจโลภมากจนเกินควร มีทัศนะที่แพร่หลาย ทว่ามักไม่มีมูลว่า มวลชนกำลังรอคอยการปลดปล่อยจากทรราชย์ของพื้นถิ่น ทัศนะนี้ได้รับการสนับสนุนเช่นกันจากความเชื่อของชาวยุโรปที่ว่า ความเป็นระเบียบและรัฐบาลที่ดี จะช่วยปลดปล่อยให้วิสาหกิจด้านเศรษฐกิจดำเนินการได้อย่างอิสระ ซึ่งจะช่วยให้เกิดโภคทรัพย์ขึ้นมา ความเข้าใจและรับรู้ถึงลัทธิอุดมการณ์และศาสนาที่เป็นรากฐานของรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เหล่านี้มีอยู่เพียงจำกัดเท่านั้น อย่างน้อยก็จนกระทั่งถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า รายงานของชาวยุโรปที่เขียนขึ้นในสมัยเหล่านั้น มิได้สื่อถึงความเข้าใจอย่างแท้จริงถึงแนวคิดตามหลักศาสนาขงจื๊อที่มีอยู่ก่อน รวมทั้งเป้าประสงค์ของพระจักรพรรดิมินห์มาง ทั้งความเข้าใจถึงบทบาททางด้านพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์พม่าก็ไม่มีอยู่เช่นกัน

ชาติยุโรปมองอิสลามในย่านหมู่เกาะอย่างถูกต้องว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อพวกตน ทว่าชาติยุโรปแต่ละชาติ ปฏิบัติต่ออิสลามต่าง ๆ กันไป ดัตช์นั้น หาทางที่จะลดอิทธิพลของอิสลามมานานแล้ว ด้วยวิธีการที่ค่อนข้างหยาบ นั่นคือ เมื่อใกล้จะถึงตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ดัตช์แสดงความมีเล่ห์เหลี่ยมมากขึ้น ทั้งนี้ด้วยปัจจัยที่เนื่องมาจากการฟื้นฟูอิสลามในช่วงหลังเปิดคลองสุเอซและความเป็นเจ้าเพทุบายของดัตช์เอง รวมทั้งการอยู่ภายใต้อิทธิพลของความคับข้องใจของพวกเขากันเองในอาเจะห์ และภายใต้อิทธิพลของการวิจัยและสนับสนุนของสนุค เฮอร์กรอนเจ ชาวดัตช์ผู้นับถือศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด สเปนซึ่งสร้างจักรวรรดิของตนขึ้นโดยการเปลี่ยนศาสนาผู้อื่น ยิ่งหยาบมากไปกว่านั้นอีก สเปนมีโอกาสเพียงเล็กน้อยที่จะทำความปรองดองกับซูลูในลักษณะที่ดัตช์ทำได้สำเร็จในหลาย ๆ รัฐในภาคหมู่เกาะ แท้ที่จริงนั้น การโจมตีซูลูของสเปนในทศวรรษ 1870 ได้ช่วยเป็นแรงดลใจให้อิสลามในที่อื่น ๆ ลุกขึ้นต่อต้าน สเปนพบว่า *ปานดิตาส์ (panditas)* ชาวซูลู เดินทางไปยังมินดาเนา “ด้วยเป้าหมายอันชั่วร้ายที่จะผนึกความสามัคคีในหมู่ชาวโมโร ซึ่งตราบจนถึงช่วงนั้น ความแตกสามัคคีในหมู่ชาวโมโร เป็นข้อได้เปรียบที่ดีที่สุดเท่าที่ชาวสเปนจะคาดคิดได้”[79] สหรัฐมิได้มีความมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนศาสนาชนพื้นถิ่น และพวกเขามีสมรรถนะในการหาข้อมูลข่าวสารได้ดีกว่า กระนั้นสหรัฐก็ยังประพฤติปฏิบัติด้วยความรุนแรงยิ่งไปกว่าสเปนเสียอีก เมื่อเผชิญกับการต่อต้านอย่างบ้าระห่ำ ชาวอังกฤษเป็นผู้ที่รอบคอบกว่า ทั้งนี้ก็อีกเช่นกัน ส่วนหนึ่ง เนื่องมาจากปัจจัยทางด้านประเทศอินเดีย กล่าวคือ อังกฤษมีคนในบังคับที่เป็นมุสลิมมากยิ่งกว่ารัฐอื่นใด และการกบฏครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นในอินเดีย เพิ่มความปรารถนาของอังกฤษ ที่จะหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งระหว่างชาวยุโรปกับชาวมุสลิมโดยทั่วไป ในมลายูนั้น อังกฤษปล่อยอิสลาม—ตามที่ได้หวังไว้—ให้เป็นภาระของพวกสุลต่าน

---

[79] อ้างใน R.C. Ileto, ***Magindanao, 1860-1888: The Career of Datu Uto of Buayan***, Ithaca, 1972, 43.

หนึ่งในคำวิพากษ์ของอังกฤษต่อสเปนในซูลูก็คือ ชาวสเปนอาจเป็นผู้ปลุกระดมให้เกิดจิฮัด (สงครามศักดิ์สิทธิ์) เพื่อต่อต้านการปกครองของยุโรปโดยทั่วไปในเอเชีย

เรื่องราวเหล่านี้ จะเข้าใจได้ดีขึ้น หากได้คำนึงถึงเรื่องของอีกฝ่ายหนึ่งไว้ในใจด้วย นโยบาย วัตถุประสงค์และความรับรู้ของชาวยุโรป ได้รับการประมวลสรุปลงแล้ว แต่ของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เล่าเป็นอย่างไร

นโยบายของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ส่วนภาคพื้นทะเล

ผู้มีอำนาจปกครองชาวพื้นถิ่นของย่านหมู่เกาะ ส่วนใหญ่แล้ว ติดต่อและสัมพันธ์กับดัตช์มาเป็นเวลานาน ความที่ไม่ใคร่คุ้นเคยกับเวทีสากล พวกเขาจึงมีสายตาไม่กว้างไกลเท่ากับคนทางแผ่นดินใหญ่ที่จะหยั่งถึงผลที่จะเกิดขึ้นจากการเผชิญหน้ากับตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ดุนดาสมีความคิดว่าดัตช์อาจถูกโค่นให้ล้มลงได้ แต่ก็ด้วยความช่วยเหลือจากต่างชาติเท่านั้น อันที่จริงนั้น โดยทั่วไปแล้วอังกฤษระมัดระวังที่จะไม่ไปรบกวนแบบแผนของอำนาจของดัตช์ อังกฤษนิยมการรับช่วงอำนาจนั้นมา มากกว่าจะทำลายลงเสีย สิ่งที่อังกฤษกระทำระหว่างที่เข้าไปปกครองแทนดัตช์ชั่วคราวและภายหลังจากนั้น แน่นอนว่าคงมิได้ส่งเสริมให้ประมุขของชนพื้นถิ่นคิดไปว่า พวกเขาจะสามารถพึ่งพาอาศัยการแข่งขันระหว่างชาวยุโรปได้ หรือไม่เช่นนั้น ก็แสวงหาการสนับสนุนจากผู้ที่มีอำนาจมากกว่ามาต้านผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่า

แน่นอนว่า การทำสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับดัตช์ฉบับปีค.ศ.1824 นั้น มิได้มีการปรึกษาหารือกับบรรดาประมุขของชนพื้นถิ่น ประมุขเหล่านี้มาตระหนักถึงผลลัพธ์ของสัญญา ก็เมื่อได้เห็นการกระทำที่มีขึ้นต่อมา ดังเช่นกรณีผลลัพธ์ของอนุสัญญาฉบับปีค.ศ.1814 เป้าหมายของทิพนครในสงครามชวาซึ่งเกิดขึ้นระหว่างค.ศ.1825-1830 เป็นดังที่อาลี บาซาห์ เปนชาลาซาน กล่าวไว้ คือเพื่อ “ฟื้นฟูภาวะอันสูงส่งของศาสนาอิสลามทั่วชวาทั้งปวง”[80] การอุทธรณ์กับฝ่ายอังกฤษ ไม่น่าที่จะทำได้ แต่ถึงทำได้ ก็คงประสบกับการตอบสนองในทางลบอย่างแน่นอน แม้ว่าพ่อค้าจอห์น พาลเมอร์อาจเสียอกเสียใจกับผลที่ปรากฏออกมา[81] ในสุมาตราตะวันตก การที่มีเจ้าหน้าที่ดัตช์เข้ามาแทนที่เจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษ ซึ่งเคยอยู่ในบางบริเวณมาถึง 150 ปี เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ชัดเจน “อภิสิทธิ์ทาง

[80] อ้างใน P.B.R. Carey, “Javanese Histories of Dipanegara,” BKI, 130 (1974) 287.

[81] อ้างใน N. Tarling, “The Palmer Loans,” in D.P. Crook, ed., Questioning the Past, St Lucia, 1972, 116.

การค้าของเรา ที่เมืองท่าของดัตช์ ดูเหมือนว่าจะเข้าไปแทนที่ความจำเป็นที่จะต้องรักษาอาณานิคมใด ๆ ไว้บนเกาะ สุมาตรา" พาลเมอร์ให้ความเห็นว่า "แต่การดูหมิ่นความรู้สึกของชนพื้นเมืองและข้อผูกมัดที่เรามีอยู่กับพวกเขา จะทำให้เราถูกประณามอย่างสาสมทั่วทุกหนทุกแห่ง"[82] ฐานะของรัฐต่าง ๆ ในหมู่เกาะนอก ๆ ออกไป ในความสัมพันธ์ตามสัญญากับดัตช์ ไม่กระจ่างชัดนัก เป็นที่เห็นได้อย่างเด่นชัดว่า การต่อสัญญาเป็นสิ่งที่น้อยที่สุดที่ดัตช์จะสามารถทำได้ อย่างไรก็ดี ประมุขของชนพื้นถิ่นอาจรักษาความเป็นอิสระไว้ได้เป็นอันมาก สักช่วงระยะเวลาหนึ่ง แม้ว่าพวกเขาอาจไม่ทราบว่าทำไม และพวกเขาอาจรู้สึกว่า สามารถยอมรับพ่อค้าชาวต่างชาติและรวมกระทั่งถึงนักเผชิญโชคทั้งหลายได้ โดยมิได้ตระหนักอย่างเต็มที่ถึงอันตรายในการกระทำเช่นนั้น

เฉพาะในกรณีของอาเจะห์เท่านั้น ที่อังกฤษรู้สึกว่า แรฟเฟิลส์เพิ่งสร้างความสัมพันธ์กับสุลต่านของรัฐนี้ ไว้เพียงเมื่อไม่นานมานี้ ดังนั้นจึงมีเหตุผลอันสมควรที่จะมีข้อสงวนพิเศษเกี่ยวกับรัฐนี้ในสนธิสัญญาในค.ศ.1824 * อย่างไรก็ดี เจ้าหน้าที่ ผู้มีอำนาจในปีนัง เห็นว่าไม่เหมาะที่จะเจรจาเรื่องการยุติสนธิสัญญาของแรฟเฟิลส์ ทั้งนี้เพราะการเจรจาข้อตกลงใด ๆ กับอาเจะห์เสียใหม่ คงรังแต่จะส่งเสริม "แนวโน้มที่จะเป็นการข่มขวัญและวางอำนาจเหนือรัฐเล็กรัฐน้อยมากมาย ซึ่งเราดำเนินการค้าอยู่ด้วย"[83] อาจเป็นได้ว่า ผลลัพธ์ประการหนึ่ง คือพระประมุขของอาเจะห์ ยังคงเคารพสนธิสัญญาแรฟเฟิลส์อยู่อย่างน่าประหลาด และไม่ได้ทรงมีความโน้มเอียงที่จะหันไปเข้ากับพวกดัตช์ แน่นอนว่าพระองค์ยังคงรักษาเอกราชได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งส่งเสริมให้ดัตช์ดำเนินการต่อไปโดยวิธีตัดแบ่งดินแดน แทนที่จะคุ้มกัน โดยดัตช์ปล่อยให้พ่อค้าชาวอาเจะห์และชาวต่างชาติที่อยู่เลยพรมแดนออกไปค้าขายกัน หรือปะทะกันไปพลาง ๆ การรุกล้ำเข้ามาทีละน้อย ๆ ของดัตช์ ชักนำให้สุลต่านอิบราฮิมหันไปหาชาติอื่น ๆ ในทศวรรษ 1850 ทว่าการกระทำเช่นนี้เป็นสิ่งที่เกินเลยไปกว่าที่พวกดัตช์จะสามารถยินยอมได้ เมื่อสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและดัตช์ฉบับปีค.ศ.1871** ระบุถึงเอกราชของอาเจะห์ออกมาอย่างชัดเจน และได้รับความสนใจจากสาธารณชนกว้างขวาง ดัตช์จึงต้องสลายระบอบสุลต่าน ปกติแล้ว พวกดัตช์ใช้กำลังเฉพาะเพื่อสนับสนุนระบบความสัมพันธ์ตามสัญญาเท่านั้น อาเจะห์ไม่มีความสัมพันธ์ดังว่า ดัตช์จึงจำเป็นต้องใช้กำลังมากยิ่งขึ้นไปอีก และนี่เป็น เหตุผลหนึ่ง ที่อธิบายว่าทำไมดัตช์จึงไม่สามารถทำให้สงครามสิ้นสุดลงเสียแต่เนิ่น ๆ ได้ แม้ว่าจะมีโอกาสเพียงเล็กน้อยที่คู่ปฏิปักษ์ของพวกเขาจะได้รับความช่วยเหลือจากชาวยุโรป และการวิงวอนของสุลต่านอาเจะห์ไปยังตุรกี ก็ได้รับการตอบกลับมาเพียงกิริยาที่แสดงท่าทีเท่านั้น เหตุผลหนึ่งที่ทำให้นโยบายโดยทั่วไปของ

---

[82] Palmer to Prince, 10 May 1825, อ้างใน Tarling, ***Imperial Britain***, 52.

* ดัตช์ยอมตกลงที่จะเคารพอธิปไตยของอาเจะห์

[83] Memorandum by Fullerton, 21 Mar. 1825, Straits Settlements Factory Records G/34/100.

** ตามข้อตกลงนี้อังกฤษยินยอมให้ดัตช์ขยายอธิปไตยไปทั่วเกาะสุมาตราโดยเสรี โดยแลกเปลี่ยนกับคำมั่นสัญญาจากดัตช์ว่าพ่อค้าอังกฤษในสุมาตราจะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน

ดัตช์เป็นที่ปรากฏในระหว่างการต่อสู้นี้ คือปัจจัยด้านศาสนาอิสลามในสังคม อิสลามซึ่งมีความเข้มแข็งอยู่เสมอมานั้น สามารถรักษาความเป็นผู้นำไว้ได้ ดัตช์ยุบระบอบสุลต่านอย่างเร่งด่วนและไม่สามารถประนีประนอมกับหัวหน้า*อาดัต* หรือ*อูลเลบาลาง* (หัวหน้าที่ได้ตำแหน่งมาจากการสืบเชื้อสาย) แม้ว่าคนเหล่านี้ จะมองเห็นว่า การต่อต้านอย่างยืดเยื้อ กัดกร่อนสถานะของพวกเขาและส่งส่งเสริมสถานะของมุสลิมหัวรุนแรง กับฝ่ายหลังนี้ ดัตช์ไม่เต็มใจที่จะตกลงด้วย และการต่อสู้ก็มีเสียงสะท้อนปรากฏขึ้นในส่วนอื่น ๆ ของย่านหมู่เกาะ สนุค เฮอร์กรอนเจ เขียนไว้ว่า

> หากว่าสุลต่านหรือทายาทของราชสำนัก ได้รับการประสิทธิประสาทให้มีเจตนารมณ์อันแข็งแกร่งและมีดุลยพินิจที่ชัดแจ้งมากเป็นพิเศษ วางพระองค์เป็นผู้นำของการต่อสู้*อูท์แรนซ์ (à outrance)* ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อดัตช์เข้ามายังอาเจะห์ และให้แรงดลใจแก่ประชาชนชาวอาเจะห์ด้วยการสั่งสอนและเป็นตัวอย่างให้ ก็แน่นอนไม่มีข้อกังขาว่า ในสายตาของผู้รุกรานแล้วเจ้านายดังกล่าว จะทรงเป็นอะไรก็ได้ที่มิใช่ปริมาณเล็กน้อยที่จะไม่ใส่ใจเสียก็ได้...เมื่อเป็นเช่นนี้ อูลามาผู้เทศนาสั่งสอนให้ทำสงครามศักดิ์สิทธิ์ ก็จะสามารถทำให้ราษฎรพระองค์ในสัดส่วนที่มากทีเดียว เลิกสวามิภักดิ์กับอูเลบาลางชาวอาเจะห์ได้ ราชาที่มีอำนาจหน้าที่ศักดิ์สิทธิ์เสมอกับอูลามา จะสามารถสร้างความสำเร็จได้เพียงไหน และที่ห่มหุ้มและคลุมทั้งหมดนี้อยู่ คือตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมา ถึงความยิ่งใหญ่ในอดีตของอาเจะห์!"[84]

ก่อนหน้านี้ จนถึง ค.ศ. 1871 อังกฤษได้แสดงการต่อต้านอยู่บ้างกับการที่ดัตช์บุกมาจากซิอัก เข้าไปยังรัฐต่าง ๆ ที่อยู่บนชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของสุมาตรา รัฐเหล่านี้มีความสวามิภักดิ์ต่อ ซิอัก เพราะจำยอม ในทศวรรษ 1860 ประมุขหลายพระองค์พยายามของความช่วยเหลือจากอังกฤษ แต่การสนับสนุนที่ได้มาในที่สุด ส่วนใหญ่แล้ว เป็นการสนับสนุนจากชาวอังกฤษในพื้นที่ และมิได้มีผลอันใดนัก นอกจากกระตุ้นให้ดัตช์กระทำการอย่างหนักแน่นเด็ดขาดยิ่งขึ้น แม้ในกรณีของรัฐที่มีความสัมพันธ์แบบทำสัญญาอย่างต่อเนื่องมากกว่า กระบวนการกลืนดินแดนเข้ามาอยู่ในเขตอิทธิพลของดัตช์ ก็มิได้ราบรื่นเสมอไป อาจเป็นได้ว่าช่วงระยะเวลาที่อำนาจดัตช์เว้นว่างไป ทำให้พระประมุขชาวพื้นถิ่น เกิดความมั่นใจอย่างผิด ๆ ขึ้นมาอีก อย่างไรก็ดี ดัตช์จะเข้าขัดขวาง หากว่าการแทรกแซงทางเศรษฐกิจของอังกฤษ ดูมีทีท่าว่าจะกลายเป็นการแทรกแซงทางการเมือง หรือเมื่อการแทรกแซงของเอกชนกลายเป็นการแทรกแซงอย่างเป็นทางการขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังจากที่การเผชิญโชคของบรุค ได้แสดงให้เห็นถึงอันตรายแล้ว อาทิเช่น ในทศวรรษ 1850 พระประมุขของลอมบอก ยังคงมีความเป็นอิสระในระดับที่น่าทึ่ง ทว่าไม่สามารถนำสายสัมพันธ์ที่มีอยู่กับนานาชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ เพราะการทำเช่นนั้น รังแต่จะกระตุ้นให้ดัตช์ลงมือปฏิบัติการ อย่างไรก็ดี ดัตช์ตัดสินใจที่จะกำจัดความเป็นอิสระนั้น ก็ในช่วงเวลาต่อมา เมื่อดัตช์ตกลงปลงใจแล้วว่าจะขยาย

---

[84] C. Snouck Hurgronje, trans. A.W.S. O'Sullivan, ***The Achehnese***, Leyden, 1906, I. 145.

จักรวรรดิของตนออกไปโดยรอบ ภายใต้ผลกระทบจากการแทรกตัวเข้ามามากขึ้นของชาวยุโรป และผลกระทบที่เกิดมาจากพลังผลักดันของลัทธิจักรวรรดินิยมของตนเอง ดัตช์สามารถเข้าแทรกแซงในหมู่ราชาที่แตกแยก และสามารถบ่อนทำลายความซื่อสัตย์ของประชาชนเชื้อชาติต่าง ๆ ของสาสัคได้ ท่าวาพวกเขาไม่สามารถทำลายความผูกพันของราชากับข้าราชบริพารที่แกนกลางแท้ ๆ ของราชอาณาจักรได้ ความ ผูกพันดังกล่าวนี้ สำแดงออกมาในการโจมตีแบบพลีชีพในขั้นสุดท้าย ที่เรียกว่า *ปูปูตาน*

สุลต่านแห่งบรูไนนั้นตรงกันข้าม คือทรงอยู่รอดมาได้ แต่ก็ต้องสูญเสียบางสิ่งหรือหลายสิ่งที่มีค่าไป เป็นการทดแทน บรูไนมิได้เกี่ยวข้องอยู่ภายในข่ายงานของดัตช์ แม้ว่าสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและดัตช์ฉบับปีค.ศ.1824 น่าที่จะมุ่งหมายว่ารวมทั้งบรูไนด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและดัตช์ที่เสื่อมทรามลงและความริเริ่มโดยส่วนตัวบุคคลจากทางฝ่ายอังกฤษ ได้ช่วยปัดป้องบรูไนออกไป แต่ทั้งนี้เป็นผลลัพธ์ที่เนื่องมาจากการตอบสนองของบรูไนเองด้วย การตอบสนองของบรูไนในระยะแรกนั้นส่วนหนึ่ง มีปัจจัยการแข่งขันภายในระหว่างผู้ปกครองของบรูไนเองเป็นตัวกำหนด ปัจจัยนี้มีมากเท่า ๆ กับ หรือมากยิ่งกว่า ปัจจัยด้านความสนใจที่จะป้องกันการเข้ามาครอบครองของดัตช์ อาจเป็นได้ว่า อันที่จริงแล้ว บรูไนเชื่องช้าต่อการตระหนักถึงภัยที่จะเกิดขึ้นจากการควบคุมของยุโรป พวกเขาไม่ใคร่ได้รับรู้ข่าวสารข้อมูลเพราะพวกเขาอยู่ในโลกที่นอกออกไปและค่อนข้างโดดเดี่ยว การติดต่อมีเฉพาะกับกลุ่มที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องเท่านั้น อาจเป็นได้ว่า สภาพเช่นนี้ ส่งผลให้เป็นการง่ายยิ่งขึ้น ที่วิธีคิดของบรูไนจะอยู่ในแนวทางของการยุแยงปัจจัยภายนอกให้แตกคอกัน วิธีคิดเช่นนี้ น่าจะปรับแต่งขึ้นจากแบบแผนทางการทูตที่มีมาแต่เดิม อันเป็นแบบแผนที่ช่วยประคับประคองให้จักรวรรดิบรูไนรวมตัวกันอยู่ได้ ราชา มุดา ฮาสซิม หวังพึ่งบรุค ส่วนคู่แข่งของพระองค์คือ เป็งกีรัน มาโกตา หวังพึ่งดัตช์ บรูไน มิได้มีความสัมพันธ์ตามสัญญากับดัตช์ บรูไนจึงไม่จำเป็นต้องกลัวเกรงเหมือนเช่นชาติอื่น ๆ ว่าจะไปยั่วยุดัตช์เข้า แต่ฮาสซิมยังมีความรอบคอบพอที่จะไต่ถามว่า ฝ่ายไหนเป็นแมว ฝ่ายไหนเป็นหนู แล้วฝ่ายแมวจะลงมือหรือไม่?[85]

ทัศนะทางการทูตที่มีมาแต่เดิม ดูเหมือนว่ายังคงมีอยู่มากในหมู่ชาวบรูไน แม้เมื่อมาถึงช่วงที่ขอบข่ายการติดต่อกับนานาชาติของบูรไนแคบลง ภายใต้สนธิสัญญากับอังกฤษฉบับปีค.ศ.1847 ดัตช์ถูกกันออกไป อเมริกันและสเปน ถูกกันออกไปเพราะความไร้ความสามารถของพวกเขาเอง และเพราะธุรกิจกึ่งทางการของอังกฤษ ที่นำไปสู่การก่อตั้งบริษัทบริทิช นอร์ธ บอร์เนียว บรูไนสามารถดำรงตนให้รอดอยู่ได้ ในระหว่างราช กับบริษัท ซึ่งเป็นอังกฤษด้วยกันทั้งคู่ แต่ก็เป็นการทูตที่สร้างความเสียหายสิ้นเปลืองให้มาก สิ่งที่บรูไนต้องเผชิญคือการแบ่งสันปันส่วนกันระหว่างอังกฤษทั้งสองฝ่ายนี้ ความมุ่งมั่นของบรูไนที่จะมิให้สภาพนี้ดำเนินต่อไป แม้ว่าจะไม่ได้ทั้งหมด แต่ก็ช่วยนำมาซึ่งการสถาปนาการปกครองในระบบผู้สำเร็จราชการ เนื่องจากไม่มีอะไรที่ดีไปกว่านี้ นั่นคือการได้ชาติ

---

[85] N. Tarling, ***The Burthen, the Risk and the Glory***, Kuala Lumpur, 1982, 30.

อังกฤษมาต้านกับชาวอังกฤษ สุลต่านฮาสซิม ผู้ประสบความสำเร็จในเรื่องนี้ เป็นผู้หนึ่งที่อยู่ในฝ่ายที่ทำลายกลุ่มพันธมิตรของบรุคลงในค.ศ.1846 แม้ว่าเป้าหมายของบรุค จะเป็นการฟื้นฟูรัฐสุลต่านตามแบบอย่างของแรฟเฟิลส์เสมอมา และแม้ว่าบรุคจะเป็นหนึ่งในบรรดาผู้ซึ่งต่อมาภายหลัง แสวงหาการสนับสนุนด้วยการยอมรับการแบ่งสันปันส่วนกันทีละน้อย แต่ด้วยความช่วยเหลือที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของอังกฤษ บรุคสามารถจัดการหลบเลี่ยงมิให้รัฐสุลต่านแห่งนี้ ต้องสาปสูญไปโดยสิ้นเชิงได้อย่างเป็นผลสำเร็จ

หากแม้เจมส์ บรุคจะหาทางกระตุ้นให้บรูไนดำเนินการปฏิรูป เผื่อไว้ว่าเขาและผู้ที่สืบทอดตำแหน่งต่อจากเขา จะได้สร้างรัฐซาราวักที่แยกต่างหากขึ้นมา แต่เรื่องนี้ มิได้ขึ้นอยู่เฉพาะแค่การแบ่งแยกบรูไนเท่านั้น หากยังขึ้นอยู่กับการต้องปรับตัวอย่างต่อเนื่องมาเป็นลำดับ ในฝ่ายของพวกหัวหน้าและประชาชนของราช ขณะที่ราชขยายตัวออกไปด้วย แม้ศูนย์รวมความจงรักภักดีอันเก่า มีสิ่งอื่นเข้ามาแทนที่ แต่บรรดาหัวหน้า ยังมีทางเลือกอื่น ๆ เปิดให้กับพวกเขา เนื่องจากราช ซึ่งขาดกำลังจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่ราชาแตกหักกับรัฐบาลอังกฤษเป็นครั้งแรกแล้ว ต้องการผู้ร่วมมือช่วยเหลือมากยิ่งขึ้นไปอีก ในแง่หนึ่ง ชาวมุสลิม-มาลาโยที่บริเวณปากแม่น้ำ ได้กลายมาเป็นประมุขร่วมกับราชาผิวขาว ในขณะที่ชาวอิบานซึ่งเป็นปฏิปักษ์ดั้งเดิมกับการปกครองของบรุค ได้กลายมาเป็นชนชั้นนักรบที่อาจหาญ และได้ช่วยเหลือในการขยายอำนาจการปกครองของบรุค ในระดับหนึ่ง ราชได้กลายมาเป็นตัวละครอิสระบนเวทีเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นกระทั่งรัฐเอกราชรัฐหนึ่ง และเป็นรัฐมลายูรัฐหนึ่ง ดังที่ราชาเจมส์กล่าวอ้างไว้ ทางเลือกหนึ่งก็คือการมองว่ารัฐนี้เป็นประหนึ่งรัฐอาณานิคมเทียม ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว ก็ต้องพึ่งพาอาศัยอำนาจแสนยานุภาพของอังกฤษ อาจเป็นได้ว่าความจริงแท้ของรัฐนี้คงจะอยู่ที่ไหนสักแห่ง ระหว่างสองด้านนี้[86] พวกราชาเองก็ตระหนักชัดว่า ระบบของพวกเขา เหนือกว่าการปกครองแบบอาณานิคม หรือการปกครองในแบบอย่างของสหพันธรัฐมลายู ทว่าทั้งตอนก่อนและภายหลังความตกลงเรื่องรัฐในอารักขาฉบับปีค.ศ.1888 ราชไม่เคยเป็นรัฐเอกราชที่แท้จริง และหากว่า จะเป็นรัฐมลายูรัฐหนึ่ง รัฐมลายูรัฐนี้ก็เป็นรัฐที่เอาใจอังกฤษเป็นพิเศษ

บอร์เนียวเหนือ มีภาวะที่ต่างออกไปอีกครั้งหนึ่ง นับแต่ก่อตั้งขึ้นมา ประชาชนถูกตัดขาดจากการติดต่อทางการเมืองกับชาวยุโรปอื่น ๆ แม้ว่าพันธะกรณีกับสุลต่านแห่งซูลูจะยังคงมีอยู่ ประชาชนได้พบกับรัฐบาลต่างด้าว ซึ่งไม่มีพื้นฐานด้านขนบประเพณีในอดีต และไม่มีผู้ร่วมให้การสนับสนุนที่มองเห็นได้ชัดเจน รัฐบาลถูกต่อต้านจากแม็ต ซัลเลห์ ด้วยเหตุผลแนวประเพณีนิยมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีอิสลามเป็นเพียงเหตุผลส่วนหนึ่งเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจึงขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลอังกฤษได้เพียงเล็กน้อย แต่ฝ่ายต่อต้านนั้น ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลชาติอื่น ๆ เลย ได้มีการเสนอเป็นทำนองการประนีประนอมในค.ศ.1898 ซึ่งตามข้อเสนอนี้ แม็ต ซัลเลห์ จะได้รับการยอมรับเป็นหัวหน้าในบริเวณตอนใน ทว่าเรื่องนี้ เจ้าหน้าที่ของบริษัทไม่ยอมรับ แม้ว่าผู้อำนวยการบริหาร คือดับเบิลยู. ซี. โค

---

[86] Cf. Sanid Said, ***Malay Politics in Sarawak 1946-1966***, Singapore, 1985, 11, 16-17.

วี ผู้ซึ่งมีภูมิหลังด้านการค้าในท้องถิ่น จะให้การสนับสนุน การกำจัดฝ่ายต่อต้าน จำเป็นจะต้องมีการส่งกองทหารไปปฏิบัติการอย่างอุตสาหะเป็นลำดับที่ต่อเนื่อง ระบบที่มีระเบียบมากขึ้นได้ค่อย ๆ ได้รับการสถาปนาทีละน้อย แต่การสร้างโครงสร้างถาวรอันเป็นหลักนั้น จำเป็นต้องใช้เวลา

การสถาปนาบอร์เนียวเหนือ เป็นการแสดงถึงการแบ่งแยกซูลูเช่นเดียวกับการแบ่งแยกบรูไน สำหรับชาวซูลูแล้ว สายสัมพันธ์กับอังกฤษ แม้ว่าจะมีช่วงระยะเวลาจำกัด แต่ก็เป็นปัจจัยสำคัญขั้นชี้ขาดต่อความสัมพันธ์อันยาวนานกับสเปน เมื่อซูลูเผชิญหน้ากับปฏิบัติการทางทหารของสเปน เผชิญการโอ้โลมด้วยวิธีการทางการทูต และการทำสงครามศาสนาของสเปน เป้าหมายของพวกเขา คือการรักษาเอกราช สเปนได้สถาปนาการอ้างสิทธิขึ้นมา แต่มิได้มีการควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพ และอันที่จริงแล้ว ภายหลังเหตุการณ์บาลัมบานกานแล้ว ชาวซูลูก็สามารถสร้างความรุ่งเรืองไพบูลย์ขึ้นมาได้ใหม่ โดยอาศัยอาวุธ ทาสและการค้ากับจีน ความสัมพันธ์กับอังกฤษ พัฒนาขึ้น ทว่าสามารถให้การค้ำประกันได้เพียงเล็กน้อย เมื่อดูจากปัญหาเรื่องโจรสลัด และจากความไม่แน่นอนของความยึดมั่นของอังกฤษต่อเอกราชของซูลู แม้ว่าจะมีสนธิสัญญาที่ดาลริมเพิลและบรุคทำไว้ และการที่ทั้งสองให้การสนับสนุนความเป็นกลางของซูลู พวกซูลูได้ฉวยโอกาสที่จะรักษารัฐของตนและดุลยภาพอันมีลักษณะพิเศษที่รัฐตนมีอยู่ระหว่างการร่วมมือกันและการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกัน ระหว่างการอุปถัมภ์และการพึ่งพา และระหว่างการรวมศูนย์และการแยกส่วน แต่สภาพที่เป็นอยู่นี้ก็มิใช่สิ่งที่จะค้ำประกันถึงอนาคตที่ปลอดภัย กล่าวคือ การวิงวอนขอร้องของสุลต่านต่ออังกฤษ คงจะได้รับการสนองตอบตามธรรมเนียม และความเห็นอกเห็นใจต่อพระองค์และประชาชนของพระองค์ ก็ถูกกระตุ้นให้มีมากยิ่งขึ้นอีก เพราะการใช้ความรุนแรงและความไร้กฎเกณฑ์ของการดำเนินการของสเปน และความกลัวว่า การกระทำของสเปนอาจยั่วยุให้เกิดปฏิกิริยาจากอิสลามขึ้นมาได้ กระนั้น เมื่อตอนที่ระบอบการปกครองของสเปนสิ้นสุดลง สุลต่านยังทรงรักษาเอกราชไว้ได้อย่างพอเพียงแก่การทำสนธิสัญญากับสหรัฐ และบางคนที่เกี่ยวข้องอยู่กับบริษัท ก็หวังว่า อังกฤษจะยังสามารถดำเนินนโยบายในซูลู ในลักษณะเดียวกับที่พวกเขาได้ดำเนินมาในบริเวณคาบสมุทร ความหวังใด ๆ ในเรื่องนี้ ถูกพวกอเมริกันทำลายสิ้น สำหรับอเมริกันแล้ว สนธิสัญญาเบตส์ เป็นเพียงการถ่วงเวลาไว้ชั่วคราว ในระหว่างที่กำลังมีการจัดการกับการก่อการกบฏทางเหนือ อย่างไรก็ดี การล้มอำนาจของสุลต่าน ก็ทำให้อเมริกันต้องเผชิญกับการต่อต้านอย่างรุนแรง ซึ่งได้แรงบันดาลใจจากอิสลาม

"เราชะงักงันด้วยความประหลาดใจกับการประสิทธิประสาทขององค์พระผู้เป็นเจ้า พระผู้สร้างโลกทั้งหลายทั้งปวง ผู้ที่ได้ทรงบรรลุผลตามเจตน์จำนงและประกาศิตอันประเสริฐในลักษณาการซึ่งเรามิอาจเข้าใจได้ ซึ่งแยกพี่จากน้อง พ่อจากลูก และเพื่อนจากเพื่อน"[87] นั่นคือปฏิกิริยาของเบนดาฮาราแห่งปาหัง ที่มีต่อสนธิสัญญาฉบับปีค.ศ.1824 ซึ่งทำลายความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของโลกมาเลย์แบบแผนอันใหม่ ปรากฏขึ้นในคาบสมุทรในเวลาต่อมา โดยมิใช่เป็นผลลัพธ์ที่เนื่องมาจากนโยบายของ

---

[87] อ้างใน B.W. Andaya, ***Perak: The Abode of Grace***, Kuala Lumpur, 1979, 2.

อังกฤษ หรือเนื่องมาจากฐานะและโครงสร้างที่แตกต่างกันของรัฐมลายูเท่านั้น หากยังเนื่องมาจากระดับที่แตกต่างกันในความสามารถที่จะหยั่งรู้และเชี่ยวชาญในการดำเนินกิจการรัฐด้วย อังกฤษไม่เคยแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการชาวอังกฤษมาประจำที่ยะโฮร์ แม้อาจเป็นได้ว่าตัวอย่างในยะโฮร์ ช่วยให้เกิดการนำระบบเช่นนี้ไปใช้ในที่อื่น เสี้ยวส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอันเก่าแก่ของยะโฮร์ และอนาคตของยะโฮร์ได้รับอิทธิพลอย่างลึกซึ้งจากผู้ปกครองของยะโฮร์เองคือ เหล่าเสนาบดี (เตเมงกอง) ในอดีต พวกเขาตระหนักดีว่า ไม่ควรปล่อยให้ต่างชาติเข้ามาแทรกแซงได้ ปัญหาที่ต้องกระทำคือสร้างความเป็นอิสระให้มากที่สุด แม้กระทั่งการเป็นอิสระจากเพื่อนบ้านอาณานิคม หากว่าไม่ได้นำเพื่อนบ้านนั้นมาดัดแปลงให้เป็นประโยชน์ขึ้นมา พวกเขาเอาตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่กับรัฐบาลอาณานิคมย่านช่องแคบ แสดงตัวให้ประจักษ์ชัดว่าแยกทางกับโจรสลัดของระบอบการปกครองเก่า พร้อมกันนั้นก็รับคำแนะแนะจากพ่อค้าและนักกฎหมายชาวอังกฤษ ตามความสะดวก หรือไม่เช่นนั้น ก็พวกที่อยู่ใกล้ ๆ พวกเขายังสร้างการติดต่อเชื่อมโยงไว้กับลอนดอนเสียด้วยซ้ำ และหาทางอย่างเสี่ยงอันตราย ที่จะขยายอิทธิพลด้านการเมืองของตน พวกเขาพัฒนาเศรษฐกิจของยะโฮร์อย่างที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ด้วยการอำนวยความสะดวกให้แก่การอพยพเข้ามาของชาวจีนและแก่วิสาหกิจของชาวจีน พวกเขาเป็นตัวอย่างให้แก่ผู้อื่นในการดำเนินวิถีบางอย่าง แต่ก็มีหลายครั้งหลายคราว ด้วยเหตุของการเป็นตัวอย่างให้แก่ผู้อื่นนั้นเอง ที่ทำให้พวกเขา ก่อความรำคาญให้แก่ข้าหลวงพวกที่พยายามจะเข้าควบคุมในแบบอาณานิคมอย่างที่เป็นทางการมากยิ่งขึ้น ในแง่หนึ่งพวกเขาเป็นเช่นราชาบรุคในแบบที่เป็นชนพื้นเมือง พวกเขารู้เช่นกันว่าเมื่อไรควรจะยอมอ่อนข้อและรามือลง กล่าวคือ ในท้ายที่สุดแล้วพวกเขา ก็ต้องยอมรับที่ปรึกษาคนหนึ่ง ทว่าก็ยังหาทางสร้างเอกราชขึ้นมาให้ได้ อาจเป็นได้ว่า เป็นด้วยคุณสมบัติความเป็นผู้ดีใหม่ของประมุขเหล่านี้นี่เอง ที่ชักนำให้พวกเขาพยายามสร้างความยิ่งใหญ่อยู่ระยะหนึ่ง สิ่งนี้ทำให้พวกเขาเห็นความจริงในทางปฏิบัติด้วยเช่นกัน

ประมุขของรัฐอื่น ๆ จำต้องจัดการรับมือกับความเหนือกว่า ที่ประมุขของยะโฮร์ ทรงสร้างให้กับพระองค์เอง และเนื่องจากความสมัครใจที่จะดำเนินงานร่วมกับพวกอังกฤษ ประมุขของรัฐอื่นเหล่านี้ จึงต้องกำจัดการผูกขาดการติดต่อกับอังกฤษของประมุขของยะโฮร์ สุลต่านโอมาร์แห่งตรังกานูทรงเป็นหนึ่งในกลุ่มประมุขที่ว่านี้เช่นเดียวกับประมุขของยะโฮร์ สุลาต่านโอมาร์ทรงแยกทางกับพวกโจรสลัดและหาทางสร้างความสัมพันธ์กับสิงคโปร์ และข้าหลวงบลันเดลล์ก็ให้การตอบสนอง ทว่าความทะเยอทะยานของยะโฮร์และสงครามกลางเมืองของปาหังชักพาให้สุลต่านโอมาร์ทรงเข้าสู่การดำเนินนโยบายที่สุมเสี่ยงด้วยเช่นกัน นโยบายเหล่านี้ ให้ผลตอบแทนที่ดี อาจเป็นได้ว่าโดยที่สุลต่านเองก็มิได้ทรงคาดฝัน ตรังกานูถูกโจมตี แต่นโยบายของผู้ที่สืบทอดตำแหน่งจากบลันเดลล์ คือคาเวนาจไม่ได้รับการอนุมัติเห็นชอบ ค่าเสียหายของตรังกานู คือการต้องยอมรับความเป็นใหญ่ของไทย แต่เรื่องนี้ก็มิได้ทำลายเอกราชของตรังกานู

ความเป็นใหญ่ของไทยเหนือเกดะห์นั้น เป็นที่ยอมรับอยู่แล้ว เมื่อสุลต่านทรงยกปีนังให้อังกฤษ พระองค์มิได้ทรงขอคำสัญญาเรื่องความช่วยเหลือเพื่อให้มาช่วยต่อต้านไทย และข้าราชบริพาร

ของผู้ที่สืบทอดราชสมบัติต่อจากพระองค์แล้วถูกถอดลงจากบัลลังก์นั้น ก็ถูกถืออย่างเป็นทางการในทศวรรษ 1830 ว่าเป็นโจรสลัด ทว่าสุลต่านทรงได้รับความช่วยเหลือจากฝ่ายเอกชนของอังกฤษ และอุปสรรคด้านกฎหมาย ก็สามารถทำให้กลายเป็นประโยชน์ขึ้นมาได้ อย่างไรก็ตาม สำหรับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองของอาณานิคมย่านช่องแคบ ไม่ว่าผู้บังคับบัญชาของพวกเขาจะพูดอย่างไรก็ตาม คนเหล่านี้มีความกระวนกระวายที่จะจำกัดประสิทธิภาพความเป็นใหญ่ของไทยในส่วนคาบสมุทรไว้ ยิ่งหากเรื่องนี้สามารถทำได้ด้วยการหลีกเลี่ยงการยอมรับในแง่ทฤษฎี ก็ยิ่งจะดีมากขึ้น แต่หากทำได้เฉพาะแค่หลีกเลี่ยงหรือจำกัดการเข้ามาดำเนินการในทางปฏิบัติ และให้การยอมรับในแง่ทฤษฎี ก็ยังเป็นทางเลือกที่ยอมรับได้ ประมุขของเกดะห์ทรงยอมรับการตกลงซึ่งบอนแฮมสนับสนุน ประมุขของรัฐมาเลย์ในทางตอนเหนือ โลเลไปมาในระหว่างทางเลือกต่าง ๆ ที่เปิดให้แก่พระองค์ ทั้งนี้เป็นผลมาจากไทยขาดการเข้าควบคุมอย่างเป็นทางการ และพวกอังกฤษในพื้นที่ ก็ไม่เต็มใจที่จะรับรองในเรื่องนี้ ดังนั้น หากว่าเข้ากับฝ่ายไทย ก็เท่ากับต่อต้านคนอังกฤษ หากอยู่ข้างพวกอังกฤษ ก็ต่อต้านกับพวกไทย หรือถึงกับเป็นการยุแยงให้ฝ่ายหนึ่ง แตกคอกับอีกฝ่ายหนึ่ง โดยรวมแล้ว ประมุขเหล่านี้ทรงดำเนินการได้ดีเป็นพิเศษ ทรงหลีกเลี่ยงการเข้าไปรวมอยู่ในสยาม แบบเดียวกับที่ปัตตานีโดนมาแล้ว ทั้งยังหลีกเลี่ยงการรวมเข้าอยู่ในสหพันธรัฐมลายูได้สำเร็จด้วย

สนธิสัญญาเบอร์นีย์* ปล่อยให้บรรดาผู้เป็นหัวหน้าของเปรัก เป็นผู้ตัดสินใจปัญหาเรื่องการสวามิภักดิ์ต่อสยาม และข้าหลวงฟุลเลอร์ตัน ก็ส่งโลว์ไปดำเนินการเพื่อให้เป็นที่แน่นอนว่า พวกเขาเลือกที่จะปฏิเสธไทย เจ้าหน้าที่ระดับสูงกว่า ไม่เห็นชอบกับการกระทำดังกล่าว แต่ความไม่เห็นชอบกับสนธิสัญญาโลว์นี้ ไม่เคยแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทางการของเปรักได้ทราบ ทางเลือกที่จะอยู่กับไทยไม่มีอีกต่อไปแล้ว แต่เปรักก็ยังถูกทำให้เกิดความสองจิตสองใจกับวิถีทางอื่น ๆ พวกหัวหน้าชาวมาเลย์ในเปรัก มีความหรรษากับผลประโยชน์ที่ได้จากการค้าดีบุก และส่งเสริมการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีนโดยผ่านเข้าทางอาณานิคมย่านช่องแคบ ทว่าเรื่องนี้ มิได้ทำแบบรวมศูนย์ ดังในกรณีของยะโฮร์ และผลกระทบของเรื่องนี้ สร้างความวุ่นวายให้กับการกระจายอำนาจในรัฐสุลต่านแห่งนี้ บรรดาข้าหลวงพยายามทุกอย่าง ได้แก่การรื้อฟื้นสนธิสัญญาเก่า ๆ การติดต่อโดยตรงกับพวกหัวหน้าในท้องถิ่น การใช้ประมุขของยะโฮร์ และในท้ายที่สุด คือการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการ ทว่าสิ่งที่มีความหมายต่อชนชั้นนำ เป็นที่กระจ่างชัดก็เฉพาะด้วยการทำงานของเบิร์ช และสิ่งที่จำต้องยอมรับ ก็เป็นที่กระจ่างชัดขึ้นด้วยการ ส่งกองทหารไปล้างแค้นการลอบสังหารเขา สิ่งที่น่าจะดีกว่าคือการยอมรับและดำเนินการเพื่อวางข้อจำกัดมากกว่าจะไปต่อต้าน สุลต่านอิดริส (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1887-1916) ทรงได้รับการศึกษาในภาษามาเลย์ เมื่อขึ้นครองบัลลังก์เปรักทรงศึกษาภาษาอังกฤษ เพื่อให้เกิดช่องทางการสื่อสาร

---

* ตามสนธิสัญญานี้ อังกฤษยอมรับว่าไทยมีอำนาจเหนือไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และไทยสัญญากับอังกฤษว่า จะยอมให้เปรักและสลังงอร์เป็นรัฐอิสระ

กับพระองค์[88] ความจริงในข้อที่ว่า อังกฤษมิได้ผนวกดินแดน แต่ดูเหมือนว่าจะยังให้คำแนะนำอยู่ ทำให้พระประมุขทั้งหลายพอมีโอกาสที่จะกระทำการด้วยพระองค์เองอยู่บ้าง แม้ว่าขีดจำกัดของโอกาสนี้เป็นการเตือนยะโฮร์และรัฐทางเหนือ ให้หลีกเลี่ยงการมีผู้สำเร็จราชการ หากว่าทำได้ ปาหังยอมรับผู้สำเร็จราชการอย่างไม่เต็มใจ และก็มีการต่อต้านตามมาบ้าง รัฐทางเหนือยอมรับเฉพาะที่ปรึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ทรงกล่าววิจารณ์ในค.ศ.1903 ว่า “ชาวมาเลย์ก็เหมือนกับชนชาติอื่น ๆ คือเกลียดการแทรกแซงของต่างชาติ ...ที่พวกอังกฤษพูดว่าชาวมาเลย์เคารพนับถือและสนับสนุนพวกเขานั้น เป็นความเข้าใจผิดอย่างใหญ่หลวง... หากว่าผู้นำมาเลย์แสวงหาความช่วยเหลือจากอังกฤษก็เป็นเพราะว่า อังกฤษเป็นประเทศมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่”[89]

ส่วนแผ่นดินใหญ่

ในตอนเริ่มต้นของช่วงเวลาที่พิจารณานี้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ ซึ่งมีความเป็นเอกราชมากกว่าส่วนหมู่เกาะ ดำเนินการด้วยพลวัตทางการเมืองที่แตกต่างออกไป ราชอาณาจักรใหญ่ ๆ ของส่วนแผ่นดินใหญ่ซึ่งได้แก่ ราชอาณาจักรของชาวพม่า ชาวไทยและชาวเวียดนาม ต่างมีปัญหาเรื่องบูรณภาพของตนเอง แม้ในส่วนที่อยู่บริเวณแกนกลางของอาณาจักรก็ยังเป็นปัญหา ปัญหาเหล่านี้เกี่ยวเนื่องกับความอ่อนแอที่มีอยู่ในตัวระบบการสืบเชื้อสายทางบิดา ดังได้แก่กรณีของพม่าและไทย ส่วนปัญหาแก้ยากสำหรับชาวเวียดนาม เป็นเรื่องการยึดราชอาณาจักรเข้าไว้ด้วยกัน โดยผ่านการใช้ระบบขงจื๊อตามแบบของจีน นอกจากนี้ แต่ละราชอาณาจักร ยังมีแรงกระตุ้นที่จะขยายตัวอีกด้วย ตัวอย่างเช่นการรุกของไทย ซึ่งรุกเข้าสู่ไม่แต่เฉพาะรัฐต่าง ๆ ของชาวมาเลย์เท่านั้น หากยังรุกเข้าไปในลาวและกัมพูชาด้วย แรงกระตุ้นนี้ ผลักดันชาวเวียดนามเข้าสู่รัฐที่อับโชคทั้งสองดังกล่าวด้วยเช่นกัน และยังนำให้ไทยกับพม่า เข้าแข่งขันกันเพื่อแย่งชิงรัฐฉานอีกด้วย ไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ แต่ละรัฐใหญ่เหล่านี้ล้วนประกอบด้วยชนกลุ่มน้อย ชาวพม่าจัดให้ชาวกะเหรี่ยง ยะไข่ มอญ คะฉิ่น ฉิ่น และชนชาติฉาน มีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ หรืออีกนัยหนึ่งคือ ไม่สามารถจัดการให้เกิดการรวมตัวกันขึ้นมาได้ ฝ่ายไทยก็มีปัญหากับชาวมาเลย์และฉาน ส่วนเวียดนาม ก็มีชาวจาม เขมร และชนเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่บนภูเขา นอกจากนี้ รัฐใหญ่เหล่านี้ยังต่อสู้กันบ้างเป็นครั้งคราวด้วย ไทยกับเวียดนามหลีกเลี่ยงการปะทะกันโดยตรง ส่วนความขัดแย้งระหว่างสองชาตินี้ เกิดขึ้นบนความเดือดร้อนของรัฐลาวและกัมพูชา ที่อยู่ระหว่างกลาง ความขัดแย้งระหว่างไทยกับพม่านั้น ตรงกันข้าม คือเป็นการปะทะกันโดยตรงซึ่งกระทำมาแต่ครั้งเก่าแก่ และอันที่จริงแล้ว รากฐานของราชอาณาจักรไทยครั้งหลังสุด มีขึ้น

---

[88] J.M. Gullick, ***Malay Society in the Late Nineteenth Century***, Singapore, 1987, 60.

[89] อ้างใน Suwannathat-Pian, 157n.

ภายหลังจากที่พม่าได้ทำลายอยุธยาลงในค.ศ.1767 พลวัตภายในภูมิภาคเหล่านี้ ส่งอิทธิพลอย่างมีประสิทธิภาพและต่อ ทุก ๆ ด้านของชีวิตทางการเมืองบนแผ่นดินใหญ่ เป็นพลวัตที่ส่งผลมากเสียยิ่งกว่าที่เกิดขึ้นในส่วนหมู่เกาะ แต่เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด พลวัตเหล่านี้ ล้วนต้องเปลี่ยนแปลงไปเพราะการถูกบีบบังคับให้ต้องยอมรับระบอบการปกครองในแบบจักรวรรดินิยมในเวลาต่อมา โดยที่พลวัตดังกล่าว ก็มีส่วนเอื้ออำนวยต่อการปกครองแบบจักรวรรดินิยมนี้ในระดับหนึ่งด้วย

การที่รัฐบนแผ่นดินใหญ่จะตระหนักรู้ถึงการการเข้ามาของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมได้อย่างชัดแจ้งและมีการประเมินธรรมชาติของตนเองนั้น ยิ่งเป็นเรื่องที่ยากลำบาก มิใช่เพียงเพราะรัฐเหล่านี้มีความหมกมุ่นครุ่นคิดและมีความสัมพันธ์ในแบบจารีตที่มีมาแต่ดั้งเดิมเท่านั้น – ดังเช่นกรณี ผู้ปกครองของเวียดนาม ซึ่งไม่สามารถเชื่อได้ว่า การค้า เป็นเป้าหมายอยู่ในตัวของการค้านั้นเอง[90]-- ความไม่สามารถตระหนักรู้และไม่สามารถประเมินตนเองนี้ยังรวมถึงความจริงในข้อที่ว่า ตราบจนถึงตอนนี้ชาวยุโรปมิได้สร้างผลกระทบต่อแผ่นดินใหญ่เท่าใดนัก ในย่านหมู่เกาะนั้น ยุโรปมาปรากฏตัวอยู่นานแล้ว โดยชาวพื้นถิ่นไม่สามารถขับไล่ออกไปได้ นอกเสียจากว่าพวกเขาจะขับไล่ในระหว่างกันเอง และดูเหมือนว่า จะเป็นที่ยอมรับรู้กันอย่างกว้างขวาง - หากว่าจะมิใช่ถึงขั้นรู้กันโดยทั่วไป ในย่านหมู่เกาะว่าวิธีที่ดีที่สุด พวกเขาจำเป็นต้องประนีประนอม กับพวกยุโรปเหล่านี้และจะต้องดำเนินการ ภายในกรอบโครงสร้างที่พวกยุโรปกำหนดขึ้น รัฐบนแผ่นดินใหญ่มิได้มีภูมิหลังดังกล่าว พวกเขามีประสบการณ์เยี่ยงเจ้าอธิราชมากกว่า ระบอบนี้ดำเนินงานไปในแบบที่ต่างออกไป จีนเข้าแทรกแซงแผ่นดินใหญ่โดยใช้กำลังรุนแรงเป็นพัก ๆ และอย่างมีผลกระทบที่น่าระทึกใจ ทว่าส่วนใหญ่แล้ว จีนพึงพอใจอยู่กับการยอมรับความเป็นประเทศบริวาร และโดยอันที่จริงนั้น การยอมรับดังกล่าวก่อให้เกิดผลกำไรแก่บรรดาบริวารผู้ส่งบรรณาการเมืองขึ้นเหล่านั้นเองด้วย

ความสัมพันธ์นี้ ทางฝ่ายจีนมิได้หล่อเลี้ยงไว้เพียงเพราะความต้องการการยกยอปอปั้นหรือสนองความต้องการภายในประเทศเท่านั้น เรื่องนี้ยังเป็นวิธีการของจีน ในอันที่จะสร้างความมั่นคงด้วยจริงอยู่ เป็นธรรมดาอยู่เองสำหรับรัฐบนภาคพื้นทวีป ที่จะต้องหาทางปกป้องคุ้มกันตนเองภัยจากภายนอก และสถาปนาเขตที่อาจเรียกได้ว่า ความเป็นกลางแบบยอมนบนอบและเชื่อฟังหรือเอกราชในแบบที่อ่อนลง ขึ้นรอบ ๆ ตัว อาจเป็นได้ว่า ลักษณะที่เด่นชัดมากที่สุดของปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด มิใช่กิจกรรมที่เพิ่มขึ้นของผู้ประกอบการค้าและนักสร้างจักรวรรดิชาวยุโรป มากเท่ากับการเกิดรัฐขนาดใหญ่ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง (แรกทันทีที่พวกเขาเข้ามา) บนอนุทวีปอินเดีย บนอนุทวีปอินเดียมีสภาวะความจำเป็นแกมบังคับในเรื่องความมั่นคง เพราะมีรัฐอื่น ๆ ประเภทเดียวกันนี้อยู่ด้วย ในเรื่องนี้ รัฐบนแผ่นดินใหญ่ต่างตระหนักกันเป็นอย่างดี พม่านั้น หากหล่นออกไปอยู่นอกเขต (อิทธิพล) ของจีนมากกว่าสยามหรือเวียดนาม พม่าก็จะตกเข้าไปอยู่ในรั้วของการทูตอินเดียมากขึ้น สยามกับเวียดนาม

---

[90] A.B. Woodside, ***Vietman and the Chinese Model***, Cambridge, Mass., 1971, 263.

ต่างก็ตระหนักเช่นกัน ถึงการพิชิตดินแดนของบริษัทอังกฤษ และมีความหวั่นเกรงอยู่ แต่ทั้งสองให้การตอบสนองที่แตกต่างกัน ทั้งสองยังเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่มีอยู่กับจีน ในแบบที่ต่างกันไปตามลักษณะเฉพาะตัวของตน เช่นกัน เมื่อฐานะในเวทีระหว่างประเทศของจีนเปลี่ยนแปลงไป

ในส่วนที่สัมพันธ์กับอินเดีย พม่ามีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีโชคน้อยกว่าเพื่อน และวิธีการดำเนินความสัมพันธ์กับนานาประเทศของพม่า ก็ไม่น่าเป็นไปได้ที่พม่าจะยอมรับเอกราชในแบบที่อ่อนลง ซึ่งโดยแก่นแท้แล้ว เป็นเป้าหมายของผู้ปกครองใหม่ในอินเดีย บนแผ่นดินใหญ่ เอกราช สามารถรักษาไว้ได้ ในลักษณะที่ในย่านหมู่เกาะจะไม่สามารถรักษาไว้ได้ ทว่าก็เฉพาะอย่างมีเงื่อนไขเท่านั้น สภาวะเช่นนี้ก่อให้เกิดผลลัพธ์ประการหนึ่งคือ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐต่าง ๆ ยิ่งแก้ไขได้ยากมากขึ้นไปอีก และเป็นปัจจัยที่ช่วยนำไปสู่สงครามสองครั้ง ซึ่งส่งผลให้มีการแบ่งแยกดินแดนของราชอาณาจักรพม่าทีละขั้น ฝ่ายต่าง ๆ ในพม่า ที่เห็นชอบและสนับสนุนให้ใช้วิธีประนีประนอม สามารถถูกทำลายลงได้โดยง่าย ผู้ปกครองชาวอังกฤษที่ปกครองอินเดียอยู่ พบว่าเป็นการยากที่จะหลีกเลี่ยงการดำเนินการเพื่อเป้าหมายที่เมื่อพิจารณาในอีกทางหนึ่งมิได้สร้างผลที่ไม่น่าพอใจนัก แม้กระทั่งการสร้างความทันสมัยให้แก่ราชอาณาจักรนี้ ก็มิใช่ว่าจะไม่เป็นที่ต้องการแต่กลับกลายเป็นว่า ต้องกระทำอย่างมีขอบเขตจำกัด ประเด็นอื่น ๆ ก็ได้แก่ พม่าสมควรจะติดอาวุธให้ตนเองหรือไม่ และควรให้สัมปทานแก่ชาวต่างชาติดีหรือไม่ สงครามครั้งที่สาม ซึ่งเกี่ยวข้องกับภัยต่างชาติ ได้นำไปสู่การผนวกดินแดนในท้ายที่สุด ถึงตอนนี้ การผนวกดินแดน ดูจะเป็นเรื่องน่ายินดียิ่งกว่าปล่อยให้ราชวงศ์สืบเนื่องการดำรงอยู่ต่อไปและมีความสัมพันธ์กันแบบระดับรอง ความสัมพันธ์นี้อยู่ภายในสิ่งซึ่งอาจมองกันว่าเป็นแบบแผนที่เป็นปกติธรรมดามากกว่า สำหรับชาวอังกฤษ ในเอเชีย ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากมรดกความไม่ไว้วางใจและความไร้ระเบียบที่ปรากฏอยู่ ถึงกระนั้น การต่อต้านก็ยังมีต่อไป อาจเป็นได้ว่าการต่อต้านนี้ได้รับการส่งเสริมให้แกร่งมากขึ้นเสียอีก โดยที่ราชวงศ์ไม่สามารถทำให้การต่อต้านนี้เกิดประโยชน์ขึ้นมาได้

ประมุขราชวงศ์เหงียนในเวียดนาม ก็ไม่สามารถเปลี่ยนให้การต่อต้านเกิดเป็นประโยชน์ขึ้นมาได้เช่นกัน การรวมตัวกันเข้าเป็นราชอาณาจักรที่ยากจะครองตัวให้อยู่รวมกันอยู่ได้ และการแบ่งแยกโดยพฤตินัยที่มีมานาน ทำให้ชาวเวียดนามตื่นตัวต่อการล้มล้างระบอบการปกครองมากขึ้น และไม่เต็มใจมากยิ่งขึ้น ที่จะปรับแปลงศาสนาขงจื๊อตามแนวทางที่ตนยึดถืออยู่ แนวทางของตะวันตก มิได้เสนอสิ่งใดให้แก่พวกเขาดังที่ต้องการ การพาณิชย์มิได้มีสิ่งที่ดีและมีประโยชน์แก่ชนโดยทั่วไป เป็นเพียงกำไรเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่จำกัดไว้ให้สำหรับพระราชาเท่านั้น ความเพียรพยายามเผยแพร่ศาสนาของมิสชันนารี ทำให้หวนคิดไปถึงสงครามกลางเมืองและการแทรกแซงของต่างชาติ และเป็นปัจจัยที่ทำลายการซึมซับขนบประเพณีที่ยิ่งใหญ่เข้าไว้ ชัยชนะของอังกฤษในอินเดีย ยิ่งเพิ่มพูนความไม่ไว้วางใจนี้ให้มากยิ่งขึ้น เนื่องจากยังไม่เป็นที่กระจ่างชัดสำหรับชาวเวียดนามว่า ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อังกฤษจะประพฤติปฏิบัติในแบบที่แตกต่างออกไปหรือไม่ หรือจะต่างออกไปหรือไม่จากในพม่า สำหรับชาวเวียดนามแล้ว โอกาสที่ดีที่สุด ก็คือการทำความตกลงกับประเทศมหาอำนาจสำคัญนี้

เสีย เพื่อว่าตนจะได้ต่อต้านประเทศอื่น ๆ ได้ดีขึ้น และทางเลือกนี้ก็มีอยู่ ในแง่ที่ว่า เวียดนามมิได้อยู่ในย่านหมู่เกาะ แต่ถึงอย่างก็ดีชาวเวียดนามก็ได้รับรู้ข่าวสารข้อมูลน้อย จึงไม่สามารถที่จะฉวยโอกาสจากทางเลือกนี้ได้ ทั้งยังไม่มีพันธมิตรที่จะมาช่วยต่อต้านฝรั่งเศส นอกเสียจากจีนซึ่งวางตน เป็นใหญ่เหนือตนทว่าไร้ประสิทธิภาพ

แม้ว่าพระจักรพรรดิมินห์มางจะทรงสงสัยใคร่รู้เกี่ยวกับโลกตะวันตก ทว่าพระองค์และข้าราชการของพระองค์ก็ไม่อาจละไปจากความคิดเห็นที่มีอยู่รวมกันตามแนวคิดขงจื๊อได้ เมื่อความขัดแย้งบังเกิดขึ้น การต่อต้านมีมาทั้งจากชนชั้นสูงและทั้งจากมวลชน เจ้าหน้าที่ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่ง จำได้ว่า “การดำรงอยู่ของเจตนารมณ์แห่งชาติในหมู่ชาวอันหนำ ซึ่งเราคิดมาตลอดว่าพร้อมที่จะยอมรับและจะยกย่องบูชาเจ้านายองค์ใดก็ได้อย่างแท้จริง หากเจ้านายอนุญาตให้พวกเขาได้เพาะปลูกและเก็บเกี่ยวข้าว”[91] ราชวงศ์ซึ่งเผชิญกับการกบฏทางภาคเหนือ ยอมประนีประนอม ด้วยความหวังอย่างลม ๆ แล้ง ๆ ว่าจะกู้โคชินจีนกลับคืนมาได้ด้วยการเจรจา พวกที่ยังซุ่มซ่อนต่อสู้อย่างกองโจรถูกปฏิเสธไม่รับรู้ “จักรพรรดิมิได้ทรงรับรองเรา แต่เป็นหน้าที่ของเราอย่างแท้จริง ที่จะต้องดำเนินการต่อสู้ของเราต่อไป เพื่อปกปักรักษาปิตุภูมิของเรา”[92] ระหว่างเคลื่อนย้ายขึ้นไปทางเหนือ ฝรั่งเศสสามารถเลือกประมุขราชวงศ์เหงียนพระองค์หนึ่ง ขึ้นมาเป็นหุ่นเชิดได้ ฝรั่งเศสเลือกใช้แนวทางนี้ ซึ่งต่างจากวิธีการของอังกฤษในพม่า ฝรั่งเศสยังคงเผชิญกับการต่อต้านอยู่ และเป็นการต่อต้านซึ่งจักรพรรดิฮัมงี ทรงเรียกร้องขึ้นมาช้าเกินการณ์ การก่อการจราจลอย่างชอบธรรม หรือ*กอย เงีย* มีพวกผู้ดีและนักปราชญ์เป็นผู้นำ แต่ก็มีขบวนการของชนชั้นล่างลงไปกว่านี้อยู่ขบวนการหนึ่ง อย่างน้อยก็ที่จังหวัดบัก เกียง ซึ่งมีฮวง ฮัว ธัม เป็นผู้นำ[93]

ปฏิกิริยาของไทย เป็นไปในทางบวกมากกว่าพม่าและเวียดนาม ดินแดนของคนไทย มีที่ตั้งที่เอื้ออำนวย คือห่างไกลจากอินเดียมากกว่าพม่า และห่างไกลจากจีนมากกว่าเวียดนาม คนไทยยึดมั่นต่อความเชื่อในแบบอุดมการณ์น้อยกว่าสองชาติที่ได้กล่าวมา ทว่ามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากกว่า จะว่าไปแล้ว คนไทยมีความยืดหยุ่นเป็นมรดกตกทอดมาจากครั้งโบราณ ทว่าอาจเป็นได้ว่าในแง่หนึ่ง การล่มสลายของอยุธยา เป็นโชคลาภอย่างหนึ่ง ระบอบการปกครองใหม่ ซึ่งมีฐานอยู่ที่กรุงเทพฯ วางทัศนะมุ่งออกไปภายนอก และส่งเสริมการอพยพย้ายถิ่นและการพาณิชย์ ในเบื้องต้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ทรงเต็มพระทัยที่จะให้การต้อนรับครอว์เฟิร์ด ทว่าทรงได้รับการชักจูงให้รับ ผลลัพธ์ของสงครามระหว่างอังกฤษและพม่าครั้งที่หนึ่ง ทำให้พระบาทสมเด็จ

---

[91] Mark W. McLeod, “The Treaty of Sai-gon and the Vietnamese Response to French Intervention,” Ph.D. Thesis, University of California, Los Angeles, 1988, 145.

[92] อ้างใน Truong Buu Lam, ***Patterns of Vietnamese Response to Foreign Intervention***, New Haven, 1967, 11.

[93] Woodside, ***Community***, 29.

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตระหนักในอำนาจของอังกฤษดียิ่งขึ้น พระองค์จึงทรงยอมรับสนธิสัญญาเบอร์นีย์ พระองค์ไม่ทรงเต็มพระทัยที่จะรับสนธิสัญญาจากบรุค ทว่าผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ยอมรับสนธิสัญญาจากบาวริง แม้ว่าสนธิสัญญาฉบับนี้จะขัดขวางการเป็นเอกราชโดยสมบูรณ์ของราชอาณาจักรของพระองค์ แต่โดยแก่นแท้แล้ว สนธิสัญญาบาวริงช่วยรักษาเอกราชนั้นไว้ ราชวงศ์นี้เข้าใจและรับรู้ได้อย่างถูกต้องว่าความจำเป็นในช่วงระยะนี้ มิใช่การเดินหมากการเมืองกับประเทศมหาอำนาจภายนอก สิ่งที่พึงกระทำมากกว่าคือ ยอมรับความเป็นใหญ่ของประเทศที่ยิ่งใหญ่ที่สุด และหาทางที่จะลดความเป็นใหญ่นั้นโดยมิให้เกิดความบาดหมางกันขึ้น เป็นการเหมาะสมแล้วที่พระเจ้านโรดม (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1860-1904) แห่งกัมพูชา จะทรงริษยาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระองค์ทรงสามารถมี "การชุมนุมเหล่ากงสุล" ได้เพราะในราชสำนักกัมพูชานั้น มีตัวแทนต่างชาติอยู่เพียงคน เดียว[94] ราชอาณาจักรไทย จำต้องยอมรับการตัดแบ่งดินแดนออกไปในระดับหนึ่งด้วยเช่นกัน ทว่าไทยยอมยกดินแดนให้ มิใช่เพราะเป็นค่าเสียหายอันเนื่องจากการไม่ร่วมมือหรือเป็นทางเลือกที่นอกเหนือไปจากการร่วมมือ แต่เป็นการยกให้ในฐานะที่เป็นส่วนประกอบของแบบแผนของการร่วมมือ อันเกิดจากการปรับตนให้เข้ากับสภาพการณ์ซึ่งกระทำสืบเนื่องต่อ ๆ กันมา การวางนโยบายและท่าทีเช่นนี้ก็เพียงพอแล้ว ที่จะรักษาเอกราชอันเป็นส่วนสำคัญของแกนกลางของราชอาณาจักรไทย ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสไว้อย่างที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง "การรักษาบ้านเมืองของเราเองไว้ได้ ก็เพียงพอสำหรับเราแล้ว เราอาจจำเป็นต้องสละอำนาจและอิทธิพลบางอย่างที่เราเคยมีในอดีตไปเสีย"[95] เหงียน เตรือง โต ขุนนางเวียดนามผู้นับถือคาทอลิก ประเมินว่า สยามมิได้เข้มแข็งยิ่งไปกว่าเวียดนาม "อย่างไรก็ดี เวลาที่ดำเนินการติดต่อกับชาวตะวันตก ประเทศนี้รู้วิธีที่จะตื่นขึ้นมาพบกับสภาพความเป็นจริงในทันที"[96]

การพิจารณาภาพรวม

รัฐยุโรปต่างแสดงให้เห็นถึงความแบ่งแยกและความหลากหลาย แต่รัฐเหล่านี้มีอาวุธ ความนึกคิดและเทคโนโลยีเหมือนกัน และการแข่งขัน ก็กระตุ้นพวกเขาให้มุ่งหน้ากระทำการต่อไป รัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็มีการแบ่งแยกในหมู่ตนและภายในรัฐตนเช่นกัน รัฐเหล่านี้มิได้แสดงความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในการสนองต่อปัญหาท้าทายที่มาจากภายนอก อันที่จริงแล้ว การแบ่งแยกของพวกเขา ได้ช่วยเหลือชาวยุโรปมาเป็นเวลานานแล้ว เมื่อมาถึงสมัยนี้ รัฐต่าง ๆ ในย่านหมู่

---

[94] อ้างใน Milton E. Osborne, ***The French Presence in Cochinchina and Cambodia***, Ithaca and London, 1969, 177.

[95] อ้างใน A.L. Moffat, ***Mongkut, The King of Siam***, Ithaca, 1961, 124.

[96] อ้างใน Woodside, ***Vietnam***, 261.

เกาะ ไม่สู้จะมีลู่ทางกันที่จะต่อต้านชาวยุโรป และแทบไม่มีโอกาสที่จะดำเนินการร่วมกัน การแบ่งแยกภายใน ทำให้รัฐเหล่านี้ยิ่งอ่อนแอเพิ่มมากขึ้นไปอีก อิสลามเป็นสิ่งที่ให้แรงบันดาลใจในการต่อต้านตะวันตก และการต่อต้านตะวันตกก็ให้แรงบันดาลใจแก่อิสลามด้วย ทว่าแม้พวกเขาจะมีความเข้าใจ แต่ความเข้าใจนี้มิได้ช่วยให้หยุดยั้งการรุกคืบของชาวยุโรปไว้ได้ รัฐบนแผ่นดินใหญ่ในระยะแรกยังสามารถดำเนินการตามเป้าหมายตามจารีตที่มีมาแต่เดิมต่อไปได้ แต่กิจกรรมเหล่านี้ก็อาจเป็นตัวดึงความสนใจของรัฐเหล่านี้ ไปเสียจากการเผชิญกับปัญหาท้าทายอย่างใหม่ การแบ่งแยกที่มีมาแต่เดิมในระหว่างรัฐเหล่านี้และภายในรัฐเหล่านี้เอง ยังคงรุนแรงอยู่ แม้ขณะที่ความสัมพันธ์ของกษัตริย์พม่ากับอังกฤษ จะแย่ลงในค.ศ.1823 แต่กษัตริย์พม่า ซึ่งมีศัตรูไทยอยู่ในความคิด ได้ส่งคณะทูตไปยังเวียดนาม โดยผู้เป็นหัวหน้าคณะคือชาวยูเรเชีย ซึ่ง “ติดในสิ่งที่สร้างความมึนเมา”[97]

การเอาตัวรอด อาจเป็นภารกิจหลัก บางคน มองไม่เห็นแม้กระทั่งในเรื่องนี้ แม้ว่าจะรู้สึกเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ถึงการครอบครองของอังกฤษในอินเดีย และต่อมาก็รู้สึกถึงความตกต่ำของจีน ทว่าไม่มีชาติใดเลย ที่พร้อมจะเข้าดำเนินการเปลี่ยนแปลงสังคม นโยบาย และเศรษฐกิจ ซึ่งอาจเป็นสิ่งจำเป็น ข้อยกเว้นอาจมีอยู่ในกรณีของสยาม ซึ่งได้กระทำเหมือนเช่นญี่ปุ่น ชาติอื่น ๆ อาจมีแรงกระตุ้นที่จะรักษาสถานภาพเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนั้นไว้ ทว่าความล้มเหลวของนโยบายดังกล่าว กับการสูญเสียดินแดนอันเป็นผลตามมา ดังในกรณีของยะไข่หรือโคชินจีน รังแต่จะทำให้การปรับตัวในฉับพลันทันที เป็นเรื่องเร่งด่วนและยากลำบากมากยิ่งขึ้น แม้รัฐที่อยู่เลยออกไป เช่นซูลู ก็ยังดำเนินกิจวัตรของตนด้วยพลวัตที่เคยทำมาแต่เดิม สยาม ได้แสดงให้เห็นว่า คำตอบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นมีอยู่เช่นเดียวกับญี่ปุ่นซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีอยู่ในส่วนอื่นของเอเชียด้วย ทว่าสองประเทศนี้ โชคดีในด้านสภาวะแวดล้อม รวมทั้งมีผู้นำทางที่ดี แม้ว่าจะมีวิถีการนำที่แตกต่างกัน คือประเทศหนึ่ง มีระบอบราชาธิปไตยแบบรวมศูนย์ และอีกประเทศหนึ่ง เป็นคณาธิปไตยในสมัยหลังการปฏิวัติ ทั้งสองประเทศต่างสามารถมองเห็นสิ่งที่พึงให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกได้ สามารถกำหนดวิธีการตอบสนอง และทั้งสองประเทศต่างเข้มแข็งพอที่จะดำเนินการประนีประนอมให้ลุล่วงไปได้สำเร็จ

อันที่จริงแล้วมีองค์ประกอบหลากหลายประการซึ่งเกื้อหนุนให้เกิดการสร้างนโยบายขึ้นในหลาย ๆ รัฐของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเป็นประมุขมิได้หมายถึงการเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดแต่ผู้เดียว โดยทั่วไปแล้ว อำนาจของประมุข เข้มแข็งที่สุดที่ศูนย์กลาง ซึ่งมีอยู่บ่อย ๆ ที่แม้กระทั่งที่ศูนย์กลางนั้น ก็ยังต้องพึ่งพาอาศัยความจงรักภักดีในระบบอุปถัมภ์ ในประเทศที่การควบคุมบริเวณรอบนอกอ่อนแอ เพราะการพึ่งพาสายสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์อีกเช่นกันนั้น การตอบสนองอย่างมีเอกภาพต่อแรงกดดันของยุโรป ก็ไม่น่าเกิดขึ้นได้ เพราะจะมีการแปรพักตร์เปลี่ยนข้าง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพลวัตที่มีมาเป็นประเพณี ที่ศูนย์กลางนั้น เหล่าเสนาบดีและข้าราชสำนัก ต่างวิ่งเต้นเพื่อแสวงหาอำนาจ คนเหล่านี้มักมองการติดต่อกับชาวยุโรป ในรูปของการเมืองที่แบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย

---

[97] Burney to Ibbetson, 5 June 1824, Straits Settlements Factory Records G/34/95.

หากว่า มิได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการติดต่อที่แตกต่างออกไป ด้วยเหตุผลว่ามีผลประโยชน์น้อยกว่า ในหลาย ๆ รัฐ มีความตึงเครียดอยู่ระหว่างฝ่ายศาสนากับฝ่ายฆราวาส ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทบนแผ่นดินใหญ่ จะมองกษัตริย์ว่าทรงเป็นผู้ปกป้องพุทธศาสนา เป็น*จักรวัติ*ที่ทรงพระบรมเดชานุภาพที่จะช่วยสร้างความยิ่งใหญ่ ในย่านหมู่เกาะ อิสลามสนับสนุนการปกครองของสุลต่านในทันที และหาทางที่จะปรับรูปโฉมของรัฐและสังคม ในเวียดนาม ชนที่นับถือศาสนาขงจื๊อ ได้รับการสนับสนุนค้ำจุนจากราชวงศ์เหงียน ในฐานะที่เป็นหนทางหนึ่งในการยึดเหนี่ยวเอกภาพที่บอบบาง ซึ่งมีผลในเชิงท้าทายและบุกเบิกช่องทางที่สร้างความจงรักภักดีในระดับหมู่บ้าน การใช้มวลชนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวรัฐเป็นเรื่องไม่แน่นอน เพราะผู้นำทางศาสนา อาจมีพลังยึดเหนี่ยวมวลชนได้มากกว่ารัฐ สมาคมลับ ก็อาจมีพลังยึดเหนี่ยวมวลชนได้มากยิ่งกว่าชนชั้นสูงผู้ยึดมั่นต่อแนวขงจื๊อ ชาวนาเป็นกลุ่มที่ไม่อาจวางใจได้ แม้ว่าจะมีหลักฐานอยู่ไม่เท่าใดนัก ที่แสดงให้เห็นอย่างที่ชาวยุโรปมีแนวโน้มจะกล่าวว่า พวกชาวนาปรารถนาที่จะได้รับการปลดปล่อยจากผู้กดขี่ชาวพื้นเมือง แม้กระทั่งกับกรณีของชนกลุ่มน้อย ก็ยังไม่สามารถจะกล่าวเช่นนี้ได้ ที่จะกล่าวได้มากกว่าก็คือมวลชนนั้น เหมือนกับชนกลุ่มน้อย คือมีปริมาณไม่แน่นอน การดึงมวลชนเข้ามาเกี่ยวข้องในการเมือง แม้กระทั่งในการต่อต้านการรุกราน ก็อาจเป็นความเสี่ยงในแง่สังคมสำหรับประมุขและชนชั้นสูง ในพม่าและเวียดนาม วิธีการต่อต้านโดยดึงมวลชนเข้าร่วม ยังคงมิได้กระทำจนกระทั่งสายเกินการ ชนกลุ่มน้อยทั้งหลาย ยิ่งวางใจได้น้อยกว่า แม้ว่า มีอยู่เพียงไม่มากนัก ที่รีบเร่งแปรพักตร์หันไปสวามิภักดิ์กับชาวยุโรป

เมื่อพิจารณาในแง่การสร้างนโยบายของยุโรป ปีค.ศ.1870 ดูเหมือนว่าเป็นปีที่แบ่งช่วงเวลาที่สำคัญในหลาย ๆ ประเด็น นอกจากนี้ ยังทำให้มีการแบ่งช่วงในแง่ผลกระทบจากนโยบายของยุโรป ซึ่งในส่วนหนึ่ง เป็นผลลัพธ์ของผลกระทบจากนโยบายนั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าว ปี ค.ศ.1870 นี้จึงต้องมีความสำคัญต่อนโยบายของเอเชียด้วย ไม่ว่าพวกเขาจะมองเห็นเช่นนี้ หรือไม่ก็ตาม อันที่จริงแล้ว นับตั้งแต่ปีค.ศ.1870 เป็นต้นมา โอกาสที่จะดำเนินการเคลื่อนไหวอะไร ก็ยิ่งมีน้อยลงไปอีก ในขณะนี้บนแผ่นดินใหญ่ก็เหมือนเช่นที่ย่านหมู่เกาะเผชิญอยู่แล้ว คือการท้าทายของชาวยุโรป เป็นเรื่องหลีกเลี่ยงไม่ได้ อันที่จริงนั้น โดยส่วนใหญ่แล้ว ความหวังที่จะรักษาเอกราชไว้ได้มีอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น หรือแม้กระทั่งความหวังในเรื่องการปกครองตนเอง เพราะปฏิสัมพันธ์คงจะต้องดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องภายในกรอบโครงของยุโรป ภายในการจัดแบ่งช่วงเวลาเช่นนี้ วันเดือนปีอื่น ๆ ก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ส่วนภายนอกหมู่เกาะนั้น คือปีที่มีการสถาปนาความเป็นใหญ่ขึ้นในอินเดีย ปีที่จีนพ่ายแพ้แก่อังกฤษเป็นครั้งแรก และชัยชนะของญี่ปุ่นเหนือจีนและรัสเซียในเวลาต่อมา ส่วนภายในนั้น ช่วงเวลาที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ แตกต่างกันไปในแต่ละรัฐ ไม่ว่าจะได้รับการยอมรับในตอนนั้นหรือไม่ก็ตาม เช่นปีค.ศ.1873 เป็นปีที่สำคัญสำหรับอาเจะห์ ปีค.ศ.1824 (หรือ 1885) สำคัญสำหรับพม่า ปีค.ศ.1826 หรือ ค.ศ.1855 สำคัญสำหรับสยาม และปีค.ศ.1859 สำคัญสำหรับเวียดนาม

เราอาจคิดถึงทางเลือกต่าง ๆ ในด้านนโยบาย และแม้กระทั่งการพยายามทำตามนโยบายนั้น โดยคำนึงถึงชาวยุโรปไม่มากก็น้อย ทางเลือกหนึ่งที่อาจคิดกันขึ้นมา คือการดำเนินการเพื่อเป้าหมายด้านจารีตประเพณีที่มีมาแต่เดิม โดยแยกตัวโดดเดี่ยวไปเสียจากชาวยุโรป แต่เรื่องนี้เป็นสิ่งที่แม้กระทั่งจักรพรรดิมินห์มางก็ยังไม่สามารถทำได้สำเร็จ ทว่านี่คือแนวทางที่พระองค์จำต้องสนับสนุน แม้ว่าพระองค์จะทรงเป็นผู้สงสัยใคร่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับตะวันตกอยู่ก็ตามที อีกทางเลือกหนึ่ง คือยับยั้งหรือต่อต้านชาวยุโรป โดยใช้กำลังหากว่าจำเป็น นโยบายนี้แม้ภายหลังช่วงเวลาของการโดดเดี่ยวผ่านไปแล้ว ก็ยังมีแนวโน้มที่เสี่ยงอันตรายมากยิ่งไปกว่าแต่ก่อนเสียอีก ไม่ว่าจะอย่างใดก็ตาม นโยบายต่อต้านนี้ในระยะยาว อาจบ่อนทำลายรัฐ ก่อให้เกิดกบฏของชาวนา หรือมีการท้าทายจากอิสลามแนวประชานิยมขึ้นมา ทางเลือกที่สามคือการประนีประนอม “ปรับท่าทีของเราให้เข้ากับสภาวการณ์แวดล้อม” ดังที่เหงียน เตรือง โต ได้กล่าวไว้ในทศวรรษ 1860[98] แต่อะไรเล่า ที่จะแสดงถึงการประนีประนอม การรักษาขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมเก่าให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ และรักษาดินแดนเอาไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เช่นนั้นหรือ หรือว่าดำเนินการไปสู่การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในระดับที่สูงขึ้น และหลีกเลี่ยงการท้าทายโดยตรงต่อผลประโยชน์ของชาวยุโรป หรืออาจเป็นได้ว่าพยายามปฏิบัติการไปตามมาตรฐานของชาวยุโรป โดยใช้ความรู้ความชำนาญของพวกยุโรป และพึ่งกฎหมายระหว่างประเทศของพวกเขา ในประการหลังนี้ ชาวไทยจัดการได้สำเร็จ คนชาติอื่น ๆ พบว่าเป็นการยากที่จะประนีประนอม อาจเป็นได้ว่ายิ่งยากขึ้นไปอีก หลังจากที่การตัดแบ่งดินแดนเริ่มขึ้นแล้ว ทั้งนี้เพราะมีการต่อต้านเกิดขึ้นภายใน ที่ยากเช่นกันคือการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย โดยไม่ให้ปรากฏออกมาว่าคุกคามผลประโยชน์ของชาวยุโรป หรือพลัดเข้าไปอยู่ตรงหว่างกลางผลประโยชน์ของยุโรปชาติต่าง ๆ ดังเช่นที่ประมุขของกลันตัง เผชิญมา คือการที่ทรงให้สัมปทานแก่เอกชนต่างชาติ สร้างความไม่พอใจให้แก่รัฐบาลของอาณานิคมย่านช่องแคบ

วิธีการที่ชาวเอเชียนำมาใช้เพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามทางที่ตนเลือก มีหลากหลายวิธีด้วยกัน แน่นอนว่า การทูตเป็นวิธีการหนึ่ง แม้ว่าปกติแล้ว จะมีประสิทธิภาพมากขึ้น เมื่อมีอำนาจ หนุนอยู่เบื้องหลัง ทั้งอย่างชัดแจ้งหรืออย่างเป็นนัย ๆ ผู้เลือกใช้นโยบายอยู่โดดเดี่ยว อาจพยายามขอร้องอย่างสุภาพ ให้ผู้มาเยือนจากไปเสีย แล้วต่อจากนั้น ก็หันมาใช้วิธีการประหารชีวิตผู้ที่ยังเพียรกลับมาอย่างดื้อรั้น การทูตยังอาจนำมาใช้กับนโยบายยับยั้งก็ได้ ทั้งนี้ โดยดำเนินงานร่วมกับมหาอำนาจที่มีอิทธิพลเป็นใหญ่อยู่ ซึ่งอาจต้องเสียค่าใช้จ่าย การยุแหย่ชาวต่างชาติให้แตกกัน ก็สามารถดำเนินร่วมไปการทูต แม้ว่าจะเป็นนโยบายที่เสี่ยงอันตราย และอันที่จริงแล้ว สามารถกลายเป็นการยั่วยุให้เกิดการกระทำการขึ้นมาได้ การทูตยังเป็นหนทางหนึ่งในการประนีประนอมอีกด้วย และยังเป็นหนทางหนึ่งเช่นกัน ที่ทำให้ความต้องการที่จะสร้างความทันสมัยดำเนินมาสู่เป้าหมาย และช่วยให้เป้าหมายนั้นบรรลุผล การทูตเป็นทางเลือกหนึ่ง การบังคับก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่ง ทว่าการบังคับย่อมมีประสิทธิภาพน้อยกว่า หากว่า

---

[98] อ้างใน Truong Buu Lam, 90.

มิได้มีอำนาจมาหนุนหลังอยู่ การยอมจำนนในทันที อาจช่วยเลี่ยงหายนะได้ และอาจมีปัจจัยของการประนีประนอมรวมอยู่ด้วย การยอมจำนนอย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อาจเอื้ออำนวยให้มีการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย และอาจทำให้การหวนกลับคืนสู่วิถีเดิมในท้ายที่สุดเป็นไปได้ ข้อโต้แย้งนี้เป็นเหตุผลที่ผู้ร่วมมือกับต่างชาติหลังการพิชิตดินแดน นำมาใช้กัน มากกว่าผู้ที่เจรจาก่อนการพิชิตดินแดน

นโยบายของเอเชีย ก็เหมือนกับของยุโรป คือได้รับผลกระทบจากข้อมูลข่าวสารที่มีอยู่ และจากความรู้ความเข้าใจ ซึ่งใช้พิจารณาข้อมูลข่าวสารนั้น ข้อมูลข่าวสารอาจได้มาลำบาก มีอคติและผ่านการกลั่นกรองมาแล้ว กษัตริย์แทบไม่เคยออกไปนอกราชสำนัก และมักทรงหวั่นเกรงอยู่บ่อย ๆ ว่า จะก่อให้เกิดการต่อต้านจากประชาชนขึ้นมาได้ พระเจ้าธีบอว์ไม่เคยเสด็จจากมันดะเลย์ไปไกลเกินห้าไมล์ กษัตริย์บางพระองค์ไม่รู้หนังสือ เช่นสุลต่านฮาชิมแห่งบรูไน หรือเบนดาฮารา อาห์หมัดแห่งปาหังเป็นต้น มีบ่อยครั้งที่แหล่งข้อมูลของกษัตริย์ มาจากระดับล่าง เช่นจากนักเผชิญโชค มิสชันนารี กงสุลที่แสวงหาประโยชน์ใส่ตนผู้เดียว และนักกฎหมาย ฯลฯ ข้อมูลข่าวสารที่ได้มา อาจถูกดัดแปลงหรือคลุมเครือลงไปเพราะกรอบโครงการนำเสนอ กษัตริย์อาจไม่ทรงสามารถอดทนต่อการรับข่าวสารบางอย่าง หรือรูปแบบในการเข้ากราบบังคมทูล ขนบประเพณีอาจเป็นสิ่งขัดขวาง แต่กระนั้นข้อมูลข่าวสารก็เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งยวด ยุโรปคืออะไรกันแน่ มีอยู่เพียงหนึ่งหรือว่ามากมาย ท่านประเมินประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ อย่างไร ประเทศไหนกันแน่ ที่เป็นแมว และประเทศไหนเป็นหนู ท่านสามารถเมินไม่รับรู้กับความปราชัยอย่างเหลือเชื่อของจีนได้หรือไม่ ความไม่รับรู้นี้เพียงพอที่จะทำให้ท่านหลีกเลี่ยงทางเลือกที่สะดวกน้อยกว่านี้ได้หรือไม่ ท่านเข้าใจหรือไม่ ถึงความแตกต่างระหว่างบริทิช (คนอังกฤษ) กับบริทิชอินเดีย (อินเดียของอังกฤษ) ท่านสามารถแยกแยะความแตกต่างได้หรือไม่ ระหว่างรัฐบาลของยุโรปกับเจ้าหน้าที่หรือพ่อค้าที่อยู่ในบังคับของรัฐบาล เพราะตัวบุคคลมักไม่มีเหตุผลใด ๆ ที่จะย้ำเน้นถึงความแตกต่างของตนจากคนอื่น ๆ การต่อสู้ระหว่างก๊กเหล่าต่าง ๆ บดบังสภาพความเป็นจริงไปหรือเปล่า แม้กระทั่งกินหวุ่นผู้มีประสบการณ์ก็ยังเข้าใจผิดพลาดได้ในค.ศ.1885 ที่มันดะเลย์ ดุลยพินิจก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งยวดเช่นเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเขียนไว้ในค.ศ.1864 ว่า “อังกฤษกับฝรั่งเศส ไม่อาจมีความรู้สึกอื่นใดต่อกันได้ นอกเสียจากความเคารพซึ่งกันและกันในฐานะที่เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ในขณะที่พวกเขาก็ถือได้เพียงว่า คนอย่างเรา ๆ ซึ่งป่าเถื่อนและไร้อารยธรรม เป็นเท่ากับสัตว์” พระองค์ยังทรงกล่าวอีกด้วยว่า “อาวุธอย่างเดียวที่จะมีประโยชน์อย่างแท้จริงสำหรับเราในอนาคต ก็แค่ปากของเราและหัวใจของเราเท่านั้น ซึ่งจะกอปรขึ้นมาอย่างที่เปี่ยมไปด้วยสติและความรอบคอบ เพื่อการคุ้มครองป้องกันตัวเราเองให้ดียิ่งขึ้น”[99]

---

[99] อ้างใน Likhit Dhiravegin, ***Siam and Colonialism***, Bangkok, 1974, 22.

ปฏิสัมพันธ์และการโอนอ่อนผ่อนตาม

วิธีการสัมพันธ์และติดต่อกับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของพวกยุโรป แตกต่างกันไปตามพื้นที่และตามยุคสมัย แต่ประเด็นเหล่านี้มิใช่เหตุผลเดียว ที่ทำให้การตอบสนองจากชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความหลากหลาย “การหาทางออก” และ “การโอนอ่อนผ่อนตาม” ที่มีความเป็นไปได้ มีหลายอย่างต่างกัน ภายในขอบเขตหนึ่ง ส่วนเรื่องที่ว่าจะนำมาใช้ได้หรือไม่และเพียงไรนั้น มิได้ขึ้นอยู่เฉพาะกับประเทศทางตะวันตกฝ่ายเดียวเท่านั้น วิธีการที่มีลักษณะจู่โจมมากที่สุด คือการเข้าพิชิตดินแดน วิธีการนี้แทบไม่เคยเป็นวิธีแรกที่ชาติตะวันตกเลือกใช้ ชาติตะวันออกอาจใช้วิธีอื่น ๆ ก่อน เป็นระยะ ๆ ยาวนานบ้าง สั้นบ้าง เพราะหากมีโอกาสสำหรับวิธีการอื่น ๆ แล้ว ก็ต้องนำมาพิจารณาให้เข้าใจและฉวย ไว้ก่อน

แน่นอนว่า เรื่องที่ว่าชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมีทางออกหรือไม่นั้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความต้องการของประเทศมหาอำนาจตะวันตก ความต้องการเหล่านี้ มีหลายหลากแตกต่างกันไป ซึ่งบ่อยครั้งทีเดียว ความต้องการเหล่านี้แสดงออกมาอย่างหนักหน่วงกว่าปกติ เพราะขาดนโยบายที่ต่อเนื่อง หรือนโยบายรวม ชาวยุโรปอาจหาทางที่จะปกป้องพ่อค้าหรือมิสชันนารี พวกเขาอาจต้องการกฎหมายและความเป็นระเบียบเพียงแค่ระดับหนึ่งเท่านั้น หรือพวกเขาอาจต้องการอิทธิพลครอบงำในด้านการเมืองก็ได้ พวกเขาน่าจะได้รับอิทธิพลจากขนบประเพณีด้านวัฒนธรรม ศาสนาและการเมืองของตนเอง และความปรารถนาที่จะสำแดงให้ประชาชนในเขตเลือกตั้งในยุโรป มองเห็นความสำเร็จของตน พวกเขาอาจได้รับแรงผลักดันจากการแข่งขันกันในยุโรป หรือเป็นคู่แข่งขันของมหาอำนาจอาณานิคมอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งพวกเขาอาจทำความตกลงด้วย หรือไม่เช่นนั้นหาทางที่จะชิงจู่โจม ดักหน้าเอาไว้ก่อน

ช่วงเวลาส่วนใหญ่ของยุคที่เรากำลังพิจารณาอยู่นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงก่อนทศวรรษ 1870 ผลกระทบจากชาวยุโรป มีผลประโยชน์ที่ทรงอิทธิพลกว่าของอังกฤษ เข้ามาขวางอยู่ ผลประโยชน์ของอังกฤษมิได้ชุมนุมกันอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอังกฤษก็มิได้สนใจที่จะเข้าพิชิตดินแดนส่วนนี้หรือสร้างอาณานิคมในแบบอินเดียต่อไปเรื่อย ๆ ใน “อินเดียไกล” นโยบายของประเทศอื่น ๆ อาจสร้างขึ้นด้วยความตระหนักในอำนาจของอังกฤษ หรือถึงขั้นที่มีอิทธิพลของอังกฤษเป็นตัวกำหนดรูปโฉม แต่อังกฤษก็เหลือช่วงว่างไว้ให้สำหรับความหลากหลายในการดำเนินการและในการเลือกเวลาลงมือ

การเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดขึ้น เมื่อเวลาผ่านไป อิทธิพลความเป็นใหญ่ของอังกฤษ ปรากฏเด่นชัดเรื่อยมาจนกระทั่งถึงค.ศ.1870 หลังจากนั้นมา เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เปิดรับผลกระทบจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมอย่างเต็มที่ยิ่งขึ้น และประเทศทางซีกโลกตะวันตกอื่น ๆ ก็แสดงความสนใจต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ เหมือนเช่นที่แสดงความสนใจต่อแอฟริกา ที่เบอร์ลิน

ชาติที่แข่งขันกัน ต่างตกลงยอมรับกฎเกณฑ์ใหม่ๆ โดยไม่มีจักรวรรดิที่แสดงอำนาจเหนือกว่า (อังกฤษ) มาร่วมประชุมด้วย ชาวยุโรปที่แข่งขันกัน คงจะได้ยอมรับกันว่าเฉพาะบางรูปแบบของการควบคุมที่ควบคุมน้อยที่สุดเท่านั้นจึงจะใช้ได้ผล คนเหล่านี้ คงมีความปรารถนาอย่างปราศจากการไตร่ตรอง ในอันที่จะทวีการควบคุม หรือที่จะตัดแบ่งดินแดนออกมาครอบครอง หรือทั้งสองอย่าง การแข่งขันในหมู่ชาวยุโรปขณะนี้ ทำให้ชาวเอเชียมีทางเลือกน้อยลง มิใช่มากขึ้น ความมีอิสระการปกครองตนเอง โดยพฤตินัย อาจถูกจำกัดตัดทอนลงไป เพื่อมิให้มีการโต้แย้งอย่างมีประสิทธิภาพ ในเรื่องการอ้างสิทธิ

ในเมื่อวิธีการสัมพันธ์และติดต่อของทางตะวันตก มีความแตกต่างกันอยู่ การสนองรับ ก็ย่อมมีได้หลายอย่าง หากว่าวิธีการเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา การสนองตอบต่อวิธีการเหล่านี้ก็ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันออกไปเป็นระยะ ๆ ด้วยเช่นกัน รูปแบบการสนองรับอย่างหนึ่ง สามารถมีอีกรูปแบบหนึ่งตามมาก็ได้ โดยไม่จำเป็นว่าต้องเป็นไปตามขั้นตอนที่สม่ำเสมอ บางครั้ง ก็มีการต่อต้านตามหลังการปรับตัวตามความต้องการของตะวันตกซึ่งดำเนินสืบมาอย่างต่อเนื่อง แต่ปรากฏผลออกมาว่า การปรับตัวนั้นยังไม่เพียงพอ อย่างไรก็ดี แม้กระทั่งการต่อต้าน ก็มิได้ตัดโอกาสที่จะโอนอ่อนผ่อนตามเสียทีเดียว อาจมองได้ในบางแง่ว่าฝ่ายต่าง ๆ ได้ทำความตกลงกัน กล่าวคือ ระบอบอาณานิคม ไม่สามารถใช้อำนาจในการปกครองได้หากปราศจากผู้ให้ความร่วมมือ และผู้ให้ความร่วมมือก็สามารถหาได้จากภาวะของสังคมแบบเก่า หรือของสังคมใหม่ ซึ่งก็มีเหตุจูงใจที่แตกต่างกันไปอีก อาจจะเป็นเป้าหมายส่วนตัว หรือด้วยความรักชาติ การพยายามตามใจตะวันตกยังคงดำเนินต่อไปภายในเขตพรมแดนที่กำหนดกันขึ้นมาใหม่ รัฐบาลอาณานิคม อาจชื่นชมและประสงค์จะใช้ผู้นำชาวพื้นเมืองที่เคยต่อสู้กับตน มาสร้างประโยชน์ให้ ดังที่ตระกูลบรุคใช้ชาวอิบาน และบริษัทบอร์เนียวเหนือของอังกฤษ ก็คิดอ่านที่จะใช้แม็ต ซัลเลห์ ผู้ปกครองอาณานิคมอาจกลัวความวุ่นวายในสังคม ที่สามารถจะเกิดตามมาได้หลังจากที่ตนเข้ามาแทนที่ผู้นำเดิม ทางเลือกอื่นคือ ผู้ปกครองอาณานิคมอาจกระตือรือร้นแสวงหาชนชั้นสูงไว้เป็นทางเลือกเพื่อใช้ประโยชน์ ดังเช่นที่ฝรั่งเศสกระทำในโคชินจีน เป็นต้น

ชนิดของการโอนอ่อนผ่อนตาม ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ ลักษณะเฉพาะตัวของระบอบการปกครองของพื้นถิ่นในขณะนั้น ฐานะและเป้าหมายของมหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และความสัมพันธ์ที่มหาอำนาจตะวันตกดังกล่าว มีอยู่กับมหาอำนาจอื่นๆ ในขณะนั้น แน่นอนว่า ทัศนคติของฝ่ายปกครองชาวพื้นถิ่น ย่อมแตกต่างกันไปตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ เรื่องนี้อาจมีความหมายว่า ประเทศพื้นถิ่นเหล่านี้ อาจตั้งอยู่ในที่ซึ่งประเทศต่าง ๆ จากทางตะวันตกเข้าถึงได้ง่ายกว่า ทั้งอาจมีความหมายด้วยว่า ประเทศเหล่านี้ ทราบข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับตะวันตกมากกว่า และมีขนบประเพณีการปรับตัวให้คล้อยตามมานาน และดังนั้นอาจทำให้พวกเขามีวิธีการหรือมีความหวังในการต่อต้านมากขึ้น ทั้งนี้โดยการระดมทรัพยากรของตนเองในด้านกำลังคนหรือวัตถุดิบ หรือโดยการขอร้องประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นมหาอำนาจ

ระบอบการปกครองของรัฐพื้นถิ่น มีธรรมชาติที่แตกต่างกันไปเช่นกัน บางระบอบ มีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ บางระบอบมีการควบคุมในลักษณะรวมศูนย์มากกว่า สภาพการรวมตัวของทั้งสองแบบ มิได้เป็นเครื่องบ่งบอกให้รู้ได้ล่วงหน้า ว่าผลลัพธ์ของความสัมพันธ์กับตะวันตก จะปรากฏออกมาเช่นไร แม้จะเป็นไปได้ว่า แบบแรกมีทีท่าว่าจะเกิดการแตกแยกได้มากกว่า การควบคุมจากศูนย์กลางเป็นสิ่งสำคัญสำหรับความสำเร็จ หากว่าผู้ที่มีอำนาจควบคุม ใช้ดุลยพินิจได้อย่างที่ถูกต้องเหมาะสม และยังคงกระทำเช่นนั้นต่อไปได้ แม้เมื่อเงื่อนไขเปลี่ยนแปลงไป ทว่าความใฝ่ฝันที่จะควบคุมที่ส่วนกลางโดยมิได้มีการควบคุมอย่างแท้จริง มิใช่ว่าเป็นสิ่งที่จะนำมาใช้มาแทนกันได้ ทั้งนี้เพราะอาจทำให้การตอบโต้เป็นไปอย่างตายตัว ขาดความยืดหยุ่น ซึ่งไม่เป็นประโยชน์ นอกจากนี้

การควบคุมจากศูนย์กลางยังมีอยู่หลากหลายประเภท แตกต่างกันออกไปด้วย ในรัฐที่ปกครองในระบอบกษัตริย์ อำนาจส่วนกลางอาจได้รับการยอมรับเฉพาะในด้านทฤษฎีเท่านั้น โดยมีความเข้าใจกันถึงข้อจำกัดในทางปฏิบัติ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของรัฐ ก็อีกเช่นกัน เป็นสิ่งที่อาจขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพหรือการมีความสามารถอย่างพอเพียงในการปกครอง น้อยกว่าการแสดงออกถึงแบบฉบับของพฤติกรรมที่รักษาไว้ด้วยพิธีกรรมและประเพณีปฏิบัติ ผู้ที่มีอำนาจปกครองประเภทนี้ จะพบว่าเป็นการยากเป็นพิเศษที่จะทำความตกลงกับประเทศจากตะวันตก ที่ตั้งข้อเรียกร้องต้องการที่เกินเลยไปกว่าระดับที่น้อยที่สุด เพราะการติดต่ออาจทำลายเอกภาพในด้านอุดมการณ์และบ่งชี้ถึงความบกพร่องได้ หากเอกภาพของชาติมีความไม่มั่นคงเป็นทุนอยู่เดิมแล้ว ฝ่ายปกครองก็อาจอยู่ในหมู่พวกที่ปรับตัวได้น้อย เพราะกลัวว่าจะสูญเสียอำนาจการควบคุมอย่างที่มีอยู่ไปเสีย ในทางกลับกัน หรือในทางที่ต่อเนื่องกัน ฝ่ายปกครองอาจกลัวที่จะกระทำการต่อต้านอย่างแข็งขัน เพราะหากทำเช่นนั้นแล้ว อำนาจการปกครองในแบบที่ตนมีอยู่ จะสูญไปในระหว่างกระบวนการต่อต้าน และจะมีผู้นำที่เป็นทางเลือกก้าวขึ้นมา

การตั้งคำถามเรื่องความเป็นผู้นำและโอกาสในการใช้ดุลยพินิจของผู้นำ เป็นเรื่องใหญ่ เพราะมิได้เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์กับอุดมการณ์ฝ่ายหนึ่ง และเรื่องผลประโยชน์ของตะวันตกอีกฝ่ายหนึ่งเท่านั้น ปัญหาต่าง ๆ ล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของประเทศจากทางตะวันตกเหล่านั้น การรับมือกับพวกตะวันตก ขึ้นอยู่กับความรู้เกี่ยวกับคนเหล่านี้ ข้อมูลข่าวสารที่มีอยู่นั้นดีเพียงไร ถึงแม้ว่าข้อมูลข่าวสารจะมีเพียงพอและตีความออกมาอย่างพอเพียง แต่ตัวปัญหาเองก็ยังคงมีอยู่ จะเป็นการดีที่สุดหรือไม่ ที่จะต่อต้านตะวันตก หรือว่าจะยอมสละบางสิ่งบางอย่าง และรักษาสิ่งที่สามารถรักษาได้ไว้ หรือว่ายอมอ่อนน้อมจำนนในทันที แล้วต่อต้านมาจากภายใน จะเป็นการเสี่ยงกับการยุแหย่ประเทศหนึ่งให้แตกกับอีกประเทศหนึ่งได้หรือไม่ หากว่ามีทางให้เลือกทำเช่นนั้นได้ หรือว่าการกระทำเช่นนั้น เท่ากับเร่งให้เกิดการชิงโจมตีเสียก่อนเพื่อเป็นการป้องกัน

การตัดสินใจเกี่ยวกับคำถามดังกล่าว เกี่ยวข้องไม่แต่เฉพาะกับข้อมูลข่าวสารและดุลยพินิจเกี่ยวกับข่าวสารข้อมูลเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ภายในประเทศด้วย ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้การปกครอง เปิดโอกาสให้เลือกได้หรือเปล่า? ความสัมพันธ์นี้ถูกตีกรอบไว้ด้วยข้อกำหนดทางด้านอุดมการณ์หรือทางด้านศาสนาหรือไม่ หากมีการล่วงละเมิดข้อกำหนดเหล่านี้ ระบอบการปกครองจะมิได้รับการประคับประคองหรือสนับสนุนใช่หรือไม่ ความเกี่ยวพันกับเจ้าอธิราช ที่มิใช่ตะวันตก กีดขวางการผ่อนปรนให้เข้ากับตะวันตกหรือให้หนทางที่จะหลีกเลี่ยงได้หรือไม่ ประเทศราชที่ต้องส่งบรรณาการอาจฉวยโอกาสจากความอ่อนแอที่เจ้าประเทศราชแสดงให้เห็น หรืออาจไปทำความตกลงกับประเทศทางตะวันตกด้วยตัวเอง ซึ่งทำให้เป็นการยากที่จะกลับคืนมาอยู่ในแบบแผนที่มีมาแต่เดิม สำหรับเหล่าประเทศราชนั้น ยังมีปัญหาต่าง ๆ อีกเช่นกัน การทำความตกลงกับตะวันตก ในทางหนึ่ง อาจถูกขัดขวางจากเจ้าประเทศราชที่อยู่เหนือตน ในอีกทางหนึ่ง เจ้าประเทศราชนั้น อาจไปทำความตกลงกับตะวันตก ซึ่งเป็นการลดสถานภาพของประเทศราชให้ถดถอย

ด้อยลงไปอีก ที่ปรากฏเป็นกรณีทั่วไปมากกว่านี้ คือการที่รัฐหนึ่ง – เช่นยะโฮร์—อาจมองเห็นข้อได้เปรียบในการติดต่อสัมพันธ์กับตะวันตก เพื่อว่าจะได้เพิ่มอิทธิพลของตนเหนือเพื่อนบ้าน ทางเลือกที่นอกเหนือจากการยอมอ่อนน้อมจำนน ก็คือการต่อต้าน หรือ—ดังเช่นกรณีของตรังกานู—แสวงหาความสัมพันธ์โดยตรงกับประเทศทางตะวันตก มีกรณีที่หาได้ยากเช่นกัน คือการที่ชนชั้นผู้นำ สร้างเอกภาพร่วมกันในการตอบสนอง ทว่าจริง ๆ แล้ว สภาพการณ์ที่เป็นอยู่ซึ่งมักยุ่งยากจนทำให้ไม่อาจควบคุมหรือจัดการปัญหาที่เผชิญอยู่ได้ ย่อมทำให้แนวโน้มเกิดการแตกแยกระหว่างกันมีมากขึ้น

ส่วนใหญ่แล้ว การวิเคราะห์นโยบาย ทางเลือก และวิธีการต่าง ๆ ของเอเชีย เป็นการวิเคราะห์โดยพิจารณาในแง่มุมของรัฐ แม้ว่าการนำนิยามอันว่าด้วยกิจกรรมทางการเมืองมาใช้นั้น โดยตัวของการกระทำเอง คือการทำให้อยู่ในแบบแผนของยุโรปในบางแง่ การบรรยายถึงผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ของชาวยุโรปกับชาวเอเชีย โดยใช้ถ้อยคำสำนวนว่าเป็นการสูญเสียเอกราช ก็อาจไม่เหมาะสมเสียทีเดียวนักเช่นกัน อาจถึงขั้นไม่เข้ายุคสมัย เพราะความรู้สึกถึงการมีอัตลักษณ์ร่วมกับรัฐ มักมีอยู่ในขอบเขตที่จำกัด ทั้งไม่จำเป็นว่าจะต้องมองรัฐนั้นรัฐนี้ ว่าเป็นรัฐเอกเทศที่แยกขาดจากบรรดารัฐอื่น ๆ แม้จะเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ตามที่ปรากฏ คือการสถาปนาโครงสร้างอาณานิคม แต่ความตระหนักในความหมายของการเป็นอาณานิคมในมวลหมู่ประชาชนส่วนใหญ่นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ทั้งมิใช่ว่าการเปลี่ยนแปลงทุกอย่าง จะมีสัญญาณบอกให้รู้อย่างน่าตื่นเต้นเร้าใจเหมือนเช่นในพม่า

> ชาวเมืองมิได้ตระหนักอย่างเต็มที่ว่า พระมหากษัตริย์จะถูกควบคุมพระองค์ออกไป จนกระทั่งพวกเขาได้เห็นทหารของเรา เดินแถวมา โดยมีพระเจ้าธีบอร์และพระบรมวงศานุวงศ์อยู่ตรงกลาง จากนั้น พวกเขาก็ตื่นขึ้นมาพบกับความเป็นจริง และก็มีเสียงร่ำไห้ดังลั่นขึ้นมา ทั้งจากผู้ชาย ผู้หญิงและเด็ก ๆเหมือนกันหมด พวกเขาประณมมือก้มศีรษะกราบถวายบังคมลงกับพื้นดิน…ฝูงชนกลุ่มใหญ่มหึมา…ชุมนุมกัน…การแสดงความเสียใจของพวกเขา ดังสนั่นขึ้นมาในอากาศยามราตรีเป็นช่วง ๆ มีการขว้างก้อนหินก้อนดินกันบ้าง[1]

ประชาชนแห่งมันดะเลย์รู้สึกว่า ศาสนาของพวกเขา กำลังตกอยู่ในภาวะที่เป็นอันตราย เช่นเดียวกับอัตลักษณ์ของพวกเขา โดยทั่วไปแล้ว มหาอำนาจอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลีกเลี่ยงเหตุการณ์ที่มีการพลิกผันอย่างกระทันหัน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวเอเชียกับชาวยุโรป เป็นความต่อเนื่องที่อยู่ภายในกรอบโครงสร้างที่ได้เปลี่ยนแปลงไป

กรอบโครงสร้างนี้ เป็นดังที่ว่านี้จริงๆ กล่าวคือ เป็นกรอบโครงที่ยอมให้มีความสัมพันธ์ในลักษณะที่หลากหลาย แม้ว่าความสัมพันธ์ทุกแบบที่เกิดขึ้น ล้วนพิสูจน์ให้เห็นถึงอิทธิพลทางการเมืองที่

---

[1] *The Pioneer Mail*, 16 Dec. 1883, อ้างใน Ali, 44.

เพิ่มขึ้น ของประชาชาติยุโรปต่าง ๆ และความคิดต่าง ๆ ที่มาจากยุโรป อิทธิพลดังกล่าวนี้หรือในอีกนัยหนึ่งคือ การครองความเป็นเจ้านั่นเอง การครองความเป็นเจ้าของชาวยุโรปนี้ เป็นสิ่งที่กำจัดออกไปได้ก็แต่เฉพาะด้วยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายนอกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น ทำนองเดียวกับสภาพเช่นนี้ซึ่งเกิดขึ้นมาได้ ก็เพราะการเปลี่ยนแปลงภายนอกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นส่วนใหญ่เช่นกัน แต่กรณีความคิดของชาวยุโรปมิใช่จะสามารถขจัดออกไปได้ อย่างไรก็ดี ผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมาในทั้งสองกรณี ก็เป็นผลงานของประชาชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ด้วย ไม่มากก็น้อย ในขณะเดียวกันแบบแผนต่าง ๆ ในสมัยอาณานิคมก็มีต่าง ๆ กันออกไป บางประเทศตกอยู่ใต้การปกครองโดยทางตรง บ้างก็โดยทางอ้อม ชนกลุ่มน้อยและชาวประชาที่อยู่บริเวณรอบนอก จะมีโอกาสใหม่ ๆ อยู่เนือง ๆ ทว่ามีรัฐหนึ่ง หลีกเลี่ยงการสูญเสียเอกราชทางการเมืองได้อย่างสมบูรณ์จริง ๆ

เหตุผลที่ทำให้มีการกำหนดกรอบโครงสร้างอาณานิคมขึ้นโดยทั่วไปทำนองนี้ สมควรหยิบยกขึ้นมาพิจารณากันใหม่ ทั้งนี้ อาจเป็นเพียงเพราะความชัดเจนที่เหตุผลเหล่านี้ปรากฏออกมาเท่านั้น เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า เหนือสิ่งอื่นใด เรื่องนี้เป็นปัญหาที่เกี่ยวกับอำนาจ ชาวยุโรปมีอำนาจที่สามารถนำมาใช้ได้มากยิ่งกว่าแต่ก่อน และมีมากเสียยิ่งกว่าศูนย์กลางโลกแห่งเดียวแห่งใด ๆ จะเคยมีมา เรื่องนี้ ต้องเป็นที่รู้สึกกันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นเดียวกับในที่อื่น ๆ ทั้งนี้โดยพิจารณาจากปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ สถานที่ตั้งและความสนใจที่มีอยู่ตามธรรมชาติของภูมิภาคนี้ สภาพการณ์และความสัมพันธ์ข้องเกี่ยวกับที่อื่น ๆ ซึ่งภูมิภาคนี้มีอยู่ขณะนั้น และรวมทั้งเมื่อได้พิจารณาถึงปัจจัยด้านความยิ่งใหญ่ทางทะเลของชาวยุโรป การที่พวกเขาเข้าครอบครองอินเดียและครอบครองจีนในเวลาต่อมา ความมุ่งมั่นในการกระทำการที่มีอยู่ในขนบประเพณีของชาวยุโรป ความเก่งฉกาจในด้านอุตสาหกรรม และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าของพวกเขา ในเงื่อนไขกว้าง ๆ เหล่านี้ รัฐต่าง ๆ ในเอเชียย่อมตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ นอกจากนี้ การแข่งขันกันของชาวยุโรป ยังมิได้ทำให้ผลกระทบจากพวกเขาลดน้อยลงไป หากมีแต่จะเพิ่มขึ้น การแบ่งแยกในหมู่ประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย ยังเป็นสิ่งที่กีดขวางการต่อต้านที่ประเทศเหล่านี้กระทำต่อชาติตะวันตกอีกด้วย การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในหมู่รัฐในเอเชีย ซึ่งต่างฝ่ายต่างทำกันอย่างเป็นเอกเทศ ก็มีขึ้นอย่างเป็นพักๆ ไม่สม่ำเสมอ

มีเพียงรัฐที่สำคัญเพียงรัฐเดียวเท่านั้น ที่เอาตัวรอดมาได้ อย่างมีเอกราชโดยแท้จริง การพิจารณาคุณลักษณะเด่นต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ของสยาม อาจช่วยอธิบายได้ว่า ทำไมชาติอื่น ๆ จึงประสบความล้มเหลว การเปรียบเทียบญี่ปุ่นกับรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาจช่วยอธิบายได้เช่นกัน ที่น่าจะเห็นได้ชัดเจนที่สุดคือการเปรียบเทียบกับเวียดนามที่นับถือศาสนาขงจื๊อ เราจะเห็นได้ทันทีว่าญี่ปุ่นมีสมรรถนะในการปรับตัวได้มากยิ่งกว่า โดยเห็นได้ที่ญี่ปุ่นประสานสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างลึกซึ้งเข้ากับความแบ่งแยกกันของฝ่ายต่าง ๆ การที่ญี่ปุ่นมุ่งมั่นอย่างไม่หยุดยั้งที่จะรักษาขนบประเพณีเดิม ร่วมไปกับความพร้อมที่จะเรียนรู้ แม้กระนั้น ญี่ปุ่นก็เกือบกลายเป็นอาณานิคมมากกว่าที่ตระหนักกันเป็นบางครั้ง ญี่ปุ่นได้ประโยชน์จากการกระทำด้วยความพอเหมาะพอควรอย่าง

เป็นที่ประจักษ์ชัดในหมู่มหาอำนาจที่มาจากภายนอก และจากการที่ญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์อย่างเอื้อประโยชน์กับประเทศมหาอำนาจที่มีความสำคัญมากที่สุด

ดินแดนที่รวมตัวกันในทางการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีน้อยแห่ง ที่โชคดีพอที่จะได้อยู่ในฐานะเช่นญี่ปุ่น ในย่านหมู่เกาะ มีหลายรัฐหลายชาติ ที่มีปัญหายุ่งเหยิงอยู่กับชาวยุโรปมากเกินกว่าจะสร้างข้อตกลงทางการเมืองที่นอกเหนือไปจากข้อตกลงชนิดที่อยู่ภายในโครงสร้างของอาณานิคม และอังกฤษก็มิได้สนใจกับชะตากรรมของรัฐเหล่านี้ มากเท่ากับชะตากรรมของชาวดัตช์และสเปน บนแผ่นดินใหญ่ ลัทธิการอยู่อย่างโดดเดี่ยวมิใช่ทางเลือกที่จะนำมาใช้ปฏิบัติให้เกิดผลขึ้นมาได้ แต่เวียดนามก็ได้พยายามที่จะทำเช่นนั้น ชาวเวียดนามมีบางสิ่งบางอย่าง ที่เป็นความรู้สึกถึงเอกภาพเช่นที่ชาวญี่ปุ่นมี ทว่าเวียดนามมิได้มีความหลากหลายทางความคิดเห็นที่ซับซ้อน ซึ่งผสานกันอยู่ในความรู้สึกอันเป็นเอกภาพนั้น ในแง่หนึ่งชาวพม่ามีทัศนะการมองโลกเช่นเดียวกับทัศนะที่ชาวญี่ปุ่นบางคนยึดถือว่าเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่า นั่นคือทัศนะอย่างนักแผ่ขยายอำนาจ ที่มีความรู้เรื่องจริยธรรมแนวพุทธศาสนา พม่าเชื่อว่ายิ่งการอนุโลมให้มียอมปรับตัวให้สอดรับกับผู้อื่นมากเท่าไร ก็รังแต่จะนำเอาความอัปยศอดสู มาให้แก่พวกเขามากขึ้นเท่านั้น นอกจากนี้ พม่ายังตั้งอยู่ในชัยภูมิที่ไม่เหมาะเท่ากับสยาม สยามนั้น อยู่นอกเขตอิทธิพลของการทูตอินเดีย และต่อมาภายหลัง ก็เป็นกันชนอยู่ระหว่างสองจักรวรรดิ นอกจากนี้ สยามยังประพฤติปฏิบัติต่อชาวยุโรปในทางบวก ส่วนหนึ่ง เป็นเพราะสยามมีการควบคุมจากศูนย์กลางในระดับที่สูงกว่าปกติ ซึ่งเป็นเพราะที่ตั้งของกรุงเทพฯ อีกส่วนหนึ่ง เป็นเพราะมีราชวงศ์ใหม่ที่ไม่เก็บตัว ส่วนอื่น ๆ ได้แก่ ความมีไหวพริบที่จะรับรู้ว่า ชาวยุโรปนั้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และในขณะเดียวกันก็มีการแบ่งแยกกัน และรู้ว่า ในหมู่ชาวยุโรปนั้น อังกฤษมีอิทธิพลมากที่สุดเป็นส่วนใหญ่ สยามมีจังหวะที่เป็นเคราะห์ดีด้วยเช่นเดียวกัน คือกำลังอยู่ในช่วงขยายอิทธิพลภายหลังหายนะ สยามมีดินแดนที่สามารถเจียดแบ่งออกไปให้ได้ และเป็นดินแดนซึ่งสยามไม่ได้ดันทุรังเกินกว่าที่จะละวางได้ หากว่าจำเป็น สยามรู้จักประนีประนอม

ถึงอย่างไรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มิได้มีทีท่าว่าจะเป็นศูนย์กลางอำนาจของโลกขึ้นมาได้ หากแต่มีทีท่าที่เป็นไปได้ว่า จะได้รับผลกระทบอย่างลึกซึ้งจากการเปลี่ยนแปลงการกระจายอำนาจของดินแดนอื่น ๆ และตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ต้องสนองรับการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น แรกทีเดียว ชาวยุโรปถูกแทนที่ด้วยชาวญี่ปุ่น และชาวญี่ปุ่นก็รับเอาสิ่งต่าง ๆ เป็นอันมากมายที่เป็นของยุโรปเข้าไว้ ต่อมาญี่ปุ่นถูกทหารฝ่ายสัมพันธมิตร อันมีสหรัฐเป็นผู้นำ เข้ามาแทนที่ และประชาชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต้องพยายามที่จะกำหนดอนาคตของตน ภายในสภาพแวดล้อมของนานาชาติในอีกแบบหนึ่ง นั่นคือโลกที่สหรัฐและสหภาพโซเวียต มีอำนาจครอบงำอยู่

แม้ในสภาพแวดล้อมดังกล่าว โอกาสก็ยังมีอยู่สำหรับการใช้ดุลยพินิจและการตัดสินใจ ดังนั้น ประชาชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงล้วนได้รับกรอบโครงสร้างที่เกิดขึ้นจากมรดกตกทอดกันเป็นส่วนใหญ่ ในส่วนหนึ่ง พวกเขาพึ่งพาอาศัยคุณภาพของข้อมูลข่าวสารที่มีมาให้แก่พวกเขาในบางโอกาส พร้อมกับพึ่งพาความสามารถของตนเองที่จะตีความข้อมูลข่าวสารดังกล่าว แหล่งข้อมูลต่าง ๆ

ที่มีอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า แน่นอนว่า ย่อมมีข้อบกพร่องอยู่ การพิจารณาการติดต่อโดยส่วนตัวบุคคล เป็นอีกหนทางหนึ่งในการประเมินการติดต่อระหว่างยุโรปและเอเชีย ไมเคิล ไซมส์ และเฮนรี เบอร์นีย์ เล่าเรื่องราวการเข้าพบและหารือกับผู้นำพม่าไว้อย่างมีชีวิตชีวา รวมทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับตัวผู้นำเหล่านั้น[2] แต่กรณี ทอมัส เวด ซึ่งมาพบปะกับข้าราชการเวียดนาม ข้าราชการเหล่านี้แทบไม่อาจสื่อสารอันใดกับเวดได้ ที่บรูไนอิทธิพลของอาลักษณ์ที่ประจำอยู่ที่ประจำกงสุล คือเอนเค โมฮาเหม็ด มีมากกว่าที่อื่น เนื่องจากสุลต่านทรงไม่รู้หนังสือ และเนื่องจากขาดเจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษ คนที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างยุโรปกับเอเชียนั้น นับว่าเป็นกลุ่มคนที่มีลักษณะหลากหลาย เรียกได้ว่าเป็นกลุ่มที่ประกอบด้วยคนสารพัดแบบจริง ๆ

ระบอบการปกครองอาณานิคม

โครงสร้างการทำงานของอาณานิคม วางเค้าโครงให้แก่หนึ่งในบรรดาระบบรัฐ ที่ปรากฏสืบต่อ ๆ กันมาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วิถีปฏิบัติในการบริหารกิจการรัฐของแต่ละระบบ ย่อมเกี่ยวข้องกับการนำเครื่องมือและวิธีการหลากหลายรูปแบบมาใช้ เพื่อพยายามดำเนินการให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของรัฐนั้น ๆ ทั้งนี้ภายในขอบเขตที่จำกัดของโอกาสและการใช้ดุลยพินิจ เครื่องมือและวิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ได้แก่ ความเป็นพันธมิตร ความจงรักภักดี ความรุนแรง ความสัมพันธ์ในลักษณะการบริหารราชการและในแบบเจ้าขุนมูลนาย และการใช้อุดมการณ์ ศาสนา และกฎหมาย มาช่วยสนับสนุนการทำงานของระบบรัฐ ระบบอาณานิคมก็เหมือนกับระบบต่าง ๆ ที่มีมาก่อนหน้านี้ คือใช้ปัจจัยต่าง ๆ ของสมัยเก่ามาประสานเข้ากับปัจจัยใหม่ ๆ เพื่อพยายามทำให้เป้าหมายของระบบ กลายเป็นความจริงขึ้นมา องค์ประกอบของปัจจัยเหล่านี้ แตกต่างกันไปในหลาย ๆ บริเวณ เพราะวัตถุประสงค์แตกต่างกัน และเพราะบริเวณต่าง ๆ เหล่านี้ มีความแตกต่างกัน ระบบอาณานิคมมีลักษณะบางประการของระบบรัฐของยุโรปในสมัยนั้น—โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเน้นที่ดินแดนและพรมแดน—และลักษณะเหล่านี้ ก็มักทำให้ระบบอาณานิคมแตกต่างจากระบบของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระบบของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีแนวโน้มที่จะจัดการในเงื่อนไขที่เกี่ยวกับผู้คน มิใช่ที่ดิน แต่ลัทธิอาณานิคมก็มิได้กระทำถึงขั้นที่จะสร้างความสัมพันธ์เชิงอุดมการณ์ระหว่างรัฐกับพลเมืองเช่นที่ชาวยุโรปมุ่งกระทำ วิธีการทำงานของอาณานิคมมีปัจจัยของความทันสมัยแทรกอยู่ ซึ่งบางปัจจัยก็บ่งชี้ไปในทิศทางนั้นโดยแท้จริง แต่ปัจจัยเหล่านี้ก็มิใช่ข้อสรุปของระบอบอาณานิคมที่จะสามารถกระทำได้โดยง่าย ลัทธิชาตินิยมก็มีความขัดแย้งกันอยู่ ลัทธิชาตินิยมในยุโรป ขัดแย้งกับลัทธิชาตินิยมในเอเชีย ในขณะเดียวกัน ระบอบอาณานิคม ก็ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่จากความจงรักภักดีในลักษณะต่างๆ ที่ระบอบการ

---

[2] Cf. Thaung Blackmore, *Catalogue of the Burman Parabaiks in the India Office Library*, London, 1985.

ปกครองของก่อนหน้านี้ ได้ก่อให้เกิดขึ้น อาทิเช่นความจงรักภักดีที่มีพื้นฐานอยู่ที่ศาสนาอิสลามและพุทธศาสนา ความพยายามของรัฐบาลอาณานิคม ในอันที่จะดึงประมุขหรือชนชั้นผู้ดีมาเป็นพวก ก็มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงฐานะของผู้นำเหล่านั้น ถึงกับทำให้ฐานะของพวกเขาตกต่ำลงด้วยซ้ำ ระบอบอาณานิคมอ้างว่าได้ก่อตั้งรัฐบาลที่ดีให้ ซึ่งมีเหตุผลสมควรอยู่บ้าง ไม่มากก็น้อย ถึงแม้ว่าคำกล่าวอ้างเช่นนี้จะถูกต้อง แต่รัศมีการทำงานของรัฐบาลก็มีอยู่อย่างจำกัด นางพระกำนัลของพระราชินีศุภยลัตกล่าวแก่ฟิลดิง ฮอลล์ ภายหลังการขับพระเจ้าธีบอว์ออกจากบังลังก์ว่า *"ทะขิ่น* ท่านอาจพูดว่าพระนางเจ้ามิใช่ราชินีที่ดี ว่าพระเจ้าอยู่หัวมิใช่กษัตริย์ที่ดี ทว่าทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพระประมุขของเราเอง ท่านคิดหรือว่าเราจะรักนายชาวต่างชาติได้มากเท่ากับที่เรารักกษัตริย์ของเรา ผู้ซึ่งทรงเปรียบเสมือนกับเป็นส่วนหนึ่งของพวกเรา"[3] เมื่อเผชิญกับทัศนคติเช่นนี้ เราจึงต้องตั้งคำถามว่า ทำไมระบอบอาณานิคมจึงสถาปนาขึ้นได้อย่างประสบความสำเร็จ และทำไมระบอบนี้จึงได้ยืนยงมาได้ยาวนานถึงขนาดนั้น

การตอบคำถามข้อแรก ได้เพียรพยายามทำมาแล้วในข้อความที่ผ่านมาในหน้าก่อน ๆ ในย่านหมู่เกาะ ราชอาณาจักรเก่า มีความอ่อนแออยู่ในตัวเองมากยิ่งกว่าราชอาณาจักรบนแผ่นดินใหญ่เสียอีก และอำนาจการควบคุมมักสามารถถูกทำลายลงได้โดยง่าย บางครั้ง ด้วยความช่วยเหลือจากภายใน บนแผ่นดินใหญ่ รัฐต่าง ๆ เป็นปฏิปักษ์ต่อกันมากยิ่งกว่ารัฐในย่านหมู่เกาะ และมีความผิดพลาดในดุลยพินิจและในเรื่องข่าวสารข้อมูลในหมู่พระประมุขทั้งหลาย ปัจจัยเหล่านี้ ลดความจำเป็นในการใช้กำลังของฝ่ายยุโรปลง แม้ว่าจะมีกองกำลังอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกำลังทางทะเล ยุโรปสามารถนำพันธมิตรและทหารเกณฑ์ในเอเชียมาเสริมกำลังให้เข้มแข็งได้เสมอ ดังเช่นในกรณีที่อินเดีย เป็นต้น พระจักรพรรดิตือ-ดึค ทรงให้เหตุผลโต้แย้งว่า การจะต่อสู้กับพวกฝรั่งเศส เป็นเรื่องที่ไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง "ท่านประสงค์ที่จะเผชิญหน้าประเทศอย่างนั้นด้วยทหารที่ขี้ขลาดฝูงหนึ่งจริง ๆ น่ะหรือ มันคงจะเหมือนกับการขึ้นขี่ที่หัวช้างหรือลูบคลำหางเสือ...ด้วยสิ่งที่ท่านมีอยู่ในขณะนี้ ท่านคาดจริง ๆ หรือว่า จะทำให้ปืนยาวของข้าศึกมลายหายไปในอากาศ หรือขับเรือรบของเขาลงสู่นรกได้"[4]

อาจเป็นได้ว่า กองกำลังทหารของยุโรป มีประสิทธิภาพในฐานะที่เป็นการข่มขู่กันมากกว่าจะกระทำจริง กองกำลังอาจไปจมอยู่ในโคลนก็ได้ ซึ่งบางครั้ง ก็เกิดขึ้นจริง ๆ เช่นในกรณีเรือสฟิงซ์ที่ไปติดสันดอนในแม่น้ำเจ้าพระยาระหว่างการปฏิบัติงานของบรุค แต่บางครั้ง ก็เป็นจมโคลนในแง่การอุปมาอุปมัย เช่นกรณีการปฏิบัติการของดัตช์ในอาเจะห์ แน่นอนว่า การไม่ใช้กองกำลังทหารย่อมทำให้เกิดประสิทธิภาพมากกว่า ทว่ากองกำลังควรมีไว้เสริมประกอบกับการดำเนินงานทางการทูต เหตุผลต่อมาที่ทำให้การสถาปนาโครงสร้างของอาณานิคมประสบความสำเร็จ คือความพร้อมที่จะประนีประนอมแต่ภายในขอบเขตที่จำกัด และการนำคนที่รัฐบาลอาณานิคมจำเป็นต้องได้รับความจงรักภักดี มาใช้ให้เป็นประโยชน์ อย่างน้อยที่สุดในตอนเริ่มแรก อาณานิคมมีเป้าหมายที่จำกัดคือ เพื่อ

---

[3] อ้างใน Ali, 44.

[4] อ้างใน Tuck, 175.

สถาปนาและคงรักษาไว้ซึ่งความเป็นระเบียบและค้ำประกันเสถียรภาพ เป้าหมายเหล่านี้ย่อมทำให้ระบอบอาณานิคมเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ แม้จะยังเป็นที่น่ากังขาอยู่ว่าสารที่พวกเขาสื่อให้แก่มวลชนส่วนใหญ่นี้ จะเป็นที่รับได้อย่างที่รัฐบาลหวังไว้หรือไม่ มวลชนมีสิทธิ์ที่จะถามว่า ระบอบอาณานิคมจะช่วยเหลือให้พวกเขา หลุดออกจาก “การกดขี่” จริง ๆ น่ะหรือ หากว่าจริง ก็ทำไปเพียงเพื่อที่จะสถาปนาการกดขี่ในชนิดที่ต่างออกไปใช่หรือไม่ ซึ่งอาจเป็นได้ว่า การกดขี่นี้มิได้มีโดยปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมและความผูกพันในแบบตอบสนองกันและกัน ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับความอุปถัมภ์ มาช่วยบรรเทาเบาบางให้น้อยลงอีกด้วย

ว่าแต่อะไรเล่าจะเข้ามาแทนที่ สิ่งที่ระบอบอาณานิคมย่อมต้องเพาะบ่มขึ้นมาอย่างเลี่ยงไม่พ้นเป็นคำตอบ สิ่งนั้นได้แก่การหยิบยืมลัทธิชาตินิยมอย่างในยุโรป – ลัทธิชาตินิยมที่ถือว่าประชาชนและรัฐคือสิ่งเดียวกัน ร่วมไปกับการสร้างฐานสนับสนุนขึ้นบนพื้นฐานของลัทธิชาตินิยมภายในพื้นที่ของพรมแดน ที่ชาวยุโรปสถาปนาขึ้น ทว่าสิ่งเหล่านี้ โดยตัวของมันเองไม่สามารถล้มล้างระบอบอาณานิคมลงได้ การทำลายระบอบอาณานิคม จำเป็นต้องอาศัยการแทรกแซงของชาวญี่ปุ่น และของสหรัฐในเวลาต่อมา ต่อจากนั้น นักชาตินิยมทั้งหลาย จึงได้มีโอกาส ความสำเร็จของนักชาตินิยมในการกอบกู้เอกราช มีความหมายว่า พวกเขาต้องเผชิญปัญหาใหม่ ๆ พวกเขาต้องเสริมสร้างระบอบการปกครองให้แข็งแกร่งซึ่งเมื่อถึงตอนนี้ ประชาชนตั้งความคาดหวังเอาไว้มาก ในท่ามกลางการแตกแยกที่ปกปิดไว้ได้เพียงบางส่วนในระหว่างการต่อสู้กับเจ้าอาณานิคม และไม่ว่าจะดีจะชั่ว พวกเขาก็จำต้องยอมรับโครงสร้างที่ได้เกิดขึ้นมาในสมัยอาณานิคม ภายในโครงสร้างนี้เอง ที่ลัทธิชาตินิยมของพวกเขาได้ถือกำเนิดขึ้นมาเป็นส่วนใหญ่ ชาวญี่ปุ่นมิได้ทำลายระบอบนี้ลงอย่างมีประสิทธิภาพ ระเบียบของโลกใหม่ ยิ่งมีทีท่าว่าจะยินดีต้อนรับการเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาค น้อยเสียยิ่งกว่าเมื่อก่อนหน้านี้ สมัยเมื่อมหาอำนาจอาณานิคม ได้นำดินแดนส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มาแบ่งปันกันในหมู่พวกตน นี่เป็นปัญหาที่ท้าทายวิถีการดำเนินการปกครองแบบใหม่

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

อาจเป็นได้ว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในหัวข้อนี้ ได้รับผลกระทบทั้งจากทัศนคติและจากแหล่งข้อมูลที่มีให้ มากยิ่งกว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ในหัวข้ออื่น ๆ ส่วนใหญ่ แหล่งข้อมูลของยุโรป มีอยู่มากมายอย่างไม่มีแหล่งใดเสมอเหมือน จุดยืนของผู้เขียนในแหล่งข้อมูลนี้ เป็นเรื่องที่ก่อให้เกิดการถกเถียงกันมากเป็นพิเศษ เพราะเมื่อพิจารณาถึงแหล่งข้อมูลของยุโรป เป็นการยากที่แหล่งข้อมูลนี้จะแสดงทัศนะและนโยบายของชาวเอเชียออกมาให้เห็น ส่วนในด้านจุดยืนของผู้เขียนนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณา

รวมไปกับปัจจัยประการแรกคือการเป็นแหล่งข้อมูลของยุโรปย่อมเป็นการยากที่งานเขียนจะรักษาความสมดุลไว้ได้

การเขียนประวัติศาสตร์ในแขนงนี้อย่างลุ่มลึก มีอยู่ค่อนข้างน้อยโดยส่วนเปรียบเทียบเรื่อยมาจนกระทั่งล่วงถึงตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ แม้เมื่อถึงสมัยต้นศตวรรษการเขียนยังมีแนวโน้มที่จะหล่อขึ้นมาจากแบบพิมพ์แนววีรชนหรือจักรวรรดินิยม ดังเช่นข้อเขียนของ บูลเกอร์ (D.C. Boulger, *The Life of Sir Stamford Raffles*, London, 1897) หรือบทความเป็นชุดของ คอร์เดียร์ (Henri Cordier) เกี่ยวกับนโยบายอาณานิคมของฝรั่งเศส ใน *T'oung Pao* หรือดังเช่นบทความเป็นชุดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษ-ดัตช์ของเดอร์ เคมป์ (P.H. van der Kemp) ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ใน *De Indische Gids* และ *Bijdragen tot de Taal-, Land-, en Volkenkunde* ข้อเขียนเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะมีท่วงทำนองแนวชาตินิยม มิใช่แต่เฉพาะในเชิงต่อต้านชาวเอเชียเท่านั้น หากยังรวมถึงต่อต้านชาวยุโรปชาติอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน

การนำค่านิยมของประวัติศาสตร์อย่างนักวิชาชีพมาใช้ ปรากฏชัดเจนในข้อเขียนช่วงระหว่างสงคราม ยิ่งกว่าข้อเขียนสมัยอื่น ดังที่ปรากฏในข้อเขียนของฮอลล์ (D.G.E. Hall) ตัวอย่างเช่นในหนังสือเรื่อง *The Dalhousie-Phayre Correspondence*, London, 1932, ในข้อเขียนของเดซาย (W.S. Desai, *History of the British Residency in Burma 1826-1840,* Rangoon, 1939, และข้อเขียนของของมิลส์ (L.A. Mills, "British Malaya, 1824-1867," JMBRAS, 1925, reprinted 1960, ค่านิยมเหล่านี้ทวีความเข้มข้นขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และยิ่งไปกว่านั้น เมื่อแหล่งข้อมูลชั้นต้นมีให้ใช้อย่างเสรีมากขึ้น ผู้เขียนในสมัยทศวรรษ 1950 และต้นทศวรรษ 1960 ได้วางโครงสร้างใหม่ขึ้นมา แม้อาจจะเป็นได้ว่า เกี่ยวข้องกับนโยบายมากกว่ากับผลกระทบ โดยพิจารณาเรื่องราวด้านเดียว ข้อเขียนเหล่านี้ได้แก่ C.D. Cowan, *Nineteenth-Century Malaya : The Origins of British Political Control*, London, 1961; G. Irwin, "Nineteenth-Century Borneo, A Study in Diplomatic Rivalry," VKI, XV (1955); Emily Sadka, *The Protected Malay States, 1874-1895*, Kuala Lumpur, 1968; Neon Snidvongs, "The Development of Siamese Relations with Britain and France in the Reign of Maha Mongkut, 1851-1868," Ph.D. thesis, University of London, 1961; Walter Vella, *Siam Under Rama III*, New York, 1957; Damodar Singhal, *The Annexation of Upper Burma*, Singapore, 1960; และหนังสือเล่มก่อน ๆ ของผู้เขียนเอง ได้แก่ "British Policy in the Malay Peninsula and Archipelago 1824-1876," JMBRAS (1957) reprinted Kuala Lumpur, 1969; *Anglo-Dutch Rivalry in the Malay World, 1780-1824*, St Lucia, London, and New York, 1962; และ *Piracy and Politics in the Malay World*, Melbourne and Singapore, 1963.

การเปลี่ยนแปลงทัศนคติเริ่มมีผลให้เกิดการแก้ไขวิธีการเขียนประวัติศาสตร์เช่นนี้ ซึ่งมีมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1960 อย่างไรก็ดี บางครั้งบางคราว การเปลี่ยนแปลงก็สามารถมีความรุนแรงมาก

เสียจนแทบจะโละงานเก่าที่ทำขึ้นด้วยความบากบั่นทิ้งไปเสียทั้งหมด พร้อมกับตั้งคำถามเรื่องความถูกต้อง กับสิ่งที่เห็นกันว่าเป็นประวัติศาสตร์การเมืองอย่างบริสุทธิ์ หรือเป็นเพียงแค่ประวัติศาสตร์การทูต บางครั้งบางคราว การโต้แย้งในเรื่องพวกนี้ เกี่ยวข้องกับการผลักดันเพื่อการวิจัยอย่างใหม่ น้อยกว่ากับการสวนทางของทัศนะ

ความมีสมดุลยิ่งขึ้นและความละเอียดอ่อนในการแยกแยะความแตกต่าง มีตามมาอย่างรวดเร็วช่วงหลัง ๆ ของทศวรรษ 1960 เป็นช่วงที่เราจะได้เห็นการปรากฏขึ้นมาของผลงานที่บรรลุถึงความซับซ้อนและลุ่มลึกในระดับใหม่ ทั้งในแขนงนี้และในด้านอื่นๆ และการณ์ยังคงเป็นเช่นนี้ต่อไปจนในทศวรรษถัดมา อาทิเช่น ในผลงาน A.J.S. Reid, *The Contest for North Sumatra*, Kuala Lumpur, 1969; John Ingleson, "Britain's Annexation of Labuan in 1846," *University Studies in History*, V, 4, Perth, 1970; Milton Osborne, *The French Presence in Cochin-china and Cambodia*, Ithaca, 1969; และ Peter Burns, *The Journals of J.W.W. Birch*, Kuala Lumpur, 1976. ตัวอย่างอื่น ๆ ได้แก่ Oliver Pollak, *Empires in Collision: Anglo-Burmese Relations in the Mid-Nineteenth Century*, Westport, 1979; Chales Keeton, *King Thebaw and the Ecological Rape of Burma,* Delhi, 1974; Robert Pringle, *Rajahs and Rebels*, London, 1970; Carl Trocki, *Prince of Pirates*, Singapore, 1979; และ J.F. Warren, *The Sulu Zone, 1768-1898*, Singapore, 1981. หนังสือดังต่อไปนี้ คือ Rollins Bonney, *Kedah, 1771-1821*, Kuala Lumpur, 1971; Eunice Thio, *British Policy in the Malay Peninsula, 1880-1910*, Kuala Lumpur, 1969 และ Khoo Kay Kim, *The Western Malay States, 1850-1873*, Kuala Lumpur, 1972 ทำให้เรามีความรู้เกี่ยวกับมลายูเพิ่มขึ้น ผลงานดังต่อไปนี้ คือ Chandran Jeshurun, *The Contest for Siam 1889-1902*, Kuala Lumpur, 1977; Pensri Duke, *Les Relations Entre la France et la Thailande (Siam) an XIXe Siècle*, Bangkok, 1962; และ Thamsook Numnonda, "Negotiations Regarding the Cession of the Siamese Malay States, 1907-9," JSS LV (1967) ทำให้เรามีความรู้เกี่ยวกับสยามเพิ่มขึ้น ผู้เขียนเอง ผลิตผลงานเกี่ยวกับบอร์เนียวและภูมิภาคซูลูเอาไว้ (ได้แก่ *Britain, the Brookes and Brunei*, Kuala Lumpur, 1971 และ *Sulu and Sabah*, Kuala Lumpur, 1978) ในขณะที่ผลงาน Ernest Chew, "The Fall of Burmese Kingdom in 1885," JSEAS, X, 2 (1979); G.P. Ramachandra, "The Outbreak of the First Anglo-Burman War," JMBRAS, LI, 2, 1978; และ Muhammad Shamsheer Ali, "The Beginnings of British Rule in Upper Burma," Ph.D. Thesis, University of London, 1976 ให้ความกระจ่างอย่างใหม่เรื่องการสร้างอาณานิคมพม่าของอังกฤษ (British Burma)

ทศวรรษ 1980 เราจะได้เห็นความพยายามเพื่อตรวจสอบหรือสอบทานแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ของเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความพยายามของนักวิชาการจากออสเตรเลีย มาเลเซียและไทย อย่างเช่น A.C. Milner (*Kerajaan*, Tucson, 1982), Alfons van de Kraan (*Lombok: Conquest, Colonization*

and Underdevelopment , 1870-1940, Singapore, 1980), Ian Black (*A Gambling Style of Government*, Kuala Lumpur, 1983), Shaharil Talip (*After Its Own Image: The Trengganu Experience 1881-1941*, Singapore, 1984) และ Kobkua Suwannathat-Pian (*Thai-Malay Relations*, Singapore, 1988).

ศักยภาพของหัวข้อนี้ ยังมีอีกมาก อันที่จริงแล้ว อาจพิจารณาได้ว่าเป็นหัวใจของการติดต่อระหว่างยุโรปกับเอเชียในแง่มุมหนึ่ง แต่ ก็ดังที่บทนี้บ่งบอกอยู่ไว้แล้ว ว่าแม้ในแง่มุมที่ว่านี้ก็มิได้ทำให้หัวข้อนี้จัดการได้ง่ายขึ้นแต่อย่างใด

บทที่ 2

โครงสร้างทางการเมืองในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า และต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ

คริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าและต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ระเบียบแบบแผนทางการเมืองของทุกประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้ง ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ คือการวางระบบการบริหารรัฐตามแบบอย่างของยุโรป ซึ่งเกิดขึ้นภายในดินแดนซึ่งจักรวรรดินิยมยุโรปได้กำหนดขอบเขตให้ไว้อย่างเป็นทางการ ผู้ปกครองอาณานิคมได้สร้างระบบบริหารราชการซึ่งมีการควบคุมจากศูนย์กลางและมีการจัดระบบงานตามหน้าที่ ระบบบริหารราชการนี้ทำหน้าที่ปกครองภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งชาวยุโรปได้แบ่งเขตแดนไว้ โดยไม่คำนึงหรือคำนึงแต่เพียงเล็กน้อย ถึงแนวคิดเรื่องพรมแดนด้านการเมืองหรือวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิมในท้องถิ่น การดำเนินขั้นตอนที่ซับซ้อนต่าง ๆ ที่กระทำโดยคำนึงถึงตัวบุคคลเป็นหลัก และในแบบกึ่งศักดินา (ฟิวดัล) อันเป็นลักษณะเด่นของระบบการเมืองยุคก่อนหน้านี้ ถูกมองข้าม และมีบ่อยครั้งที่ถูกกำจัดทิ้งไปเลย

การเปลี่ยนแปลงในระยะเริ่มต้นดำเนินไปอย่างเชื่องช้า และต่อมา ก็เริ่มทวีความเร็วขึ้นจนเหมือนกับจะมองเห็นแทบไม่ทัน ขณะเดียวกันลัทธิชาตินิยมและอุตสาหกรรมนิยมของชาติยุโรปก็สร้างโลกทั้งหมดขึ้นมาใหม่ ในตอนเริ่มต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า พื้นที่มากมายของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังคงอยู่ภายนอกการควบคุมของประเทศในยุโรป มีเฉพาะปีนัง เมละกา (มะละกา) ชวา บางส่วนของมาลุกุ (โมลักกะ) และบางส่วนของฟิลิปปินส์เท่านั้น ที่สามารถกล่าวได้อย่างเต็มปากว่าตกอยู่ภายใต้การควบคุมของยุโรป เมื่อถึงค.ศ.1850 การรุกคืบของยุโรป ก็ยังจำกัดอยู่ อังกฤษมีที่มั่นเพียงแค่ไม่กี่แห่งในมลายู ฝรั่งเศสเพิ่งเริ่มปรากฏตัวในอินโดจีน ดัตช์ทำสนธิสัญญาไปเพียงไม่กี่ฉบับ และอังกฤษก็ยึดครองพม่าแค่ที่ยะไข่ และตะนาวศรีเท่านั้น แต่ในช่วงสามทศวรรษถัดจากนั้น พื้นที่ส่วนใหญ่ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถูกแบ่งสรรปันส่วนเพื่อให้เป็นปริมณฑลอิทธิพลของประเทศยุโรปจากหลากหลายประเทศ โดยมีการกำหนดพรมแดนทางการเมืองซึ่งจะกลายมาเป็นรูปลักษณะของภูมิภาคในปัจจุบันด้วย อย่างไรก็ตาม การควบคุมประชาชนในทางปฏิบัติ จำกัดอยู่เฉพาะที่ศูนย์กลางอันเป็นเมืองใหญ่ที่สำคัญเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น ในที่อื่น ๆ นอกจากนี้ มหาอำนาจควบคุมโดยวิธีทำสนธิสัญญาโดยกระทำกับพวกหัวหน้าที่ยังมีอำนาจในการปกครองตนเองอยู่ หรือกระทำโดยผ่านคนกลางที่ดำเนินการปกครองอย่างหลวม ๆ การปกครองของยุโรป มีมากกว่าการกล่าวอ้างอธิปไตยเพียงเล็กน้อยกับสิทธิในรายได้บางอย่างและสิทธิพิเศษทางด้านเศรษฐกิจบางประการ

เมื่อถึงทศวรรษ 1920 ทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากเหง้ามาตอนนี้ พรมแดนปรากฏให้เห็นเป็นเส้นเป็นแนวที่ชัดเจนและต่อเนื่องบนแผ่นที่ เส้นพรมแดนเหล่านี้แบ่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกเป็นหน่วยการเมืองและการปกครองที่ลักลั่นและไม่ปะติดปะต่อกัน เครือข่ายถนน ทางรถไฟ สายโทรเลขและระบบไปรษณีย์ เชื่อมโยงศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของจักรวรรดิต่าง ๆ ของยุโรป เข้ากับบริเวณที่อยู่เบื้องหลังลึกจากชายฝั่งทะเลเข้าไปภายใน โยงใยของระบบราชการเพื่อการควบคุมจากศูนย์กลาง แผ่ขยายไปจนถึงดินแดนที่อยู่เบื้องหลังที่ถือว่าเป็นดินแดน “ของชาติ” นี้ด้วย กฎหมาย ภาษาและสกุลเงินตรา ถูกปรับให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกัน ทั้งนี้ รวมถึงกระทั่งการสร้างมาตรฐานให้แก่หน่วยการชั่งน้ำหนักและการตวงวัด ซึ่งเป็นไปตามมาตรฐานที่ชาติยุโรปผู้ยึดครองดินแดนนั้น ๆ ใช้อยู่

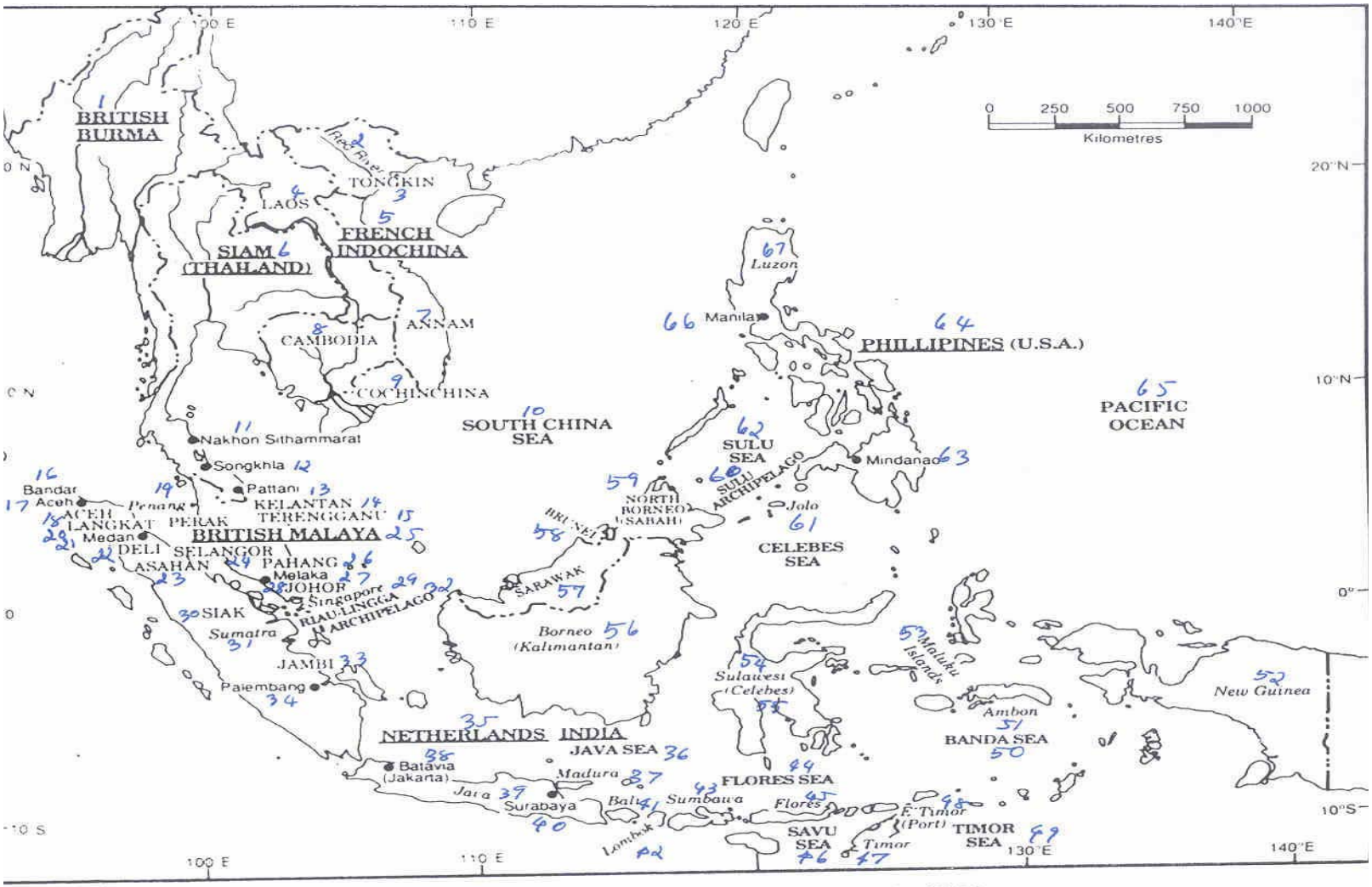

Map 2.1 Island Southeast Asia, 1880–1930

แผนที่ 2.1 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนภาพพื้นทะเล ค.ศ. 1800-1930

1. พม่าของอังกฤษ (บริทิช เบอร์ม่า)
2. แม่น้ำแดง
3. ตังเกี๋ย
4. ลาว
5. อินโดจีนฝรั่งเศส
6. สยาม (ประเทศไทย)
7. อันหนำ
8. กัมพูชา
9. โคชินจีน
10. ทะเลจีนใต้
11. นครศรีธรรมราช
12. สงขลา
13. ปัตตานี
14. กลันตัน
15. ตรังกานู
16. บันดาร์
17. อาเจะห์
18. อาเจะห์
19. ปีนัง
20. ลางกัต
21. เมดาน
22. เดลี
23. อาซาฮาน
24. สลังงอร์
25. มลายูของอังกฤษ (บริทิช มาลายา)
26. ปาหัง
27. เมละกา
28. ยะโฮร์
29. สิงคโปร์
30. ซิอัก
31. สุมาตรา
32. หมู่เกาะริออ-ลังคะ
33. จัมบี
34. ปาเล็มบัง
35. เนเธอร์แลนส์ อินเดีย
36. ทะเลชวา
37. มาดูรา
38. ปัตตาเวีย (จาการ์ตา)
39. ชวา
40. สุราบายา
41. บาหลี
42. ลอมบอก
43. ซัมบาวา
44. ทะเลฟลอเรส
45. ฟลอเรส
46. ทะเลซาวู
47. ติมอร์
48. อีสต์ ติมอร์ (ท่าเรือ)
49. ทะเลติมอร์
50. ทะเลบันดา
51. อัมบอน
52. นิวกินี
53. หมู่เกาะมาลุกุ
54. สุลาเวสี (เซเลเบส)
55. ทะเลเซเลเบส
56. บอร์เนียว (กาลิมันตัน)
57. ซาราวัก
58. บรูไน
59. บอร์เนียวเหนือ (ซาบาห์)
60. หมู่เกาะซูลู

61. โจโล
62. ทะเลซูลู
63. มินดาเนา
64. ฟิลิปปินส์ (ส.ร.อ.)
65. มหาสมุทรแปซิฟิค
66. มนิลา
67. ลูซอน

ระเบียบแบบแผนทางการเมืองอย่างใหม่ มีลักษณะแตกต่างอย่างถึงรากเหง้า จากที่เคยเป็นมาก่อนหน้านี้ ในดินแดนส่วนใหญ่ นับเป็นครั้งแรกที่แขนของรัฐสามารถยื่นเข้าไปถึงชีวิตประจำวันของชาวบ้านธรรมดาสามัญได้อย่างสม่ำเสมอและหนักหน่วง ข้าราชการผู้ได้รับเงินเดือน เริ่มเข้ามารับภาระหน้าที่ในการเก็บภาษี รักษากฎหมาย บริหารที่ดิน พิจารณาคดีความและสร้างระบบสาธารณูปโภค ข้าราชการ กระทำภารกิจเหล่านี้ ตามมาตรฐานที่เหมือนกัน และดังที่กำหนดมาจากศูนย์กลาง และมีบ่อยมากที่เป็นมาตรฐานที่แปลกพิสดารไปจากที่พบเห็นกันในท้องถิ่น นอกเหนือจากการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐบาลซึ่งได้รับการยอมรับแล้วนี้ ระบบการปกครองที่รัฐสร้างขึ้นมาใหม่นี้ ยังเข้าเกี่ยวข้องในการดำเนินกิจกรรมใหม่ ๆ ในขอบข่ายที่กว้างขวางเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ได้แก่การศึกษา การสาธารณสุขและสุขาภิบาล ตลอดจนการดำเนินนโยบายด้านสังคมและเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ นำมาซึ่งยุคแห่งรัฐสมัยใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การกำจัดระเบียบแบบแผนที่มีมาแต่เดิม บ่อยครั้งเป็นกระบวนการที่ใช้ความรุนแรง รูปแบบทางการเมืองที่เก่าแก่ ถูกกวาดล้างออกไปภายในชั่วเวลาสั้น ๆ เพียงไม่กี่ปี ด้วยการบงการหรือมิฉะนั้นก็ด้วยการบดขยี้ลงอย่างไร้ความปรานี บรรดาผู้ที่ต่อต้านการรุกคืบของจักรวรรดินิยมจำต้องพบว่า การต่อต้านเป็นงานสุ่มเสี่ยงที่ไร้ความหวังอย่างไม่มีแปรเปลี่ยน หากว่ายังมิใช่ถึงขั้นฆ่าตัวตาย หน่วยการเมืองอิสระในหลายดินแดน อย่างเช่นบาหลี อาเจะห์และซูลู ย่อยยับและสูญสิ้นลงด้วยความรุนแรงที่ระเบิดออกมาอย่างบ้าคลั่ง มีหลายครั้งหลายครา ที่เหล่านักรบ ซึ่งมีอาวุธชนิดเลว แต่มีใจมุ่งมั่นและเสียสละอย่างแรงกล้า และบ่อยครั้งได้รับแรงจูงใจทางศาสนา โถมตนเองเข้าใส่ปืนกลหลายลำกล้องปืนใหญ่ขนาดหนักและการระดมยิงของปืนยาว พวกเขาพร้อมดาหน้าเข้าใส่กองกำลังทหารราบที่มีวินัยของรัฐอุตสาหกรรมทั้งหลาย

เมื่อพิจารณาอย่างเป็นทางการระเบียบแบบแผนใหม่ของอาณานิคม ไม่มีการประนีประนอมกับโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้บริหารงานปกครองและผู้นำทางทหารชาวยุโรปในภูมิภาคนี้ เป็นผู้มีความเชื่อมั่นมากจนถึงระดับอหังการ พวกเขามีทั้งเจตน์จำนงและสมรรถนะที่จะทำลายระเบียบแบบแผนเก่า ทั้งนี้ด้วยความเชื่อว่า ตนมีอำนาจที่จะสร้างระเบียบแบบแผนอย่างใหม่ขึ้นมาได้ แต่เมื่อพิจารณาอย่างไม่เป็นทางการ ทุกสิ่งทุกอย่างมิได้เป็นอย่างที่ดูเหมือนว่าจะเป็น สภาพความเป็นจริง

เกี่ยวกับการใช้อำนาจการปกครองอย่างมีประสิทธิภาพ ซับซ้อนและยุ่งยากเกินสมรรถนะในทางปฏิบัติของประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยมทั้งหลายมากนัก มหาอำนาจเหล่านี้สามารถทำลายและขัดขวางความริเริ่มทางด้านการเมืองและด้านสังคมที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นได้ แต่พวกเขาไม่สามารถสร้างสิ่งที่ตนจินตนาการไว้ให้เกิดขึ้นได้ กระแสที่มาแรงของลัทธิอาณานิคมยุโรปจึงยังคงมีลักษณะเฉพาะตัวอันประกอบด้วย การประนีประนอม การวางข้อจำกัด การใช้มาตรการครึ่ง ๆ กลาง ๆ และผลลัพธ์ที่ไม่เป็นไปตามที่คาดหมายอย่างไม่อาจเลี่ยงได้ ช่องว่างระหว่างเป้าหมายที่ตั้งไว้กับสิ่งที่ทำได้สำเร็จ ปกติแล้ว จะถูกกล่าวโทษว่าเป็นเพราะ “ความเกียจคร้าน” “ความไร้สมรรถภาพ” และความด้อยกว่าในด้านเชื้อชาติ วัฒนธรรมและศีลธรรม ที่ทึกทักเอาว่าคนพื้นเมืองมีอยู่ อย่างไรก็ดี แม้ว่าจะประสบความล้มเหลวต่อเป้าหมายที่ได้ประกาศไว้ แต่ชาวยุโรปก็ได้สร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากฐานขึ้นมา แม้ว่าบ่อยครั้ง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยมิได้ตั้งใจเลยอย่างสิ้นเชิง และบางครั้ง ตรงกันข้ามกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ในตอนแรก

ความไร้อำนาจของชนชาติต่าง ๆ ในพื้นถิ่น เป็นสิ่งที่ปรากฏออกมาให้เห็นแต่ภายนอกมากกว่าที่เป็นจริง หากว่าการต่อต้านอย่างมีประสิทธิภาพเป็นเรื่องสิ้นหวังในระยะยาวแล้ว เรื่องนี้ก็สามารถเป็นระยะยาวได้อย่างมากจริง ๆ ดังที่ชาวดัตช์ได้ค้นพบในอาเจะห์ สิ่งที่ยากแก่การควบคุมยิ่งกว่า คือการต่อต้านแบบนิ่งเฉย การแสดงความไม่ยินดียินร้าย และแม้กระทั่งด้วยการร่วมมือแบบมุ่งประโยชน์ของตนเอง การต่อต้านโดยวิธีการเหล่านี้สามารถทำลายแผนการของยุโรปที่วางไว้อย่างดีเยี่ยมได้ น้ำหนักของจำนวนที่เหนือกว่า และความเฉื่อยชาล้วน ๆ โดยมิต้องอาศัยกลยุทธอื่นใดของชาวพื้นถิ่น ก็ส่งผลออกมาเป็นการขัดขวางความเพียรพยายามของชาวยุโรปแล้ว ทั้งยังมิใช่สิ่งที่ถูกต้องเที่ยงตรง ที่จะมองว่า ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพียงแต่มีปฏิกิริยาตอบโต้ความริเริ่มของชาวยุโรป การฉวยโอกาสเมื่อได้จังหวะ เป็นสิ่งที่กระทำกันตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ชนชั้น ไปจนถึงกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งมวล ชนพื้นเมืองมากมายหลายเชื้อชาติ ขมีขมันในการเข้าร่วมเป็นพวกกับศูนย์อำนาจใหม่ใด ๆ ก็ตามที่ปรากฏขึ้นมา บ่อยครั้ง พวกเขากระทำด้วยความกระตือรือร้นมากอย่างน่าประหลาดใจ ไม่มีอะไรที่
จะชวนให้เข้าใจผิดได้มากยิ่งไปกว่าความหลงละเมอว่าชาวยุโรปมีอำนาจควบคุมอย่างเต็มที่ เพราะในขณะที่ผู้ร่วมมือที่เร่าร้อนที่สุด เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากตะวันตกนั้น พวกเขาเองก็เตรียมตัวที่จะโค่นล้มอำนาจการปกครองของต่างชาติพร้อมกันไปด้วย เมื่อถึงทศวรรษ 1930 ชนชั้นสูงหรือชนกึ่งชั้นสูงชาวพื้นเมืองที่อยู่ในแวดวงการปกครองและการเมืองในอาณานิคมทุกแห่งของยุโรป ต่างเริ่มหาหนทางกู้เอกราชและการปกครองตนเองกันแล้ว แม้กระทั่งในสยาม ดินแดนที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สร้างระบบราชการและการทหารแบบรวมศูนย์ขึ้นมา แต่การศึกษาสมัยใหม่และความสามารถในการบริหารของสามัญชนที่ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี ได้ก่อการท้าทายอำนาจกษัตริย์ขึ้นมาเช่นกัน

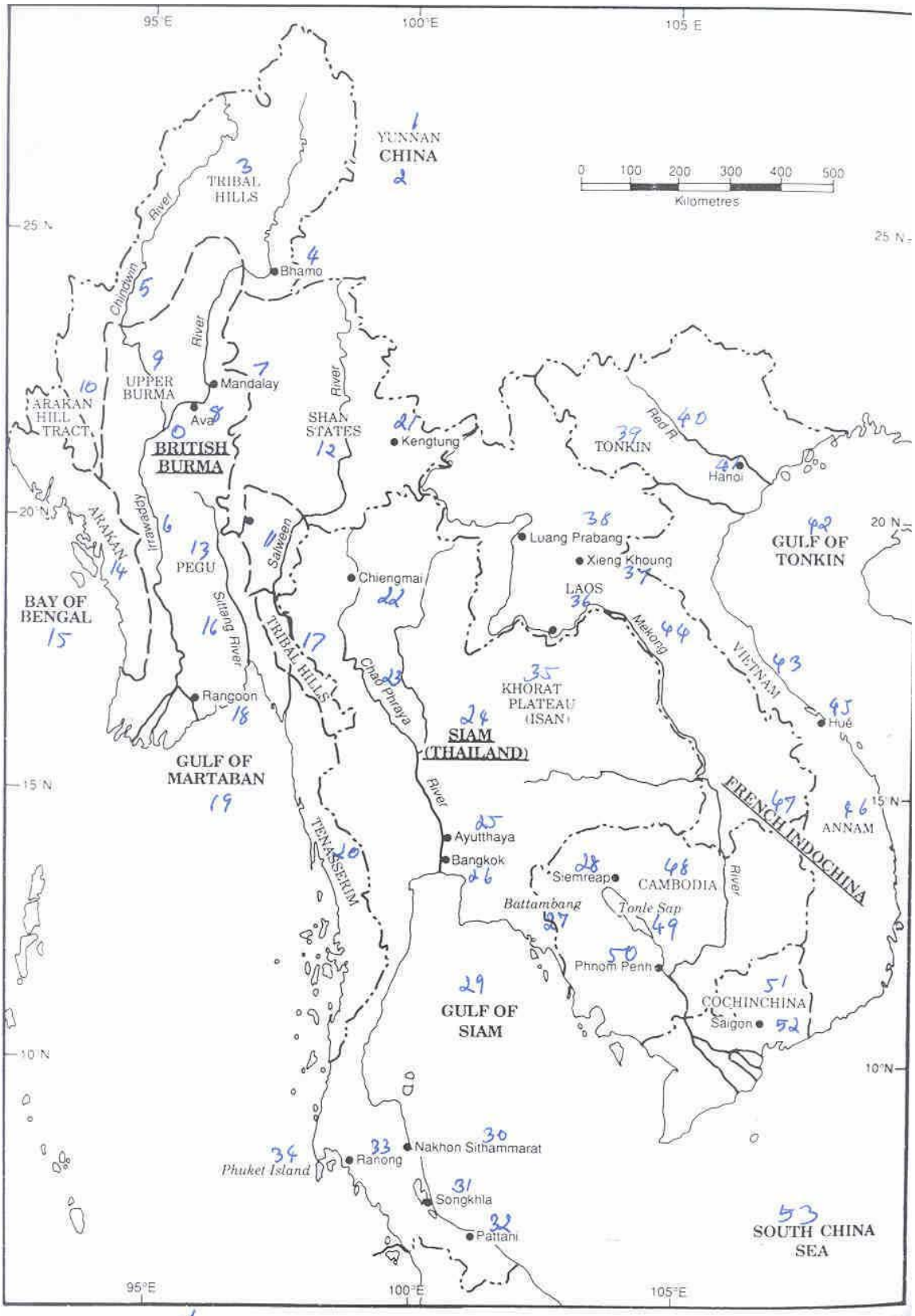

Map 2.2 Mainland Southeast Asia, 1880–1930

I แผนที่ 2.2 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ ค.ศ. 1800-1930

0. พม่าของอังกฤษ (บริทิช เบอร์ม่า)
1. ยูนนาน
2. จีน
3. เทือกเขาของชนเผ่าต่าง ๆ
4. ภาโม
5. แม่น้ำชินดวิน
6. แม่น้ำอิระวดี
7. มันดะเลย์
8. อังวะ
9. พม่าตอนบน
10. ดินแดนเทือกเขายะไข่
11. แม่น้ำสาละวิน
12. รัฐฉาน
13. พะโค
14. ยะไข่
15. อ่าวเบงกอล
16. แม่น้ำสะโตง
17. เทือกเขาของชนเผ่าต่าง ๆ
18. ร่างกุ้ง
19. อ่าวเมาะตะมะ
20. ตะนาวศรี
21. เชียงตุง
22. เชียงใหม่
23. แม่น้ำเจ้าพระยา
24. สยาม (ประเทศไทย)
25. อยุธยา
26. กรุงเทพฯ
27. พระตะบอง
28. เสียมเรียบ
30. นครศรีธรรมราช
31. สงขลา
32. ปัตตานี
33. ระนอง
34. เกาะภูเก็ต
35. ที่ราบสูงโคราช (อีสาน)
36. ลาว
37. เชียงของ
38. หลวงพระบาง
39. ตังเกี๋ย
40. แม่น้ำแดง
41. ฮานอย
42. อ่าวตังเกี๋ย
43. เวียดนาม
44. แม่น้ำโขง
45. เว้
46. อันหนำ
47. อินโดจีนของฝรั่งเศส
48. กัมพูชา
49. ทะเลสาบตนเลซัป
50. พนมเปญ
51. โคชินจีน
52. ไซ่ง่อน
53. ทะเลจีนใต้

29. อ่าวสยาม

เนื้อหาส่วนแรกของบทนี้ เกี่ยวข้องเป็นสำคัญกับบทบาทของชนชั้น “ที่ร่วมมือช่วยเหลือ” ในรัฐที่ได้รับการสร้างขึ้นมาใหม่นี้ ในแต่ละกรณีจะพบว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ปกครองอาณานิคม ที่จะต้องพึ่งพาอาศัยความร่วมมือของกลุ่มชาวเอเชียหนึ่งกลุ่มหรือมากกว่านั้น เพื่อที่จะใช้อำนาจในการควบคุมได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งหนึ่งที่เป็นตัวแปรอย่างสำคัญ คือธรรมชาติและสถานภาพของชาวพื้นเมืองที่อยู่ในชนชั้นผู้ให้ความร่วมมือช่วยเหลือ ในบางกรณี คนเหล่านี้ เป็นชนชั้นปกครองตามจารีตเดิม ซึ่งยอมรับสภาพความเป็นจริงเรื่องการมีอำนาจของตะวันตกเข้ามาครอบงำ ส่วนในกรณีอื่นๆ ได้แก่การมีประชากรที่อยู่บริเวณชายขอบหรือชนกลุ่มน้อย เข้ามาบรรจุอยู่ในตำแหน่งหน้าที่ที่ให้ความช่วยเหลือ ไม่ว่าจะเป็นกรณีใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่ผู้ปกครองอาณานิคมชาวตะวันตกอำนวยการและจัดระบบขึ้นมานั้น ล้วนเปลี่ยนแปลงธรรมชาติและองค์ประกอบของชนชั้นปกครองชาวพื้นเมืองอย่างลึกซึ้ง นอกเหนือไปจากการนิยามความหมายของทั้งคำว่าการปกครองและคำว่าอาณาจักรกันใหม่แล้ว ความสัมพันธ์ที่มีมาแต่ดั้งเดิม ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ยังแปรเปลี่ยนไปอย่างถึงรากฐาน

ในช่วงต้น ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เช่นเดียวกับในอดีตที่ผ่านมา รัฐบาลอาณานิคมล้วนพึ่งพาอาศัยความสัมพันธ์ซึ่งแทบจะเป็นความสัมพันธ์แบบฟิวดัล (ศักดินา) กับชนชั้นผู้ร่วมมือช่วยเหลือในท้องถิ่น ดังนั้น ชนชั้นสูงตามจารีตเดิม จึงมักได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการอยู่บ้าง และการบริหารประเทศประจำวัน ก็ดำเนินการโดยผ่านคนเหล่านี้ ความเชื่องช้าในระบบการขนส่งและความโดดเดี่ยวโดยทั่วไปของชาวยุโรปในเขตเมืองร้อน นำไปสู่การเกิดชนชั้นยูเรเชียหรือลูกผสมขึ้น คนเหล่านี้จะมีวิธีการใช้ชีวิตและวัฒนธรรมตามแบบฉบับของตนเองอยู่ในดินแดนอาณานิคมเช่นของดัตช์และสเปนเป็นต้น แม้ในอาณานิคมย่านช่องแคบที่อังกฤษควบคุมอยู่ การควบคุมชาวจีนสำเร็จลงได้ ก็โดยวิธีปรับระบบ*กะปิตันจีน (Kapitan China)* ของดัตช์ เข้ามาใช้หรือการควบคุมโดยผ่านเจ้าภาษีนายอากรและผู้ที่เป็นหัวหน้าอยู่ในสมาคมลับ

ช่วงเวลาหลายปีภายหลังค.ศ.1880 การจัดระเบียบดำเนินงานในลักษณะเช่นนี้ ยุบเลิกไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากมองกันว่า เป็นการมอบหมายอำนาจให้ไปอยู่ในมือของคนที่มิใช่ชาวยุโรปมากเกินไป ถึงกระนั้นก็ตาม หากจะบริหารอาณานิคมให้มีประสิทธิภาพแล้ว การเก็บรักษาชนชั้นผู้ร่วมมือช่วยเหลือบางประเภทเอาไว้ ยังคงเป็นสิ่งจำเป็นอยู่ เสมียน ผู้ส่งสารระหว่างธุรกิจและธนาคาร และข้าราชการชั้นผู้น้อย จำเป็นต้องเป็นชาวเอเชีย และต้องจ้างจากคนในท้องถิ่น เรื่องนี้หากมิใช่ด้วยเหตุอื่น ๆ แล้ว ยังมีปัจจัยเรื่องค่าใช้จ่ายเป็นตัวกำหนดด้วย บุคลากรชาวยุโรปนั้น แพงลิบลิ่วจนจ้างไม่ไหว ในบางกรณี เสมียนใหม่ชาวเอเชีย เป็นเพียงคนรุ่นใหม่ ที่ยอมรับการลดฐานะลง และพยายามทำให้ดีที่สุดเท่าที่สถานการณ์จะอำนวยให้ ในกรณีอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในดินแดนใหม่เป็นอันมากที่ถูกผนวกเข้ามา หรือเพียงแต่เข้ายึดครองดื้อ ๆ ภายหลังค.ศ.1880 เป็นกรณีอันเกี่ยวกับการสร้างความเคยชินกับสภาพใหม่ให้กับอดีตชนชั้น ปกครอง หรือไม่เช่นนั้น ก็สร้างชนชั้นใหม่ขึ้นมา เพื่อให้ปฏิบัติ

หน้าที่สามัญประจำวันของรัฐบาลอาณานิคมในพม่า อังกฤษหันมาพึ่งพาอาศัยผู้อพยพชาวอินเดีย ให้ทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ระดับล่างภายในระบบราชการ ขณะที่ฝรั่งเศสก็ใช้ชาวเวียดนามให้ช่วยทำงานในลาวและกัมพูชา ส่วนในบอร์เนียวและสุมาตรา ดัตช์จ้างชาวชวาให้มาทำงานในตำแหน่งพวกนี้ให้

แม้ว่ามหาอำนาจอาณานิคมมีความตั้งใจที่จะเก็บรักษาอำนาจในการกำหนดนโยบายให้อยู่ในมือของชาวยุโรป และให้ตำแหน่งหน้าที่ที่ต้องตัดสินใจเรื่องสำคัญ ประจำอยู่อย่างมั่นคงที่เมืองแม่ ทว่าอิทธิพลมากมาย ก็มาตกอยู่ในมือของชนชั้นเหล่านี้ในพื้นถิ่น แม้ว่าจะดำเนินไปอย่างไม่เป็นทางการก็ตาม ยิ่งไปกว่านั้น โดยทั่วไปแล้ว คนเหล่านี้ยังได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตก และได้รับรู้ถึงความคิดทางสังคมและการเมืองที่แตกต่างออกไปจากเดิมอย่างถึงรากเหง้า ในช่วงเวลาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 คนเหล่านี้เป็นผู้ที่จุดประกายให้เกิดขบวนการกอบกู้เอกราชและการปกครองตนเองขึ้นมา

ส่วนที่สองของบทนี้ พิจารณาปัญหาเรื่องการปกครองทางตรงและทางอ้อม กล่าวอย่างกว้าง ๆ แล้ว ความลึกและธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงที่การปกครองแบบอาณานิคมหล่อหลอมขึ้นมา ขึ้นอยู่กับระดับซึ่งสถาบันทางการเมืองและสังคมของพื้นถิ่น ได้รับการรักษาให้คงไว้ ในดินแดนที่การปกครองแบบอาณานิคมเกิดขึ้น อันเป็นผลลัพธ์มาจากสนธิสัญญาหรือการประนีประนอมกับผู้นำและสถาบันในท้องถิ่นในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งนั้น ชาวยุโรปจะเป็นฝ่ายควบคุม อย่างน้อยก็ในนาม ทั้งนี้โดยผ่านโครงสร้างตามจารีตเดิมในท้องถิ่น และเป็นที่รู้จักกันในนาม “การปกครองทางอ้อม” นี่คือกรณีที่เกิดขึ้นในรัฐต่าง ๆ ของมาเลย์ ส่วนใหญ่ของเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส* และในกัมพูชาและลาว “การปกครองทางตรง” นั้น กล่าวกันว่า เพื่อแจงถึงลักษณะเฉพาะของสถานการณ์ที่การยึดครองอาณานิคม สำเร็จลงได้ด้วยการพิชิตดินแดนหรือยอมยกดินแดนให้ โดยยุบสถาบันทางการเมืองในอดีต (หากว่ามีอยู่จริง) เสีย แล้วสร้างสถาบันใหม่ขึ้นมา พม่าของอังกฤษ (หรือบริทิชเบอร์ม่า) โคชินจีนของฝรั่งเศส อาณานิคมย่านช่องแคบ ส่วนต่าง ๆ ของฟิลิปปินส์ภายใต้อำนาจของสเปน และเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส เป็นกรณีตัวอย่างของสถานการณ์ในประเภทนี้

ในขณะที่สถานภาพทางกฎหมายของสถาบันทางการเมืองที่มีมาก่อน สามารถถือได้ว่าเป็นเครื่องชี้นำอย่างเป็นทางการ ถึงการมีอยู่ของระบบการปกครองทางตรงหรือทางอ้อม ทว่าในทางปฏิบัติมักไม่สู้จะมีสิ่งที่ช่วยแยกแยะระบบการปกครองทั้งสองแบบนี้ออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน ในช่วงระยะเวลานี้ รายละเอียดในข้อกฎหมาย ได้รับการยึดถือและปฏิบัติตามก็เฉพาะตามความสะดวกของมหาอำนาจอาณานิคมเท่านั้น แม้ว่าประเด็นเทคนิคต่าง ๆ ดังกล่าว จะกลายมามีความสำคัญขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับโครงสร้างของรัฐภายหลังยุคอาณานิคมขึ้นมา ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าและต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ การปกครองทางอ้อม มักมิได้มีอะไรมากไปกว่าการบ่งบอกถึงขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงชั่วคราว ระหว่างที่มีประเทศอาณานิคมเกิดขึ้น ไปจนถึงช่วงที่มีการพัฒนา

---

* ก่อตั้งขึ้นในค.ศ.1874 ดูรายละเอียดในหัวข้อ “การสร้างระเบียบใหม่ตั้งแต่ราวค.ศ. 1850” ในบทที่ 3 หน้า 208

กลไกการบริหารที่ครอบคลุมยิ่งขึ้น เมื่อถึงตอนปลายทศวรรษ 1920 รัฐของเกือบทุกดินแดนได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากเหง้า โดยผ่านการจัดแบ่งหน้าที่ การจัดให้เข้าหลักเหตุผล และการขยายอิทธิพลของชาวยุโรป ในอีกทางหนึ่ง ในบางส่วน การปกครองมักดำเนินการโดยผ่านคนกลางซึ่งมิใช่ชาวยุโรปอยู่เสมอ

หัวข้อที่สามของบทนี้ คือการบังคับใช้ “กฎและระเบียบ” ซึ่งแน่นอนว่า เป็นภารกิจที่กำกวมไม่ว่าจะวัดด้วยมาตรฐานใด ๆ และในกรณีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นอาณานิคม ยิ่งหนักข้อไปกว่านั้น แรกทีเดียวนั้น ชาวยุโรปพอใจที่จะยอมให้กฎหมายและขนบธรรมเนียมในท้องถิ่น ทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้นำแก่พวกตนในการบริหารงานปกครองประจำวัน กรณียกเว้นแห่งเดียวคือที่ฟิลิปปินส์ เนื่องจากในฟิลิปปินส์บาทหลวงชาวสเปน มองว่า เป็นหน้าที่ของตน ที่จะต้องต่อสู้กับความป่าเถื่อน ซึ่งไม่อยู่ในคำสอนของศาสนาคริสต์ และต่อต้านการรุกคืบของอิสลาม อย่างไรก็ดี กล่าวโดยทั่วไปแล้ว สถานการณ์ในอาณานิคมของอังกฤษและของดัตช์ ซึ่งเป็นอาณานิคมที่ธุรกิจมาก่อนอย่างอื่น จะมีการประนีประนอมอย่างเห็นได้ชัด เมื่อถึงตอนกลางของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ชาวยุโรปรู้สึกว่าตนถูกดึงเข้าไปพัวพันอยู่ในการเมืองท้องถิ่น เพราะ “ความไร้เสถียรภาพ” ดังนั้นการปกครองแบบอาณานิคมจึงได้ก้าวหน้าขึ้นโดยการยืนยันความถูกต้องเหมาะสมของ “การฟื้นฟูระเบียบ” การปราบปรามโจรสลัด และ “การปกป้องคุ้มครอง” การค้าอย่างสันติ

ทัศนคติเหล่านี้ ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปทีละน้อย ในทศวรรษ 1890 เพราะขบวนการของนักปฏิรูปซึ่งเป็นชนชั้นกลางที่อยู่ในเมืองแม่ทั้งหลาย เมื่อถึงตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า รัฐยุโรปทุกรัฐ ได้หันมามองบทบาทของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในแนวที่ว่าเป็นบทบาทของการนำความ “ศิวิไลซ์” มาให้ ไม่ว่าชาติยุโรปเหล่านี้จะคิดถึงเรื่องนี้ขึ้นมาในฐานะที่เป็น “ภาระของคนขาว” หรือ *“หน้าที่ของผู้มีอารยธรรมหรือมิสซิออน ซิวิลิซาทริซ”* แต่รัฐบาลอาณานิคมทุกแห่ง ต่างพากันแก้ต่างให้แก่ตัวเอง ว่าได้จัดระบบงานเพื่อรักษาสวัสดิภาพของคนพื้นเมือง การอวดอ้างดังกล่าวอาจดูเหมือนการตีสองหน้า เพราะความเพียรพยายามอย่างอุตสาหะส่วนใหญ่ที่กระทำนั้น มุ่งเพื่อขูดรีดทรัพยากรทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ของเมืองแม่ในยุโรปไปในขณะเดียวกันด้วย พร้อมกันนั้นจะมีการดำเนินมาตรการต่าง ๆ อย่างโหดเหี้ยม เพื่อควบคุมคนงานและจำกัดขอบเขตของชีวิตด้านการเมืองของชนในพื้นถิ่น โดยมิได้มีความรู้สึกว่าผิดบาปสักเท่าไรนัก กระนั้นก็ดี รัฐบาลอาณานิคมได้กระทำการเพื่อกำจัดการตกเป็นทาสเพราะหนี้สิน และอันที่จริงแล้ว รวมถึงความเป็นทาสในรูปแบบต่าง ๆ เกือบทุกรูปแบบ เช่นเดียวกับที่ได้กำจัดโจรสลัด การล่าหัวมนุษย์ การกินเนื้อคน การไต่สวนคดีความด้วยการทรมาน การปกครองตามอำเภอใจของหัวหน้าชนพื้นเมืองและอิทธิพลของสมาคมลับต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังได้ริเริ่มสร้างระบบกฎหมายและความยุติธรรมให้อยู่ในรูปแบบเดียวกัน มีการจัดระเบียบการเก็บภาษี และสถาปนาแบบแผนการปกครองอย่างตะวันตกขึ้นภายในพื้นที่ต่าง ๆ ที่มหาอำนาจแต่ละประเทศควบคุมอยู่ ขั้นตอนสุดท้ายในการบังคับวางกฎและระเบียบของยุโรปเกิดขึ้นขณะที่จิตสำนึกทางด้านชาตินิยม และความปรารถนาที่จะมีอิสระในการปกครองตนเอง

ทางการเมือง กำลังคุกรุ่นอยู่ในจิตใจของชนพื้นเมือง ในขณะเดียวกัน ชนชั้นคนงานพวกใหม่ซึ่งเป็นชนเชื้อสายเอเชียในภูมิภาคนี้ ก็เริ่มจัดระบบการรวมตัวกันเพื่อสร้างความยุติธรรมทางด้านเศรษฐกิจ ประเทศอาณานิคมแต่ละประเทศ ต่างก่อตั้งกองกำลังรักษาความมั่นคง องค์กรตำรวจลับและเครือข่ายสายลับเพื่อปราบปรามขบวนการทางการเมืองและสหภาพแรงงานต่าง ๆ เช่นเดียวกัน สิ่งเหล่านี้ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของมรดกตกทอดจากระบอบอาณานิคม ไปสู่ระเบียบแบบแผนสมัยหลังยุคจักรวรรดิ

ในรัฐใหม่เกือบทุกรัฐในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ ผู้ปกครองอาณานิคมใหม่ ได้สร้างสิ่งที่เจ.เอส. เฟอร์นิวัลล์ ขนานนามว่า “สังคมพหุภาพ” (plural societies) การก่อตัวของรูปแบบทางสังคมประเภทนี้ ซึ่งเป็นหัวข้อของส่วนที่สี่ เกิดขึ้นด้วยผลสืบเนื่องจากเงื่อนไขต่าง ๆ หลายประการ บางครั้ง มีสาเหตุเนื่องมาจากลักษณะอันเป็นความบังเอิญของกระบวนการยึดครองอาณานิคม บางครั้ง ชนชาติพันธุ์เดียวกันถูกแบ่งแยกออกจากกัน หรือคนต่างชาติพันธุ์ถูกนำมารวมเข้าด้วยกัน เพราะมีการกำหนดแนวพรมแดนขึ้น หรือมีการเปลี่ยนแปลงแนวพรมแดนกันใหม่ การกระทำดังกล่าวนี้บ่อยครั้งเกิดขึ้นในห้องประชุมในนครหลวงของประเทศในยุโรป และทำไปเพื่อประโยชน์ในการสร้างประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจหรือทางการปกครองที่คิดกันขึ้นมา หรือมิฉะนั้น ก็เพื่อเป็นการสนองตอบต่อความกังวลทางด้านยุทธศาสตร์ของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป

ผลลัพธ์ประการหนึ่งก็คือ หน่วยการเมืองต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นจากช่วงระยะเวลานี้ มักประกอบด้วยกลุ่มชนหลายเชื้อชาติและชาติพันธุ์ผสมกัน ที่มักเกิดขึ้นบ่อยพอกันก็คือ แนวพรมแดนใหม่ ได้แบ่งดินแดนซึ่งแต่ก่อน เป็นสมบัติของชุมชนชาติพันธุ์เดียว หรือเป็นรัฐเดียวมาแต่เดิมออกจากกัน กลายเป็นสองพื้นที่ที่อยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมทางการเมืองที่แยกจากกัน นอกจากนี้แล้ว การโยกย้ายประชากรจำนวนมาก ยังเป็นเครื่องหมายบอกถึงลักษณะเฉพาะของช่วงระยะเวลาด้วยเช่นกัน ความชำนาญเฉพาะทางทางด้านเศรษฐกิจ พัฒนาขึ้นตามแนวชาติพันธุ์ โดยส่วนเศรษฐกิจ “ใหม่” หรือส่วนทุนนิยมเป็นส่วนที่ผู้อพยพเข้ามาใหม่เป็นผู้ยึดครอง ในทำนองเดียวกัน การจัดช่วงชั้นที่ลดหลั่นกันในสังคม มักเข้ามาช่วยเสริมให้แนวขวางกั้นทางด้านชาติพันธุ์ให้รุนแรงมากขึ้นหรือปรับแนวที่ขวางกั้นระหว่างกันเสียใหม่

นอกเหนือจากการสับเปลี่ยนโยกย้ายในด้านสังคมแล้ว ระบอบอาณานิคมยังได้พยายามบังคับให้ใช้ภาษาเดียวกัน ตามบริเวณต่าง ๆ ซึ่งไม่เคยมีการใช้ภาษาเดียวกันมาก่อนเลย เรื่องนี้ เกิดขึ้นในสองลักษณาการ ซึ่งบางครั้ง ก็เกิดขึ้นทีเดียวพร้อมกันทั้งสองลักษณาการ กล่าวคือภาษาจากยุโรปกลายเป็นภาษากลางที่ใช้กันทั่วไปในดินแดนที่อยู่ในเขตปกครองใหม่ ดังที่เกิดขึ้นในพม่า อินโดจีน มลายู และฟิลิปปินส์ ส่วนในบริเวณอื่น ๆ มีการกำหนดให้ใช้ภาษาท้องถิ่นภาษาใดภาษาหนึ่ง ซึ่งใช้กันแพร่หลายอยู่แล้ว เป็นภาษาสำหรับใช้ในการบริหารงานปกครอง ดังในกรณีภาษา*บาฮาซา เมลายู* ในอินโดนีเซีย ในหลาย ๆ ประเทศภาษาพื้นถิ่นมีสถานภาพเป็นภาษาทางการอยู่แล้ว และภาษาของชาติต่าง ๆ ในยุโรป กลายเป็นภาษาที่ใช้ในการศึกษาระดับอุดมศึกษาของชนชั้นสูง ผลลัพธ์อย่างหนึ่ง

ก็คือ ชาวเอเชียซึ่งเสาะหาตำแหน่งในระบบราชการของดินแดนอาณานิคม ต่างศึกษาภาษาของยุโรป และซึมซับลักษณะเฉพาะพิเศษทางด้านวัฒนธรรมของเมืองแม่ในตะวันตก หากไม่คำนึงถึงข้อดีหรือข้อเสียของการเปลี่ยนแปลงนี้แล้ว สิ่งผู้ที่มีการศึกษาได้พบก็คือ ตนเองยิ่งเหินห่างไปจากชีวิตประจำวันของคนร่วมชาติของตนเองในชนบทและสิ่งที่เป็นความสนใจห่วงใยของคนชนบทเหล่านั้น

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะด้วยสาเหตุอันใดก็ตาม ผลลัพธ์มีแนวโน้มที่จะคล้ายคลึงกันอย่างน่าประหลาดใจ กลุ่มชนที่มีเชื้อชาติและชาติพันธุ์ต่าง ๆ กัน ถูกนำเข้ามารวมกันในหน่วยการเมืองเดียวกัน แต่ที่น่าแปลกคือมักอยู่ภายใต้โครงสร้างทางด้านการปกครองและกระทั่งโครงสร้างด้านกฎหมาย ที่แบ่งแยกจากกัน ความสัมพันธ์ระหว่างชนกลุ่มน้อยและกลุ่มชนที่จะกลายมาเป็น “ชนกลุ่มใหญ่ประจำชาติ” ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง มักถูก “ระงับไว้เป็นการชั่วคราว” ในพม่าผู้บริหารชาวอังกฤษในบริเวณที่ชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่ ได้สร้างความเป็นสถาบันให้กับขนบธรรมเนียมและโครงสร้างทางการเมืองของชาวฉาน ชาวกะเหรี่ยง และอื่น ๆ ในขณะที่มิสชันนารีที่เผยแพร่ศาสนาคริสต์ ก็นำภาษาของชนเหล่านี้ มาใส่รูปแบบภาษาเขียน โดยอาศัยอักขระโรมันเป็นพื้นฐาน ภาษามาเลย์ ภาษาอินโดนีเซีย ภาษาตากาล็อกและภาษาเวียดนาม ก็ถูกปรับเปลี่ยนให้มาใช้อักขระโรมันเช่นเดียวกัน ในบริเวณอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้อพยพชาวจีน รวมกลุ่มกันอยู่ในส่วนเศรษฐกิจที่สร้างขึ้นมาใหม่ ในขณะที่โครงสร้างด้านกฎหมายและการบริหารของอาณานิคม ก็กันประชาชนของพื้นถิ่นส่วนใหญ่ ออกจากกิจการของชาวจีนที่เข้ามาอาศัยอยู่นี้ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ระบอบอาณานิคม ได้ทิ้งพรมแดนซึ่งได้กำหนดไว้อย่างชัดเจน เป็นพรมแดนซึ่งโอบล้อมกลุ่มชุมชนที่มีเชื้อชาติและชาติพันธุ์ต่าง ๆ กันและเป็นปฏิปักษ์ต่อกันเข้าไว้ สิ่งเหล่านี้ถูกทิ้งไว้ให้เป็นมรดกที่คลุมเครือแก่ดินแดน “แห่งชาติ” แห่งใหม่เหล่านี้

ส่วนสุดท้าย นำเสนอการศึกษาพิเคราะห์กรณีที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดสองกรณีคือพม่าและสยาม คริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เป็นช่วงเวลาที่จะได้เห็นรัฐในจารีตเดิมของพม่า สิ้นสลายลง และในท้ายที่สุด ระบอบการปกครองโดยกษัตริย์ของพม่า ก็สิ้นสลายลงด้วย การสิ้นสลายเกิดขึ้นขณะที่พม่าเพียรพยายามหาทางต่อต้านการกดดันจากอังกฤษที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ตรงกันข้าม กษัตริย์ของสยาม (ไทย) ทรงยินยอมและโอนอ่อนผ่อนตามคำเรียกร้องต้องการของอังกฤษและประเทศตะวันตกอื่น ๆ ที่ให้ไทยเปิดพรมแดน เปิดการค้าอย่างไม่จำกัด และให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต ในตอนเริ่มต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ พม่าและสยาม ดูจะเป็นตัวแทนของสองขั้วประสบการณ์ “อาณานิคม” ที่ตรงกันข้ามกัน ในค.ศ.1886 และ 1887 เมื่ออังกฤษพิชิตพม่าตอนบนและล้มเลิกระบบกษัตริย์ลงแล้ว อังกฤษได้เริ่มต้นกระบวนการปรับโครงสร้างการบริหารประเทศพม่าใหม่ทั้งหมด โดยดำเนินตามแบบอย่างของบริทิชอินเดีย พม่าถูกนำเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงในรูปแบบที่เข้มงวดกวดขันอย่างที่สุด พม่าจึงกลายเป็นรัฐอาณานิคมอย่างสมบูรณ์แบบที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สยามนั้นตรงกันข้าม คือยังคงเป็นประเทศเอกราชในแง่หลักการ กษัตริย์ของสยาม ทรงดำเนินการเกินเลยไปจากการประนีประนอมกับทางตะวันตก โดยทรงก้าวเข้าสู่กระบวนการปฏิรูปการปกครอง รวมอำนาจ

เข้าสู่ศูนย์กลางและปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย แม้ว่าโดยปกติแล้ว จะถือกันว่าสยามเป็นกรณียกเว้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะไม่เคยตกอยู่ภายใต้การควบคุมของประเทศใดในยุโรปอย่างเป็นทางการ แต่ก็อาจมองได้ว่า สยามเป็นตัวอย่างสุดโต่งของการปกครองโดยอ้อม เรื่องนี้ สามารถให้เหตุผลได้ว่า สนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ประกอบกับอิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจที่ต่างชาติมีอยู่เหนือกว่า และการมีที่ปรึกษาชาวต่างชาติประจำอยู่ ทำให้ฐานะของสยาม คล้ายคลึงกันมากกับสถานการณ์ของหนึ่งในบรรดารัฐมลายูที่มิได้ร่วมอยู่ในสหพันธ์ เป็นต้นว่า ยะโฮร์ เมื่อวิเคราะห์ถึงที่สุด โดยไม่คำนึงว่าใครเป็นผู้กำกับแนวทางให้กับกระบวนการนี้ จะพบว่า ผลลัพธ์ในทั้งสองประเทศ มีบางด้านที่คล้ายคลึงกันอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับรัฐอื่น ๆ ทั้งหมดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งสยามและยะโฮร์ได้พบว่า ดินแดนของตนถูกชาวยุโรปแบ่งเขตกำหนดแนวพรมแดนให้ และต้องผ่านกระบวนการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางทางการปกครอง รวมทั้งการจัดกิจการต่าง ๆ ให้เข้าหลักเหตุผล ตามแบบอย่างของยุโรป ทั้งสองรัฐพบว่า โครงสร้างทางด้านสังคมและการเมืองของตน ถูกผู้อพยพ ซึ่งเป็นพลังใหม่ทางด้านเศรษฐกิจ เปลี่ยนรูปโฉมและจัดแนวให้ใหม่ และโครงสร้างด้านชนชั้นก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ถึงกระนั้นก็ดี เมื่อถึงค.ศ.1930 ดูเหมือนว่าพม่าจะก้าวไปตามครรลองของการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยมากกว่าสยามด้านการเมือง และการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจก็กระทำได้มากกว่าด้วย สยามนั้น ยังคงปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และชนชั้นสูงตามจารีตประเพณี ยังยึดติดกับอำนาจ โดยผ่านสถาบันที่มีลักษณะกึ่งศักดินา (ฟิวดัล) ซึ่งยังคงยืนหยัดสืบมา

ในช่วงระยะเวลาหลายปีก่อนจะถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 ระเบียบแบบแผนของยุโรปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประสบการท้าทายในรูปแบบต่าง ๆ บาดแผลของสงครามโลกครั้งที่ 1 และแรงบีบคั้นทางด้านเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ได้ทำลายอำนาจของตะวันตกลงอย่างรุนแรง ขณะเดียวกัน ระเบียบด้านสังคมและการเมือง ที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้ผลประโยชน์ของยุโรป ก็เกิดมีชีวิตของตัวเองขึ้นมา และขบวนการชาตินิยมทั่วทุกหนทุกแห่ง ต่างก็พยายามหาทางโค่นล้มหรือมิฉะนั้น ก็รับช่วงระเบียบทางการเมืองที่ได้เกิดขึ้นมาแล้ว อย่างไรก็ดี การปลดปล่อยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในด้านการเมืองในเวลาต่อมา ก็จะบังเกิดขึ้น ภายในโครงสร้างที่ระบอบอาณานิคมของยุโรปได้สร้างไว้เหล่านี้

การร่วมมือช่วยเหลือของชนพื้นถิ่น

อิทธิพลครอบงำของยุโรป มีพื้นฐานอยู่ที่เทคโนโลยีทางทหารที่เหนือกว่า ประกอบกับความเข้มแข็งด้านทางเศรษฐกิจ และการมีกองทัพแห่งชาติและทหารรับจ้างที่เหนือกว่า แม้ว่าจะมีแสนยานุภาพถึงเพียงนี้ แต่การปกครองที่จะให้ประสบความสำเร็จของยุโรปนี้ ยังจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากกลุ่มยุทธศาสตร์ภายในพื้นถิ่นเองด้วย ประการแรก เพราะชาวยุโรปเองมีจำนวนน้อยเกินกว่าจะรับภาระ

ในการบริหารงานปกครองประจำวันได้ ไม่ว่าจะในระดับใด ยกเว้นในระดับที่สูงพอสมควรเท่านั้น ในช่วงก่อนยุคสมัยใหม่ ชาวยุโรปจำเป็นต้องดึงชาวเอเชียเข้ามาร่วมงาน และยินยอมให้พวกเขามีส่วนแบ่งอำนาจอยู่ภายในกลไกการปกครองแบบอาณานิคม กลุ่มคนเหล่านี้ สูญเสียสถานภาพไปกับการจัดการปฏิบัติงานของรัฐให้เข้าหลักเหตุผล

กระนั้นก็ดี ผู้ร่วมมือช่วยเหลือที่เป็นชาวเอเชียก็ยังคงเป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากบทบาทของรัฐบาล มีลักษณะกว้างขวางและเข้มข้นยิ่งขึ้น โครงสร้างการปกครองอาณานิคม จึงจำเป็นต้องสนองความต้องการต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นอย่างสุดจะวัดได้ เพียงแค่อุปสรรคทางด้านภาษาและวัฒนธรรมอย่างเดียว ก็ก่อให้เกิดความจำเป็นที่ต้องมีชนชั้นผู้ใต้บังคับบัญชา คนเหล่านี้มีบทบาทในการสื่อคำสั่งซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ไปสู่ประชากรพื้นถิ่นในส่วนต่าง ๆ ที่กว้างขวางยิ่งขึ้น ผู้เป็นสื่อกลางเหล่านี้ ดึงตัวมาจากแหล่งต่าง ๆ กัน ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในท้องถิ่นและพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ของอาณานิคมแต่ละแห่ง บางคราว ผู้ร่วมมือช่วยเหลือเป็นสมาชิกในกลุ่มผู้ปกครองตามจารีตประเพณี บางคราว ก็เป็นชนชั้นที่เกิดขึ้นมาใหม่ ทว่าในหลายกรณีคนเหล่านี้เป็นผู้ที่อพยพมาจากต่างแดน แต่ไม่ว่ากำเนิดของผู้เป็นสื่อกลางนี้จะเป็นมาอย่างไรก็ตาม ชนชั้นผู้ร่วมมือช่วยเหลือที่เป็นชาวพื้นเมือง หรืออย่างน้อย เป็นผู้ที่อยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปกครองอาณานิคมให้เป็นผลสำเร็จ

จักรวรรดิของดัตช์ในชวาและของสเปนในพื้นที่สองในสามของดินแดนฟิลิปปินส์ที่อยู่ทางตอนเหนือทั้งหมด เป็นผลการสร้างสรรค์ขึ้นมาของช่วงก่อนยุคสมัยใหม่ จักรวรรดิทั้งสองถือกำเนิดขึ้นมาในคริสต์ศตวรรษที่สิบหกและสิบเจ็ด สภาพการณ์ต่าง ๆ ในยุคดังกล่าว ก่อให้เกิดความจำเป็นให้ต้องมีการพัฒนาชนชั้นปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งพึ่งพาอาศัยการอุปถัมภ์และสนับสนุนจากชาวยุโรปในทั้งสองบริเวณที่กล่าวนี้ ชนชั้นสูงในท้องถิ่น ถูกนำเข้าสู่ระบอบอาณานิคม และมักเป็นผู้ที่มีอำนาจอย่างมากทีเดียว คนเหล่านี้ ได้แก่หัวหน้าหมู่บ้านในฟิลิปปินส์ ซึ่งได้รับตำแหน่งเป็น *โกเบอร์นาดอร์ซิลโล (gobernadorcillo)* หรือพวกหัวหน้าส่วนภูมิภาคในชวา เช่น*บูปาตี* ซึ่งโดยประเพณีมีหน้าที่ต่ออดีตเจ้าที่อยู่เหนือตนขึ้นไป *บูปาตี* นี้ ถูกบริษัทเวเรนิกเด อูสต์-อินดิสเช คอมปัญนี (วีโอซี หรือบริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์) นำเข้ามาอยู่ในสังกัดตน และเปลี่ยนให้เป็นผู้ทำหน้าที่จัดส่งสินค้าทางการเกษตรให้แก่ดัตช์

ในเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส ความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดระหว่างชนชั้น*ปริยายี* ของชวากับชาวดัตช์เติบใหญ่ขึ้น แม้ว่าแต่ละฝ่ายปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยเฉพาะในองค์กรการปกครองด้านพลเรือน แต่ความเป็นหุ้นส่วนทางการเมืองระหว่าง*ปันเครห์ ปราดชา (pangreh pradja)* ชาวพื้นเมืองและบินเนนแลนด์เซ เบสตูอูร์ (Binnenlandse Bestuur) ชาวดัตช์ก็เป็นในลักษณะที่ไม่มีความเสมอภาค ทว่าเนื่องจากความเป็นหุ้นส่วนนี้ มีลักษณะยั่งยืนเป็นเวลานาน จึงเป็นเรื่องที่มีความสลับซับซ้อนอย่างยิ่ง ทั้งยังมิใช่สิ่งที่จะสามารถจัดวางตำแหน่งลงในแผนภูมิเพื่ออธิบายลำดับชั้นได้ด้วย ตลอดคริสต์ศตวรรษ

ที่สิบเก้า *ปันเครห์ ปราดชา*ยังคงปฏิบัติหน้าที่ทั้งในฐานะผู้สืบทอดตำแหน่งหน้าที่ของพวกหัวหน้าสมัยก่อนยุคอาณานิคม และในฐานะของตัวแทนของรัฐบาลเนเธอร์แลนส์[1]

ฮีเธอร์ ซูเธอร์แลนด์ เสนอความเห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการพลเรือนชาวยุโรปกับ *ปันเครห์ ปราดชา* มีลักษณะเฉพาะที่การต่อรองกันและเป็นการต่อรองที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง "ระหว่างชนชั้นสูงของสองชนชาติและสองวัฒนธรรม" รากฐานด้านวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญ *ปริยายี*มิได้มองว่าตนเองเป็นผู้ทรยศต่อระเบียบแบบแผนของจารีตประเพณีที่มีมาแต่เดิม หรือเป็นผู้หักหลังต่อประชาชนร่วมชาติของตนเอง พวกเขาเพียงแต่ให้ความเคารพต่อสิ่งที่พวกเขาเข้าใจว่าเป็น "อำนาจ" ซูเธอร์แลนด์มีความเห็นว่า พื้นฐานด้านภูมิปัญญาของ*ปันเครห์ ปราดชา* คือการสร้างความสถาพรให้แก่ความคิดแนวจารีตที่มีมาแต่ดั้งเดิม อันเกี่ยวกับสถานภาพและค่านิยมของชนชั้นผู้ดี ความคิดเหล่านี้ประกอบด้วย "ความเชื่อที่มีมาอย่างต่อเนื่อง ในด้านที่เหนือกว่ามนุษย์ขึ้นไปอันเกี่ยวกับชีวิตและการปกครอง" ความสำคัญของลัทธิบูชาวงศ์ตระกูลในท้องถิ่น และความเชื่อในความสำคัญของหลุมฝังศพ "ความเชื่อในความเป็นไปได้ ที่จะดำเนินการกับพลังเหนือธรรมชาติ มีอยู่ทั่วไปในหมู่ชาวชวา และการฟูมฟักอำนาจด้วยวิธีการที่ใช้อาคมและของขลัง ก็มีอยู่อย่างเป็นสามัญเสมือนเป็นเครื่องหมายของวัฒนธรรม*ปริยายี*" ดังนั้น ชาวชวาจึงเน้นความสำคัญของแง่มุมด้านศีลธรรมและศาสนาของรัฐบาล พวกเขามองเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีความสมานฉันท์อย่างถึงแก่น ระหว่างสภาพแวดล้อมด้านจิตวิญญาณ และด้านกายภาพ ความคงทนของความเชื่อเหล่านี้ เป็นเครื่องเตือนให้ระลึกว่า *ปริยายี* วิวัฒนาการจากหัวหน้าแบบศักดินา มาเป็นผู้บริหารงานในด้านการปกครอง ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้านี้เอง[2]

ความสัมพันธ์ที่เติบใหญ่ขึ้น ระหว่างระบอบอาณานิคมยุโรป กับชนชั้นผู้ให้ความร่วมมือช่วยเหลือที่มาจากประเพณีเดิมเหล่านี้ ยากจะระบุแบบฉบับออกมาให้เห็นได้ หากจะกล่าวอย่างน้อยที่สุด ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ เป็นความสัมพันธ์ที่คลุมเครือและสลับซับซ้อน และมีการประนีประนอมและความขัดแย้งปรากฏเป็นสัญลักษณ์อยู่อย่างชัดเจน เป็นการยากที่จะบอกว่า ชาวยุโรปละออกไปตรงไหน และชาวเอเชียเริ่มขึ้น ณ ที่ใด อันที่จริงแล้ว เราสามารถตั้งประเด็นโต้แย้งได้ว่า รัฐอาณานิคมยุคแรก ๆ เหล่านี้ เป็นเอเชียมากกว่ายุโรป รัฐบาลอาณานิคมในยุคต้น ๆ เช่นที่มีอยู่ในฟิลิปปินส์และ เนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส มีความคล้ายคลึงกับรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในแบบจารีตมากทีเดียว รัฐเหล่านี้ พึ่งพาอาศัยความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ ระหว่างหัวหน้าระดับท้องถิ่นตามลำดับชั้นต่าง ๆ ซึ่งเมื่อถึงที่สุดแล้ว แว่นแคว้นที่มีการแบ่งแยกกันเป็นส่วน ๆ ของพวกเขาทำให้พวกเขามีสถานะบางประการ ซึ่งได้รับการยอมรับจากประชากรในท้องถิ่น การเก็บภาษี กฎและระเบียบ งานสาธารณูปโภคต่าง ๆ และกิจการด้านศาสนา ถูกมองว่าเป็นความรับผิดชอบของหัวหน้า

---

[1] H. Sutherland, ***The Making of a Bureaucratic Elite***, Singapore, 1979, 2.

[2] Ibid., 4-6.

ส่วนภูมิภาคหรือกระทั่งของ ผู้มีอำนาจการปกครองอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งความสัมพันธ์ของพวกเขากับทางศูนย์กลางนั้น โดยแก่นแก้แล้ว เป็นความสัมพันธ์โดยส่วนตัว

การจัดระบบงานของรัฐให้เข้ากับหลักเหตุผล ก่อให้เกิดการก้าวไปสู่การแก้ไขเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เหล่านี้ มีการดำเนินอย่างเป็นขั้นตอนซึ่งเป็นไปในทางบวกเพื่อลดสถานะของกลุ่มคน ซึ่งในระยะแรก ๆ เป็นผู้ใช้อำนาจอย่างแท้จริง รวมทั้งลดสถานะของบรรดาผู้ที่ได้เอื้ออำนวยความสะดวกแก่การรุกคืบของจักรวรรดิด้วย ระบอบการปกครองของเกือบทุกประเทศ ยังดำเนินขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อลิดรอนขอบเขตการใช้อำนาจในทางส่วนตัว ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ได้มาไว้ในครอบครองภายในระเบียบแบบแผนด้านการเมืองและสังคมแบบอาณานิคม นอกจากนี้ การจัดการบริหารแบบใหม่ยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อกำจัดเครื่องยึดเหนี่ยวทางสังคมและการเมืองในแบบจารีต ที่สร้างความผูกพันระหว่างผู้นำแบบจารีตกับประชาชนของพวกเขา เมื่อล่วงมาถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้พบว่า ตนเองมีสถานภาพตกต่ำและด้อยอำนาจลงไป

ประชากรทั้งหมดภายในชนชั้นที่อาจนับเนื่องได้ว่าเป็นพันธมิตรในระยะแรก ๆ ในประเทศอาณานิคม ก็ถูกลดสถานะหรือยกเลิกสถานะไปในทำนองเดียวกัน เมื่อยุโรปใส่ใจมากขึ้นกับดินแดนอาณานิคมของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาวยูเรเชียในเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส โดยเฉพาะอย่างยิ่งชวา ซึ่งเริ่มประสบความตกต่ำในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ใกล้จะกลายเป็นคนที่ปราศจากสถานะไปแล้วในทศวรรษ 1880 จีน เกลแมน เทย์เลอร์[3] ได้สืบสาวกระบวนการอัปเปหิชาวยูเรเชียจากสังคม ในสังคมและรัฐอาณานิคมในปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า สำหรับกลุ่มชาวยูเรเชียดังกล่าว การสร้างกำแพงทางด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมระหว่างชาวเอเชียกับชาวยุโรป มีผลในการสร้างความอัปยศอดสูแก่พวกเขาให้มากเป็นพิเศษ

อย่างไรก็ดี ในประเทศอื่น ๆ ชนชั้นผู้เป็นพันธมิตรเหล่านี้มิได้ถูกขับออกจากสถานะที่พวกเขาดำรงอยู่ อันที่จริงแล้ว พวกเขาสามารถจัดการวางตำแหน่งของตน ในลักษณะที่ทำให้พวกเขาจะได้รับช่วงอำนาจต่อมา เมื่อนักล่าอาณานิคมจากไปในท้ายที่สุด ความสำเร็จหรือการไม่ประสบความสำเร็จของพวกเขา ในการกระทำเช่นนี้ ส่วนใหญ่แล้ว ขึ้นอยู่กับความสามารถของพวกเขา ในอันที่จะธำรงรักษาฐานอำนาจในสังคมท้องถิ่นไว้ได้ เรื่องนี้แน่ชัดเป็นพิเศษในฟิลิปปินส์ ในฟิลิปปินส์นั้นเมื่อถึง ค.ศ.1870 ชนชั้นลูกครึ่งสเปน รวมทั้งลูกผสมเชื้อชาติอื่น ๆ บางกลุ่ม ต่างชูธงชาตินิยมกันแล้ว ความเพียรพยายามของชาวสเปนในช่วงระยะนี้ เพื่อปรับปรุงการปกครองในฟิลิปปินส์ให้ทันสมัยและเพื่อหลีกเลี่ยงการแบ่งปันอำนาจให้กับพวก*อิลัสเตรโด* พร้อม ๆ กันไปด้วยนั้น ได้นำไปสู่การปฏิวัติฟิลิปปินส์และไปสู่การเข้ามาครอบครองของสหรัฐ กลุ่มชนเหล่านี้ มิใช่ว่าจะยอมปล่อยให้ตัวเองถูกลืมเลือนหายไปอย่างสงบกันเสียทั้งหมดทุกกลุ่ม

---

[3] Jean Gelman Taylor, ***The Social World of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia***, Madison, 1983.

ในกรณีของอาณานิคมย่านช่องแคบ (สเตรทส์ เซทเทิลเมนท์) การปกครองของอังกฤษในช่วงเวลาเกือบตลอดคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า อาศัยความร่วมมือช่วยเหลือของชาวจีนในย่านช่องแคบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *กะปีตัน* หัวหน้าสมาคมลับ เจ้าภาษีนายอากร และผู้ประกอบการค้า*บาบา* ซึ่งเข้าครองตำแหน่งต่าง ๆ อย่างกึ่ง ๆ เป็นทางการ กลุ่มชาวจีนทำนองเดียวกันนี้ มีอยู่ในปัตตาเวียและเมืองอื่น ๆ ของชวาเช่นกัน รวมทั้งในไซง่อน กรุงเทพฯ และมนิลา บ่อยมากทีเดียว ที่อำนาจของคนเหล่านี้ภายในชุมชนชาวจีนหรือในสังคมท้องถิ่นโดยทั่วไป มีรากเหง้าอยู่ที่สมาคมลับและกลุ่มพนักงานที่ทำหน้าที่ตรวจตราความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการจัดเก็บภาษีให้กับเจ้าภาษีนายอากร

ที่เด่นชัดโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือการผูกขาดภาษีฝิ่น การผูกขาดภาษีฝิ่นมีคนจีนเป็นผู้ควบคุมเสมอโดยไม่มีการผันแปรเป็นอื่น การผูกขาดภาษีฝิ่นยังเป็นที่รับรู้กันว่า เป็นตัวอย่างที่เจิดจ้าที่สุดของการเป็นแดนอิสระภายในรัฐที่อยู่ในมือของเอกชน เจ้าภาษีนายอากรใช้อำนาจเหนือประชากรพื้นถิ่นโดยผ่านเครือข่ายสายลับ อันธพาล และสายข่าวของตนเอง ในขั้นแรกของกระบวนการจัดให้เข้าหลักเหตุผล ได้มีการแยกอำนาจทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจออกจากกัน ระหว่างค.ศ.1885 ถึงค.ศ.1910 ระบบการให้สัมปทานสิทธิผูกขาดการเก็บภาษี มีข้อจำกัดมากขึ้นเรื่อย ๆ และในท้ายที่สุด ก็ได้ยุบเลิกไป และเปลี่ยนไปเป็นการผูกขาดของรัฐบาลแทน การยกเลิกนี้เกิดขึ้น ในดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศสก่อนที่ใด ๆ และต่อจากนั้น ก็เกิดขึ้นในอาณานิคมของดัตช์และอเมริกัน และในท้ายที่สุด ในดินแดนที่อังกฤษเข้าครอบครอง และในสยาม

แม้ว่าความเพียรพยายามที่จะลดอิทธิพลของชนชั้นเหล่านี้ในบริเวณที่เป็นอาณานิคมจะประสบความสำเร็จเป็นส่วนใหญ่ แต่คนเหล่านี้จำนวนมากสามารถหาทางรักษาที่มั่นของตนบนขุนเขาทางสังคม-การเมือง ไว้ได้บ้าง ในบริทิชมาลายา ชาวจีนในย่านช่องแคบ ลงหลักปักฐานไว้ได้อย่างมั่นคงเพียงพอ และมักเป็นผู้ที่มั่งคั่งเพียงพอที่จะก้าวเข้าไปอยู่ในตำแหน่งระดับกลาง ๆ ของระบบราชการที่กำลังขยายตัว โดยทำหน้าที่เป็นเสมียน และบางครั้ง ถึงขั้นเป็นนักวิชาชีพ ปัจเจกบุคคลบางคน อย่างเช่นซอง ออง เชียง นายแพทย์ ลิม บุน เกง และ ตัน เชง ลอค เป็นผู้ที่ดำรงตำแหน่งที่มีชื่อเสียงโดดเด่นอยู่ในสังคมท้องถิ่นในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ เราสามารถกล่าวได้แม้กระทั่งว่าผู้สืบทอดวัฒนธรรมต่อจากพวกเขาเหล่านี้ อย่างน้อยที่สุดก็ได้รับสิงคโปร์เป็นมรดกตกทอดอย่างแท้จริง ผู้สืบทอดวัฒนธรรมเหล่านี้จะได้แก่ผู้ที่จบการศึกษาจากสถาบันแรฟเฟิลส์ และโรงเรียนที่ใช้ภาษาอังกฤษอื่น ๆ คนเหล่านี้ถือว่าตนเป็นชนชั้น “ชาวจีนของสมเด็จบรมพระราชินีนาถ” และได้รวมตัวกันขึ้นเป็นสมาคมชาวอังกฤษเชื้อสายจีนแห่งย่านช่องแคบ พวกเขาคือผู้ที่เป็นต้นกำเนิดของชาวจีน “กระแส” อังกฤษ และในกรณีของสิงคโปร์ คือผู้ที่ได้เข้ารับหน้าที่ในการควบคุมดูแลสังคมในช่วงหลังจากยุคอาณานิคม

แม้ว่าจะมีการดำเนินความเพียรพยายามในหลาย ๆ ทางเหล่านี้ เพื่อจัดการให้ทุกอย่างเข้าสู่หลักการของเหตุผล และลดฐานอำนาจในแบบจารีตประเพณีที่มีมาแต่เดิม แต่ผู้ร่วมมือช่วยเหลือ ก็ยังคงมีความสำคัญต่อรัฐบาลอาณานิคมมากเป็นพิเศษต่อไป ในช่วงเวลาหลายปีภายหลังค.ศ.1890

กล่าวคือในช่วงที่มีการนำผู้เชี่ยวชาญจากหน่วยราชการพลเรือนของยุโรป มาปฏิบัติงานด้านเทคนิคในแขนงต่าง ๆ เช่นการแพทย์ สุขาภิบาล และวิศวกรรมการทำเหมืองแร่ การสร้างทางรถไฟและการก่อสร้าง ข้าราชการที่มาทำงานให้กับฝ่ายปกครองสมัยใหม่ เป็นผู้ที่สามารถคาดหวังได้ว่า จะกลับไปยังเมืองแม่ได้ภายในระยะเวลาสองถึงสามปี ซึ่งต่างจากเจ้าหน้าที่อาณานิคมสมัยแรก ๆ ซึ่งเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยความพร้อมที่จะปฏิบัติงานเป็นระยะเวลานาน ๆ ตั้งแต่สิบปีไปจนถึงตลอดชีวิตจึงจะกลับบ้าน ข้าราชการในยุคหลังนี้ บางครั้งอาจได้รับการย้ายตำแหน่งจากอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไปประจำอยู่ในแอฟริกาหรือเอเชียใต้ หรือกระทั่งในทวีปอเมริกา ความยึดมั่นผูกพันของพวกเขา มิได้มีกับบริเวณใดหรือรัฐหนึ่งใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะ หากแต่มีอยู่กับอาชีพภายในระบบราชการของจักรวรรดิในระดับโลก

เจ้าหน้าที่ชาวยุโรปก่อให้เกิดความสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก พวกเขามาพร้อมกับภรรยา ลูก ๆ และหีบห่อสัมภาระทางวัฒนธรรมของยุโรป มากเท่าที่จะขนมาได้ พวกเขาคาดหวังว่าจะได้รับสวัสดิการด้านการแพทย์และได้รับบำเหน็จบำนาญ ได้สิทธิ “ลากลับบ้าน” สำหรับตนเองและครอบครัวโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย และแน่นอนว่า รวมถึงการศึกษาที่มีคุณภาพสูงในโรงเรียนยุโรปสำหรับลูก ๆ ของตนด้วย พวกเขาจำเป็นต้องมีที่อยู่อาศัยและสิ่งอำนวยความสะดวกในระดับยุโรป รวมทั้งคนรับใช้เป็นคณะ เพื่อรับภาระในการปฏิบัติงานในอาณานิคมที่ถือว่าไม่เหมาะสำหรับคนผิวขาว เพียงแค่จำนวนคนที่จำเป็นสำหรับการปกครองอย่างมีประสิทธิภาพ ก็ยังหมายถึงว่า เจ้าหน้าที่ระดับล่าง ๆ ส่วนใหญ่ จะต้องจัดหาจากในท้องถิ่น ตำแหน่งในระดับกึ่งมีทักษะเช่นเสมียน ผู้ส่งสารระหว่างธุรกิจและธนาคาร และบุคลากรระดับหมู่บ้านเหล่านี้ ยังทำหน้าที่เป็นปราการทางด้านสถานภาพ ขวางกั้นอยู่ระหว่างชนชั้นสูงที่มีอำนาจ กับลูกจ้างระดับต่ำต้อยในหน่วยงานราชการ คนเหล่านี้ยังคอยป้องกันมิให้ชนชั้นที่ประกอบด้วยคนผิวขาวที่ยากจน หรือกระทั่งอยู่ในระดับปานกลางปรากฏขึ้น เพราะอาจจะขจัดมายาภาพที่ว่า ชาวยุโรปเป็นเผ่าพันธุ์ที่เหนือกว่าชาวเอเชียได้

การผลักดันเพื่อสร้างมาตรฐานให้แก่ระบบราชการในเนเธอร์แลนส์ อินดีส ซึ่งขึ้นสู่ระดับสูงสุดในช่วงระหว่างค.ศ.1910 ถึงค.ศ.1915 นั้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลดัตช์กับ*ปริยายี* ในช่วงระยะเวลานี้ ผู้ที่เคยเป็นหัวหน้าที่มีอิสระ ไม่ต้องขึ้น แก่ใครในระบบศักดินา ถูกบังคับให้จำต้องยอมรับสถานภาพอย่างใหม่ ซึ่งมีฐานะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบราชการแบบรวมศูนย์[4] แม้ว่าตระกูล*ปริยายี*บางตระกูลจะได้ประโยชน์ทางด้านการเงินเมื่อรัฐบาลเริ่มส่งเสริมวิสาหกิจด้านเศรษฐกิจที่มีขนาดใหญ่โต แต่ส่วนใหญ่แล้ว มีแนวโน้มที่*ปริยายี*จะรักษาสถานภาพทางด้านเศรษฐกิจไว้ไม่อยู่ พวก*ปริยายี*ถูกนำเข้ามารวมอยู่ภายใต้การควบคุมซึ่งถูก

[4] Sutherland, 2.

กำหนดแนวทางจากส่วนกลาง และดังนั้น จึงเท่ากับว่า พวกเขาต้องพึ่งพาอาศัยการสนับสนุนของประชาชนน้อยกว่าพึ่งพาความเห็นชอบจากพวกดัตช์[5]

การที่สหรัฐเข้ามากำจัดอำนาจการปกครองของสเปนในฟิลิปปินส์ เป็นเหตุให้สหรัฐต้องเผชิญหน้ากับการต่อต้านของชนชั้น*อิลัสเตรโด* ซึ่งเริ่มต้นด้วยการก่อจลาจลต่อต้านสเปนในตอนแรก ในช่วงปีแรก ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ความสัมพันธ์ของอเมริกันกับ*อิลัสเตรโด* น่าจะเป็นได้ว่ามีลักษณะแผกพิเศษไม่เหมือนที่อื่นใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาวอเมริกันไม่เหมือนประเทศเจ้าอาณานิคมอื่น ๆ พวกเขามองว่าการเข้าครอบครองดินแดนอาณานิคมในฟิลิปปินส์ของพวกเขานั้น เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่เพียงชั่วคราวเท่านั้น ชาวอเมริกันปรารถนาที่จะสร้างรัฐบาลอาณานิคมที่มีเมตตา ซึ่งจะได้รับความร่วมมือจากประชาชน และในขณะเดียวกัน ก็จะให้การศึกษาแก่ชาวอาณานิคมเพื่อที่คนเหล่านี้จะสามารถปกครองตนเองได้ เจ้าอาณานิคมใหม่เชื่อว่า พวก*อิลัสเตรโด* ยังไม่พร้อมสำหรับการปกครองตนเอง ดังที่วิลเลียม โฮเวิร์ด ทัฟต์ เขียนไว้ว่า

> ในขณะที่พวกเขา [พวก*อิลัสเตรโด*] ใช้วลีที่ฟังดูสูงส่ง เกี่ยวกับเสรีภาพและรัฐบาลที่เป็นอิสระ แต่พวกเขาก็มีความเข้าใจน้อยมาก ว่าเรื่องเหล่านี้มีความหมายว่าอย่างไรบ้าง พวกเขาไม่สามารถอดกลั้นต่อความเย้ายวนใจกับผลประโยชน์ และทุกหน่วยงาน ก็มีทีท่าว่าจะถูกนำมาใช้เพื่อสร้างความใหญ่โตโอ่อ่าโดยส่วนตัวให้แก่ผู้ดำรงตำแหน่งในหน่วยงานนั้น ๆ โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของประชาชน[6]

ทัฟต์คงต้องการมอบอำนาจไปให้อยู่ในมือของ “ประชาชน” มากกว่า อย่างไรก็ดี ทัฟต์ก็จำเป็นต้องหาความสนับสนุนและความร่วมมือจากชนชั้นสูง เพื่อที่จะยุติสงครามที่กองทัพชาวนากำลังทำอยู่กับสหรัฐ สงครามนี้ สร้างความคับข้องใจแก่พวกชาตินิยมชาวฟิลิปปินส์ ฝ่ายปกครองชาวอเมริกันพบว่าเป็นการสะดวกเหมาะสม ที่จะยอมให้บุคคลในหมู่ชนชั้นสูงชาวฟิลิปปินส์ ที่ให้ความร่วมมือช่วยเหลือตน มีบทบาทในรัฐบาลเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ และอเมริกันก็จำต้องมองไปทางอื่น เวลาที่คนเหล่านี้สร้างความมั่งคั่งให้แก่ตัวเองบนความเดือดร้อนของชาวนา และเพิ่มอำนาจภายในชุมชนท้องถิ่นที่ตนเคยมีมาแต่เดิมให้สูงขึ้น นอร์แมน โอเวน ระบุว่าเป้าหมายที่ขัดแย้งกันระหว่างการปกครองอาณานิคมแบบที่ด้อยคุณภาพและถือความสะดวกเข้าว่าที่นำมาควบคู่กับความคิดเรื่องสาธารณรัฐในอุดมคติ ได้นำไปสู่ “การประนีประนอมโดยไม่มีที่สิ้นสุด” ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว ก็เท่ากับปล่อยให้ชนชั้น*อิลัส*

---

[5] Ibid., 11-14.

[6] Michael Cullinane, “Implementing the New Order: The Structure and Supervision of Local Government during the Taft Era,” in Norman G. Owen, ed., ***Compadre Colonialism: Studies on the Philippines under American Rule***, Ann Arbor: Michigan Papers on Southeast Asia no. 3, University of Michigan, 1971, 15.

เตรโด ขึ้นมาครองอำนาจ ทัฟต์เตือนให้ระวังแนวโน้มที่นำไปสู่ "การเอาแต่รอจนกว่ากลุ่มคณาธิปไตยหรือพวกชนชั้นผู้ดีฟิลิปปินส์ มีทักษะเพียงพอที่จะจัดระบบงานการปกครองประเทศได้ แล้วจากนั้น ก็โอนเกาะฟิลิปปินส์นี้ให้แก่คนกลุ่มนี้ไป"[7]

แม้ว่าชาวอเมริกันจะเป็นผู้มาใหม่ในเกมอาณานิคมในค.ศ.1899 และ 1900 แต่การตัดสินใจของพวกเขา ในอันที่จะแสวงหาความร่วมมือจากชนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ภายในสังคมชาวพื้นเมือง แล้วต่อจากนั้น ก็พยายามที่จะหล่อหลอมให้ชนกลุ่มนี้มีคุณสมบัติตรงตามวัตถุประสงค์ของตนนั้น เป็นการตัดสินใจเช่นเดียวกับที่รัฐบาลอาณานิคมทุกแห่งทั่วภูมิภาคนี้กระทำกัน แม้ว่ารัฐบาลอาณานิคม ที่ตัดสินใจเช่นนี้ มิใช่ทุกแห่งที่กระทำด้วยความตั้งใจที่จะฝึกฝนชนชั้นปกครองให้ขึ้นมาสืบทอดการดำเนินงานสืบทอดต่อจากพวกเขา แต่นโยบายในการปกครองอาณานิคมส่วนใหญ่ ต่างก็บรรลุถึงเป้าหมายอย่างเดียวกันนี้ ทุกรัฐบาลจะฝึกฝนเจ้าหน้าที่ชาวพื้นเมืองซึ่งขึ้นมาเป็นชนชั้นหนึ่ง เพื่อให้เข้าดำรงตำแหน่งในระดับล่างของหน่วยราชการทหารและพลเรือน กลุ่มต่าง ๆ ที่ได้เริ่มต้นในฐานะที่เป็นชนชั้นสูงในสังคมยุคก่อนอาณานิคมหรือยุคอาณานิคม "ตอนต้น" อย่างเช่นพวกผู้ดีมาเลย์ พวก*อิลัสเตรโด*ชาวฟิลิปปินส์ หรือ*ปริยายี*ชาวชวา ต่างถูกเปลี่ยนไปเป็นข้าราชการพลเรือน หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ ดังที่พวกเขาชอบให้เรียกเช่นนี้มากกว่า

ในกรณีอื่น ๆ จะมีชนกลุ่มใหม่ที่มิใช่ชนชั้นสูง ที่มหาอำนาจอาณานิคมได้พบว่าเป็นพันธมิตรที่ตนชื่นชมมากกว่า ในพม่า บรรดาผู้นำในแบบจารีตประเพณี ถูกกำจัดไปหมดทั้งสิ้น ตำแหน่งหัวหน้าในแวดวงเก่า ๆ ถูกยุบเลิก โดยมีการแต่งตั้งหัวหน้า "หมู่บ้าน" ซึ่งเป็นข้าราชการขึ้นมาใหม่ ในโคชินจีนก็ทำนองเดียวกัน การกำจัดข้าราชการตามจารีตของจีนแต่ดั้งเดิม ก่อให้เกิดความจำเป็นให้ต้องว่าจ้างชาวเวียดนามธรรมดาสามัญให้มาทำงานกับรัฐบาล ในบางกรณี ในที่ซึ่งไม่มีผู้นำในท้องถิ่นด้วยเหตุผลที่แตกต่างกันไป ก็จะมีชาวเอเชียที่เป็น "คนต่างชาติ" เข้ามารับบทบาทพวกนี้แทน ในอันหนำและตังเกี๋ย ลำดับยศศักดิ์ของขุนนางตามจารีตของจีนแต่เดิมมา ถูกคงไว้อย่างเดิม แต่มีการจัดตั้งข้าราชการพลเรือนชุดใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวฝรั่งเศส ให้ขึ้นมาทำงานเคียงข้างไปด้วยกัน ในอีกทางหนึ่ง การขาดแคลนบุคลากรที่เหมาะสมในดินแดนในอารักขาในกัมพูชาและลาว ก็ชักนำให้ชาวฝรั่งเศส หันมาว่าจ้างชาวเวียดนาม ในพม่าและมลายู ชาวอังกฤษมักพบว่า เป็นการสะดวกที่จะใช้ชาวอินเดีย และในกรณีของมลายู ก็จะใช้ชาวจีน

ในหน่วยงานราชการทหาร การใช้ประชากรต่างด้าวหรือชนกลุ่มน้อยมาเป็นทหาร ดูจะเป็นเรื่องที่เห็นเด่นชัดยิ่งกว่า พวกอังกฤษซึ่งดำเนินการตามแนวนโยบายที่ได้พัฒนาขึ้นในอินเดีย เป็นผู้ที่เชี่ยวชาญเป็นพิเศษในการฝึกฝนอบรมประชากรบางกลุ่มขึ้นมาเป็นพันธมิตรทางทหาร สองในสามของกองทหารอังกฤษในพม่า ประกอบด้วยชาวกะเหรี่ยง และอีกหนึ่งในสาม ประกอบด้วยชาวคะฉิ่นและฉานเป็นส่วนใหญ่ ในเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส ดัตช์ถือเป็นนโยบายเป็นเวลานานมาแล้ว ที่จะ

---

[7] Norman Owen, "Introduction: Philippine Society and American Colonialism," in ibid., 5-7.

ว่าจ้างชาวอัมบอนเป็นทหารในดินแดนอาณานิคม ในมลายู อังกฤษมักว่าจ้างพวกซีปอยจากอินเดียมาอยู่เนือง ๆ

ผลข้างเคียงของการจัดหาบุคลากรในท้องถิ่นมาทำงานให้กับรัฐบาล คือการสถาปนาระบบโรงเรียนขึ้นในอาณานิคม ซึ่งกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นในทุกแห่งเลยทีเดียว โรงเรียนของเอกชนก็ปรากฏขึ้นตามมา ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว มีมิสชันนารีผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์เป็นผู้บริหาร ภาษาที่ใช้ในการสอน ปกติแล้วเป็นภาษายุโรปของประเทศที่เป็นเจ้าอาณานิคม โรงเรียนซึ่งใช้ภาษาท้องถิ่นเป็นสื่อในการสอนก็ได้รับการก่อตั้งขึ้นมาเช่นกัน ทว่าโรงเรียนเหล่านี้ มีแนวโน้มที่จะถูกมองว่ามีศักดิ์ศรีด้อยกว่า แน่นอนว่า ผลกระทบจากโรงเรียนเหล่านี้ มีต่อเนื่องไปไกล เนื่องจากผลนี้เกี่ยวพันถึงการสร้างพันธมิตรด้านวัฒนธรรมให้แก่มหาอำนาจอาณานิคม ปัจเจกชนในชนชั้นนี้ เริ่มแยกตัวเองออกจากวัฒนธรรมพื้นเมืองของตนเอง พวกเขารับภาษาของตะวันตกมาใช้ ซึ่งมิใช่แต่เพียงเท่านั้น หากยังรวมถึงค่านิยม อคติ แบบอย่างการดำเนินชีวิต และที่ตลกอย่างขำไม่ออกที่สุด คือรับความคาดหวังตามแบบของตะวันตกเข้าไว้ด้วย ความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ตามความสามารถ ซึ่งเป็นปัจจัยที่จะเป็นแก่นแท้ของการศึกษาแบบตะวันตก เป็นแบบอย่างที่เป็นอันตรายให้แก่ระบบอาณานิคม ซึ่งวางรากฐานขึ้นมาด้วยการสร้างกำแพงทางด้านเชื้อชาติ การถูกดูหมิ่นเหยียดหยามเป็นการส่วนตัวและอุปสรรคที่กีดขวางมิให้การณ์เป็นไปตามความคาดหวังดังที่ประสบการณ์การศึกษาแบบตะวันตกได้ก่อให้เกิดขึ้น เป็นเชื้อเพลิงให้แก่นักปฏิวัติต่อต้านอาณานิคมรุ่นแรกในทศวรรษ 1930 ผู้ที่ได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนจากผู้ปกครองชาวยุโรป จึงได้กลายมาเป็นผู้แข่งขันของพวกเขาไปด้วยประการฉะนี้

การกีดกันและเหยียดหยามกันด้วยเหตุผลทางด้านเชื้อชาติที่มีสูงขึ้นเรื่อย ๆ ภายในฝ่ายปกครองของชาวยุโรป หลังจากผ่านไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง ก็เริ่มส่งผลสะท้อนกลับ ผลสะท้อนกลับนี้ ได้เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างชาวยุโรปกับชนชั้นสูงชาวเอเชียในดินแดนอาณานิคมไปอย่างลึกซึ้ง ทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับเนื้อหาของความคิดทางการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กับวิถีปฏิบัติในด้านการเมืองที่นักวิชาการดังเช่นเบเนดิคต์ แอนเดอร์สันและแอนโธนี ซี.มิลเนอร์[8] พัฒนาขึ้นมา ชี้ว่า แรกทีเดียวนั้น ผู้ปกครองและหัวหน้าแต่ดั้งเดิมในพื้นถิ่น อาจมองเห็นว่าเป็นหน้าที่ของตน ที่จะต้องร่วมมือช่วยเหลือในการปกครองอาณานิคม เนื่องจากกระบวนการเข้ายึดครองอาณานิคมค่อนข้างดำเนินไปทีละน้อย ประกอบกับความจริงในข้อที่ว่า กลุ่มต่าง ๆ อย่างเช่นพวก*ปริยายี* ต่างมองว่าตนเองเป็นผู้รับใช้อำนาจ ดังนั้น พวกเขาจึงมิได้เห็นว่า กิจกรรมของตนในการร่วมมือกับรัฐบาลดัตช์ เป็นการกระทำของการทรยศขายชาติแต่อย่างใด ในกรณีอื่น ๆ เช่นในบริทิชมาลายาก็เช่นเดียวกัน พวกหัวหน้าชาวมาเลย์ที่ร่วมมือช่วยเหลือในการรุกคืบของอาณานิคม ต่างมองว่าตนเองยังคงรับใช้*เกราจาอัน*

---

[8] Anderson, “The Idea of Power in Javanese Culture” in Clair Holt et al., eds, ***Culture and Politics in Indonesia***, Ithaca, 1972; A.C. Milner, ***Keraja’an: Malay Political Culture on the Eve of Colonial Rule,*** Tuscon, 1982.

(kerajaan) หรือรัฐบาลต่อไป ความคิดที่ว่ารัฐบาลอาณานิคมจำต้องเป็นสิ่งแปลกปลอมนั้น มิได้รุกล้ำเข้าไปในจิตสำนึกของชนชั้นปกครองในท้องถิ่นเลย อันที่จริงแล้ว ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เริ่มเกิดสำนึกในความแตกต่างอย่างถึงรากฐานระหว่างผลประโยชน์ของรัฐและผลประโยชน์ของสังคมของพวกเขาเอง ก็ต่อเมื่อลัทธิชาตินิยมได้พัฒนาขึ้นมาแล้วเท่านั้น แน่นอนว่าส่วนหนึ่งของความรับรู้ถึงความแตกต่างนี้ เกิดขึ้นในฐานะที่เป็นปฏิกิริยาตอบโต้ต่อลัทธิแบ่งแยกและเหยียดผิวของชาวยุโรป

ในประเทศดังเช่นสยาม ซึ่งเป็นดินแดนที่ไม่มีการปกครองแบบอาณานิคมอย่างเป็นทางการ สามารถมองได้ว่า ระบอบกษัตริย์เองนั่นแหละ ที่เป็นทั้งผู้ร่วมมือช่วยเหลือและเป็นเจ้าอาณานิคม ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกนั้น กษัตริย์ไทยสองพระองค์ที่ทรงครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาของการรุกคืบของยุโรป คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ.1851-1868) และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1868-1910) ทั้งสองพระองค์ต่างทรงโอนอ่อนและคล้อยตามคำเรียกร้องของยุโรปอย่างระมัดระวัง ทรงยอมยกดินแดนให้และโปรดให้ลงนามในสนธิสัญญาซึ่งเป็นการลดพระราชอำนาจในการควบคุมพิกัดอัตราภาษีศุลกากร การควบคุมชนชาวต่างชาติ และการค้ากับต่างชาติ ทั้งสองพระองค์ทรงยอมรับคำแนะนำของชาวต่างชาติเกี่ยวกับการปฏิรูประบบการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของพระองค์เอง ทั้งสองพระองค์ยังทรงดำเนินการไปไกลถึงขั้นจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวยุโรปมาจัดการให้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้น สำเร็จลุล่วงไป การปฏิรูปต่าง ๆ ในสยาม ส่งผลให้เกิดการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและเสริมสร้างพระราชอำนาจของกษัตริย์ภายในดินแดนสยาม

สำหรับกิจการภายในประเทศ พระบาทพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โครงการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเพื่อกำจัดข้าราชสำนักและเจ้าเมืองที่รับตำแหน่งด้วยการสืบทอดมาทางเชื้อสายวงศ์ตระกูล พวกเจ้าเมืองเหล่านี้ ทำให้อำนาจการปกครองในท้องถิ่นของตน กลายเป็นของหวงห้ามที่สงวนไว้ให้กับตระกูลของตนเองไป พวกเจ้าเมืองถูกแทนที่ด้วยตัวแทนจากระบบบริหารราชการที่มีฐานอยู่ในกรุงเทพฯ ระบบบริหารราชการนี้อยู่ภายใต้การควบคุมของบรรดาพระอนุชาของพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงได้รับการศึกษาตามแบบอย่างของตะวันตก ข้าราชการใหม่ ๆ ได้รับการจัดหามาจากหมู่ชนชั้นสูงในกรุงเทพฯ และจากลูกหลานในตระกูลต่าง ๆ ตามหัวเมือง คนเหล่านี้เต็มอกเต็มใจที่จะรับการศึกษาเพื่อแลกเปลี่ยนกับการสูญเสียอภิสิทธิ์ที่ตกทอดมาตามเชื้อสายวงศ์ตระกูล ชนชั้นสูงตามหัวเมืองเหล่านี้ ต้องสูญเสียสถานภาพทางทหารที่เคยมีในอดีต รัฐบาลได้ว่าจ้างที่ปรึกษาชาวยุโรปมาฝึกทหารอาชีพที่ใช้อาวุธสมัยใหม่

กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีสองพระองค์ในสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงแคล่วคล่องและเชี่ยวชาญนัก ในเรื่องการบริหารกลไกของรัฐที่รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางที่พระบาทพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ทั้งนี้ อาจมองได้ว่า ทั้งสองพระองค์เป็นประดุจประมุขผู้ครองอาณานิคมสองพระองค์แรก ที่ถูกชนชั้นผู้ร่วมมือช่วยเหลือของพระองค์เอง โค่นล้ม ผู้เข้าร่วมในการก่อรัฐประหารปีค.ศ.1932 มีอำนาจ

มากมาย เมื่อเปรียบกับระบอบกษัตริย์ และดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องรอจนกว่ากำลังจากภายนอก จะมาสยบกำลังทหารของจักรวรรดิ อันที่จริงแล้ว พวกเขาเป็นผู้นำของกองกำลังทหารนั้นเอง

ผู้ปกครองอาณานิคม กระทำการต่าง ๆ โดยถือความสะดวกเป็นสำคัญ ด้วยการสร้างความเป็นพันธมิตรขึ้นกับส่วนต่าง ๆ ของประชากรในท้องถิ่น ผลลัพธ์ของนโยบายเหล่านี้ พิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นอันตรายอย่างลึกซึ้งต่อรัฐบาลอาณานิคม พันธมิตรที่เป็นชนพื้นถิ่น มีความคุ้นเคยกับระบบอาณานิคมอย่างชิดใกล้ ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว ระบอบนี้ได้เปลี่ยนพวกเขาให้กลายไปเป็นศัตรูที่เป็นอันตรายอย่างที่สุด ถึงขั้นที่อาจเป็นพวกที่จะเข้ามาแทนที่ผู้ปกครองชาวยุโรปได้ นอกเหนือจากอันตรายนี้แล้ว ชาวยุโรปยังได้สร้างชนชั้นที่มีความเก่งฉกาจเป็นเยี่ยมในการร่วมมือช่วยเหลือ คนเหล่านี้เป็นผู้ที่เข้าใจธรรมชาติของอำนาจอาณานิคมโดยสัญชาติญาณ และเป็นผู้ที่พร้อมที่จะร่วมมือกับใครก็ได้ ที่ยึดกุมดุลยภาพของความแข็งแกร่งทางทหาร บ่อยครั้งทีเดียว ที่เจ้าหน้าที่อาณานิคมชาวยุโรปตะลึงกับความกระตือรือร้นและฉับไวที่ “ชนพื้นเมืองของพวกเขา ตอบสนองต่อคำสัญญาของชาวญี่ปุ่น เรื่อง “ทวีปเอเชียเพื่อชาวเอเชีย” ในค.ศ.1942

ในกรณีของฟิลิปปินส์ก็เช่นเดียวกับในมลายู กัมพูชาและลาว ชนชั้นสูงตามจารีตเดิม โชคดีพอที่จะประสบความสำเร็จ พวกเขาดำเนินตามเส้นทางจากการเป็นผู้นำตามจารีตเดิม มาสู่ความเป็นพันธมิตรของระบอบอาณานิคม จนกระทั่งมาสู่ความเป็นชนชั้นสูงภายหลังเอกราช พวกเขายืนหยัดอยู่ในที่สูงสุดมาโดยตลอด ในขณะที่โลกที่อยู่เบื้องล่างพวกเขานั้นเปลี่ยนแปลงไป ในเนเธอร์แลนส์ อีสต์อินดีส การเปลี่ยนผ่านนี้ มิได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นเท่าใดนัก ชนชั้นสูงในดินแดนนี้ยังได้พบว่า ความเกี่ยวพันของตนเองกับผลประโยชน์ที่มีลักษณะต่อต้านลัทธิชาตินิยม ที่เกิดขึ้นในท่ามกลางความปั่นป่วนของการปฏิวัตินั้น ปกติแล้วจะเป็นสัดส่วนที่สัมพันธ์กับสภาพการณ์ที่ว่า พวกเขาได้ปล่อยให้ตนเองเหินห่างจากสังคมของตนเองไปไกลสักเพียงใด ชนชั้นผู้บริหารบ้านเมืองชนชั้นใหม่ในเวียดนาม ซึ่งมักเป็นผู้นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกเสียอยู่บ่อย ๆ ได้ขวนขวายพยายามที่จะกลายเป็น “คนฝรั่งเศส” ในยุคหลังสมัยอาณานิคม สถานการณ์น่าจะยุ่งยากมากเป็นพิเศษ สำหรับชนกลุ่มน้อยในด้านชาติพันธุ์หรือในด้านสังคมที่เคยทำงานให้กับรัฐยุโรป คนเหล่านี้ได้มาพบว่าในช่วงเวลาของการปฏิวัติตามแนวทางของลัทธิชาตินิยมตนเองเป็นผู้ที่ถูกโดดเดี่ยว

การปกครองโดยตรงและโดยอ้อม

เจ. เอส. เฟอร์นิวัลล์กล่าวไว้ในงานคลาสสิคของเขาเกี่ยวกับการปกครองแบบอาณานิคมในดินแดนพม่าของอังกฤษและในเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีสว่า อาณานิคมสองแห่งนี้ มีความคล้ายคลึงกันอยู่หลายประการ

> ทว่าในเรื่องวิถีปฏิบัติแบบอาณานิคมนั้น ทั้งสองประเทศแสดงความแตกต่างให้เห็นอย่างเด่นชัด ในพม่า ชาวอังกฤษอาศัยหลักการปกครองของตะวันตกมาตั้งแต่แรก อาศัยหลักการของกฎหมายและเสรีภาพทางด้านเศรษฐกิจ ส่วนในเนเธอร์แลนส์ อินเดีย ดัตช์พยายามอนุรักษ์และปรับหลักขนบธรรมเนียมและอำนาจหน้าที่ของเขตเมืองร้อน ให้เข้ากับประโยชน์ใช้สอยในยุคสมัยใหม่[9]

คำกล่าวนี้ ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงหลักการสำคัญซึ่งเฟอร์นิวัลล์ใช้ในการแยกแยะความแตกต่างระหว่างระบบการปกครองโดยตรง และโดยอ้อมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลักเหตุผลที่อธิบายถึงการใช้วิธีการปกครองโดยตรง หลั่งไหลมาจากแรงกระตุ้นที่ใคร่จะปฏิรูป ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของความคิดทางการเมืองแนวคลาสสิคของยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ผู้ที่เพียรพยายามนำความคิดนี้มาปฏิบัติเป็นครั้งแรกในเอเชีย ได้แก่วอร์เรน ฮาสติงส์ และลอร์ดคอร์นวอลลิส ชาวอังกฤษผู้มีความคิดแนวเสรีนิยมในอินเดีย[10] แรงกระตุ้นที่ใคร่จะปฏิรูป เดินทางมากับทอมัส สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แรฟเฟิลส์ทดลองใช้หลักการเสรีนิยมแนวคลาสสิคในชวา และดำเนินการในสิ่งที่เขาเรียกว่าเป็น “ระบบแห่งความบริสุทธิ์และวิสาหกิจ” ในสิงคโปร์ ดังนั้น จึงเท่ากับว่า ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สร้างระบบการปกครองโดยตรงเหล่านี้ขึ้นมา โดยมีฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการเพียรพยายามเชิงอุดมคติ ที่จะสร้างโลกขึ้นมาใหม่ตามแผนการที่ร่างขึ้นอย่างมีเหตุผล

ระบบการปกครองโดยอ้อมในระยะแรก ดังเช่นระบบของดัตช์ในอินดีสและของสเปนในฟิลิปปินส์ มิได้เกิดจากแผนการที่แน่ชัด เฟอร์นิวัลล์ระบุว่า การปกครองนี้เกิดขึ้นมาเองในฐานะที่เป็นวิธีการที่สะดวกในการบีบเค้นสินค้าที่มีค่าทางเศรษฐกิจจากผู้ผลิตชาวเอเชียที่ไม่เต็มใจให้ ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ปัจเจกบุคคลอย่างเช่นแรฟเฟิลส์ มองเห็นว่าระบบเหล่านี้ เป็นระบบที่ฉ้อฉลและเอารัดเอาเปรียบ เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า พื้นฐานด้านลัทธิอุดมการณ์เปลี่ยนแปลงไปและความยุ่งยากของระบบการปกครองโดยตรงหลากหลายรูปแบบ ได้นำไปสู่ข้อเสนอที่ว่าการปกครองโดยอ้อม มีมนุษยธรรมมากกว่า เนื่องจากลดผลกระทบที่หนักหน่วงและรุนแรงอันเกิดจากเสรีภาพทางด้านเศรษฐกิจให้เบาลง และหลีกเลี่ยงปฏิกริยาเชิงปฏิปักษ์ที่ชนพื้นถิ่นมีต่อประมวลกฎหมายที่ไม่คุ้นเคย ผลที่เกิดขึ้นคือ การปกครองโดยอ้อม กลับถูกมองกันว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยเหลือชนพื้นเมืองให้ได้รับเอกราชโดยการกระทำของพวกเขาเอง โดยผ่านพัฒนาการที่ดำเนินอย่างเชื่องช้าทว่าเป็นพัฒนาการที่แท้จริง

---

[9] J.S. Furnivall, ***Colonial Policy and Practice***, Cambridge, UK, 1938, reprinted New York, 1956, 10.

[10] Ibid., 28.

บรรทัดฐานเหล่านี้ อาจเพียงครอบคลุมถึงความแตกต่างโดยทั่ว ๆ ไป ที่มีอยู่ระหว่างสองระบบนี้ ทว่ายังมีความแตกต่างยิ่งกว่านี้อีกมาก ฉายานามที่ใช้ ปกปิดทั้งความแตกต่างและความคล้ายคลึงของทั้งสองระบบนี้ เฟอร์นิวัลล์ดูเหมือนจะมีดุลยพินิจที่ถูกต้อง ที่เขาเห็นว่า ในทางปฏิบัติไม่มีเส้นแบ่งที่คมชัดระหว่างการปกครองโดยตรงและการปกครองโดยอ้อม การปกครองรัฐมลายูของอังกฤษ ถูกเรียกว่าเป็นการปกครองโดยอ้อม แต่ที่จริงแล้ว มีการล่วงล้ำและก้าวก่ายอยู่มาก และไม่สู้มีความคล้ายคลึงกับการบริหารบ้านเมืองของดัตช์ อีสต์ อินดีสเท่าใดนัก ในฟิลิปปินส์ สหรัฐจัดตั้งระบบขึ้นมาใหม่ทั้งหมด แต่ก็ลงเอยด้วยการเก็บรักษาโครงสร้างอำนาจแบบไม่เป็นทางการไว้มากมาย และปกครองโดยผ่านทางชนชั้น*อิลัสเตรโดและจาจิก* ในอีกทางหนึ่ง การปกครองโดยอ้อมของฝรั่งเศสในอันหนำและตังเกี๋ย ก็มีความเข้มงวดและล่วงล้ำก้าวร้าวเท่า ๆ กับระบบการปกครองโดยตรงในโคชินจีนในทุก ๆ แง่ จะเห็นว่า ฉายานามที่ใช้ ครอบคลุมวิถีปฏิบัติที่ได้กระทำ ซึ่งมีรายละเอียดแตกต่างกันไปอย่างกว้างขวางและในหลากหลายรูปแบบ ยิ่งไปกว่านั้น ระบบดังกล่าวไม่ว่าจะตีตราฉายานามไว้ว่าอะไรก็ตาม ยังมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เนื่องจากมีการปรับแต่งให้เข้ากับเงื่อนไขในท้องถิ่นและมีการแก้ไข ซึ่งเป็นผลที่เนื่องมาจากแรงกดดันจากรัฐบาลของประเทศเมืองแม่และจากผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของประเทศอาณานิคม กระนั้นก็ตาม การแยกแยะความแตกต่างก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ แม้จะมิใช่ด้วยเหตุผลอื่นใดนอกไปจากความจริงในข้อที่ว่า การปกครองโดยอ้อม มักยังธำรงรักษาสถานะทางกฎหมายของระบบการเมืองตามจารีตเดิมไว้ เมื่อถึงยุคหลังอาณานิคม

ในความหมายที่กว้างขวางที่สุด การปกครองโดยอ้อมมีความหมายบ่งถึงความสัมพันธ์แบบร่วมมือกันระหว่างบุคคลสำคัญในชนชั้นปกครองหรือชนชั้นสูงของท้องถิ่น กับคนของประเทศเจ้าอาณานิคม อำนาจอธิปไตยของชาวยุโรป ไม่ว่าจะเกี่ยวพันถึงเรื่องอันใดก็ตาม ล้วนเป็นการดำเนินการภายในบริบทของสถาบันทางการเมืองของจารีตเดิม ระบบเก่ารวมทั้งชนชั้นปกครองของระบบเก่ายังคงรักษาสิทธิธรรมของตนไว้ ในกรณีชวา การควบคุมของดัตช์ครั้งแรก เป็นการทาบต่อ ลงบนส่วนยอดของระบบ “ฟิวดัล” เก่า และเมื่อเวลาผ่านไป พวก*บูปาตี* และผู้สำเร็จราชการเดิมถูกเปลี่ยนไปเป็นผู้ทำงานในระบบราชการ ทว่าหน้าที่ของพวกเขา ก็ยังคงเป็นเรื่องเศรษฐกิจและตรวจตราความสงบเรียบร้อยเป็นส่วนใหญ่ หน้าที่รับผิดชอบของพวกเขา คือการรักษา *รัส เอน ออร์เด (rust en orde* หรือความสงบและความเป็นระเบียบเรียบร้อย) จนกระทั่งล่วงถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ดัตช์ก็ยังคงอาศัยกฎหมายตามขนบธรรมเนียมเดิมในการตัดสินข้อพิพาทต่าง ๆ และพึ่งพาอาศัยอำนาจการปกครองที่ “เป็นมรดกสืบทอดมา” และมีลักษณะเป็นส่วนตัวของ*บูปาตี*หรือของผู้สำเร็จราชการ (เจ้าหน้าที่ที่มีตำแหน่งหน้าที่ที่สำคัญของชวา) ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นที่แน่นอนว่า การงานต่าง ๆ ของรัฐบาลได้รับการปฏิบัติให้ลุล่วงอย่างเป็นผลสำเร็จ

สถานการณ์ในที่อื่น ๆ เช่นสหพันธรัฐมลายู มีการตั้งระบบผู้สำเร็จราชการชาวอังกฤษ (British Residential System) ขึ้นมา ระบบนี้เป็นผลที่เกิดจากสนธิสัญญาที่อังกฤษทำกับสุลต่าน เจ้าหน้าที่อังกฤษ ได้รับแต่งตั้งมาประจำอยู่ตามราชสำนักของประมุขผู้ครองแคว้น เพื่อให้ “คำปรึกษา” เมื่อถึง

ทศวรรษ 1880 “ผู้สำเร็จราชการ” เหล่านี้ ได้เข้ารับหน้าที่ในการบังคับใช้กฎหมาย ออกกฎหมาย เก็บภาษี และสร้างรากฐานสำหรับการปกครองแบบสมัยใหม่ อย่างไรก็ดี ไม่ว่าผู้ปกครองเหล่านี้ จะเข้าเกี่ยวข้องในการดำเนินกิจการต่าง ๆ เพียงใดก็ตาม อธิปไตยโดยนิตินัยของประมุขมาเลย์ยังคงได้รับการธำรงรักษาไว้ แนวทางนี้ตรงกันข้ามกับชวา ในชวานั้นระบบของต่างด้าวจะนำเข้ามาวางไว้เหนือระบบที่มีมาแต่เดิม และการใช้อำนาจการปกครองแบบอาณานิคมกระทำโดยผ่านชนชั้นปกครองชาวพื้นเมือง ในมลายู ระบบอาณานิคมมีลักษณะเป็นช่วงชั้นการปกครองที่เข้ามาคั่นอยู่ระหว่างประมุขตามจารีตเดิมกับประชาชน รัฐบาลฝรั่งเศสในดินแดนลาวและกัมพูชา ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ในอารักขา มีโครงสร้างคล้ายคลึงกับระบบของอังกฤษในมลายู

ในกรณีการปกครองโดยตรง เฟอร์นิวัลล์เสนอว่า ในทางปฏิบัติแล้ว คือความพยายามของชาวยุโรป ที่จะบังคับใช้การปกครองและระบบกฎหมายตามแบบอย่างของตะวันตก ให้กับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเพียงเพื่อล้มล้างสิ่งใด ๆ ก็ตามที่เคยมีมาก่อน ในทางกฎหมายแล้ว การกระทำเช่นนี้หมายถึงการล้มเลิกระบบกษัตริย์ที่เคยมีมาก่อน พร้อมทั้งล้มเลิกตำแหน่งเจ้าพนักงานและบุคคลระดับหัวหน้า ในลำดับชั้นต่าง ๆ ที่สนับสนุนระบบกษัตริย์อยู่ ในขณะเดียวกัน มีการกำหนดขอบเขตของ หัวเมือง เขตและหมู่บ้าน รวมทั้งเขตการปกครองในประเภทอื่น ๆ กันใหม่ การกำหนดขอบเขตหน่วยการปกครองใหม่นี้ ยังหมายถึงการนำนิยามเกี่ยวกับทรัพย์สิน ระบบและระเบียบขั้นตอนทางศาลอย่างใหม่มาใช้ รวมทั้งการเปลี่ยนนิยามความสัมพันธ์ของปัจเจกชนกับรัฐเสียใหม่

ในทางปฏิบัติ การดำเนินการปกครองโดยตรงอย่างสมบูรณ์ ไม่เคยมีอยู่อย่างแท้จริงในที่ใด ๆ ด้วยเหตุผลง่าย ๆ ว่า หากจะทำให้ระบบดังกล่าวเกิดขึ้นมาได้ ฝ่ายปกครองคงต้องประกอบด้วยพนักงานชาวยุโรปทั้งหมด การปกครองของสหรัฐในฟิลิปปินส์ได้รับการสถาปนาขึ้น ด้วยเป้าหมายที่ดูเหมือนว่า เป็นความทะเยอทะยานสูงสุดยิ่งกว่าการปกครองแบบอาณานิคมใด ๆ ทั้งหมดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายหลังจากสหรัฐยึดเกาะนี้มาจากสเปนในค.ศ.1899 ประธานาธิบดีวิลเลียม แม็คคินลีย์ ได้พรรณาต่อสาธารณชนถึงปัญหานี้ และได้แสดงการตัดสินใจว่า สหรัฐมีหน้าที่ที่จะต้องทำให้ชาวฟิลิปปินส์ “มีอารยธรรม” ขึ้นมา ภายใต้รัฐบาลของวิลเลียม โฮเวิร์ด ทัฟต์ ชาวอเมริกันได้เริ่มต้นสร้างสังคมฟิลิปปินส์ขึ้นมาใหม่ ตามแนวทางของอเมริกัน ไมเคิล คัลลิเนน ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า รัฐบาลทัฟต์ได้ดูแลให้มีการริเริ่มนำ “สถาบันประชาธิปไตยแบบอเมริกันในขั้นพื้นฐานทั้งหมด” มาเผยแพร่ให้รู้จักกัน สถาบันเหล่านี้ ได้แก่กระบวนการเลือกตั้ง ระบบราชการพลเรือนบนพื้นฐานของระบบ คุณธรรม (ความดีความชอบที่ได้รับจะขึ้นอยู่กับความสามารถในการปฏิบัติงาน) ระบบศาลตามแบบอย่างของอเมริกัน รัฐธรรมนูญที่มีการระบุสิทธิของพลเมือง ระบบการปกครองในท้องถิ่น จังหวัดและระดับชาติ ที่มีการบริหารแยกจากกันเป็นสามสาขา และสภานิติบัญญัติที่ประกอบด้วยคนฟิลิปปินส์ที่มาจากการเลือกตั้งและเป็นการเลือกตั้งโดยผ่านระบบพรรคการเมือง

ระบบอเมริกันเริ่มต้นด้วยการเน้นที่การปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างประชาธิปไตย “จากเบื้องล่างขึ้นมาสู่เบื้องบน” อย่างไรก็ดี ฝ่ายปกครองอาณานิคมชาวอเมริกัน

ได้ค้นพบอย่างรวดเร็วว่า ชนชั้นสูงชาวฟิลิปปินส์ ซึ่งเข้าดำรงตำแหน่งในการปกครองระดับเทศบาล "บริหารเงินของรัฐอย่างไม่ถูกต้อง" อยู่เสมอ พวกเขาลงคะแนนเสียงให้นำเงินรายได้จากภาษีที่มีอยู่ทั้งหมด มาจ่ายเป็นเงินเดือนของพวกตน ฝ่ายปกครองอาณานิคมชาวอเมริกันเริ่มแก้ไขระบบที่พวกเขานำมาสวมให้กับหมู่เกาะนี้ ในทางหนึ่ง พวกเขาดำเนินการเพื่อไปสู่การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่มากยิ่งขึ้น เพื่อป้องกัน "ความชั่วร้ายที่อื้อฉาว" ของการปกครองแบบไม่มีเครื่องเหนี่ยวรั้งของชาวฟิลิปปินส์ และในเวลาเดียวกัน พวกเขาถูกบีบบังคับจากค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ และจากความจำเป็นที่จะต้องส่งเสริมการร่วมมือกันของชาวฟิลิปปินส์ ซึ่งทำให้พวกเขาต้องยอมอนุญาตให้มีการปรับการปกครองในท้องถิ่น ให้เป็นแบบฟิลิปปินส์มากยิ่งขึ้น ในตอนท้าย ชนชั้น*อิลัสเตรโด* ประสบความสำเร็จมิใช่เพียงแค่เรื่องการเข้าควบคุมการปกครองตั้งแต่เบื้องล่างขึ้นเท่านั้น หากยังรวมถึงการจัดระบบการรวมตัวกันในระหว่างพวกตน เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของชนชั้นของตนเองในระดับชาติ โดยผ่านกระบวนการเลือกตั้ง จะเห็นว่า สิ่งที่ได้เริ่มต้นขึ้นมาในฐานะที่เป็นระบบการปกครองโดยตรง ซึ่งมุ่งหมายเพื่อปฏิรูปสังคมทั้งหมด กลับลงเอยด้วยระบบที่รักษาฐานะอันได้เปรียบของกลุ่มคณาธิปไตย ตามจารีตเดิมไว้ ผลก็คือ การปกครองของอเมริกัน ปฏิบัติงานคล้ายคลึงกันมากกับระบบการปกครองโดยอ้อมในเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส ในดินแดนของเนเธอร์แลนส์นี้ชนชั้นสูงในระดับท้องถิ่นและในระดับภูมิภาค เป็นคนกลางที่คอยคั่นผลกระทบจากอิทธิพลของต่างชาติ ทว่าการบริหารของอเมริกันก็ต่างจากอาณานิคมของดัตช์ ในแง่ที่ว่าการบริหารของอเมริกันกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบท้องถิ่น มากยิ่งกว่าระบบของท้องถิ่นจะกลายมาเป็นอเมริกัน พวก*ปริยายี*ของชวาสูญเสียเขตปกครองที่มีมาแต่เดิมของตน ในขณะที่พวก*อิลัสเตรโด* พวก*จาจิก*และเจ้าที่ดินรายใหญ่ ๆ เสริมสร้างฐานะของตนให้แข็งแกร่งขึ้นภายในระเบียบแบบแผนทางการเมืองและเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์

แม้กระทั่งภายในอาณานิคมเดียว ระบบการปกครองทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ก็เกิดขึ้นมาเคียงข้างกันได้ ทั้งนี้ เป็นผลลัพธ์เนื่องมาจากสภาวการณ์ต่าง ๆ กัน ก่อนจะถึงช่วงระยะเวลานี้ ภายในหน่วยการเมืองแบบจารีตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความสมัครสมานกันแต่เพียงเล็กน้อย รัฐใหญ่ ๆ บนแผ่นดินใหญ่ เป็นเช่นที่สแตนลีย์ เจ. แทมเบียห์ ตั้งชื่อเรียกว่าเป็น "แคว้นที่รวมตัวกันในแบบแกแล็กซี่" อาจเป็นได้ว่ามีกรณียกเว้นเฉพาะเวียดนามเท่านั้น ภายในโลกส่วนที่เป็นเกาะ แบบแผนของรัฐที่เจมส์ วอร์เรนเรียกว่า "รัฐที่แบ่งแยกออกเป็นส่วน ๆ" ซึ่งวอร์เรน หมายถึงรัฐสุลต่านซูลูนั้น คำนี้นำมาใช้บรรยายได้อย่างดีที่สุด ถึงแบบแผนความสัมพันธ์ทางการเมืองในหมู่*เนกรี (negri)* ของมาเลย์ ซึ่งมีความเป็นอิสระในตนเอง ตลอดทั่วภูมิภาคนี้ เมื่อพิจารณาในแง่อำนาจการปกครองของส่วนกลางในหน่วยการเมืองใหญ่ ๆ แล้ว ความสัมพันธ์ภายในประเทศและความสัมพันธ์กับต่างประเทศมีความแตกต่างกันอยู่แต่เพียงน้อยเท่านั้น รูปแบบอันเป็นแบบฉบับสำหรับความสัมพันธ์เหล่านี้ ยังคงเป็นแบบ "มันดาลา" (จักรวาล) อยู่ โดยผู้มีอำนาจการปกครองของส่วนกลาง พยายามที่จะกำกับและ

บงการรัฐและแว่นแคว้นที่ตั้งเป็นวงล้อมอยู่รอบ ๆ และอันที่จริงแล้ว ในระยะแรกเริ่มทีเดียวนั้น ผู้สถาปนาอาณานิคมชาวยุโรป ก็ประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนเหล่านี้ด้วยเช่นกัน

"ขบวนการก้าวไปข้างหน้า" ของยุโรปในกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า เป็นขั้นแรกในการจัดกลไกของรัฐให้เข้าหลักเหตุผล เนื่องจากขบวนการนี้ช่วยแยกแยะความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างกิจการภายในประเทศกับกิจการต่างประเทศ อย่างไรก็ดี เส้นพรมแดนที่สร้างขึ้นภายในกระบวนการนี้ มิได้ทำให้กิจการภายในของหน่วยการเมืองภายในพรมแดน กลายเป็นรูปแบบอันเดียวกันโดยอัตโนมัติ แม้ว่าจะมีการดำเนินขั้นตอนต่าง ๆ ทุกประการที่จะนำไปสู่การจัดการให้เข้าหลักเหตุผลและการสร้างความทันสมัย แต่จักรวรรดิอันประกอบด้วยอาณานิคมทั้งหลาย ก็ยังคงมิได้เป็นอะไรที่มากเกินไปกว่าผลรวมโดยบังเอิญของ "อุบัติเหตุ" ทางประวัติศาสตร์ ตัวอย่างเช่น มลายู ซึ่งอังกฤษปกครองมาจนกระทั่งล่วงมาถึงค.ศ.1942 จริง ๆ แล้ว คือการนำแบบอย่างการปกครองที่เลือกสรรมาอย่างเลว ๆ มาปะติดปะต่อกัน เหมือนกับนำผ้าต่างสีต่างลายมาเย็บติดกัน ในขณะที่ในแผนที่ส่วนใหญ่ดินแดนทั้งหมด อาจปรากฏออกมาเหมือนกับเป็นผ้าสีเดียวกันทั้งผืน ส่วนประกอบของมลายู ได้แก่ อาณานิคมย่านช่องแคบสามแห่ง ซึ่งมีฐานะเป็นอาณานิคมคราวน์โคโลนี่ (Crown Colony) ภายใต้การปกครองโดยตรง รัฐในสหพันธรัฐมลายูสี่รัฐ ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองโดยอ้อม โดยแต่ละรัฐต่างมีสุลต่านของตนเอง ทว่าอันที่จริงแล้ว ผู้ปกครองคือผู้สำเร็จราชการซึ่งดำเนินงานภายใต้อำนาจขององค์การบริหารส่วนกลางในกัวลาลัมเปอร์ นอกจากนี้ยังมีรัฐที่มิได้สังกัดอยู่กับสหพันธ์ห้ารัฐ ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองโดยอ้อมมากยิ่งขึ้นไปอีก โดยสุลต่านแต่ละพระองค์จะทรงมีเหล่าชนชั้นสูงของพระองค์เองทำหน้าที่บริหารงานบ้านเมือง การบริหารงานมีระดับความซับซ้อนและความมีประสิทธิภาพแตกต่างกันไป และที่ปรึกษาชาวอังกฤษที่แต่งตั้งขึ้นมาใหม่ มีอำนาจน้อยกว่าผู้สำเร็จราชการในรัฐสหพันธ์อยู่มากทีเดียว ในบอร์เนียวทางตอนเหนือ ซาราวักอยู่ภายใต้การปกครองแบบอัตตาธิปไตยของตระกูลบรุค บอร์เนียวเหนือ (ซาบาห์ในยุคสมัยใหม่) อยู่ภายใต้การควบคุมของบริษัทซึ่งตั้งขึ้นโดยพระบรม ราชานุญาต ส่วนรัฐสุลต่านแห่งบรูไน เป็นรัฐในอารักขา

สิ่งแปลกพิสดารอย่างแท้จริง และเป็นนวัตกรรมใหม่ ที่ปรากฏอยู่ในท่ามกลางความอีเละเขละขละนี้ คือสหพันธรัฐ เมื่อเวลาผ่านไปพอสมควร สหพันธรัฐนี้จะกลายเป็นแกนของรัฐชาติที่สืบทอดต่อมา สหพันธรัฐนี้เป็นนฤมิตรกรรมทางการเมืองที่ใหม่ทั้งหมด ซึ่งไม่เคยปรากฏมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ ดังที่รูเพิร์ต เอเมอร์สันเพียรพยายามอธิบายไว้ด้วยความยากลำบาก

> ในเกือบทุก ๆ แง่มุม สหพันธรัฐเป็นนฤมิตรกรรมที่มิใช่ของชาวมาเลย์ แต่เป็นของชนชาติอื่นที่ได้เข้ามาในมลายู คนพวกนี้ – ซึ่งได้แก่คนอังกฤษในแวดวงทางการเมือง และชาวจีน ชาวอังกฤษ และชาวอินเดีย ในแวดวงด้านเศรษฐกิจ—เป็นผู้ที่ได้พบว่า ขอบเขตของรัฐต่าง ๆ มี

น้อยเกินกว่าจะโอบล้อมกิจกรรมของพวกเขาได้หมด พวกเขาจึงปลูกโครงสร้างแบบสหพันธรัฐที่ใหญ่กว่าขึ้นมาอยู่เหนือรัฐเหล่านี้[11]

นฤมิตรกรรมที่ก่อให้เกิดโครงสร้างส่วนบนทางการเมืองที่ใหญ่กว่า ของมหาอำนาจอาณานิคมทั้งหมดนี้เอง ที่ได้วาดแผนที่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นมาใหม่ และโดยการนี้คือการสร้างนาวาสำหรับรัฐใหม่ ๆ ขึ้นมานั้นเอง กลไกการปกครองของสิ่งที่รวมตัวกันขึ้นมาใหม่เหล่านี้ เป็นของยุโรปทั้งหมดในเกือบทุกกรณี ทั้งในแง่แรงบันดาลใจและการจัดองค์กร ในระดับนี้ การปกครองเป็นแบบโดยตรงเสมอ และเมื่อเวลาผ่านไป โครงสร้างส่วนกลางเป็นผู้ใช้อำนาจการปกครองและอำนาจทางการเมืองมากขึ้น ๆ ทุกที ในค.ศ.1909 ได้มีการก่อตั้งสภาสหพันธรัฐ (federal council) ขึ้นภายในสหพันธรัฐโดยมีข้าหลวงใหญ่ (High Commissioner)เป็นประธาน ซึ่งเอเมอร์สันตั้งชื่อเรียกให้ว่า เป็น “การอนุมัติชนิดมองไม่เห็น” ซึ่งให้อำนาจในการออกกฎหมายแก่ผู้ดำรงตำแหน่งนี้อย่างไม่มีขอบเขตจำกัด

ในเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส ดัตช์ประสบความสำเร็จในการสร้างอิทธิพลของตนเองขึ้นภายในเกาะต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ตั้งแต่สุมาตราไปจนถึงนิวกินี เมื่อถึงทศวรรษ 1940 อาณาบริเวณในความปกครองของดัตช์ เป็นเหมือนการจับแพะชนแกะอย่างพิลึกพิลั่น ประกอบด้วยการตกลงเฉพาะราย การทำสนธิสัญญา ชัยชนะทางทหาร การปกครองแบบรัฐในอารักขา และการทำสัมปทาน กล่าวโดยทั่วไปแล้ว แบบฉบับการปกครองของดินแดนส่วนใหญ่ในอาณานิคมนี้ คือรูปแบบการปกครองโดยอ้อมในลักษณะหนึ่ง การนำระบบ “คำประกาศอย่างรวบรัด” (Short Declaration) มาใช้ ทำให้การขยายอำนาจการครอบครองดินแดนของดัตช์ ดำเนินไปอย่างรวดเร็วในปีแรก ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ หัวหน้าคนใดก็ตามที่ยอมรับอำนาจการปกครองของปัตตาเวีย (จาการ์ตา) จะได้รับการยืนยันว่าเป็นประมุขผู้ปกครองดินแดนของตนอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ระหว่างค.ศ.1898 ถึงค.ศ.1911 มีรัฐ “ปกครองตนเอง” เข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของดัตช์ประมาณ 300 รัฐ[12] ในจำนวนนี้ มีบางรัฐพยายามสร้างระบบของชวาขึ้นมาในรูปแบบหนึ่ง ทว่าโดยรวมแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับหมู่เกาะที่อยู่ด้านนอก ๆ ออกไป ซึ่งค่อนข้างเป็นประชากรระดับล่าง

ดัตช์ดำเนินการก้าวหน้าอย่างรวดเร็วยิ่ง เพื่อยืนยันสิทธิของตนเองในดินแดนเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสุมาตรา สุลาเวสีและบอร์เนียว ความเคลื่อนไหวนี้ เร่งรัดมากเสียจนพวกเขายึดแย่งไว้มากจนเกินกว่าจะครอบครองได้หมด อย่าว่าถึงขั้นจะใช้ประโยชน์อย่างจริงจังเลย พวกเขาขาดกำลังคนและกำลังทรัพย์ที่จะมาบริหารรัฐใหม่เหล่านี้ สภาพเช่นนี้เป็นความจริงโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับช่วงระยะเวลาภายหลังจากประมาณค.ศ.1900 ภายใต้นโยบายจริยธรรม (Ethical Policy) นโยบายนี้กำหนดให้แสดงความสนใจแก่สวัสดิภาพของประชาชนบ้าง ผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของยุโรป ทำ

---

[11] R. Emerson, ***Malaysia***, New York, 1937, repirnted Kuala Lumpur, 1964, 175-6.

[12] D.G.E. Hall, ***A History of Southeast Asia***, New York, 1981, 622.

ให้เกิดความจำเป็นต่อไปอีก ว่าจะต้องสร้างสาธารณูปโภค กิจการบริการสาธาณชน เพื่อสนับสนุนการแทรกซึมของตน ผลที่ได้รับประการหนึ่ง เป็นดังที่เอเมอร์สันได้กล่าวไว้คือ "ดัตช์ถูกบังคับให้ต้องยอมรับ

ไปตามสถานการณ์เฉพาะหน้า กล่าวคือ การยอมรับสถานภาพของสถาบันพื้นถิ่นที่มีแนวทางแตกต่างกันออกไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งพวกเขาพบอยู่ใกล้ตัว โดยทีแรกนั้น สถาบันเหล่านี้ดำเนินงานภายใต้การควบคุมดูแลอย่างค่อนข้างสบาย ๆ ไร้กฎเกณฑ์ และไม่มีการประสานงานกันระหว่างคณะเจ้าหน้าที่ชาวดัตช์กับเจ้าหน้าที่ชาวพื้นเมือง คณะเจ้าหน้าที่ดังกล่าว เกิดขึ้นมาเองโดยไม่มีการตระเตรียมการ"[13] ในบางกรณี รัฐบาลดัตช์พบว่าจำเป็นต้องส่งชาวชวาที่เป็นสมาชิกของ*ปันเครห์ ปราดชา* ไปรับตำแหน่งทางด้านการปกครองในบอร์เนียวและสุมาตรา

เฟอร์นิวัลล์กล่าวว่า ระบบการปกครองโดยอ้อมนั้น ปกติแล้ว มีระบบการปกครองโดยตรงแยกต่างหากอีกระบบหนึ่ง เพื่อไว้ใช้กับชาวยุโรปที่อาศัยอยู่ในอาณานิคม คนเหล่านี้ ดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้ระบบที่ใกล้เคียงกับระบบในเมืองแม่อยู่บ้าง การแยกออกเป็นสองขั้วระหว่างระบบเหล่านี้ เป็นสิ่งที่เด่นชัดมาก ในบริเวณที่ประสบกับการรุกทางเศรษฐกิจของยุโรปในขอบข่ายที่ใหญ่โต เขตเพาะปลูกของสุมาตรา ซึ่งเป็นภูมิภาคที่อยู่รอบ ๆ เดลีและเมดาน เป็นกรณีตัวอย่างในประเด็นนี้ บรรดา "ผู้ทำไร่" ชาวยุโรป ซึ่งอันที่จริงแล้ว คือบริษัทต่าง ๆ ได้ เข้ามา "ซื้อ" หรือ "เช่า" ที่ดินจากสุลต่านแห่งเดลี สุลต่านแห่งลางกัตและสุลต่านแห่งอาซาฮาน อาณาบริเวณของที่ดินนี้ ในท้ายที่สุดแล้ว เพิ่มพูนขึ้นมาจนประกอบด้วยพื้นที่ซึ่งมีความยาวประมาณ 320 กิโลเมตรและกว้างประมาณ 80 กิโลเมตร ในดินแดนดังกล่าวนี้เรียกได้ว่า ปกครองด้วยระบบกฎหมายของตนเอง และเป็นระบบซึ่งอยู่ภายนอกการปกครองของรัฐบาลของรัฐสุลต่านมาเลย์ดังที่มีมาแต่เดิม บริเวณดังกล่าว มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ ประกอบด้วยคนที่มาทำงานใช้แรงงานให้ ซึ่งเริ่มแรก ได้แก่ชาวจีน และต่อมา เป็นชาวชวาผู้จัดการไร่นาและสิ่งปลูกสร้างในบริเวณดังกล่าว ซึ่งประกอบด้วยชาวยุโรปนานาประเภทประสมประเสกัน ก็เป็นคนนอกที่อพยพเข้ามาเช่นกัน สุลต่านทรงมั่งคั่งขึ้นอย่างเหลือล้น ส่วนราษฎรชาวมาเลย์ มินังกาเบา และบาตัก ส่วนมากแล้วก็ยังคงดำรงชีวิตเหมือนเช่นที่เคยอยู่มา

เรื่องการยึดครองฟิลิปปินส์นั้น สหรัฐดูเหมือนจะทึกทักเอาว่า การที่สเปนอ้างสิทธิในบริเวณของมุสลิมทางใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมินดาเนาและซูลู เป็นการอ้างสิทธิที่จริงจังหนักหน่วงเท่า ๆ กับส่วนอื่น ๆ ของเกาะ ดังนั้น พวกอเมริกันจึงเข้ายึดครองบริเวณโมโรไว้เป็นส่วนหนึ่งของการพิชิตดินแดนทั้งมวลของตน นอกเหนือจากการ "การกำเริบ" ที่พวกแยงกี้ใช้เรียกการปฏิวัติของชาวฟิลิปปินส์ในตอนเหนือแล้ว พวกแยงกี้นี้ยังพบด้วยว่า ตนเองกำลังเผชิญการต่อต้านจากประชาชนแห่งซูลูและมินดาเนา ชนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่นับถือศาสนาอิสลามในภูมิภาคนี้ ไม่เคยถือว่าตนเองตกอยู่

---

[13] Emerson, 426.

ภายใต้การปกครองของสเปนมาตั้งแต่แรก และดังนั้น พวกเขาจึงมองไม่เห็นว่ามีเหตุผลเท่าใดนัก ที่อเมริกันจะมาทึกทักเช่นนี้ ในตอนท้าย การปกครองของอเมริกันในดินแดนทางตอนใต้ จึงมีลักษณะเป็นการปกครองโดยตรงน้อยยิ่งกว่าในตอนเหนือเสียด้วยซ้ำ และการปกครองส่วนท้องถิ่น ก็มีแนวโน้มที่จะยังคงอยู่ในมือของชนชั้นสูงในท้องถิ่นต่อไป อย่างไรก็ดี การนำแนวคิดเรื่องทรัพย์สินแบบของตะวันตกมาใช้ ก็มีผลที่นำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ ส่วนใหญ่แล้ว เพราะมีชาวต่างชาติ และมีผู้นับถือศาสนาคริสต์จากทางเหนือเข้ามาตั้งรกรากกัน ผู้เข้ามาตั้งรกรากใหม่เหล่านี้อยู่นอกเขตอำนาจศาลของดาตูหรือหัวหน้าตามแบบที่มีมาแต่ดั้งเดิมของโมโร

อินโดจีนของฝรั่งเศส กลายเป็นดินแดนที่ประกอบด้วยส่วนที่อยู่ภายใต้การบริหารที่สำคัญห้าส่วน แต่ละส่วน ปกครองด้วยระดับความเข้มงวดแตกต่างกัน เขตปกครองต่าง ๆ ในลาว และกัมพูชา ซึ่งฝรั่งเศสอ้างสิทธิโดยใช้พื้นฐานการตีความผิด ๆ เรื่องแนวคิดเกี่ยวกับความเป็น “เจ้าอธิราช” ของเวียดนาม ปรากฏขึ้นมาเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยอ้อม ลาวคือรัฐที่สร้างขึ้นมาใหม่ทั้งหมดภายในพรมแดนที่ก่อตั้งขึ้นมาจากการรวมพื้นที่ต่าง ๆ ที่ไม่เคยอยู่ภายใต้องค์กรการปกครองแห่งเดียวมาก่อน เข้ามาอยู่ด้วยกัน

แรกทีเดียวนั้น โคชินจีนเป็นดินแดนอินโดจีนเพียงส่วนเดียวที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงระหว่างค.ศ. 1897 ถึงค.ศ. 1902 ในสมัยของปอล ดูเมร์ การปกครองได้รับการจัดถูกทำให้มีลักษณะสอดคล้องเป็นรูปแบบอันเดียวกัน ตังเกี๋ย ซึ่งเป็น “ดินแดนในอารักขา” จึงกลายมาเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยตรง เพื่อวัตถุประสงค์ในทางปฏิบัติทั้งหลายทั้งปวง ในอันหนำ ลาวและกัมพูชาราชสำนักต่าง ๆ พร้อมทั้งเสนาบดี เจ้าพนักงาน และ “ขุนนางตามจารีตของจีน” ยังคงดำรงอยู่ควบคู่ไปกับการบริหารของฝรั่งเศส ภายใต้ *เรซิดองต์ ซูเปรีออร์ (Résident Superieur)* สภาที่ปรึกษา (Privy Council) และสภารัฐอารักขา (Protctorate Council) รัฐต่าง ๆ เหล่านี้ถูกแบ่งออกเป็นจังหวัด โดยแต่ละจังหวัด ถูกกำหนดให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเรซิดองต์ (Resident) คนหนึ่ง กับเจ้าพนักงานชาวพื้นเมืองคนหนึ่ง ซึ่งปฏิบัติหน้าที่การปกครองภายใต้การชี้แนะของเรซิดองต์ ฮอลล์ระบุว่า ระบบการปกครองเช่นนี้ คล้ายคลึงกับระบบของเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชวา ในทั้งสองกรณีนี้ ความแตกต่างระหว่างการปกครองโดยตรงและโดยอ้อม เป็นความแตกต่างทางนิตินัย มิใช่ในทางพฤตินัย

ความแตกต่างที่แท้จริง มักอยู่ที่ลักษณะประจำชาติ และที่นิยามของสิ่งอันประกอบกันขึ้นเป็นรัฐบาล ดังนั้น จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องพิจารณาผลกระทบของระบบต่าง ๆ เนื่องจากสิ่งเหล่านี้ส่งผลถึงสังคมของชนพื้นถิ่น แต่มิได้ส่งผลในด้านความตั้งใจและทฤษฎีที่ผู้ปกครองยุโรปกล่าวอ้าง เฟอร์นิวัลล์เห็นว่า ในระบบการปกครองอาณานิคมของอังกฤษนั้น เจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นชาวยุโรปและเป็นชนพื้นเมือง กลายเป็นเจ้าพนักงานปกครองและผู้เก็บภาษี พวกเขาให้คำตัดสินคดีความต่าง ๆ ภายใต้หลักกฎหมายอังกฤษ แม้ในมลายู ซึ่งเป็นดินแดนที่ขนบธรรมเนียมและศาสนาของมาเลย์ ถูกปล่อยให้เป็นเรื่องของเจ้าหน้าที่ปกครองตามจารีตเดิม ขอบเขตอำนาจของ*อาดัต* และกฎหมายตามหลัก

ศาสนา ก็ถูกนำมานิยามใหม่และจำกัดขอบเขตอยู่มาก เจ้าหน้าที่พบว่า ตนเองต้องรับผิดชอบต่อประชาชนจำนวนมาก และดังนั้น จะไปพบปะกับประชาชน ก็เฉพาะโดยผ่านสื่อของระบบศาล ซึ่งไม่เป็นส่วนตัวเท่านั้น

> ดังจะเห็นว่า การปกครองอาณานิคมของอังกฤษ ตามระบบการปกครองโดยอ้อม เป็นการปกครองที่เน้นอำนาจการปกครองของชนพื้นถิ่นในแง่มุมของการตัดสินคดีความ ส่งเสริมให้ศาลของชนพื้นเมือง มีพิธีรีตองมากขึ้น และยืนกรานในเรื่องการให้เจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษ มาควบคุมดูแลระเบียบการพิจารณาคดีความของชนพื้นถิ่นอย่างใกล้ชิด ตามระบบของดัตช์นั้น แม้กระทั่งเจ้าหน้าที่ชาวยุโรปก็เป็นตำรวจ ซึ่งเป็นตัวแทนของนโยบาย ตามระบบอังกฤษ แม้เจ้าหน้าที่ชาวพื้นเมือง ก็มีแนวโน้มที่จะเป็นพนักงานฝ่ายปกครองและเป็นผู้พิพากษา ซึ่งเป็นผู้รับใช้กฎหมาย[14]

ดุลยพินิจของเฟอร์นิวัลล์เรื่องระบบการปกครองโดยตรงของอังกฤษ ห่างไกลจากการยกยอมาก ในพม่า การเพิ่มจำนวนศาล มาพร้อมกับการเพิ่มขึ้นอย่างมโหฬารในด้านจำนวนอาชญากรรม ในการเปรียบเทียบกับระบบของดัตช์ เฟอร์นิวัลล์กล่าวว่า “ภายใต้การปกครองโดยอ้อมเช่นในชวาหรือมลายู มีการร้องบ่นกันโดยทั่วไปว่า เจ้าหน้าที่พะเน้าพะนอประชาชน ปฏิบัติต่อพวกเขาราวกับว่าเป็นเด็ก ๆ แต่ภายใต้การปกครองโดยตรง พวกเขามีความโน้มเอียงที่จะปฏิบัติต่อประชาชนเหมือนกับว่าประชาชนเป็นเด็กที่ซุกซน” ส่วนเท่าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น

> คนมาเลย์...ซึ่งถูกกระแสหลักของการพัฒนาเศรษฐกิจทิ้งไว้ข้างทาง ยังคงอับเฉาอยู่ในคูคลองเล็กๆ และความก้าวหน้าของช่วงเวลาหกสิบปีที่ผ่านมา เพียงแต่เปลี่ยนแปลงชนชาตินี้ “จากความเป็นคนยากจนในประเทศที่ยากจน มาเป็นคนยากจนในประเทศที่มั่งคั่ง” โดยส่วนเปรียบเทียบ อย่างน้อย เขาก็ยากจนยิ่งกว่าที่เคยเป็นมาก่อน
>
> พม่ามีการพัฒนาเศรษฐกิจอีกประเภทหนึ่ง—ด้วยวิสาหกิจของคนพื้นเมืองภายใต้การปกครองโดยตรง...กระนั้น ผู้ประกอบการเพาะปลูกก็ถูกเปลี่ยนไปเป็นกรรมาชีพในชนบทที่ไร้ที่ดินทำกิน และทั่วทั้งประเทศโดยรวม ก็มองเห็นเป็นที่สะดุดตาว่าเป็นที่ที่อาชญากรรมจะเพิ่มมากขึ้น[15]

---

[14] Furnivall, 285.

[15] Ibid., 414, 424.

ไม่ว่าจะเป็นการปกครองโดยตรงหรือโดยอ้อม แนวโน้มโดยทั่วไปของทุกระบบเมื่อถึงตอนปลายทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ล้วนขัดแย้งและไม่ลงรอยกันไปเสียทั้งหมด ในด้านหนึ่งมีความเคลื่อนไหว เพื่อนำไปสู่การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง การจัดการให้เข้าสู่หลักเหตุผลและประสิทธิภาพ ในอีกด้านหนึ่ง มีความเคลื่อนไหวในทางตรงกันข้าม ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาขบวนการทางการเมืองแนวต่อต้านอาณานิคมขึ้นมาในท้องถิ่น เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ดัตช์เกิดความห่วงใยต่อสวัสดิภาพของราษฎรในอาณานิคมของพวกตน ดังนั้นพวกเขาจึงได้ริเริ่มนโยบายจริยธรรมขึ้นมา จุดมุ่งหมายก็เพื่อส่งเสริมทั้งการพัฒนาเศรษฐกิจและการปกครองตนเองในระดับหมู่บ้าน ชาวอเมริกันก็รับคำแนะนำที่ไม่มีใครร้องขอของคิปลิงมาปฏิบัติ โดยเข้าหยิบยก “ภาระของคนผิวขาว” ขึ้นมาแบก และตระเตรียม “น้องชายผิวสีน้ำตาลตัวเล็ก ๆ” ของตน ให้พร้อมสำหรับประชาธิปไตยในแบบอย่างของอเมริกัน ส่วนพวกฝรั่งเศสก็พัฒนา*การสมาคม*กับชาวเวียดนาม ลาว กัมพูชาและประชากรนานาเชื้อชาติของอินโดจีน เพื่อปฏิบัติ*หน้าที่ของผู้มีอารยธรรม* ในพม่า อังกฤษสร้างความก้าวหน้าไปสู่การก่อตั้งระบบการปกครองตนเองขึ้นมาในระดับหนึ่ง และในมลายู พวกเขาก็เริ่มฝึกฝนชนชั้นนำขึ้นมา กลุ่มหนึ่งเพื่อจะได้มาเป็นทำหน้าที่เป็นฝ่ายปกครองแทนพวกเขา

ที่ดูขัดแย้งกันอย่างน่าประหลาดก็คือ ความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นจริง ๆ นั้น กลับมุ่งไปสู่การปกครองโดยตรงมากยิ่งขึ้น ในแง่หนึ่งนั้น อาจมองได้ว่า การปกครองโดยอ้อม เป็นขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่าน ในระหว่างค.ศ.1880 ถึงค.ศ.1940 ยุโรปมีความใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้นไปอีก และการคมนาคมสื่อสารภายในอาณานิคมต่าง ๆ ก็ยิ่งมีความรวดเร็วยิ่งขึ้น ด้วยการก่อสร้างทางรถไฟ โทรเลข และถนนเสริมโลหะ มีบัญชาจากเมืองแม่ทั้งหลาย ให้ดำเนินการปฏิรูปในด้านต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ในทางหนึ่ง การปฏิรูปนี้นำไปสู่สวัสดิการที่เพิ่มขึ้น แต่ในอีกทางหนึ่ง ในส่วนที่เป็นผลประโยชน์ของลัทธิทุนนิยมยุโรป การปฏิรูปนี้นำไปสู่การเข้าถึงทรัพยากรในท้องถิ่นได้ดียิ่งขึ้น พร้อมกันกับการปฏิรูปเหล่านี้ มีคำเรียกร้องอย่างยืนกรานพอ ๆ กัน จากองค์กรนิติบัญญัติในเมืองแม่ให้ลดค่าใช้จ่ายต่าง ๆ และให้หารายได้ในท้องถิ่นเพื่อการปรับปรุงอาณานิคม

อย่างไรก็ดี ความเคลื่อนไหวนี้ มิได้จำเป็นว่าต้องเหมือนกันไปเสียหมด ความหลากหลายยังคงมีอยู่เป็นหย่อม ๆ ในบริเวณที่เข้าถึงได้ยาก แม้ว่าจะรวมอยู่ภายในพรมแดนของบางรัฐ แต่การปกครองของอาณานิคมก็มิได้ทำให้บริเวณเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด ภูมิภาคต่าง ๆ ที่ดูเหมือนว่าจะไม่ให้ประโยชน์ด้านการเงินในทันทีทันใด หรือที่ซึ่งขาดทรัพยากรทางด้านเศรษฐกิจ ถนนและโทรเลข ก็จะผ่านอ้อมไปเสีย การปกครองในบริเวณเหล่านี้ ยังคงเป็นการปกครองโดยอ้อม เรื่องนี้มีความแน่นอนมากเป็นพิเศษ ในกรณีบริเวณที่สูง ๆ ของรัฐที่อยู่บนส่วนแผ่นดินใหญ่และในบริเวณลึกเข้าไปภายในของย่านหมู่เกาะ ตามบริเวณต่าง ๆ เหล่านี้ชนเผ่าต่าง ๆ มากมายหลายหลากเชื้อชาติ ยังคงดำเนินชีวิตในวิถีเดิมที่เคยทำมา หากว่าชีวิตของพวกเขาเปลี่ยนแปลงไปเพราะประสบการณ์

การเป็นอาณานิคม ก็เพียงเพราะการเข้ามาเยือนของมิสชันนารีผู้สอนศาสนาคริสต์ และถูกห้ามมิให้ล่าหัวมนุษย์ ห้ามจับคนมาเป็นทาสและวิถีปฏิบัติอื่น ๆ ทำนองนี้

การโต้เถียงกันเรื่องว่า อะไร คือสิ่งที่กอปรขึ้นเป็นการปกครองโดยตรงหรือโดยอ้อม อาจดูเหมือนว่าไม่เกี่ยวข้องกับสภาวะการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อันมีลักษณะสุดโต่ง ซึ่งเกิดขึ้นโดยแท้จริงแก่ภูมิทัศน์ทางด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่มีมาแต่ดั้งเดิมในพื้นถิ่น อย่างไรก็ดี ในช่วงเวลาหลายปีภายหลังสงครามแปซิฟิค การยึดมั่นตามตัวบทกฎหมาย ก็ขึ้นมามีบทบาทใหม่อีกครั้งหนึ่ง ในดินแดนที่การรุกคืบของอาณานิคมเกิดขึ้นบนพื้นฐานของสนธิสัญญาและความตกลงอย่างเป็นทางการกับผู้มีอำนาจปกครองตามจารีตเดิมในพื้นถิ่นนั้น ผู้ที่สืบทอดอำนาจปกครองของดินแดนนั้นต่อมาในสมัยหลังสงคราม มักสามารถได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีอธิปไตยทางการปกครองและมีสิทธิธรรมอันถูกต้อง—ดังกรณีที่เกิดขึ้นในมลายู กัมพูชาและลาว ในบริเวณอื่น ๆ เช่นในเวียดนามและอินโดนีเซีย กองกำลังของนักชาตินิยมต่างมองว่า การปกครองแบบอาณานิคมได้ทำลายความบริบูรณ์และชอบธรรมของอำนาจการปกครองเดิมไปแล้ว และผู้ที่ดำรงตำแหน่งแทนสิทธิอำนาจเดิม จึงต่างก็ถูกกระแสการปฏิวัติและสงครามกลางเมือง กวาดล้างออกไปพร้อม ๆ กับการอ้างสิทธิในอำนาจการปกครองของพวกเขา

กฎหมายและความเป็นระเบียบ

รับภาระของคนผิวขาวขึ้นมาแบก—
ส่งสิ่งที่ดีที่สุดที่เจ้าสร้างออกไป
ส่งบุตรชายไปพันผูกอยู่ยังต่างแดน
เพื่อสนองความต้องการของเชลยของเจ้า

รัดยาร์ด คิปลิง

ระยำ ระยำ ชาวฟิลิปปินส์ระยำ
โจรผิวสีกากีหน้าปรุด้วยแผลฝีดาษ
ภายใต้ธงประดับดาว
ทำให้เขาเป็นผู้เจริญขึ้นมาด้วยปืนแกร็ค
แล้วส่งเรากลับไปยังบ้านอันเป็นที่รักของเราเอง

เพลงมาร์ชของอเมริกัน ประมาณค.ศ. 1900[16]

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ภารกิจในการก่อให้เกิด “กฎหมายและความเป็นระเบียบ” กอปรขึ้นเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของรายการสิ่งที่ชาวยุโรปต้องกระทำ ชาวอังกฤษซึ่งเป็นผู้เริ่มต้นการบุกแทรกเข้ามาในภูมิภาคนี้อย่างแท้จริงเป็นพวกแรก ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษ ด้วยการยึดครองดินแดนต่าง ๆ ของดัตช์ในสมัยสงครามนโปเลียนนั้น อาจเป็นผู้ที่แสดงความปรารถนานี้ออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน สำหรับปัจเจกบุคคลอย่างเช่นแรฟเฟิลส์นั้น เขารู้สึกเหมือนว่า มีสภาวะในทำนองคล้ายกับความปั่นป่วนวุ่นวายประจำถิ่นอยู่ตลอดทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ย่านหมู่เกาะ แรฟเฟิลส์พิจารณาเห็นว่า โจรสลัดมาเลย์เป็นปรากฏการณ์ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากความบกพร่องในบุคลิกภาพของชาวมาเลย์ หรือ มิฉะนั้น ก็เป็น “ความเสื่อม” ของจักรวรรดิมาเลย์ในอดีตยุคก่อนหน้านั้น สาเหตุที่เป็นไปได้ประการที่สอง คิดกันว่าเกิดขึ้นมาเพราะนโยบายผูกขาดการค้าซึ่งมีลักษณะกดขี่ของดัตช์และสเปน ผลที่ได้รับอย่างหนึ่งก็คือ ประมุขมาเลย์ที่ยากจนลง ไม่สามารถควบคุมข้าราชบริพารที่ไม่อยู่ในระเบียบวินัยได้ คนเหล่านี้กลายไปเป็นโจรสลัด และรังควานการค้าอย่างสันติของชนพื้นเมือง

ในขณะที่คงเป็นความจริงที่ว่า กิจกรรมของดัตช์ เช่นการปล้นทำลายริออในค.ศ.1784 เป็นตัวขัดขวางมิให้การก่อตั้งรัฐริมทะเลที่ทรงอำนาจเกิดขึ้นในย่านหมู่เกาะได้ แต่ก็ดูเหมือนว่า โจรสลัดกับการจู่โจมจับคนมาเป็นทาส จะเป็นส่วนหนึ่งที่แยกออกเสียมิได้จากกระบวนการทางการเมืองของมาเลย์ส่วนที่อยู่ติดกับทะเล เป็นไปได้เช่นกันว่า อิทธิพลของการค้าของอังกฤษ อาจเป็นปัจจัยที่เปิดทางให้กองกำลังของกลุ่มนักฉวยโอกาสภายในสังคมริมทะเลออกมาสำแดงเดช ทั้งนี้เพราะการค้าของอังกฤษในระยะแรก ๆ นั้น มีจุดมุ่งอยู่ที่การค้าปืนและฝิ่นให้กับดินแดนต่าง ๆ เช่นซูลู ริออ มากาสซาร์และอาเจะห์ เจมส์ วอร์เรนเสนอแนะความเห็นว่า[17] กระแสการค้าโดยรัฐของอังกฤษ ที่กำลังโหมกระหน่ำขึ้นในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด เป็นแรงจูงใจที่สำคัญอย่างหนึ่งให้แก่นักปล้นซูลู ทำให้คนเหล่านี้ยิ่งเพียรเสาะหาทาสมาช่วยเหลือพวกเขาในการจัดหาสิ่งของมาขายให้มากขึ้น เพื่อว่าจะได้สามารถซื้อปืนและฝิ่นได้มากขึ้น

ในฐานะที่เป็นผู้มีความคิดเสรีนิยมแนวคลาสสิค แรฟเฟิลส์จึงแนะนำให้ส่งเสริมการค้าเสรี และ (หลังจากที่ประสบความสำเร็จอย่างไม่มีความสำคัญอันใดในตำแหน่งรองข้าหลวงของชวาแล้ว) แรฟเฟิลส์ได้สถาปนาเมืองท่าขึ้นแห่งหนึ่ง สำหรับเป็นสถานที่ที่สินค้าของทุกชาติจะซื้อขายแลกเปลี่ยนกันได้ด้วยความมั่นคงปลอดภัยภายใต้ธงอังกฤษ อุดมคตินี้ เป็นความจริงขึ้นมาด้วยการก่อตั้งสิงคโปร์ ในขณะที่แรฟเฟิลส์ละเว้นการก่อตั้งจักรวรรดิในด้านพื้นที่ และละเว้นการเข้าไป

---

[16] อ้างใน R. Roth, ***Muddy Glory***, Hanover, 1981, 85.

[17] ***The Sulu Zone***, Singapore, 1979.

พัวพันกับการเมืองมาเลย์ แต่เขาก็รู้สึกว่าเป็นภาระหน้าที่ของชาวยุโรป ที่จะต้องเข้าไปกำชับกำชาบรรดาหัวหน้า ของชนพื้นเมือง ให้ปราบปรามโจรสลัดในดินแดนที่อยู่ในอำนาจของตน นอกจากนี้แล้ว ชาวยุโรปยังมีเป้าหมายที่จะยุติการจู่โจมจับคนมาเป็นทาสและการค้าทาส ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นส่วนหนึ่งที่แยกไม่ออกจากโจรสลัดมาเลย์ด้วย การรณรงค์ที่มีต่อมา เพื่อปราบปรามโจรสลัด กลายเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง ในการขยายอำนาจของยุโรปเข้าไปในโลกหมู่เกาะ เมื่อมหาอำนาจอาณานิคมมีทรัพยากรต่างๆ ไว้ใช้สอย นับตั้งแต่ทศวรรษ 1840 เป็นต้นมา มหาอำนาจจึงส่งกองทหารเรือตระเวนไปทั่วน่านน้ำต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในอาณาบริเวณที่สนธิสัญญาและการโน้มน้าวไม่บังเกิดผล ภารกิจการตาม หาและทำลายล้าง ก็มีตามมา เรือปืนของอังกฤษและดัตช์ เคลื่อนย้ายจากช่องแคบเมละกาไปยังหมู่เกาะริออและชายฝั่งทะเลของบอร์เนียว ในเวลาต่อมาในคริสต์ศตวรรษเดียวกันนี้ กองเรือของสเปนก็ประสบความสำเร็จในการทำลายที่มั่นของซูลูให้พินาศย่อยยับลงในที่สุด แม้ว่าโครงการสร้างความสงบเหล่านี้ มิได้ส่งผลที่ทำให้เกิดการควบคุมอาณานิคมอย่างเข้มงวดในฉับพลันทันที แต่ผลของโครงการก็เป็นการปูพื้นฐานให้แก่การแทรกซึมทางเศรษฐกิจของชาวยุโรปและชาวจีน การแทรกซึมนี้มักเป็นตัวก่อให้เกิดคลื่นความขัดแย้งลูกใหม่ขึ้นมา ซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องกระทำการแทรกแซงต่อไปอีก

ความวุ่นวายไร้ระเบียบตามชายแดน แทบจะเป็นเนื้อหาที่ปรากฏอยู่อย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์การยึดครองพม่าของอังกฤษ เช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในอินเดีย ปฏิบัติการแต่ละขั้นตอน ดำเนินไปด้วยความตั้งใจที่ป่าวประกาศออกมาว่าเพื่อรักษา “กฎหมายและความเป็นระเบียบ” ในภูมิภาคที่เป็นเพื่อนบ้านของอินเดียถัดไป การผนวกดินแดนแต่ละครั้ง จึงมีการผนวกดินแดนอีกครั้งหนึ่งตามมา ด้วยความที่ผู้มีผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของอังกฤษและอินเดียเกิดรู้สึกหงุดหงิดรำคาญใจเพราะความดื้อรั้นอย่างไม่ยอมเลิกของส่วนที่เหลืออยู่ของรัฐพม่า พวกเขาจึงได้ปูฐานรากไว้สำหรับขั้นตอนสุดท้าย ในการดูดกลืนพม่า เรื่องนี้ ส่งผลให้เกิดการยุบเลิกระบบกษัตริย์ซึ่งมีมาแต่ดั้งเดิม

ผู้ที่มีความคิดเยือกเย็นกว่าในฝ่ายปกครองอินเดียและในกระทรวงอินเดีย ได้ให้คำแนะนำในเชิงคัดค้านการกำจัดระบบกษัตริย์ของพม่า พวกเขาประสงค์ที่จะโค่นล้มพระเจ้าธีบอว์ (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1878-1885) แต่ก็สนับสนุนให้มีการจัดเตรียมการอย่างที่จะเปิดโอกาสให้มีการควบคุมโดยอ้อม และรักษาโครงสร้างตามจารีตเดิมเอาไว้ ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ที่ว่านอนสอนง่าย และภายใต้การคุ้มครองของอังกฤษ พวกเขากลัวเรื่องค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้น กลัวการขาดแคลนแรงงานและการขาดแคลนข้าวซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำในพม่าตอนเหนือ อย่างไรก็ดี อังกฤษฝ่ายที่มีผลประโยชน์ด้านการพาณิชย์ในพม่าตอนล่าง เห็นชอบกับการเข้ายึดครองทั้งหมด แผนการเรื่องรัฐในอารักขาล้มเหลวเมื่อเจ้าหน้าที่พม่าพวกที่อังกฤษหวังว่าจะร่วมมือช่วยเหลือ เกิดหนีไปกับพระเจ้าธีบอว์ ผลลัพธ์ประการหนึ่งก็คือ อุปราชแห่งอินเดีย คือลอร์ด ดัฟเฟอริน ได้ประกาศเมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ.1886 ว่าดินแดนที่อยู่ในพระราชอำนาจของพระเจ้าธีบอว์ ถูกผนวกเข้ากับดินแดนในอำนาจของสมเด็จพระ

ราชินีนาถแห่งอังกฤษแล้ว เมื่อดัฟเฟอรินไปเยือนมันดะเลย์ในเดือนกุมภาพันธ์ เขาได้ยุบ*ฮลัตดอว์* หรือคณะราชสภา และกำหนดให้พม่าตอนบนเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของฝ่ายปกครองโดยตรง ซึ่งทำให้พม่า กลายเป็นจังหวัดหนึ่งของบริทิชอินเดีย

เรื่องนี้ นำไปสู่ความล่มสลายอย่างสิ้นเชิงของระเบียบแบบแผนที่มีมาแต่เดิม และจัดเวทีสำหรับการกบฏอย่างเต็มที่ในทันที อังกฤษได้ตัดหัว "สัตว์ร้าย" เพียงเพื่อจะได้ค้นพบว่า มีหัวงอกออกมาใหม่ทันทีหนึ่งพันหัว ในอดีต พวกเขาต่อสู้เฉพาะกับประมุขผู้ครองแคว้น มาตอนนี้ พวกเขาพบว่า จำเป็นต้องต่อสู้กับทั้งสังคม เมื่อการปกครองฝ่ายพลเรือนล่มสลายลง พวกชาวบ้านก็จัดตั้งคณะบุคคลขึ้นเที่ยวเสาะหาข้าว เงิน เชื้อเพลิงและเสบียงกรังสำหรับชุมชนของตนเอง บรรดาผู้ที่วางอาวุธตาม คำสั่งของ*ฮลัตดอว์*ที่มีชาวอังกฤษเป็นผู้บัญชาการ กลายเป็นเป้าหมายสำหรับกลุ่มคนที่เที่ยวเร่ปล้นทรัพย์สิน ซึ่งส่วนใหญ่ เป็นอดีตทหารของกองทัพพม่าที่ถูกยุบไปแล้ว คณะบุคคลกลุ่มที่เร่หาอาหารเสบียงกรัง ดำเนินการจัดตั้งขึ้นเป็นทหารกองโจร และอังกฤษก็ต้องเผชิญกับทั่วทั้งชนบทที่จับอาวุธขึ้นก่อการจลาจลต่อต้านกองกำลังทหารของเจ้าอาณานิคม สิ่งที่คาดไว้ว่าจะเป็นการรัฐประหารอย่างรวดเร็ว เด็ดขาด แตกหน่อออกมาเป็นการรักษาความสงบที่ใหญ่โต ยุ่งเหยิง การจลาจลแพร่ไปยังพม่าตอนล่างอย่างรวดเร็ว จากนั้น ก็กระจายออกไปถึงฉาน ชาวฉานให้การสนับสนุน*ซอบวา* (หัวหน้าชาวฉาน) ในฐานะที่เป็นผู้ที่สมควรจะได้เข้ามาครองราชบัลลังก์พม่า เรื่องนี้มิใช่ความเพียรพยายามที่มีการจัดตั้งอย่างเป็นระบบ ทว่าเป็นการรวมกลุ่มของฝ่ายก่อการจลาจลตามท้องถิ่นต่าง ๆ ที่แพร่หลายและเกิดขึ้นมาเอง งานหลักในการรักษาความสงบของอังกฤษ ใช้เวลาประมาณสามปี เมื่อถึงต้นปี ค.ศ.1889 อังกฤษมีป้อมตำรวจและทหารอยู่ในพม่า 233 แห่ง และกำลังทหารของอังกฤษในพม่าตอนบน มีจำนวนถึง 18,000 นาย[18]

ในท้ายที่สุด ภูมิภาคทั้งหมด ตั้งแต่บริเวณที่ราบสูงของฉานจนถึงเดียนเบียนฟูก็ปั่นป่วนไปด้วยความยุ่งเหยิงและไร้ระเบียบ สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายหนักลงไปอีก เพราะกิจกรรมของกลุ่มชาวจีนติดอาวุธ ที่รู้จักกันด้วยสีของธงของพวกเขา กลุ่มคนเหล่านี้ หนีมาจากจีน ภายหลังความปราชัยของกบฏไท้เผ็ง ก่อนหน้านี้ ฟรานซิส การ์เนียร์ เป็นผู้นำในการรณรงค์ต่อต้านกลุ่มคนเหล่านี้ในตังเกี๋ย เมื่อเขาเสียชีวิตลง กำลังทหารของฝรั่งเศสก็ถอนตัวออกไป เพียงเพื่อจะกลับมาอีกในค.ศ.1884 เมื่อฝรั่งเศสเข้าผนวกตังเกี๋ย ความเคลื่อนไหวก้าวนี้ นำฝรั่งเศสเข้าสู่สงครามกับจีน ซึ่งสิ้นเปลืองมาก ในขณะเดียวกัน มีการก่อต่อต้านเกิดขึ้นในกัมพูชา และการก่อการกบฏขึ้นในไซง่อน ทหารเวียดนามจากอันหนำ ข้ามพรมแดนเข้าสู่โคชินจีน หลังจากปราบปรามการกบฏเหล่านี้แล้ว การรักษาความสงบของตังเกี๋ยก็ยังคงดำเนินต่อไปจนกระทั่งถึงค.ศ.1895

การรณรงค์ต่อต้านโจรสลัดของดัตช์ก่อนหน้านี้ เป็นการจัดเวทีสำหรับการเผชิญหน้ากันอย่างยืดเยื้อและรุนแรงมากที่สุดครั้งหนึ่งของโลกหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดัตช์มองเห็นรัฐ

---

[18] C. Crosthwaite, ***The Pacification of Burma***, London, 1912, 128.

อาเจะห์ในสุมาตราตอนเหนือเป็นสิ่งที่ก่อความรำคาญเสมอมา ซี.สนุค เฮอร์กรอนเจ เจ้าหน้าที่และนักชาติพันธุ์วิทยาชาวดัตช์ จัดให้คนที่อาเจะห์นี้อยู่ในหมู่ "ผู้ที่มีมารยาทน้อยที่สุดในบรรดาผู้ที่อาศัยอยู่ในย่านหมู่เกาะทั้งหมด"[19] เมื่อถึงทศวรรษ 1870 กลุ่มผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของดัตช์ในช่องแคบเมละกา ได้เริ่มต้นการรณรงค์โฆษณาชวนเชื่อเพื่อบ่อนทำลายการค้าพริกไทยของอาเจะห์กับปีนังที่กำลังเฟื่องฟูอยู่ อาเจะห์ถูกเรียกขานว่าเป็น "รังโจรสลัด" และถูกกล่าวโทษว่าคุกคามการพาณิชย์ในส่วนตะวันตกของย่านหมู่เกาะ หลังจากที่ได้นำซิอักกับรัฐเดลี รัฐลางกัตและรัฐอาซาฮานซึ่งเป็นเพื่อนบ้านอยู่ติด ๆ กัน เข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของตนแล้ว ดัตช์ก็เริ่มพัฒนาสิ่งที่จะกลายมาเป็นเขตการเพาะปลูกแห่งสุมาตราตะวันออกในเวลาต่อมา การโจมตีเมืองที่ประทับของสุลต่านอาเจะห์ในค.ศ.1873 ถูกต้านจนต้องถอยลงทะเลไป แต่ดัตช์ก็กลับมาใหม่ และเข้ายึดเมืองไว้ได้ โดยทั้งสองฝ่ายต่างได้รับความเสียหายอย่างใหญ่หลวง ในระหว่างการรบ สุลต่านถูกบีบบังคับให้จำต้องเสด็จหนี เป็นผลให้ตำแหน่งสุลต่านอาเจะห์ ถูกทำลายลง

เหตุการณ์ที่กล่าวนี้เป็นสัญญาณสำหรับ*อูลีเบลาง* หรือหัวหน้าส่วนภูมิภาคของอาเจะห์ ให้ลุกขึ้นมาปกป้องเขตของตนให้รอดพ้นจากผู้รุกราน เมื่อดัตช์ประสบความสำเร็จในการปราบปรามหัวหน้าเหล่านี้ในท้ายที่สุดนั้น ดัตช์ก็ได้พบว่าตนเองเผชิญหน้าอยู่กับสงครามกองโจรที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศาสนา โดยมี*อูลามา* หรือผู้สอนศาสนาประจำหมู่บ้าน เป็นผู้นำ ผลสุดท้ายก็ปรากฏว่าสงครามระหว่างดัตช์กับอาเจะห์ ดำเนินมาเป็นเวลานานเกือบสี่ทศวรรษ และมีหลายครั้ง ที่สงครามนี้ตรึงกองทัพของเนธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีสส่วนใหญ่ไว้ที่อาเจะห์ และแทบจะทำให้ปัตตาเวียล้มละลาย สงครามเปลี่ยนโฉมหน้าสังคมอาเจะห์ไปด้วยเช่นกัน ก่อนหน้าการรุกรานของดัตช์ เจมส์ ซีเกล ตั้งข้อสังเกตว่า มีความผูกพันเพียงน้อย ระหว่างสถาบันต่าง ๆ ภายในสังคมของอาเจะห์ ตั้งแต่สุลต่านหัวหน้าต่าง ๆ ชาวบ้าน ไปจนถึงผู้นำทางศาสนา *อูลามา*ประสบความสำเร็จในการปลุกระดมประชาชนพวกเขาวิงวอนต่อผู้ชาย มิใช่ให้ประพฤติปฏิบัติในฐานที่เป็นชาวบ้าน แต่ในฐานะที่เป็นมุสลิม สำหรับ*อูลามา*แล้ว เรื่องนี้มีความหมายเท่ากับการลืมอัตลักษณ์ทางสังคมที่มีมาแต่เดิม"[20] แม้ว่าสงครามศาสนาจะประสบความล้มเหลวเช่นเดียวกัน แต่สงครามนี้ได้สร้างความพร้อมที่จะตอบสนองต่อคำวิงวอนแนวชาตินิยมในสังคมอาเจะห์ในช่วงเวลาหลายปีถัดจากนั้น

การรบพุ่งกันครั้งนี้ สอนชาวดัตช์ให้ดัดแปลงเครื่องมือในการปราบปรามของตนเองเสียใหม่ ในค.ศ.1906 กองกำลังจู่โจมที่เคลื่อนที่เร็ว ติดอาวุธขนาดเบา ซึ่งพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่ามีประสิทธิภาพในการต่อสู้กับชาวอาเจะห์ ถูกส่งไปยังบาหลี ที่บาหลี กษัตริย์ของเกาะนี้ ทรงต่อต้านความเพียรพยายามครอบงำของปัตตาเวียอย่างแน่วแน่ เมื่อเผชิญหน้ากับความปราชัยในท้ายที่สุด พวกผู้ดีเป็นอันมากเกิดความสิ้นหวัง และได้ทำพิธีอัตวินิบาตกรรม แทนที่จะยอมจำนนอยู่ใต้การปกครองของดัตช์ คนเหล่านี้

---

[19] C. Snouck Hurgronje, ***The Achehnese***, Leiden and London, 1906, I. 119.

[20] J. Siegel, ***The Rope of God***, Berkeley, 1969, 74.

ซึ่งมีอาวุธเพียงหอกและแหลนหลาว กับสตรีและเด็ก ๆ ในครอบครัวของตน ต่างโถมเข้าใส่ปืนใหญ่ของดัตช์ และเสียชีวิตกันทั้งหมด ลอมบอกถูกผนวกดินแดนเข้าไปเรียบร้อยแล้ว และหัวหน้าดินแดนอื่น ๆ บนเกาะนี้ และ*เนกรี* ที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลของย่านหมู่เกาะ ได้ลงนามใน "คำประกาศรวบรัด" ว่ายอมรับอำนาจการปกครองของดัตช์แล้ว[21]

ดังนั้น ช่วงระยะเวลาระหว่างกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าจนถึงทศวรรษ 1930 รัฐบาลยุโรปจึงได้พบว่าตนเองต้องพัวพันอยู่กับการรณรงค์ "รักษาความสงบ" กับบรรดารัฐในแบบจารีตกับการต่อต้านของประชาชน ตั้งแต่อาเจะห์ ไปจนถึงซูลู มีหลายกรณี ที่ประมุขในจารีตเดิมพร้อมเต็มที่ที่จะยอมแพ้ ขณะที่ประชาชนคนธรรมดาสามัญตัดสินใจที่จะยืนหยัดต่อสู้ เจ้าอาณานิคม จึงได้เกิดความตระหนักว่า สังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทรหดกว่า และกลับคืนสู่ความเข้มแข็งได้ดีกว่าองค์ประมุขผู้ปกครองสังคมเหล่านั้นมากมาย ฝ่ายต่อต้านระดมกำลังทหารและกำลังฝ่ายความมั่นคงของกลไกของอาณานิคมมาเข้ากับฝ่ายตนได้ในเกือบทุกดินแดน ไม่ว่าดินแดนนั้นจะอยู่ในเขตสงครามหรือไม่ ฝ่ายมหาอำนาจอาณานิคมเตรียมการพร้อมที่จะบังคับใช้อำนาจการปกครองของตนด้วยดาบ หรือกล่าวให้เหมาะสมกว่านั้น คือด้วยปืน แม็กซิม (Maxim) ปืนกลหลายลำกล้อง (Gatling) และปืนแกร็ค (Krag) เนื่องจากมีข้อได้เปรียบมากในด้านอาวุธ เงิน การสื่อสารคมนาคม วินัยและเทคโนโลยี กองกำลังฝ่ายเจ้าอาณานิคมจึงได้เป็นผู้ชนะในการต่อสู้ชิงชัยเหล่านี้อย่างไม่เปลี่ยนแปลง การต่อสู้เหล่านี้ กลับกลายเป็นการต่อสู้ที่โหดเหี้ยม ตามแบบสงครามกองโจร ซึ่งปลดปล่อยความรู้สึกเหยียดผิวของชาวยุโรป ให้แสดงออกมาได้อย่างเต็มที่ และโดยทั่วไปแล้ว ก็นำทหารเกณฑ์ชาวอเมริกันและชาวยุโรปตรงจากเมืองที่เป็นบ้านเกิด มาเผชิญหน้ากับชาวนาชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่กำลังโกรธเกรี้ยว

ปกติแล้ว การรบพุ่งเหล่านี้ เกิดขึ้นในบริเวณริมนอก ๆ และในภูมิภาคที่ยังมิได้รู้สึกถึงอำนาจของการปกครองแบบอาณานิคม เมื่อเป็นเช่นนี้ การต่อสู้จึงเท่ากับเป็นผลลัพธ์ของการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของจักรวรรดิ การเสริมสร้างความมั่นคงของจักรวรรดิเกิดขึ้นในขณะที่มหาอำนาจยุโรป ก้าวเข้าไปเพื่อดำเนินการควบคุมภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งแต่ก่อน เพียงแค่อยู่ภายในเขตอิทธิพลของตนเท่านั้น สงครามดัตช์ในอาเจะห์ เริ่มต้นขึ้นในฐานะความพยายามเพื่อขจัดอุปสรรคขั้นสุดท้าย ที่ขัดขวางการควบคุมแบบอาณานิคมอย่างสมบูรณ์เหนือเกาะสุมาตรา ในตอนต้นทศวรรษ 1880 การสู้รบสี่มุมในบริเวณที่สูงของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนแผ่นดินใหญ่ เริ่มขึ้นอย่างจริงจัง สี่มุมดังกล่าวนี้ประกอบด้วยการสู้รบเพื่อรักษาความสงบของอังกฤษในพม่าตอนบน การสู้รบเพื่อขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้าสู่รัฐลาว และการเคลื่อนไหวของสยามและของจีน เพื่อรักษาความมั่นคง ณ พรมแดนของตนเอง ในท้ายที่สุด ฟิลิปปินส์ก็ระเบิดขึ้น ด้วยสงครามกู้ชาติครั้งแรก สงครามนี้เริ่มต้นด้วยสงครามต่อต้านสเปนในค.ศ.1896 และดำเนินสืบเนื่องต่อมาจนเกือบจะถึง ค.ศ.1910 พร้อมกันนั้นสหรัฐก็ได้เข้ามาในค.ศ.1899 และเคลื่อนกำลังเข้าต่อสู้กับพวกนักปฏิวัติ ในเวลาต่อมา เมื่อสภาพเศรษฐกิจเลวร้าย

---

[21] M.C. Ricklefs, ***A History of Modern Indonesia: c.1300 to the Present***, Boomington, 1981, chs 3-4.

ลงในช่วงเวลาหลายปีที่เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกครั้งใหญ่ การลุกฮือของชาวนาครั้งใหม่ ก็บังเกิดขึ้นในอีกหลายแห่งคือ ในบริเวณตอนกลางของเวียดนาม ในพม่าและในรัฐมาเลย์ที่อยู่ทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก

ประสบการณ์ของอเมริกันในฟิลิปปินส์ โดดเด่นขึ้นมาเพราะแรงกระตุ้นที่ถูกผลักดันจากแนวคิดอาณานิคมของยุโรปที่สุดโต่งเมื่อช่วงเปลี่ยนศตวรรษ ประสบการณ์ของสหรัฐยังมีลักษณะเด่นตรงที่เป็นหนึ่งในบรรดาสงครามที่นองเลือดที่สุดในภูมิภาคนี้ ทั้งนี้ด้วยกรอบของความตั้งใจอันสูงส่งของสหรัฐที่จะ "นำชาวฟิลิปปินส์ไปสู่ประชาธิปไตย" อันที่จริงแล้ว พวกอเมริกันซุ่มซ่ามพลัดเข้าไปอยู่ในท่ามกลางขบวนการกู้ชาติยุคแรกสุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตอนที่พวกเขานำกองทหารเข้าสมทบกับเอมิลิโอ อาควินาลโด เพื่อโค่นล้มสเปนในค.ศ.1898 กระนั้นก็ดี พวกศัตรูที่สหรัฐเผชิญมิใช่พวก *อิลัสเตรโด*เสียทั้งหมด แต่เป็นกองกำลังประเภทกึ่งชาตินิยมและกึ่งจารีตนิยม อันที่จริงแล้ว กองกำลังของชาวนาประกอบด้วยการก่อการลุกฮืออย่างรุนแรงของประชาชนจากระดับรากฐาน ซึ่งมิได้อยู่ภายใต้การควบคุมทั้งของชนชั้นสูงหรือนักชาตินิยมใหม่ รัสเซลล์ รอธ มีความถูกต้องอยู่บ้างว่า เมื่อเขาเรียกการรุกฮือนี้ว่า "สงครามอินเดียนแดง" ของอเมริกาในแบบหนึ่ง

ในฟิลิปปินส์ตอนใต้ ชาวอเมริกันเผชิญกับความเคืองแค้นของพวกมุสลิม*จูรามนตาโด* หรือ *ปาร์ราง ซาบบิล* ทว่าสำหรับที่ฟิลิปปินส์ตอนใต้นี้ ปัญหาไม่ได้เกี่ยวข้องกับลัทธิชาตินิยมแต่อย่างใดเลย พวกโมโรทำสงครามศาสนากับกองทัพซึ่งมีความคิดเหยียดผิวเป็นแรงกระตุ้น เสียเป็นส่วนใหญ่ จากค.ศ.1902 ถึงค.ศ.1913 กำลังทหารของสหรัฐ ได้เข้าต่อสู้ในยุทธการที่นองเลือดเป็นระลอกติดต่อกัน กับกลุ่มนักรบโมโร นักรบโมโรขังตัวเองอยู่ในโขดหินปะการัง *โคตาส* และสู้จนตัวตาย การต่อสู้ครั้งใหญ่ครั้งสุดท้าย เป็นยุทธการบัด แบ็คแซ็ก ซึ่งได้กระทำกันในบริเวณปากปล่องภูเขาไฟแห่งหนึ่งที่มินดาเนา การรบครั้งนี้ สิ้นสุดลง ก็ต่อเมื่อชาวโมโรทั้ง 500 คนที่ปกป้องป้อมปราการดังกล่าวถูกสังหารหมดสิ้นแล้ว แต่การทำสงครามกับชาวโมโรยังดำเนินต่อไปจนกระทั่งถึงค.ศ.1935

ฮิวจ์ คลิฟฟอร์ด ซึ่งถูกส่งไปยังปาหังในฐานะผู้สำเร็จราชการประจำราชสำนักของสุลต่านในค.ศ.1888 ได้บรรยายถึงชีวิตในรัฐมาเลย์ตอนที่อังกฤษเริ่ม "ปั้นแต่งประวัติศาสตร์ของพวกเขา" การปกครองของพวกหัวหน้าตามประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิม เป็นการปกครองแบบไร้กฎเกณฑ์ โหดร้าย เอาแต่ใจ และไร้ขอบเขต ชาวนาไม่มีสิทธิใด ๆ และต้องขึ้นอยู่กับอารมณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปมาของผู้เป็นราชา ชาวอังกฤษมองเห็นว่าตนเองเป็นผู้นำมาซึ่งกฎหมายและความเป็นระเบียบ[22] สำหรับคลิฟฟอร์ดแล้ว กลุ่มที่อันตรายร้ายแรงที่สุดที่ราชสำนักของผู้นำมาเลย์ คือ *บูดัก ราชา* หรือองครักษ์ของสุลต่าน ซึ่งประกอบด้วยพวกผู้ดีชั้นสูงที่ยังหนุ่มแน่น

---

[22] P. Kratoska, ed., ***Honourable Intentions***, Singapore, 1983, 227.

พวกเขาแต่งกายอย่างงามสง่าด้วยผ้าไหมสีสดใสเจิดจ้า มีสีฟ้าสดซึ่งชาวมาเลย์ชอบเป็นชีวิตจิตใจ มาประสมประสานอย่างน่าชม พวกเขามีกริชและดาบกับหอกเป็นอาวุธ อาวุธทุกชิ้นมีที่เก็บสวยหรูและรูปลักษณ์ภายนอกงดงามมาก คนเหล่านี้ ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการเริงรักและเล่นการพนัน หน้าที่ของพวกเขามีอยู่มากมาย แต่มิได้หนักหนาแต่อย่างใด พวกเขาตามติดองค์สุลต่าน เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปนอกพระราชฐาน เพื่อปกป้องคุ้มกันพระองค์ให้พ้นจากอันตราย และเพื่อเสริมความงามสง่าให้แก่พระองค์ พวกเขาพายเรือ ล่าสัตว์และร่วมเป็นพระสหายดักนกเขากับองค์สุลต่าน…สังหารคนที่สร้างความขุ่นเคืองแก่เจ้านายของพวกเขา ยึดสมบัติสิ่งของที่สุลต่านทรงปรารถนามาเป็นของพระองค์ ลักพาตัวสตรี สืบความลับของพวกหัวหน้า….คนจำพวกนี้ ซึ่งแต่วัยเยาว์มา ถูกสอนให้ไร้ศีลธรรมขาดความยั้งคิด และดำเนินชีวิตอย่างหรูหราสิ้นเปลืองด้วยรายได้ที่มิได้กำหนดตายตัว ต่างค้นพบหนทางที่ซึ่งอาจจะได้เงินมาได้โดยเร็ว…คุณต้องระลึกว่า คนสถุลพวกนี้ เป็นกำลังกลุ่มเดียวที่ทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยในประเทศนี้[23]

ไม่แต่เฉพาะมลายูเท่านั้น หากรวมทั้งส่วนอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด ต่างก็มีส่วนได้ประโยชน์จาก “อารยธรรม” เพราะการเข้ามาของพวกยุโรป ด้วยกันทั้งสิ้น ผู้บริหารที่ทำงานด้านการปกครองอย่างหนักและซื่อสัตย์สุจริต เดินทางไปยังชนบท เพื่อพิจารณาคดีความอย่างอดทน โดยมิได้รับสิ่งของตอบแทนแต่อย่างใด เช่น เจ้าหน้าที่ประจำเขตผู้ทำงานอย่างไม่รู้จากเหน็ดเหนื่อย เป็นต้น สำหรับชาวอังกฤษในมลายูและชาวดัตช์ในอินดีส ช่วงระยะนี้ มีลักษณะเด่นตรงที่พวกเขาดำเนินการให้งานราชการพลเรือนของดินแดนอาณานิคม เป็นงานในแบบของนักวิชาชีพ

ในมลายู ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่โครงสร้างการบริหารอย่างใหม่ คือระบบผู้สำเร็จราชการ ฮิวจ์ โลว์ ได้สร้างแบบอย่างสำหรับระบบใหม่นี้ขึ้นในเปรัก ภายหลังจากที่เจ.ดับ เบิลยู. ดับเบิลยู. เบิร์ช ถูกสังหาร โลว์ประสบความสำเร็จในการก่อตั้งคณะกรรมการอันประกอบด้วยบรรดาหัวหน้าชาวมาเลย์ผู้นำจีน องค์ประมุขและตัวเขาเอง คณะกรรมการนี้ ปรึกษาหารือกันถึงข้อเสนอเพื่อการปฏิรูปของเขา ดังนั้น ชาวมาเลย์จึงมี “ความรู้สึกว่ามีส่วนสร้างอิทธิพลให้แก่นโยบาย” ในระดับหนึ่ง ข้าหลวงเวลด์ประทับใจในความสำเร็จของโลว์และใช้แนวทางของโลว์สร้างแบบแผนสำหรับใช้ในการบริหารงานของทุกรัฐที่อยู่ในการคุ้มครอง (Protected State) อย่างที่เรียกกันในสมัยนั้น อย่างไรก็ดี ภายในชั่วระยะเวลาสิบปี บทบาทการเป็นที่ปรึกษาที่ค่อนข้างจำกัดของผู้สำเร็จราชการ ก็ได้รับการขยายให้กว้างขวางออกไปอย่างรวดเร็ว จนครอบคลุมถึงหน้าที่สำคัญ ๆ ในการปกครองเกือบ ทั้งหมด

นอกจากนี้ เวลด์ยังได้ก่อให้เกิดการปฏิรูปกระบวนการคัดเลือกบุคลากรด้วยเช่นกัน ก่อนหน้านี้จนกระทั่งถึงค.ศ.1883 ข้าราชการพลเรือนของมลายู เป็นแหล่งรวมผู้คนนานาชนิดปนเปกันอย่าง

---

[23] Ibid., 233-5.

อลหม่าน ประกอบด้วยนักเผชิญโชคชาวยุโรป กับชาวยูเรเชีย ซึ่งปกติแล้วรับจากในท้องถิ่นเข้ามาเวลด์ปลดข้าราชการพวกนี้ในสลังงอร์ออกไปเสียครึ่งหนึ่ง ภายในช่วงระยะเวลาสองปีแรกที่เขาเข้ามารับตำแหน่ง หลังจากนั้นมา ทางกระทรวงอาณานิคม เป็นฝ่ายจัดหาคนจากอังกฤษให้มาทำงานราชการพลเรือน โดยส่งตัวออกมาทำงานในฐานะข้าราชการชั้นผู้น้อย ในค.ศ.1896 กระทรวงอาณานิคมได้จัดให้มีการสอบ ซึ่งผู้ที่มีโอกาสเข้ารับตำแหน่งอย่างเป็นทางการทุกคนจะต้องเข้าสอบ การสอบนี้ จริง ๆ แล้ว จะคัดเลือกแต่เฉพาะผู้ที่มีภูมิหลังการศึกษาจากโรงเรียนประจำ* และมหาวิทยาลัยให้ผ่านเข้ามา[24]

การมุ่งที่จะสร้างความเป็นวิชาชีพให้กับระบบราชการพลเรือนในดินแดนอาณานิคมทำนองเดียวกันนี้ ได้จัดทำขึ้นเช่นกัน ในดินแดนอื่น ๆ ของภูมิภาคที่อยู่ในการครอบครองของยุโรปทุกแห่ง ในท้ายที่สุดแล้ว แรงกระตุ้นที่จะพัฒนาคณะผู้บริหารที่ผ่านการฝึกฝนอบรมเช่นเดียวกันนี้ ก็ครอบคลุมไปถึงเจ้าหน้าที่ที่เป็นคนในพื้นถิ่นด้วย ในชวา ระหว่างค.ศ.1900 ถึงค.ศ.1910 รัฐมนตรีกระทรวงอาณานิคม ไซมอน เดอ กราฟ ได้ริเริ่มให้มีการปฏิรูปเป็นชุด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การฝึกอบรมแก่*ปันเครห์ ปราดชา* การปฏิรูปเหล่านี้ เป็นความพยายามที่จะกำจัดระบบ*มากาง* อันเก่าแก่ ในระบบนี้ เจ้าพนักงานที่มีประสบการณ์ จะรับการบริการจาก*ปริยายี*ที่อ่อนเยาว์กว่าโดยไม่ต้องให้ค่าตอบแทน โดย*ปริยายี*เหล่านี้ทำงานให้แก่พวกเขาในฐานะผู้ฝึกงาน การปฏิรูปของเดอ กราฟประกอบด้วยข้อกำหนดเรื่องการศึกษาและการจัดทำบัญชีลำดับตำแหน่ง นอกจากนี้ เขายังเรียกร้องให้มีการแยกแยะความแตกต่างระหว่างเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่ง กับเจ้าหน้าที่ที่เป็นนักวิชาชีพด้วย การปฏิรูปเหล่านี้ ดำเนินไปอย่างเชื่องช้า เนื่องจากไม่ต้องการสร้างความเป็นปฏิปักษ์แก่พวก*ปริยายี* โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคสมัยเมื่อความรู้สึกทางการเมืองแนวชาตินิยม กำลังเริ่มจะทำให้พวกเขาโงศีรษะขึ้น มา[25] อย่างไรก็ดี พวก*ปริยายี*ชวาได้ยุติการเป็นเจ้านายของรัฐต่าง ๆ และได้กลายมาเป็นชนชั้นสูงชั้นข้าราชการระดับผู้นำชั้นหนึ่ง ซึ่งปฏิบัติงานอยู่ทั่วทั้งเกาะชวา

ในทำนองเดียวกัน พระประมุขของไทยทรงได้รับการกระตุ้นให้ดำเนินการอันเป็นนวัตกรรมเช่นเดียวกันนี้หลายประการ พระประมุขของไทยทรงดำเนินการในข่ายงานเพื่อรวมอำนาจการบริหารงานปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางและการจัดให้เข้าหลักเหตุผล เช่นเดียวกับที่รัฐบาลอาณานิคมดำเนินการอยู่ กระแสการปฏิรูปทำนองเดียวกันนี้ เริ่มขึ้นในอินโดจีนของฝรั่งเศส ภายใต้การบริหารของข้าหลวงปอล ดูเมร์ (ดำรงตำแหน่งระหว่างค.ศ.1897-1902) ดูเมร์ดำเนินรอยตามแบบแผนของน

---

* Public-School หรือโรงเรียนระดับมัธยมของอังกฤษ ซึ่งตั้งขึ้นโดยมีผู้ให้เงินสนับสนุนและมีคณะกรรมการเป็นผู้ควบคุม ส่วนใหญ่แล้วเป็นโรงเรียนสำหรับลูกผู้ดีมีเงิน และนักเรียนจะถูกฝึกอบรมให้รักษาระเบียบวินัยกันเอง

[24] John Butcher, ***The British in Malaya 1880-1941: The Social History of a European Community in Colonial Southeast Asia***, Kuala Lumpur, 1979, 40-2.

[25] Sutherland, 67-85.

โปเลียน และเป็น ผู้ทำให้การบริหารกิจการด้านพลเรือนทั่วดินแดนที่เป็นของฝรั่งเศสอยู่ในแบบแผนเดียวกันทั้งหมด นอกจากนี้ เขายังได้กำจัดเศษซากสุดท้ายของการปกครองโดยอ้อมที่ยังเหลืออยู่ในตังเกี๋ย ด้วยการยุบตำแหน่งอุปราชของจักรวรรดิ ในขณะเดียวกัน ในดินแดนต่าง ๆ ของลาว ดูเมร์ได้จัดการให้ระบบการปกครองมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการสร้างพื้นฐานสำหรับรัฐใหม่ขึ้นมา

ฝรั่งเศสในเวียดนามมิได้มีช่วงพักได้มากนัก ในช่วงเวลาระหว่างการปราบปรามการต่อต้านในแบบจารีตประเพณี จนกระทั่งถึงช่วงที่กระแสการก่อการกบฏแนวชาตินิยมถาโถมขึ้นมา เพียงเมื่อ ค.ศ. 1912 นักศึกษาและปัญญาชนชาวเวียดนาม ก็ได้จัดตั้งกลุ่มชาตินิยมขึ้นที่มหาวิทยาลัยฮานอยกันแล้ว คือสมาคมเพื่อการฟื้นฟูเวียดนาม นักชาตินิยมเหล่านี้ ได้รับแรงบันดาลใจจากความสำเร็จในการโค่นล้มราชวงศ์ชิงและการสถาปนาสาธารณรัฐขึ้นในจีน นักชาตินิยมเหล่านี้ ภายใต้การนำของฟาน บอย เจา ได้จัดการเดินขบวนขึ้นในตังเกี๋ยหลายครั้ง ความเพียรพยายามเหล่านี้ ถูกปราบปรามอย่างโหดร้ายทารุณ และพวกกบฏก็ถูกกวาดล้างอย่างขุดรากถอนโคน ผู้ก่อการมากมายหลายคนถูกตัดศีรษะ ส่วนที่เหลือ ถูกจำคุกอยู่ที่ปูลอ กองดอร์ ในเวลาเดียวกัน ขบวนการทำนองเดียวกันนี้ ก็กำลังเริ่มขึ้นในอีสต์ อินดีสของดัตช์ บางขบวนการเริ่มต้นขึ้นโดยได้รับแรงบันดาลใจจากศาสนา เช่น ซาเรกัต อิสลาม ส่วนขบวนการอื่น ๆ เช่น บูดิ อุโตโม ได้รับแรงบันดาลใจจากข้าราชการที่มีความทะเยอทะยาน แต่ก็มองเห็นได้ชัดว่า ทุกขบวนการต่างมีท่วงทำนองของลัทธิชาตินิยมสอดแทรกอยู่ เมื่อถึงทศวรรษ 1920 พวกอังกฤษก็เผชิญกับขบวนการทำนองเดียวกันนี้ในพม่า ทั้งในหมู่ชนชั้นสูงที่มีการศึกษาและชาวนาที่ยากจน

อิทธิพลความเป็นใหญ่ของยุโรป สถาปนาขึ้นในภูมิภาคนี้ด้วยกำลังทหาร และในท้ายที่สุดได้รับการเสริมกำลังด้วยมาตรการที่เข้มงวดยิ่งขึ้น เพื่อตรวจตราให้สังคมอยู่ภายใต้การควบคุมของตน ผลที่เกิดขึ้นประการหนึ่งก็คือ ประชากรในท้องถิ่น มองว่า กำลังรักษาความมั่นคงของระบบราชการขยายตัวขึ้นมาเป็นภัยต่อรัฐ ความคิดเห็นเช่นนี้ มีมากขึ้นเรื่อย ๆ และมาจากบริเวณที่นวัตกรรมการปกครอง สร้างความวุ่นวายปั่นป่วนให้แก่ประชากรส่วนใหญ่ที่เป็นชาวนามากที่สุด หากว่าสงครามหลายครั้งประสบความสำเร็จในการนำองค์ประกอบขั้นสุดท้ายของรัฐอัตตาธิปไตยสมัยใหม่ เข้ามาอยู่ในตำแหน่งอันควร สงครามเหล่านี้ก็ย่อมหว่านเมล็ดพันธุ์ของสิ่งที่จะงอกขึ้นมาเป็นสงครามกู้ชาติในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สองไว้ด้วยเช่นกัน

ทุก ๆ บริเวณที่อยู่ภายใต้การปกครองของมหาอำนาจตะวันตก ต่างดำเนินนโยบายเช่นเดียวกันนี้ ทว่ามีระดับความรุนแรงแตกต่างกันไป นโยบายนี้ประกอบด้วยการให้สวัสดิการ ที่สลับคั่นด้วยการศึกสงคราม อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของการรุกคืบของจักรวรรดิ ความเอาใจใส่ที่จักรวรรดิได้ให้กับประสิทธิภาพและผลกำไร โดยทั่วไปแล้ว มีความเด่นชัดยิ่งกว่าความเอาใจใส่ที่ให้กับความอยู่ดีกินดีของประชาชน นโยบายที่จักรวรรดินำมาใช้สะท้อนถึงเป้าหมายเพื่อสัมฤทธิ์ผลของตะวันตก ซึ่งมีทั้งแนวอนุรักษนิยม เสรีนิยม ประชาธิปไตย และบางครั้ง ก็เป็นแนวสังคมนิยม แรงปรารถนาที่จะให้มี

การปฏิรูปเพื่อมนุษยธรรม มักถูกบรรเทาให้เบาลงด้วยคำเรียกร้องจากรัฐบาลที่ประเทศเมืองแม่ และด้วยผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ ของเมืองแม่ คำเรียกร้องนั้น คือการสร้างประสิทธิภาพและความมีเหตุผลเหมาะสมแก่การปฏิบัติหน้าที่โครงการต่าง ๆ ซึ่งเพียรพยายามสร้างความเป็นระเบียบ สวัสดิการ และผลกำไร จึงมักนำไปสู่มาตรการที่ขัดแย้งกัน สิ่งที่ขัดแย้งดังกล่าว โดยทั่วไปแล้ว แก้ไขให้ตกไปได้ โดยใช้ผลประโยชน์ของ "บ้านเกิดเมืองนอน" เป็นตัวตัดสิน มากกว่าผลประโยชน์ของประชาชนในพื้นถิ่น ผู้ที่มีผลประโยชน์ด้านธุรกิจและด้านเศรษฐกิจอยู่ในประเทศอาณานิคม ต้องการความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรและตลาดในอาณานิคม พวกเขาต้องการสิ่งที่จะมาช่วยกั้นขวางคู่แข่งของตนในอาณานิคม พวกเขาต้องการกฎหมายที่ดินและกฎหมายแรงงาน ที่จะให้หลักประกันความมั่นคงปลอดภัยในทรัพย์สินและการมีแหล่งคนงานที่มีวินัย ค่าจ้างถูก ที่จะจัดส่งมาป้อนให้อย่างไม่มีขีดจำกัด ผลประโยชน์ที่ต้องการเหล่านี้ มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อการพัฒนานโยบายด้านการปกครองและโครงสร้างทางด้านกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ที่เกี่ยวกับกฎหมายแรงงาน กฎหมายการทำสัญญา และประมวลกฎหมายอันเกี่ยวกับทรัพย์สิน ในเวลาเดียวกัน ความมีวินัยทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวพันกับเวลาตามนาฬิกา ทางรถไฟ ตารางกำหนดเวลาต่าง ๆ และที่เกี่ยวกับวิศวกรรมโยธา ก็แพร่กระจายจากศูนย์กลางที่เป็นชุมชนเมืองของอาณานิคม ไปทั่วทั้งเขตนาข้าว ไร่ตามเนินเขาป่าไม้ และน่านน้ำต่าง ๆ ของภูมิภาคนี้

ตลอดทั่วทั้งภูมิภาค การรักษาความสงบโดยใช้กำลังทหาร ได้ทำลายหรืออย่างน้อยก็ข่มขู่สิ่งที่ยังเหลือตกค้างจากระเบียบแบบแผนทางการเมืองในแบบจารีตประเพณี จากนั้นก็ตามติดมาด้วยการปฏิรูปการปกครอง ในตอนท้าย กฎหมายตามแบบอย่างของตะวันตกกับสิ่งที่มีท่วงทำนองคล้ายกับความเป็นระเบียบเรียบร้อยประเภทหนึ่ง ก็ถูกกำหนดลงในภูมิภาคนี้ ไม่ว่าปัจจเจกบุคคลจะมีความเป็นอยู่ดีขึ้นหรือ "มีความสุขมากขึ้น" หรือไม่ ในตอนที่กระบวนการนี้สิ้นสุดลง หรือไม่ว่าค่าใช้จ่ายกับประโยชน์ที่ได้รับ คุ้มกันหรือไม่นั้น ยังคงเป็นเรื่องที่ก่อให้เกิดการถกเถียงกันอยู่ แม้ว่าชาวยุโรปจะมิได้ทำดีเสมอไป แต่อย่างน้อยก็มีบางคน ที่ทำดี เป็นที่มองเห็นได้ชัดเจนว่า ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิได้มีอำนาจควบคุมสิ่งที่เกิดขึ้นแก่พวกเขาในช่วงระยะเวลานี้เท่าไรนัก โลกรอบตัวของพวกเขา ถูกทำลายและสร้างขึ้นใหม่ พวกเขามีทางเลือกเพียงแค่ว่าจะยอมรับหรือจะขัดขืนเท่านั้น และปกติแล้วคนที่ขัดขืน ก็ต้องตาย ในอีกทางหนึ่ง คนที่ยอมรับ ก็มักได้รับอำนาจในการควบคุมตัวเครื่องมือ ซึ่งได้ทำลายคนรุ่นก่อนพวกเขามาก่อนแล้ว

สงครามกับการปฏิรูป มิได้ทำให้การประท้วงสิ้นสุดลง ก่อนค.ศ. 1920 รัฐบาลอาณานิคมในพม่า เวียดนาม อินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ ได้พบว่า ตนเองเผชิญหน้าอยู่กับศัตรูที่มีอันตรายมากยิ่งกว่าชาวนาที่มีอาวุธที่ไร้ประสิทธิภาพ ชาวนาพวกนี้อยู่ภายใต้การนำของผู้ที่มองเห็นภาพนิมิต ซึ่งสัญญาแก่ชาวนาว่าพวกเขาจะได้ไปสวรรค์และอยู่ยงคงกะพัน ศัตรูใหม่ของรัฐบาลอาณานิคมมีอยู่สองจำพวก จำพวกหนึ่ง คือผู้ต่อต้านที่เป็นผู้มีการศึกษา คนเหล่านี้แสวงหาทางที่จะสร้างชาติขึ้นภายในโครงสร้างการบริหารที่ผู้ปกครองจักรวรรดิได้ก่อตั้งขึ้น อันที่จริงแล้ว ระบอบการปกครองที่พวกเขาหาทางที่จะ

กำจัดนั้นเอง ที่สร้างพวกเขาขึ้นมา พวกเขาเป็นนักศึกษา ข้าราชการและผู้ที่ทำงานอยู่ในเมือง ศัตรูอีกจำพวกหนึ่ง คือการลุกฮือของชาวนาซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เมื่อมีการกำหนดภาษีตามแบบสมัยใหม่ และเมื่อผลกระทบของทรัพย์สินส่วนเอกชน สร้างความสั่นสะเทือนไปถึงหมู่บ้าน ขบวนการเหล่านี้ แม้ว่าจะมีลักษณะประเพณีนิยมในตอนเริ่มต้น แต่ก็ถูกชิงตัดหน้าอย่างรวดเร็ว จากพรรคสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นมาใหม่ รัฐสมัยใหม่ คือบิดาผู้ให้กำเนิดแก่ประชาชาติสมัยใหม่

สังคมพหุภาพ

> น่าจะเป็นได้ว่า สิ่งแรกที่สะดุดใจผู้มาเยือน คือความประสมปนเปของคนนานาเชื้อชาติ ทั้งชาวยุโรปชาติต่าง ๆ ชาวจีน ชาวอินเดียและชนพื้นเมือง เป็นการประสมปนเปในความหมายที่เคร่งครัดที่สุด เนื่องจากพวกเขาปะปนกันอยู่ ทว่ามิได้ผสานเข้าด้วยกัน แต่ละกลุ่ม ต่างนับถือศาสนาของตนเอง ต่างมีวัฒนธรรมและภาษาของตนเอง มีความคิดและวิถีทางของตนเอง พวกเขาพบปะกันในฐานะปัจเจกบุคคล แต่ก็เฉพาะตามสถานที่ค้าขาย เฉพาะเมื่อมีการซื้อและขายกันเท่านั้น เป็นสังคมที่มีคนหลายพวก โดยส่วนต่าง ๆ ของชุมชน ดำรงชีวิตอยู่เคียงข้างกัน ทว่าแยกกันอยู่ ภายในหน่วยการเมืองเดียวกัน...[26]

นิยามคลาสสิคของเฟอร์นิวัลล์เกี่ยวกับสังคมพหุภาพ (plural society) ใช้ได้กับประเทศอาณานิคมทุกแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เฟอร์นิวัลล์ตั้งข้อสังเกตว่า นอกเหนือไปจากความแตกต่างในด้านชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรมและศาสนาแล้ว ความแตกต่างของกลุ่มต่าง ๆ ยังแสดงให้เห็นอย่างโดดเด่นที่ความชำนาญในด้านอาชีพ ซึ่งแตกต่างกันไปตามกลุ่มด้วยเช่นกัน สภาพการณ์มีท่วงทำนองเหมือนระบบวรรณะเช่นที่มีอยู่ในอินเดีย แต่ปราศจากข้อห้ามทางศาสนา เฟอร์นิวัลล์มองสังคมพหุภาพนี้ว่าเป็น “ผลลัพธ์ที่มองเห็นได้ชัดและโดดเด่น ของการติดต่อระหว่างตะวันออกกับตะวันตก”

เฟอร์นิวัลล์นำเสนอการก่อตัวของสังคมประเภทนี้ว่า เป็นหนึ่งในบรรดาความเบี่ยงเบนไปจากปกติ อันเป็นแบบฉบับของสถานการณ์ที่ปรากฏในอาณานิคมที่อยู่ในเขตร้อนชื้น ความสัมพันธ์ทางสังคมและโดยส่วนตัว ถูกแยกส่วนและถูกทำให้กลายเป็นเรื่องการพาณิชย์ กฎข้อนี้ ปรับใช้ได้เช่นกันกับภายในกลุ่มเชื้อชาติและศาสนา พลังของขนบธรรมเนียม สึกกร่อนลงเพราะเจตน์จำนงที่มุ่งเพียงเฉพาะเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ผลที่ได้รับประการหนึ่งก็คือ ชุมชน หมู่บ้าน หน่วยสังคมและการเมืองที่เคยสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันดียวกัน ถูกเปลี่ยนไปเป็น “ฝูงชน” เฟอร์นิวัลล์ให้เหตุผลว่า เจตน์จำนงของสังคม ทำให้บทบาทของกลุ่มพลังทางเศรษฐกิจฝ่ายต่างๆ ได้รับการยกเว้นจากการควบคุม

---

[26] Furnivall, 304-5.

การวิเคราะห์ดังกล่าว ซึ่งผูกขึ้นมาในทศวรรษ 1930 และได้รับข้อมูลข่าวสารจากทัศนะแนวมาร์กซิสต์ อาจโยนความรับผิดชอบให้กับมหาอำนาจอาณานิคมมากเกินไป แน่นอนว่า ขนบธรรมเนียมย่อมต้องวิกลวิกาลไปเพราะการบุกรุกของพลังทางเศรษฐกิจฝ่ายต่าง ๆ ในระดับโลก เป็นเรื่องกระจ่างชัดเช่นกันว่า เจตน์จำนงทางสังคมของชุมชนตามจารีตเดิม ถูกล้มเลิกเพิกถอนและกระจัดกระจายพลัดพรายไป เนื่องจากมีการนำกฎหมายของยุโรปและการปกครองที่ใช้หลักเกณฑ์เหตุผลเข้ามาใช้ เราท่านอาจรู้สึกว่า เฟอร์นิวัลล์มิได้พิจารณาอย่างมากเพียงพอ ถึงมรดกของความหลากหลายด้านเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงสมัยก่อนการเข้าปกครองของยุโรป ในทำนองเดียวกัน วิธีพิจารณาอย่างคำนึงถึงเศรษฐกิจจนเหลือล้นของเฟอร์นิวัลล์ ก็มิได้ข้องแวะไปถึงมิติในด้านเพศสัมพันธ์และจิตวิทยาของสังคมพหุภาพอย่างแท้จริง

ในชนบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีต รวมทั้งในนครใหญ่ ความหลากหลายเป็นสิ่งปกติธรรมดา มิใช่กรณียกเว้น ความแตกต่างเรื่องภาษา เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างดาษดื่นและเป็นเรื่องสามัญ แม้กระทั่งภายในหมู่ประชากรที่พูดภาษาเดียวกัน ก็ยังมีสำเนียงท้องถิ่นแตกกิ่งก้านสาขาอย่างแพร่หลาย แม้ว่าจะมิได้มีเหตุผลอื่นใดมากไปกว่าความไม่ใคร่ได้ติดต่อกันบ่อยนัก ความหลากหลายทางด้านนิเวศน์วิทยาของบริเวณต่าง ๆ ก่อให้เกิดความจำเป็นที่ท้องถิ่นต้องมีความชำนาญการในการประกอบอาชีพตามลักษณะเฉพาะท้องถิ่นในระดับสูง ดังนั้น คนที่พูดภาษาเดียวกัน ก็อาจมีแบบอย่างการเลี้ยงชีพที่หลากหลายออกไปอย่างกว้างขวาง และมีขนบธรรมเนียมที่ไม่เหมือนกันเลยสักอย่าง ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมของชุมชนเมืองและชนบท มีมากเป็นที่สุด แม้ในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ชาวมาเลย์ในริออและราชสำนักยะโฮร์ ก็ยังมองเห็นชนกลุ่มต่าง ๆ เช่น *โอรัง ลาอุต* (ชาวทะเล) เป็นคนป่าเถื่อน และมิได้มองพวกเขาว่าเป็นมุสลิมเสียด้วยซ้ำ ความเป็นมุสลิมเป็นบรรทัดฐานสำคัญอันดับแรก สำหรับการเป็นชาว “มาเลย์” แบบอย่างการดำเนินชีวิตที่ชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมถือปฏิบัติอยู่ ก็มีแตกต่างกันออกไปอย่างกว้างขวางเช่นกัน อันที่จริงแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ในความคิดของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สถานภาพเป็นบรรทัดฐานที่มีความสำคัญยิ่งกว่าเชื้อชาติหรือชาติพันธุ์มากมายทีเดียว

หากว่าเราสามารถให้เหตุผลในเชิงสนับสนุนความมีอยู่ของความหลากหลายด้านชาติพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนยุคอาณานิคมได้ เราก็ย่อมสามารถให้เหตุผลสนับสนุนการมีอยู่ของชุมชนต่างชาติได้เช่นกัน เมืองใหญ่ที่เป็นเมืองท่าของภูมิภาคนี้ ไม่ว่าจะอยู่ภายใต้การควบคุมของชนดั้งเดิมในพื้นถิ่นหรือในการควบคุมของยุโรป ล้วนเป็นแหล่งรวมผู้ประกอบการค้า นักเดินทาง และนักเผชิญโชคที่มีความรู้หลายภาษาจากทั่วโลกเสมอมา คำบรรยายถึงเมืองต่าง ๆ อย่างเช่นเมละกา อยุธยา กรุงเทพฯ และสุราบายา ขณะที่เมืองเหล่านี้ ดำรงอยู่ภายนอกอำนาจการปกครองของยุโรป หรือก่อนที่จะเข้ามาอยู่ในอำนาจการปกครองของยุโรป ล้วนบ่งบอกออกมาในเชิงที่ว่า ชุมชนต่างชาติ มิใช่แต่จะได้รับการต้อนรับด้วยความยินดีเท่านั้น หากปกติแล้ว ยังได้รับอนุญาตให้ปกครองตนเองอยู่ภายใต้การควบคุมของ “หัวหน้า” ของพวกเขาเองด้วยซ้ำ เป็นที่กระจ่างชัดว่า การจัดการดังกล่าว ได้รับการ

สืบเนื่องให้มีอยู่ต่อไปในเมืองท่าใหญ่ ๆ ที่อยู่ในความควบคุมของอังกฤษและดัตช์ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า

จำนวนประชากรในระดับต่ำที่มีมาแต่ดั้งเดิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้แรงงานเป็นหนึ่งในบรรดาทรัพยากรที่หาได้ยากที่สุด แอนโธนี รีด ตั้งข้อสังเกตว่า การขาดแคลนแรงงานอย่างเรื้อรังและความดกดื่นของการค้าทาสและการลักพาตัว มีความหมายว่า บุคคลไม่อาจคาดหวังความมั่นคงปลอดภัยจากรัฐได้มากนัก ผลลัพธ์อย่างหนึ่งก็คือ ผู้อุปถัมภ์และผู้รับการอุปถัมภ์ ต่างพึ่งพาอาศัยการสนับสนุนและการคุ้มครองซึ่งกันและกัน เป็นเวลานานมาแล้ว ที่เงื่อนไขเหล่านี้ ได้ก่อให้เกิด “ระบบความผูกพันอันมีพื้นฐานอยู่ที่หนี้สินเป็นส่วนใหญ่ ในระบบนี้ความซื่อสัตย์จงรักภักดี จะรุนแรงและใกล้ชิด กระนั้น ในขณะเดียวกัน ก็สามารถโอนได้ และถึงกับขายได้เสียด้วยซ้ำ”[27] การจัดระบบระเบียบดังกล่าว ยังสร้างความหลากหลายให้แก่องค์ประกอบด้านชาติพันธุ์ของประชากรชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้ยิ่งขึ้นไปอีกด้วยเช่นเดียวกัน

วิธีหนึ่งในการแก้ไขปัญหาความขาดแคลนแรงงาน คือการส่งเสริมการอพยพย้ายถิ่นของกลุ่มผู้ใช้แรงงานชาวจีน กระบวนการนี้เริ่มขึ้นอย่างจริงจังนานมาแล้ว ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ประวัติศาสตร์ของจี. วิลเลียม สกินเนอร์ และเจนนิเฟอร์ คุชแมน เรื่องชาวจีนในสยามและงานของข้าพเจ้าเองเกี่ยวกับสิงคโปร์และยะโฮร์ แสดงให้เห็นว่า ผู้มาใหม่เหล่านี้ ได้รับการส่งเสริมจากผู้ปกครองในท้องถิ่น พวกเขาเข้ามาบุกเบิกให้การทำเหมืองดีบุกและเหมืองทองเติบโตขึ้น และบุกเบิกการเพาะปลูกพริกไทย สีเสียด อ้อย และพืชผลเพื่อการพาณิชย์อื่น ๆ อีกหลายอย่าง ซึ่งนำรายได้มาให้แก่ผู้นำทางการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มขึ้น มีผลงานการศึกษาพิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องจีนที่แสดงให้เห็นว่า คลื่นลูกแรก ๆ ของการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีน มิใช่เพราะแรงผลักดันจากอิทธิพลของยุโรป หากแต่เป็นเพราะเงื่อนไขภายในทางด้านเศรษฐกิจและสังคม อาจเป็นการถูกต้องมากกว่า หากจะพิจารณาคลื่นการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีน ว่าเป็นขบวนการที่เป็นอิสระ ซึ่งได้มาพบชาวยุโรปที่กลางทาง ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สภาพความหลากหลายทางสังคม รวมทั้งแนวโน้มที่จะสร้างภาวะทางการพาณิชย์แก่แรงงาน แก่เกษตรกรรมและแก่การทำเหมืองแร่ เป็นการบ่งบอกให้รู้ว่า รากฐานของสิ่งที่เฟอร์นิวัลล์เรียกว่าสังคมพหุภาพนั้น มีอยู่แล้ว ตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า และก่อนที่การควบคุมของยุโรป จะทวีความเข้มงวดขึ้น ความสัมพันธ์ภายในสังคม เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายหรือไม่ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการปกครองเกิดขึ้น ในช่วงที่กระแสการปกครองแบบอาณานิคมของยุโรปกำลังขึ้นสูง คำตอบอาจเป็นการตอบรับว่า ใช่ แม้ว่าสภาพสังคมที่ดำรงอยู่มาก่อนจะเป็นเช่นที่กล่าวมา แต่ประสบการณ์การเป็นอาณานิคม ก็สามารถมองได้ว่าเป็นปัจจัยซึ่งเป็นมูลเหตุสำคัญ ที่ก่อให้เกิดสังคมพหุภาพขึ้นมา แน่นอนว่า ระดับแรงบีบคั้นทางสังคมและความตึงเครียดในชุมชน ซึ่งปรากฏขึ้นใน

---

[27] A. Reid, ***Southeast Asia in the Age of Commerce***, New Haven, 1988, I. 129.

คริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพบางอย่าง ได้เกิดขึ้นในสังคมต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้

ความแตกต่างสองประการที่เฟอร์นิวัลล์หยิบยกขึ้นมา ดูจะมีความสำคัญมากที่สุด ความแตกต่างประการหนึ่ง อยู่ที่การล้มล้าง "เจตน์จำนงทางสังคม" ที่มีมาแต่เดิมในพื้นถิ่น ด้วยการบังคับใช้การปกครองตามแบบของยุโรป ความแตกต่างประการที่สอง คือการอพยพย้ายถิ่นที่เพิ่มมากขึ้น – ทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ -- จากส่วนอื่น ๆ ของเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากจีนและอินเดีย กลุ่มคนเหล่านี้ ไม่แต่เฉพาะอพยพย้ายถิ่นเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในจำนวนมากยิ่งกว่าแต่ก่อนเท่านั้น หากพวกเขายังเข้ารับบทบาทด้านสังคมและเศรษฐกิจที่หลากหลายยิ่งกว่าที่เคยเป็นมาอีกด้วย กลุ่มชนผู้อพยพเหล่านี้ ทวีจำนวนขึ้น และผ่านการเปลี่ยนแปลง เมื่อมาอยู่ภายในสภาพแวดล้อมทางสังคมซึ่งชาวยุโรปควบคุมอยู่ ผู้ปกครองชาวยุโรปแยกตนเองออกจากสังคมพื้นถิ่นโดยทั่วไป และในขณะเดียวกัน ก็ประสงค์ให้ทั้งผู้อพยพและผู้มาใหม่ รักษาอัตลักษณ์ที่แตกต่างจาก "คนพื้นเมือง" ไว้ ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างแบบแผนอย่างใหม่ขึ้นมา

ชนชั้นปกครองชาวยุโรปในช่วงประมาณค.ศ.1800 ถึงทศวรรษ 1930 นี้ ไม่เหมือนผู้พิชิตจากภายนอกยุคก่อนหน้านี้ พวกเขาเลิกรับรู้ถึงสายสัมพันธ์ของชนเชื้อชาติต่าง ๆ ในอาณานิคมของตน ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคม หรือความสัมพันธ์ทางเพศอันถูกต้องตามขนบธรรมเนียมอันที่จริงแล้ว ชาวยุโรปเหล่านี้มิได้รับผิดชอบต่อราษฎรที่อยู่ภายใต้การปกครองของตน พวกเขารับผิดชอบต่อผู้ออกกฎหมาย ต่อระบบราชการและต่อพลเมืองของรัฐชาติที่อยู่ห่างไกลออกไป การปลีกตัวแยกออกไปเช่นนี้ ดูเหมือนว่าจะเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งปัจจัยหนึ่งในสถานการณ์อย่างใหม่ระบอบอาณานิคม มิได้ตอบสนองต่อเจตน์จำนงด้านสังคมในท้องถิ่น ทั้งไม่มีความจำเป็นที่ต้องทำเช่นนั้นด้วย การปกครองดินแดน ดำเนินการจากเบื้องบนลงมายังเบื้องล่าง และด้วยความเข้มงวดกวดขันอย่างที่หาที่เปรียบได้น้อยในประวัติศาสตร์โลก ความไม่สมดุลของอำนาจโดยส่วนเปรียบเทียบ ที่มีอยู่ระหว่างรัฐบาลอาณานิคมกับราษฎรชาวเอเชียที่อยู่ภายใต้การปกครองในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ เป็นความผิดไปจากปกติดังที่เป็นมาในทางประวัติศาสตร์อย่างมากทีเดียว และเป็นในลักษณะที่ไม่สามารถยืนยงคงอยู่ต่อไปได้ และก็มิได้คงอยู่จริง ๆ กระนั้นก็ดี ความไม่สมดุลนี้ทำให้มีความเป็นไปได้ที่ชาวยุโรป จะสร้างผลกระทบอย่างถึงรากเหง้า แก่พื้นฐานของสังคมชาติต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

แง่มุมที่สำคัญประการหนึ่งของความไม่สมดุลของอำนาจ คือการที่ชาวยุโรป ยัดเยียดความคิดของตนเองเรื่องเชื้อชาติและชาติพันธุ์ให้แก่สังคมชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การศึกษาพิเคราะห์สังคมอาณานิคมในด้านสังคมและมานุษยวิทยาในระยะหลัง ๆ นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาที่จอห์น บุตเชอร์ และจีน เกลแมน เทย์เลอร์เป็นผู้ดำเนินการ[28] ระบุว่า ชาวยุโรปเริ่มวางตัวเหินห่างจากสังคม

---

[28] Butcher, *The British in Malaya*; Taylor, *The Social World of Batavia.*

เอเชียมากขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าสตรีชาวยุโรปจำนวนมากเดินทางเข้ามาและมีการสร้างรากฐานชีวิตครอบครัวชาวยุโรปขึ้นในดินแดนอาณานิคม เส้นแบ่งที่ลากขึ้นขวางกั้นการคบค้ากับชนเชื้อชาติอื่น ๆ ก็ยิ่งคมชัดมากขึ้น ความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างสตรีชาวเอเชียกับชายยุโรป ซึ่งครั้งหนึ่ง เคยได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของสภาพความเป็นไปโดยปกติสามัญ กลับกลายเป็นเป้าของการดูหมิ่นเหยียดหยาม และชนชั้นชาวยูเรเชียและลูกครึ่งสเปน ก็มีสถานภาพตกต่ำลง แนวโน้มนี้ ได้รับการสนับสนุนจากแนวคิดทางสังคมของดาร์วินที่เป็นวิทยาศาสตร์ชนิดปลอม ๆ แนวคิดนี้พูดถึงความเหนือกว่าและความด้อยกว่าในเรื่องเชื้อชาติ และพูดถึงผลกระทบของสภาพดินฟ้าอากาศที่มีต่อวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และคุณภาพของ “อารยธรรม” แนวคิดเหล่านี้ ซึ่งส่งอิทธิพลถึงทัศนะเกี่ยวกับสังคมที่อยู่ภายใต้การปกครองแบบอาณานิคม

นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยที่ซับซ้อนยิ่งกว่านั้นอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนะการมองโลกในแง่จิตวิทยาของชุมชนชาวยุโรป ซึ่งมีลักษณะปกป้องตัวเองมากขึ้นเรื่อย ๆ ทัศนะดังกล่าว เพิ่มความเคร่งเครียดในการแบ่งชาติเหยียดผิว ภายในสภาพความสับสนปนเปทางด้านชาติพันธุ์นี้ ให้ยิ่งสูงมากขึ้น จอห์น บุตเชอร์แจงรายละเอียดถึงอคติในเชิงต่อต้านชาวเอเชีย ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ซึ่งทวีความรุนแรงขึ้นในหมู่ชาวยุโรป ทั้งที่เป็นข้าราชการและบุคคลทั่วไปในธุรกิจส่วนเอกชน มาตรการหลายประการที่สร้างขึ้นทำให้การแบ่งแยกเชื้อชาติเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมายและอย่างเป็นทางการขึ้นเป็นครั้งแรกในภูมิภาคนี้ มาตรการเหล่านี้ส่วนใหญ่ เพื่อกันชาวเอเชียให้พ้นไปจากเขตที่เป็นถิ่น ที่อยู่ของพวกยุโรป เรื่องนี้ รวมถึงการแบ่งแยกการโดยสารรถไฟ การแบ่งแยกในหน่วยงานราชการ ในเคหสถาน (เท่าที่จะเป็นไปได้) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งใน “สโมสร” และแม้กระทั่งในทีมฟุตบอล[29] บุตเชอร์เสนอแนะว่า พัฒนาการของการแบ่งชาติเหยียดผิวของยุโรปนี้ เป็นผลลัพธ์ที่พิลึกพิลั่นของ “ความสำเร็จ” ของฝ่ายปกครองอาณานิคม ในการเปลี่ยนแปลงราษฎรชาวเอเชียของตน ดังนี้

> ในเวลาขณะเมื่อชาวยุโรปกำลังสำแดงความเหนือกว่าอย่างที่สุดนี้แหละ ที่ความแตกต่างด้านวัฒนธรรมระหว่างพวกเขากับชาวเอเชีย กำลังลดน้อยถอยลงไปเป็นลำดับ...อย่างไรก็ดี การที่ช่องว่างระหว่างวัฒนธรรมแคบเข้า กลับทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวยุโรปกับชาวเอเชียยิ่งเลวร้ายลงไป หาได้ส่งเสริมความสมัครสมานแต่อย่างใดไม่ ในทางหนึ่ง ชาวยุโรปประสงค์ที่จะปลูกฝังค่านิยมของตนให้กับชาวเอเชีย และแนะนำให้พวกเขาได้รู้จักกับสถาบันต่าง ๆ ของตน งานอดิเรกต่าง ๆ ของตน แต่ในอีกทางหนึ่ง ขณะที่ช่องว่างแคบเข้า พวกเขาก็ไม่สามารถรู้สึกถึงความผิดแผกแตกต่างของพวกเขาได้อย่างแน่ชัด และโดยนัยนั้น ก็ไม่สามารถรู้สึกถึงความเหนือกว่าของตนอย่างแน่ชัด...ขณะเมื่อช่องว่างทางด้านวัฒนธรรมและการศึกษา

---

[29] Butcher, ch. 5.

> ระหว่างชาวยุโรปและชาวเอเชียปิดลง ไม่ว่าจะให้เหตุผลแก้ต่างว่าอย่างไรก็ตาม เครื่องกีดขวางในเรื่องสีผิว ก็เป็นเพียงหนทางเดียวที่เหลืออยู่ ให้ชาวยุโรปเอาไว้ใช้สำหรับยืนยันว่าตนมีความเหนือกว่าชาวเอเชีย[30]

ชาวอังกฤษ เกิดสำนึกที่จะมองว่าตัวเองเป็นประหนึ่ง “ชุมชน” ที่มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างจากผู้อื่น และดังนั้น ก็เท่ากับเป็นการสร้างแบบแผนให้คนชาติอื่น ๆ เลียนแบบ แน่นอนว่า ไม่มีหลักฐานสักเท่าไร ที่ระบุว่ามีชาวเอเชียชาติใด ๆ ที่มองเห็นว่า ตนเองเป็นส่วนประกอบของชุมชนที่ “บริสุทธิ์” ในด้านเชื้อชาติ และมีความผิดแผกแตกต่างไปจากชุมชนอื่น จนกระทั่งหลังจากช่วงนี้ไปอีกนานทีเดียว

ประเด็นในเรื่องชาติพันธุ์ยังทำให้เกิดความสับสนเกี่ยวกับบทบาททางสังคมและการเมือง ตัวอย่างที่สำคัญตัวอย่างหนึ่ง ได้แก่โครงการด้านวิศวกรรมสังคม (social engineering) ที่ระบอบการปกครองของ บรุคได้เข้าดำเนินการในซาราวัก ชาวจีนถูกมองว่าเป็นราษฎร “เศรษฐกิจ” และได้รับการส่งเสริมให้กระฉับกระเฉงกับการดำเนินกิจกรรมทางด้านการพาณิชย์ที่เป็นส่วนเสริม ทั้งในการค้าปลีกและการค้าส่ง การทำเหมืองแร่ การประกอบการเกษตรเช่นการปลูกพริกไทย สีเสียด มันสำปะหลัง ยางพาราและมะพร้าวเป็นต้น ชาวมาเลย์ถูกเกณฑ์เข้ามาทำงานราชการในระดับล่าง ๆ ส่วนชาวยุโรปอยู่ในระดับบน ชาวอิบาน ถูกนำเข้ามารับราชการทหารและตำรวจ ซึ่งก็อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของชาวยุโรปเช่นกัน ตระกูลบรุค ซึ่งครั้งหนึ่ง ได้สถาปนาระบอบการปกครองอย่างเป็นอิสระขึ้นในภูมิภาคนี้ ได้ดำเนินขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อ “ปกป้องประชาชนชาวพื้นเมืองของตน” มิให้ถูกรบกวนจากอิทธิพลภายนอก โครงการบทบาททางด้านสังคมตามที่กำหนดให้โครงการเดียวกันนี้ ย่อมมีความหมายโยงไปถึงการเป็นโครงการที่ขัดขวางอย่างจริงจังด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ ชาวมาเลย์ อิบาน และชนชาติอื่น ๆ ที่เป็นชาวพื้นถิ่นมาแต่เดิม จึงถูกขัดขวางไม่ให้เข้าประกอบอาชีพอย่างที่จะมีการไขว่คว้าหาผลกำไรในด้านเศรษฐกิจ ที่ดินของพวกเขา ได้รับการปกป้องคุ้มครองมิให้ชาวจีน ชาวอินเดีย และ ชาวต่างชาติ “ที่ละโมบ” อื่น ๆ นำไปใช้ประโยชน์ทางการพาณิชย์ ในทำนองเดียวกัน ชาวจีนก็ไม่ได้รับการต้อนรับให้เข้ามาทำงานรับราชการ ยกเว้นเฉพาะในฐานะผู้รับเหมาเก็บภาษีเท่านั้น

ในขณะที่แรงผลักดันที่นำไปสู่วิศวกรรมสังคม ภายในดินแดนส่วนอื่น ๆ ของบริทิช มาลายา ไม่โดดเด่นเท่ากับที่ซาราวัก แต่สิ่งที่เป็นเสมือนกระบวนทัศน์ที่ว่าด้วยสังคมพหุภาค ก็ได้ถือกำเนิดขึ้นมา โดยเป็นกระบวนทัศน์ที่เข้าทำนองเดียวกันคือเน้นให้บุคคลเข้ารับบทบาทด้านสังคมและเศรษฐกิจตามที่กำหนดไว้ กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะในอาณานิคมย่านช่องแคบภายใต้การปกครองโดยตรงหรือในรัฐมาเลย์ที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยอ้อม ต่างเริ่มแบ่งแยกออกจากกัน จนเกิดเป็นหลาย ๆ ชุมชนที่มีความแตกต่างกันทางด้านเศรษฐกิจ ในขณะที่ชาวยุโรปนิยามตนเองว่าเป็นชนชั้นปกครอง กลุ่มอื่น ๆ ก็ถูกนิยามในทำนองเดียวกัน ชาวจีนถูกนิยามว่าเป็นชนชั้นเศรษฐกิจ และชุมนุม

---

[30] Ibid., 122.

กันอยู่ตามเหมือง ไร่ขนาดใหญ่และเมืองใหญ่ ชาวมาเลย์จัดเป็นพวกที่อยู่ภายใต้ความคุ้มครอง และได้รับการส่งเสริมให้คงเป็นเกษตรกรหรือชาวประมงต่อไป โครงสร้างทางด้านกฎหมายแบบต่าง ๆ ซึ่งบางโครงสร้าง จงใจสร้างขึ้นมา บ้างก็เกิดขึ้นมาโดยไม่ได้ตั้งใจ ล้วนดำเนินไปสู่เป้าหมายประการเดียวกันนี้ คือการเป็นสังคมพหุภาพ นโยบายที่ดิน กฎหมายแรงงาน ระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ นโยบายด้านภาษา หลักสูตรทางการศึกษา รวมทั้งโครงการรักษาความสงบเรียบร้อยและโครงการ สวัสดิการสังคม ล้วนแล้วแต่มุ่งไปสู่การแบ่งแยกชุมชนตามแนวชาติพันธุ์ด้วยกันทั้งสิ้น

กลไกการปกครองที่อังกฤษสร้างขึ้น ได้ก่อโครงสร้างเพื่อให้กลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มเศรษฐกิจต่าง ๆ แยกออกจากกันโดยแท้จริง เนื่องจากอังกฤษยังคงประกาศว่า รัฐเหล่านี้ คือรัฐของชาวมาเลย์ที่อยู่ภายใต้การปกครองของประมุขมาเลย์ การปกครองบ้านเมืองในทางปฏิบัติ จึงกระทำในนามประมุขเหล่านี้เสมอ และแม้ว่ารูเพิร์ต เอเมอร์สัน จะเรียกสิ่งนี้ว่า “การฉ้อฉลอย่างมีประโยชน์และให้ความสบายใจ” แต่โครงสร้างทางการเมืองอย่างเป็นทางการ ก็ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิในอำนาจทางการปกครองของประมุขชาวมาเลย์ สภาพการณ์เช่นนี้ เท่ากับเป็นการสร้างกำแพงขึ้นขวางกั้นชาวจีนและชาวเอเชียเชื้อชาติอื่น ๆ ที่เป็นผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ ออกจากการเมืองการปกครองด้วย[31]

การอพยพย้ายถิ่นของชาวจีน ซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอตลอดคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า กลายเป็นการไหลบ่าอย่างแท้จริงเมื่อถึงตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ผู้อพยพหลั่งไหลผ่านสิงคโปร์เข้าสู่รัฐมลายูทางตะวันตก รวมทั้งเข้าไปยังอาณานิคมของดัตช์ในสุมาตราและบางกา ชาวจีนอพยพได้เข้ามาเป็นแรงงานให้แก่การขยายเหมืองแร่ดีบุกและไร่ยางพาราในดินแดนที่กล่าวเหล่านี้ จำนวนชาวจีนตามศูนย์กลางที่เป็นชุมชนเมืองต่าง ๆ ในดินแดนของอังกฤษในมลายูและในพม่า รวมทั้งในอาณานิคมของดัตช์ ฝรั่งเศส และอเมริกัน ก็เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน

ในมลายูมีการจัดตั้งหน่วยงานปกครองชาวจีนแยกต่างหากขึ้นมา ในเบื้องแรก ก็เพื่อจัดการปัญหาเฉพาะอย่างที่เกิดจากการมีสมาคมลับและสตรีชาวจีนปรากฏขึ้น หน่วยงานนี้คือหน่วยอารักขาชาวจีน (Chinese Protectorate) หน่วยงานนี้ ได้กลายเป็นรัฐบาลย่อย มีคณะผู้ทำงานประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ที่พูดภาษาจีนและได้รับมอบหมายหน้าที่ให้ดูแลรักษา “กฎระเบียบเกี่ยวกับสมาคมต่าง ๆ” ซึ่งอันที่จริงแล้ว เป็นการวางระเบียบควบคุมการสมาคมทุกอย่างที่มีอยู่ภายในหมู่ประชากรชาวจีน ในท้ายที่สุดแล้ว หน่วยอารักขาชาวจีน ได้อ้างตนเป็นผู้รับผิดชอบต่อการอพยพย้ายถิ่นและสวัสดิการแรงงานตลอดจนองค์กรที่เกี่ยวกับแรงงาน หน่วยงานจะรับผิดชอบต่อโรงเรียนจีน ต่อการควบคุมการค้าประเวณีในหมู่ชาวจีน หนังสือพิมพ์จีนและทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในข่ายของกิจการของชาวจีน ชาวจีนมิใช่แค่แยกตัวออกจากชนเชื้อชาติอื่น ๆ เท่านั้น หากแต่ความแตกต่างด้านภาษาและภูมิภาคระหว่างชาวจีน “เผ่า” ต่าง ๆ ยังถูกทำให้กลายเป็นสถาบันขึ้นมาด้วย สมาคมที่ได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาล

---

[31] Emerson, 140-1.

คือมีเพียงประเภทเดียวคือสมาคม ฮุย-กวาน (hui-guan) ระดับภูมิภาค สมาคมนี้เน้นความแตกต่างทางด้านภาษาและสถานที่อันเป็นถิ่นกำเนิด

ชาวอินเดียเข้ามายังอาณานิคมย่านช่องแคบตั้งแต่แรกก่อตั้ง แรกทีเดียวเข้ามาในฐานะพ่อค้าขายผ้าและผู้ให้กู้ยืมเงิน ในช่วงทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าและในปีแรก ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ เจ้าของไร่ยางพาราชาวยุโรป มองเห็นว่าอนุทวีปเป็นแหล่งแรงงาน แม้ว่าผู้จัดการไร่ชาวยุโรปจะดำเนินความพยายามอย่างต่อเนื่อง เพื่อควบคุมกรรมกรจีน แต่พวกเขาก็ได้พบว่า ไม่สามารถฝ่าอุปสรรคด้านวัฒนธรรมได้สำเร็จ และยังถูกขัดขวางจากองค์กรอย่างไม่เป็นทางการที่คอยสร้างอิทธิพลต่อผู้ใช้แรงงานชาวจีนอย่างต่อเนื่อง ผู้จัดการไร่ชาวยุโรปต้องการแรงงานราคาถูกจำนวนมาก และว่านอนสอนง่าย และพวกเขาได้เห็นว่าในอินเดียมีแหล่งแรงงานแบบที่ว่านี้ ในทศวรรษ 1880 ฮิวจ์ โลว์และเฟรดเดอริค เวลด์ ขอให้รัฐบาลอังกฤษอนุญาตให้ผู้ใช้แรงงานชาวอินเดียอพยพเข้ามายังรัฐมลายู คนรุ่นใหม่ที่จะมีโอกาสมาเป็นเจ้าของไร่ในรัฐมลายู ส่วนใหญ่ เป็นชาวอังกฤษซึ่งมีประสบการณ์ในอินเดียและซีลอน (ศรีลังกา) มาก่อนแล้ว เจ้าหน้าที่ที่อินเดียเรียกร้องให้รัฐมลายูก่อตั้งหน่วย “ผู้คุ้มครอง” ผู้อพยพชาวอินเดียขึ้นมา และใช้องค์กรนิติบัญญัติที่สำคัญ เป็นเครื่องมือสำหรับวางระเบียบให้กับสภาพความเป็นอยู่ของผู้มาใหม่ กฎหมายเหล่านี้ แม้ว่าจะกำหนดให้จัดสวัสดิการสำหรับผู้อพยพในระดับหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกัน ก็จัดวางตำแหน่งของชาวอินเดียเข้าไว้ในโครงสร้างการปกครอง ทำนองเดียวกับชาวจีน คือมิได้ผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชนพื้นถิ่น ชาวอินเดียจึงเหมือนกับชาวจีน คือถูกปฏิบัติเหมือนกับว่าเป็น “ผู้มาอาศัยอยู่ชั่วคราว” ในดินแดนของชาวมาเลย์

ในขณะที่การเพาะปลูกยางพาราเริ่มมีหลักฐานมั่นคง ชาวทมิฬจากตอนใต้ของอินเดียและซีลอนอพยพเข้ามากันเป็นพัน ๆ คน ในรัฐต่าง ๆ ของชาวมาเลย์ ผู้อพยพเหล่านี้มักพบว่าตัวเองอยู่อย่างโดดเดี่ยวในไร่ขนาดใหญ่กับครอบครัวของตน และดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนซึ่งมิได้มีความเกี่ยวพันกับมลายูโดยทั่วไปแต่อย่างใดทั้งสิ้น การทำไร่ยางพาราของชาวยุโรป ซึ่งมีการขยายตัวและประสบความสำเร็จ ชักจูงให้ผู้ประกอบการชาวจีน ก่อตั้งธุรกิจการทำไร่ขนาดใหญ่ขึ้นมาเช่นกัน โดยใช้ทรัพยากรแรงงานของตนเอง ในบางกรณี มีการปลูกพริกไทย สีเสียด สาคูและมันสำปะหลัง สลับคั่นไปกับยางพารา ดังนั้น ชาวจีนที่มั่งคั่งจึงได้กลายเป็นเจ้าของไร่ โดยเจ้าของไร่ที่มั่งคั่งน้อยกว่า จะกลายเป็น ผู้ถือครองที่ดินรายย่อย ๆ ไม่ว่าจะในกรณีใดก็ตาม ระหว่างค.ศ.1890 ถึงค.ศ.1920 บริเวณชนบทของมลายูที่กว้างใหญ่ (ส่วนใหญ่ เคยเป็นป่าดิบที่มีฝนตกชุกมาก่อน) ได้รับการหักล้างถางพงและกลายเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนกรรมาชีพที่โดดเดี่ยว ประกอบด้วยชาวเอเชียต่างชาติ ผู้พึ่งพาอาศัยตลาดโลกมากยิ่งกว่าตลาดนัดประจำสัปดาห์ สภาพทำนองเดียวกันนี้ เกิดขึ้นในอาณานิคมของดัตช์ในสุมาตราและบอร์เนียว รวมทั้งในโคชินจีนและส่วนต่าง ๆ ของกัมพูชาด้วยเช่นกัน ในสุมาตรา ดัตช์ใช้ชาวจีน และต่อมาภายหลัง ก็ใช้ชาวชวา ส่วนชาวฝรั่งเศส ก็เริ่มจัดหาชาวนาจากบริเวณตังเกี๋ย มาทำงานตามไร่ ใหญ่ ๆ ในกัมพูชาและโคชินจีน

ภายในสภาพแวดล้อมเช่นนี้ เศรษฐกิจส่งออกทั้งหมดของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ได้เข้ามาอยู่ภายใต้อิทธิพลครอบงำของชนชาติอื่นที่มิใช่ชาวพื้นถิ่น ชาวต่างชาติคือ ชาวจีน ชวา เวียดนาม และอินเดีย กอปรขึ้นเป็นกำลังแรงงานอพยพ รวมทั้งเป็นผู้ดำรงตำแหน่งระดับกลางส่วนใหญ่ ในวิสาหกิจใหม่ที่มีคนทำงานอยู่น้อย ทั้งนี้ จะเป็นชนชาติใดก็ขึ้นอยู่กับอาณานิคมแต่ละแห่ง ส่วนชาวจีนที่มั่งคั่งและผู้ที่มีผลประโยชน์ในบริษัทของยุโรป อยู่ในตำแหน่งบัญชาการ และเป็นผู้ที่ควบคุมเศรษฐกิจของอาณานิคม ประชาชนที่เป็นชาวพื้นถิ่นโดยกำเนิดส่วนใหญ่ ได้พบว่า ตัวเองก็เหมือนกับชาวมาเลย์ที่ถูกปล่อยให้ต้องกลายเป็นคนยากจนในดินแดนที่มั่งคั่ง ดังที่เฟอร์นิวัลล์ได้อธิบายไว้

บทบาททางด้านสังคม การปกครองหรือเศรษฐกิจ ที่ประเทศอาณานิคมมอบหมายให้แก่แต่ละชุมชนเป็นการเฉพาะ ในท้ายที่สุดแล้ว กลายเป็นตัวกำหนดอัตลักษณ์ทางด้านเชื้อชาติที่แยกออกจากกันอย่างเป็นเอกเทศ ในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่เดิมมานั้น แน่นอนว่า แต่ละบุคคล ครอบครัว และหมู่บ้าน ต่างตระหนักถึงความแตกต่างระหว่างพวกเขากันเองกับคนอื่น ๆ แต่ก็หาได้ยากมาก ที่จิตสำนึกประเภทนี้ จะกว้างขวางออกไปมากพอที่จะรวมถึงบุคคลและกลุ่มบุคคลที่อยู่เลยหมู่บ้านของตนเองหรือญาติที่ใกล้ชิดของตนเองออกไป และแทบจะไม่เคยปรากฏว่าความรู้สึกถึงอัตลักษณ์นี้ ได้เคยก่อให้เกิดการใช้ความรุนแรงโดยมีชาติพันธุ์ ศาสนาหรือเชื้อชาติเป็นต้นเหตุ ตัวอย่างเช่นในรัฐมลายูสมัยก่อน ความรู้สึกถึงอัตลักษณ์ร่วมกันระหว่างชาวมาเลย์แห่งสลังงอร์กับชาวมาเลย์แห่งกลันตันมีอยู่ไม่มากนัก ทั้งไม่มีความตึงเครียดในด้านชาติพันธุ์ในระดับที่รู้สึกได้ ระหว่างชาวมาเลย์กับชาวจีนหรือระหว่างชาวมาเลย์กับชาวอินเดีย ในทั้งสองรัฐนี้ มีชาวมาเลย์เพียงไม่กี่คนเท่านั้น ที่แสดงความกังวลกับข้อเท็จจริงที่ว่า ไม่มีชาวจีนเป็นมุสลิม หรือข้อเท็จจริงที่ว่าชาวอินเดียที่เป็นมุสลิม มีอยู่เพียงไม่ กี่คน

ในทำนองเดียวกัน ชาวเวียดนามในตังเกี๋ย ก็ได้พบว่าตนมิได้มีอะไรเหมือนกับผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงสักเท่าไรนัก คนที่อยู่ที่เกาะหนึ่งในเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส ก็แน่นอนว่า มิได้รู้สึกผูกพันเป็นพิเศษกับคนในอีกเกาะหนึ่งซึ่งดัตช์ควบคุมอยู่แต่อย่างใด การแบ่งแยกจนเกิดการสร้างกลุ่มตามแนวเชื้อชาติ ชาติพันธุ์และภาษาอย่างเข้มงวด มักเป็นสิ่งใหม่ที่อาณานิคมยุโรปเป็นผู้สร้างขึ้นมา วิถีปฏิบัติแบบอาณานิคมที่ดำเนินมาเป็นเวลานาน เช่นที่ปฏิบัติอยู่ในปัตตาเวียและมนิลา มีลักษณะเด่นที่ความแตกต่างตามบัญญัติแห่งกฎหมาย ระหว่างกลุ่มสังคม กลุ่มเศรษฐกิจและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ แม้ว่าเมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ “หลักปฏิบัติเรื่องการแต่งกาย” แบบยุคกลางมากมาย ที่เป็นลักษณะเฉพาะของการปกครองของดัตช์ในยุคแรก จะหายสาปสูญไปหมดแล้ว แต่ความต้องการที่จะแบ่งแยกคนในความปกครองของตน โดยใช้เชื้อชาติเป็นเกณฑ์ ก็ยังคงเป็นความสำคัญด้านหนึ่งของระเบียบแบบแผนของอาณานิคมทั่วทุกหนทุกแห่ง และในสภาวการณ์แบบอาณานิคมเช่นนี้เอง ที่ทำให้การใช้ความรุนแรงด้วยเหตุผลเรื่องเชื้อชาติ เริ่มโงหัวของมันขึ้นมา

ในพม่า ความเป็นศัตรูกันด้วยเหตุในเรื่องชาติพันธุ์ พัฒนารวดเร็วยิ่งกว่าที่อื่น ๆ มาก ที่พม่านี้ การอพยพย้ายถิ่นของชาวอินเดียเข้าสู่พม่าตอนใต้ ดำเนินไปอย่างไม่มีการเหนี่ยวรั้ง ในเบื้องต้นทีเดียว

เป็นเพราะพม่ากับบริทิชอินเดียมีดินแดนติดต่อกัน ชาวอินเดียเข้ามาเป็นผู้ใช้แรงงานด้านการเกษตรในบริเวณที่เพิ่งบุกเบิกขึ้นมาใหม่ย่านปากแม่น้ำ ซึ่งเป็นเขตผลิตข้าวเพื่อการพาณิชย์ ผู้อพยพที่มั่งคั่งกว่า เข้ามาในฐานะเจ้าของที่ดินและนายเงินกู้ ชาวอินเดียและลูกครึ่งอินเดีย-อังกฤษที่มีการศึกษา เข้ามาทำงานราชการโดยไม่ต้องใช้ความพยายามใด ๆ ตามเมืองต่าง ๆ ผู้อพยพกลายมาเป็นคู่แข่งขันกับชนชั้นกลางชาวพม่า ในด้านการค้าและงานวิชาชีพ ความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วในด้านเศรษฐกิจของผู้อพยพชาวอินเดีย ก่อให้เกิดสถานการณ์ที่คุกรุ่นขึ้นอย่างล่อแหลมในทศวรรษ 1930 โรเบิร์ต เทย์เลอร์ ตั้งข้อสังเกตว่า การปกครองแบบอาณานิคมของอังกฤษในพม่า สร้างสถานการณ์ที่ “แทบจะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงกลับ ระหว่างขนาดของกลุ่มชนชาติต่าง ๆ กับอำนาจทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจที่พวกเขายึดครองอยู่ ในช่วงตอนปลายของยุคอาณานิคม” รัฐบาลอยู่ในการควบคุมของชาวอังกฤษ ชาวอินเดียและลูกครึ่งอินเดีย-อังกฤษ เศรษฐกิจ ซึ่งรวมทั้งการธนาคาร การเป็นเจ้าของที่ดิน การลงทุน การค้าภายในประเทศและการค้ากับต่างประเทศ ก็ล้วนอยู่ในการครอบงำของชาวอังกฤษ ชาวอินเดียและชาวจีน[32]

สภาพการณ์สมัยก่อนยุคอาณานิคม เมื่อผสานเข้ากับนโยบายจำเพาะของแต่ละมหาอำนาจอาณานิคม ทำให้เกิดการจัดระเบียบแบบแผนทางสังคมแบบใหม่ขึ้น ในกรณีเวียดนามของฝรั่งเศส ศาสนาเป็นเหตุให้เกิดความหลากหลายขึ้นมาอีกโสดหนึ่งด้วย ในโคชินจีน พุทธศาสนากับศาสนาเต๋า หลากหลายนิกาย อยู่ร่วมกับศาสนาขงจื๊อซึ่งเป็นศาสนาที่ได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นทางการ เมื่ออำนาจการปกครองของฝรั่งเศสแพร่กระจายออกไป และชาวเวียดนามที่นับถือคาทอลิกมีอิทธิพลเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ – แม้ว่าเพียงบางคนเท่านั้นที่รู้ภาษาฝรั่งเศส—ปฏิกริยาต่อต้านการปกครองอาณานิคมก็มักมีขบวนการทางศาสนาเป็นผู้นำ เรื่องนี้ได้นำไปสู่การก่อตั้ง “นิกาย” ในรูปแบบของเวียดนาม ซึ่งมีลักษณะแปลกออกไป กลุ่มนิกายดังกล่าวนี้ เริ่มปรากฏให้เห็นในทศวรรษ 1920 กลุ่มที่มีชื่อเสียงรู้จักกันดีมากที่สุด ได้แก่กลุ่มเกา ได และฮัว ฮาว กลุ่มนิกายเหล่านี้ผสานปัจจัยสำคัญ ๆ ของศาสนาคริสต์ พุทธ เต๋า ขงจื๊อ รวมทั้งหลักลัทธิและพิธีกรรมของสมาคมลับ เข้าด้วยกัน เพื่อก่อตั้งชุมชนที่แยกตัวออกไปต่างหาก ในท้ายที่สุด ชุมชนเหล่านี้ ก็เพียรพยายามที่จะก่อตั้งโครงสร้างทางการทหารและการเมืองของตนเองขึ้นมา และเพียรหาทางเข้าควบคุมดินแดนของตนเอง

ในท้ายที่สุดแล้ว ศาสนาได้กลายเป็นจุดรวมพลังให้แก่ขบวนการต่อต้านอาณานิคม รวมทั้งต่อต้านชาวต่างชาติของพม่า อิทธิพลของมิสชันนารีผู้สอนศาสนาคริสต์ ซึ่งเพียรหาทางเปลี่ยนศาสนาในหมู่ชนชาติกลุ่มน้อยเช่น กะเหรี่ยง และฉาน ประกอบกับการดูถูกเหยียดหยามพุทธศาสนากันโดยทั่วไปของชาวอังกฤษ ส่งผลให้พุทธศาสนาในพม่า กลายเป็นเรื่องการเมือง ทั้ง*ปอนคยี* และคนหนุ่มสาวที่เป็นชนชั้นกลางพวกใหม่ของพม่า ตอบสนองต่อปัญหาเหล่านี้ เหมือนเช่นกรณี “วิวาทะเรื่องรองเท้า” เมื่อเกิดการฟื้นฟูพุทธศาสนาขึ้นในรัฐต่าง ๆ บนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียง

---

[32] Robert H. Taylor, ***The State in Burma***, London, 1987, 128-9.

ใต้ ชนพื้นถิ่นเป็นพวกที่เปลี่ยนมายึดมั่นในลัทธิความเชื่อของคริสต์ก็ได้พบว่า ตนเองเป็นผู้ที่แยกออกจากชุมชนที่เป็นคนส่วนใหญ่อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

อิสลาม ในบริทิชมาลายา ในแง่ที่เป็นแหล่งกำเนิดของการต่อต้านอาณานิคม จัดได้ว่ามีอยู่น้อยจนละเลยเสียได้ แต่สำหรับชาวมุสลิมทั้งในฟิลิปปินส์และสุมาตรา ทั้งสองต่างตอบสนองต่อการจู่โจมของลัทธิอาณานิคมด้วยการต่อต้าน โดยกำลังอาวุธอย่างเด็ดเดี่ยว ประชาชนชาวซูลูและมินดาเนามีขนบประเพณีอันยาวนานในการท้าทายศาสนาคริสต์ของสเปน การกดดันของสเปน เป็นแรงเพิ่มพลังเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของผู้นับถือศาสนาอิสลามและอัตลักษณ์ทางการเมืองของคนเหล่านี้ ชาวอเมริกันมิได้กระทำสักเท่าใด ที่จะเปลี่ยนแปลงการพยายามแยกตัวโดยใช้กำลังอาวุธ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากสมัยการปกครองของสเปน

นโยบายด้านการศึกษาและภาษา ยังเป็นอีกแหล่งหนึ่ง ที่เป็นที่มาของการแบ่งแยกในอาณานิคมทุกแห่ง ปกติแล้ว ภาษาของชนชั้นปกครอง กลายเป็นภาษาที่ใช้ในการบริหารบ้านเมืองและในด้านธุรกิจ บริเวณที่มีภูมิทัศน์ด้านชาติพันธุ์ที่ซับซ้อน ในพม่า ฟิลิปปินส์และมลายู ภาษาอังกฤษกลายเป็นภาษากลางที่ใช้กันทั่วไป ชนที่อยู่มาแต่ดั้งเดิมในพื้นถิ่นหรือผู้อพยพชาวเอเชียที่มีความรู้ด้านภาษาอังกฤษอยู่บ้าง อยู่ในฐานะผู้มีอภิสิทธิ์ในกรณีความก้าวหน้าทางด้านวิชาชีพ ในทุกประเทศเหล่านี้ผู้อพยพและชนกลุ่มน้อยไม่มีแรงจูงใจให้ต้องเรียนรู้ภาษาของคนส่วนใหญ่ เนื่องจากภาษาที่สร้างความก้าวหน้า เป็นภาษาของยุโรป การบุกรุกของภาษาต่าง ๆ จากยุโรป นำอิทธิพลด้านวัฒนธรรมอย่าง อื่น ๆ เข้ามาพร้อมกันด้วย รัฐใหม่ ๆ เองก็โดดเดี่ยวจากบรรดาเพื่อนบ้านที่อยู่ในรัฐอาณานิคมอื่น ๆ และยังถูกปรับทิศทางใหม่ ให้มุ่งไปหาเมืองแม่ที่อยู่ในยุโรป ดังนั้น เมื่อถึงทศวรรษ 1920 เราจึงสามารถเข้าไปเยี่ยมห้องเรียนในกัมพูชา และได้ยินได้ฟังนักเรียนในโรงเรียนที่สอนตามหลักสูตรโรงเรียนมัธยมของฝรั่งเศส ท่องบทเรียนจากตำราต่าง ๆ ซึ่งอ้างอิงถึง “บรรพบุรุษชาวกอลของเรา”

ในอีสต์ อินดีสที่ดัตช์ควบคุมอยู่ นโยบายด้านภาษาดำเนินไปตามแนวทางที่ต่างออกไป การศึกษาในภาษาดัตช์ เป็นสิ่งที่คนในตำแหน่งสูง ๆ ในระบบราชการพลเรือนของชวาไขว่คว้ากัน คนเหล่านี้ มองเห็นว่าภาษาดัตช์เป็นหนทางไปสู่ความก้าวหน้าภายในระบบดัตช์ ในเวลาเดียวกัน ขณะที่อาณานิคมของดัตช์เพิ่มจำนวนขึ้นนั้น การใช้ภาษามาเลย์ในฐานะที่เป็นสื่อกลางของชนนานาชาตินานาภาษา ก็แพร่หลายไปทั่วย่านอินดีส ซึ่งเท่ากับวางพื้นฐานสำหรับเอกภาพในที่ซึ่งอันที่จริงแล้ว ไม่เคยมีอยู่มาก่อนเลย สิ่งที่กลายมาเป็นภาษา *บาฮาซา อินโดนีเซีย* ก็คือภาษา “ที่ได้รับการปรับแต่งให้ทันสมัย” ขึ้นโดยการใช้อักขระโรมัน ภาษานี้แพร่กระจายออกไปทั่วดินแดนที่อยู่ในเขตปกครองของดัตช์ รัฐต่าง ๆ มากมาย ซึ่งเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมโดยอ้อมของดัตช์ โดยวิธีใช้ “คำประกาศรวบรัด” ยังคงเป็น “ส่วนที่ปิดสนิท” นั่นคือแต่ละรัฐ ต่างเป็นหน่วยหนึ่งที่อยู่แยกออกจากกัน ทว่าในขณะเดียวกัน ก็เปิดสำหรับกรณีที่เป็นข้อยกเว้น ซึ่งมีอยู่อย่างกว้างขวาง การใช้ภาษาอย่างเช่นภาษาอินโดนีเซีย ได้พาให้แต่ละรัฐเหล่านี้ เข้ามาอยู่ในประชาคมที่กว้างขวางขึ้น และนำให้ประชาชนของรัฐ

เหล่านี้ ได้ติดต่อคบหากับคนจากที่อื่น ๆ ซึ่งแต่ก่อน เป็นคนต่างด้าวแปลกถิ่นอย่างสิ้นเชิงสำหรับพวกเขา

ในอีกทางหนึ่ง เงื่อนไขของสนธิสัญญาตาม “คำประกาศรวบรัด” ก็ได้สร้างลัทธิพหุนิยมชนิดใหม่ขึ้นมาภายในรัฐเหล่านี้ สนธิสัญญาเหล่านี้ ใช้เฉพาะกับความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประมุขพร้อมทั้งประชาชนที่เป็นราษฎรของประมุขเหล่านั้น ซึ่งก็คือใครก็ตามที่พวกเขาเข้าใจว่าใช่ กับฝ่ายรัฐบาลดัตช์ คนชาติอื่น ๆ ทั้งหมด มิได้ขึ้นอยู่กับ*อาดัต* (กฎหมายตามขนบประเพณี) ของรัฐใดโดยเฉพาะหากอยู่ภายใต้ระเบียบข้อบังคับอีกชุดหนึ่งที่ต่างออกไป คนเหล่านี้ประกอบด้วยชาวยุโรป “ชาวตะวันออกที่เป็นคนต่างชาติ” ข้าราชการพลเรือนที่เป็นคนพื้นเมือง ผู้ที่อาศัยอยู่ในที่ดินที่ได้ยกให้กับ รัฐบาลกลางแล้ว คนพื้นเมืองจากรัฐอื่น ๆ และคนพื้นเมืองที่อยู่ภายใต้สัญญาแรงงาน คนแต่ละประเภทเหล่านี้ อันที่จริงแล้ว ถูกปกครองอยู่ภายใต้คัมภีร์การปกครองอีกเล่มหนึ่งที่แยกต่างหากออกไป นั่นคืออยู่ในส่วนที่ปิดสนิทหนักขึ้นไปอีก

การสร้างระบบการศึกษาแบบอาณานิคมขึ้นมา ช่วยเสริมความแข็งแกร่งให้แก่การแบ่งแยก ซึ่งอิทธิพลของภาษาต่าง ๆ ของยุโรป ได้ก่อให้เกิดขึ้น ในมลายู นโยบายของอังกฤษ เสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่กำแพงที่ขวางกั้นระหว่างชุมชนเชื้อชาติต่าง ๆ เด็ก ๆ ลูกหลานของตระกูลผู้ดีมาเลย์ได้รับการศึกษาที่โรงเรียนกัวลา กังซาร์ มาเลย์ ซึ่งเป็นโรงเรียนประเภทเดียวกับโรงเรียนประจำของอังกฤษ ทว่าตามแบบฉบับของมลายู สำหรับชาวมาเลย์ทั่ว ๆ ไป อนาคตทางด้านการศึกษา อยู่ที่โรงเรียนมุสลิม*เปสันเตรน* หรือ *ปอนดอก* ซึ่งครูในท้องถิ่นเป็นผู้บริหาร โรงเรียนแบบนี้ มีการสอนให้ท่องจำคัมภีร์กุรอ่านอยู่บ้าง อังกฤษตระหนักตั้งแต่ค.ศ.1872 มาแล้วว่า แม้แต่ชาวนา ก็จำเป็นต้องมีการศึกษาบ้าง และอังกฤษก็ได้เริ่มต้นดำเนินการสร้างระบบการศึกษาในภาษามาเลย์ขึ้น เพื่อให้ชาวบ้านมาเลย์ได้รับการศึกษาเป็นเวลาสามปีเป็นอย่างน้อย แฟรงค์ สเวตเทนแฮมมีความเห็นว่า ควรจัดให้มีการสอนตามหลักการที่ว่า สอนเฉพาะสิ่งที่จำเป็นต้องรู้เท่านั้น

> ในขณะที่เราสอนเด็ก ๆ ให้หัดอ่านและเขียนและนับเลขในภาษาของพวกเขาเองหรือในภาษามาเลย์...เราก็*ปลอดภัย* นอกเหนือไปจากนั้นแล้ว ข้าพเจ้าใคร่จะได้เห็นเด็กชายได้รับการสอนให้รู้จักทำงานต่าง ๆ ที่มีประโยชน์ และเด็กหญิงก็สอนให้ทอผ้า เย็บปักถักร้อยและทอเสื่อซึ่งล้วนแล้วแต่ให้ประโยชน์และเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติกันอยู่แล้วทั้งนั้น ตามรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทร ด้วยระดับความยอดเยี่ยมอย่างสูง[33]

อังกฤษขาดความกระตือรือร้นในเรื่องการศึกษาของชนพื้นถิ่น ซึ่งรับกันกับชาวมาเลย์ซึ่งไม่เต็มใจส่งลูกไปเข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐบาล การหาครูที่มีคุณวุฒิเป็นปัญหาอย่างหนึ่งเสมอมา ในค.ศ. 1920

---

[33] อ้างใน P. Loh, ***The Malay States 1877-1895***, Singapore and Kuala Lumpur, 1969, 169.

ริชาร์ด วินสเตดต์ ได้จัดเตรียมการเพื่อก่อตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้น ในระยะต่อมา ตามโรงเรียน จึงมีผู้จบการศึกษาจากวิทยาลัยฝึกหัดครูมาเลย์สุลต่านอิดริส ที่ตานจอง มาลิม มาบรรจุเป็นครูให้

สำหรับผู้ที่อาศัยอยู่ในบริทิชมาลายาที่ใฝ่ความก้าวหน้ามากยิ่งกว่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็ก ๆ ลูกหลานของชาวอินเดีย ชาวจีนและลูกครึ่งยูเรเชีย ก็มีโรงเรียนเอกชนที่สอนเป็นภาษาอังกฤษ ที่มิสชันนารีกลุ่มต่าง ๆ ก่อตั้งขึ้น ที่สำคัญคือกลุ่มคาทอลิก ความโน้มเอียงไปในทางศาสนา เป็นสิ่งที่เหนี่ยวรั้งมิให้คนมาเลย์มาเข้าเรียน ดังนั้น จึงเท่ากับเป็นการสร้างอุปสรรคที่เป็นสถาบันอีกอย่างหนึ่งขึ้นมาขวางกั้นระหว่างชนเชื้อชาติต่าง ๆ ชาวจีนก็มองเห็นข้อดีของการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นสอนโดยใช้ภาษาของตนเองเช่นกัน และพ่อค้าชาวจีนที่มั่งคั่ง ก็สร้างสถานภาพภายในชุมชนของตนด้วยการสนับสนุนการศึกษาของชาวจีน ดังนั้น การจัดการศึกษาในมลายู จึงมี “กระแสธาร” ที่แยกต่างหากเพิ่มขึ้นมาอีกกระแสหนึ่ง เมื่อถึงทศวรรษ 1920 เจ้าของไร่ขนาดใหญ่ที่ใจกว้าง และรักความรู้ก็เริ่มจัดการศึกษาให้แก่เด็ก ๆ ที่เป็นลูกหลานของผู้ใช้แรงงานชาวอินเดียของตน และดังนั้น จึงเริ่มมีโรงเรียนที่ใช้ภาษาทมิฬเป็นสื่อกลาง เปิดให้การศึกษาแก่อีกเขตเชื้อชาติหนึ่งขึ้นมา

เมื่อวิเคราะห์อย่างถึงที่สุดแล้ว การเกิดสังคมพหุภาพ ดูเหมือนว่าจะเป็นผลลัพธ์มาจากหลายปัจจัยประกอบเข้าด้วยกัน ความหลากหลายด้านเชื้อชาติ เป็นความจริงของชีวิตในภูมิภาคนี้เป็นเวลานานก่อนที่พวกยุโรปจะเข้ามา ทว่าเมื่อมีการจัดระบบการปกครองให้เข้าหลักเหตุผลและมีลัทธิเหยียดผิวของชาวยุโรปเกิดขึ้น สิ่งต่าง ๆ ก็เปลี่ยนแปลงไป อันที่จริงนั้น โครงสร้างใหม่ของอาณานิคมในแง่พื้นที่ มีโครงสร้างทางการปกครองที่ค่อนข้างสอดคล้องเป็นอันอันดีอยู่ภายใน โครงสร้างการปกครองนี้คือรากฐานของรัฐชาติใหม่นั่นเอง อย่างไรก็ดี ระบบการบริหารแบบใหม่ ได้ระบุและแยกแยะปัจจัยของความหลากหลายเหล่านี้ออกมา แบ่งแยกบางกลุ่มบางเชื้อชาติออกจากกัน ปกป้องคุ้มครองชนบางเชื้อชาติและปล่อยให้บางเชื้อชาติมีเสรีภาพในการปฏิบัติการมากยิ่งขึ้น ผลกระทบพลังของตลาดและเศรษฐกิจโลก ทำให้กระบวนการนี้ดำเนินต่อไป ด้วยการสร้างสภาวะทางการพาณิชย์ให้แก่ความชำนาญพิเศษในด้านอาชีพของชนเชื้อชาติต่าง ๆ ในขณะที่นโยบายด้านภาษาและการศึกษา ช่วยผลักดันให้กำแพงด่านสุดท้ายเข้ามาบรรจบกันอย่างแข็งแกร่งยิ่งขึ้น

ในกรณีตัวอย่างของสยาม ความแตกต่างระหว่างการปกครองของยุโรปและการปกครองในจารีตเดิมของพื้นถิ่น เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ชัด บทบาทด้านเศรษฐกิจของชาวจีนอพยพ คล้ายคลึงกับของชาวจีนในที่อื่น ๆ ทว่าสยามมิได้สร้างกำแพงกฎหมายเพื่อกีดกันคนนอกมิให้ปรับตัวเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสังคม การดำเนินนโยบายของรัฐบาลต่อชาวจีน จึงมิได้ถูกขวางกั้นด้วยกฎหมายพวกนี้ ดังเป็นกรณีที่เกิดขึ้นในอาณานิคมของยุโรป แม้ว่าพระบาทสมเด็จมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงแสดงความรู้สึกต่อต้านชาวจีนให้ได้ยินกันในช่วงก่อนที่จะถึงค.ศ.1920 แต่ความรู้สึกเช่นนี้ ก็ไม่เคยแยกชนพื้นถิ่นให้ห่างออกจากผู้อพยพเข้ามาอย่างเต็มที่

รากเหง้าของปัญหา อยู่ที่การสร้าง “ชุมชน” ต่าง ๆ ขึ้นมา ดูเหมือนว่า สิ่งนี้ จะเป็นนวัตกรรมของยุโรปอย่างแท้จริง ผลงานของบุตเซอร์และจีน เทย์เลอร์เสนอแนะว่า ชาวยุโรปเป็นผู้สร้างแนวคิด

นี้ขึ้นมา โดยการทำตนเองเป็นแบบอย่างให้แก่ชุมชนอื่น ๆ ทั้งหมด ในการสร้างกำแพงล้อมรอบตัวเองขึ้นมา ขั้นตอนสุดท้ายในพัฒนาการของสังคมพหุภาพเหล่านี้ มาถึงในทศวรรษ 1920 และ 1930 เมื่อขบวนการชาตินิยมเริ่มปลุกเร้าชนชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในภูมิภาค ประชาคมแห่งชาติที่ก่อตัวขึ้นมา ทุกกรณีก็ว่าได้ ได้พบว่าตนเองเผชิญกับการก่อสร้างสังคมที่เกลื่อนกราดไปด้วยความขัดแย้งและความไม่ลงรอยกัน ดินแดนต่าง ๆ ที่ถูกจัดให้อยู่ภายใต้การปกครองแบบรวมศูนย์ ภายใต้มหาอำนาจตะวันตกประกอบด้วยกลุ่มชนชาติต่าง ๆ มากมาย ทั้งที่มีกำเนิดดั้งเดิมในพื้นถิ่นและที่มาจากต่างแดน ซึ่งมีหลายกลุ่ม พอใจกับสถานการณ์ซึ่งตนมีสิทธิพิเศษ หรืออย่างน้อย ก็มีระบบการควบคุมที่แยกต่างหากออกไป ในบางกรณี ความรู้สึกชาตินิยมได้ทวีขึ้นในหมู่ผู้อพยพชาวต่างชาติก่อนที่จะเกิดขึ้นในหมู่ชนชาติดั้งเดิมในพื้นถิ่น

ดังจะเห็นได้จากกรณีมลายูและสิงคโปร์ ในทั้งสองดินแดนนี้ลัทธิชาตินิยมของชาวจีน สถาปนาขึ้นก่อนที่กลุ่มชาตินิยมมาเลย์จะเริ่มดำเนินการเพื่อหาทางปกครองตนเอง อันที่จริงแล้ว อาจกล่าวได้ว่าการได้เห็นกิจกรรมทางการเมืองของชาวจีน ส่งผลกระทบในเชิงกระตุ้นความรู้สึกชาตินิยมของชาวมาเลย์ ในเกือบทุกแห่งชาวจีนกลายเป็นกลุ่มชนที่มองกันว่า เป็นผู้ท้าทายกลุ่มชาตินิยมของชนดั้งเดิมในพื้นถิ่น กรณีดังว่านี้เกิดขึ้นในอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์และเวียดนาม ในพม่า ชาวอินเดียเป็นผู้แบกรับความรู้สึกเหยียดผิวจากนักต่อสู้ในแนวทางของลัทธิชาตินิยม ความมีจิตใจต่อสู้ของลัทธิชาตินิยมสมัยใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นมาภายในสังคมพหุภาพที่ลัทธิอาณานิคมสร้างขึ้นมานี้ ทำให้นักชาตินิยมมองชุมชนที่ “ไม่ใช่ชาติเดียวกัน” กับตนในฐานะสิ่งที่เตือนให้ระลึกถึงการครอบงำของต่างชาติ ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ จึงต้องประสบกับความเดือดร้อนจากผลที่ได้รับเป็นมรดกจากลัทธิอาณานิคม ดังกล่าว

สยามกับพม่า

รัฐเพื่อนบ้านบนส่วนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สองรัฐนี้ เป็นกรณีที่นำมาใช้ในการศึกษาพิเคราะห์ถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามกัน ช่วงระยะเวลาของการปรับปรุงรัฐให้ทันสมัย เป็นช่วงที่ความตรงกันข้ามกันนี้สำแดงให้เห็นได้มากที่สุด พม่าถูกรุกรานจากทางอินเดีย ถูกผนวกดินแดนและถูกสร้างขึ้นมาใหม่ตามใจปรารถนาของอังกฤษ ดินแดนทั้งหมดของพม่า ตกอยู่ภายใต้การปกครองโดยตรง โดยมิได้มีการดำเนินความพยายามอย่างเป็นระบบ เพื่อที่จะปฏิบัติงานภายใต้ระเบียบแบบของจารีตเดิม สยามนั้นตรงกันข้าม หนีรอดการรุกรานและการปกครองของต่างชาติมาได้สำเร็จ รัฐนี้ถูกพาผ่านกระบวนการปรับปรุงการปกครองและปรับปรุงการเมืองให้ทันสมัย ด้วยฝีมือของพระประมุขตามจารีตประเพณีของตนเอง เจ้าฟ้ามงกุฎหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยอมรับสนธิสัญญาบาวริงที่ไม่เสมอภาคในค.ศ.1855 และทรงเปิดประเทศเพื่อรับอิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจ

และวัฒนธรรมของตะวันตก ทำให้พระองค์ทรงเป็นผู้นำพระองค์หนึ่งในกระบวนการนี้ รัชสมัยของเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์หรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ.1868-1910) พระราชโอรสของพระองค์ อยู่ในช่วงระยะเดียวกับที่มีการขยายอาณานิคมของยุโรป และพระองค์ทรงเป็นผู้ได้รับการยกย่องที่สามารถรักษาเอกราชของชาติไว้ได้

ที่แปลกก็คือ เป้าหมายและแบบอย่างของการปฏิรูปทางการเมืองและการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางของทั้งสองรัฐ มีลักษณะคล้ายคลึงกันอยู่หลายประการ สยามได้รับอิทธิพลอย่างแรงกล้าจากวิธีการปกครองของอังกฤษ ทั้งจากมลายูและจากพม่า รวมทั้งจากที่ประเทศอังกฤษเอง การปรับปรุงให้ทันสมัยของไทยส่วนมาก สำเร็จลงด้วยคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญชาวยุโรป และแน่นอนว่าถูกกระตุ้นจากแรงกดดันของนักการทูต พ่อค้าและมิสชันนารีชาวอังกฤษและชาวฝรั่งเศส ซึ่งในแง่หนึ่ง ก็อาจกล่าวได้ว่า คอยกำกับจับตาคุมอยู่ ตลอดช่วงระยะเวลานี้

แต่สยามก็มิได้ปลอดพ้นจากภัยคุกคามและการแทรกแซงทางทหารของต่างชาติ เดวิด วายอัตต์ กล่าวระบุว่า ในช่วงสองทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า สยามสูญเสียการควบคุมดินแดนถึง 456,000 ตารางกิโลเมตรให้แก่อังกฤษและฝรั่งเศส นอกจากนี้ ยังเป็นความจริงด้วยเช่นกัน ที่ว่าตลอดช่วงระยะเวลานี้ สยามถูกบังคับให้ต้องดำเนินโครงการต่าง ๆ ของตนให้ลุล่วง ทั้ง ๆ ที่มีข้อผูกพันตามสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ซึ่งยินยอมให้คนในบังคับของต่างชาติ มีสิทธิพิเศษในด้านเศรษฐกิจและกฎหมาย สนธิสัญญายังวางข้อจำกัดเรื่องชนิดและระดับภาษีซึ่งรัฐบาลจะสามารถกำหนดได้ นอกจากนี้ ฝ่ายไทยยังถูกจำกัดเสรีภาพในการดำเนินกิจการด้านการต่างประเทศของตนอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับรัฐเพื่อนบ้าน มีหลาย ๆ แง่ ที่สถานภาพในเวทีระหว่างประเทศของสยาม คล้ายคลึงกันอย่างยิ่งกับของรัฐมลายูที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยอ้อม หรือของรัฐอีกเป็นจำนวนมากในย่านหมู่เกาะรอบนอกของเนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส ยิ่งไปกว่านั้น การปฏิรูปการปกครอง ที่ได้รับการสนับสนุนจากษัตริย์ไทย เพียงแต่เสริมสร้างความเข้มแข็งของรัฐเท่านั้น และจริง ๆ แล้ว มิได้กระทำสิ่งใดที่จะส่งเสริมการพัฒนาเสรีภาพทางการเมืองในหมู่ประชาชนแต่อย่างใดเลย ในด้านสังคมนั้น สังคมไทยเป็นสังคมที่ประกอบด้วยชนหลายเชื้อชาติมาก ซึ่งรวมถึงมาเลย์ มอญ ลาว และชนชาวภูเขาที่อยู่มาแต่เดิมในพื้นถิ่น เช่นม้งและเย้า รวมทั้งยังมีผู้อพยพชาวจีนเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน ในทำนองเดียวกันระเบียบแบบแผนด้านสังคมของสยาม แบ่งแยกจากกันด้วยความแตกต่างทางชนชั้นและสถานภาพ ซึ่งยังคงฝังอยู่ในภาษา

เป็นที่ได้ชัดเจนว่า ความแตกต่างที่สำคัญ อยู่ที่วิธีการเริ่มดำเนินงานปฏิรูป ความจริงในข้อที่ว่าการปรับปรุงให้ทันสมัยของไทย เป็น “การกระทำกับตัวเอง” ย่อมมีความหมายว่า ความเจ็บปวดทรมาน ย่อมต้องลดลงไปอย่างแน่นอน ประสบการณ์ของสยาม น่าจะเป็นกรณีที่มีเหตุผลดีพอ ๆ กับกรณีใด ๆ ที่อาจนำมาใช้เป็นข้อโต้แย้งในเชิงต่อต้านการปกครองแบบอาณานิคม ไม่ว่าการปกครองแบบอาณานิคมนั้น จะกระทำด้วยความตั้งใจอันสูงส่งสักปานใดก็ตาม แต่ก็เป็นที่ประจักษ์ชัดเช่นกันว่าประสบการณ์ของสยามในหลาย ๆ แง่ ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เกิดขึ้นกับบรรดาเพื่อนบ้านของสยาม ความจริง

ในข้อที่ว่า ชนชั้นสูงชาวพื้นเมือง เป็นผู้ดำเนินการปฏิรูปจนลุล่วงไปนั้น ดูเหมือนว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้ระเบียบแบบแผนด้านสังคมของไทย ยังคงธำรงบูรณภาพทางด้านวัฒนธรรมไว้ได้ในระดับหนึ่ง ในขณะที่ของพม่าและชาวประชาชาติอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต้องถูกลิดรอนไป การเปรียบเทียบกรณีทั้งสอง และการพิจารณาผลที่เกิดขึ้นบางประการในด้านสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม จะช่วยในการทำความเข้าใจต่อกระบวนการเหล่านี้

อำนาจการปกครองของอังกฤษในพม่ามาจากอินเดีย และมุ่งหมายเพื่อจะเข้าแทนที่การปกครองในระบอบกษัตริย์ของพม่า พม่ามีชนชั้นใหม่ ๆ เกิดขึ้นมาเพื่อให้เข้าดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในการปกครองบ้านเมืองตามแนวทางใหม่ดังกล่าว ภายหลังจากการผนวกดินแดนพม่าตอนบนแล้ว ผู้บริหารชาวอังกฤษที่ควบคุมดูแลเรื่องการรักษาความสงบ ได้ลงมือจัดโครงสร้างการปกครองด้านพลเรือนเสียใหม่อย่างถึงรากเหง้า การปกครองนี้ดำเนินตามแนวทางของระบบอินเดีย โดยมิได้คำนึงถึงแบบแผนของการปกครองในหมู่บ้านและในท้องถิ่นที่เคยมีมาก่อน การรุกเข้ามาและการรักษาความสงบของอังกฤษ ซึ่งเกิดขึ้นควบคู่มากับการอยพยพย้ายถิ่นของชาวอินเดียและชาวจีนจำนวนมาก และกับการก่อตั้งฝ่ายปกครองประชากรที่เป็นชนกลุ่มน้อยที่แยกต่างหากออกไป เป็นประสบการณ์ที่เจ็บปวดรวดร้าวสำหรับสังคมพม่าโดยทั่วไป ความล่มสลายของระเบียบแบบแผนด้านสังคมและการเมืองของพม่าในค.ศ.1885 เป็นวิกฤติการณ์ที่มีความสำคัญ อย่างมหาศาลต่อวัฒนธรรมโดยรวม

จอห์น เคดี เคยใช้คำอย่างเช่น “ความเสื่อมโทรมทางสังคม” และ “ความแตกสลายทางวัฒนธรรม” เพื่อบรรยายผลกระทบที่เกิดจากการปกครองของอังกฤษ นักประวัติศาสตร์คนสำคัญ ๆ ของพม่า ในระยะหลัง ๆ นี้ กล่าวได้ว่า ทุกหนึ่งในสองคน ต่างมีความเห็นพ้องต้องกันเมื่อพิจารณาถึงผลกระทบที่การปกครองของอังกฤษก่อให้เกิดความเสื่อมเสียขึ้นโดยทั่วไปแก่สังคมพม่า และแก่พัฒนาการทางด้านการเมืองและสังคมของพม่าในระยะยาว คำวิพากษ์ของเฟอร์นิวัลล์ เรื่องการปกครองโดยตรงตามแบบอย่างของอินเดียและลัทธิเสรีนิยมด้านเศรษฐกิจ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญถึงขั้นกำหนดท่วงทำนองการโต้เถียงเชิงวิชาการเกี่ยวกับพัฒนาการของพม่า ฮอลล์ได้กล่าววิพากษ์ ครอส์ธเวต “ซึ่งมาพร้อมกับความคิดทางการปกครองจากอินเดียที่กำหนดไว้แล้วอย่างแน่วแน่ [และ] นำแผนการที่ร่างไว้เรียบร้อยแล้วมาด้วย แผนการนี้ กระทำขึ้นเพื่อทำให้หมู่บ้าน เป็นหน่วยพื้นฐานทางสังคมและการเมือง เหมือนอย่างในอินเดีย”[34] ทั้งหมดนี้เป็นนวัตกรรมอย่างหนึ่งที่เฉือดเฉือนลงไปถึงหัวใจของระเบียบแบบแผนด้านสังคม-การเมืองดังที่เคยมีมาแต่เดิม

เฟอร์นิวัลล์และนักศึกษารุ่นหลัง ๆ ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ครอส์ธสเวตมิได้เข้าใจอย่างแท้จริงถึงหน้าที่ของผู้เป็นหัวหน้าในพื้นที่ ซึ่งตำแหน่งเดิมของพวกเขาถูกยุบเลิกไป และหน้าที่ของหัวหน้าหมู่บ้านใหม่ ซึ่งตั้งขึ้นจากความว่างเปล่าโดยแท้ ผู้ดำรงตำแหน่งหลังนี้ ได้รับมอบหมายอำนาจและหน้าที่ที่พวกเขาไม่เคยมีมาก่อนเลย ชนชั้นใหม่ประจำหมู่บ้านและผู้ปฏิบัติหน้าที่ในท้องถิ่น มักมี

---

[34] Hall, p. 771.

แนวโน้มที่จะเป็นชาวอินเดียเท่า ๆ กับเป็นชาวพม่า เนื่องจากทัศนะของอังกฤษเห็นว่า จำนวนบุคลากรชาวพม่าที่ผ่านการฝึกฝนมาแล้ว มีจำนวนไม่เพียงพอ

ปัญหาที่แท้จริง มิใช่ความจริงในข้อที่ว่า แบบอย่างของการปฏิรูปการปกครองและการปฏิรูปสถาบันเป็นแบบของอินเดีย มากเท่าไรนัก ทว่าอยู่ที่ความจริงที่ว่า เจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นผู้ดำเนินการปฏิรูปทั้งไม่รู้และไม่แยแสอะไรที่เกี่ยวกับพม่ามากนัก ความรู้และประสบการณ์ของพวกเขา มีพื้นฐานมาจากสิ่งที่พวกเขาได้เรียนรู้ในอินเดีย คำพูดที่แสดงความคิดเห็นของครอส์ธเวต บ่งบอกให้ทราบว่า จริง ๆ แล้ว ครอส์ธเวตไม่เข้าใจธรรมชาติของทรัพย์สินที่อยู่ภายใต้กฎหมายตามขนบธรรมเนียมเดิมของพม่า ทั้งเขามิได้มีแนวคิดที่ชัดเจนเกี่ยวกับลักษณาการที่รัฐบาลในจารีตเดิม สามารถธำรงรักษาการสื่อสารทางการเมืองกับประชาชนของตนไว้ได้ อาจเป็นได้ว่า เฟอร์นิวัลล์ทำไม่ถูก ที่วางแบบแผนไว้ว่า *มินตัคยี)* เป็นตัวแทนของหมู่บ้านที่ประชาชนเป็นผู้เลือกมาทำงาน ทว่า *มินตัคยี*ก็มิใช่ข้าราชการที่ได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลาง ซึ่งจะถูกโยกย้ายไปประจำที่อื่นเป็นระยะ ๆ เช่นกัน เจ้าหน้าที่ประจำเมือง ซึ่งดูเหมือนว่าจะเข้ารับหน้าที่แทน*มินตัคยี*ในฐานะเจ้าหน้าที่ประจำตำบล มีภาระรับผิดชอบต่อหมู่บ้านประมาณหนึ่งร้อยหมู่บ้าน ภายใต้ระบบของอังกฤษ หน้าที่หลักของเจ้าหน้าที่เหล่านี้ คือการพิจารณาข้อพิพาทต่าง ๆ และเก็บภาษี ตำแหน่งหน้าที่อื่น ๆ ของรัฐ ถูกแยกให้ไปสังกัดตามแผนกต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เฉพาะทาง ซึ่งทำให้เจ้าหน้าที่ประจำเมืองและเจ้าหน้าที่ประจำเขตเหล่านี้ ไม่มีความรู้เกี่ยวกับการศึกษา สุขาภิบาล ชลประทานและงานรับผิดชอบอย่างอื่น ๆ

โครงการรักษาความสงบที่ขยายเวลาให้ยาวนานออกไป เป็นการตอบสนองต่อความวุ่นวายไร้ระเบียบที่ได้รับแรงหนุนจากการล้มล้างระบอบการปกครองที่มีมาแต่เดิม โรเบิร์ต เทย์เลอร์ให้เหตุผลว่า เรื่องนี้ มีผลกระทบให้รัฐอาณานิคม จำเป็นต้องพัฒนาเครื่องมือที่แข็งแกร่งยิ่งขึ้น เพื่อปราบปรามและควบคุมสังคม ในแง่หนึ่ง สามารถกล่าวได้ว่า นับจากค.ศ.1885 จนกระทั่งถึงค.ศ.1942 พม่าอยู่ภายใต้กฎอัยการศึกในรูปแบบหนึ่งมาโดยตลอด เทย์เลอร์กล่าวถึงเรื่องตลกที่ขำไม่ออกนี้ว่า ชาวอังกฤษมาพร้อมกับคำปฏิญญาณว่าจะปลดปล่อยชาวพม่าให้รอดพ้นจากรัฐบาลเผด็จการ แต่พวกเขากลับนำ“พันธนาการแห่งกฎระเบียบ”เข้ามาแทนที่ “โซ่ตรวนอันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ”[35] นโยบายของอังกฤษจึงส่งผลออกมาเป็นมรดกแย้งกันอยู่ในตัวเองของรัฐอาณานิคมในพม่า กล่าวคือ

> ความเข้มแข็งที่ยิ่งใหญ่ของรัฐอาณานิคมแห่งนี้ อยู่ที่แสนยานุภาพทางทหารที่มีแหล่งกำเนิดอยู่นอกดินแดน และมีการจัดระบบการปกครองที่ได้รับมาจากอังกฤษและอินเดีย ความอ่อนแออย่างมากทีเดียวของรัฐอาณานิคมแห่งนี้ อยู่ที่ความไม่สามารถที่จะรักษาการสนับสนุนจากประชากรพื้นถิ่นไว้ได้ ไม่ว่าจะด้วยการปฏิบัติหรือด้วยการนิ่งเฉย[36]

---

[35] Taylor, ***The State in Burma***, 98-9.

[36] Ibid., 115.

ผลลัพธ์อีกประการหนึ่งของ “การรักษาความสงบในพม่า” ของอังกฤษ คือการเหลือที่ว่างเพียงเล็กน้อย ให้แก่ความไว้วางใจซึ่งกันและกันระหว่างชาวพม่าและชาวอังกฤษ ผลก็คือ นโยบายของอังกฤษโดยทั่วไป ให้การสนับสนุนชนกลุ่มน้อย ทหารและตำรวจส่วนใหญ่ เป็นชาวอินเดีย ครอส์ธเวตกล่าวว่า ความล้มเหลวที่จะฝึกชาวพม่าให้เข้ามาเป็นทหารนั้น เป็น “รอยด่างบนโล่เกียรติยศของเรา”[37] กระนั้น อังกฤษก็ได้ฝึกทหารกะเหรี่ยงและคะฉิ่นขึ้นมาหลายกรมกอง ทหารเหล่านี้ ได้เข้ารักษาการตามเขตต่าง ๆ ของพม่า ฉานและฉิ่น ร่วมกับทหารอินเดีย

ในสยาม การปฏิรูปการปกครองตามจารีตเดิมในฐานะที่เป็นเรื่องภายใน ก่อให้เกิดปัญหาที่ไม่เหมือนกับที่ใด ๆ และเป็นปัญหาที่มีหลายแบบหลายชนิดอย่างกว้างขวาง พิจารณาในหลาย ๆ แง่แล้ว เปรียบเสมือนว่าพระประมุขของไทยจำต้องทรงรื้อถอนบ้านแล้วสร้างขึ้นมาใหม่ ขณะที่ยังอาศัยอยู่ในบ้านนั้นโดยตลอด กรมกองต่าง ๆ ในเมืองหลวงและในพระราชวัง กลายเป็นสมบัติที่ส่งทอดกันตามสายโลหิตของตระกูลที่มีอิทธิพล ตระกูลเหล่านี้มีอำนาจควบคุมรายได้ ควบคุมจังหวัด ตลอดจนทรัพยากรทางเศรษฐกิจของตนเอง โดยผ่านเครือข่ายการอุปถัมภ์ขนาดใหญ่ และบางครั้ง ถึงกับมีกองทัพส่วนตัวของตนเอง การปกครองตามหัวเมืองวุ่นวายและยุ่งเหยิง หลายจังหวัด ตกอยู่ภายใต้การปกครองที่สืบทอดตามสายโลหิตของตระกูลที่ยิ่งใหญ่ในท้องถิ่น บางจังหวัดตกอยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรงของหน่วยงานจำเพาะ อาทิเช่นจังหวัดที่อยู่ทางตะวันตกซึ่งอยู่ติดกับพรมแดนพม่า อยู่ภายใต้การควบคุมของกรมพระกลาโหมและมีอดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินควบคุมอยู่ คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นประมุขของตระกูลบุนนาคที่ทรงอิทธิพล กลุ่มอื่น ๆ มีอิทธิพลครอบงำการปกครองและการเก็บภาษีทางใต้ การเก็บภาษีของภาคใต้นี้ตกอยู่ในมือของ*กะปิตัน*ชาวจีนและเจ้าภาษีนายอากรในท้องถิ่น ส่วนทางตะวันออกเฉียงเหนือ ก็มีการจัดระเบียบในอีกแบบหนึ่ง ณ ที่นี้ หัวหน้าของชาวลาว มีอำนาจการปกครองที่ค่อนข้างเป็นอิสระอยู่ภายในดินแดนของตน สิ่งแรกที่ผู้ปฏิรูป จำเป็นต้องทำคือ ทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงระบบที่ฝังลึกอยู่อย่างมั่นคงนี้ การปกครองในแบบดังกล่าวนี้ อังกฤษได้กวาดล้างออกไปหมดแล้วในพม่า

จังหวะก้าวของการปฏิรูปในสยาม เชื่องช้ากว่าในพม่ามาก แรกทีเดียว การปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถูกขัดขวางเป็นบางส่วนจากฝ่ายอนุรักษนิยม ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ยังคงมีอำนาจอยู่เรื่อยมาจนกระทั่งถึงค.ศ.1885 แม้ว่าข้าราชการผู้สูงอายุส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำในตระกูลบุนนาคที่ทรงอิทธิพล หมดรุ่นไปแล้วเมื่อถึงค.ศ.1890 แต่การเปลี่ยนแปลงก็ยังถูกหน่วงเหนี่ยวขัดขวางเพราะขาดผู้นำที่มีคุณสมบัติและคุณวุฒิ โดยทั่วไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงอาศัยพระอนุชาของพระองค์เองและพระอนุชาต่างพระมารดา มาบรรจุ

---

[37] Crosthwaite, 131.

ในตำแหน่งการปกครองที่ได้รับการสร้างแบบอย่างขึ้นมาใหม่ พระอนุชาของกษัตริย์เหล่านี้ ทรงเป็นปัจเจกบุคคลพวกเดียวที่ได้รับการศึกษาในแบบสมัยใหม่

กรมกองต่าง ๆ ได้รับการปฏิรูปและเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาขึ้นทีละน้อย และทีละกรมละกอง เมื่อผู้เป็นหัวหน้าคนเก่าเสียชีวิตไป กระทรวงทบวงกรมใหม่ ๆ ได้รับการก่อตั้งขึ้นมา และได้รับอิสระในการปฏิบัติงานในแต่ละเรื่องไป โดยมักปฏิบัติหน้าที่เป็นหน่วยงานชั่วคราวอยู่ภายในพระบรมมหาราชวัง ไปจนกระทั่งถึงเวลาที่กระทรวงหนึ่ง จะสามารถเข้ารับหน้าที่ดำนินภารกิจของตน ในลักษณาการที่แสดงการรับผิดชอบได้ แรกทีเดียว พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งเสนาบดีกระทรวงนครบาลโดยการเลือกสรรของพระองค์เอง เหตุการณ์นี้ ตามมาด้วยการแต่งตั้งเสนาบดีกระทรวง พระคลังและการต่างประเทศ โดยทรงแต่งตั้งพระอนุชาของพระองค์เอง การโยกย้ายอำนาจส่วนใหญ่จากบรรดาผู้รั้งตำแหน่งเดิม เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ.1882 ถึงค.ศ.1888 อันเป็นช่วงระยะเวลาเดียวกับที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ คู่แข่งสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทิวงคตและสมเด็จเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ อดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ถึงแก่พิราลัย พระอนุชาของพระบาทสมเด็จจุลจอมเกล้า คือสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเข้าควบคุมดูแลกระทรวงมหาดไทยต่อเมื่อถึงค.ศ.1892 แล้ว ซึ่งปีนี้เป็นปีแรกเช่นกัน ที่เสนาบดีของทุกกระทรวง ได้มาร่วมประชุมกันเป็นครั้งแรก ในฐานะที่เป็นการประชุมคณะเสนาบดีผู้ปกครองบ้านเมือง ในขณะเดียวกัน ก็จำเป็นเช่นเดียวกัน ที่จะต้องเริ่มดำเนินงานโดยใช้ระบบการตรวจสอบบัญชี การทำบัญชี การจัดเก็บเอกสารเป็นหมวดหมู่ จัดทำทะเบียนการโต้ตอบเอกสาร ตลอดจนการจัดเก็บเอกสารรายสามเดือนและจัดทำรายงานประจำปี[38]

ในสยาม การปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองและในส่วนท้องถิ่น และการรวมกลไกของรัฐเข้าสู่ศูนย์กลาง ดำเนินไปตามแนวทางที่อังกฤษกระทำในอินเดีย การปกครองท้องถิ่นได้รับการจัดระบบให้เข้าอยู่ภายใต้กระทรวงมหาดไทย ข้าหลวงประจำจังหวัด เป็นผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางกระทรวง จังหวัดต่าง ๆ แบ่งย่อยออกเป็นอำเภอ โดยอยู่ภายใต้การควบคุมของนายอำเภอ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลาง ระดับที่ต่ำลงไปกว่านั้น ได้แก่เจ้าหน้าที่ดังเช่นกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ได้รับเลือกจากชุมชนในท้องถิ่น อย่างไรก็ดี แม้จะเป็นที่แน่นอนว่าระบบนี้คล้ายคลึงกับแบบอย่างของอินเดียภายใต้การปกครองของอังกฤษ แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีความแตกต่างที่สำคัญอยู่หลายประการ

การปฏิรูประบบศาลและระบบกฎหมาย เป็นขั้นตอนสำคัญก้าวหนึ่ง บนหนทางของการปลีกตัวให้เป็นอิสระจากสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค และเป็นอิสระจากอำนาจศาลของกงสุล ในกรณีนี้ ไทยมิได้ดำเนินการตามแบบอย่างของอังกฤษ ไทยจ้างผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายชาวฝรั่งเศสและเบลเยี่ยม มาเป็นที่ปรึกษา และใช้ประมวลกฎหมายของนโปเลียนเป็นแนวทางในการดำเนินการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ให้ลุล่วง เรื่องนี้สะท้อนถึงนโยบายโดยทั่วไปของไทยที่กำกับให้ใช้ที่ปรึกษาชาวต่างชาติ แต่ละ

---

[38] D.K. Wyatt, ***Thailand: A Short History***, New Haven, 1984, 193-201.

กระทรวงต่างมีที่ปรึกษาชาวต่างชาติอยู่หลายคน การคัดเลือกมาจงใจให้จากผู้ที่มีสัญชาติต่าง ๆ กัน (อังกฤษ ฝรั่งเศส เบลเยี่ยม อเมริกัน เดนมาร์ค เยอรมัน ฯลฯ) ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงความรู้สึกว่า ประเทศจากยุโรปประเทศใดประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ กำลังสร้างอิทธิพลต่อการปฏิรูปโดยไม่บังควร มีหลายกรณี ที่ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ ไม่สู้จะมีประสบการณ์เกี่ยวกับสภาพการณ์ของท้องถิ่นเท่าไรนัก[39]

ความจริงในข้อที่ว่า เจ้าหน้าที่ไทย เป็นฝ่ายควบคุมกระบวนการนี้ ย่อมหมายถึงว่า โดยทั่วไปแล้ว เจ้าหน้าที่ไทยมีอิสระในการเลือกที่ปรึกษา รวมทั้งมีอิสระที่จะยอมรับหรือปฏิเสธคำแนะนำของที่ปรึกษา ในส่วนการปฏิรูประบบกฎหมาย ไทยได้รับการชี้นำ และในท้ายที่สุด ได้รับความเห็นชอบจากบรรดาผู้เชี่ยวชาญชาวยุโรป แต่ระบบนี้ ก็ได้รับการปรับแต่งให้เข้ากับสภาพความเป็นจริงของไทย แต่สำหรับ การนำระบบกฎหมายของอังกฤษมาใช้ในพม่านั้น ปรากฏว่าเป็นความหายนะ เพราะกฎหมายเหล่านี้สร้างความพิศวงงงงวยให้แก่ชาวพม่า ศาลและการตัดสินคดีความในแบบของอังกฤษไม่สู้สัมพันธ์กับความคิดเรื่องความยุติธรรมของพม่า เคดีตั้งชื่อเรียกสภาพการณ์เช่นนี้ว่า เป็น “เกมการใช้ศัพท์เทคนิคและกฎ ซึ่งเฉพาะผู้ประกอบวิชาชีพด้านกฎหมายที่ไม่เคร่งศีลธรรมจรรยาจนเกินไปนักเท่านั้น ที่ดูจะเข้าใจและได้ประโยชน์” เคดีกล่าวว่า ชาวพม่าเป็นห่วงกังวลในเรื่องศักดิ์ศรีและการสบประมาทต่อสถานภาพส่วนบุคคล มากยิ่งกว่าการละเมิดสินทรัพย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้พิพากษาอังกฤษและอินเดียเป็นห่วง[40]

เช่นเดียวกับอังกฤษ กษัตริย์ไทยทรงเผชิญกับปัญหาการต่อต้านระหว่างการขยายอำนาจของรัฐและการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ปัญหานี้ มีมากเป็นพิเศษในอาณาบริเวณของชนกลุ่มน้อย ในค.ศ.1902 ขณะเมื่อการปฏิรูปของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพกำลังขจัดระเบียบแบบแผนเดิมออกไปนั้น ได้มีการจลาจลเกิดขึ้นสามครั้ง ในส่วนต่าง ๆ ของประเทศ ทางใต้ พวกมุสลิมอันมีราชาของปัตตานีเป็นผู้นำ ได้ก่อการกบฏขึ้น ขณะเดียวกันบรรดาข้าหลวงในท้องถิ่นก็ขัดขืน ไม่ยอมโอนรายได้จากภาษีให้กับเจ้าหน้าที่ส่วนกลาง บริเวณรอบ ๆ จังหวัดอุบลราชธานีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย มี “กบฏผีบุญ” ปะทุขึ้นมา แม้ว่าจะมีผู้นำเป็นพระภิกษุที่อ้างว่าอวสานของโลกกำลังจะใกล้เข้ามา และว่าปาฏิหาริย์หลายอย่างจะบังเกิดขึ้น แต่การกบฏครั้งนี้ ก็ได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกของตระกูลผู้ปกครองเก่าในย่านนั้นด้วยเช่นเดียวกัน ทางเหนือ ใกล้กับจังหวัดแพร่ ชาวฉานจำนวนหลายร้อยคนซึ่งมาจากพม่า เพื่อทำงานโค่นซุงและขุดพลอย ได้ก่อการจลาจลขึ้นเช่นเดียวกัน คนเหล่านี้ ได้รับการสนับสนุนจากวงศ์วานของผู้ปกครองในท้องถิ่น ซึ่งไม่พอใจกับการต้องสูญเสียอภิสิทธิ์ที่เคยมีมาแต่เดิม ในแต่ละกรณีที่กล่าวมานี้ รัฐบาลกลางสามารถปราบปรามฝ่ายกบฏได้อย่างค่อนข้างง่ายดาย

---

[39] Ibid., 211.

[40] J.F. Cady, ***A History of Modern Burma***, Ithaca, 1958, 146.

หนึ่งในบรรดานวัตกรรมที่สำคัญของการปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการสถาปนากองทหารอาชีพขึ้น เรื่องนี้เป็นความแตกต่างอย่างเด่นชัดโดยแท้ ระหว่างสยามกับรัฐอาณานิคม ชาวไทยเป็นชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพียงชาติเดียว ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ที่อยู่ในฐานะที่จะพัฒนากองทัพของตนเองขึ้นมาได้ เรื่องนี้ก็เช่นเดียวกัน เหล่าเชื้อพระวงศ์เป็นผู้ดำเนินการและบุกเบิกขึ้นเป็นครั้งแรก ในรูปของกองทหารมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวัง หน่วยงานกองทัพได้รับการก่อตั้งขึ้นในค.ศ.1888 เมื่อมีการแยกกิจการทหารออกจากหน่วยงานกลาโหมเก่า ในค.ศ. 1902 ได้เริ่มมีการนำระบบการเกณฑ์ทหารโดยทั่วไปมาใช้ กองกำลังของสยามปฏิบัติการด้วยตนเองไปได้ดี เมื่อต่อสู้กับฝรั่งเศสในลาวในค.ศ.1893 แม้ว่าจะไม่สามารถปราบกองทัพบกและกองทัพเรือของยุโรปได้ แต่กองกำลังทหารของไทย ก็มีความสามารถเพียงพอที่จะบดขยี้การกบฏภายในประเทศได้ ในแง่หนึ่ง ก็อาจตีความได้ว่า กรุงเทพฯ เป็นดังเช่นกำลังฝ่ายจักรวรรดินิยม ที่พร้อมจะสร้างอารยธรรมให้แก่ “ชนพื้นเมือง” ในดินแดนของตนที่ไม่ยอมอยู่ในระเบียบ ด้วยอาวุธสมัยใหม่

ในพม่า ความสัมพันธ์ระหว่างชาวยุโรปกับชนกลุ่มน้อยที่มิใช่ชาวพม่า เป็นอิทธิพลประการหนึ่งที่ช่วยสร้างสังคมพหุภาพขึ้นมา สิ่งที่ตกทอดเป็นมรดกมาจากนโยบายดังกล่าว ยังคงเป็นเครื่องกีดขวางการรวมชาติในพม่ามาจนกระทั่งทุกวันนี้ โดยปกติแล้ว ในบริเวณของฉาน กะเหรี่ยงและคะฉิ่น ชนชั้นสูงและพวกผู้ดีในท้องถิ่นได้รับการธำรงรักษาไว้ และโครงสร้างทางสังคมที่มีมาแต่เดิมก็ทิ้งให้คงสภาพเดิมไว้เป็นส่วนใหญ่ ในบริเวณภูเขา อังกฤษมักเต็มใจที่จะพึ่งพาอาศัยระบบการปกครองโดยอ้อมอยู่เนือง ๆ ซึ่งต่างจากบริเวณพม่าตอนล่าง ในสยามนั้นตรงกันข้าม ชนเชื้อชาติดังกล่าว ถูกปฏิบัติเหมือนกับเป็นส่วนที่ตกค้างมาจากระบบศักดินา (ฟิวดัล) คนเหล่านี้ถูกนำมาจัดระบบเสียใหม่ โดยให้เข้าไปอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของระบบราชการส่วนกลาง เมื่อถึงค.ศ.1905 หัวหน้าที่ได้รับตำแหน่งสืบทอดกันมาทางสายโลหิต ทั้งที่เป็นคนเชื้อชาติไทย ฉาน ลาวและมาเลย์ ล้วนถูกปลดจากอำนาจในการปกครอง และไม่มีรายได้ดังที่เคย

ในพม่า ขณะที่บริเวณที่ลุ่ม กำลังได้รับการปรับปรุงให้ทันสมัยอย่างไร้ความปรานีภายใต้การปกครองโดยตรง และมีผู้อพยพย้ายถิ่นที่ก้าวร้าวพวกใหม่ไหลบ่าเข้ามาใหม่ เหล่าชนภูเขา ก็เปรียบได้ในแง่หนึ่งว่า ถูกนำเข้าไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ ทว่าบางกลุ่มในจำนวนนี้ ถูกเปลี่ยนให้มานับถือศาสนาคริสต์และได้รับการสอนภาษาอังกฤษ ภาษาของพวกเขาเอง ได้รับการบันทึก ประมวลหลักเกณฑ์และสร้างภาษาเขียนออกมาเป็นครั้งแรก – ปกติแล้ว โดยใช้อักขระโรมัน การก่อตัวขึ้นเป็นชุมชนที่มีภาษาเขียนเช่นนี้ มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างจิตสำนึกใน “ความเป็นชาติ” และจิตสำนึกเรื่องชาติพันธุ์ให้แข็งแกร่งขึ้น มิสชันนารีพวกเดียวกันนี้ทำงานอย่างแข็งขันอยู่ในบริเวณภูเขาของสยามด้วยเช่นกัน แต่การปรากฏตัวของพวกเขา มิได้สร้างผลกระทบที่ทำให้เกิดการแบ่งแยก แบบเดียวกับที่เกิดขึ้นในพม่า

จำนวนชาวจีนที่อพยพเข้ามาในสยาม เพิ่มขึ้นอย่างมากในช่วงระยะเวลานี้ เมื่อถึงค.ศ.1910 ชาวจีนมีอยู่ถึงเกือบ 10 เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมด โดยมีจำนวนประมาณ 792,000 คน คนจีนเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้ว ตั้งรกรากอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ รอบ ๆ กรุงเทพฯ ในสยาม ก็เช่นเดียวกับที่อื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือชาวจีนได้เคลื่อนย้ายเข้าสู่ตลาดแรงงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เข้าไปตามไร่ขนาดใหญ่ เหมืองแร่ การทำสวนเพื่อการตลาดและเป็นกำลังแรงงานในเขตชุมชนเมือง ชาวจีนเข้าครอบงำการค้าปลีกเกือบทั้งหมด รวมทั้งการค้าข้าวทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ ชาวจีนจำนวนมากเจริญมั่งคั่งขึ้น บางคนได้ตำแหน่งในรัฐบาล และมีเป็นจำนวนมากที่ถูกกลืนหายเข้าไปในสังคมไทยในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ในสยามตอนใต้ สัดส่วนของชาวจีน มีสูงกว่ามาก เมื่อเทียบกับประชากรทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในย่านที่มีการทำเหมืองดีบุกรอบ ๆ ภูเก็ต ระนองและนครศรีธรรมราช ในจังหวัดที่มีการทำเหมืองแร่เหล่านี้ พระประมุขของไทยได้ทรงแต่งตั้งหัวหน้าชาวจีนขึ้นเป็นข้าหลวงประจำจังหวัด แม้ว่าหลายคน ถูกเปลี่ยนตัวในระยะที่มีการปฏิรูปการปกครอง แต่จังหวัดที่อยู่บริเวณชายแดนด้านใต้ ก็ยังคงมีตระกูลชาวจีนที่มั่งคั่งมีอิทธิพลครอบงำอยู่ ตระกูลเหล่านี้มีหลายกรณีที่แตกแขนงมาจากตระกูลต่าง ๆ ในปีนัง อย่างเช่นตระกูลคอ (Khaw)* เป็นต้น[41]

สถานการณ์ของไทย ใกล้เคียงกันอย่างยิ่งกับสังคมพหุภาพในรัฐอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการแบ่งแยกแรงงานตามแนวเชื้อชาติเกิดขึ้นในไทยทำนองเดียวกับที่อื่น ๆ ชนเชื้อสายไทยแม้กระทั่งชาวนา มักไม่เต็มใจรับงานที่ใช้แรงงานหนัก และมีค่าแรงต่ำ ตราบเท่าที่การปลูกข้าวยังคงเป็นอาชีพที่ให้ผลกำไรอยู่ ผู้ที่มีความทะเยอทะยานในหมู่ชาวไทย ต่างแสวงหาความก้าวหน้าด้วยการบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์หรือรับราชการ ชาวจีนจึงมีอิทธิพลครอบงำเศรษฐกิจส่วนที่ทันสมัยของไทย และเมื่อชาวจีนมีจำนวนเพิ่มขึ้น พวกเขากลายเป็นชุมชนที่สามารถระบุอัตลักษณ์ได้มากยิ่งขึ้นทุกที ความแตกต่างในแง่นี้ ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด เมื่อสภาพความเป็นจริงในระบบราชการ ปรากฏผลและเครือข่ายการอุปถัมภ์แบบเก่า ซึ่งแต่ก่อน เคยทำหน้าที่เป็นหนทางในการกลืนเข้าสู่สังคมไทย ได้หายไป ในขณะเดียวกัน สตรีชาวจีนจำนวนมากเข้ามายังสยาม และครอบครัวชาวจีน ถือความแตกต่างระหว่างคนไทยและคนจีน เป็นเรื่องที่มีความถาวรและแน่นอนมากยิ่งขึ้น ในค.ศ.1915 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มต้นชูธงลัทธิชาตินิยมไทยขึ้นมา และในข้อเขียนที่เผ็ดร้อนชิ้นหนึ่ง พระองค์ได้ทรงเจาะจงยกชาวจีนขึ้นมาเปรียบเปรยว่าเป็น “ยิวแห่งบูรพาทิศ”[42]

---

* คือตระกูล ณ ระนอง ผู้เป็นต้นตระกูลคือ ซู้เจียง แซ่คอ ซึ่งได้จากเดินทางจากปีนังเข้ามาในพระราชอาณาจักรในสมัยรัชกาลที่ 4

[41] J.W. Cushman, “The Khaw Group: Chinese Business in Early Twentieth-century Penang,” JSEAS, 17, (March 1986), 58ff.

[42] W.F. Vella, ***Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism***, Honolulu, 1978, 193-4.

ความเติบโตของสังคมพหุภาพในสยาม บ่งบอกให้ได้ทราบว่า แม้กษัตริย์จะทรงเป็นผู้ควบคุมประเทศของพระองค์เอง แต่ไทยก็ยังต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลของพลังทางสังคมและเศรษฐกิจต่าง ๆ มากมาย เช่นเดียวกับในที่อื่น ๆ การอพยพย้ายถิ่นที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมหาศาล การเข้ามาของสตรีชาวจีน และแบบแผนความเติบโตทางเศรษฐกิจของสยาม ทั้งหมดนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยี เช่นการพัฒนาการเดินทางโดยใช้เครื่องจักรไอน้ำเป็นประจำ และความสะดวกในการคมนาคมที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ นอกจากนี้ ยังมีนโยบายการอพยพย้ายถิ่นอย่างเสรีมากยิ่งขึ้นในจีน ทั้ง เป็นความจริงเช่นกันที่ว่า ชาวจีนจำนวนมาก มีสถานภาพของผู้มีอภิสิทธิ์ เพราะเป็นคนในบังคับของ รัฐบาลผู้ปกครองอาณานิคม และดังนั้น สามารถปฏิบัติการภายใต้การคุ้มครองของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคได้ ผลลัพธ์ประการหนึ่งก็คือ นครใหญ่ ๆ อย่างเช่นกรุงเทพฯ ได้เติบใหญ่ขึ้นมาเป็นศูนย์กลางของชาวจีน ซึ่งคล้ายกันมากกับเมืองท่าใหญ่ ๆ ที่อยู่ใต้การปกครองแบบอาณานิคมเช่น สิงคโปร์ ไซ่ง่อนและปัตตาเวีย

แม้ว่ากรุงเทพฯ จะมีสิ่งที่เป็นเครื่องหมายของเมืองท่าที่อยู่ภายใต้การปกครองของระบอบอาณานิคมอยู่อย่างมาก แต่นครนี้ก็เป็นศูนย์กลางการปกครองของกษัตริย์ไทย และทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีและศูนย์รวมทางด้านศาสนาของประเทศ การมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำชาติตั้งอยู่ เช่นวัดเชตุพนวิมลมังคลารามและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม รวมทั้งพระบรมมหาราชวัง ทำให้นครนี้เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของรัฐ สภาพการณ์เช่นนี้ แตกต่างอย่างเด่นชัดจากพม่า ในพม่าชีวิตด้านเศรษฐกิจและการเมืองของรัฐอาณานิคมแห่งนี้ ในช่วงเวลานี้ มีจุดศูนย์รวมอยู่ที่ร่างกุ้ง ขณะที่เมืองหลวงในอดีต คือมันดะเลย์ ถูกลดฐานะลง พระราชวังเดิม กลายเป็นสโมสรของชาวอังกฤษไป อาจเป็นได้ว่า ความแตกต่างที่สำคัญในแง่นี้ อยู่ที่สถานภาพของพุทธศาสนา

ในสยาม พุทธศาสนายังคงเป็นศาสนาทางการของประเทศ ภายใต้การคุ้มครองของพระมหากษัตริย์ ดังนั้น พุทธศาสนาจึงยังทำหน้าที่เป็นพลังที่ส่งเสริมความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติ และส่งเสริมความต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ พุทธศาสนาที่ได้รับการปฏิรูปแล้วคือธรรมยุกติกนิกาย มีอิทธิพลอย่างสำคัญ ธรรมยุติเป็นนิกายซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ระหว่างที่ยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ นิกายนี้มีลักษณะของการใช้เหตุผลมากกว่าที่เคยเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ และเน้นเรื่องพิธีกรรมน้อยกว่า นิกายนี้เน้นหนักเรื่องการศึกษาและเข้าดำเนินบทบาทเป็นผู้นำในการส่งเสริมการศึกษาระดับหมู่บ้านสำหรับฆราวาสทั่วไป ศูนย์กลางทางวิชาการของนิกายนี้ อยู่มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ที่วัดบวรนิเวศ นิกายธรรมยุติมีความเกี่ยวพันอย่างมั่นคงแน่นหนากับราชตระกูล และในตอนเปลี่ยนศตวรรษ นิกายนี้อยู่ภายใต้การนำของพระองค์เจ้าวชิรญาณ [สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส] พระอนุชาอีกพระองค์หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่พระองค์เจ้าวชิรญาณทรงดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จ พระสังฆราช พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการปฏิรูปพุทธศาสนาของสยามอย่างทั่วถึง ซึ่งรวมทั้งการปฏิรูปแนวปฏิบัติทางด้านศาสนา ตำรับตำราและพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจนสมณศักดิ์ของ

พระสงฆ์ ภารกิจที่ได้ทรงกระทำดังกล่าว ก่อให้เกิดช่องทางการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์ไปถึงหมู่บ้าน โดยมิต้องพึ่งพาอาศัยช่องทางทางการเมืองหรือการปกครอง บทบาทที่มีมาแต่เดิมของวัด ในด้านการศึกษาตามหมู่บ้าน เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งยวดในการเผยแพร่ข้อเขียนและวรรณกรรมของ “ไทยกรุงเทพฯ” เช่นเดียวกับเผยแพร่ความรู้ด้านคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ตามแบบอย่างของตะวันตก

ความแตกต่างระหว่างสยามกับพม่า ไม่อาจมากยิ่งไปกว่าที่มีอยู่ในแง่นี้ พระภิกษุพม่า ซึ่งดำเนินบทบาทคล้ายคลึงกันทางการศึกษาแบบดั้งเดิม เป็นฝ่ายต่อต้านความเพียรพยายามของรัฐบาลอาณานิคมอย่างเข้มแข็ง เพื่อขัดขวางมิให้รัฐบาลอาณานิคมส่งเสริมการใช้หลักสูตรสมัยใหม่ โดยผ่านทางโรงเรียนวัด ความพยายามของสยามก้าวไปข้างหน้าโดยอาศัยพระบารมีของพระมหากษัตริย์ ขณะที่ในพม่า ความสัมพันธ์ของรัฐบาลอาณานิคมกับหมู่สงฆ์ มีในรูปแบบต่าง ๆ กัน ตั้งแต่การต่อต้านอย่างซึ่งหน้าของพระภิกษุสงฆ์ ไปจนถึงการดูหมิ่นเหยียดหยามจากทางฝ่ายอังกฤษ ในการจลาจลปี ค.ศ.1885 และปีค.ศ.1886 พระภิกษุสงฆ์ได้เข้าร่วมในการต่อสู้กับกองทหารของอังกฤษจริง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาวกะเหรี่ยงนั้น เรื่องนี้ มีผลกระทบในการเปลี่ยนการรักษาความสงบ ไปเป็นสงครามศาสนาและสงครามระหว่างชาติพันธุ์ วินตัน มิสชันนารีผู้สอนศาสนาคริสต์นิกายแบ็ปติสต์ชาวอเมริกัน ได้เขียนจดหมายถึงครอส์ธเวตในค.ศ.1886 ว่า

> ที่แปลกเป็นที่สุด ก็คือการมีพวกปอนคยี [พระภิกษุชาวพม่า] อยู่ในสนามรบ เรื่องเช่นนี้ ไม่เคยได้ยินได้ฟังกันมาก่อนในประวัติศาสตร์
>
> โดยทั่วไปแล้ว ชาวกะเหรี่ยงตีความว่า นี่เป็นสัญญาณจากพระผู้เป็นเจ้าเพื่อบอกให้รู้ว่า พุทธศาสนาจะถูกทำลายไปตลอดกาล พวกเขากล่าวว่า รัฐบาลอังกฤษสามารถตอบโต้การท้าทายของพระเจ้าธีบอว์ ได้ แต่การท้าทายของปอนคยีที่ต่อสู้นั้น จะรับมือได้อย่างเหมาะสมก็เฉพาะด้วยชาวกะเหรี่ยงที่อยู่ภายใต้มิสชันนารีของพวกเขาเองเท่านั้น…ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นชาวกะเหรี่ยงกระตือรือร้นใคร่จะต่อสู้มากถึงขนาดนี้มาก่อน นี่เป็น…การสมัครสมานชาวกะเหรี่ยงให้รวมกันเข้าเป็นชาติ ๆ หนึ่ง…ชาวกะเหรี่ยงนอกศาสนาทั้งหลาย ต่างผนึกกำลังมาอยู่ในสังกัดของคริสเตียน ทั้งหมดนี้ กำลังก่อให้เกิดผลดีสำหรับชาวกะเหรี่ยง ซึ่งทั้งนี้จะนำพลังและความงอกงามเข้ามาสู่ศาสนาคริสต์ของเรา[43]

ดังจะเห็นว่า ในขณะที่ในสยามนั้น พุทธศาสนากระทำการเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในประเทศ และเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่เครื่องมือของรัฐบาลกลาง แต่ในพม่า ศาสนากลับทำให้เกิดที่มาของการแบ่งแยกอย่างแท้จริงภายในสังคม และในขณะเดียวกัน ก็แบ่งแยกชาวพม่า ออกจากรัฐบาลด้วย การล้มเลิกระบบกษัตริย์ของพม่า ทำให้พม่าไม่เหลือสถาบันที่มีบารมีที่จะจัดระเบียบคณะ

---

[43] Cady, 139.

สงฆ์ สถาบันพุทธศาสนาในพม่า จึงแตกแยกออกเป็นฝักเป็นฝ่าย และฆราวาสชาวพม่าที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกนั้นเอง ที่ใช้ศาสนาเป็นจุดในการระดมกำลังเพื่อการต่อต้านระบอบอาณานิคม ที่สำคัญก็คือ คณะสงฆ์ของพม่า ไม่สู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเติบโตของสมาคมพุทธศาสนาของคนหนุ่มเท่าไรนัก

ในส่วนที่เกี่ยวกับนโยบายด้านภาษาและการศึกษา ชนชั้นสูงของไทย ตอบสนองต่อภารกิจอันท้าทาย คือภารกิจการปรับปรุงให้ทันสมัย ด้วยการดำเนินความพยายามที่สำคัญ ๆ เพื่อปฏิรูประบบการศึกษา และเปลี่ยนระบบการศึกษาไปเป็นหน่วยงานที่ส่งเสริมการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง แม้ว่ามิสชันนารีจะได้รับอนุญาตให้ปฏิบัติงานภายในประเทศ และพวกเขาก็มักจะเน้นการสอนภาษาอังกฤษ แต่สังคมแบบใช้สองภาษาควบกันก็มิได้พัฒนาขึ้นในสยาม ดังเช่นที่เกิดขึ้นในพม่าและในดินแดนอาณานิคมอื่น ๆ ทุกแห่ง เนื่องจากวรรณกรรมสมัยใหม่ วิทยาศาสตร์และวิชาอื่น ๆ โดยทั่วไปใช้ภาษาไทยเป็นสื่อ ดังนั้น ภาษาไทยเองจึงได้ก้าวหน้าไปอย่างต่อเนื่อง มิได้หยุดนิ่งในการเติบโต ส่วนชาวพม่าในฐานะปัจเจกชน สร้างความก้าวหน้าไปได้รวดเร็วในวิชาการแขนงต่าง ๆ ของตะวันตก บนพื้นฐานของการศึกษาด้วยภาษาอังกฤษ ความจริงในข้อนี้ บดบังอิทธิพลในทางลบที่ระบบนี้ มีต่อชาวพม่าโดยทั่วไป อยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ในทศวรรษ 1920 และ 1930 มักดูเหมือนว่า สยามเป็นฝ่ายล้าหลังอยู่เนือง ๆ

เมื่อถึงทศวรรษ 1920 ดูเหมือนว่าพม่ากำลังก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว ในแง่ของการพัฒนาทางการเมืองและเศรษฐกิจ อังกฤษสร้างเศรษฐกิจการพาณิชย์ที่ทันสมัยขึ้น และประชากรจำนวนมาก ได้ถูกนำเข้าสู่ส่วนที่ทันสมัย ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง สินค้าออกของพม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว อยู่ในหมู่สินค้าออกที่มีปริมาณสูงที่สุดในภูมิภาค ในขณะที่ในสยามนั้น ความเติบโตทางเศรษฐกิจดำเนินไปอย่างเชื่องช้ากว่า ในเรื่องนี้มีเหตุเนื่องมาจากสยามมีการลงทุนในระดับที่ต่ำกว่า รวมทั้งฐานโครงสร้างมีการพัฒนาน้อยกว่า นอกจากนี้ แม้ว่ากษัตริย์จะทรงดำเนินความพยายามปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย แต่การปกครองที่ชาวยุโรปเป็นผู้บริหาร ก็มีประสิทธิภาพยิ่งกว่ามาก ในเรื่องของการคุ้มครองทรัพย์สิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพย์สินของชาวยุโรป และในการสร้างความก้าวหน้าให้แก่ผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของชาวยุโรป

ในแง่ของความเติบโตของสถาบันที่เป็นตัวแทนของประชาชนและการปกครองอันมีรัฐธรรมนูญในแบบสมัยใหม่ ก็ดูเหมือนว่าพม่าจะก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าสยามเช่นกัน เมื่อถึงค.ศ.1921 เนื่องจากพม่ามีความเกี่ยวเนื่องอยู่กับอินเดีย พม่าจึงเริ่มต้นกระบวนการพัฒนาเครื่องมือสำหรับการปกครองตนเอง ที่ขัดแย้งกันอยู่ในทีก็คือ หนึ่งในประเด็นที่ใช้เพื่อปลุกระดมนักศึกษาที่เป็นนักดำเนินกิจกรรมของพม่า ก็คือการแยกตัวจากอินเดีย ทั้งเรื่องนี้ยังคงเป็นประเด็นหลักของการประท้วงต่อมาจนกระทั่งถึงกลางทศวรรษ 1930 เมื่อลอนดอนตัดสินใจทำลายความเกี่ยวเนื่องนี้เสีย การกดดันที่ชาวพม่ากระทำต่อผู้ปกครองชาวอังกฤษ เห็นได้ชัดว่าประสบความสำเร็จอย่างดียิ่ง เมื่อถึงค.ศ.1923

รัฐธรรมนูญแนวทวิอธิปไตย* ทำให้พม่าได้มีการปกครองตนเองในระดับหนึ่ง การเลือกตั้งมีขึ้นใน ค.ศ. 1922 ค.ศ.1925 และค.ศ.1928 แม้จะดูเหมือนว่าการเลือกตั้งเหล่านี้ไม่สู้มีอะไรเกี่ยวข้องกับชาวพม่าโดยทั่ว ๆ ไปนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประชาชนในชนบท ในค.ศ.1937 รัฐธรรมนูญที่ผ่านการปฏิรูปแล้ว ทำให้พม่ามีการปกครองตนเองในระดับที่เพิ่มสูงขึ้น ทว่าก็ยังคงน้อยเกินไป ช้าเกินไปสำหรับนักกิจกรรมนักศึกษาชาวพม่าอยู่ดี

ในสยาม กษัตริย์ทรงคัดค้านการเรียกร้องให้ก้าวไปสู่การปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญและสถาบันรัฐสภามาตั้งแต่ครั้งค.ศ.1885 กลุ่มนักศึกษาที่เดินทางกลับมาจากต่างประเทศ ได้ถวายคำกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงดำเนินการเพื่อสร้างความก้าวหน้าไปสู่ระบอบประชาธิปไตย และป้องกันมิให้มีการรวบอำนาจเอาไว้ในมือของฝ่ายบริหารมากขึ้นไปเรื่อย ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ทรงปฏิเสธด้วยเหตุผลว่า ประเทศยังมีการศึกษาไม่พอ และคนที่สูงวัย ก็ไร้ความสามารถ ในขณะที่คนที่เยาว์วัยกว่า ก็ยังไม่พร้อมที่จะปกครอง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ ทรงสามารถปกครองประเทศในฐานะกษัตริย์ที่ทรงมีพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์และเด็ดขาดได้ แม้ว่าโดยทั่วไปแล้ว จะมีขอบเขตจำกัดเพราะอิทธิพลของบรรดาพระอนุชาของพระราชบิดา ยังคงทรงมีอิทธิพลอยู่ในโครงสร้างการปกครองต่อมาอีก การพยายามก่อรัฐประหาร ซึ่งมีขึ้นภายหลังจากที่ทรงขึ้นครองราชสมบัติได้ไม่นานในค.ศ.1912 ทำให้ความโน้มเอียงในเชิงปฏิกิริยาที่มีอยู่เดิมของพระองค์ ยิ่งเหนียวแน่นยิ่งขึ้น และเปลี่ยนให้พระองค์กลายไปเป็นผู้ต่อต้านการปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญอย่างแน่วแน่ ทว่าพระองค์กลับทรงได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นผู้ก่อตั้งลัทธิชาตินิยมไทย และได้รับการยกย่องในเรื่องการสถาปนาอุดมการณ์แห่งของรัฐ ซึ่งเน้นการสร้างอัตลักษณ์อันประกอบด้วย “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” พระองค์ยังทรงเหลือลัทธิชาตินิยมแนวอนุรักษนิยมของทางการ ไว้ให้เป็นมรดกของประเทศ แม้ว่าลัทธิชาตินิยมจะ มิใช่พลังของประชาชนในระยะนั้น แต่ต่อมาภายหลัง ลัทธินี้ได้วางพื้นฐานสำหรับการระดมสรรพกำลังในสังคมไทย อย่างที่มีลักษณะต่อสู้มากขึ้น

ผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงโชคดีเท่ากับพระองค์ในเรื่องการรับมือกับคำเรียกร้องของประชาชน พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 หรือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเผชิญกับคำเรียกร้องให้ปฏิรูปในแนวทางของรัฐธรรมนูญเพิ่มมากขึ้น และเรียกร้องความรับผิดชอบที่สูงขึ้น จากสมาชิกในระบบราชการทหารและพลเรือนชุดใหม่ ที่มิใช่เชื้อพระวงศ์ พระองค์ได้ทรงพบว่าทรงเผชิญกับการก่อรัฐประหารในค.ศ. 1932 ซึ่งนำโดย “ผู้ก่อการ” ทั้งจากทหารและพลเรือน เช่นนายปรีดี พนมยงค์และหลวงพิบูลสงคราม พระองค์ทรงสละราชสมบัติและเมื่อสถานการณ์เริ่มสงบลง หลวงพิบูลสงครามก็ได้ขับหุ้นส่วนในอดีตของตนออกจากประเทศ

---

* (dyarchy) หรือระบบสองอำนาจ ซึ่งเป็นระบบที่ชนพื้นเมืองมีอำนาจในการปกครองเคียงข้างไปกับอำนาจในการปกครองของชาวยุโรป

และก่อตั้งเผด็จการทหารขึ้นมา หลวงพิบูลสงครามเริ่มต้นดำเนินโครงการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย และการปฏิรูปแบบชาตินิยมของตนเอง ความชื่นชมที่เขามีต่อแบบอย่างของญี่ปุ่นและเยอรมัน มีส่วนเป็นสาเหตุอยู่มากทีเดียว

เมื่อเมฆหมอกของสงครามมาชุมนุมอยู่รายรอบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งสยามและพม่าก็เหมือนกับประเทศอื่น ๆ บางประเทศในภูมิภาคนี้ คือมีขบวนการชาตินิยมที่ได้รับการลงหลักปักฐานไว้อย่างดีแล้ว ขบวนการชาตินิยมเหล่านี้ เกือบทั้งหมด ได้รับการจัดตั้งขึ้นด้วยฝีมือของชนชั้นสูงที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ บุคคลเหล่านี้ ได้ลิ้มรสอำนาจเป็นครั้งแรก ภายในระบบราชการแบบใหม่ของรัฐอาณานิคมและกึ่งอาณานิคมในภูมิภาคนี้ เมื่อถึงปลายทศวรรษ 1930 ทุกขบวนการต่างมีเหตุผลที่จะดำเนินการก้าวไปสู่จุดยืนแนวต่อต้านยุโรป อันเป็นตำแหน่งซึ่งทำให้พวกเขาพร้อมเต็มที่ ที่จะต้อนรับญี่ปุ่น ในค.ศ.1942

ข้อเขียนเกี่ยวกับบรรณานุกรม

ผลงานที่พิจารณาประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้อย่างครอบคลุมมากที่สุด ยังคงเป็น D.G.E. Hall, *A History of Southeast Asia,* 4th edn, New York, 1981, แม้ว่าจะอยู่ในรูปแบบที่ล้าสมัยก็ตาม เรื่องราวในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าและยี่สิบ ซึ่งเรียบเรียงไว้ในแบบที่เข้าถึงได้ง่ายกว่า มีอยู่ในผลงาน David Joel Steinberg, et al., *In Search of Southeast Asia: A Modern History,* Sydney, 1987. ในปีหลัง ๆ นี้ มีหนังสือประวัติศาสตร์และการศึกษาพิเคราะห์ด้านการเมืองปรากฏออกมาเป็นจำนวนมาก ผลงานเหล่านี้มุ่งเน้นที่ประเทศหรือภูมิภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะ และอาศัยหลักฐานข้อมูลจากแหล่งในพื้นถิ่นรวมทั้งของอาณานิคมและแหล่งข้อมูลภาษาตะวันตกอื่น ๆ เป็นอันมาก หนังสือเหล่านี้ได้แก่ Barbara Watson Andaya and Leonard Y. Andaya, *A History of Malaysia,* New York, 1982; Robert H. Taylor, *The State in Burma,* London, 1987; M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia: C. 1300 to the Present,* London, 1981; David K. Wyatt, *Thailand: A Short History,* New Haven, 1984; David Chandler, *A History of Cambodia,* Boulder, 1983. ผลงานการสำรวจที่เก่ากว่า ทว่ายังคงมีประโยชน์ ได้แก่ Le Thanh Khoi, *Le Vietnam,* Paris, 1955; Milton Osborne, *The French Presence in Cochinchina and Cambodia: Rule and Response 1859-1905,* Ithaca, 1969; John F. Cady, *A History of Modern Burma,* Ithaca, 1958; และ J.D. Legge, *Indonesia,* Englewood Cliffs, 1964.

ชนชั้นผู้ร่วมมือช่วยเหลือ

ข้อเขียนเกี่ยวกับชาวพื้นเมืองซึ่งเป็นชนชั้นที่ให้ความร่วมมือช่วยเหลือแก่เจ้าอาณานิคม ในฐานะที่เป็นหัวข้อที่แยกต่างหาก เป็นเรื่องค่อนข้างใหม่ กระนั้นก็ดี การปรากฏตัวของกลุ่มปกครองในท้องถิ่นนับตั้งแต่ได้รับเอกราช ซึ่งมีมากมายหลายกลุ่มที่มีความเกี่ยวพันอย่างชัดเจนกับรัฐบาลอาณานิคม ได้กระตุ้นให้เกิดความสนใจในหัวข้อนี้ ข้อเขียนมากมาย พุ่งประเด็นไปที่คริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าและยี่สิบ ผลงานที่โดดเด่นในประเภทนี้ ได้แก่ Heather Sutherland, *The Making of a Bureaucratic Elite, The Colonial Transformation of the Javanese Priyayi,* Singapore, 1979, กับ "The Taming of the Trengganu Elite," ของผู้เขียนคนเดียวกัน และข้อเขียนของออนโกคาม (Onghokham) ในชื่อเรื่อง "The Inscrutable and the Paranoid: An Investigation into the Sources of the Brotodiningrat Affair" ผลงานทั้งสองชิ้นนี้ บรรจุอยู่ในหนังสือ Ruth McVey, ed., *Southeast Asian Transitions: Approaches through Social History,* New Haven, 1978, ซึ่งสองชิ้นแรก เน้นเรื่องชวา ส่วนชิ้นหลังเน้นเรื่องมลายู ที่เป็นประโยชน์เช่นกันได้แก่ J.M. Gullick, *Indigenous Political Systems of Western Malaya,* London, 1958, กับผลงานที่ล่ากว่านั้นของเขา คือ *Malay Society in the Late Nineteenth Century,* Singapore, 1989; รวมทั้ง M.C. Ricklefs, *Jogjakarta Under Sultan Mangkubumi, 1749-1792, A History of the Division of Java,* London, 1974; Anthony Reid, *The Contest for North Sumatra: Atjeh, the Netherlands and Britain 1858-1898,* Kuala Lumpur, 1969. คาร์ล ทร็อคกี (Carl Trocki) ได้พิจารณาความสัมพันธ์ของพวกหัวหน้าของยะโฮร์และผู้นำชาวจีนในสิงคโปร์กับรัฐอาณานิคมของอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ไว้ในผลงานชื่อเรื่องว่า *Prince of Pirates, The Temenggongs and the Development of Singapore and Johor 1784-1885,* Singapore, 1979; และ *Opium and Empire: Chinese Society in Colonial Singapore, 1800-1910,* Ithaca, 1990. การศึกษาพิเคราะห์ถึงสถาบันต่าง ๆ อย่างเช่นการให้สัมปทานการเก็บภาษี ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับชาวจีนโพ้นทะเล ก็ให้ความเข้าใจที่ลุ่มลึกอย่างสำคัญเข้าไปถึงบทบาทของพันธมิตรของรัฐบาลอาณานิคมที่เป็นชาวจีนเช่นกัน James R. Rush, *Opium to Java,* Ithaca, 1989, เป็นคุณูปการที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง เช่นเดียวกับการศึกษาพิเคราะห์ถึงชุมชนชาวจีนต่าง ๆ ของบุคคลดังต่อไปนี้คือ Maurice Freedman, G. William Skinner, Wang Gungwu, Wong Lin Ken, Edgar Wickberg, Lea Williams และ Leo Suryadynata ผลงานอย่างเช่น Anthony Reid, "Habib Abdur-Rahman Az-Zahir (1833-1896)," *Indonesia,* 13 (1972), พิจารณาปัญหานี้จากมุมมองของชีวประวัติ ที่น่าสนใจเช่นเดียวกัน ได้แก่งานเขียนประเภทอัตชีวประวัติบางชิ้น ที่นำเสนอได้ดีที่สุด คือเรื่อง *Hikaya Abdullah* ของ Abdullah bin Abdulkadir มีผลงานบางชิ้น ที่เกี่ยวกับช่วงระยะเวลาก่อนหน้านี้ อย่างเช่นการศึกษาพิเคราะห์อย่างที่มีลักษณะแปลกใหม่ คือ Jean Gelman Taylor, *The Social World of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia,* Madison, 1983. การเติบโตของชนชั้นสูงชาวพื้นเมืองในอินโดจีน เป็นหัวข้อที่รายงานไว้ใน David Marr, *Vietnamese Anticolonialism, 1885-1925,* Berkeley, 1971 และ

Vietnamese Tradition on Trial 1920-1945, Berkeley, 1981,ของผู้เขียนคนเดียวกัน กับในผลงานของออสบอร์น (Osborne) เรื่อง *The French Presence.*

การปกครองโดยตรงและโดยอ้อม

การวิเคราะห์การปกครองโดยตรงและโดยอ้อม มีขนบประเพณีการเขียนประวัติศาสตร์ที่เป็นแก่นสารสำคัญ หนึ่งในผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่เก่าแก่ที่สุด ที่ยังคงใช้การได้อย่างคงทน ได้แก่ผลงานเกี่ยวกับการปกครองแบบอาณานิคมของอังกฤษและดัตช์ในมลายูและอินดีสของรูเพิร์ต เอเมอร์สัน นั่นคือ Rupert Emerson, *Malaysia: A Study in Direct and Indirect Rule,* New York, 1937. ผลงานการศึกษาที่เก่าแก่ ซึ่งมีความสำคัญและมีอิทธิพลอีกเล่มหนึ่งในประเภทนี้ ได้แก่ J.S. Furnivall, *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India,* Cambridge, UK, 1948. ปัญหาที่เกี่ยวข้อง ยังได้ถูกหยิบยกขึ้นมาอภิปรายในผลงานของกุลลิค (Gullick) รวมทั้งใน ผลงานของซูเทอร์แลนด์ ของทร็อคกี และของโรเบิร์ต เทย์เลอร์ (Sutherland, Trocki และRobert Taylor) สำหรับฟิลิปปินส์ มีหนังสือรวมบทความอยู่ใน Norman G. Owen, ed., *Compadre Colonialism: Studies on the Philippines under American Rule,* Ann Arbor, 1971 โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อเขียนของไมเคิล คัลลิเนน (Michael Cullinane) เรื่อง "Implementing the 'New Order': The Structure and Supervision of Local Government During the Taft Era". ผลงานสำคัญที่เป็นการศึกษาพิเคราะห์ถึงประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ มีอยู่ใน McVey, ed., *Southeast Asian Transitions.* นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่สำคัญอยู่มากมายเช่นกัน ในผลงานประเภทชีวประวัติและบันทึกความทรงจำของ เจ้าหน้าที่อาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลงานที่มองการณ์ได้ลุ่มลึกอย่างสำคัญเข้าไปถึงระบบการปกครองในโลกมาเลย์ พบอยู่ใน Anthony C. Milner, *Keraja'an: Malay Political Culture on the Eve of Colonial Rule,* Tucson, 1982, และ Shaharil Talib, *After Its Own Image*, Singapore, 1986.

กฎหมายและความเป็นระเบียบ

ข้อเขียนเกี่ยวกับกฎหมายและความเป็นระเบียบเรียบร้อยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ น่าจะเป็นได้ว่าเป็นข้อเขียนเกี่ยวกับอาณานิคมในภูมิภาคนี้ ที่มีการพัฒนาดีที่สุด งานดังกล่าว อย่างเช่น Sir Charles Crosthwaite, *The Pacification of Burma,* London, 1912 ; C. Snouck Hurgronje, *The Achehnese,* Leiden and London, 1906; Auguste Pavie, *Mission Pavie,* Paris, 1898-1904; Sydney Cloman, *Myself and a Few Moros,* Garden City, 1923; Victor Hurley, *Swish of the Kris: The Story of the Moros,* New York, 1936; และ Henry Keppel, *The Expedition of H.M.S. "Dido" for the*

Suppression of Piracy, with Extracts from the Journal of James Brooke Esq., of Sarawak, London, 1846, เป็นตัวอย่างที่เป็นตัวแทนของบันทึกความทรงจำของหลาย ๆ บุคคลที่เกี่ยวข้องในการเข้ายึดภูมิภาคนี้เป็นอาณานิคม และเป็นผู้แก้ต่างให้กับการสถาปนาการปกครองตามแบบยุโรปขึ้นในบริเวณส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้ ข้อเขียนดังกล่าว มีสิ่งพิมพ์ที่เป็นข้อมูลสมัยก่อนหน้านี้ เช่นหนังสือรวมข้อเขียนของพอล กราทอสกา (Paul Kratoska) ชื่อเรื่องว่า *Honourable Intentions: Talks on the British Empire in Southeast Asia Delivered at the Royal Colonial Institute,* Singapore, 1983, และAmin Sweeney, *Reputations Live On: An Early Malay Autobiography,* Berkeley, 1980. การศึกษาพิเคราะห์ที่เขียนถึงผลสะท้อนจากการปกครองแบบอาณานิคม อาศัยการตรวจสอบคลังเอกสารสมัยอาณานิคมเป็นหลัก ผลงานจำพวกนี้ ได้แก่ Nicholas Tarling, *Piracy and Politics in the Malay World,* Melbourne, 1963; Jagjit Singh Sidhu, *Administration in the Federated Malay States 1896-1920,* Kuala Lumpur, 1980; Milton Osborne, *The French Presence;* Emily Sadka, *The Protected Malay States, 1874-1895,* Kuala Lumpur, 1968; Anthony Reid, *The Contest for North Sumatra;* Eliodoro G. Robles, *The Philippines in the Nineteenth Century,* Quezon City, 1969; Russel Roth, *Muddy Glory: America's "Indian Wars" in the Philipines 1899-1935,* Hanover, 1981. ผลงานการศึกษาพิเคราะห์ที่ล่ากว่านั้น ซึ่งเขียนขึ้นจากมุมมองของรัฐบาลของชนพื้นถิ่นที่รับช่วงอำนาจต่อมา มักนำเสนอเหตุการณ์ในลักษณะที่เป็นการวิพากษ์มากกว่า งานในประเภทหลังนี้ พิจารณาถึงส่วนผสมที่ขัดแย้งกันของวัฒนธรรมทางการเมืองที่มีอยู่เดิมในท้องถิ่น กับโครงสร้างตามหลักประสิทธิภาพของลัทธิอาณานิคมยุโรป ตัวอย่างของผลงานเหล่านี้ ได้แก่ Benedict R. O'G. Anderson, "The Idea of Power in Javanese Culture," in Claire Holt, ed., *Culture and Politics in Indonesia,* Ithaca, 1972; James Siegel, *The Rope of God,* Berkeley, 1968; James Warren, *The Sulu Zone,* Singapore, 1979; Heather Sutherland, *The Making of a Bureaucratic Elite;* และ Robert Taylor, *The State in Burma.* ผลงานการวิเคราะห์ที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง เกี่ยวกับโครงการ "รักษาความสงบเรียบร้อย" ที่ประเทศอาณานิคมทั้งหลายนำมาปฏิบัติ คือ James C. Scott, *The Moral Economy of the Peasant,* New Haven, 1976.

สังคมพหุภาพ

เจ.เอส. เฟอร์นิวัลล์ ได้คิดคำว่า "สังคมพหุภาพ" (plural society) ขึ้นมา และผลงานของเขา ก็ยังคงเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการศึกษาอย่างจริงจังถึงปรากฏการณ์นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เล่มที่มีชื่อเรื่องว่า *Colonial Policy and Practice.* ผลงานเล่มนี้ ไม่เพียงแต่นิยามปรากฏการณ์นี้เท่านั้น หากยังคงเป็นการศึกษาพิเคราะห์ในเชิงเปรียบเทียบอย่างแท้จริงเพียงเล่มเดียวด้วย ข้อเขียนส่วนใหญ่ จำเพาะเจาะจงเฉพาะประเทศ หรือจำกัดขอบเขตไว้เพียงแค่ชุมชนของเฉพาะชาติพันธุ์ การศึกษาพิเคราะห์มากมาย

หลายเล่ม จับจุดสำคัญที่กลุ่มต่าง ๆ อย่างเช่นชาวจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่ซึ่งการปรากฏตัวของพวกเขา ก่อให้เกิดปัญหาร้ายแรงในด้านเศรษฐกิจและการเมือง เช่นในมาเลเซียเป็นต้น ผลงานเหล่านี้ ประกอบด้วยข้อเขียนที่ค่อนข้างล้าสมัย ทว่ายังคงมีประโยชน์ นั่นคือ Victor Purcell, *The Chinese in Southeast Asia,* London, 1965, และ C.P. Fitzgerald, *The Southern Expansion of Chinese People,* London, 1972. ทัศนะที่สำคัญ ๆ ของมาเลเซีย มีนำเสนอไว้ในผลงานหลายเล่ม ได้แก่ Philip Loh Fook Seng, *The Malay States 1877-1895, Political Change and Social Policy,* Kuala Lumpur, 1969; และในผลงานของผู้เขียนคนเดียวกันนี้อีกเล่มหนึ่ง คือ *Seeds of Separatism: Educational Policies and Social Change 1819-1972,* Kuala Lumpur, 1975; รวมทั้งในผลงาน K.J. Ratnam, *Communalism and the Political Process in Malaya,* Singpore, 1965; และในผลงานการศึกษาพิเคราะห์ชุมชนชาวอินเดียของไมเคิล สเตนสัน คือ Michael Stenson, *Class, Race and Colonialism in West Malaysia,* St Lucia, 1980; และใน L.A.P. Gosling, "Migration and Assimilation of Rural Chinese in Trengganu," in John Bastin and R. Roolvink, eds, *Malayan and Indonesian Studies: Essays Presented to Sir Richard Winstedt on His Eighty-fifth Birthday,* Oxford, 1964. สำหรับสิงคโปร์ มีผลงานของวอร์เรนคือ James Warren, *Rickshaw Coolie: A People's History of Singapore,* Singapore, 1987. ผลงานที่ใช้วิธีการอันแผกพิเศษในการศึกษาพิเคราะห์ชุมชน ได้แก่ John Butcher, *The British in Malaya 1880-1941, The Social History of a European Community in Colonial South-East Asia,* Kuala Lumpur, 1979. ผลงานคลาสสิคในการศึกษาพิเคราะห์ประเทศไทย ได้แก่ G. William Skinner, *Chinese Society in Thailand: An Analytical History,* Ithaca, 1957; ที่มีความสำคัญเช่นกันคือ Dorothy Hess Guyot, "Communal Conflict in the Burma Delta," in McVey, *Southeast Asian Transitions.* ผลงานคลาสสิคเกี่ยวกับชนเผ่าที่เป็นชนชาติกลุ่มน้อย ได้แก่ E.R. Leach, *Political Systems of Highland Burma,* 1954. ผลงานที่มีเพิ่มเติมเข้ามาในระยะหลัง ได้แก่ Ann Laura Stoler, *Capitalism and Confrontation in Sumatra's Plantation Belt 1870-1979,* New Haven, 1985.

สยามกับพม่า

ผลงานมาตรฐานเกี่ยวกับการศึกษาพิเคราะห์สยาม ได้แก่ David Wyatt, *Thailand: A Short History,* New Haven, 1984, รวมทั้งหนังสือโดยผู้เขียนคนเดียวกันในชื่อเรื่องว่า *The Politics of Reform in Thailand,* New Haven, 1969; ที่มีคุณค่าเช่นเดียวกัน ได้แก่เอกสารต่าง ๆ ที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์เศรษฐ์รวบรวมไว้ นั่นคือ Chatthip Nartsupha and Suthy Prasartset, *The Political Economy of Siam 1851-1910*, 1981. ผลงาน David M. Engle, *Law and Kingship in Thailand*

During the Reign of King Chulalongkorn, Ann Arbor, 1975, เป็นการอภิปรายที่สำคัญถึงการปฏิรูปต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทัศนะที่มีความสำคัญอีกด้านหนึ่ง เกี่ยวกับการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของไทย คือ Stanley J. Tambiah, *World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background*, Cambridge, UK, 1976. แวดวงวิชาการไทยในระยะหลัง วางทัศนะอย่างที่มีการวิพากษ์วิจารณ์มากยิ่งขึ้น ต่อบทบาทของกษัตริย์ในการสร้างความทันสมัย ด้วยการรื้อฟื้นผลงานต่าง ๆ ของจิตร ภูมิศักดิ์ นักมาร์กซิสต์ชาวไทย ซึ่งเคร็ก เรย์โนลส์ (Craig Reynolds) ได้แปลออกมาในชื่อว่า *Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today*, Ithaca, 1987.

สำหรับพม่า ดู Taylor, *The State in Burma*, และ Cady, *A History of Modern Burma*. ผลงานการศึกษาพิเคราะห์พม่าที่มีความสำคัญชิ้นอื่น ๆ ได้แก่ Josef Silverstein, *Burma Military Rule and the Politics of Stagnation*, Cornell, 1977; Frank N. Trager, *Burma, From Kingdom to Republic: A Historical and Political Analysis*, 1966; และเล่มที่ล่ากว่านั้น คือ David I. Steinberg, *Burma, A Socialist Nation of Southeast Asia*, Boulder, 1982.

บทที่ 3

ภาวะการพาณิชย์ระหว่างประเทศ รัฐ และสังคม
อันส่งผลต่อ
การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ในราว ค.ศ.1800 ไปจนกระทั่งเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 อุบัติขึ้น โดยส่วนสำคัญแล้วหลั่งไหลมาจากการพาณิชย์นานาชาติ ซึ่งส่งผลกระทบ ต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองของภูมิภาคนี้ อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน การพาณิชย์ดังกล่าว มีบทบาทสำคัญในการสร้างคุณสมบัติประจำตัวทางด้านการเมืองและสังคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นเวลาช้านานมาแล้ว ทว่าแรงผลักดันจากภาวะจำยอมเพราะการบีบบังคับของลัทธิทุนนิยมตะวันตกที่กำลังพัฒนา และการปฏิวัติอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งประมาณหลังค.ศ.1850 เป็นต้นมา ซึ่งแผ่ขยายอิทธิพลไปทั่วโลก และมีอำนาจครอบงำที่ไม่อาจต้านทานได้ในช่วงหนึ่งร้อยห้าสิบปีนี้ ส่งผลให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงโฉมหน้าไปอย่างรวดเร็ว ทั่วถึง และเด็ดขาดอย่างน่าทึ่ง ในแง่หนึ่ง อาจตีความได้ว่า ลัทธิทุนนิยมได้สร้างระบบรัฐในแบบสมัยใหม่ขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และโดยการนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในทุก ๆ ทาง อย่างเต็มที่ควบคู่มาด้วย

รัฐและสังคมสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า

ในราวค.ศ.1800 บทบาทในการสร้างการเปลี่ยนแปลงของการพาณิชย์ระดับโลกในรูปแบบใหม่นี้ ยังอยู่ในระยะเริ่มต้น ดังนั้น เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงยังคงรักษาบูรณภาพและพลวัตทางการเมืองเศรษฐกิจและสังคมไว้ได้มาก ทั่วบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเกือบทุกแห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถูกชนชั้นสูงที่มีขนาดของกลุ่มและมีระดับอำนาจต่าง ๆ กัน เข้าควบคุมแแบบแผนการจัดระบบสังคมและเศรษฐกิจ ชนชั้นสูงเหล่านี้ อาศัยความคิดจากอินเดียและมีจุดร่วมรวมศูนย์อยู่ที่ประมุขซึ่งเป็นบุคคลที่มีเกียรติจากวงศ์วานในเชื้อสายที่บริสุทธิ์หมดจด ในการดำเนินการจัดระบบสังคมและเศรษฐกิจของชนชั้นสูงดังกล่าว พวกเขาให้ความสำคัญอย่างสูงกับการควบคุมและเพิ่มพูนกำลังคน มิใช่ที่การควบคุมและเพิ่มพูนพื้นที่หรือทุน คนในบังคับของชนชั้นสูงเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้ว อาศัยอยู่ตามหย่อม

ที่มีคนตั้งรกรากกันอย่างหนาแน่น ซึ่งเป็นสภาพที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากภูมิทัศน์ของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ ที่มีป่าไม้หนาแน่นและมีประชากรอาศัยอยู่เบาบาง การจัดองค์กรสังคม อยู่ในรูปการผูกสัมพันธ์อย่างมีเงื่อนไขกับผู้อุปถัมภ์ตน ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ "รัฐ" นั้น อันที่จริงแล้ว เป็นชื่อที่ค่อนข้างจะโอ่อ่าสำหรับสิ่งที่โดยแก่นแล้ว คือการผูกมัดเข้าด้วยกันระหว่างปลายสุดทั้งสองข้างของสายความสัมพันธ์ซึ่งเป็นในแบบส่วนตัว และมีรูปทรงอยู่ในแนวตั้ง สถาบันต่าง ๆ ของรัฐและกระบวนการและวิธีการดำเนินการปกครอง มีลักษณะไม่เป็นทางการ ไม่ถาวร เป็นเรื่องของตัวบุคคล เปลี่ยนแปลงง่ายและเจรจาต่อรองกันได้ ทั้งยังตกเป็นเหยื่อของการแข่งขันจากพวกผู้ดีชั้นสูงในราชสำนักหรือผู้มีอำนาจในท้องถิ่นเสมอ ในทำนองเดียวกัน การควบคุมในด้านการบริหารและปกครอง ก็มีลักษณะประจำตัวที่ความอ่อนแอ กระจัดกระจาย ไม่สม่ำเสมอและไม่มีการรวมศูนย์ อำนาจโดยแท้จริงในบริเวณนอกส่วนที่เป็นแกนกลางของรัฐออกไปนั้น ปกติแล้ว สงวนไว้แต่เฉพาะผู้เป็นหัวหน้าของดินแดนนั้น หรือของเจ้าเมืองออกที่มีอำนาจกึ่งปกครองตนเองเป็นผู้ใช้อำนาจ การปกครองมีรูปแบบต่าง ๆ กัน ในลักษณะสุดโต่งทางด้านหนึ่งแสดงให้เห็นที่แบบแผนการจัดระบบงานของรัฐตามหลักลัทธิขงจื๊อ แบบแผนนี้มีลักษณะเคร่งธรรมเนียมเข้มแข็ง และเอาจริง เอาจัง เป็นแบบแผนที่รัฐเวียดนามที่ได้อิทธิพลจากจีนซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเว้ ใช้มาตั้งแต่ค.ศ.1802 แบบแผนการปกครองเช่นนี้ให้แนวคิดเกี่ยวกับรัฐได้ชัดเจนมากกว่า ในฐานะที่เป็นองคภาวะที่ไม่เป็นส่วนตัว และมีแบบแผนการบริหารอย่างระบบขุนนาง แม้รูปแบบนี้จะเป็นการปกครองราษฎรที่มีลักษณะเป็นทางการมากกว่า มีความซับซ้อนและมีประสิทธิภาพยิ่งกว่าวิธีการปกครองของเพื่อนบ้านอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ผู้ที่อยู่ในข่ายที่ต้องเสียภาษีส่วนใหญ่ ก็ยังคงหลบเลี่ยงจากบัญชีภาษีรายหัวของขุนนางไปได้ ที่สุดโต่งไปอีกทางหนึ่ง คือหมู่บ้านที่มีหัวหน้าหมู่บ้านปกครอง หมู่บ้านเหล่านี้กระจายอยู่ตามบริเวณที่สูงที่มีประชากรอาศัยอยู่เบาบาง ตามบริเวณที่ลุ่มที่อยู่ห่างทะเลลึกเข้าไปในแผ่นดิน และชายฝั่งทะเลที่ห่างไกลจากเส้นทางสัญจร บริเวณดังกล่าวเหล่านี้ปลอดพ้นจากการอวดอ้างถึงความเป็นรัฐทั้งปวง

ลักษณะการจัดระบบทางการเมืองและสังคมในแบบ "ค้างเติ่งอยู่กับที่" เช่นนี้ มีพิธีกรรมและความคิดความเชื่อคอยค้ำจุนให้ ทว่าความมั่นคงเข้มแข็งก็เกิดขึ้นได้ด้วยความสามารถของผู้นำ ในอันที่จะจัดหาโภคทรัพย์มาแจกจ่ายในหมู่บริวารของตน เครือข่ายการแลกเปลี่ยนและการจัดจำหน่าย ซึ่งโครงสร้างการเมืองและสังคมแบบนี้พึ่งพาอาศัยอยู่ แผ่ออกอย่างกว้างไกล นับจากดินแดนของชนเผ่าที่อยู่บนที่สูงที่ห่างไกลที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปจนถึงศูนย์กลางการพาณิชย์ที่คึกคักของจีนตอนใต้และเอเชียตะวันตก เครือข่ายเหล่านี้ ทำให้ผู้นำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สามารถสร้างรายได้และสร้างความเคารพยำเกรงซึ่งพวกเขาจำเป็นต้องมี เพื่อไว้สำหรับใช้บำรุงเลี้ยงแว่นแคว้นของตน ประมุขผู้ครองรัฐนั้น โดยทั่วไปแล้ว เป็นนักการค้าที่มีอิทธิพลมากที่สุดในรัฐ การที่ประมุขอนุญาตให้ผู้อื่นมีสิทธิในการค้าอย่างไม่จำกัด ย่อมเป็นการเสี่ยงว่าจะเกิดมีศูนย์กลางอำนาจที่เป็นทางเลือกใหม่ขึ้นมา การค้าที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ปกติแล้ว ก่อตั้งขึ้นบนพื้นฐานของบรรณาการ จุดศูนย์กลาง

ของการค้าแบบบรรณาการนี้อยู่ที่ตลาดในประเทศจีนและดำเนินการโดยตัวแทนชาวจีน การค้าแบบบรรณาการนี้นำสิ่งของที่ผลิตหรือรวบรวมมาจากท้องถิ่น ได้แก่ ข้าว ปลา พริกไทยและผลิตภัณฑ์แปลก ๆ จากป่าและทะเล (งาช้าง ขนนก ปลิงทะเล อัญมณี ขี้ผึ้งและยางไม้ เป็นอาทิ) เข้ามาสู่วงจรเพื่อแลกเปลี่ยนไปเป็นสินค้าทางยุทธศาสตร์ สินค้ายุทธศาสตร์เหล่านี้ได้แก่ อาวุธ ดินปืนและวัสดุก่อสร้าง และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง สินค้าฟุ่มเฟือยต่าง ๆ – ได้แก่ ผ้าไหม เครื่องดินเผาเคลือบ (เซรามิก) เครื่องยา รมควัน ยา โลหะมีค่า – สินค้าเหล่านี้นำเข้ามาเพื่อการใช้สอยของคนชั้นสูงภายในรัฐ อย่างไรก็ดี การผูกขาดการค้าโดยรัฐ โดยปกติก็เป็นสิ่งที่ยากจะธำรงรักษาไว้ และมีแนวโน้มว่าจะคุมไม่อยู่ เมื่อเผชิญกับการแข่งขันจากเครือข่ายการพาณิชย์ที่เป็นคู่แข่ง คู่แข่งนี้บางครั้ง ก็เป็นเครือข่ายของต่างชาติ บางครั้ง ก็อยู่ใต้อำนาจครอบงำของพวกผู้ดีหรือชนชั้นสูงในภูมิภาค ด้วยเหตุนี้ ผู้ปกครองรัฐจึงมีความจำเป็นทั้งในด้านการเงินและการเมือง ที่จะต้องมีสถาบันที่เป็นพันธมิตร มารับสัมปทานการเก็บหารายได้จากภาษี นั่นคือ สิทธิแต่ผู้เดียวของกษัตริย์ ที่จะทรงเรียกเก็บผลผลิตหรือกำหนดพิกัดอัตราภาษีจากการอุปโภคบริโภค กษัตริย์ยังทรงมีเอกสิทธิ์ในกิจกรรมรูปแบบอื่น ๆ เช่นการค้าหรือการพนันในท้องถิ่น เอกสิทธิ์นี้ถูกขายทอดให้กับบุคคลที่มีอำนาจในท้องถิ่น (ซึ่งมักเป็นชาวต่างชาติที่ควบคุมการพาณิชย์ในท้องถิ่นอยู่) โดยแลกกับจำนวนเงินที่กำหนดไว้ตายตัว และแลกกับความร่วมมือทางด้านการเมือง

จุดศูนย์กลางของกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจนี้ อยู่ที่ตัวนคร ชนชั้นสูงที่มีความมั่งคั่งมากและที่มีท่าทางแบบบุคคลที่มีความสำคัญ สำแดงอำนาจของตนจากศูนย์กลางที่เป็นชุมชนเมืองที่โอ่อ่านี้ (ทว่าบางครั้ง ก็โยกย้ายเปลี่ยนที่ได้) เช่นอังวะ กรุงเทพฯ เว้ และยอกยาการ์ตา ประชาชนที่ชนชั้นสูงเหล่านี้นำมาอยู่ในเมืองหลวงร่วมกับตน ได้แก่ทาสและข้า (สถานภาพซึ่งปกติแล้ว จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลนั้นตกเป็นหนี้) คนเหล่านี้ทำหน้าที่เสริมบารมีให้แก่พวกเขา รวมทั้งรับใช้ หารายได้ให้ สร้างสิ่งประดิษฐ์ ผลิตสิ่งของ ให้ความบันเทิงและสร้างวัฒนธรรม สภาพที่เห็นอยู่อย่างชัดเจนคือการมีจำนวนประชากรต่ำและการไร้ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สภาพเช่นนี้ ย่อมทำให้ไม่อาจมีตลาดแรงงานรับจ้างเสรีอยู่ในชุมชนเมือง พ่อค้าชาวต่างชาติ มีที่พักอาศัยอยู่ในบริเวณต่าง ๆ ของเมือง โดยแยกกันอยู่เป็นส่วน ๆ ตามเชื้อชาติ คนต่างชาติเหล่านี้ ช่วยให้ความรู้สึกถึงความเป็นนครที่ประกอบด้วยชนนานาชาตินานาภาษา นครพวกนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะห่อหุ้มแก่นประชาคมการเมืองที่กว้างขวางใหญ่โตยิ่งกว่าไว้ภายใน และแน่นอนว่า รวมถึงพลังอำนาจของจักรวาลเบื้องบนด้วย ทั้งนี้เพื่อแสดงและยืนยันถึงความยิ่งใหญ่ของรัฐและของกษัตริย์ผู้ครองรัฐนั้น ประมุขของรัฐที่มั่งคั่งเฟื่องฟูน้อยกว่า อาจขาดความโอ่อ่านี้ ทว่าการแสดงทีท่าด้านความคิดความเชื่อจะเป็นในทำนองเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม บริเวณที่เป็นจุดรวมศูนย์อันกอปรด้วยภาวะแวดล้อม ความสำคัญและปัจจัยในการบำรุงเลี้ยงรัฐ คือบริเวณรอบนอก ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่จำนวนมาก มิได้อาศัยอยู่ในเมือง หากอาศัยอยู่ตามชุมชนชนบทในบริเวณที่ลุ่มต่ำหรือหมู่บ้านชาวประมง หรือในอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าคนส่วนใหญ่ที่ได้กล่าวนี้มาก และอยู่ห่างไกลจากอำนาจของรัฐออกไปมาก ได้แก่

ชนที่เร่ร่อนอยู่ตามท้องทะเล หรือชนที่ทำไร่นาเลื่อนลอยในบริเวณที่สูง หรือชนที่อยู่ห่างจากทะเลลึกเข้าไปภายในแผ่นดิน พวกเขาเหล่านี้ ล้วนดำเนินชีวิตในแบบที่มุ่งหาเลี้ยงชีพเพื่อให้พอกินไปวัน ๆ หมู่บ้านมิใช่สถานที่ที่เงียบสงบ เลี้ยงตนเองอยู่ได้ในด้านเศรษฐกิจและการเมือง ดังที่บรรยายไว้ในข้อเขียนแนวโรแมนติคสมัยหลัง เศรษฐกิจของเกษตรกร สร้างขึ้นจากการผลิตข้าวแบบมีการชลประทานเข้าช่วย ข้าวที่ผลิตได้ผู้ปลูกข้าวเป็นผู้บริโภคเสียโดยมาก โดยบริโภคร่วมไปกับผักและปลาชนิดต่าง ๆ การบริโภคเนื้อมีเป็นครั้งคราว ทว่าเกษตรกรเหล่านี้จำเป็นต้องซื้อสิ่งของจากนอกหมู่บ้านด้วยเช่นกัน เป็นต้นว่าเกลือและภาชนะที่ทำด้วยกระเบื้องลายครามและทองแดง เหล็กสำหรับผลิตอาวุธ และสำหรับติดที่ปลายคันไถ เครื่องดนตรี สัตว์สำหรับเทียมลากหรือแบกขนสัมภาระ และแม้กระทั่งฝิ่น แรฟเฟิลส์ได้กล่าวถึงการบริโภคฝิ่นในชวาไว้ในค.ศ.1817 ว่า “ฝังลึกลงเป็นนิสัย และส่งอิทธิพลที่เป็นอันตรายอย่างร้ายแรงต่อศีลธรรมของประชาชน”[1] การจะได้สิ่งเหล่านี้มา เกษตรกรต้องพึ่งพาอาศัยพ่อค้า ซึ่งปกติแล้วเป็นชาวจีน พ่อค้าขนสินค้าลงเรือมาจากเมืองใหญ่ เพื่อนำมาแลกเปลี่ยนกับข้าวและผลิตผลทางการเกษตรที่เป็นส่วนเกินจากการบริโภค หรือกับผลผลิตอื่น ๆ ซึ่งชาวบ้านเก็บมาจากป่าใกล้เคียง (ไม้ หวาย ยางไม้) โดยทั่วไปแล้ว สินค้าต่าง ๆ ขนย้ายกันตามลำแม่น้ำ เพราะถนนหนทางทุรกันดาร อันตรายและวางใจไม่ได้ ขณะที่ยวดยานพาหนะก็มิได้มีใช้สอยกันอยู่โดยทั่วไป และสัตว์ใช้งานสำหรับแบกขนสิ่งของและลูกหาบ ก็สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก ที่แปลกไปจากแวดวงการค้านอกท้องถิ่น ก็คือเครือข่ายตลาดนัดที่จัดขึ้นภายในพื้นถิ่น เป็นระยะ ๆ ที่ตลาดนัดนี้เกษตรกรนำหัตถกรรมที่ตนผลิตขึ้นหรือยาสูบที่พวกเขาปลูกได้ มาแลกเปลี่ยนกับข้าวหรือปลาแห้งหรือหมากพลู เครือข่ายของตลาดประเภทนี้ คึกคักและมีรากฐานมั่นคง การแลกเปลี่ยนส่วนใหญ่ อยู่ในรูปการแลกกันด้วยสิ่งของ ขณะเดียวกัน เงินตราซึ่งปกติแล้ว อยู่ในรูปชิ้นทองแดงหรือสังกะสี ก็เป็นสิ่งที่รู้จักกันดีและมีใช้กันอยู่ นอกจากนี้ ยังมีเหรียญชนิดต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ทั่วชนบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เหรียญเหล่านี้ส่วนใหญ่มีมูลค่าน้อยมาก เพื่อให้เหมาะกับลักษณะการเร่สัญจรไปมาตามที่ต่าง ๆ ของการพาณิชย์ในชนบท

ความเจริญมั่งคั่งของรัฐใดรัฐหนึ่ง รวมทั้งความยืนยาวของรัชกาลของพระประมุขพระองค์ใดพระองค์หนึ่งโดยเฉพาะ ขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการเค้นผลประโยชน์จากแหล่งรวมการผลิตอุตสาหกรรมและการพาณิชย์ดังกล่าวนี้ พระประมุขทรงอ้างสิทธิในผลผลิตส่วนหนึ่ง พร้อมทั้งเก็บภาษีจาก กิจกรรมการค้าขายผลผลิตเหล่านี้ โดยตรงหรือโดยอ้อมและนำสิ่งที่เป็นรายรับพวกนี้ป้อนเข้าสู่วงจรการค้าที่สูงกว่า ในระดับชาติและนานาชาติ เพื่อผลกำไรของพระองค์ นอกจากนี้ องค์ประมุขยังทรงต้องการแรงงานจากราษฎรของพระองค์ เพื่อสร้างถาวรวัตถุที่จำเป็นสำหรับการส่งเสริมการผลิต ได้แก่ คูคลองส่งน้ำ สะพาน ถนน ทั้งหมดนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง อันกอปรด้วยความจงรักภักดีซึ่งสร้างสมขึ้นจากความสวามิภักดิ์ที่ตัวบุคคล กษัตริย์ที่เข้มแข็ง ที่ทรงรวม

---

[1] T.S. Raffles, *The History of Java*, Kuala Lumpur, 1978 [first published 1817], I. 102.

อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง จำเป็นจะต้องกุมความซื่อสัตย์จงรักภักดีและความสวามิภักดิ์ของประชากรส่วนใหญ่ไว้ ช่วงเวลาของความอ่อนแอและการต่อสู้เพื่อแก่งแย่งอำนาจ ย่อมเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องเกิดขึ้นในระยะที่การควบคุมกำลังคนของส่วนกลาง ถดถอยลงไป โดยพวกบริวารก็เอาใจออกห่างไปหาฝ่ายที่เป็นคู่แข่งขันในท้องถิ่นหรือในราชสำนัก ความไร้เสถียรภาพที่โครงสร้าง ที่มีฝังมากับการแข่งขันเพื่อช่วงชิงบริวารและผู้สนับสนุน คือสิ่งที่กำหนดขอบเขตของสิ่งที่รัฐตั้งข้อเรียกร้องเอาจากราษฎร เพราะในสภาพแวดล้อมที่มีโอกาสเปลี่ยนแปรได้ง่ายเช่นนี้ รัฐมิได้มีหนทางที่จะบังคับให้ราษฎรปฏิบัติตามคำเรียกร้องต้องการอย่างไร้เหตุผลได้อย่างสม่ำเสมอ ดังนั้น การเรียกร้องเอาจากหมู่บ้าน จึงมีลักษณะเบาและไม่สม่ำเสมอ และกระทำโดยพิจารณาถึงสภาพความเป็นอยู่ที่ดีของชาวบ้านอยู่มาก มีบ่อยครั้งที่หมู่บ้านที่อยู่ห่างไกล มักไม่ต้องจัดหาอะไรให้แก่รัฐมากไปกว่าการส่งส่วยเป็นครั้งคราว ในรูปส่วนหนึ่งของผลิตผลจากป่าและจากทะเลที่พวกเขาเก็บรวบรวมมา สำหรับในส่วนพวกบริวาร พวกเขาก็ได้รับความมั่งคั่ง ความมั่นคง สถานภาพและความรู้ความชำนาญด้านการปกครองและด้านเทคโนโลยีที่ทางรัฐ จัดสรรให้กับพวกเขา รวมทั้งสิทธิพิเศษในด้านจิตใจ ในอันที่จะได้รับความดีความชอบและการมีส่วนร่วมในเกียรติยศบารมีของพระประมุข ซึ่งเป็นการตอบแทนสิ่งที่พวกเขาจัดหามาให้และกับบริการด้านแรงงานของพวกเขา

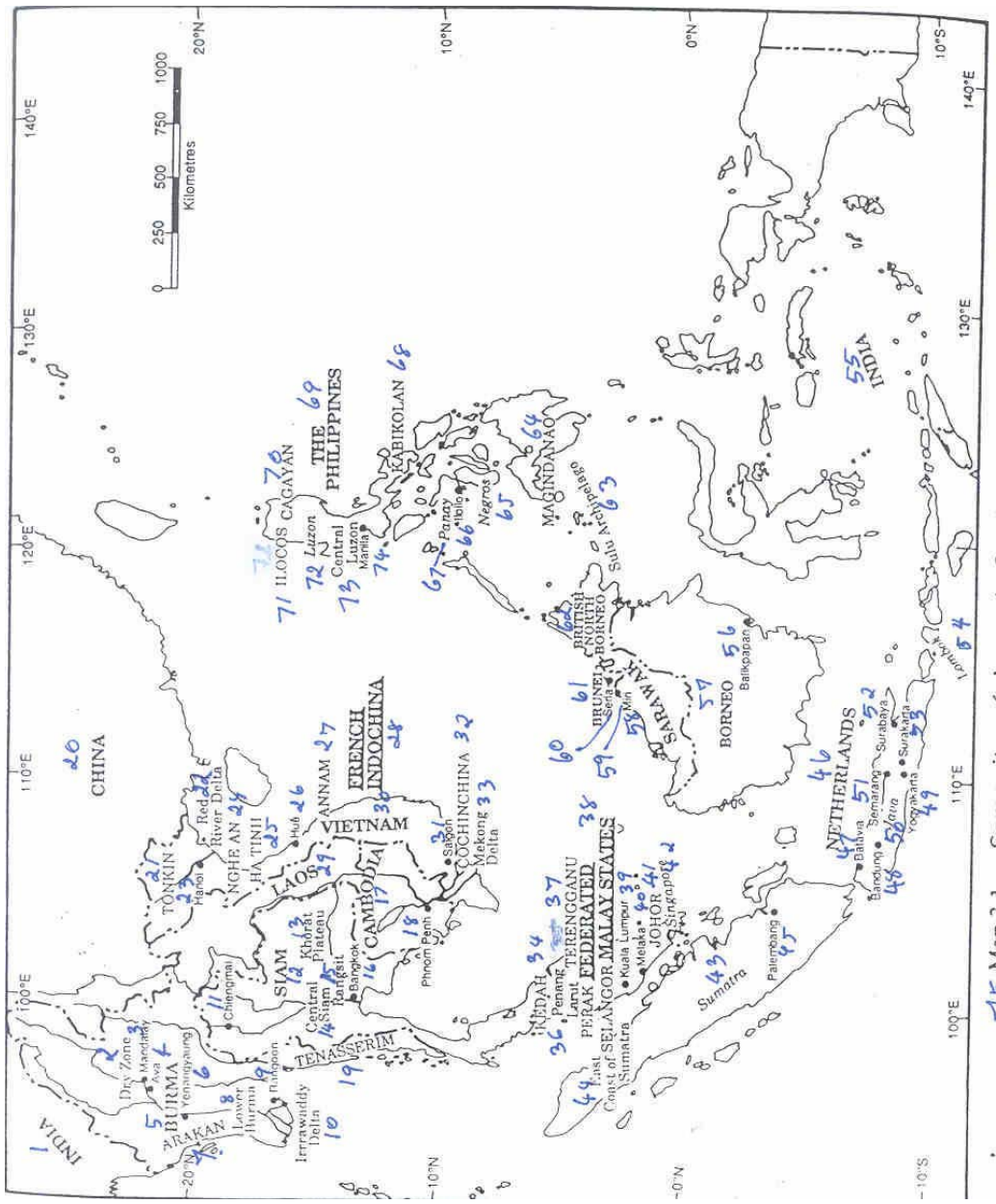

15 Map 3.1 Some sites of change in Southeast Asia, 1800–1942

แผนที่ 3.1

1. อินเดีย
2. เขตแห้งแล้ง
3. มันดะเลย์
4. อังวะ
5. พม่า
6. เยนางคยอง
7. ยะไข่
8. พม่าตอนล่าง
9. ร่างกุ้ง
10. ดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำอิระวดี
11. เชียงใหม่
12. สยาม
13. ที่ราบสูงโคราช
14. สยามตอนกลาง
15. รังสิต
16. กรุงเทพ
17. กัมพูชา
18. พนมเปญ
19. ตะนาวศรี
20. จีน
21. ตังเกี๋ย
22. ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดง
23. ฮานอย
24. เงอัน
25. ฮาตินห์
26. เว้
27. อันหนำ
28. อินโดจีนฝรั่งเศส
29. ลาว
30. เวียดนาม
31. ไซง่อน
32. โคชินจีน
33. ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง
34. เกดะห์
35. ปีนัง
36. ลารุต
36. ก. เปรัก
36. ข. สลังงอร์
37. ตรังกานู
38. สหพันธรัฐมลายู
39. กัวลาลัมเปอร์
40. เมละกา
41. ยะโฮร์
42. สิงคโปร์
43. สุมาตรา
44. ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของสุมาตรา
45. ปาเล็มบัง
46. เนเธอร์แลนส์
47. ปัตตาเวีย
48. บันดุง
49. ยอกยาการ์ตา
50. ชวา
51. เซมารัง
52. สุราบายา
53. สุระการ์ตา
54. ลอมบอก
55. อินเดีย
56. บาลิกปาปาน
57. บอร์เนียว

58. ซาราวัก
59. มิริ
60. เซเรีย
61. บรูไน
62. บอร์เนียวเหนือของอังกฤษ
63 หมู่เกาะซูลู
64. มากินดาเนา
65. นีครอส
66. อิโลอิโล
67. ปาเนย์
68. กาบิโกลัน
69. ฟิลิปปินส์
70. จาคายาน
71. อิโลคอส
72. ลูซอน
73. ลูซอนตอนกลาง
74. มนิลา

แผนที่ 3.1 การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่บางแห่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างค.ศ.1800 ถึง ค.ศ.1942

ชุมชนเกษตรกรในสมัยก่อน ในทุก ๆ แห่งยกเว้นเฉพาะเวียดนามตอนเหนือและตอนกลาง มิใช่สถาบันที่มีนิยามแน่ชัด หรือมีพื้นที่ที่มีสัดส่วนพอ ๆ กัน หรือมีความสมัครสมานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในด้านสังคมเช่นที่เป็นอยู่โดยทั่วไปในปัจจุบัน เนื่องจากชุมชนเหล่านี้ขาดเสถียรภาพและมีความจำเป็นอยู่อย่างต่อเนื่องที่จะต้องคอยหล่อหลอมความสัมพันธ์กับผู้อุปภัมภ์รายใหม่ พวกเขาจึงมักมิได้สังกัดอยู่กับศูนย์กลางแห่งหนึ่งแห่งใดโดยเฉพาะ ไม่ว่าในแง่พื้นที่หรือในแง่ความรู้สึก หมู่บ้านเกษตรกรเป็นการรวมกลุ่มอย่างไร้กฎเกณฑ์ของที่อยู่อาศัยที่สร้างด้วยไม้ขัดแตะ หลังคามุงจาก และโดยทั่วไปแล้ว เป็นเรือนที่ยกพื้นสูงขึ้นมา บ้านเรือนเหล่านี้ ตั้งเรียงรายอยู่ตามถนนหรือริมฝั่งแม่น้ำ และมักมีทุ่งนาและป่า คั่นให้แยกออกจากกัน ประชากรมีอยู่น้อยมาก ตัวอย่างเช่น ในราวค.ศ.1815 หมู่บ้านตามแบบฉบับที่มีอยู่ทั่วไปของชวา มีประชากรอยู่ระหว่าง 200 ถึง 300 คน สังคมเกษตรกรเหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่ใหญ่ที่สุดของสังคมที่ใหญ่กว่า เช่นเดียวกับสังคมที่ใหญ่กว่าสังคมเกษตรกร

จะมีการจัดลำดับชั้นทางสังคม และมีการปกครองตามลำดับชั้น ภายในสังคม ประกอบด้วยบุคคลที่ค่อนข้างมั่งคั่งและมีอิทธิพล (ซึ่งก็จำต้องมีความยับยั้งในการใช้อำนาจของตน เช่นเดียวกันผู้ที่มีอิทธิพลและร่ำรวยในระดับรัฐ) และประชาชนที่อ่อนแอกว่าในแง่เศรษฐกิจและอยู่ในฐานะที่ต้องพึ่งพา ระหว่างสองขั้วนี้ คือมวลชนผู้ถือครองที่ดินรายย่อย สังคมมีครรลองของการแบ่งแยกระหว่างเพศ ซึ่งมีอยู่เป็นเวลานาน เช่นเดียวกับเศรษฐกิจและการเมือง หน่วยพื้นฐานของสังคมเกษตรกร คือครอบครัว อันมีผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว ในสังคมเกษตรกรบางแห่ง สตรีสามารถถือครองที่ดินได้ แต่โดยทั่วไปแล้ว หัวหน้าครัวเรือนเพศชาย คือผู้ถือครองที่ดิน และดังนั้น การเมืองอย่างเป็นทางการของหมู่บ้าน จึงเป็นเสมือนเขตหวงห้ามที่สงวนไว้ให้สำหรับเพศชายโดยเฉพาะ น่าจะเป็นได้ว่าสิ่งที่สะท้อนสภาพการณ์เช่นนี้คือการที่งานที่ใช้แรงงานส่วนใหญ่ ตกอยู่กับสตรี การแบ่งงานกันทำโดยมีเพศเป็นตัวกำหนดอย่างค่อนข้างเคร่งครัด ทำให้ชายเป็นฝ่ายรับภาระในการตระเตรียมไร่นาและปกป้องคุ้มกันพืชผล ทว่าปกติแล้ว สตรีเป็นผู้รับผิดชอบต่อการนำต้นอ่อนไปปลูก เก็บเกี่ยวและกระเทาะเปลือกออกจากพืชผล งานนี้อยู่นอกเหนือไปจากหน้าที่ที่สตรีต้องทำเป็นพื้นฐานอยู่แล้วคือการให้กำเนิดและอบรมเลี้ยงดูลูก ทำงานบ้านและปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ อีกหลายอย่าง เป็นต้นว่าทอเสื่อหรือสานตระกร้า หรือปั่นฝ้ายและทอผ้าสำหรับใช้ในครอบครัว หรือนำผลิตผลไปยังตลาดเพื่อต่อรองในเรื่องการจำหน่าย ชีวิตของเกษตรกรมิได้เป็นงานที่ต้องวุ่นวายอยู่อย่างต่อเนื่อง จะมีบางช่วงระยะเวลาที่พวกเขาต้องรีบเร่งในตอนต้นฤดูฝน (ปลูก) และตอนต้นฤดูแล้ง (เก็บเกี่ยว) และในยามที่จำเป็นต้องไปปฏิบัติหน้าที่ใช้แรงงานตามที่ถูกเกณฑ์หรือไปเป็นทหารเป็นครั้งคราว พวกเขามีเวลาเหลือสำรองไว้ค่อนข้างมาก ที่สามารถใช้ในการพักผ่อนหย่อนใจหรือดำเนินกิจกรรมทางด้านศาสนาและสังคม

นายทุนผู้ประกอบการค้าจากซีกโลกตะวันตก

จากภูมิหลังและสภาวะที่ได้กล่าวมานี้ กิจกรรมด้านการค้าของตะวันตก ก็เช่นกันกับของพ่อค้าในรัฐพื้นถิ่นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง คือโดยสาระสำคัญแล้ว มุ่งในแนวขนส่งสินค้าที่ผู้อื่นผลิตไปจำหน่ายในตลาดนานาชาติ เพื่อให้ได้กำไรมากที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ พร้อมกันนั้น ก็ปกป้องกิจกรรมดังกล่าว ให้พ้นจากการแข่งขันของผู้อื่น เรื่องนี้ มีตัวอย่างที่น่าทึ่งที่สุดคือกรณีสเปนเข้ายึดกุมพื้นที่รอบ ๆ มนิลาเพื่อใช้เป็นสถานที่พำนักกลางทาง ในเส้นทางการค้าระหว่างอาคาพุลโกกับจีน นอกจากนั้นยังมีกรณีความเพียรพยายามเป็นเวลายาวนานและมักประสบความสำเร็จอยู่เนือง ๆ ของบริษัทเวเรนิกเดอูสต์-อินดิสเช กอมปัญนี (บริษัทอีสต์อินเดียของดัตช์ หรือวีโอซี) ที่ผูกขาดการค้าเครื่องเทศของอินโดนีเซียตะวันออก และกรณีพ่อค้าชาวอังกฤษ ที่ประกอบการค้าในนามประเทศตน พ่อค้าอังกฤษ

เหล่านี้เป็นผู้เชื่อมโยงการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้ากับการค้าของอินเดียและจีน ซึ่งเป็นไปตามแบบของพวกเขาเอง ลัทธิทุนนิยมทางการค้า มีลักษณะจงใจจำกัดขอบเขตการกระทำของตนเอง ลัทธินี้จึงหลีกเลี่ยงการเข้าแทรกแซงแว่นแคว้นในพื้นถิ่น ยกเว้นการจัดเตรียมการที่จำเป็น เพื่อการนำส่งสินค้าตามที่ต้องการ นอกเหนือจากการตั้งป้อมปราการและ “สำนักงานการค้า” ไว้ตามสถานที่ที่เหมาะสมในด้านยุทธศาสตร์แล้ว ทุนนิยมทางการค้ายังหลีกเลี่ยงการพิชิตดินแดนและการเสียค่าใช้จ่ายไปกับการปกครองและปกป้องดินแดนดังกล่าว เว้นเสียแต่จะถือว่า การกระทำดังกล่าว เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปกป้องผลประโยชน์ทางการพาณิชย์ของตน ซึ่งมีความสำคัญมากกว่า บางครั้ง ทุนนิยมทางการค้าก็เข้าไปสำแดงอิทธิพลของตนให้สังคมพื้นถิ่นได้มองเห็น โดยผ่านกิจกรรมของตน เช่นในฐานะผู้เก็บรวบรวมส่วยและผู้บัญชาการการค้า—อาจจะทำถึงขั้นทำลายเครือข่ายการค้าในพื้นถิ่นที่เคยคึกคักมีชีวิตชีวามาก่อน ดังที่วีโอซีได้ทำในย่านหมู่เกาะ---แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว นายทุนจากตะวันตกเหล่านี้จะประสานกิจกรรมต่าง ๆ ของตน เข้ากับแนวปฏิบัติและแบบแผนที่ใช้อยู่เป็นประจำตามปกติ ซึ่งมีรากฐานมั่นคงดีอยู่แล้วในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ก่อนค.ศ.1800 แบบแผนการค้าที่ได้กล่าวนี้มีกรณียกเว้นที่สำคัญอยู่สองแห่ง คือในชวาตะวันตกกับลูซอนตอนกลาง ทั้งสองแห่งนี้เป็นที่ซึ่งอำนาจการปกครองของอาณานิคม ได้เข้าควบคุมพื้นที่ไว้อย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม กรณียกเว้นทั้งสอง เป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาพการณ์ในท้องถิ่น ซึ่งทำให้การปฏิบัติตามแนวทางการค้าของยุโรปดังที่กล่าว หันเหไปจากครรลองของเหตุผลการปกครองอาณานิคมในดินแดนสองแห่งนี้ มิใช่เนื่องมาจากการใช้นโยบายใหม่ ๆ ของมหาอำนาจอาณานิคมที่เกี่ยวข้อง เพราะในทั้งสองกรณีที่กล่าวนี้ การผูกขาด– อันเป็นเครื่องมือชนิดหยาบของลัทธิพาณิชยนิยม – เป็นสิ่งที่มีมากอย่างขึ้นหน้าขึ้นตา ซึ่งต่างกันมาก จากที่อื่น ๆ ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในชวาตะวันตก การที่ดัตช์ต้องแบกภาระในด้านดินแดน เป็นผลลัพธ์โดยอ้อมจากความรู้สึกของวีโอซีที่ว่า ตนจำเป็นต้องจัดการให้กษัตริย์ผู้ปกครองชนพื้นเมือง ยอมโอนอ่อนไปตามเป้าหมายด้านการพาณิชย์ของตน นับจากทศวรรษ 1670 เป็นต้นมา วีโอซีได้พบว่า ตนเองติดข้องอยู่กับการทะเลาะเบาะแว้งภายในราชวงศ์ชวา การเข้าข้างเป็นพวกเดียวกับผู้ชนะ ทำให้วีโอซีได้รับส่วนแบ่งพื้นที่ ซึ่งจะต้องเข้าไปปกครอง ปกป้องและทำให้เกิดผลกำไร ในทางกลับกัน เรื่องนี้ย่อมหมายถึงการเปลี่ยนจากการเก็บรวบรวมผลิตผลที่คนอื่นปลูกขึ้นมาอย่างง่าย ๆ ไปเป็นการอำนวยการผลิตอย่างจริงจัง ในกรณีนี้ วีโอซีทำสำเร็จลงได้ด้วยการแสวงหาพรรคพวกและความร่วมมือจากบรรดาผู้นำชวาในท้องถิ่น ซึ่งทำงานภายใต้การกำกับดูแลอย่างมีขอบเขตจำกัดของชาวยุโรป เป้าหมายของวีโอซีก็เพื่อจะได้กะเกณฑ์ให้เกษตรกรเพาะปลูกและขนส่งกาแฟมาให้ตนได้ในปริมาณคราวละมาก ๆ ส่วนสินค้าอื่น ๆ เช่นคราม ด้ายดิบและข้าวเจ้า เป็นต้น ให้ผลิตในปริมาณที่น้อยกว่ากาแฟ

ในฟิลิปปินส์การค้าทางเรือของสเปนมีความสำคัญถดถอยลงไปเป็นลำดับ ที่มีความสำคัญลดลงเช่นกันคือ การแลกเปลี่ยนที่กระทำที่มนิลา กล่าวคือการแลกเปลี่ยนแร่เงินของเม็กซิโกในปริมาณมากกับผ้าไหม เครื่องดินเผาเคลือบและผลิตภัณฑ์ที่เป็นของฟุ่มเฟือยอื่น ๆ ของจีน รวมทั้งการ

แลกเปลี่ยนแร่เงินกับผ้าจากอินเดีย ซึ่งกระทำในปริมาณที่น้อยกว่าก็ลดน้อยลงไปด้วย ปัจจัยเหล่านี้เป็นสิ่งที่กดดันให้รัฐบาลอาณานิคมของสเปนในปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด ฉวยโอกาสใช้ประโยชน์จากการที่พระบาทหลวงผู้สอนศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก รุกเข้าไปในลูซอนซึ่งจัดเป็นย่านหัวเมืองและพยายามค้นหารายได้โดยใช้วิธีผูกขาดการผลิตและจำหน่ายยาสูบ ระบบการผูกขาดการค้ายาสูบนี้กำหนดให้รัฐบาลต้องกันบริเวณต่าง ๆ บางแห่ง ที่สำคัญคือทางตะวันออกเฉียงเหนือของลูซอน ไว้ใช้เป็นที่สำหรับบังคับให้เกษตรกรผลิตยาสูบ การผลิตอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของพวกหัวหน้าท้องถิ่นซึ่งถูกเปลี่ยนแปลงบทบาทให้กลายไปเป็นตัวแทนของอาณานิคม ยาสูบถูกนำมาส่งให้กับรัฐบาลอาณานิคมในราคาต่ำ และรัฐบาลนำยาสูบนี้กลับมาขายเอากำไร โดยส่วนใหญ่ ขายภายในบริเวณลูซอนย่านที่มีการผูกขาดการค้าขาย อันเป็นย่านที่รัฐบาลห้ามผลิตยาสูบ

การพัฒนาการพาณิชย์นานาชาติ ตั้งแต่ประมาณค.ศ.1820

ลักษณะการจัดระบบสังคมและการพาณิชย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีแบบแผนเก่าคร่ำคร่า เริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตั้งแต่ในราวค.ศ.1820 เป็นต้นมา ในช่วงเวลานี้ความต้องการสินค้าของนานาชาติ ช่วยเร่งให้กิจกรรมการค้าและการพาณิชย์ในภูมิภาคดำเนินไปอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น ความต้องการ สินค้าดังกล่าว ได้รับการหล่อเลี้ยงทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปช่วงแรกและการสิ้นสุดของสงครามนโปเลียน ในชวา ฮอลแลนด์ดิ้นรนอย่างคนสิ้นหวัง เพื่อหยุดยั้งสภาพการเลื่อนไถลอย่างน่าหดหู่ ลงไปสู่ความสับสนทางด้านการเงินและการเมือง ด้วยเหตุนี้ฮอลแลนด์จึงได้เร่งพยายามอย่างหนักหน่วงยิ่งขึ้น เพื่อรีดผลกำไรจากดินแดนที่ตนควบคุมไว้อย่างหลวม ๆ ในช่วงที่อังกฤษเข้ามามีอำนาจในชวาเป็นการชั่วคราว (ค.ศ.1811-1816) แรฟเฟิลส์ก็ได้เคยพยายามทำเช่นนี้มาก่อนแล้ว ด้วยการยกเลิกบทบาทการเป็นนายหน้าการผลิตและจัดการเรื่องแรงงานของพวกผู้ดีชั้นสูงในท้องถิ่น และนำระบบการเก็บภาษีที่ดินมาใช้ เพื่อดึงเกษตรกรชาวชวาให้เข้ามาสัมผัสเศรษฐกิจนานาชาติ (ของอังกฤษ) โดยตรง ความเพียรพยายามของแรฟเฟิลส์ประสบความล้มเหลว ทว่าแง่มุมที่สำคัญของความเพียรพยายามดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการเช่าที่ดิน เป็นเรื่องที่ดัตช์เก็บรักษาไว้ เมื่อดัตช์นำวิธีการของแรฟเฟิลส์มาใช้ภายใต้กรอบของวิธีการทางการค้า ซึ่งรื้อฟื้นมาจากแนวปฏิบัติของวีโอซีซึ่งล้มไปแล้วในตอนนี้* วิธีการของแรฟเฟิลส์ จึงกลายเป็นส่วนประกอบของระบบการเพาะปลูกภาคบังคับ (Cultivation System) (ค.ศ.1830) นั่นคือการผูกขาดการผลิตและจำหน่ายโดยรัฐอย่างแท้จริง แผนการนี้ เป็นความคิดของบุคคลที่มีบุคลิกภาพดุดันและ

* ยุบอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1800 ทรัพย์สินของวีโอซีถูกโอนไปให้รัฐบาลเนเธอร์แลนส์

ซับซ้อน คือข้าหลวงใหญ่โยฮัน ฟาน เดน บอสช์ ตามแผนนี้ บอสช์ บีบบังคับให้เกษตรกรภายใต้การนำของหัวหน้าของพวกเขาเอง ปลูกพืชผลตามชนิดที่กำหนดให้ เพื่อการส่งออก (ที่เป็นหลักสำคัญได้แก่ กาแฟ น้ำตาล และคราม) โดยบริษัทการค้าของดัตช์ เป็นผู้รับสินค้าเหล่านี้โดยตรงจากรัฐบาลอินดีส เพื่อนำไปประมูลขายในยุโรป การใช้กำลังบังคับ กระทำโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปีแรก ๆ โดยอาศัยความช่วยเหลือจากผู้นำในพื้นถิ่น ซึ่งมีอำนาจรับผิดชอบในด้านศีลธรรมจรรยา ทว่าเมื่อเวลาผ่านไป ดัตช์บริหารระบบการเพาะปลูกภาคบังคับนี้ ด้วยการประสานการบังคับในด้านเศรษฐกิจ (การจัดเก็บภาษี) เข้ากับสินล่อใจ (อาทิเช่น ผ้าฝ้ายที่ดัตช์ผลิต ซึ่งได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในหมู่ชาวชวา) ร่วมไปกับการบังคับโดยอำนาจการปกครองตามจารีตเดิม ความสำเร็จโดยรวมของยุทธศาสตร์การประสมประสานเช่นนี้ ปรากฏให้เห็นที่ปริมาณแรงงานเกษตรกรภายในระบบการเพาะปลูกภาคบังคับ ปริมาณแรงงานนี้มีมากอย่าง น่าตกใจถึงราว 70 เปอร์เซ็นต์ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมดในบริเวณต่าง ๆ ของชวา บริเวณต่าง ๆ เหล่านี้ ในทศวรรษ 1830 และ 1840 อยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงของดัตช์ ปริมาณแรงงานดังกล่าว ค่อย ๆ ลดลงทีละน้อย เมื่อดัตช์เริ่มเปลี่ยนระบบ นับจากราว ค.ศ.1850 เป็นต้นมา (และการเพาะปลูกตามระบบนี้ทั้งหมด ดำเนินไปในบริเวณที่ดินที่ค่อนข้างเล็ก แม้ตอนที่ระบบการเพาะปลูกภาคบังคับอยู่ในระดับสูงสุดในต้นทศวรรษ 1840 ก็กินพื้นที่โดยเฉลี่ยทั่วชวาแล้ว เพียงประมาณ 5 เปอร์เซ็นต์ของที่ดินทั้งหมด) ในขณะที่ระบบการเพาะปลูกภาคบังคับประสบความสำเร็จด้านด้านการพาณิชย์มากเป็นพิเศษ—โดยให้รายได้แก่ฮอลแลนด์ถึงหนึ่งในสามของรายได้ทั้งหมดของรัฐในช่วงทศวรรษ 1850—แต่โดยแก่นแท้แล้ว ระบบนี้ขัดกับกระแสใหม่ของการพาณิชย์ที่กำลังแผ่กระจายไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้เพราะลักษณะอันเป็นแบบฉบับเฉพาะตัวของการผูกขาดในด้านการผลิตและจำหน่าย ตลอดจนการบังคับและการปรับแปลงเศรษฐกิจภายในประเทศให้อยู่ภายใต้การคุ้มครองของรัฐอย่างระมัดระวัง เป็นสิ่งที่ขัดแย้งมากขึ้นทุกที กับแนวการเปิดเสรีด้านเศรษฐกิจที่กำลังเกิดขึ้นมาในยุคสมัยใหม่

ในฟิลิปปินส์นั้นตรงกันข้าม การผูกขาดของรัฐ ถดถอยลงเมื่อแสนยานุภาพของจักรวรรดิสเปนสลายลง การผูกขาดการค้ายาสูบยังดำเนินต่อมา ทว่าในรูปแบบที่เสื่อมลงไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งสิ้นสุดลงในค.ศ.1882 อย่างไรก็ตาม พร้อม ๆ กับการผูกขาดนี้ เจ้าอาณานิคมก็ได้เพียรพยายามอย่างเป็นพัก ๆ เพื่อที่จะกระชับการควบคุมบริเวณที่อยู่เบื้องหลังเข้าไปภายในแผ่นดินให้แน่นหนายิ่งขึ้น วิธีการคือ ผูกมัดชนชั้นสูงในท้องถิ่น เข้าไว้ในกลไกการปกครองอาณานิคม และใช้อิทธิพลของชนชั้นสูงนี้ขยายรัศมีทำการของเครื่องมือการเก็บภาษี ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ไร้ประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม สเปนนั้นไม่เหมือนกับดัตช์ คือพวกเขาอ่อนแอและขาดความเด็ดเดี่ยวเกินกว่าจะยืนหยัดกับวิธีการผูกขาดแต่เพียงลำพังได้ ขณะเมื่อต้องเผชิญกับสภาวการณ์และความเพียรพยายามของนานาชาติ ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ทั้งพวกเขาก็ไม่อาจต้านทานคู่แข่งที่มีความก้าวหน้าทางด้านการพาณิชย์มากกว่าได้ด้วย นับจากตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด แบบแผนการค้าเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญเช่นเดียวกับการผลิต ซึ่งเริ่มเปลี่ยนแปลงในเวลาต่อมาด้วย การเจาะตลาดมนิลามีเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ

เริ่มแรก ก็ด้วยฝีมือของพ่อค้าซึ่งประกอบการค้าให้แก่รัฐของอังกฤษ และในตอนปลายคริสต์ศตวรรษ และหลังจากนั้น ด้วยฝีมือของพ่อค้าชาวอังกฤษและอเมริกัน ร่วมไปกับกลุ่มผู้ประกอบการซึ่งเป็นลูกครึ่งชาวจีน-สเปนที่มีการพัฒนาขึ้นมาทีละน้อย กลุ่มผู้ประกอบการนี้ เคลื่อนย้ายออกจากเมืองที่เป็นแกนกลาง เข้าสู่ย่านชนบทตามหัวเมืองต่าง ๆ พร้อมกับเปิดฟิลิปปินส์ออกต้อนรับตลาดโลก (สเปนจัดการเปิดมนิลาอย่างเป็นทางการในค.ศ.1834 และขยายไปถึงเมืองท่าอื่น ๆ ในส่วนภูมิภาคในค.ศ.1855) ดังนั้นศูนย์รวมทางการค้าของฟิลิปปินส์ จึงหันเหจากเม็กซิโกมาสู่เอเชียและตะวันตก อย่างสอดคล้องกัน ส่วนสินค้าก็เปลี่ยนจากแร่เงินของเม็กซิโก มาเป็นสินค้าแปลก ๆ ของเขตเมืองร้อนก่อนในตอนแรก เช่นรังนก กระดองเต่า ปลิงทะเล ไม้มะเกลือ และไม้ชนิดต่าง ๆ และต่อมา ก็เปลี่ยนมาเป็นสินค้าทางการเกษตรที่ผลิตขึ้นในท้องถิ่น สินค้าเกษตรนี้เพิ่มปริมาณขึ้นเป็นทวีคูณเพื่อตอบสนองกับโอกาสลู่ทางทางการค้า นับจากทศวรรษ 1820 มา ได้มีการก่อตั้งองค์การการค้า (merchant house) ขึ้นที่มนิลา ที่สำคัญคือองค์การการค้าของอังกฤษและอเมริกัน องค์การการค้าเหล่านี้ ให้ทุนและสิ่งอำนวยความสะดวกในการส่งเสริมการค้า ซึ่งทำให้กลุ่มลูกครึ่งจีน สามารถเริ่มวางรากฐานในการผลิตหรือขยายการผลิตพืชผลที่ปลูกเพื่อเป็นสินค้าสำหรับจำหน่ายโดยเฉพาะ เช่นอ้อย (ในลูซอนตอนกลาง) ยาสูบ (ในจาคายาน) และปอ (ในกาบิโกลัน) ในเวลาเดียวกัน ชาวจีนลูกครึ่งเหล่านี้สามารถสร้างอิทธิพลครอบงำชนชั้นสูงชาวพื้นเมือง ผู้ถือครองที่ดินตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว หรือไม่เช่นนั้น ก็รวมตัวกลืนเข้าไปกับชนชั้นสูงเหล่านั้น เมื่อเวลาผ่านไป ชาวจีน ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะการยกเลิกข้อบังคับเกี่ยวกับการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีนในทศวรรษ 1840 ได้เริ่มช่วงชิงอำนาจครอบงำการค้าในส่วนภูมิภาคของพวกลูกครึ่งจีน โดยกระทำการในฐานะที่เป็นสื่อกลางการค้าปลีกสำหรับผลิตภัณฑ์ของตะวันตก (โดยเฉพาะอย่างยิ่งของอังกฤษ) ซึ่งที่สำคัญที่สุดได้แก่ผ้า ขณะเดียวกัน พวกเขาก็ยักย้ายถ่ายเทผลิตผลทางการเกษตรของฟิลิปปินส์ออกไปในปริมาณที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในส่วนรัฐบาลอาณานิคมของสเปนนั้น คุณูปการสำคัญที่รัฐบาลเอื้ออำนวยให้แก่กระบวนการเหล่านี้ คือ “หลีกไปให้พ้นทาง”[2] แบบแผนการทำเกษตรกรรมให้เป็นการพาณิชย์นี้ ยังคงอยู่โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เลยในฟิลิปปินส์ มาจนตลอดช่วงเวลาส่วนที่เหลือของยุคอาณานิคม ความเติบโตอย่างรวดเร็วของแบบแผนนี้ แม้กระทั่งในช่วงเวลาหลายปีที่แบบแผนนี้ยังอยู่ระหว่างการก่อตัวอยู่นั้น ปรากฏให้เห็นที่มูลค่าการส่งออกซึ่งเพิ่มขึ้นเป็นสามเท่าตัว ในช่วงระยะเวลาระหว่างค.ศ.1825 ถึงค.ศ.1850 และยังเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของสินค้าออก จากที่เคยเป็นผลิตผลจากป่าและทะเล มาเป็นน้ำตาล ปอ กาแฟและยาสูบ

---

[2] Norman G. Owen, “Abaca in Kabikolan: Prosperity without Progress,” in Alfred W. McCoy and Ed. C. de Jesus, eds, ***Philippine Social History: Global Trade and Local Transformations,*** Quezon City, 1982, 194.

แรงกดดันและโอกาสสำหรับการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับที่ฟิลิปปินส์นี้ กำลังเป็นที่รู้สึกกันในบริเวณต่าง ๆ กว้างขวางยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในสยาม ซึ่งเป็นดินแดนที่เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผสานผลกำไรอย่างเป็นกอบเป็นกำที่ได้จากการค้ากับจีน เข้ากับความระแวงระวังต่อการปรากฏตัวของชาวตะวันตกนั้น การสำรวจตรวจสอบของพ่อค้าจากซีกโลกตะวันตกที่กระตือรือร้นอยากจะได้ผลิตผลทางการเกษตรจากสยามไปเลี้ยงตลาดโลก ก็กำลังส่งผลปรากฏออกมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอนุญาตให้พ่อค้าจากซีกโลกตะวันตกบางคน เข้ามาประกอบกิจการ และในค.ศ.1826 ทรงยินยอมให้เปิดเสรีทางการค้าในขอบเขตจำกัดขึ้นมาบ้าง ทั้งนี้ เป็นการตอบสนองต่อปฏิบัติการการทูตของ เฮนรี เบอร์นีย์ ซึ่งดำเนินการในนามบริษัทอีสต์อินเดีย อย่างไรก็ตาม การตอบสนองอย่างหนักแน่นเป็นส่วนใหญ่ของชนชั้นสูงชาวสยาม มิใช่การยอมจำนน หากเป็นความเพียรพยายามอย่างมุ่งมั่น ที่จะเพิ่มพลังทางเศรษฐกิจและการควบคุมทางการเมืองของตน การเพิ่มพลังนี้กระทำโดยการขยายการผลิตและการพาณิชย์ เพื่อประโยชน์ของตนเอง เช่นเดียวกับในฟิลิปปินส์ ในสยามนี้ ผู้อพยพชาวจีนได้รับการต้อนรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่ชาวจีนปลอดพ้นจากพันธะที่จะต้องถูกเกณฑ์ให้เข้าทำงานแก่ทางการ ชาวจีนอพยพจึงเป็นกำลังแรงงานที่ส่งเสริมการผลิต (ในไร่อ้อยและพริกไทย ในเหมืองดีบุกและในงานก่อสร้างทางสาธารณูปการ เช่นการขุดคลองเป็นต้น) ชาวจีนยังให้ทักษะด้านเทคนิคและการค้า ซึ่งทำให้สยามดำเนินบทบาทในด้านการค้าระหว่างประเทศได้ดียิ่งขึ้น ในคาบสมุทรมลายูทางด้านตะวันตก พวก หัวหน้าชาวมาเลย์ทำเหมืองแร่ดีบุกกันมานานแล้ว แม้ว่าจะทำอย่างเป็นพัก ๆ และไม่ต่อเนื่อง ทว่าผู้ที่ทำเหมืองบ่อยยิ่งกว่า ในช่วงเวลาตลอดต้นคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า คือผู้ประกอบการชาวจีน ซึ่งกระทำอยู่อย่างกระจัดกระจาย ชาวจีนใช้เทคนิคแบบหยาบ ๆ ซึ่งใช้แรงงานมาก และได้รับเงินสนับ สนุนจากพ่อค้าชาวจีนที่มั่งคั่งในย่านช่องแคบ เมื่อถึงช่วงเวลานี้ การทำเหมืองของชาวจีนเริ่มมีความสำคัญเพิ่มขึ้น การทำเหมืองแร่ดีบุกเฟื่องขึ้นถึงจุดสุดยอด เมื่อมีการค้นพบแหล่งแร่ใหญ่ที่ลารุต ในเปรัก ในค.ศ.1848 และมีการค้นพบที่สำคัญ ๆ ต่อจากนั้น ในบริเวณหุบเขาทางตะวันตกของคาบสมุทร การค้นพบเหล่านี้ประจวบพอดีกับความต้องการดีบุกของโลกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และเหมืองแร่ของคอร์นวอลล์ไม่สามารถสนองความต้องการได้อีกต่อไป เพื่อสนองความต้องการนี้ในรูปแบบที่จะอยู่ไปได้นาน ผู้ประกอบการทำเหมืองจึงไม่สามารถพึ่งพาอาศัยการผลิตอย่างไร้ประสิทธิภาพและขาดทิศทางของเกษตรกรชาวมาเลย์กับคนงานชาวจีนจำนวนน้อยต่อไปอีก ผู้ประกอบการเริ่มนำความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี เช่นระหัดสูบน้ำ มาใช้เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ และที่สำคัญที่สุดคือการดึงกรรมกรชาวจีนอพยพจากทางใต้ มาทำงานในเหมืองในจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ในตอนต้นทศวรรษ 1860 ประเมินกันว่า เฉพาะตามเหมืองดีบุกที่อยู่ในลารุต มีชาวจีนทำงานอยู่ถึงราว 25,000 คน

จิตวิญญาณที่กำลังเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย มองเห็นได้ชัดเจนที่สุด จากการที่อังกฤษก่อตั้งศูนย์กลางการค้าขึ้นที่ปีนัง (ค.ศ.1786) เมละกา (ค.ศ.1824) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสิงคโปร์ (ค.ศ.1819)

การก่อตั้งเมืองเหล่านี้ของอังกฤษเปิดโอกาสให้ดัตช์ก่อตั้งเมืองท่าคล้าย ๆ กันนี้ขึ้นในเขตอิทธิพลของตนด้วย การเคลื่อนไหวเหล่านี้เป็นการเริ่มต้นของยุค “ลัทธิจักรวรรดินิยมการค้าเสรี” ซึ่งมีฐานอยู่บนความเชื่อที่ว่า “การค้าเสรี” หรือการพาณิชย์ที่ไม่มีการกีดกันทางการค้ามาขัดขวางและไม่มีการเบี่ยงเบนไปจากแนวทางที่ควรเพราะคำเรียกร้องต้องการจากฝ่ายปกครองดินแดน ย่อมหมายถึงความสำเร็จในด้านเศรษฐกิจของอังกฤษอย่างเลี่ยงไม่พ้น รวมทั้งหมายถึงความรุ่งเรืองไพบูลย์ยิ่งขึ้นสำหรับประชาชาติทั้งหลายซึ่งอังกฤษค้าขายด้วย

อย่างไรก็ดี ที่ดูจะมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวเองก็คือ “การไม่แทรกแซง” กระตุ้นให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นล่ำเป็นสันเกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ การพัฒนาอย่างรวดเร็วของสิงคโปร์ขึ้นเป็นแหล่งรวมสินค้าเพื่อการค้าเสรีนั้น โดยตัวการพัฒนาอย่างรวดเร็วของสิงคโปร์เอง ย่อมเป็นกรณีหนึ่งในประเด็นความขัดแย้งในตัวเองที่ว่านี้ การปรากฏตัวของสิงคโปร์ในฐานะที่เป็นช่องทางสำหรับการพาณิชย์นานาชาติ ส่งเสริมให้ไร่พริกไทยและสีเสียดขนาดใหญ่ของชาวจีนในสิงคโปร์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยะโฮร์ซึ่งเป็นเพื่อนบ้านอยู่ติด ๆ กันเติบโตขึ้น ไร่ขนาดใหญ่ที่กล่าวนี้มีการจัดองค์กรให้กับกรรมกรจีนตามระบบ*กังชู*[3] และอยู่ภายใต้ระบบการเพาะปลูกแบบโยกย้ายเปลี่ยนที่ไปเรื่อย ๆ การทำไร่ลักษณะนี้ไม่ต้องใช้เงินทุน การควบคุมดูแลหรือทักษะเท่าไรนัก และมีโอกาสได้รับผลตอบแทนกลับมาสู่*กังชู* และผู้ลงทุนได้อย่างรวดเร็ว ผลิตตอบแทนนี้มิใช่แค่เฉพาะจากผลผลิตทางการเกษตรเท่านั้น หากยังรวมถึงจากรายได้อันเกิดจากการขายฝิ่นให้แก่กรรมกรด้วย ชาวอังกฤษในสิงคโปร์ให้สัมปทานสิทธิผูกขาดการขายฝิ่นแก่สมาคมจีน ส่วน*กังชู*ทำหน้าที่ปีนตัวแทนของสมาคมจีนในท้องถิ่น อันเป็นสถานการณ์ซึ่งช่วยให้*กังชู*มีรายได้ มาจุนเจือเป็นค่าใช้จ่ายในด้านค่าจ้างที่จะต้องจ่ายแก่คนงานในไร่ของตน ในทางกลับกัน รายรับที่ได้จากการผูกขาดการค้าฝิ่นนี้ ช่วยส่งเสริมสถานภาพการค้าเสรีของสิงคโปร์ เมื่อได้รับการค้ำจุนอย่างเอื้อประโยชน์ตอบแทนกันเช่นนี้ สิงคโปร์จึงโดดเด่นขึ้นมาอย่างรวดเร็ว ในฐานะศูนย์กลางการรวบรวมและการจำหน่าย ให้แก่การพาณิชย์ส่วนภูมิภาคและการพาณิชย์นานาชาติ สินค้าที่ซื้อขายกันนั้น ได้แก่ผ้าจากยุโรป (เชื่องช้าในระยะแรก แต่ต่อมาเพิ่มขึ้นถึงระดับท่วมท้น) ชาจากจีน ฝิ่นของอินเดีย ดีบุกจากมลายู พริกไทยจากสุมาตรา ผลิตผลจากไร่ในท้องถิ่นเอง เช่นสีเสียด พริกไทยและมันสำปะหลัง ผลิตผลจากป่าในท้องถิ่น ที่สำคัญ คือยางไม้ สิงคโปร์ยังเป็นแหล่งรวมสินค้าที่สำคัญให้แก่ผลผลิตจากย่านหมู่เกาะ ตามเส้นทางไปสู่จีน บทบาทนี้สิงคโปร์รับช่วงมาจากสยาม สิงคโปร์กลายเป็นศูนย์กลางสำหรับรวบรวมสินค้าในภูมิภาคเอเชีย (โดยได้รับความช่วยเหลืออย่างแข็งขันจากพ่อค้าชาวบูกิส) ในลักษณาการที่ไม่เคยได้เห็นกันอีกเลย นับตั้งแต่การล่ม

---

[3] กังชู (เจ้าแห่งแม่น้ำ) เป็นหัวหน้าชาวจีนที่ประมุขมาเลย์ในท้องถิ่นให้สิทธิการเช่าที่ดินบริเวณหุบเขาที่มีแม่น้ำไหลผ่าน สำหรับใช้ในการเกษตรแบบทำไร่เลื่อนลอย และกังชูจะจัดองค์กรและควบคุมผู้อพยพชาวจีนที่ทำงานอยู่ในไร่นั้น (James C. Jackson, ***Planters and Speculators: Chinese and European Agricultural Enterprise in Malaya, 1786-1921,*** Kuala Lumpur, 1968, 15-22.)

สลายของเมละกาเก่าในสมัยคริสต์ศตวรรษที่สิบหกเป็นต้นมา ในหมู่เกาะซูลู ซึ่งอยู่นอกลู่นอกทางห่างไกลออกไปนั้น ความต้องการ “ผลผลิตจากย่านช่องแคบ” ของพ่อค้าผู้ประกอบการค้าให้แก่รัฐของอังกฤษ เช่น รังนก ปลิงทะเลและกระดองเต่า เพื่อจะได้นำมาใช้แลกเปลี่ยนกับชาของจีน สร้างเงื่อนไขที่จำเป็น ซึ่งกระตุ้นให้ประมุขในท้องถิ่น เริ่มดำเนินการบุกจู่โจมจับคนมาเป็นทาสทั่วหมู่เกาะ การจับทาสนี้ดำเนินอยู่เป็นเวลายาวนานถึงหนึ่งร้อยปี ทั้งนี้ เพื่อจัดหากำลังแรงงาน (รวมทั้งสิ้นราวสองแสนห้าหมื่นคน) ซึ่งประมุขในท้องถิ่นจำเป็นต้องใช้พวกทาสเหล่านี้เป็นแรงงานให้แก่การเก็บรวบรวมสิ่งของจากป่าและทะเล เพื่อนำมาสนองการค้า ในช่วงระยะเวลานี้ ทางตะวันตกเองผลิตสิ่งของที่ชาวเอเชียต้องการออกมาค่อนข้างน้อย ความจริงในข้อนี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ในช่วงขณะนี้ไม่มีการแทรกแซงอย่างอุกอาจปรากฏให้เห็น ส่วนใหญ่แล้ว ชาวตะวันตกจำต้องจัดหาสิ่งที่พวกเขาต้องการนำมาค้าขายในเอเชียจากในเอเชียเอง ดังนั้น พวกเขาจึงจำต้องดึงดูดผลิตผลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มายังจุดที่เป็นชุมทาง เพื่อใช้ในการค้ากับจีน

ในที่อื่น ๆ ผลกระทบจากการพัฒนาการพาณิชย์ และการติดต่อระหว่างชาติอย่างใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น มิได้ดำเนินอย่างไม่มีการยับยั้งมากเท่ากับที่ได้กล่าวข้างต้น ในเวียดนาม มิสชันนารีและพ่อค้าชาวฝรั่งเศสเพียงแค่กระทำไปทีละน้อย ๆ ทั้งในด้านความเลื่อมใสศรัทธาและด้านผลกำไร โดยมิได้สร้างผลกระทบอย่างสำคัญต่อจักรวรรดิของจักรพรรดิมินห์มาง (ครองราชย์ระหว่างค.ศ.1820-1841) แต่อย่างใด บางครั้ง ฝรั่งเศสประสบความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง คือในกรณีการเผยแพร่ศาสนา (เมื่อถึงค.ศ.1855 เฉพาะที่ตังเกี๋ยตะวันตก มีผู้นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกถึง 140,000 คน) ราชสำนักเวียดนาม แม้จะแสดงความสนใจใคร่ที่จะได้เทคโนโลยีของตะวันตก (ที่สำคัญคือเรือกลไฟ) แต่เวียดนามก็พอใจอยู่เพียงแค่การค้าระดับย่อมและมีการควบคุมอย่างใกล้ชิด การค้านี้มีจุดรวมศูนย์อยู่ที่จีน และจำกัดอยู่เพียงแค่สิ่งของฟุ่มเฟือยเป็นส่วนใหญ่ (รวมทั้งหนังสือจีน) อย่างไรก็ดี เวียดนามก็มิได้ปลอดพ้นจากผลกระทบเสียทีเดียว เวียดนามได้รับความเดือดร้อนจากการที่แร่เงินหลั่งไหลไปยังจีน ซึ่งก่อให้เกิดภาวะเงินเฟ้อขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากชาวจีนในเวียดนามใช้แร่เงินเพื่อจ่ายเป็นค่าสั่งซื้อฝิ่นของอังกฤษเข้ามาในประเทศ ส่วนราชอาณาจักลาวและโดยเฉพาะอย่างยิ่งราชอาณาจักรกัมพูชานั้น ตรงกันข้าม คือมิได้รับผลกระทบจากจังหวะก้าวของการพาณิชย์นานาชาติที่กำลังเร่งทวีความเร็วขึ้นเป็นลำดับ สองราชอาณาจักรนี้ ยากจนเกินไป และห่างไกลเกินไป ทั้งยังเป็นดินแดนที่ยากจะเข้าถึง และขาดความสำคัญ ทั้งสองประเทศยังหมกมุ่นครุ่นคิดอยู่กับการรบพุ่งซึ่งซาลงแล้วอย่างไม่รู้เสื่อมคลาย เพื่ออนุรักษ์อัตลักษณ์ของตน การอนุรักษ์นี้กระทำไปเพื่อให้รอดพ้นจากการรุกล้ำด้านวัฒนธรรมและการเมืองจากสยามทางด้านตะวันตก และจากเวียดนามทางด้านตะวันออก พม่านั้นก็เหมือนกับสยาม คือได้รับผลกระทบจากการรบเร้าอยู่อย่างไม่หยุดหย่อนของอังกฤษ ซึ่งส่วนหนึ่ง กระทำในนามการค้าเสรี สงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งแรกระหว่าง ค.ศ.1824 ถึงค.ศ.1826 ส่งผลให้อังกฤษผนวกดินแดน ยะไข่ และตะนาวศรี เข้ารวมอยู่ในจักรวรรดิของอังกฤษ กับสร้างเงื่อนไขสิทธิพิเศษในวงจำกัดให้แก่การพาณิชย์ของอังกฤษ

เมื่อมองย้อนกลับไป จะเห็นว่า ช่วงระยะเวลาที่การติดต่อทางการพาณิชย์นานาชาติของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับนี้ เป็นขั้นตอนการเปลี่ยนผ่านจากการค้าแบบเก่าที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐและมีดุลยภาพที่จำกัด มีการผูกขาดและการให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ ไปสู่รูปแบบใหม่ของระบอบทุนนิยมที่มีความซับซ้อนอย่างยิ่ง ขณะที่กิจกรรมการพาณิชย์เริ่มสะสมพลังขับเคลื่อนที่ได้รับแรงหนุนจากความละโมบที่มีมากขึ้นเป็นลำดับของการค้าระดับโลก บรรดาผู้นำและพ่อค้าทั้งในพื้นถิ่นและจากต่างชาติ ต่างก็ตอบสนองในแบบต่าง ๆ กัน มีตั้งแต่เฉยเมยไม่ยินดียินร้าย แสดงการต่อต้านอุปสงค์อย่างใหม่อย่างหนักแน่น และปรับตัวอย่างระมัดระวัง ไปจนถึงให้ความร่วมมืออย่างกระตือรือร้น อย่างไรก็ตาม ในเวลาเพียงไม่นาน หลักเหตุผลของการพัฒนาการพาณิชย์ ก็จะจำกัดทางเลือกให้การตอบสนองเหล่านั้นมีเหลือเพียงสองทาง นั่นคือร่วมมือหรือมิฉะนั้นก็ต้องได้รับความอัปยศ

การสร้างระเบียบใหม่ ตั้งแต่ราวค.ศ.1850

ในราวช่วงต้น ๆ ของครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ประเทศต่าง ๆ ในซีกโลกตะวันตก ได้ก้าวเข้าสู่ขั้นตอนของความเป็นทุนนิยมอย่างสูง ตามตัวอย่างที่ทรงอิทธิพลของอังกฤษ หนทางที่นำไปสู่ทรัพย์สินและอำนาจ เป็นสิ่งที่ต้องแสวงหาจากการผลิตภาคอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้นทุกที มิใช่เพียงแค่ที่การค้าหากำไรอย่างเดียวเช่นแต่ก่อน การเปลี่ยนแปลง “แบบแผนทางการผลิต” ซึ่งมีบทบาทเป็นตัวชูโรงที่สำคัญของตะวันตก ได้นำพลังที่มีอยู่ภายในตัวของแบบแผนมาด้วย พร้อมกับผลที่ตามมาคือภาวะที่มุ่งแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันในเวทีระหว่างประเทศ การแข่งขันคือตัวการที่ชักนำให้ประเทศในซีกโลกตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งยุโรป วางทีท่าแบบใหม่ ในลักษณะที่ข่มและครอบงำดินแดนมากมายในส่วนที่เหลือของโลก การปฏิวัติอุตสาหกรรม ได้สร้างอำนาจทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างเหลือล้น แก่ประเทศทางตะวันตกซึ่งสามารถใช้ได้ทันทีเมื่อต้องการ และที่มาพร้อมกันกับอำนาจนี้ คือการตระหนักว่า อำนาจดังกล่าวเรียกร้องต้องการให้ขูดรีดและเอารัดเอาเปรียบบริเวณที่ด้อยพัฒนากว่าอย่างสุขุมและดุดันยิ่งขึ้น อำนาจนี้กระตุ้นความต้องการและแบบแผนการอุปโภคบริโภคที่สูงขึ้นรุนแรงยิ่งขึ้นและในวิถีที่แตกต่างออกไป อำนาจนี้ยังให้แรงจูงใจ โอกาสและแม้กระทั่งเครื่องมือในการขูดรีดเอารัดเอาเปรียบดังกล่าว -- ซึ่งได้แก่พัฒนาการของเทคโนโลยีทางการผลิตและการแปรรูป เช่น กระป๋องที่ทำจากดีบุกและล้อยางอัดลม อาวุธที่ก้าวหน้า การสื่อสารทางโทรเลขระหว่างยุโรปและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดจนการขนส่งสินค้าและการโดยสารของกรรมกรผู้ใช้แรงงาน มาทางเรือกลไฟ ซึ่งทำได้คราวละมาก ๆ และอย่างรวดเร็วโดยเสียค่าใช้จ่ายน้อย

ยุคที่รุ่งเรืองของการปฏิวัติอุตสาหกรรม สำแดงความรุ่งเรืองให้เห็นที่การเพิ่มการแข่งขันในหมู่มหาอำนาจอาณานิคม ที่หมายจะผนวกดินแดนส่วนใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การผนวกดินแดนเป็นกระบวนการที่เริ่มต้นอย่างเหมาะสม ด้วยการทำเป็นพัก ๆ และทีละส่วน เมื่อราวค.ศ.1850

ระดับสูงสุดของการผนวกดินแดนเกิดขึ้นเมื่อมีการเร่งรัดออกล่าดินแดนเพื่อสร้างจักรวรรดิกันในปีท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้านี้ ซึ่งในช่วงระยะนี้ความเหนือกว่าทางด้านอุตสาหกรรมของอังกฤษ เริ่มถดถอยลง ในอินโดจีน การควบคุมของฝรั่งเศส ขยายตัวจากจุดอิทธิพลที่สถาปนาขึ้นในบริเวณปากแม่น้ำโขงในค.ศ.1859 ไปทางตะวันตก เพื่อยึดครองกัมพูชาเข้ามาอยู่ในความคุ้มครองของตน และขึ้นเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือ ไปยังดินแดนที่เป็นแกนกลางอันเก่าแก่โบราณร่ำของปากแม่น้ำแดง (แม่น้ำ ฮอง) กับแว่นแคว้นต่าง ๆ ของลาว อังกฤษผนวกดินแดนพม่าตอนล่างในค.ศ.1852 และบังคับใช้สนธิสัญญาทางการพาณิชย์เรื่อง “การค้าเสรี” ให้กับราชอาณาจักรพม่าในค.ศ.1862 และค.ศ.1867 สนธิสัญญานี้กำจัดการผูกขาดส่วนใหญ่ของกษัตริย์ (ทางนิตินัย ทว่ามิใช่พฤตินัย) และอนุญาตให้มีการเคลื่อนย้ายคนและสินค้ากันได้อย่างเสรี พร้อมกันนั้น พระเจ้ามินดงซึ่งทรงถูกรังแกมากขึ้นเรื่อย ๆ และกำลังจนแต้มนั้น ได้ทรงแสดงการตอบสนองด้วยการวางโครงการปฏิรูปเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โครงการนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อขยายการผลิตข้าว ผลิตสินค้าสำเร็จรูปกับสินค้าแปรรูป พัฒนาการค้ากับต่างประเทศ – ซึ่งยังมีอยู่มากทีเดียว ที่ยังต้องดำเนินการโดยผ่านพระองค์—และขยายรายรับของกษัตริย์ (อาทิเช่น โดยผ่านการให้สัมปทานโค่นซุงแก่บริษัทต่างชาติ ที่สำคัญคือบริษัทบอมเบย์-เบอร์มาห์เทรดดิ้ง) ทั้งหมดนี้ ก็เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่รัฐของพระองค์ ทว่าช้าเกินการณ์ ในค.ศ.1886 อังกฤษกลืนดินแดนที่เป็นหัวใจของพม่าเก่า ในมลายู “การแทรกแซง” ของอังกฤษในค.ศ.1874 นำไปสู่แบบแผนซึ่งประกอบด้วยปฏิบัติการและปฏิบัติการต่อต้าน อันส่งผลให้เกิดมีการก่อตั้งสหพันธรัฐมลายูขึ้นในค.ศ. 1896 โดยรัฐมลายูส่วนที่เหลือ ถูกนำเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมแบบอาณานิคมอย่างเป็นทางการทีละน้อย ๆ ตลอดช่วงทศวรรษที่สองของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ในอินดีสดัตช์อาศัยการทำสงครามและ “การทูต” แบบกระทำการข้างเดียว ร้อยประชาชนและดินแดนต่าง ๆ ของหมู่เกาะ “อินโดนีเซีย” เข้าด้วยกัน เพื่อก่อตั้ง “เนเธอร์แลนส์ อีสต์ อินดีส” ขึ้น ในฟิลิปปินส์ สเปนและสหรัฐ (สหรัฐดำเนินการในช่วงเวลาถัดจากสเปน ภายหลังค.ศ.1898) ได้ผลักดันประชาคมที่แตกต่างกันในเกาะต่าง ๆ เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของรัฐ ๆ เดียว กรณียกเว้นเพียงรายเดียวที่ไม่เข้าอยู่ในข่ายของแบบแผนนี้ คือรัฐสยาม สยามถูกบังคับให้โอนอ่อนผ่อนตามคำเรียกร้องของอังกฤษเพื่อให้เปิดการค้าเสรีภายใต้เงื่อนไขของสนธิสัญญาบาวริงฉบับปีค.ศ.1855 สนธิสัญญาฉบับนี้กำหนดพิกัดอัตราภาษีศุลกากรของสินค้าเข้าและสินค้าออกในระดับต่ำ และตายตัว และยกเลิกการผูกขาดการค้าส่วนใหญ่ รวมทั้งยกเลิกการเก็บภาษีสินค้าและการค้าภายในประเทศ การตอบสนองของกรุงเทพฯ คือการจัดวางยุทธศาสตร์ “การเสริมสร้างความแข็งแกร่งของรัฐ” ที่มีอยู่แล้ว อย่างพิถีพิถันและรอบคอบ โดยในกรณีนี้ เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของดินแดนที่อยู่รอบนอก ให้เข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมแบบรวมศูนย์ของรัฐอย่างเป็นทางการ เมื่อถึงตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ รูปลักษณ์ทางการเมืองที่เคยมีความซับซ้อนและหลากหลายอยู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ลดน้อยถอยลงมาเหลือรัฐอยู่เพียงหกรัฐ รัฐเหล่านี้บริหารงานตามหลักจัดระบบองค์กรทางการเมือง และหลักการสิทธิธรรมทางการเมือง ซึ่งแตกต่างอย่างยิ่งจากหลักที่เคยบังคับใช้ในสมัย

ของคนเมื่อหนึ่งหรือสองชั่วอายุคนก่อน ห้ารัฐในจำนวนนี้ มีมหาอำนาจอาณานิคมจากตะวันตกเป็นฝ่ายปกครอง นั่นคืออังกฤษในร่างกุ้งและสิงคโปร์ ฝรั่งเศสในฮานอย ดัตช์ในปัตตาเวียและอเมริกันในมนิลา อีกรัฐหนึ่งคือสยาม รัฐนี้มีชนพื้นเมืองชั้นสูงที่กำลังสร้างความทันสมัย เป็นผู้ปกครองและมีคุณสมบัติในด้านการปกครองและด้านกฎหมายหลายประการที่ไม่ต่างจากรัฐอาณานิคมทั้งห้ารัฐที่เกิดขึ้นมาใหม่

ขั้นตอนที่หนึ่ง : ลัทธิเสรีนิยม

จากมุมมองของเรา การก่อสร้างระเบียบแบบแผนทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองขึ้นมาใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาจดูเหมือนเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และอาจเป็นได้ว่าถึงขั้นจำเป็น อย่างไรก็ดี ระเบียบใหม่นี้ เป็นตัวบดบังปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของนโยบาย แนวปฏิบัติ ผลกระทบและปฏิกิริยา ซึ่งนำไปสู่การก่อสร้างระเบียบดังกล่าวขึ้น เราอาจทำความเข้าใจถึงการก่อสร้างระเบียบแบบแผนใหม่นี้ได้ดีที่สุด ด้วยการสืบย้อนไปตามขั้นตอนของวิวัฒนาการของรัฐต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเริ่มต้นจากสถานการณ์อันประกอบด้วยพหุนิยมหรือการแบ่งพวกแบ่งฝ่ายทางการเมือง ที่ดูเหมือน ว่าเป็นลักษณะเฉพาะตัวประจำถิ่นที่มีอยู่เรื่อยมาและชวนให้งุนงงจากช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ไปจนถึงสถานการณ์ซึ่งมีการครอบงำจากทางศูนย์กลางในตอนสิ้นศตวรรษ ขั้นตอนแรก ทุนนิยมเสรี เป็นลักษณะของแนวปฏิบัติที่มีอยู่ในพม่าตอนล่าง โคชินจีน สยามตอนกลาง มลายู สุมาตรา และลูซอน ทุนนิยมเสรีเป็นเพียงขั้นตอนที่สร้างเงื่อนไขที่จะเปิดโอกาสให้มีการปรับตัว จัดทำและรวมแบบอย่างการผลิตแบบ ต่าง ๆ ที่มีอยู่ เข้ามาอยู่ในระบบการตลาดของโลก ในขณะเดียวกัน ทุนนิยมเสรียังทำให้ระเบียบการต่าง ๆ ซึ่งเป็นอุปสรรคขัดขวางการเติบโต เสื่อมสลายหรือหมดสภาพไป ทุนนิยมเสรี เริ่มขึ้นในราวค.ศ.1850 และก้าวขึ้นถึงจุดสูงสุดเมื่อย่างเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบโดยประมาณ โดยคร่อมข้ามมาถึงขั้นตอนที่สืบต่อมาด้วย จากนั้นมาทุนนิยมเสรีมิได้เจริญรุ่งเรือง หากดำรงอยู่เรื่อยมาด้วยเหตุผลซึ่งจะเป็นที่ประจักษ์ชัดในเวลาต่อมา คุณลักษณะที่เป็นตัวชี้ที่สำคัญของขั้นตอนที่หนึ่งนี้ คือการปล่อยไปตามกระแส โดยไม่ให้มีการควบคุมใด ๆ (laissez faire) ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่ง ที่สะท้อนความคิดที่แพร่หลายโดยทั่วไป เกี่ยวกับความสามารถในการปรับใช้ลัทธิเสรีนิยมได้โดยทั่วไปในทุก ๆ ที่ รวมทั้งสะท้อนให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น ถึงขีดจำกัดของอำนาจรัฐ และการขาดแคลนการลงทุนในส่วนเอกชนของตะวันตก ความสำเร็จของทุนนิยมเสรี บรรลุถึงโดยอาศัยทุนในปริมาณน้อย และขึ้นอยู่กับการจัดป้อนแรงงานมนุษย์อันมหาศาลแทบจะเพียงอย่างเดียว พัฒนาการของทุนนิยมเสรี ไม่เหมือนกับพัฒนาการของชวาภายใต้ระบบการเพาะปลูกภาคบังคับ คือมิใช่ลมหายใจเฮือกสุดท้ายของลัทธิพาณิชยนิยมที่ต้องการมาชิงดี แต่เป็นผลลัพธ์ของการกำจัดสิ่งที่ยับยั้งขัดขวางการบุกรุกของพลังตลาดระหว่างประเทศ ค่านิยมซึ่งเกิดขึ้นมาพร้อมกันและคู่กัน และเป็นตัวที่ผลักดันให้เกิดการเติบโต เป็นค่านิยมที่ใหม่กว่า และเป็นเรื่องของลัทธิปัจเจกชนนิยมกับความอยากได้อยากมี มิใช่

พันธะหน้าที่อย่างที่เป็นขนบธรรมเนียมมาแต่ครั้งเก่าก่อน ค่านิยมเหล่านี้ มีผลสำคัญและมีอิทธิพลมากขึ้นเป็นลำดับ ต่อสภาวการณ์ซึ่งการพาณิชย์นานาชาติ สามารถจัดหาสินค้าอุปโภคบริโภคที่มีความหลากหลายมาป้อนเกษตรกรผู้ปลูกพืชผล ผลที่ได้รับคือการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่รวดเร็วยิ่งขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินไปอย่างเสรี ไม่มีการควบคุม และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ลึกซึ้งไปถึงรากฐาน มากยิ่งกว่าที่ได้เคยประสบกันมาก่อน ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บางคน ที่ตามพัฒนาการพวกนี้ได้ทัน มั่งคั่งรุ่งเรืองขึ้น อย่างน้อยก็ชั่วระยะหนึ่ง ในขณะที่คนอื่น ๆ เป็นอันมาก ต้องประสบความทุกข์ยากอย่างน่าเศร้าสลด แต่สำหรับทุก ๆ ฝ่ายเหล่านี้สภาพการณ์เช่นนี้คือ การเริ่มต้นของยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าอย่างแผ่กระจายไปทั่ว ต่อไปนี้ คือตัวอย่างบางประการของขั้นตอนที่เร้าใจ ทว่ามีโครงสร้างที่จำกัด ของการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

การถือครองที่นารายย่อยในพม่าตอนล่าง โคชินจีนและสยามตอนกลาง

บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิระวดี ขณะเมื่อถูกอังกฤษผนวกไป ในค.ศ.1852 นั้น ใช่ว่าจะไม่มีการเพาะปลูกหรือไม่มีผู้ครอบครอง แต่หากพิจารณาถึงสิ่งที่ตามมาในภายหลังแล้ว ดินแดนนี้จัดได้ว่าค่อนข้างว่างเปล่า[4] เรื่องราวที่ได้กล่าวไว้ในสมัยนั้น ระบุว่า ประชากรในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำมีอยู่ในราวหนึ่งล้านคน โดยมีพื้นที่ที่มีการเพาะปลูกอยู่ประมาณสามแสนเฮคทาร์* ในช่วงเวลานั้นก็เช่นเดียวกับในเวลาต่อมา คือการผลิตข้าว เป็นกิจกรรมที่เป็นหลักสำคัญในด้านเศรษฐกิจ โดยผลผลิตส่วนเกินจำนวนมากจากบริเวณนี้ ถูกนำไปใช้เลี้ยงประชากรในพม่าตอนบน อย่างไรก็ตาม ก่อนค.ศ.1852 การพัฒนาอุตสาหกรรมข้าว ถูกขัดขวางเพราะรัฐบาลพม่าห้ามการส่งออก ข้อห้ามนี้ ฉุดราคาข้าวให้ต่ำลงเป็นอันมาก และเมื่อประกอบเข้ากับเศรษฐกิจที่ไม่มีการพัฒนา ผู้ผลิตจึงไม่ใคร่มีแรงจูงใจที่จะเพาะปลูกให้สูงเกินกว่าระดับที่จำเป็นสำหรับเลี้ยงชีพและส่งส่วย หรือที่จะหักล้างถางพงเพื่อนำที่ดินมาใช้ในการเพาะปลูกให้มากขึ้น การผนวกดินแดนพม่าตอนล่างของอังกฤษเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรกรรมแห่งนี้ สังคมเกษตรกรรมของบริเวณนี้เป็นสังคมที่เก็บตัว เลี้ยงตัวเองได้และค่อนข้างอยู่ในกรอบโดยไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงนัก ภายหลังการผนวกดินแดน อังกฤษยกเลิกการห้ามการส่งออกข้าวและปลดเปลื้องข้อห้ามต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการค้าเกือบจะในทันที การตัดสินใจของอังกฤษนี้ เกิดขึ้นตรงกับช่วงเวลาที่ยุโรปกำลังมองหาแหล่งข้าวแห่งใหม่พอดี เนื่องจากทหารซีปอยในอินเดียก่อการกบฏและเกิดสงครามกลางเมืองในสหรัฐ เมื่อไตร่ตรองถึงอิทธิพลของความคิดแนวเสรีนิยมที่กำลังอยู่ใน

---

[4] การอภิปราย/พิจารณาในส่วนนี้ อาศัยเนื้อหาข้อมูลอย่างมากจาก Michael Adas, ***The Burma Delta: Economic Development and Social Change on an Asian Rice Frontier, 1852-1941,*** Madison, 1974, และอาศัยข้อมูลในระดับน้อยกว่า จาก Cheng Siok-Hwa, ***The Rice Industry of Burma 1852-1940,*** Kuala Lumpur, 1968.

* 1 เฮคทาร์ = 10,000 ตารางเมตร หรือ 6.25 ไร่

กระแส อังกฤษจึงตัดสินใจด้วยว่า หนทางที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดและวางใจได้มากที่สุด ในการจัดวางระบบการผลิตข้าว คือส่งเสริมให้มีผู้ผลิตข้าวชาวพม่า ที่เป็นผู้ถือครองที่ดินรายย่อย แทนที่จะใช้ระบบการทำนาในที่ดินแปลงใหญ่ เรื่องนี้ อังกฤษกระทำสำเร็จลงได้โดยวิธีจัดระบบการเก็บภาษีที่ดินตามเกณฑ์การเพาะปลูกในหมู่บ้านขนาดเล็กเป็นฐาน และกฎหมายการเช่าที่ดิน ก็เป็นการพยายามหาทางส่งเสริมให้ชาวนามีโอกาสเป็นเจ้าของที่ดินในขนาดย่อมให้ได้มากที่สุด ตัวอย่างเช่นเกษตรกรจะได้เป็นเจ้าของที่ดิน ซึ่งพวกเขาเป็นผู้มาหักล้างถางพงตั้งแต่แรก หากว่าพวกเขาอาศัยอยู่ในที่ดินดังกล่าว และจ่ายภาษีที่ดินเป็นเวลาสิบสองปี นอกจากนี้ อังกฤษยังให้ความมั่นคงปลอดภัย ให้สิ่งอำนวยความสะดวกในการสีข้าวและการส่งออก จัดให้มีการควบคุมภาวะน้ำท่วม ก่อสร้างคลองชลประทานและเส้นทางการขนส่ง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขนส่งทางแม่น้ำ) นั่นคืออังกฤษทำทุกสิ่งทุกอย่างที่จะกระตุ้นการผลิตและการจำหน่ายข้าว และกระตุ้นให้ชาวพม่าพัฒนาเครือข่ายการค้าปลีกและการจัดหาทุนขึ้นมาเอง การตอบสนองของผู้ถือครองที่ดินรายย่อยชาวพม่า ส่งผลให้เกิดการพัฒนาเกษตรกรรมอย่างมโหฬารในช่วงทศวรรษท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า ประชากรในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า มีจำนวนเพิ่มขึ้นสี่เท่าตัว ที่สำคัญคือเป็นการเพิ่มโดยการเจริญพันธุ์ตามธรรมชาติ ในอัตราสูง และนอกจากนี้ ยังเป็นผลที่เนื่องมาจากการอพยพย้ายถิ่นที่มีมาก อย่างเป็นที่สังเกตเห็นได้ ผู้อพยพเข้ามาคือเหล่าเกษตรกรชายที่ยังหนุ่มแน่นและยากจน (บางครั้ง เป็นผู้ใช้แรงงานที่มารับจ้างทำงานตามฤดูกาล) คนเหล่านี้มาจากเขตแห้งแล้งของพม่าตอนบน ซึ่งเป็นเขตที่สภาวะและลู่ทางในการเกษตรไม่แน่นอน และต่อมาภายหลัง ยังมีเกษตรกรและผู้ใช้แรงงานที่ยากจนจากภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียอพยพเข้ามา โดยมีหัวหน้ากลุ่มคนงานหรือ*มาอิสตรี* เป็นผู้จัดหาและให้เงินทุนสนับสนุน เพื่อมาตรากตรำงานหนักในพม่าเป็นเวลาสองสามปีก่อนจะกลับบ้าน ระหว่าง ค.ศ.1885 ถึงค.ศ.1906 บริเวณที่มีการเพาะปลูก เพิ่มขึ้นแปดเท่า และการส่งออกข้าว เพิ่มขึ้นสิบสองเท่า พม่าตอนล่าง เปลี่ยนสภาพ "จากย่านที่สงบนิ่ง ด้อยพัฒนาและมีประชากรอยู่เบาบางในจักรวรรดิกอนบอง ไปเป็นบริเวณที่มีการส่งออกข้าวชั้นนำของโลก"[5] การผลิตและการส่งออกข้าว มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของพม่ามาก ในช่วงเวลาก่อนจะถึงค.ศ.1930 ข้าวมีส่วนอยู่ถึงสามในสี่ของมูลค่าการส่งออกทั้งหมดของพม่า

ปัญหาที่ชาวนาต้องประสบเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นภาวะปกติที่ย่อมเกิดขึ้นกับการพัฒนาบริเวณที่ห่างไกลเป็นธรรมดา ได้แก่การต้องทำงานใช้แรงอย่างหนักในการบุกเบิกที่ดิน อันตรายจากมาเลเรียและสัตว์ป่า การบุกของแมลงที่กินพืชผล และโรคที่เกิดกับสัตว์ใช้แรง แต่นอกเหนือจากความยากลำบากเหล่านี้แล้วที่สำคัญและหนักหน่วงที่ชาวนานักการเกษตรต้องประสบคือเรื่องสินเชื่อ ขณะเมื่อจังหวะก้าวในการพัฒนาทวีความเร็วขึ้นในตอนปลายคริสต์ศตวรรษ การจัดหาสินเชื่อ ซึ่งแต่ก่อน เคยได้จากเพื่อนฝูง เจ้าของร้านค้าและนายเงินกู้ชาวพื้นถิ่นที่มีจำนวนน้อย ก็มา

---

[5] Adas, 4.

อยู่ใต้อิทธิพลของ*เชตติอาร์* นายทุนเงินกู้ชาวอินเดีย *เชตติอาร์*เข้าดำเนินการโดยตรง ในฐานะนายเงินกู้แก่เกษตรกร โดยก่อตั้งสถานที่ทำการขึ้นในบริเวณชนบทและเพิ่มจำนวนเงินที่ให้กู้ขึ้นอย่างมาก นอกจากนี้ พวกเขายังจัดหาเงินทุนให้กับบรรดาผู้ให้กู้เงินชาวพื้นเมืองอีกเป็นจำนวนมากด้วย ขณะเมื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจทวีขึ้น และการหาเงินทุนทำได้สะดวกยิ่งขึ้น การใช้สินเชื่อในขอบข่ายใหญ่โตในหมู่เกษตรกร กลายเป็นเรื่องปกติวิสัยในสังคมบริเวณปากแม่น้ำ กระบวนการนี้ ได้รับการส่งเสริมจากมาตรฐานการครองชีพที่มีการปรับปรุงดีขึ้น และจากค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่เพิ่มสูงขึ้น

ขั้นตอนแรกของการพัฒนา ในช่วงก่อนจะเปลี่ยนศตวรรษ เป็นขั้นตอนที่มีการขยายตัวอย่างมาก ซึ่งดำเนินไปพร้อมกับการเพิ่มจำนวนและการเปลี่ยนสถานภาพภายในสังคมของเกษตรกรผู้ถือครองที่ดินรายย่อย ภายใต้สภาวะที่เป็นกระแสอยู่ในขณะนั้น แม้กระทั่งผู้อพยพที่ยากจนที่สุด ก็สามารถใฝ่ฝันที่จะเป็นเจ้าของที่ดินของตนเองได้ สามารถสร้างที่อยู่อาศัยขนาดใหญ่ และซื้อสิ่งของอุปโภคบริโภคที่เป็นสินค้านำเข้าในปริมาณมาก (ปริมาณสินค้าผ้าฝ้ายที่สั่งเข้ามาในพม่าระหว่าง ค.ศ. 1873 ถึงค.ศ.1914 เพิ่มขึ้นถึงหกเท่า) และโดยทั่วไปแล้ว คนเหล่านี้มีมาตรฐานการครองชีพในระดับที่คนอย่างพวกเขา ไม่เคยได้รู้จักมาก่อน แม้กระทั่งผู้เช่าที่นาก็ยังได้ส่วนแบ่งจากความเจริญมั่งคั่งอย่างพรวดพราดเช่นนี้ เนื่องจากปริมาณที่ดินที่สามารถหักร้างถางพงได้ มีอยู่มาก และการขาดแคลนแรงงานซึ่งมีอยู่โดยทั่วไป ทำให้พวกเขาอยู่ในฐานะที่มีอำนาจในการต่อรองกับเจ้าที่ดินของตน บางสถานที่ ถึงกับอนุญาตให้ผู้เช่า ทำงานบนที่ดินโดยไม่ต้องเสียค่าเช่าเลยด้วยซ้ำ

ความมั่งคั่งไพบูลย์ สภาพคล่อง และการพัฒนาในระดับดังกล่าว สามารถดำเนินต่อไปได้นานตราบเท่าที่พรมแดนของโอกาสยังเปิดให้เท่านั้น เมื่อถึงปีแรก ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ ที่ดินเริ่มหร่อยหรอลง ขณะที่ประชากรยังคงเพิ่มจำนวนต่อไป ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาทางด้านนิเวศน์วิทยาก็เริ่มปรากฏให้ได้รู้สึกกัน อาทิเช่น การสร้างคันเขื่อนเพื่อควบคุมน้ำท่วม พลอยสะกัดกั้นมิให้สายน้ำพัดพาโคลนเลนมาทับถมให้กับที่นาอย่างกว้างขวาง ผลเก็บเกี่ยว จึงเริ่มลดลง ผู้ถือครองที่ดินรายย่อยได้พบว่าราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นสิ่งที่ยับยั้งความสามารถของพวกเขา มิให้ขยายที่ดินทำกินออกไป ผลเก็บเกี่ยวที่ลดลงไปเรื่อย ๆ ตัดทอนผลผลิตส่วนเกินที่เคยมี ทำให้พวกเขาอยู่ในฐานะที่หมิ่นเหม่ต่ออันตรายจากการขาดทุน การกู้เงินกลายเป็นเรื่องที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้น ภาวะเงินเฟ้อเพิ่มราคาสินค้าและค่าบริการให้สูงขึ้น สภาพตลาดเริ่มวางใจได้น้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่สำคัญกว่าอื่นใดทั้งหมดก็คือ ผู้ถือครองที่ดินรายย่อย ติดร่างแหอยู่ในความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพาเงินกู้อย่างแน่นหนา สภาพเช่นนี้ จำกัดความสามารถของพวกเขา ที่จะตอบสนองต่อพลังของตลาด—ตัวอย่างเช่น เกษตรกรส่วนใหญ่ จำต้องขายข้าวของตนในทันทีที่เก็บเกี่ยวเสร็จ เพื่อชำระหนี้สินที่พอกพูนขึ้น แทนที่จะได้เก็บตุนไว้ก่อน รอจนกว่าราคาจะดีขึ้น ผู้ถือครองที่ดินรายใหญ่และคนกลางนานาประเภท – ได้แก่คนขายข้าว นายหน้าการซื้อขาย พ่อค้า—ต่างแสวงประโยชน์จากปัญหาพวกนี้ เพื่อเพิ่มอำนาจของตนในการบังคับผู้ผลิตรายย่อย ในด้านการเงิน ผลลัพธ์ที่ปรากฏก็คือภาวะที่ผู้เพาะปลูกในที่ดินของตนเอง เป็นหนี้เป็นสินอย่างหนักหน่วงจนต้องสูญเสียที่ดิน

ไป ในจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ สภาพการณ์เช่นนี้ ประกอบกับความจริงในข้อที่ว่า ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เพิ่มสูงขึ้นไปเป็นลำดับ ทำให้การบุกเบิกที่ดินแปลงใหญ่ กลายเป็นอภิสิทธิ์เฉพาะของผู้ผลิตที่มั่งคั่ง เท่านั้น เรื่องนี้ยังมีความหมายด้วยว่า ที่ดิน ตกอยู่ในมือของเจ้าที่ดินรายใหญ่ ในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นอย่างมากทีเดียว เจ้าของที่ดินรายใหญ่เหล่านี้จำนวนมาก มิได้เป็นผู้ประกอบการเกษตรและมิได้อาศัยอยู่ในย่านนั้น สัดส่วนของที่ดินที่มีการเพาะปลูก ซึ่งเป็นของเจ้าที่ดินที่มิได้ประกอบการเกษตรในพม่าตอนล่าง เพิ่มขึ้นจาก 18 เปอร์เซ็นต์ใน ค.ศ.1907 เป็น 31 เปอร์เซ็นต์ในค.ศ.1930 (แม้ว่าจะมีเพียงส่วนน้อย ที่เป็น*เชตติอาร์* เพราะปกติแล้ว *เชตติอาร์*นิยมควบคุมเงินมากกว่าควบคุมที่ดิน) อัตราค่าเช่า ก็เพิ่มขึ้นตามไปด้วย ผู้ถือครองที่ดินรายย่อย ซึ่งยังคงรักษาที่ดินของตนไว้ได้ คือผู้ที่ยอมเพิ่มระดับความเป็นหนี้ของตนอย่างน่ากลัวอันตราย ตัวอย่างเช่นในเขตหนึ่งในค.ศ.1922 เกษตรกรเกือบครึ่งหนึ่ง มีหนี้สินมากเกินกว่าส่วนเกินที่เหลือจากการบริโภคในครัวเรือน

ชนชั้นที่ด้อยโอกาสกว่า ก็รู้สึกถึงแรงกดดันในจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่นที่เกษตรกรที่มีที่ดินทำกินของตัวเองประสบเช่นกัน ผู้เช่าที่ดินได้พบว่ากำไรของตนลดน้อยถอยลง และดังนั้น โอกาสที่จะได้สร้างหลักฐานเป็นเจ้าของที่ดินทำกินของตนเอง ก็ย่อมถดถอยลงไปด้วย ยิ่งกว่านั้น ขณะเมื่อที่ดินเริ่มร่อยหรอลงและประชากรหนาแน่นขึ้น ดุลอำนาจก็หันเหไปเข้าข้างฝ่ายเจ้าที่ดินอย่างเด็ดขาด การแข่งขันระหว่างผู้หมายจะเช่าที่ดิน ผลักดันให้ค่าเช่าที่ดินสูงขึ้น ในช่วงเปลี่ยนศตวรรษ ผู้เช่าไม่เคยจ่ายค่าเช่ามากเกินกว่า 10 เปอร์เซ็นต์ของรายได้ของตนแก่เจ้าที่ดิน แต่เมื่อยี่สิบห้าปีให้หลัง อัตรา 50 เปอร์เซ็นต์ กลายเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ตอนปลายทศวรรษ 1930 ที่ดินที่มีการเพาะปลูกในพม่าตอนล่าง เป็นที่ดินให้เช่าที่มีอัตราค่าเช่าตายตัวเต็มที่เกือบ 60 เปอร์เซ็นต์ของที่ดินทั้งหมด อำนาจที่เหนือกว่าของเจ้าที่ดิน ทำให้พวกเขาสามารถขูดรีดผู้เช่าด้วยวิธีการใหม่ ๆ ด้วยเช่นกัน—เช่นด้วยการปฏิเสธไม่ยอมแก้ไขเปลี่ยนแปลงค่าเช่าในฤดูที่การเก็บเกี่ยวไม่ได้ผลดี หรือบังคับให้ชาวนาต้องแบกรับค่าใช้จ่ายในการผลิตข้าวเพิ่มมากขึ้น ในทางกลับกัน เรื่องนี้ก็ทำให้ประชากรผู้เช่าที่นา มีอัตราการโยกย้ายสูง โดยการเช่าที่นาในระยะเวลาที่สั้นลง มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างมาก ผู้ใช้แรงงานที่ไม่มีที่ดินทำกิน น่าจะตกอยู่ในฐานะที่ล่อแหลมมากที่สุด เพราะมีการแข่งขันอย่างหนักหน่วง ระหว่างจำนวนกรรมกรที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ขณะที่ปริมาณงานค่อนข้างคงที่ จำนวนกรรมกรที่เพิ่มขึ้นเรื่อยมา มิใช่เนื่องจากการอพยพย้ายถิ่นจากพม่าตอนบนเข้ามาเป็นอันมาก—เพราะจำนวนคนอพยพกลุ่มนี้ ลดน้อยลงเรื่อย ๆ นับตั้งแต่ตอนเปลี่ยนศตวรรษ เนื่องจากสภาพการณ์ที่พม่าตอนบนดีขึ้น เพราะมีการชลประทานดีขึ้นและมีการพัฒนาการปลูกพืชผลเพื่อการจำหน่ายโดยเฉพาะ—จำนวนกรรมกรเพิ่มขึ้นเพราะมีกรรมกร ผู้อพยพชาวอินเดียย้ายเข้ามา คนเหล่านี้ หนีสภาพลำเค็ญที่บ้าน และแยกกระจายกันออกจากเมืองต่าง ๆ ที่พวกเขามาอาศัยอยู่ในตอนแรก ไปสู่ชนบท เพื่อหางานประจำหรืองานตามฤดูกาลในภาคเกษตรกรรม นอกจากนี้ ยังเนื่องจากเกษตรกรที่เคยมีที่ดินทำกิน ต้องถูกริบที่ดินไปด้วย เมื่อโอกาสในการจ้างงานลดน้อยลง ค่าจ้างก็พลอยลดลงไปด้วย ทั้งค่าจ้างจริงในรูปเงินสุทธิและค่าจ้างอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่ค่าครองชีพ ก็สูงขึ้นอย่างไม่ลดละ

แบบแผนของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริเวณปากแม่น้ำโขงในโคชินจีน มีบางสิ่งบางอย่างที่คล้ายคลึงกับในบริเวณพม่าตอนล่างที่ได้กล่าวมา อย่างเป็นที่น่าสังเกตเห็นได้ บริเวณปากแม่น้ำโขงนี้เป็นที่ที่ห่างไกลรกร้างว่างเปล่าและไม่มีการใช้ประโยชน์ ทว่ามีการตอบสนองอย่างคล่องตัวต่อความต้องการข้าวที่เพิ่มรวดเร็วยิ่งขึ้นของตลาดนานาชาติ ความต้องการอาจเกิดขึ้นตามมาหลังการผนวกดินแดนของฝรั่งเศส และการเพิ่มจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว การเพิ่มประชากรได้รับการหนุนเสริมจากการอพยพย้ายถิ่นของคนจากทางภาคเหนือ ซึ่งเป็นเขตยากจนและมีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ฝรั่งเศสเปลี่ยนสภาพภูมิทัศน์ทางตะวันตกและทางใต้ของไซ่ง่อน ด้วยการเข้ารับภาระงานอันมหาศาลในการขุดดินและสร้างคลอง ฝรั่งเศสทำงานนี้โดยวิธีเกณฑ์แรงงานโดยไม่ให้ค่าแรงจนกระทั่งถึงทศวรรษ 1890 หลังจากนั้น ฝรั่งเศสว่าจ้างบริษัทเอกชนในประเทศตน ซึ่งใช้เครื่องจักรกลในการดูดและขุดลอกเพื่อปฏิบัติงานนี้แทน คลองที่ขุดมีความยาวรวมทั้งสิ้นกว่า 1300 กิโลเมตร ซึ่งไม่แต่จะให้น้ำสำหรับการชลประทานเท่านั้น หากยังเป็นหนทางอย่างดีเยี่ยมในการขนส่งอีกด้วย ที่ดินที่ใช้ในการปลูกข้าวในโคจินจีน เพิ่มขึ้นจาก 274,000 เฮคทาร์ในค.ศ.1873 มาเป็น 1,174,000 เฮคทาร์ในค.ศ.1900 และเป็น 2,214,000 เฮคทาร์ในค.ศ.1930 ระหว่างค.ศ.1860 ถึงค.ศ.1900 การส่งออกข้าวเพิ่มขึ้นสิบเท่าตัว หลังจากนั้น ก็เพิ่มขึ้นอีกเท่าตัว ในช่วงสามสิบปีต่อมาเวียดนามกลายเป็นผู้ผลิตข้าวที่ใหญ่เป็นอันดับสามของโลก สินค้าที่เป็นอาหารหลักชนิดนี้ มีปริมาณสองในสามของปริมาณการส่งออกทั้งหมดของเวียดนาม เรื่อยมาจนกระทั่งถึง ค.ศ.1931

นโยบายและแนวปฏิบัติของฝรั่งเศส ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนตั้งแต่ค.ศ.1862 เมื่อที่ดินของชาวเวียดนามที่ก่อการกบฏหรือพวกที่หนีไปจากอำนาจการปกครองของฝรั่งเศส ถูกยึด แล้วนำออกขายให้แก่นักเก็งกำไร นักเก็งกำไรพวกนี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่เร่งแนวโน้มที่มีอยู่ในยุคก่อนอาณานิคมให้เร็วขึ้น นั่นคือแนวโน้มที่นำไปสู่การแบ่งสังคมออกเป็นสองขั้ว คือฝ่ายเจ้าที่ดินกับฝ่ายที่ไร้ที่ดินทำกิน ฝรั่งเศสมอบความเป็นเจ้าของที่ดินแก่ผู้ที่มาตั้งรกรากใหม่ ซึ่งมาเข้าอยู่อาศัยในที่ดินซึ่งยังไม่มีการบุกเบิกทางตะวันออกและทางเหนือของไซ่ง่อน คนเหล่านี้เข้าหักล้างถางพง และทำให้ที่ดินเกิดดอกออกผล พวกเขาขอสิทธิในที่ดินนั้นและจ่ายภาษีที่ดิน กระนั้นก็ดี การถือครองที่ดินขนาดใหญ่กว่า ก็เป็นที่ประจักษ์อย่างรวดเร็ว สภาพการณ์เช่นนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลเนื่องมาจากเกษตรกรจ่ายชำระหนี้สินของตนไม่ทันกาล แต่ที่น่าจะสำคัญมากกว่านั้นก็คือ การขาดกลไกที่เหมาะสมที่ชาวนาธรรมดาสามัญจะสามารถอ้างสิทธิทางพฤตินัยในที่ดินที่ตนเองเป็นฝ่ายเข้าหักล้างถางพง และในอีกด้านหนึ่งเรื่องนี้เป็นการฉวยโอกาสจากระเบียบการจดทะเบียนที่ดินของบุคคลผู้มีฐานะและอำนาจได้แก่ เกษตรกรที่มั่งคั่ง บุคคลสำคัญในหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ ผู้ประกอบการที่เป็นชนพื้นเมือง และชาวยุโรป ในบริเวณที่ไม่มีผู้ถือครองเลยทางตะวันตกและทางใต้ ซึ่งบุกเบิกขึ้นมาจากสภาพความเป็นหนองน้ำนั้น ฝรั่งเศสจงใจหาทางสร้างเศรษฐกิจการทำนาข้าวแปลงใหญ่ ด้วยการนำที่ดินแปลงใหญ่ออกประมูลขายให้แก่ชาวยุโรป และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง แก่ชาวเวียดนามที่อาศัยอยู่ในย่านอื่น ชาวเวียดนามเหล่านี้ใช้ที่ดิน ด้วยการให้เช่าช่วงเป็นหลัก เจ้าที่ดินเหล่านี้ ยังชีพอยู่ด้วยค่าเช่าและผลตอบแทนจากการให้กู้หนี้ยืมสิน

ส่วนกำไรเกือบทั้งหมด จากการสีข้าว การขนส่ง การจำหน่ายและการส่งออกข้าว เจ้าของที่เหล่านี้ปล่อยให้ตกอยู่ในมือของพ่อค้าชาวจีนที่มีถิ่นฐานอยู่ในไซง่อน-โคลอน บริเวณปากแม่น้ำโขง แตกต่างจากพม่าตอนล่าง พม่าตอนล่างในระยะแรก มีเกษตรกรผู้ถือครองที่ดินรายย่อยอยู่เป็นส่วนมาก แต่ในเขตลุ่มน้ำโขงนี้ ปกติแล้ว เกษตรกรผู้อพยพ เริ่มต้นทำมาหากินในฐานะผู้เช่าที่ดิน มากกว่าผู้เป็นเจ้าของที่ดิน โดยพวกเขาไม่อาจมีความหวังอย่างสมเหตุสมผลได้ว่าจะสามารถปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้นได้ อย่างไรก็ดี หากไม่นับความแตกต่างที่สำคัญในข้อนี้แล้ว ชะตาชีวิตของเกษตรกรในบริเวณสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำโขง ก็ดำเนินไปตามครรลองทั่ว ๆ ไปที่เหมือนกับเกษตรกรในบริเวณสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำในพม่า – นั่นคือ สภาพอันเป็นผลรวมของปัจจัยต่อไปนี้คือ ทรัพยากรที่ลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ ประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เงื่อนไขการค้าข้าวที่แย่ลงไปเป็นลำดับ และการต้องพึ่งพาสินเชื่อในชนบท ปัจจัยทั้งหมดนี้นำเกษตรกรไปสู่ความยากจนและการไร้ที่ดินทำกินอยู่เรื่อยไป โดยไม่แปรเปลี่ยน เมื่อถึงค.ศ.1930 เจ้าของที่ดิน 2.5 เปอร์เซ็นต์ของเจ้าของที่ดินทั้งหมด ครอบครองที่ดินที่มีการเพาะปลูกเป็นจำนวนถึง 45 เปอร์เซ็นต์ของที่ดินทั้งหมดที่ใช้เพาะปลูก ในขณะที่ครัวเรือนเกษตรกรที่มีพอที่ดินทำกินอยู่บ้าง เหลือเพียงหนึ่งในสี่ของทั้งหมด เกษตรกรส่วนใหญ่ในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเป็นผู้เช่าที่นาหรือไม่เช่นนั้น ก็เป็นกรรมกรที่ใช้แรงงานอยู่ในภาคการเกษตรและไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง ในค.ศ.1930 ที่จังหวัดทางใต้สุดแห่งหนึ่งซึ่งเพิ่งมีผู้มาตั้งรกรากใหม่ ๆ สองในสามของที่ดินที่มีการเพาะปลูก อยู่ในรูปของการถือครองที่ดินที่มีขนาดมากเกินกว่า 50 เฮคทาร์

ในสยาม การตอบสนองต่อสนธิสัญญาบาวริงฉบับปีค.ศ.1855 บังคับให้สยามกลายเป็นผู้มีส่วนร่วมในเศรษฐกิจโลกที่กว้างขวางใหญ่โตยิ่งขึ้น ปัจจัยนี้ส่งผลให้มีการเปิดพื้นที่ดินใหม่ขนาดใหญ่ในบริเวณที่ราบตอนกลางเพื่อให้เกษตรกรใช้ปลูกข้าว ในช่วงระหว่างค.ศ.1860 ถึงค.ศ.1930 ปริมาณการส่งออกข้าวของสยาม เพิ่มขึ้นกว่ายี่สิบห้าเท่า บริเวณที่มีการปลูกข้าวเพิ่มขึ้นเป็นสามเท่าตัว โดยขยายจากที่ราบตอนกลางขึ้นไปทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้ ส่วนใหญ่ เป็นผลเนื่องมาจากการระดมแรงงานเพื่อก่อสร้างทางน้ำ และบุกเบิกที่ดินใหม่ แรงงานเหล่านี้ได้จากกรรมกรรับจ้างชาวจีนและผู้ถือครองที่ดินรายย่อยชาวสยาม อย่างไรก็ดี การขยายการผลิตและการส่งออกข้าวอย่างรวดเร็วมิได้เกิดควบคู่ไปกับการแบ่งขั้วทางสังคมที่ยากแก่การควบคุมในระดับที่สำคัญ ดังที่ปรากฏชัดในเขตปลูกข้าวบริเวณชายขอบของพม่าตอนล่างและโคชินจีน ส่วนหนึ่ง เนื่องมาจากชนชั้นผู้ดีชาวไทยมีแนวนิยมไปในทางการพาณิชย์ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า การพาณิชย์ของชนชั้นผู้ดีไทยกระทำโดยวิธีให้การสนับสนุนอย่างไม่เป็นทางการ (และดำเนินการร่วมกับ) ผู้ประกอบการชาวจีน ดังนั้น ชนชั้นผู้ดีชาวไทยจึงคุ้นเคยกับการเลี้ยงตัวด้วยโภคทรัพย์ที่เป็นผลิตผลของการค้า ประกอบกับความเพียรพยายาม ในการรวมศูนย์การปกครองเข้าสู่ส่วนกลางของกษัตริย์ไทย หันเหความสนใจของพวกเขาไปทางอื่น พวกเขาจึงไม่สู้จะใส่ใจกับการควบคุมการถือครองที่ดินในชนบทอย่างกว้างขวางเท่าไรนัก ในอีกประการหนึ่งเงินทุนที่ใช้ในการพัฒนา เป็นทุนที่เกิดขึ้นภายในประเทศเป็นส่วนใหญ่ และดังนั้น จึงไม่สู้จะเป็นกอบเป็นกำนัก ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาจึงมีความรวดเร็ว แพร่หลายและทั่วถึง น้อยยิ่งกว่าใน

กรณีของพม่าหรือโคชินจีน ในระดับที่มีความสำคัญทีเดียว ในขณะเดียวกันทรัพยากรในที่ดินที่ยังมีโอกาสจะนำออกมาใช้ได้ ยังคงเหลืออยู่อีกมาก ในอีกประการหนึ่ง เนื่องจากการขยายเกษตรกรรมเกิดขึ้นในบริเวณที่ติดกับศูนย์กลางของกิจกรรมที่มีอยู่แล้ว เกษตรกรผู้บุกเบิกจึงมิใช่คนแปลกหน้าที่ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นในดินแดนใหม่ หากเป็นเพียงเพื่อนบ้านที่อยู่ไกลจากพวกพ้องออกไปสักหน่อยเท่านั้น พวกเขารู้เห็นเครือข่ายการสนับสนุนที่มีอยู่ และเครือข่ายเหล่านี้ เป็นผู้ให้สินเชื่อที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาแก่พวกเขา ผลลัพธ์ก็คือว่า สภาพการมีเจ้าที่ดินที่มิได้อาศัยอยู่ในบริเวณที่ดิน การเช่าที่ดิน ความเป็นหนี้สินและการต้องตกเป็นฝ่ายที่ต้องพึ่งพาเป็นและเบี้ยล่าง มิได้กลายเป็นลักษณะเด่นของเศรษฐกิจข้าวของสยาม เช่นที่มีอยู่อย่างดกดื่นแพร่หลาย ในที่อื่น ๆ กรณียกเว้นเฉพาะบริเวณที่ได้รับการบุกเบิกภายใต้การอุปถัมภ์ของฝ่ายปกครอง—ที่สำคัญคือบริเวณรังสิต ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพฯ ในบริเวณนี้บริษัทเอกชนชื่อว่า บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ได้ดำเนินงานพัฒนามาตั้งแต่ค.ศ.1889 และนำที่ดินออกขายให้แก่นักเก็งกำไรที่มีเส้นสาย ธุรกิจการค้าข้าว การขนส่งและการ สีข้าว ได้กลายเป็นและยังคงเป็นกิจการที่ชาวจีนหวงเอาไว้ในหมู่ตน และบ่อยครั้งที่ผู้ให้เงินทุนสนับสนุนชาวจีน คือชนชั้นผู้ดีสยาม ส่วนธุรกิจการส่งออกเป็นการกระทำร่วมกันระหว่าง บริษัทนายหน้าชาวตะวันตกและชาวจีน โดยที่ชาวสยาม มีส่วนร่วมแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

การทำเหมืองดีบุกในมลายู

ในรัฐมลายูทางด้านตะวันตก ในช่วงจังหวะที่โลกมีความต้องการดีบุกเพิ่มขึ้นตั้งแต่ในราวค.ศ.1850 เรื่อยมา “ความรีบเร่งเพื่อจะได้ร่ำรวย” ที่เกิดขึ้น เป็นเหตุให้เกิดความมุ่งที่จะทะเลาะวิวาทกันอย่างอลหม่าน รวมทั้งการใช้ความรุนแรง คู่ปรปักษ์ในการวิวาทและความรุนแรงดังกล่าวเกิดขึ้น ระหว่างผู้ประกอบการชาวจีนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมีการจัดตั้งและรวมตัวกันเป็นสมาคมลับ กลุ่มสมาคมลับชาวจีนเหล่านี้ยังวิวาทและขัดแย้งกับหัวหน้าชาวมาเลย์ที่เป็นผู้ควบคุมที่ดินที่มีแร่ดีบุก ในระหว่างหัวหน้าชาวมาเลย์ด้วยกันเอง ก็ยังมีความขัดแย้งซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องสิทธิในภาษีอากรต่าง ๆ ที่ได้จากดีบุก เหตุการณ์เช่นนี้ ชวนเชิญให้อังกฤษตอบสนองด้วย “กฎหมายและความระเบียบ” ตั้งแต่ค.ศ.1874 ในทางกลับกัน กฎหมายและความเป็นระเบียบก็สร้างสภาวะแวดล้อมในด้านการเมือง กฎหมายและการปกครอง ที่เหมาะแก่การพัฒนาในอัตราที่เร่งขึ้น เมื่อถึงค.ศ.1895 ซึ่งเป็นระยะที่การแทรกแซง และการฉวยโอกาสหาประโยชน์ใส่ตัวของอังกฤษ ทวีความรุนแรงมากขึ้นไปอีกนั้น รัฐมลายูทางตะวันตกมีส่วนรับผิดชอบในการผลิตดีบุกถึง 55 เปอร์เซ็นต์ของทั้งหมดที่ผลิตในโลก จากเดิมที่เคยมีส่วนอยู่เพียง 11 เปอร์เซ็นต์ในค.ศ.1874 เช่นเดียวกัน บทบาทในฐานะนายหน้าในการผลิตของบรรดาหัวหน้าชาวมาเลย์ในท้องถิ่น ก็ถูกนักลงทุนชาวอังกฤษในย่านช่องแคบ ชิงตัดหน้าไปมากขึ้นเป็นลำดับเช่นกัน นักลงทุนเหล่านี้ มิได้พึ่งพาอาศัยอำนาจทางการเมืองของหัวหน้าชาวมาเลย์อีกต่อไป (ส่วนหนึ่งเพราะเมื่อ